Z51h

HANDBUCH

DER

RÖMISCHEN EPIGRAPHIK

VON

CARL ZELL,

weil. Professor an der Universität Freiburg, grossh. bad. Geh. Hofrathe, Ritter des Zähringer Löwenordens.

Vol 1–3

Erster Theil: Auswahl römischer Inschriften.
Zweiter Theil: Anleitung zur Kenntniss der römischen Inschriften.
Dritter Theil: Supplement, die Stadtrechte von Salpensa und Malaga und andere Gesetzesdenkmäler enthaltend.

Zweite Ausgabe.

HEIDELBERG.

CARL WINTER'S UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG.

1874.

Alle Rechte vorbehalten.

21405
27/1/92
6

HANDBUCH

DER

RÖMISCHEN EPIGRAPHIK

VON

CARL ZELL.

ERSTER THEIL.

AUSWAHL RÖMISCHER INSCHRIFTEN.

Zweite Ausgabe.

HEIDELBERG.

CARL WINTER'S UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG.

1874.

PRAEFATIO.

Abhinc amplius quadraginta annis Frid. Aug. Wolfius exoptavit, ut novus aliquis existeret Fleetwoodius, qui delectum inscriptionum ad hanc literarum antiquarum partem cognoscendam aptum ederet, eademque viá multas antiquitatis reliquias scitu dignissimas in memoriam eruditorum et usum revocaret.*) Sane mirandum est, huic celeberrimi viri desiderio per tantum temporis spatium a nullo philologorum nostratium, qui typographorum prela tantopere fatigamus, esse satisfactum. Nam Jo. Casp. Orellii Amplissima inscriptionum selectarum Collectio, qua doctissimus editor tam praeclare de hoc studiorum genere meruit, et ipsa viginti demum annis post Wolfii votum sive potius commonitionem secuta est, eademque ultra unius modici voluminis mensuram a Wolfio significatam excedit atque vel in hac sua ubertate defectu quodam monumentorum inprimis legalium laborat. Neque vero solum eiusmodi inscriptionum delectus apud nos desiderabatur, sed etiam opus aliquod, quo literarum studiosis via ad doctrinam epigraphicae, quae dicitur, romanae percipiendam patefieret et muniretur, quale in graecis literis Franzio nunc debemus. Itali quidem, qui semper in hoc genere principatum tenuerunt inde a Fabretto usque ad Borghesium, Labusium, quos honoris causa nomino, alios horum studiorum laude nunc florentes, praeclara huius doctrinae adminicula iam iudum in egregiis Franc. Anton. Zachariae et Steph. Anton. Morcelli**), doctissimorum Societatis Jesu sodalium, lucubrationibus habent,

*) F. A. Wolf. Von einer milden Stiftung Trajans, vorzüglich nach Inschriften (Berlin. 1808.), in Praefatione: „Schon längst hatten junge Philologen zu wünschen, es möchte ein neuer Fleetwood ihnen eine, zu dem Studium der Epigraphik einleitende, Auswahl von Inscriptionen besorgen, wodurch zugleich allerlei lehrreiche und schätzbare Bruchstücke des Alterthums in erneuten Umlauf kommen würden.“ Liber a Wolfio significatus est Guilelm. Fleetwood Sylloge inscriptionum antiquarum. Londini. 1661. 8.

**) Prior liber editoris nomine in titulo non addito ita inscribitur: Instituzione antiquario-lapidaria osia Introduzione allo studio delle antiche latine iscri-

quarum excellens praecipue Morcelli opus etiamsi magis adstrictam eius tractationem optes, tamen utrum plus voluptatis lectori an fructus praebeat, difficile dictu est. Sed Zachariae liber perquam in Germania rarus est, Morcelli prior editio et ipsa satis rara, eiusdemque Opera epigraphica non cuivis facile patent. Quae omnia considerantem iam ante multos annos me tunc temporis in universitate Friburgensi Brisgoica humanitatis studia profitentem cogitatio subibat tentandi, si labori ab aliis deserto ipse suscipiendo par essem. Mox ad aliud munus publicum a cathedra avocatus hoc consilium deposui. Sed postquam hoc latinarum inscriptionum studium novissimis his annis etiam inter nostrates incalescere coepit, Instituto inprimis archaeologico romano hoc quoque monumentorum genus novis adminiculis adiuvante et viris doctis aliquot Germanis in ipsa Italia inscriptionibus conquirendis et explicandis optimos quosque in hoc genere aemulantibus, accedentibus tot egregiis philologorum in Germania et iurisconsultorum eodem pertinentibus lucubrationibus, tanto confidentius exspectavi, ut aliquis omnibus ad rem perficiendam partibus me instructior hanc provinciam administrandam susciperet. Quod dum frustra exspecto, docendi munus in universitate Heidelbergensi mihi mandatum est, et unde auditor olim e Friderici Creuzeri, celeberrimi viri, schola egressus sum, eodem mihi iam professorem reverti atque hunc ipsum praeceptorem meum multis nominibus a me pie colendum, nunc vegeta senectute conspicuum collegam venerari contigit. Nunc igitur haec studia nunquam deserta instaurato ardore repetivi; quae de inscriptionibus latinis commentatus eram, collegi, castigavi, supplevi atque hoc epigraphicae romanae enchiridium edendum suscepi, cuius quidem operis consilium et rationem ut breviter hoc loco exponerem, necessarium duxi.

Continet igitur hoc enchiridium bina volumina, quorum prius volumen romanarum inscriptionum delectum includit, alterum volumen brevi tempore subsecuturum succinctam earundem intelligendarum et explicandarum doctrinam continet, ex ea fere descriptione elaboratam, quam abhinc aliquot annis alio loco*) delineatam proposui. In hoc autem delectu,

---

zioni. In Roma 1770. 8. et Venetiis 1792. 8., posterior Steph. Anton. Morcelli De stilo inscriptionum latinarum Libri III. Romae. 1781. inque Eiusdem Operibus epigraphicis (Patavii. 1819. 5 voll. 4.) vol. I—III. Editio altera auctior et emendatior.

*) Real-Encyclopaedie der classischen Alterthumskunde, herausgegeben von August Pauly, fortgesetzt von Chr. Walz urd W. S. Teuffel. Vierter Band. Stuttgart. 1846. pag. 184 seqq. s. v. Inscriptiones latinae.

priori volumini incluso haec praecipue mihi spectanda visa sunt: primum ut totum inscriptionum ambitum complecteretur; deinde ut aptissima quaeque exempla ex tam ingenti copia promeret; porro ut aptissimo ordine disponeret; postremum ut usum harum inscriptionum necessariis subsidiis instrueret et externa libri conformatione iuvaret. Iam videamus, qua ratione has dotes delectui meo si non conciliavi, certe quidem conciliare studuerim.

Primum igitur nullum inscriptionum genus plane praetermitti, sed singulorum generum exempla recipi oportuit, quum et doctrina altero volumine comprehensa omnes inscriptionum partes complectens plenam exemplorum copiam requireret. Atque quod ad hanc exemplorum copiam attinet, delectum nostrum praecipue a monumentorum legalium quae dicuntur collectione commendatum iri confido. Constat enim, quam parum Spangenbergii Tabulae negotiorum iuris romani sollemnium (Lipsiae 1822) et Hauboldi Monumenta legalia (Ed. Spangenberg. Berolini. 1830.) satisfaciant, quum et accuratior rei tractatio et non exiguus monumentorum numerus postea inventorum in utroque opere desideretur. Iam in hoc nostro delectu quidquid Hauboldus et Spangenbergius praebent legum, senatusconsultorum, denique monumentorum omne genus eodem pertinentium coniungi invenies, eaque omnia non uno loco castigata et pluribus monumentis aucta. Tantum de iis monumentorum legalium generibus, in quibus nihil fere nisi eaedem formulae sollemnes mutatis nominibus propriis repetuntur, non omnia recepi nec integra, sed specimina selegi, ut in tabulis honestae missionis, in tabulis hospitalibus, in tabula alimentaria Traiana. Sed reliquorum generum monumenta legalia, ut leges, senatusconsulta, acta publica magistratuum urbanorum et municipalium, etiam collegiorum dedi omnia, undique conquisita et optimorum subsidiorum ope recognita. Qua operis mei parte curanda me non philologis solum sed etiam iureconsultis gratum fecisse puto. Nusquam enim alio loco tot monumenta legalia quot in hoc nostro delectu coniuncta inveniuntur. Ad nonnulla alia delectus capita, ut titulorum sepulcralium, honorariorum, inscriptionum poeticarum, multo uberiorem copiam comparatam habueram, sed ut suam volumini mediocritatem servarem, multa seposui.

Ex tam ingenti autem inscriptionum copia eae potissimum erant deligendae, quae per se essent cognitu dignissimae, eaedemque sui quaeque generis argumentum propriamque formam aptissime repraesentarent, et quae coniunctae formularum in unaquaque classe varietatem complecterentur. Praeter hanc deligendi normam earum quoque inscriptionum praecipuam rationem habendam esse duxi, quae in amplioribus collectio-

nibus et thesauris nondum inveniuntur; quae per ephemerides vel doctarum societatum acta sparsae vel seorsim peculiaribus libellis editae non cuivis facile ad manus sunt, etiam earum, quarum bonae explicationes et egregii commentarii habentur, quibus tirones in hoc studiorum genere maxime adiuventur.

In dispositione et ordine inscriptionum constituendo meam ipsius sequi rationem tentavi, eamque, ni fallor, non incommodam. Adhuc enim in amplioribus collectionibus farrago inscriptionum in certas quidem classes digerebatur, neque vero hae classes ad communes regulas dividendi logicas aut ad rei ipsius causas severiori lege exactae accuratius introspicientibus videbuntur; tum singulae inscriptiones, quod mihi insigne vitium esse videtur, non ubique ex earum ipsarum argumentis et summa rei disponebantur, sed plerumque propter nomen aliquod singulare geographicum, historicum, muneris alicuius sacri, civilis, militaris promiscue huic vel illi classi assignabantur. Quo factum est, ut multae inscriptiones propter eiusdem argumenti et totius generis communionem prorsus coniungendae, contra per diversas classes dispersae divellerentur. Indeque alterum incommodum natum est, ut horum monumentorum universitas hac confusione obscurata, quam exacte responderet omnibus vitae partibus, non satis clare appareret. Mihi vero alia via ineunda videbatur. Primum enim quod ad orationis genus attinet, omnes inscriptiones aut prosa oratione aut versibus conscriptae sunt, ut continuo in has binas partes segregentur. Utriusque autem partis inscriptiones, si summam argumenti et propositum cuiusque spectamus, aut ad sacras res pertinent, aut ad profanas; profanae inscriptiones aut publicae sunt, id est, ad rem publicam pertinentes et publica auctoritate conscriptae, aut privatae, id est, ad vitam privatam pertinentes et a privatis profectae. Inscriptiones publicae rursus aut ad civilia rei publicae instituta aut ad militaria spectant, ideoque civiles sunt aut militares. Unum quodque horum generum suas sibi species subiectas continet, pro rerum varietate diversas. Singula autem et genera et species has binas sectiones complectuntur, titulorum et tabularum, quum omnes inscriptiones vel aliis rebus tanquam accessiones et appendices addantur, ut aedificiis, statuis, vasis; vel per se constent et sola scriptura duriori materiae insculpta contineantur; quarum priores titulos, posteriores tabulas vocamus.

Neque vero satis erat in hoc delectu, universum inscriptionum ambitum et fines respicere, optima quaeque deligere et commode disponere: etiam oportebat emendatas repraesentari et necessariis instrui subsidiis. Quapropter verba inscriptionum quam emendatissima et ex optimis fontibus

petita dare studui. Nonnullis tamen ad hanc rem subsidiis literariis carui, praecipue libris pluribus et dissertationibus de re epigraphica in Italia et in Gallia editis, quae vel tranquillo rerum statu non omnes tam facile comparantur, his vero nostris temporibus communibus ad nos non pervenerunt. Scriptores, unde singulas inscriptiones sumsi, numero cuique adscribuntur; librorum titulis, nisi ubi inscriptionum collectiones in vulgus notae adhibentur, integris additis. Scriptorum indicem epigraphicorum pleniorem, ordine alphabetico dispositum, alteri volumini subiicere constitui. Commentarios addere inscriptionibus non erat ex instituti operis consilio, sed tantumodo notarum sive siglorum explicationes, variarum lectionum delectum et praemissa maioribus inscriptionibus argumenta. In notarum explicationibus subiectis vel communia, facilia et omnibus vel mediocriter in hoc genere exercitatis nota consulto recepi, adeoque usque repetere non praetermisi, hanc ob causam, ut tironum et omnino minus in his literis exercitatorum commoditati abunde consulerem. Quae omnia etiamsi fortasse non aliena videantur, in una re ad externum delectus nostri habitum pertinente fore ut plures legentium prima fronte offenderentur, praevidi, nimirum in minuscularum quae dicuntur literarum formis et in versuum distributione non ad inscriptionum in lapide vel aere mensuras facta, sed uno tenore continuatorum. Sed haec ipsa res mihi quidem et ad rectam rationem et ad usum accomodata esse videbatur. Nempe omnino duplex est exemplorum codices et monumenta literata reddentium genus, prout vel accuratae critices subsidia et rationes vel communem legentium commoditatem et popularem usum respexeris; quorum alterum originariam scripturam exacta imitatione exprimat necesse est, alterum verborum et literarum substantiam fideliter reddere satis habet etsi communibus et consuetis typorum formis. Tertium genus medium quod exacta scripturarum imitatione careat idemque a communi formarum consuetudine recedat, neutri parti satisfacit: nam neque criticae subtilitati inservit et a populari legentium usu et commoditate alienum est. Iam hoc ipsum tertium genus neutri parti accommodatum plerumque in antiquis inscriptionibus edendis usurpatur, dum literarum maiuscularum sive capitalium formas typographicas adhibent, quae neque ipsam monumentorum scripturam plane exprimant et legentium oculos morentur. Mihi utriusque partis ratio ita servari visa est, ut hunc inscriptionum delectum iisdem literarum formis quibus veteres scriptores legere consuevimus, reddendum curarem; alteri huius operis volumini tabulas lithographicas additurus, quibus antiquae diversorum generum et aetatum inscriptiones accuratissime ad archetypum expressae repraesentarentur. Siquid sana ratio exigit, vel novitatis inso-

lentia non est reformidanda; sed ne novum quidem est, quod in hoc delectu excudendo faciundum curavi. Nam Fleetwoodii Sylloge, quem Frid. Aug. Wolfius ducem in hac re commendavit, eandem typorum formam prae se fert; neque minus tabulae inscriptionum longiores, ut leges, senatusconsulta, id genus alia a multis editoribus recentioribus minuscularum literarum typis redditas videmus. Quapropter me rationem iniisse non poenituit, qua huic modico volumini tam largam monumentorum copiam includi licuerit, eaque monumenta ipsa tanto facilius in popularem eruditorum usum traducerentur.

Antequam finem praefandi faciam, hoc lectores monitos esse volo, me in hoc opere nihil magni, nihil exquisiti, nihil inveniendi acumine aut recondita eruditione conspicui promittere; sed tironum usibus et eruditorum commoditati inserviendo, antiquarum literarum studiosis commendare inscriptionum romanarum studium et scientiam mihi proposui, quae quidem et latinarum literarum complementum continet plane necessarium et veram spirantemque antiquitatis romanae imaginem, dummodo recte instituatur, siqua alia horum studiorum pars, nobis repraesentat. Satis contentus ero, si quemadmodum olim abhinc triginta annis Aristotelis Ethica Nicomachea edendo vir iuvenis fortasse aliquid ad promovendum Aristotelis studium inter nostrates literarum graecarum studiosos contuli, ita nunc ad romanae epigraphicae studium propagandum atque magis magisque in popularem eruditorum usum apud nos traducendum vergente mea aetate aliquid contulero. Quo in conatu vel hanc ob causam lectores aequos et eruditos ut hunc laborem aequi bonique consulant, rogare licebit, quoniam hoc ipso tempore, quo tam multae res et tam calamitosae mentem a studiis et a libris evolvendis avocant, et honestissimus libri redemtor et ego ab incepto non destitimus. Ubi rem non male nobis cessisse cognovero, fortasse tertium volumen cum christianae antiquitatis inscriptionibus aliquando addetur. Sed ad hanc rem perficiendam et feliciora tempora et plus otii exspecto: nam nunc quidem me de communis Germaniae patriae et de peculiaris Badensis sorte perquam sollicitum et negotiis in conventu statuum, qui dicuntur, Badensium, quo legatum me cives mei miserunt, districtum hanc praefationem conscribere oportuit.

Carlsruhae, die V. Octobris MDCCCL.

CORRIGENDA ET ADDENDA.

Pag. 1. n. 3. not. 3. pro felicis corrigendum: fidelis.

Pag. 3. n. 23. pro: Bullet. archeol. 1832. p. 1831. corrigendum: Bullet. archeol. 1831. p. 182.

Pag. 5. n. 44. Muratorius l. l. binas aras affert, quarum altera Neptuni et Ventorum est, altera Tranquillitatis. Sed videntur potius ternae illae arae esse Antii repertae et nunc in museo Capitolino asservatae, de quibus V. Urlichs Beschreibung Roms. p. 253.

Pag. 13. n. 116. Pro Kal Iuu. corrig. Kal. Iun.

Pag. 13. n. 123. in fine adde: Düntzer, Rheinische Jahrbücher I. p. 89.

Pag. 14. n. 130. pro ministorum corrig. ministrorum.

Pag. 15. n. 137. in fin. adde: Orel. 1695.

Pag. 16. n. 142. pro Larth. cor. Karth.

Pag. 18. n. 156. inscriptio inter titulos sepulcrales Cap. III. §. 6. collocanda est.

Pag. 19. n. 167. Reinesius Clas. I. n. 139. et Marin. Att. arv. p. 249 pro: corpora pausariorum legendum putant: corporati aurariorum.

Pag. 23. n. 206. in fine adde: Rheinische Jahrbücher I, 86 ibique Düntzer, qui hunc titulum explicans praefert lectionem facta.

Pag. 24. n. 220. Notae V. P. etc. potius ita explicandae: vir perfectissimus, Praetor provinciae Norici Mediteranei testamento, secundum Coletium (Notae et Siglae. p. 410).

Pag. 25. n. 222. in fine adde: Rhein. Jahrbüch. I. p. 88 ibique Düntzer.

Pag. 26. n. 232. in fine adde: Rheinische Jahrbüch. VIII. p. 133. ibique Walz.

Ibid. n. 245. in fine adde: Lersch, Rhein. Museum I. p. 128.

Pag. 27. n. 258. in fine add.: Hefner, Die römischen Denkmäler Salzburgs (Denkschriften der kaiserlichen Akademie. Philosoph. histor. Blass. B. I.) p. 11. n. XI.

Pag. 29. n. 278. Ad numeros 278--282. Cf. Heinr. Schreiber, Die Feen in Europa. Freiburg. 1842. Lersch, Rhein. Jahrbüch. I. 90 seqq. II. 124 seqq. inprimis De Wal De Moedergodinnen. Leyden. 1846. qui egregie hanc quaestionem pertractavit.

Ibid. n. 283. pro Mairabus Lersch l. l. corrigit Matrabus. Sed V. De Wal l. l. p. XVIII.

Ibid. n. 287. in fine add. Rheinisch. Jahrbüch. I. p. 121.

Pag. 31. not. 2. pro Ellpiae cor. Ulpiae.

Pag. 33. n. 325. in fin. add. Archaeologische Zeitung. 1843. p. . . . ibique C. F. Hermann.

Pag 34. n. 331. pro: Quadrivialibs corrig. Quadruviis Cf. Rhein. Jahrbüch. IX. p. 75 ibiq. Lersch.

Pag. 37. n. 361. Deleatur: Fabretti p. 612. Male irrepserat ex Hauboldio, qui hunc scriptorem affert, sed perperam.

Pag. 38. significatio numeri 262 vitiose repetitur.

Pag. 40. not. 7 pro: tambolium cor. taurobolium.

Pag. 58. n. 393. not. 5. pro: cognatorum cor. cognatio.

Pag. 61. n. 413. Haec inscriptio plane nihili est ex Romanelli loco male intellecto prolata, ideoque expungenda. V. Bergk Zeitschrift für Alterthumswissenschaft 1849.

Pag. 83. n. 665. pro: Iparentes cor. parentes.

Pag. 101. n. 875. expungatur inscriptio male repetita quum supra n. 574 iam proponatur.

Pag. 103. n. 890. Pro: dymachero, assidario Furlanettus in lexic. Forcell. s. v. emendat: dimachero, essedario.

Pag. 104. n. 899. corrig. Haubold. De consistorio.

Pag. 107. n. 919. not. 2. adde: Bimardus l. l. verbo loco nomen Centurionis subesse suspicatur atque notas ita explicat: veteranus cohortis sextae praetoriae, Loconii (puta: centuriae).

Ibid. n. 923. ita corrige: L. Antistio T. F. Gal. Ciloni Praefecto iuri dicundo, Decurionum decreto; et mox: Reines VI, 6 pro: 16.

Pag. 110. n. 915 usque ad pag. 111. n. 937 numeri male turbati sunt, quum 915—937. perperam repetantur et numeri 947 usque ad 969 exciderint. Numeros male repetitos a legitimis iisdem numeris pag. 106—108. praecedentibus in indicibus ita distinximus ut repetitis numeris adderemus voculam bis.

Pag. 111. n. 937. inter col. et ser. interpone: Sip. male omissum.

Pag. 112. n. 977. post literas P. P. adde: bis.

Pag. 119. n. 1028. pro X Vindicis corrig. 7 Vindicis.

Ibidemque pro: Kellermann. Laterc. n. 199. corrig. n. 192.

Pag. 120. n. n. 1044. pro D. M. corr. B. M.

Pag. 135. supra Caput I. adde praescriptionem: Inscriptiones publicae civiles.

Pag. 158. n. 1363. pro Cripsus cor. Crispus.

Pag. 181. n. 1552. pro indcx cor. index.

Pag. 189. not. 9 pro: Ravennensis cor. Ravennatensis.

Pag. 190. n. 1600 pro: Leg. Prof. Narbonnens. cor. Leg. prov. Narbonnens; et mox Grut. p. 407.

Pag. 198. n. 1637, pro Hadriano cor. Hadriani.

Pag. 205. De lege Thoria conferendus est etiam Rein (Pauly Realencyclopaedie d. Alterthumswissensch. s. v. Publicus ager. Tom. VI. p. 264.)

Pag. 293. n. 1692. in titulo pro negotationis cor. negotiationis.

Pag. 344. n. 1731. lin. 4. pro verso cor. vero.

Pag. 377. in fine Argumenti decreti Tergestini adde: Giov. Labus Antiche lapidi Tergestine nuovamente illustrate (Denkschriften der kaiserl. Akadem. Philos. hist. Class. B. I.) p. 346. Nomen in primo versu inscriptionis obliteratum supplendum est: Iulius.

Pag. 379. linea penultima pro videtur cor. videntur.

Pag. 388. n. 1771. pro modesta cor. modestia.

Pag. 398. not. 1. pro scripta cor. scripti.

Pag. 415. not. 12 pro felicis cor. fidelis.

Pag. 417. §. 2. Inscriptionibus signorum militarium addenda est ea, quae in signo, ut videtur, cohortis, nuper admodum Pfullendorfii in terra Badensi effosso legitur: Conatus Ke. V. K. fortasse ita explicanda: Conatus Kenturio quintae kohortis. Signum militare est gryphus in piscem desinens, laminam aeream hoc titulo insculptam tenens.

Pag. 418. n. 1838. lin. 8. pro centuriarem cor. centuriarum.

Pag. 419. lin. 31. pro: T. Tr. cor. B. Tr.

Pag. 423. n. 1846. Add. Hefner, Die römischen Denkmäler Salzburgs (Denkschriften d. kaiserl. Akademie Philos. hist. Cl. Bd. I.) p. 55.

CONSPECTUS CAPITUM.

INSCRIPTIONES SACRAE.

Caput I.

TITULI IN AEDIBUS LOCISQUE SACRIS, ARIS, SIGNIS, DONARIIS.

§. 1. *Deorum duodenorum Olympicorum.*

1. I. O. M. Novellanus Pandarus ex V. pro se et suis omnibus ara. deo donum P. [1]) — Barzano. Orel. 1217.

2. I. O. M. — In ara. Lersch Centralmus. I, 2.

3. I. O. M. Martius Victor sig. leg. XXX V. V. [2]) Severianae Alexandri. P. F. [3]) V. S. L. M. [4]) Agricola et Clementiano Cos. [5]) — Prope Xanten. Murat. p. 375. Fiedler p. 216. Orel. p. 3394. Steiner p. 667. Lersch C. M. II, 3.

4. Ex iussu I. O. M. D. [6]) L. Tertius Hermes cum coiuge sua et filis et omnibus suis cantharum cum vase [7]) sua posuerunt. — In latere eiusdem basis: Sub Scriba [8]) Fonteio Eutycho. — Florentiae. Gorius Etr. I. p. 105, 84. Orel. 2504.

5. L. Accius Terentius aedem fecit, Jovem marmoreum posuit, votum animo L. S. L. Lolliano Avito Cos. — Pietra Mara in Marsis. Murat. 1987, 5 corruptam inscriptionem exhibet, emendatam Borghesius in Lettera al sign. Minervini intorno a consolati di due Aviti. Avellino Bullet. Napol. 1845. XLVIII. p. 99.

6. In H. D. D. [9]) I. O. M. Iuvenalis Macrinus vica. Senot. macer. D. S. D. [10]) — In pago Wilferdingen prope Pforzheim in magno ducatu Badens. Mone, Urgeschichte von Baden II. 152.

---

1) Jovi optimo maximo ... ex voto ... posuit ... — 2) signifer legionis XXX Ulpiae Victricis. — 3) piae felicis. — 4) votum solvit libens merito. — 5) post Chr. 230. — 6) dedicatum. — 7) base. — 8) templi puta. Orel. — 9) In honorem domus divinae. — 10) vicanus Senotensis maceriam de suo dedicat.

7. Heraiscus Eggiae Nerullae ser.[1]) Iovi Amarano aram posuit. — In vico Locosano. Romanelli Topografia T. II. p. 321. Orel. 1213.

8. [I]ovi Cacuno F. C.[2]) — In Monte Sabino, qui appellatur Pietra Demore. Biondi in Atti dell' accadem. rom. Tom. I. p. 159.

9. Iovi O. M. Appenino Conservatori dominorum NN. fortissimorum felicissimorumque Imperatorum. — Philippeville (olim Rusicada). Clar. Musée. livr. 13. pl. LXXI. 14. cf. Bähr in Jahn Jahrbb. Tom. 52. p. 413.

10. Pro salute coloniae et ordinis decurionum et populi Tudertis Iovi Opt. Max. Custodi Conservatori, quod is sceleratissimi servi publici infando latrocinio defixa monumentis ordinis decurionum nomina numine suo eruit ac vindicavit L. Cancrius Clementis libertus Primigenius Sexvir Augustalis et Flavialis primus omnium his honoribus ab ordine donatus votum solvit. — Tuderte in Umbria. Gruter. 19, 6. accuratius ap. Morcell. Op. ep. II. p. 51. Or. 1228.

11 I. O. M. Conservatori Tertinius Vitalis miles leg. XXX. V. V. S. A.[3]) l. lib. Praef.[4]) pro se et suis V. S. L. M. VI. Kal. Maias, Lupo et Maximo Cos.[5]) — Prope Xanten. Fabret. p. 676. Fiedler p. 218. Orel. 3511. Steiner 645. Lersch C. M. II. 8.

12. Iovi Custodi et Genio thesaurorum C. Jul. Aug. lib. Satirus D. D. dedic. XIV. K. Febr. M. Civica Barbaro, M. Metilio Regulo Cos.[6]) — Roma. Fabret. 77. 88. Orel. 1682. sed plenius Fea Framm. di fast. p. LIII. n. 33.

13. I. O. M. et Genio loci dis D. D.[7]) omnibus Aur. Superinius Marcus Bf.[8]) Cos. pro se et suis V. S. L. M. Messala et Sabino Cos.[9]) — Bonnae. Hupsch. IV, 5. Lersch. C. M. I, 4.

14. Iovi Diano C. Herrenonius Candidus V. S. L. M. — Aquileiae. Bull. arch. 1839. p. 130. Osann in Bergk. Zeits. f. A. W. 1847. p. 1064.

15. I. O. M. Dol.[10]) Q. Poblicius Modestinus Sevir. et Claud.[11]) cenatorium P. S. F. L. D. D. D.[12]) — Bononiae. Morcel. Opp. Epigr. V. p. IX.

16. Aram Iovi Fulgeratori ex praecepto deorum Montensium Val. Cuscentinus Patri deorum omnium et Aur. Exuperantius Sacerdos Silvani cum fratribus et sororibus dedicaverunt. — Romae. Grut. 21, 3. Don. I, 1. Orel. 1238.

17. Deo Fulguratori ara. — Grut. p. 21. Morc. Stil. LIX.

18. Iovi Paganico sacr. Ex indulgentia dominorum Successus, publicus municipum Asisinatium ser. Amoenianus, aedem cum porticibus a solo sua pec. fecit, item mensam et aram D. D. — Assissii. Grut. 21, 11. Gori Symbol. I. p. 201. Orel. 1250.

---

1) servus. — 2) fieri curavit. — 3) legionis XXX. Ulpiae Victricis Severianae Alexandrianae. — 4) primus librarius Praefecti. — 5) post Chr. 232. — 6) Post Chr. 157. — 7) deabusque. — 8) beneficiarius — 9) post Chr. 214. — 10) *Dolicheno.* — 11) *Claudialis.* — 12) pecunia sua fecit; locus datus decreto decurionum.

19. Iovi Praestiti Hercules Victor dicavit, Blandus Pr. restituit. — Grut. p. 1065. Morcell. Op. ep. II. p. 30. Orell. 1253. Male ab eodem pro spuria habetur. V. Bullet. dell' inst. arch. 1846. p. 91.

20. Iovi Sereno sacr. — Passer. Lucern. Tom. III. tab. 51. Morc. Stil. CCCCLXIV.

21. Licinia Quinta, Licinia Purpuris, Octavia Saturnin. Iovi Optimo Maximo Purpurioni. — Oderic. Syllog. p. 183. Morc. Op. ep. II. 23.

22. Pro salute et reditu D. N. Imp. Caesaris ..... Pio Felici Invicto Aug. Domitius Bassus 7 pr.[1]) agens vice. Principis peregrinorum templum Iovis Reducis C. P.[2]) omni cultu de suo exornavit. — (In dextra et sinistra parte:) Votis X annalib. feliciter. Votis XX annalib. feliciter. — Romae. Grut. p. 22. Becker röm. Alt. I. 504.

23. Iov. Term. Val. Ant. Antico V. L. S. — In Herma marmoreo prope Ravennam reperto. Borghesi in Bullet. archeol. 1832. p. 1831. coll. Annales de l'inst. archeol. 1847. p. 327.

24. I. O. M. Dis Deabusque hospitalibus Penatibusque ob conservatam salutem suam suorumque P. Ael. Marcianus, Praef. coh. aram sac. F. NC. D.[3]) — Durham in Britannia. Mur. 11, 6. Orel. 1675.

25. Iovi Optimo Maximo, diis deabusque inmortalibus et Romae aeternae Locrensês. — In vestigiis Locr. Monumenti ined. de l'inst. archeol. Tom. I. tav. 15.

26. I. O. M. et Fortunae Reduci pro salute itu et reditu Tib. Flu.[4]) Veteris patrono optimo aram posuerunt fabri ferrarii Dibionenses clientes[5]) S. L. M. L. D. D. Pa.[6]) — Divione. Reines p. 234, 363. Orell. 4083.

27. I. O. M. Iunoni Reginae L. Annius Italicus Honoratus Leg. Aug. leg. XIII. Gem. Antoninianae, Praef. aerarii militaris, Sodalis Hadrianalis cum Gavidia Torquata sua et Anniis Italico et Honorato et Italica filiis. — Maff. M. V. p. 237. Morc. Stil. V.

28. Iovi Iunon. Miner. Antonia M. Lib. Aphrodisia Scyphos H.[7]) venereum speculum donum dedit. — Augustae Grut. 5, 6. Orell. 1279.

29. Iovi Optimo Maximo et Iunoni Reginae, Minervae Aug. et Genio loci ipsius T. Flavius T. F. Quir.[8]) Vestinus cum T. Flavio Vestino filio suo aede. vetustate dilapsa. a solo ex viso sua pecunia refecerunt. Dedicata Imp. Caes. Hadriano Antonino Aug. Pio II. et C. Bruttio Praesente Cos.[9]) — Oderic. Syllog. p. 303. Morc. Stil. XLII.

30. I. O. M. Iunoni Reginae. Pro salute Imp. M. Aur. Antonini Pii Aug. et Iuliae Aug. matris Aug. M. Ulpius Mucianus Mil. leg. XIII.

---

1) centurio praetorianorum. — 2) castrorum peregrinorum. — 3) *fecit, nunc dedicavit.* Alii coniciunt: F. NO. D. *fecit nonis Decembribus;* alii F. N. CD. *fecit nummis* CCCC. Vid. Orel. — 4) Legendum *Flavii.* Reines. — 5) Valer. Not. Gall. p. 172. *Dibione consistentes.* — 6) solverunt libentermerito. Locus datus decreto paganorum. — 7) i. e. duos. — 8) Quirina tribu. — 9) U. c. 892.

Gem. horologiare [1]), templum a solo de suo ex voto fecit. Falcone et Claro Coss.[2]) — Albae Juliae. Grut. 6, 6. Fridvalsky Inscriptt. romano-transylvanicae. Clausenb. 1767. Köppen Wiener Jahrb. Tom. 24. Append. p. 19. Orel. 925.

31. 1) Divae Poppaeae Augustae Imp. Neronis Caesaris August. L. Titinnius L. F. Gal.[3]) Glaucus Lucretianus Flam. Romae et Aug. II. vir. IV. P. C.[4]) Sevir Eq. R.[5]) Curio, Praef. fabr. cos.[6]) Tr. milit. leg. XXII Primig. Praef. Prolegato insularum Baliarum, Tr. mil. leg. VI. Victricis ex voto suscepto pro salute Imp. Neronis, quod Baliaribus voverat anno, A. Licinio Nerva Cos.[7]) II. vir L. Saufeto Vegeto et Q. Aburio Nepote, ube vellet[8]) poneret, voto compos posit Iovi, Iunoni, Minervae, Felicitati, Romae, Divo Aug. — 2) Imp. Neroni Claudio divi Claudi F. Germ. Caesaris N. Ti. Caesaris Aug. Pron. divi Aug. Abn. Caesari Aug. Germ. P. M. Tr. pot. XIII. Imp. XI. Cos. IV. L. Titinnius L. F. Gal. Glaucus Lucretianus, Flam. Romae et Aug. II vir IV. P. C.[4]) Sevir Eq. R. Curio, Praef. fabr. Cos.[6]) Tr. mil. leg. XXII. Primig. Praef. Prolegato insularum Baliarium, Tr. mil. leg. VI Victricis ex voto suscepto pro salute Imp. Neronis, quod Baliaribus voverat anno, A. Licinio Nerva Cos. II viris L. Saufeto Vegeto et Q. Aburio Nepote ube vellet poneret, voto compos posit Iovi, Iunoni, Minervae, Felicitati, Romae, divo Augusto. — In tabula marmorea prope Lunam reperta, nunc Florentiae asservata. Gori Inscript. p. 40. Murator. I. p. 227. Gori Inscript. Append. Tom. III. p. 173. Orelli n. 731. 732. Roulez apud Schneidewin Philologus. 1848. fascic. I. p. 164.

32. I. O. M. et Numinib. Aug. M. Varius Severus B. Cos.[9]) aram cum cancellis D. S. P. — Dorchester. Mur. 12, 4. et 130, 1. Orel. 1806.

33. I. O. M. H. Aug.[10]) sacr. Genio Forinarum et cultoribus huius loci Terentia Nice cum Terentio Damarione filio Sacerdoti et Terentio Damarione Jun. et Fonteio Onesimo filio sacrorum[11]) signum et basim voto suscepto de suo posuit lustro eiusdem Damarionis. — Romae trans Tiberim. Grut. 9, 5. Nardini III. p. 344. Orel. 49. et 1712.

34. Iunoni sacr. — Reines p. 105.

35. Sex. Avinius Sex. fil. Maec. Crescens aed. paviment. de sua peq. fac. cur. Iunoni Coelesti. — In civit. Castellana. Reines. p. 56, 29. Orel. 1291.

---

1) Ita Fridvalsky. *Horologiar.* Grut. — 2) p. Chr. 192 qui annus titulo Augusti ac Pii Caracallae non satis congruit; quapropter Orellio fraus subesse videtur. — 3) Galeria tribu. — 4) duum vir quartum Pisanorum coloniae. Roulez. patronus coloniae, vel: quatuorvir potestate censoria. Murator. Pro: patronus coloniae siquis: Pisanorum coloniae legere nolit, aliam coniecturam proponit Roulez: Princeps coloniae v. civitatis. — 5) sevir equitum romanorum. Roulez. — 6) praefectus fabrorum consulis. Hagenbuch. praefectus fabrum Cosae. Roulez. — 7) p. Chr. 65. — 8) villet. Roulez. — 9) Beneficiarius Consulis. — 10) Iovi optimo maximo, Herculi Augusto. — 11) supple: ministro. Hagenbuch.

36. Iunoni Feron. Bardia L. F. Secun. aedem, signum, porticus D. P. S. D. — Sine loc. Fabrett. p. 451, 65. Morc. Stil. XIX. Orel. 1314.

37. Feroniae sac. In memoriam Minci Prisci fil. T. Kanius Ianuar. sac.[1] gratuitus anno.[2] XXXX. D. D. — Maffei Mus. V. p. 80. Morc. Stil. XIII.

38. P. Servilio, L. Antonio Cos.[3] A. D. IV. K. Sext. locavit Q. Pedius Q. Urb. murum Iunoni Lucinae HS. CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ. IↃↃↃ. CCIↃↃ. CCIↃↃ.[4] eidemque probavit. — Romae sub Esquiliis. Marini Iscriz. alb. p. 1. Morcel. Stil. I. p. 255. Orel. 1294.

39. Iunoni Lucinae pro salute domus Augustorum Imp. Caes. M. Aurell. Antonini Aug. Armeniaci, Parthici, Maximi, Medici et Faustinae Aug. eius et Imp. Caes. L. Aureli Veri Aug. Armeniaci, Parthici, Maximi, Medici et Lucillae Augustae eius liberorumque eorum Fortunatus decurialium gerulorum Dispensator aram cum base consecr. permissu Raeci Rufi[5] Curat. aedium consecravit X. K. Sept. Villio Rudente[6], L. Fufidio Pollione Cos. — Romae. Gruter 1009, 12. Orel. 874.

40. Herae Lucinae[7] sacrum pro salute Marcianae sororis Aug. Oecius lib. Proc.[8] — In Lacinio promontorio. Zeitschrift. für Alt.-W. 1845. II Suppl. p. 104.

41. Imp. Caes. divi Trajani Part. F. divi Nervae N. Traianus Hadrianus Aug. Pont. max. Trib. pot. XX. cos. III. P. P. I. S. M. R.[9] statuam ex donis aureis et arg. vetustate corruptis fieri et consecrari iussit ex auri P. III. et arg. P. CCVL. — Apud oppidum Civitatis Laviniae. Mur. 147. 5. Morcel. Op. ep. II. 40. Orell. 2503.

42. Iunonibus sacrum. M. Magius M. L. Aramantus IIIIII vir et Magia M. F. Vera, Magia M. L. Ilias aedem, signa III. porticum macerIs II. culina et locum in quo ea sunt, votum solverunt loco privato. — Aquileiae. Gruter. 24, 2. Bertoli Antich. d'Aquil. p. 105. Orel. 1322.

43. Neptuno deisq. Aug. T. Abidius Verus Post.[10] Subpraefectus class. Raven. templo restituto, molibus[11] exstruct. domo exculta in area D. D. concessa sibi dicavit. — Parentii. Mur. p. 54, 6. Donat. I, 32, 5. Stancovich. Pola p. 115. Orel. 1336.

44. Ara Neptuni. *In postica parte:* Ara Ventorum. — Mur. 148, 4. Orel. 1340.

45. Cereri Sanctae sac. Ex P. P. D.[12] Cn. Appuleius L. F.

---

1) sacerdos. — 2) annorum. — 3) U. c. 713. — 4) Sestert. nummer. 380,000. — 5) Ita Sirmond. *haec L.* Gruter. — 6) *Servilio Pudente* Sirmond. p. Ch. 166. — 7) *Laciniae* legendum videtur Prellero Regionen R. p. 175. not. — 8) libertus procurator. — 9) Iunoni Sospitae Magnae Reginae. — 10) Postumus. — 11) *moenibus* Alii. — 12) *Ex pecunia publica dedicaverunt;* aut: *Ex pecunia propria dedicaverunt.*

Ter. Niger, Q. Satrius Sex. F. Ouf. Iustus Duo virei T. Appuleia Sacerd. aedem et aram S. P. F. — Arce. Romanelli Topografia T. III. p. 376. Orel. 1497.

46. Claudia Attica Attici Aug. Lib. a Rationib. in sacrario Cereris Antiatinae deos sua impensa posuit. Sacerdote Iulia Procula; Imp. Caesar. Domitiano Aug. Germanic. XI. Cos. [1]) — Veronae. Maffei Mus. Ver. 32, 2. Orel. 1494.

47. Legiferae Cereri D. [2]) — Reines. p. 105.

48. M. Mindios L. Fi. P. Condetios Va. Fi. Aidiles vicesma. parti. Apolones dederi. [3]) — Antiquissima inscriptio in lamina aerea ap. Lanzi Saggio II. 275. Orel. 1433. Hefner. Oberbayer. Archiv. VII. 289.

49. Apollini Melpomene N. [4]) V. S. L. L. M. — Prope Moguntiam in ara. Klein, Römische Inschriften, welche in und bei Mainz aufgefunden worden sind; in: Zeitschrift des Vereins zur Erforsch. d. Gesch. in Mainz. I, 3. (1843) p. 346.

50. I. H. D. D. Pro salute Imp. Severi Alexandiri [5]) Aug. deo Apollini Dys pro. Lu. Solq. de. [6]) milites leg. XXX. V. V. P. F. [7]) sub cura agent. [8]) T. F. Apri. Commedian. leg. Aug. P. P. [9]) et Cannuti Modesti Leg. leg. [10]) Sept. Mucatra imag. [11]) et Sept. Callus et Sept. Deospor. et Sept. Sammus et Sept. Mucatra candidati V. S. L. M. Maximo it. et Aeliano Cos. [12]). — Xanten. Fiedler p. 227. Steiner 651. Lersch C. M. II. 14.

51. Apollini Granno Mogouno aram. Q. Licinius Trio D. S. D. — Herburg. in Alsat. Mur. 22, 11. Schoepflin. Alsat. I. 461. Orel. 2000.

52. C. Iulius Sosigenes ex voto Apollini aediclam reficiendam curavit V. S. L. M. — Sine L. Passionei p. 3, 7. Orel. 1434.

53. Apollini Genioque Augusti Caesaris L. Apusulenus L. L. Eros Magister puteum, puteal laurus sacrum D. S. P. [13]) — Ad antiquum puteum in agro Bononiensi. Morcell. Stil. II. 323. Orel. 1435.

54. Apollini Aug. sacr. Felix. Aug. lib. optio et exactor aur. arg. aeris, item signat. suppostores malleatores monetae Caesaris N. — Romae. Guascus Tom. II. p. 157. Orel. 3229. Q. Preller Region. R. p. 124. not.

55. Genio Apollinis Exoratus et Secunda V. S. L. M. — Lobenfeld in terra Badensi. Creuzer in Schriften des Alterthumsvereines in Baden. I. 185. De Wal. 291.

---

1) p. Chr. 85. — 2) dedicatum. — 3) Valerii filius Aediles vicesimam partem Apollini dedere. — 4) litera N. quid sibi velit, non liquet. De Musarum nominibus feminis, libertabus praecipue inditis docte tractat Klein l. l. — 5) sic pro: Alexandri. — 6) diis propitiis Lunae Solique devoti. Lersch. — 7) legionis XXX Ulpiae victricis piae felicis. — 8) agentes. — 9) legati Augusti propraetoris. — 10) legati legionis. — 11) imaginifer. — 12) p. Chr. 223. — 13) de suo posuit.

56. Apollini sancto L. Minucius Natalis Cos. Procos. Africae Augur. Leg. Aug. Propraetor Maesiae inferioris. — Canino. Fea. Framm. di fast. p. XLVI. n. 22.

57. Umbrarum et nemorum incolam ferarum domitricem Dianam deam Virginem Auxentius V. C.[1]) ubique pius suo numini sedique restituit. — Fabr. p. 689. Morc. Stil. 4.

58. II. Aug. Cos.[2]) K. Apri. Lib. T. Fl. Eros Herculem Puerinum cum basi Deanae D. D. — Romae. Marini Iscriz. Alb. p. 49.

59. Nomine Q. Domitii Alpini Licinia mater signum Dianae et venationem et salientes T. F. I.[3]) — Maff. Mus. V. p. 125. Morc. Op. ep. II. 129.

60. In H. D. D. Deanae Abnobae Cassianus Casati V. S. L. L. M. et Atteius Frater. Falcon. et Claro Cos.[4]) — In ara reperta Mulbachii, nunc in biblioth. universit. Friburg. Gerbert. Hist. nigrae silvae T. I. p. 7. Klupfel. Vetus bibl. eccles. I. p. 115. Creuzer Altrömische Cultur. p. 63.

61. Deanae sacrum. A. Titius C. F. Pom.[5]) Severus Arretio 7. leg. VI. P. F.[6]) idemque vivarium saepsit. — Coloniae. Lersch C. Mus. I. 9.

62. Dianae Sanctae T. Flaminius Aristion ex monitu aram fecit. — Romae. Maffei Mus. Ver. 294, 1. Orel. 1444.

63 Imp. Caesar. divi F. Augustus Pontifex maximus, Imp. XIII. Cos. XI. Trib. potest. XV. ex stipe, quam populus Romanus anno novo apsenti contulit Nerone Claudio Druso, T. Quinctio Crispino Cos.[7]) Volcano. — Romae. Grut. 61, 1. Morc. Op. ep. II. 39. Orell. 598.

64. Cn. Octavius Titinius Capito Praef. cohortis, Trib. milit. donat. hasta pura, corona vallari, Proc. ab epistulis divi Nervae, eodem auctore ex S. C. praetoriis ornamentis, ab epistulis tertio Imp. Nervae Caesar. Traiani Aug. Ger. Praef. vigilum Volcano D. D. — Romae in Museo Capitolino. Ediderunt Boissard II. p. 95. Grut. 61, 4. Morcel. Stil. p. 296. alii, Orel. n. 801. Kellermann Latercul. p. 27. n. 7.

65. Volcano sacr. T. Flavius Florus Sacerd. Dei Sol. stat. marm. Colleg. Ballistarior. et Coll. Ferarior. — Romae. Donat. II. p. 225, 5.

66. Haec area intra hanc definitionem cipporum clausa verubus et area, quae est inferius[8]), dedicata est ex voto suscepto, quod diu erat neglectum nec redditum incendiorum arcendorum causa, quando urbs per novem dies arsit Neronianis temporibus et hac lege dicata est, ne cui liceat intra hos terminos aedificium exstruere, ma-

---

1) vir clarissimus. — 2) *Augusto* quodam innominato *Consule iterum.* — 3) testamento fieri iussit. — 4) p. Chr. 193. — 5) Pomptina tribu. — 6) victricis piae fidelis. — 7) U. c. 745. Cf. Sueton. Aug. 57 et 89. — 8) Preller Region. M. St. Rom. p. 77. not. coniicit pro *inferius* legendum *introrsus.*

nere, negotiari, arborem ponere aliudve quid serere et ut praetor cui haec regio sorte obvenerit, litaturum se sciat, aliusve quis magistratus Volcanalibus X Kal. Sept. omnibus annis vitulo robio et verre. — Romae ad templum Mercurii. Grut. 61, 3. Fabrett. 684, 83. Morcell. Op. ep. II. p. 59. Orel. 736.

67. P. Minnius P. F. Cla.[1] Salvius Primip. Decur. grat.[2] ornam. II. viralibus vias circa aedem Minervae lapide turbinato testamento sterni iussit. — Porto Gruaro. Bullet. arch. 1839. p. 135. Osann in Bergk. Zeitschr. 1847. Nr. 135.

68. P. Rutilius Syntrophus marmorarius donum quod promisit in templo Minervae marmoribus et impensa sua theostasim exstruxit. — Gadibus. Mur. 125, 2.

69. Pl. Specios. Minervai donom port.[3] — Florentiae in aerea lamina. Gor. Etr. I. p. 68, 190. Mur. 52, 11. Or. 1421.

70. Cn. Pompejus Cn. F. Magnus Imp. bello. XXX annorum confecto, fusis, fugatis, occisis, in deditionem acceptis hominum centies vicies semel centenis LXXXIII. M.[4] depressis aut captis navibus DCCXLVI. oppidis castellis MDXXXVIII. in fidem receptis, terris a Maeoti lacu ad rubrum mare subactis, votum merito Minervae. — Plin. H. N. VII. 27. Morcell. Stil. XXXII.

71. M. Fouri. C. F. Tribunos militare. de praidad Maurte dedet. — Tuscul. Borghesi in Saggiatore I. p. 32. Bulletin. arch. 1847. p. 166. not. 1.

72. Palladi Victrici. — Bellor. Lucern. P. II. tab. 37. Morcel. Stil. CCCCLXIV.

73. C. Placentios Her. F.[5] Marte sacrom. — (In parte aversa:) C. Placentius Her. F. Marte donu. dedet. — In cuprea lamella. Fabret. 27, LV.

74. Deo Marti Arm.[6] Julius Emeritus mil. leg. VIII. Aug. Severianae ....[7] Exactus Cos. dedicata[8] XIII. K. Maias Maximo et Aeliano Cos. V. S. L. L. M. — Moguntiae. Klein Römische Inschriften in Zeitschrift des Vereins zur Erforsch. der rheinisch. Gesch. in Mainz. I. 1. p. 60. 5.

75. Marti Camulo sacrum. Pro salute Tiberii Claudii Caesaris Aug. Germanici Imp. cives Remi. qui templum constituerunt. — (Ab altero latere corona civica his cum notis:) O. C. S.[9] — Rhynern prope Cliviam, nunc Bonnae. Grut. 56, 12. Morcelli Stil. XV. Fiedler Römische Denkmäler p. 235. Orel. 1977. Lersch C. M. III, 279.

76. Marti Aug. Conservatori corporis sui Mercurialis, Aug.

---

1) Claudia tribu. — 2) primipilaris decurio gratuitus. — 3) portat? — 4) 12,193,000. — 5) Herii filius. — 6) armigero. — 7) Alexandrinae (sive: Alexandrianae) erasum excidisse videtur. Klein. — 8) vel: dedicat a. (ante). Klein. — 9) Ob cives servatos.

N. V. [1]) ex iussu numinis ipsius sigillum marmoreum posuit. — Apud Isaram fluv. am Konterweg. Grut. 57, 4. Orel. 1344.

77. In H. DD. Pro salute Impp. Diocletiani et Maximiani Nobb. Caess. templum Martis Militaris vetustate collapsum Aur. Sintus Praefec. imp. S. [2]) a solo restituit. Die XIV. M. OC. Tusco et Anulino Coss. [3]) — Bonnae. Grut. 58, 4. Schannat Eyfelia. I. 548. Orel. 1356.

78. Mansiones Saliorum Palatinor. a veteribus ob armorum annalium [4]) custodiam constitutas longa aetate neglectas pecun. sua reparaverunt Pontifices Vestae V. V. C. C. Promagisterio Plotii Acillii [5]) LucillI VitrasI Praetextati V. V. C. C. [6]) — Romae. Grut. 175, 5. Murat. 481, 5. Orel. 2244. Melchiorri in Bullet. archeol. 1842. p. 121 sqq. Becker Handb. d. röm. Alth. I. p. 231.

79. N. Pumidius Q. F. M. Raecius Q. F. M. Cottius Q. F. N. Arrius M. F. M. Epilius M. F. L. Heioleius P. F. C. Antracius C. F. C. Tuccius C. F. L. Sempronius L. F. Q. Vibius M. F. P. Cicereius C. F. M. Valerius L. F. Z. M. [7])

Heisce Magistreis Venerus [8]) Ioviae murum aedificandum coiraverunt Ped. CCLXX. et loidos [9]) fecerunt Ser. Sulpicio M. Aurelio Cos. [10]) — Capuae. Grut. 59, 8. Apian. p. 135. Orel. 2487.

80. Veneri Verae Felici Gabinae A. Plutius Epaphroditus Accens. Velat. negotiator sericarius templum cum signo aereo, effigie Veneris, item signis aereis n. IV dispositis in zotecis et balbis [11]) aereis et aram aeream et omni cultu a solo sua pecunia fecit, cuius ob dedicationem divisit decurionibus sing. ·X· [12]) V item VI vir Aug. sing. [13]) ·X· II item tabernariis intra murum negotiantibus ·X· I. et HS. X. M. N. [14]) rei publ. Gabinor. intulit, ita ut ex usuris eiusdem summae quodannis [15]) III K. Octobr. die natali Plutiae Verae filiae suae Decur. et VI vir. Aug. [16]) publice in tricliniis suis epulentur; quod si facere neglexserint, tunc ad municipium Tusculanor. HS. X. M. N. pertineant, quae confestim exigantur; loco dato decreto decur. dedicata idibus Maiis L. Venuleio Aproniano II. L. Sergio Paulo II. Cos. [17]) — Gabiis. Bibliothek der alt. Literatur u. Kunst. Fasc. X. p. 4. Visconti Mon. Gabin. p. 121. Ed. Labus. Orel. 1368.

81. Imp. Caesar divi Traiani Parthici F. divi Nervae Imp. Traianus Hadrianus Aug. Pontif. maxs. Trib. potest. XI. Cos. III. munificentia sua templum Deae Cuprae restituit. — Prope Gruttas al mare. Grut. 1016, 2. Orel. 1852.

---

1) Augusti nostri verna. — 2) Praefectus impensa sua. — 3) p. Chr. 295. — 4) *Magnalium* Mur. *ancilium* conie. Scaliger. Beckero probante. — 5) Ita Melchiorri. *Portii Acillii.* Gruter. Orel. *Proti Lacilii.* Murat. — 6) Virorum clarissimorum. — 7) Notae fortasse corruptae. Orel. — 8) Ita Apianus; Gruter. *Veneris.* — 9) ludos. — 10) U. C. 645. Quae apud Gruter. adduntur, alius lapidis fragmentum esse ex Apiano integrandum animadvertit Hagenb. MSS. — 11) *valvis.* — 12) *denarios.* — 13) seviris Augustalibus singulis. — 14) sestertium decem millia nummûm. — 15) Pro quotannis. — 16) decuriones et seviri Augustales. — 17) 168 post Chr.

82. Mercurio L. Manilius Silanus. — Reines. p. 207.

83. In H. DD. Deo Mercurio aedem, aram Attianus Magiss. et Magissius Hibernus Ca. [1]) Leg. XXII. P. P. F. [2]) — S. Remy in Alsatia. Schöpflin Alsat. I. p. 437. Orel. 1395.

84. M. Mindius M. F. Gal. [3]) Maximinus statuam Mercurii ob honorem quinq. [4]) posuit, cuius dedicatione dedit populo viritim denarios sing. L. D. D. D. [5]). — Grut. p. 51. Morc. Stil. CCXXXXVIV.

85. T. Vibius I. L. Optatus M. V. S. L. M. [6]) libertatis causa. — Fabr. p. 700. Morc. Stil. XXVI.

86. Tibi, o Iovis nuncie, Callistratus Cephissiensis dicat tuae imaginis statuam ad suae aetatis formam effictam, o rex gratificans puerum Apollodori patriamque salva. — British Mus. X. p. 107.

87. Mercurio Caelesti Fatali Q. Munatius Trichorus ex vot. Munatiorum aram sua pecunia P. L. M. — Romae. Grut. 54, 4. Orel. 1400.

88. Mercurio Negotiatori sacrum. Numisius Albinus ex voto. — Metis. Grut. 55, 1. Mur. 49, 8.

89. T. Eruenus T. F. Sabinus, Triumvir aed. pot. II. [7]) testamento legavit municipibus Reginis Iul. [8]) in prytanaeo statuam aeream Mercuri, trullam argenteam anaglyptam P. II. S. [9]) Lares argenteos septem P. II. S. pelvim aeream corintheam; item in templo Apollinis Maioris pugillares membranaceos operculis eboreis, puxidem [10]) eboream, tabulas pictas XVIV. Heredes eius ponenda curaverunt. — Regii Bruttiorum. Moris Inscript. Regin. p. 266. Morcell. Stil. CCLXXIV.

90. Vestae sacrum antistiti praediorum Helvidianorum. — Romae sub signo Vestae. Fabr. p. 694. Morc. Op. ep. II. 9.

§. 2. *Reliquorum numinum.*

91. Aesculapio Augusto sacrum. Probus M. Fictori Fausti minister iterum anni XXXI. — Romae, in insula Tiberina. Platner Beschr. R. III. 3. p. 563.

92. Aesculapio sac. ex voto suscepto missi honesta miss. ex coh. III. Pr. 7 [11]) Gradivi Q. Rosinius Q. fil. Pol. [12]) Severus Mutina, T. Popilius T. F. Ani. [13]) Brocchus Caesar. Aug. [14]) — Romae. Spon. Misc. p. 244. Kellerm. Lat. n. 122.

---

1) *Camilla* tribu explicat Schoepflin. *Custos armorum* Hagenbuch. melius. — 2) Primigeniae Piae Felicis. — 3) Galeria tribu. — 4) quinquennalitatis. — 5) locus datus decreto Decurionum. — 6) Mercurio votum solvit libens merito. — 7) aedilicia potestate iterum. — 8) Iuliensibus. — 9) pondo librarum duarum et semis. — 10) puxidem pro: pyscidem, ut supra: prytanaeo pro: prytaneo. — 11) ex cohorte tertia praetoria centuriae. — 12) Pollia tribu. — 13) Aniensi tribu. — 14) Caesarea Augusta.

93. Aesculapio et Hygiae sacrum. C. Oppius C. L. [1] Leonas, VI vir Aug. honoratus in tribu Cl. patrum et liberum clientium Adcensus, Patronis sanctissimis, communicipibus suis D. D. quorum dedicatione singulis decurionibus ·X· III. Augustalibus ·X· II. et colonis cenam dedit.

In sinistro latere: Dedicat. Eidib. Ianuar. Plautio Quintilio II. Statio Prisco Cos. [2] — Auximi, nunc Mediolani. Gruter. 68, 3. Fabret. Emend. p. 1. Murat. p. 333, 3. Orel 3062.

94. C. Valerius Heracles Pat. et C. Valeri. Vitalis et Nicomes sacerdotes S. P. C. P. S. R. [3] D. D. Idi. Aug. [4] Imp. Com. VI. et Septimiano Cos. [5] — In signo Aeonis. Romae. Labus Bibl. Ital. II. 194. Platner Beschreibung Roms. II. 2. p. 335.

95. Aesculapio et Saluti. — Lambaesae in Africa. In templo. Revue archeologique. IV. p. 452.

96. Deo amabili sacr. Aelia Ehorte fecit. — Morc. Op. ep. II. 22.

97. Attini aram, lunam argenteam posit. [6] P. Marius Pharetra sacerd. (In eadem ara:) Acca L. F. prima ministra Matris Magnae Matrem refecit Magnam et inauravit et Attini comam inauravit et Bellonam refecit. — Corfinii. Don. p. 6, 23. Mur. 144, 1. Or. 1903.

98. Deae Aventiae et Genio incolar. T. Ianuarius Florianus et P. Domitius Didymus, curatores col. [7] ex stipe annua adiectis de suo HS. N. I. D. [8] — Donat. Suppl. Murat. Cl. I. p. 58. Morc. Stil. XLV.

99. Augusto lucus sacer. — Perusiae. Murat. 103, 3. Vermiglioli Iscriz. Perus. II. p. 247.

100. Belen. Aug. [9] In memor. Iulior. Marcelli et Marcellae et in honorem Iuliarum Charites et Marcellae filiar. et Licin. Macron. iunior. Nepotis C. Iulius Agatophus IIIII vir Aquil. L. D. D. D. — Aquileiae. Reines. I. 52. p. 102. Bertoli Ant. d'Aquil. p. 89, 58. Orel. 1967.

101. Bonae Deae Sanctissimae Caelesti L. Pasquidius Festus, redemptor operum Caesar. et publicorum, aedem dirutam refecit, quod adiutorio eius rivom aquae Claudiae August. sub monte Aefliano [10] consummavit. Imp. Domit. Caesar. Aug. Germ. XIV Cos. V. Non. Iul. [11] — In castello S. Gregorii in Aequicolis prope Monte Fiacco. Don. p. 42, 121. Mur. 136, 3. Fabr. 637, 318. Orel. 1523.

102. Aninia M. F. Magna et Seia Ionis et Cornelia Ephyre Magistrae B. D. [12] porticum restituerunt et aediculam Fonionis. — Aquileiae. Bertoli Ant. d'Aquil. p. 107. Marini Att. II. p. 544. Orel. 2427.

---

1) Fabret. C. F. — 2) p. Chr. 159. — 3) sua pecunia constituerunt pro salute reipublicae. — 4) dedicatum idibus Augustis. — 5) Imperatore Commodo sextum et Septimiano consulibus (190 p. Chr.). — 6) sic pro: posuit. — 7) coloniae. — 8) sestertiis nummis 1500. — 9) Beleno Augusto. — 10) Mur. Aeffiano, alii affliano; nunc *Valle Arcense*. Gori. — 11) 88 p. Chr. — 12) Bonae Deae.

103. Voto suscepto Bonae Deae Astrapton Caesaris Vilic. aediculam, aram, septum clusum vetustate diruta restituit. — Bovillis. Mur. 133, 2. Fabret. p. 3, 9. Spon. Misc. 235, 3. Morc. Stil. XXX. Orel. 1515.

104. Auribus B. D. D. [1]) Petrusia Proba Magistra Galgesti [2]) Hermerot. — Patavii. Grut. 89, 6. Orel 1524.

105. Caelo aeterno Atilia Compse et Attilia Victoria gratias. — Fabr. p. 690. Morc. Stil. VI.

106. P. Veidius P. F. Pollio Caesareum [3]) Imp. Caesari Augusto et Coloniai Beneventanai. — Beneventi. Grut. 227, 3. Orel. 2509.

107. Gal. Tettienus Pardalas et Tettiena Galena tetrastylum sua pecunia fecerunt item simulacra Castoris et Pollucis municipibus Asisinatibus don. deder. et dedicatione epulum decurionibus sing. ·X· V. sexvir. ·X· III. plebei ·X· IS dederunt. S. C. L. D. [4]) — Assisi. Bullet. arch. 1839. p. 146. Osann in Bergk. Zeitschr. f. A. W. 1848. nr. 132.

108. Ex auctoritate Imp. Caes. M. Aurelii Antonini Pii Felic. Aug. Parthici Max. Britt. Max. Pont. max. et decreto coll. XV sac. fac. [5]) Servius Calpurnius Domitius Dexter Promagist. aram Circes sanctissimae restituit. Dedicata XVII K. Iul. Imp. Antonino Aug. IV. Balbino II Cos. [6]) — Murat. p. 127. Fea Framm. di fast. p. LX e cod. Chigiano.

109. M. Papius M. F. L. Matrius L. F. Duo viri I. D. [7]) signum Concordiae ex S. C. restituendum coiraverunt eidemque dedicarunt et basim gradum aram sua pecunia facienda coer. eidemque probaver. Ad III. Eid. Oct. Cn. Domit. C. Asinio Cos. [8]) — Noris C. Pis. Dissert. II. c. 6. Morc. Stil. XXXVIII.

110. Eumachia L. F. sacerd. publ. nomine suo et M. Numistri Frontonis fili chalcidicum, cryptam, porticus Concordiae Augustae Pietati sua pequnia fecit eademque dedicavit. — Pompeiis. Gell Pompeian. I. p. 14.

111. Concordiae Augustor. Imp. Caes. M. Aureli Antonini Armeniac. Medic. Parthic. Maximi P. P. et Imp. Caes. M. Aurel. Veri Armeniac. Medici Parthici Maximi P. P. L. Gargilus Q. fil. Pap. [9]) Augustalis Aed. statuam quam ob honorem aed. [10]) super legem ex HS IIII ML num. policitus est, ampli. pec. [11]) anno suo posuit dedicavitque. — Cuiculi (Djemilah). Ravoisié Exploration scient. de l'Algerie. I. tab. 46.

112. Concordiae Agrigentinorum sacrum respublica Lilybitanorum, dedicantibus M. Haterio Candido Procos. et L. Cornelio

---

1) Auribus Bonae Deae dicavit. — 2) Reines. ad Hofm. p. 56. conic. Gaii Cestl. — 3) In sec. Ed. Grut. recepta est prava Lips. coniectura *Caesarem*. cf. Lips. ad Tac. Annal. III, 64. et Marini Atti II. p. 384. Orel. — 4) senatus consulto locus datus. — 5) collegii quindecim virorum sacris faciundis. — 6) p. Chr. 208. — 7) Iuri dicundo. — 8) U. C. 714. — 9) Papia tribu. — 10) aedliitatis. — 11) ampliori pecunia.

Marcello Q. Pr. Pr. — Agrigenti. D'Orville Sicul. cap. V. p. 95 pro spurio titulum habet; vindicat Torremuzza Sicil. vet. Inscript. XXX. p. 14. Orell. 151. Serradifalco Antichità della Sicilia. Vol. III. p. 37. et p. 103. not. 55.

113. S. P. Q. R. aedem Concordiae vetustate collapsam in meliorem faciem opere et cultu splendidiore restituerunt. — Romae. Osann Syll. p. 519.

114. Deos Curiales, Genium Ti. Claudi Caisaris Augusti P. P. curiae Aserniae A. Avillius Acanthus Dictator, M. Iunius Eutichus de suo posuer. — Henzen Sui pretori di municip. Annali dell instit. di corrisp. arch. Vol. III. nuov. ser. pag. 266.

115. C. Toranius Sacerdos Herculis luci montani aram cum basi marmorea Dis magnis qualis est in Aventino test. P. C.[1]) — Romae Gruter. 1063, 5.

116. Diis omnipotentibus Lucus[2]) Ragonius Venustus V. C. Augur publicus P. R. Q.[3]) Pontifex Vestalis Maior percepto taurobolio criobolioque X. Kal. Iun. D. N. Valentiniano Aug. IV. et Neoterio Coss. aram consecravit.[4]) — Romae. Guasco T. I. P. 1.

117. D. P. D. M. Urbanus XX libert.[5]) — Prope Aquileiam. Orel. 1470. Giornal e Bibl. ital. T. XIV. p. 230.

118. Diti Patri et Proserpin. sacrum. — Coloniae. (Bina eiusdem inscriptionis exempla.) Hupsch 6, 14. Orel. 1468. Lersch CM. I, 12.

119. Eponae sacr. Caciu. Optat..... mu V.... — Lersch C. M. I, 16.

120. Bonum Eventum municipio, municipibus et incolis Asisinatibus Q. Tiresius PrimigenI Lib. Campanus, VI vir Aug. S. C. L. D.[6]) — Asisii. Marini Atti I. 237.

121. Eventui Augusti feliciter. Victoriis Aug. feliciter.
Salvo Aug. felix. Maternus cum filiis. — Don. Cl. I. 146. Morc. Stil. p. 343. Vol. I.

122. Bonum Eventum bene colite. — Rutupiae (Rochester) in opere musivo. Kruse Archiv II. 182.

123. Famae Publius .....tinu... V. S. L. M. — Lersch C. M. I, 15.

124. P. Cornelius Thallus P. Cornelii Architecti fil. Mag. Quinq. coll. fabr. tignar. lustri XXVII. nomine P. Corneli Architectiani fil. sui, allecti in ordinem Decurion. Fidei signum donum dedit. — Grut. p. 99. Morc. Op. II. 143.

---

1) testamento poni curavit. — 2) Leg. *Lucius.* — 3) populi romani Quiritium. — 4) p. Chr. 390. — 5) Diti Patri deo magno exactor vicesimae libertatis. Labus. Diti Patri Diis Manibus Orel. idemque de exactore vicesimae dubitare videtur, apponens signum interrogandi. — 6) Senatus consulto locus datus.

125. Templum Fortunae et basilicam cum tribunali et columnis sex vetustate collabsa restituit M. Ulpius Victor V. E. Proc. Aug. N. Praef. prov. Sard. curante L. Magnio Fulviano Trib. mil. curatore reipublicae P. P. [1] — Turri Libyssonis in Sardinia. Gazzero in Memorie della real. accad. di Turino. Tom. XXXV. p. 20.

126. Fortunae placidae. — Ex sched. Holsten. Reines. p. 206.

127. M. Tullius M. F. Du. I. D. ter Quinq. Augur Tr. mil. a pop. aedem Fortunae August. solo et peq sua. — Pompeiis. Gell. Pompeian. I. 74.

128. Fortunae Primigeniae. Ti. Claudius Thermodon et Metia M. F. Lochias eius simulacra duo Spei corolitica D. D. — Praeneste. Grut. 76, 9. Morc. Op. ep. II. 31.

129. Fortunae Primigeniae signum Liberi patris panthei cum suis parergis et lucerna larum. — Grut. p. 62. Gerhard Antik. Bildwerke. I. p. 101.

130. Tauro Statilio Ti. Platilio Aelian. Cos. L. Statius Faustus pro signo quod e lege Fortunae Augustae ministorum ponere debebat referente Q. Pompeio Amethysio Quaestore basis duas marmoreas decreverunt pro signo poniret. [2] — Pompeiis. Gell. Pompeian. I. 78.

131. Fortunae Aug. sac. C. Nemonius Senecio Cu. [3] et T. Tertius Felix Q. [4] et Batius Verecundus Act. [5] D. S. P. [6] — Moguntiae. Klein Röm. Inschrift. in Zeitschrift des Vereins zu Mainz I. 1. p. 64.

132. L. Dunnius Apella, C. Annius Tyrannus Mag. prim. [7] Fortunae horr. [8] D. D. — In ara Romae. Grut. p. 76. Orel. 4881. Cf. Preller Regionen R. p. 102.

133. C. Iulius Polybl divi Augusti liberti, L. Anthus saltum Fortunae Opiferae restituit pro salute Polybii Liberalis patris. — Tibure. Grut. 75, 9. Morcel. Stil. I. XVII. 25. Orel. 1753.

134. P. Pacilius... Zenon Laetus P. F. Dic. Aedil. Praef. iur. dic. et sacris faciundis aedem Fortunae et Victoriae sua pec. ref. communivitq. — Ex schedis Borghesi apud Hentzen. Sui pretori etc. Annali dell' Instit. di corrisp. arch. Vol. III. ser. nuov. p. 265.

135. Fortunis salutaribus, Aesculapio, Hyg. [9] Q. Ventidius Ruf. [10] Marius Maxi. L. Calvinianus Leg. leg. I. M... [11] Leg. Aug. Pr... provinc. G. in. [12] — Prope Bonnam. Grut. p. 79. G. F. Grotefend in Seebode krit. Bibl. 1828. p. 611. Orel. 1767 et 5024. Lersch C. M. II. 18.

---

1) propraetore. — 2) sic pro *ministrorum* et *poneret*. — 3) curator. — 4) quaestor. — 5) actor. — 6) de suo posuerunt. Klein. — 7) magistri primi. — 8) horreorum. — 9) Hygiae. — 10) Grotefend: *Pro salute* Q. Ventidii Ruf. — 11) legato legionis primae Minerviae piae felicis. — 12) legatus Augusti Praeses Germaniae inferioris.

136. *For*tunae *sanc*tissimae [1]) Tusculanae C. Prastina Pacatus Cos. — Tusculi. Avellino Bull. Napol. 1844. p. 113.

137. Genio plebis sac. L. Septimulenus Vitalis, Q. Lusius Acrabanus, Q. Iulius Daphnus, M. Curtius Sporus IIIII viri ob H. M. M. — Naronae in Dalmat. Bulletin. archeolog. 1842. p. 101.

138. Genio et Victoriae Imp. Aug. Caes. T. Vespasian. Cos. VIII. P. P. L. Naeratius Priscus L. F. Aedil. iter. Q. et Cur. aqu. Procos. Campaniae, signum pos. et popul. spectac. et epul. ded. V. Id. Oct. Vespasiano VIII et Domitiano VII. Cos. [2]) — Capuae. Donati I. p. 159, 2.

139. In H. D. (D.) Genio are*na*riorum con*sis*tentium Col. Aug. Tre.[3]) Axsillius Avitus sive Saimna D. D. — Treviris. Orel. 4063. Steiner 820. Lersch C. M. III, 12.

140. Genio tabulari.... b. [4]) A. Vi. Mercurialis libra. [5]) V. S. L. M. — In ara. Neuwied. Steiner 758. Lersch C. M. III, 102.

141. In H. D. D. [6]) baioli et vexillarii collegio Victoriensium signiferorum Genium de suo fecerunt IX Octocr. Presente et Albino Cos. [7]) H. XIV D. S. R. [8]).
(ad alterum latus:) Satullius, Sattara, Mocrinus, Laetus, Apollinaris, Secundanus, Versus.
(In tertio latere.) Paternus, Prudens, Marianus, Dagovassus, Cerialis, Aturo, Victor. — In basi signi aerei. Neuwid. Orelli 988 Steiner 759. 760. Lersch C. M. III. 199.

142. Impp. Severo et Antonino Augg. Brittanicis, PP. et Iuliae Aug. matri Augg. et castror. et Fulviae Plautillae Aug.
C. Fulvio Plautiano Prpr. C. V. II. [9]) P. Septimio Geta II. Cos.
C. Iunio Rufino Pr. [10]) C. Iunio Balbo Spr. [11]) M. Ulpio Constantino Tr. C. Atticio Sperato 7.
Genio 7 ii qui frument. publ. incisi sunt Kal. Martis de suo posuerunt, quorum nomina infra scripta sunt, milites fact. Anullino II et Frontone Cos. [12]).

T. Scutrius T. lib. Fab. [13]) Sabinianus Rom. M. F. Pr. K. Iun. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL. I. V. K. C. [14])
M. Annius M. fil. Fab. Primitius Rom. M. F. VIII K. Aug. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL. I. V. K. C.

---

1) Ita supplet Minervini; *potentissimae* Canina Tuscolo antic. p. 110. — 2) p. Chr. 80. — 3) coloniae Augustae Trevirorum. — 4) tabularii publici, vel, ut Lerschio placet: tabularii librariorum. — 5) librarius. — 6) In honorem domus divinae. — 7) post Chr. 246. — 8) Hi quatuordecim dextrorsum sinistrorsum recensiti, explicat Schoenebeck; pro R. Orellius coniicit leg. P. (posuerunt); Lersch: hi XIV de suo restituerunt; etsi Schoenbeckii explicationem non plane reiicit. — 9) propraetore clarissimo viro secundum. Consules sunt ann. 203 p. Chr. — 10) praefecto (cohortis vigilum. Kellerm.). — 11) snbpraefecto. — 12) an. p. Ch. 199. — 13) Fabia tribu. Reliquae tribus deinceps nominibus appositae sunt: Maecia; Iulia; Arniensis; Ulpia. — 14) Fabrettus compendia ita

T. Flavius T. fil. Macc. Alexander Neap. M. F. VII K. Aug. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K. C.
A. Cervidius A. fil. Iul. Repostus Utin. [1]) M. F. VIII K. Aug. Magno Pr.F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K. C.
L. Laelius L. lib. Thars. Iulianus Cilio. M. F. VIII. K. Aug. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL. I. V. K. C.
Q. Valerius Q. fil. Iul. Felix Karth. M. F. VIII. K. Aug. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K. C·
C. Satrius C. fil. Fab. Neptunalis Roma. M. F. IV Id. Aug. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL A. C.
Q. Minucius Q fil. Arn. Flavianus Larth. M. F. XVI. K. Nov. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K. C.
M. Gargilius M. fil. Fab. Ianuarius Roma. M. F. VI K. Nov. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K.
M. Calvisius M. fil, Ulp. Fortunatus Hadr. [2]) M. F. Id. Nov. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K.
T. Mutilius T. fil. Zosimus Maced. M. F. VIII Id. Dec. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K. C.
C. Aufidius C. fil. Arn. Restitutus Karth. M. F. VIII Id. Dec. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K.
M. Arrius M. fil. Fab. Castor Roma. M. F. VIII Id. Dec. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL. I. V. K.
Adiut. [3]) L. Cassius L. lib. Agon. Lepidus Regio. M. F. IV K. Ian. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL I. V. K. C.
Severo et Victorino Cos. [4])
Q. Sosius Q. lib. Iul. Theomnestus Regio M. F. K. Fab. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL. I. V. K.
L. Septimius L. lib. Fab. Hyginus Roma. M. F. Id. Febr. Magno Pr. F. P. A. D. X. T. CXL. I. V. C.
Item Principalibus quibus honorem habuerunt:
P. Tuticano Hermeti B. Pr. [5]) P. Aelio Stephano Libr. I. D.
L. Cornelio Honorato Vex. 7. L. Cornelio Herculano Opt. 7
M. Sentio Vitali Tess. 7. Cura. agente:
L. Cornelio L. F. Honorato Vexil. 7
et L. Cornelio L. F. Herculano Opt. 7. — In tabula aenea Romae in museo Capitolino. Ediderunt Fabrett. Col. Trai. p. 37. Maffei Mus. Ver. p. 309. Guasc. I. p. 176. Kellermann Lat. d. p. 29. n. 12.

143. C. Clodio Crispino Cos. [6]) Q. Rammio Martiale Pr. C. [7])

---

interpretatus est: miles factus pridie Kalendas Iunias Magno Praetore frumentum publicum accepit die decima titulo (sc. ostii) centesimo quadragesimo, incisus urbis Karthaginiensis condito. Kellermannus *Magno Pr.* interpretandum suspicatur: *praefecto* sc. annonae, atque postremas quatuor literas: IV (quarta) Kalendarii capite; vel: incisa V (quinto) Kapitularii capite.

1) Utino (Afric.). — 2) Hadrumeto (Afric.). — 3) adiutor. — 4) an. p. Chr. 200. — 5) beneficiario praefecti. — 6) an. p. Chr. 113. — 7) praefecto cohortis (sc. vigilum).

Maesio tertio Spr.[1] 7 C. Iuli. C. F. Serg. Rufi Iader.[2] Principales infrascripti aediculam et Genium centuriae D. D.

B. Spr.[3] Q. Marius Prolus Hist.[4]
Vex. in 7[5] Sex Iulius Trom.[6] Clemens Vet.[7]
Optio in 7 C. Lucretius An. Verecund. Dert.[8]
Tess. in 7 C. Messius Arn. Aper Hist.[4]
B. Trib. L. Postumius Pomp. Maxim. Dert.[8]
Lib. Vr. Spr. C. Antistius Mae. Earin. Neap.
Lib. Ch. C. Occius Arn. Similis Bler.[9]
Sec. Tr. M. Terentius Pap. Callistus Tic.[10]
Buc. in 7 M. Nonius Fab. Probus Rom.
Hor. Leg. C. Peturcius Cru. Pudens Intam.[11]
Sec. Tr. Ti. Claudius Me. Latinus Surr.[12]
Ex opt. L. Aponius An. Matern. Foro I.[13]
Tran in ST. —

Tabula marmorea Romae in Museo Vaticano. Murat. 356, 1. (mendose). Maffei Mus. Veron. 267, 1. Amadut. Monum. Matth. III. 123. Kellermann Lat. duo p. 28. n. 10.

144. Signum Genii centuriae cum aede marmoribus exornata et ara sua pecunia fecerunt 7 Q. Socconius Q. F. Cru. Primus Tuder et Evocati et milites quorum nomina in ara scripta sunt. Dedic. Kal. Iunis. Imp. M. Aurelio Commodo Antonino Aug. III. L. Antistio Burro Cos.[14] — Romae. Fabr. p. 340. Kellerm. Lat. n. 120.

145. Genio praesidii et monumenti cohort. III. Breucorum civ. romanor. equit. — In Cypro insul. Bulletin. arch. 1846. p. 82.

146. Genio coloniae Ostiensium M. Cornelius Epagathus Curat. Augustal. argen. P. XL. 'D. Ob dedicatione. eius viritim dedit ·X· I. N. Idi. Dec. Stloga et Severo Cos. — Marini Iscriz. Alb. p. 57. Fea Framm. di fast. p. LII. n. 28. Cf. Zumpt. Augustal. p. 80. (P. Christ. 141.)

147. Genio coloniae Veneriae Rusicadis Aug. sacr. M. Aemilius Ballator praeter HS X M. N.[15] quae in opus cultum vet. theatr. postulante populo dedit, statuas duas Genium patriae N.[16] et Annonae sacrae urbis sua pecunia posuit, ad quarum dedicationem diem ludorum cum missilibus edidit. L. D. D. D.[17] — Rusicada, nunc Philippeville. Clarac Musée. livr. 13. pl. LXXXIII. 98.

---

1) subpraefecto. — 2) centuria C. Iulii, Caii filii, Sergia tribu, Rufi, Iadera (Liburn). — 3) beneficiarius subpraefecti. — 4) Histria. — 5) Principalium munera ita sunt explicanda: Vex. vexillarius; Tess. tesserarius; B. Trib. beneficiarius tribuni; lib. ur. Spr. librarius urbanus subpraefecti; lib. ch. librarius cohortis; Sec. Tr. secutor tribuni: bucin. 7 buccinator centuriae; hor. leg. horrearius legionis; ex opt. tran. in ST exoptione .... — 6) Tromentina tribu. Praeterea hae tribus nominibus deinceps additae leguntur: Aniensis, Arniensis, Pomptina, Maecia (Mae. Me.), Papiria, Fabia, Crustumina. — 7) Vettona (Umbria). — 8) Dertona (Ligur.). — 9) Blera (Apul.). — 10) Ticino. — 11) Interamna. — 12) Surrento. — 13) Foro Iulii. — 14) 181 post Chr. — 15) sestertium decem millia nummum. — 16) nostrae. — 17) locus datus decurionum decreto.

148. Num. Dom. Aug.[1] sacrum. Genio conservatori horreorum Galbianorum M. Lorinus Fortunatus Magister. S. P. D. D.[2] — Romae. Grut. 75, 1. Nardini III. p. 316. Orel. 45.

149. Hierus et Asylus Ti. Enviani ser.[3] Herculi D. D. — In clava. Fabr. p. 76. Morc. Stil. CCCCLXXVI.

150. Sanctissimo Herculi Invicto Corpor. Custodiarior.[4] L. Curtius Abascantus cum Curtio Gaudente fil. Imm. A. IV.[5] crateram argyrocorinthiam cum basi sua et hypobasi marmorea sua pecunia donum dederunt. Dedicat. IX. Kal. Iun. Ser. Scipione Orfito, Q. Nonio Prisco Cos.[6] — Romae. Grut. 48, 1. Guasco I. 52. Orellius 1541.

151. Hercules invicte, sancte Silvane, notos[7] Hic advenisti, ne quid hic fiat mali. G. P. R. F.[8] — Visconti Mon. Gab. p. 151. Ed. Labus.

152. Herculi sacrum. C. Marci. C. L. Alex. fecit. Servos vovit, liber solvit. — Puteolis. Avellino Bullet. Nap. 1844. p. 96.

153. Herculi Barbato sacrum M. Hellius Secundus Tubicen leg. X. G. P. F.[9] V. S. L. M. — Brohl. Lersch. C. M. III, 141.

154. Cn. Flaccus, Q. Fulv. F. decumam partem Herculi et pro reditu felicissimo ex Africa Vibi fratris et pro sal. Petinae matris signa aurea Fortunae Praen. et Feroniae sanctissimae D. D. T. Vinio Cos.[10]. — Maff. M. V. p. 471. Morc. Stil. XXXX.

155. Herculi ex voto aram L. Scantius L. lib. Modestus VI vir Aug. Mag. Larum August. Mag. Cerialium urbanorum. L. D. D. III. Kl. Septebr. — Historii. Novelle litterarie Fior. 1773. p. 75. Henzen Ueber d. Augustalen in Bergk Zeitschr, f. A.-W. 1848. p. 195.

156. Loc. Cultorum Herc. Realin.[11] in fundo Quadrigano in F. P. XXX. in agr. P. XXV. Huic loco Q. Octavius Commun. T. Fundilius Quartio in F. P. XIV. in agr. P. XXI. donaverunt. — Reate. Grut. 315, 6. 822, 12. Mur. 181, 6. Orel. 2400.

157. Honori et Vavori Saturnius Lupulus. — Lersch C. M. I, 13.

158. Templum Isis Exoratae. — Grut. p. 83. Morc. Op. ep. II. 140.

159. Valeria M. L. Citheris Isidi. Victricis Iunoni[12] ex visu circuitum D. S. P. F. C. — Asculi. Marini Atti II. p. 369. Orel. 1872.

160. Ti. Claudio Caesare Aug. Germanico V. Ser. Cornelio Orfito Cos.[13] Isidi invictai et Serap...[14] Maidius Serdiliai Adiol*ai* lib. Amerinus. Ex gisu. — Fea Frammenti di fast. p. XLII.

---

1) Numini domus augustae. — 2) sua pecunia dono dedit. — 3) servi. — 4) corporis custodiariorum scil. patrono. — 5) immunis annos quatuor. — 6) post Chr. 149. — 7) pro: *notor* i. e. cognitor. Labus. — 8) genio populi romani feliciter. — 9) geminae piae felicis. — 10) U. C. 822. — 11) Sic Gruterus. Mur. RESP. unde fecerunt vel *Responsalis* vel *Respicientis*. — 12) Isidis Vitricis Iunoni sive Genio. — 13) post Chr. 51. — 14) Serapidi.

161. D. Valerius D. F. Cor.[1] Proculus Aedil. Dictator, Quaest. alimentorum hydraeum gemmis exornatum et auratum una cum Valeria Fortunata et Valeria Procula Isidi et Serapi. D. D. — Giorn. Arcadic. Sept. 1832. p. 324.

162. Isidi Pue.... iussu Dei Ne... Fabia L. F. Fabiana Avia in honorem Avitae, neptis piissimae, ex arg. P. CXIIS=[2] item ornamenta in basilio, unio et margarita Nr. VI. zmaragdi duo, cylindri N. VII. gemma carbunculus, gemma hyacinthus, gemmae cerauniae duae in auribus, zmaragdi duo, margarita duo, in collo quadribacium margaritis N. XXXVI zmaragdis N. XVIII. in clusuris duo, in tibiis zmaragdi duo, cylindri N. XI. in smialiis zmaragdi N. VIII. margarita N. VIII. in digito minimo anuli duo gemmis adamant. digito sequenti anulus polypsephus zmaragdis et margarito, in digito summo anulus cum zmaragdo, in soleis cylindri N. VIII. — Sine loco. Mur. 139, 1, ex Montfauconio. Orel. 2510.

163. Te tibi, una quae es omnia, Dea Isis, Arrius Balbinus V. C. — Capuae. Grut. 82, 2. Orel. 1871. Röth Geschichte der Philos. not. 186. p. 171.

164. Isi Victrici sacr. C. Pontius C. L. Fidelis Sevir Aug. ex imperio. — In Marsis. Murat. p. 73.

165. N.[3] Popidius N. F. Celsinus aedem Isidis terrae motu conlapsam a fundamento P. S.[4] restituit. Hunc Decuriones ob liberalitatem cum esset annorum sexs.[5] ordini suo gratis adlegerunt. — Caloger. N. R. Tom. XV. p. 13. Morc. Stil. CCLV.

166. Deae Isidi templum a solo L. Annusius Magianus de suo posuit vir Aquens. B.[6] ad cuius templi ornamenta Alpinia Alpinula coniunx et Peregrina fil. ·X· C dederunt. L. D. D. vicanorum. — In Wettingen sive Monasterio maris stellae prope Aquas Helveticas. Gruter. 82, 9. Haller I. p. 15. Orel. 457.

167. Pro salute domus Augustae Corpora[7] Pausariorum et Argentariorum Isidi et Osiri mansionem aedificavimus. — Romae. Fabr. p. 488. Morc. CCCXXXIX. Orel. 1885.

168. Laribus Augustis et GenIs Caesarum. Imp. Caesari divi Nervae filio Nervai[8] Traiano Aug. Germ. Pontifici maximo Trib. Pot. IV. Cos. III desig. IV permissu C. Cassi Interamnani Pisibani Prisci Praetoris aediculam reg. XIV vici CensorI Magistri Anni Gulii[9] vetustate dilapsam impensa sua restituerunt; idem Pr. probavit L.

1) Cornelia tribu. — 2) semis et duabus unciis s. dextante. — 3) Numerius. — 4) pecunia sua. — 5) sexaginta. — 6) Sex vir Aquensis bis; pro VIR leg. VIVIR. — 7) Ex corpore. Fabr. — 8) Sic Donat. deest ap. Murat. — 9) Sic Donat. qua in corruptela Orellio numerus annorum ab institutis Magistris vicorum latere videtur. Muratorius. CVI...

Roscio Aeliano Ti. Claudio Sacerdotae Cos. L. Cercenius L. Lib. Hermes, M. Livius I. Lib. Donax, P. Rutilius P. F. Priscus, L. Coranius L. Lib. Euaristus. Dedicata IV K. Ianuarias. — Romae. Murat. 315, 5. Donat. I. p. 161, 3. Orel. 782. Preller Regionen Roms. p. 83. not. Zumpt. Agustal. p. 8.

169. Lavernae pocolom. — In vase fictili. Mus. Gregor. Tom. II. tav. 38, 2.

170. L. Statius Cn. F. Chilo, L. Pettius C. F. Pansa, C. Pettius F. F. Gemellus, L. Tattius F. F. Cox. Magistri Laverneis murum caementicium, portam, porticum, templum Bonae Deae pagi decreto faciendum curaverunt probaruntq. — In oppido cui nunc nomen Prezza est, olim Lavernas fuit. Anecdot. lit. rom. Tom. II. 466. Morc. Op. II. 126.

171. Libero Patri sacrum. A. Angulnius A. F. Vitalio, Procur. clien. Ti. Claudl Aug. D. D. Kal. Mart. temp. [1]) Ti. Claudio Aug. IV et L. Vitellio III. Cos. [2]) — In littore Tyrrheno. Gud. 44, 4. Gori Inscript. Etr. III. p. 172. Orel. 3060.

172. Pro salutem et victorias DD. NN. Impp. Severi et Antonini Augg. et Iuliae Aug. matri Augg. totiusque domus divinae, eorum ex concessu in praediis suis sacrarium dei Liberi cum aedicula et columnis suis impendiis, marmora nunc et aream et ortulum super nymphis, qui locus appellatur Memphi, donum dederunt Spirae. — Romae. Marini II. 556. Maffei Mus. Ver. 254, 1. Orell. 2360.

173. Imaginum domus Aug. cultorib. signum Libertatis restitutae Ser. Galbae Imperatoris Aug. Curatores anni secundi C. Turranius Polybius, L. Calpurnius Zena, C. Murdius Lalus, C. Turranius Florus, C. Murdius Demosthenes S. P. D. D.

Dedic. Idib. Octobr. C. Bellico Natale P. Cornelio Scipione Asiatico Cos. — Grut. p. 238. Maffei Ars crit. III, 4. Morc. Op. ep. II. 141.

174. Sign. Libertatis sacrum Q. Squaterius Q. F. Anien. Novatianus Praef. Fabr. Tiburt. Patr. municip et incul. VI. Vir Augustal. Frat. Arval. loc D. S. P. D. D. [3]) — Marini Atti 1. p. CLXXIX. Orell. 1817.

175. Libertatis Aug. signum cum sua basi C. Fabius C. F. Quir. Fabianus pecunia sua don. dedic. — Antiquariae in Hisp. Don. 47, 134. Mur. 140, 3. Orell. 1816.

176. M. D. M. [4]) Q. Publicius Charito Sacerdos et C. Publicius Hermes Aedituus et Secunda Cymbalistria. — Celeiae (Cilley). Pococke p. 116, 9. Orell. 2450.

177. Praesentiae Matris deum P. Septimius Felix ob coronam millesimi urbis anni. — Grut. p. 28. Morc. Op ep. II. 22.

178. Matri deum et Attin. [5]) cupidines II. Apronius Gemelli-

1) templum. — 2) post Chr. 47. — 3) loco dato sua pecunia dat dedicat. 4) Magnae deum matri. — 5) Attini.

nus test. leg. vic. bell.[1] her.[2] pon. curavit. — Bellici. Reinesii. p. 208, 216. Orel. 1898.

179. M. D. M. I.[3] Summae Parenti, Hermae et Attidi Menotyranno Invicto Clodius Hermogenianus Caesarius V. C. Proconsul Africae Praefec. Urbis Romae XV vir S. F. taurobolio criobolioque perfecto XIV Kal. Aug. Diis animae suae mentisque custodibus aram dicavit. D. N. Gratiano Aug. ter. et Aequitio Conss. — Romae. Fabret 666, 522. Orel. 1900. (Post. Chr. 374.)

180. Mefiti L. Caesius Asiaticus VI vir Flavialis aram et mensam dedit L. D. D. D. — Cremonae. Bianchi Marmi Crem. p. CCXCVIII.

181. C. Petronius Optatus Mag. Ment. Bon.[4] statuam, basim, pluteum sacr. — Paesti. Marini Atti. I. 256.

182. Deae Nemesi regin. Cornel. Cornelianus Defens. lecticar. et Iulia Bessa coniux eius ex voto posuerunt. — Sarmis in Transylvania. Bergk Zeitschr. f. A. W. 1847. p. 301.

183. Deae Nemesi Ael. Diogenes et Silia Valeria pro salute sua et filiorum suorum mater et pater ex voto a solo templum ex suo fecerunt collegio utriculariorum. — Temisvarii. Mur. 531, 4. Schwarz Opusc. p. 33. Orel. 4121.

184. Nemesi Sanctae Campestri pro salute dominorum NN. Augg. P. Ael. P. F. Aelia Pacatus Scupis quod coh. doctor voverat nunc campi doctor coh. I. Pr. P. V. somnio admonitus posuit L. L. — Romae. Grut. p. 80. Kellermann. Lat. n. 119. Orel. 1790.

185. Locus adsignatus aedi Opis et Saturni L. Munatio Vero et C. Terentio Felice Curat.[5] operum publ. — Grut. p. 26. Morc. Stil. CCLXV.

186. Dis deabus C. Iulius C. F. Arn.[6] Africanus Brixello Optio equit. coh. IX. Pr. 7 Iuli signum aereum pantheum D. D. V. L. M.[7] Dedicatus X K. Aug. Barbaro et Regulo Cos.[8] — Romae. Reines. p. 8. Kellerm. Lat. n. 135.

187. M. Agrippa L. F. Cos. tertium[9] fecit. *Paulo inferius:* Imp. Caesar L. Septimius Severus Pius Pertinax Arabicus, Adiabenicus, Parthicus, Maximus, Pontif. max. Trib. potest. X. Imp. XI. Cos. III. P. P. Procos. et Imp. Caes. M. Aurelius Antoninus Pius Felix Aug. Trib. potest. V. Cos.[10] Procos. Pantheum vetustate corruptum cum omni cultu restituerunt. — Romae in Pantheo. Grut. I, 1. Eckhel D. N. VIII. p. 423. Orel. 34.

188. Deo Magno Pantheo ex voto posuit qui et sign.[11] Caesius Vitalio L. D. D. D. (in aversa parte.) Qui V. Q. S. L. M.[12] Vi-

---

1) Testamento legavit vicanis bellicensibus. — 2) heres. — 3) Matri Deum Magnae Idaeae. — 4) Menti bonae. — 5) Curatoribus operum publicor. — 6) Arniensi tribu. — 7) donavit dedicavit voto libens merito. — 8) post Chr. 157. — 9) U. c. 727. — 10) post Chr. 202. — 11) signum. — 12) qui votum quidem solvit libens merito.

ribus. — Mediolani. Labus intorno alcuni monumenti epigrafici in Giornale e Biblioth. Italian. Tom. III. p. 165.

189. Loco public. dat. D. D. [1]) Parcis Aug. sacr. L. Gassius Vervici F. Nigrinus VI vir Aug. V. S. L. M. — Maff. Mus. V. p. 87. Morc. Op. ep. II. 25.

190. Diis Parentibus Augustis porticum dedit L. Iulius M. F. Pauper. — Veronae. Maffei Mur. Ver. 91, 4. Orel. 1679.

191. Deo Patrio Cn. Turpilius Cn. F. Turpilianus Aedil. et Pr. sac. Volk. fac. [2]) sigill. Volkani ex voto posuit Arg. P. XV. scrp. IX. [3]) — Ostiae. Marini Atti II. 357.

192. Pietatis Sacrum. — Veiis repert. nunc Romae; in basi rotunda. Annalli dell' Inst. arch. Vol. III. nov. ser. p. 244. Orel. 1824.

193. Pietati Augustae. Ex S. C. quod factum est D. Haterio Agrippa, C. Sulpicio Galba Cos. [4]) Tib. Cl. Caes. Aug. Germ. Pont. max. Tribun. pot. IV. Cos. IV. Imp. VIII. P. P. [5]) dedicavit. — Gruter. p. 101. Morc. Stil. XXXIV. Orel. 1825.

194. Plutoni et Proserpinae Flavia et Veneria Bassa ex visu aedem D. S. P. V. I. S. L. M. [6]) — August. Vind. Grut. 97, 3.

195. T. Tettienus Felix Augustalis, Scriba librar. Aedil. curul. Viator Aedil. plebis, accensus Consuli. HS L. M. N. [7]) legavit ad exornandam aedem Pomonis, ex qua summa factum est fastigium inauratum, podium, pavimenta marm. [8]) opus tectorium. — Salerni. Grut. 94, 11. Morc. Stil. CCLXXIII. Orel. 1621.

196. Q. Vibulli. L. F. Q. N. C. Cincius C. F. Paul. IV. vir. I. D. signum Proserpinae reficiundum statuendumque arasque reficiundas ex S. C. curarunt. HS DCC ΨXX. Mag. fuere Helvia Q. F. Orbia M. F. — Vibone. Bullet. dell' inst. arch. 1846. p. 143.

197. Proserpinae Servatrici Sex. Volumnius pro Aemilia Petelina coniuge sibi restituta ex voto suscepto aram consecravit. — Nemausi. Fabret. p. 470, 109. Orel. 1474.

198. Romae et Augusto Caesari Divi F. Patri patriae. — Polae. Pocock. Descript. Orient. T. III. §. 425. Orel. 606.

199. S. A. S. [9]) In honorem L. Valeri Nymphodot. VI vir et DD. Aug. [10]) et C. Stati Primig. et in memoriam C. Stati Heuret. VI vir et DD. Aug. [10]) Alypus Lib. — Bert. Antiq. Aq. p. 62. Morcel. Op. ep. II. 26.

200. Sancto Sanco Semoni deo Fidio sacrum decuria sacer-

---

1) decreto decurionum. — 2) Aedilis et Praetor sacris Volcanalibus faciundis. — 3) argenti pondo XV scripulorum IX. — 4) An. U. C. 775. — 5) pater patriae. — 6) De sua pecunia (vel: *de suo posuit*) votum illis solvit libens merito. — 7) Sestertiûm quinquaginta millia nummûm. — 8) marmorea. — 9) Saluti Aquileiensi sacrum. — 10) decurionum decreto Augustalis.

dotum bidentalium reciperatis vectigalibus. — Grut. p. 96. Morc. Stil. XXIII.

201. Simoni Sango Deo Fidio sacrum. Sex. Pompeius S. P. F. Col.[1] Musianus Quinquennalis Decurio bidentalis donum dedit. — Romae. Platner Beschr. R. III. 3. p. 565.

202. Lucus sacer deae Satrianae. — Romae. Gruter. 89, 3. Reines p. 161. Orell. 1866.

203. Saturno Aug. sac. P. Furius Saturninus sacerdos. — Mons in Africa. Clarac. Musée. Livr. 13. pl. LXXI, 12.

204. S. P. Q. R. Imp. Caes. Severus et Antoninus Pii. restituerunt. — Romae in templo Saturni, cuius tres columnae in clivo Capitolino supersunt cum verbo lacero: ...estituer... Ex Anonym Einsiedeln. et MS. bibliothecae Ricardianae. Osann. Inscr. p. 502.

205. Securitati Aug. sacrum. Decurion. populusque coloniae praenestin. — Gruter. p. 105. Morc. Stil. II.

206. Deae Semelae et sororibus eiius deabus ob honorem sacri matratus Reginia Paterna mater, nata et pacta[2] aram posuit sub sacerdota.[3] A. Seranio Catullo patre. — In agro Colon. Agripp. Mur. 1981. Hüpsch p. 9, 24. Orel. 1491. Lersch. C. M. I, 6.

207. Silvano sacrum sodal.[4] eius et Larum donum posuit Ti. Claudius Aug. lib. Fortunatus a cura amicorum, idemq. dedicavit et epulum dedit decuris N.[5] IV. K. Augustis C. Minicio Fundano et C. Vettenio Severo Cos.[6] — Grut. p. 63. Morc. Op. ep. II. 32.

208. Pro salute et incolumitate indulgentissimorum dominorum Marcio Lib. Proc. sacris eorum iudiciis gratus Silvano Deo praesenti effigiem, loci ornatum, religionem instituit consecravitque libens animo. — Romae. Vignol. Inscr. sel. p. 177. Mur. 69, 12.

209. Imperio domini Silvani C. Cossutius C. L. Epaphroditus aram Silvano marmoravit, item simulacrum Herculis restituit, item aediculam et aram eiusdem corrupta. ref.[7] dedicavit K. Martis. P. Calvisio Rusone L. Caesennio Paeto.[8] — Grut. 64, 9. correctius Fea Framment. d. fast. p. XLIII. n. 17.

210. Deo Silvano Cessorinius Ammasius ursarius[9] leg. XXX V. V. S. A.[10] V. S. L. M. — Xanten. Steiner. 665. Lersch. C. M. III. 196.

211. Silvano Caelesti Q. Glitius Felix vergilianus poeta D. D. — Gruter. 64, 5. Letronne Recueil des inscript. II. p. 401.

---

1) Sexti Pompeii filius Collina tribu. — 2) Ita Lersch; ceteri *facta.* — 3) sacerdotali. Lersch. — 4) sodalis. — 5) numero. — 6) U. C. 804. — 7) refecit. — 8) scil. consulibus. — 9) Steiner pro nomine proprio habet *Ursarius* et ante *leg.* supplet: *centurio.* — 10) legionis tricesimae Ulpiae Victricis Severianae Alexandrianae.

212. Extra hoc limen aliquid de sacro Silvani eferre fas non est. — Inscript. Capit. Tom. II. 35. Orel. 1615.

213. Imp. Caesar divi F. Augustus Pontifex maximus Imp. XII. Cos. XI. Trib. pot. XIV. Aegypto in potestatem populi romani redacta Soli donum dedit. — Romae in obelisco. Orel. 36. Morcel. Stil. XXXII. Zoega De Obelisc. p. 51.

214. Imp. Severo Antonino Aug. IV.[1] Cos. T. Fl. Lucilianus Eq. pub. et T. Avidiaccus Furianus Eq. pub. speleum Soli invicto consumaver. cur. ag. P. Peticen. Primo. — Romae. Marini Atti I. p. 94. Orel. 2340.

215. Vibius Pius Deo Soli Invicto aram dedico, ut sis mihi propitius, militibus centurionibusque meis. — Salonae. Spon. 4, 3. Zachar. Marm. Sal. 7, 5.

216. Ara posita asstante Sacerdote Sex. Cerusina Secundo ut voverant Maximus et Maximinus fill Imp. Commodo Aug. Pio Felice IV. et Victorino II. Cos.[2]
Soli Invicto Mitre M. Ulp. Maximus, Praepositus Tabelliariorum aram cum suis ornamentis et bela[3] domini insignia habentes N.[4] IV. ut voverat D. D. — Florentiae. Grut. 35, 1. Gori Inscript. Etr. I. 112. Marini Atti II. 406. Orel. 1918.

217. Deo Sol. invicto Mithrae M. Aurel. M. F. Sergia[5] Carnunto Sabinus Praefectu. leg. III. Aug. P. V.[6] Maximianae.[7] — In ara. Lambaesae in Africa. Gemina ara cum eodem titulo Sitifi (Setif) reperta est. Letronne in Iournal des sav. Octobre. 1847. p. 620 sqq. Bähr Iahn. Iahrb. Tom. 51. p. 418.

218. Soli Invicto L. Aur. Severus cum paremboli et ypobasi voto fecit. — Infra in eodem saxo: Soli Invicto Mithrae fecit L. Aur. Severus Praes. L. Domitio Marcellino Patr.[8] — Romae. Vignolii Inscript. sel. p. 174. Mur. 26, 5. Orel. 1919.

219. D. S. I. M.[9] Fautori imperii sui Iovii et Herculii religiosissimi Augusti et Caesares sacrarium restituerunt. — Vindobonae. Labus Ara antica p. 9. Orel. 1051.

220. D. I. M.[10] Templum vetust. conlabsum, quot[11] fuit per annos amplius L desertum Aur. Hermodorus V. P. P. P. N. M. T.[12] a novo restitui fecit; quot[11] dedicatum est divo Maximiano

---

1) post Chr. 213. — 2) post Chr. 183. — 3) vela. — 4) numero. — 5) Legi potest: *Sergi* (i. e. Sergia tribu) *a Carnunto*, vel ut supra dedimus, quam posteriorem rationem Letronnius praefert. — 6) legionis tertiae Augustae Piae Vindicis. — 7) huius nominis consulto erasi tantum vestigia quaedam supersunt. — 8) Praesidente L. Domitio Marcellino Patre sacrorum. Hagenb. Mss. — 9) Deo Soli invicto Mithrae. — 10) Deo invicto Mithrae. — 11) sic pro *quod*. — 12) Non liquet; priores literae quatuor fortasse: vir perfectissimus pater patrum.

VIII et Maximino iter. Augg. Cos. Q. Var. Ursiniano Cur. — Brandlehoff in Carinthia. Pococke. p. 112, 3. Mur. 2100, 5. Orel. 1064.

221. D. S. I. Imp.[1]) C. Amandinius Verus buc.[2]) V. S. L. M. — Dormagen. Lersch. C. M. III. 172.

222. Soli Serapi cum sua cline in H. D. D.[3]) Dextrina Iusta L. Dextrini Iusti filia Agripp. D. D. — Coloniae. Orel. 1892. Lersch. Cent. Mus. I, 11.

223. Q. Aquilius Dionysius et Nonia Faustinia Spem restituerunt. — Romae. Viscont. Museo Pio-Clem. I. p. 55. Ed. Mil.

224. Telluri Genetrici res publica Cusculitanor. templum fecit; C. Iulius Lepidus Tertullus, Leg. Aug. Pr. Pr.[4]) dedicavit; simulacrum deae acrolithum T. Iulius Honoratus Pont. F. P. P.[5]) dono dedit. — Cuiculi (Djemila) in Africa. Ravoisier Exploration scientifique de l'Algerie. Vol. I. tab. 51. Clarac Musée. livr. 13. pl. LXXIII.

225. Ara Tranquillitatis. — Romae. Mur. 148, 5. Orel. 1339.

226. Sex. Atusius Sex. fil. Fabia Roma Priscus, Evoc. Aug. primus omnium aram Tiberino posuit, quam caligatus voverat. — Hortae repert. nunc Romae. Fabret. 452, 6. Marini Iscriz. Alb. p. 18. Orel. 1646.

227. Deae Victoria sacrum. — Bonnae. Lersch C. M. II. 19.

228. Victori. Aug.[6]) Valerius Severus Pontif. ex stipe vela et aram. — Bracarae. Mur. 1984, 6.

229. Imp. Caesar Vespasianus Aug. Pontifex Maximus, Trib. potestatis, Censor aedem Victoriae vetustate dilapsam sua impensa restituit. — Prope vicum Rocca giovine non procul a villa Horatiana. Fea ad Horat. Epist. I, 10, 43.

230. Invicte Celesti Uranie dona po.[7]) F. Gifiulfi leones. — Carthagine; in vestigio pedis humani lapideo. Murat. I. p. 17. Münster Religion der Carthager p. 78. Raoul Rochette Antiq. chretiennes in Mem. de l'Acad. des Inscr. Tom. XIII. p. 234.

§. 3. *Numinum italicorum et peregrinorum inprimis septentrionalium cum auctario ad §. 1—3.*

231. L. Magillius L. F. Paullinus Variscus III vir signum Anchariae sua pec. restitu. L. D. D. D. — Faesulis ex sched. Holstenii Gori Inscr. Etrusc. II. p. 77. Orel. 1844.

---

1) deo Soli invicto imperatori. — 2) buccinator. — 3) in honorem domus divinae. = 4) Legatus Augusti Propraetor. — 5) Pontifex flavialis pecunia propria. Ita explicat Bähr in Iahn Iahrb. 1848. LII. p. 110. — 6) Victoriae Augustae. — 7) posuit.

232. Campes.[1] et Eponae ala I. Sing. Thr.[2] cui prae[3]. Ael. Bassianus Praef. V. S. L. L. M. — Pfoering. Grut. p. 87. Orel. 1794. De Wall 15; emendatius Donat. p. 59. Hefner Röm. Denkm. in: Oberbayer. Archiv. VII. 414.

233. Deivas Corniscas sacrum. — Romae. Grut. p. 88. Orel. 1850.

234. P. Tebanus P. F. Quir. C. Avidius Latiaris Quaestor divi Claudii Tr. pl. Pr. per omnes honores candidatus Augustor. Feroniae. — Romae. Mur. p. 92.

235. Magnae deae Nortiae. — Florent. Fabr. p. 697. Orel. 1854.

236. Portumno sacrum M. Sanguinius M. F. Pal. Lausus Curator corp. lenuncularior Portuen. — In portu Ostiensi. Mur. p. 102.

237. Orfia Attice C. Aponi Sabini Praestitae V. S. L. M. — Aquilae. Mur. p. 101.

238. Sabo Semoni patri sacrum. — Prope Aquilam. Martelli Antichita de' Sicoli T. II. p. 174. l. VI. n. 50. Mommsen Nachträge zu den oks. Studien in Savigny Zeitschr. f. gesch. R. W. XIII. p. 415.

239. Cuninae felici sacr. Claudia Helpis D. D. — Puteolis. Grut. p. 96. Orel. 1851.

240. Q. Murrius Cn. filius Vacunae votum dat lubens merito. — In B. Mariae de Larulo. Don. p. 556. Orel. 1867.

241. Deo Abellioni Minicia Iusta V. S. L. M. — Cominges. Grut. p. 37. De Wal. Mytholog. septentr. monum. epigraph. 1.

242. Abnobae Q. Antonius Silo 7 leg. I Adiutricis et leg. II Adiutricis et leg. III Aug. et leg. IV F. F.[4] et leg. XI C. P. F.[5] et leg. XXII P. Fd.[6] — Alpirsbach; nunc Stuttgardtii. Würtemberg. Iahrbücher. 1925. I. 72. Ibid. 1835. I. 90. Orel. 4974. Steiner I. 15. De Wal. 9.

243. Aghoni Deo Labusius V. S. L. M. — Prope Bagneres. Spon. Misc. 111, 29. Orel. 1954. De Wal 11.

244. Aug. Acionnae sacrum Capillus Illiomari F. porticum cum suis ornamentis V. S. L. M. — Prope Orleans. Orel. 1955. De Wal. 10.

245. Alateiviae ex iussu i....[7] Divo medicus. — Xanten. Fiedler röm. Inschr. 9. Lersch C. M. III. 197. De Wal. 14.

246. Alo Sex. Nig. Sollonius V. S. L. M. — Brixiae. Orel. 1957. 5001. De Wal. 15.

247. Deae aug. Andartae L. Cacisius Serenus IIIIl vir Aug. V. S. L. M. — Die. Orel. 1958. De Wal. 16.

---

1) campestribus (puta: deabus). — 2) singularium Thracum. — 3) praeest. — 4) Flaviae fidelis. — 5) Claudiae piae fidelis. — 6) piae fidelis. — 7) ipsius.

248. Deo Apollini Borvoni et Damonae C. Daminius Ferox civis Lingonus ex voto. — Bourbonne-les-Bains. De Wal. 305.

249. Apollini Beleno Aug. in honorem C. Petti C. F. Pal.[1]) Philtati Eq. P. Praef. aed. pot.[2]) Praef. et patron. collegiorum fabr. et cent.[3]) Diocles lib. donum dedit L. D. D. D.[4]). — Aquileiae. Grut. p. 36. De Wal. 39.

250. Apollini Granno et Sironae dis praesentib. Q. Axius Aelianus V. E.[5]) Proc. Aug. C.[6]). — Brettae. Grut. p. 37. De Wal. 138.

251. Marti Halamard sacrum. T. Domit. Vindex leg. XX V. V.[7]) V. S. L. M. — Prope Ruremond. Hupsch I, 65. Orel. 2002. De Wal. 134.

252. In H. D. D. Apollini Toutiorigi L. Marinius Marinianus
7 leg. VII. Gem. P. F. Alexand.[8]) D. D. D. Fortunae voti compos. — Wisbaden. Annal. d. Vereins für Nassau. Alterth. I. p. 14.

253. Ardoine, Camulo, Iovi, Mercurio, Herculi M. Quartinius M. F. Cives, Sabinus Remus miles coh. VII. Pr.[9]) Antoninianae P. V.[10]) V. L. S.[11]). — Romae. Grut. p. 40. Orel. 1960. De Wal. 21.

254. Deae Aventiae et Genio incolarum T. Ianuarius Florinus et P. Domitius Didymus curatores col.[12]) ex stipe annua adiectis de suo HS. N. I. D.[13]). — Munchenweiler in Helvetia. Grut. p. 110. Morc. Stil. I. p. 49. Orel. 368. De Wal. 26.

255. Bacurdo sacrum M. Albanus Paternus optio V. S. L. M. II. Sil. Cons.[14]). — Coloniae. Grut. p. 86. Orel. 1963. Steiner 870. De Wal. 29.

256. Belatucadro Iul. Civilis opt.[15]) V. S. L. M. — Elinburgi in Cambria. Grut. p. 87. De Wal. 32.

257. Belino Sex. Caesernius Faustus IIIII vir V. S. L. M. — Viennae Allobrogum. Grut. p. 36. De Wal. 36.

258. Bedaio Aug. sacr. Aloun.[16]) Ar.[17]) Setonius Maximianus et Fir. Firmianus II. vir. Perpetuo et Cornel. Cos.[18]) — Chiemig in Bavaria. Heffner Das röm. Bayern. Ed. II. n. 187. Oberbayer. Archiv. VI. p. 182. De Wal. 314.

259. Sex. Nigidius Fab. Primus, Aedil. Brix. Decur. honore

1) Palatina tribu. — 2) equo publico praefecto aedilicia potestate. — 3) fabrorum et centonariorum. — 4) locus datus decreto decurionum. — 5) vir egregius. — 6) Caesaris. — 7) legionis vicesimae valentis victricis. — 8) geminae piae fidelis Alexandrinae. — 9) primigeniae. — 10) piae victricis. — 11) votum libens solvit. — 12) coloniae. — 13) sestertiorum nummis mille quingentis. — 14) duobus Silanis consulibus (i. e. Quinto Servilio Silano et Iunio Silano) 189 post Chr. — 15) optio. — 16) Bedaio augusto sacrum et Alounis. — 17) Arius. — 18) post Chr. 237.

grat. DD. ex postulation. pleb. aram Bergimo restituit. — In finibus Brixianorum. Maffei Mus. Veron. 89, 6. Orel. 1971.

260. L. Vibius Visci L. Nymphodotus Bergimo votum C. Asinio Gallo C. Marcio Consor. Cos. L. Salvio Apro, C. Postumio Costa II viris Quinquennalibus. — Maff. Mus. Ver. p. 109. Morc. Op. ep. II. 33.

261. Calvae deae aedem omni sua impensa donavit M. Victorius Pollentin. et ob perpetuam tutelam eiusd. aedis dedit HS. numero C. Dedicatum III Non. Oct. Glabrione et Torquato Cos. V. S. L. M. — Prope Gerolstein. Lersch C. M. III, 9. De Wal. 69. (p. Ch. 124.)

262. Cauto Pati C. Munatius Quir. Tiro, II vir I. D. et G. Munatius Fronto filius D. D. — Prope Brixiam repert. nunc in museo Brixian. Grut. 89, 5. Orel. 5056. Labus intorno all' dio Cauto Pate in Giornale e Biblioth. Italian. Tom. XIV. p. 224. Annal. dell' inst. arch. Vol. III. nuov. ser. p. 268. Götting. Gel. Anz. 1846. B. III. S. 1997.

263. Invicto Deo Charto Neviod. Summ.[1]. — Widem in Stiria inferior. Muchar Röm. Noricum. II. p. 29.

264. Mercurio Cissonio *Larcius pro* se et suis[2]) V. S. L. M. — Lersch C. M. L, 8. et in Addend. p. 71. Ianssen ap. Fiedler. in Iahnii Iahrbucher f. Philolog. 1843. p. 303.

265. Deo Cisonio ex voto posuit Paternus O....[3]). — Spirae. Orel. 1979. Steiner 189. De Wal. 88.

266. Flavia Cuba Firmani filia Cososo deo Marti suo hoc signum dicavit Augusto. — Biturigibus Cuborum. Reines. p. 121,84. nihil de Cososo habet Mone. (Heidenthm.) Orell. 1984.

267. In H. D. D. I. O. M.[4]) et Danuvio ex voto Primanus Secundi[5]) V. S. L. L.[6]) Muciano et Fabi....[7]). — Prope Ehingen. Orel. 1651. Steiner. 63. a. De Wal. 99.

268. Deo Endovellico praestantissimi et praesentissimi numinis Sextus Coccems Craterus Honorius eques Romanus ex voto. — Villae Viozae in Lusitania. Grut. p. 87. Orel. 1992. De Wal. 103.

269. Tatis Aug. sac. Q. Baienus Proculus cum suis V. S. — Prope Aquileiam. Giornale e Biblioth. ital. T. XIV. p. 230.

270. Hercu. Magu.[8]). — In armilla aenea. Lersch e. M. III. 147.

271. Herculi Saxsano vexillatio coh. I. C. R.[9]) V. S. L. M. — Bonnae. Lersch C. M. II. 22.

---

1) Muchar explicat: Neviodunorum summo; vel. Summano. — 2) Ianssen: Larus Senis. — 3) Optatus. — 4) In honorem domus divinae Iovi optimo maximo. — 5) Secundi filius, vel: Secundianus. — 6) votum solvit lubens laetus. — 7) Fabiano Cos. p. Chr. 201. — 8) Herculi Magusano. — 9) cohortis primae civium romanorum.

272. Herculi Saxano sacrum. Ser. Sulpicius Trophimus aedem, zothecam, culinam pecunia sua a solo restituit idemque dedicavit k. Decembr. L. Turpilio Dextro M. Maecio Rufo Cos.[1]). Eutychus ser. peragendum curavit. — In agro Tiburtino. Grut. p. 49. Orel. 2006. Lersch C. M. II, 27.

273. Deae Hludanae sacrum. C. Tiberius Verus. — Cliviae. Cuper Monument. ant. 226. Orel. 2014. Steiner 632. Lersch C. M. II. 27. De Wal. 149.

274. Deo Intarabo ex imperio Q. Solimabius Bitus aedem cum suis ornamentis consecravit L. M. — Apud Treveros. Honthem. Prodrom p. 186. Orel. 2015.

275. Latobio Aug. sac. L. Caesernius Avitus V. S. L. M. — Ad coenobium St. Pauli in Carinthia. Wiener Jahrbüch. 1845. Anzeig. 32. De Wal. 161.

276. Leherenno Domesticus Rufi F. V. S. L. M. — St. Bertrand. Grut. p. 1074. Orel. 2020. De Wal. 162.

277. Deo Moğonti Cad.[2]) et N. D. N. Aug.[3]) M. G. Secundinus, Bf. Cos.[4]) Habitanci primas Ta.... pro se et suis pos.[5]) — Resingham in Anglia. Cambden Britan. p. 340. Orel. 2026. De Wal. 168.

278. Matronis Axsinginehis M. Catulinus Paternus V. S. L. M. — Lersch C. M. I. 18.

279. Matronis Afliabus M. Marius Marcellus pro se et suis ex imperio ipsarum. — Lersch C. M. I. 19.

280. Matronis Hamavehis C. Iulius Primus et C. Iulius Quartus ex imperio ipsarum V. S. L. M. — Lersch C. M. I. 20. Orel. 2087.

281. Matronis Vatriabus Nersihenis Priminia Iustina pro se et suis ex imperio ip. L. M.[6]). — Lersch C. M. I. 24.

282. Matronis Dervonnis Rufinius Apronius V. S. L. M. — Mediolani. Labus Intorno alcuni monumenti epigraf. in Giornale e Bibl. Ital. T. III. p. 167.

283. In honore. domus divinae Dis Mairabus vicani vici Pacis. — Metis. Grut. p. 92. Knapp in Steiners Archiv fur Hess. Gesch. II. 2. p. 537.

284. Deae Nehalenniae ob merces recte conservatas M. Secund. Silvanus negotiator cretarius Britannicianus V. S. L. M. — Westicapellae. Spon. Misc. 110,90. Iannssen Rom. beeld. 75. De Wal. 188.

285. Noreiae Isidi fecit A. Trebonius. — Ulrichsberg in Mittelkaernthen. Muchar Noricum I. 277. Orel. 2035. De Wal. 207.

---

1) post Chr. 225. — 2) Cadenorum. — 3) numini domini nostri August. — 4) beneficiarius consulis. — 5) posuit. — 6) ipsarum lubens merito.

286. Flum.[1] Rheno pro salute Q. Spici Crn.[2]. — Prope Ganodurum. Orel. 469. Steiner 513. De Wal. 232.

287. Silvano Tetto Serus Fitaciti.[3] ex voto R.[4]. — Rheinzabern in palatinatu, nunc in antiquario Monacens. von Hefner Romisch. Bayern. p. 48. Die röm. Denkmäler, in: Oberbayer. Archiv. VI. p. 234. Jäger Erster Jahresbericht d. histor. Vereins d. Pfalz p. 56. Lersch Centralmus. II. p. 121.

288. Iovi O. M. Taranuco Arria Successa V. S. — Sibenici in Dalmatia. Spon. Miscel. 73,4. Orel. 2956. De Wal. 264.

289. Visucio Mercuri. Senilis Mas. S. F. V. S. L. M. — Hockenheim in dioecesi Nemetensi. Rappenegger Röm. Inschr. n. 69. De Wal. 281. (Senilis Massiliensis Senilis filius.)

290. Visucio aedem cum sign. C. Candidiu. Calpurnianu. DCCS N. et Med. C. Nemet.[5] fec. — Mannhemii Act. Acad. Pal. II 203. Creuzer Zur Gesch. altröm. Cult. p. 51. Graeff. Antiq. p. 13. Rappenegger n. 45. De Wal. 280.

291. Vosego Maxsiminus V. S. L. M. — Prope Bergzabern. Grut. p. 94. Schoepflin Als. ill. I, 79. Steiner. 194. De Wal. 289.

292. Tib. Caesare Aug. Iovi optumo maxsumo aram nautae Parisiaci publice posierunt. — (Subsunt figurae plures his nominibus additis:) Eurises. — Senani veilo. — Volcanus. Iovis. Esus. Taruos. Trigaranus. — Castor. Pollux. Cerunnos. — Parisiis. Murat. p. 1066. Traité de diplom. II. 571. Orel. 1993. Schreiber Taschenb. für d. Gesch. von Suddeutschl. 1840. 126. De Wal. 331.

Auctarium.

293. Deae Abnobe Lucilius Moderatus V. S. M. — In basi statuae in Alba flumine prope Carlsruh repertae 1850. Karlsruher Zeitung 1850. N. 90.

294. In H. D. D. Adrastiae colleg. utriclariorum. — In ara reperta in Transylvan. Bullet. archeol. 1848. p. 56.

295. Aquis Albulis sanctissimis Ulpia Athenais, M. Ulpii Aug. lib. ab epistulis uxor libens D. D. — Fabret. p. 432. n. 8. Cf. Rudorff in Savigny Zeitschrift f. R. W. X. V. p. 217.

296. Aug. sacr. C. Iulius Macrini lib. Martialis IIIIl vir M. M.[6] ob honor. idem ludos scaenicos per trid. D.[7] et cantar. arg. P. S.[8] — In Dalmatia. Borghesi in Bullet. archeol. 1842. p. 101.

---

1) flumini. — 2) Quinti Sulpicii Carini. Hagenbuch. Sed Wal: Quinti Sulpicii Censoris regni Norici. — 3) Iaeger explicat: filius Taciti; alii: Fitacitius — 4) retulit, vel: reddidit. — 5) decurio civium collegii seniorum et medicus civitatis Nemetensis; alii: septingentis sestertiorum nummis et mille et ducentis civitas Nemetensis fecit. — 6) magister Mercurialium. — 7) per triduum dedit. — 3) pecunia sua.

297. Atilia Syntyche pro T. Atilio Paullo Auxiliis V. S. L. M. — Mutinae; in arula. Bulletin. arch. 1846. p. 28.

298. Mestrius Mariinus [1]) pictor constituit pro salute sua et suorum fanum Dominar. — Albae Iuliae. Grut. 90. Orel. 4260.

299. Finibus et Genio loci et I. O. M. milit. leg. XXX. V. V. [2]) .... Massianus Secundus et L. Aurelius Dosso V. S. L. M. — Fornich prope Andernacum. Steiner. n. 749.

300. Fonti sanctissimo sacrum. P. Cornelius Synethus et M. Varius Epitynchanus D. D. — Fabrett. c. 6. n. 7. p. 432. Cf. Rudorff in Savigny Zeitschrift f. R. XV. p. 216.

301. Fortunae sac. Brittones Trip. [3]) qui sunt sub cura T. Mani [4]) T. F. Pollia Magni Senope 7 leg. XXII. P. P. F. [5]) O. P. [6]). — Schlossau in silva Odonia. Knapp Röm. Denkm. d. Odenwald. p. 23. Leichtlen Forschung. II. p. 12. Wiener De leg. Romanor. vices. secund. p. 107.

302. Genio Anigenimo cultores eius V. S. L. M. — Cilly. Muchar Gesch v. Steiermark. p. 353.

303. Genio civitatis Ordo Celeiens. — Cilly. Muchar Gesch. v. Steiermark. p. 354.

304. In H. D. D. Genio collegi iuventutis. Consat. et Pretextato Cos. — Altenstadt in Hassia. Steiner Archiv. fur Hess. Gesch. II. p. 107.

305. Genio famil. monetal. Demetrius Caes. N. ser. [6]) Epaphroditianus de S. P. D. D. [8]). — Romae. Fabret. p. 77.

306. C. Marcius C. F. Serg. Salvianus Norba Genio centuriae coh. X. pr. 7 Mari. Bassi, in qua militavit A. XIIX. voto suscepto, missus honesta missione Pr. Non. Ianuarias. Q. Fabio Catullino, M. Flavio Apro Cos. [9]) Animo libens aram suam [10]) pecunia posuit. — Ara marmorea Romae in mus. Vatic. Grut. 108.6. Morcell. Stil. p. 278. Kellerman. Lat. p. 55. n. 123.

307. .... [11]) Aug. matri Augg. et kast. [12]) I. O. M. et Iun. Re. [13]) et Miner. sac. Genio coh. III. Brit. [14]) aram T. Fl. Felix Praef. ex voto posuit, L. M. [15]) dedicavit Kal. Dec. Gentiano et Basso Cos. [16]) — Eining in Bavar. inferiore, nunc in antiquar. Monac. Apian. p. 442. Grut. p. 24. emendavit et explicuit v. Hefner Die röm. Denkmäler, in: Oberbayer. Archiv. VI. p. 175.

---

1) fortasse: *Martinus*. Hagenb. — 2) milites, vel: militibus (i. e. pro militibus) legionis XXX. Ellpiae Victricis. — 3) Triputienses. — 4) Knapp et Leichtlen legunt: *Manilii*. Wiener: *Mani*. — 5) primigeniae piae fidelis. — 6) opus perfecerunt. — 7) Caesaris nostri servus. — 8) sua pecunia dat dedicat. — 9) P. Ch. 130. — 10) Lapicidae errore pro: sua. — 11) Hefner supplet: In honorem domus divinae; vel: in honorem Iuliae Domnae. — 12) Augustorum et castrorum. — 13) reginae. — 14) Britonum. — 15. libens merito. — 16) p. Chr. 211.

308. Minervae et Herculi I. Antonius Maternus 7 coh. XXIII. V. C. R.[1]). — Wiesloch. Leichtlen Forsch. I. 91. Orel. 4971.

309. I. O. M. Statori Fl. Vetulenus 7 leg. III. Ital. reversus ab expedit.[2]) Burica ex voto posuit. — Abbach repert. nunc Monach. Apian. p. 444. Grut. p. 23. emendatius von Hefner Die röm. Denkmälnr in: Oberbayer. Archiv. VI. p. 165. Eiusd. Römisch. Bayern. n. 122.

310. I. O. M. Iunoni Reginae Vl. Quilinus[3]) Paternus D. C. Matti.[4]) ex voto pos. L. L. M. Dedicata X K. Oct. ter et bis Cos.[5]) — Castel prope Mogunt. Annalen für Nassau. Alterthumskund. II & III. p. 22. Borghesi in Bulletin archeol. 1834. p. 71.

311. I. O. M. D.[6]) Didymus Augg. N. Vff. ex nummul. P. P.[7]) pro salute sua et Aureliae Alexandri. coniugis .. S. L. M.[8]) .... vo et M......os[9]). — Oberpettau. Wiener Jahrb. 1829. Tom. XLV. p. 61. Borghesi in Bullet. archeol. 1835. p. 1.

312. Isidi Re.[10]) ob remissa. exa. inliga[11]) populo a max. Imperat. Severo et Antonin. Augg. C. Subulnius Faustinus V. S. L. M. — Florentiae. Roulez Inscriptions d'Isis dans l'eglise de St. Florent à Florence, in: Bullet. arch. 1839. p. 184.

313. In H. D. D. Iunoni Re*ginae*, Minervae *numini*busque imp*erii pro* salute et in*columitate* D. D. nostro*rum Diocletiani et* Maximiani Augustoru*m*, Constantii et Maximiani *Caesarum* civitas Mo*guntiacensium*. Aurelio et Anibaliano Coss. — Lupoduni repert. in antiquario Mannhem. asservat. Grut. p. 24. Acta acad. Palat. I. 183. Creuzer Altröm. Cultur. p. 17. Steiner nr. 496. Gräff Antiquar. nr. 86. Rappenegger n. 53. (post Chr. 292.)

314. Larib. sacr. C. Iunius Iustus mil. coh. VI. praet. station. Tibur. P. L. D. D. D.[12]). — Tibure. Mur. p. 85. Orel. 1655.

315. Larib. Aug. ministri qui K. Aug. primi inierunt: Antigonus M. Iuni Erotis; Anteros D. Poblici Barnae; Eros A. Poblici Damae; Iucundus M. Plotiani Erotis. — Romae. in insula Tiberina. Fabret. p. 465. Orel. 1658. In aedibus Barberinis secundum Donat p. 46.

316. Libero et Liberae sacrum P. Gavius Astectus[13]) VI vir imperio posuit. — Aquileiae. Marm. Salonit. p. VIII. Donat. p. 24. Orel. 1486.

---

1) voluntariorum civ. rom. — 2) expeditione. — 3) Ulpius Aquilinus legendum censet Borghes. — 4) decurio civitatis Mattiacorum — 5) Ad Imperatores Philippos duos p. Ch. 248 refert Borghes. — 6) Iovi optirno maximo Dolicheno. — 7) Augustorum nostrorum (sc. servus) ufficinator (pro: officinator) ex nummulariis provinciae Pannoniae. Ita locum emendavit et explicuit Borghesi. In Annalib. Viennens. literae post nomen Didymi sic redduntur: AVGG. VLLIPI. — 8) solvit libens merito. — 9) Borghesi. supplet: Fabiano et Muciano Cos. (p. Ch. 201.) — 10) reginae. — 11) ob remissam exactionem. Quid sit inliga non liquet Roulezio. Fortasse intelligendum: inligato populo, vel: ob remissam exactionem inligatam populo. — 12) posuit; locus datus decurionum decreto. — 13) Maffei Mus. V. habet: *Aspectus*.

317. Lunae et Soli aeter. sacr. C. Attilius C. F. C. N. Dec. Eq. sing. Imp. N.[1]) voto suscepto L. M. — Romae. Donat. p. 22.

318. a) Curtelia Pupusa Marti Loucetio V. S. L. L. M. — b) Marti Leucetio T. Tacitus Censorinus V. S. L. L. M. — In museo Wiesbaden. Annal. fur Nassau. Alterth. III. 335.

319. Deae Maiae aedem a solo fecit G. Arrius Patruitus bf. Cos. V. S. L. L. M. — Germersheim. Steiner. n. 180.

320. Matri deum C. Sempronius Saturninus 7 coh. XXVI. vol. C. R.[2]) V. S. L. M. — Baden-Baden. Rappenegger. n. 14.

321. In H. D. D. deo Mercurio, Fortun. redu. sacr.[3]) M. Vir. Marcellus Deciali. F. S. A. sing. Cos. P. P. K. III. D. S. L. L. M. de. X. K. Iun.[4]) L. V....[5]). — Abbach, nunc Monach. Apian. p. 444. Grut. p. 50. emendatius von Hefner Röm. Denkmäler in: Oberbayer. Archiv. VI. p. 170.

322. Deo Mercurio Cimiacino aram turariam M. Paternius Vitalis, qui aedem fecit et signum posuit V. S. L. L. M. Dedicat. III. Cal. Octobr. Gentiano et Basso Cos.[6]). — Ludenhausen; nunc in antiquario Augustano. Hefner Römisch. Denkmäler Oberbayerns, in: Oberbayer. Archiv. VII. p. 404.

323. Deo Mercurio Nundinatori. — Birstadt prope Wisbaden. Annal. d. Vereins f. Nassau. Alterth. I. 16.

324. In H. D. D.[7]) Neptuno, contubernio nautarum Cornelius Aliquandus D. S. D.[8]). — Ettlingen in porta urbis. Grut. p. 62. Schoepflin Alsat. illust. I. 489. Steiner nr. 93. Rappenegger n. 11. p. 17 A n. 25. p. 35.

325. Nocturno sacrum. C. Cassius Valens benif. ex imper.[9]). Salonae. Bullet. archeol. 1840. p. 95.

326. Nymphis Aug. Eructus Q. Sabini Verani C. P. P.[10]) ser. villic. — Jüffer im Bade. Muchar. Gesch. Steiermark. I. p. 436.

327. In H. D. D. Plat. praetor.[11]) aram qui.[12]) et Genium Sattonius Gratus D. D. Imp. .....[13]) Aug. III. et Dione Cos.[14]). — Heddernheim. Dorow in: Kunstblatt. 1823. n. 45. Habel in: Annal. d. Ver. für Nassau. Alterth. I. p. 77.

---

1) decurio eques singularis imperatoris nostri. — 2) centurio cohortis XXVI voluntariorum civium romanorum. — 3) fortunae reduci sacrum. — 4) Deciali filius, signifer alae singulariorum consulis, praepositus kohortis tertiae, de suo libens laetus merito dedit decimo Kalendas Iunias. — 5) libens vovit; vel si consulum nomina ibi subsunt: Lupo et Maximo cos. (232 p. Ch.). Hefner. — 6) p. Chr. 221. — 7) in honorem domus divinae. — 8) de suo dedit. — 9) beneficiarius ex imperio. — 10) Muchar explicat: clarissimi praesidis provinciae; vel: conductoris portorii Panoniae. Fortasse explicandum: curatoris pecuniae publicae. — 11) plateae praetoriae. — 12) Lehne: aram quintanam; Dorow: aramque. — 13) nomen Alexandri erasum. — 14) P. Chr. 229.

328. Diis Parentibus Augustis porticum dedit L. Iunius M. F. Pauper. — Maffei Mus. V. p. 91. Donat. p. 58.

329. Pietatis sacrum. — In basi marmorea. Veiis, nunc Romae. Annal. arch. T. XVIII. p. 244. Monument. ined. 1846. Tav. 36.

330. Priapo L. Iladcius Ternus V. S. L. M. — Bergami. Ephemerid. lit. Florent. X. 787. Donat. p. 55.

331. Diis Quadr*ivialibs* vicani Bibienses. — Sandweyer prope Aquas Aurelias. Leichtlen Forsch. I. p. 65. Steiner n. 95. Rappenegger I p. 27.

332. Iovi optimo maximo diis deabusque immortalibus et Romae aeternae Locrenses. — Hieracii in Calabria. Mur. p. 1054.

333. I. O. M. Serapi Caelesti, Fortun. et Genio loci P. Licinius Pal. tr. 7 leg. IV. M. P.[1]) pro se suisq. V. L. L. C.[2]). — Marienhausen im Rheingau. Annalen d. Vereins für Nassau. Alterth. II. 12.

334. In H. D. D. Apollini et Sironae aedem cum signis C. Longinius Speratus vet. leg. XXII. Pr. P. F.[3]) et Iunia Deva coniux et Longini Pacatus, Martinula, Hilaritas, Speratianus fili in suo posuerunt V. S. L. L. M. Muciano et L. Fabiano Cos.[4]) — Grossbotwar in ditione Wurtemberg. Sattler Allgem. Gesch. Wurtemberg. p. 145. Wiener De leg. vices. sec. p. 105. Orel. 2047. Steiner. n. 41.

335. Soli sanctissimo sacrum. Ti. Claudius Felix et Claudia Helpis et Ti. Claudius Alypus fil. eorum votum solverunt libens merito Calbienses de coh. III. — Annal. archeol. T. XIX. p. 33. Monum. ined. 1847. Tav. 38.

336. Tutele[5]) loci Cl. Sergianus Decurial. et Proc. R. H. C. S.[6]). — Romae. Fabret. p. 79.

337. In H. D. D. Deae Virtuti Bellone montem Vaticanum vetustate conlabsum restituerunt hastiferi civitatis Mattiacorum X Kal. Sep. Imp. I. Maximino Aug. et Africano Cos.[7]) hi quorum nomina I. sta[8]) sunt:

C. Meddignatius Severus	Cur. bis.
L. Levinius Quietus.	Tertinius Priscus.
T. Vitalinus Peregrinus.	Macrinius Priscus.
Constantius Marcrianus.	Atrectius Cupitianus.
C. Rixsius Adnamatus.	Perrius Iustinus.
C. Iamillius Crescens.	Attonius Asclepius.
Titius Bellatullus.	Ursius Maturus.
Titius Severus.	Statutius Secundinus.

1) P. Licinius Palatina tribu centurio legionis quartae Macedonicae posuit. — 2) voti libens laetus compos. — 3) primigeniae piae fidelis. — 4) post Chr. 201. — 5) pro: Tutelae. — 6) rivi huius cursus supernatis. — 7) P. Chr. 236. — 8) infra scripta.

Licinius Costas. Servandius Senudus. —
Lutatius Victor. (Kassel prope Mogunt.)
nunc in museo Mogunt. Katalog d. Mus. d. St. Mainz p. 35. Orel. 4983. Explicuit Lehne in Annalen fur Nassau. Alterth. II. p. 18.

§. 4. Tituli in aedibus, locis sacris, aris, donariis, deorum nominibus non additis.

338. M. Acilius A. F. Vot.[1]) Priscus Egrilius Plarianus Praef. Aerari. militar. Pontif. Volcani et aedium sacrar. P. C.[2]) Clupeum argent. cum imagine aurea D. D. L. D. D. D. — Ostiae. Marini Atti II. 408. Orel. 2154.

339. Aediculam et bassim Magistrei dant M. Aimilius M. F. M. Ofellius M. F. P. Mammius P. F. — Aquin. Grut. p. 129. Morc. Stil. XLIX.

340. Annia Zosima votum lucernam. — Torremuz. Inscript. Sic. Cl. II. 6. Morc. Stil. 41.

341. Antius Victoricus cum Antios Victoricu Musolo iuniores viso moniti libens animo collegiaris[3]) donaverunt ex S. N. CC. S. P. F. D. D.[4]). — Prope Cirtam. Clarac Musée livr. 13. nr. 52. Bähr Iahn Jahrbb. Tom. 52. p. 423.

342. Decimia C. F. Candid. Sacer. M. D.[5]) delficam cum laribus et ceriolariis N.[6]) XXXVI. — Sablonetae. Maffei Mus. Veron. 83, 2. Mur. 163,4.

343. Eros Germanici L. Lollianus D. D. clupea cum imaginibus. — Rom. Murat. p. 121. Morc. Stil. XVIII.

344. P. Fannius M. F. C. Masurius C. F. Sabinus, P. Cutius P. F. Bibulus, L. Aemilius C. F. Malo fanorum Curatores ex pecunia fanatica faciundum curarunt idemque probarunt. — In agro Veronensi, in ruderib. templi Minervae. Orti Reliquie d' antico tempio, in: Bulletin. arch. 1836. p. 141.

345. Hic ager. iug. VII. cum cisterna et tabernis eius eorum possessorum iuris est qui in cultu corporis Heliopolitanorum sunt, eruntve; atque ita Is accessus iusque esto per ianuas itineraque eius agri, qui nihil adversus lecem[7]) et conventionem eius corporis facere perseveraverint. — Casertae. Marini Atti II. p. 542. Orel. 2393.

346. M. Iunius Sabinus IV vir, Aediliciae potest. e lege Iulia municipali, Patronus collegii Centonariorum, frontem templi vervis et Hermis marmoreis pecunia sua ornavit et tuition. dedit HS. ∞ ∞

1) Votinia tribu. — 2) patronus civitatis. — 3) collegiariis i. e. iis qui eiusdem sunt collegii. — 4) Bähr explicat: sestertiis nummis CC sua pecunia faciundum donum dederunt. — 5) sacerdos Magnae Deae. — 6) numero. — 7) Sic pro *legem*.

N. CCXXXXII. — Patavii. Fabret. 485, 160. Polcastro Padova. p. 36. Orel. 3676.

347. Ex auctoritate Imp. Caesaris Titi Vespasiani Aug. in loco, qui designatus erat per Flavium Sabinum operum publicorum Curatorem templum exstruxerunt negotiatores frumentari. — Rom. Grut. p. 128. Morc. Stil. CCL.

348. 1) F. L. Faulus V. C. ex Trib. [1]) votum solvit. — 2) F. L. Felix V. C. ex Princ. votum solvit. — 3) Pomponius Rusticus V. H. [2]) votum solvit. — 4) Iulius Adeodatus Sacerdotalis votum come.... — 5) F. L. Vecius V. H. votum solvit. — Tabulae votivae Cuiculi (Djemilah) repertae. Ravoisié Explor. scient. I. tab. 52. 53.

349. Respublica populusque Corfiniensis sacellum Luccerium vetustate dilapsum adiectis basilicis sua pecunia restituit decreto Decurionum. — Fabr. p. 704. Morc. Stil. CCXXVI.

350. Senatus Populusque Romanus incendio consumptum restituit. — Romae. Grut. p. 172. Morc. Stil. CCXXV.

351. L. Septumius T. L. L. [3]) Charito qulinam D. S. P. F. [4]). — Venetiis in museo Nanio. Biagi Mon. p. 188. Or. 3302.

352. Ummidia C. F. Quadratilla amphitheatrum et templum Casinatibus sua pecunia fecit. — Annal. lett. d' Ital. II. 453. Morc. Stil. CCXXXVI.

353. Valerius Felicissimus Pernarius D. D. — In signo genii dormientis. Gerhard Antike Bildwerke. Taf. LXXVII.

354. *Sulpic*ius Ser. F. Galba, Cos. pavimentum *locavit* eisdemque probavit. — Terracinae. Melchiorri in Bullet. arch. 1841. p. 98.

355. C. Vellaeus A. L. Eros Sexvir aram, sedilia, stratum dat. — Torrius De diis Aquil. p. 318. Morc. Stil. CCCXXXVIII.

356. Fulgur sum. condit [5]) — Marini Atti II. 687. Orel. 1466.

357. Fulgur Dium — (Florentiae.) Mur. 129,2. — Fulgur Divom. — (Nemausi.) Ib. 5. — De coelo tactum et conditum. — (Opitergii.) Ib. 3. Orel. 2482. Mommsen Anal. epigr. in: Berichte d. sächs. Gesell. d. Wiss. Phil. hist. Cl. I. p. 292.

358. Hic locus sacer est. — Venetiis in ara quadrata. Mur. 149,5. Orel. 2477.

359. Lapides profanei, intus sacrum. — In valle Gaudenti prope Tibur. Fabrett. p. 674,14. Morc. Stil. CCLXVI. Orel. 2479.

360. Hospes hospitium tibi ad lucum decidiorum. Hic lucus sacer macerie cintus cum suis aditis agro non cedit. — Capuae. Polcastro p. 194,1. Orel. 2480.

---

1) Faustus Lucius (?) Paulus vir clarissimus Extribunus. — 2) vir honoratus. — 3) Titi et Lucii libertus. — 4) culinam de sua pecunia fecit. — 5) fulgur sumanum conditum.

Caput II.

TABULAE.

§. 1. Locorum et rerum sacrarum dedicationes.

361. L. Aienus L. F. Q. Baebatius Sex. F. aedem dedicarun. Iovis Liberi Furfone A. D. III Idus Quinctileis L. Pisone, A. Gabinio Cos. [1]) mense Flusare comolateis [2]) olleis legibus, illeis regionibus utei extremae undaequae [3]) lapide facta hoiusque aedis ergo utei quei ad eam aede. scalasque lapides taucluendo columnae stant citra scalas ad aedem versus stipitesque aedis humus [4]) tabulamentaque utei tangere, sarcire, tegere, devehere, defigere, mandare ferro oeti [5]), promovere, referre fasque esto. Sei quod ad eam aedem donum datum donatum dedicatumque erit, utei liceat oeti, venumdare; ubei venum datum erit, id profanum esto; venditio locatio aedilis esto, quem quom que veicus Furfens fecerint, quod se sentiunt eam rem sine scelere, sine piaculo; alis ne potesto. Quae pequnia recepta erit, ea pequnia emere, conducere, locare, dare quod id templum melius honestius seit liceto; quae pequnia ad eas res data erit, profana esto quod D. M. [6]) non erit factum. Quod emptum erit aere aut argento ea pequnia ad id templum data erit quod emptum erit, eis rebus eadem lex esto quasei sei dedicatum sit. Sei qui heic sacrum surupuerit, Aedilis multatio esto, quanti volet idque veicus Mi. pars Fifeltares sei apsolvere volent sive condemnare, liceto. Sei quei ad huc templum rem deivinam fecerit Iovi Libero aut Iovis Genio, pelleis coria fanei sunto. — In oppido S. Nicandri prope Aquilam ex parietinis Furfonis, cuius nulla mentio apud Mannert. Fabrett. p. 612. Murat. 587, 1. D'Orvill. Sicula. P. II p. 595. Orel. 2488. Haubold Mon. leg. p. 141. Egger Lat. serm. reliq. p. 281.

362. T. Statilio Tauro, L. Cassio Longino Cos. [7]) X. K. Octobr. Numini Augusti votum susceptum a plebe Narbonensium in perpetuom. Quod bonum felix faustumque sit Imp. Caesari Divi F. Augusto P. P. Pontifici maximo, Trib. potest. XXXIV. coniugi, liberis, gentique eius Senatui Populoque Romano et colonis incolisque C. I. P. N. M. [8]) qui se numini eius imperpetuum colendo obligaverunt, Plebs Narbonensium aram Narbone in foro posuit, ad quam

---

1) U. c. 695. — 2) cum latis. — 3) undiqne. — 4) leg. *huius.* — 5) Construendumae *mandare ferro* (dativ.) an leg. *mundare ferro*, vel: *mundare, ferre (oeti* pro *uti)*? Orel. — 6) dolo malo. — 7) U. c. 764. p. Chr. 11. — 8) coloniae Iuliae Paternae Narbonis Martii.

quotanis IX K. Octobr. qua die eum seculi felicitas orbi terrarum rectorem edidit, tres Equites romani a plebe et tres Libertini hostias singulas immolent et colonis et incolis ad suplicandum numini eius thus et vinum de suo ea die praestent. VIII K. Octob. thus vinum colonis et incolis item praestent. VII quoque Idus Ianuar. qua die primum imperium orbis terrarum auspicatus est, thure vino suplicent et hostias singul. inmolent et colonis incolisque thus vinum ea die praestent. Et pridie K. Iunias, quod ea die T. Statilio Tauro, M. Aemilio Lepido Cos. iudicia plebis decurionibus coniunxit, hostias singul. immolent et thus et vinum ad suplicandum numini eius colonis et incolis praestent, exque iis tribus Equitibus rom... Libertinis unu....[1]).

Plebs Narbonensis aram Numinis Augusti dedicavit......... legibus iis Q. I. S. S.[2]).

Numen Caesaris Aug. P. P. quando tibi hodie hanc aram dabo dedicaboque his legibus hisque regionibus dabo dedicaboque quas hic hodie palam dixero, uti infimum solum huiusque arae titulorumque est si quis tergere ornare reficere volet, quod beneficii causa fiat, ius fasque esto, sive quis hostia sacrum faxit qui magmentum nec protollat idcirco tamen probe factum esto. Siquis huic arae donum dare augereque volet, liceto; eademque lex ei dono esto quae arae est. Ceterae leges huic arae titulisq. eadem sunto, quae sunt arae Dianae in Aventino. Hisce legibus hisque regionibus sicuti dixi hanc tibi aram pro Imp. Caesare Aug. P. P. Pontifice maximo, Tribunicia potestate XXXV coiuge liberis genteque eius Senatu Populoque R. colonis incolisque Col. Iul. Pater. Narb. Mart. qui se numini eius in perpetuum colendo obligaverunt, doque dedicoque, uti sies volens propitius. — Narbone. Gruter. 229,1. Morcel. Stil. II. 39. Millin. Voyage. IV, 1. p. 375. Orel. 2489. Egger Lat. sermon. reliq. p. 338. Zumpt De Augustal. p. 10.

362. L. Helio Caesare Imp. P. Coelio et Albino[3]) Vibullo Pio Cos.[4]) VII Idus Octobres Cn. Domitius Valens II vir I. D. praeeunte C. Iulio Severo Pontif. legem dixit in ea verba quae infra scripta sunt: Iuppiter optime maxime quandoque tibi hodie hanc aram dabo dedicaboque, ollis legibus ollisque regionibus dabo dedicaboque quas hic hodie palam dixero, uti infimum solum huius arae est. Siquis hic hostia sacrum faxit, quod magmentum nec protollat itcirco tamen probe factum esto. Ceterae leges huic arae eaedem sunto quae arae Dianae sunt in Aventino monte dictae. Hisce legibus, hisce regionib. sicuti dixi, hanc tibi aram Iuppiter optime maxime dico dedicoque, uti sis volens propitius mihi collegisque meis Decurionibus colonis incolis Coloniae Martiae Iuliae

---

1) *unus mulsum et crustula Plebi det* supplet Morcel. — 2) quae infra scriptae sunt. — 3) Leg. *L. Aelio Caesare II. P. Coelio Balbino.* — 4) p. Chr. 137.

Salonae coniugibus liberisque nostris. — Salonae olim, nunc Patavii, partim novo in marmore partim veteri. De recentioribus tamen, auctore Morcellio, non dubitandum, quum Cyriacus Anconitanus aliique integram inscriptionem ante descripserint quam ad Ramnusios, eiusdem dominos, perferretur. Edidere Gruter. 23,12. Zachar. Salon. p. 41. Murat. 325,5. Furlanettus in Morcell. Op. ep. T. II. p. 62. Orel. 2490.

363. Haec area intra hanc definitionem cipporum clausa verubus et area, quae est inferius, dedicata est ex voto suscepto, quod diu erat susceptum nec redditum incendiorum arcendorum causa, quando urbs per novem dies arsit Neronianis temporibus, et hac lege dicata est, ne cui liceat intra hos terminos aedificium extruere, manere, negotiari, arborem ponere, aliudve quid serere; et ut praetor, cui haec regio sorte obvenerit, litaturum se sciat aliusve quis magistratus Volcanalibus X Kal. Sept. omnibus annis vitulo robio et verre. — Romae ad templum Mercurii. Grut. 61,3. Fabret. p. 684,83. Morcell. Stil. LXII. Orel. 736.

364. Vediovei Patrei genteiles Iuliei. — (Ab altera parte:) Leege Albana dicata. — Bovillis in ara. Orel. 1287. Cardinali Dipl. p. 46. n. 64. Klausen Aeneas II. p. 1082. Mommsen De colleg. p. 17.

365. Synopsis [1]). Victor argenteus in Capitolio habens in capite coronam argenteam querqueam [2]) folior. XXX in qua glandes V. XV. fe*ren*s in manu dextra orbem argen*teum et* victoria palmam ferentem et coronam folior. XXXX *in sin*istra hastam argent..... — Cirtae (Constantine) Clarac Musée de sulpture. Livr. 13.

§. 2. Festorum, sacrificiorum et sacrorum collegiorum acta.

366. C. Minicio Fundano
C. Vetennio Severo C. [3])
Lat. fuer. [4]) Pr. Idu. Aug.
P. Aelio Hadriano
M. Trebatio Prisc. C.
Lat. fuer. VI. I. Iul.
P. Calvisio Tullio
L. Annio Largo.
Lat. fuer. VI. I. I. [5])

— Fragment. tabulae repert. in monte Alban. Oderic. Syl. p. 231. Marini Atti I. 129. Morc. Op. ep. II. 41. Orell. 2472.

---

1) Clarac accipit pro: Veiovis. Bähr (Iahn Iahrb. Tom. 52. p. 413.) explicat: inventarium Iovis i. e. templi Iovis, ut iam prima res sit huius inventarii signum Iovis Victoris. — 2) pro: querneam, nova adiectivi forma. — 3) Consulibus. Ceterum hi consules ut sequentes fastis sunt ignoti. — 4) latinae feriae fuerunt. — 5) idus Iunias.

367. Tesseram paganicam L. Veratius Felicissimus Patronus paganis pagi Tolentines.[1]) hostias, lustr. et tesser. aer. ex voto L. D. D.[2]) V. Id. Maias. Felicit[3]). — Tolentinis in tabella aerea. Reines. p. 1016,8. Orell. 2474 cui quidem inscriptio suspecta videtur.

368. Augustorum Annalia feliciter. — Gruter. p. 116. Morc. Stil. LXVI.

369. Caesarum Decennalia feliciter. — Grut. p. 116. Morc. Stil. LXVII.

370. Taurobolio matris D. M. Id.[4]) quod factum est ex imperio matris D. deum pro salute Imperatoris Caes. T. Aelii Hadriani Antonini Aug. Pii P. P. liberorumque eius et status coloniae Lugdun. L. Aemilius Carpus IIIIII vir Aug. item dendrophorus vires excepit et a Vaticano transtulit ara. et bucranium suo impendio consacravit sacerdote Q. Sammio Secundo ab XV viris occabo et corona exornato, cui sanctissimus ordo Lugdunens. perpetuitatem sacerdotii decrevit App. Annio Atilio Bradua T. Clodio Vibio Varo Cos. D. D. D.

(In altero latere.) Cuius mesonyctium factum est V Id. Dec. — Lugduni. Ph. a Turre in Sallengr. Thes. Ant. III. p. 862. De Boze in Mem. de l.Acad. des Inscr. III. p. 111. Murat. p. 333. Orel. 2322. Preller Die Regionen d. St. Rom. p. 59. not. (p. Chr. 160.)

371. M. D. M. I.[5]) sacr. trib.[6]) taur. fecer. cum suis hostIs et apparam.[7]) omnibus L. Dagid. Marius Pontif. perpet. civit. Valent. et Verullia Martina et Verullia Maria fil. eorum pro salute Imp. et Caesar. Philipporum Augg. et Otaciliae Severae Aug. matris Caes. et castror. praeeuntibus sacerdotibus Iuni. Tito XV vir Arausens. et Castricio Zosimione civitatis Albens. et Blattio Paterno civitatis Voc. et Fabricio Orfito Liber. patris[8]) et ceteris adsistentibus sacerdotibus V. S. L. M. loco vires conditae die Prid. Kal. Oct. Imp. Philippo Aug. et Titiano Cos.[9]). — Deae Vocontiorum. Spon. Misc. 97, LIX. Fabret. 609,79. Orel. 2332.

372. Matri deum tauroplium indictum iussu ipsius ex stipe conlata celebrarunt Narbon. — Narbone. Von Dalen p. 786. Donat. p. 20, 2. Orel. 2327.

373. Criobolium et aemobolium movit de suo Petronius Marcellus sacerdor VI Kal. Dec. IV vir Primo et Iusto. — Teate. Reines. p. 221. Mur. 374, 2. Orel. 2334.

374. Kalatores Pontificum et Flaminum:

---

1) Tolentinesis; pro: Tolentinensis. — 2) lustrationem et tesseram aeream ex voto lubens dono dedit. — 3) feliciter. — 4) matris deum magnae Idaeae. — 5) Matri Deum Magnae Idaeae. — 6) *Sacrae tribus* explicat Spon. Non liquet. — 7) tamobolium cum.. apparamentis. — 8) Liberi patris sacerdote. — 9) p. Chr. 245.

P. Cornelius Ialyssus, D. Valerius Alexander, Ti. Claudius Heronas, T. Tettienus Felix, L. Cornelius Helius, C. Asinius Hierax, M. Annius Phius, I. Iavolenus Phoebus, App. Annius Falernus, Ti. Claudius D...us. — Romae in foro. Millin. Mag. encyclop. 1795. 6. p. 356. Marini Atti p. 210. Orel. 2431.

375. Vici Censori lustratio erit Idibus Septembr. — Romae. Fabret. 672, 7.

376. Seculo felici. Phisias [1]) Sacerdos Isidi [2]) Salutaris. Consecratio Pontificis. Annuant Dii Romanae reip. arcanaque Urbis praesidia; annuant, quorum nutu Romano imperio regna cessere. — Romae. Grut. 83, 15. Orel. 2491. Morc. Stil. CCCXXXV.

377. Attini sacrum et Minervae Berecint. Concordia Collib. IanuarI Cimbalioco [3]) secundo ob criobolium factum M. D. M. I. [4]) tradentib Septimio Primitivo Augure et Sac. Servilia Varia et Terentiana Flaviana Sacerd. XV vir. praeunte Manio Secundo. Haec iussu Matris Deum in ara taurobolica duodena cum vitula crem. sub die V Idus Aprilis Modesto II et Probo Cos. [5]). — Beneventi. Gud. 22, 4. Mur. 1980, 7. De Vita Inscr. 2, 9. Donat. I, 179, 2. Orel. 2328.

378. Datiano et Cereali Cons. [6]) Nonius Victor Olympius V. C. P. P. [7]) Aur. Victor Augentius V. C. P. [8]) tradiderunt Persica Pri. Non. April. fel. [9]).

Cons. S. S. [10]) tradiderunt Eliaca XVI Kal. MaI. felic. ostenderunt Cryfios VIII Kal. MaI. felic.

D. D. N. N. Valente V. et Valentiniano Iuniore primum Augg. Cons. [11]) VI. Idus April. Aur. Victor Augentius V. C. P. P. filio suo Aemilio Corfoni Olympio C. P. [12]) anno tricesimo consecrationis suae tradidit Coracica felic. Cons. S. S. ostenderunt Cryfios VII Kal. MaI felic. — Romae. Grut. 1087, 4.

379. Eusebio Lippatio Cons. [13]) Nonius Victor Olympius V. C. et Aurel. Victor Augentius V. C. tradiderunt Leontica V. Idus Martias fel.

Datiano et Cereale Cons. Nonius Victor Olympius V. C. P. P. et Aur. Victor Augentias V. C. P. tradiderunt Leontica XV. Kal. April. felic. — Romae. Grut. 1087, 5. Orel. 2343.

380. M. Macrio Basso, L. Ragonio Quintiano Cos. [14]) K. Iuniis Cumis in templo Divi Vespasiani in ordine Decurionum, quem M.

1) *Isias.* Boissard. Nardini III, 178. — 2) pro *Isidis.* Nardinus l. c. Isidi salutari. — 3) Giovenazzius (Aveia p. 23) coniicit Orellio probante CIMBAL. LOCO i. e. Cymbalistria loco secundo. — 5) magnae deum matri Idaeae. — 5) p. Chr. 228. — 6) p. Chr. 358. — 7) Vir clarissimus. Pater patrum. — 8) Vir clarissimus, Pater. — 9) feliciter. — 10) Supra scriptis. — 11) p. Chr. 376. — 12) Leg. V. C. P. vir clarissimus Pater. — 13) Leg. Eusebio et Hypatio p. Chr. 259. — 14) p. Chr. 289.

Mallonius Fundan. et Q. Claudius Acilianus Praet. [1]) coegerant. Scribundo sorte ducti adfuerunt Coelius Panychius, Curtius Volivos, Considius Felicianus; referentibus Pr. [2]) de sacerdote faciendo Matris Deae Baianae in locum Restituti, sacerdotis defuncti, placuit universis Licinium Secundum sacerdotem fieri.

XV. S. F. Pr. et magistratibus Cuman. Sal. [3]).

Cum ex epistula vestra cognoverimus, creasse vos sacerdotem Matris Deum Licinium Secundum in locum Claudi Restituti defuncti, secundum voluntatem vestram permisimus ei occavo et corona dumtaxat intra fines coloniae vestrae uti. Optamus vos bene valere. Pontius Gavius Maximus Promagistro subscripsi XVI Kal. Septembres. M. Umbrio Primo, Tit. Coeliano Cos. [4]). — Prope Baias repert. an. 1785. Fried. Münter Nachrichten aus Neapel. p. 72. Morcell. Opp. epigr. Tom. V. Praefat. p. IX. Romanelli Viagg. II. p. 184. Orel. 2263. Cf. Zumpt De Augustal. p. VII. et Henzen in censura huius commentationis, Ien. Lit. Zeit. 1847. I. p. 247. Nos hoc loco inter acta collegiorum sacrorum posuimus propter rescriptum Quindecim virorum sacris faciundis, quod decreto Decurionum Cumanorum additur; sed eadem inscriptio etiam actis publicis municipalibus adnumerari debet infra proponendis.

381. Descriptum et recognitum factum ex libello qui propositus erat Alb. [5]) maiori ad stationem Resculi, in quo scriptum erat id quod I. S. [6]) est.

Artemidorus Apollonii, magister collegii Iovis Cerneni et Valerius Niconis et Offas Menofili, quaestores collegii eiusdem posito hoc libello publice testantur, ex collegio S. S. [8]) ubi erant hom. [7]) LIV. ex eis non plus remasisse [9]) ad Alb. quam quod H. [10]) XVI; Iulium Iulii quoque commagistrum suum ex die magisterii sui non accessisse ad Alburnum, neque in collegio; seque eis qui praesentes fuerunt, rationem reddidisse; et si quid eorum abuerat [11]), reddidisset sive funeribus; et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset; modoque autem neque funeraticiis sufficerent neque loculum aberet [12]), neque quisquam tam magno tempore diebus, quibus legi continetur, convenire voluerint aut conferre funeraticia sive munera; seque idcirco per hunc libellum publice testantur, ut si quis defunctus fuerit, ne putet se collegium abere [13]) aut ab eis aliquem petitionem funeris abiturum.

Propositus Alb. maiori V. Idus Febr. Imp. L. Aur. Ver. III. et

---

1) *praet.* Romanel. Henzenio adsentiente; reliqui: *praef.* — 2) praetoribus. — 3) quindecim viri sacris faciundis praetoribus ... salutem. — 4) consules eiusdem anni p. Ch. 289 suffecti videntur Orellio. — 5) Alburno. — 6) infra scriptum. — 7) supra scripto. — 8) homines. — 9) remansisse. — 10) homines. — 11) habuerat. — 12) haberet. — 13) habere, ut mox abitur. pro habiturum.

Quadrato CS. 1) Act. 2) Alb. maiori. — Massmann Libellus aurar. Lips. 1840. Huschke Ueber die in Siebenbürgen gefundenen Wachstafein; in Savigny Zeitschrift f. gesch. R. Bd. XII. p. 173. Mommsen De colleg. p. 94.

Lex collegii Dianae et Antinoi.

382. L. Ceionio Commodo, Sex. Vetuleno Civica Pompeiano Cos. 3) A. D. V. Idus Iun.

Lanuvi in municipio in templo Antinoi, in quo L. Caesennius Rufus *Dict. III. et Patronus* municipi conventum haberi iusserat per L. Pompeium ... F.....um, QQ. cultorum Dianae et Antinoi, pollicitus est se *in annum da*turum eis ex liberalitate sua HS. XV. M. N. usum ... die *natalis* Dianae Idib. Aug. HS CCCC. N. et die natalis Antinoi V. K. *Decemb.* HS CCC. N. et praecipit legem ab ipsis constitutam sub tetra*stilo An*tinoi parte interiori perscribi in verba infra scripta.

M. Antonio Hibero, P. Mummio Sisenna Cos. K. Ian. Collegium salutare Dianae et Antinoi constitutum L. Caesennio L. F. Quir. Rufo Dict. III. idemq. Patr.

Kaput ex S. C. P. R.

*Quibus coire con*venire collegiumq. habere liceat. Qui stipem menstruam conferre vo*lent in funera, ii in* collegium coeant neq. sub specie eius collegi nisi semel in men*se coeant con*ferendi causa, unde defuncti sepeliantur.

Quod faustum felix salutareq. sit Imp. Caesari Traiano Hadriano Aug. totiusque *domus* August. nostris collegioq. nostro; et bene adque industrie contraxerimus, ut exitus eo*rum* honeste prosequamur. Itaque bene conferendo universi consentire debemus, ut longo tempore inveterescere possimus. Tu qui novos in hoc collegio intrare voles, prius legem perlege et sic intra ne postmodum queraris aut heredi tuo controversiam relinquas.

Lex collegii.

Placuit universis, ut quisquis in hoc collegium intrare voluerit, dabit Kapitulari nomine HS. C. N. 4) et vini boni amphoram item in menses sing. A. V. 5) Item placuit, quisquis mensib. continenter non pariaverit et ei humanitus acciderit, eius ratio funeris non habebitur, etiamsi testamentum factum habuerit. Item placuit, quisquis in hoc corpore N. 6) pariatus decesserit, eum sequentur ex arca HS. CCCC. N. ex qua summa decedent exequiari nomine HS. I. N. qui ad rogus 7) dividentur; exequiae autem pedibus fungentur. Item placuit, quisquis a municipio ultra milliar. XX. decesserit et nuntiatum fuerit, eo exire debebunt electi ex corpore N. 8) homines

1) an. post Chr. 167. — 2) actum. — 3) Post Chr. nat. an. 136. — 4) sestertios centum nummos. — 5) amphoram vini. — 6) nostro. — 7) leg. *rogum* vel *rogos*. — 8) nostro.

tres, qui funeris eius curam agant et rationem populo reddere debebunt sine dolo malo; et si quit in eis fraudis causa inventum fuerit, eis multa esto quadruplum. Quibus *sing. nummus* dabitur hoc amplius viatici nomine ultro citro sing: HS. XX. N. Quod si longius *quam intra* mill. XX. decesserit et nuntiari non potuerit, tum is qui eum funeraverit, testa*to tabulis* signatis sigillis civium romanorum VII et probata causa funeraticium *eius satis dato ab eis* neminem petiturum deductis commodis et exequiario e lege collegi dari *sibi petat. A* collegio dolus malus abesto; neque patrono, neque patronae neque domino neque dominae neque creditori ex hoc collegio ulla petitio esto nisi qui testamento here.[1] nominatus erit. Si quis intestatus decesserit, is arbitrio Quinq. et populi funerabitur. Item placuit, quisquis ex hoc collegio servus defunctus fuerit et corpus eius a domino dominave iniquitate sepulturae datum non fuerit, neque tabellas fecerit, ei funus imaginarium fiet. Item placuit, quisquis ex quacunque causa mortem sibi adsciverit, eius ratio funeris non habebitur. Item placuit, ut quisquis servus ex hoc collegio liber factus fuerit, is dare debebit vini amphoram. Item placuit, quisquis magister suo anno erit ex ordine ad cenam faciendam et non observaverit neque fecerit, is arcae inferet HS. XXX. N. Insequens eius dare debebit et is eius loco restituere debebit.

Ordo cenarum: VIII. Id. Mar. natali Caesenni *Rufi* Patris. V. K. Dec. nat. Ant*inoi*; Idib. Aug. natali Dianae et collegI. XIII. K. Sept. nat. *Caes*enni Silvani, fratris Pr. N.[2] natali Corneliae Proculae Matris. XIX. K. Ian. n*at. Caes*ennI Rufi patr. muni.[3].

Magistri cenarum ex ordine albi facti quo ordine homines quaterni ponere debeb.[4] vini boni amphoras singulas et panes A. II. qui numerus collegi fuerit et sardas numero[5] quatuor, strationem, caldam cum ministerio.

Item placuit, ut quisquis Quinquennalis in hoc collegio factus fuerit a sigillis eius tempore, quo Quinquennalis erit, immunis esse debebit et ei ex omnibus divisionibus partes dupl. dari. .Item scribae et viatori a sigillis vacantibus partes ex omni divisione sesqui.[6] dari placuit. Item placuit, ut quisquis quinquennalitaten gesserit integre ei ob honorem partes sescuplas ex omni re dari, ut et reliqui recte faciendo idem sperent.

Item placuit, si quis quid queri aut referre volet, in conventu referant, ut quieti et hilares diebus solemnibus epulemur.

Item placuit, ut quisquis seditionis causa de loco in alium locum transierit, ei multa esto HS. IV. N. Siquis autem in obprobrium alteralterius dixerit aut tumultuatus fuerit, ei multa esto HS. XII. N. Siquis Quinquennali inter epul. obprobrium aut quid contumeliose dixerit, ei multa esto HS. XX. N.

---

1) heres. — 2) patris nostri. — 3) patroni municipii. — 4) debebunt. — 5) Ratti in textu: *mero*, in commentar. *vero*. — 6) sesquiplas.

Item placuit, ut Quinquennalis sui cuiusque temporis diebus solemnibus et vino supplicet et ceteris officiis albatus fungatur et die Dianae et Antinoi oleum cellegio in balineo publico ponat antequam epulentur. — Nicola Ratti Dissertaz. sopra una antic. iscriz. di civita Lavinia spettante alla citta di Lanuvio; in Atti dell' accadem. rom. Tom. II. 437. Cardinal. Diplom. imp. p. 264. Mommsen De collegiis p. 98. et ad calc. quem nos secuti sumus. Huschke in Savigny Zeitschr. fur gesch. RW. XII. p. 207.

Ex actis fratrum arvalium.

383. ..... Cn. F. Lentulus, Augur, Mag. [1]) in locum .... et ad fratres arvales retulit, arborem. *in luco Deae* Diae vetustate cecidisse, Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. [2]).

Cum arbor vetustate in luco Deae Diae cecidisset, ut illa expiaretur porca et agna opima ... o ad sacrificium consumeretur, neve quid e luco exportaretur.

Adfuerunt L. Domitius Cn. F. Ahenobarbus; L. Calpurnius L. F. Piso, Pontifex; Paullus Fabius Q. F. Maximus.

Iisdem cos. [3]) pridie Eidus Maias in regia Cn. Cornelius Cn. fil. Lentulus Augur Mag. in locum L. Aemilii L. Fil. Paulli Drusum Caesarem Ti. F. Augusti N. fratrem arvalem cooptavit et ad sacra vocavit. *Adfuerunt* Cn. Pompeius Q. F. L. Domitius Ahenobarbus, *L. Calpurnius L. Fil.* Piso Pontif. T. Quinctius Crispinus. — Ex tab. 1. p. C. Marini Atti dei frat. arv.

K. Ianuar. [4]).

Sulpicius Camerinus, Magister collegi, fratrum arvalium nomine immolavit in capitolio ob Cos. [5]) Neronis Claudi Caesaris Aug. Germanici Iovi B. [6]) marem, Iunoni vaccam, Minervae vaccam, Genio ipsius taurum. In collegio adfuerunt Sulpicius Camerinus Magister, L. Piso L. F. T. Sextius Africanus, M. Aponius Saturninus, L. Salvius Otho, Titianus P. Memmius Regulus, C. Piso.

Iisdem Cos. III Nonas Ianuar.

Sulpicius Camerinus Magister collegi fratrum arvalium nomine vota nuncupavit pro salute Neronis Claudi divi Claudi F. Germanici Caesaris N. [7]) divi Aug. Pron. [8]) divi Aug. Abn. [9]) Caesaris Aug. Germanici Pont. max. Trib. pot. VII. Imp. VII. Cos. IV. et Octaviae coniugis eius, victimis immolatis in capitolio, quae superioris anni Magistri voverant persolvit et in proximum annum nuncupavit, praeeunte M. Aponio Saturnino, Iovi mares duo, Iunoni vaccas II. Minervae vaccas II. Saluti public. vaccas II. In templo novo divo Aug.

---

1) Magister. — 2) Quid de ea re fieri placeret, de ea re ita censuerunt. — 3) consulibus. — 4) Kalendis Ianuariis. — 5) consulatum. — 6) bovem. — 7) nepotis. — 8) pronepotis. — 9) Abnepotis.

B.[1] mares II. divae Aug. vaccas II. divo Claudio B. mar. II. In collegio adf.[2] Sulpicius Camerinus, Magister; A Vitellius, L. Piso L. F. M. Aponius Saturninus, P. Memmius. — Ex tab. II. Marini Att. Tom. I. p. CXVIII.

Iupiter optime maxime, si Imperator Caesar Domitianus Aug. Germanicus Pontif. max. Trib. pot...... *et Domitia Augusta* coniunx eius, quos me sentio *dicere, vivent domus*que eorum incolumis erit ante diem III. *Nonas Ianuar. quae* proximae populo Romano Q.[3] reip. *populi Rom. Q. erunt* et eum diem, eosque salvos servaveris ex periculis *siqua sunt erunt*ve ante eum diem, eventumque bonum ita *uti me sentio dicere* dederis, eosque in eo statu qui nunc est aut eo *meliore* servaveris, ast tu ea ita faxis, tunc tibi nomine collegii fratrum arvalium bovem aurato.[4] vovemus esse futurum.

Iuno Regina, quae in verba I. O. M.[5] bovem auratum vovimus esse futurum, quod hodie vovimus, ast tu ea faxis, tunc tibi in eadem verba nomine collegii fratrum arvalium bovem auratam vovemus esse futuram. — Ex tab. XXIV. Marini I. p. CXXXII.

Imp. Caes. M. Aur. Antonino Aug. IV C.[6] Aufidio Victorino II Cos.

In capitolio Q. Licinius *Nepos, Magister frat*rum arvalium, votorum solutorum et no*vorum* causa pro salute Imp. Caes. M. Aureli *Commodi* Antonini *Aug. Pii Sarmatici,* Germ. Maxim. P. P. Cos. IV. fratres arvales convenerunt. Q. Licinus Nepos Mag.[7] Cn. Catilius Severus. M. Ulpius Astius Pr.[8] M. Antonius Iuvenis. Hoc die immolavit Q. Licinius Nepos Mag. Iovi O. M. bovem marem, Iunoni Reg. bovem feminam, Minervae bovem feminam, Saluti publicae P. R. bovem feminam.

Isdem Cos. VII Idus Ianuar.

In pronao aedis Concordiae fratres arvales sacrificium Deae Diae indixerunt, ibique Q. Licinius Nepos Mag. velato capite contra orientem *sub* divo columine Quod bonum, faustum, felix, fortunatum salutareque sit Imp. Caes. M. Aurelio *Commodo* Antonino Aug. Pio, Sarmat. Germ. Maximo PP. Cos. IV. optimo maximoque Principi divi M. Antonini fil. divi Antonini nepoti, divi Hadriani pronepoti, divi Traiani Parthici abnepoti, divi Nervae abnepoti senatui P. R. Q.[9] fratribuspue arvalibus, sacrificium Deae Diae hoc anno erit ante diem XVI. Kal. Iunias Romae, ante diem XIV K. Iun. in luco et domi, XIII K. Iun. consummabitur domi. Adfuerunt in coll.[10] Q. Licinius Nepos Mag. Cn. Catilius Severus, M. Ulpius Astius Pr. M. Antonius Iuvenis.

L. Tutilio Pontiano Gentiano Cos. VI. Id. Februar.

---

1) boves. — 2) adfuerunt. — 3) Quiritium. — 4) auratum. — 5) Iovi Optimo Maximo. — 6) quartum consule. — 7) Magister. — 8) Praetor — 9) populo romano Quiritium. — 10) collegio.

In luco Deae Q. Licinius Nepos Mag. operis incubandi causa quod in fastigio aedis Deae Diae ficus innata esset eruendam et aedem reficiendam immolavit Suovetaurilibus maioribus item ad aedem Deae Diae boves feminas II. Iano Patri arietes II. Iovi berbeces [1]) II. altilaneos. — Ex tab. XXXII. Marini I. p. CXLIV.

Fratres arvales post epulas super toralibus segmentatis discubuer. et T. V. F. [2]) et per pueros praetextatos senatorum filios et public. [3]) ad aram pertul. et unguent. [4]) et coronas acceperunt et in mantelis frumenta RS. [5]) contigerunt. Item mensa secunda bellarior. [6]) divisa est et sportulas acceper. sacerdotes Imperatoris Aug. et ceteri sacerdotes Q. S. S. S. [7]) et rosa. soluta. diviser. [8]) ibique felic. dixer. [9]). Item IV. Kal. Iunias in luco Deae Diae Alfenius Avitianus Promag. [10]) ad aram immol. porcil. piacul. II. [11]) luci coinq. [12]) et operis faciund. ibi vacca. honor. immol. [13]) et inde in tetrastylo revers. subsellis consed. [14]) deinde reversus ad aram extas reddidit porciliar. Item in circo in foculo arg. cespiti ornato extam vacc. redd. [15]) et in tetrastylo reversus est et in codice cavit et praetextam deposuit et in papilione suo reversus. Promeridie autem fratres arvales praetextas acceper. et in tetrastylo convenerunt et subsellis consederunt et caverunt se adfuisse et sacrum fecisse et porcilias piaculares epulati sunt et sanguen. Postea inde praetextati capite velato, vittis spiceis coronati lucum adscenderunt et per Aefenum Avitianum Promagistrum agnam opimam imm. [16]) et hostiae litationem inspexer. Perfecto sacrificio omnes ture et vino fecerunt, deinde reversi in aedem in mensa sacrum fecerunt ollis et ante aedem in cespite. Promag. et Flam. sacr. fecer. [17]) Item foras ad aram reversi thesauros dederunt. Item Flam. et Promag. scyphos arg. cum sumpuvis vino repletis ante osteum acerras [18]) ture et vino fecer. et ante osteum restiter. et duo ad fruges petendas cum publicis discederunt [19]) et reversi dextra dederunt, laeva receperunt; deinde ad alterutrum sibi redd. [20]) et public. frug. tradider. [21]) deinde in aedem intraver. et ollas precati sunt et osteis apertis per clivum iacuerunt. Deinde subsellis marmoreis consed. et panes laureat. per public. [22]) partiti sunt. Ibi omn. [23]) lumemulia cum rapinis acceperunt et Deas unguentaverunt et aedes clusa est. Omnes foris exierunt. Ibi sacerdotes clusi succincti libellis acceptis carmen descindentes tripodaverunt in verba haec: Enos lases iuvate. Enos lases iuvate. Enos lases iuvate. Neve luerve

---

1) pro: verveces. — 2) ture vino fecerunt. — 3) publicos. — 4) pertulerunt et unguenta. — 5) rursus — 6) bellariorum. — 7) qui supra scripti sunt. — 8) rosam solutam diviserunt. — 9) feliciter dixerunt. — 10) Promagister. — 11) immolavit porcilias piaculares binas. — 12) coinquendi. — 13) vaccam honorariam immolavit. — 14) reversus ... consedit. — 15) reddidit. — 16) immolaverunt. — 17) Promagister et Flamen sacrum fecerunt. — 18) omittitur: *ferentes* vel simile verbum. — 19) Pro: discesserunt. — 20) reddiderunt. — 21) publicis fruges tradiderunt. — 22) publicos. — 23) omnes.

marmar sins incurrere in pleores. Neve luerve marmar sins incurrere in pleores. Neve luerve marmar sins incurrere in pleores. Satur fufere Mars limen sali sta berber. Satur fufere Mars limen sali sta berber. Satur fufere Mars limen sali sta berber. Semunis alternei advocapit conctos. Semunis alternei advocapit conctos. Semunis alternei advocapit conctos. Triumpe. Triumpe, Triumpe, Triumpe, Triumpe. Post tripodationem deinde signo dato publici introierunt et libellos receperunt. — Tab. XLI. a. Marini I. p. CLX.

Fratres arval. in luc. D. D. [1]) via Camp. apud lap. V. conv. [2]) per C. Porc. Priscum Mag. et ibi imm. [3]) quod vi tempestat. ictu fulmin. arbor. [4]) sacr. luci D. D. attact. arduer. earq. arbor. eruendar. ferr. [5]) perdendar. adolendar. commolendar. item aliar. restituendar. causa operisque incohandi, arae temporal. sacr. D. D. reficiend. [6]) eius rei causa lustr. miss. suovetaurilib. maior. [7]) item ante aed. D. D. B. F. A. [8]) iunct. N. II. item ad ar. tempor. Dis inf. S. S. [9]) Ian. Patr. ariet. II. [10]) Iovi verbec. II. Marti Patri Ult. ar. N. II. [11]) sive Deo sive Deae verb. II. Iun. D. D. ov. [12]) N. II. Virginib div. ov. N. II. Fam. div. verb. N. II. [13]) Larib. verb. N. II. Vestae Matri ov. II. Vestae deor. dearumq. ov. II. item adolend. coinq. ov. II. [14]) et ante Caesar. Genio D. N. [15]) Severi Alexandri Aug. T. A. [16]) item Divis N. XX. verbec. XX.

IV Id. Dec. fratres arval. in luco Deae Diae via Campana apud lap. V convener. per C. Porc. Priscum Mag. et ibi immolav. quod ab ictu fulminis arbores luci sacri D. D. attactae arduerint earumque arborum adolefactarum et coinquendarum et in eo luco sacro aliae sint repositae et arae temporal. refectae, ferri effer. [17]) huius oper. perfecti causa lustrum missum suovetaurilib. maioribus et cetera Q. S. [18]) Adfuer. P. Aelius Secundinus. T. Fl. Archesilaus, M. Fab. Fortunatus, M. Saen. Donatus.

Fusco II et Dextro Cos. XIII. K. Mai. In luco Deae Diae P. F. Mag. I. Porci Prisci ob ferri inlationem scriptur. et scalptur. [19]) marmor. causa. immol. ipso Mag. [20]) porcam et agnam, struib. et fertis, et extas reddid. ad aram ministrantibus Public. et praesentibus a sacris D. N. [21]) Aug. Item immolavit ob ferri elationem scripturae et scalptur. et operis perfecti III. Non. Mai. per Porc. Philolog. Calat. et per Public. [22]) fratr. arvalium. — Tab. XLIII. Marin. I. p. CLXVI.

---

1) Deae Diae. — 2) convenerunt. — 3) immolaverunt. — 4) arbores... attactae arduerint. — 5) arborum eruendarum ferro. — 6) temporales sacrae deae diae reficiendae. — 7) lustrum missum suovetaurilibus maioribus. — 8) ante aedem Deae Diae boves feminas auro iunctas. — 9) ad aras temporales diis infra scriptis. — 10) Iano Patri arietes II. — 11) Ultori arietes numero duos. — 12) Iunoni Deae Diae. — 13) Famulis divis verveces numero duos. — 14) item adolendae coinquendae oves II. — 15) domini nostri. — 16) taurum auratum. — 17) efferendi. — 18) quae supra. — 19) scripturae et scalpturae. — 20) immolante ipso magistro. — 21) domini nostri Augusti. — 22) per Porcium Philologum calatorem et per Publicos.

384. Impp. Licinio Valeriano Aug. IV. Licinio Gallieno Aug. III. Cos. [1]) Idibus Martis.

Quod coeptum studi. Iuvenum Cultorum dei Herculis maiores retulerunt patronum cooptandum, plus speramus beneficia uberiora posse consequituros cuius in praeterito summa. dignationem sensimus et ideo cooptamus Rutilium Viatorem patronum cum iis qui infra SS. Nonium Gratilianum C. V. et Egnatium Sattianum C. V. plerosque splendidos equites Romanos et concuriales eiusdem Viatoris, qui nos dignatione sua et merita provocaverunt offerre per Numerium Numerianum Attic. et maiores eorum. — In tabula aenea Benevent. repert. Fea Framm. di fast. p. 62. Gazzera in Memorie dell' accad. di Turino. T. XXXV. p. 88.

Acta collegii Aesculapii et Hygiae.

385. Salvia C. F. Marcellina ob memoriam Fl. Apollonii Proc. Aug. [2]) qui fuit a pinacothecis et Capitonis Aug. L. Adiutor. [3]) eius, mariti sui optimi piissimi, donum dedit collegio Aesculapii et Hygiae locum aediculae cum pergula et signum marmoreum Aesculapii et solarium tectum iunctum, in quo populus collegii S. S. [4]) epuletur, quod est via Appia ad Martis intra milliarium I et II ab urbe euntibus parte laeva inter adfines Vibium Calocaerum et populum.

Item eadem Marcellina collegio S. S. dedit donavitque HS L M. N̄. [5]) hominibus N. [6]) LX sub hac condicione, ut ne plures adlegantur quam numerus S. S. et ut in locum defunctorum loca veniant et liberi adlegantur, vel siquis locum suum legare volet filio vel fratri vel liberto dumtaxat, ut inferat arkae N. [7]) dimidiam funeratici; et ne eam pecuniam S. S. velint in alios usus convertere, sed ut ex usuris eius summae diebus infra scriptis locum confrequentare; ex reditu eius summae siquod comparaverint sportulas hominib. N̄. [8]) LX ex decreto universorum, quod gestum est in templo Divorum in aede divi Titi conventu pleno qui dies fuit V̄ Id. Mart. Bruttio Praesente et Iunio Rufino Cos. [9]) uti XIII K. Oct. die felicissimo N. [10]) Antonini Aug. N̄ [11]) Pii P. P. sportulas dividerent in templo Divorum in aede divi Titi C. Ofilio Hermeti Q. Q. P. P. [12]) vel qui tunc erit ·X· [13]) III. Aelio Zenoni patri collegii ·X· III. Salviae Marcellinae matri collegii ·X· III. Imm. sing. [14]) ·X· II Cur. sing. [15]) ·X· II populo sing ·X· I.

Item pl. [16]) pr. Non. Nov. N. [17]) collegi. dividerent ex reditu S. S. ad Martis in scholam N. [18]) praesentibus Q. Q. ·X· VI. Imm.

---

1) Post Chr. 256. — 2) procuratoris Augusti. — 3) Augusti liberti adiutoris. — 4) supra scripti. — 5) nummum. — 6) numero. — 7) nostrae. — 8) numero. — 9) p. Chr. 153. — 10) natali. — 11) nostri. — 12) quinquennali perpetuo. — 13) denarios. — 14) immunibus singulis. — 15) curatoribus singulis. Ceterum verborum ordinem *(ut confrequentare. uti dividerent)* non recte procedere manifestum est. — 16) placuit. — 17) natali. — 18) nostram.

sing. ·X· IV. Cur. sing. ·X· IV panes IV vinum mensuras Q. Q. —S—[1] IX Patr. coll. —S— IX. Imm. sing. —S— VI Cur. sing. —S— VI. populo sing. —S— III.

Item pr. Non. Ian. strenuas[2] dividerent sicut S. S.[3] est XIII K. Oct.

Item VIII K. Mart. die karae cognationis ad Martis eodem loco dividerent sportulas pane. et vinum sicut S. S. est prid. Non. Nov.

Item pr. Id. Mart. eodem loco cenam quam Ofilius Hermes Q. Q.[4] omnibus annis dandam praesentibus promisit vel sportulas sicut solitus est dare.

Item XI. K. Apr. die violarii eodem loco praesentibus dividerentur sportulae vinu. et pane. sicut diebus S. S. item V Id. Mai. die rosae eodem loco praesentib. dividerentur vinu. pane. sicut diebus S. S. ea condicione qua in conventu placuit universis ut diebus S. S. ii qui ad epulandum non convenissent sportulae et pane. et vinu. eorum venirent et praesentibus dividerentur excepto eorum, qui trans mare erunt vel qui perpetua valetudine detinetur.

Item P. Aelius Aug. lib. Zenon eidem collegio S. S. ob memoriam M. Ulpii Aug. lib. Capitonis fratris sui piissimi dedit donavitque HS. X. M. N. ut ex reditu eius summae in contributione sportularum divideretur. Quod si ea pecunia omnis quae S. S. est, quam dedit donavit collegio S. S. Salvia C. F. Marcellina et P. Aelius Aug. lib. Zeno in alios usus convertere voluerint, quam in eos usus qui S. S. S.[5] quos ordo collegii N. decrevit et uti haec omnia quae S. S. S. suis diebus ut ita fiant dividantque; quod si adversus ea quid egerint sive quid ita non fecerint Q. Q. et curatores S. S. uti poenae nomine arkae N. inferant HS. XX M. N.

Hoc decretum ordini N.[6] placuit in conventu pleno, quod gestum est in templo Divorum in aede divi Titi V Id. Mart. G. Bruttio Praesente, A. Iunio Rufino Cos. Q. Q.[7] C. Ofilio Hermeti, Curatorib. P. Ael. Aug. lib. Onesimo et C. Salvio Seleuco. — Romae in aedibus Barberinis. Spon. Misc. p. 52. Fabret. p. 721, 443. Morcell. St. I. p. 321. Orel. 2417. Mommsen De Colleg. p. 92.

386. Silvano sacrum. Voto suscepto pro salute Domitiani Aug. N. L. Domitius Phaon ad cultum tutelamque et sacrificia in omne tempus posteru. iis qui in conlegio Silvani hodie essent quique postea subissent, fundum Iunianum et Lollianum et Pescennianum et Statullianum suos cum suis villis finibusque attribuit, sanxitque, ut ex reditu eorum fundorum Q. S. S.[8] Kal. Ianua. III Idus Febr. Domitiae Aug. N. natale et V. Kal. Iulias dedicatione Silvani et XII. K. Iulias rosalibus et IX. K. Novembr. nata*le* Domitiani Aug. N. sacrum in re praesenti fieret, convenirentque ii, qui in conlegio essent ad

---

1) sextarios. — 2) pro: *strenas.* — 3) supra scriptum. — 4) quinquennalis. — 5) supra scripti sunt. — 6) nostro. — 7) quinquennali. — 7) qui sunt suprascripti.

epulandum curantibus suis cuiusque anni Magistris. Huic rei dolum malum afuturum, quo minus ea quae super scripta sunt fiant, manifestum est, cum pro salute optimi principis et domini N. fundi consecrati sint, diesque sacrificiorum comprehensi. Praeterea locus sive pars agri silvaeque est in vivario, quae cippis positis circa Silvanum determinata est Silvano, cui det viam Dius ad Silvanum per fundumque Sicianum omnibus patebit lignis quoque ex fundo Galliciano et aqua sacrificio hausta et de vivario promiscue licebit, uti haec sic dari fieri praestari sine dolo malo iussit permisitque Domitius Phaon, cuius omine S. locus fuit. — Caposele. Guarini Varii monumenti p. 13. Bulletin. archeol. 1835. p. 153.

Ex fragmento albi vel fastorum sodalium, ut videtur, Augustalium.

387. Dec. [1] XXVII.

*Ad*lectus ad numerum ex S. C. .... Caes. Aug. ... Germanicus Claudio Caesare Aug. German. V. .... Cornelio Orfito Cos. P. R. C. ann. DCCCIV. etc.

Dec. XXVIII.

.. Adlectus ad numerum ex S. C. T. Caesar Aug. F. Imperator Imp. Caesar. Vespasiano Aug. III. M. Cocceio Nerva Cos. P. R. C. DCCCXXIV. — Lapidea tabula reperta in Vatican. Grut. p. 300. Morcel. Op. ep. 125. qui ad soldales Augustales refert.

388. *Imp. Antonino Pio* Felice Aug. IV *et* D. Caelio *Balbino II Cos. A. P. R. C.* [2] *DCCCCLXV.* IV. Non. Mai in aede divi *Pii et divae Faustinae ex li*teris Imp. Antonini Pii Felic*is Aug. et ex consensu* F. L. Egnatius Victor Loll*ianus coopt.*

Imp. Antonino Pio Felice Aug. et Oclatinio *Advento Cos. A. P. R. C. DCCCCLXX.* pr. Id. Iul. in aede divi Pii *et divae Faustinae* Imp. Caes. M. Aureli*us* Antoninus *Pius Felix Aug. P. M. Trib. pot. Cos. P. P. Procos.* ex S. C. cooptatus.

Grato et Seleuco Cos. A. P. R. C. DCCCCLXXIII. VI. Id. Iul. *in aede divi Pii* ex S. C. *M. Aur. Alexandrum* nobilissimum Caes. imperii *her. cooptatum.*

.... Severo et Ti. Claud. Quinti*ano Cos.* A. P. R. C. DCCCCLXXXVIII. VIII. Kal. April. in *aede divi Pii et divae Faustinae Imp. Caes. C. Iulius Verus Maximinus Pius Felix Aug. Pont max. Trib. pot.* P. P. Procos. ex S. C. *cooptatus.*

Imp. C. Iul. Maximino Pio Fel. Aug. et. M. *Antonino Gordiano Africano Cos.* anno *post* Romam condita*m DCCCCLXXXIX.* .... *C. Iulius Verus Maximus Germ*anicus *nobilissimus Caes.* .... erra ...... *ex S. C. cooptatus.* — Fragmentum fastorum sacerdotalium Romae in capitolio 1834 effossum, doctissime suppletur et explicatur a Borghesio Memorie dell' inst. archeol. Fascic. III. p. 255—325.

1) decuria. — 2) anno post Romam conditam.

388. Imp. Caes. L. Aurelio Commodo, M. Plautio Quintillo Cos.[1]).

Initiales collegii Silvani Aureliani. Curatores: M. Aurelius Aug. lib. Hilarus et Coelius Magnus Cryptarius.

Dec. I.

Borysthenes thr. vet.[2]).
Clenius Hopl. vet.[3]).
Callisthenes thr. vet.
Zosimus Ess.[4]) vet.
Pertinax 7 ret.[5]) vet.
Carpophorus mur.[6]) vet.
Crispinus mur. vet.
Parthus prov.[7]) vet.
Miletus mur. vet.

Dec. II.

Vitulus mur. vet.
Demosthenes manicar.[8]).
Felicianus ret. tir.[9]).
Servandus ret. tir.
Iuvenis mur. sp.[10]).
Ripanus 7 ret. tir.
Silvanus 7 ret. tir.
Secundinus prov. tir.
Eleuther. thr. tir.
Pirata unct.[11]).

Dec. III.

Barosus 7 ret. tir.
Aemilianus 7 ret. N.[12]).
Ulpius Europas.
Proshodus 7 ret. tir. N.
Aurelius Felicianus.
Aurelius Felix.
Zoilus pagan.[13]).
Flavius Mariscus.
Flavius Sanctus.
Diodorus pagan.

Dec. IV.

Aprilis paegniar.[14]).
Zosimus thr. sp.

Felici Imperatori omnia felicia. Salvo Commodo felix familia. Silvanum Augustum familia restituit dedicante Severiano Maximo,

---

1) P. Chr. 177. — 2) threx veteranus. — 3) hoplomachus veteranus. — 4) essedarius. — 5) centurio retiarirorum. — 6) myrmillo. — 7) provocator. — 8) manicarius. — 9) retiarius tiro. — 10) myrmillo spectatus. — 11) unctor. — 13) De litera N. non liquet. — 13) paganus. — 14) paegniarius.

procurante feliciter ordini potestatium et cultis doctoribus curante Marco Aurelio Augusti liberto Euporan. Maxime Commodiane abias [1]) propitium Caesarem. — Romae. Donat. p. 171, 3. et 236, 2. correctius in Marini Iscriz. Alban. p. 12. Orel. 2566. Add. Morc. Stil. II. p. 124.

389. Pontifices a colonia coniunc. Iulia Sutrin. in ord relat. [2])

C. Vergilius Strabo P. [3])
P. Aemilius P. F. [4]) Valens.
P. Matrinius Sassula P. [3]).
P. Portumius [5]) P. P.
L. Volturnius L. F. Gallus.
L. Rustius L. F.
L. Lucretius C. F. Apulus.
Q. Herennius Labeo.
A. Catius A. F.
L. Herennius C. F.
P. Selius P. F.
M. Valerius Longus.
M. Occius Ruso.
P. Alburius P. F. Mutus.
P. Matrinius Sassula.
L. Pontius P. F.
L. Vibius [6]) P. F.
Q. Mettius P. F.
in locum Q. Vibi Rosae.
L. Clavius [7]) Macer
in loc. Q. Metti P. F.
P. Siccius P. F.
in loc. Q. Fulvi.
M. Fabius Sabinus
in loc. L. Vibi P. F.
M. Vesidius Rufus
in loc. Sex. Praesen.
L. Matrinius Milvos
. . . . [8]).
L. Pontius Aquila
in loc. P. Cluati L. F.
P. Siccius P. F. Algidien.
in loc. L. Horati L. F.
C. Fabius C. F. Priscus
in loc. C. Caristi Pont. etc.

(sequuntur decem fere alia nomina). — Tabula marmorea Sutrii in Etrur. repert. Grut. p. 302.

---

1) pro: *habeas.* — 2) a colonia coniuncta Iulia Sutrina in ordinem relati. — 3) pater. — 4) Publii filius. — 5) Ald. *Partumius.* — 6) *Virbius.* Ald. — 7) An *L. Octavius?* Grut. — 8) Hic versus in lapide erasus.

390. P. Marcius Verus Imp. Commodo VI. et Petronio Septimiano Cos.[1] A. P. R. C.[2] DCCCCXLIII. K. Dec. in Palatio in aede Iovis Propugnatoris in locum P. Veri L. Milius[3] Cornelianus cooptatus.

T. Saturnino et C. Gallo Cos. A. P. R. C. DCCCCLI. Prid. Eid. Dec. in Palatio in aede Iovis Propugnatoris in locum Atili Corneliani vita functi Cl. Paternus cooptatus. Ti. Claudio Severo C. Aufidio Victorino Cos. A. P. R. C. DCCCCLII. IV. Eid. April. in locum Cl. Paterni vita functi ... allius Colonius cooptatus..... — Smet. 151, 15. Apian. 320, 3. Grut. 300, 2. Orel. 42.

391. Q. Tineius Rufus loco T. Hoeni Severi Cos. Q. Tineius Sacerdos loco L. AnnI Largi Flaminis. M. Claudius Fronto Neocydes loco L. RoscI Aeliani Flaminis.

T. Cornelius Anneus Fuscus loco L. CossonI EggI Marulli Flaminis.

L. Aedius Rufus Lollianus Avitus loco M. AcieI VibI Faustini Flaminis.

M. Sosius Laelianus Pontius Falco loco L. AnnI Ravi exaugurati.

T. Statilio Severo, L. Alfidio Herenniaeo Cos.[4]

Q. Hedius Rufus Lollianus loco PontI Falco. ..... — Romae. Marini Att. I. 166. Orel. 2207.

§. 3. *Fasti calendares sive Calendaria.*

Calendarium Maffeianum.

392.

A	K. Jan. F.	H	K. Feb. N.	D	K. Mar. NP.
B	F.	A	N.	E	F.
C	C.	B	N.	F	C.
D	C.	C	N.	G	C.
E	Non. F.	D	Non.	H	C.
F	F.	E	N.	A	NP. Hoc die Caesar Pontif. maxim. fact. est.
G	C.	F	N.		
H	C.	G	N.		
A	Agon.[5]	H	N.	B	Non F.
B	En.	A	N.	C	F.
C	Car.[6] NP.	B	N.	D	C.
D	C.	C	N.	E	C.
E	Eid. NP.	D	Eid. NP.	F	C.
F	En. Dies vitios. Ex S. C.	E	N.	G	C.
		F	Luper.[7] NP.	H	En.
G	Car.	G	En.	A	Eq. NP.

1) p. Chr. 190. — 2) anno post Romam conditam. — 3) *Attidius.* Grut. — 4) p. Chr. 171. — 5) Agonalia. — 6) Carmentalia. — 7) Lupercalia.

H	C.	H	Quir.[1] NP.	B	Eid. NP.
A	C.	A	C.	C	F.
B	C.	B	C.	D	Lib.[6] NP.
C	C.	C	C.	E	C.
D	C.	D	Feral[2] F.	F	Quin.[7] N.
E	C.	E	C.	G	C.
F	C.	F	Ter.[3] NP.	H	C.
G	C.	G	Regif.[4] N.	A	N.
H	C.	H	C.	B	Tubil.[8] NP.
A	C.	A	En.	C	Q. Rex C. F.[9].
B	C.	B	Eq.[5] NP.	D	C.
C	C.	C	C.	E	C.
D	C.			F	NP. Hoc die Caesar Alexand. recepit.
E	F.			G	C.
F	N.			H	C.
G	C.			A	C.
				B	C.

C	K. Apr. N.	A	K. Mai. N.	H	Kal. Iun. N.
D	C.	B	F. Comp.[14].	A	F. Mart. Car. Monet.[16].
E	C.	C	C.	B	C.
F	C. Ludi matri mag[10]	D	C.	C	C.
G	Non. Lud.	E	C.	D	Non.
H	NP. Ludi.	F	C.	E	N.
A	N. Ludi.	G	Non. N.	F	N.
B	N. Ludi.	H	F.	G	Menti. in Capit.[17]
C	N. Ludi.	A	Lem.[15] N.	H	Vest.[18] NF. PR.
D	N. Ludi in circ.	B	C.	A	N.
E	N.	C	Lem. N.	B	Matr.[19] N.
F	N. Ludi Cereri.	D	NP. Lud. Mart.	C	N.
G	Eid. NP. Ludi.	E	Lem. N. circ.	D	Eid. N.
H	N. Ludi.	F	C.	E	N.
A	Ford.[11] NP. Ludi.	G	Eid. NP.	F.	Q. ST. D. F.[20].
B	N. Ludi.	H	F.	G	C.
C	N. Ludi.	A	C.	H	C.
D	N. Ludi.	B	C.	A	C.
E	Cer.[12] N. Ludi.	C	C.	B	C.
F	N. in circ.	D	C.	C	C.
G	Par.[13] NP.	E	Agon. NP.		

1) Quirinalia. — 2) Feralia. — 3) Terminalia. — 4) Regifugium. — 5) Equiria. — 6) Liberalia. — 7) Quinquatria. — 8) Tubilustrium. — 9) Quando rex comitio fugit. — 10) Ludi Matri Deum. — 11) Fordicidia. — 12) Cerealia. — 13) Parilia. sive Palilia. — 14) Compitalia. — 15) Lemuria. — 16) dies sacer Marti, Carnae s. Cardeae et Monetae. — 17) Deae Menti in Capitolio. — 18) Vestae. — 19) Matralia. — 20) Quando stercus delatum. fast.

H N.
A Vin. [1]) NP.
B C.
C Rob. [2]) NP.
D F.
E C.
F NP. Lud. Flor. [3]).
G C. Ludi,
H C. Ludi.

F N.
G Tub. NP.
H Q. Rex C. F.
A C.
B C.
C C.
D C.
E C.
F C.
G C.

D C.
E C.
F C.
G C.
H C.
A C.
B C.
C E.
D F.
E C.

F K. Iul. N.
G N.
H N.
A NP.
B Poblif. NP. [4]).
C N. Ludi Apollin. [5]).
D Non. N. Ludi.
E N. Ludi.
F N. Ludi.
G C. Ludi.
H C. Ludi.
A NP. Ludi.
B C. Ludi in circ.
C C. Merk. [6]).
D Eid. NP. Merk.
E F. Merk.
F C. Merk.
G C. Merk.
H Lucar. NP. Merk.
A C. Lud. Vict. Caesar. [7]).
B Lucar. [8]) Lud.
C C. Ludi.
D Nept. Lud. [9]).
E N. Ludi.
F Furr. [10]) NP. Ludi.
G C. Ludi.
H C. in circ.
A C. in circ.
B C. in circ.

E K. Aug. N.
F C. Fer. Hoc die C. Caes. Hisp. vicit [11]).
G C.
H C.
A Non. F.
B F.
C C.
D C.
E NP. Hoc die Caesar Hispalin vic. [12])
F C.
G C.
H C.
A Eid. NP.
B F.
C C.
D C.
E Port. [13]) NP.
F C.
G Vin. [14]) F. P.
H C.
A Cons. [15]) NP.
B En.
C Volc. [16]) NP.
D C.
E Opic. [17]) NP.
F C.
G Volt. [18]) NP.

D K. Sept. N. Hoc die Fer. Nep. [19]).
E N.
F NP.
G C. Ludi romani.
H Non. F. Ludi.
A F. Ludi.
B C. Ludi.
C C. Ludi.
D C. Ludi.
E C. Ludi.
F C. Ludi.
G N. Ludi.
H Eid. NP.
A F. F. Equor. Prob. [20]
B Lud. rom. in circ.
C C. in circo.
D C. in circo.
E C. in circo.
F C. in circo.
G C. Merk.
H C. Merk.
A C. Merk.
B CP. Merk. H. D. [21]) Augusti natalis.
C C.
D C.
E C.
F B.
G C.

1) Vinalia. — 2) Robigalia. — 3) Ludi. Floralia. — 4) Poplifugium. — 5) Ludi Apollinares. — 6) Mercatus. — 7) Ludi Victoriae Caesaris. — 8) Lucaria. — 9) Neptunalia. — 10) Furrinalia. — 11) Feriae Hoc die C Iulius Caesar Hispaniam vicit. — 12) Hispalin vicit, sed leg. Pharsalum. — 13) Portunalia. — 14) Vinalia. — 15) Consualia. — 16) Vulcanalia. — 17) Opiconsiva. — 18) Volturnalia. — 19) Feriae Neptuni. — 20) Equorum probatio. — 21) Hoc die.

C	C. in circ.	H	NP. H. D. ara Victoriae in curia dedic. est.	H	F.
D	C.	A	F.	A	C.
		B	F.		
		C	C.		
B	K. Oct. N.	A	K. Novem. N.	G	K. Dec. N.
C	F.	B		H	
D	C.	C		A	
E	C.	D		B	
F	C.	E	Non. F.	C	Non. F.
G	C.	F	F. Ludi.	D	C.
H	Non. F.	G	C.	E	C.
A	F.	H	C. Ludi.	F	C.
B	C.	A	C. Ludi.	G	C.
C	C.	B	C. Ludi.	H	C.
D	Mediter.[1].	C	C. Ludi.	A	Agon.[8] NP.
E	August.[2] NP.	D	C. Ludi.	B	En.
F	Font.[3].	E	Eid in NP. Epul. indict.[6].	C	Eid. NP.
G	En.	F	F. Equor. Prob.	D	F.
H	Eid. NP.	G	C. Lud. pleb. in circ.[7].	E	Cons.[9] NP.
A	F.	H	C. in circ.	F	C.
B	C.	A	C. in circ.	G	Sat. Feriae Saturn[10]
C	C.	B	C. Merk.	H	C.
D	Arm.[4] NP.	C	C. Merk.	A	Opal.[11] NP.
E	C.	D	C. Merk.	B	C.
F	C.	E	C.	C	Div.[12] NP.
G	C.	F	C.	D	C.
H	C.	G	C.	E	Lar.[13] NP.
A	C.	H	C.	F	C.
B	C.	A	C.	G	C.
C	C.	B	C.	H	C.
D	C. Lud. Vict.[5].	C	C.	A	C.
E	C. Ludi.	D	C.	B	C.
F	C. Ludi.	E	F.	C	F.
G	C. Ludi.	F	C.	D	F.
H	C. Ludi.			E	C.

Calendarium romanum quod dicitur Maffeianum ab Aldo Manutio primum editum Ep. Orthograph. p. 209. Tabula marmorea superne fracta

1) Meditrinalia. — 2) Augustalia. — 3) Fontanalia. — 4) Armilustrium. — 5) Ludi Victoriae. — 6) Epulum indictivum — 7) Ludi plebei in circo. — 8) Agonalia. — 9) Consualia. — 10) Sarturno Feriae. Saturnalia. — 11) Opalia. — 12) Divalia. — 13) Larentalia sive Larentinalia.

versus aliquot admodum laceros inscriptionis continet calendario praemissae, in qua quidem haec tantum verba integra apparent: „expoliendum et pingendum ..... tabulis pictis.“ — Exhibent idem calendarium Gruter. Thes. p. 133. Morcell. Stil. LXVIV. Vol. I. p. 68. Orel. Coll. Vol. II. p. 382. Cf. Becker Handb. d. röm. Alterth. I. p. 719.

Notae per singulos menses iteratae hunc habent significatum: literae octo Calendarii ab A ad H ad nundinas spectant, quae singulis diebus litera A notatis habebantur; K. Kalendae; Non. Nonae; Eid. Idus; C dies comitialis; F. dies fastus; N. dies nefastus; NP. nefastus priore parte; FP. fastus priore parte; En. endotercisus sive intercisus. Quae singulorum mensium propriae sunt notae sequentibus numeris explicantur.

Calendarium Farnesinum.

393. Mensis Januar. Dies XXXI. Non. Quint.[1] Dies hor. VIIIIS=—[2] Nox hor. XIV=—. Sol capricorno. Tutela Iunonis. Palus aquitur.[3] Salix harundo caeditur. Sacrificant Dis Penatibus.

Mensis Februar. Dies XXVIII. Non. Quint. Dies hor. XS=—. Nox hor. XIII=—. Sol aquario. Tutel. Neptuni. Segetes sariuntur. Vinearum superfic. colit.[4] Harundines incendunt. Parentalia. Lupercalia. Cara cognato.[5] Terminalia.

Mensis Martius. Dies XXXI. Non. Septiman.[6] Dies hor. XII. Nox hor. XII. Aequinoctium VIII. Kal. Apr. Sol piscibus. Tutel. Minervae. Vineae pedamen.[7] in pastino putantur. Trimestr.[8] seritur. Isid. navigium. Sacr. Mamurio. Liberal. Quinquatria. Lav. M. I. A.[9].

Mensis Aprilis. Dies XXX. Nonae Quintan. Dies hor. XIIIS. Nox hor. XS. Sol ariete. Tutela Veneris. Oves lustrantur. Sacrum Phariae; item Sarapia.

Mensis Maius. Dies XXXI. Non. Septim. Dies hor. XIVS. Nox. hor. IXS. Sol tauro. Tutela Apollin. Seget. runcant. Oves tondent. Lana lavatur. Iuvenci domant. Vicea pabular. secatur. Segetes lustrantur. Sacrum Mercur. et Florae.

Mensis Iunius. Dies XXX. Non. Quint. Dies hor. XV. Nox hor. IX. Solis Institium VIII. Kal. Iul. Sol geminis. Tutela Mercuri. Faenisicium. Vineae occantur. Sacrum Herculi. Sacrum Fortis Fortunae.

Mensis Iulius. Dies XXXI. Nonae Septiman. Dies horarum XIVS=— Nox hor. IX=—. Sol cancr. Tutela Iovis. Messes hordiar. et fabar.[10] Apollinar. Neptunal.

Mensis August. Dies XXXI. Non. Quint. Dies hor. XIII. Nox hor. XI. Sol leone. Tutel. Cerer. Palus parat.[11] Messes frumen-

1) Nonae Quintanae. — 2) horarum novem semis et trium unciarum. — 3) Pro: *acuitur.* — 4) superficies colitur. — 5) cognatorum. — 6) Nonae septimanae. — 7) pedamenta. — 8) trimestre. — 9) Lavatio Matris Idaeae Almone. — 10) Messes hordiariae et fabariae. — 11) paratur.

tar. item triticar.[1] Stupulae incendunt.[2] Sacrum Spei, Saluti, Deanae. Volcanalia.

Mensis September. Dies XXX. Non. Quint. Dies hor. XII. Nox. hor. XII. Aequinoct. VIII. Kal. Oct. Sol virgine. Tutela Volcani. Dolea picantur. Poma legunt. Arborum Oblaqueatio. Epulum Minervae.

Mensis October. Dies XXXI. Nonae Septiman. Dies hor. XS. Nox hor. XIIIS. Sol libra. Tutela Martis. Vindemiae. Sacrum Libero.

Mensis November. Dies XXX. Non. Quint. Dies hor. IXS. Nox hor. XIVS. Sol scorpione. Tutela Deanae. Sementes triticar. et hordiar. Scrobatio arborum. Iovis Epulum. Heuresis.

Mensis December Dies XXXI. Non. Quint. Dies hor. IX. Nox hor. XV. Sol sagitt. Tutel. Vestae. Hiemis initium sive tropae chimerin. Vineas sterc.[3] Faba.[4] serentes. Materias deiicientes. Oliva legent. item venant.[5] Saturnalia. — Calendarium rusticum quod dicitur Farnesinum Gruter. p. 138. Gesner. Scriptor. rei rust. Tom. I. p. 352. Morc. Stil. LXX. Vol. I. p. 76. Orel. Vol. II. p. 380.

Calendarium Cumanum.

394. XIV K. *Septembr. Eo die Caesar pri*mum consulatum iniit. ... *Eo die exer*citus Lepidi tradidit se Caesari. Supplicatio. .... IX *K. Octobr.* Natalis Caesaris. Immolatio Caesari hostia. Supplicatio. .... Nonis Octobr. Drusi Caesaris natalis. Supplicatio Vestae. — XVK. Novembr. Eo die Caesar togam virilem sumpsit. Supplicatio Spei et Iuventuti. — XVI K. Decembr. Natalis Ti. Caesaris. Supplicatio Vestae. — XVIII. K. Ianuar. Eo die ara Fortunae Reducis dedicatast quae Caesarem *Aug. ex transmari*nis provinciis red*uxit.* Supplicatio Fortunae Reduci. — VII Idus Ianuar. *Eo die Caesar* primum fasces sumpsit. Supplicatio Iovi. — ... III. K. Febr. Eo die *Caesar Augustus* appellatus est. Supplicatio Augusti *numini.* — *III K. Febr. Eo die ara pacis dedicata* est. Supplicatio Imper*atoris Genio et Paci.* — Calendarii Cumani fragmentum, cuius altera pars Neapoli, altera Romae habetur. Momsen in Bulletin. dell' inst. arch. 1846. p. 78. Kellermann De calend. Cuman. fragm. in Iahn Spec. epigr. p. 3. sqq. — Singuli dies novum versum ordiuntur; nos lineolis separamus.

395. Nundinae Aquini, in vico Interam. Minturn. Romae, Capuae, Caesini, Fabrater. — Fragmentum calendarii. Gruter. p. 136. Morc. Op. ep. II. 42.

§. 4. Inscriptiones pertinentes ad ludos et omne genus spectacula.

396. Ti. Claudius Ti. F. Nero Pontifex Cos. iterum Imp. iterum ludos votivos pro reditu Imp. Caesaris divi F. Augusti Pon-

1) frumentariae item triticariae. — 2) incenduntur. — 3) stercorant vel: stercorato. — 4) fabas. — 5) venantur vel: venantes.

tificis maximi Iovi optimo maximo fecit ex S. C. — Romae. Grut. p. 11. Morc. Stil. LXIV. Platner u. Bunsen Beschr. R. III. 3. p. 74.

397. A. P. R. C. DCCCXLI. Imp. Caesare divi Vespasiani F. Domitiano Aug. Germanico Magistro XV vir. ex S. C. ludi saeculares facti. — Fleetwood p. 100. Morc. Stil. LXV.

398. Hec venatio pugnabet V K. Septembre. et Felix ad ursos pugnabet. — Pompeiis. Avellino Bullet. Napol. 1842. p. 125.

399. Pugn. V. IV. III. Pr. K. Dec. venat. ... — Pompeiis in pariete depict. Diss. isagog. ad volum. Hercul. I. tab. IX. p. 62.

400. Valentis Flaminis Neronis Aug. perpetui D. Lucreti Valentis fili ..... V. K. Aprili. venatio et vela erunt. P.[1] colonia. — Pompeiis. Diss. isag. l. l.

401. A. Suettii Cerii Aedilis familia gladiatoria pugnabit Pompeis Pr. K. Iunias. Venatio et vela erunt. — Pompeiis. Gell Pompeian. I. p. 23.

402. *In* h*ac* aede *Sa*bini Mat*erni lu*di loc*a*ntu*r*. — Romae; in tabula marmorea cum signis Romae et Fortunae; supplementa debentur Borghesio. Gerhard. Archaeol. Zeitung. 1847. Nr. 4.

403. XX paria gladiatorum data pro salute Caesarum. — Tapio Hispan: Mur. 612, 3. Orel. 2534.

404. (Nomina Libertorum XIII) Ludos latinos et graecos fecer. VI. V. IV. Pr. K. Mart. et populo crustulum et mulsum dederunt. M. Asinio Agrippa, Cosso Cornelio Lentulo Cos.[2]. — Romae. Guasc. I. 142, 71. Orel. 2546.

Tesserae.

405. Faustus Antoni. sp. K. Apr. M. Lep. L. Arr. Cos.[3]. — Grut. p. 334. Morc. Stil. CCCCLVII.

406. L. Stlaccius Bassus sp. Id. Iun. M. Licin. Cn. Lent.[4]. — Fabr. p. 39. Morc. CCCCLVIII. Orel. 2562.

407. C. XII. C.[5] — Ficor. Piombi II. 17. Morc. CCCCLX.

408. Thoantis Ti. Caesaris Aug. dispensatori. ab tobis.[6]. — (Ex altera parte:) De statione Caesaris Aug. tabellaris diplomari discede. — Oderic. p. 230. Morc. Stil. CCCCLXI.

409. 1) XI. IA.[7] — 2) XII. — 3) Pax VI. — Tesserae osseae. Monachii. von Hefner kleine inschriftl. Denkmäler d. vereinigt. Sammlung. in Oberbayer. Archiv. VII. 286.

---

1) Pompeiis. — 2) p. Chr. 25. — 3) Faustus Antonii (sc. servus) spectandus (alii: spectatus) Kalendis April. M. Lepido, L. Arruntio Consulibus (759 u. c.) — 4) Puta: consulibus. 740 u. c. — 5) cenaculo duodecimo Circensibus, — 6) dispensatoris ab tubis. — 7) numero romano (XI) respondent graecus numerus (IA). V. Labus Delle tessere degli spettacoli romani p. 86.

410. Bato Ataleni sp. A. D. N. Mar. L. Sul. Q. Met. [1]) — In tessera ossea. Monach. von Hefner Kleine inschriftl. Denkmäler d. vereinigten Sammlung. Oberbayer. Archiv. VII. 286.

411. Argive XV. — Tessera gladiatoria vel tess. frumentaria. Monach. von Hefner Kleine inschr. Denkmäler. Oberbayer. Archiv. VII. 287.

412. Cav. II. Cun. V. grad. X. [2]) Gladiatores vela erunt. — Pompeiis in tessera plumbea. Mazois Ruin. d. Pomp. I. p. 3.

413. Cav. II. Cun. III. grad. IX. Casina Plauti. — Pompeiis. Romanelli Viaggio I. 216.]

414. (In tessera rotunda plumbea in parte adversa): Municipi. Veliter fel. [3]) — (In part. av.): Iuvena. Veliter. fel. [4]). — Velitris repert. En. Q. Visconti sopra un antico piombo Veliterno; in eiusd. Opere varie. Ed. Labus. Milan. 1829. Vol. II. p. 33.

415. Suavis Thybridis sp. K. Iul. C. Vib. C. Atei. Cos. —
Fortunatus Crustidi sp. K. Dec. Drus. C. M. Sil. Cos. — Tesserae osseae. Annal. arch. T. XX. p. 273. Mon. ined. 1848. Tav. 53.

416. a) Philod. Ru. Sab. — b) Pompo. LS. Andrea. — Tesserae osseae. Annali archeol. T. XX. p. 273. Monum ined. 1848. Tav. 53.

§. 3. Sortes et amuleta.

417. Qur petis post tempus consilium? Quod rogas, non est.
De vero falsa ne fiant indice falso.
Corrigi vix tandem quod curvom est factum crede. — Fabret. 669, 530.

418. Nunc me rogitas, nunc consulis: tempus habuit iam.
Laetus lubens petito; quod dabitur gaudebis semper.
Non sum mendacis quas dixti consulis stulte. — Ferret. Mus. lap. p. 300. Gori Inscr. Etr. I. 264, 50. Mur. 492, 8. 9. 10. 7. 12. Orel. 2485.

419. D. M. [5]) Veneri SS. Felici Conservat. Victrici, Cupidini caelest. Genitrici Matrique Deum C. Caes. — In amuleto. Fabrett. 564, 105. Orel. 1365. cui suspecta videtur.

420. Domna Artemix, K (i)r(i)ne, aureas solbe catenas tuas en canes tuo. agretes silbaticos s(i)be albos sibe quenque colorem apertabu(n)t; cabe ne apeta(n)t rura res arba qui benitra(n)t, qui .... fora strasa in corte nostra non intren(t), pecora nostra non tangant et asinos nostro(s) no(n) moleste(nt). Ter dico, ter incanto in signu dei et signu Salomonis et signu de domna Artemix.

---

1) Bato, Ataleni servus, spectandus ante diem IV Nonas Martias Lucio Sulla, Quinto Metello Consulibus (80 p. Ch.) — 2) cavea-cuneo-gradu. — 3) municipio Veliterno feliciter. — 4) Iuvenalia Veliterna feliciter. — 5) Deae Magnae.

— In clavo aeneo magico. Lersch in Bulletin. dell' instituto arch. 1846. p. 184 Cf. Henzen in Annal. dell' inst. Vol. III. nuov. ser. 1846. p. 214.

421. Manes. — In pyramide parva figlini operis, prope Mirandolam reperta. Cavedoni in Bullet. arch. 1841. p. 20.

422. Nnmen daei [1]) Abresses. — In gemma cum serpente erecto insculpto. Kopp Palaeograph. crit. P. IV. p. 376.

423. (Amuletum Vindonissae repertum. Tabella quadrata, quae continet literis inter se segregatis vocem ὑγίεια, tum): *Axi. Axi. Axi. Casm.* i. e. Axierus, Axiocersus, Axiocersa, Casmilus. — Orell. 440 ex Hagenb. Epist. ined. 1721. N. 4. Rhein. Iahrbb. 1846. IX. p. 54.

Caput III.

TITULI SEPULCRALES.

§. 1. *Virorum ingenuorum et libertorum cum simplice nominum mentione, vitae genere non addito.*

424. D. M. S. [2]). — In ollis columbariorum, nomine sepulti non addito. Fabret. p. 1. et p. 21.

425. Dis Manibus. — Maff. Mur. Ver. p. 87. Morc. CCCLIV.

426. In fronte ped. [3]) XXXX. in agro ped. XVI. — Mutinae. Malmusi Museo Lapid. Mod. p. 5.

427. (Tabellae ollarum in columbariis inscriptae sepultorum nominibus:)

1) C. Abellani Felicis. — 2) Ossa P. Anni Terenis. — 3) Aurelia Sabina annorum XXII. — 4) Sex. Ennius Sex. L. Chrest. — 5) Fabia Sex. F. Methe Pia vix. XV. — 6) Gaa vilicus. — 7) Hipparchus hic sit. est. — 8) Volumnia L. L. et Ɔ. L. [4]) Calliste. — 9) Fonteia Staphis. — 10) M. Fonteius Nicander medicus. — Fabret. p. 1—4. et p. 6.

428. L. Aemili L. F. In fron. ped. XIIX. In agr. ped. XX. — Fabret. p. 176. Morcel. Op. ep. II. 81.

429. L. Abuccius Hermes in hoc ordine ab imo ad summum columbaria IX ollae XIIX. sibi posterisque suis. — Fabret. p. 11, 41.

---

1) pro: *dei.* — 2) diis Manibus sacrum. — 3) pedes. — 4) duorum Luciorum et Caiae liberta.

430. L. Abuccius Hera ollas singulares perpetuas. V. sibi et suis. — Fabret. p. 11, 45.

431. P. Aelius Venerianus hoc vas disomum sibi et Felicitati suae posuit et tribunal ex permissu Pontif. perfecit. — Beneventi. Grut. 751, 11. Orel. 4548.

432. Iter privatum a via publica per hortum transiens pertinens ad monumentum sive sepulcrum, quod Agatophus Aug. Lib. invitator vivens et Iulia Epictesis fecerunt. Ab iis omnibus dolus malus abesto et ius civile. — Marini Icriz. Alb. p. 64.

433. C. Alypius Daduchus Paetus fecit sibi et libertabus suis posterisque eorum et leg.[1]) Philemoni et Helladi amicis ius uniq. aedicul.[2]) et C. Rufo et Apollonio Hellopi Coll.[3]) meis sing. aedic. et Tropidi et Syntropio Crescenti ius singular. aedicul. T.[4]) T. Marcio et Philemo iura C. Sempronii. Amici et conliberti fidei vestrae committo, ne quis vendat aut abalienet, sed uti his qui supra scripti scriptaeve sunt per me et meos posterosq. singula haec beneficia facienda praestabuntur. H. M. H. N. S. — Romae. Gruter. 856, 6. Orel. 4357. (hoc monumentum heredes non sequitur.)

434. L. Alfius L. et Ↄ L. Felix Alfia L. L. Athenais vivos fecit sibi et suis et libertis, libertabus, posterisque eorum. Hoc monumentum heredem sequitur. In F. P. XIV. In ag. P. XII. — Romae. Fabret. 91, 180.

435. L. Ampius L. F. Severus sibi et L. Ampio L. F. patri, Publiciae Sex. F. Paullae matri testamento fieri iussit. Arbitratu Erotis L. — Fabr. p. 750. Morc. Op. ep. II. 93.

436. L. Annius C. F. Pob.[5]) sibi et M. Annio C. F. fratri fieri testamento iussit. Probavere Diomedes et Arthus liberti. — Maffei M. V. p. 149. Morc. Op. II. 93.

437. Libertorum libertarum et familiae C. Anni C. F. Cor.[6]) Pollionis. — In via Appia. Borghesi in Bulletin. archeolog. 1845. p. 149.

438. Hoc adparatorium pertinet ad monimentum Q. Aquili Dionysi et Noniae M. F. Faustinae. In fr. ped. X. in agro P. XVI. — Reines XVII, 14. Fabret. 232, 609.

439. C. Arrius C. F. monument. sibi fieri iussit. Sex. Acilius C. F. heres fecit. — Bertol. Ant. Aquil. p. 193. n. 216. Morcell. Stil. CXXVII.

440. Arriorum monum[7]). In fr. ped. XX. in agr. P. XXX. A. Arrius A. F. Lem.[8]) Ferox P. Arrius Cn. F. Lem. Valentinus, L. Arrius P. F. Lem. Scurrus, Trib. mil. leg. X Aug. comm. cons. fecer.[9]). — Pratill. App. l. I. c. 8. Morc. St. cc.

1) legavit. — 2) unicae aediculae. — 3) collibertis. — 4) fortasse ET. — 5) Poblilia tribu. — 6) Cornelia tribu. — 7) monumentum. — 8) Lemonia. — 9) communi consensu fecerunt.

441. Diis M. Pro salut. et incolumitate M. Aurel. Timothei et Aur. Maximi votum nuncupavit solvitque Eutyches eorum lib retulit. — In Transylvania. Bullet. dell' inst. arch. 1848. p. 185.

442. D. M. M. Aurelius Romanus et Antistia Chresime uxor eius fecerunt sibi et libertis libertabus, posterisq. eorum monumentum cum aedificio superposito. Hoc autem monumentum cum aedificio neque mutabitur neque vaeniet neque donabitur neque pignori obligabitur, sed nec ullo modo abalienabitur, ne de nomine exeat familiae suae. — Romae. Grut. 762, 5.

443. M. Aurelio Augg. lib. Elpideforo. Eo vivo concessit locum duplicem sarcofagum intrantibus parte dextra L. Arruntius Felicissimus. — Romae. Maffei Mus. Ver. p. 319. Orel. 4553.

444. Quieti aeternae. Aurelius Hermes et Claudia Secunda hoc monumentum virginem se vivi. comparaverunt sibi et filiis suis et libertis libertabusq. posterisq. eorum. — Romae. Fabret. 53, 308.

445. C. Avilio Lescho Ti. Claudius Buccio columbaria IV oll. VIII se vivo a solo ad fastigium mancipio dedit. — Fabr. p. 10. Morc. Stil. CCLXXXIII.

446. Baebius Gamellus Sassinas municipibus singuleis incoleisq. loca sepulturae C. S. P.[1]) dat extra auctorateis et qui sibi laqueo manus attulissent et quae quaestum spurcum professi essent singuleis in fronte P. X. in agrum P. X. inter pontem Sapis et titulum superiorem quei est in fine fundi Fangoniani. In queibus loceis nemo humatus erit, qui volet, sibi vivous monumentum faciet. In queibus loceis humati erunt, ei D. T.[2]) qui humatus erit posterisq. eius monumentum fieri licebit. — Prope Sassinam. Reines. VII, 20. Fabret. 673, 11. Mur. 1773, 8. Orel. 4403.

447. Corpus T. Baebi L. F. Fab.[3]) Celeris. Vixit amnis LII. mensib. III. diebus XII. — Ald. Manut. Orthogr. p. 93. Morcell. Stil. CXXIX.

448. Locus sacer. Iussu Q. Batoni Telesphori fecit Q. Batonius Onesimus patrono pio. Vixit annis LXXX integer integros. — Grut. p. 934. Fabret. p. 328. Orel. 4499.

449. Blandus Vindalucon. hic S. E.[4]) fili pro pietate posierunt. — Aug. Rauracor. Orel. 5061. emendatius Roth Röm. Inschr. des Kant. Basel. p. 7.

450. D. M. Bellinus Divixt. filio. — Basileae. Gerlach Historische Studien p. 325. Roth Röm. Insch. d. Kant. Basel. p. 11.

451. Q. Caecilio Q. F. Fortunaciano patr. opt. et sanctiss. Q. V.[5]) ann. XXXVII. dies XX. H. S. E. S. T. T. L.[6]) — Ex schedis Vatican. Fabret. p. 285.

---

1) centum sua pecunia. — 2) dumtaxat. — 3) Fabia tribu. — 4) situs est. — 5) qui vixit. — 6) hic situs est. Sit tibi terra levis.

452. C. Caecilius C. et Ɔ. L. Florus vixit annos XVI. et mesibus VII. Qui hic mixerit aut cacarit, habeat deos superos et inferos iratos. — E schedis Barberin. Fabret. 110, 270. Fea ad Horat. De art. poet. v. 471.

453. P. Caelius PP. L.[1]) Felix vix. ann. LVII. Zethus servus merenti domino fecit. — Fabr. p. 360. Morc. Op. II. 81.

454. Canidius Euelpistus geniarius pos. aed. Cast.[2]) fecit L. Canidio Prisco patrono suo indulgentiss. — Romae. Don. p. 453. Orel. 4195.

455. Conleg. dendrophor. et classiar. Misenatium Aurelio Canusio Q. Fil. Praenestino patrono optimo ae. C.[3]) fieri cens.[4]) — Maffei Mus. V. p. 477. 10. Morcell. Stil. CXXXIII.

456. D. M. T. Capelli T. F. Vindicis in F. P. XXXVII. a T. cox.[5]) P. XXVII. intra cox. P. XXXVII. — Fabret. 180, 377.

457. Dis Manibus. Ti. Claudius Aug. L. Eupaes a regionib. et Claudiae Vitali libertae suae et posterisquae aeorum. — (Titulus insculptam habet palmam et coronam.) Boldetti Osservazioni p. 444. Raoul-Rochette Antiquités chretiennes in Memoir. de l'Acad. d. inscript. Tom. XIII. p. 212.

458. Area, quae ante se.[6]) est maceria cincta, huic M. C.[7]) long. P. XLIIX. lat. P. XXXIX. L. Cingonio Aproniano Altenia Nice mater filio pientissimo fecit, sibi et suis lib. libertabusq. eis quibus in testamento meo honorem reliquero et coniugi. — Romae. Fabret. 152, 221.

459. Memoriae aeternae liber. et serv. fam. Claud.[8]) Ti. Claudius Ti. lib. Heridanus. DD[9]) Kal. Septem. P. Cornelio Dolabel. C. Iunio Silano Cos.[10]) In fr. P. XII. In agr. P. XXVI. — Rom. Grut. p. 1045. Morc. St. CCXIII.

460. V. F.[11]) L. Clodius L. L. Actius sibi et Clodiai Amphale contub. et Clodiai Liberali F.[12]) In F. P. VI. In R.[13]) P. XV. — Maffei Mus. V. p. 153. Morc. St. Vol. II. 75.

461. D. M. M. Congeneti Marcellini M. Cong. Iustinus. Si maior auctoritas patrimoni mei fuisset, ampliori titulo te prosecutus fuissem piissime pater. — Maff. Mus. V. p. 147. Morcel. CXLIIII.

462. C. Cordi Eructi parte dexteriore introeuntibus pro parte quarta ollae numero XXXVII. — Fabret. p. 160.

463. Q. Cosidius Zosimus vicit valuit ann. C. nutritor.[14]) Q. Allid. F.[15]) — Romae. Fabret. p. 142.

---

1) Publiorum duorum libertus. — 2) geniarius (i. e. qui geniorum simulacra conficiebat) post aedem Castoris. — 3) aere communi. — 4) censuit. — 5) a tergo coxae. — 6) sepulcrum. — 7) huic monumento cedit. — 8) libertorum et servorum familiae Claudiae. — 9) dedicavit. — 10) 763 U. C. — 11) Vivus fecit. — 12) fecit. — 13) recessu. — 14) nutritori. — 15) fecit.

464. Donatus Aug. lib. et Annia Primitiva hanc sedem fructum laboris sui vivi posuer. — Polae. Grut. p. 611. Orel. 4769.

465. Dis Manibus. Eutycheti Caes. N. liberto, qui reliquit collegio suo dendroph. HS. ∞ N. ut ex reditu omnibus annis ei parentent cum R. ep.[1] colleg. dendroph. aere collato bene merenti. Sura et Senec.[2] Cos. — Romae. Gori Symb. Vol. IX, 232.

466. Diis Manibus Communibus Epaphroditus L. Curator Primus. — Romae. Maffei Mus. Veron. 292, 7. Orel. 4456.

467. T. Flavius Aug. lib. Alcon. et Antonia Lyde monumentu. fecerunt sibi et suis libertis libertabusque communibus posterisque eorum cum aedificio Escitatiano custodiae causa monumenti. Itum, actum, aditum, ambitum ita ut vivi possidemus posterique nostri possideant, vivi vivis dedimus, inscribi iussimus. Quod si qis eorum partem iuris sui vendiderit aut ex consensu universorum, ea pecunia in aerarium populi romani inferri iubemus. Hoc monument. cum sua custod. heredem non sequetur. — Basis in aedibus Barberinis a tribus lateribus inscripta. Fabret. p. 320.

468. L. M.[3] Flaviorum Q. Q. P. L.[4] — Aquileiae. Reines XVII. 52. Orel. 4500. Morcel. Stil. CCXVIII.

469. D. M. Libertorum T. Flavi Aug. lib. Victoris a cura amicorum. — Gruter 598, 1. Haubold Opusc. acad. I. p. 209.

470. D. M. T. Flavius Hervetus fecit sibi et Flaviae Aelianae, filiae karissimae et conlibertis suis posterisque eorum P. P.[5] = =[6] et T. Fl. Philetus C. S.[7] P. P. = = et T. Fl. Epitymetus C. S. P. P. = =. — Anecdot. lit. Rom. Vol. I. p. 473. Morc. Op. ep. II. 116. Orel. 4506.

471. D. M. Ti Galerio Aetemae qui et Alechio marito B. M.[8] fecit Ael. Olympias coiux. — Romae. Fabret. p. 147.

472. M. Gellio M. L. Diocli dat de suo M. Gellius Faustus leibert. — Maffei Mus. V. p. 155. 2. Morc. Stil. CXLVIII.

473. D. M. T. Iegi Iucundi VI vir. Aug. et Decimiae Thalliae eius Filetus libertus. His epule debentur a collegio centonariorum Brixellanorum. — Brescello. Bullet. archeol. 1835. p. 132.

474. M. Insteius M. L.[9] Eutychus monimentum sive id sepulcrum est fecit sibi et Insteiae Arescusae. L. Aristius L. L. Lucrio emit ex parte dimidia sibi et suis. Aristiae L. L. Daphne L. Aristius L. L. Tyrannus V. A. XXIV. — Maff. Mus. V. p. 285. Morc. Op. ep. II. 144.

475. D. M. L. Iuli Epigoni. Vixit annis XVI. M. V. D. XII.

---

1) cum rosali epulo. — 2) Senecione Cos. p. Chr. 107. — 3) locus monumenti. — 4) quoquo versus pedes quinquaginta. — 5) pro parte. — 6) unciis quatuor. — 7) communi sumtu. — 8) bene merenti. — 9) Marci libertus.

corpus integrum conditum. L. Iulius Gamus pater filio piissimo. — Grut. 688, 10. Fabret. 17, 72.

476. C. Iulius. Sex. F. Cor. [1]) Postumus Furius Verecundus; Furia Pietas; M. Furius Telesphorus titlum qui perivit, itaque bene merentib. patronis novum titlum sua impensa restituit, C. Bellicio Torquato et Ti. Claudio Attico Herode Cos. [2]) — Romae. Grut. 943, 1. Fea Framm. di fast. p. LII. n. 30.

477. D. M. Q. Iulius Hermes pater et Iulia Diodoris mater Q. Iulio Cyrioni filio B. M. qui vixit annis XVII. M. VII. D. XVII. sibi suisque posterisque eorum omnium sine dolo malo. Quisquis hunc titulum sive monumentu. sive sepulchrum est deasciaverit aut violaverit, vendiderit, HS CC milia N. aerario populi romani damnas esto dare, heredi autc. neque venditori hoc monumentu. sive sepulchrum non sequitur. — In aedibus episcopalibus Portus Augusti. Kellermann Laterc. p. 74.

478. Ossa C. Iuli Licini L. Tireni et Donatae libertae. — Maffei Mus. V. p. 262. Morc. Op. ep. vol. II. p. 80.

479. D. M. S. Q. Iulius Lucanus Mediconis filius. Ut hanc in patriam plenus laetitia pervenirem, annos LXXX. certando vici; iam quietus ero. Hic Medico semper. — In agro Tunetano. Maffei Mus. Ver. p. 463. Orel. 4818.

480. M. Iulius Thamyrus, M. Annius Philipp. filius et pater hic erunt. — Maffei M. V. p. 155. 7. Morc. St. CXLVIV.

481. D. M. Laeto, qui vix. ann. XX M. VI. D. XVIII. C. Stertinius Philon. condiscipulo B. M. F. [3]) — Giovenaz. Mss. Morc. St. CLXXXVIII.

482. V. F.[4]) T. Livius[5]) Liviae T. F. Quartae L. Halys Concordialis PatavI sibi et suis omnibus. — Patavii. Grut. 877, 9. Orell. 1165.

483. V. [6]) Ti. Latinius Ti. L. Dori...
Θ. [7]) Agrasia T. L. Rufa.
Hoc mansum veni. IV. K. Sept. P. Sulpicio
C. Valgio Rufo Consulibus[8]) —
Maff. M. V. p. 108. Morc. Op. II. 74.

484. D. M. P. Licini et Fl. Amyntae Cineribus hic locus sacer est. Vix. unani. [9]) — Romae. Gruter. 877, 3.

485. L. Lucilius Q. F. Gn. N. [1]) qui fuit Cla. C. Lucilius C. L. Statius. Loc. patet agrei sesconciam quadratus. Arca in medio est. — Cremonae. Bianchi Marmi Crem. T. XXX. Mur. 1479, 2. Orel. 4563.

---

1) Cornelia tribu. — 2) Post Chr. 143. — 3) bene merenti fecit. — 4) vivus fecit. — 5) Hanc inscript. olim. credebant pertinere ad T. Livium historicum, quum sit T. Livius Halys, libertus Liviae Titi filiae Quartae. V. Fabr. p. 436, 28. Concordialium saepe fit mentio in lapp. Patavinis. Orel. — 6) vivus. — 7) θανοῦσα. — 8) 742. U. C. — vixere unanimes.

486. Q. Lurius Q. L. Apollophanes heic cubat. — Venetiis. Don. 441, 23.

487. D. M. Loci, in quo corpus T. Lu... Sabiniani Luciani crematum est. — Oderic. Syllog. inscr. p. 224. Morcel. Op. ep. II. p. 94.

488. L. Mag. Maciano Cl. Severa marito karissimo et Corn. Valerio fil. pientissimo et Mag. Prisciniano socero B. M.[1]) et sibi. Et in memoriam eor. et sui coll. N. B.[2]) ad rosas et profusiones O. N. F.[3]) ad HS. N. LX. mil. D. F. D. I. P.[4]) — Veronae. Grut. 803, 8. Orel. 4415. (qui in ind. explicat: divisio fiat de ipsius pecunia.)

489. L. Magio Pudenti. — In sarcophago. Treviris. Lersch C. M. III, 21.

490. D. M. Q. Medicus Aug. lib. a solo sibi fecit hoc cepotafiu.[5]) Quinta Vitalis filia mea possidebet[6]) sine controversia. — Panormi. Vignol. Inscriptt. select. p. 330. D'Orville Misc. obs. nov. III. p. 142. Donat. I. p. 197, 1. Orel. 4514.

491. A. Memmio Claro A. Memmius Urbanus conliberto idem consorti carissimo sibi. Inter me et te, sanctissime mi conliberte, nullum unquam disiurgium fuisse conscius sum mihi; hoc quoque titulo superos et inferos testor deos, una me tecum congressum in venalicio, una domo liberos esse factos; neque ullus unquam nos diiunxisset, nisi hic tuus fatalis dies. — Ad portam Capenam. Marini Atti II. p. 712. Orel. 4777.

492. Dis Manibus Meviorum. — Maff. Mus. V. p. 363. Morc. Op. ep. II. 112.

493. Mussius Trophimus Callityche lib. et coniugi suae optimae et meritis suis carissimae, cum qua vixit annis XXXXII. tulit annos LII. et sibi. — Venetiis. Fabret. p. 325.

494. Silvana Niciati marito bene merenti, cum quo vixit annis tribus, mesibus duobus, oris undecim. — Romae. Fabret. 186, 419.

495. Sedes M. Octavio M. F. Aprinem[7]) L. Valerio L. F. Firmo Melio Aucto liberto. — Prope Veronam. Grut. p. 882. Orel. 4534.

496. Vivont T. Paconius T. L. Alexa Octavia Ɔ. L.[8]) Asia. — Maffei Ant. Gall. epist. 6. Morc. St. CLIII.

497. Reliquiis C. PaccI Aristaeneti. — Romae. Fabret. 721. 426.

498. Q. Cornelius Q. L. Philomusus Sagarius a theatro Marcelli fecit sibi et suis, Corneliae Daphne Conlibertae suae et Corneliae Nymphe sorori eius L. Se vivo intulit Corneliam Proculam filiam

---

1) bene merenti. — 2) numeravit biba (pro: viva) explicat. Scalig. Sed in his COLL. N. B. Orellio potius collegii alicuius Veronensis nomen nobis ignoti latere videtur. — 3) omnium nomine faciendas. — 4) decurionum fide dividenda in publicum. — 5) Vignoli male coniecit: *cenotafiu.* — 6) Vignol. *possidebit;* Donat. *possidebet.* — 7) *Aprioni* vel *Aprili* leg. — 8) Caiae liberta.

ann. VII. Corneliam Helpidem conlibertam et Callitychen matrem eorum et C. Pinnarium Gemenum. — Spon. Misc. p. 226. Morc. II. 112.

498. C. Poblicio L. F. Bibulo Aed. pl. honoris virtutisque caussa senatus consulto populiq. iussu locus monumento quo ipse posterique eius inferrentur publice datus est. — Romae. Montfaucon Ant. V. p. 126. Morcel Stil. CCXVI. Orel. 4683. Platner, Bunsen etc. Beschreib. Roms. III. 1. p. 36. Becker röm. Alterth. I. 413.

499. M. Postilio Aratori amicit. foedere honorib. donisq. comulato [1]) L. Cincinn. C. D. [2]) e vivis discess. hoc monumento munus complevit... — In urna cineraria. Lajard Sur une urne cineraire du musée de Rouen, in: Memoires de l'Acad. d. inscript. Tom. XV. (1842) p. 62.

500. D. M. L. Pomponius Cladus et Claudia Parhesia fecerunt sibi et suis posterisque eorum et M. Quintino Claudiano. Ollarum N. XII. ab imo in summo cum obrendario. — Grut. 784,16. Fabret. 15,66.

501. Liberti, libertae Prisci Aug. L. Gamiani. Ex testamento descriptu. ita ut cautum erat subscripser.

Locus monumenti sive ager est via latin. ad miliarium V. supra pontem ad monimentum Gami Caesaris Agathocliani do, lego libertis meis utriusqne sexsus posterisque eorum et iis quos manu mitti rogavi ibique tabernam fieri inque eam consumi HS. N. IƆƆƆ [3]) arbitratu Agathangeli colliberti. — Marin. Atti arval. p. 270. Morc. Op. ep. II. 115.

502. D. M. Iulius Primosus et Iulia Primosa et Iulia Helene et sib. et suibus [4]) et libertis libertabusque posterisque eorum; muro cinctum, in fronte P..... in agro P. XXXX. — Romae, ad St. Paul. extra muros. Gerhard Denkmäler, Forschungen 1849. p. 304.

503. Diis Manibus. Q. Propertius Secundus fecit sibi et Propertiae Tryphosae patrone suae bene merenti et Propertiae Dynami libertae et contubernali sanctissimae. — Romae. Grut. p. 952. Haupt über die Namen des Dichters Propertius, Berichte über die Verhandl. der Gesellsch. d. Wissenschft. zu Leipzig. Philol. hist. Cl. p. 264.

504. Dis Manibus. L. Aurelio Propertio L. F...... Aed. IιI vir. I. D. iter.... Quin... ob dedic... ded...... HS. Cen. L. D. D. D. — Ameriae. E cod. Barberin. Grut. p. 1103. Mommsen, über die Inschriften von Ameria, Berichte über d. Verhandl. der Gesellsch. d. Wiss. zu Leipzig. Philol. hist. Cl. I. p. 266.

505. *Dis Manibus Secundini* ...na..... Secundini Securi et Publiae Pacatae coniugis Secundini Aventini et L. Saccio Modesto et Modestio M*ac*edoni filio eius .... Secundinus Aventinus et Secundi-

1) pro: cumulato. — 2) clarissimo decurioni. — 3) sestertior nummos 50000. — 4) pro: suis. Similiter: filibus suis. Grut. p. 553. amicibus. Orell. 4681.

nus Securus parentibus d*e*f*unctis et *sibi* vivi .... posuerunt. — In monumento Igeliensi. Apian. p. 485. Steiner. 795. Lersch. C. M. III, 14.

506. D. M. S. Q. Sentius Martianus Pius vixit annis XLVIII. men. IV. diebus XIV. H. S. E. O. T. B. Q. [1]) — Maff. Mus. V. p. 466. Morc. CXXII.

507. M. Sepronii A. D. K. Septe. [2]) — Lanzi Saggio I. p. 162. Orel. 4702.

509. D. M. Sempronio Donato, homin. frugalissimo qui vixit annis LXV. mens. II. dies V. hor. VII. cuius frugalitati heres maximas gratias aget amplius merenti. Heres honorabit. — Romae. Fabret. p. 122. Orel. 4771.

508. M. Servilius Quartus de sua pecunia fecit. — Romae, in monumento Serviliorum. Orel. 4699.

509. Animae sanctae colendae D. M. S. Furia Spes. L. Sempronio Firmo coniugi carissimo mihi ut cognovi puer. [3]) puella, obligati amori [4]), pariter cum quo vixi tempori [5]) minimo et quo tempore vivere debuimus a manu mala disparati sumus. Ita peto vos Manes sanctissimae [6]) commendat... [7]) habeatis meum coniugem et velitis huic indulgentissimi esse horis nocturnis, ut eum videam et etiam me fato suo addere [8]) vellit, ut et ego possim dulcius et celerius aput eum pervenire. — Romae. Gruter. 786, 5. Orel. 4775.

511. L. Sittio Optato Eq. R. docto iuveni, qui vixit ann. XXIII. M. II. D. V. L. Sittius Dionysius patrono incomparabili. — Fabret. p. 647. Morcel. Op. ep. II. 84.

512. Q. Statio Pacto P. Q. XII. [9]) lapides IV. [10]) Faustus lib. et Hilarus Cacurius D. — Brescello. Bulletin. arch. 1846. p. 38.

513. D. M. Successus Salvio patri B. M. P. [11]) — Potiolana mater scelerata filio Salbio. — Reines. Cl. XIII. 47. Fabret. p. 237.

514. D. M. Sulpitio Noto. Adeste Superi. — Maffei Ant. Gall. epist. 18. Mor. St. CLII.

515. D. M. Superinio Rustico et Superiniae Superbae Ingenuinia Iunia mater filiis dulcissim. OO. [12]) et sibi viva F. C. [13]) — Coloniae. Hüpsch 42,17. Steiner 878 et 922. Lersch C. M. I.

515. Cornelio Tacito [14])…. annis duobus.. sibus X. diebus

---

1) hic situs est; ossa tua bene quiescant. — 2) M. Sempronii; ante diem Kal. Septembr. Memorabile est diem vel mortis vel sepulturae notari in pluribus antiquissimarum inscriptionum sepulcralium, quas XXVI collegit Lanzi l. l. — 3) puerum. — 4) pro: amore. — 5) tempore. — 6) pro: sanctissimi. — 7) commendatum. — 8) Ex emendat. Boxhorn. FATOSVADERE. Grut. — 9) pedes quadrati duodecim. — 10) hic numerus et nomen Cacurii in fine manca e gemino titulo sepulcrali ibidem reperto suppleta sunt. — 11) bene merenti posuit. — 12) obitis. Lersch. — 13) faciendum curavit. Infra titulum asciae figura. — 14) Viscontius suspicatur, fuisse hunc Taciti historici fratrem, de quo Plin. H. N. 7, 16. sed hoc prorsus incertum. Orel.

II. horis X. fecit Lucretia Tacita mater filio B. M.[1] et sibi et suis posterisque eorum. — Orel. 561 Monum. degli Scip. p. 22.

517. In viridaris partis tertiae C. Terenti Acti et C. Terenti Cerinthi. Ex hoc loco usque ad scalaria ollae numero LXVIII. — E schedis Barberin. Fabret. 159, 279.

518. P. Terentius P. L. Syntrophus hic requiescit. — Grut. p. 997. Malmusi Mus. lap. Moden. p. 28.

519. D. M. Tertio fratri soror bene merenti fecit. Vixit annis plus minus XXXI. orco peregrino. — Neapoli. Grut. 852, 5.

520. C. Titius L. F. Mamilla natus.
A. Papirius L. F. Alfia natus. Ann. XLII.
— Maffei Mus. Veron. 367. Orel. 4703.

521. P. Tutilius Pamphilus sibi et Eutychioni, Euanthe, Maroni, lib.[2] et Furio Communi, A. O.[3] et mem.[4] Tutili Cratisti patroni et Philumeni alumni incomparabil......[5] — Mediolani repert. Labus Nota su un monumento antico nuovamente scoperto in Milano, in Giornal. e Bibl. Ital. Tom. XIII. p. 347.

522. Ulpia Eutychia Ulp. Eutycioni et Mindiae Primillae par. B. M.[6] posuit. Sigbar. Iusti Parecori. — In sarcophago musei Berolinens. Gerhard Archaeol. Zeit. 1843. p. 121.

523. C. Vedius Philomusus cum Antronia sua Felice hic est. — Maff. M. V. Morc. Op. II.

524. D. Vetucidi Secundionis ex sortitione ollas ossuarias VII. S.[7] — Romae. Fabret. 160, 284.

525. L. Vecilio vi. F.[8] et Polliae Abeles lectu. I datu.[9] Vecilio L. F. et Pleneste lectu I. Amplius nihil inviteis L. C. Levieis L. F. et qui eos parentaret[10] ne anteponat. — Faleriis. Bulletin. archeolog. 1844, p. 162.

526. D. M. Iul. Victor, Martial. F. ob. an LV.[11]
Bessa, Iuvenis F. ux. Θ[12] an XLV.
Novella Essibini F. ob. A. XVIII.
Victorinus parentib. et coniugi et Victorinae fil. fecit, H.[13] qui per luem vita functi sunt Mamertino et Rufo Cos.[14] et Aur. Iustino fratri, mil. leg. II. Ital. stipend. X. Θ.[15] A. XXX. — Mauerkirchen; nunc in antiquar. Monac. v. Hefner, Die röm. Denkmäler, in: Oberbayer. Archiv. VI. p. 215.

527. Memoriae et pietati Q. Vibl. Crescentis Q. Vibius Ce-

---

1) bene merenti. — 2) libertis. — 3) amico optimo. — 4) memoriae. — 5) excidisse suspicatur Labus T. F. I. (testamento fieri iussit). — 6) parentibus bene meritis. Quid postrema tria verba significent, non liquet. — 7) semis. — 8) vivus fecit. — 9) lectus unus datus. — 10) pro: parentarit. — 11) obiit anno quinquagesimo quinto. — 12) uxor θανοῦσα. — 13) hic. — 14) post Ch. 182. — 15) θανών.

rinthus Liberto karissimo et fidelissimo bene merenti fecit. — Romae. Grut. 957,11.

528. Volumnius A. F. Violens Cafatia natus. — Perus. Vermiglioli Il sepolcro dei Volunni scoperto 1840. Perugia 1840. Bullet. archeolog. 1841. p. 13.

529. D. M. Ti. Cl. Zosimus et Plautia Zosime vivi sibi fecerunt suisque libertis libertabusque posterisque eorum. Ne de nomine exiat nostrorum aria, maceria cincta circu. monumentum cum omne iure suo quam fecerunt. Quod siqui ultimus ex nomine nostrorum posterorumque eorum alienare boluerit, damnas esto collegio iumentariorum, qui est in Cisiaris Tiburtinis Herculis, HS L. M. N. Viximus annos, ut puto, sine cuiusquam frandem. In fr. P. XXVI. in ag. P. XXXVI. Ab hoc monumento dolus malus abesto. Ti. Cl. Andreas consumavit. — Romae. Fabret. 91, 179.

530. Ne tangito. O mortalis reverere Manes deos. — Fabret. p. 21. Morc. St. CCXXI.

531. Quisquis hoc sustulerit aut laeserit ultimus suorum moriatur. — Romae. Reines. 1000, 441. Orel. 4790.

§. 2. *Feminarum ingenuarum et libertarum.*

Ingenuarum.

532. D. M. Acutia Tyche Iulia Arche. Vix. A. XXIIX. et in eo mon. itu, act. amb. inlat. mort. mort. inferre, coron. sacrif. sacrif. fac. ei A. Q. er. PP. R. L. [1]) Filiae pientissimae. In F. P. [2]) VII. in A. P. [3]) VI. — Romae. Fabret. p. 7, 29.

533. Aciliae C. F. Lepidae et C. Aurelio C. F. Arn. [4]) Prisco C. Aurelius Crescens L. patrono bene merenti fecit et eorum libertis libertabus posterisq. eorum H. M. D. M. et I. C. A. [5]) — Romae. Marini Atti II. 556.

534. Aeliae Restitutae, animae dulcissimae, Bellator Aug. lib. coniugi karissimae bene merent. Amici, dum vivimus vivamus. — Narbone. Grut. 609,3. Orel. 4807.

535. D. M. S. Ael. Regine dulcissime summe integritatis et castitatis exempli, que vixit mecum ann. III. mens. VII. dies XIII. Septimius Callinicus coniugi carissime bene merenti fecit. — Romae. Fabret. p. 252.

536. D. M. Aemiliae Irene, quae vixit ann. XXVI. diebus XIV.

---

1) et in eo monumento itu, actu, ambitu, inlatos mortuos mortuasve inferre, coronare, sacrificare, sacrificium facere ei aut qui erunt proximi recte liceat — 2) in fronte pedes. — 3) agro pedes. — 4) Arniensi tribu. — 5) Hoc monumento dolus malus et iuris consultus (vel: ius civile) abesto.

Aurelius Eutyches Stupidus greg. urb. [1] coniugi karissimae. — Maffei M. Ver. p. 127. Morc. Op. ep. II. 102.

537. Allienae T. F. Berenicae C. Vettius Polus uxori sanctissim. et C. Vettius Polus matri piissimae Patr. col. fabr. et cent. L. D. D. D. [2] — Grut. p. 322. Morcel. Op. ep. II. 98.

538. Arabia Firma, Venus Afra. Vixit annis XVII. M. III. dies tres. — Fabr. p. 267. Morc, Op. ep. II. 106.

539. Agriae Triphosae vestificae Livius Theona ab epistulis graec. scriba a lib. [3] pontificalibus coniugi sanctissimae B. D. S. M. [4] — Grut. 575,6. Fabret. 326, 457. Morcel. Op. ep. II. 97.

540. Hic sita est Amymone [5] Marci optima et pulcherrima, lanifica, pia, pudica, frugi, casta, domiseda. — Romae. Fabret. 252, 32. Morcel. Op. ep. II. p. 273.

541. D. M. Anniae Aquilinae collactaneae pientissimae, quae vixit ann. XXIX. M. XI. dies XVI. C. Iavolenus Severus B. M. [6] posuit. — Maffei M. V. p. 149. 4. Morc. St. CLXIII.

542. Aninia Hilara Cl. Arriae matri incomparabili fecit. Vixit ann. L. men. X. — Gerhard Antike Bildwerke. Tab. XXXVI.

543. Hic sita est Anneia Pia quae vixit ann. XXXVII. menses IX. diebus VI. hor. IX. Nata Id. Aug. Debitu. persolvit VII. Id. Nov. — Romae. Maffei Mus. Veron. 282,13.

544. D. M. Auxesi Citharoedae coniugi optimae C. Cornelius Nerisus fecit et sibi. — Romae. Mur. p. 941. Orel. 2611.

545. Aplasia L. F. Paullina aras tres sibi et Q. Corrio Antiquo viro suo et Q. Corriae Q. F. Paullinae filiae suae testamento fieri iussit maceria circumdata. — Fabret. p. 107. Orel. 4522. Morcel. CLXI.

546. Aureli. Arethusae uxori sanctissimae integrae fidei, frugi, modestae, verae innocentiae Olympius maritus et sibi posuit. — Fabret. p. 254. Morcel. Op. ep. II. 100.

547. D. M. Balloniae Livittianae M. Ballonius M. L. Lariscus lanarius coactiliarius coniugi carissimae B. M. fec. — Romae. Grut. 648. Orel. 4206.

548. Caeciliae Q. Cretici F. Metellae Crassi. [7] — Romae in monumento Caeciliae Metellae (Capo di bove) Grut. p. 377. Orel. 577. Platner und Bunsen Beschr. R. III. 4. p. 638.

549. Cineribus Caniae Fortunatae. — Romae. Fabret. p. 63.

550. Calpurnia Restituta emit de Synerote columbaria N. IV.

---

1) gregis urbani. — 2) patronae collegii fabrorum et centonariorum. locus datus decreto decurionum. — 3) libris. — 4) bene de se merenti. — 5) *Tamymone* exhibet. Mur. p. 979. — 6) bene merenti. — 7) Crassi divitis uxori. —

ollas N. VIII. et cinerarium medianum et Phoebo coniugi suo et sibi posterisque suis. — E schedis Barberin. Fabret. 16, 71.

551. Calliste sarcin. [1]) vixit ann. XX. soror posuit. — Rom. Mur. p. 943.

552. Casponia P. F. Monima sacerdos Cereris publica populi romani Sicula. — Grut. 308, 4. Fabret. 341, 523.

553. Dis Manibus Cinciae Piae A. Murrius Hermes coniugi carissimae sanctissimae fecit et sibi et suis libertis libertabusque posterisque eorum. Monumentum sive sepulchrum heredes non sequitur. — Romae. Fabret. p. 95.

554. Dormi. Claudiae Hermionae archimimae sui temporis primae heredes. — Fabr. p. 707. Morc. Op. II. 77.

555. Dis Manibus Clodiae T. F. Saturninae. Hoc monumentum sive sepulcrum se viva fec. In fronte P. VIII. In agr. P. VIII. Huius monimenti sive sepulcri ius ad heredes eius pertinet pro portionibus qua quis testamento eius scriptus est. — Grut. p. 866. Morc. Op. ep. II. 116.

556. L. Ovinius Curius Proculus Modianus Afrikanus Cos. [2]) heroum coeptum in honorem Claudianae Eusebiae C. M. F. [3]) suae necessaria tutela muneitum perfecit ad memoriam L. Ovini Afrikani C. M. P. [4]) nepotis et suam. — In mus. Vatic. Marini Papir. dipl. p. 260. Fea. Framm. d. fast. p. LXII. n. 47.

557. DIs Manibus Claudiae Victorinae. Vixit annis VI. mensibus XI. diebus XVI. Parentis [5]) filiae fecerunt, quem [6]) non liquit [7]) nos frunisci. — Romae. Oderic. p. 164.

558. D. M. L. Furius L. L. Diomedes caelator de sacra via Corneliae L. L. Tertullae uxori. — Romae. 639. Orel. 4156.

559. Corneliae Faustae ossa hic sita sunt. M. Cornelius M. F. matri fecit. — Murat. p. 2065. Morc. Op. ep. II. 96.

560. D. M. S. Crispinae coniugi divinae, nutrici senatorum duum, Albus coniunx C. Q. F. [8]) an. XVII. H. vix. [9]) an. XXX. M. H. B. M. F. [10]) — Fabr. p. 266. Morc. Op. ep. II. 99.

561. Deliae serta date. — Fabr. 755. 611. Morc. St. CLXXIII.

562. Donatilla vixit annos XXXII. tantum. — Fabr. p. 428. Morc. Op. ep. II. 101.

563. D. M. Enniae Prisc. a col. [11]) Canoforarum. — Prope antiquum Sepinum. Bullet. arch. 1847. p. 156.

---

1) sarcinatrix. — 2) quo anno consul fuerit ignoratur. — 3) carissimae memoriae feminae. — 4) carae memoriae pueri. — 5) pro: parentes. — 6) pro: qua. — 7) licuit. — 8) cum qua fecit. — 9) haec vixit. — 10) monumentum hoc bene merenti fecit. — 11) collegio.

564. D. M. Labiae Aphrodisiae, coniugi simplicissimae B. M. Felix lib. maritus. — E schedis Barberin. Fabret. 289, 221.

565. Memoriae Fabianae coniug. dulciss. et amantiss. cum qua vixit ann. XXI. M. VIII. sine ulla turpi fama et Vitellianae fil. piissimae et dulciss. quae vixit ann. XV. mens X. D. XVI. Providentius, intimi doloris et adfectionis quod absente se ambae eadem hora sint horis exemptae et Innocentius matri carissimae et dulcissimae. — Novocomi. Mur. 1341, 6. Bianchi Marm. Crem. p. 287. Orel. 4624.

566. Quod feceris et tibi alius faciet. Verina dominae Faustinae. — Romae Grut. 957, 4.

567. Flaviae Capitolinae cui et Pacciae[1]) Macedonis Aug. lib. coniugi Zoticus Aug. lib. sorori bene merenti. — Fabret. p. 146. Morcel. CLXV.

568. D. M. Flaviae Felicitatis Q. V.[2]) ann. XX. D. XXX. L. D.[3]) Calvia Romana. — Romae. Fabret. p. 157.

569. D. M. Aurelius Festus Furciae Flaviae Filiastrae bene merenti et domine et Patronae. Quamdius vivo colo te, post morte nescio. Parce matrem tuam et patrem et sororem tuam Marinam, ut possint tibi facere post me sollemnia. — Romae. Annali dell' inst. arch. Vol. III. nuov. ser. p. 209.

570. Cineribus Gemellae Torquatae ornatricis Aug. Sex. Servilius Torquatus dispensator H. M. F.[4]) et sibi. Dedic. K. Iuniis. Sex. Glabrione et C. Omollo Veriano Cos.[5]) — Don. Cl. VII. 6. Morc. Op. ep. II. 97.

571. In hoc cepotaphiolo cum Superficio Gerulonia Maria et Aur. Sentia et filiorum lib. libque posterisque eorum. — Romae. Fabret. 115,294.

572. Graxiae Alexandriae insignis exempli ac pudicitiae, quae etiam filios suos propriis uberibus educavit Pudens Aug. lib. maritus merenti. Vix. ann. XXIV. M. III. D. XVI. — Fabret. p. 188. 428. Morc. St. CLXX.

573. Have, have Herotion et vale aeternum. C. Cestius filiae F. C.[6]) — Gruter. p. 1123. Morc. Op. ep. II. 105.

574. Heriae Thisbe monodiariae T. Claudi Glaphyri choraulae Actionicae et Sebastionicae terrenum sacrum, longum P. X. lat. P. X. in quo condita est. Fodere noli, ne sacrilegium committas. — Gutberleth. in Polen. Ant. T. IV. p. 350. Morc. St. CLXIX.

575. Ossa. Iconium L.[7]) psaltria. — Romae. Murc. p. 957.

576. Iulia Alpinula hic iaceo, infelicis patris infelix proles Deae Avent sacerd. Exorare patris necem non potui; male mori in

1) scil. nomen fuit. — 2) quae vixit. — 3) locus datus. — 4) Hoc monumentum fecit. — 5) 905 U. C. — 6) fieri curavit. — 7) liberta.

fatis illi erat. Vixi annos XXIII. — Aventici. Grut. p. 319. Cf. Byron Child Harold. Cant. III. str. 66.

577. D. M. Cl. Italiae Cl. Hermias coniugi ben. M. D. S. F. C. Q. V. A. XXX.[1] Tyche Delicata πασῆς μουσικῆς μετέχουσα. — Romae in vil. Alb. Morc. St. CLXXVIII.

578. Iulia Musa emit sibi et suis. — Gori Inscr. Tom. I. p. 91. Morc. Stil. CCLXXXV.

579. Iuliae Eutychae Iulius Fortunatus coniugi carissimae B. M. et sibi et suis libertis libertabusque posterisque eorum, monumento adsignato ex decreto Magistr. QQ. collegi familiae Iulianae. Hoc. mon. hered. exter. non sequet. H. M. D. M. A.[2] — Don. Cl. 9. n. 14. Morcel. Op. II. 111.

580. Iulia Honorata V. A. XLII. H. S. E.[3] VII. Kal. Mart. A. PV.[4] CLXXVII. — Sitifi (Setif) in Africa. Hase in Journal des Sav. 1837. p. 649. Clarac Musée. livr. 13. nr. 94. Bähr Iahn Iahrb. Tom. 52. p. 425.

581. Iuliae Plebeiae in honorem Alexandri et Demetri Caesaris Aug. L. ex decreto decur. olla publice data est. — Grut. p. 424. Morc. Op. ep. II. 143.

582. Iuliae Procillae Θ.[5] ann. XLVIII. L. Cocceius Cupitus maritus et Iulia Iuniana et Coccei. Proculus, Florent. Cupitus fili. fec. — Grut. p. 795. Morc. Op. ep. II. 97.

583. Iulia M. fil. Tessilia domicilium sibi et suis. — Maffei Gall. ant. epist. 6. Morc. St. CCXVII.

584. D. M. Iuliae Veneriae M. Satrius Longin. medic. dupl. III. Cupid.[6] et Iulia Verria liber. her.[7] bene mer. fecer. — Prope Baias. Marini Atti. p. 826. Orel. 3640.

585. Deis Manibus Iuliae Q. L. Sabinae medicae Q. Iulius Alimetus coniugi bene merenti. — Gruter. p. 636. Morc. Op. ep. II. 98.

586. Iuliae Luc. filiae Tyranniae vixit ann. XX. M. VIII. quae moribus pariter et disciplina ceteris feminis exemplo fuit Autarcius nurui, Laurentius uxori. — Arelate. Millin Mon. inedites II. 299.

587. D. M. et perpetuae securitati Iul. Ursae coni. pient. vix. an. XLI pro meritis feminae reverentissimae et filis filiab. obitis et Iul. Nonnae, matri pient. vix. an. LXXX. et Iul. Victorinae socr.[8] vix. ann. LXXX. item vivis Aur. filiae Aur. Militari fil. et amicis,

1) bene merenti de suo faciendum curavit, quae vixit annos XXX. — 2) hoc monumento dolus malus abesto. — 3) vixit annos ..... hic sita est. — 3) anno provinciae. Haec aera numeratur ab anno quo Mauretania in formam provinciae romanae redacta est ante Christ. anno 33. vel. 42. Cf. Note sur la determination de la date de l'ere provinciale d'Afrique par Mr. F. Prevost in Revue Archeolog. 1847. p. 800. — 5) θανούσης. — 6) medicus duplicarius triere Cupidine. — 7) liberti heredes. — 8) socrui.

quorum imagines laterib. scalptae sunt et post hobitum[1]) eor. ossa rec.[2]) in eo sepulchr. permisit M. Aurel Milit. O. M. H. M. Ex. Eq. leg. III. Ital. V. F. C.[3]) — Regini; nunc in antiquario Monacens. Apian. p. 444. von Hefner Römisch. Bayern. n. 214. Eiusd. Röm. Denkmäler, in: Oberbayer. Archiv. VI. p. 228. quem sequimur.

588. Iunia Crocale officinatrix. Vix. an. XXX. — Pisauri. Donat. II. p. 320. Orel. 4257.

589. Dis Manibus Liciniae Crassi Frugi Pontificis F. Magnae, L. Pisonis Pontificis uxor. — Romae. Gruter. p. 306. Morc. Op. ep. II. 99.

590. Liguriae Q. fil. Frontinae Q. Hortensi Katulli. Huic ordo Narbonensis publice funus et omnes vectigales decrevit. — Grut. p. 430. Morcel. Op. ep. II. 104.

591. Liciniae Procissae matri piae, nutrici dulcissimae Crescens fecit. — Passion. Ci. VII, n. 17. Morc. St. CLVIII.

592. Manlia Quartilla cum Tertulla delicio suo hic sita est. — Maff. Mus. V. p. 263. Morc. CLXXVI.

593. Have Manlia Anthusa. Bene sit tibi, qui legis et qui praeteris, mihi qui hoc loco monumentum feci et meis. — Velitris. Cardinali Iscriz. Velit. p. 150.

594. Dis Manibus Maeviae Sophes E. Maenius Cimber coniugi sanctissimae et conservatrici desiderio spiritus meis quae vixit mecum an. XIIX. menses III. dies XIII. quod vixi cum ea sine querella. Nam nunc queror aput Manes eius et flagito Ditem: aut et me reddite coniugi meae quae mecum vixit tan concorde ad fatalem diem. Mevia Sophe impetra siquae sunt Manes, ni tam scelestum dissidium experiscar[4]) diutius. Hospes ita post obitum sit tibe terra levis, ut tu hic nihil laeseris, aut siquis laeserit nec superis comprobetur nec inferi recipiant et sit ei terra gravis. — Amendolae. Cardinali. Diplom. imp. p. 34. Orel. Anal. epigr. p. 51. qui hanc inscriptionem prorsus sinceram habet.

595. Marcia T. F. Severa auraria et margaritaria de via sacra legavit codicillis testamenti libertis libertabusque suis posterisqueeorum. — Romae. Mur. p. 964. Orel. 4148.

596. D. M. Mariae Maximillae coniugi karissimae Tert. Decius Secundinus maritus ob integr. fidem eius, cuius ope et obsequio annis XVIII. usus sum. — Fabr. p. 24. Morc. Op. ep. II. 101.

597. Memphis Pompeiae librariae. V. A. XX. — Romae. Fabret. p. 214. Orel. 4212.

---

1) pro: obitum. — 2) recondi. — 3) M. Aurelius Militaris optio missus honesta missione exequite legionis III Italicae vivus fieri curavit. — 4) *n experiscar* pro: ne experiar.

598. M. M.[1] Miniciae Rufinae innocentissimae feminae, quae vixit annis XXII. mense uno, dieb. XXIV. Minicia Domitia sorori posuit mensam contra votum. — Mediolani Grut. 850, 6. Orel. 4460.

599. D. M. Mindia Tyche fecit sibi et suis et libertis libertabusque posterisq. eorum cum aedificio et taberna custodiae tutelaeque causa. — E. schedis Barberin. Fabret. 393,267.

600. Diis Manibus Neviae C. L. sancta casta Epictesis. Vixit annis XXX. de qua N. D. A. N. mor.[2] — Fabret. 275, 159. Orel. 4640.

601. H. M. S. S. E. H. N. S.[3] Numisia C. L. Glapira se viva fecit sibi. Imaginem Vibulli M. L. Septimi. — Romae. Don. p. 430. Orel. 4497.

602. D. M. Octaviae Crescentinae, quae antiqua vita vixit, fidei ac diligentiae clariss. C. Valerius Ianuarius coniux C. F. B. M. F.[4] — Beneventi. De Vita Inscript. 41, 12. Orel. 4629.

603. D. M. Aurelius Maximianus Aur. Olympiadi fil. dulcissimae, quae vix ann. XXII. M. X. D. XXVI. et Publiciae Carpodorae eius et lib. libertatusq. suis posterisq. eorum F.[5] Si quis hoc sepulchrum vel monumentum cum aedificio universo post obitum meum vendere vel donare voluerit vel corpus alienum invehere vellit, dabit poenae nomine ark. pontif. HS. C. N. et ei cui donatum vel venditum fuerit eadem poena tenebitur. — Romae. Gruter. 672, 1.

604. D. M. Omidia Basilissa vixit annis XXV. quae post longas et varias infirmitates hominibus exempta est. Misera vale. Macedo maritus. — Romae. Grut. p. 813. Orel. 4750.

605. L. Pacuvius Narcissianus Opicerniae Primigeniae cum qua vixit an. XVII. coniugi bene merenti. Καὶ ὧδε δεῖ με ποτὲ ἐλθεῖν. — Mur. p. 1385. Morcel. CLXXVIII.

606. Oppiae C. L. Theanonis ossa hic sunt sita ad VII K. Iul. Cn. Lent. M. Crass. Cos.[6] — Vignol. Inscript. Select. Cl. III. p. 334. Morc. Op. ep. II. 101.

607. Pamphiles. Anima sancta salve. — Maff. Mus. V. p. 281. Morc. Op. ep. II. 104.

608. D. M. S. Plaetoriae Antiochidi karissimae feminae. Vix. ann. XXVI. M. III. D. XXI. H. X. P. Flavius Capito coiugi castissimae piisimae et de se optime meritae, de qua nullum dolorem nisi acerbissimae mortis eius acceperat, dignissimae fecit. — Romae. Fabret. p. 275.

609. D. M. Have Primitiva Benigna, incomparabilis femina.

---

1) Memoriae. — 2) nullum dolorem accepi nisi mortis. — 3) hoc monumentum sive sepulcrum est heredes non sequetur. — 4) clarissimae feminae bene merenti fecit. — 5) fecit. — 6) U. C. 740.

Viva mihi posui. — Canebii. Labus in Amoretti Viaggio ai tre laghi p. 125.

610. D. M. Primitiva Have et tu quisquis es vale. Non fueram, non sum. Nescio. Non ad me pertin. Alexand. actor coniugi kar. — Meldulae in Flaminia. Grut. 819, 4. Orel. 4809.

611. Athenio de III. Danae [1]) coronarius Quartae Aufidiae uxori suae benevolenti. [2]) eius et honoris caussa fecit. H. S. E. [3]) — Ravennae. Fabr. p. 366. Orel. 3645.

612. D. M. Ave Salvinia omnium amantissima et vale. — Fabr. p. 392. 265. Morc. St. CLXXIV.

613. D. M. Scriboniae Hedoni Q. Tampius Hermeros coniugi karissimae fec. con qua vix. an. XVIII. sin. querella, cuius desiderio iuratus se postea uxore. non habituru. — Pisis. Gori Etr. 3. p. XXIX. Orel. 4623.

614. Dis Manibus Semiramiae Licinianae fil. C. Vinedius feliciss. [4]) quam loco filiae diligo ob merita eius. Vivus vivae feci. — Romae. Grut. 888, 6. Fabret. 646, 389.

615. Have Septimia. Sit tibi terra levis. Quisquis huic tumulo posuit ardentem lucernam, illius cineres aurea terra tegat. — Grut. p. 1148. Raoul-Rochette Antiquités des catacomb. in Memoir. de l'acad. des Inscr. T. XIII. p. 565.

616. Septumiae L. L. Severae L. Pollic. Abascant. Pro meritis parum, pro facultate satis. — Veronae. Gruter. 994, 3. Maffei Dittico Quirin. p. 27.

617. D. M. et memoriae aeternae Sutiae Anthidis, quae vixit annis XXV. mens. XI. D. V. quae dum nimia pia fuit facta est inpia, et Attio Probatiolo Cerialius Calistio Coniux et pater et sibi vivus ponendum curavit et sub ascia dedicavit. — Lugduni. Grut. 831, 6. Spon Lyon. p. 86.

618. D. M. Terentiae Niceni Terentiae Primaes medicas [5]) libertae; fecerunt Mussius Antiochius et Mussia Dionysia fil. M. B. M. — Romae. Fabret. p. 497. Orel. 4231.

519. Terentiae Valentinianae coniugi incomp. Aebutius Tertius anim. merentissimae, cum qua vixit ann. XXV. sine ulla querela. — Gruter. p. 833. 3. Morc. St. CLX.

620. Terminiae Q. F. Sabinae Britia Sabina mater P. [6]) Vix A. XXVI. Quod par parenti facere fuerat filiam, mors immatura fecit ut faceret mater filiae. In F. P. XV. In A. P. XV. [7]) — Dorvill. Syll. Inscr. n. 94. Morc. St. CLXVII.

---

1) triere Danae. — 2) benevolentiae. — 3) hic sita est. — 4) Leg. *infelicissimus*, nisi cognomen sit. — 5) pro: Primae, medicae. — 6) posuit. — 7) In fronte pedes 15. In agro pedes 15.

621. D. M. Tongiliae Tertiae coiugi incomparabili et piae, quae vixit mecum ann. III M. VII. D. XIII. bene merenti dolens animo; libens feci Sextus Trutieius Amianthus. — Fabret. p. 152. Morcel. Op. ep. II. 102.

622. Valeriae Donatae uxori carissimae fecit Ti. Claudius Aug. Lib. Lysimachus viator sodalium Augustalium et sibi posterisque suis et libertis et libertabus posterisque eorum. — Tibure. Borghesi apud Mommsen De apparitorib. in Rhein. Mus. d. Philol. 1847. I. p. 26.

623. Valeria Hilaria, nutrix Octaviae Caesaris Augusti hic requiescit cum Ti. Claudio Fructo, viro suo carissimo. Ti. Claudius Primus et Ti. Claudius benemerentibus fecerunt. — Mur. 918, 4. Orell. 651.

624. D. M. Valeriae Berecundae iatromeae [1]) regionis suae primae Valeria Vitalis filia. — Romae. Grut. 1110. Orel. 4232.

625. Heic sunt ossa Variae Gliceriae feminae sanctissim. frugi piae. — Romae. Fabret. p. 255.

626. Venerosa quae vixit annos XXX. et mensib.... cum marito fecit annos XIII. M. V. et D. XXVIII. — Romae. Fabret. p. 273.

627. Quieti aeternae Vergiliae Heliodorae feminae incomparabili Actius Licinianus coniugi erga se omni karitate bene merentissimae posuit et S. [2]) — In abbatia Bonae Vallis Helvetiae Grut. 839. 3. Orel. 4631.

628. D. M. Auridiae Victoriae fecit P. Veturius Martialis cum qua vix. annis XXV. mensib. X. dieb. XV. horis VII. S. O. V. [3]) — Pisis. Fabret. p. 186.

629. Hoc sepulcr*um* frequentent a me qui sint liberi *cum* umversos [4]) quos relinquam vel manumitti volam, at postrema pateat ipsis, quique ex is provenerint. Volusia Q. F. Pia Annia A....na[5]) sic mandavi, sic fiat. Dis Manibus sacrum. — Prope Baias. Avellino Bullet. Napol. 1843. p. 83. coll. 1845. N. XLIII. p. 63.

Libertinarum.

630. Antalcides Augustorum libertus Aeliae coniugi et sibi, ita ut post mortem meam pertineat hoc sepulcrnm ad possessionem fundorum Naeviani et Calpurniani. — In agro Tusculano. Morcel. Op. ep. II. 103.

631. Aufidiae C. L. Venustae. Viatores salvete et bene valete. — Fabr. p. 705. Morcel. Op. ep. II. 104.

---

1) Editores indicis Gruteriani inter cognomina retulerunt *Iatromeae;* Orellius accipit appellationem professionis: ἰατρόμαια quae mulierum morbis medetur simulque obstetricatur. — 2) sacravit; vel: suis. — 3) sine offensa ulla. — 4) pro *universis.* — 4) quartum Volusiae nomen obliteratum.

632. Decimiae L. L. Liberali Ti. Claudius Augusti L. Philologus ab epistolis uxori in honorem. — Rom. Mur. p. 2043. Morcel. Op. ep. II. 103.

633. Dis Manibus Cocceiae Aug. L. Restitutae. Vixit ann. XXV. M. VIII. D. IV. M. Ulpius Aug. L. Fortunatus a comm. rat. patrim. [1]) coniugi optimae beneque de se meritae et sibi lib. libertabusq. suis posterisq. eor. — Coloniae. Lersch. C. M. I, 55.

634. Domatia L. L. Zosima vixit annos XII. Domatia L. L. Leucadia mater mortua est post biennium die natali filiae suae. Utraeque hic sepultae sunt. — Maff. Mus. V. p. 259. Morcel. Op. II. 96.

635. Iulia Tyndaris C. Iuli regis Rhoemetalcis L. [2]) fecit sibi et suis et libertis libertabus posterisque eorum. In fr. P. XII. In agro P. XII. — Fabr. p. 489. Morc. Op. II. 46.

636. Oppiae C. L. Theanonis ossa hic sunt sita ad VII. K. Iul. Cn. Lent. M. Crass. Cos. [3]) — Viguol. Inscr. sel. p. 331. Morcel. Op. ep. II. 101.

637. D. M. Mattienae Myrallidis Q. Comeatro Q. L. Exoratus coniugi plus de se meritae quam titulo scribi potuit. — Fabret. p. 616. Morcel. Op. ep. II. 99.

638. L. Passienius Saturninus fecit D. M. Passienae Gemellae coiugi et lib. suae carissimae obsequentissimae et L. Passienio Sabino filio et lib. sanctissimis. — Fabret. p. 7. Morcel. Op. ep. II. 96.

639. Germanico Caesare, C. Visellio Cos. [4]) XIII. K. Octobris ossa condita Titiae T. L. Phoebenis. T. Titius T. L. Anteros. — Fabr. p. 477. Morc. Op. ep. II. 96.

640. Tettia Nicephoris L. Prima patrono probata. P. Q. [5]) XII. — Pisis. Fabret. p. 179. Morcel. Op. ep. II. 99.

§. 3. Liberorum tituli sepulcrales a parentibus, alumnorum a nutritoribus positi.

641. Memoriae P. Aeli Olympiaci, qui vix. A. XVI. M. II. D. XI. relicta matre infelicissima. — Grut. p. 665. Morcel. Op. II. 224.

642. Agria Anthis fecit Agriae Lucillae alumnae suae. — Neapoli. Fabret. p. 352.

643. L. Anneio L. F. Domitio Proculo C. P. [6]) pronepoti Antoni Felicis Antonia Clementiana avia L. D. D. D. [7]) — Polae. Orti Sopra una lapida rinvenuta in Pola; in Bullet. archeol. 1837. p. 108.

---

1) a commentariis rationis patrimonii. — 2) liberta. — 3) A Chr. 14. — 4) 765 U. C. — 5) pedes Quadrati. — 6) puero clarissimo. — 7) locus datus decreto decurionum.

644. Parentes Anerio Aphrodisio fil. dulcissimo. V. an. I. M. I. D. VII. Αφροδείσιε χαῖρε. — Fabr. p. 759. Morc. St. CLXXXXIX.

645. D. M. M. Antoni M. F. Earini et genio eius Antonia Terpsicore et Earinus parentes miserrimi filio piissimo. — Flastrae in Piceno. Fabret. p. 72.

646. L. Aponius Abascantus V. A. III. M. VI. T. Flavius Anicetus et Aponia Syrilla Issulo et delicio suo fecer. — Romae. Fabr. p. 45. Orel. 2682. Morcel. Op. II. 106.

647. D. M. Atiliae Zosimes. Vixit annis XIV. mensibus quinque Aelius Alexander et Atilia Tryphera alumnae. — Romae. Fabret. p. 349. Orel. 2793.

648. D. M. Aureliae Lucidiae Gratae dulciss. adolesc. integerr. venustissq. M. Aurel. Lucidius infeliciss. pater insperatos tumulos dedit mis. Q. ult. dona. [1]) — Apud Hisconum in Ferentina regione. Grut. p. 671. Orell. 4582.

649. L. Caecilius L. L. Syrus natus mense Maio hora noctis VI die MercurI vix. ann. VI. dies XXXIII. mortuus est III Kal. Iulias hora X. Elatus est hora IV. frequentia maxima. — Grut. 965, 1. Orell. 4716.

650. Memoriae P. Cassi P. F. Attici Salinatoris. Vix. an. IV. M. IV. D. II. P. Cassius L. F. Sabinus, pater infelicissimus. — Inscript. Vatic. collectio. Morc. St. CLXXXI.

651. Q. Caecilio Feroci Kalatori sacerdotii Titialium Flavialium, studioso eloquentiae. Vixit annis XV. mense I. diebus XXIV. filio optumo ac reverentissimo M. Gavius Charinus. — Marin. Inscr. Alb. p. 72. Orel. 2432. Morcel. Op. II. 107.

652. D. M. Ceioniae Fortunatae alumnae. Vix. an. XVIII. D. XXXIX. Aia Isias, quae cum dolore vita infelicissima exigo, fecit. — Romae. Fabret. p. 236.

653. D. M. Doryphoro Caesaris a cyatho. Vix. an. XX. D. XIX. Herria Verecunda mater filio pientissimo fecit et sibi. — Grut. p. 582. Morcel. CLXXXIII.

654. D. M. Erotis alumno dulcissimo et pammuso Gymnico Valentines filies mees. Vixit annos XVI. Defunctus est Idibus Iuniis die Saturni ora nona. — Romae. in collegio Rom. Welcker Epigrammat. graecor. spicileg. tert. Rhein. Mus. d. Phil. 1847. I. p. 86.

655. Dis Manibus Eubolionis Flaviae Artemis vernae. Vixit annis VII. mensibus II. diebus XIII. Doryphorus et Myrtale parentes item Flavia Parapsyche et Adiaptotus parentium fratres. — Grut. p. 1046. Morcel. Op. II. 110.

---

1) misitque ultima dona.

656. D. M. Flaviae Marinae nepoti dulcissim. quae vixit ann. V. Flavia Saltippe permittente locu. Valgia Ianuaria. — Romae. Fabret. p. 153.

657. Infelicissimis infantibus Fl.[1]) Hilarioni et Revocate fratribus, qui vixerunt puella an. P. M.[2]) VIII. pue. an. P. M. IV. qui in senu mare[3]) perierunt. Maximus, pater pos. — Venetiis. Maffei Mus. Ver. 372, 1. Or. 4585.

658. Memoriae dulci Flaviae Proculae filiae dulcissimae, cuius ingenium aetatem excedebat. Vix. ann. VIII. M. III. D. IV. H. VI.[4]) C. Proculus Aemilius et Fl. Terentia parentes infeliciss. Bene valeas qui legis. — In via Appia. Grut. 684, 2.

559. Futiae C. F. Lollianae filiae piisimae C. Futius Onirus iterum II vir; item dedit Decurionibus HS. X. N. ut ex usuris eorum quodannis VII. Idus Apriles natale filiae meae epulantes confrequentetis, HS. CCCC. N. et in profusionibus HS. CC. N. neque in alios usus convertatis. L. D. D. D.[5]) — In Sicilia. Spon. Miscell. p. 161. Fabret. p. 221.

660. D. M. T. Rubrius Nepos Hagno lib. et nutricio suo bene merenti fecit. — Tiburi. Fabret. p. 143.

661. Quem[6]) Di amaverunt, haec moritur infans. Annorum III. mens. sex. D. XIV. Isiati filiae B. N. M.[7]) Antinous et Panthia Par.[8]) — Romae. Grut. 688, 2. Orel. 4797.

662. Genio C. Iuli Augustae L. Prosopae, delicii ipsius et Liviae Drusi Caesaris. Vix. ann. IX. — Romae. Fabret. p. 72. Orel. 1724.

663. L. Iulius Gamus Dis Manibus L. Iuli Marcelli Nepotis sui vixit ann. V. diebus XXXXI. Corpus integrum conditum sarcophago. — Romae. Grut. 689, 8. Orel. 4478. Morcel. CLXXXX.

664. C. Iulio Publiano Philippo Eq. pub. ornato, an. VII. M. II. dier. XXI. Isauricus fil. pientissimo. — Atti dell' accadem. rom. Tom. II. p. 672.

665. Dis Manibus. C. Iulio Rufo. Vix. ann. XIX. pientissimo Iparentes aram posuerunt. — Romae. Fabret. p. 108.

666. D. M. Laberiae Irene V. A. XI. diebus XVII. Veturius Helix et Laberia Syntiche filiae pientissimae fecerunt. — Romae. Mazochi Epigr. p. 114. Orel. 425. Roth Röm. Inschrift. zu Basel (Mittheilungen der Gesellsch. f. Alterth. Bas. I.) p. 1.

667. Precario a Marcia Repentina C. Iunius Philetus posuit Iuliae Larciae F.[9]) sue V.[10]) A. I. M. XI. — Romae. Fabret. 161. 292.

---

1) Flavio. — 2) plus minus. — 3) in sinu maris. Sed fortasse leg. *in sinu matris.* — 4) horas VI. — 5) locus datus decurionum decreto. — 6) pro: quam. — 7) bene merenti. — 8) parentes. — 9) filiae. — 10) vixit.

6*

668. Ave Luci praerepte matri. — Fabr. p. 188. Orel. 4731. Morc. St. CLXXXXV.

669. Lagge fili bene quiescas. Mater tua rogat te, ut me ad te recipias. Vale. — Narbone. Gruter. p. 693.

670. D. M. Niconi filio dulcissimo qui V. mens. XI. diebus VIII. Euticheti vernae, qui V. an I. mens. V. dieb. X. Publicia Glypte fecit. — Fabr. p. 6. Orel. 4685. Morc. Op. ep. II. 104.

671. Nonia M. F. Maxsima vixit ann. X. D. XV. et quod miserrimum est mater fecit filiae Cantria C. F. Polla. — Grut. p. 697. Morcel. Op. II. 108.

672. D. M. Primigenio Epagathi Aug. L. Proc. F. C.[1]) delicio, Ephebus filio fecit. — Romae. Fabret. p. 196.

673. D. M. Sabina nutrix Martinae alumnae suae quae vix. ann. III. mensibus IX. bene merenti fecit. — Romae. Fabret. p. 121.

674. D. M. Sallustio C. F. Iasio alumno suo B. M.[2]) qui vixit ann. V. Domitius Aug. N. disp. rationis mon...[3]) cum Sallustia Caelia N. F.[4]) coniuge sua fecer. — Tusculi invent. nunc in museo Britann. Donat. II. p. 312. Orell. 2915. emendatius British Mus. X. p. 117.

675. Dis Manibus Semiramiae Licinianae fil. C. Vinedius Feliciss. quam loco filiae diligo. Ob merita eius vivus vivae feci. — Romae. Grut. p. 888. Orel. 4676.

676. T. Aelius Aug. lib. Saturninus a diplomatibus Sardonichi alumno fidelissimo. — Romae. Fabret. 349, 19. Orel. 2795.

677. D. M. P. Scantio Iuliano P. Scantius Augustalis pater et Servilia C. F. Isias mater filio piissimo fecerunt, qui vixit ann. VIII. mens. V. dieb. XII. hor. VI. cuius annos ingenium excedebat. — Grut. p. 618. Morc. Op. II. 107.

678. D. M. Q. Socii Georgii, iuvenis optimi pientiss. parentes. Vixit ann. XXXX. decessit in Sicilia Syracusis. — Malmusi Mus. lap. Mod. p. 14.

679. Tulliae Septiminae, animae inocentissimae, quae vixit annis VI. men. VII. diebus VIII. Tullia Privata, mater infelicissima. — Bert. Ant. Aquil. p. 240. 315. Morc. St. CLXXXIV.

680. Dis Manibus Successi fil. Caesia Gemella mater piissimo filio de suo. Vix. an. IX. mens. VIII. diebus XV. fatis peractis ma-

---

1) procuratoris fisci Caesaris. — 2) bene merenti. — 3) Augusti nostri dispensator rationis monetae. — 4) literae NF in lapide apparent coniunctae. Hawkins in Brit. Mus. interpretatur *Nonni filia.* Apud Donatum et Orell. est: *Sallustia Caeliana.*

ter eodem est condita, quae post obitum fili vix. ann. III. M. XI. D. VIII. — Romae. Spotorno Trattato II. 218.

681. D. M. Q. Terenti Prisciani. Vixit annis IV. mensibus VII. frumentum publicum accepit mensibus IX. Terentia Sabina alumno fecit. — Fabr. p. 235. 619. Orel. 3358. Morc. St. CLXXXXIII.

682. D. M. S. M. Veti Decembris filii piissimi reliquiae annorum XIX. consecratae pietati et genio inferno ab M. Vetio Trophimo et Vetia Lupula parentibus. — Romae. Guasco I. p. 72. Orel. 4577.

683. Victori qui vix. an. XVII. M. VI. Victor pater filio carissimo B. M. P.[1]) et sibi cui reliquit lacrimas. — Fabret. p. 235. Morcel. Op. II. 110.

§. 4. Professionum liberalium et opificum.

684. T. Accii[2]) Pisaur. cineres. — Pisauri, in operculo cinerario. Marm. Pisaur. p. 56. Mur. 1070. Orel. 1164

685. D. M. C. Acrius Plocamus C. Acrio Claro paedagogo B. M. T. F.[3]) — Ex marm. Salonitanis p. XX. 6. Donat. II. p. 314.

686. Q. Aelio Egrilio Evareto, philosopho, amico Salvi Iuliani, Aelia Timoclia uxor cum filis. — Wesseling prope Bonnam. Lersch. C. M. II. 38. Borghesi, Archaeolog. Zeitg. 1845. p. 110.

687. D. M. Agatobolus F. L.[4]) Pyrrhus, figulus sigillator. — Pisauri. Marm. Pis. p. 63. Orel. 4191. Mur. p. 936.

688. M. Alfenio M. F. architecto Alfenia Vivania F. B. M.[5]) — Romae. Mur. p. 936.

689. C. Annio C. F. Pol.[6]) Prisco. Eperodia[7]) scr. lib.[8]) Cornelia Q. F. Marcella mater fecit. Q. Titius Terentius Florinus locum sepulturae dedit. — Ex Passioneo V. n. 3. Donat. II. p. 314.

690. L. Aruntio Semproniano Asclepiadi Imp. Domitiani medico. T. F. I.[9]) In fronte P. XX. In ag. P. XX. — E schedis Barberin. Fabret. 301, 280.

691. D. M. M. Attio Amaranto grammatic. defunct. Iulia Silvana coniux, Iulius Amor filius et sibi vivi posuerunt. — Romae. Mur. p. 939.

692. D. M. A. Atius C. L. archiater sibi et Iuliae Primae coniugi incomparabili. — Polae. Mur. p. 939.

---

1) bene merenti posuit. — 2) Oliverius hunc pro T. Accio oratore habet, de quo Cic. Brut. 78; sed hoc incertissimum, maxime propter genitivum in duplex *i* exeuntem. Orell. — 3) bene merenti testamento fecit. — 4) Fausti libertus. — 5) fecit bene merenti. — 6) Pollia tribu. — 7) fortasse: *Eporedia.* Donat. — 8) scribae librario. — 9) testamento fieri iussit.

693. Decreto Decurionum locus sepulturae publice datus L. Auridio L. F. Hor. [1]) Montan. comiti C. Calvisii Sabini. — Egiz. Opusc. p. 31. Martorel. Thec. calam. I, 7. n. 16. Morc. Stil. CXLVI.

694. Diis Manibus Caecili Maximi mensoris aedificiorum. — Romae. Mur. p. 942.

695. Q. Clodius Q. L. Niger, medicus ocular. sibi et Q. Clodio Q. L. Salvio patrono, Q. Clodio Frontoni conlib. Q. Clodio Clementi conlib. Higino L. testam. fieri iussit. — Fabret. p. 300. Morc. Op. ep. II. 81.

696. D. M. Ti. Claudi Soteris pictoris quadrigulari Carisia Iucunda fecit sibi et coniugi bene merenti. — Pisauri. Zaccariae Excurs. p. 14. Orel. 4262.

697. C. Concordius Syriacus Eq. R. comm. reip. Benevent. [2]) munerarius bidui, poeta latinus coronatus in munere patriae suae et vibus [3]) sibi fecit, qui vixit ann. LVIII. M. VI. D. XII. hor. III. — Beneventi. De Vita p. 217 et Inscriptt. p. 34. Orel. 1185.

698. P. Cornelius P. L. Philomusus pictor scaenarius idem redempt. monimentum fecit H. C. Corneliae P. L. Lucce. Libiae Castae annor. nata XIIX. hic si. et suis posterisque eorum. — Florentiae. Mur. p. 948.

699. T. Flavio T. F. Largonio Heroti Malaca fabro flaturario sigillariario. Vix. ann. LXXVI. T. Flavius Iocundus fr. piiss. fec. In agro ped. IX. in fr. P. XIII. — Via Praenestina. Orel. 4280.

700. C. Gargilius Haemon Proculi Philagri divi Aug. L. Agrippian. F. paedagogus idem L. pius sanctus vixi quam diu potui sine lite sine rixa sine controversia sine aere alieno, amicis fidem bonam praestiti, peculio pauper, animo divitissimus. Bene valeat is qui hoc titulum perlegit meum. — In columbario prope eccles. S. Agretis Rom. 1821. repert. Cardinali Diplomi imperial. p. 22. Orell. Analect. epigraph. p. 50.

701. C. Ianuarius Sextus interpres vivos sibi fecit. — In vico Rummel agri Silvae ducensis. Mur. 957. Orel. 4204.

702. L. Iunii Rustici philosophi Stoici L. Iunius L. L. Myrinus P. P. [4]) — Romae. Visconti Iconogr. Rom. II. p. 419. Mil. Orell. 1190.

703. Dis Manibus. L. Latinius M. L. medicus ocularius Hermes vixit annos XXXX. — Bononiae. Fabret. p. 300. Orel. 4228.

704. Dis Manibus. L. Licinio L. F. Statoriano C. Licinius L. L. Patroclus faber ocularius frat. cariss. F. — Romae. Grut. 645. Orel. 4185.

---

1) Horatia tribu. — 2) communis reipublicae Beneventanae munerarius bidui. — 3) pro: *vivus.* — 4) patrono posuit.

705. Maetio Aprili artifici signario, qui vixit annis XXXII. menses duo, dies V. bene merenti in P.[1]) — Romae. Mur. 963. Orel. 4282.

706. Ovidianus poeta hic quiescit. — Grut. 446, 8. Letronne Recueil des inscr. II. p. 401.

707. Nardu. poeta Pudens hoc tegitur tumulo. — Cimitini. Grut. 1118. Orel. 1184.

708. Somno aeternal. C. Matrinii Valentii, philosophi Epicur. Vix. an. XXXIX. M. VI. D. VII. hor. VIII. Matrinia coniugi infelicissim. In fr. P. III. in agr. P. IX. — Sine loco Fabret. p. 182. Orel. 1192.

709. C. Octavio C. F. Pal.[2]) Fructo architecto Aug. Vix. annis XXVI. diebus I. C. Octavius C. F. Pal. Eutychus pater filio piissimo fecit. — Don. Cl. VIII. S. Morc. Op. ep. II. 91.

710. Dis Manibus. C. Rusticelis Felici Afro sigillariario. Vix. ann. L. fecit Oppia. — Fabret. p. 243.

711. C. Rutilio Eutheto medico ocular̄io Rutilia Myrine patrono eidem coniugi. — Fabret. 299, XXV.

712. D. M. Rupilio Calpurniano medico domus Augustae D. Rupilius Telesforianus patri B. M. fecit, qui bixit annis L. mesibus VIII. dies X. — Romae. Fabret. p. 274.

713. C. Tatio C. L. Bodorigi medico Docilis lib. — Malmusi Mus. lap. Moden. p. 9.

714. Dis Manibus M. Tibili M. L. Aetli philosop. Stoici Q. Tibilius M. F. Massicus Fr. kar. F. C.[3]) — Gud. p. 224. Morc. Op. ep. II. 85.

715. Troilus retor graecus. — Hispali. Mur. p. 981.

Opificum.

716. L. Accavo L. L. Phileroti acuario[4]) Lollia Ɔ L. Fausta posit. — Pentomae. Mur. 935. Orel. 4139.

717. Dis Manibus sacrum. P. Aelio Zenoni automatario klepsydrario Aelia Fortunata coniugi bene merenti fecit. — Tibure. Murat. 935. Don. 317. Orel. 4150. V. Burm. ad Sueton. T. I. p. 709.

718. A. Aemilius A. L. Nicephor. harundinarius. — Romae. Reines. p. 617. Orel. 4199.

719. P. Aeli Nymphodoti plumbari. — Neapoli. Bianchi Marmi Crem. p. 147. Orel. 4267.

---

1) in pace. Videmur hic habere statuarium Christianum. Orel. — 2) Palatina tribu. — 3) fratri carissimo faciendum curavit. — 4) i. q. aquarii.

720. L. Afranius Cerialis L. Eros IIIIII Aug. domo Tarracone Ospitalis a Gallo gallinacio, Afrania Cerialis L. Procula uxor, Afrania L. L. Uranie F. annorum XI. hic sita est. — Narbone Martio. de Schmidt Opusc. p. 392. Spon. Misc. p. 199. Orel. 4330.

721. Alcimas Zmurnius [1]) tubocantius. [2]) — Romae. Murator. p. 936.

722. V. F. [3]) Ave Alcime, bene tibi sit. D. M. C. [4]) Iulio Alcimo Ravennati conparator. mercis sutoriae et Viriae Marcell. coniugi optimae et Hermiae lib. et caeteris libertis libertabusque meis et Viriae Marcellae. [5]) H. M. H. N. S. [6]) — Mediolani. Grut. 649. Orel. 4168.

723. V. F. [7]) Versinia Ↄ. L. Tyche P. Alfio Erasto negotianti materiario coiuge bene merito. — Florentiae. Gor. Etr. III. p. 142. Orel. 4248.

724. D. M. Q. Alfidio Q. L. Hylae VI vir. Foro Sempronii collegii arenariorum Romae negotianti lanario Alfidia Severa patri pientissimo. — Murat. p. 511. Malmusi Mus. Lap. Moden. p. 37.

725. Anterotis fullonis. — In oppido Estensi. Murat. p. 937.

726. C. Asinius Nymphius citharedus ann. LXXVI. — Romae. Mur. p. 938.

727. D. M. Fl. Aquilio Hedoni candelabrario. Vixit an. XXXIII. mens. IV. D. X. — Florentiae. Gor. Etr. III. p. 130. Orel. 4157.

728. C. Ateio Philadelpho albario. In fr. P. XX. in ag. P. XX. — Romae. Grut. 642. Orel. 4142.

729. M. Avidius M. L. Aesopus sibi et Avidiae M. L. Zosimae coniugi fabr. intestin. [8]) H. M. S. S. E. H. N. S. [9]) — Capuae. Mur. 939. Orel. 4182.

730. L. Baebius Lepidus nummularius. — Narbone. Mur. 941.

731. M. Caedicius Iucundus aurifex de sacra via. Vix. A. XXX. — Clodia Cypare dulcissima soror Caediciaes Prisces. — Romae. Grut. 638. Orel. 4149.

732. Ti. Claudius Ti. L. Syntrophus vestiarius centonarius H. S. E. [10]) — Aquileiae. Mur. 946. Orel. 4296.

733. P. Cornelius Celadus librarius ab extr. porta Trigemina. Vix. ann. XXVI. — Nunc Veronae. Maffei Mus. Var. 130. Orel. 4210.

734. D. M. S. L. Cornelio Campestro cupario Claudia Iapae-

---

1) i. q. Smyrnaeus. — 2) i. q. tubicen. — 3) vivus fecit. — 4) legendum videtur S pro C (diis Manibus sacrum). — 5) nomen Viriae Marcellae males iteratur marmorarii vel transscribentis culpa. — 6) hoc monumentum herede non sequitur. — 7) viva fecit. — 8) faber intestinarius. — 9) hoc monumentum sive sepulcrum exteros heredes non sequitur. — 10) hic situs est.

zusa[1] uxor. Vi. ...[2] XXV. — Catanae. Donat. II. p. 395. Torremuzza. p. 62. Orel. 4177.

735. Q. Cornelius Q. et Ɔ. L. Nicephor. sagarius. — Romae. Mur. p. 948.

736. M. Cornelius Hiero V. F. sibi et Corneliae Heroidi uxori carissimae et M. Cornelio Carpo iuris studioso libertis libertabusque. — Iaderae. Mur. p. 948.

737. D. M. S. Cn. Cornelio Cn. F. Sab.[3] Musaeo mancipi viae Appiae Herennia Priscilla coniugi bene merenti fecit. — Rom. Grut. p. 622. Orel. 3221.

738. P. Curius Eupor. tibiarius de sacra via. — Romae. Mur. p. 949.

739. D. M. Decimiorum Fausti et Fortunati cabatores[4] de via sacra fecerunt sibi et libertis libertabusque posterisque eorum. — Romae. Grut. 622. Orel. 4155.

740. (In monumenti Eurysacis latere occidentali):

Est hoc monimentum Margei Vergilei Eurysacis pistoris redemptoris apparet.[5]

(In latere meridionali):

Est hoc monumentum Marci Vergilii Eurysac.

(In latere septentrionali):

M. Marcei Vergilei Eurysacis pistoris redemptoris apparet.[5]

(In lapide ad idem monumentum pertinente):

Fuit Atistia uxor mihei; femina opituma veixsit; quoius corporis reliquiae, quod[6] superant, sunt in hoc panario. — Explicuit has inscriptiones Otto Jahn in Annali archeolog. 1838. Vol. X. p. 231. laudans de eodem argumento hos libros tractantes: Cav. Luigi Grifi Brevi cenni di un monumento scoperto a Porta maggiore. Roma. 1838. Fol. — March. G. Melchiorri, Cenni intorno al monumento sepolcrale di Eurysace. Rom. 1838. 8. — E. Braun e conte Bart. Borghesi, Bulletin. archeol. 1838. p. 165. Adde Bergk Zeitschrift f. A.-W. 1848. 277.

741. Faustus Popillius institor unguent. — Romae. Grut. 636. Orel. 4203.

742. Dis Manibus L. Faeni Ursionis Thur.[7] coniugi bene merenti Tyche liberta fecit. — In Ischia insula. Murat. II. p. 952. Raoul-Rochette Antiquités chret. des Catacomb. in Mem. de l'Acad. d. Inscr. T. XIII. p. 707. not. 2.

---

1) legendum videtur: *Claudia Paezusa.* — 2) vixit annos. — 3) Sabbatina tribu. — 4) i. q. cavatores. — 5) Postremum verbum apparet varie explicant; Grifius: apparetoris, vel: absolutum pecunia propria ex testamento; Melchiorri et Borghesi: apparetorum; Forchhammer pro tertia persona accipit eo sensu, ut sit: hoc patet, hoc clarum est (puta: esse monumentum pistoris); O. Jahn et ipse pro tertia persona verbi accipit, sed eo sensu, ut significetur monumentum absolutum esse et ita apparere. — 6) pro: *quot.* — 7) *Thurio* vel: *Thuris.* Raoul-Roch. Explicandum potius: thurarii cum Muratorio.

743. L. Faenius L. L. Alexandr. thurarius Puteolanus, vir optimus, vixit bene. — Puteolis. Avellino Bullet. Nap. 1843. p. 56.

744. Locus Fortunati confectorari. — Romae. Mur. p. 954.

745. C. Fulcinius C. L. Hermeros bractearius Fulvia Melema; vixit annis XXXVIII. bractearia. — Romae. Mur. 954. Orel. 4153.

746. L. Gallio L. F. Ianuario. Vix. an. LXI. Cleomenes corarius subactarius am. B. M. cur. [1] — Romae. Maff. Mus. Var. 273. Orel. 4170.

747. L. Gavidius Eros faber arg. V. A. LXX. Gavidia Cleopatra patrono fecit. — E schedis Barber. Fabret. p. 281.

748. C. Iulius Antiochus cassidarius. — C. Iulius Felix faber tign. collegii dend. [2] — Romae. Mur. 959. Orel. 4159.

749. Iunano marito optimo de se bene M. Onomaste coniux fecit. Vix. an. XL. D. VII. Actori et agricolae optimo. — Velitris. Grut. 1118. Orel. 4141.

750. Dis Manibus M. Iunii Pudentis, pistori magnario Persiano Claudia Earine coniugi carrissimo et sibi fecit, cum quo vixit a virginitate annis XXXV. sine ullo dolore nisi diem mortis eius, et libertis libertabusque posterisque eorum. — Romae. Giornal. di Firenz. 1773. p. 636. Guasc. II. p. 92. Orel. 4264.

751. D. M. et memoriae aeternae C. Liberii Deciman. civi. Viennensi naut. Ararico honorat. utriculario Lugduni consistenti matrona Martia coniugi karissimo, qui cum ea vixsit annis XV. mensibus III. diebus XV. sine ulla animi laesione ponendum curavit et sub ascia dedicavit. — Lugdun. Grut. 428. Orel. 4244.

752. M. Luccius C. L. Philocalus, microtocistes. — Pompeiis. Mommsen, Welcker. Rhein. Mus. 1847. p. 463.

753. C. Lucius Philomusus ampullarius frugi hic est sepultus. — Narbone. Grut. 643. Orel. 4143.

754. P. Lucretius P. L. structor. — In agro Aquilano. Mur. p. 962.

755. P. Marcius P. L. Charid. coronarius heic situs est. Vix. an. XXII. M. III. D. VI. — Formiis. Grut. 652.

756. V. F. [3] Quintus Minicius faber abasse quesitum VI vir. Aug. recuie [4] et memoriae diuturnae Lolliae Severae uxsori. Festae F. M. filio, Savillo F. Messori F Flaviae Priscae uxsor. P. Minicius Marmuris quram hegit. [5] In fr. P. L. in ag. P. L. — Repert. in regione Mellea; nunc August. Taurin. Memor. dell' accad. die Turin. Tom. XXXIII. tav. 2. p. 209.

---

1) amico bene merenti curavit. — 2) faber tignarius collegii dendrophororum. — 3) vivus fecit. — 4) pro: *requie.* — 5) pro: *curam egit.*

757. M. Minucius M. Libertus Lampadius simpulariarius vivus fecit S. et suis libertis libertabusq. eorum. In fronte P. XVI. in agr. P. XXV. — Romae. Mur. 965. Orel. 4283.

758. V. loc. F.[1] Q. Mus. L. Q. L. Primi[2] annulari. In fr. P. XIV. in ag. P. XIV. — Placentiae. Mur. 965. Orel. 4144.

759. P. Petronius P. L. Philomusus tosor[3] de vico Scauri. In fr. P. XII. in agr. P. XVI. — Romae. Fabret. p. 214.

760. L. Plutio L. L. Eroti purpurario de vico Tusco Plutia L. L. Auge fecit sibi et Veturiae C. L. Atticae. — Sub Marino. Fabret. p. 701. Orel. 4271.

761. C. Pomponius Apollonius speclar.[4] V. A. XLV. — Romae. Mur. 972. Orel. 4284.

762. P. Pomponius Anteros copo.[5] — Mutinae. Grut. 646. Orel. 4169.

763. M. Rapilius Serapio hic ab ara marmor. oculos reposuit statuis quaad[6] vixit bene. — Florentiae. Fabret. p. 641. Orel. 4224.

764. Manibus Reburri Virilis linteari. — Nemausi. Mur. 973. Orel. 4215.

765. Remniae Primigeniae coronariae. In ag. P. VI. — In agro Florentino. Mur. 974. Orel. 4172.

766. D. Ma. Respectio Gratiano ciliciario Catiola coniux P. C.[7] — Metis. Grut. 648. Orel. 4162.

767. C. Rubrius C. L. Hilario Rusella negotiator Gallicanus et Asiaticus testamento fieri iussit. — Mevaniae. Mur. 974. Orel. 4246.

768. D. Salustio Accepto opifices lapidari ob sepulturam eius. — Vasione. Mur. 975. Orel. 4208.

769. M. Sergius M. L. Eutychus axearius sibi et M. Sergio M. L. Philocalo axeario Patrono. — Florentiae. Mur. 977. Orel. 4151.

770. Q. Tiburti Q. L. Menolari cultrari ossa heic sita sunt. — Capuae. Grut. 640. Orel. 4175.

771. Vivont A. Turranius Niger viminarius Turrania Monta uxor in A. P. X. — Narbone. Grut. 642. Orel. 4298.

772. M. Ulpius Aug. lib. Dionysius bybliopola. F. S. et S.[8] — Sine loco. Fabr. 717. Orel. 4154.

773. T. Valerius L. E. Placidus refector pectinar.[9] Cornelia

---

1) vivus locum fecit. — 2) Murator. explicat: Q. Mussius Lucii Quinti libertus Primus. Orell. veretur ne sit L. (post *Mus.*) exscriptum pro I, inque lapide fuerit: Q. Musi Quinti liberti Primi. — 3) pro: tonsor. — 4) specularius i. e. speculorum fabricator. Murat. — 5) pro: caupo. — 6) i. q. quoad. — 7) ponendum curavit. — 8) fecit sibi et suis. — 9) pectinarius.

M. [1]) — Astigia. Murat. 982,7. Gazzera Iscriz. metrica Vercellese in Memorie dell' accad. di Turin. Tom. XXXIII. p. 200. 209.

774. V. F. [2]) T. Vettius T. F. Hermes seplasiarius. Mater [3]) genuit. mater recepit. Hi agri ita uti optimi maximi sunt cineribus serviant meis; nam curatores substituam qui vescantur ex horum hortorum reditu natali meo et praebeant rosam in perpetuum; hos neque dividi neque alienari volo. — Gratiani, oppid. Montis ferrati. Grut. 636, 12. Zach. Exc. lit. p. 57, 7. D'Orville Misc. Obs. nov. III. p. 147. Orel. 4417.

775. D. M. P. Vettii Gemelli sagarii romanens. Vixit ann. XXI. mensibus VIII. D. X. P. Vettius Profuturus filio pientissimo. Sit tibi F. [4]) terra levis. — Viennae Allobrog. Grut. 650. Orel. 4275.

776. C. Volcaci C. L. Aniceti dedit M. Caecilio Hilaro pugillariario. — Romae. Mur. 984. Orel. 4279.

777. Dis. M. Volcio mercatori an. XXXX. L. Veria Caranti. con. pien. pos. [5]) — Heidelbergae. Creuzer Altröm. Cultur. p. 46. Steiner u. 128. Mone Urgeschichte von Baden I. 252.

§. 5. *Domus augustae et principum exterorum.*

778. a) C. Caesar Germanici Caesaris F. hic crematus est. — b) Ti. Caesar Germanici Caesaris F. hic crematus est. — c) Ti. Caesar Drusi Caesaris F. hic situs est. — Romae; tres cippi in campo Martio. Morcel. Op. ep. II. 94. Visconti Mus. Pio-Clem. Vol. IV. p. 36. Platner in Bunsen Beschr. R. III. 3. p. 78. Orel. 668—670.

779. Ossa Ti. Caesaris Divi Aug. F. Aug. Pont. Max. Trib. Pot. $\overline{\text{XXXIIXX}}$. Imp. $\overline{\text{VIII}}$. Cos. $\overline{\text{V}}$. [6]) — Romae. Grut. 236, 1. Orel. 691.

780. Ossa C. Caesaris Augusti F. Principis iuventutis. — Romae. Ex Mazochio Grut. p. 235.

781. Ossa Agrippinae F. M. Agrippae Divi Aug. neptis uxoris Germanici Caesaris matris C. Caesaris Aug. Germanici Principis. — Romae. Grut. 237, 4. Orell. 659.

782. Dis Manibus Domitillae Vespasiae Vespasiani filiae quae non perannavit. — Prope Falacrinum nunc Androdoco. Annali dell' instit. archeol. 1838. Vol. X. p. 300. Falsam esse inscriptionem censet Cardinali in Bullet. arch. 1838. p. 189.

783. Memoriae divae Faustinae [7]) Aug. piaeque clarissime relicta matre infelicissima vix. ann. XXXVI. mens. III. dieb. XI. — Romae. Grut. p. 261. Orel. 850.

---

1) mater. — 2) vivus fecit. — 3) i. e. terra. — 4) fili. — 5) coniugi pientissimo posuit. — 6) Quo minus pro spurio habeam hunc titulum, faciunt similes, supra relati. Cfr. Eckhel D. N. 6, p. 201. est p. Chr. 37. Orell. — 7) Est Faustina maior.

784. Divos Pertinax Aug. S. C. — In arcula marmorea sepulcrali. Romae. Fabret. p. 379. Orel. 898. qui cum Maffeio inscriptionem suspectam habet.

785. D. M. Abgar Phrahates filius Rex Principis Orrhenoru [1]) Hodda coniugi bene merenti. — Romae. Mur. p. 665. Orel. 921.

786. D. M. Memoris, fili Aureli Canarthe, Principis gentium Baquatium, qui vixit ann. XIX. — Grut. 1025, 7. emendatius. Fabret. 379. XXXII. Morcel. Op. II. 107.

786. Seraspadanes Phraatis Arsacis Regum Regis F. Parthus. Rhodaspes Phraatis Arsacis Regum Regis F. Parthus. — Romae. Grut. p. 288. Orel. 688.

787. Sitalces divi Augusti opses Thracum. [2]) Iulia Phyllis soror eius. — Romae. Grut. p. 288. Orel. 629.

788. D. M. Ziae Tiati fil. Dacae uxori Piepori Regis Coisstobocensis Natoporus et Drigisa aviae cariss. B. M. [3]) fecer. — Romae. Mur. p. 1039. Orel. 990.

§. 6. Pontificum, sacerdotum, sacrorum ministrorum ludiorumque.

789. D. M. V. F. [4]) Sex. Sammius Sex. F. Vultin. [5]) Aper, domo Nemauso, IV vir iure dicundo, Pontifex publicorum sacrificiorum, Praefect. vigilum et armor. — Nov. Fior. 1758. p. 170. Morcel. Op. ep. II. 81. Orel. 2157.

790. D. M. L. Fabrici L. F. Pal. [6]) Caesenn. Galli Eq. rom. Pontif. L. L. Scrip. aedilic. [7]) omnibus honoribus in C. Ost. F. [8]) Italicus P. [9]) dignissimo. — Romae. Mur. p. 154. Orel. 2178. A. W. Zumpt De Lavinio et Laurentibus Lavinatib. Berol. 1845. p. 20.

791. D. M. L. Manlio L. F. Pal. [10]) Severo Regi sacrorum, fictori Pontificum P. R. [11]) III viro Bovillensium, collactaneo dulcissimo et indulgentissimo erga se fecit. — Fabret. p. 460. Orel. 2281.

792. V. F. [12]) C. Murrio Aedili, IV viro, Pontifici, Regi sacrum C. Murrius Eucharistus patrono B. M. [13]) — Florentiae. Gor. Etrusc. II. p. 454. Donat. I. p. 76. Orel. 2280.

793. D. M. C. Valeri Petroniani Decur. Pontif. Sacerd. Iuven. Med. [14]) Causidic. quinq. gratuit. legation. urbic. et peregrin. pro rep. sua funct. [15]) Vixit ann. XXXIII. men. VIII. D. XIII. C. Valerius Eu-

---

1) Osroenorum. — 2) Ita Boissard. *Thracua.* Grut. — 3) bene merenti. — 4) Vivus fecit. — 5) Vultinia tribu. — 6) Palatina tribu. — 7) Laurentis Lavinatis, scribae aedilicii. — 8) in colonia Ostiensi functo. — 9) patrono. — 10) Palatina tribu. — 11) populi romani. — 12) vivus fecit. — 13) bene merenti. — 14) decurioni Pontificum sacerdoti iuvenum Mediolanensium. — 15) quinque gratuitis legationibus urbicis et peregrinationibus pro re publica sua functo.

tychianus VI vir Aug. pater fil. incompar.[1]) et sibi. (Ab utroque latere: εὐδρομι)[2]) — Mediolani. Grut. p. 479. Orel. 2169.

794. Dis Manibus sacrum. L. Valerio L. fil. Papia Servio Sacerd. Iovi. Tonan. Vix. ann. LXIIX. L. Valerius L. F. Papia Granius fratri suo fec. — Romae. Grut. p. 307.

795. L. Plaetorio L. F. Claudia Sabino Sacerd. Aesculapi. Vix. ann. LXXV. M. Plaetorius Numisianus Sabinus F. C.[3]) — Sine loco. Grut. p. 318.

796. Q. Octavio Q. L. Pob.[4]) Primo VI Viro Aug. Sac. Iuven.[5]) Octavia Tigris pat.[6]) coniugi B. M. et sibi V. F.[7]) — Veronae. Grut. p. 444. Maffei Mus. Ver. p. 172. Orel. 2168.

797. Ti. Iulio Balbillo S. Sol.[8]) Alagabali Eudaemon lib. patrono optimo. — Romae. Grut. p. 313. Orel. 2161.

798. Mamiae P. F. Sacerdoti publicae. Locus sepulturae datus Decurionum decreto. — Pompeiis .. Bechi del Calcidico di Eumachia p. 89. Orel. 2191.

799. P. Serviliae virg.... P. Servilia Vir. Vest.[9]) et sibi V. F.[10]) — Patavii. Grut. p. 311.

800. D. M. S. Petiliae Q. F. Secundinae sacerdoti Minervae. Vix. ann. IX. M. VII. D. XVIII. ob infatigabilem pietat. eius Messia Dorcas M.[11]) infelix fil. B. M. F.[12]) — In Apulia. Grut. p. 317. Mur. p. 165. Orel. 2186.

801. D. M. Caeciliae Procul. Sacerd. XV virali L. Acutius Caecilianus alumnus et P. Acilico Suro nutri.[13]) — Brixiae. Mur. p. 162. Orel. 2198.

802. Aul. Sempr. Asprenati Flamini Diali coniugi optimo bene merenti Hecale Flaminica P. C. Bix.[14]) ann. XXCI. M. IV. D. VII. et Iul. Modestino leib. B. M.[15]) et sibi et soveis. — Metis. Grut. p. 307. Orel. 2208.

803. D. M. P. Mevio P. filio Volcani Flam. vixit annis LVI. M. X. D. III. Manilia Amatista coniux B. M. F.[16]) — Vulceii. Romanelli Topograf. T. I. p. 422. Orel. 2210.

804. P. Octavio Flavo Flamini divor. Aug. provinc. Bale. P. Octavius Priscus patri testamento poni iussit. — Gadibus repert. 1830. Bibliothec. Ital. Tom. 57. p. 248.

---

1) incomparabili. — 2) eodem sensu quo in titulis sepulcralibus iis: εὐψύχει, εὐθύμει. — 3) faciendum curavit. — 4) Quinti libertus Poblilia tribu. — 5) sacerdoti iuvenum. — 6) patrono. — 7) bene merenti et sibi viva fecit. — 8) sacerdoti Solis. — 9) virgo Vestalis. — 10) viva fecit. — 11) mater. — 12) filiae bene merenti fecit. Gruter. dat: D. M. quod explicatur: digne merenti. — 13) nutritori. — 14) ponendum curavit. Bixit (pro: vixit). — 15) liberto bene merenti. — 16) bene merenti fecit.

805. L. Baebio M. F. Q. N. Arn.[1] Suetrio Marcello equo publico Aed. Q. IV vir. I. D. IV vir. Quinq. II. patrono municipi, Flamini divi Vespasiani M. Baebius Suetrius Marcellus et Suetria Rufa patri optimo. Huic Decuriones funus publicum, statuam equestrem, clipeum argenteum decreverunt et urbani statuam pedestrem. — Fabret. p. 463. 92. Morc. Stil. CXXXVIII.

806. D. M. L. Gratio C. fil. Gal.[2] Glauco Segobrigensi Flam. P. H. C.[3] M. Atilius Fraternus amico optimo. — Tarracone. Grut. p. 324.

807. D. M. Appeiena C. F. Philumene Flam. Mut.[4] sibi et P. Fitio Sabino marito viva posuit. — Mutinae. Grut. p. 322. Orel. 2227.

808. D. M. Iuliae Heliadis Sex. Iuli Callisti et Iuliae Nices filiae Flaminic. Aug.[5] quae vixit annis XXV. mensibus II. Iulia Heliane et Callistate corpus sororis anima sua sibi carioris ab urbe adferri curaverunt et sarcophago intra maesolaeum condiderunt. — Lugduni. Millin Voyage. I. p. 502. Orel. 2230.

809. D. M. M. Antonii Antii Lupi Pr.[6] patricii, Auguris, Quaest. Sodal. Titii. Trib. lat.[7] cuius memoria per vim oppressi in integrum secundum amplissimi ordinis consultum restituta est. Sepulcrum ab eo coeptum Claudiae Regillae uxori et Antiae Marcellinae fil. pietatis suae erga eum testificandae gratia et nominis eius in perpetuum celebrandi perfecerunt atfines M. Valerius Bradua Mauricus Pontif. et Antonia Vitillia, amici Q. Fabius Honoratus, T. Annaeus Placidus. — Romae. Gruter. p. 356. Morc. Op. ep. II. 87. Orell. 890. Cf. Marini Att. p. 181.

810. Diis Manibus. C. Trossio C. F. Tro.[8] Pollino Auguri Fabrat. Trossia Primigenia patri optimo. — Ciprani. Grut. p. 303.

811. D. M. L. Cesenni Sospitiani ex ordine Haruspic. LX. Vixit ann. XXV. parentes filio optimo. — Beneventi. Grut. p. 304. Orel. 2291.

812. D. M. C. Marii Onesimi IIIIII vir. Aug. Harispici publico, patri optimo filia posuit. — Nemausi. Maffei Antiq. Gall. sel. p. 74. Orel. 2298.

813. D. M. Cn. Iulii Cn. Fil. Domati Prisci Ex equo public. Adiutoris haruspicum Imperatoris, Pontificis Albani. — Orel. 3420.

814. D. M. L. Avidius L. L. Philogenes Merc. et Aug.[9] vix. an. LXV. fili. piis. patri. — Meiani. Mur. p. 190. Sax. Miss. III. p. 77. Orel. 2381.

815. P. Marcio Albano Augustali Etritia Sp. F. Clemens viro

---

1) Marci filio, Quinti nepoti, Arniensi tribu. — 2) Galeria tribu. — 3) flamini provinciae Hispaniae citerioris. — 4) Flaminica Mutinensis. — 5) flaminicae Augusti. — 6) Praetoris. — 7) Tribuni laticlavii. — 8) Tromentina tribu. — 9) Mercurialis et Augustalis.

et sibi et P. Marcio Piladi Secundo et Modesto. — Beneventi. Mur. p. 201.

816. D. M. Critonius Danuvius Aug. col. Aq.[1] vivo sibi F.[2] — Colocae. Sestini Viaggio p. 248. Orel. 3924.

817. Cineribus P. Opetrei Augustalis. Vix. ann. II. M. III. Opetreia Musa vix. an. XIII. Pisauri. Donat. I. p. 85. Orel. 3937.

818. P. Helvio Aretino Sex vir. Aug. — Arretii. Mur. p. 198.

819. X.[3] Iunius Valentini F. VI vir Iun.[4] — In agro Brixiano. Mur. p. 200.

820. D. M. L. Iunius L. F. IIIII vir Aug. Livia Manlia P. V. P.[5] — Romae. Mur. p. 200.

821. Dis Manibus A. Livio Chryseroti Seviro August. Quinq.[6] Agathangelus Onesimus Callistus Carpus Hiberus patrono bene merenti. — In via Praenestina. Mur. p. 200.

822. D. M. L. Carulli Felicissimi bis VI Aug. Idem QQ. L. L. QQ. corpor. vin. urb. et Ost.[7] Vix. an. LXXV. L. Carullius Felicissimus pat. B. M. fec. — Veronae. Maffei Mur. Ver. p. 114. Orel. 3921.

823. P. Valerio lib. Palat. Tacito VI viro seniori et Augustali. — Mediolani. Mur. p. 205.

824. T. Auretius T. L. Apiolus IIIII vir, idem Augustalis sibi et Aretiae Modestae lib. suae et T. Aretio Proculo Spurio Modestae lib. fil. V. F. H. L. S. H. N. S.[8] — Montagnonae. Mur. p. 194. Orel. 3925.

825. Sallustia M. L. Apicula sibi et Q. Gavio Q. L. Primo filio VI viro et Augustali D. D. gratuit.[9] T. F. I.[10] — Brixelli. Mur. p. 204.

826. D. M. L. Vibusio Secundo compital. Lar. Aug.[11] Vibusia Hetisia patrono et coniugi optim. — Spoleti. Mur. p. 918. Orel. 3958.

827. D. M. S. T. Septimeno 7 L. Felicioni III vir Aug. Amiterni et Peltvino et T. Septimeno T. L. Amaranto Aug. Peltvino Septimena T. L. Euche coniugi et filio et sibi. H. M. H. N. S.[12] — Colle Fradico. Romanelli Topograf. III. 264. Morcel. Stil. I. p. 18. Orel. 3961.

---

1) Augustalis coloniae Aquinci. — 2) fecit. — 3) Decimus. — 4) sevir Augustalis Iuniorum. — 5) legend. B. M. P. (bene merenti posuit) vel: B. V. V. (bene vale vale). — 6) Quinquennalis. — 7) bis seviri Augustalis. Idem Quinquennalis Laurentium Lavinatium, Quinquennalis corporis vinariorum urbanorum et Ostiensium. — 8) vivus fecit; hic locus sepulturae heredes non sequitur. — 9) Augustali decreto decurionum gratuito i. e. gratis electo. — 10- testamento fieri iussit. — 11) compitali Larum Augustorum. — 12) hoc monu) mentum heredes non sequitur.

828. D. M. S. Flavio Aug. lib. Trophimo Constitutori collegi numinis dominorum, quod est sup. templo divi Claudi. Qui vixit annis LXXXVII, V. V. V. [1]) Aliquando securus sum. — Veronae. Maffei Mus. Ver. p. 96. Orel. 2389.

829. D. M. S. M. Serveni Alexandri Aug. Claud. [2]) Beneventi. Vix. an. XCVII. M. II. D. XII. Iunia Capreola coniugi bene mer. — Beneventi. De Vita Inscript. p. 10. Donat. I. p. 92. Orel. 2372.

830. C. Martius Apilus Magister Larum Augustorum et Genii Caesaris Aug. N. S. F. [3]) In F. P. XX. in ag. P. XX. — Hispali. Grut. p. 320.

831. Locus sepulturae Cultorum Herculis Defensoris pollentis invicti. In fr. P. XXXV. in ag. P. XXX. — Interamnae in Umbria. Grut. p. 315. Orel. 2399.

832. D. M. Iulio Severino patrono Cultorum Dianesium bene merent. fecerunt Antestius Victorinus et Agathemer. et Asclepiodotus. — Romae. Guasc. T. III. p. 223. Donat. II. p. 419. Orel. 2398.

V. F. [4])

833. Cultores Herculis Somnialis. Decuria I. Dis Manibus sibi et posterisque suis ii qui infra scripti sunt:

Q. Caecilius Q. F. Gal. Lucceianus.
Q. Caecilius Amandus Aug.
T. Fabianus Seppianus.
L. Atilius Modest.
Sex. Scutarius Successus.
M. Lucceius Bacullus.
L. Lappius Receptus.
L. Atilius Sotecus.
A. Caecilius Eutycus.
L. Olgius Venustus.
T. Fabius Galaesus.
L. Castricius Carus.
M. Modius Masculus.

— — — — —

Cascinae prope Pisas erutum. Fabret. 429, 4.

834. D. M. S. Cultoribus Saturni. In agr. P. IV. Iu fr. P. IV. — Murat. p. 182. Morcell. St. CCV.

835. V. F. [5]) Ofiliae Quintae sacrorum Romaniensi. [6]) C. Iulius Hymenaeus contubernali. — Veronae. Fabret. p. 315. Maffei Mus. V. p. 88. Orel. 2314.

836. D. M. Tutiliae Laudiciae cultrices collegi Fulginiae. — Fulginii. Mur. p. 181. Orel. 2410.

---

1) vale, vale, vale. — 2) Augustali Claudiali. — 3) Augusti nostri sacris faciundis. — 4) vivi fecerunt. — 5) viva fecit. — 6) romaniensium.

837. L. Fulvio L. F. Quintiliano. Vix. ann. XXI. M. II. L. Fulvius Clemens scrib. aedil. et Aug. [1]) Cubulteriae, Mag. [2]) fani Iunonis et Fadia C. F. Vitalis filio karissimo. — Compulteriae. Romanelli Topograf. II. p. 437. Orel. 2418.

838. C. Velleio C. F. Pal. [3]) Urbano Mag. fan. Dian. Tif. [4]) honorato equo public. ab Imp. Antonino Aug. cum ageret aetatis annum V. C. Velleius Urbanus et Iulia Nice parentes L. D. D. D. [5]) — Fabret. p. 460. 88. Morc. Stil. CXXXIX.

839. D. M. S. Ti. Claudio Sabino sodales aerari a pulvinari B. M. F. [6]) Vixit annis XXV. mens. VI. diebus III. — Oderic. Diss. III. p. 57. Morc. CXXIII.

840. D. M. M. Iul. Serano in itinere ur. defuncto et sepulto Coelia Romula mater filio piissimo et Collegium Salutare D. D. — Apud. Conimbrigam Lusitan. Bertoli Antich. d'Aquil. p. 199. Orel. 2415.

841. D. M. Mesori [7]) mystae Bathylianenses. — Hortae. Mur. p. 107. Orel. 2362.

842. Sextilius L. L. Papia fecit sibi et patrono. Hic sacrorum [8]) Isidis conditus est. — Reate. Grut. p. 309. Orel. 2308.

843. D. M. L. Cornelio Ianuario fanatico ab Isis [9]), Serapis ab aedem [10]) Bellone Rufiliae [11]) V. A. XXII. M. XI. D. XXI. Fec. C. Calidius Custos amico B. M. — Romae. Grut. p. 312. Orel. 2316.

844. Dis M. L. Vettio Syntropho Religioso a Matre Magna Capillato Vettia Amor de suo fecit posterisque eorum. — Romae. Grut. p. 308.

845. D. M. Monumentum instituit sibi vivus Ulpiusius [12]) Archigallus. — Tournay. Bulletin des sciences historiq. Fevr. 1827. p. 145. Orel. 2321.

846. D. M. L. Barbunteio Demetrio Archig. [13]) Salonitano, qui annis XVII. usq. ad ann. LXXV. integr. sacra confecit Barbunteia Thallusa C. L. [14]) Istera patrono pientiss. posuit. — Fabr. p. 447. Morc. Op. ep. II. 87.

847. Q. Ingenus Maximianus Scrib. publicus Pontif. et Curator aerarii. — Mediolani. Grut. p. 306.

848. D. M. Paterni Postumini Dec. C. Taunensium [15]), viri sacerdotalis pragmatici Paterna Honorata filia et heres per suos paren-

---

1) scriba aedilicius et Augustalis. Orel. — 2) magister. — 3) Palatina tribu. — 4) Magistro fani Dianae Tifatinae. — 5) locus datus decreto Decurionum. — 6) bene merenti fecerunt. — 7) Hagenb. MSS. pro sepulcrali habet; *Messori* vel dandi vel gignendi casu; mystas Bathylienses explicat: cultores divorum lapidum, baetiliorum. — 8) Supplendum substantivum unde genitivus *sacrorum* pendet: sacerdos, minister, vel sodalis. — 9) scil. *aede.* — 10) Gruter. Ed. II. male *eadem.* — 11) Ita Fabret. Emend. p. 11. Gruter. *Rufilia.* Orel. — 12) nomen videtur corruptum. An *Ulpius Iustus?* Orel. — 13) Archigallo. — 14) Carii Liberta. — 15) decurionis civium Taunensium.

tes F. C.[1]) — Zahlbach prope Mogunt. nunc in museo Mogunt. Katalog des Museums der Stadt Mainz p. 52. Annalen des Vereins für Nassau. Alterth. II. 14.

849. Ti. Claudius Natalis a libris pontifical. — Rom. Grut. 306.

850. Dis Manibus Myrini Domitiani Publici a commentaris XV. vir S. F.[2]) Arruntia Doliche fecit coniugi carissimo et libertis libertabusq. suis posterisq. eorum. — Romae. Grut. p. 307. Orel. 2440.

851. D. M. T. Aelio Aug. lib. Titiano, Prox. a libr. sacerdotal. def. Carnunt.[3]) ann. XXXXII. M. III. D. XIX. marit. virgin.[4]) dulciss. et incomparabili beneque merito, quem funeravit Fl. Ampelis coniux carissima et reliquias eius permissu Imp.[5]) ipsa pertulit consecravitque cum Q. V.[6]) A. XII. M. III. D. XXI. sine ulla querella. — Romae olim, nunc Lugd. Bat. Fabret. p. 258. Oudendorp. Papenbroek p. 10. Orel. 2439.

852. Glypte Benedicti. D. M. Ti. Claudio Glypto hymnologo de campo Caelemontano. Vixit annis XV. mensibus VIII. fecit L. Ceionius Magnus filiastro bene merenti et Ti. Claudius Chrysogon. fratri pientissimo. — Romae. Grut. p. 645. Orel. 2617.

853. Vinicio Coctaeo Calat. VII. vir. Epul.[7]) liberto optimo patronus. — Romae. Fabret. p. 703. Orel. 2433.

854. Diis Manibus. Felici Corneliano Publico Curionali. Vixit annis LVIII. Iulia Cloe coniugi bene merenti fecit. — Romae. Grut. p. 305.

855. M. Tusculanio Amiantho Mag. aeditu. Castoris Polluc. Augustalium H. F.[8]) M. Tusculanius M. F. Receptus fratri. — Tusculi. Nibby Viaggio. II. p. 39.

856. D. M. T. Flavio Aug. lib. Liberali aedituo Martis Ultoris Claudia Exoche coniugi bene merenti et sibi fecit. Vixit ann. LVII. — Romae. Grut. p. 317.

857. Doridi Asinii Galli[9]) aedituae a Diana Antiochus conser. B. M. F.[10]) — Sine loco. Fabret. p. 40. Orel. 2444.

858. A. Iulius Auctus pullarius. — Romae. Mur. p. 959.

859. C. Iulio Firmino victimario, mil. leg. XXX. V. V.[11]) Agrip.[12]) stip. XXVIII. et M. Aurelio Antiocho mil. leg. XXX. V. V.[11]) H. F. C.[13]) — Coloniae Agripp. Grut. p. 545. Orel. 2454.

---

1) faciendum curavit. — 2) quindecim virorum sacris faciundis. — 3) proximo (ministro) a libris sacerdotalibus defuncto Carnunti. — 4) marito virgineo. — 5) permissu Imperatoris, vel: permissu impetrato. — 6) cum quo vixit. — 7) calatori septem virum epulonum. — 8) aedituo Castoris Pollucis, Augustalium honore functo. Orel. — 9) scil. servae. — 10) conservus bene merenti fecit. — 11) Ulpiae victricis. — 12) Agrippinensi, patria. — 13) heres faciendum curavit.

860. Lali Publici sacerdotialis[1]) cineribus locus. Avonia Aphrodisia coniugi bene merenti fecit. — Romae. Mur. p. 161. Orel. 2469.

861. D. Lalius Balbi L. Satur. viator VII. Epulon. — Romae. Mur. p. 174. Orel. 2459.

862. Q. Fabius Africani L. Cytisus viator Quaestoris ab aerario scr. libr.[2]) tribunicius, scr. libr. quaestorius trium decuriarum.
C. Calpetanus C. L. Glyptus viator pullarius, prior vir Culicinae.
L. Nymphidius L. L. Philumenus scr. libr. Q. III. decuriarum Cytisi frater pius et fidelis.
C. Proculeius C. L. Heracleo Culicinae pater.
Proculeia Stibias mater Culicinae et Livia divae Aug. L.
Culicina Placidiena L. F. Agrestina Calpestani Livian. Primipil. — Rom. Mazoch. Fol. 91. Gruter. 627, 5. Marini Att. p. 550. Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. 1848. p. 24.

Ludiorum, aurigarum, gladiatorum.

863. L. Surredi L. F. Clu.[3]) Felicis, Procuratori. ab scaen. theat. Imp. Caes. Domitian. Principi. coronato contra omnes scaenicos. Vixit ann. XLIX. M. III. D. VIII. L. Sorredus Valerianus Maximus Pant.[4]) fratri piis. fecit. — Terracinae. Grut. p. 331. Orel. 2637.

864. P. Vinicius P. L. comoed. V. A. XXXI. — Romae. Gori Etrusc. III. p. 30.

865. L. Marius Austus enuntiator ab scaena graeca. — Velitris. Cardinali Iscriz. Velit. p. 151. Orel. 2614.

866. D. M. Dionysio Aug. N. vernae hethologo.[5]) Vixit annis XXII. mensibus VII. diebus XXIV. fecit Dionysius Socrates Aug. lib. et sibi et suis. — In via Appia. Ind. p. 109. Orel. 2616.

867. Caesaris lusor, mutus argutus imitator Ti. Caesaris Augusti, qui primum invenit caussidicos imitari .... — Romae in columbario prope portam latinam detecto 1840. Welcker Rhein. Mus. Neue Folge. 1842. p. 480. Iahn Spec. epigr. p. 38.

868. Scaenici Asiaticiani[6]) et qui in eodem corpore sunt vivi sibi fecerunt. — Viennae Allobrogum. Millin. Voyage II. p. 21. Orel. 2642.

869. D. M. Aemiliae Irene quae vixit ann. XXVI. diebus XIV. Aurelius Eutyches stupidus greg. urb.[7]) coniugi karissimae. — Veronae. Maffei Mus. Ver. p. 127. Orel. 2645. Morcel. Op. II. 102. Iahn Spec. p. 144.

---

1) servi publici collegii sacerdotum. Orel. — 2) scriba librarius. Gruterus vitiose: *ser.* — 3) Clustumina tribu. — 4) pantomimus. — 5) pro: ethologo. — 6) quorum dux erat Asiaticus nescio quis. Millin. — 7) stupidus gregis urbani sc. scenicorum; stupidus erat persona quae risum stupiditate quadam incitabat. Orel.

870. Athenodorus xysticus Paridi thymelico bene merenti fecit. — Romae. Grut. p. 232. Orel. 2589.

871. L. Axius Daphnes choraules. — Romae. Gori Etr. III. p. 31. Orel. 2609.

872. D. M. C. Iocundo C. F. Exq.[1] qui XII an. vix. et septies spectantibus Impp. Ser. Galba, Othone Salvio, A. Vitellio et populo R. saltavit, cantavit et placuit. Pro iocis quibus cunctos oblectabat siquid oblectamenti apud vos est Manes, insontem reficite animulam. Faustus nunc infaustus pater filio et sibi fecit. — Romae. Grut. p. 331. Cf. Ibid. p. 332, 1.

873. D. M. pueri Septentrionis, qui annorum XII. Antipoli in theatro biduo saltavit et placuit. — Antipoli in Provincia. Grut. p. 332. Orel. 2607.

874. Luria Privata mima V. A. XIX. Bleptus fecit. — Veronae. Maffei Mus. Ver. p. 127. Orel. 2624.

875. Heriae Thisbe monodiariae Ti. Claudi Giapyri choraulae Actionicae et Sebastonicae[2] terrenum sacratum long. P. X. lat. P. X. in quo condita est. Fodere noli ne sacrilegium committas. — Romae. Fabret. p. 54. Orel. 2633.

876. Aurelio Heraclidae agitatori factionis Venetae et doctori factionis S. S.[3] et Prasinae fec. M. Ulpius Apolaustianus Tatulo B. M. fecit. — Sine loco Fabr. p. 143. Orel. 2598.

877. Ti. Claudio Aug. L. Epaphrodito agitatori faction. Prasinae Anicetus agitator factionis eiusd. magistr. suo. — Grut. p. 338, 1. Morcell. Stil. CXXXI.

878. P. Aelius Mari Rogati filius Gutta Calpurnianus equis his vici in factione Veneta: Geminatore[4] M. Af. LXXXXII. Silvano R. Afr. CV. Nitid. Gil. Af. LII. Saxone N. Af. LX. et vici praemia M..LI XL.I. XLI. XXXVII.

Ex numero palmarum suprascriptarum ∞ XXVII. vici in factione Albata CII. Remissus II. XXXI. XLI. a pompa IV. equorum Anagonum I. singularum LXXXIII. binarum VII. ternarum II. In factione Russata vici LXXII. X. Remissus semel XXXI. quaternarum I. singularum XLII. binarum XXXII. ternarum III. quaternarum semel. In factione Veneta vici LXXXIII. XXXIII. XXX. XVII. seiuge I. XL. IX. LI. a pompa XXXV. trigas XV. II. trigas XXVI. equorum Anagonum I. sacro quinquennalis certaminis I. remissus semel, singularum CCCXXXIV. binarum CLXXXI. V. ternarum LXV. In factione Prasina vici CCCLXI. V. XXX. I. XLII. pedibus ad quadrigam LXI.

---

1) Esquilina tribu. — 2) scil. uxoris. — 3) supra scriptae. — 4) Geminator, Silvanus, Nitidus, Saxo, Dandus, Oceanus, Victor, Vindex sunt nomina equorum. Literae his nominibus subiunctae colorem equorum significant M. Af. (Maurus Afer) R. Afr. (rufus Afer) Gil. Af. (gilvus Afer) N. (niger); B. (badius).

a pompa VI. singularum CXVI. binarum CLXXXIV. ternarum XLIV. Hoc monumentum vivus feci.

P. Aelius Mari Rogati filius Gutta Calpurnianus mille palmas complevi in factione Prasina equis his: Dando B. Af. XI. X. Oceano N. CCIX. Victore R. CCCCXXI. X. Vindice B. CLVII. et vici praemia maiora XL postea III. XXXIII. — Romae. Mur. p. 623. Fabret. p. 276. Orel. 2593.

879. D. M. Claudia Helice fec. L. Avill. Dionysio cond. gr. [1] Russatae coniug. dignissim. — (In utroque latere cippi duo equis insculpti cum his inscriptionibus): Aquilo N. K. Aquilonis. Vicit CXXX. secund. tulit LXXXVIII. ter. tul. XXXVII. — Hirpinus N. Aquilonis. Vicit CXIII. secundus tulit LVI. ter. tul. XXXVI. — Fabret. p. 276. Morcel. Op. II. 117. Cf. Marini Att. p. 215.

880. L. Poetelius P. L. Syrus lanista ad ar. Forinar.[2] Rom.[3] D. D. vix. ann. XLIIX. H. S. E. — Romae. Grut. p. 333. Orel. 2551.

881. Eutychus Aug. lib. Neronianus medicus ludi matutini fecit sibi et Irene lib. coniugi carissimae bene meritae et libertis libertabusq. posterisque eorum. — Romae. Grut. p. 335. Orel. 2553.

882. D. M. Purricina Iuveni provocanti [4] coiugi bene merenti fecit, qui vixit annis XXI in ludo annis IV. pugnas V. — Patavii. Furlanetto Lettera epigrafica al sig. Labus. Orel. 2567.

883. Diis Manibus M. Ulpi Felicis mirmillonis veterani vixit ann. XXXXV. natione Tunger Ulpia Syntyche liberta coniugi suo dulcissimo bene merenti et Iustus filius fecerunt. — Rom. Grut. 334.

884. D. M. Passeri ret. [5] Aelia coniunx bene merenti. — Murat. p. 612. Morcel. CXXX.

885. Pantino retiario qu. vixit. annos XXIII. M. IV. D. VII. natio. Fryx. pugnar. V. Ingenua posuit coniugi karo cum quo vix. an. V. M. II. D. VIII. — Brixiae. Grut. p. 333.

886. D. M. Tauro secutori Caesaris. B. [6] annis XXIV. Calliste coiux. B. M. F. [7]. — Neapoli. Grut. p. 334.

887. Diis Manibus Sacer. Q. Fabi Viatoris doctori. secutorum fecit Q. Fabius Castus bene merenti. — Fabret. p. 234.

888. D. M. Q. Titio Lathrico secundae rudi.[8] Caesarum fecit Nymphidia Quartina uxor bene merenti. — Romae. Marini Att. II. p. 682. Orel. 2574.

889. C. Iulius Iucundus essedarius. V. A. XXXV. filia patri. — Romae. Mur. p. 959.

---

1) conditori gregis. — 2) ad aras Forinarum. — 3) Roma sc. oriundus. Orel. — 4) provocantes sive provocatores gladiatorum genus. — 5) retiario. — 6) bixit, pro: vixit. — 7) bene merenti fecit. — 8) secundae rudis i. e. qui secundas inter gladiatores partes tenet. Orel.

890. D. M. et memoriae aeternae Hylatis dymachero sive assidario P. VII. ru. I.[1]) Ermais coniux coniugi karissimo P. C. et S. As. D.[2]) — Lugduni. Mur. p. 613. Orel. 2584.

§. 7. Magistratuum maiorum minorumque romanorum et municipalium; apparitorum et ministrorum.

891. C. Cestius L. F. Pob.[3]) Epulo Pr. Tr. pl.[4]) VII vir Epulonum. Opus apsolutum ex testamento diebus CCCXXX. arbitratu Ponti P. F. Cla.[5]) Melae heredis et Pothi L.[6]) — Romae, in pyramide Cestii. Grut. p. 185, 1. Morc. Stil. CXLV. Orel. 47.

892. L. Munatius L. F. L. N. L. Pron. Plancus, Cos. Cens. Imp. iter. VII vir epul. triump. ex Raetis, aedem Saturni fecit de manibis, agros divisit in Italia Beneventi, in Gallia colonias deduxit Lugdunum et Rauricam. — Gaetae in mausoleo Planci. Grut. p. 439. Schoepflin. Alsat. I. p. 154. Morcel. Stil. CCLXXXXIII. Orel. 690. Zell Elogior. rom. reliq. p. 30. Roth Inschr. d. K. Basel. p. 21.

893. M. Plautius M. F. A. N. Silvanus Cos. VII vir Epulon. Huic senatus triumphalia ornamenta decrevit ob res in Illyrico bene gestas. Satria Cn. F. uxor. A. Plautius M. F. Urgulanius vix. ann. IX. — Tibure. Grut. p. 452. Orel. 622. Morc. Op. II. p. 90.

894. C. Poblicio L. F. Bibulo Aed. pl. honoris virtutisque caussa senatus consulto populiq. iussu locus monumento, quo ipse posterique eius inferrentur, publice datus est. — Rom. Morcel. Stil. CCXVI. Orel. 4683.

895. D. M. S. L. Sinicio Regino, Praetori, Tribuno plebi, Quaestori provinciae Macedoniae. — In via Ostiensi. Marini Att. II. p. 780. Orel. 3144.

896. T. Aurelio Flaviano PP.[7]) leg. IV. Flaviae item Praeposito Umbr. Picen. et Apul. Aurelius Quietus et Aurelius Audax patri dulcissimo et Claudia Quieta coniux marito cum quo annis XX. bene vixit. — Pisauri. Gud. p. 116. Mur. p. 797. Orel. 3175.

897. Cottia A. Cotti F. Galla testamento fieri iussit A. Cottio patri Procos. Hispaniae et Pacullae matri et A. Cottio fratri Quaestori Aed. plebi et Memmiae Gallae aviae. Huic monumento tutelae nomine cedunt agri puri iugera decem et taberna, quae proxime eum locum est. — Rom. Gruter. p. 399. Morc. Stil. CXLIII.

898. Ti Plautio M. F. A.... Silvano Aeliano, Pontif. Sodal. Aug. III vir A. A. A. F. F. Q.[8]) Ti. Caesaris Legat. leg. V in Ger-

---

1) pugnarum septem, rudis primae. Orel. — 2) ponendum curavit et sub ascia dedicavit. — 3) Poblilia tribu. — 4) Praetor, Tribunus plebis. — 5) Claudia tribu. — 6) liberti. — 7) praeposito; nisi leg. P. F. (Publii filio). Orel. — 8) Triumviro auro argento aeri flando feciundo, Quaestori.

mania, Pr. urb. Legat. et Comiti Claud. Caesaris in Britannia Consuli, Procos. Asiae, Propraet. Moesiae, in qua plura quam centum mill. ex numero Transdanuvianor. ad praestanda tributa cum coniugib. ac liberis et principib. aut regibus suis transduxit. Motum orientem Sarmatar. compressit, quamvis parte. magna. exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset. Ignotos ante aut infensos P. R. Reges signa romana adoraturos in ripam quam tuebatur perduxit, regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit; ab aliquis eorum opsides accepit, per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit; Scytharum quoque regem [1]) a Cheronesi quae est ultra Borusthenem opsidione summoto primus ex ea provincia magno tritici modo annonam P. R. adlevavit. Hunc Legatum in Hispaniam ad praefectur. urbis remissum Senatus in praefectura triumphalibus ornamentis honoravit auctore Imp. Caesare Augusto Vespasiano verbis ex oratione eius Q. I. S. S. [1])

Moesiae ita praefuit, ut non debuerit in me differri honor triumphalium eius ornamentorum, nisi quod latior ei contigit mora titulus Praefecto urbis.

Hunc in eadem praefectura urbis Imp. Caesar Aug. Vespasianus iterum Cos. fecit. — In sepulcro Plautiorum prope Tibur. Gruter. p. 453. Dominici de Sanctis Dissert. de Plautiis tab. 2. Morc. Op. ep. II. 89. Fea Frammenti di fast. p. CIII.

899. C. Sentio Severo Quadrato C. V. [3]) Cos. amico et comit. Aug. N. Iulii fratres Maximus et Victor. — Gruter. p. 1100, 5. Haubold Ce consistor. princip. Opusc. acad. I. p. 209.

900. D. M. T. Fla. Postumius Varus V. C. Cos. Orator. Aug. XV vir, Praef. urb. [4]) Vixi beatus diis, amicis, litteris. Manes colamus: namque opertis Manibus divini vis est aeterni temporis. — Giorn. arcad. XLIV. p. 132. Aug. 1829. Henzen Annal. dell' inst. arch. 1845. p. 54.

901. Dis Manibus. C. Seio M. F. Quir. [5]) Calpurnio Quadrato Siliano, Procos. provinc. Narbonensis, Praet. peregrino, Trib. plebis, Quaestori provinc. Africae, III viro capitali, cuius corpus hic crematum est. — Fabr. p. 704. Morc. Op. ep. II. 94.

902. Sex. Tadius Sex. F. Vol. [6]) Lusius Nepos Paullinus Procos. sortitus prov. Cret. Cyr. [7]) Leg. Propr. [8]) prov. Afric. Praef. Fr. D. [9]) Leg. Pr. Pr. prov. Asiae, Leg. Pr. Pr. prov. Mac. Praet. Cand. Aed. cur. Q. [10]) prov. Pont. et Bit. Tr. mil. leg. IV. F. F. [11])

---

1) vitiose pro *rege*. — 2) Quae infra scripta sunt. — 3) clarissimo viro. — 4) Post Chr. an. 271. — 5) Quirina tribu. — 6) Voltinia tribu. — 7) provincias Cretam, Cyrenaicam. — 8) Legatus propraetor. — 9) Praefectus frumento dando. — 10) Quaestor. — 11) legionis IV. Flaviae Felicis.

X vir. stlit. iud. VIII vir II. Q. Q.[1] Mulvia C. F. Placida marito optimo et sibi. — Reati. Gruter. p. 471. Morc. Op. ep. II. 82.

903. Memoriae Torquati Novelli P. F. Attici X vir. stlit. iud. Trib. mil. leg. I. Trib. Vexillar. Quatuor I. V. XX. XXI. Q. Aed. *Pr.* ad hast. Cur. locor. publiс. *Leg.* Cens. accip. et dilect.[2] et *Procos.* provinc. Narbon. *in cuius* honoris fine *annos* agens XXXXIV die primo Iulii decessit. — Tibure. Murat. 750, 9. Borghesi Iscriz. di Fuligno; Annali di corr. arch. Vol. III. nuov. Ser. p. 317.

904. D. M. S. P. Vibi P. F. Mariani E. M. V.[3] Proc. et Praesidi prov. Sardiniae P. P.[4] bis Trib. cohh. X. pr. XI. urb. IV. vig. Praef. leg. II. Ital. P. P.[4] leg. III. Gall. 7 frument.[5] oriundo ex Ital. Iul. Dertona, patri dulcissimo et Reginiae Maximae matri karissimae Vibia Maria Maxima C. F.[6] fil. et her. — In sarcophago ad viam Cassiam prope Romam. Grut. 487, 6. Nibby Viaggio I. p. 27. Müller Campagna. I. p. 33. Orel. 74. Kellermann exscripsit. Later. d. p. 35 u. 39.

905. D. M. L. Iulius Larcius Sabinus Trib. pleb. V. annis XXIV. diebus III..... — Pisis. Gor. Etr. II. p. 29. Orel. 3145.

906. D. M. Reliquiae corporis M. Tarquini Crispi Frontonis C. L. Triumviri cap.[7] — Sutri. Grut. p. 471. Orel. 3152.

907. Q. Servilius M. F. Quir. Saturninus silentiarius domest. se vivus fecit sibi et Servilio P. F. Rufino et Serviliae Prim. et Saturninae uxori et Saturnino nep. suo veterano Aug. an. XXX. Vix. an. LXXXIII. In fr. P. XX. in agr. P. XXX. S. — Sine loco. Fabr. p. 207. Orel. 3193.

908. D. M. M. Ulpio Aug. lib. Hermiae Proc. aurariarum, cuius reliquiae ex indulgentia Aug. N.[8] Romam latae sunt, Salonia Palestrice coniunx et Diognes lib. bene merenti fecer. Vixit ann. LV. — In Transilv. Grut. p. 594. 7. D'Orville Misc. Obs. nov. III. p. 128. Morc. Stil. CXXXVII.

909. D. M. Q. Val. Q. F. Postimio Romulo patri dulcissimo, Equo publico, Proc.[9] ad bona damnatorum, Proc.[9] ad alimenta, Consiliario Augg. Q. Postimius Romulus filius et nepotes. — Romae. Grut. p. 458. Orel. 3190.

910. D. M. L. Aureli Step. Proc. XX. her. Aug.[10] — Montalti in Calabr. Mur. p. 680.

911. Dis Manibus. M. Ulpio Aug. lib. Gresiano an. XXXXV. tabulario XX.[11] hereditatium, item tabulario provinciae Lugdunen-

---

1) Quinquennalis. — 2) quaestoris. aedilis, praetoris ad hastam, curatoris locorum publicorum, legati censibus accipiendis et dilectui. — 3) egregiae memoriae viro. — 4) primipilo. — 5) centurioni frumentario. — 6) si recte habet C. F. Publii Vibii fuit filia adoptiva. Orel. — 7) capitalis. — 8) nostri. — 9) procuratori. — 10) Stephani procuratoris vicesimae hereditatium Augusti. — 11) vicesimae.

sis et Aquitanicae, item tabulario provinciae Lusitaniae H. S. E. S. T. T. L.[1]) Ulpia Pia coniugi F. C.[2]) — Doni. Cl. V. n. 126. Morc. Op. ep. II. 86.

912. Dis Manibus sacrum. A. Menenio A. F. Qui.[3]) Capitio, horreario ple. et trib. Pal.[4]) Vix. an. XL. M. VIII. Menenia Iunia Tyche marito dulcissimo pos. — Romae. Mur. p. 964. Orel. 3214.

913. D. M. Caesenni Eugeni mensoris publici Florentius libertus. — Comi. Bianchi. Marm. Crem. p. 128. Orel. 3224.

914. D. M. Primigenio lustrali[5]) Augg. N. Alfia Verecundina patri pientissimo. — Romae. Fabr. p. 326. Orel. 2452.

§. 8. *Magistratuum municipalium.*

915. A. Clodius A. F. Men. Flaccus II vir I. D. ter Quinq.[6]) Trib. mil. a populo.

Primo duumviratu Apollinarib. in foro pompam tauros, taurocentas, succursores, pontarios paria III. pugiles catervarios et pyctas ludos omnibus acruamatis pantomimisq. omnibus et Pylade et HS. N. CCIↃↃ in publicum pro duomviratu.

Secundo duomviratu Quinq.[6]) Apollinaribus in foro pompam, tauros, taurarios, succursores, pugiles catervarios; poster. die solus in spectaculis athletas, par. XXX glad. par. V. et gladiat. par. XXXV. et venation. tauros, taurocentas, apros, ursos, cetera venatione varia cum collega. Tertio duomviratu ludos factione prima adiectis acruamatis cum collega.

Clodia A. F. hoc monumentum sua impensa sibi et suis. — Pompeiis. Gud. p. 106. Bimard. in Mur. Proleg. p. 12. Orel. 2530.

916. Cn. Trebonio Firmo et Vol. Iantumarae C. Trebonius Faustus II virum[7]) et Praef. I. D.[8]) civitatis Agount.[9]) parentib. optim. et sibi et Treboniae Maximi F. Exoratae coniugi fecit. — Seon, nunc in antiquar. Monacens. Orel. 3871. v. Hefner Röm. Denkmäler in: Oberbayer. Archiv. VI. p. 250.

917. D. M. M. Caesio M. F. Pal. Magno, II vir. I. D.[10]) II vir. QQ.[11]) IV. Tamudiae M. F. Severae sacerdot. public. Cerer. M. Caesius Magnus, Caesia Severa parentibus D. D. bis. — Amiterni. Grut. p. 380. Orel. 3823.

---

1) Hic situs est. Sit tibi terra levis. — 2) faciendum curavit. — 3) Quirina tribu. — 4) tribus Palatinae. Orel. — 5) Fabretto et Orellio Lustrales inter ministros sacrorum numerandi videntur; Forcellinio (in lex. s. v.) auri lustralis coactores sunt. — 6) quinquennalis. — 7) Orellius corruptum arbitratus coniecit: *II vir iterum*. Sed Hefner. recte pro genit. plurali accipit, ut est apud Gell. N. A. I., 12. cuius pater flamen... aut quindecimvirum. — 8) iuri dicundo. — 9) Agountinae. — 10) duumviro iuri dicundo. — 11) duumviro quinquennali quartum.

918. L. Calvidio L. F. Clementi ann. XX. II viro designato, L. Calvidio L. F. Felici Augustali locus datus utrique Decurionum decreto. In front. ped. XXX. in agr. ped. XXX. Quod filius patri facere debuit, pater fecit filio. — Neapoli. Grut. p. 1092. Orel. 3813.

919. Dis Manibus Q. Caetroni Q. fili Volt. [1]) Titulli veter. coh. VI Pr. loco II vir. [2]) Pontif. col. Aug. Arim. [3]) Praef. pagi Epot. [4]) Flam. Aug. et muner. publici Cur. ad deam Aug. Voc. [5]) hered. ex test. — Ventaoni in Gallia. Bimard Proleg. p. 15. Orel. 4025.

920. Dis Manibus. T. Sellus C. F. Lacerti Aedili Reate Quaest. IV. Duumviro Cliterniae, Praef. fabr. Cos. [6]) II. Iudici ex V. decuriis vixit annos LXXXVII. sine aere alieno. — Capradosso. Giornale Arcad. Gennaio. 1826. p. 94. Orel. 3784.

921. D. M. D. Publicius D. F. Trom. [7]) Ephebus aed. pot. IV vir I. D. IV vir lege Petronia V. A. XL. H. S. E. fili. patri pientiss. — Iserniae. Mommsen, Archaeol. Zeitg. 1846. p. 335.

922. C. Herennio C. F. Ter. [8]) Melai, Aedili. II vir. L. Nonio Asprenate Cos. III. Non. Sept. H. X. [9]) natus est, A. Gabinio Secundo Cos. III. Non. Sept. H. X. moritur. Melanta filio. — Venafri. Borghesi in Bulletin. arch. 1847 p. 1.

923. L. Antistio T. F. Gal. [10]) Ciloni Praefecto Decurionum decreto iuri dicundo. — Abellae. Reines. VI, 16. Lupoli Inscr. Corfin. Ed. 2. p. 128. Mommsen, Archaeol. Zeit. 1846. p. 335.

924. M. Alleio Luccio Libellae patri Aedili II vir. Praefecto, Quinq. [11]) et M. Alleio Libellae F. Decurioni. Vixit annis XVII. Locus monumenti publice datus est. Alleia M. F. Decimilla sacerdos publica Cereris faciendum curavit viro et filio. — Pompeiis. Romanelli Viaggio. I. p. 44. Orel. 3820.

925. Sex. Allius Repentinus Aed. col. [12]) sibi et Sex. Allio patri, Anniae matri, Sex. Allio Nundino fratri, Aed. col. Allio Vegeto fratri, Memmiae uxori optimae V. F. [13]) — Nemausi. Grut. p. 351. Orel. 3974.

926. D. M. M. Sullio M. F. Marcello, IV vir. A. P. VI Quae. [14]) et Marciae Victoris fil. Severae, parentibus piissim. M. Sullius Verus IV vir T. F. qui et vicanis Iadatinis HS CCCC legavit, ut de reditu eorum quodquod annis rosam ponant parentibus et sibi. — Ocimiani. Memorie dell' accad. di Turin. Tom. XXXIII. p. 215.

927. L. Ovidio L. F. Ser. [15]) Ventrioni, Tr. mil. Praef. fabrum. IV vir. I. D. IV vir. Quinq. Prima L. de suo fecit Hunc pri-

---

1) Voltinia tribu. — 2) praefecti loco duumviri. — 3) coloniae Augustae Ariminensis. — 4) Epoti. — 5) curatoris ad deam Augustam Vocontiorum. — 6) explica non Consuli, sed: Cosis, vico sive oppidulo prope Accumulum. Orel. — 7) Tromentina tribu. — 8) Terentia tribu. — 9) hora decima. — 10) Galeria tribu. — 11) quinquennali. — 12) aedilis coloniae. — 13) vivus fecit. — 14) aediliciae potestatis, seviro, quaestori. — 15) Servilia tribu.

mum omnis Ordo municipum in locum publicum intulit et sepeliendum curavit. — Don. Cl. V. 238. Morc. Op. ep. II. 95.

928. D. M. C. Scafeio C. F. Sulpiciano, Patron. municipi et colleg. III.[1]) IV vir. I. D. QQ. Q. II. Advoc. reip.[2]) Setoria Olympias coniugi incomparabili B. M. — Assissii. Grut. p. 466. Orel. 3906.

929. L. Vilonius IV vir, Praef. I. D. T. F. I.[3]) — In agro Tarvisino. Mur. p. 759. Orel. 3869.

930. Dis Manib. Ti. Molli Clementis Seviri municipio Capenae aram posuerunt fil. et liberti. — Soracte. Grut. 456. 6. correctius Fabret. 109, 268.

931. T. Lollius T. F.[4]) Masculus IIIIII vir Bodincomagensis positus propter viam, ut dicant praetereuntes: Lolli ave. — Odalengo. Murat. 1033, 7. Memoria dell' accad. di Torino. T. XXXIV. p. 47. Zachar. Excurs. I. p. 49.

932. Memoriae L. Alfi Severian. VI vir. et Aug.[5]) aram D. S. P. R.[6]) Alfius Hilaris. — Comi. Mur. p. 193. Orel. 4521.

933. Q. Septimio Q. F. Sca.[7]) Primo, Praef. fab. Aed. II vir. Pont. Huic publice D. D.[8]) funus locusque sepulturae datus. — Fabret. p. 167. 314. Morc. Stil. CXLII.

934. Trebia C. F. Filumena sibi et Tiucio[9]) Merulae VI vir. III vir. testamento fieri iussit. — Mediolani Grut. p. 476.

935. D. M. M. Septimi Anterotis VIII vir. Firmi Septimia M. L. Attice. — Fermo. Fracasetti Sui marmi ottovirali, in: Bulletin. archeol. 1839. p. 59. n. 19. Cf. Noel des Vergers in: Revue de Philologie I. p. 531 ubi omnes inscriptiones, quae octovirorum mentionem faciunt, collectae tractantur.

936. L. Laberio L. F. Optato ornamentis Censor. Honorato. Vix. A. XXII. Clutoriae L. F. Quartae. Vix an. XXIV. Mater filiae et genero. — Monte Leone in Calabr. Mur. p. 712. Orel. 3897.

937. C. Luccius C. F. Stel.[10]) Sabinus Beneventi Decurio vivus sibi et Ofilliae Pacatae uxori et Luccio Verecundo fratri posterisque suis fecit. Militavit in cohor. urb. Adiut. Tribun. Orfit.[11]) secutor., Optio valetudi.[12]) Optio Arcarii, singularis Benefic. Tribun.[13]) a Quaestionibus factus per Annium Verum Praef. urbis et Tesserar. Optio signif.[14]) fisci Curat. Optio ab act. Cornicul.

---

1) collegiorum trium i. e. fabrorum, centonariorum et dendrophororum. — 2) quatuorviro iuri dicundo, quinquennali, quaestori iterum, advocato reipublicae. — 3) praefectus iuri dicundo testamento fieri iussit. — 4) Murat. male: T. L. — 5) seviri et Augustalis. — 6) de sua pecunia restituit. — 7) Scaptia tribu. — 8) decreto decurionum. — 9) corruptum videtur. — 10) Stellatina tribu. — 11) in cohorte urbana adiutor tribuni Orfiti; ut numerus cohortis exciderit; vel: in cohorte urbana adiutrice sub tribuno Orfito. Orel. Sed potius coniungendum: tribuni Orfiti secutor. — 12) optio valetudinarius. — 13) singularis beneficiarius tribuni. — 14) tesserarius, optio, signifer.

Trib. [1]) Benefic. Vulteii Asiatic. Praef. urb.[2]) missus ab Imp. Hadriano Aug. Serviano III et Vibi Varo Cos. [3]) ...cio Claro Cos. [4]) In F. P. XX. in agro P. XX. — Beneventi. Grut. p. 431. De Vita p. 241. Orel. 3462.

938. C. Vibius C. fil. Vol. [5]) Daphnus orn. dec. hon. an. V. M. IX. H. S. E. [6]) C. Vibius C. F. Vol. Florus Dec. II vir et Munerarius Philippis fil. kariss. F. C. [7]) — In oppidulo Drame prope Philippos. Lucas Voyage en Asie mineure. Vol. I. p. 200 et 316. Murator. p. 616. Orel. 3746; sed emendatius A. W. Zumpt in Monum. Ancyran. p. 13.

939. P. Aelio P. fil. Philologo Aug. [8]) Decurioni Capuae ornato sententia II viral. Aelia Aphrodisia mater et sibi fecit. — Gori Symb. Flor. vol. I. p. 78. 2. Morcell. Stil. CXXXIV.

940. T. Sabidio T. F. Pal. [9]) Maximo Scribae Q. Sex prim. [10]) bis Praef. fabrum, Pontifici Salio, Curatori fani Herculis, Tribuno aquarum Q. Q. [11]) Patrono municipii locus sepulturae datus voluntate populi decreto senatus Tiburtium. — Tibure. Giornale Accad. LXXVI. p. 323. Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. d. Phil. 1847. 1. p. 29.

941. M. Rubrio Proculo Aug. Casini Cur. ann. [12]) Casini M. Rubrius Proculeianus patri piissimo et Sergia Quartilla uxor. — In agro Casinate. Mur. p. 1036. Orel. 4001.

942. D. M. Fl. Martio Sen. in C. [13]) Carvetior. Quaestorio. Vivit an. XXXXV. Martiola filia et heres ponend. curavit. — Apud vetus Perith in Cumbria. Grut. p. 411. Orel 3990.

943. Diis Manibus Parthenio arcario rei publicae Lovicanorum Quintanensium. — Tusculi. Fabret. p. 540. Orel. 3997.

944. C. Lartio Sabiniano Officiali Naeditarum rarissimo vitae incorruptae ann. XXXII. M. III. patri filiorum II. Magia Maximiana coniugi incomparabili cum quo vixit ann. XV. virginio infelicissimo M. P. [14]) — Nadini civit. Liburniae. Gud. p. 129. Orel. 4013.

945. Firmus Ingenui F. princeps Sabinorum sibi et Corneliae Rusticae coniugi M. Cornelio Prisco F. annor. XIII. — Savalli Reines. p. 445. Orel. 3759.

946. In fr. P. XIII. L. Statorius Ɔ L. Auctus Mag. vic. bis Fundania C. F. Maxima uxor vivi fecerunt sibi. In ag. P. XIV. — Fan. Mur. p. 747. Orel. 3797.

---

1) fisci curatoris optio ab actis, cornicularius tribuni. — 2) beneficiarius Vultei Asiatici, praefecti urbis. — 3) post Chr. 134. — 4) Consulum suffectorum nomina praeter morem addita. — 5) Voltinia tribu. — 6) ornamentis decurionatus honoratus annorum V mensium IX hic situs est. — 7) filio carissimo faciendum curavit. — 8) Augustali. — 9) Palatina tribu. — 10) scribae quaestorio sexprimo. — 11) Quinquennali. — 12) curatori annonae. — 13 in colonia. — 14) monumentum posuit.

§. 9. *Magistratuum romanorum et municipalium apparitores, accensi aliique ministri.*

915. Hoc monumentum apparitorum, praeconum Aedilium veterum vicarium est et posterisque eorum. — Ad portam Capenam. Marini Att. II. p. 675. Orel. 3202.

916. D. M. L. Volusi Primani scrib. libr. Q. III. dec.[1]) et lictori III. dec. Volusia Salvia patri pientissimo. — Reines cap. 11. n. 18. Visconti Catal. di monum. scritti p. 62. Fea Frammenti di fasti p. XXXIV.

917. D. M. Prastinae Frontonis scribae aedil.[2]) Diespitris. — Romae. Grut. p. 326. Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. p. 43. 1848.

918. P. Octavio P. lib. Successo lic. II virali[3]) Capuae Caccíliae Q. F. Salstari sibi suisque solo privato vivi feceruut. — In mus. Borbonico Mur. Praef. ad Tom. IV. p. 6. emendatius Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. 1848. p. 51.

919. L. Tullio L. F. Patri lictor. IV. decuriar. patrono optimo Avunculus lib. fec. — Romae. Grut. p. 630. Mommsen De apparitorib. Welcker Rhein. Mus. 1848. p. 11.

920. L. Rosci Encolpi Decuriali decuriae lictor. Vix. ann. LX. D. XXVI. L. Roscius Encolpius pater filio pientissimo. — Grut. 631, 1. correctius Fea frammenti di fasti p. XXXIII.

921. D. M. P. Aemilio P. F. Nicomedi patri incomparabili Decuriali decuriae lictor. Cos. trium decuriar. X. primo, item Decur. lictorum popularis, Denuntiat. X primo, item Praecon. Aedilium curul. X primo Aemili Nicomedes et Nicomedes et Theophila fili et heredes fecerunt. — Romae. Guasc. II. p. 110. Orel. 3216.

922. M. Valerius Achilleus lictor proximus Laurens Lavinas agens annum aetatis LXV. vivus mihi comparavi et posui. — Rom. Grut. p. 630. Orel. 3218.

923. C. Manlius C. F. Pap. Rufus Umber exs decuria lictorum viatorum, quae est C. I. P. N. M. feci sibi et suis. — Narbone. Grut. 630, 12. Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. 1848. p. 52.

924. Diis Manibus L. Tulli Diotimi viatoris qui consulibus et praetoribus apparuit, posterisque eius et Brittiae Festae uxori sanctissimae et pientissimae de HS. $\overline{X}$. quam summam Diotimus inpendi iussit, Brittia Festa adiecta impensa consummavit. — Rom. Grut. p. 1033. Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. 1848. p. 17.

925. Valerius L, L. Stasimus mag. conl.[4]) viatorum. — Romae. Memorie Romane I. p. 89. Orel. 3256.

---

1) scriba librarius trium decuriarum, non ut Viscontius explicat: tertia decuriae. *Fea.* — 2) aedilicii. — 3) lictorum duumvirali. — 4) magister collegii.

926. T. Straberio Secundo coactori argentario viator consularis et praet. [1]) sibi et Claudiae Stratonicae uxori. — Romae. Grut. p. 627. Orel. 3252.

927. Memoriae Artori Iuli Augendi viatoris quaestori ab aerario Saturni liberti qui et heredes. — Romae. Grut. p. 627. Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. 1848. p. 32.

928. P. Herennius P. L. Chrestus praeco tribunicius sibi et Cassiae L. et uxori et si quibus Cassiae volet in hoc monumentum. Heredi meo ius inferendi praeter me non do, Cassiae uxori meae do. — Don. Cl. VIII. 26. Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. 1848. p. 39. Morcel. Op. ep. II. 103.

929. C. Matieni C. F. Ouf. [2]) Oviculae annorum XXVII. praeco idem dissignator. — Pontecorvo. Grut. p. 625. Orel. 3212.

930. C. Matius Amphio patronus, praeco ex tribus decuris, qui Cos. Cens. Pr. apparere solent, apparuit Caesari Augusto. Matia C. C. C. L. Iucunda uxor, C. Matius Urbanus conlibertus arbitratu C. Mati Urbani conliberti. — Romae. Mommsen De apparitorib. Rhein. Mus. 1848. p. 20.

931. Cn. Cornelius Magni L. Oceanus accensus patrono in cos. Antipho Magnae Synethus Magnae L. a manu. — Romae. Mommsen De apparitorib. Welcker Rhein. Mus. 1848. p. 4.

932. C. Iulius Aug. L. Sin.. Proc. accensus divi Claudi et Neronis Augusti patronorum. — Tibure. Mommsen De apparitorib. Welcker Rhein. Mus. 1848. p. 4.

933. D. M. M. Aemilius Felicianus Scriba pub. fidelissimus V. A. XLIII. Nonia Zosima marito B. M. — Messanae. Mur. p. 669.

934. D. M. T. Aurelius Telesphorus scriba medicorum. — Romae. Marin. Att. II. p. 810. Orel. 3244.

935. Dis Manibus. M. Caecilio M. F. Q. N. Paullino a libellis fisci. Vix. ann. XXXII. M. X. D. XV. C. Antonius Appuleius amico optimo B. M. P. [3]) — Romae. Donat. II. p. 309. Orel. 3215.

936. D. M. Primo Aug. ser. praesignator. hereditat. [4]) filio piissimo B. M. — Romae. Fabret. 38, 184.

937. D. M. S. Liberalis col. col. ser. [5]) arckar. qui et ante egit rationem alimentariam sub cura Praefector. annnis XXXIII. vivos sibi ficerat; Augurino reip. ser. vernae mesori filio suo karissimo qui vix. ann. XXIII. M. VI. D. X. — In vestigiis veteris Siponti. Gervasio Sopra una iscrizione Sipontina. Napoli. 1847. Bulletin archeolog. 1837. p. 158.

---

1) praetorius. — 2) Oufentina tribu. — 3) bene merenti posuit. — 4) praesignatori hereditatium. — 5) colonorum coloniae Sipontinae servus.

§. 10. *Tituli sepulcrales militares peditum, equitum, classiariorum.*

Peditum, principalium et militum, secundum legiones et cohortes dispositi tituli.

970. D. M. Memoriae quondam Q. Numitorii Felicis 7 leg. I. Ad. P. F.[1]) Vixit annis LX. stip.[2]) XL. Aelia Sabina coniugi pientissimo F. C.[3]) — Vacii. Sestini Viagg. p. 274. Orel. 3550.

971. D. M. Septimio Caeserno duplario leg. I. Ad. stip. XX. vixit an. XL. Caesern. Sabinianus Sig. leg. I. Ad. F. C.[4]) — Budae. Sesitin. Viagg. p. 281. Orel. 3551.

972. Sex Sammio Volt.[5]) Severo e leg. prima germanica, cui For. Cor.[6]) quo milit. coepit aquilifer factus est; anno.[7]) XIII. aquilifer militavit; D.[8]) factus C. Antistio Vetere II. M. Suillio Nerullino Coss.[9]) Ex sta.[10]) — Gratianopoli. Bimard Proleg. Mur. T. I. p. 91. Orel. 3389.

973. P. Clodio P. F. Vol.[11]) Alb.[12]) mil. leg. I. an. XLIIX. stip. XXV. H. S. E.[13]) — Bonnae. Lersch C. M. II. 40.

974. D. M. M. Callienio Placidinio Benef. Legat. leg. I. Minervi[14]) faciendum curavit Placidinus pater eius Frument.[15]) leg. I. Min. — Romae. Kellerm. Lat. n. 289.

975. Q. Numenio Q. F. Q. N. Ouf.[16]) Calvo Latino, Primopilo leg. Miner.[17]) Mil. ann. XXVI. vix. ann. XLII. Numenia Vivania mat. F. C.[18]) In fr. ped. XIII. S.[19]) In agr. ped. XIIX. — Fabret. p. 178. Morc. Op. ep. II. p. 83.

976. D. M. et memoriae aeternae Solemnio Fido milit. leg. I. Minerviae imaginifero Muturinia Victorina coniugi carrissimo ponendum curavit et sub ascia dedicavit. — Lugduni. Grut. p. 562. Orel. 3478.

977. D. M. L. Cominii L. F. Maximi domu Mantua P. P.[20]) Procuratori M. Antonini Aug. Praef. leg. II. Traianae Fortis, CC.[21]) Trib. chor. VII. praetoriae, XIV. urbanae III. vigul. Centurio Chortis I. pr.[22]) X. urbanae V. vig. Evocato Augustorum, Beneficiar. Praef. praetori[23]) vixit annis LXXX. II. dieb. XVIII. Numitoria C. F. Mo-

---

1) centurionis legionis primae adiutricis piae felicis. — 2) stipendiorum. — 3) faciendum curavit. — 4) signifer legionis I Adiutricis faciendum curavit. — 5) Voltinia tribu. — 6) Fori Cornelii. — 7) annos. — 8) decurio. — 9) post Chr. 50. — 10) ex statuto. Bimard. In Misc. Observatt. T. IV. p. 175. coniicitur: exs test. — 11) Voltinia tribu. — 12) *Albino,* vel si Clodio nominativus est, ut Lersch suspicatur, *Albinus.* — 13) hic situs est. — 14) beneficiaris legati legionis primae Minerviae. — 15) frumentarius — 16) Oufentina tribu. — 17) legionis Minerviae. — 18) mater faciendum curavit. — 19) pedes XIII semis. — 20) primipilo. — 21) ducenarii. — 22) praetoriae. — 23) beneficiario praefecti praetorio.

schis coniux bene merenti heres. — Tibure. Amati in Giorn. Arcad. Ottobr. 1826. p. 112. Orel. 3444.

978. D. M. S. Val. Genialis milex [1]) legionis secunde Divitensium Italice Signifer vixit annos L. militavit annos XXVI. Posit [2]) Verina bene merenti. — Romae. Maff. Mus. V. p. 256. Kellerm. Lat. n. 280.

979. D. M. C. Senilio Pervinc. veter. Exsignifero leg. III. Italicae Senilio impetrat... Aurel. Sabinianus Ingenui heres fecit. — Augustae Vindelicor. Raiser Augsburg. p. 59. Orel. 3484.

980. M. Vocusius M. L. Crescens viv. fec. sib. et Vocus. Veneriae coniug. optim. et Petronio Vocusiano fil. mil. leg. III. Praet. [3]) ann. XVIII. M. III. Dier. XIIX. Siq. hanc ar. vender. aut emere, aut exacisclaver. [4]) tunc poen. nom. dabit rei P. Aquil. HS. XX. N. Delator quart. accip. — Aquileiae. Kellermann p. 73. n. 300.

981. D. M. T. Camul. [5]) L. F. Laverti Emeriti leg. III. Gallic. honesta missione donati ab Imper. Antonino Aug. Pio et ex voluntate Imp. Hadriani Aug. torquibus et armillis aureis suffragio legionis honorati Camulia soror eius et Pategoria Emerita eius [6]) patrono optimo et piissimo. — Gratianopoli. Mur. 802. Orel. 3571.

982. Diis Manibus sacr. M. Aurelius M. Aur. L. Crestus liticen leg. III. Parthic. fecit sibi et suis libertis. — Romae. Donat. II. p. 271. Orel. 3519.

983. L. Gianillius L. F. Cla. [7]) Cerialis, Viruni, mil. leg. IV. Mac. [8]) an. XXV. stip. V. H. S. H. F. C. [9]) — Moguntiae. Klein Röm. Inschr. in Zeitschrift des Vereins zu Mainz. I. 1. p. 73.

984. D. M. L. Arbustio L. fil. Ann. [10]) Valentino Crem. P. P. leg. IIII. Fl. Fel. [11]) Evoc. Aug. [12]) ex coh. IV. pr. 7 coh. II. vig. 7 coh. XI. urb. 7 coh. VII pr. 7 leg. VII Ge. 7 leg. VII. Gemin. P. F. [13]) L. Arbustius Valens et C. Arbustius Vitalis F. — Romae. Ed. primus Amatius Giorn. Arcad. 1825. Tom. XXVIII. Kellermann Lat. p. 40. n. 59.

985. C. Aninius C. F. Pom. [14]) Gallus domo Arretio, C. leg. IV. Scyth. [15]) militavit in pr. an. XVII. [16]) Evoc. an. II. C. in leg. IV. Scyth. an. XIX. Vixit an. LX. meru. an. XXXIX. H. S. E. [17]) Atimetus L. ex testamento F. C. — Gruter. p. 520. Morc. Op. ep. II. 83.

---

1) pro: miles. — 2) pro: posuit. — 3) militi leg. III Parthicae; nam ita pro inaudito *leg. Praet.* emendat Kellerm. — 4) si quis hanc aram venderit aut emerit aut exacisclaverit. — 5) Camulii. — 6) sc. uxor. — 7) Claudia tribu. — 8) Macedonicae. — 9) hic situs. Heres faciendum curavit. — 10) Aniensi tribu. -- 11) Cremona, primipilo legionis IIII Flaviae Felicis. — 12) evocatus Augusti. — 13) cohortis ... praetoria ... vigilum ... urbanae, legionis ... Geminae ... Geminae ... piae fidelis. — 14) Pomtina tribu. — 15) Centurio legionis quartae Scythicae. — 16) in praetoria (cohorte) annos XVII. — 17) meruit annos XXXIX. hic situs est.

986. C. Sallio Matern. bucinatori leg. V. Alaudae, C. Sallio Arcinio Caesar. N.[1] tubic. E. Sallio Suessala N.[2] Primioni cornicular. leg. III. Aug. C. Sallio Caponio cornic. oll. IV.[3] Sallia Fortunat. parent. infeliciss. fec. — Romae. p. 559. Orel. 3522.

987. M. Blossio Q. F. Ani.[4] Pudenti 7 leg. V. Macedonic.[5] donis militaribus donato ab Imp. Vespasiano Aug. torquib. armill. phaler. corona aurea vix. ann. XLIX. sanctissime et prope diem consumationis primipili sui debitum naturae persolvit. M. Blossius Olympicus patrono optumo fecit, item sibi et libertis et libertabus suis posterisque corum. Long. P. XXX. lat. P. XVII. — Murat. p. 799. Morc. Stil. CCVIII.

988. Ti. Claudio T. F. Vitali, Veter.[6] Exq. Veter.[7] Ordinem accepit in leg. V post successionem promotus in leg. V. Mac. Phal.[8] donis D.[9] torquib. armilli. phaler. corona. navali bello Dacico successione promot. ex leg. I. Ital. in leg. I. Miner. mer.[10] donis D.[9] torquib. armilli. phaler. coro. navali bello Dacico; succession. promot. ex lege. prima. Miner. in leg. XX. Vict.[11] item prom. in leg. eadem item successione promotus ex leg. XX. Vict. in leg. IX. III. Sp.[12] in L. VII. Cl. P. F.[13] item successit in leg. eadem; milit. 7 IV. pr. post annis XI.[14] Vixit annis XLI. — Romae. Grut. p. 391. Orel. 3454.

989. Q. Fabio Q. F. Esquilina Calatino, Praef. fabrum leg. VI. Aug. X viro stlitib. iudicand. patrono municipi Lavin. Laurenti Fabius Q. fil. Esq.[15] Silvester pietatis causa. — Fabr. p. 710. 314. Morc. Stil. CXXXV.

990. M. Oppius Centur. leg. VI. P.[16] Trib. leg. II. pr. castror. — Lucerae. Kellerm. Lat. n. 254.

991. D. M. Fulvio Atratino ex provincia Baetica Alicensi probato in leg. VI. Ferrat.[17] translato. Frum.[18] in leg. VII. G. P. F.[19] factore.[20] Cos. militavit ann. XXI. vixit annos XXXX. Ful. Cornelianus lib. patr. B. me. fec.[21] — Tarracone. Grut. 542. Orel. 3513.

992. D. M. Jul. Crescens ex leg. VII. Cl.[22] ordinatus 7 in leg. IV. Scyt. vixit ann. XLIV. filii et heredes eius posuerunt. — Romae. Kellerm. Lat. n. 275.

---

1) Caesarea natione. — 2) Suessula natione. Hagenb. Mss. — 3) ollas quatuor. — 4) Aniensi tribu. — 5) centurioni legionis quintae Macedonicae. — 6) veterano. — 7) ex equite romano (EXEQ. R.) emendat. Maff. Mus. Ver. p. 244. — 8) Macedonicae Phalangariae. — 9) donatus. — 10) in legione prima Minervia meruit. — 11) in legione XX Victrice. — 12) triere Spe. — 13) Claudiam Piam Felicem. — 14) militavit centurio quadriremis praetoriae (vel: Providentiae) postea annis undecim. — 15) Esquilina tribu. — 16) Legendum erit F. i. e. *ferratae.* Kellerm. — 17) ferrata. — 18) frumentario. — 19) gemina pia felice. — 20) Emendo: facto Bf. (beneficiario) Cos. Hagenb. MSS. — 21) libertus pater bene merenti fecit. — 22) Claudia.

993. D. M. Julio Flaviano Com. leg. VII. G. F.[1] Quaestionario, amico carissimo Herennius Rogatus. — Tarracone. Grut. 545. Orel. 3502.

994. C. Lucretius signif. leg. VII. G. P. F.[2] dom.[3] Verona, an. XLV. stip. XXVI. de suo peculio E. I.[4] sibi et Primo suo. Curam egerunt frater et Chrestus lib. In fr. P. X. in agr. P. XX. — Salonae. Archaeologia T. V. p. 172. Orel. 3553.

995. L. Neratio C. F. Vol.[5] Proculo X viro stlitibus iudican. Trib. militum legion. VIII. Gemin.[6] Felic. et leg. VIII. Aug. Quaest. Aedil. pleb. Cereal.[7] Praet. Leg. leg. XVI. Flaviae Fidel.[8] item misso ab Imp. Antonino Aug. Pio ad ducendas vexillationes in Syriam ob bellum Parthicum, Praef. aerarii militaris, Cos.[9] municipes Saepinat. — Saepini in Samnio. Gruter. p. 441. Orel. 3393.

996. D. M. Aur. Salvinianus tub. leg. XI. Cl.[10] qui militavit annos XIV vixit annos XXXVI. — Kherson. Bulletin des sciences. Iuillet. 1825. p. 23. Orel. 3521.

997. M. Fabio M. F. Pal.[11] Praef. mil. leg. XIII. colon. Patr.[12] Accia M. F. marito incomparabili et Accia Fabulla patri karissimo M. F.[13] — Prope Pisaurum. Fabr. p. 460. Orel. 3424.

998. Q. Gavius M. F. Arniens. Histonio mil. leg. XIV. Gem.[14] anno. XIIX. stip. I. H. S. E. frater pro pietate D.[15] suo. — Zahlbach. rep. 1842. nunc in mus. Mogunt. Katalog d. Mus. Mainz. p. 62.

999. Princeps II leg. XIV Gem.[16] an. LXIV. stip. XLVI. milit.[17] XVI. curatoria[18] veter an. IV. evocativa IV. — Boppard. Orel. 3460 et 4968. Steiner 734. Lersch. C. M. III, 91.

1000. V. F.[19] C. Virius Sabinus veteranus. Armorum custos leg. XIV. Gem. Mart. Vict. D. M.[20] — Coni. Bianchi Marm. Crem. p. 119. Orel. 350.

1001. Dis Manibus. L. Aemilius L. F. Cla.[21] Crescens Ara mil. leg. XIIII. G. M. V. Valeri Bassi[22] ann. XXXIV. sti. XIV L. Aemilius Mansuetus et L. Aemilius Albanus fratres idemque heredes F. curaverunt. — Aquis Aureliis. Schoepflin Als. I. p. 594. Steiner n. 83. Rappenegger I. p. 12.

---

1) comiti legionis VII Geminae felicis. — 2) geminae piae felicis. — 3) domo. — 4) erigi iussit, nisi legendum: F. I. (fieri iussit). Orel. — 5) Voltinia tribu. — 6) *Legion. VII.* legendum pro *VIII.* Borghesio auctore Annal. arch. 1839. XI. p. 152. — 7) Cereali. — 8) legato legionis XVI. Flaviae Fidelis. — 9) in fastis non reperitur. — 10) tubicen legionis XI Claudiae. — 11) Palatina tribu. — 12) Praefecto militum legionis XIII. coloniae patrono. — 13) monumentum fecerunt. — 14) geminae. — 15) de. — 16) geminae. — 17) militavit, vel militarium (i. e. stipendiorum). — 18) Orel. supplet: stipendia, sed ita esse debebat: *curatoriorum*. Lersch. *curatoria* pro substantivo femini generis habet, supplendo: *administratio*, vel: *potestas*. Similiter de evocativa coniicit. — 19) vivus fecit. — 20) geminae Martiae victricis. Diis Manibus. — 21) Claudia tribu. — 22) ante hoc nomen excidit vel subaudiendum est vocabulum *centuriae*.

1002. Q. Petilius Q. F. Ofen. [1]) Secundus dom. Medio. miles leg. XV. Prim. [2]) ann. XXV. stip. V. H. ex T. F. C. [3]) — Bonnae. Steiner. nr. 780. Borghesi Iscrizioni del Reno p. 163. (Annal. dell' inst. archeol. Vol. XI.)

1003. M. Pompeio M. F. Ani. [4]) Aspro 7 Leg. XV. Apollinar. 7 coh. III. pr. [5]) Primop. Leg. III. Cyren. [6]) Praef. castr. Leg. XX Victr. Atimetus Lib. Pullarius fecit et sibi et M. Pompeio M. F. et Cinciae Col. [7]) Aspro Saturninae filio suo et uxori suae, M. Pompeio M. F. Col. Aspro filio minori. — Mutinae. Orel. 3509. Annal. dell' inst. arch. Vol. III. nuov. ser. p. 119.

1004. L. Cassius L. F. Offent. [8]) mil. leg. XVI. an. XXXV. stip. XII. H. S. E. — Moguntiae. Klein Röm. Inschr. Zeitschrift des Vereins zu Mainz. I. 1. p. 81.

1005. M. Accio M. F. Ouf. [9]) Primigenio exercitatori equitum leg. XVI. V. V. [10]) 7 leg. XII. Aug. item 7 Cott. [11]) VIII vigilum, emerito Aug. [12]) Vix. annis LXXXIII. M. X. D. II. L. Accius Silvanus patri B. M. [13]) et Gavia Críspina coniugi dulcissimo F. C. [14]) Romae. Zacchar. Excurs. p. 363. Orel. 3499.

1006. M. Caelio T. F. Lem. [15]) Bononia, *Legato* leg. XIIX. ann. LIII. Cecidit bello Variano. Ossa inferre licebit. P. Caelius T. F. Lem. [15]) frater fecit. — (A dextra): M. Caelius M. L. Privatus. (A sinistra): M. Caelius M. L. Thiaminus. — Prope Xanten. Teschenmacher Annal. Cliv. p. 48. Hüpsch. 34, 41. Fiedler p. 232. Orel. 621. Steiner 650. Lersch C. C. M. II. 1.

1007. Iulius Vitalis fabriciesis [16]) leg. XX. V. V. [17]) stipendiorum IX. annor. XXIX. natione Belga ex collegio fabrice elatus H. S. E. [18]) — Aquis Solis sive Bath in Britan. Musgrave epitaphium Iulii Vitalis. Iscae. 1711. Orel. 4079.

1008. .... Pollia [19]) Crescens Fano Fortunae, veter. ex leg. XXI. H. F. C. [20]) — Xanten. Hüpsch 31, 22. Fiedler p. 139. Orel. 84. Steiner 660. Lersch. C. M. III. 201.

1009. Annius Regu*lus* dom. Vercel. Sig. et veter. le. XXI. Rap. H. E. P. C. [21]) Ossa hic sita. [22]) — Coloniae. Orel. 3379. Lersch C. M. I, 31. et II. p. 71.

---

1) Ofentina tribu. — 2) primigeniae. — 3) heres ex testamento faciendum curavit. — 4) Aniensi tribu. — 5) praetoriae. — 6) cyrenaicae. — 7) collibertae. — 8) Offentina (Oufentina) tribu. — 9) Oufentina tribu. — 10) victricis valentis. — 11) mendose pro: coh. — 12) emerito Augusti. — 13) bene merenti. — 14) faciendum curaverunt. — 15) Lemonia tribu. — 16) fabricensis, i. e. ex fabrica sive officina armamentaria legioni cuique adscripta. — 17) Valeriae victricis. — 18) hic situs est. — 19) Pollia tribu. — 20) heres faciundum curavit. — 21) domo Vercellis, signifer et veteranus legionis XXI rapacis; heres ei ponendum curavit. — 22) Haec postrema verba monogrammate includuntur; alii, quos Orell. sequitur monogramma pro asciae nota habent.

1010. Ti. Claudio Ti. F. Quir.[1] Telesino 7 leg. XI. C. P. F.[2] et leg. XXII. Deiot.[3] pater infelicissimus Ti. Claudius Acontianus P. P.[4] — Tusculi. Donat. II. p. 288. Orel. 3396.

1011. D. M. Iulio Paterno mil. leg. XXII. Pr. P. F.[5] stip. XXIII. Opponius Iustus archit.[6] amico a se fecit. — Bonnae. Hüpsch 14, 42. Steiner 773. Lersch. C. M. II. 36.

1012. D. M. C. Severinio Viteali veterano honeste missionis Ex bf. Cos. leg. XXX V. V.[7] Severina filia patri karissimo adserente Vitalinio Hilarione liberto faciundum curavit. — Coloniae. In sarcophago Lersch C. M. I. 33.

1013. L. Val. Fronto milit. in leg. XXX. emit in hoc praedium et in hac area fecit sibi ubi poneretur et reliquit liberto Basso et Ipoph. M. L. custodibus futuris quid ex eis natum fuerit, ne cui liceat hoc praedium vendere, posterisque eorum. — Rom. Grut. p. 1110. Fabret. p. 394.

1014. Diis Manibus L. Naevii L. F. Cam.[8] Paulini Evoc. Aug.[9] Militavit in coh. I. pr.[10] Eques, Optio equitum Cornicular.[11] Tribuni; militavit in caliga ann. XVI, Evocatus fuit ann. III. L. Pessedius Agilis Evoc. Aug. amico opitimo[12] fecit. — Romae. Oderic. p. 194. Orel. 3465.

1015. D. M. M. Aureli Victoris Evoc. ex coh. II. pr. Pu.[13] qui vix. ann. LX Aelia Carpofora coniugi B. M. F.[14] — Romae. Kellerm. Lat. n. 139.

1016. D. M. T. Faesulanus Stator mil. coh. III pr. Pollia Mutina vix. ann. V. commanipularis H. E. C.[15] — Malmusi Mus. lap. Moden. p. 11.

1017. D. M. Pletorio Primo fisci Curatori coh. IV. pr. 7 Silvani, oriundus ex provincia Panno. inferiore, natus Castello Vixillo, qui vixit annis XXXV. M. IV. mil. an. XV. M. VIII.[16] Veturia Digna marito B. M. F.[17] — Romae. Marin. Att. p. 477. Kellerm. Laterc. n. 126.

1018. D. M. M. Aur. Ursi Speculator. coh. IV. pr. Pu.[18] Pervincius Peregrinus heres contibernali bene merenti fecit. — Romae. Reines. p. 516. Kellermann. Laterc. n. 128.

1019. D. M. L. Vibio Rufo medico coh. V. pr. Valeria Ru-

1) Quirina tribu. — 2) Claudiae piae fidelis. — 3) Deiotarianae. — 4) primipilus; nisi erat P. C. (ponendum curavit). Orel. — 5) legionis XXII primigeniae piae felicis. — 6) architectus. — 7) ex beneficiario Consulis legionis XXX Ulpiae Victricis. — 8) Camillia tribu. — 9) evocati Augusti. — 10) praetoria. — 11) corniculariorum. — 12) mendose pro: *optimo.* — 13) Pupinia tribu, — 14) bene merenti fecit. — 15) heres eius curavit. — 16) menses IV. militavit annos XV menses VIII. — 47) bene merenti fecit. — 18) praetoriae, Pupinia tribu.

fina coniugi optimo fec. — Romae. Giorn. Arcad. XXVIII. p. 353. Kellerm. Lat. n. 138.

1020. D. M. Aurel. Muciano mil. coh. V. pr. 7 Barbati. Militare coepit Pompeiano et Avito Cos. ann. XV. vixit ann. XLV. natus Tremontiae Cl. Paulina coniugi karissimo ex testamento fecit. — Vignol. Inscr. sel. p. 310. Ex Kellermani apographo Iahn. Spec. ep. p. 82.

1021. M. Stlaccius C. F. Col.[1] Coranus Praef. fabrum, equo publico ex quinque decuriis, Praef. coh. V. Bracar.[2] Augustanorum in Germania, Trib. mil. leg. II. Aug. Praef. equitum alae Hispanorum in Britannia, donis militaribus donatus corona murali hasta pura sibi et C. Stlaccio Capitoni patri, C. Stlaccio C. F. Col. Capitoni fratri, L. Stlaccio C. F. Col. Frontoni fratri, Claudiae Secundae uxori. — In via Ostiensi prope Romam. Fea Framment. d. fast. p. LXXXV. Atti dell' accad. Rom. T. III. p. 278. Henzen Zwei Militärdiplome, Rhein. Jahrbb. XIII. p. 83.

1022. D. M. Coelii Sentiani cent. coh. IX. pr. P. V.[3] — Fabr. p. 126. Orel. 3422.

1023. D. M. Aur. Abitus mil. coh. X. pr. 7 Verani vix. an. XL. mil. an. XIV. nat. Bessus natus reg.[4] Serdica vico Magari, Aur. Victor affinis et Aur. Maximus et Aur. Zolonius et Aur. Zantiala et Aur. Gaianus hered. B. M. F. cu.[5] — Neapoli. Grut. 526. Orel. 3528.

1024. Papirio Sporo PP.[6] fratri piissimo Tribuno coh. I urbanae Antonianae Papirius Socrates V. E.[7] — Romae. Passion. p. 21. Orel. 3408. Kellerm. Lat. n. 181.

1025. Quiet. anima dulcis habe D. M. S. Faonio Paterno Exevocato, qui se probavit an. XVII. militavit coh. XI urb. ann. XIII. pavit leg. X. Gem.[8] vixit annos LVIV. M. uno, dies XIV. filii et heredes patri innocentissimo bene merenti. — Romae. Grut. p. 541. Orel. 3494.

1026. T. Flavio T. F. Pup.[9] Rufo militi coh. XII. urb. et coh. IV. pr. ordinato architec. tesserario in 7 [10] B. Praefector. praetor.[11] cornicular. Praef. anno.[12] 7 leg. XIV. Gem. et XI. Cl. et II. Aug. et VII. Gem. Ulpia pientissima soror et Aelia Secundina heredes ex testamento faciend. curav. — Prope Ravennam. Donat. II. p. 285. Orel. 3489.

---

1) Collina tribu. — 2) Bracara (in Lusitania). — 3) praetoriae piae victricis. — 4) regione. — 5) heredes bene merenti faciendum curaverunt. — 6) Quid hoc loco sibi velit PP. non mihi liquet, cave tamen cum Orellio corrigas P. F. lapis certo habet PP. Kellermann. — 7) vir egregius. — 8) geminae. — 9) Pupia tribu. — 10) in centuria centurionis non nominati. — 11) beneficiarius praefectorum praetorii. — 12) cornicularius praefecti annonae.

1027. D. M. Sex. Cossutio Sex. fil. Quirin. Primo emerito ex coho. XXI. urb. T. Silius Hospes signifer coh. eiusdem amico posuit. — Lugduni. Grut. p. 539. Orel. 3483.

1028. D. M. T. Ravolenus T. F. Vel. Donatus Firmo Pic. mil. coh. XIV. urb. X Vindicis, vix. annis XXXVIII. militavit an. XX. fecit heres B. M. — Romae. Donat. II. p. 300. Orel. 3406. Kellermann Lat. n. 199.

1029. Dis Manibus M. Antonio M. F. Pom. [1] Aureliano Palantia 7 coh. pr. vig. [2] M. Antonius M. F. Pomptina Severianus, mil. leg. III. Parth. 7 Aureli T. F. C. — Romae. Mur. p. 781. Kellermann Lat. p. 39. n. 49.

1030. D. M. L. Casurio Dextro vexillario coh. II. vig. Casuria Capriola patrono et coniugi B. M. — Romae. Grut. p. 536. Kellermann. p. 42. n. 76.

1031. D. M. Q. Aemilio Theseo mil. cho. III. vig. [3] Lupula uxor et Hilarus frater B. M. F. — Fabr. 265. Kellerm. Lat. n. 84.

1032. Q. Iulius Q. F. Galatus Thysdro, mil. coh. VI. vigil. 7 Lucani Augurini. Milit. ann. XIV. in eis Secutor Tribuni ann. II. Beneficiarius eiusdem ann. II. Vexillarius ann. III. vix. an XXXVII. T. P. I. [4] — Romae in mus. Vatic. Novelle Fiorentine 1767. p. 646. Kellermann Lat. p. 40. n. 66.

1033. L. Aufusti L. F. Subura Rufini Cen. cohor. VII. vigil. rom. Candidat. Ti. Caesar. et Aufustiae Superantiae et Aufusti et Aufustiae Gemel. oll. IV. L. Aufustinus L. F. Palatina Serenus M. [5] ex causa leg. faciun. cur. [6] — Olim Romae nunc Modenae in museo lapidario. Grut. 525, 5. Cavedoni Dichiarazione degli antichi marmi Modenesi. n. LV. Kellermann Lat. p. 71, 70.

1034. Pintaius Pedilic. F. Astur transmontanus castelo Intercatia signifer cho. V. [7] Asturum anno. XXX stip. VI. H. ex T. F. C. [8] — Bonnae. Lersch C. M. II. 42.

1035. Dis Manibus. Ammonius Damionis 7. coh. I. Hispanorum, stipendiorum XXVII. heredes F. C. [9] — Drummond. Camden-Gibson. T. II. p. 417. Orel. 3387.

1036. L. Valerio Albino Domaniesi Cent. coh. I. Tr. Im. ch. [10] ann. LXV. sti. XXII. — Offenburg. Steiner nr. 99. Borghesi in Annal. dell' inst. arch. Tom. XI. p. 136.

---

1) Pomptina tribu. — 2) centurioni cohortis primae vigilum. — 3) vigilum. — 4) testamento poni iussit. — 5) minor. Kellerm. — 6) ex causa legati faciundum curavit. — 7) cohortis quintae. — 8) heres ex testamento faciundum curavit. — 9) faciendum curaverunt. — 10) centurioni cohortis primae Trevirorum Immuni cohortis. Ita Borghes. notas explicat; Steiner. literas *Trimch.* coniunctim legit: *Trimachorum*, populum Moesiae intelligens a Plinio H. N. III. 62. nominatum; at ibi pro *Trimachi* emendandum est *Timachi.*

1037. T. Statilius T. F. Pal. Felix equo publico, Trib. cho. XXVI. voluntariorum vixit annis XXXV. mens. III. dieb. XVII. — Patris. Mur. p. 855. Orel. 3402.

1038. L. Reburrinius L. F. Cl.[1]) Candidus Ara mil. ch. XXVI. vol. C. R.[2]) Anici Victris[3]), stip. XIII. H. F. C. — Aquis Aureliis. Grut. p. 547. Steiner n. 79. Rappenegger. n. 10.

1039. D. M. ... Verseni. L. F. Lem.[4]) Graniani Trib. coh. XXXII. volun. Trib. leg. XVI. Fl. Fir.[5]) II vir. Hispellati, Patrono municipi Arnati. Vix. annis XXII. fratri piissim. ... Versenus Aper. — Perusiae. Kellermann Lat. p. 71. nr. 273.

1040. Laurentius milis[6]) de numero Travisiano et filius domni fecit. P. XXV. — Gradi. Gud. p. 368. Or. 3414.

1041. D. M. S. P. Avidio Trachalo Praefecto coh. item Tribuno coh. soceri genero optimo. — Romae. Kellerm. Lat. n. 267.

1042. Alcimachus Neronis Claud. Caisar. Aug. Ger. corpor. cust. dec. Albani[7]), nat.[8]) Batavus, vix. ann. XXXV. H. S. E.[9]) Posuit Batavus dec.[10]) Montani her. eius, ex coll. Ger.[11]) — In via Aurelia. Fabrett. p. 687. Orel. 3538.

1043. D. M. P. Aelio Basso arm cust...[12]) T. Fl. Macellius signifer H.[13]) et Aurelius Quintus dupl. sec. H.[14]) municipi et amico B. M. F. C.[15]) — Romae. Mur. p. 774. Orel. 3481.

1044. D. M.[16]) in pace Flaniggo scutario scola tercia, qui vix. ann. L. M. XV.[17]) militavit ann. VI. cognatus dulcissimus sororio amantissimo. — Brixiae. Grut. 1052. Orel. 3543.

1045. D. M. T. Flavio Expedito doctori sagittar. Flavia Eufrosine et Attica filiae patri B. M. — In Hispania. in regio museo S. Ildefonsi. Donat. II. p. 286. Orel. 2497.

1046. M. Gavio Primo a militiis Arsulana Germanilla cum quinque filis coniugi incomparabili cum quo vixit anis[18]) XXV sarcofag. ponendum curavit. — Coloniae. Steiner 874. Lersch. C. M. I, 35.

1047. D. M. C. Iul. Isidoriano 7. Fru.[1]) Iul. Chelidon uxor marito consacratissimo et Iul. Heliodorus filius per Iul. Ursinum tutorem suum aram consacraverunt. — Romae in mus. Vatic. cipp. marm. Kellermann. Lat. p. 72. n. 283.

---

1) Claudia tribu. — 2) voluntariorum civium romanorum. — 3) Anici Victoris scil. centuriae. — 4) Lemonia tribu. — 5) Flaviae firmae. — 6) sic pro: miles. — 7) Germanus corporis custos decuriae Albani. — 8) natione. — 9) hic situs est. — 10) decuriae. — 11) heres eius, ex collegio Germanorum. — 12) armorum custodi. — 13) heres. — 14) duplarius secundus heres. — 15) bene merenti faciundum curaverunt. — 16) bonae memoriae. — 17) fortasse: M X. D. V. (menses X. dies V.). Orel. — 18) *filis* et *anis* scriptio est lapidis. — 19) centurioni frumentariorum.

1048. Q. Petronius Q.[1]) Aniensis[2]) H. S. E. parum felix militiae. — Kaiserstein prope Bonnam. Orel. 3546. Lersch C. M. II. 44.

1049. Polychryso Aug. lib. a copiis militarib. parenti dulcissimo Ser. Asinius Phainus. — Romae. Grut. 588. Orel. 3505.

1050. D. M. L. Scevio Severo statori Aug. Iuli. Virius Iulianus et Germinius Pardus H. B. M. F.[3]) — Romae. Kellerm. Lat. n. 200.

1051. Dis Manib. L. Luccia L. F. Pom. Secundo comiti M. Valeri Itali leg. Aug. — Ancyrae. Heusinger in Act. erud. Lips. 1769. p. 177. Orel. 3447.

1052. D. M. C. Vettonius Fabia Maximus veteranus ex militia reversus vivos ipse sibi fecit inque memoriam sui et colendae sepulture rosis et escis paganis Misquilenis N. DCCC dedit, ex cuius summae reditu rosam minus ex is N. XVI.[4]) posuisse velint et reliquum quot est ex usuris escas rosales et vindemiales omnibus annis poni sibi voluit et loco uti iussit. — Ad S. Hilariam in territorio Asolano. Calogera Raccolta X. p. 496. Orel. 4119.

Equitum.

1053. L. Flavio T. F. Quir. Seculari Praef. coh. primae equitatae civ. roman. in Germ. inferiore, Trib. coh. primae voluptariae[5]) Campanorum in Pannonia inferiore, Praef. alae primae Flaviae Gaetulorum in Pannon. inferiore. Ex testamento. — Romae. Grut. 1108. Orel. 3398.

1054. Dis Manib. L. Ogulnio C. F. Arn.[6]) Velo, Equo publico, Praefecto turm. alae II. leg. I. Minerv. vix. ann. LIIX. mens. VII. D. XIX. ex testamento M. Ogulnius L. F. Arn. Auctus Eq. rom. patri optimo poni curavit H. M. D. M. A.[7]) In fronte ped. XIII. in agro pedes XVI. H. monum. Ustrinum applic.[8]) non licet. — Fabret. p. 176. Morcel. CXXXX.

1055. Romanus T. Avidi Cordi Eq. leg. XXII. Pr.[9]) serus[10]) an. XXVII. Mer. eius P. H. I. S. E. S. T. T. L.[11]) — Moguntiae. Klein in Zeitschrift des Vereines zu Mainz. I, 1. p. 82. 42.

1056. T. F. Verecund. Mac.[12]) eques[13]) alae I. Fla. Aug. Brit. ∞ C. R.[14]) ius Ialici[15]) an. XXXX S. XIX H. S. est[16]) Prote[17])

---

1) Quinti i. e. filius. — 2) pro: Aniensi tribu. — 3) heredes bene merenti fecerunt. — 4) fortasse: *rosam ne minus ex HS. N. XVI.* — 5) *voluntariae* suspicatur Hagenb. MS. — 6) Arniensi tribu. — 7) hoc monumento dolus malus abesto. — 8) huic monumento ustrinum applicari. — 9) eques legionis XXII primigeniae. — 10) pro: servus. — 11) meritis eius posuit heres. Hic situs est. Sit tibi terra levis. Klein. — 12) Macedo. Grut. *Mag.* — 13) exemplum Clusianum *equ.* unde Zumptius coniecit: *Verecundo equiti.* — 14) alae primae Flaviae Augustae Britannicae miliariae civium romanorum. — 15) Ita Lips.

Priscus Vex.[1] Fincenus[2] hered. — Repert. extra Viennam (i. e. Vindobonam) ad flumen Viennam. Lips. in auctar. Smet. p. 44. Grut. p. 542. 7. Sax. Pericul. p. 40. Orell. 3041. A. W. Zumpt. Ueber das ius Italicum auf Inschriften, in Savigny Zeitschr. für Gesch. R. W. XV. 1. p. 1. seqq.

1057. Surus Sparuci F. dom. Tribocus eques alae Claudiae novae an. XXX stip. XIII H. S. T. F. I.[3] arbitratu Celari sesquiblicari[4] heredis. — Salonae. Zaccar. Marm. Sal. XV. Orel. 3408.

1058. C. Iulio Adari F. Primo Trevero Eq. alae Noric. statori an. XXVII. stip. VII. H. A. S. F. C.[5] — Xanten. Steiner 596. Lersch C. M. III. 198.

1059. T. F. Barsi veter. alae I. Fl. Aug. Brit. ∞ C. R.[6] lici[7] memor fratri suo posit. — Extra Viennam ad flumen Viennam. Lips. (qui ipse vidit) in auctar. Smet. p. 44. Gruter. 541, 8. A. W. Zumpt, Ueber d. ius Italicum auf Inschriften, in Savigny Zeitschrift fur R. W. XV. 1. p. 1. seqq.

1060. Albanio Vitali Eq. alae Indianae, tur.[8] Barbi, civi Trevero an. XXX stip. X. H. ex T. F. C.[9] — Coloniae. Lersch C. M. I., 37.

1061. Silius Attonis F. alae Picent.[10] an. XLV. stip. XXIV. H. F. C. — Prope Magontiacum rep. Kellermann. p. 66. n. 241.

1062. M. Valerius C. F. Hispanus domo Leonica eques de ala patrui hic situs[11] est. — Larini. Kellerm. Lat. n. 240.

1063. Quinto Fabio. Celeri equiti Arretino — Arretii. Mur. p. 699. Orel. 3713.

1064. L. Cusonio L. F. Proculo Cl. Thessalonic. eq. coh. IX. pr. 7 Reperti.[12] Vix. ann. XXXV. mil. ann. XII. ex testamento fieri iussit. L. Valerius Orestinus H. F. C.[13] — Romae. Grut. p. 539. Orel. 3541.

---

exhibet. Gruterus: *iur. Italici,* quem Orell. sequitur. Zumptius legendum coniicit: *ing. italic.* (i. e. ingenuorum Italicorum), ut omnino de iure italico nihil ex hac inscriptione colligi possit. — 16) annorum XXXX stipendiorum XIX hic situs est. Postremae literae apud Lips. et Gruter. vitiose: ISES. — 17) Scaliger explicat *protector;* Orell. pro nomine uxoris Verecundi accipit. Saxius, inveniens in Clusiano exemplo *Pro fr.* intelligit *pro fratre.* Zumptius loco *Prote* legendum coniicit *fratri.*

1) vexillarius. — 2) Zumpt. conii. *et Ingenus* (pro: Ingenuus). Idemque Viennae et Vindobonae sciscitatus pro comperto habet titulum ad Vindobonam non ad Viennam pertinere. — 3) hic situs testamento fieri iussit. — 4) sescuplicarii. — 5) heres aere suo faciundum curavit. — 6) veteranus alae primae Flaviae Augustae Britannicae miliariae civium romanorum. — 7) Scaliger. et Gud. ex inscriptione n. 1056. conii. *iuris italici;* Zumptius: *inge.* vel *ingen.* i. e. ingenuorum. — 8) turma. — 9) heres ex testamento faciundum curavit. — 10) picentinae, — 11) lapis mendose: sius. — 12) eques cohortis IX praetoriae centuriae Reperti. — 13) heres faciendum curavit.

1065. D. M. T. Tertinius Maccianus Dec. eq. sing. Imp. N.[1]) natus in Ger. sup. mil. an. XIV. vixit an. XXXII. Iul. Iulianus Dec. municeps et herens A. O. F. C.[2]) cum eo Θ.[3]) puer Gaius eius. — Rom. Oderic. p. 311. Orel. 3528. Kellerm. Lat. n. 213.

1066. D. M. P. Ael. Basso arm. cust. eq. sing. Aug. tur.[4]) Aeli Crispi, nat. Bessus, Claudia Apris. Vix. an. XLI. mil. an. XXI. T. Fl. Marcellinus signifer H.[5]) et Aurelius Quintus dup. sec. H.[6]) municipi et amico B. M. F. C. — Romae. Mur. p. 774. Kellermann. p. 63. n. 217.

1067. D. M. S. Nig. Marinianus Eq. sing. cas. pr.[7]) stip. XVIII. natione Britannicianus vixit annos XXXVIII. mens. V. dies XXIX. Nig. Marinianus fil. vivus utrisque posuit. — Romae. Fabret. p. 388.

1068. D. M. T. Fl. Iulio sesq.[8]) eq. sing. Aug. turm. Ulp. Italici nat. Noricus. V. A. XXX mil. A. XIII T. Aurelius Victorinus vixillarius H.[9]) et Fl. Florentinus mil. coh. XI. urbanae sec. H.[10]) amico optimo fac. cur. — Romae. Donat. II. p. 463.

1069. Dis Manibus. T. Flavius Quintinus eq. sing. Aug. lectus ex exercitu raetico ex ala Flavia Pia Fideli miliaria stipendiorum sexs, vixit annis XXVI Publius Crescens et Claudius Paternus. — Castello Gandolfo. Cardinal. Iscriz. Vel. p. 134. Orel. 3409.

1070. D. M. T. Aur. Dextro Eq. sing. Aug. tur. Ael. Maximi[11]) nat. Dacus V. A. XXXVI. mil. A. XVI. P. Ael. Maximus Dec. H.[12]) et T. Aur. Dexter Secundus H. F. C.[13]) — Romae. Mur. p. 797. Marini Iscriz. Alb. p. 68. Orel. 3526.

1071. D. M. P. Aelius Avitus Traianopoli tubicen, eq. sing. Aug.[14]) turm. Aeli. Lucani, natione Thrax. V. A. XXXV. mil. A. XV. P. Aelius Aurelius her.[15]) et Iulius Maximus Decurio secus her.[16]) optimo amico faciend. curaver. — Fabr. p. 358. Morc. Op. ep. II. 93. Kellerm. Lat. n. 216.

1072. D. M. Q. Pomponio Vero Aeq. III P. L. Aurel. A.[17]) F.[18]) Abucius Pius, nat. Vind. com. S. B. mer.[19]) — Pisauri. Marm. Pisaur. p. 62. Orel. 3532.

1073. D. M. Respectinus Respectianus N.[20]) Noricus T.[21]) Dioscori Q. V. an. XXX. stip. XII curantae Frontinio Frontone eres ipsius. — Romae. Fabret. 359, 91.

---

1) decurio equitum singularium imperatoris nostri. — 2) amico optimo faciendum curavit. — 3) mortuus est. — 4) armorum custos eques singularis Augusti turmae. — 5) heres. — 6) duplarius secundus heres. — 7) eques singularis castrorum praetoriorum. — 8) sesquiplicario. — 9) vexillarius heres. — 10) secundus heres — 11) turma Aelii Maximi. — 12) decurio heres. — 13) heres faciendum curaverunt. — 14) Eques singularis Augusti. — 15) heres. — 16) secundus heres. — 17) equiti triplario Aureliani Augusti. — 18) fecit. — 19) commilitoni (vel: comiti) suo bene merenti. — 20) natione. — 21) turmae.

Classiariorum.

1074. D. M. Q. Arrenio Verecundo Tr. cl. Br. [1]) heredes fc. — Boulogne sur mer. Millin. Monum. ined. T. II. p. 141. Orel. 3603.

1075. T. Aurelio Candido Navarcho Archgym. bern. [2]) cl. praet. Misen. [3]) et Aureliae Demetriae coniugi eius et libertis libertabusque posterisque eorum se vivi fecerunt. — Neapoli. Mur. 796. Orel. 3634.

1076. D. M. L. Baebio Silvan. vet. Ex naup. cl. pr. Rav. [4]) N. Syr. V. A. [5]) LXXX Vatria Tyrannis con. et L. Baebius Phileros lib. et her. patr. digniss. pos. [6]) S. P. opit. E. Q. S. S. S. H. planc. A. D. D. R. P. R. HS. XX N. [7]) — Ravennae. Pol castro p. 116. Orel. 3593.

1077. D. M. Domit. Domitiani Extrierach. class. Germ. P. F. [8]) Cocceia Valentina coniugi pientissim. — Arelate. Millin. Voyage. III. p. 582. Orel. 3600.

1078. L. Flavius Nov. [9]) Victor Iunianius Trib. leg. III. Cyren. Praef. coh. II. classicae sibi et Flaviae Quietae. — Rechigiani. Grut. 413. Orel. 3619.

1079. D. M. C. Iulio Heraclidae Tr. cl. pr. [10]) Misenensis Artemidorus et Iulius et Heraclida heredes de HS. VI. N. ex testamento eius fecerunt. — Capo di Monte prope Neapolin. Orel. 3616.

1080. Haec arca C. Iuli Hilari Trierarchi classis Syriacae Liburna Grypi et Domitiae Grapiae uxoris eius coniugis carissimae. — Prope Ephesum. Maff. Antiq. Gall. p. 170. Orel. 3604.

1081. L. Valerio Dazant. Hispano 7 ex III. Nep. [11]) Militavit annis XXXVII. vixit annis LI. Panno. [12]) domo Flavia Sirmi. [13]) Iunia Hyle coniugi bene merito de se. — Neapoli. Mur. 863. Orel.

1082. D. M. Aufidi Liviani optionis Rav. lib. Ammon. [14]) Q. V. A. LX. M. A. XVII. Circenius Fronio III. Arc. I. H. B. M. F. [15]) — Prope Torre. Marin. Att. II. p. 409. Orel. 3625.

1083. D. M. Lucio Aurelio Tito militi class. pr. Mis. librario dup. [16]) qui bixit [17]) annis plus minus XXXX. — Miseni. Bronzi d'Ercolano T. I. p. XXIV. Orel. 3638.

---

1) trierarcho classis Britannicae. — 2) navarcho archigymnasii berni (pro: verni) Murat. Sed recte: navarcho archigyberno D'Orville ad Chariton. p. 567. Ed. Lips. Orel. — 3) classis praetoriae Misenensis. — 4) Ex naophylace classis ravennatis potius, quam: ex navi praetoria. Orel. — 5) natione Syrus vixit annos. — 6) posuerunt. — 7) siquis post obitum eorum qui supra scripti sunt has plancas amoverit, dabit decurionibus rei publicae Ravennatium sestertia viginti millia nummum. — 8) classis Germanicae piae felicis. — 9) tribus nomen videtur esse corruptum. — 10) trierarcho classis praetoriae. — 11) centurioni ex triere Neptuni. — 12) Pannonio. — 13) Sirmio. — 14) Ravennatis classis liburna Ammone. — 15) triere Arcifero primus heres bene merenti fecit. — 16) classis praetoria Misenensis librario duplicario sive duplario. — 2) pro: vixit. —

1084. D. M. L. Aurelio Forti fabro duplicario lib. [1] Fide, natione Sardo. Vixit annis LII. M. Carisius Fronto heres B. M. fecit, curante Arruntio Petroniano amico optimo. — Neapoli. Mur. 793. Orel. 3641.

1085. Dis Manibus sacrum. L. Cincio L. F. Sabiniano, tabulario class. Raven. ann. XX. vix. ann. LI. M. IV. D. XIV. H. S. E. [2] Sex. Cincius L. F. Anicius Verus ex testament. P. C. [3] — Ravennae. Gud. p. 160. Orel. 3636.

1086. D. M. L. Iulius Severinus Armigerus III. Marin. [4] N. [5] Delmatinus mil. an. XVIII. Iulia uxor. — Ravennae. Marm. Pisaur. p. 177. Orel. 3631.

1087. D. M. Menandro hortatori fecit Mercurius fratri B. M. [6] — Centi. Mur. 2102. Orel. 3646.

1088. D. M. Valerius nat. Alexandrin. Exvelar. [7] duplicar. mil. ann. XXVI. vix. an. LVI. mens. III. diebus XII. L. Valerius Iustus Varinia Helena B. M. F. [8] — Neapoli. Mur. 861. Orel. 3642.

1089. Phalaeus Dioclis F. Guber. [9] de Galea trieris et Nice L. P. F. In fr. P. VI. in agr. P. XV. — In monasterio Classensi. Maff. Mus. V. p. 364. Orel. 3610.

1090. D. M. L. Valerius Victor ex II. [10] Fide, natione Sardus, victimarius principalis militavit annis XXIII vixit annis XXXI. [11] Aurelia Spes coniugi B. M. fecit. — In promontorio Miseno. Mur. 864. Orel. 3644.

1091. D.... [12] Alburnius ex IV. Olivo [13] nat. Sardus, milit. ann. VIII. vix. ann. XXV. Numisius Romanus ex ea et Iulius Proclus III. Pietat. [14] heredes B. M. [15] fecer. — Neapoli. Avellino Bullet. arch. Napolit. 1842. p. 7.

1092. Apollonio Dionysio mil. co. I. naut. Tubic. [16] H. E. T. [17] — Niciae. Zachariae Excurs. p. 54.

1093. L. Crespio Alexandro III Tauro [18] Naofyl. mil. annis XXII. vixs. anni. XLIII. Titia Aroeime coiux heres B. M. F. — Miseni. Bronzi d'Ercolan. I. p. XXIV. Orel. 3633.

1094. D. M. Ti. Cl. Marinus Nonagen. cl. pr. Mis. [19] et Aelia Niclais coniux eius sibi libertis libertabusq. posterisq. eorum fecerunt. — Neapoli. Gori Etrusc. III. p. 61. Orel. 3628.

---

1) liburna. — 2) hic situs est. — 3) ponendum curaverunt. — 4) trieris Marinae. — 5) natione. — 6) bene merenti. — 7) Exvelarius. — 8) bene merenti fecit. — 9) gubernator. — 10) diere sive biremi, nisi legas III. — 11) error inest in numeris. Orel. — 12) excidit M. — 13) quadrireme Olivo; quod quidem nomen quadriremis nonnisi hac inscriptione adhuc innotuit. — 14) trireme Pietate. — 15) bene merenti. — 16) militi cohortis I nautarum tubicini. — 17) heres ex testamento. — 18) ex trireme Tauro. — 19) nonagenarius classis praetoriae Misnensis.

1095. D. M. C. Mucii Valentis mil. cl. pr. Mis.[1] III Iside N.[2] Cilix V. A. XXXVIII. mil. A. XVI. — Romae. Fabr. p. 364.

1096. Ti. Aronius[3] Cher.[4] mil. cl. pr. Ravenn. nat. Bess. stip. VII. vixit ann. XXX. — Athenis. Borghesi in Bulletin. archeol. 1843. p. 132.

1097. D. M. Ursinius Castor III Vict.[5] nat. Sard.[6] vix. an. LVI. mil.[7] ann. XXVI. T. Arenius Cordus ex eadem. — Maffei. Mus. Ver. p. 124. 5. Morcel. Stil. CXXV.

§. 11. Servorum et servarum. Officiorum domus Augustae et servorum reliquorum.

Officiorum domus Augustae

1098. D. M. Catilae T. F. Piae coniugi carissim. T. Flavius Aug. lib. Vestalis adiutor ab actis. — Florentiae. Marini Iscriz. Alb. p. 55. Orel. 2887.

1099. D. M. S. Aponia Graphis M. Aurelio Aug. L. Hermeti ab admissione Claudia Philotis coniux benemer. fecit sibi et suis posterisque eor. — Romae. Gorii Symbol. Vol. IX. p. 137. Orel. 2888.

1100. D. M. Sextorio Aug. lib. ab aegris cubicularior. Ulpia Mira marito opt. indulgentiss. fecit. — Romae. Grut. p. 576. Orel. 2886.

1101. Dis Manibus. Tichico Imp. Dom. ser. architecto Crispi L. Ti. Claudius Primus ollam ossuariam donavit. — Romae. Maffei Mus. Ver. p. 257. Orel. 2896.

1102. Lucifer V. A. I. et D. XLV. Hesper. V. A. II. Callistus V. A. XII. Protogenes Caesar. aurif. filiis suis. Donat Titulius Irenio dec.[8] — Romae. Guasc. II. p. 134. Orel. 2785.

1103. Diis Man. Sacr. Pachino Domitiani Augus. servo a bal. privat.[9] Rhodia coniugi, delicio suo fecit. — Doni. Cl. VII. 142. Morc. Op. ep. II. 86.

1104. D. M. Clementi Caesarum N. N. servo castellario aquae Claudiae fecit Claudia Sabbathis et sibi et suis. — Romae. Grut. p. 601. Orel. 2899.

1105. Dis Ms. Peregrinus Aug. ser. ex circitoribus. vix. A. XLV. Hic sistus[10] est. Peregrinus fil. piisimo patri fec. — Rom. Marin. I. p. 267. Orel. 2900.

---

1) classis praetoriae Misnensis. — 2) triremi Iside, natione. — 3) pro: Arronius. — 4) cognomen est vel plene scriptum, vel pro: Chereas (i. e. Chaereas). Borgh. — 5) Trieri Victoria. — 6) natione Sardianus. — 7) militavit. — 8) decurio (inter servos). — 9) a balneis privatis. — 10) pro: situs.

1106. D. M. Delicatus Augg. adiut. a cognitionib. domnicis obiit in expeditione germanica; vix. ann. XVIII. M. VII. D. VIII. fratri piissim. fratres. — Romae. Fabret. p. 208. Orel. 3201.

1107. D. M. Chrysaori Aug. lib. adiutori a commentariis ornamentorum filio piissimo, qui vixit ann. XXVII. M. IX. Fecerunt Cl. Apelles et Cl. Primitiva parent. et sibi. In F. P. X. in ag. P. IX. — Romae. Donat. II. p. 327. Orel. 2892.

1108. D. M. Servato Caesaris N. ser. contrascriptori rationis summi choragi. Vixit ann. XXXIV. mensibus VIII. diebus XII. amco bene merenti fecerunt Fortunatus et Pomponianus Optatus Aug. lib. adiuto... Proc. rationis ornamentorum et Irenaeus Caesaris verna adiutor Tabulariorum et Isidorus Primitivi Aug. disp. vicar. rationis eiusdem et Helius vicarius eius domino bene merenti. — Romae. Grut. p. 579. Marin. Iscriz. Alb. p. 125. Orel. 3209.

1109. D. M. Cn. Cornelio Vernae Delicato Augustali Dupliciario. Vix. ann. XXXXV. M. II. Antonia Lentybiane uxor coniugi rarissimo bene merenti fecit. — Puteolis. Bulletin. dell' inst. arch. 1948. p. 56.

1110. Heraclae Aug. dispensatori Sedatus et Mansuetus eius vicari. — Romae. Fabret. p. 303.

1111. Diis Manibus. Nymphodoto Caes. N. ser.[1]) dispensatori ludi magni, coniugi optimo Aelia Pelagia coniux et Aelia Synerusa mater. — Fabr. p. 204. Orel. 2916. Morc. Op. ep. II. 92.

1112. T. Flavio Aug. lib. Euschemoni, qui fuit ab epistulis item procurator ad capitularia Iudaeorum fecit Flavia Aphrodisia patrono et coniugi bene merenti. — Oderic. Syllog. inscript. p. 33. Orel. 3345. Morcel. Op. ep. II. 84.

1113. D. M. Faustus Aug. lib. adiutor ab epistulis lat.[2]) Vixit annis XIX. M. IV. dieb. XVI. Fecit Artemisius paedagogus et lib. puero rarissimo. — Fabr. p. 345, 1. Morc. St. CLXXXVII.

1114. Diis Manibus et Genio C. Flavii Hermetis Aug. lib. ab epistulis graecis Iulia Antistia mater infelicissima filio de se B. M. cum lacr. P.[3]) Vix. an. XVIII. M. V. D. XIII. — Gruter. p. 587. Orel. 1727. Morc. St. CLXXXIX.

1115. Diophantus exactor ad insulas sibi et coniugi suae Austurniae M. L. Vitali vixsit annis XXVII. — Rom. Marini Att. I. p. 270. Orel. 2928.

1116. Faustus Ti. Claudi. Germ. lecticarius.[4]) — Rom. Fabr p. 303.

1117. D. M. Iustinus Caesaris verna Subseques librariorum

---

1) Caesaris nostri servo. — 2) latinis. — 3) bene merenti lacrimis posuit. — 4) Pro: *lecticarius* apud Grut. p. 580. mendose: *Aug. vicarius.*

vix. anis XV. Tertius verna Valdenio pientissimo B. M. P.[1] — In Transylvania prope Zalathna. Bullet. dell' inst. arch. 1848. p. 183.

1118. Cyrus Liviae Drusi Caes. medicus. — Florentiae. Fabr. p. 301.

1119. Chreste conservae et coniugi Celadus Anton.[2] Drusi medicus chirurg. merenti fecit; ea vixit annos XVII. — Grut. p. 581. correctius Fabret. p. 300.

1120. Cineribus Gemellae Torquatae ornatricis August. Sex. Servilius Torquatus dispensator H. M. F. et sibi. Dedic. K. Iuniis Sex. Glabrione et C. Arnollo Veriano Cos.[3] — Fabret. p. 294. Morcel. Op. ep. II. 97. Orel. 4443.

1121. Gnome Pierinis ancilla ornatrix. Elata est ad V K. Fibruarias Imp. Caesar. XIII. M. Plautio Silvano Cos.[4] — Romae. Murat. 409, 2. Hagenbuch. Ep. epigraph. p. 30. Orel. 4715.

1122. Telepho Octaviae Aug. F. ab ornamentis. — Romae, in columbario quod dicitur libertorum Octaviae. Platner und Bunsen Beschr. R. III. 1. p. 609.

1123. Diis Manibus. Tauronis opsonatoris Poppaeae Aug. — Rom. Reines. p. 566. Orel. 2932.

1124. D. M. P. Aelius Aug. lib. Lycus paedagog. puerorum a caput. Africas.[5] — Rom. Grut. p. 585. Orel. 2935.

1125. D. M. Heleno Aug. vernae ex paedagogio P.[6] V. A. XVI. — Veronae. Maff. Mus. V. p. 134. Orel. 2942.

1126. D. M. Euhemeri Caesaris N.[7] vernae pedisequo. Vixit annis XIII. mensibus VIII. diebus XV. Aelia Successa, mater infaust. fil. opt. pientiss. ob merita eius fecit. — Fabr. p. 711. 329. Morc. St. CLXXXXI.

1127. M. Ulpio Aug. Lib. Phaedimo Divi Traiani Aug. a potione, item a laguna et triclinarch. lictor. proximo et a comment. beneficiorum. Vixit ann. XXXVIII. abscessit Selinunte pri. idus Augus. Nigro et Aproniano Cos.[8] Reliquiae traiectae eius III nonas Febr. ex permissu collegii pontificum piaculo facto Catullino et Apro Cos.[9] Dulcissimae memoriae eius Valens Aug. Lib. Phaedimianus a veste ben. mer. fecit. — Romae. Grut. 578, 1. Smetius quidem non vidit (v. Smet. p. 101, 9.) sed vidit Fabrettus, qui ut ineditum rursus dat Col. Traian. p. 185. Hinc manifestum fit, a Maffeio A. C. L. p. 349, sine ulla caussa pro spurio habitum esse tam egregium monumentum. Orell. 794. Explicant D'Orville Misc. Obs. nov. III. p. 128. Morcell. Op. ep. II. p. 88. Fea Framm. di fast. p. XLVII. n. 25.

1) bene merenti posuit. — 2) Antoniae Drusi uxoris, imperatoris Claudii matris. — 3) p. Chr. 152. — 4) U. C. 752. — 5) pro: a capite Africae. — 6) puerorum. — 7) nostri. — 8) p. Chr. 117. — 9) p. Chr. 130.

1128. Genio Coeti Herodiani praegustator. divi Augusti. Idem postea villicus in hortis Salustianis. Decessit Non. Augustis M. Cocceio Nerva, C. Vibio Rufino Cos. Iulia Prima patrono suo. — Gruter. p. 602. 4. Fabret. p. 73. Morc. Stil. CXXXVI.

1129. Dis Manibus Ti. Claudi Aug. lib. Zosimi Procurat. praegustatorum Claudia Eutole coniunx viro bene merenti et Claudia Eustachis filia patri pientissimo. — Grut. p. 581. Morcel. Op. ep. II. 84.

1130. Memoriae Hermetis Aug. L. a sacrario Aulus Aug. L. fecit contubernali carissimo B. M. Vix. ann. XXXIII. M. VIII. D. II. — Rom. Donat. II. p. 311. Orel. 2949.

1131. D. M. Theophilo Aug. adiutori a sacris Tyndaris coniugi B. M. fecit. — Romae. Fabret. p. 314. Orel. 2847.

1132. Ti. Claudius Herm. strator peculiaris Claudiae Secunde contubernali carissim. — Romae. In columbario maiori ad port. latin. Iahn. Spec. ep. p. 29, 15.

1133. Hospiti divi Claudi liberto tabulario Leonidiano Polybius lib. et sibi fecit et suis posterisque eorum. — Rom. Viscont. Opere I. p. 188. Orel. 2961.

1134. Celadio Ti. Caesaris Aug. ser. unctor. Germanician. Pudens Ti. Caesaris Aug. pedisequs [1]) — In columbario ad portam latinam. Iahn. Spec. ep. p. 25.

1135. D. M. T. F. Paederoti Aug. lib. a veste M. Ulpius Aug. lib. Terpsitheus fecit. — Fabret. p. 371.

1136. Alcimus Neronis Caesaris Aug. servos a veste castrensi. Vix. ann. XXX. Claudia Docile fecit sibi et contubernali suo. — In agro Praenestino. Fabret. p. 317. Orel. 2837.

1137. Dis Manibus. M. Livio Hermeroti vestiario de horreis Agrippinianis Claudia Ti. F. Moschis viro carissimo. — Nomento. Giorn. Arcad. T. II. p. 206. Orel. 5004. Cf. Preller Regionen R. p. 131.

1138. L. Agrio vestiario tenuiario Imp. Caes. Antonini Pii L. Valerius Pudens fratri. — Rom. Grut. p. 1111. Orel. 2970.

1139. D. M. Aurelio Stephano Proc. a verendis Aug. — S. Benedetto di Ullano. Calogera Racc. Vol. 22. p. 222. Orel. 2968.

1140. Frasinus Caes. N. ser. adiutor a vinis Claudiae Phiale coniugi suae bene merenti fecit. — Romae. Iahn. Spec. ep. p. 39, 121.

1141. Ex domo Caesarum et Liviae libertorum et servorum. Fabret. p. 42. Morc. St. CCXIX.

1142. Indicem adiungimus titulorum columbarii libertorum et servorum Liviae Augustae iuxta Gorii editionem in Poleni Thesauro III. p.

---

1) una litera *u*.

50. ab Orellio propositum n. 2984. a nobis ad ordinem alphabeticum redactum. Numeri sunt Goriani.

A. Virorum:

Apparitor sacris. 1.
Aquarius 81.
Arcarius 90.
Ad argentum 199.
Atriensis 128.
Aurifex 114.
Calciator 88.
Capsarius aurificum 108.
Chirurgus 77.
Colorator 84.
Comoedus. 108.
Cubicularius 24.
Decurio cubiculariorum. 216.
Supra cubicularios 22.
Cursor 144.
Custos ration. patrimonii 131.
Decurio (simpliciter) 21.
Dispensator 4.
Ephebus Augusti. 5.
Faber 124.
Fullo 45.
Ad imagines 127.
Inaurator 113.
Insularius 191.
Invitator 202.
Lanipens 98.
Lector dec. 27.
Lyristes 140.
Magister 38.
A manu 4.
Margaritarius 102.
Medicus 73.
Supra medicos 76.
Mensor dec. 28.
Ab ornamentis 104.
Ostiarius dec. 29.
Ostiarius curiae 31.
Paedagogus Iuliae Germanici filiae 36.
Padagogus dec. 35.
Paenularius 101.
Pedisequus 39.
Pedissequus decurio 41.
Liviae puer a pede 5.
Pictor 126.
Pistor 45.
Ad possessiones 132.
A purpura 96.
Rogator 33.
A sede Augustae 93.
A statuis 125.
Strator dec. 43.
Structor 200.
Ab suppelectile 129.
Tabularius 2.
Turarius 205.
Ad unguenta 83.
Vestiarius 228.
A veste 93.
Vilicus 113.

B. Feminae:

Capsaria 80.
Decurio femina 68.
Libraria 100.
Antoniae Drusi nutrix.
Ornatrix 57.
Pedisequa 38.
Sarcinatrix 28.
Ad valetudinarium 77.
Ad vestem 73.
Unctrix 78.

Reliquorum servorum.

1143. D. M. L. Abuccis Aquila et Lucceia Felicitas hoc loco sacrarunt ube posta est Abucia; vernae nostrae benemerenti Fortunatae annorum XVIII. dieb. XXIII. Si qui huic loco manus intulerit, habeat dolorem meum quem ego habui. — Romae. Fabret. p. 110.

1144. Aeclanius [1]) Maximianus, Aeclania Marcella communi labore sibi fecerunt. — In ruderibus Aeclani; in sarcofago lapideo. Bulletin. archeol. 1837. p. 20.

1145. Antiloco pincernae Q. V. A. XXX. — Romae. Marini Iscriz. Alb. p. 188. Orel. 2881.

1146. Dis Manibus Alypi Imp. Aug. ser. ministratoris vernae Spendon et Hermes emptici de suo fecerunt. Vix. ann. XXIV. — Romae. Grut. p. 1111. Orel. 2812.

1147. Xistus Ti. Caesaris ser. Germanic. Appollonio vicario suo annorum XX. — E schedis Chisiis. Fabret. 303, 291.

1148. Dis Manibus Ariathes holitoris. — Rom. Marin. Att. II. p, 529. Orel. 2861.

1149. Arsinoe Scapiri tabul. C. Caesaris [2]) verna annoru. XXII. — Veronae. Maff. Mus. V. p. 96. Orel. 2809.

1150. Banaeus de familia public. reg. VIII. — In via latina. Grut. p. 1033. Orel. 2851.

1151. D. M. Calocasio vernae dulciss. et musicario [3]) ingeniosissimo, qui vix. ann. XV. bene merenti fecit Daphnus. — Romae. Grut. 654. Orel. 4238.

1152. Herma de suo dat. Genio Canonis Attali liberti. Genio Pasiclenis Attali servi. — Spon. Misc. p. 101. Fabret. p. 70. qui quidem pro titulo sepulcrali habet; Sponius pro dedicatorio in honorem Canonis et Pasiclenis vivorum.

1153. D. M. Carpioni amico B. M. fecit Helius conpedagogita. — Romae. Fabret. p. 361.

1154. Cassonio Vitali Vestino Verecundo, Cassonio Valenti Cassonia Vitalis delicatis. — Romae. Fabret. p. 362. Orel. 2801.

1155. Constanti Neratior. villico, Potenti Neratiorum cellario Pothus et Lathmus patri et fratri. — Maffei Mus. Ver. p. 351. 8. Morcell. Stil. CXXXII.

1156. D. M. Cypareni ornatrici bene merenti Polydeuces fecit. — Tusculi. Sax. Onomast. literar. P. VIII. p. 374. Orel. 2878.

1157. Demetriae Actes Aug. L. ser. acroamat. [4]) graecae. Vix. A. XXXV. Trophimus cubicul. conservae benemer. D. M. [5]) — Fori Sempronii. Donat. II. p. 309. Orel. 2885.

1158. Caesilia Q. L. Cinnamis Dindiae Lauridi delicatae suae ann. natae XXIV. — Aquileiae. Fabret. p. 363.

1159. D. M. A. Furius Crassus A. Furii Festi ver. loco F.

---

1) i. e. servus publicus Aeclani. — 2) tabularii C. Caesaris. — 3) Recte Almeloveen. in Add. Holth. legendum coniicit: *musivario*. Orel. — 4) servae acroamatariae. — 5) diis Manibus.

hab.[1]) Vix. ann. IV. M. VI. D. XXIX. — Romae. Maff. Mus. V. p. 282. Orel. 2808.

1160. D. M. Flaviae Hygiae Araps Caes. N. ser. peculiaris lampadar. coniugi B. M. fecit, sibi et suis posterisque eorum. — Sine loco. Fabret. p. 307. Orel. 2845.

1161. Ossa M. Fufi M. L. Eroni nomenc. hic sita sunt. Arbuscula concubina eius fec. — Veronae. Maffei. Mus. Ver. p. 133. Orel. 2875.

1162. Diis Manibus Halio Actes Aug. L. liberto a cubiculo. — Romae. Fabret. p. 125.

1163. Irenes lanipendae. V. A. XXXIII. Olypus contubernalis bene merenti fecit. — Reines. cl. XI. 38. Fabret. 214, 543.

1164. Iucundus Domitiae Bibuli librar. ad manum. — Romae. Grut. p. 584. Orel. 2874.

1165. D. M. S. Liberalis Col. Col. Sip. ser. arckar. qui et ante egit rationem alimentariam sub cura Praefector. annis XXXII. Vivos sibi ficerat, dedit Augurino reip. ser. vernae mesori filio suo karissimo, qui vix. ann. XXIII. M. VI. D. X. — Gervasi sopra un' iscrizione Sipontina. Neapol. 1837. Henzen Annal. archeol. 1845. p. 38.

1166. D. M. C. Myrtili actoris Iuvilla conserva B. M. F.[2]) — In agro Tudertino. Grut. p. 986. Orel. 2788.

1167. Naico ser. unctori Fabianus cos.[3]) — Aquileiae. Bertol. Ant. d'Aquil. p. 304. Orel. 2791.

1168. D. M. Nilo, delicato karissimo L. Agrius Licinianus. — Fabret. 380, XXXIII.

1169. Phaebiano ser. medico Fabianus cos.[4]) — Aquileiae. Bertoli Ant. d'Aquil. p. 303. Orel. 3792.

1170. Primus lecticarius L. Canini Galli ser. — Rom. Donat. II. p. 321. Orel. 2871.

1171. V.[5]) Quartio Textor III vir. Quaestor. Trib.
Hilara minor Midaes ministra simitur[6]) cum Mida sita est in eadem olla. Quartio gratiam rettulit merentei Hilarae, quod viva rogavit. Sepulta est A. D. VI. K. Apriles Ti. Claudio Ner. P. Quinctil. Var. Cos.[7]) Mida cubicularius III vir hic situs est. Hilara minor viva rogavit, ut ossa sua in olla Midaes coicerentur cum mort. esset. — Florentiae. Gor. Etr. I. p. 420. Orel. 2863.

1172. Thymele Macillae sericaria. — Mur. p. 2045. Orel. 2955.

1173. Tiphus Atiae supra iumenta sibi et Egnatiae Erotini matri. — In via Appia. Mur. p. 933. Orel. 2870.

---

1) 1) verna loco filii habitus. — 2) bene merenti fecit. — 3) conservus. — 4) conservus. — 5) vivus. — 6) pro: *simitu* (i. q. simul). — 7) U. C. 741.

1174. Valeriae Hemeridi V. A. XV. Chryseros Asiatici vestiplicus fecit contubernali suae carissimae. — E sched. Barberin. Fabr. 317, 410. Orel. 2838.

1175. Dis Manibus. Vitali fecit Tyrannus Pollae nostrae actor. — Atti dell' accad. rom. Tom. II. p. 675.

1176. Volusiae Primae coniugi karissimae Epaphroditus Q. N. disp.[1]) et Volusiae Olympiadi coniugi sanctissimae et Epaphroditus filius Epaphrodito. — (Infra): Q. N. dis.[1]) — (In basi): locus d. a. Quinto N...[2]) — (A latere sinistro): Prima vix. ann. XX. M. IX. D. XXIV. Obiit XII K. Nov. Fulvo et Atratino Cos.[3]) — (A latere dextro): Olympias V. ann. XXV. M. N. D. V. — (In ima basi): Vix.[4]) ann. XLI. ob. Imp. Nerva III. Cos.[5]) — Romae. Marini Iscriz. Alb. p. 133. Orel. 2782.

§. 12. Animalium epitaphia.

1177. (Quae habentur genuina, versibus constant, quorum nonnulla infra inter inscriptiones poeticas recepimus. Edidit quaedam prosa oratione conscripta sed sublesta fide. Fabret. p. 331. Cf. Morcell. Stil. II. p. 117.)

1178. D. M. Getula Harena prosata Gaetulo equino consita cursando flabris compara aetate abacta virgini Spendusa Lethen incolis. — Romae. Marin. Att. I. p. 67. Orel. 4322.

§. 13. Fragmentum laudationis funebris matri a filio habitae.

1179. Murdiae L. f. matris .....
... sed propriis viribus adlevent caetera, quo firmiora probabilioraque sint. Omnes filios aeque fecit heredes, partitione filiae data; amor maternus caritate liberum, aequalitate partium constat. Viro certam pecuniam legavit, ut ius dotis honore iudici augeretur. Mihi revocata memoria patris, eaque in consilium et fide sua adhibita, aestumatione facta, certas res testamento praelegavit, neque ea mente quo me fratribus meis quom forum[6]) aliqua contumelia praeferret, sed memor liberalitatis patris mei, reddenda mihi statuit, quae iudicio viri sui ex patrimonio meo cepisset, ut ea ussu[7]) suo custodita proprietati meae restituerentur. Constitit ergo in hoc sibi ipsa ut a parentibus dignis viris data matrimonia obsequio, probitate retineret, nupta meriteis gratior fieret, fide carior haberetur, iudicio ornatior relinqueretur, post decessum consensu civium laudaretur. Quom discriptio partium habeat gratum fidumque animum, in viros aequalitatem, in liberos iustitiam, in veritate; quibus de causeis q.,

---

1) Quinti nostri dispensator. — 2) locus datus a Quinto nostro. — 3) Post Chr. 89. — 4) scil. Epaphroditus. — 5) Post Chr. 97. Orel. — 6) leg. eorum. — 7) iussu.

quom omnium bonarum feminarum simplex similisque esse laudatio soleat, quod naturalia bona propria custodia servata varietates verborum non desiderant, satisque sit eadem omnes bona fama digna fecisse, et quia adquirere novas laudes mulieri sit arduom, quom minoribus varietatibus vita iactetur, necessario communia esse colenda, ne quod amissum ex iustis praecepteis cetera turpet, eo maiorem laudem omnium carissima mihi mater meruit, quod modestia, probitate, pudicitia, obsequio, lanificio, diligentia, fide par similisque cetereis probeis feminis fuit, neque ulli cessit virtutis, laboris, sapientiae [laude].... praecipuam aut certe.... — In tabula marmorea. Fea in Winckelmannn Storia dell' arte. III. p. 202. Orel. 4860. Egger Reliquiae p. 322.

INSCRIPTIONES PROFANAE.

Caput I.

TITULI OPERUM PUBLICORUM NON SACRORUM.

§. 1. In urbe.

1180. Q. Lutatius Q. F. Q. N. Catulus Cos.[1] substructionem et tabularium ex S. C.[2] faciundum coeravit. — Romae. Mazoch. p. 21. Grut. p. 170. Nardin. II. p. 300. Orel. 31. Platner und Bunsen Beschreib. R. III. 1. p. 44. Becker Handb. d. röm. Alterth. I. 317.

1181. L. Fabricius C. F. Cur. viar. faciundum coeravit eidemque[3] probavit. Q. Lepidus M. F. M. Lollius M. F. Cos.[4] ex S. C. probaverunt. — Romae. In ponte Fabricio. Smet. fol. III. Grut. p. 160. Fabret. p. 240. Orel. 50. Platner Beschr. Roms III. 3. p. 360. Atti dell' accad. rom. T. IV. p. 208.

1182. L. Valerio Voleso Cn. Cinna Magno Cos.[5] K. Mart. apsolutum est. — Romae. Fabr. p. 703. Morc. Op. II. 136.

1183. P. Lentulus Cn. F. Scipio, T. Quinctius Crispinus Valerianus Cos.[6] Ex S. C. faciundum coeravere eidemque probavere. — Romae. In arcu qui fuerat apud ecclesiam S. Mariae inter Aventinum et Tiberim. Grut. p. 187. Marini Atti dei frat. Arv. p. 15. Morc. Stil. CCXXVIIII. Fea Miscel. Tom. I. 112. Urlichs Beschr. Roms p. 35.

1184. P. Cornelius P. F. Dolabella, C. Iunius C. F. Silanus Flamen Martial. Cos. ex S. C. faciundum curaverunt idemq. probaverunt. — Romae in arcu Dolabellae. Grut. p. 176. Becker röm. Alt. I. 499.

---

1) U. C. 676. — 2) Ita Grut. Sed Nardin. S. S. (senatus sententia); Mazochi: de S. S. (de senatus sententia). Poggius Ruin. urb. Rom. descript. p. 50. *de suo.* — 3) Inscriptio in utroque pontis latere eadem in altero *eidemque* habet, in altero *idemque.* — 4) U. C. 733. — 5) 758 U. C. — 6) Consules suffecti 760 U. C.

1185. Imp. Caes. divi Iuli F. Augustus, Pontifex maximus, Cos. XII. [1] Tribunic. potest XIX Imp. XIIII. rivos aquarum omnium refecit.

Imp. Caes. M. Aurelius Antoninus Pius Felix. Aug. Parthic. Maxim. Brit. Maximus, Pontifex maximus aquam Marciam variis kasibus impeditam purgato fonte, excis. et perforatis montibus restituta forma adquisito etiam fonte novo Antoniniano in sacram urbem suam perducendam curavit.

Imp. Titus Caesar divi F. Vespasianus Aug. Pontif. max. Tribuniciae post. IX. Imp. XV. Cens. Cons. VII. design. VIII. rivom aquae Marciae vetustate dilapsum refecit et aquam, quae in usu esse desierat, reduxit. — Romae ad portam S. Laurentii. Grut. 177. Orel. 51—53.

1186. Divus Aug. Pont. max. ex S. C. refecit. — Romae. Gruter. p. 160, 1. hanc inscriptionem separatam exhibet, quam p. 10, 6. cum binis aliis coniungit.

1187. Divo Caesari divi Iulii F. Augusto Ti. Caesari divi Augusti F. Augusto sacrum. — Romae, in obelisco Vatican. Orel. 37. Zoega De obelisc. p. 51.

1188. Ti. Claudius Drusi F. Caisar Augustus Germanicus Pontif. maxim. Tribunicia potestate XII. Cos. V. Imperator XXVII. Pater patriae aquas Claudiam ex fontibus qui vocabantur Caeruleus et Curtius a milliario XXXXV item Anienem novam a milliar. LXII sua impensa in urbem perducendas curavit. — Imp. Caesar Vespasianus August. Pontif. max. Trib. pot. II. Imp. VI. Cos. III. desig. IIII. P. P. aquas Curtiam et Caeruleam perductas a divo Claudio et postea intermissas dilapsasque per annos novem sua impensa urbi restituit. — Imp. T. [2] Caesar divi F. Vespasianus Augustus, Pontifex maximus, Tribunic. potestate X. Imperator XVII. Pater patriae, Censor, Cos. VIII. aquas Curtiam et Caeruleam perductas a divo Claudio et postea a divo Vespasiano patre suo urbi restitutas cum a capite aquarum a solo vetustate dilapsae essent, nova forma reducendas sua impensa curavit. — Romae. Hae tres inscriptiones leguntur in monumento aquae Anienis novae et Claudiae. Grut. p. 176. Orel. 54—56. Canina Descrizione del monumento delle acque Claudia ed Aniene nuova, in Annal. archeolog. 1838. X. p. 202 sqq. coll. Morcell. Stil. CCXXXVIII.

1189. Ti. Claudius Drusi F. Caesar Augustus Germanicus Pont. maxim. Trib. potest. V. Imp. XI. P. P. Cos. design. IIII. arcus ductus aquae Virginis disturbatos per C. Caesarem a fundamentis novos fecit ac restituit. — Romae. Grut. p. 176. Orel. 703. Fea Miscell. Tom. I. p. 207. Urlichs apud Platner Beschr. R. III. 3. p. 101.

---

1) post Chr. n. 5. — 2) Titus.

1190. Ti. Claudio *Drusi F. Caesari* Augusto *germanico Pio* Pontifici max. *Trib. pot. IX.* Cos. V. Imp. XVI. *patri patriae* senatus populusque *romanus quod* reges Britanniae *perduelles sine* ulla iactura *celeriter ceperit* gentesque *extremarum Orchadum* primus indicio *facto reip. imperio adiecerit.* — Romae, olim in arcu Claudii. Ex Martinelli Roma ricercata Platner und Bunsen Beschr. R. III. 3. p. 91. Supplevit Gauges de Gozze apud Martinellium, sed quae sequuntur verba: ulla iactura plane incerta sunt.

1191. Senatus populusq. romanus incendio consumptum restituit divo Vespasiano Augusto. — Romae, in templo Vespasiani in capitolio, cuius hodie octo columnae supersunt cum hac inscriptionis parte: senatus populusq. romanus incendio consumptum restituit. Anonym. Einsiedeln. in Mabillon Anal... et MS. bibliothecae Riccardianae. V. Platner und Bunsen Beschr. Roms. III. 1. p. 53. Osann Syllog. p. 502. Becker Handb. der röm. Alterth. I. 315. Sed cf. Preller. Region. p. 146. qui cum Canina Indicaz. topogr. p. 159. has octo columnas templo Saturni assignat.

1192. Senatus populusque romanus divo Tito divi Vespasiani T. Vespasiano Augusto. — Romae. Inscriptio arcus Titi. Grut. p. 244. Orel. 758.

1193. Imp. T. Caesar divi F. Vespasianus Augustus Pontifex maximus, Tribunic. potestate X. Imperator XVII. Pater patriae, Censor, Cos. VIII. aquas Curtiam et Caeruleam perductas a divo Claudio et postea a divo Vespasiano patre suo urbi restitutas, cum a capite aquarum a solo vetustate dilapsae essent, nova forma reducendas sua impensa curavit. — Romae. Montfaucon Tom. III. p. 176. Morcel. Stil. CCXXXVIIII.

1194. C. Vibius C. F. Rufinus, M. Cocceius ...... Nerva ex S. C. — Romae, in carcere Tulliano. Grut. p. 187. Platner u. Bunsen Beschr. R. III. 1. p. 260.

1195. Imp. Caesar divi Nervae F. Nerva Traianus Aug. Germ. Dacicus Pont. Max. Tr. Pot. XIII. Imp. VI. Cos. V. P. P. aquam Traianam pecunia sua in urbem perduxit emptis locis per latitud. P. XXX. — Atti dell' accadem. roman. T. IV. p. 174.

1196. *Divo Nervae* Traiano Parthico et *divae Plotinae* divi Traiani Parthici *uxori Imp. C. Traianus* Hadrianus Augustus P. M. Tr. P. Cos. III parentibus. — Romae. Maffei Mus. Ver. p. 251. Morcell. Stil. III. Platner u. Bunsen Beschr. Roms. III. 2. p. 180. coll. Ibid. III. 2. p. 139.

1197. Aqua Traian. Q. Anicius Q. F. Antoninus Cur. [1]) thermarum Varianarum. [2]) — Romae. Grut. p. 182.

---

1) curator. — 2) *Surianarum* emendat Preller Regionen R. p. 201.

1198. M. Calpurnius M. F. Piso Frugi Pr. ex S. C. faciundum curavit, idemque probavit. Imp. Caesar divi Nervae F. Nerva Traianus Augustus Germanicus Dacicus Pontif. maxim. Trib. potest. XII. Imp. VI. Cos. V. P. P. operibus ampliatis restituit. — Romae. Grut. p. 190. Morc. Stil. CCXXXX.

1199. C. Iulius Felix Campanianus V. C.[1] Praefectus urb. ad augendam thermarum Traianarum gratiam conlocavit. — Romae. Grut. p. 177. Orel. 15.

1200. Senatus populusque romanus Imp. Caesari divi Nervae F. Nervae Traiano Aug. Germ. Dacico Pontif. maximo, Trib. pot. XVII. Imp. VI. Cos. VI. P. P. ad declarandum quantae altitudinis mons et locus tantis operibus sit egestus. — In columna Traiana Romae. Gruter. p. 247. Fabret. De colum. Trai. c. 3. Morc. Stil. LXXXXI. Orel. 29. Becker Handb. d. röm. Alterth. I. p. 384.

1201. Imp. Caes. divi Traiani Parthici filio divi Nervae nepoti Traiano Hadriano Aug. Pont. max. Trib. pot. XXII. Imp. II. Cos. III. P. P. et divae Sabinae Imp. Caesar T Aelius Hadrianus Antoninus Aug. Pius Pont. max. Trib. pot. II. Cos. des. III. P. P. Imp. II. parentibus suis. — Romae in burgo. Putatur olim inscriptum fuisse moli Hadriani Imp. Grut. p. 252. Platner Beschr. d. St. R. II. p. 414.

1202. L. Aelio Caes. divi Hadriani Aug. F. Cos. II. F. —

1203. Imp. Caesari L. Aurelio Vero Aug. Armeniac. Med. Parthic. Pontific. Tribunic. pot. VIIII. Imp. V. Cos. III. P. P. —

1204. Imperatori Caesari divi Marci Antonini Pii Germanici Sarmatici filio, divi Pii nepoti, divi Hadriani pronepoti, divi Traiani Parthici abnepoti, divi Nervae adnepoti, L. Aurelio Commodo Augusto Sarmatico Germanico Maximo Britannico Pontifici maximo Tribuniciae potest. XVIII. Imperat. VIII. Consuli VII. Patri patriae. — In castello S. Angeli, hae tres inscriptiones molis Hadriani. Grut. p. 253.

1205. Divo Antonino Aug. Pio Antoninus Augustus et Verus Augustus filii. — Romae. In basi columnae Antoninianae. Nardini III. p. 85. Orel. 848. Platner Beschr. R. II. p. 388. III. 3. p. 141.

1206. Divo Antonino et divae Faustinae ex S. C. — Romae in porticu templi Faustinae, quod foro Rom. imminet. Gruter. 257, 5. Orel. 868. Becker röm. Alterth. I. 357.

1207. Divae Faustinae Augustae Imp. Caesaris T. Aelii Hadriani Antonini Aug. Pii Maximi Trib. pot. IIII. Cos. III. P. P. — Romae. Murat. 239. Orel. 851.

1208. Imp. Caes. L. Septimius Severus Pius Pertinax Aug. Arab. Adiabenic. Parthic. Maximus Trib. potest. XI. Imp. XI. Cos. III. P. P. et Imp. Caes. M. Aurelius Antoninus Pius Felix Aug. Trib.

---

1) vir clarissimus.

potest. VI. Cos. Procos. incendio. consumptam restituerunt. — Romae, in porticu Octaviae. Platner Beschr. R. III. 3. p. 466.

1209. Imp. Caes. Lucio Septimio M. fil. Severo Pio Pertinaci Aug. Patri patriae, Parthico Arabico et Parthico Adiabenico, Pontific. maximo, Tribunic. potest. XI. Imp. XI. Cos. III. [1]) Procos et Imp. Caes. M. Aurelio L. fil. Antonino Aug. Pio Felici Tribunic. potest. VI Cos. Procos. P. P. optimis fortissimisque principibus ob rem publicam restitutam, imperiumque populi romani propagatum insignibus virtutibus eorum domi forisque S. P. Q. R. — Romae in arcu Septimii Severi. Grut. p. 265. Morc. Stil. LXXXXV. Orel. 912.

1210. Imp. Caes. L. Septimio Severo Pio Pertinaci Aug. Arabic. Adiabenic. Parthic. Max. Fortissimo Felicissimo Pontif. max. Trib. potest. XII. Imp. XI. Cos. III. [2]) Patri patriae et Imp. Caes. M. Aurelio Antonino Pio Felici Aug. Trib. potest. Cos. III. P. P. Procos. fortissimo felicissimoque Principi et Iuliae Aug. matri Aug. N. [3]) et castrorum et senatus et patriae et Imp. Caes. M. Aureli Antonini Pii Felicis Aug. Parthici Maximi Britannici Maximi argentarii et negotiantes boarii huius loci qui invehent devoti numini eorum — Romae. In minori arcu Septimii Severi in foro boario. Grut. p. 526. Orel. 913.

1211. Gallieno clementissimo Principi. cuius invicta virtus sola pietate superata est et Saloninae sanctissimae Aug. M. Aurelius Victor dedicatissimus numini maiestatique eorum. — Romae. Inscriptio arcus Gallieni. Grut. p. 274. Orel. 1007.

1212. Imp. Caes. M. Opelli Severi Macrini Aug. M. Opelli Severi Diadumeniani Caes. Prin. iu. [4]) castris praetori Terentius Cassander fecit. — Rom. in aquaeductu castrorum praetoriorum. Nardin. II. 52. Orel. 21.

1213. Quod tibi non vis, alteri ne feceris. — Severus Alexander in palatio et in publicis operibus praescribi iussit. Lamprid. Alex. Sever. c. 51. Morc. Op. II. 138.

1214. Imp. Diocletianus C. Aug. Pius Felix plurimis operibus in colle hoc excavato saxo quaesitam aquam iugi profluvio ex tofo hic scatentem invenit, Mar. [5]) salubriorem, Tiber. [6]) leviorem, curandis aegritudinib. statera iudicat. Eius receptui puteum ad prox. triclin. [7]) usum in hoc spaeristerio ubi et imperat. Nymfeum F. C. [8]) — Romae. Mazoch. p. 127. Grut. p. 178. Nardin. p. 473. Orel. 57.

---

1) Post Chr. 203. — 2) Post. Chr. 203. quocum tamen sequentes Caracallae notae minime coeunt. Ante Getae interfectionem eius nomen legebatur post: *potest VII. Cos.* et nomen Fulviae Plautillae post: *Antonini Pii Felicis Aug.* v. Fontanini Antiqq. Ed. Graev. p. 22. Orel. — 3) Augusti nostri. — 4) principis iuventutis. Supplendum: *iussu*, vel simile quid. Orel. — 5) *Martia.* Mazoch. — 6) Turbata haec videntur ita ordinanda: Marcia salubriorem curandis aegritudinibus, Tiberina leviorem statera indicatam. — 7) proximi triclinii. — 8) imperatorium nymfeum faciendum curavit. Sed Mazoch: *ubi et imperatoriam dictylotecam* (sic) *pos.* Orel.

1215. Impp. Diocletianus et Maximianus Augg. repurgatis fontium rivis et itinerib. eorum ad perennem usum refectis Tiberino Patri aquarum omnium et repertoribus mirabilium fabricar. priscis viris honori dederunt. Curante aquas L. Aelio Dionysiodo.[1] V. C. — Romae. Grut. 178, 6. Orel. 1054.

1216. DD. NN. Diocletianus et Maximianus invicti seniores Augg. patres Impp. et Caess. et DD. NN. Constantius et Maximinus nobilissimi Caesares thermas felices Diocletianas, quas Maximianus Aug. absens ex Africa sub praesentia maiestatis disposuit ac fieri iussit et Diocletiani Aug. fratris sui nomini consecravit coemptos[2] aedificiis pro tanti operis magnitudine omni cultu perfectas Romanis suis dedicaverunt. — Romae. Grut. p. 178. Orel. 1056. correctius Mommsen, Archäolog. Zeitg. 1846. p. 229.

1217. Genio Iovii Aug. Iovia porticu eius a fundamentis absoluta excultaque Aelius Dionysius V. C. operi faciundo. — Prope theatrum Pompeii repert. Grut. p. 111. Platner Beschr. R. III. 3. p. 54.

1218. Imp. Caes. Fl. Constantino Maximo P. F.[3] Augusto S. P. R. Q. quod instinctu divinitatis mentis magnitudine cum exercitu suo tam de tyranno quam de omni eius factione uno tempore iustis rem publicam ultus est armis arcum triumphis insignem dicavit. — (Ab utroque latere): Votis X. Votis XX.[4] — Sic. X. Sic. XX.[5] — (Intra fornicem maioris arcus): Liberatori urbis. — Fundatori quietis. — Romae. Inscriptio in arcu triumphali Constantini p. Chr. an. 316. exstructo. Orel. 1075.

1219. Domino Constantino Max. Pio Felici ac Triumphatori semper Aug. ob amplificatam toto orbe R. P.[6] factis consultisq. S. P. Q. R. dedicante Anicio Paulino Iuniore V. C.[7] Cons. ord. Praef. urbi. — Romae in basilica Constantini. Grut. 1086. Orel. 1081.

1220. Petronius Perpenna Magnus Quadratianus V. C. et Iul. Praef. urb. Constantianas thermas longa incuria et abolendae civilis vel potius feralis cladis vastatione vehementer adflictas, ita ut agnitionem[8] sui ex omni parte perdita desparationem cunctis reparationis adferrent, deputato ab amplissimo ordine parvo sumptu quantum publicae patiebantur angustiae ab extremo vindicavit occasu et provisione largissima in pristinam faciem splendoremque restituit. — Romae, inscript. therm. Constantinianarum. Grut. 177. Orel. 1147.

1221. Divo Romulo N. M. V.[9] Cos. ord. II. filio D. N. Maxentii invict. *viri et semp.* Aug. nepoti T.[10] divi Maximiani senio-

---

1) Pro *Dionysiodoro* volunt *Dionysio* ex Grut. 111, 6. Consuli omnino Saxii Misc. 4. p. 184. Or. — 2) mendose pro: coemptis. — 3) Pio felici. — 4) votis decennalibus; votis vincennalibus. — 5) Sicut decennalibus. — 6) rem publicam. — 7) vir clarissimus. — 8) mendose pro: *agnitione.* — 9) nobilis memoriae viro. — 10) ter, explicat Nibby, contradicente Orellio, qui et illud alterum supplementum invicti *viri* nihil esse iudicat atque excidisse arbitratur *pii felicis* post *invicti.*

ris ac *bis Augusti.* — Romae, in circo Maxentii. Nibby Dissertazione del circo di Romolo. Rom. 1825. Burgess Description of the circus on the via Appia. London. 1828. Platner u. Bunsen Beschr. R. III. 1. p. 633. Orel. 1069.

1222. Domini nostri Imperatores Caesares Fl. Valentinianus Pius Felix Maximus Victor ac Triumf. semper Aug. Pontif. maximus, Germanic. Max. Alamann. Max. Franc. Max. Goth. Max. Trib. pot. VII. Imp. VI. Cons. II. P. P. P.[1]) et Fl. Valens Pius Felix. Max. Victor ac Triumf. semper Aug. Pontif. maximus, Germanic. Max. Alamann. Max. Franc. Max. Gothic. Max. Trib. pot. VII. Imp. VI. Cons. II. P. P. P. et Fl. Gratianus Pius Felix Max. ac Triumf semper Aug. Pontif. Maximus, Germanic. Max. Alamann. Max. Franc. Max. Goth. Max. Trib. pot. III. Imp. II. Cons. primum P. P. P.[1]) pontem felicis nominis Gratiani in usum senatus ac populi Rom. constitui dedicariq. iusserunt. — Romae. Inscriptio pontis Cestii. Grut. 166. Orel. 1117. Platner Beschr. R. III. 3. p. 561. Becker röm. Alt. I. 699.

1223. S. P. Q. R.[2]) Impp. Caess. DD. NN. invictissimis Principibus Arcadio et Honorio victoribus et triumfatoribus semper Augg. ob instauratos urbi aeternae muros portas ac turres egestis inmensis ruderibus ex suggestione V. C. et inlustris Comitis et Magistri utriusque militiae Fl. Stilichonis ad perpetuitatem nominis eorum simulacra constituit curante Fl. Macrobio Longiniano V. C. Praef.[3]) urbis D. N. M. Q.[4]) eorum. — Romae, in porta St. Laurentii. Grut. p. 165. Orel. 2. Platner Beschr. R. R. III. 2. p. 311. Becker Handb. der röm. Alterth. I. 190. not. 289.

1224. Imperante Dn. Piissimo ac Triumphali semper Iustiniano PP. Aug. ann. XXXVIIII.[5]) Narses vir gloriosissimus Ex praeposito sacri palatii Ex Cons. atque Patricius post victoriam Gothicam ipsis eorum regibus celeritati mirabili conflictu publico superatis atque prostratis libertate urbis Romae ac totius Italiae restituta pontem viae Salariae usque ad aquam a nefandissimo Totila tyranno distructum purgato fluminis alveo in meliorem statum quam quondam fuerat, renovavit. — In ponte Salario. Grut. 161. Orel. 1162. Versus in altera parte insculptos V. inter inscriptiones poeticas.

1226. Optimo clementiss*imo* *piissi*moque[6]) Principi Domino N.[7]) *Imp*eratori *Phocae* perpetuo a Do[8]) coronato, triumphatori semper Augusto Smaragdus Ex praepos. sacri palatii ac Patricius et Exarchus Italiae devotus eius clementiae pro innumerabilibus pietatis eius beneficiis et pro quiete procurata Ital. ac conservata libertate

---

1) Hagenbuchius explicat: Pater patriae praestantissimus, vel: Pater patriae perpetuus; Orellius: Perpetuus Princeps. — 2) senatus populusq. rom. — 3) nomina Stilichonis et Macrobii erasa sunt, non adeo tamen quin vestigia appareant. — 4) devoto numini maiestatique. — 5) 565 p. Chr. — 6) Ita supplet Fea; clementiss. felicissimoque, Visconti. — 7) nostro. — 8) deo.

hanc sta*tuam maiestat*is eius auri splend*ore fulgen*tem [1]) huic sublimi columnae ad perennem ipsius gloriam imposuit ac dedicavit die prima mensis Augusti indict. und. PC. [2]) pietatis eius anno quinto. — Romae, in columna Phocae. Fea Iscriz. di monum. publ. R. p. 5. Visconti Lettera sopra la colonna dell' imperatore Foca. Rom. 1813. Nibby For. Rom. p. 137. Platner und Bunsen Beschr. R. III. 1. p. 271.

1227. C. Avilius Licinius Trossius Curator scholam de suo fecit. Bebrix Aug. L. Drusianus, A. Fabius Xanthus Cur. [3]) scribis librariis et praeconibus Aed. cur. [4]) scholam ab inchoato refecerunt, marmoribus ornaverunt, Victoriam Augustam et sedes aeneas et coetera ornamenta de sua pecunia fecerunt. — Romae. In eiusdem epistylii parte exteriori: Bebrix Aug. L. Drusianus, A. Fabius Xanthus Cur. imagines argenteas deorum septem post dedicationem scholae et mutulos cum tabella aenea de sua pecunia dederunt. — Grut. p. 170. Nardin. p. 663. Morcel. Stil. CCLXXVIII. Orel. 2502 qui quidem cum Morcellio nonnisi posteriorem tituli partem exhibet; Platner et Bunsen Beschr. R. III. 2. p. 9. Becker Röm. Alterth. I. p. 318.

1228. Benedictus alme urbis summus senator restauravit hunc pontem fere dirutum. — In ponte Cestio. Smet. fol. 3. Grut. p. 160.

1229. In honorem domus Augustae. Ti. Claudius Secundus coactor cum Ti. Claudio Ti. Quir. Secundo F. III vir et IIII vir scholam cum statuis et imaginibus ornamentisque omnibus sua impensa fecit. — Romae in limine superiore portae exterioris S. Alexii in Aventino. Grut. p. 169.

1230. Salvis dominis nostris Honorio et Theodosio, victoriosissimis principibus, secretarium amplissimi senatus, quod vir inlustris Flavianus instituerat et fatalis ignis absumpsit, Flavius Annius Eucharius Epifanius V. C. Praf. urb. vice. sacra iud. [5]) reparavit et ad pristinam faciem reduxit. — Romae. Grut. 170. Orel. 28. Platner und Bunsen Beschr. d. St. R. III. 2. p. 109.

1231. Flavius Philippus vir clarissimus Praefectus urbi nymfeum sordium squalore foedatum et marmorum nuditate deforme ad cultum pristinum revocavit. — Romae. Grut. p. 181. Preller Region. p. 110. not.

1232. Gabinius Vettius Probianus V. C. Praef. urb. [6]) statuam quae basilicae Iuliae a se noviter reparatae ornamento esset adiecit. — (In latere sinistro eiusdem lapidis): Dedic. XV. K. Febr. per T. Arrium Bassianum C. V. Cur. oper. publicorum. *An*ulino II. et Aufid. Frontone Cos. [7]) — Romae. Grut. p. 171. Bulletin. d. Inst.

---

1) Fea; statuam pietatis eius auri splendore micantem. — 2) indictione undecima post consulatum. — 3) curator. — 4) aedilis curulis. — 5) iudicans. — 6) p. Chr. 377. — 7) p. Chr. 199.

1835. p. 37. Platner u. Bunsen. Beschr. R. III. 2. p. 84. Becker. Röm. Alt. I. p. 341.

1233. P. Rubrius Trophimus et P. Rubrius Agatho solarium refecerunt et vermiculum straverunt, item pavimentum spicam straver. et sedilia, circumitum refecerunt inpensa sua T. Sextio Magio Laterano Cos.[1] — Romae mus. Vatic. Murat. 314, 3. correctius Fea. Framm. d. fast. p. LXIX. Cf. Morc. Op. ep. III. p. 108.

1234. Salv*is* *D. D.* N. N.[2] Theodosio et Placido *Valentiniano* Ruf*us* Caecina Felix Lampadius V. C. *et inl.*[3] *Praef. urb.* harenam amphitheatri a novo una cum pod*io et portis posti*cis sed et reparatis spectaculi gradibus *restituit.* — Romae in amphitheatro Flavio. Nard. I. p. 235. Supplevit Nibbyus. Orel. 13.

1235. Decius Marius Venantius Basilius V. C..[4] et inl. Praef. urbi. Patricius, Consul ordinarius[5] arenam et podium, quae abominandi terrae motus ruin. prostravit, sumptu proprio restituit. — Rom. in amphitheatro Flaviano. Müller For. Roman. p. 104. Orel. 14. Fea Osservazioni sull' arena dell' anfitheatro Flav. p. 41.

1236. a) Aqua Traian. Q. Anicius Q. F. Antonian. Cur. thermarum Varianarum. — b) P. Cornelio Dolabella C. Iun. Silano Cos.[6] Aqua Mar.[7] — c) L. Iun. Claro et Aurel. Severo Cos. castrum praetorium. P.[8] LXX. — Romae in tubis plumbeis ad aquae ductus pertinentibus. Grut. p. 183. ubi plures aliae eiusdem generis inscriptiones collectae inveniuntur.

§. 2. In aedificiis publicis Italiae et provinciarum; tituli respectu generis aedificiorum non habito; tituli secundum aedificiorum publicorum genera dispositi (i. e. pontium; aquaeductuum; murorum munimentorum et portarum; locorum publicorum et plurium aedificiorum coniunctorum; basilicarum; balneorum et thermarum; theatrorum, amphitheatrorum; porticuum; scholarum; aedificiorum variorum).

1237. Q. Pomponius Q. F. L. Tulius Ser. F. Praitores aere Martio emeru. — Cori. Henzen Sui pretori e dittatori de municipii; Annal. dell' Instit. di corrisp. arch. Vol. III. della serie nuova. Rom. 1846. p. 254.

1238. Quaistores aire moltaticod dederond. — Firmi. In tabella aenea. Maff. Mus. Ver. p. 469. Morc. Op. ep. II. 134.

1239. Imp. Nerva Trai*an*. Pontif. Max. *leg*. I. Adi. leg. XI.

---

1) Post Chr. 94. — 2) dominis nostris. — 3) inlustris. — 4) vir clarissimus. — 5) Post Chr. 486. secundum Marinium; ad ann. post Chr. 508. refert Almelov. Fast. Orell. Terrae motus accidit 487. post Chr. Clinton. Fasti rom. p. 700. Venantius consul fuit an. 507 et 508. Ibid. p. 722. — 6) post Chr. 10. — 7) aqua Marcia. — 8) pedes.

C.[1]) — Aquis Aureliis. Fragmentum inscriptionis, cuius forma titulum aedificii alicuius arguit. Leichtlen Traian als Gründer oder Mitstifter von Baden-Baden, Schrift. d. Freiburger Gesellsch. zur Beförder. d. Geschicht. I. p. 1 sqq. Rappenegger I. 7.

1240. Imp. Caesar divi Severi Pii filius divi Marci Antonini nepos, divi Antonini pronepos, divi Hadriani abnepos, divi Traiani Parthici et divi Nervae adnepos M. Aurelius Antoninus Pius Felix Aug. Parthicus Max. Britannicus Max. Pontifex max. Trib. pot. XVII. Imp. IIII. Cos. IIII. restituit. — Malacae in Hispania. Maff. Mus. V. p. 427. Morcel. Stil. CCXXXXIII.

1241. Imp. Domino N. Severo Alexandro Aug. III. et Cassio Dione II. Cos. L. Pomponius Constans et M. Ursinius Verus II vir. *de*dicaverunt. — Kienberg in Bavaria. Bullet. arch. 1839. p. 136.

1242. Beatissimis temporibus dominorum nostrorum *Gratiani* et Theodosii semper et ubique vincentium, administrante Pompili. V. C.[2]) amplissimoque Proconsule et Thersio Crispino Megethio V. C. Valentinus vir honestissimus curator rip.[3]) locum *ruinis obrutum*, qui antea squalore et sordibus foedabatur ad pium usum et ad peregrinorum hospitalitatem in meliorem *statum* propria pecunia adhornavit. — Ghelma. Clarac Musée. Livr. 13. pl. LXXVI.

1243. Cn. Sulpicius Cn. F. Ruf. IIII vir iur. dic. sublaqueavit trabes tecti ferro suffixit, lapide stravit, podio circumclusit sua pecunia et dedit Decurionatus nomine HS. IↃↃ ∞ in commeatum legionibus HS. ∞ ∞ ∞. in aedem Dianae restituendam HS. IↃↃ ∞ CC. in ludos victoriae Caes. August. IↃↃ ∞ ∞ DCCL. — Eugubii. Grut. p. 172, 14.

1244. Cn. Plaetorius Macrinus colonis et incolis ex ea pequnia quae ei in statuas collata est. — Castri Novi. Maff. Gall. ant. ep. 14. Morc. Stil. CCXXXV.

1245. Ti. Claudio Nerone Q. Quintillo Varo Cos.[4]) constitutum est. — Florentiae. Murat. p. 297. Morc. Op. ep. II. 136.

1246. M. Herennius M. F. Gallus, Q. Viserius Q. F. Duovir. Quinq. D. D. S. F. C.[5]) Iidemq. prob.[6]) arcitectus[7]) Hospes Appiai S.[8]) — Cajazzo. Guarini Tituli nonnulli p. 27. Avellino Bullet. Napol. 1842. p. 136.

1247. L. Aemilius M. F. M. Nep. Quir. Rectus domo Roma qui et Carthaginensis[9]) et Sicelitanus et Assotanus et Lacedaemon et Argivus et Bastetanus scriba Quaestoris, scriba aedilicius, donatus equo publico ab Imp. Caesare Traiano Hadriano Augusto, Aedilis

---

1) legio prima Adiutrix, legio undecima Claudia. — 2) Pompilio viro. clarissimo. — 3) riparum. — 4) 741 U. C. — 5) de decurionum sententia faciendum curaverunt. — 6) probaverunt. — 7) sic pro: *archit.* — 8) servus. — 9) Carthaginis novae in Hispania.

coloniae Carthaginensis, Patronus rei publicae Assotanorum, civis adlectus ob honorem aedilitatis concordia Decurionum hoc opus testamento suo fieri iussit epulo addito. Aemilius Senex heres sine deductione XX vel tributorum ex CCL libris argenti fecit. — Carthagenae. Mur. 1096. Or. 3040.

1248. M. Holconius Rufus D. V. I. D. ter.[1] C. Egnatius Postumus D. V. I. D. ter. ex D. D.[1] ius luminum opstruendorum HS ∞ ∞ ∞ redemerunt parietemque privatum col. Ven. cor.[2] usque ad tegulas faciund. coerarunt. — Pompeiis. Romanelli Viaggio a Pomp. T. I. p. 163. Orel. 2416.

1249. C.[3] Sumlocene. — Sülchen prope Rottenburg. In tegulis forma impress. Iaumann Colon. Sumlocene. tab. 26. nr. 16.

1250. Sumloc. — Ibid. In tegulis stilo insculpt. Iaumann. l. l. tab. 16. nr. 9.

1251. a) Pr. Cur. col. Sum. — b) .... Prae. Cur. Sumlocen. — Ibid. a) forma impress. b) stil. inscript. Iaumann. l. l. tab. 27, 7. 21, 5.

1252. Imp. Caesar Divi F. Augustus Pontif. maxim. Cos. XIII Imp. XX. Tribunic. potest. XXXVII. P. P. Ti. Caesar divi Augusti F. divi Iulii N. Aug. Potif. maxim. Cos. IIII. Imp. VIII. Trib. potest. XXII. dedere. — In ponte Ariminensi. Grut. 160, 2. Orel. 604.

1253. Imp. Caesar divi Nervae F. Nerva Traianus Optimus Aug. Germ. Dacicus Tribunic. potest. XIX. Imp. XI. Cos. VI. P. P. faciundum curavit. — In ponte Metauri. Fabr. p. 398. Morc. Op. II. 133.

1254. Aeterni Imperatores Diocletianus et Maximianus Augusti et perpetui Caesares Constantius et Maximianus pontem Matauro. — Ad pontem Metauri. Fabr. p. 398. Morc. Op. II. 132.

1255. Municipia provinciae Lusitaniae stipe conlata quae opus pontis perfecerunt: Icaeditani, Lanciensis, Oppidani, Talori, Interannienses, Colarni, Lancienses, Trascudani, Aravi, Meidubrigenses, Arabrigenses, Banienses, Praesures. — Alcantarae in Hispan. Grut. 162, 2. Hultmann Misc. epigraph. p. 200. Orell. 162. Morcell. Stil. CCXIII.

1256. Ex auctoritate Imp. Caesaris Traiani Hadriani Aug. pontes viae novae Rusicadensis R. P.[4] Cirtensium sua pecunia fecit Sex. Iulio Maiori Leg. Aug. leg. III. Aug. Pr. Pr.[5] — Prope Philippeville (Lambaesam) in Africa. Letronne in Iournal des savans. Octobre. 1847. p. 624.

1257. Ti Claudius Drusi F. Caesar Aug. Germanicus, Pontif.

---

1) Duumvir iuri dicundo tertium ex decurionum decreto. — 2) Collegii Venerei corporatorum. Orelli conicit: VENEREOR. — 3) colonia. — 4) res publica. — 5) legato Augusti legionis III. Augustae Propraetore.

max. Trib. potest. VI. Cos. desig. IIII. Imp. XII. P. P. fossis ductis a Tiberi operis Portu. caussa emissisque in mare urbem inundationis periculo liberavit. — P. E. Visconti Sopra un iscrizione dell' imperatore Claudio trovata in Porto. Atti dell' pontif. accadem. di archeolog. Tom. VIII. p. 213.

1258. Imp. Caesar divi Hadriani fil. divi Traiani Parthici nepos, divi Nervae pronepos T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug. Pius Pont. max. Trib. pot. II. Cos. II. designat. III. P. P. opus pilarum vi maris conlapsum a divo patre suo promissum restituit. — Puteolis. Grut. p. 163. Morc. Stil. CCXXXXII. Orel. 841.

1259. Post. Mimesius C. F. T. Mimesius Sert. F. Ner. Capidas C. F. Ruf. Nor. Barbius C. F. C. Capidas T. F. C. N. Volsienus T. F. Marones murum ab fornice ad circum et fornicem cisternamq. D. S. S. [1]) faciundum coiravere. — Asissiis in Umbria. Grut. p. 166.

1260. Divus Augustus, Ti. Caesar divi Augusti F. divi N. [2]) Augustus aquas in coloniam perduxerunt. — Brixiae. Maff. Ver. illustr. lib. II. n. 27. Morc. Op. II. 129.

1261. a) An. XII. Imp. Nerva Traiano Caesare Aug. Germanico Dacico per Sulpicium Simium Praef. Aeg. — b) Fons felicissimus Traianus Dacicus. — Monte Claudiano in Aegypto. In arae lateribus duobus. Letronne Recueil des inscriptions de l'Egypte I. p. 420.

1262. C. Oppius Verus, M. Turpilius Priscus F. IIII vir I. D. aquam caelestem dilabentem montibus collectam interciso aggere per formam cur. [3]) sua factam in piscinis repurgatis longo tempore cessantibus P. P. [4]) perduxerunt. Ex S. C. — Corae. Grut. 180, 2. Morcell. Stil. CCXXXXVI.

1263. Fontem hunc Lysium quem C. Lysius C. L. Secundus pater construxit, C. Lysius Postumus opere musivo exornavit. — In agro Interamnensi. Mur. 478, 7. Orel. 3323.

1264. C. Vibullius C. F. Stel. [5]) Labeo Praef. alim. et Decurio Col. Urban. [6]) aquarum cursus rest. [7]) ex S. C. M. Silvano et Augurino Cos. [8]) — Prope Capuam. Morc. Op. ep. II. 135.

1265. L. Marullius L. Marulli Arabi filius Quir. [9]) Aeternus II vir aquas earumque ductum D. S. D. [10]) — Vesunnae. Acad. Paris. Inscript. Tom. XXVII. p. 171. Morc. Stil. CCXXXIII.

1266. Imp. Caes. divi Traiani Parthici Hadrian. Aug. Pont. maximo, Trib. potest. XVI. Cos. III. [11]) P. P. aqua inducta Colon. Dacic. Sarmiz per Cn. Papirium Aelianum legat. eius Pr. Pr. [12]) —

---

1) de senatus sententia. — 2) nepos. — 3) cura sua. — 4) pecunia publica. — 5) Stellatina tribu. — 6) Praefectus alimentorum et decurio coloniae Urbanae. — 7) restituit. — 8) 909 U. C. — 9) Quirina tribu. — 10) de suo dedit. — 11) Post Chr. 133. — 12) Propraetorem.

In sacello pagi Bodogfalvensis. Grut. 177, 3. Orel. 812. Maffei M. V. p. 240. Morcell. Stil. CCLI.

1267. Imp. Caes. Fl. Val. Constantinus Felix Maximus aquas Iasas olim vi ignis consumtas cum porticibus et omnibus ornamentis ad pristinam faciem restituit provisione etiam pietatis suae nundinas die solis perpeti anno constituit, curante Val. Catullino V. P. PP. super. 1) — Warasdin in Croatia. Schoenvisner Antiq. Sabar. p. 397. Or. 508.

1268. Imp. Caesar T. Aelius Hadrianus Antoninus Aug. Pius Cos. III. Trib. pot. II. P. P. aquaeductum in novis Athenis coeptum a divo Hadriano patre suo consummavit dedicavitque. — Athenis. Grut. 177, 4. Orel. 511.

1269. Imp. Caesar divi F. Aug. Parens coloniae murum et turrIs dedit. T. Iulius Optatus turrIs vetustate consumptas impensa sua restituit. — Iaderae. Maffei Mus. Veron. 95, 1. Morc. St. CCXXXVIII.

1270. P. Nonius P. fil. Glitus II vir D. P. S. murum R. C. 2) Venusiae. Lupulus p. 337. Orel. 3268.

1271. Ti. Caesar Aug. F. Augustus, Drusus Caesar Aug. F. portam F. C. 3) — E ruderibus Laudis Pompeiae. Ferrar. Dissert. p. 268. Morc. Stil. CCXXVII.

1272. Dn. Placidus Valentinianus praestantissimus omnium retro *Principum* salvo adque concordi Domino Theodosio invictissimo Aug. *ad gloriam* nominis sui Neapolitanam *civitatem* ad omnes terra marique incursiones expositam et nulla *securitate* gaudentem ingenti *cura adque* sumptu muris turribusque munivit. — Neapoli. Donat. II. p. 242. Zacariae Istituz. p. 473 supplevit. Orel. 1144.

1273. L. Numistronius L. F. Decian. C. Lucius M. F. M. Quintius L. F. Mess. 4) Aediles portas, turres, murum ex S. C. faciund. coeraverunt eidemq. probarunt. — Fundis. Grut. p. 168. Morc. Stil. CCXXX.

1274. A. Hirtius A. F. M. Lollius C. F. Ces. 5) fundamenta murosque ae 6) solo faciunda coerave. eidemque probavere. In terram fundamentum est pedes altum XXXIII. In terram ad idem exemplum quod supra terram silici. — In arce Ferentina. Candidi-Dionigi Viaggi p. 14. Or. 589. Mur. p. 477. Emendatius apud Bunsen Antichi stabilmenti ital. in Annal. arch. VI. p. 144.

1275. C. Quinctius C. F. Valg. Patron. munic. M. Magi. Min. 7) F. Surus, A. Patlacius Q. F. IIII vir D. S. S, 8) portas, turreis, moiros, turreisque aequas qum 9) moiro faciundum coiraverunt. — Aeclani s. Aeculani. Romanelli Viaggio T. I. p. 208. Or. 566.

---

1) viro perfectissimo, Praeposito Panoniae superioris. — 2) De pecunia sua murum reficiendum curavit. — 3) faciundam curaverunt. — 4) Messianus. — 5) Censores. — 6) pro: e. — 7) Magius Minatius. — 8) de senatus sententia. — 9) pro: *cum*.

1276. Imp. Caesar M. Antonius Gordianus P. F. Aug. principia et armamentaria conlapsa restituit per Maecilium Fuscum Leg. Aug. Pr. Pr. [1] curante M. Aur. Quirino Pr. coh. I. L. Gor. [2] — In Anglia. Mur. 460, 1. Orel. 975.

1277. Imp. Caesar divi F. Augustus Cos. XI. Tribu. potest. VIII. portas, muros col. dat. — Nemausi. Annal. archeol. X. p. 98.

1278. Imp. Caes. G. Aure. Val. Diocletianus Aug. Pont. max. Sar. Max. Pers. Max. Trib. pot. XI. Imp. X. Cos. V. PP. et Imp. Caes. M. Aur. Val. Maxsimianus Aug. Pont. max. Sar. Max. Pers. Max. Trib. pot. X. Imp. VIII. Cos. IIII P. P. et Impp. Fl. Val. Constantius et Gal. Val. Maximianus filii Caess. murum Vitudurensem a solo instaurarunt, curante Aurelio Proculo V. C. Pr. prov. max. Seq. — Windisch., nunc Constantiae asservat. Grut. 166. Or. 467. Neugart. Episcopat. Constant. Proleg. p. CXLIII. ... Rappenegger. I. n. 1.

1279. Imp. Caesar Cos. desig. tert. III vir R. P. C. [3] iterum muros turresq. fecit. — Tergeste. Grut. 166. Or. 595.

1280. P. Marcius P. F. Hister, C. Maenius C. F. Rufus IIII vir. ex S. C. faciend. coerarunt eidemq. probarunt. — Spoleti in antiquis moenibus civitatis. Gruter. p. 167.

1281. C. Martius Sex. F. P. Popilius M. F. Q. Mucius P. F. M. Cornelius P. F. IIII vir. turrem ex D. D. adaugendam locaver. idemque probavere. — Gottolongi prope Brixiam. Grut. p. 167.

1282. Melia Anniana in memoriam Q. Laepici Q. F. Serg. [4] Bassi mariti sui emporium sterni et arcum fieri et statuas superponi test. [5] iussit ex HS. DCDXX. P. R. [6] — Iaderae in Dalmatia. Grut. p. 159. Montfaucon Antiq. expl. T. III. p. 178. Morc. Stil. CCXXXVII.

1283. M. Gavius T. F. Q. Visellius Q. F. Gallus Duovir. Quinq. [7] crepidines circ. [8] forum S. P. F. [9] — Calatiae. Crut. p. 168. Morc. Stil. CCXXXII.

1284. M. Nonius M. F. Balbus basilicam, portas, murum pecunia sua. — Herculanei. Romanel. Viaggio Tom II. p. 86. Or. 3280.

1285. M. M. [10] Holconi. Rufus et Celer cryptam, tribunal, theatrum S. P. [11] ad decus coloniae. — Pompeiis. Romanelli Viaggio. I. p. 189. Or. 3293. In Dissertat. isagog. ad vol. Hercul. p. 61. omissis verbis: *ad decus coloniae.*

1286. C. Catius M. F. IIII vir campum publice aequandum curavit maceriam et scholas et solarium semitam D. S. P. F. C. [12]

---

1) Propraetore. — 2) praefecto cohortis primae legionis Gordianae. — 3) rei publicae constituendae. — 4) Sergia tribu. — 5) testamento. — 6) permissu reipublicae. — 7) Quinquennales. — 8) circa. — 9) pecunia fecit. — 10) Marci duo. — 11) sua pecunia. — 12) de sua pecunia faciendum curavit.

Genio coloniae et colonorum honoris causa, quod perpetuo feliciter. Nolae. Grut. p. 109. Morc. Op. ep. II. 135.

1287. C. Aemilius C. F. Serg. [1] Homulinus Dec. col. Murs. [2] ob honorem flaminatus tabernas L cum porticibus duplicibus II quib. mercatus ageretur pecunia sua fecit. — Essek. Schoenvisner. Antiqq. Sabar. p. 29. Or. 3281.

1288. P. Magius P. F. Q. Minucius L. F. Ces. [3] basilicam fac. curavit de sen. sent. [4] — Catacii in Bruttiis. Fabr. p. 241. Morc. Stil. CCXXVIII.

1289. L. Ateius M. F. Capito Duomvir Quinq. [5] curiam, tabularium, scenarium, subsellarium loco privato de sua pecunia C. C. N. F. [6] coeravit, porticus, cenacula ex Decurionum decreto de sua pecunia C. C. N. [6] faciunda coeravit, idenq. probavit. — Castel nuovo. Marini Atti II. p. 528. Or. 2600.

1290. Iul. Nemesius Nomentan. vice M. Aurel. Imp. sacra Beticam gubern. praetorium in urbe Munda, quo patres et pop. ob remp. rite administ. conven. fieri mand. — Mundae in Hisp. Grut. p. 168.

1291. T. Pompullius L. F. Lappa, II vir, Quinq. Trib. mil. a populo Praef. fabr. ex testamento atrium auctionarium fieri et Mercurium Augustum sacrum poni iussit arbitratu Epaphrae liberti. — Corae. Morc. Stil. CCXXXXVIII. ex Giovenaz. Mss.

1292. C. Caecilius Q. F. Gal. [7] Gallus hab. equum pub. [8] Aed. hab. iur. dic. Q. [9] Propraet. Praef. pro. III vir IIII Praef. fabr. Cos. II. et Praet. II. hab. orn. Quinq. D. D. [10] ex V decuriis Dec. III. Quinquennalis, Praef. I. D. Rusicadi. Flamen divi Iulii, nomini [11] suo et Proxiniae M. F. Proculae uxoris suae et fil. Gallae et Galli et Coruncaniae et Nigellinae tribunal et rostra. S. P. F. C. — Philippville (Rusicada). Clarac Musée. livr. 13. pl. LXXXIV. 103.

1293. E. Caecilius Q. Gall. [13] Gallus S. P. [14] — Ibidem. prope proxime praecedentem titulum. Clarac Musée. livr. 13. pl. LXXXIV. 103. A.

1294. C. Sennius C. F. Vol. [15] Sabinus Praef. fabr. [16] balineum, campum, porticus ac aquas iusque earum aquarum tubo ducendarum ita ut recte praefluere possint vicanis Albinensibus D. S. D. [17] — Albinnae, qui vicus erat Allobrogum, nunc Alby. Murat. p. 485. Orel. 199. Morc. Stil. CCLXXXI.

---

1) Sergia tribu. — 2) decurio coloniae Mursiae (ubi nunc est Ersek.). — 3) Censor uterque. — 4) Senatus sententia. — 5) Quinquennalis. — 6) civibus Castri novi faciundum. — 7) Galeria tribu. — 8) habens equum publicum. 9) fortasse: aedilis habens iuris dicundi quinquennalitatem; sed aliquid turbati subesse videtur. — 10) habens ornamenta quinquennalicia decurionum decreto. — 11) sic pro: nomine. — 12) sua pecunia faciunda curavit. — 13) Quinti filius, Galeria tribu. — 14) sua pecunia. — 15) Voltinia tribu. — 16) Praefectus fabrorum. — 17) de suo dedit.

1295. Divus Aug. Parens dedit ..... [1] Augustus Germanicus refecit. In huius balinei lavation. HS. CCCC nomin. C. Aviasi T. F. Senecae F. sui [2] T. Aviasus Servandus pater testament. legavit, ut ex reditu eius summae in perpetuum viri et impuberes utriusq. sexsus gratis laventur. — Bononiae. Grut. p. 180. Orel. 3325.

1296. T. Varius T. F. Pol. [3] Rufinus Geganius Facundus Vibius Marcellinus Equo publ. Quiquennalic. nomine suo et T. Vari Longi filii sui balineum a L. Rufellio Severo P. P. Tr. [4] factum, qnod res publica a novo refecerat, incendio ex maxima parte consumptum operibus ampliatis pec. sua restituit. — Fani. Morc. Op. II. 129.

1297. Signa translata ex abditis locis ad celebritatem Thermarum Severianarum Audentius Aemilianus V. C. Con. Camp. [5] constituit dedicarique precepit curante T. Annonio Chrysantio V. P. [6] — Friniani prope Atellam. Fabret. 280, 173. Orel. 3275. Morc. Stil. CCLIIII.

1298. Thermas maritimas intresecus refectione cellarum, foris soli adiectione DDD. NNN. [7] Valens, Gratianus et Valentinianus Victor. ac Triumf. semper Aug. Proculo Gregorio V. C. Praefecto annon. urbis Romae curante, decorarunt. — Prope Ostiam. Guascus. III. 145, 1258. Orel. 3327.

1299. M. Nigidius Vaccula P. S. [8] — In sedilibus aeneis balnei Pompeiani. Gell Pompeiana I. 107.

1300. Cn. Melisseo Cn. F. Apro, M. Staio M. F. Rufo II vir. iterum I. D. [9] labrum ex D. D. [10] ex P. P. F. C. [11] Constat HS. DCCL. — Pompeiis; in labro marmoreo. Goro p. 109. Or. 3277. Becker Gallus II. 30. Etiam Gell. Pompeian. I. 117 sed is quidem non satis emendate.

1301. L. Agusius Cn. F. L. N. Mussus, C. Arrenus T. F. Rufus Octoviri iterum balneas refici. C. S. C. — Noel des Vergers sur quelques inscriptions de l'Ombrie; Revue de Philolog. I. p. 532. ubi omnes inscriptiones quotquot octovirorum mentionem faciunt (numero sedecim) collectae proponuntur.

1302. Florente imperio DDD. AAA. CCC. Q. NNN. Gratiani Valentiniani et Theodosi Principum maximorum thermarum speciem ruinae deformitate sordentem et periculosis ponderibus imminentem, quae labantem populum metu sollicitudinis deterrebat exclusa totius scabie vetustatis ad firmam stabilitatem usumque tectorum Anicius Auchenius Bassus V. C. Proconsul Campaniae vice sacra iudicans reparavi in meliorem civitatis effigiem. — Veronae. Mur. p. 464.

---

1) erasum est Caligulae nomen. — 2) sic Gruter. habet; Gudius in Indice p. XLVI. *et sui*. Legend. videtur: *et suo* (sc. nomine). — 3) Pollia tribu. — 4) pecunia publica tributa. — 5) vir clarissimus consularis Campaniae. — 6) viro perfectissimo. — 7) Tres domini nostri. — 8) pecunia sua. — 9) duumviris iterum iuri dicundo. — 10) Decurionum decreto. — 11) ex pecunia publica factum.

1303. Imp. Caes. .... Pi Invict. Aug... balneum coh. I. Germ... vetustate colabsum restituerunt curante Q. Caec. Pudente V. C. Leg. Augg. Pr. Pr. [1] insistente Q. Mamil. Honorato Trib. coh. S. S. [2] — Iagsthausen in ditione Würtemberg. Nomen imperatoris vel Imperatorum duorum, Septimii et Caracallae vel Philipporum duorum consulto deleta sunt. Pauly Inscr. rom. p. 14. Steiner n. 35. Stälin Wurtemb. Gesch. I. p. 55. 105.

1304. C. Quinctius C. F. Valg. M. Porcius M. F. Duovir. Dec. decr. theatrum tectum fac. locar. [3] eidemque probar. — Pompeiis. Romanelli Viaggio. p. 207. Or. 3294.

1305. L. Cominus L. F. A. N. [4] C. Canuleus L. F. T. Tullius T. F. Kanus, L. Hirrius L. F. Latinus IIII vir. theatrum et proscaenium sua pecunia faciundum coeraverunt. — Volsiniis. Grut. p. 168. Mur. p. 474.

1306. Imp. Antonino Aug. Pio Antonia Cn. fil. Picentina C. Secundi Praetori Patron. *colo*niae Sacerdos divae Faustinae statuas quas ad ex*ornan*dum theatrum promi*serat* Faleriensibus posuit et *ob dedic.* Decurionibus, plebi urbanae di*visionem* dedit. — Faleriis in theatro. Annal. arch. XI. p. 45.

1307. M. Domitius M. F. Priscus Q. A. IIII vir A. P. [5] August. [6] D. D. [7] gratuitus podium cum lorica et aditus vivos fecit. — Mediol. Apian. p. 37. Grut. 172.

1308. Ti. Claudio Drusi F. Caesari August. Germanico Pontifici maximo Trib. potest. III. Cos. III. Imp. III. P. P. Celer Quidacilius pater nomine fili et suo testamento fieri iussit, C. Octavius L. T. Vel. Celer adiecta pecunia faciendum curavit. — Faleriis in theatro. De Minicis Teatro di Falerone, in: Annal. archeol. XI. p. 29.

1309. Umidia Quadratilla amphitheatrum et templum Casinatibus sua pecunia fecit. — Casini. Ann. Letter. d'Ital. II. p. 453. Morc. St. CCXXXVI.

1310. Q. Magurius Q. F. Fab. Ferox. lus. epidixib. [8] et cetaes [9] I. II. III. in greg. Veturian. quae et Iuniorum A. A. [10] dicavit euras VIII. et pertic. uncinor. XII. N. CCLIX. — Veronae. Maff. M. Ver. 127. Or. 2620. Iahn. Spec. ep. p. 87.

1311. (In amphitheatro Polensi singulis fere locis dominorum, ad quos pertinebant, nomina per literarum compendium insculpta sunt, ut:) L. C. F. — Lun. Iun. — Q. At. C. — L. L. P. — Stancovich. Anfit. di Pola p. 34. Or. 2536.

---

1) viro clarissimo legato Augustorum propaetore. — 2) tribuno cohortis supra scriptae. — 3) faciundum locarunt. — 4) Auli nepos. — 5) quaestor aerarii, quatuorvir aedili potestate. — 6) *augustal.* emendat Zumpt. De Augustal. p. 41. idemque iam legerat Reines. — 7) decreto decurionum. — 8) lusorum (vel: lusor) epidixibus. — 9) Legendum videtur: diaetaes s. diaetae. I. II. III. 10) in grege Veturiana quae et Iuniorum Aquis Aponis.

1312. Loca N. D. in circ. [1] Sex. Iul. Ianuarius Aedil. dat. — Lugduni. Maffei Gall. antiq. epist. 4. Morc. Stil. CCLVI.

1313. Loc. XXX. D. D. loc. [2] — Loc. A D A. LXX V. D. [3] — Arelate. In gradibus amphitheatri. Estraugin Etudes sur Arles. Aix. 1838. p. 34.

1314. Mag. pag. Aug. F. S. [4] pro lud. ex D. D. [5]
T. Atullius C. F. Celer. II vir. pro lud. lu. cun. F. C. [8] ex D. D.
L. Saginius II vir I. D. pr. lu. lu. [6] ex D. D.
N. Istacinius N. F. Cin. II vir pro lud. lum.
A. Adius A. F. Rufus II vir pro lud.
P. Caesetius Sex F. Capito II vir pro lud. lum.
M. Cantrius M. F. Marcellus II vir pro lud. lum. cum Cos. III. [7] F. C. [8] ex D. D. In margine podii Amphitheatri Pompeiani. Romanelli Viaggio I. 263. Or. 2540.

1315. M. Nasellius M. F. Pal. Sabinus, Praef. coh. I. Dalmatar. et Nasellius Vitalis pater Aug. II. Quinq. [9] paganis communib. pagi Lucul. porticum cum apparatorio et compitum a solo pecunia sua fecerunt et in perpetuum VI Id. Iun. die natali Sabini epulantibus hic paganis annuos ·X· CXXV. [11] dari iusserunt ea conditione, ut Non. Iun. pagum lustrent et sequentibus diebus ex consuetudine sua caenent, item VI. Id. Iun. die natali Sabini epulentur; quodsi factum non erit, tum hic locus ut supra scriptum est cum annuis CXXV in perpetuum ad collegium medicor. et ad libertos N. [12] pertineat ut ii VI Id. Iun. die natale Sabini hic epulentur. — Beneventi Fabr. p. 232. Or. 4132. Morcell. Op. II. p. 136.

1316. C. Caninius Rufus structor, C. Firmidius C. F. vestiarius, P. Blerra C. F. lanarius, Magistri vici porticum sua pecunia refecerunt. — Pisauri. Marm. Pisaur. 5. XI.

1317. L. Attius Quir. [13] Vetto Flamen II vir M. Flavi Canam. [14] suo et L. Atti Vindicis F. et Attiae Autumninae F. et Antoniae Proculae neptis nomine porticus lapideas marmoratas solo suo ludis scenicis impensa sua factis epulo dato D. D. [15] — Prope Hispalin. Maff. Mus. V. p. 422. Morcel. Stil. CCXXXXVII.

1318. C. Luctius L. F. Aulian. Q. Plausurius C. F. Varus, L. Ventidius C. F. Bassus, Q. Octavius C. F. Gracchin. IIII vir. por-

---

1) loca numero quingenta in circo. — 2) fortasse ita explicandae notae: loca triginta. Data Decurionibus loca. — 3) fortasse: loca data septuaginta viris decurionibus. — 4) Magister pagi Augusti Felicis Suburbani. — 5) pro ludis ex decurionum decreto. — 6) pro ludis lumina. — 7) Orel. coniicit: cuneos tres. 8) facienda curaverunt. — 9) Augustalis iterum Quinquennalis. — 10) Luculli sive Luculliani prope Beneventum. — 11) denarios centum viginti quinquae. — 12) nostros. — 13) Quirina tribu. — 14) municipii Flavii Canamensis. (Id munipium ad conventum iuridicum Hispalense pertinuisse videtur. Morc.). — 15) dedicavit.

ticus P.[1]) CCLX. et exsedram et pronaon, iter et porticum pone scaenam long. P. CXL. S. C. F. C.[1]) — Tibure. Grut. 172, 2. Morcel· Op. II. p. 302.

1319. L. Sepunius L. F. Sanditianus, M. Herrennius A. F. Epidianus, Duovir. I. D. schol. et horol.[3]) — Pompeiis. Or. 3298.

1320. Ex. S. C. Schola Aug. colleg. fabror. tignarior.[4]) impendis ipsorum ab inchoato exstructa solo dato ab T. Furio Primigenio qui et dedic. eius HS X. N. ded.[5]) ex cuius summ. redit.[6]) omnibus annis XII. Kal. Aug. die natalis sui epulentur. — Tolentini. Murat. p. 520. Morc. Stil. CCLII.

1321. Schola speculatorum legionum I. et II. Adiutricum Piarum Fidelium Severianarum refecta per eosdem quorum nomina infra scripta sunt, dedicante Fl. Aeliano Leg. Aug. Pr. Pr. Kal. Octob. Modesto et Probo Cos.[7]) Ael. Optatus, Ael. Candidus (cet. sequuntur duodeviginti nomina; in fine additur): Curante Aur. Pertinace frumentario. — Budae. Grut. p. 169.

1322. Orfia C. F. Priscilla HS VI. N. coll. F. quae Orfius Hermes avus eius in memoriam Orfi Severi filii sui ad exornandam scholam pollicitus erat, dedit. — Ostrae, quod oppidum nunc Mons Alboddus in agro Senogall. Don. Cl. II. 71. Morc. Stil. CCLXXVI.

1323. Imp. Caes. M. Aurelio Antonino Aug. P. P. et Imp. Caes. L. Aurelio Vero Armeniaco Aug. Ser. Cornel. Scipio Ofitus Procos. cum Uttedio Marcello Leg. suo dedicavit, C. Calpurnius Celsus Curator muneris pub. mun. aerar. II vir QQ. Flamen perpetuus arcum pecunia suo construend. cur. et marmore solido fecit. — Tripoli. Spon. Misc. p. 269. Mur. p. 454. Urlichs Vittoria sensa ale. in Annal. archeol. XI. p. 74.

1324. A. Hirtius A. F. M. Lollius M. F. Cos.[8]) fundamenta fornicis[9]) faciunda coiraver eidemque probavere. — Ferentini. Grut. p. 165. Bunsen. Antichi stabil. ital. in Annal. arch. VI. 145. not.

1325. P. Veidius P. F. Pollio Caesareum Caesari Augusto et Coloniai Beneventanae. — Beneventi. Vita Antiq. Genevent. I. 164. Morc. Stil. CCXXXIIII. Marini frat. arv. p. 384.

1326. Baebia T. F. Basilla Chalcidicum municipibus suis dedit. — Velleiae. Lâma p. 46. Or. 3290.

1327. M. Saufeius M. F. Rutilius, C. Saufeius C. F. Flacus culinam F. de S. S. C.[10]) eisdemq. locum emerunt de L. Tondeio L. F. Publicum est longu. P. CXLVIII. S. latum af muro ad L. Ton-

---

1) pedum. — 2) senatus consulto faciendum curaverunt. — 3) duoviri iuri dicundo scholam et horologium. — 4) schola Augusta collegii fabrorum tignariorum. — 5) sestertium decem millia nummum dedit. — 6) summae reditu. — 7) p. Chr. 228. — 8) legend. *Ces* (censores). — 9) *fundamenta et fornices.* Bunsen. — 10) faciendam de senatus sententia curaverunt.

dei vorsu P. XVI. — Praeneste. Mommsen, Welcker Rhein. Mus. 1847. p. 464.

1328. C. Suellius T. F. Aemili. T. Baebius L. F. Q. Suellius Q. F. Magistri cellam et culinam faciunda curarunt. — In agro Aquilano. Mur. p. 485.

1329. In honorem Ti. Claudii Caesaris Augusti Germanici Sex. Paeticus Q. F. Tertius et C. Paeticus Sex. F. Firmus horilogium cum sedibus paganis Laebactibus [1]) dederunt. — Fabr. p. 684. Morc. Stil. CCXXXXV.

1330. Q. Fulvius L. F. Rufus, Q. Argius Q. F. Celer pater II vir lanarias et quae in eis sunt sua peq. fecit ut ex eo vectigale quotannis mulsum et crustum natali Caesaris Augusti daretur. — Thelesiae in Samnitibus, in templo in basi secundum Smetium fol. 13 vers. Grut. p. 173; Thessalonicae, ex schedis Lucae Holstenii secundum Fabret. p. 606. quem quidem Morcell. Stil. CCLXXVII. sequitur hunc titulum enarrans.

1331. Salvis ac florentibus DD. NN. [2]) Honorio et Theodos. perpetuis semper Augg. Caecina Decius Acinatius Albinus V. C. Praef. praet. stabulum ne animalia cursus publici longi itineris labore diutius deperirent providit, constituit, aedificavit adque dedicavit IV die mens. [3]) curante Fl. Asterio Deputato. IIX. — In via Cassia. Doni. p. 77. Or. 3329.

1332. C. Safronius C. F. Ste. [4]) Secundus, Aed. Decur. Beneventi, pag. Veiani Curat. Patronus, triclinia pec. sua fec. et dedicatione pag. epulum dedit. Imp. Vero III. Cos. [5]) — Prope Beneventum. Garrucci Monum. Ligur. p. 31. Bulletin. arch. 1847. p. 169.

1333. Gal. Tettienus Pardalas et Tettiena Galene tetrastylum sua pecunia fecerunt item simulacra Castoris et Pollucis municipibus Asisinatibus don. deder. et dedicatione epulum Decurionibus sing. ·X· V. Sevir. ·X· III. plebei ·X· IS. dederunt. S. C. L. D. — Assisi. Bullet. archeolog. 1839. p. 146.

§. 3. *Viarum tituli in Italia et in provinciis a Principibus, magistratibus, privatis factarum. Lapides milliarii.*

1334. Senatus populusque romanus clivom Martis pecunia publica in planitiam redigendum curavit. — Romae. Grut. p. 152. Orel. 3. Morcell. Stil. CCXXIIII. Becker. Röm. Alt. I. 512.

1335. C. Caesar August. F. Cos. vias omnes Arimini stern. [6])

---

1) vici agri Belunensis incolae, qui hodie: *Lavazzo.* — 2) dominis nostris. — 3) cum numero IIX in fine tituli coniungas, ut sit IV die mensis Octobris. Haec est coniectura Gudii: nam inscriptio fert: IVDIX MEIS. — 4) Stellatina tribu. — 5) Post Chr. 167. — 6) sternebat.

— Arimini. Grut. 149. Murat. 2006, 5. Orel. 635. Morc. Op. ep. II. 134.

1336. Ti. Claudius Caisar Aug. Ger. Pont. max. Trib. pot. VIIII. Imp. XVII Cos. IIII [1]) P. P. Censor Ⅎiam Claudiam Ⅎaleriam a Cerfennia Ostia Aterni munit idemque pontes fecit. XLIII. — Fabr. p. 473. Orel. 711.

1337. Ti. Claudius Drusi F. Caesar Aug. Germanicus Pontif. max. Tr. pot. VII Cos. IIII. Imp. XI. P. P. Censor designat. viam Claudiam novam a Forulis ad Confluentis Atternum et Tirinum per passuum XXXXVIICLXXXXII. sternendam curavit. — Civita-Tomasa. Bunsen Antichi stabilmenti Italici; Annal. archeolog. 1834. VI. p. 146.

1338. Imp. Caes. Vespasianus Aug. Pont. max. Trib. pot. VII. Imp. XVII. P. P. Censor, Cos. VII. design. VIII.
Imp. Nerva Caes. Aug. Pont. max. Trib. pot. Cos. III. Pater patriae refecit.
Imp. Caesari divi Traiani Parthici F. divi Nervae nepoti Traiano Hadriano Aug. Pontif. maxim. Trib. pot. II. Cos. II. viatores qui ipsi et Cos. et Pr. ceterisq. magistratib. apparerent et H. V. — In columna Romae translata ex Appia via in Kapitolium. Grut. p. 154.

1339. Imp. Caesar Nerva Aug. Cen. Pontif. M. Trib. potest. III. Cos. IIII P. P. viam a Tripontio ad forum Appii ex glarea silice sternendam sua pecunia incohavit Imp. Caesar Nerva divi Nervae filius Aug. Germa... Trib. potest. Cos. III. consummavit. — S. I. Morcel. Op. ep. T. II. p. 129. Orel. 780.

1340. Imp. Caes. divi Nervae F. Nerva Traianus Aug. Germanicus Dacicus Pontif. maximus Trib. potestat. XV. Imp. VI. Cos. VII. [3]) substruxionem contra labem montis fecit. — Antrodoco; Urlichs Iscrizioni di Antrodoco; Annal. arch. X. (1838.) p. 306.

1341. Imp. Caesar divi Traiani Parthici F. divi Nervae nepos Traianus Hadrianus Aug. Pont. max. Trib. pot. VII. Cos. III. viam Appiam per millia passus XVDCCL. longa vetustate amissam adiectis HS $\overline{\text{XI}}$ LVII ad HS $\overline{\text{DLXIXC}}$ quae possessores agrorum contulerunt, fecit. — De Vita Benev. p. 185. Henzen. in Annal. arch. 1845. p. 85.

1342. Imp. Caesare Traiano Hadriano Aug. III. Cos. via nova strata lapide per medium forum pecuar. a summo vico longo ad arcum iunctum Capitolio ex conlatione manipretii possessorum circa forum et negotiantium item collegia quae attingunt eidem foro VII viratu IV. ..... — Falerone. Annal. archeolog. 1839. XI. p. 49.

1343. Imp. Caes. Invictus Aug. [4]) Aquileiensium restitutor et

---

1) Post Chr. 49. — 2) Digamma Aeolicum post Claudium quoque etsi raro iuvenitur in inscriptionibus temporum Neronianorum. V. Marini Atti p. 97. Orel. — 3) legend. Cos. V. P. P. quum Traianus non ultra sextum consulatum processerit. Urlichs. — 4) M. Aurelius Antoninus intelligendus, qui legiones II et III Italicas instituit.

conditor viam quoque Gemimam a portu usque ad pontem per tirones iuventutis novae Italicae suae dilectus posterioris longi temporis labe [1]) corruptam munivit ac restituit. — Aquileiae. Grut. p. 152. Preller Region. Roms. p. 236. not.

1344. Beatissimo saeculo Dominorum nostrorum Constanti et Constantis Augustorum Senatus populusque romanus clivum Tiburtinum in planitiem redegit, curante L. Turcio Secundo Aproniani Praef. urb. fil. Asterio V. C. Correctore Flam. [2]) et Piceni. — Tibure. Murat. 463, 9. Orel. 1099.

1345. M. Aurel. Valer. Maxentius P. F. Invictus Aug. Pontif. max. Trib. potestate viam Herculiam ad pristinam faciem restituit. — Runculi in Apulia. Donat. II. p. 220, 1. Orel. 1068.

1346. M. Aquilius M. F. Gallus Procos. viam fecei ab Regio ad Capuam et in ea via ponteis omneis meiliarios tabellariosque poseivei. Hince sunt Noceriam meilia II Capuam XXCIIII. Muranum IXXIII. Cosentiam CXXIII. Valentiam CIXXX ▢ ad Fretum ad Statuam CCXXXI. ▢ Regium CCXXXVII. Suma af Capua Regium meilia CCCXXI. ▢ et eidem Praetor in Sicilia fugiteivos Italicorum conquaesivei redideique homines DCCCCXVII. eidemque primus fecei, ut de agro poblico aratoribus cederent paastores. Forum aedeisque poblicas heic fecei. — In valle Dianae, agro Atinate. Gruter. 150, 7. Romanelli Topograf. I. 297. Orel. 3308.

1347. P. Arunculeius D. F. C. Minucius C. F. Thermus II viri viam lapid. silic. ex D. D. P. P. stern. cur. idemq. prob. [3]) — Prope Soram. Bulletin. arch. 1839. p. 60. Osann in Bergk. Zeitschr. 1846. N. 68.

1348. Augustales VI vir. L. Gellius L. L. Hippolytus, L. Gellius L. L. Vernus, L. Gellius L. L. Polus viam long. P. CCXLIIX. ex D. D. ob honorem sexviratus sua pecunia silice sternendam curar. — In Foro Sempronii. Noel des Vergers Epistol. ad Letronn. Revue de philologie 1845. p. 524. Zumpt. De Augustal. p. 70.

1349. M. Consius M. L. Cerinthus Accensus velatus immunis cum sim ex voluntate mea et impensa mea clivom stravi lapide ab imo susum longum pedes CCCXL. latum cum marginibus pedes VIIII fit quod stravi milia pedum ∞ ∞ ∞ LX. iterum eundem clivom ab imo levavi et clivom medium fregi et depressi impensa mea regioni Ficulensi pago Ulmano et Transulmano Peleciano usque ad Martis et ultra. — Cesarianae. Kunstblatt. 1825. p. 87. Or. 111. Atti dell' accad. rom. T. IV. p. 258.

1350. M. Vicinus III vir pro publica commoditate viam Fla-

---

1) Gruter. *lare;* emendavit Preller. — 2) Flaminiae. — 3) lapide silice ex decreto decurionum propria pecunia sternendam curarunt iidemque probarunt.

miniam restit. [1]) L. Vicinius III vir F. C. [2]) — In lamina reperta in via Flaminia. Archaeologia T. XV. p. 389. Orel. 3309.

1351. Itus actusque est in hoce delubrum Feroniai ex hoce loco in via. poplicam campanam qua proxsimum est. — Coppito in dioescesi Aquilana. In eodem lapide titulus sepulcralis insculptus est. — Marini Iscriz. Alb. p. 91. Orel. 3315.

Lapides milliarii in Italia.

1352. M. Folvius M. F. Flacc. C. Sempronius T. F. Grac. C. Paperius C. F. Carb. III. virc. A. I. A. [3]) — Lapis milliarius Gracchanus; in agro Hirpino prope vicum Rocca di S. Felice. *Santoli* De Mephiti et vallibus Anxanti libri tres. Neapol. 1783. p. 67. 72. *Mommsen* Topografia degli Irpini, in Bullet. arch. 1847. p. 166.

1353. Imp. Caesar Augustus Imp. X Tribunicia potestate XI. [4]) DXC. [5]) — Prope Torbiam. Spitalieri Notizie sul monumento dei Trofei d'Augusto di Torbia. Torino 1842. Indeque Giornale dell' istituto Lombardo. 1843. Tom. VI. p. 431.

1354. XI. Ti. Caesar August. Pontif. maxim. Trib. pot. XXXII. — Via Laurentina. Canina della colonna migliaria undecima delle via Laurent. Bulletin dell' inst. arch. 1846. p. 120.

1355. Ti. Claudius Drusi F. Caesar Aug. Germanicus Pontifex maxumus Tribunicia potestate VI. Cos. IV. Imp. XI. P. P. Censor viam Claudiam Augustam quam Drusus pater Alpibus bello patefactis derivavit munit ab Altino usque ad flumen Danuvium. M. P. CCC. L. — Inter Feltriam et Belunum in villa Caes. Morc. Op. ep. V. p. XII. Marini Att. I. p. 77. Orel. 648. Zeitschr. für Alt. Wiss. 1830. p. 550.

X. [6])

1356. Imp. Caes. divi Nervae filius Nerva Traianus Aug. Germanicus, Dacicus Pont. max. Trib. pot. XIIII. Imp. VI. Cos. V. P. P. XVIII. silice sua pecunia stravit.

LIII. [7])

. DDD. NNN. FFF. LLL. [8]) Theodosio Arcadio et Honorio PPP. FFF. [9]) semper Auggg. bono rei pub. natis. — Terracinae. Grut. p. 1019. Fabr. De colum. Trai. p. 291. Morc. Stil. CCXXXXI.

1357. XLVII. Imp. Caesar. Divi Nervae F. Nerva Traianus Optimus Aug. Germanicus Dacicus Pontifex maxim. Trib. pot. XVIII.

---

1) restituit. — 2) faciundam curavit. — 3) clausula inscriptionis non satis liquet. Mommsen. literam E cum *vir* coniungendam censet, ut *vire.* (i. e. *vires* pro: *viri*) inde existat. Reliquae literae singnificant: agris iudicandis, adsignandis. — In parte superiore sive vertice lapidis hae literae legutur: F. P. ƎV SAIL — 4) Ante Chr. — 5) quingenta nonaginta millia passuum; puta: Roma. — 6) decimum milliarium a Foro Appii. — 7) milliarium quinquagesimum tertium ab urbe. — 8) Dominis nostris Flaviis. — 9) Piis Felicibus.

Imp. VIIII. Cos. VI. P. P. faciendam curavit. — Ferentino. Gruter. p. 190, 7. emendatius ap. Borghes. Iscrizione di Fuligno. Annali di corrisp. arch. Vol. III nov. ser. p. 332.

1358. Caes. T. Ael. Hadrianus Antoninus Aug. Pius P. M. Tr. P. VI. Cos. III. Imp. II. P. P. viam Aemiliam vetustate dilapsam operib. ampliatis restituendam cur. a Roma M. P. CLXXXVIII.

Roman. rei p.[1]) DD. NN. FF. L. Valentiniano et Valente Imp. victoriosis maximis semper Augg. M. P. CLXXXVIII. — Rimazzano; nunc Pis. in camp. sanct. Transcripsit Kramer, Bullet. archeol. 1835. p. 155.

1359. Imp. Caes. L. Sept. Severus Pius Pert. Aug. Arab. Adiab. Part. Max. Pont. max. Trib. pot. VIII. Imp. Caes. M. Aur. Antoninus Pius Fel. Aug. Part. Max. Brit. Max. Germ. Max. Pont. max. Trib. pot. XVII. Imp. III. Cos. IIII. P. P. Procos. milliaria vetustate conlabsa restitui iusserunt. — Maff. Mus. V. p. 241. Morc. Op. ep. II. 135.

1360. Imp. Caesar M. Antonius Gordianus Pius Felix Aug. Pontif. maximus, Trib. potest V. Cos. II.[2]) P. P. Procos. viam, quae a Nuceriam[3]) Salernum usque porrigitur, corruptam, providentia sua reddito ordinario vectigali tutelae eius restituit. II. — Salerni. Explicuit Mommsen in Bullettin. arch. 1847. p. 175.

1361. Imp. Caes. C. Mess. Quinto Traiano Decio P. F. Aug. P. M. Trib. pot. II. Cos. II. P. P. Restitutori Daciarum Col. Nova Apul. S.[4]) — In columna milliaria. Maffei Mus. V. p. 249. Orel. 991.

1362. Restitutor orbis Imp. Caes. L. D. Aureliano Pio Fel. invicto Aug. Pont. max. Germ. Max. Got. Max. Part. Max. Trib. P. IIII. Cos. III. P. P. P.[5]) Cos V. — Columna milliaria. Foroiuli Gall. Maffei Ant. Gall. p. 33, 2. Orel. 1030.

1363. Imp. Caes. M. Aur. Val. Maxentio P. Fel. invicto Aug. M. P.[6]) XI.

DD. NN. Iul. Cripsus et Cl.
Contantinus nobb. Caess. M. P.[6]) XI.

— Veronae. „In eodem cippo, Maxentiana dum esset Verona, prima inscriptio sculpta. Quum deinde Crispus hoc iter ageret, columnam inverterunt et Maxentii nomine in terram detruso alteri capiti Crispi et Constantini nomina inciderunt.“ Maff. Mus. Ver. 104, 2. Orel. 1067.

1364. D. N.[7]) Imp. Caes. Fl. Constantino P. F.[8]) Victori Aug. Pont. max. Trib. pot. XXIII. Imp. XXII. Cos. VII. P. P. Procos. Cons.[9]) humanarum rerum, divi Constanti filio, bono R. P. nato. M.

---

1) Ita in Bull. l. l. legendum proponitur: exemplum Krameri exhibet: *ro roman. t. t. reip.* — 2) Post Chr. 242. — 3) vitiose pro *Nuceria.* — 4) Colonia Nova Apulum sacravit. — 5) perpetuo principi. — 6) millia passuum. — 7) Domino nostro. — 8) Pio Felici — 9) conservatori humanarum rerum.

P. XV.[9]) — In lapide milliario viae Flaminiae. Don. p. 95, 101. Orel. 1080.

1365. Defensori pacis et Conservatori imperii romani D. N. Constantio Maximo Victori ac Triumfatori semper Aug. B. R. P. N, CLXXXXVII.[2])

Fundatoribus et Conservator. imperii romani DD. NN. Valentiniano et Valenti Principib. Maximis ac Triumfatorib. Augg. B. R. P. N. Impp.[3]) — Pisauri. Marm. Pisa p. 10. Orel. 1101.

1366. M. Plautius M. F. Anien.[4]) Lucanus, Ti Claudius Ti. F. Pal.[5]) Nero Aed. cur. Pr. Cens. II vir .... M. XIV. — Columna milliaria in via Tiburtina. Grut. 195, 2. Orel. 684.

1367. Ti Claudio Ti F. Cor.[6]) Bithynico Q. II vir. Aed. II vir. I. D. II vir Quinq. Praef. fabr.[7]) Hic permissu Traiani Hadr. Aug. viam passuum duum millium euntibus in Apuliam novo silice stern. C.[8]) — Nolae. Reines Cl. II., 18. Or. 3312.

1368. Via Aemilia. A Roma M. P. C. LXXXVIII.[9]) — Pisis in columna mill. Gori Inscr. T. III. p. 368.

Lapides milliarii in provinciis.

1368. Imp. Caes. C. Iul. Verus Maximinus P. F. Aug. Germ. Max. Dac. Max. Sarm. Max. Pont. max. Trib. pot. V. Imp. VII. P. P. Cos. Procos. C. Iul. Verus Maximus nobilissimus Caes. Germ. Max. Dac. Max. Sarm. Max. Princ. iuventutis filius Imp. D. N. C. Iul. Veri Maximini P. F. Aug. vias et pont. tempor. vetustat. collaps. restituer. curante Q. D ....[10]) Leg. Aug. Pr. Pr. Brac.[11]) M. P. XVIII. — Bertiandos in Lusitania. Murat. 2010. 5. Orel. 965.

1369. Nero Claudius divi Claud. Fil. Germ. Caes. N.[12]) Tib. Caes. Aug. pron. divi Augusti abn. Caes. Aug. Ger. Pont. Max. Tr. pot. Imp. Cos. a Pisor.[13]) M. L. — Prope Nerream Hispan. Grut. 154, 1.

1370. Imp. Caes. T. Ael. Anton. Aug. Pro. P. M. Tr. P. Cos. III. P. P. Avent. M. P. XXXVIII. — Prope Lousonnam. Haller Helvet. I. p. 176. Orel. 330.

1371. Imp. Caesar Divi F. Aug. Pontif. maxumus Cos. XII. Cos. designat. XIII. Imp. XIIII. Tribunicia potestate XX. — Nemausi. Mur. 220, 10. Orel. 600.

1371. Imp. Caes. Fl. Val. Constantino P. F. Aug. nepoti divi

---

1) millia passuum quindecim. — 2) bono rei publicae nato; 187 millia passuum. — 3) bono reip. natis Imperatoribus. — 4) Aniensi tribu. — 5) Palatina tribu. — 6) Cornelia tribu. — 7) Quaestori Duumviro Aedili Duumviro iuri dicundo Quinquenali Praefecto fabrorum. — 8) sternendam curavit. — 9) millia passuum 188. — 10) Q. Decio. — 11) A Bracara millia passuum XVIII — 12) Germanici Caesaris nepos. — 13) Pisoraca, hodie Pisuerga.

Maximiani Aug. nepoti divi Constantini Aug. Pii filio. XXXIIII. — In vico Cabasse in Provincia. Bouchei. Hist. Prov. Tom. I. p. 129. Orel. 1095.

1372. Imp. Caes. Nerv. Ulp. Traian. Aug. Germ. Pont. Max. Tribun. pot. Cos. II. [1]) M. P. VIII. [2]) — Columna milliaria reperta in vico Versoy prope Genevam. Spon Hist. de Geneve. T. II. p. 329. Orel. 278.

1373. Imp. Caes. M. Aurel. Antonino Aug. Pont. max. Tr. pot. XVI. Cos. III. et Imp. Caes. L. Aurelio Vero Aug. Tr. pot. Cos. II. a Col. Agripp. M. P. XXX. — Remagen. Act. Acad. Pal. IV. p. 40. Steiner. 761. Gräff 8. Lersch C. M. II. 76.

1374. Imp. Caesari Mar*co Cassianio* Latin*io Post*umo *P.* F. Invict. *August* P. M. Trib. *pot.* II. Cos. II. [3]) *D. III.* [4]) P. P. Col. N. [5]) — Spirae. Jaeger, Zweiter Jahresbericht d. hist. Vereins d. Pfalz. p. 67. suplevit et docte explicuit. Cf. Dünzer in Rhein. Jahrbb. XII. p. 158.

1375. Imp. Caes. divi Sev̄eri Pii nepoti divi Antonini Mag. [6]) Pii filio M. Aur. Severo Alexandro Pio Felici Aug. Pontifici maximo, Tribunitiae potestat. Cos. [7]) Patri patrie C. A. Aq. Ab Aq. L. IIII. [8]) — Steinbaci nunc Durlaci. Grut. 1078, 8. Schoepflin. Alsat. I. p. 560. Orel. 957. Leichtlen Forschungen I. 59. Schriften des Badner Alterthumsvereines. Baden 1845. I. 49.

1376. Imp. Caes. L. Sept. Sever. Pio Pert. Arabic. Adiab. Part. Brit. P. M. Trib. pot. III. Imp. VII. Cos. II. et Imp. Caes. M. Aur. Antonino Pio Invict. Aug. Part. Ma. Prin. M. P. M. [9]) Trib. potes. XVIII. Imp. IIII. Cos. IIII. Procos. fort. [10]) Aug. fel. Princ. Dom. in ..... [11]) Ab Aug. M. P. XLV.

A Lg. M. P. LI. [12]) — Ad vicum Wolkertshofen repert. nunc Monach. Grut. T. II. in append. 1085. correctius Hefner Die röm. Denkmäler Oberbayerns, in: Oberbayer. Archiv. VI. p. 257.

1377. Imp. Caesar Lucius Septimius Severus Pius Pertinax Aug. Arabicus, Adiab. Parthicus Maximus, Pontifex max. Trib. pot. VIIII. Imp. XII. Cos. II. [13]) P. P. Procos. et Imp. Caesar Marcus Aurel. Antoninus Pius Aug. Trib. pott. IIII. Procos. et *P. Sept. Geta nobilissimus Caesar* [14]) vias et pontes rest. Ab Aug. [15]) M. P. XXXX.

---

1) Post. Chr. 98. — 2) millia passuum octo. — 3) post Chr. 259. — 4) designato tertium. — 5) colonia Nemetensis. — 6) Magni. — 7) p. Chr. 222. — 8) Civitas Aurelia Aquensis. Ab Aquis Leugae IV. — 9) Parthico maximo, principi maximo, pontifici maximo. — 10) proconsuli fortissimo. — 11) felicissimo principi, domino indulgentissimo. — 12) Ab Augusta millia passuum XLV. a Lg. (Lauginga?) millia passuum LIIII. — 13) post Chr. 201. — 14) Peutingerus primus Getae nomen erasum male ita restituerat: *Imp. Publius Septimius Geta Antoninus;* eumque ceteri editores male sequebantur, etsi Orellius mendum suspicatus est; Hefnerus lapidem denuo examinavit et Peutingeri supplementum esse docuit, quum ante ann. 205 p. Chr. Imperatoris nomen Getae non sit tributum. — 15) ab Augusta.

— Irsee, nunc in antiquario August. Grut. p. 157. Orel. 937. v. Hefner Die röm. Denkmäler Oberb. in: Oberbayer. Archiv. VI. 204.

1378. Imp. Caes. M. Iul. Philippus invictus Pont. max. Trib. potest. Cos. P. P. et M. Iul. Philippus nobilissimus Caesar et Marcia Otacilia Sev. Augusta mat. Aug. N.[1] et castrorum. XXXII. M. P. — Budae. Sestini Viaggio p. 232. Orel. 981.

1379. Ti. Caesare Aug. F. Augusto Imperatore, Pont. max. Tr. pot. XXX. Leg. IIII. Scythic. V. Maced.[2] — Ad ripam Danubii in rupe quam legiones exciderant. Marsil. Danub. T. II p. 127. Morc. Op. ep. II. 127.

1380. Imp. Caesar divi Nervae nepos divi Traiani Parthici F. Traianus Hadrianus Aug. Pont. max. Trib. pot. VII. Cos. III. viam a Carthagine Thevesten stravit per leg.[3] III. Aug. P. Metilio Secundo Leg. Aug. Pr. Pr.[4] — Nov. Fior. cn. 1740. p. 111. Morc. Op. ep. II. 131. Marini Att. p. 773.

1381. Imp. Caes. M. Aurel. Antoninus Aug. Armeniacus et Imp. Caes. L. Aurel. Verus Aug. Armeniacus viam fluminis vi abruptam interciso monte restituerunt per Iul. Verum Leg. Pr. Pr. provinc. Syr. et amicum suum inpendiis Sabilenorum. — Prope Abilam antiquam (Suq et Barada). Lepsius, Archaeolog. Zeit. 1846. p. 279.

1382. Imperatores Caesares L. Septimius Severus Pius Pertinax Aug. Arabicus Adiabenic. Parthicus Maximus Tribunicia potest. VI Imp. XI. Cos. II.[5] Procos. P. P. et M. Aurel. Antoninus Aug. filius eius vias et milliaria per Q. Venidium Rufum Leg. Augg. Pr. Pr. Praesidem provinc. Syriae *Phoeni*ciae renovaverunt. II. — Columna duobus milliaribus a Sidone Tyrum versus. Spon. Misc. p. 270, 3. Orel. 905. Denuo exscripsit P. Ryllo Soc. Ies. Bullet. arch. 1838. p. 157, quem sequimur.

1383. Invicte Imp. Antonine Pie Felix Aug. multis annis imperes.

Imp. Caes. M. Aurelius Antoninus Pius Felix Augustus Parth. Max. Brit. Max. Germ. Max. Pontifex maximus montibus imminentibus Lyco[6] flumini caesis viam delatavit per A.....[7] Antoninianam suam.[8] — Inter Berytum et Tyrum. Spon. Misc. p. 272. Hultmann. Misc. epigr. p. 400. Orel. 932. Murat. p. 458. Denuo transcripsit P. Ryllo Soc. Ies. Bullet. arch. 1838. p. 154. qui primos versus non habet.

1384. Imp. Caesar C. Iulius Verus Maximinus[9] Felix Aug. Germ. Max. Sarmat. Max. Dacicus Max. Pont. max. Trib. potest. Imp. VI.

C. Iulius Verus Maxim.[9] nobilissimus Caes. Princeps iuven-

---

1) mater Augusti nostri. — 2) legio quarta scythica quinta macedonica. — 3) legionem tertiam augustam. — 4) Legato Augusti Propraetore. — 5) 198 p. Ch. — 6) *coelo* Murat. — 7) nomen erasum. Literam A non habet Ryllo. — 8) Hultmann. intelligit *villam* Orell. *legionem.* — 9) Utriusque Maximini no-

tutis Germ. Max. Sarmat. Max. Dacicus Max. viam Karthagine usque ad fines Numidiae provinciae longa incuria corruptam adque di*lapsam* restituerunt. LXX. — Prope Thevestam. Letronne in: Revue archeol. T. I. p. 828. Iournal des sav. 1847. Octobre p. 626.

§. 4. *Inscriptiones terminales: in terminis territoria inter civitates finientibus; pomoerii; locorum publicorum; lovorum privatorum.*

1385. Sex. Atilius M. F. Saranus Procos. ex senati consulto inter Atestinos et Veicetinos fines terminosque statui iusit.[1] — Veronae. Maffei Mus. V. p. 108. Morc. Stil. CCLXI. Orel. 3110.

1386. Fin. Aq.[2] — (Ab altera parte:) Fin. Arel.[3] — Spon. Misc. p. 165. Morc. Op. II. 139.

1387. Fines inter Neditas et Corinenses derectus[4] mensuris actus iussu Meceni Gemini Leg.[5] per Aresium Maximum 7 legionis XI. principem posteriorem coh. I. et P. D. Aebutium Liberalem 7 eiusdem leg. astatum[6] posteriorem coh. I. — Novigradi in Dalmatia. Orel. 3452.

1388. DD. NN. Aetern. Impp. C. Aure. Valerio Iovio Diocletiano et M. Aur. Valerio Erculeo Maximiniano Piis Fel. semper Augg. terminus inter Pacens. et Eborens. curante P. Datiano V. P.[7] Praeside H. H. N. M. Q.[8] eorum devotissimo.

Heinc Pacenses. (In aversa parte:) Heinc Eborenses. — Prope Eboram in Hispan. Grut. p. 199.

1389. Fines vici. — Dorow p. 107. Lersch C. M. II. 75.

1390. Iussu Imperatoris Caesaris qua aratrum ductum est. — Grut. p. 199. Morc. Op. ep. II. 139.

Pomoerii.

1391. C. Marcius L. F. L. N. Censorinus et C. Asinius C. F. Gallus ex S. C. fin. pomer. termin.[9] — Romae. Grut. p. 196. Orel. 1. Becker Handb. der röm. Alterth. I. p. 105.

1392. Ti. Claudius Drusi F. Caisar Aug. Germanicus Pont. Max. Trib. pot. VIIII. Imp. XVI. Cos. IIII.[10] Censor P. P. auctis populi romani finibus pomerium ampliaℲit terminaℲitq. — Romae.

---

men in superficie excavata et magis quam reliqua inscriptionis superficies depressa insculptum est, unde concludi potest aliud ibi nomen ibidem fuisse quo eraso et area denuo polita nomen Maximinorum hunc locum occupavit. V. Letronne Iournal des sav. l. l.

1) 618 n. c. — 2) fines Aquensium. — 3) fines Arelatensium. — 4) directus. Murat. — 5) Legati. — 6) hastatum. — 7) viro perfectissimo. — 8) praeside Hispaniarum, numini maiestatique. — 9) ex senatus consulto fines pomoerii terminaverunt. Sunt consules anni n. c. 746. — 10) Post Chr. 49.

Grut. p. 196. Orel. 710. Fea Fram. di fast. p. XLI. Bunsen Beschreibung der Stadt Rom. I. p. 140i

1393. Collegium Augurum auctore Imp. Caesare divi Traiani Partici F. divi Nervae nepote Traiano Hadriano Aug. Pontif. max. Trib. pot. V. Cos. III. Procos. terminos pomerii restituendos curavit. — Grut. p. 198. Morc. Op. ep. II. 131.

1394. Pomoeri. Vesuntion. — Vesuntione (Besançon). Mercure Suisse Ianvier. 1743. p. 6. Or. 3684.

Locorum publicorum.

1395. A. Terentius M. F. Varro Lucull. [1]) Pro. Pr. terminos [2]) restituendos ex S. C. coeravit, qua P. Licinius, Ap. Claudius, C. Graccus III vir. A. D. A. I. [3]) statuerunt. — Prope Fanum. Marmor. Pis. p. 5. Orel. 570. Bullet. arch. 1847. p. 165.

1396. C. Marcius L. F. L. N. Censorinus, C. Asinius C. F. Gallus Cos. [4]) ex S. C. termin. [5]) Curator. ripar. qui primi fuerunt ex S. C. restituer. — Romae. in ripa Tiberis repert. Mus. Vatican. Fea Frammenti di fasti p. XXXVII. n. 13.

1397. C. Marcius L. F. L. N. Censorinus, C. Asinius C. F. Gallus Cos. ex S. C. termin, R. R. [6]) proximus cipp. Ped. DI. — Ibid. Fea l. l. p. XXXVII.

1398. C. Asinius. C. F. Gallus, C. Marcius L. F. L. N. Censorinus Cos. [7]) ex S. C. termin. — Romae. Atti dell' academ. roman. di archeolog. Tom. IX. p. 468.

1399. Imp. Caesar divi F. Augustus Pontifex Maximus, Tribunic. potest. XVII ex S. C. terminavit R. R. proxim. cip. ped. CLXI. — Romae in rip. Tiber. Fea Framment. di f. p. XXXIX. Becker Handbuch d. röm. Alterthümer. I. p. 105.

1400. Imp. Caesar Divi F. Augustus. IIII. P. CCXL. — In cippo iugerali mensurae causa constituto aquaeductus Caeretani. Fabr. p. 660, 511. Orel. 3319.

1401. Iussu Imp. Caesaris Augusti circa eum rivom, qui aquae ducendae causa factus est octonos ped. ager dextra sinistraque vacuus relictus est. — Venafri. Murat. p. 441. Morc. Op. II. 235.

1402. Cn. Sentius Saturninus, C. Clodius Licinius Cos. [8]) ter-

---

1) consul. u. c. 681. — 2) regionis Pisaurensis. — 3) agris dandis assignandis iudicandis. — 4) U. C. 746. — 5) terminaverunt. — 6) recta regione. — 7) u. c. 746. — 8) Consules 794 u. c. secundum Morcellium, sed Marinius Iscriz. Alb. p. 23 probavit lapidem non posse pertinere ad hunc annum, sed potius ad alium annum ante Chr. nat. quo memorati consules suffecti processerint. Orellius C. Clodium Licinium Consulem suffectum C. Caligulae non aliunde notum anni post Chr. 41. habet.

minaverunt locum publicum ab privato. — Romae. Oderic. Syllog. Inscript. p. 308. Morc. Stil. CCLXIIII. Orel. 3260.

1403. Locus adsignatus aedi Opis et Saturni L. Munatio Vero et C. Terentio Felice Curat. operum publ. — Romae. Grut. p. 26. Morc. Stil. CCLXV.

1404. L. Calpurnius Piso, M. Salvius Pr. aer. [1] aream ex S. C. a privatis publica pecunia redemptam terminavit. — Romae. Grut. p. 200. Morc. Stil. CCLXIII.

1405. Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus Aug. Germanicus, Sarmat. et Imp. Caesar L. Aurelius Commodus Aug. Germanicus Sarmatic. hos lapides [2] constitui iusserunt. [3] propter controversias quae inter mercatores et mancipes [4] ortae erant, uti finem demonstrarent vectigali foriculiarii et ansarii [5] promercalium secundum veterem legem semel dumtaxat exigundo. [6] — Romae. Grut. 199, 6. Marini *Iscriz. Alb.* p. 28. Orel. 3347. Haubold *Monum. leg.* LXII. p. 259. Osann Syl. p. 512.

1406. Id quod intra cippos ad camp. versus soli est Caesar August. redemptum a privato publicavit. — Romae ad campum Martium. Fabr. p. 684. Morc. Stil. CCLVIII.

1407. Ex auctoritate Imp. Caesaris Vespasiani Aug. loca publica a privatis possessa T. Suedius Clemens Tribunus causis cognitis et mensuris factis rei publicae Pompeianorum restituit. — Pompeiis. Bibl. philol. Lips. 1780. Vol. II. p. 222. Orel. 3262. Gell. Pompeian. II. 195.

1408. Imp. Caesar Vespasianus Aug. Pontif. max. Tribun. potest. VI. Imp. XIIII. P. P. Cos. VI desig. VII. Censor locum vineae [7] publicae occupatum a privatis per collegium Pontificum restituit. — Fabr. p. 684. Morc. Op. II. 139. Orel. 3261.

1409. Imp. Caesar Vespasianus Aug. Cos. VIII fines locorum dicatorum Dianae Tifatinae ab Cornelio Sulla ex forma divi Augusti restituit. — Morc. Op. ep. II. 139.

1410. Ex auctoritate Imp. Caesaris divi Nervae fil. Nervae Traiani Aug. Germ. Pontificis maximi, Tribunit. potest. V. Cos. III. P. P. Ti. Iulius Ferox Curator alvei et riparum Tiberis et cloacarum urbis terminavit ripam R. R. [8] proximo cippo P. CCCLXXXVI. S. [9] — Romae. Grut. p. 198. Morc. Stil. CCLX.

1411. Ex auctoritate Imp. Caesaris Divi Traiani Parthici F. Divi Nervae nepotis Traiani Hadriani Aug. Pontif. Max. Trib. potest.

---

1) Praetores aerarii. — 2) *limides* Grut. — 3) *iussit* Gruter. — 4) *municipes* Cittadin. apud Gruter. — 5) Grutero teste alii: *forencularii et ansarii.* Fabret. Emendat. p. 2. *antarii.* Osann. coniicit: *fori culearii et ausarii.* — 6) Grut. *exigunt*... Cittadin. *exigundum.* — 7) *viniae.* Orel. qui sequitur Grut. p. 200. — 8) recta regione. — 9) pedes 386. semis.

V. Imp. IIII. Cos. III. L. Messius Rusticus Curator alvei et riparum Tiberis et cloacarum urbis RR. restituit secundum praecedentem terminationem. Prox. cipp. ped. XLIIII. — Atti dell' accadem. rom. di archeolog. Tom. IX. p. 469.

1412. Imp. Caes. M. Aurelius Antoninus Aug. Pont. max. Trib. potest. XV Cos. III. Imp. Caes. L. Aurelius Verus Aug. Trib. pot. Cos.... terminos vetustate collapsos exaltaverunt proximo termino ped.... positos ex auctoritate Imp. Caes. Nervae Traiani Aug. curante A. Plaetorio ..... lote Calphurniano Curat. alvei Tiberis et riparum et cloacarum urbis. — Romae. Murat. 455, 3.

1413. Locus adsignatus ab Nigro et Cosconiano Cur. op. pub.[1] — Fab. p. 712. Morc. Op. ep. II. 139.

1414. T. Quinctius Crispinus Valerianus, C. Calpetanus Statius Rufus, C. Petronius Umbrinus, M. Cressus Frugi Curatores locor. publicor. iudicand. ex S. C. causa cognita ex privato in public. restituer. — Grut. p. 200. Morc. Stil. CCLXII.

1415. Finis inter publicum et privatum. — Murat. p. 495. Morc. Op. ep. II. 140.

1416. Lapides profanei; intus sacrum. — Fabr. p. 674. Morc. CCLXVI.

Locorum privatorum.

1417. Hic paries communis est intergerivos cum Ilisso Caesaris Aug. Diogenia. Diogeni. Caesaris Ilissus Diogenian. fecit. — Sinigaglia. Noel des Vergers, in Revue de Philologie I. p. 527.

1418. In agro P. Pacilii terminus totus est conlocat. — Sic bis in eod. termino. Marini. Vignolius p. 324. Murat. p. 491. Orel. 4333.

1419. Cippus primus defixus erat contra angulum dexteriorem monumenti Rusticelli et aberat ab trunco monumenti P. V.[2] et ab structura aquae clusaris P. VS.[3] — Romae. Fabret. p. 239. Morc. Op. II. 140.

1420. Partes introrsus ad viam Campana.[4] versus ad proxim. cippum proprius[5] in loco proprio hortoru. Cocceianorum oneri ferundo vigiliario quod est hortorum Titianorum Noniae C. F.[6] R. R. L. P. LVI.[7] — Atti dell' accadem. rom. di archeolog. Tom. IX. pag. 471. Preller Regionen Roms. p. 96. not.

1421. Inter duos parietes ambitus privat. Flavi Sabini. — Romae. Grut. p. 200. Nardin. Rom. IV, 7. Morc. Stil. CCMXXI. Preller Regionen. p. 199. not.

---

1) Curatoribus operum publicorum. — 2) pedes quinque. — 3) pedes quinque semis. — 4) Campanam. — 5) Preller supplet: *locus*. — 6) Caii filiae. — 7) recta regione longum pedes LVI.

1422. Hi termini XIX positi sunt ab Scriboniano et Pisone Frugi ex depalatione T. Flavi Vespasiani arbitri. — Romae. Fabr. p. 245. Morc. Stil. CCLXVIIII.

1423. Ab angulo qui ripam contingit usque ad viam Flaminiam Calpurniae M. F. Messalae privata. — Romae. Fabr. p. 671. Morc. Stil. CCLXVIII. Marini Iscriz. dol. n. 1159. apud Prellerum Region. p. 199. not.

1424. C. Sesti. C. F. murus totus proprius est et locus ubei is murus stat. — Romae. Don. Cl. II. 108. Morc. Stil. CCLXVII.

§. 5. *Ponderum et mensurarum inscriptiones.*

Pondera.

1425. X. Aug. T. M. V.[1]) — In pondere. Fabret. p. 524. Böckh Metrol. Unters. p. 182. 189.

1426. V. Ad Augus. temp. C. D.[2]) — In pondere aereo, quatuor punctis notato. Grut. p. 222, 2. Morc. Op. ep. III. p. 59.

1427. Ad August. temp. C. P.[3]) — In triente aereo. Grut. p. 221. Morc. Op. ep. III. p. 59. Böckh Metrol. Unters. p. 177.

1428. II.[4]) Templ. Opis Aug. — Romae in pondere aereo. Fabret. p. 524. Morc. Stil. CCCXXVI. Böckh Metrolog. Untersuch. p. 189.

1429. Tib. Claudio Caes. Aug. IV. L. Vitellio III. Cos.[5]) P. II.[6]) — Spon. Misc. 9. p. 303. Morc. Stil. CCCXXVIII.

1430. Ti. Clau. Caes. Aug. Vitel. III. Cos. exacta ad artic. cura Aed.[7]) — Herculanei. In trutina. (Rosini) Dissertat. isagog. p. 55.

1431. C. Ti. Claud. Caesar. Aug. Cos. III. pondera exacta cura Aed. — Pompeiis. Millin. Mag. Encyclop. 1818. 1. p. 111. Orel. 4343.

1432. Imp. Vesp. Aug. IIX T. Imp. Aug. F. VI. C. exacta im capito.[8]) — Pompeiis in trutina. (Rosini) Dissert. isag. p. 55. Gell. Pompeian. I. p. 43.

1433. Ad Traian. Aug. temp. C. — In pondere. Spon. Misc. erud. ant. p. 303. Böckh Metrol. Unters. p. 189.

1434. Exa. ad Casto. — In pondere. Fabret. p. 527. Böckh Metrol. Unters. p. 189.

---

1) decem pondo. Augusti (sc. auctoritate in) templo Martis Ultoris, Fabret. explicat; sed Boeckhius: Augusti tempore Magister vici. — 2) Ad Augusti templum Caesaris decreto. — 3) Ad Augusti templum Caesaris permissu. — 4) duo pondo. — 5) U. C. 800. — 6) pondo duo. — 7) Ti. Claudio Caesare Aug. Vitellio tertium Consulibus exacta ad articulos cura Aedilium. — 8) Imperatore Vespasiano Augusto octavum, Tito Imperatoris Augusti filio sextum consulibus exacta im (sic) capitolio. Apud Gellium: *in* pro *im*.

1435. Ex auctoritate Caes. M. Aurel. et L. Ver.... — Spon. Misc. p. 303. Morc. Op. ep. III. p. 59.

1436. Salvo D. N. Iulio Nepote P. F. Aug. Audax. V. C. Praefectus urbi fecit. — In pondere. Spon. Misc. p. 303. Reines. p. 330. Morc. Op. ep. II. 180.

1437. Exact. in Capet. Q. Fabio Maximo IIII. M. Claudio Marcello. P. XX. — Spon. Misc. p. 303. Morc. Op. ep. III. p. 59.

1438. V.[1]) Serviano et Varo Cos.[2]) — In pondere lapideo. Bulletin. arch. 1844. p.131.

1439. Q. Iunius L. F. Silanus Q. urb.[3]) L. Lucretius L. F. Tricipitinus Q. urb. S. C.[4]) — Reines Cl. II, 56. Morc. Stil. CCCXXIII. (In lapideo pondere.)

1440. Ex A.[5]) Q. Iuni Rustici. — In pondere lapideo. Grut. p. 221. Fabret. p. 526. Böckh Metrol. Unters. p. 175.

1441. Ex A. Q. I. R. P. V.[6]) — In pondere lapideo. Grut. p. 222. Fabret. p. 526. Böckh Metrol. Unters. p. 175.

1442. Ex auct. Q. Iun. Rustici Pr. urb.[7]) — In pondere lapideo. Grut. p. 221. Böckh. Metr. Unters. p. 175.

1443. Ex auctoritate Q. Iunii Rustici Pref. urbis. — In pondere marmoreo Monguntiaci reperto. Dorow Denkmäler p. 109. Orel. 4345.

1444. Q. Iunius Rusticus Praef. urb.[8]) — In pondere lapideo. In museo Berolinensi. Böckh Metrolog. Untersuch. p. 172.

1445. Eme. — (Ab altera parte:) Habebis. — In pondere plumbeo Herculanensi. Winckelm. Sendschreiben von d. herculan. Entdeck. Opp. Vol. II. p. 176. Ed. Eisel.

1446. Seius.[9]) — C. Gallus IIII vir. — In basi et corpore imagunculae aereae suis. Bulletin. dell' inst. arch. 1844. p. 35. 38. coll. p. 156.

1447. Ex A. Cas. — (In latere:) III. — In pondere quadrantis. Basileae. Roth. Röm. Inschr. d. K. Basel p. 19.

1448. Sol. IIII.[10]) — In lamina quadrata. von Hefner Kleine inschriftl. Denkmäler d. vereinigt. Sammlung. Oberbayer. Archiv. VII. 283.

1449. Ex auctor. — In pondere lapideo musei Berolin. Böckh Metrolog. Unters. p. 173.

---

1) quinque pondo. — 2) P. Chr. 134. — 3) Quaestor urbanus. — 4) senatus consulto. — 5) Ex auctoritate. — 6) Ex auctoritate Iunii Rustici Praefecti urbis. — 7) Ex auctoritate Q. Iunii Rustici Praefecti urbis. — 8) Post Chr. 345. — 9) vel: S. C. Ius. (senatus consulti iussu.) Guarinius pro pondere habet a Quatuorviris exacto quorum nomina ita legit: C. Eius (i. q. Heius) C. Gallus quatuorviri. — 10) solidi tres.

1450. Deae Seg. P. X.[1] — In pondere aereo collectionis Terssenianae. Boeckh. Metrol. Unters. p. 173.

1451. Exact. in C. St.[2] — In uncia ex argento. Grut. p. 222. Morc. Stil. CCCXXVII.

1452. D. D. P. P. Herc.[3] — In aereo sextario. (Rosini) Dissertat. isagog. p. 55.

1453. Anxanum. Emp. Frent.[4] L. Ario et M. Gavio Coss.[5] — (Ab altera parte:) Nund. conciliab.[6] Fisio Eusan. Feltro Rotae filio et Audo.[7] L. D. D. D.[8] — Anxani in pondere publico aereo. Romanelli Topografia T. III. p. 62. Orel. 4345.

1454. Ex iniquitatibus mensurarum et ponder. C. Septimius Candidus et P. Munatius Celer Aed. stateram aerea. et pondera decret. decur. ponenda curaverunt. — Cattolica prope Ariminum; in tabula aerea 1840 detecta. Noel des Vergers sur quelques inscriptions de l'Ombrie, in: Revue de philologie I. p. 516.

1455. C. Caesius C. F. Ouf.[9] Silvester P. P.[10] ponderarium S. P. P. S. F.[11] et charistionem aereum pos.[12] stateram et pondera quae antea resp. emit pro quibus Silvester pec. solvi iussit, mensur. liquarias antea positas a Caesio Prisco in eodem contulit. — Albacinae Fabriani. Don. p. 86. Orel. 4344.

Mensurae.

1456. Imp. Caesare Vespas VI. T.[13] Caesare Aug. F. IIII. Cos.[14] Mensurae exactae in capitolio. P. X.[15] — Inscriptio congii Farnesiani. Grut. p. 223. Fabr. p. 526. Orel. 4342. Morc. Stil. CCCXX. Boeckh Metrolog. Unters. p. 163.

1457. Mensurae ad exemplum earum quae in capitolio sunt auctore sanctissimo Aug. N.[16] nobilissimo Caes. per regiones missae Cur.[17] ... D. Simonio Iuliano Praef. V.... C. V.[18] — In modio Florentiae asservato. Fabret. p. 528. Gori Etr. Insc. III. p. 2. Orel. 4347.

1458. A. Clodius A. F. Flaccus, M. Arcaeus N. F. Arellianus Caledus D. V. I. D.[19] mensuras exaequandas ex Dec. decr.[20] — Pompeiis. Romanelli Viaggio T. I. p. 156. Orel. 4348.

---

1) .... Segusianorum pondo decem. — 2) exactae in capitolio staterae. — 3) Decurionum decreto Praefecti ponderali (vel ponderibus) Herculanensium. — 4) Emporium Frentanorum. — 5) Post Chr. 165. — 6) nundinae, conciliabulum. — 7) Homines hos pro Quatuorviris annonariis habet Romanellius; mihi potius servi publici videntur, ponderarii curam gerentes. — 8) locus datus Decurionum decreto, id est, pondus probatium Decurionum decreto. Orel. — 9) Oufentina tribu. — 10) Praefectus sive Patronus plebis. — 11) solo privato pecunia sua fecit; vel: sua pecunia poni solvi fecit. — 12) posuit. — 13) Tito. — 14) Consulibus. p. Chr. 75. — 15) pondo decem. — 16) nostro. — 17) Curatore. — 18) Praefecto urbis viro clarissimo. — 19) duumviri iuri dicundo. — 20) decurionum decreto.

1459. C. Umbrius Eudrastus Fortunatus, IIII vir, mensuras lege civitatis proprio sumtu. — Compsae in Hirpinis. Grut. p. 223. Morc. Stil. CCXXI.

1460. L. Gellius L. F. Poblicola C. Caedicius C. F. Duovir. ex S. C. pondera et metra exaequarunt, eidem de sua pecunia ponenda curarunt. — In agro Minturnano; in lapide excavato. Bullet. archeol. 1841. p. 170.

§. 6. Tituli honorarii in statuis aliisque monumentis honorariis, exceptis iis qui supra §. 1 inter opera publica urbis Romae enumerantur, et quidem:

A. Principum divorum et vivorum cum domo Augusta.

1461. C. Iulio Caesari Pont. max. Patri patriae. — Brundisii. Mur. 219. Orel. 581.

1462. Divo Iulio Augustales.
Divo Augusto Augustales.
— Herculani. Maffei Tre lettere p. 27. Orel. 610.

1463. Senatus Populusque romanus Imp. Caesari divi Iulii F. Cos. quinct. Cos. design. sex. [1]) Imp. sept. republica conservata. — Romae. In marmore Pario longo ped. IX. spisso ped. II. Gruter. p. 226, 5. Morc. Stil. LXXII. Orel. 596.

1464. S. P. Q. R. Augusto deo clupeum virtutis *dedit.* — Potentiae in fragmento tabulae marmoreae. Borghesi apud Gerhard. Archaeol. Zeitg. 1841. p. 241.

1465. Imp. Caesari Augusto divi F. Pontifici maxumo, Tribunic. potestate XV. Imp. XIII. M. Iulius regis Donni F. Cotius Praefectus ceivitatium, quae subscriptae sunt, Seguviorum, Segusinorum, Belacorum, Caturigum, Medullorum, Tebaviorum, Adanatium, Savincatium, Egdiniorum, Veaminiorum, Venisamorum, Hemeriorum, Vesubianorum, Quadiatium et ceivitates quae sub eo Praefecto fuerunt. Fornicis Segusini inscriptio. Maffei Mus. Ver. p. 324. Morc. Stil. LXXIII. Orel. 626.

1466. Imperatori Caesari divi F. Aug. Pontifici maximo, Imp. XIIII. Tribunitiae potestatis XVII. S. P. Q. R. quod eius ductu auspiciisque gentes Alpinae omnes, quae a mari supero ad inferum pertinebant, sub imperium pop. rom. sunt redactae. Gentes Alpinae devictae: Triumpilini, Camuni, Venostes, Vennonetes Isarci, Breuni, Genaunes, Focunates; Vindelicorum gentes quatuor; Consuanetes, Rucinates, Licates, Catenates, Ambisuntes, Rugusci, Suanetes, Calucones, Brixentes, Leponfii, Viberi, Nantuates, Seduni, Veragri, Salassi,

1) u. c. 725.

Acitavones, Medulli, Uceni, Caturiges, Brigiani, Sogontii, Brodiontii, Nemaioni, Edenates, Esubiani, Veamini, Gallitae, Triulatti, Ectini, Vergunni, Eguituri, Nementuri, Oratelli, Nerusi, Velauni, Suetri. — In tropaeo Alpium; apud Plinium Hist. nat. III, 24. Exhibent Velser. Monum. pereg. p. 424. Gruter. p. 226. Bimard. in Murator. Thes. I. p. 77. Morcell. Stil. n. LXXXVIII. Egger Examen des hist. d'Auguste p. 225. Notizie sul monumento dei Trofei d'Augusto di Torbia del conte G. A. Spitalieri. Torino. 1842. et in Memorie dell' accadem. di Turino. Tom. V. p. 161.

1467. Augusto sacrum. Restituerunt Laurinienses [1]) pecunia sua. — (In latere dextro:) Cultores D. D. -- In ara; prope Neapolin. Grut. p. 1084. Murat. p. 1085. Avellino Bullet. Napol. 1845. XLVIII. p. 102. ubi Minervinius accuratius de hoc titulo exponit.

1468. Liviae Drusi F. Augustae matri Ti. Caesaris et Drusi Germanici Superaequani publice. — Superaequi. Murat. p. 1083. Morc. Stil. CXII. Romanelli Topograf. T. III. p. 134.

1469. Iuliae Aug. Divi F. matri Ti. Caesaris Aug. Principis et Conservatoris et Drusi Germanici M. Cornelius Proculus Pontifex Caesarum. — In Hispaniis. Grut. p. 234. Orel. 616.

1470. C. Caesari Augusti F. Pontifici, Cos. designato, Principi iuventutis. — Romae. Grut. 234. Orel. 634.

1471. L. Caesari Augusti F. Auguri Cos. designato, Principi iuventutis. — In templo Pedevenae agri Feltrensis. Murat. p. 221. Orel. 638.

1472. M. Agrippae M. F. Augusti nepoti annos nato VII A. Octavius A. F. Ligus, M. Genicilius M. F. Sabin. II. vir. [2]) — Romae. Fabr. p. 625. Morc. Op. II. p. 56.

1473. Ti. Caisari divi Aug. F. Divi Iuli N. Augusto Pont. max. Cos. V. Imp. VIII. Tribun. potest. XVIII. Pontifices Albani Q. Iulius Q. F. Fab. [3]) Rufus, C. Iulius C. F. Sca. [4]) Bassus, Ti. Iulius Tib. F. Fab. [3]) Merula, M. Iulius C. F. Fab. [3]) Senicio. — Albae in Latio. Grut. p. 235. Morc. Op. II. p. 60.

1474. Ti. Caesari divi Augusti F. divi Iulii N. Augusto Pontif. maximo Cos. IIII. [5]) Imp. VIII Trib. potest. XXXII. Augustales. Res publica [6]) restituit. — Puteolis. In basi colossi Puteolani ad romani imitationem Tiberio erecti ob restitutas XIV Asiae civitates terrae motu labefactatas, quarum nomina sub totidem figuris anaglypho opere exsculptis leguntur. Laurent. Gronovii Dissertatio in Graevii Thes. Tom. VII p. 446. Belley in Mem. de l'Acad. des Inscript. Tom. 24, 128. Orel. 687. A. W. Zumpt. De Augustalib. p. 21.

1475. Pleps urbana quinque et triginta tribuum Druso Cae-

1) Murat. male: *Taurinienses.* — 2) duumviri. — 3) Fabia tribu. — 4) Scaptia tribu. — 5) Post Chr. 30. — 6) i. e. Puteolano.

sari Ti. Aug. F. divi Augusti N. divi Iulii pronepoti, Pontifici, Auguri, Sodal. Augustal. Cos. iterum, Tribunic. potest. iter. aere conlato. — Romae. Fabr. p. 395. Morc. Op. II. 52. Orel. 3064. Marini Iscriz. Alb. p. 41.

1476. Druso *Caesari*. Ti. Aug. F. *divi Aug. N.* divi Iuli Pron. *Pontif.* Sodal. August.[1]) *Cos. II.* Tr. pot. II. XV vir *sacris fac.* civit. *Camunn.*[2]) — In Valle Camonica agri Brixiani. Murat. 224, 8. Orel. 652. Labus Epigrapfe antica emendata in Giornal. e Bibl. ital. Tom. XV, p. 112. qui quidem hunc titulum, quem tabula fracta dimidiatum esse anteriores fugerat, primus supplevit et docte explicuit.

1477. Germanico Caesari Ti. Caesaris F. divi Augusti N. C. Iulius Chimarus; idem statuas et aediculam fecit[3]), sedes marmoreas posuit. — Romae. Mur. p. 444. Donat. p. 210. Iahn, in: Archaeolog. Zeitg. 1845. p. 32. Göttling Thusnelda. Iena. 1843. p. 10.

1478. Pleps urbana quinque et tringinta tribuum Germanico Caesari Ti. Augusti F. divi Augusti N. Auguri, Flamini Augustali, Cos. iterum, Imp. iterum, aere collato. — Rom. Fabret. p. 395. Orel. 3064. Marini Iscriz. Alb. p. 41.

1479. Germanico Caesari Tib. Aug. F. divi Augusti nep. divi Iulii pronep. Auguri, Flam. August. Cos. II. Imp. II.

Tib. August. F. Caes. Auguri, Pont. max. Cos. IIII. Imp. VIII. Trib. pot. XXII.

Druso Caesari Tib. Aug. F. divi Aug. nep. divi Iulii pronep. Pontifici, Auguri.

C. Iulius C. Iulii Otvanenni F. Rufus C. Iulii Gedemonis nepos, Eposterovidi pron. Sacerdos Romae et Augusti ad aram quae est ad Confluentem, Praefectus fabrum D.[4]) — Mediolani Santonum (Saintes) in arcu triumphali. Sauvagère Recueil p. 63. Orel. 660.

1480. C. Caesar. Aug. Germanic. Imp. P. M. Tr. P. Cos.[5]) Cn. Atei. Flac. Cn. Pomp. Flac. II vir. Q. V. I. N. C.[6]) Sal. Aug.[7]) — Cordubae. Orel. 702.

1481. Ti. Claudio Drusi F. Caesari Aug. Germanico, Pontif. max. Tr. pot. VIII. Imp. XVI. Cos. II. Patri patriae, Cens. ex. testamen. Messi L. F. M. N.[8]) Senecae militis coh. XIII urbanae et dedicationi eius legavit municipib. singulis HS. IIII. N. — Herculani. Maff. M. Ver. p. 350. Morc. Op. II. 58.

1482. Ti Claudio Drusi F. Caesari Aug. Germanico, Pont. Max. Trib. pot. VIIII. Imp. XVI. Cos. IIII. Cos. design. V.[9]) P. P. Vicus Venerius. — Mediolani. Fabret. p. 194. Morc. Stil. LXXVI.

---

1) sodali Augustali. — 2) civitas Cammunorum (Valcamonica). — 3) Sic habet Murat. *effecit* Donat. unde Sillig Catal. artific. p. 149. male inter sculptores enumeravit Iulium Chimarum. Iahn. l. l. coniicit: refecit. — 4) dedicavit. — 5) Imperatori Pontifici maximo Tribunicia potestate Consuli. — 6) Quinquenales Victricis Iuliae Novae Carthaginis. — 7) Salus Augusto. — 8) Lucii filii, Marci nepotis. — 9) U. C. 803.

1483. Antoniae Augustae, matri Ti. Claudi Caesaris Augusti Germanici Pontif. max. L. Mammius Maximus P. S.[1]) — Herculanei. Maff. Mus. Ver. p. 350. Morc. Stil. CXIII.

1484. Agrippinae Germanici Caesaris.

Divae Drusillae Germanici Caesaris. — Velleiae. Lama p. 58. Orel. 673.

1485. Neroni Claudio Druso Ger. Cos. desig.[2]) Equester Ordo Principi iuvent. — Romae. Grut. p. 236. Morc. Stil. LXXIIII. Orel. 726.

1486. Neroni Cl. Cais. Aug. Pont. max. ob provinciam latronib. et his qui novam generi hum. superstition. inculcab. purgatam. — Marquesiae in Lusitania. Grut. 2389. Orell. 730. Doctissima de hac inscriptione est dissertatio Ern. Immanuel. Walchii fidem eius defendentis (De marmore Hispaniae antiquo. Ienae. 1750. 4. et in Donat. Supplem. Tom. I. p. 99 seqq.). Spuriam esse demonstrabat Hagenbuch. in Walchii Persecutionis Christ. Neron. in Hispania uberior explanatio. Ienae. 1753. 4

1487. Paci aeternae domus Imp. Vespasiani Caesaris Aug. liberorumq. eius sacrum. Trib. Suc. iunior.[3]) — (In latere dextro eiusdem basis quadratae:) Dedic. XV. K. Dec. L. Annio Basso, C. Caecina Pacto Cos.[4]) — (In latere sinistro quinque ordinibus totidem centuriarum ad tribum Suburanam pertinentium nomina enumerantur, singularum fere centena, sed quorum bona pars obliterata est. A capite singulorum ordinum haec nomina habentur:)

7[5]) C. Corneli Successi.
Θ P. Annius Urbanus
C. Allienus Epigonius cet.

7 Ti. Iuli Primigeni.
C. Albanius Speratus
L. Antistius Faustus cet.

7 Sex. ...ti Iuvenis.
P. Annius Ampliatus
C. ... bulius Restitutus al.

7 L. Rubri Secundi
Sex. Avonius Saturninus
L. Attius Primigenius cet.

7 M. Caeli Lesbi
M'. Otacilius Idmonimun
P. Artidius Theaden cet.

(In basis eiusdem dorso sive facie posteriori tribus ordinibus trium centuriarum nomina enumerantur singularum fere centena; sed pars eorum in ordine secundo et tertio obliterata est. A capite singularum centuriarum haec nomina habentur:)

7 Ti. Claudi Niciae.
C. Acilius Abascantus
D. Annius Crescens cet.

7 D. Roeti Secundi.
L. Albius Auctus
M. Antonius Fortunatus cet.

1) permissu senatus; vel: pecunia sua. — 2) designato an. U. C. 804. — 3) tribus Sucusana sive Suburana iuniorum. — 4) p. Ch. 70. — 5) centuria

Θ 7 Cn. Pompei Petalis
Sex. Aemilius Ampliatus.
M. Aemilius Fortunatus cet.
— In basi marmorea praegrandi, ut pote VIII—IX pedes alta Romae ad arcum Septimii effossa. Smet. fol. L. LI. Grut. p. 239—241. Orel. 740. Mommsen Die römischen Tribus. Altona. 1844. p. 77 seq.

1488. Paci August. Sacrum L. Caesilius Tarisius Tarquinites, C. Portumius Phoebus II., L. Silius Carpus, L. Statius Patroclus II., D. Novius Priscus, P. Suillius Celer, Ti. Claudius Hermetis L. Helius, P. Agrasius P. F. Marcellus, Curatores trib. Suc. iunior. S. P. D. D. [1]) permissu M. Aricini Clementis. — (In latere basis dextro:) Ponendum cur. L. Faenius Euanthes iunior. [2]) — In basi marmorea Romae ad arcum Septimii eodem tempore cum proxime praecedente basi reperta. Smet. fol. 4 vers. Grut. p. 104. Mommsen Die röm. Tribus. p. 82.

1489. Iuliae Augus. T. fil. [3]) — Triventi. Mur. 229. Orel. 762.

1490. Imp. Caesari divi Vespasiani F. Domitiano Aug. Ger. Pont. max. Trib. pot. XIII. Imp. XXII. Cons. XVI. [4]) Censori perpetuo P. P. Reg. [5]) vici Vestoriani et Calpurniani. — Neapoli. Grut. p. 245. Romanelli Topograf. Tom. III. p. 529. Orel. 768.

1491. Domitiae Cn. F. Domitiani Caesaris D. D. — Herculani. Maffei. Mus. Ver. 350. Orel. 774.

1492. Imp. Nervae Caesari Aug. III. Cos. [6]) Ti. Claudius Felix. et P. Lollius Paris Allectores Cultores Silvani idem immun. — Romae. Grut. 245. Orel. 779.

1493. S. P. Q. R. Imp. Caesari divi Nervae F. Nervae Traiano Augusto Germanico Dacico Pontif. max. Tribunicia potest. XVI. Imp. VI. P. P. optime de re publica merito domi forisque. — Romae, titulus basis in basilica Traiana repertae. Platner et Bunsen Beschr. R. III. 1. p. 288.

1494. Imp. Caesari divi Nervae F. Nervae Traiano optimo, Aug. Germanic. Dacico, Pont. max. Tr. pot. XVIIII. Imp. IX. Cos. VI. P. P. providentissimo, Principi senatus P. Q. R. quod accessum Italiae hoc etiam addito ex pecunia sua portu tutiorem navigantibus reddiderit. — In Traiani arcu ad portum Anconitanum. In latere tituli ab altera parte adscriptum legitur: Plotinae Aug. coniugi Aug. ab altera: Divae Marcianae Aug. sorori Aug. — Gruter. p. 247. Morc. Stil. LXXXXII. Orel. 792.

1495. Imp. Caesari divi Nervae filio Nervae Traiano Optimo

---

1) tribus Sucusanae iuniorum sua pecunia dant dedicant. — 2) iuniorum, supplendum videtur Mommsenio. — 3) Titi filiae. — 4) Post Chr. 93. — 5) Regio, quae quidem regio vici Vestoriani et Calp. urbis est Neapolitanae. — 6) Post Chr. 97.

Aug. Germanico Dacico, Pont Max. Trib. potest. XVIII. Imp. VII. Cos. VI. P. P. fortissimo Principi S. P. Q. R. — In arcu triumphali Beneventano. Vit. Antiq. Benevent. Tom. I. p. 253. Morc. Stil. LXXVIII. Orel. 788.

1496. S. P. Q. R. Imp. Caes. divi Traiani Parthici F. D. Nervae nep. Traiano Hadriano Aug. Pont. max. Trib. pot. II. Cos. II.[1]) qui primus[2]) omnium Principum et solus remittendo sestertium novies millies centena millia N. debitum fiscis[3]) non praesentes tantum cives suos sed et posteros eorum[4]) praestitit hac liberalitate securos. — Romae. Mazoch. 2, 1. Orell. 805. Ex Anonymo Einsidelens. Fea Framm. di fast. p. CXI. quem sequimur. Cf. Platner u. Bunsen Beschr. R. III. 2. p. 179.

1497. Imp. Caesari divi Traiani Parthici fil. divi Nervae nepoti Traiano Hadriano Aug. Pontif. maximo, Tribunic. potestat. XX. Imp. II. Cos. III. P. P. Magistri vicorum urbis regionum XIIII. — Romae in basi marmorea praegrandi. Sinistrum basis latus tres regiones, dextrum vero duas cum suis curatoribus, denunciatoribus et vicis horumque magistris continet. A tergo reliquas regiones eodem modo descriptas exspectes; nulla tamen literarum vestigia ibi supersunt, quod haec pars tituli sive casu quodam interveniente sive consulto omissa est, quia hae reliquae regiones pauciores vicos vel nullos insigniores haberent. Infra hunc vicorum indicem apposuimus, nominibus tamen magistrorum, qui unius cuiusque vici sunt quaterni, omissis; et quidem ex sinistro latere:

C. Ceionio Commodo, Sex. Vetuleno Civica Pompeiano Cos.

Reg. I.

Cur. L. Curtius L. L. Iocundus.

Denunciator: P. Helvius P. L. Hermes.

Vico Camenarum. (Sequuntur quatuor magistrorum nomina, ut deinceps pone singulorum vicorum nomina, omnium hominum libertinorum.) — Vico Drusiano. — Vico Sulpici superior. — Vico Sulpici ulterioris. — Vico Fortunae obsequent. — Vico Pulverario. — Vico Honor et Virtus. — Vico Trium ararum. — Vico Fabrici. —

Reg. X.

Cur. C. Cornelius C. L. Eucolpus.

Denunciator: L. Veleius L. F. Salutaris.

Vico Padi. — Vico Curiarum. — Vico Fortunae respicientis. Vico Salutaris. — Vico Apollinis. — Vico Huiusque diei.

Reg. XIII.

Cur. P. Caesius P. L. Crescens.

Denuntiat. Sex. Licinius Sex. L. Eutychus.

Vico Fidii. — Vico Frumentario. — Vico Trium viarum. — Vico Caeseti. — Vico Valeri. — Vico Laci miliari. — Vico Fortu-

1) 118 post Chr. — 2) *quod unus.* Mazoch: — 3) *fisci* Mazoch. *fiscis* Fea explicat: publico et privato Imperatoris. — 4) *non praesentes modo sed et posteros suos.* Mazoch.

nati. — Vico Capitis canteri. — Vico Trium alitum. — Vico novo. — Vico Loreti minoris. — Vico armilustri. — Vico columnae ligneae. — Vico Materiario. — Vico Mundiciei. — Vico Loreti maioris. — Vico Fortunae dubiae.

(In dextro basis latere:)

Reg. XII.

Cur. L. Helvidius L. L..... P. Annius ....

Denunciat. L. Statilius L. L. .....

Vico Veneris almae. — Vico Piscinae publicae. — Vico Dianae. — Vico Ceios. — Vico Triari. — Vico Signi salientis. — Vico Laci tecti. — Vico Fortunae mammosae. — Vico Colafiti pastoris. — Vico Ruduscuianae. — Porta Naevia. — V. Victoris.

Reg. XIIII.

Cur. M. Lepidus L. L. Montanus.

Vico Censoris. — V. Gemini. — V. Rostratae. — V. Longi Aquilae. — V. Statuae Siccianae. — V. Quadrati. — V. Raciliani minoris. — V. Raciliani maioris. — V. Ianuclensis. — V. Brutiano. — V. Larum ruralium. — V. Statuae Valerianae. — V. Salutaris. — V. Pauli. — V. Sex. Lucei. — V. Simi publici. — V. Patratilli. — V. Laci restituti. — V. Saufei. — V. Sergi. — V. Ploti. — V. Tiberini. — De hoc titulo nomine basis Capitolinae celebrato Cf. Smet. fol. LIII. Grut. p. 249. 250. Murat. p. 604. Orel. 5. Preller Regionen d. St. Rom. p. 42. 80. 245. quo quidem postremo loco nova tituli collatio per Mommsenium facta suppeditatur.

1498. Sabinae August. Magistri Quinquennales collegi fabrum tignar. lust. XXIII. [1])

Q. Numitius Maritimus
Q. Valerius Felix
A. Laccius Carus
T. Flavius Onesimus
L. Naevius L. F. Pal. [2]) Philippus
Q. Hortensius Tyrannus
Q. Lollius Herma, in magisterio defunctus.

— Romae. Grut. p. 252. Orel. 820. Morc. CXIIII.

1499. Matidiae Aug. fil. divae Marcianae Aug. nepti, divae Sabinae Aug. sorori, Imp. Antonini Aug. Pii P. P. materterae Minturnenses D. D. [3]) — Romae. Grut. p. 252. Morc. Stil. CXV. Urlichs apud Platner. Beschr. R. III. 3. p. 138.

1500. Imp. Caesari divi Hadriani fil. divi Traiani Parthici nepoti, divi Nervae pronepoti, T. Aelio Hadriano Antonino Aug. Pio, Pont. max. Trib. potest. Cos. P. P. Colonia Flavia Augusta Puteolanor. quod super caetera beneficia ad huius etiam tutelam portus opus pilarum viginti novem cum sumptu fornicum reliquo ex aerario suo

---

1) lustro vigesimo tertio. — 2) Palatina tribu. — 3) decreto decurionum.

largitus est. — Puteolis. Pratill. V. App. II. 8. inscript. 242. Morc. Stil. LXXXXIII.

1501. S. P. Q. R. Imp. Caesari T. Aelio Hadriano Antonino Aug. Pio, P. P. Pontif. max. Trib. pot. VI. Cos. III.[1] optimo maximoque Principi et cum summa benignitate iustissimo ob insignem erga caerimonias publicas curam ac religionem. — Romae. Fabret. p. 681. Morc. Stil. LXXXIIII. Orel. 844.

1502. Imp. Caesari divi Hadriani fil. div. Tr. nep. Tito Ael. Hadriano Antonino Aug. Pio, Pontif. maximo P. P. Consul. III. Tribun. pot. IIII. Ala I. Singular. P. F. C. R.[2] — Pförig. Hefner Die röm. Denkmäler Oberbayer. in: Oberbayer. Archiv. VII. 410.

1503. Imp. Caesari divi Antonini Pii filio, divi Hadriani nepoti, divi Traiani Parthici pronepoti, divi Nervae abnepoti, M. Aurelio Antonino Aug. P. M. Tr. pot. XVI. Cos. III. optimo et indulgentissimo Principi pueri et puellae alimentari Ficolensium. — In regione antiqui oppidi Ficuleae. Marini Inscript. Alban. n. 37. p. 42. F. A. Wolf Stiftung Trajans. p. 30.

1504. Faustinae Aug. Imp. Caes. T. Aelii Hadriani Antonini Aug. Pii P. P. Tr. P. X. Imp. II. Cos. IIII. filiae M. Aurelii Caesaris uxori. — Tiferni Tiberini, nunc Città di Castello. Grut. p. 260. Gori Etr. II. 340. Orel. 865.

1505. Iunoni Faustinae Aug. sac. — Calvi. Maffei Mus. Ver. 475. Orel. 849.

1506. Victoriae Aug. Antonini et Veri M. Satrius Maior. — In globo cui signum Victoriae insistit, in agro Veronensi repertum. Urlichs Vittoria senza ale, in: Annal. archeol. XI. p. 73.

1507. Imperatori Caesari divi Antonini Pii fil. divi Hadriani nepoti divi Traiani Parthici pronepoti D. Nervae abnepoti L. Aurelio Vero Aug. Armeniaco Pont. maxim. Tribunic. potest. IIII. Imp. II. Cos. II.[3] Procos. Decumani Narbonenses. — Narbonne. Maffei Ant. Gall. p. 65. Orel. 873.

1508. Imperatori Caesari divi Marci Antonini Pii Germanici Sarmatici filio divi Pii nepoti divi Hadriani pronepoti divi Traiani Parthici abnepoti divi Nervae adnepoti L. Aelio Aurelio Commodo Augusto Sarmatico Germanico Maximo Britannico Pontifici maximo Tribuniciae potest. XVIII Imp. VIII. Consuli VII. Patri patriae. — Romae. Grut. p. 253. Orel. 887.

1509. Imp. Caes. P. Helvio Pertinaci Aug. Cos. Pontifici maximo Trib. pot. P. P. Principi Sev.[4] fortissimo duci et omnium virtutum Principi Capenates foeder.[5] Proc. L. Licinio Sperando.

---

1) p. Chr. 143. — 2) ala prima singularium pia fidelis civium romanorum. Hefner. — 3) Post Chr. 164. — 4) Hagenbuch. accepit pro *seu* particula; Orellio est: *severissimo.* — 5) foederati.

Dedicata XIIII Kal. Aprilis cur.[1] P. Scatilio Prospicio.... Mucio Muciano Falcone et Claro Cos.[2] — Romae. Murat. p. 345. Orel. 896.

1510. Divo Pio Severo patri Imp. Caes. Aureli Severi Antonini Pii Felicis Aug. Arab. Adiab. Parth. max. Brit. max. Germ. max. Pont. max. Trib. pot. XVII. Imp. II. Cos. IIII.[3] Procos P. P. — Thevestae in arcu. Labat Memoire sur deux inscriptions trouvées a Thevesta en Afrique; in: Memoires des antiquair. d. France. Nouv. ser. Tom. VII. p. 19. Letronne Revue archeolog. T. IV. p. 360.

1511. Iuliae Aug. Imp. Caesaris Septimii Severi Pii Pertinacis Aug. Arab. Adiab. Part. Max. Matri Augusti et Castrorum Colonia Iulia Concordia Aug.[4] Felix Beneventum devota maiestati Augg. in territorio suo, quod cingit etiam Caudinorum civitatem muro tenus. — E schedis Barberin. Fabr. p. 105. Vit. Antiq. Benevent. Tom. I. p. 13. Morc. Stil. CXVII.

1512. M. Aurelio Antonino Caes. Imp. destinato Imp. L. Septimi Severi Pertinacis Aug. filio resp. Aqu.[5] — Baden-Baden. Schoepflin. Alsat. illustr. I. 571. Steiner nr. 81. Rappenegger nr. 8. Zell in: Schriften d. badisch. Alterthumverein. II. 14.

1513. Imp. Ca.. M. Aurelio Severo Antonino Pio Felici Aug. Parthico Maximo Britanico Max. Germanico Max. Pont. max. Trib. Pot. XVIII. Cos. IIII.[6] Imp. III. P. P. Procos. et Iuliae Domnae Piae Felici Aug. Matri eius et senatus et patriae et *cas*trorum[7] et divo Severo Aug. Pio patri Imp. Caes. M. Aureli Severian.... Aug. arcum triumphalem a solo D. D. resp. fecit. — Cuiculi (Djimilah). Ravoisier Exploration scient. de l'Algerie. I. tab. 35.

1514. Imp. Caes. M. Opellio Seve. Magno Pio Fel. invicto et magno Aug. et M. Opellio Antonino Diadumneniano nobilissimo Caes. Principi iuventutis. — Aquis Flaviis in Lusitan. Mur. 1993. Orel. 942.

1515. Imp. Caes. divi Magni Antonini Pii F. divi Septimii Severi N. ....[8] Pio Fel. Aug. Pont. max. Tri. pot. II. Cos. II.[9] Col. Aug. Panhorm. D. D. — Panormi. Spon. Misc. p. 176. Orel. 948.

1516. Iuliae Maesae Aug. aviae Imp. ....[10] — Minturnis. Avellin. Bullet. arch. Napol. 1843. p. 52.

1517. Iuliae Mammeae Aug. matri Imp. Caes. M. Aureli Severi Alexandri Pii F. Aug. M.[11] castror. Col. Iul. Gem. Accitana devota numini M. Q.[12] eius. — In oppido Guadix Hispaniae Tarraconens. Grut. p. 271.

---

1) curante. — 2) p. Chr. 193. — 3) Post Chr. 211. — 4) Augusta. — 5) respublica Aquensis. — 6) Post Chr. 216. — 7) ita restituit Bähr in Iahn. Jahrbuch. Tom. 52. p. 409. — 8) Elagabali nomen consulto erasum. v. Lamprid. Elagab. c. 17. 18. — 9) 219 post Chr. — 10) Avellino supplet: Caes. M. Aurel. Antonini... — 11) matri. — 12) maiestatique.

1518. Imp. Caesari M. Antonio Gordiano Felici Invicto Augusto Pontif. max. Trib. pot. II. Cos. Procos. P. P. Numisius Quintianus V. P. ab epistulis latinis devotus numini maiestatique eius. — Romae. Grut. p. 272.

1519. Maximo Clodio Pupieno Liberali Augusto. — Recienti in statuae basi. Mur. 252. Orel. 967.

1520. Imp. Caes. M. Antonio Gordiano Pio Felici Aug. Pontif. max. Trib. pot. II. Cos. P. P. colonia Ulpia Trai. Aug. Dacic. Sarmiz metrop. dicatissima numini maiestatique eius. — In Transylvania. Grut. p. 272.

1521. Furiae Sabinae Tranquillinae, sanctissimae Augustae, coniugi D. N. [1] Antoni Gordiani Pii Felicis Invicti Augusti Decuriales Aedilium pleb. et Cerialium, devoti numini maiestatique eius. — Rom. Grut. p. 272. Don. Cl. III. 49. Morc. Op. II. 65.

1522. Misitheo parenti Principum P. P. [2] tutori reip. S. P. Q. R. [3] — Grut. 439, 3. Haubold Opusc. acad. I. 266.

1523. Maximo et super omnes fortissimo Imperatori Caesari M. Iulio Philippo Pio Felici Invicto Aug. Pontifici maximo, Patri P. [4] — Philippopoli in Dacia. Mur. p. 252. Orel. 983.

1524. Marciae Otaciliae Severae sanctissimae Aug. matri castrorum senatus ac patriae. — Romae. Maffei Mur. Ver. 312. Orel. 986.

1525. Imp. Caes. C. Messio Quinto Traiano Decio Pio Foelici Aug. Pontifici max. Trib. pot. III. Cos. II. P. P. Pr. Cos. ordo Feltr. — Feltriae. Grut. p. 273.

1526. Q. Herennio Etrusco Messio Decio nobilissimo Caes. Principi iuventutis Cos. [5] filio Imp. Caes. Messi Quinti Traiani Decii Pii Felicis Invicti Aug. argentarii et exceptores itemq. negotiantes vini Supernat. et Arimin. [6] devoti numini maiestatique eius. — Romae. Vabr. p. 683. Orel. 995.

1527. Imp. Caesari C. Vibio Affinio Gallo Veldumniano Volusiano Pio Felici Aug. Pont. max. Trib. pot. II. Cos. [7] Urvinat. Mat. [8] devoti numini maiestatique eius dec. Dec. [9] publice. — Urbini. Mur. 253. Orel. 999.

1528. Divo Valeriano Parenti reip. Pio Felici Victori semper Aug. Neratius Scopi. V. C. Cons. Camp. [10] numini eius maiestatiq. devot. — Beneventi. Grut. 1080. De Vita p. XIX. 9. Orel. 1003.

1529. Magno et invicto Gallieno Aug. XI. Cos. VI. designato VII. pag. — Beneventi. Grut. p. 274.

1530. Corneliae Saloninae sanctissim. Aug. coniugi Gallieni

1) domini nostri. — 2) praefecto praetorii. — 3) senatus populusque rom. — 4) patriae. — 5) p. Chr. 251. — 6) Supernates et Ariminenses. — 7) Post Chr. 252. — 8) Urbinates Mataurenses. — 9) decreto Decurionum. — 10) Neratius Scopius vir clarissimus Consul Campaniae.

innioris Aug. N.[1]) Ordo Cemenel.[2]) Curant. Aurelio Ianuario V. E.[3]) — In agro Niciensi. Spon. Misc. p. 163. Orel. 1010.

1531. Imp. Do. N. Mar.[4]) Cassianio Latinio Postumo Pio Felici. — Prope Brecknock in Britannia. Archaeologia Tom. IV. p. 7. Orel. 1016.

1532. Imp. Caes. M. Au. Claudio Pio Fel. Aug. Pontif. max. Trib. pot.[5]) Cos. et Procos. P. P. maximoque Principi nostro Ordo Barc.[6]) devotus numini maiestatique eius. — Barcinone. Mur. 1031. Orel. 1020.

1533. Imp. Caes. L. Domitio Aureliano Pio Felici invicto Aug. Pontif. max. Ger. max. Tr. pot. Cons. et Procons. P. P. Interamnates Nahart.[7]) devoti numini eius publice. — Interamnae Nahartium, nunc Terni. Mur. 1051. Orel. 1028.

1534. Fortissimo Imp. et Pacatori orbis M. Claudio Tacito Pio Fel. Aug. — Bazilbab in Africa, in arcu. Maff. Mus. V. p. 459. Orel. 1035.

1535. Magno et invicto Imp. Caes. M. Annio Floriano Pio Felici Invicto Aug. P. M.[8]) Trib. potest. Cos.[9]) P. P. Pr. Cos.[10]) res publica Italicens. devota numini maiestatique eius, dedicante Aurelio Iulio V. P. A. V. P.[11]) curante Aurelio Ursiano Curatore reip. Italicensium. — Santiponce. Orel. 1037.

1536. Imp. Caesari M. Aurelio Probo Pio Felici Invicto Aug. Cos. D. N.[12]) — Prope Beneventum. Mur. 1994. Orel. 1039.

1537. Imp. M. Aur. Carino nobilissimo Caes. Pio Felici invicto Aug. Pont. maximo, Trib. pot. P. P. Cos. Procos. — Sagunti. Grut. 277. Orel. 1044.

1538. Magniae Urbicae Aug. Matri castrorum, coniugi D. N. Carini Invicti Aug. Col. Iul. G. Accis[13]) devota numini eius. — Gadibus. Biblioth. Ital. Tom. 57. p. 248.

1539. Imp. C. C.[14]) Aurelio Valerio Diocletiano P. F.[15]) Aug. Fl. Val. Constantio et Gal. Val. Maximiano nobiliss. Caesaribus Aurelius Acanthus Gennadius V. P. Praes. provinc. insul.[16]) Mitylen. devotus numini maiestatique eorum dicatissimus. — Mitylenis. Gud. ex Ligorio p. 94. Orel. 1059.

1540. Diocletian. Caes. Aug. Galerio in oriente adopt. su-

---

1) Augusti nostri. — 2) Cemenelionis oppidi decurionum. — 3) viro egregio. — 4) imperatori domino nostro Marco. — 5) p. Chr. 268. — 6) Barcinonensis. — 7) Nahartes. — 8) Pontifici maximo. — 9) consulatum istum Floriani non agnoscunt Fasti. — 10) patri patriae, proconsuli. — 11) viro perfectissimo, agente vicem Praetoris. — 12) domino nostro. — 13) Colonia Iulia Gamella Accis (Cadiz). — 14) Imperatori Caesari Caio. — 15) pio felici. — 16) vir perfectus Praeses provinciae insularum sive insularis. Siquid interpolati habet, est MITYLEN. Orel.

perstitione christ. ubiq. deleta et cultu deorum propagato. — Cluniae in Hispan. ex Andr. Schotti schedis. Grut. 280, 4.

1541. Magno et invicto ac super omnes retro Principes fortissimo Imp. Caes. M. Aur. Valerio Maximiano Pio Fel. Invicto Aug. Cos. IIII. P. P. Procos. Septimius Valentio V. C. A. V. Praeff. Praett. CC. VV. Dumq. [1]) eius. — Romae. Grut. 281. Marini Att. II. 546. Orel. 1049.

1542. Valeriae Augustae M. Artorius M. F. Pal. [2]) Vicasius Procurat. August. a rat. XX hered. [3]) et Procurator lud. matutini, Proc. [4]) ludi magni 7 leg. I. Parth. ob mer. ei. public. P. et epul. D. D. [5]) — Cuprae Maritimae. Don. p. 254. Orel. 1065.

1543. D. D. N. N. Flavio Valerio Constantio et Galerio Maximiniano invictis et clementissimis Augg. et DD. NN. Flavio Valerio Severo et Gneio Valerio Maximiano nobilissimis ac fortissimis.... [6]) — Fabriani. Mur. 258. Orel. 1057.

1544. Restitutori publicae libertatis, defensori urbis Romae, communis omnium salutis auctori D. N. [7]) Imp. Fl. Val. Constantlno Pio Felici Invicto semper Aug. codicarii nabicularii [8]) Infernates devoti N. M. Q. [9]) eius, curante Aur. Victoriano V. P. Praef. ann. [10]) — Romae. Grut. p. 1086.

1545. Dominae nostrae Flaviae Augustae Helenae divi Constanti castissimae coniugi, procreatrici D. N. Constantini maximi ac piissimi ac victoris Augusti, aviae dominorum nostrorum Fl. Constantini et Constanti beatissimorum ac felicium Caesarum Alpinus Magnus V. C. Corr. [11]) Lucaniae et Brittiorum statuit devotus excellentiae pietatique eius. — Salerni. Murat. p. 261. Morc. Op. II. 45. Orel. 1074.

1546. Domino nostro Fl. Claudio Constantino fortissimo hac [12]) beatissimo Caesari Fl. Ursacius V. P. [13]) Tribunus cohortium urbanarum X. et XI. et XII. et fori syari [14])....— Romae. Grut. p. 282. Fabr. p. 127. Preller Region. p. 139.

1547. Restitutori urbis Romae atque orbis et exstinctori pestiferae tyrannidis D. N. [15]) Fl. Iul. Constantio Victori ac Triumfatori semper Augusto Neratius Cerealis V. C. Praefectus urbi vice sacra iudicans D. N. Mque [16]) eius. — Romae. Grut. p. 280. Orel. 1101.

1548. Restitutori omnium rerum et totius felicitatis domino nostro Fl. Iuliano Pio Felici perpetuo semper Aug. bono rei publicae nato. — In castello Camponisco. Mur. 263. Orel. 1110.

---

1) vir clarus agens vices Praefectorum praetorio clarissimorum virorum dominorumque. — 2) Palatina tribu. — 3) a ratione vicesimae hereditatum. — 4) Procurator. — 5) ob merita eius publice posuit et epulo dato dedicavit. — 6) Supple: Caesaribus. — 7) domino nostro. — 8) Pro: navicularii. — 9) numini maiestatique. — 10) viro perfectissimo praefecto annonae. — 11) vir clarissimus corrector. — 12) pro: ac. — 13) vir perfectissimus. — 14) fori suarii. — 15) domino nostro. — 16) devotus numini maiestatique.

1549. Restitutori omnium rerum et totius felicitatis domino nostro Fl. Iuliano Pio Felici perpetuo semper Aug. bono rei publicae nato. — In castello Camponisco. Mur. 263. Orel. 1110.

1550. Div. Fi. Ioviano Triumfatori semper Aug. — Asulae. Grut. p. 285.

1551. Legum domino romanarum, iustitiae aequitatisque rectori, domitori gentium barbararum, conservatori libertatis Dn. Fl. Valentiniano fortissimo invictissimoque Principi semper Augusto Fl. Maximus V. P. Praef. vig. D. N. M. Q.[1]) eius. — Romae. Grut. p. 1086. Orel. 1114.

1552. Victoriis triumfisque. Magnifico D. N. Valenti inclyto Principi semper Aug. Rufius Volusianus Praefectus urbi, iterum index sacrarum cognitionum, clementiae eius dicatus. — Romae. Grut. p. 286.

1553. Divo Gratiano tyrannide vindicata Theodosius et Valentinianus Augg. ex voto P.[2]) — Moirans prope Gratianopolin. Spon. Misc. p. 276. Orel. 1125.

1554. Inclitae venerandaeque memoriae viro Flavio Theodosio, genitori domini nostri invictissimi perennisque principis Theodosii perpetui Aug. cuius virtute, felicitate, iusticia propagatus terrarum orbis est et retentus, statuam equestrem subauratam Apuli et Calabri pro voto et devotione posuerunt, curante ac perficiente Flavio Sextione[3]) viro perfectissimo Correctore Apuliae et Calabriae. — Canusii. Reines. p. 326. Orel. 1126.

1555. D. N. Theodosius perpet. Aug. ob diem foelicisimum X.[4]) — In clypeo argenteo cum effigie Theodosii. Bulletin. dell' inst. arch. 1848. p. 55.

1556. D. N. Fl. Arcadio Pio Felici Victori ac Triumphatori semper Augusto Caecina Decius Albinus V. C. Praefectus urbis vice sacra iudicans devotus numini maiestatique eius. — Romae. Grut. p. 287. Orel. 1129.

1557. Salvis DD. NN.[5]) Honorio et Theodosio PP. FF.[6]) sem. Augg. Caecina Decius Acinatius Albinus V. C. Praef. urbi facto a se adiecit ornatui. — (In latere dextro cippi:) Dedicata pridie Nonas Novembres Rust... II .... linio[7]) Cos. — Romae. Grut. p. 286. Marini Iscr. Alb. p. 43.

1558. Nutu di ur. feliciss. temporib. piissimor. dom. nostror. Iustiniani et Theodorae Augg. post abscisos ex Africa Vandalos ex-

---

1) vir perfectissimus praefectus vigilum devotus numini maiestatique. — 2) posuerunt. — 3) Ex emendatione Reinesii; lapis habet: Sexine. — 4) decennalium. — 5) dominis nostris. — 6) piis felicibus. — 7) Rustico et Aquilinio consulibus. Marinius hoc dedicationis additamentum in lapide non amplius vidit. Cum hi consules anno 162 p. Chr. assignandi sint, inde sequitur, Caecinam antiquiorem statuam et titulum in usum suum convertisse. V. Marin.

tinctumque per Solomonem gloriosiss. et excel.....cis rom...l tum Exconsul praefect......s Libiae universam Marusiam gentem prov.... de ma. eminentissimi viri Thevesth..... undament. aedificata est.[1]) — Thevestae in arcus Septimiani altero latere. Cf. supra n. 1510. Labat loco ibi l. p. 20.

1559. Regi Iubae regis Iubae filio, regis Hiempsalis N.[2]) regis Gav.[3]) pronepoti regis Masinissae abnepoti N. E. P. D. I.[4]) II vir. Quinq.[5]) Patrono coloniae coloni et incolae libertini. — Carthagine nova. Reines. p. 329. Orel. 630.

B. Reliquorum virorum.

1560. *C. Duilios M. F. M. N. Consol advorsum Poenos en Siceliad Secestanos socios Rom. obsidioned craved* exemet leciones *refecet; dumque Poenei ma*ximosque macistratos *lecionumque duceis ex n*ovem castreis exfociunt, Macel*am opidom opp*ucnandod cepet; enque eodem mac*istratod bene r*em navebos marid Consol primos *ceset, socios* clasesque navales primos ornavet par*avetque*, cumque eis navebos claseis Poenicas om*neis et max*sumas copias Cartaciniensis praesente*d sumod* Dictatored ol*or*om in altod marid pucn*ad vicet*, XXXque navis *cepet* cum socieis septem *milibos quinresm*osque triresmosque naveis *XIV merset. Tunc au*rom captom numei φφφ DC... *pondod, arcen*tom captom praeda numei ccclↄↄↄ *pondod crave* captom aes ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ ccclↄↄↄ .....*is qu*oque navaled praedad poplom *rom. deitavet atque* Cartacini*ensis incen*uos d*uxet triumpod cum XXX rost*reis *clasis* Carta*ciniensis captai; quorum erco S. P. Q. R. hanc colomnam cei P.* — Inscriptio columnae rostratae Duilii. v. Ciacconi in Columu. rostrat. inscript. in Graevii Thes. Antiq. Tom. IV. p. 1811. Lanzi Saggio I. p. 148. Grotefend Lat. Grammat. II. p. 292. Orel. 549 cum quo quidem Grotefendii lectionem et supplementa exhibuimus. Cf. Platner Beschr. Roms III. 1. p. 108.

1561. C. Caecilio Metello Imperatori Italici quei Argeis negotiantur. — Appian p. 494. Borghes. Decad. XVI, 3.

1562. Pompeio G. N.[6]) Magno Imp. Cons. ter. patrono publice. — Auximi. Zachariae Excurs. p. 275. Orel. 574.

---

1) Labat. titulum, quem anno p. Ch. nat. 550 assignat, ita supplet et explicat: Nutu dei urbis felicissimis temporibus piisimorum dominorum nostrorum Iustiniani et Theodorae Augustorum post abscissos ex Africa Vandalos exstinctumque per Solomonem gloriosissimum et excelentissimum exercitus romani tumultum Exconsule praefecturam habens Libiae ... universam Marusiam gentem provinciam ..... de manu eminentissimi viri Tevesthae ... fundamenta aedificata est. — 2) nepoti. — 3) Gaudae. — 4) nomini eius ponendum dicandumque iusserunt. — 5) Quinquennali. — 6) Gaii nepoti.

1563. Q. A. M. Tulliis Q. et M. FF.[1] Ciceronibus III vireis, Aed. pot. municipii Arpinatium D. D.[2] — Prope oppidum *Arcano.* Candidi-Dionigi Viaggi p. 45. Orel 571.

1564. M. Tullio M. F. M. N. M. Pn. Cor.[3] Ciceroni Cos.[4] Procos. prov. Asiae Leg. Imp. Caes. Aug. in Syria patrono. — Ibid. Candidi-Dionigi l. l. Orel. 572.

1565. L. Accio Iuliano Asclepiano C. V. Cos. Cur. reip. Utik.[5] et Galloniae Octaviae Marcellae C. F.[6] eius et Acciae Heuresidi Venantio C. P.[7] et Acciae Asclepianillae Castoreae C. P.[7] filiabus eorum Col. Iul. Ael. Hadr. Aug. Utik. patronis perpetuis D. D. P. P.[8] — (In parte eiusdem lapidis aversa:) Aedem trium camerarum vetustate collapsam addito cultu meliori laqueariorum pecunia propria reformavit spl. col. Utik.[9] curante et dedicante Silio Tertullo C. V. Cur. suo. — In museo Lugdunensi. Ianssen Musei Lugduno. Bat. Inscriptt. tab. XI. Düntzer in Rhein. Iahrbb. 1843. III. p. 155.

1566. L. Acilio L. F. Pompt. Eutychae[10] nobili archimimo Commun. mimor.[11] Adlecto, diurno Parasito Apoll. tragico comico primo sui temporis et omnib. corporib. ad scaenam honor.[12] Decurioni Bovillis quem primum omnium Adlect. patre.[13] appellaverunt Adlecti scaenicorum et aere collato ob munera et pietatem ipsius erga se, cuius ob dedication. sportulas dedit Adlectis sing. X[14] — XXV Decur. Bovill. sing. X[14] — I. Dedic. III Idus Aug. Sossio Prisco et Coelio Apollinari Cos. curatore Q. Sosio Augustiano Ordo Adlectorum (sequuntur nomina LX.). — Marini. Grut. p. 1089. Orel. 2625.

1567. P. Acilio P.F. Men.[15] Paullo IIIIII vir. Aug. Q. col.[16] Aed. II vir. Flamini div. Aug. Cur. annonae, Cur. muneris publici, Cur. kal.[17] cultores Iovis Arkani regio.[18] macelli patrono dignissimo L. D. D. D. — (In altero latere:) Dedicata V Idus Maias Arriano et Papo Cos.[19] curante Ti. Cl.[20].. Vitale IIIIII vir. Aug. — Praeneste, nunc in mus. Vatic. Murat. 181, 7. Orell. 2391. Fea Framm. d. fast. p. LXII n. 45.

1568. Acilio Glabrioni Sibidio V. C. et omnibus meritis inlustri, Legato in provincia Achaia, Consulari Campaniae, Vicario per Gallias septem provinciarum, sacri auditorii Cognitori, fori huiusce inventori et conditori primo, patri reverendissimo, Anicius Acilius Glabrio Faustus V. C. loci ornator togatam statuam offerens piae non minus quam devotae mentis religione ponendam erigendamque

---

1) filiis. — 2) decreto decurionum. — 3) Marci filio Marci nepoti Marci pronepoti Cornelia tribu. — 4) Consul suffectus fuit M. T. Cicero oratoris filius n. 724. V. Almelov. p. 104. Orel. — 5) clarissimo viro consuli curatori reipublicae Uticensis. — 6) clarissimae feminae. — 7) clarissimae puellae. — 8) dedit dedicavit pecunia propria. — 9) splendidissima colonia Uticensis. — 10) Gorius Mss. male vult mutare *Eutycho* vel *Euticheti.* Hagenb. MS. — 11) Commune mimorum. — 12) honorato. — 13) Adlectorum patrem. — 14) singulis denarios. — 15) Menenia tribu. — 16) quinquenali coloniae. — 17) curatori kalendarii. — 18) regionis. — 19) p. Chr. 243. — 20) literae Cl. apud Orell. exciderunt.

curavit. — Romae. Grut. p. 344. emendatius Visconti Iscrizioni del mus: Ienkins (Opere varie I. p. 86. Ed. Med.)

1569. L. Aconio L. F. Staturae 7.[1]) leg. XI. C. P. F.[2]) leg. IIII. F. F.[3]) leg. V. Maced. leg. VII. C. P. F.[4]) donis donato ab Imp. Traiano Aug. Germanico ob bellum Dacic. torquibus, armillis, phaleris, corona vallari et a priorib. Principibus eisdem donis donato ob bellum German. et Sarmatic. a divo Traiano ex militia in equestrem dignitatem translato Arimini. Pontif. Quinq. Tiferni Mat.[5]) Flamini, Pont. Quinq. L. Aconius Statura fil. ex testamento eius. Cuius dedicatione epulum Decurionibus et plebi dedit. L. D. D. D.[6]) — Fàbret. p. 399. Morc. Stil. LXXXXVIII.

1570. L. Acuitio Artemidori F. Tryphoni rhetori Cecrops Amphio libert. B. M. R.[7]) — Pisauri. Calogera Raccolta p. 6. Orel. 1196.

1571. L. Afranio A. F. Cos.[8]) Conscrip.[9]) et cives Col. Valer.[10]) — Prope Costignani. Bulletin. arch. 1847. p. 153.

1573. P. Alfio P. F. Cam.[11]) Semniano Equo publico Quaestori, II vir. Quinq.[12]) Huic primo omnium ob eximias liberalitates et abundantissimas in exemplum largitiones big. pos.[13]) plebs urbana ex aere conlato. Decur. decr. — Pisauri. Don. Clas. V. 16. Morc. Op. II. 63.

1574. C. Alfio C. F. Sergia Clementi Maximo IV vir. I. D.[14]) Aediliq. pecuniarum publicar. Q. alimentor.[15]) pueri et puellae qui ex liberalitate sacratissimi Principis alimen. accipiunt, consensu parentum ex aere conlato ... C. L. D.[16]) — Murat. p. 469. F. A. Wolf Ueber eine milde Stiftung Trajans S. 47.

1575. C. Amatio C. Amati Patern. fil. Aternino Aedil. vikan. Agied.[17]) Aedil. C. S.[18]) Actor. P.[19]) pagi Toutact. I....[20]) Quinquenn. civit. II vir. ab aer. muner. Praef. annon. design. iuven. integerr.[21]) Matern. Eucharistus et Pa..r Pollio Sill. off.[22]) eius ob mer. P. P.[23]) D. N.[24]) Decio Aug. II. et Grato Cos.[25]) Kal. Apr. — Sens; in lamina aerea. Explicuit Longperier Sur une inscription inedite trouvée à Sens; Revue de Philologie. II. p. 353.

---

1) centurio. — 2) legionis XI. Claudiae Piae Fidelis. — 3) legionis quartae Flaviae Felicis. — 4) legionis septimae Claudiae Piae Fidelis. — 5) Pontifici quinquennali Tiferni Mataurensis. — 6) locus datus decurionum decreto. — 7) bene merenti. — 8) 60 a. Ch. — 9) conscripti (i. e. decuriones). — 10) coloniae Valerianae. — 11) Camillia tribu. — 12) duumviro quinquennali. — 13) bigam posuit. — 14) Quatuorviro iuri dicundo. — 15) Quaestori. — 16) Videtur legendum: D. D. L. D. (decurionum decreto locus datus). — 17) aedili vicanorum Agiedicensium, qui vicus in Iulii Caesaris codd. et edd. appellatur *Agendicum*. — 18) aedili civitatis Senonum; vel: curuli Senonum. — 19) actori praediorum pagi. — 20) Quae sequuntur literae ad sensum obscurae sunt; non liquet utrum a syllaba *Tout.* qua pagi nomen significari videtur cum litteris *act* sint coniungenda an ab iisdem separanda. — 21) iuveni integerrimo. — 22) Sillius, officiales. — 23) posuerunt. — 24) domino nostro. — 25) post Chr. 250.

1576. Anicii Iun. Anicio Paulino Iun. V. C. Procos. Asiae et Hellesponti Consuli ordinario Praef. urbi vice sacra iudicanti ob meritum nobilitatis eloquii iustitiae atque censurae, quibus privatim ac publice clarus est, petitu populi R. testimonio senatus iudicio DD. NN. Triumphatoris Aug. Caesarumq. florentium statuam secundam auro superfusam locari sumptu publico placuit. — Romae. Grut. 355. Orel. 1082.

1577. Honori. Ammio Manio Caesonio Nicomacho Anicio Paulino V. C. Cons. ordinario, Praef. urbi, Iud. sacrar. cognition. Consul. prov. Asiae et Hellesponti vice sacra iudicanti, Legato Kariaceni sup. Procons. Africe Anicio Iuliano patre suo, cuius providentia adque ..e.. utilitas [1]) et integritas rei publicae Corpori. corariorum insulas ad pristinum statum suum secundum leges Principum priorum Impp. Val. Septimi Severi et M. Aur. Antonini restaurari adque adornari per vicinum ea sua [2]) providit in mera memoria adque in omnia [3]) iustitia sua Corpus corariorum Patrono digno statuerunt. — Romae. E Pighianis Gruter. p. 1090. Preller Die Regionen p. 90.

1578. L. Apenteio L. F. Zmaragdo aromat. qui vascul. dulciar. CCC it. HS. LX testam. rel. C. Statilio Prago aromat. genero suo, ut aegr. inop. Col. Fel. Lor. pharm. et muls. S. pr. erog. [4]) Plebs urbana Lor. [5]) V. benignissimo B. M. F. E. D. D. [6]) — Ceri. Gazetta di Milano 1826. N. 5 et 16. Orel. 114.

1579. L. Apuleio Braside habenti IIII lib. ius dat. ab Imp.... Aug. VI vir. Aug. ornament. decurional. honor. et Aug. mun. Ael. Karn [7]) colleg. fabr. [8]) Patrono et Quinq. ob eximiam eius erga se liberalitatem cuius dedicatione cum collega singulis HS. N. L. adiecto pane et vin. ded. L. D. D. D. — Pisauri. Polcastri p. 37. Orel. 2675. Zumpt. De Augustalib. p. 67.

1580. Populonii. L. Aradio Val. Proculo V. C. Auguri, Pontifici maiori, Quindecimviro sacris faciundis, Pontifici Flaviali, Praetori tutelari, Legato, Propraetore provinciae Numidiae, Peraequatori census provinciae Galleciae, Praesidi provinciae Byzacenae, Consulari provinciae Europae et Thraciae, Consulari provinciae Siciliae, Comiti ordinis secundi, Comiti ordinis primi, Proconsuli provinciae Africae vice sacra iudicanti, eidemq. iudicio sacro per provincias proconsularem et Numidiam Byzacium ac Tripolim itemque Maure-

---

1) Gruterus: *adque eutilitas.* Locus omnino turbatus. — 2) per viciniam suam (i. e. coriariorum) coniicit Preller. — 3) legendum: omni. — 4) aromatario, qui vascula dulciariorum trecenta item sestertium LX testamento reliquit C. Statilio Prago aromatario genero suo, ut aegris inopibus Coloniae Felicis Lorii pharmaca et mulsum sine pretio erogaret. — 5) Lorina sive Lorinensis. — 6) bene merenti fecit ex decreto decurionum. Sequuntur literae obscurae et evanidae Q. L. E. F. in quibus latere videtur: locus datus decreto decurionum, Orellio. — 7) seviro augustali ornamentis decurionalibus honorato et Augustali municipii Aelii Karnunti. — 8) collegium fabrum.

taniam Sitifensem et Caesariensem, perfuncto officio praefecturae praetorio, Comiti iterum ordinis primi intra palatium, Praefecto urbi vice sacra iterum iudicanti, Consuli ordinario. [1])

Huic corpus suariorum et confecturariorum auctoribus patronis ex affectu eidem iure debito statuam patrono digno ponendam censuit. — Romae. Grut. p. 361. Morcelli Africa chnstiana. Vol. I. p. 21. Orel. 3672.

1581. C. Arrio C. F. Corn. [2]) Clementi, Militi coh. IX. pr. [3]) Equiti coh. eiusdem, donis donato ab Imp. Traiano, torquibus, armillis, phaleris, ob bellum dacicum, Singulari Praefectorum Pr. [4]) Tesserario, Optioni, fisci Curatori, Cornicul. [5]) Tribuni, Evocato Aug. 7 coh. I vigil. 7 statorum, 7 coh. XIIII urb. 7 coh. VII pr. [3]) Trecenario, donis donato ab Imp. Hadriano, hasta pura, corona aurea; 7 leg. III. Aug. Primipilari, II viro, Quinquennali, Patrono municipii, Curatori reipublicae, Decur. et Aug. VI vir. municipes Matil. [6]) — Matelicae in aedibus publicis. Veram et genuinam inscriptionis lectionem dedit Kellermann. Laterc. p. 37. n. 46. ex: „Lettera agli illustrissimi signori consiglieri di Mantelica in difesa dell' iscrizione esistente nella sala della loro residenza. Pesaro 1773 in casa Gavelli.“ Ediderant iam sed mendose Apianus p. 151. Grut. 365. 4. Don. p. 228, 18. Murat. 1073, 4.

1582. L. Atilio C. F. Tromen. [7]) Atiliano Praef. fabrum, Praef. coh. Tr. mil. Proc. Aug. [8]) Patrono colon. qui rogatus ab ordine pariter et populo, ut gladiatorii muneris publici curam susciperet, fecit et explicito quod promiserat impendium bigae quam populus ex collatione legativi epuli offerebat remisit, eo anno quo et optimus Imperator Hadrianus Augustus etiam Duumviratus honorem suscepit. L. Stertinius L. Lib. Parthenopaeus amico incomparabili. L. D. D. D. — Caietae. Don. 217, 222. Mur. 614, 1. Orel. 3817.

1583. M. Aulio M. F. Albino Praef. coh. prim. Breucor. II vir. Quinq. [9]) Quaestor. Curatori reip. Cubulterinorum Patrono et Allifis II viro, Quinq. Q. [10]) Patrono Augustales. L. D. D. D. — In vico Latinae dioecesis Calatinae. Mur. p. 1040. Orel. 126. Zumpt. De Agustalib. p. 79.

1584. Euhodi M. Aurel. Sabiniano Augg. Lib. Patrono civitatis Anagninor. itemque collegii Caplatorum, Decuriali decuriae lictoriae popularis Denunciatorum itemq. Gerulorum sed et Decemviralis [11]) S. P. Q. A. [12]) erga amorem patriae et civium, quod thermas longa incuria neglectas sua pecunia restituerit, statuam ex leg. suis ponend. censuer. ob cuius dedic. [13]) dedit Decur. ·X· V. Sexv. ·X· II.

---

1) Post Chr. 390. — 2) Cornelia tribu. — 3) cohortis IX praetoriae. — 4) praefectorum praetorio. — 5) corniculario. — 6) Matelicenses. — 7) *Tromentina* tribu. — 8) tribuno militum procuratori Augusti. — 9) quinquennali. — 10) quaestori. — 11) *decemviralis* vitiose pro *decemvirali*. — 12) senatus populusque Anagninus. — 13) dedicationem.

Pop. ·X· I. et epulum suffic.[1]) — Anagniae in foro. Dionigi Viaggi fol. 24. Mommsen De Apparitorrb. Rhein. Mus. d. Phil. 1847. I. p. 49.

1585. Q. Axio Q. F. Pal... Eq. P. Laurenti Lavin. Curatori ad populum, *col.*[2]) Traianae et Aureliae Aeclanensis Proc. ad alim. per Apuliam, Calabriam, Lucaniam et Bruttios, Proc. rat. priv. prov. Maur. Caes. item per Belgicam et duas Germanias, Proc. prov. Dac. Apul. bis vice Praesidis, 'ordo col. Sarmiz. metropol.[3]) Patrono. — In Transylvaniae oppido Brettye. Bulletin. dell' inst. arch. 1848. p.76.·155.

1586. C. Baebio P. F. Cla. Attico II vir. I. D. Primopil. leg. V. Macedonic. Praef. civitatium Moesiae et Treballiae, Praef. civitat. in Alpibus maritumis, Tr. mil. coh. VII. pr. Primopil. iter. Procurator. Ti Claudi Caesaris Aug. Germanici in Norico civitas Saevatum et Laiancorum.[4]) — Repert. in oppido Zuglio, adservatur in museo Cividali. Cardinal. Diplom. p. 229. Kandler in Diario Tergestino quod inscribitur Istria 1847. p. 40. Henzen Zwei Militärdiplome, Rhein. Iahrbb. 1848. XIII. p. 41.

1587. M. Baebio M. F. Q. N. Arn.[5]) Suetrio Marcello equo publico Aed. Q.[6]) IIII vir. I. D. IIII vir. Quinq. II. Patrono munic. Flamini divi Vespasiani M Baebius Suetrius Marcellus et Suetria Rufa patri optimo. Huic Decuriones funus publicum, statuam equestrem, clipeum argenteum, locum sepulturae decreverunt et urbani statuam pedestrem. — Teate. Fabret. p. 463. Orel. 3853.

1588. M. Bassaeo M. F. Stel.[7]) Rufo Pr. Pr.[8]) Imperatorum M. Aureli Antonini et L. Aureli Veri et L. Aureli Commodi Augg. consularibus ornamentis honorato et ob victoriam germanicam et sarmatic. Antonini et Commodi Augg. murali vallari aurea, hastis puris IIII totidemque vexillis obsidionalibus *ab iisdem* donato, Praef. Aegypti, Praef.... Proc. a rationibus, Proc. Belgicae et duarum Germaniarum, Proc. regni *Norici*, Proc. Asturiae et Galleciae, Trib. coh. II. pr. Trib. coh. X. urb. Trib. coh. V. vig. urb. PP. bis. Huic senatus auctoribus Impp. Antonino et Commodo Augg. statuam auratam[9]) in foro divi Traiani et aliam civili amictu in templo divi Pii, tertiam loricatam in templo ....[10]) ponendas censuit. — Romae. Grut. p. 375. Orel. 3573. Kellermann Vigil. rom. lat. p. 37. n. 42. quem secuti sumus. Cf. Roulez Magistrats romains dans la Belgique p. 41. in: Nouveaux Memoires de l'academie de Bruxelles. Tom. XVII. Rheinisch. Jahrbüch. I. 106.

1589. L. Betilienus L. F. Vaarus haec omnia quae infra scripta sont de senatus sententia facienda coiravit: semitas in opido omnis,

---

1) sufficiens. — 2) coloniae. — 3) coloniae Sarmizegethusae metropolis. — 4) *Talancorum.* Cardinal. — 5) Marci filio Quinti nepoti Arniensi tribu. — 6) aedili quaestori. — 7) Stellatina tribu. — 8) praefecto praetorio. — 9) Gruterus: *armatam*, quod praestare videtur. — 10) Burghes. apud Kellerman. supplendum censet: *in templo Martis Ultoris.*

porticum qua in arcem eitur, campum ubei ludunt, horologium, macelum, basilicam calecandam [1]), seedes, arcum [2]), balinearium. lacum ad portam, aquam in opidum adov. [3]) arduom pedes CCCXCI. [4]) fornicesq. fecit, fistulas soledas fecit; ob hasce res censorem fecere bis, senatus filio stipendia mereta ese iousit, populusque statuam donavit censorino [5]) — Aletrii. Grut. p. 171. Orel. 3892.

1590. M. Caecilio Novatiliano C. V. [6]) Oratori et Poetae illustri Allecto inter consulares, Praesidi Prov. Maes. sup. Iuridic. Apul et Calab. Praet. Trib. pl. Q. [7]) Prov. Afric. splendidissimus ordo Beneventanorum privatim et publico saepe defensi P. D. D. [8]) — Romae. Mur. p. 1033. De Vita p. XXII. 21.

1591. Cn. Caesio Athicto, Allecto inter C vir. [9]) omnibus honoribus exornato ex aere conlato quam municipes omnis ordo ei contulit in orchestra; ludis quos fecerunt P. Memmius Apulus P. et C. Popaeus Priscus II vir.

Dedicata Kalendis Apriles Maximo et Glabrione Cos. [10]) Clo. Fortesio Felici et Nemonio Servano IIII viris Veientium. — Veiis. Marin. Att. II. p. 831. Orel. 3706. Nibby Viaggio I. 49. Zumpt. De Augustalib. p. 78.

1592. C. Calp*etano* Rant*io* Quirinali Valerio P. F. Pom. F*esto* IIII vir. viar. curand. Tr. *mil. leg.* VI. Victr. Quaestori, Se*viro*. Equit. romanor. Tr. pleb. Praet.... li August. Leg. Propraet. ex *S. C. prov.* ... ae Cos. donato ab Imper*atore has*tis puris IIII vexillis IIII. co*ronis* IIII. vallari, murali, classica *aurea*, *Cu*ratori alvei Tiberis et ripa*rum*, Pontif. Leg. Aug. Propr. provinciae Pannoniae et provinciae Hispaniae Patrono plebs urbana. — Tergest. anno 1842. erut. Henzen, Iena. Lit. Ztg. 1846. N. 61. p. 243.

1593. Tib. Cl. Candido Cos. XV vir. S. F. Leg. Augg. Pr. Pr. provinciae H. C. [11]) et in ea Duci terra mariq. adversus rebelles H. H P. P. [12]) item Asiae, item Noricae; Duci exercitus Illyrici expeditione Asiana, item Parthica, item Gallica; Logistae civitatis splendidissimae Nicomedensium item Ephesiorum, Leg. provinc. Asiae, Cur. civitatis Teanensium, Allecto inter Praetorios, item Tribunicios, Proc. XX hered. per Gallias Lugdunensem et Belgicam et utramq. Germaniam, Praeposito copiarum expeditionis Germanicae Secundae, Trib. mil. leg. II. Aug. Praefecto cohortis secundae civium romanorum, Silius Hospes hastatus leg. X. Geminae, strator eius, optimo Praesidi. — Tarracone. Apian. p. 13. Schott ad Frontin. De colon. in Edit. Burmanniana Vellei Paterculi p. 653. Grut. p. 389. Orel. 798.

---

1) Scaliger ad Fest. s. v. calicata aedificia, iungit: basilicam calecandam i. e. calce, sive opere tectorio poliendam: Reines. legit: Calcidicum: utrumque incertum. Orel. — 2) initiales literae *ar* in lapide evanuerunt. — 3) adouxit pro: adduxit, ut videtur. — 4) Smet. XCIↃ. — 5) legendum videtur: censorio. 6) clarissimo viro. — 7) quaestori. — 8) posuerunt decurionum decreto. — 9) centum viros. — 10) p. Chr. 256. — 11) Hispaniae citerioris. — 12) Hispaniarum provinciarum.

Roulez sur les magistrats Romains de la Belgique p. 38. Lersch in Rhein. Iahrbb. 1848. XII. p. 1 qui totam inscriptionem accurate explicuit.

1594. Tib. Claudio Tib. F. Quir. Augustano patri Bellici Sollertis Proc. Aug. prov. Britan. Claudia Ti. F. Marcellina. — Terenzuolo in ditione Veneta. Orti Iscrizioni della gente Bellicia, Annal. archeol. 1830. II. p. 258.

1595. Ti. Claudio Esquil. [1]) Severo, Decuriali Lictori, Patrono Corporis piscatorum et urinator. QQ. III. [2]) eiusdem Corporis ob merita eius, quod hic primus statuas duas, unam Antonini Aug. Domini N. [3]) aliam Iul. Augustae Dominae nostr. S. P. P. una cum Claudio Pontiano filio suo Eq. rom. et hoc amplius eidem corpori donaverit HS X milia N. ut ex usuris eorum quodannis natali suo XVII Kal. Febr. sportulae viritim dividantur, praesertim cum navigatio scapharum firmata sit, ex decreto Ordinis corporis piscatorum et urinatorum totius alv. Tiber. [4]) quibus ex S. C. coire licet S. P. P. [5]) — Grut. p. 391. Morc. Stil. CXI. Orel. 4115.

1596. Cl. Claudiani V. C. Cl. Claudiano V. C. Tribuno et Notario inter ceteras vigentes artes praegloriosissimo poetarum licet ad memoriam sempiternam carmina ab eodem scripta sufficiant, adtamen testimonii gratia ob iudicii sui fidem D. D. N. N. Arcadius et Honorius filicissimi [6]) ac doctissimi imperatores senatu petente statuam in foro divi Traiani erigi collocarique iusserunt.

Εἰν ἑνὶ Βιργίλοιο νόον κὰι Μῦσαν Ὁμήρου
Κλαυδιανὸν Ρώμη καὶ Βασιλῆς ἔθεσαν.

— Romae. Grut. p. 391. Orel. 1182.

1597. T. Cornasidio T. F. Fab. [7]) Sanino E. M. V. [8]) Proc. Aug. Daciae Apulensis Proc. Alpium Atractianar. et Poeninar. iur. gladii, Subpraef. class. Pr. Raven. [9]) Praef. alae veter. Gallor. Trib. leg. II. Aug. Praef. coh. I. Mont. [10]) P. C. [11]) Auguri Laur. Lavin. Aed. II vir. Q. Q. P. P. [12]) collegia fabrum centon. dendrophor. [13]) in honorem T. [Cornasidii Vesenni Clementis filii eius Equo publ. Laur. Lavin. [14]) Patroni plebis et collegiorum, qui ab ipsis oblatum sibi honorem statuae in patris sui nomen memoriamque transmisit. — Firmi. Morc. Op. II. p. 62. Annal. archeol. 1839. XI. p. 42.

1598. Sex. Cornelio Sex. F. Arn. [15]) Dextro, Proc. [16]) Asiae Iuridico Alexandreae Proc. [17]) Neaspoleos et Mausolei, Praef. classis sur. [18]) donis militarib. donato a divo Hadriano ob bellum iudai-

---

1) Equilina tribu. — 2) Quinquennali tertium. — 3) nostri. — 5) alvei. Tiberis. — 5) statua publice posita. — 6) sic. — 7) Fabia tribu. — 8) egregiae memoriae viro. — 9) subpraefecto classis praetoriae Ravenensis. — 10) Montanorum. — 11) piae constantis. — 12) Quaestori, Quinquennali, Patrono plebis. — 13) centonariorum dendrophororum. — 14) laurentis lavinatis. — 15) Arniensi tribu. — 16) proconsuli. — 17) procuratori. Neapolis intelligenda est regio. urcis Alexandriae et mansoleum est Ptolemaeorum ibidem. — 18) scriptura tituli non satis clara exhibet *sur.* vel *syr.* i. e. syriacae. Reperitur etiam alias praefectus classis syriacae. Orel. 3604. Apud Clarac. est *sup.* i. e. superioris.

cum hasta pura et vexillo, Praef. alae I. Aug. Gem. colonorum, Trib. leg. VIII. Aug. Praef. coh. V.[1]) Raetorum, Praef. Fabrum III. Patrono coloniae P. Blaesius Felix 7 leg. II. Traian. Fort. adfini piissimo ob merita. — Saldis (Budja) in Africa. Ediderunt primus Hase in Iournal des Savans 1837. p. 658. iterum sed Hasium ignorans Clarac Musée de sculpt. livr. 13. pl. LXXIX 27. Explicuit Bähr Iahn. Iahrbb. Tom. 51. p. 415.

1599. L. Dasumio P. F. Stel.[2]) Tullio Tusco, Cos. Auguri, Sodali Comiti Aug.[3]) Hadrianali, Sodali Antoniniano, Curat. operum publicorum, Legato Pr.[4]) provinciarum Germaniae superior. et Pannoniae superior. Praefecto aer.[5]) Saturni, Praetori, Tribuno pleb. Leg. provinc. Africae, Quaest. Imp. Antonini Aug. Pii, Trib. mil. leg. IIII. Flaviae, Triumviro A. A. A. F. F.[6]) P. Tullius Callistio posuit. — Tarquiniis. Dureau de Lamalle Sur les inscript. de Tarquinies, Annal. dell' inst. arch. Vol. IV. p. 152.

1600. L. Fabio M. F. Gal. Ciloni Septimino Cos. Praet. urb. Leg. Augg. Pr. Pannon. super. Duci vexill. Leg. Propr. provinciar. Moesiae super. Ponti et Bithyniae, Comiti Augg. Leg. Augg. Propr. prov. Galatiae Praef. aer. militaris Procos. itemq. Leg. Prof. Narbonnens. Leg. leg. XVI. Fl. F.[7]) Samosate. Sodal. Hadrianal. Pr. urb. Trib. pleb. Q.[8]) prov. Cretae, Trib. leg. XI. Cl.[9]) X vir stlitib. iudicandis Mediolanenses Patrono. — Rom. Grut. p. 507. Marini Iscriz. Alb. p. 51. n. XLI.

1601. M. Fabio M. F. V...[10]) Maximo aedilitate remissa II vir. Praef. fabr. pleps Patr. Co... R. P. R.[11]) — Faleriis. De Minicis Teatro di Falerone, Annal. arch. XI. p. 36.

1602. Filumenum. DDD.[12]) et Principes N.[13]) Valentinian. Valens et Gratianus semp. Augg. Filumenum in omni athletico certamine ab oriente ad occidente. usq. victorem pammacho lucta, pancrati. cestibusq. id est pygme locatione statuae in athletarum curia aeternitatis gloria dignum esse iudicarunt, quod omnes xistici gratanter acceperunt, Sen.[14]) pariter simulq. P. R.[15]) ingenti fabore[16]) prosecutus est. — Romae. Fabret. p. 100.

1603. C. Gallerio C. F. An.[17]) Iuliano, Eq. P.[18]) Quaestori, II viro, Curatori Sarsinatium, Curatori Solonatium, Flamini, Patron. Col. Aug.[19]) Arimin. Advocat. public. amantissimo civium splendi-

---

1) Ita Hase ed. Apud Clarac excidit *coh. V.* et miro errore *praefectus praetorum* proponitur, eo sensu ut sit idem qui praefectus praetorio. — 2) Publii filio, Stellatina tribu. - 3) Augustali. — 4) propraetori. — 5) aerarii. — 6) auro argento aeri flando feriundo. — 7) Flaviae fidelis. — 8) quaestori. — 9) Claudiae. — 10) Velina tribu. — 11) patrono coloniae et reipublicae Recinensis. — 12) domini. — 13) nostri. — 14) senatus. — 15) populus romanus. — 16) pro favore. Apud Tabrettum paulo superius: *achletico .. prancati*, nescio utrum lapidis an operarum vitio. — 17) Anniensi tribu. — 18) equo publico. — 19) Patrono Coloniae Augustae Arimini.

dissimus Ordo Ariminensium meritis, fidei, bonitati, innocentiaeque eius. — Grut. p. 1095. Don. V, 88. Morc. Stil. CIII.

1604. L. Gavio L. F. Stel.[1] Silvano, Primipilari leg. VIII. Aug. Trib. coh. II. vigilum Trib. coh. XIII. urban. Trib. coh. XII praetor. donis donato a divo Claudio bello britannico, torquibus, armillis, phaleris, corona aurea, Patrono colon. D. D.[2] — Maffei. M. Ver. p. 218. Morc. Stil. LXXXXVII. Orel. 3568. Kellerm. Lat. n. 32.

1605. M. Ga*vio* M. F. *Pal.* Max*imo* Praef. *praet.* — Treviris in tabula marmorea dimidiata; supplevit Florencourt; Rhein. Jahrbüch. 1846. VIII. p. 110.

1606. C. Hedio C. F. Clust.[3] Vero equo publ. Praef. equit. alae Indianae P. F.[4] Trib. milit. leg. II. Traian. F. Praef. coh. II. Ling. eq. II vir Quinq. Quaestori, Patrono municipii Flamini, item Pitino Mergente IIII vir. Quinq. IIII vir Aedili, Patrono municipii, Pontifici, quod cum antea statua ei nomine publico ob merita eius decreta esset et is honore contentus sumptibus publicis pepercisset, Decuriones ex suo posuerunt, quib. ob dedicationem Verus singulis HS LXX. N. sportulas dedit. — Foro Sempronii. Grut. p. 417. Orel. 4039. Cf. Maffei Osserv. lett. T. V. p. 198. Epistola sive decretum Duumvirorum et Decurionum Forosemproniensium hac occasione statuae positae ad C. Hedium Verum missum et in sinistro eiusdem basis latere insculptum V. infra Cap. III. §. 7.

1607. M. Herennio M. F. Picenti Cos. municipes municipii Augusti Veientes intramurani Patrono. — Repert. in agro Veiensi an. 1811 nunc Romae in mus. Vatican. Fea Frammenti di fast. p. XXXV. n. 12. Henzen Zwei Militärdiplome, Rhein. Jahrbb. XII. p. 78.

1608. P. Horatio Chryseroti Seviro Augustal. idem Quinq. et Immuni Larum Aug. ex S. C. Seviri Augustales statuam ei ponendam decreverunt, quod is arcae eorum HS. L. M. N. dederit, ex qua summa HS. X. M. N. ob honorem curae[5] Sex. Horati Chryserotiani et reliquorum HS. XL M. N. excepta stipulatione ex usuris semissibus et M. I. I. S. S. S.[6] quodannis Idib. Martis natali suo inter praesentes, hora II. usque ad asse.[7] dividatur, deducta ornatione statuae et familiae Augustal. HS. C. N. Quotsi ita factum non erit, tum ea HS. XL. M. N. dari reip. Ost. sub eadem condicione, qua S. S. est. Ob cuius dedicatione. dedit decurionibus V et Augustalibus V, isque honore sibi habito sumptum statuae ordini Augustalium remisit. — Ostiae. Iahn. Specim. epigraph. p. 114. Zumpt. De Augustal. p. 71.

---

1) Stellatina tribu. — 2) decreto decurionum. — 3) Clustumina tribu. — 4) piae fidelis. — 5) Pro *curae* Zumpt. coniicit: *sevirat.* (ob honorem seviratus). — 6) Zumptio notae vitiosae videntur quippe quae explicari non possint; coniicit: XL. M. HS. S. S. i. e. quadraginta millium HS. supra scriptorum. — 7) usque ad assem i. e. universa pecunia.

1609. P. Iulio Iuniano Martialano C. V. Procos.[1]) Quaest. provinciae Asiae, Trib. plebei, Praetori, Curatori civitatis Calenorum, Curatori viarum Clodiae Cassiae et Ciminiae, Praefecto aerarii militaris, Proconsuli provinciae Macedoniae, Legato leg. III. Aug. Severianae Alex.[2]) Praesidi et Patrono res publica Cirtensium decreto ordinis dedit dedicavitque. — Constantinae olim Cirtae. Revue de philologie. Vol. II. Paris 1846. p. 197.

1610. Ob memoriam custodiendam adque propagandam magistrorum et parentum suorum Iustioni Iuliani Aprilis......... Theodori Martialis Arcadii Nycteri Concordius et Hemerius Haruspices publ. C. Tr.[3]) fecerunt. — Lersch C. M. III, 18.

1611. L. Licinio Primitivo ornamentis decurion. honorato Curatori Augustal. perp. Augustales corpor.[4]) ob perpetuam et multifariam munificentiam eius et quod res negotiaque eorum integre administret, cuius dedic. Decurionibus sing. HS. XII. Augustalib. HS. VIII. ingenuis et veteran. corp. HS. VI. municipib. H. IIII. ded. item pr. Idus Febr. die pervigilii dei patrii alterum tantum dedit L. D. D. D. — (In latere sinistro eiusdem basis:) Dedicat. IIII K. Aug. Pudente et Orfito Cos.[5]) — Miseni. Avellino Bullet. arch. Napol. 1843. p. 62.

1612. L. Licinio L. Fil. Pal.[6]) Herodi, Equit. Rom.[7]) Decuriali decuriae viatoriae equestris Cos.[8]) Decurioni Quinquennali, Duumviro, Sacerdoti Genii col.[9]) Flam. Rom. et Aug. Curat. oper. publ. Quaestori aer. aedili.[10]) Flam. divi Severi, Sodali Arulensi[11]), Praet. prim. sac. Volk. faciu. Ordo Augustal. optim. civi ob merita. — Ostiae. Marini Iscriz. Alb. p. 56. Morc. Op. II. p. 54.

1613. L. Lollio Q. F. Ani. Frontoni, Trib. mil. leg. III. Aug. Praef. fabr. tert. Praef. equitum ala I. Numid. II vir. Pont. civitates XXXXIIII. ex provin. Africa quae sub eo censae sunt. — Prope Ilium. Ex schedis Akerblad. Kellerm. Kat. n. 256.

1614. Sex. Iul. Lucano II vir. civitat. Segusiavor. apparitores lib.[12]) sacerdotali. Tittius Cocillus Arada, Cettinus Casurius Atticus. — In lamina aerea reperta 1846 prope Lugdunum. Explicuit Longperrier, Memoires de la société des antiquaires de France. Tom. VIII nouv. serie. p. 262. Cf. Revue de Philologie II. p. 194.

---

1) clarissimo viro proconsuli. In lapide nonnisi *Cos.* apparet, hac parte fracta; supplevit Alfred Muret, editor l. l. — 2) Alexandrinae. Huius verbi initiales tantum literae apparent, ita ut consulto erasum esse videatur. — 3) publici coloniae Treverorum. — 4) curatori Augustalium perpetuo Augustales corporati. — 5) p. Chr. 165. — 6) Palatina tribu. — 7) Epuiti romano. — 8) consulis. — 9) coloniae. — 10) aerarii aedilicii. — 11) Morcellus, qui primus inscriptionenem edidit, habet: *Arulen.* et intelligit scolam stoicam Rustici Aruleni, de quo couferri iubet Plin. Ep. I. 5. Marinius putat inteliigendum esse numen aliquod vel collegium Ostiense nobis ignotum. — 12) librorum sacerdotalium.

1615. P. Lucilio P. F. P. N. P. pronep. Gamalae, aed. sacr. Volk. Aedili D. D.[1]) allecto gratis Decurioni, Pontifici, II vir. censoriae pot. Quinquennal.[2]) in comitis facto, Curat. pecuniae publicae exigendae et adtribuendae. *Hic* in ludos cum accepisset publice lucar, remisit et de suo erogationem fecit. *Id*em sua pecunia viam silice stravit, quae est iuncta foro ab arcu ad arcum. *Id*em epulum cum trichlinis CCXVII. colonis dedit; item prandium sua pecunia colonis Ostiesibus bis dedit. Idem aedem Volcani sua pecunia restituit. Idem aedem Veneris sua pecunia constituit. Idem aedem Fortunae sua pecunia constituit. Idem aed. Cereris sua pecunia constituit. Idem pondera ad macellum cum M. Turranio sua pecunia fecit. Idem aedem Spei sua pecunia *con*stituit. Idem tribunal in foro marmoreum fecit. Huic statua inaurata D. D. P. P.[3]) posita est, item ahenea D. D. P. P. posita *est* proxume tribunal quaes.[4]) propterea quod cum res publica praidia sua vend*eret* ob pollicitationem belli navalis HS. XV. CC. rei publicai donavit. Hunc funere publico .... soc. effer. censuerunt. — In portu Ostiensi. Don. II, 4. p. 60. Orel. 3882. qui neglexit factas a Marinio Iscriz. Alban. p. 58. n. 5. emendationes. Correctius dedit et explicuit Mommsen Analect. epigraph. Berichte der Verh. d. sächs. Ges. d. W. Philol. hist. Cl. I. p. 295.

Mavortii.

1616. Q. Flavio Maesio Egnatio Lolliano V. C. Q. K.[5]) Praetori urbano, Auguri publico populi romani Quiritium, Cons.[6]) albei Tiberis et cloacarum, Cons. operum publicum Cons. aquarum, Cons. Campaniae, Comiti Flaviali, Comiti orientis, Comiti primi ordinis et Proconsuli provinciae Africae regio portae triumphalis, Patrono dignissimo. — Puteolis, nuper admodum repert. Avellino Bullet. neapolitan. 1846. N. LXII. p. 74. Henzen Jena. Lit. Zeitg. 1847. N. 61 p. 243.

1617. Domini nostri invictissimi et venerabiles ac perpetui Augusti Theodosius et Arcadius toto orbe victores Materno Cynegio omnium virtutum viro et ad insignem laudem gloriamque progenito per omnes honorum gradus meritorum contemplatione provecto, Praefecto praetorio per orientem statuam civili habitu ad petitum primorum nobilium Alexandrinae urbis in eadem splendida urbe ad perpetuitatis famam loco celeberrimo constitui collocarique iusserunt per clarissimos Alexandrinae civitatis. — Alexandriae in Aegypto. Donat. Tom. II. p. 223. Orel. 1139.

1618. Fl. Merobaudi V. S. Com. SC.[7]) Fl. Merobaudi aeque forti et docto viro tam facere laudanda quam aliorum facta laudare praecipuo, castrensi experientia claro, facundia vel otiosiorum studia supergresso, cui a crepundiis par virtutis et eloquentiae cura, in-

---

1) decreto decurionum. — 2) duumviro censoriae potestatis quinquennali — 3) decreto decurionum pecunia publica. — 4) quaestoris. — 5) viro clarissimo, quaestori candidato. — 6) consulari. — 7) Viro spectabili Comiti. Senatus consulto.

genium ita fortitudini ut doctrinae natum stilo et gladio pariter exercuit, nec in umbra vel latebris mentis vigorem scholari tantum otio torpere passus inter arma litteris militabat et in Alpibus acuebat eloquium. Ideo illi cessit in praemium non verbena vilis nec otiosa hedera, honor capitis heliconius, sed imago aere formata, quo rari exempli viros seu in castris probatos seu optimos vatum antiquitas honorabat. Quod huic quoque cum augustissimis Roma Principibus Theodosio et Placido Valentiniano rerum dominis in foro Ulpio detulerunt remunerantes in viro antiquae nobilitatis novae gloriae vel industriam militarem vel carmen, cuius praeconio gloria triumfali crevit imperio. Dedicata IIII Kal. Aug. Conss. DD. NN. Theodosio XV. et Valentiniano IIII. [1]) — Romae. Fea Iscrizioni di monum. publ. p. 10. et Framm. di fast. p. LXVI. n. 54. Fl. Merobaudis reliquiae. Ed. Niebuhr. Praef. p. VII. Orell. 1183.

1619. Sex. Minio *Sex. F.* Ter. [2]) Silvano Aed. II vir. Quin. Patr. colon. Allif. [3]) Quaest. sac. P. alim. Quaest. Defens. rp. [4]) Praef. iterum, Curat. civitat. Atinatium, item Curat. Ligurum col. Cornelianorum contubernium Veneris Patrono ob merita eius L. D. D. D. — Guarini Tituli nonnulli Allifani, Calatini etc. Veletri 1839. Annal. dell' inst. arch. 1845. p. 59.

1620. L. Munatio Concessiano V. P. [5]) Patrono coloniae pro meritis eius erga cives munifica largitate olim honorem devitum [6]) praestantissimo viro praesens tempus exegit, quo etiam Munati Concessiani filii sui Demarchia comulatiore sumptu liberalitatis abundantia universis exibuit civibus ob ove [7]) testimonia amoris sincerissimi reg. [8]) primaria splendidissima Herculanensium Patrono mirabili statuam ponendam decrevit. — Neapoli. Fabricii Roma. Antiq. I. p. 50. Grut. p. 143. Uberius de hoc titulo tractat Rosini Dissert. isagog. I. p. 53. 98.

1621. L. Neratio L. F. Vol. [9]) Prisco. Praef. aer. Sat. [10]) Cos. Leg. Pr. Pr. in prov. Panonia Scribae quaestor. [11]) et munere functi Patrono. — Saepini in Samnio. Mommsen Da appararitoribus in Rhein. Mus. d. Philol. I. 1847. pag. 9.

1622. M. Nonio M. F. Balbo Pr. Procos. [12]) Herculanenses. — Herculanei. Dissert. isagog. ad Hercul. volum. p. 57.

1623. L. Oranio L. fil. Quir. Iusto P. P. Praef. castror. leg. III. Cyr. Laurenti Lavinati Sacer. Flamini Augustali plebs Reatina, quod is primus omnium HS. C. M. N. ad annonae comparationem municipibus suis dedit, statuamque honore contentus sua pecunia

---

1) Post Chr. 435. — 2) Terentia tribu. — 3) Quinqueviro, patrono coloniae Alifanae. — 4) Quaestori sacrae pecuniae, alimentorum quaestori, defensori rei publicae. — 5) viro perfectissimo. — 6) leg. devitatum. — 7) fortasse: ob vetera. — 8) regione. — 9) Voltinia tribu. — 10) Praefecto aerarii Saturni. — 11) quaestorii. — 12) praetori proconsuli.

posuit. L. D. D. D. — Rieti, a Mommsenio transcriptum. Henzen Jena. Lit. Zeitg. 1847. p. 251.

1624. P. Otacilio L. F. Pal. [1] Rufo pat. [2] IIII vir I. D. II QQ. [3] Flam. perpetuo divi Hadriani, ab eodem equo publ. honorato, Curatori Kalendari R. P. [4] Aeclanensium electo a divo Pio, Patrono municipi, ob eximiam munificentiam eius Ordo Dec. [5] pecunia publica ponendum cens. cuius dedicatione Dec. XIII. Aug. XII. Pop. XI. [6] dedit. — Bocino in Lucan. Gruter. p. 446. Morc. Stil. LXXXXVIIII.

1625. Fl. Peregrino Saturnino a primis adulescentiae suae annis pace belloque in republica desudanti post iuges excubias militiae Tribuno militum, Comiti ordinis primi, moderanti inlustrem sacrii [7] patrimonii comitivam, secundo urbi Praefecto, cui ob testimonium morum integritatis adquae [8] iustitiae singularis inlustris urbanae praefecturae geminam [9] dignitatem sacro iudicio aeterni Principes [10] detulerunt meritorumque insignium contemplatione ad posteritatis memoriam decorandam statuam sub auro fulgentem in foro divi Traiani erigi conlocarique iusserunt. — Romae. Reines. p. 1022. Orel. 3161. Denuo exscripsit Romae in aedibus Vaticanis Kellermann. Laterc. n. 264.

1626. L. Petronio L. F. Sab. [11] Tauro Volusiano V. [12] Cos. ordinario Praef. praet. Em. V. [13] Praef. vigul. P. V. [14] Trib. coh. primai, Praet. Protect. [15] Augg. NN. item Trib. coh. IIII. prae. Trib. coh. XI. urb. Trib. coh. III. vig. [16] Leg. X. et XIIII. Gem. [17] prov. Pannoniae superiori. itim [18] Leg. [19] Daciae, Praeposito Equitum singularior. Augg. NN. PP. [20] Leg. XXX. Ulpiae Centurioni deputato, Eq. pub. Ex V. Dec. [21] Laur. Lavin. [22] ordo Arretinorum Patrono optimo. — Arretii. Grut. 1028, 2. Gor. Etr. II. p. 189. Orel. 3100. Kellermann. Lat. n. 16.

1627. Q. Petronio Meliori viro Cos. Cur. R. P. [23] Tarquiniens. et Graviscanorum, Praefec. frum. dandi, Legat. leg. XXX Ulpiae, Curator. Purgens. et Ceretanorum, Leg. leg. VIII. Aug. Praet. Trib. pleb. Kandid. Quaest. prov. Narbon. Quaest. Sodali Aug. Claudiali, Sex. vir. Turm. Pr. Trib. laticl. leg. pr. Min. [24] X viro stlit.

---

1) Palatina tribu. — 2) Patrono vel: Patricio. — 3) Quatuorviro iuri dicundo, iterum Quinquennali. — 4) rei publicae. — 5) Decurionum. — 6) Decurionibus denarios 13, Augustalibus 12, populo 11. Sed Gudius apud Grut. habet pro his numeris numeros III. II. I. qui Zumptio praeferendi videntur. — 7) Reines. sacri. — 8) Reines. adque. — 9) Fea: geminae. — 10) Arcadius et Honorius, quum Saturninus anno 401. praefectura urbis functus sit. — 11) Sabbatina tribu. — 12) fortasse V. C. viro clarissimo. — 13) Explicant: *eminentissimo viro* Hagenbuchius; *item urbi* Gorius. — 14) Praefecto urbi, vel: perfectissimo viro. — 15) Protectori, Gorius; Protectorum, Hagenbuch. — 16) cohortis quartae praetoriae, Tribunus cohortis XI. urbanae Tribunus cohortis III vigilum. — 17) geminae. — 18) sic pro: item. — 19) legato. — 20) Praeposito. — 21) Ex quinque decuriis. — 22) Laurenti Lavinati scil. sacerdoti. Orel. — 23) curatori rei publicae. — 24) turmae praefecto, tribuno laticlavio legionis primae Minerviae.

iudicand. Ordo et cives Tarquiniensium Patrono optimo, quod rem P. foverit et thermas restituerit. — Tarquiniis. Dureau de Lamalle Sur les inscript. de Tarquinies, Annal. dell' inst. archeol. Vol. IV. p. 152.

1628. Sexto Petronio Probo V. C. Proconsuli Afiicae Praefecto praetorio quater Italiae Illyrici Africae Galliarum Consuli ordinario [1]) patri Consulum [2]) Anicius Probinus V. C. Consul ordinarius et Anicius Probus V. C. Quaestor candidatus filii munus singulari religioni debitum dedicarunt. — Romae. Grut. p. 450. Marini Iscriz. Alb. p. 59. Orel. 1130.

1629. Petronii Maximi. D. D. D. N. N. N. N. [3]) invictissimi Principes Honorius Theodosius et Constantius censores remuneratoresque virtutum Petronio Maximo V. C. Praef. urb. ob petition. senatus amplissimi populique romani statuam meritorum perenne monumentum in foro Ulpio constitui iusserunt, cum a proavis atabisq. nobilitas paribus titulorum insignibus ornatur, qui primaevus in consistorio sacro Tribunus et Notarius meruit nono decim. aetatis anno, sacrarum remunerationum per trienninm comes, post Praef. urbis aet. [5]) sex mensib. hasque omnes dignitates intra vicesimum quintum adsecutus aetatis annum publicum in se testimonium et aeternorum principum iudicium provocavit. — Romae. Grut· 449. Orel. 1140.

1630. Cn. Plaetorio VI viro Augustali, Bisellario, honorato ornamentis decurionalib. populus Abellinus [6]) aere collato, quod auxerit [7]) ex suo annonariam pecuniam HS. X. N. et vela in theatro cum omni ornatu sumptu suo dederit. L. D. D. D. — Abellae. Grut. p. 1099. A. W. Zumpt De Augustalib. p. 24.

1631. A. Platorio [8]) A. F. Serg. Nepoti Aponio Italico Maniliano C. Licinio Pollioni Cos. Auguri, Legat. Aug. Propraet. provinc. Britanniae Leg. Propr. provinc. German. inferior. Leg. Propr. provinc. Thrac. Leg. leg. I. Adiutricis, Quaest. provin. Maced. Curat. viarum Cassiae, Clodiae, Ciminiae, novae Traianae; Candidat. divi Traiani, Trib. mil. leg. XXII. Primigen. P. F. Praet. Trib. plebis, III vir capitali D. D. — Aquileiae repert. nunc Vidobonae. Labus Dissertaz. p. 35. Orel 822. Roulez Magistrats romains de la Belgique p. 24. (In: Nouveaux Memoires de l'acad. de Bruxelles. Tom. XVII.) Henzen Zwei Militärdiplome, Rhein. Jahrbücher d. Vereins für Alterth. XII. p. 67. Arneth Beschr. d. k. k. Antikencabinets. p. 30.

1632. Flavio Plaudio Severo V. C. Procos. orientis V. S. [9]) indicanti, Procons. Pr. pr. prov. Africae et V. S. iudicanti, Praef. urbi et S. V. iudicanti, iterum Comiti ord. primi intra palatium, Praef. praet. Consuli ord. Plaudius Severus V. C. filius patri religioso et

---

1) p. Chr. 371. — 2) Sex. Anicii Hermogeniani Olybrii et Sex. Anicii Probini post Chr. 395. — 3) Tres domini nostri. — 4) viro claro Praefecto urbis post Chr. 421. — 5) aeternae. — 6) Zumpt. censet legend. *Abellas.* — 7) Zumpt. coniicit: *addiderit.* — 8) sic pro: *Plaetorio.* — 9) vice sacra.

Antonia Marcianilla C. F. nurus socero sanctissimo. — Rom. Grut. p. 1094. Haubold Opusc. acad. I. p. 251.

1633. C. Plinius L. F. Ouf. [1] Caecilius Secundus Cos. Augur. Legat. Pro Pr. [2] provinciae Pont. *et Bithyniae* consulari potestate in eam provinciam et *in Thraciam ab* Imp. Caesar. Nerva Traiano Aug. German. *Dacico missus*, Curator alvei Tiberis et riparum et cloacarum urbis, Praef. aerarii Saturni, Praef. aerarii mil. Praetor, Trib. plebis, Quaestor Imp. Sevir. equitum Romanorum, Trib. milit. leg. III. Gallicae, Flamen divi T. [3] Aug. X vir stlitib. iudicand. therm.... adiectis in ornatum HS. CCC amplius intutela. [4] HS CC T. F. I. [5].... E. libertorum suorum nomin. HS XVIII. LXVI. DCLVI. rei.... increment. postea ad epulum pleb. urban. voluit pertin... amplius dedit in aliment. pueror. et puellar. pleb. urb. HS. CCC in tutelam bibliothecae HS C. — Mediolani. Grut. 454. Zachar. Excurs. lit. p. 98. Orel. 1172. Aldinii Marmor Comense in: Annal. del' instit. archeolog. 1845. p. 17.

1634. A. Plutio Epaphrodito Accenso Velato negotiatori sericario liberti patrono ob merita eius. — Gabiis, in basi statuae. Visconti Mon. Gabin. p. 136. Ed. Labus.

1635. Genio et honor. L. Pompei L. F. Pol. [6] Hereniani Eq. rom. eq. pub. [7] Q. aer. P. et alim. [8] Aedil. II viro, Curatori kalendarior. rei p. [9] collegium pastophororum Industriensium Patrono ob merita. — Maffei Mus. Ver. p. 230. F. A. Wolf Stiftung Trajans. p. 27. Memorie dell' acc. di Torin. Tom. XXXIV. p. 53.

1636. Q. Pompeio Q. F. Quir. [10] Senecioni Roscio Murenae Coelio Sex. Iulio Frontino Silio Deciano C. Iulio Eurycli Herculaneo Vibullio Pio Augustano Alpino Bellicio Sollerti Iulio Apro Ducenio Proculo Rutiliano Rufino Silio Valenti Valerio Nigro Ce. Fusco Saxaeeuritiano [11] Sosio Prisco, Pontifici, Sodali Hadrianali, Sodali Antoniniani Verioni [12], Salio Collino, Quaestori candidato, Augg. Legato, Pr. Pr. [13] Asiae, Praetori, Consuli, Proconsuli Asiae sortito, Praefecto alimentor. XX viro monetali, Seviro, Praef. feriarum latinarum, QQ. [14] Patrono municipii, Salio, Curatori fani H. V. [15] S. P. Q. T. [16] — Tibure. Spon. Misc. p. 189, 2. Orel. 2761. Henzen in Annal. dell' inst. arch. 1845. p. 47.

1637. C. Popilio C. F. Quir. Caropedoni Cos. VII viro epulon. Sodali Hadrianali, Legato Imp. Caesaris Antonini Aug. Pii, Propr.

1) Oufentina tribu. — 2) Propraetor. Murat. Alii: Proc. pr. — 3) Titi. — 4) tutelam. — 5) testamento fieri iussit. — 6) Pollia tribu. — 7) equiti romano equo publico. — 8) quaestori aerarii publici et alimentorum. — 9) rei publicae. — 10) Quirina tribu. - 11) Ita apud Henzenium legitur, qui inscriptionem emendatam se exhibere profitetur. Reliqui: *Salentiano*. — 12) Legendum vel: Antoniniano, Veriano, vel: Antoniniali, Veriali. — 13) Propraetori. — 14) Quinquennali. — 15) Herculis Victoris. — 16) senatus populusque Tiburtinus.

Germaniae super. et exercitus in ea tendentis, Curator. oper. publicor. Praef. aerar. Satur. Curatori viar. Aureliae veteris et novae Corneliae et triumphalis, Legato leg. X Fretensis a cuius cura se excusavit, Praetori, Tribuno plebis, Q. divi Hadriano Aug. in omnibus honoribus candidato Imperator. Tr. laticlavio Leg. III Cyreneicae [1], donato donis militaribus a divo Hadriano ob Iudaicam expeditionem, X viro stlitibus iudicandis, Patrono municipi, Curatori, maximi exempli Senatus P. Q. Tiburs optime de republica merito. — Grut. p. 457. Morc. Op. II. II. 52. Kellermann. Lat. du. p. 67. n. 247.

1638. P. Porcio Optat. Flam*m*ae C. P. fil. [2] Porci Optati Flammae C. V. [3] Praetoris inter Tribun. Adlecti, Quaestoris prov. Baeticae Sacerdoti Flaviali. et Titiali. iudicio domini sanctissimi et fortissimi Imp. Caes. L. Septimii Severi Pertinacis Aug. Pii exor*nati* Legati ab amplissimo *senatu* ad eundem dominum Imp. in Germaniam et Antoninum Caes. destinatum in Pannoni. missi, ob debitam pietat. memoriae eius C. Volumnius Marcellus Calianus Eq. publ. exornat. [4] posuit. — Constantine (Cirta.) Clarac Musée. livr. 13. pl. LXXV. 31.

1639. Colonia P. Publilium Ingenuum comoedum propter singularem artis prudentiam et morum probitatem. — In Asia minori prope vicum Kamaraes inter rudera urbis Parii. Exscripsit Kiepert, publici iuris fecit Franz. Annal. archaeolog. XIV. p. 152.

1640. T. Sennio Sollemni Sollem..... nini filio [5] .... amicus B. *M.* Claud. *Paul. Leg. Aug.* Pr. P. provinc. Lugd. [6] et cliens fuit; cui postea Leg. Aug. prin. .... ad legionem sext*am adse*dit, cuique salarium militiae in auro aliaque munera longe pluris missa; *f*uit cliens probatissimus Aed*ini* Iuliani Leg. Aug. provinciae lugd. qui postea Praef*ectus* praet. fuit, sicut epistula, quae ad latus scripta est, declaratur. Adsedit etiam in provincia prm. lugdnsem. [7] Valerio Floro Trib. mil. leg. III. Aug. Iudici arcae ferrar. [8]

Tres prov. Gal. [9]

primo V. [10] monum. in sua civitate posuerunt. Locum ordo civitatis Vdcss [11] lbtr. ded. P. XVIIII. [12] An. Pio et Procul. Cos. [13] — In basi marmorea reperta in vico *Vieux* prope *Caen*, quae nomine marmoris Toriniacensis (Marbre de Torigny) innotuit et nunc asservatur in urbe *Saint-Lo.* Inscriptiones binorum laterum, quae continent romanorum ma-

---

1) Cyrenaicae *Grut.* et *Morc.* — 2) Caii Porcii filio. — 3) clarissimi viri. — 4) equo publico exornatus. — 5) De tredecim versibus proxime subsequentibus non nisi paucissima verba lacera adeoque literulae supersunt, ut plane incertum sit, quidquid viri docti tentaverint. — 6) amicus bene meritus Claudii Paulini legati Augusti, propraetoris provinciae Lugdunensis. — 7) Pone vocabulum *provincia* Lambertus exhibet literas PNM. iisque provinciam primam Lugdunensem significari arbitratur; nos pro N reposuimus R. — 8) Lambert. dat *ferrar.* explicans: ferrariorum; priores editores: *frar.* — 9) tres provinciae Galliae (Narbonensis, Lugdunensis, Belgica). — 10) viro. — 11) Viducassium. — 12) libenter dedit pedum undeviginti. — 13) P. Chr. 238.

gistratuum epistolas, videlicet Claudii Paulini Propraetoris provinciae Britanniae ad Sennium Sollemnem et Aedinii Iuliani Praefecti praetorio ad Badium Comnianum, infra suo loco inseremus. Primus has tres trium laterum inscriptiones edidit Spon. Miscel. p. 282. sed admodum mendose. Secuti sunt Longuerue (Mercure de France. 1733. p. 692.), Maffei (Galliae antiquitatt. select. p. 76.) Bimard (Murator. Nov. thes. inscr. I. p. 10); docte illustravit Le Beuf (Mem. de l'Acad. des inscript. 4. Tom. XXI. p. 495.); nuper admodum accurate descripsit Eduard. Lambert (Memoire sur un piedestal antique connu sous le nom de marbre de Torigny; in: Memoires des antiquaires de Normandie. Tom. I. Caen. 1833. p. 319.).

1641. L. Sergius C. F. Aed. II vir. Salvia Postuma Sergii. (In medio arcu:)

L. Sergius L. F. Lepidus Aed. Tr. mil. leg. XXIX. Salvia Postuma Sergii de sua pecunia.

(A sinistra): Cn. Sergius C. F. Aed. II vir. Quinq.[1]) — Polae. Inscriptiones arcus. Orel. 3372.

1642. Fl. Stilichoni V. C. Fl. Stilichoni inlustrissimo viro, Magistro equitum peditumque, Comiti domesticorum, Tribuno praetoriano et ab ineunte aetate per gradus clarissimae militiae ad columen gloriae sempiternae et regiae adfinitatis evecto, progenero divi Theodosii Comiti divi Theodosii Augusti in omnibus bellis adque victoris et ab eo in adfinitatem regiam cooptato, idemque socero D. N. Honorii Augusti Africa consiliis eius et provisione liberata.[2]) Ex S. C. — Romae. Grut. p. 412. Orel. 1135.

1643. M. Tillio M. F. Ter.[3]) Rufo 7 leg. XX. Val. Vict.[4]) Ex CCC. coh. IIII Pr. P. V.[5]) Principi castror. Eq. P. exorn.[6]) et donis donato ab Imp. Severo et Antonino Augg. hasta pura corona aurea 7 coh. XII. urb. et I vig. Evoc. Augg. divor. M. Antonin. et Commodi Patrono municipi. liberti L. D. D. D. — (In sinistro latere): Dedicavit ipse X Kal. Iun. Imp. Antonino III Cos.[7]) et dedit sportulas Dec. HS XII N. plebei urb. HS VI. N. — Atinae. Grut. p. 1101. Kellerm. Lat. n. 47. Orel. 3457.

1644. C. Titio Chresimo Aug. lib.[8]) Huic Ordo decurionum, quod pro salute et indulgentia imperat. Antonini Pii Felicis Aug. et ex[9]) voluntate populi munus familiae gladiatoriae ex pecunia sua diem privatum secundum dignitatem coloniae ediderit, honorem biselli quo quis optimo exemplo in colonia Suessa habuit et ut aquae digitus in domo eius flueret commodisque publicis ac si Decurio frueretur et Titio Chresimo filio eius ob merita patris honorem De-

---

1) quinquennalis. — 2) a tyrannide Gildonis p. Chr. 399. — 3) Terentia tribu. — 4) Valentis Victricis. — 5) Ex tercenario cohortis quartae praetoriae Piae Vindicis. — 6) equo publico exornato. — 7) post Chr. 208. — 8) Ita Smet. restituit Zumpt. reliqui: *Aug. II.* quod male explicatur *Augustales iterum*, quum Augustales ut omnino omnes sacerdotes apud Romanos perpetui fuerint. — 9) *ex* omittitur apud Smet. probante Zumptio.

curionatus gratuitum decrevit Ordo Decurionatus et Augustalium et Plebs universa. — Suessae in Campania. Smet. fo. 83. Grut. p. 475. Orel. 4047. Morc. Stil. CVII. Zumpt De Augustalib. p. 31.

1645. M. Traesio M. F. Pom.[1] Fausto Sen.[2] IIII vir QQ. Potent.[3] Cur. R. P.[4] Bantinor. Cur. R. P. Atinatium ob merita eius Dec. Aug.[5] et plebs, Cur.[6] L. Proc. Rufo. Ex A. C.[7] — Prope Atinam. Bulletin. arch. 1847. p. 157.

1646. P. Tullio Varronis fil. Stel.[8] Varroni Cos. Auguri, Procos. provinc. Africae, Leg. Aug. Propr. Moesiae superioris, Curat.[9] alvei Tiberis et riparum et cloacarum urbis, Praef. aerarii Saturni, Proc. prov. Baeticae ulterioris Hispaniae, Leg. leg. XII. Fulminatae et VI. Victricis P. F.[10] Praetori, Aedili Ceriali, Quaestori urb. Tribuno milit. leg. XVI. et X viro stlitibus iudicandis, Praetori Aetruriae Quinquennali Tarquinis. P. Tullius Callistio posuit. — Tarquiniis. Dureau de Lamalle Sur les inscript. decouvertes dans les thermes de Tarquinies, Annal. dell' inst. arch. Vol. IV. 1832. p. 151. Kellermann Lat. n. 249.

1647. Sp. Turranius L. F. Sp. N. L. pron. Fab.[11] Procullus Gellianus, Praef. Fabr. II.[12] Praif. Curatorum aldei Tiberis, Praif. Pro. Pr. I. D.[13] in urbe Ladinio, Pater patratus populi Laurentis foederis ex libris Sibullinis percutiendi cum P. R.[14] sacrorum principiorum P. R. Quirit. nominisque latini, quai apud Laurentis coluntur, Flam. Dialis, Flam. Martial. Salius, Praisul, Augur, Pont. Praif. cohort. Gaitul. Tr. mil. leg. X. Loc. D. D. D.[15] — Pompeiis, in basi statuae. Romanelli Viagg. T. I. p. 451. Orel. 2276 Zumpt De Lavinio. p. 20. Accuratissime repraesentavit secundum exemplum a Mommsenio transcriptum et explicuit Henzen in censura Commentationis Zumptianae. Ien. Literat. Zeitg. 1847. Nr. 61. p. 242.

1648. M. Ulpius Aug. L. Apolaustus, maximus pantomimorum coronatus adversus histriones et omnes scenicos artifices XII.[16] — Romae. Grut. p. 331. Morc. Stil. CCLXXXXVIIII.

1649. C. Valerio C. F. Pup. Restituto cui splendidissimus ordo locum et statuam decrevit, Valeria Hygia mater honore accepto inpensam remisit. — Gadibus repert. 1830. Biblioth. Ital. Tom. 57. p. 248.

1650. L. Valerio L. F. Pudenti. Hic cum esset annorum XIII. Romae certamine sacro Iovis Capitolini lustro sexto claritate ingenii coronatus est inter poetas latinos omnibus sententiis iudicum. Huic Plebs universa municipum Histoniensium statuam aere collato decre-

---

1) Pomptina tribu. — 2) seniori. — 3) quinquennali perpetuo, subesse videtur; nam *potent.* non liquet. — 4) reipublicae. — 5) decuriones, Augustales. — 6) curante. — 7) non liquet. — 8) Stellatina tribu. — 9) curatori. — 10) piae fidelis. — 11) Lucii filius, Spurii nepos, Lucii pronepos Fabia tribu. — 12) praefectus abrum iterum. — 13) praefecto propraetore iuri dicundo. — 14) populi romani. — 15) locus datus decreto decurionum. — 16) duodecies.

vil Curat. rei p. Aeserninor. [1] dato ab Imp. optimo Antonino Aug. Pio. — Histonii sive Fasti, in foro. Murat. p. 653. Morc. Stil. CV. Orel. 2603.

1651. C. Valer. C. F. Fab. [2] Camillo, quoi publice funus Haeduorum civitas et Helvet. decreverunt et civitas Helvet. qua pagatim qua publice statuas decrevit, Iulia C. Iul. Camilli F. Festilla ex testamento. — Aventic. Haller I p. 69. Orel. 360.

1652. L. Varilio Sannae quod eius arbitr. [3] rite recte de finibus cum Veliens. actum sit limitibus constitutis civi opt. Ordo et P. [4] Petelinorum. — Petiliae in Lucania. Romanelli Topografia T. I. p. 348. Orel. 137.

1653. T. Varo Clementi Proc. [5] provinciarum Belgicae, Germaniae inferioris, Raetiae, Mauretaniae Caesariens. Lusitaniae, Ciliciae, Praef. Eq. al. Britannic. miliar. [6] Praef. auxiliorum in Mauretaniam Tingitanam ex Hispania missorum, Praef. Eq. al. II. Pannonior. Trib. mil. leg. XXX V. [7] Praef. coh. II. Gallorum Macedonicae cives Romani ex Italia et aliis provinciis in Raetia consistentes. — Poëtovione. Grut. p. 482. Orel. 485.

1654. .... *Ger*maniae infer. item Hispaniae citer. T. Fl. Dubitatus strat. [8] eius, M. Alpinius Firmanus. P. Aelius Marinus ƆƆ leg. I. Miner. [9] Praesidi sanctissimo. — Prope Bonnam. Harzheim Inscriptio Hersellensis. Colon. 1745. Hüpsch 11,33. Steiner 788. Lersch C. M. II, 2. et III. p. 114.

C. Feminarum.

1655. Accia sacerdos Veneris. Modia sacerdos Veneris. — Corfinii. Gud. p. 105. Morcel. Stil. CCCI.

1656. Aciliae M'. F. Maniliolae C. F. [10] M'. Acilii Glabrion. Sen. Cos. [11] pronepti M'. Acilii Glabrionis Cos. II. nepti M'. Acilii Faustini Cos. F. Ordo Decurion. — Allifani. Grut. p. 344. Morc. Op. II. 66.

1657. Augusiae T. F. Priscillae Sacerdoti Spei et Salutis Aug. ex D. D. [12] Gabini statuam publice ponendam curaverunt, quod post inpensas exemplo illustrium feminar. factas ob sacerdotium etiam opus portic. [13] Spei vetustate vexatum pecunia sua perfecturam se promiserit populo, cum pro salute principis Antonini Aug. Pii Patris Patriae liberorumque eius eximio ludorum spectaculo edito religioni, veste [14] donata universis, satisfecerit, cuius statuae honore

---

1) Curatori reipublicae Aeserninorum. — 2) C. Valerio Cai filio Fabia tribu. — 3) arbitrio. — 4) plebs. — 5) Proconsuli. — 6) Praefecto equitum alae Britannicae miliariae. — 7) legionis XXX Ulpiae. — 8) strator. — 9) centuriones legionis primae Minerviae. — 10) clarissimae feminae. — 11) senioris consulis. — 12) decreto decurionum. — 13) porticus. — 14) Editor Gottingensis

contenta inpensam populo remiserit. L. D. D. D. — Gabiis. Heeren Bibliothek d. alten Literat. Fasc. X. q. 7. E. Q. Visconti Mon. Gabin. p. 110. Ed. Labus. Orel. 2193.

1658. Aniciae Faltoniae Probae Amnios Pincios Anicciosque decoranti, Consulis uxori, Consulis filiae, Consulum matri Anicius Probinus V. C. [1]) Consul ordinarius et Anicius Probus V. C. Quaestor candidatus filii devincti maternis meritis dedicaverunt. — Romae. Grut. p. 352. Orel. 1132.

1659. Aureliae Crescentiae [2]), honestissimae et pudicissimae foeminae Patro. [3]), coniugi Aurelii Felicissimi Proc. E. V. [4]) Patroni municipii Trebulani Mut. [5]) ob merita et beneficia saepe in se conlata statuam ponendam eidem Tricliniares decreverunt. Dedicata natali die XVI Kal. Feb. Arriano et Papo Cos. [6]) L. D. D. D. — Fabr. p. 6999. Morc. Op. II. 68. Cf. Visconti Oper. var. II. p. 59. ed. Mediol.

1660. Caesiae Sabinae Cn. Caesi Athicti. Haec sola omnium feminarum matribus C vir. [7]) et sororibus et filiab. et omnis ordinis mulieribus municip. epulum dedit diebusq. ludorum et epuli viri sui balneum cum oleo gratuito dedit. Sorores piissimae. — Nunc Romae. Marini Iscriz. Alb. p. 60. Morcel. Stil. CXX. Orel. 3738.

1661. Campiae Severinae V. V. Max. [8]) sanctissimae cuius sinceram pudicitiam senatus comprobatam aeterna laude publice cummulavit P. Veturius Callistratus V. E. [9]) suffragio eius factus, Proc. rat. summ. privat. [10]) bibliothecarum Aug. N. et Procurator eius. — Romae. Murat. p. 172. Orel. 2236.

1662. Cantiae L. F. Saturninae Matri colon. [11]) Flaminicae divae Plotinae hic et Foro Sempronii D. D. [12]) publice. — Arimini. Grut. p. 1088. Morc. Op. II. 66.

1663. Casponia P. F. Maxima Sacerdos Cereris publica populi romani Sicula. — Castell. Inscr. Sic. Cl. III. 2. Fabr. p. 341. Morc. Stil. CCC.

1664. Clodiae L. F. Avieni matronae municipes. — Ameriae. Fabret. p. 57. Morc. Stil. CXVI.

1665. Dentriae L. F. Pollae Sacerdoti divae Augustae post mortem D. D. [13]) — Aquini. Grut. p. 321. Morc. Op. II. 70.

1666. Eumachiae L. F. sacerd. publ. fullones. — Pompeiis, in basi statuae. Gell Pompeian. I. p. 21.

---

pro *Vestae* accepit, non satis recte. Intelligenda potius est Agusia vestem universis ludorum spectatoribus dandam vovisse atque religioni suae satisfecisse i. e. quod voverat perfecisse. Ita explicat Viscontius.

1) vir clarissimus. — 2) Forcellin. in lex. s. v. tricliniaris emendandum censet: Crescentinae. — 3) patronae. — 4) procuratoris egregii viri. — 5) Mutuescae. — 6) Post Chr. 243. — 7) centumvirorum. — 8) Virgini Vestali Maximae. — 9) vir egregius. — 10) procurator rationis summarum privatarum. — 11) coloniae. — 12) decreto decurionum. — 13) decreto Decurionum.

1667. Fabia Aconia Paulina filia Ac. Catulini V. C. Expraefecti, Consulis ordinarii, uxor Vettii Agorii Praetextati, Praefecti et Consulis designati sacrata Deae Cereri. — Grut. p. 309. Morc. Stil. CCCIII.

1668. Flaviae Karae Gentiae Flamin. S. P. Q. A.[1]) ex legatis populi in honorem Fl. Kari patris eius. Statuam ei ponendam censuerunt. — Anagniae. Candidi-Dionigi Viaggi p. 22. Orel. 120.

1669. Iunoni Iuniae C. Silani F. Torquatae Sacerdoti Vestali annis LXIIII. caelesti patronae Actius L.[2]) — In museo Vatic. Grut. p. 25. Morc. Op. II. 70.

1670. Lepidiae L. F. Proculae Sacerdoti divae Faustinae Aug. et divae Matidiae Aug. D. D. P.[3]) pecunia ab ea remissa. — Arimini. Grut. p. 1088. Morc. Op. II. 69.

1671. Fl. Publiciae V. V. Max.[4]) sanctissimae et piissimae ac super omnes retro religiosissimae purissimae castissimaeque, cuius religiosam curam sacrorum et morum praedicabilem disciplinam numen quoque Vestae comprobavit Q. Veturius Memphius V. E.[5]) Fictor V. V.[6]) dignationis erga se honorisque causa plurimis in se conlatis beneficiis. Coll.[7]) V. Idus Mart. Imp. Caes...... Pio Felic. II et..... nobilissimo Caesare Cos.[8]) — Romae. Grut. p. 311. Morc. OP. II. p. 67.

1672. Publiciae M. F. Firmillae loco dat. D. D.[9]) M. Publicius Quarinius, cuius dedicatione dati sunt ab ea Decurionibus sing. HS VIII N.[10]) municipibus et incolis suis HS. IIII. N. — Vit. Inscr. Benev. p. 24. Morc. Stil. CXXI.

1673. Saeniae Cn. Fil. Balbillae Sacerdoti divae Faustinae Decuriones aere collato ob merita eius. — Cecaniae in Campania Grut. p. 322. Morc. Op. II. 66. Annal. arch. XI. p. 47.

1674. Cl. Varenillae Cl. Vareni Cos. filiae civitas Pictonum funus, locum, statuam monimentum publicum. M. Censor Pavius Leg. Aug. Pr. Pr.[11]) provinc. Aquitan. Cos. desig. maritus honore contentus sua pec. ponend. curavit. — Limoni Pictonum (Poitiers). Millin Voyage IV, 2. p. 714. Orel. 189.

1675. Fl. T. fil. Variane[12]) ob merita Crescentis Augustor. lib. patris eius, qui omnes honores municipi N.[13]) delatos sibi sincera fide gessit Dec. Populusq.[14]) — Gabiis. Visconti Mon. Gabin. p. 139. Ed. Labus.

---

1) senatus populusque Anagninus. — 2) libertus. — 3) decreto decurionum publice. — 4) virgini Vestali maximae. — 5) vir egregius. — 6) virginum Vestalium. — 7) collocata. — 8) Imperatoris et Caesaris Consulum nomina erasa sunt, quae Maximinorum patris et filii fuisse, hostium a senatu iudicatorum, suspicatur Morcellius. — 9) loco dato decreto Decurionum. — 10) sestertii octo nummi. — 11) legatus Augusti Propraetor. — 12) Flaviae Titi filiae Varianae. — 13) nostri. — 14) decuriones populusque.

1676. Variae L. F. Gestianae uxori L. Calidi L. F. Stel.[1]) Nigrini IIII vir. iur. dic. IIII. Quinq. II.[2]) Augur. Flaminis Aug.[3]) Parentis et Patroni municipi filiae L. Vari L. F. Quintiani Tribuni militum leg. II Adiutric. Tribuni militum leg. X Geminae IIII vir Quinq. Patroni municipi municipes et incolae. D. D. — Interamnae. Fabret. p. 748. Don. V. 42. Morc. Stil. CXVIIII.

1677. Viciniae A. F. Archadi, matri Baebi D. D.[4]) — Gor. Symb. Rom. Tom. I. p. 54. Viscont. Iconograph. rom. P. I, 5, 1. Morc. Op. II. 65.

Caput II.

TABULAE.

§. 1. Leges et plebiscita.

Legis Thoriae agrariae fragmenta.

1678. Tabulae aereae sena fragmenta habentur, quorum quatuor maiora singula in discissis laminarum frustis Neapoli, minora duo Viennae asservantur; septimum fragmentum in bibliotheca regia Parisiensi olim asservatum et saeculo decimo sexto descriptum nunc deperditum est. Pagina tabulae adversa, laevigata et ad scripturam recipiendam facta, legis Serviliae partem continet nitida et aequabili scriptura insculptae; a tergo tabula scabra neque primitus scripturae recipiendae destinata inscriptionem habet inaequalibus literis festinantius et negligentius insculptam, quae etsi mutilata ut nomen non appareat, legis Thoriae agrariae anno u. c. 643 latae fragmenta continere censetur. Primus horum fragmentorum partem Jacobus Mazochius (Epigrammata antiq. urbis. fol. 181.), omnia fragmenta collecta Fulvius Ursinus (apud Augustinum De legibus et senatus-consultis), ediderunt. De supplendis fragmentis bene meruit Sigonius (De antiquo iure Ital. II, 2. De iudiciis II, 27.). Quos editores secuti sunt Gruterus (Thes. p. 202.) Brissonius (De formulis II, 26), Haubold (Monument. legal. p. 10) alii, de quibus V. Klenze Fragmenta legis Serviliae. Prolegom. p. VII. et Rudorff in Savigny Zeitschrift für geschicht. Rechtswissensch. Vol. X. p. 1—24. Klenzius demum legis Serviliae fragmentis explicandis etiam ad haec legis Thoriae fragmenta male confusa in meliorem ordinem redigenda viam munivit, quam Rudorffius ingressus omnium optime eadem recensuit, coniunxit, supplevit, explicuit. (Savigny Zeitschr. l. l.) Singula verba legis Göttlingius denuo ad tabulae fragmenta et Ne-

---

1) Stellatina tribu. — 2) Quinquennali iterum. — 3) flaminis Augustalis. — 4) decreto decurionum.

apolitana et Viennensia accuratissime exegit atque de universa lege tractavit. (Fünfzehn röm. Urkunden p. 30.) Neque minus consulendus est Huschkius, qui de Rudorffii opere iudicium tulit (Richter Krit. Jahrbücher für Rechtsw. Tom. X. p. 579—620). Nos cum Eggero (Latini sermonis reliquiae. p. 207.) Rudorffii recensionem et supplementa in usum nostrum convertimus novissimis Göttlingii et Huschkii curis adhibitis. Supplementa interposita uncinis separavimus; lacunarum spatia, quae Rudorffius iusta proportione dimensus est, aequali mensura coarctavimus.

[Sp. Thorius. Sp. f. tr. pl. plebem ioure rogavit plebesque ioure scivit. Tribus.....princi]pium fuit pro tribu. Q. Fabius Q. F. primus scivit.

Pars prima. — Italia.

Caput I. [1])

Quei ager poplicus populi romanei in terram Italiam P. Muucio L. Calpur[nio cos. fuit, extra eum agrum locum, quei ager locus ex lege plebeive scito, quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rogavit, exsceptum cavitumque est nei divideretur.....de eo agro loco quem vetus possessor prove vetere possessore sibei] agrum locum sumpsit reliquitve, quod non modus maior siet, quam quantum unum hominem ex lege plebeive sc. sibei sumer[e relinquereve oporteat;

Quei ager poblicus populi romanei in terram Italiam P. Muucio L. Calpurnio cos fuit, extra eum agrum locum, quei ager locus ex lege plebeive scito, quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rogavit, exceptum cavitumque est nei divideretur,.....quod] quoieique de eo agro loco ex lege plebeive sc. III vir sortito ceivi romano

---

Sp. Thorius ... Sp. filius tribunus plebis plebem iure rogavit, plebesque iure scivit. Tribus.... principium fuit. Pro tribu Q. Fabius Quinti filius primus scivit.

Pars prima: Italia.

Caput I.

Qui ager publicus populi romani in terram Italiam P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit, extra eum agrum locum, qui ager locus ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis rogavit, exceptum cautumque est ne divideretur ...... de eo agro loco, quem vetus possessor prove vetere possessore sibi agrum locum sumpsit reliquitve, quod non modus maior siet, quam quantum unum hominem ex lege plebive scito sibi sumere relinquereve oporteat;

Qui ager publicus populi romani in terram Italiam P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit extra eum agrum locum, quei ager locus ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis rogavit, exceptum cautumque est ne divideretur .... quod cuique de eo agro loco ex lege plebive scito triumvir sortito civi romano dedit, ad-

---

1) Partium et capitum praescriptiones non sunt in tabula, sed ab editoribus additae.

dedit adsignavit, quod non in eo agro loco et quod (*l.* quem) v[etus possessor prove vetere possessore sibei sumpsit reliquitve ita utei s. s. est;

Quei ager poblicus populi romanei in terram Italiam P. Muucio L. Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum locum, quei ager locus ex lege plebeive scito, quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rogavit, exceptum cavitumque est nei divideretur, quei in eo agro loco veteri possessori prove vetere possessore ager locus re]dditus est;

Quei ager publicus populi romanei in terra Italia P. Muucio (*L.* Muucio) L. Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum, quei ager ex lege [plebeive sc. quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rogavit, exsceptum cavitumque est nei divideretur,..... quod eius agri locei publicei in urbem Romam est,..... quod]ve agri locei publicei in terra Italia, quod eius extra urbem Roma[1] (*l.* Romam) est, quod eius in urbem (*l.* urbe), oppido, vico est, quod eius III vir dedit assignavit[2] quod [non in eo agro loco est, quem vetus possessor prove vetere possesore sibei sumpsit reliquitve, ita utei supra scriptum est;.....

Quei ager publicus populi romanei in terra Italia P. Mucio L. Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum, quei ager ex] lege plebive[3] scito, quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rog., exsceptum cavitumve est nei divideretur, quod quoieique de eo agro loco agri locei

---

signavit, quod non in eo agro loco est, quem vetus possesor prove vetere possessore sibi sumpsit reliquitve ita uti supra scriptum est;

Qui ager publicus populi romani in terram Italiam P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit extra eum agrum locum, qui ager locus ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis rogavit, exceptum cautumque ne divideretur, qui in eo agro loco veteri possessori prove vetere possessore ager locus redditus est;

Quei ager publicus populi romani in terra Italia P. Mucio, L Calpurnio consulibus fuit extra eum agrum, qui ager ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis rogavit, exceptum cautumque est ne divideretur :..... quod eius agri loci publici in urbem Romam est .... quodve agri loci publici in terra Italia, quod eius extra urbem Romam est, quod eius in urbe, oppido, vico est, quod eius triumvir dedit adsignavit, quod non in eo agro loco est, quem vetus possessor prove vetere possessore sibi sumpsit reliquitve ita uti supra scriptum est;.....

Qui ager publicus populi romani in terra Italia P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit extra eum agrum, qui ager ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis rogavit, exceptum cautumve est ne divideretur, quod cuique de eo agro loco agri loci aedificii,

---

1) *Roma* et mox *urbem* etiam Göttling. in tabula legit. Sigonius: *Romam .. urbe.* — 2) *adsignavit.* Rud. — 3) *plebeive scito.* Rud.

aedific[ii, quo in agro loco oppidum coloniamve ex lege plebeive scito constituit, deduxitve conlocavitque ceivi romano nominisve latini sociumve, q]uibus [ex formula togatorum milites in terra Italia imperare solent],....... in terra Italia III vir dedit adsignavit, reliquit, inve formas tabulasve retulit referive iusit;

Ager locus omnis quei supra scriptus [est, extra eum agrum locum, quei ager locus ex lege plebeive scito, quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rogavit, except]um cavitu[mve est nei divideretur,.... privatus esto..... eiusque locei agri aedificii privati posessi]o ita utei ceterorum locorum agrorum aedificiorum privatorum est, esto; censorque, queiquomque erit, facito, utei is ager locus aedificium, quei [ex h. l. privatus factus est, in censum referatur, ita utei cetera loca agros aedificia referri oportet, uteique ex eo agro loco aedi]ficio eum, quoium [eum agrum locum aedificium, quei ex h. l. privatus factus est, ex lege plebeive scito exve h. l. esse oportet oportebitve, tributum conferre iubeat, ita utei ex ceteris locis agris aedificiis privatis conferre ious] est; neive quis facito, quo quoius eum agrum locum aedificium possesionem ex lege plebeive [scito ess]e oportet oportebitve, eum agrum l[ocum aedificium possessionem is minus oetatur fruatur habeat possideatque,..... n]eive quis de ea re ad se[natum referto, neive in senatu sententiam deicito, neive ferto, quominus is ager locos aedificium, quei ex h. l. privatus factus est, privatus siet; neive quis de ea re ad senatum referto ni]ove (*l.* neive) sententia (*l.* sententiam) deicito, neive

---

quo in agro loco oppidum coloniamve ex lege plebive scito constituit deduxitve, conlocavitque civi romano nominisve latini sociorumve, quibus ex formula togatorum milites in terra Italia imperare solent... in terra Italia triumvir dedit, adsignavit, reliquit, inve formas tabulasve retulit conferrive iussit:

ager locus omnis qui supra scriptus est extra eum agrum locum, qui ager locus ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis rogavit, exceptum cautumve est ne divideretur ... privatus esto .... eiusque loci agri aedificii privati possessio ita uti ceterorum locorum agrorum aedificiorum privatorum esto: censorque quicumque erit facito uti is ager locus aedificium, qui ex hac lege privatus factns est, in censum referatur ita uti cetera loca agros aedificia referri oportet, utique ex eo agro, loco, aedificio eum agrum locum aedificium qui ex hac lege privatus factus est, ex lege plebive scito exve hac lege esse oportet oportebitve, tributum conferre iubeat ita uti ex ceteris locis agris aedificiis conferre iubeat, ita uti ex ceteris locis agris aedificiis privatis conferre ius est; neve quis facito, quo cuius eum agrum locum aedificium possessionem ex lege plebive scito esse oportet oportebitve eum agrum locum aedificium possessionem is minus utatur fruatur habeat possideatque .... neve quis de ea re ad senatum referto, neve in senatu sententiam dicito, neve ferto, quo minus is ager locus aedificium, qui ex hac lege privatus factus est privatus siet; neve quis de ea re ad senatum referto neve sententiam dicito neve ferto, quo quis eorum, cuius eum

ferto, quo quis eorum, quoium eum agrum locum aedificium pos-s[e]s[io]nem [1]) ex lege plebeive scito esse oport[et oportebitve, que ager locus aedificium ex lege plebeive scito datus est, eum agrum locum aedificium possessionem minus oetatur fruatur habeat posid]-eatque, quove possesio invito m[ortuove auferatur.

Caput. II.

Quem agrum locum aedificium de eo agro loco aedificio, quei P. Mucio L. Calpurnio cos. publicus populi romanei in terra Italia fuit, X viri, quei ex lege Livia factei sunt, viasieis [2])] vicaneis, quei in terra Italia sunt, dederunt adsignarunt reliquerunt, neiquis fa-cito, quo mi*nus* ei oetantur fruantur habeant poss[ideantque, quove invito mortuove quo eorum possessio auferatur, quom ipse posses-sor heresve eius eum agrum locum aedificiu]m non abalienaverit, extra eum [agrum locum, quei ager locus ex lege plebeive sc. quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rog., exsceptum cavitumque est nei di-videretur,..... extra] que [3]) eum agrum locum, quem ex H. L. [4]) venire dari reddive oportebit.

Quei ager locus aedificium, ei quem in *vi*asieis vicanisve ex S. C. esse oportet oporteb[it]ve, [datus adsignatus relictusve erit, is ager locus aedificium privatus nei esto. neive quis ad senatum re-ferto, quo magis is ag]er locus aedificium privatus siet, quove mag*is*.... [5])

---

agrum locum aedificium possessionem ex lege plebive scito esse oportet oportebitve, qui ager locus aedificium ex lege plebive scito datus est, eum agrum locum aedificium possessionem minus utatur fruatur habeat possideatquae quove possessio invito mortuove eo auferatur.

Caput II.

Quem agrum locum aedificium de eo agro loco aedificio, qui P. Mucio, L. Calpurnio consulibus publicus populi romani in terra Italia fuit, decemviri, qui ex lege Livia facti sunt, viariis vicanis, qui in terra Italia sunt, dederunt, adsignaverunt, reliquerunt, nequis facito, quominus ii utan-tur, fruantur, habeant, possideantque, quove invito mortuove quo eorum possessio auferatur, quum ipse possessor heresve eius eum agrum locum aedificium non abalienaverit, extra eum agrum locum, qui ager locus ex lege plebive scito quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis ro-gavit exceptum cautumque ne divideretur .... extraque eum agrum locum, quem ex hac lege venire dari reddive oportebit.

Qui ager locus aedificium ei, quem in viariis vicanisve ex Senatus consulto esse oportet oportebitve, datus adsignatus relictusve erit, is ager locus aedificium privatus ne esto, neve quis ad senatum referto, quo ma-gis is ager locus aedificium privatus sit, quove magis......

---

1) *possesio-nem* Rud. — 2) viasieis ut infra pro: viariis. — 3) *que*, quod suppletur *extraque*. — 4) hac lege. — 5) Huschk. p. 590 ita supplet: quove magis censor, quei quomque erit, eum agrum locum in censum referat, ita utei cetera loca agros aedificia privata referi oportet.

[Quem agrum locum ex h. l. venire dari reddive oportebit, quo minus is ita ut]ei est, siet, ex h. l. n. r.[1])

Caput III.

Quei ager locus publicus populi romanei in terra Italia P. Muucio L. Calpurnio cos. fuit, extra eum agrum locum, quei ager ex lege pl[ebei]ve [scito, quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rog., exsceptum cavitumque est nei divideretur, e]xtraque eum agrum quem vetus possessor ex lege plebeiv[e scito sibei agrum locum sumpsit reliquitve, quod non modus maior siet, quam quantum unum hominem sibei sumere relinquereve oporteat, quom quis ceivis romanus agri colendi cau]sa in eum agrum agri iugera non amplius XXX possidebit habetitve, is ager privatus esto.

Caput IIII.

Quei in agrum compascuom pequdes maiores non plus X pascet[2]) quai[que ex eis minus annum gnatae erunt, postea quam gnatae erunt, queive pequdes minores non plus L] pascet, quaeque ex eis minus annum gnatae erunt, post ea qu[am gnatae erunt, is pro eo numero pequdum, quae in eo agro pascentur, populo aut publicano pequniam scripturam vectigalve dare nei debeto, neive eius pequniae nomine satis] dato neive solvito.

Quem agrum locum ex hac lege venire, dari, reddive oportebit, quo minus is ita uti est, sit, ex hac lege nihil rogatur.

Caput III.

Qui ager locus publicus populi romani in terra Italia P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit extra eum agrum, qui ager ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis rogavit, exceptum cautumque est ne divideretur, extraque eum agrum, quem vetus possessor ex lege plebive scito sibi agrum locum sumpsit reliquitve, quod non modus maior sit, quam quantum unum hominem sibi sumere relinquereve oporteat, quum quis civis romanus agri colendi causa in eum agrum agri iugera non amplius triginta possidebit habebitve, is ager privatus esto.

Caput IIII.

Qui in agrum compascuum pecudes maiores non plus decem pascet, quaeque eis minus annum gnatae erunt post ea quam gnatae erunt, quive pecudes minores non plus quinquaginta pascet, quaeque ex eis minus annum gnatae erunt post ea quam gnatae erunt, is pro eo numero pecudum, quae in eo agro pascentur, populo aut publicano pecuniam scripturam vectigalve dare ne debeto, neve eius pecuniae nomine satis dato, neve solvito.

---

1) ex hac lege nihil rogatur. — 2) *pascet* suppletur ex *pas.* quod Goettling. legit. Rudorff: *pastei.*

Caput V.

Quei ager *p*ublicus populi romanei in Italia [1]) P. Muucio L. Calpurnio cos. fuit, eius agri III vir a. d. a. ex lege plebeive scito sortito quoi ceivi rom[ano agrum locum dedit adsignavit, quod eius agri loci neque ipse possessor abalie]navit abalienaritve, neque heres eius abalienavit abalienav[eritve, de eo agro consul praetorve, quo de ea re ante eidus martias, quae post h. l. rogatum primae erunt, in ious aditum erit, ita ious deicito de]ecernito (*l.* dicernitoque], utei possessionem secundo (*l.* secundum) eum heredem eius det, quoi sorti is ager datus adsignatusve fuerit, quod eius agri non abalienatum erit ita utei s. s. [2]) est.

Caput VI.

[Quoi ceivi romano eius agri quei supra scriptus est, III vir a. d. a. [3]) veteri possesori prove vetere posses]ore possesionem dedit adsignavit reddidit, quoque [4]) (*l.* quoique) eius agri III vir [a. d. a. possessionem reliquit.... Quoique ab eo heredeve eius is ager locos testamento hereditate deditione obvenit obvenerit], queive ab eorum [5]) quo emit, quei eorum de ea re ante eidus martias primas in ious adierit ad eum, quem ex h. l. de eo agro ius deicere oportebit, is de ea re ita ious deicito d[ecernitoque, utei eius agri locei possessionem secundum eum heredemve eius d]et, quoi is ager vetere (l. veteri) prove vetere possesore datus adsignatusve [fuerit],

---

Caput V.

Qui ager publicus populi romani in terra Italia P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit, eius agri triumvir agris dandis assignandis ex lege plebive scito sortito cui civi romano agrum locum dedit adsignavit, quod eius agri loci neque ipse possessor abalienavit abalienaritve, neque heres eius abalienavit abalienaritve, de eo agro consul praetorve, quo de ea re ante idus martias, quae post hanc legem rogatam primae erunt, in ius aditum erit, ita ius dicito decernitoque, uti possessionem secundum eum heredemve eius det, cui sorti is ager datus adsignatusve fuerit, quod eius agri non abalienatum erit ita uti supra scriptum est.

Caput VI.

Cui civi romano eius agri, qui supra scriptus est, III vir agris dandis assignandis veteri possessori prove vetere possessore possessionem dedit, adsignavit, reddidit, cuique eius agri III vir agris dandis assignandis possessionem reliquit .... cuique ab eo heredeve eius is ager locus testamento hereditate deditione obvenit obvenerit, quive eorum quo emit, qui eorum de ea re ante idus Martias primas in ius adierit ad eum, quem ex hac lege de eo agro ius dicere oportebit, is de ea re ita ius dicito decernitoque, uti eius agri loci possessionem secundum eum heredemve eius det, cui is ager veteri prove vetere possessore datus adsignatusve

---

1) in terra Italia. Rud. — 2) supra scriptum. — 3) agro dando assignando. — 4) *quoque* pro: *quoique.* — 5) Pro *quo* tabula: *quei.*

qeive (*l.* queive) [ab eorum quo emit, emerit, quod eius agri non abalienatum est, ita utei s. s. est.

Caput VII.

Sei quis eorum, quibus, ita utei s. s. est, ager in terra Italia datus adsignatus redditu]s est, ex possessione vi eiectus est, quod eius is qui eiectus est, possederit, quod neque vi neque clam neque precario possederit, ab eo, quei eum ea possesionem (*l.* possesione) vi eiec[erit, tum pr. consolve, quem ex h. l. de eo agro ius deicere oportebit, ante eidus mart]ias quae post h. l. rog. primae erunt, facito, utei is, quei ita vi eiectus e[rit, eam possesionem unde vi eiectus fuerit, quaeque tunc ibei habuit, recuperet.

Caput VIII.

Quei ager locus publicus populi romanei, quodve aedificium ex lege plebeive sci]to exve h. l. privatum factum est, pro eo agro loco aedificio, proque scriptura pecoris, quod in eo agro pascitur, postquam vectigalia constiterint, quae post h. [l. rogatam primum constiterint, neiquis magistratus prove magistratu facito, quo quis populo romano aut| publicano pequnia [1]) scripturam, vectigalve det, dareve debeat, neive quis [de ea re ad senatum referto neive in senatu sententiam deicito, neive ferto, neive quis iudex sententiam deicito quo quis ob eam rem popolo romano aut publicano quid debeat], quove quid ob eam rem populo aut publicano detur exsiga-

---

fuerit, quive ab eorum quo emit emerit quod eius agri non abalienatum est, ita uti supra scriptum est.

Caput VII.

Si quis eorum, quibus ita uti supra scriptum est ager in terra Italia datus adsignatus redditus est, ex possessione vi eiectus est, quod eius is qui eiectus est, possederit, quod neque vi neque clam neque precario possederit ab eo qui eum ea possessione vi eiecerit, tum praetor consolve, quem ex hac lege de eo agro ius dicere oportebit ante idus Martias, quae post hanc legem rogatam primae erunt, facito, ut is qui ita vi eiectus erit, eam possessionem unde vi eiectus fuerit, quaeque tunc ibi habuit, recuperet.

Caput VIII.

Qui ager locus publicus populi romani, quodve aedificium ex lege plebive scito exve hac lege privatum factum est, pro eo agro loco aedificio proque scriptura pecoris quod in eo agro pascitur, postquam vectigalia constiterint, quae post hanc legem rogatam primum constiterint, ne quis magistratus prove magistratu facito, quo quis populo romano aut publicano pecuniam, scripturam, vectigalve det, dareve debeat, neve quis de ea re ad senatum referto, neve in senatu sententiam dicito, neve ferto, neve quis iudex sententiam dicito, quo quis ob eam rem populo aut pu-

---

1) *pequnia* pro *pecuniam.*

turve, neive quis quid, posteaquam [vecti]galia consistent, quae post h. l. rog. primum constiterint, ob eos ag[ros pequniae, vectigalis, scripturaeve nomine pro eo pecore, quod in eis agr]eis pascetur, populo aut publicano [1]) dare debeat.

Caput IX.

Quei ager locus publicus popu[li romanei in terra Italia P. Mucio L. Calpurnio cos. fuit, quem agrum in eo agro locumve de eo agro L. Caecilius Cn. Domitius censores] a. d. XI [2]) k. octobris oina quom agro, quei trans Curione [3]) est, locaverunt, quei in eo agro lo[co ceivis] romanus sociumve nominisve latini, quibus ex formula togatorum [milites in terra Italia imperare solent, agrum loc]um publicum populi romanei de sua possesione vetus possesor prove vetere posseso[re dedit, quo in agro loco oppidum coloniave ex lege plebeive scito constitueretur deduceretur conlocaretur, quo in agro loco III vir coloniae deducendae creatus i]d oppidum coloniamve ex lege plebeive sc. constituit deduxitve, conlocavitque: quem agrum [locum] ve pro eo agro locumve de eo agro, quei publicus populi roman[ei in terram Italiam P. Mucio L. Calpurnio cos fuit, extra eum a]grum locum, quei ager locus ex lege plebeive sc., quod C. Semproni. Ti. f. tr. pl. rog. excep[tum cavitumve est nei divideretur,

---

blicano detur exigaturve, neve quis quid posteaquam vectigalia consistent, quae post hanc legem rogatam primum constiterint, ob eos agros pecuniae, vectigalis, scripturaeve nomine pro eo pecore, quod in eis agris pascetur, populo aut publicano dare debeat.

Caput VIIII.

Qui ager locus publicus populi romani in terra Italia P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit, quem agrum in eo agro locumve de eo agro L. Caecilius Cn. Domitius censores ante diem XI. Kalendas Octobris una cum agro. qui trans curionem est, locaverunt, qui in eo agro loco civis romanus sociorumve nominis latini, quibus ex formula togatorum milites in terra Italia imperare solent, agrum locum publicum populi romani de sua possessione vetus possessor prove vetere possessore dedit, quo in agro loco oppidnm coloniave ex lege plebive scito constitueretur, deduceretur, conlocaretur, quo in agro loco triumvir coloniae deducendae creatus id oppidum coloniamve ex lege plebive scito constituit, deducitve, conlocavitque: quem agrum locumve pro eo agro locumve de eo agro loco, qui publicus populi romani in terram Italiam P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit, extra eum agrum locum. qui ager locus ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribinus plebis rogavit exceptum

---

1) mendose *publicado.* — 2) in tabula: XE pro XI. — 3) *trans Curionem* Rud. Sed *trans curione* clarissima tabulae scriptura Göttlingio teste. Is ipse (Gesch. d. röm. Staatsverfassung. p. 447) coniecit: trans Rubiconem mendosae scripturae subesse; Huschke (Krit. Jahrbücher für Rechtswiss. Bd. X. p. 592) intelligendum esse χήριον ὄρος, cuius Strabo (X. p. 451. 565.) mentionem facit.

III vir ei ceivi romano sociumve nominisve latini agrum locum aedificium dedit reddidit adsignavit,] quoive ab eo heredive [1]) eius is ager locus testamento hereditati deditionive obvenit obveneritve, [queive emit e]meritve, queive ab emptore eius emit emeritve, is ager privatus esto.

Que[m agrum locum aedificium III vir de eo agro loco aedificio pro eo agro loco, qu]o coloniam deduxsit, ita utei s. s. est, agrum locum aedificium dedit reddidit adsignavit, quei [praetor consolve de eo agro loco aedificio ex h. l. ius deicet, quo de ea re in ious aditum erit, is de ea re ita ius deicito, decernitoque, utei possesionem secundum eum] heredemve eius det, quoi III vir eum agrum locum pro eo agro loco quo coloniam deduxit, dedit [reddidit] adsignavitve, facitoque is pr. consolve, quo de ea re in ious aditum er[it, utei id recte fiat, ita utei ei e re publica fideve sua videbitur.

Caput X.

Ager locus omnis, quei sup]ra scriptus est, quod eius agrei locei post h. l. rog. publicum populei romanei erit, extra eum ag[rum locum quei ager locus ex lege plebeive scito, quod C. Sempronius Ti. f. tr. pl. rog., exceptum cavitumve est nei divideretur, is ager privatus nei esto], neive is ager compascuos esto, neive in eo agro agrum occupatum [2]) habeto, neive defendito, [quo minus

---

cautumve est ne divideretur, triumvir ei civi romano sociorumve nominisve latini agrum locum aedificium dedit reddidit, adsignavit, cuive ab eo heredeve eius is ager locus testamento hereditati deditionive obvenit, obveneritve, quive emit, emeritve, quive ab emptore eius emit emeritve, is ager privatus esto.

Quem agrum locum aedificium triumvir de eo agro loco aedificio pro eo agro loco, quo coloniam deduxit ita uti supra scriptum est, agrum locum aedificium dedit, reddidit, adsignavit, qui praetor consolve de eo agro loco aedificio ex hac lege ius dicet, quo de ea re in ius aditum erit, is de ea re ita ius dicito, decernitoque, uti possessionem secundum eum heredemve eius det, cui triumvir eum agrum locum pro eo agro loco, quo coloniam deduxit, dedit reddidit assignavitve, facitoque is praetor consolve, quo de ea re in ius aditum erit, uti id recte fiat, ita uti ei e re publica fideve sua videbitur.

Caput X.

Ager locus omnis, qui supra scriptus est quod eius agri loci post hanc legem rogatam publicum populi romani erit extra eum agrum locum, qui ager locus ex lege plebive scito, quod C. Sempronius Tiberii filius tribunus plebis rogavit exceptum cautumve est ne divideretur, is ager privatus ne esto, neve is ager compascuus esto, neve quis in eo agro oc-

---

1) pro: *heredeve.* — 2) tabula mendose: *ooupatum* sicut mox *cowductuwve* pro *conductumve.*

quei] velit compascere liceat. Sei quis faxsit, quotiens faxit, in agri iugra (*l.* iugera) singula.... [populo romano aut publicano poenae nomine dar]e debeto ei, queiquomque id publicum fruendum redemptum conductumve habebit.

Boves equ[os mulos asinos pecudesve minores in eo agro loco, quei post h. l. rog. publicus populi romanei erit, pascere inpellere usque ad eum numerum pequdum, qu]oi (*l.* quei) numerus pecudum in h. l. scriptus est, liceto, neive quid quoi ob eam rem vectigal neive sc[ripturam dare de]beto.

Caput XI.

Quod [1]) quisque pecudes in calleis viasve publicas itineris causa indu[xerit, inpulerit, pastasve habebit, pro eo pecore, quod in calli]bus vieisve [2]) publiceis pastum inpulsum itineris causa erit, nei quid populo neive publicano p[equniae vectigalis scripturaeve nomine ex h. l. dare debeto.

Caput XII.

Quem quis agrum locum, ita utei in h. l. scriptum est, ex publico iu privatum co]mmutavit, quo pro agro loco ex privato in publicum tantum modum agri locei commutav]it, is ager locus o]mneis privatus ita, utei quoi [3]) optuma lege privatus est, esto.

Quei ager ex priva[to in publicum commutatus est, queive

---

cupatum habeto neve defendito, quo minus qui velit compascere liceat. Si quis faxit, quotiens faxit, in agri iugera singula ..... HS populo romano aut publicano poenae nomine dare debeto ei, quicumque id publicum fruendum redemtum conductumve habebit.

Boves, equos, mulos, asinos pecudesve minores in eo agro loco, qui post hanc legem publicus populi romani erit, pascere impellere usque ad eum numerum pecudum, qui numerus pecudum in hac lege scriptus est, liceto, neve quid cui ob eam rem vectigal neve scripturam dare debeto.

Caput XI.

Quot quisque pecudes in calles viasve publicas itineris causa duxerit, impulerit pastasve habebit: pro eo pecore, quod in callibus viisve publicis pastum impulsum itineris causa erit, nequid populo neve publicano pecuniae vectigalis scripturaeve nomine ex hac lege dare debeto.

Caput XII.

Quem quis agrum locum, ita uti in hac lege scriptum est ex publico in privatum commutavit, quo pro agro loco ex privato in publicum tantum modum agri loci commutavit, is ager locus omnis privatus ita uti qui optima lege privatus est, esto.

Qui ager ex privato in publicum commutatus est, quive ager ex

---

1) *quod* pro *quot.* — 2) tabula: vieilde publiceis. — 3) *quoi* pro *qui.*

ager ex p]ublico in privatum commutatus est, de eo agro siremps [1]) lex esto, quam sei is ager P. Mucio L. [Calpurnio cos. publicus populi romanei privatusve, ita utei quei optuma lege privatus est, fuisset. Quompue quei pro patrito praedi]o recens redemptum hab-[ent,] censores, queiquomque post hac factei [2]) erunt, ei faci[unto, utei quei praedium subsigna]r[e] volent, tantidem, [quanti] pro patrito redemptum habeant, p. p. [3]) supsignent.

Caput XIII.

II virum qu[ei ex h. l. facti creative erunt, ei quae viae publicae p]er terram Italiam P. Mucio L. Calpurnio cos. fuerit, eas faciunto pateant vacuaeque sien[t, neive quis in eis inmissum inmolitumve quid habeat, quo minus eis vieis publicis populus recte utatur.

Caput XIV.

Quod quoieique ex h. lege,] ita utei s. s. est, in [agreis, quei in Ital]ia sunt, quei P. Mucio L. Calpurnio cos. publiceis pop[uli romanei fuerunt, ceivi] romano facere licebit, item [4]) latino peregrinoque, quibus [5]) M. Livio L. Calpurnio [cos. agrum publicum populi romanei possidere ex lege pleb]eive sc. exve foedere licuit, sed fraude sua facere liceto.

---

publico in privatum commutatus est, de eo agro similis eadem lex esto, quam si is ager P. Mucio L. Calpurnio consulibus publicus populi romani privatusve, ita uti qui optuma lege privatus est, fuisset; quemque aliqui pro patrito praedio recens redemtum habent, censores quicumque post hac facti erunt, ii faciunto, uti qui praedium subsignare volent, tantidem quanti pro patrito redemtum habeant, pro patrito assignent.

Caput XIII.

Duumvirorum qui ex hac lege facti creative erunt, ii quae viae publicae per terram Italiam P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuerint, eas faciunto pateant, vacuaeque sint, neve quis in eis inmissum inmolitumve quid habeat, quo minus iis viis publicis populus recte utatur.

Caput XIV.

Quod cuique ex hac lege, ita uti supra scriptum est, in agris, qui in Italia sunt, qui P. Mucio, L. Calpurnio consulibus publici populi romani fuerunt, civi romano facere licebit, idem latino peregrinoque, quibus M. Livio, L. Calpurnio consulibus agrum publicum populi romani possidere ex lege plebive scito exve foedere licuit, sine frande sua facere liceto.

---

1) *siremes* Rud. pro: siremps quod Göttl. legit. — 2) tabula vitiose: *censoribus* et *facteis.* — 3) pro patrito, Rudorf. explicat; pro praede Huschkius qui totum hunc locum in hunc modum supplet: quomque quei pro praedio privato patrito praedium de agro publico recens redemptum habent, censores, queicomque post hac factei erunt, ei faciunto, utei quom p. p. subsignare volent, tantidem (quod) pro patrito redemptum habeant p. p. subsignent. — 4) pro: idem. — 5) Göttl. sine *quibus.*

Caput XV.

Quod ex h. l. ita utei s. s. est, in agreis, qu[ei in terra Italia sunt, quei eorum P. Mucio L. Calpurnio cos. publicei populi romanei fuerunt, facere licuit, quod eius quis facere prohibuerit, quodve] quis, quo[d eum ex hac lege face]re, oportuerit, non fecerit, quodque quis eorum, [quae in h. l. scripta sunt, mag.] prove mag. quodea [1]) re in ious aditum erit, quod ex h. l. [2]) petetur, item iudicium iudi[cnm recuperatoresve ei et in eum non dederit, quum ei] et in eum iudicium iudicem recuperatoresve ex h. l. dare oporteret; sei quis de ea re iudiciu[m iudicem recuperatoresve sibi dari postulabit, pr. consolve, quo de ea re in ius aditum fuerit, dare debeto.

Caput XVI.

Quoi ceivi romano sociumve poplice deve senati sententia ager fruendus datus] fuerit [3]), seive que[is] pro moinicipieis co[lonieisve civium romanorum] nominisve latini poplice deve senati sententia ager fruendus datus [fuerit, quei eorum eum agrum habebunt pos-

---

Caput XV.

Quod ex hac lege ita uti supra scriptum est in agris qui in terra Italia sunt, qui eorum P. Mucio L. Calpurnio consulibus publici populi romani fuerunt, facere licuit, quod eius quis facere prohibuerit, quodve quis, quod eum ex hac lege facere, oportuerit, non fecerit, quodque quis eorum, quae in hac lege scripta sunt, magistratus prove magistratu, quo de ea re in ius aditum erit, quod ex hac lege petetur, item iudicium, iudicem, recuperatoresve ei et in eum non dederit, quum ei et in eum iudicium, iudicem, recuperatoresve ex hac lege dare oporteret: si quis de ea re iudicium, iudicem, recuperatoresve sibi dari postulabit, praetor consulve, quo de ea re in ius aditum fuerit, dare debeto.

Caput XVI.

Qui civi romano sociorumve publice deve senatus sententia ager fruendus datus fuerit, sive quis pro municipiis coloniisve civium romanorum nominisve latini publice deve senatus sententia ager fruendus datus fuerit, qui eorum eum agrum habebunt possidebunt, quive pro colonia

---

1) pro: quo de ea. — 2) Hoc caput Huschkius p. 595 ita restituit: Quod ex h. l. ita utei s. s. est in agreis, quei in terra Italia sunt, quei eorum P. Mucio L. Calpurnio Cos. publicei populi romanei fuerunt, ceivi romano, Latino, peregrinoque facere licebit, quod eius ab aliquo facere prohibitus fuerit, quodve quis quod eius eum ex h. l. facere oportuerit, non fecerit; quodque quis eorum eo nomine ex h. l. petet: Proc. Prop. prove mag. quo de ea re in ious aditum erit, quod ex h. l. petetur, item iudicium iudicem recuperatoresve dato, atque Cos. Pr. ve ei et in eum iudicium iudicem recuperatoresve ex h. l. dare oporteret, sei quis de ea re iudicium, iudicem recuperatoresve sibi ab eo dari postularet. — 3) pro *fuerit* tabula mendose: *fsiribit*, secundum priores editores; Göttling non reperit, et mox *seire quai* pro: *seire que*, quod Rud. supplet *seire queis*. Huschk. p. 596 initium capitis hunc in modum restituit: Quei ager publicus populi romanei intra lapidem urbis Romae est, quod eius ceivi romano sociumve nominisve latini poplice deve senati sententia fruendum datum fuerit.

sidebunt, quei]ve pro colonia moinicipiove prove moinicipieis fruentur, quei in trientabule[is pro tertia parte eius pequniae, quae M. Valerio M. Claudio cos. populo credita fuit, ager datus est, quibusve ab eis heredibusve eorum is ager locus testamento hereditate deditioneve ob]venit, obvenerit, quibus ante [h. l. rog. eum agrum redemptum con]ductum habere frui possidere defendere licuit, extra eum agrum locu[m, quem agrum locum ex h. l. venire dari reddi]ve oportebit, it[a] utei quicquid quoieique ante h. l. r.[1]) licuit, ita ei habere [frui possidere defendere post h. l. r. liceto]....

Caput XVII.

Quei ager locus publicus [populi romanei in ter]ra Italia P. Mucio L. Calpurnio sos. fuit, quod eius agri loci ex l[eg]e [plebeive scito III vir sortito ceivi romano dedit, adsignavit, sei qu]id de eo agro loco ambigetur, cos. pr., queiquomque erit, de ea re iuris[dictio iudici iudicis recuperatorumve datio addictio, ita u. e. e. r. p. f. v. s. v. h. l.[2]) esto; neive de eo agro loco, quem agrum locum III vir sortito ceivi romano dedit adsignavit, quis magistratus prove magistratu ius deicito, neive dece]rnito, neive iudicium [neive iudices neive r]ecuperatores dato, nisei cos. pr. ve.

Quod vadimonium eius re[i causa promissum erit[3]), id quo-

---

municipiove prove municipiis fruentur, qui in trientabulis pro tertia parte eius pecuniae, quae M. Valerio, M. Claudio consulibus populo credita fuit, ager datus est, quibusve ab eis heredibusve eorum is ager locus testamento hereditate deditione obvenit obvenerit, quibus ante hanc legem rogatam eum agrum redemtum conductum habere frui possidere defendere licuit, extra eum agrum locum, quem agrum locum ex hac lege venire dari reddive oportebit, ita uti quicquid cuique ante hanc legem rogatam licuit, ita ei habere frui possidere defendere post hanc legem liceto......

Caput XVII.

Qui ager locus publicus populi romani in terra Italia P. Mucio, L. Calpurnio consulibus fuit, quod eius agri loci ex lege plebive scito triumvir sortito civi ramano dedit adsignavit, siquid de eo agro loco ambigetur, consulis, praetoris quicumque erit, de ea re iurisdictio, iudicii iudicis recuperatorumve datio addictio ita uti ei e re publica fideve sua videbitur, hac lege esto; neve de eo agro loco, quem agrum locum triumvir sortito civi romano dedit adsignavit quis magistratus prove magistratu ius dicito neve decernito, neve iudicium neve iudices neve recuperatores dato nisi consul praetorve.

Quod vadimonium eius rei causa promissum erit, id qno minus con-

---

1) ante hanc legem rogatam. — 2) ut ei e re publica fideve sua videbitur. — 3) Huschk. p. 597: eius rei causa non eo quo ex h. l. oportet, promissum erit. Mox pro: cos. pr. cens. Huschkius legi mavult: cos prove cos.

minus consul pr. ve non tenere eius re]i causa decernant, eius h. l. n. r.

Quod iudicium iudex recuperator[esve eius rei causa datum erit, quominus ei tr. pl. ex h. l. intercedat, eius h. l. n. r..... Qui ager locus post h. l. rog. publicus populi romanei in terra Italia erit, sei quid de eo agro loco ambigetur,] cos. pr. cens., queiquo-[mque erit, de ea re iu]ris dictio, iudici iudicis recuperatorum datio esto [1]), i. u. e. e. r. p. f. v. s. v. [hac lege esto, neive quis magistratus prove magistratu de e]o agro loco ious deicito, neive decernito, neive iudicium [neive iudicem neive recuperatores dato nisei cos. pr. consolve. Quod vadimonium, eo quo ex h. l. vadimonium promittere oportet, promissum non esse videbitur, quodve iudicium ita, utei in hac lege scriptum est, datum [n]on [e]sse videbitur, quo[minus ei tr. pl. ex h.] l. intercedat. e. h. l. n. r.

Q[uoi] publicano ex h. l. pequnia debebitur, [de ea re nei quis mag. ius deicito, neive iudicium dato, neive quis sponsione]m facito, quo quis pro agro minus aliterve scripturam [vectigal decumas ei publicano det dareve debeat, atque utei ex h. l. scripturam vectigal decumas dari oportet. Si publicani de ea re recuperatores sibi dari postulabunt, quod plus aliterve eam pequniam sibi deberi] darive oportere de[icant, tum co]s. pr. prove pr., quo in ious adie-

---

sul praetorve non temere eius rei causa decernant, eius hac lege nihil rogatur.

Quod iudicium, iudex recuperatoresve eius rei causa datum erit, quo minus ei tribunus plebis ex hac lege intercedat, eius hac lege nihil rogatur.

Qui ager locus post hanc legem rogatam publicus populi romani in terra Italia erit, siquid de eo agro loco ambigetur, consulis praetoris censoris quicumque erit de ea re iuris dictio iudicii iudicis recuperatorumve datio ita uti ei e re publica fideve sua videbitur hac lege esto; neve quis magistratus prove magistratu de eo agro loco ius dicito, neve decernito neve iudicium neve iudicem neve recuperatores dato, nisi consul praetor censorve. Quod vadimonium promittere oportet, promissum non esse videbitur, quodve iudicium ita uti in hac lege scriptum est, datum non esse videbitur, quo minus ei tribunus plebis ex hac lege intercedat, ex hac lege nihil rogatur.

Cui publicano ex hac lege pecunia debebitur, de ea re nequis magistratus ius dicito, neve iudicium dato, neve quis sponsionem facito, quo quis pro agro minus aliterve scripturam vectigal decumas ei publicano det dareve debeat, atque uti ex hac lege scripturam vectigal decumas dari oportet. Si publicani de ea re recuperatores sibi dari postulabunt, quod plus aliterve eam pecuniam sibi deberi darive oportere dicant, tum consul praetor prove praetore, quo in ius adierint, in diebus decem pro-

---

1) *esto* Gottling. sine *esto* Rud.

rint, in diebus X proxsumeis, qu[ibus de ea re in ious aditum erit, ex ci]vibus L, quei classis primae sient, XI dato, inde alternos du.... [queique ita dati erunt, ei de ea pequnia iudicanto. Quodque eius is unde petetur, condemnatus erit, cos. pr. prove pr. facito, utei primo quoque die ab eo deve bonis eius exsigatur.] Quae res soluta [non siet, inve iudicio] non siet, iudicatave non siet, quod eius praevaricationis [1]) [causa solutum non siet, sei maior pars eorum recuperatorum, [quos cos. pr. prove pr. ita utei supra scriptum est recuperatores dederit, eum, unde ea pequnia petetur, eam pequniam, vectigal, scripturam, decumas, ei publicano debere dareve oportere comperit, tum] sententia [sua id proferto, quod] rei ioudicandae maxsume verum esse comperrit, facitoqu[e is cos. pr. prove pr., quo de ea re in ious aditum e]rit, sedulo m. n. [2]) utei is, quei iudicatus erit, dare oporteat....

Caput XVIII.

[Quam in legem plebeive sc., q]uae a[grum publicum pop.

---

xumis, quibus de ea re in ius aditum erit, ex civibus quinquaginta, qui classis primae sint, undecim dato, inde alternos du.., quique ita dati erunt, ii de ea pecunia iudicanto. Quodque eius is unde petetur condemnatus erit, consul praetor prove praetore facito, uti primo quoque die ab eo deve bonis eius exigatur. Quae res soluta non siet, inve iudicio non siet, iudicataque non siet, quod eius praevaricationis causa solutum non siet, inve iudicio non sit, iudicatumve factum non sit, si maior pars eorum recuperatorum, quos consul praetor prove praetore ita uti supra scriptum est recuperatores dederit, eum unde ea pecunia petetur, eam pecuniam, vectigal, scripturam, decumas ei publicano debere dareve oportere comperit, tum sententia sua id proferto, quod rei iudicandae maxume verum esse compererit, facitoque is consul praetor prove praetore, quo de ea re in ius aditum erit, sedulo m. n. (?) uti is qui iudicatus erit, dare oporteat.............

Caput XVIII.

Quam in legem plebive scitum quae agrum publicum populi romani

---

1) *praevaricationus* tabula mendose. — 2) notae m. n. non liquent. Huschk. explicat: mora nulla. Idem posteriorem partem huius paragraphi inde a verbis: *tum cos. pr. prove pr.* hunc in modum restituendam censet: tum cos. procos. pr. prove pr. quo in ious adierint, in diebus X proxsumeis quibus de ea re in ious aditum erit, ex sorte ductis civibus L. quiei classis primae sient, XI dato, inde alternos duos publicanus et is unde ea pecunia petetur, reiiciunto, queique reliquei sunt VII, iei cos. procos. pr. prove pr. quo de ea re in ious aditum erit, facito utei primo quoque die de ea pequnia ita iudicent, utei quae res soluta non siet, iudicatumve factum non siet, sei maior pars eorum recuperatorum, quos cos. procos. pr. prove. pr. quo de ea re in ious aditum erit, ita utei s. s. est, recuperatores dederit, eum, unde ea pequnia petetur, eam pequniam vectigal, scripturam, decumas ei publicano debere dareve oportere compererit, tum sententia sua id proferat, quod ei iudicandae maxume verum esse compererit, facitoque is cos. procos. pr. prove pr. quo de ea re in ious aditum erit, sedulo m. n. utei is, quei iudicatus erit, dare oporteat.

rom. ha]bere possidere fruive [1]) vetet, quasve in leges pl. ve sc. re ea r[e, quod ex h. l. agrum publicum p. r. possidere licet, iurare oportet, quo quis aliter habebit] possidebit fruetur, quam ex h. l. licebit, eum agrum, quem [ex h. l. habere possidere fruive licet,.... in eas leges plebeive sc. sed fraude sua nei iurato, neive magistratum q]uem minus petere capere gerere habereq. liceto, neive q[uid ob eam rem, quod in eas leges non iouraverit dare damnas esto, et] si quae lex plebeive sc. est quae mag. [2]), quem ex h. l. [petere capere gerere habereque licet, petere capere gerere habereque vetet, eum magistratum nei minus petere capere gerere habereque liceto. Quodque consulem praetorem censorem prove pr. ex h. l. facere decernere oportet oportebitve, id ei] se[d] fraude sua facere liceto inque eas leges pl. sc. de ea re, quod ex [h. l. consulum praetorem censorem prove pr. facere] decernere oportebit, sed fraude sua nei iourato, neive [quid ob eam rem quod ex h. l. fecerit decreverit, dare damnas esto....

Pars secunda. — Africa.

Caput XIX.

Quem agrum locum de eo agro loco, quei ager locus in Africa est, quei publicus p. r. factus est, III vir, quei ex lege Rubria fact]us est, dedit adsignavitve, quemve agrum de eo agro lo[co,

---

habere possidere fruive vetet, quasve in leges plebive scita de ea re quod ex hac lege agrum publicum populi romani possidere licet, iurare oportet, quo quis aliter habebit, possidebit, fruetur, quam ex hac lege licebit, eum agrum, quem ex hac lege habere possidere fruive licet, ... in eas leges plebive scita sine fraude ne iurato neve magistratum quem minus petere capere gerere habereque liceto, neve quid ob eam rem, quod in eas leges non iuraverit, dare damnas esto et siquae lex plebive scitum est, quae magistratum quem ex hac lege petere capere gerere habereque vetet, eum magistratum ne minus petere capere gerere habereque liceto. Quodque consulem praetorem censorem prove praetore ex hac lege facere decernere oportet oportebitve, id ei sine fraude sua facere liceto inque eas leges plebive scita de ea re, quod ex hac lege consulem praetorem censorem prove praetore facere decernere oportebit, sine fraude sua ne iurato, neve quid ob eam rem quod ex hac lege fecerit, decreverit, dare damnas esto.............

Pars secunda: Africa.

Caput XIX.

Quem agrum locum de eo agro loco, qui ager locus in Africa est, qui publicus populi romani factus est, triumvir, qui ex lege Rubria factus est, dedit adsignavitve, quemve agrum de eo agro loco, qui ager locus

---

1) tab. *fruie.* — 2) tab. mendose *mas.* pro *mag.* (i. e. magistratum).

quei ager locus in Africa est, quei publicus p. r.[1] factus ex] pl. sc., quod M. Baebius III vir coloniae deducendae [rogavit, III vir dedit adsignavitque,.... extra eum agrum, quem agrum locum II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, ex l. Rubria, quae fuit, colono eive quei in colonei numero scriptus est, datum[2] adsignatum esse fuiseve ioudicaverit, utei in h. l. sc.[3] est, quei l[ocus].... extra eum agrum locum, quei ager locus in ea centuri[a supsicivove.... extraque] eum agrum locum, quem ex h. l. colono[4] eive quei in colonei numero [scriptus est, adiudicari oportet oportebitve, eum agrum II vir vendito.[5]

Caput XX.

Quem agrum ex h. l. venire oportet] oportebitve, quod eius agri locei quoieique emptum est, ...[m]anceps praevides praediaque soluti sunto, eaque nomina mancup[um praevidum praediorum is quaestor,] quei aerarium provinciam optinebit, in tableis[6] [publiceis scripta habeto.....[7]

---

in Africa est, qui publicus populi romani factus est, ex plebiscito, quod M. Baebius triumvir coloniae deducendae rogavit, triumvir dedit adsignavitque..... extra eum agrum, quem agrum locum duumvir, qui ex hac lege factus creatusve erit, ex lege rubria, quae fuit colono, eive, qui in coloni numero scriptus est, datum adsignatum esse fuisseve iudicaverit, uti in hac lege scriptum est, qui locus..... extra eum agrum locum, qui ager locus in ea centuria subsicivove .... extraque eum agrum locum quem ex hac lege colono eive, qui in coloni numero scriptus est, adiudicari oportet oportebitve, eum agrum duumvir vendito.

Caput XX.

Quem agrum ex hac lege venire oportet oportebitve, quod eius agri loci cuique emptum est, ... manceps praes praediaque soluti sunto, eaque nomina mancipum praedum praediorum is quaestor, qui aerarium provinciam obtinebit, in tabulis publicis scripta habeto...............

---

1) populi romani. — 2) tabula: *datun.* — 3) hac lege scriptum. — 4) tabula: *colonei.* — 5) Totum hoc caput Huschkius p. 604 sic restituit: Quei ager locus in Africa est, quei publicus populei romani factus est, quod eius ex h. l. privatum fieri oportet, oportebitve, extra eum agrum locum, quem agrum locum ex lege Rubria, quae fuit, III vir, quei ex lege Rubria factus est, dedit assignavitve, quemve agrum de eo agro loco quei ager locus in Africa publicus populei romanei factus est, ex pl. sc. quod M. Baebius tr. pl. III vir coloniae deducendae rogavit, III vir dedit assignavitve, quo pro agro loco ager locus ceivi romano ex h. l. de eo agro loco, quei non venieit, datus redditus commutatus non erit, quod eius agrei locei II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, ex l. Rubria quae fuit, exve pl. sc. quod M. Baebius tr. pl. III vir coloniae deducendae rogavit, colono eive quei in colonei numero scriptus est, datum adsignatum esse fuiseve ioudicaverit, utei in h. l. scriptum est, relatus est extra eum agrum locum, quei ager locus in ea centuria supsicivove est.... extraque eum agrum locum, quem ex h. l. colono eive, quei in colonei numero scriptus est, reddere oportet oportebitve, eum agrum II vir vendito. — 6) pro: *tabulis.* — 7) Hoc caput XX ab Huschkio hunc in modum restituitur: Quem agrum ex h.

Caput XXI.

Quem agrum locum ex h. l. HS. N. I. venire oportebit, queiquomque eum agrum locum a mag. romano emit, is pro eo agro loco pequnia neive praevides [1]) neive praedia dare debeto, neive quis praes ab eo datus ob eam] rem, quod praes factus est, populo obligatus est[o.... Queive ob eu]m agrum locum manceps praesve factus est, quodque [pra]edium ob [eam rem populo obligatum est]....

Caput XXII.

Quei ager locus in Africa est, quei Romae publice [venieit venieritve, quod eius agri locei quoieique emptum est.... factus erit,] HS. N. I. [em]etus [2]) esto, isque ager locus privatus vectigalisque, i[ta utei in h. l. scriptum est, esto.

Caput XXIII.

Quei ager locus]..... tus erit, quod eius agri locei extra terram Italiam est,.... [quod eius agri quoi ceivi romano sociumve nominisve latini, quibus ex formula t]ogatorum milites in terra Italia inperare solent, eis po[plice deve senati sententia datum est,]...

Caput XXI.

Quem agrum locum ex hac lege sestertiûm nummo uno venire oportebit, quicumque eum agrum locum a magistratu romano emit, is pro eo agro loco pecuniam neve praedes neve praedia dare debeto, neve quis praes ab eo datus ob eam rem, quod praes factus est populo obligatus esto............ quive ob eum agrum locum manceps praesve factus est, quodque praedium ob eam rem populo obligatum est...........

Caput XXII.

Qui ager locus in Africa est, qui Romae publice veniit venieritve, quod eius agri loci cuique emptum est........... factus erit, sestertiûm nummo uno emptus esto, isque ager locus privatus vectigalisque ita uti in hac lege scriptum est, esto.

Caput XXIII.

Qui ager, locus ....tus erit, quod eius agri loci extra terram Italiam est, ... quod eius agri alicui civi romano sociorumve nominisve latini, quibus ex formula togatorum milites in terra Italia imperare solent, eis publice deve senatus sententia datum est........ve agrum locum qui-

---

l. venire oportet oportebitve, quod eius agri locei quoieique emptum est, extra eum agrum locum, quem ex h. l. HS. N. I. venire oportet, oportebitve, is quoei ager locus in eo agro loco emptus est, pequniam populo dare debeto, proque ea pequnia praevides dato praediaque arb. pr. quei inter ceives ious deicet satis supsignato manceps praevides praediaque soluti sunto, eaque nomina mancupum praevidum praediorum is quaestor, quei aerarium provinciam optinebit, in tableis publiceis ita scripta habeto, utei quantum pequniae quemque, quoei is ager locus emptus est, populo dare oporteat, queique praevides pro eo facti sient, quaeve praedia pro eo obligata sient, discriptum assignatumve siet.

1) Huschkius p. 606 emendandum censet: neive pequniam neive praevides. — 2) *emetus* pro: emptus.

ve agrum locum queiquomque habebit possidebit [fruetur.... queiv]e rei procurandae causa erit, in eum agrum locum, in....

Caput XXIV.

[Quei ag]er locus in Africa est, quod eius agri [locei Romae publice non venieit,.... cur]ato [1]). Quei ag[er.... habeat poss]ideat fruaturque item utei sei is ager locus publi[ce venisset....

Caput XXV.

II vir, quei ex h. l.] factus creatusve erit, facito [2])).... in biduo proxsumo quo [factus creatusve erit,... in diebus XXV proxsumeis, quibus id edictum erit, ita.... profitebitur, cognito[m habeto, quantum colono, eive quei in colonei numero scriptus est datu]m adsignatum siet, idque quom [cognitum habuerit.... num emptor [3]) siet ab eo quoius homin[is eius agri privati venditio fuit],....ique ipse n.... [quae messis vindemiaque P. Cornelio L. C]alpurni cos. facta siet, quod eius postea.... praefectus milesve in provinciam er[it....

Caput XXVI.

Quei] a[ger locus in Africa colono, eive quei in colonei nu]mero scriptus est, datus adsignatusve est, quodve eius.... [v]el curator eius profiteatur, item ut[ei sei ipse professus esset,.... II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, in.... proxsum]o edic[i]to, utei is, quei ab bonorum emptore, magistr[o] curato[re emerit],....t,

---

cumque habebit possidebit fruetur, ... quive rei procurandae causa erit in eum agrum locum, in......

Caput XXIV.

Qui ager locus in Africa est quod eius agri loci Romae publice non veniit ...... curato qui ager .... habeat possideat fruaturque item uti si is ager locus publice veniisset.........

Caput XXV.

Duumvir, qui ex hac lege factus creatusve erit, facito ...... in biduo proximo quo factus creatusve erit ...... in diebus viginti quinque proximis, quibus id edictum erit, ita ..... profitebitur, cognitum habeto quantum colono eive qui in coloni numero scriptus est, datum adsignatum sit; idque quum cognitum habuerit, ...mum emtum sit ab eo cuius hominis eius agri privati venditio fuit ......ique ipse n.....quae messis vindemiaque P. Cornelio L. Calpurnio consulibus facta sit, quod eius postea .... praefectus milesve in provinciam erit.....

Caput XXVI.

Qui ager locus in Africa colono eive qui in coloni numero scriptus est datus adsignatusve est, quodve eius .... vel curator eius profiteatur, item uti si ipse professus esset, ... duumvir qui ex hac lege factus creatusve erit in .... proximo edicito, uti is qui ab bonorum emptore magistro curatore emerit ....t, quod edicto duumvir professus ex hac

---

1) tab. vitiose: *cur*alo. — 2) pro *facito* tabula habet *eiicito.* — 3) Rudorfio scribendum videtur *emptum* pro *emptor.*

quod edicto II vir profesus ex h. l. n[on erit,.... eum agrum lo]-cum neive emptum, neive adsignatum esse neive fuisse iudicato.[1])

Caput XXVII.

[Quei ager locus.... pro eo agro] loco[2]) ei ceivi romano tantundem mod[um agrei locei de eo agro loco, quei ager locus in Africa est, quei ager locus publicus populi romanei factus est], quei ager publice non venieit, dare reddere commutareve liceto.[3])

Caput XXVIII.

II vir, q[uei ex h. l. factus creatusve erit,.... in] eis agreis ita rationem inito[4]) itaque.... et neive unius hominis nomine, quoi ex lege Rubria, quae fuit, colono eive quei [in colonei numero scriptus est, agrum, quei in Africa est, quei publicus populi roma-

---

lege non erit, ... eum agrum locum neve emptum neve adsignatum esse neve fuisse iudicato.

Caput XXVII.

Qui ager locus ...... pro eo agro loco ei civi romano tantundem modum agri loci de eo agro loco, qui ager locus in Africa est, qui ager locus publicus populi romani factus est, qui ager publice non veniit, dare commutareve liceto.

Caput XXVIII.

Duumvir, qui ex hac hac lege factus creatusve erit........ in eis agris ita rationem inito, itaque ..... et neve unius hominis nomine, quî ex lege rubria, quae fuit, colono, eive in coloni numero scriptus est, agrum, qui in Africa est, qui publicus populi romani factus est, dare opor-

---

1) Huschkius p. 608 hoc caput integrum hunc in modum restituit: Quei ager locus in Africa colono, eive, quei in colonei numero scriptus est, datus assignatusve est, quodque eius ab eo, quoius eius agrei locei hominis privati venditio fuit, emptum est, sei pupillei pupillaeve vel viduae vel furiosi furiosaeve erit, II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, in biduo proxsumo edicito, utei pro eo eave tutor vel curator eius profiteatur, item utei eum eamve, sei pupillus, pupilla, vidua, furiosus furiosave non esset, edicto II viri ex h. l. profiteri oporteret, II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, in biduo proxsumo edicito, utei is quei a bonorum emptore, magistro, curatore emerit, profiteatur item utei eum quoius bona vendita sunt, sei bona eius vendita non essent, edicto II viri ex h. l. profiteri oporteret. Quem edicto II viri ex h. l. profiterei oportuit. quod edicto II viri profesus ex h. l. non erit, eius II vir rationem nei habeto, neive id in formas publicas, in quas ager locus, quem edicto II viri profiteri ex h. l. oportet, refertur, facito utei referatur, eumque agrum locum neive emptum neive adsignatum esse neve fuise iudicato. — 2) tabula ante *ei ceivi* habet *lo*, ut pro *loco* mendose scriptum fuisse videatur: *lo lo*. — 3) Hoc caput integrum ex Huschkii restitutione (p. 609) ita legitur: Quei ager locus in Africa colono eive quei in colonei numero scriptus est, datus assignatusve est, quod eius is, quem ex h. l. profiteri oportet, profesus erit, sei id publice venditum est, tum II viro pro eo agro solo (loco) ei ceivi Romano tantundem modum agrei locei, quantum agrei locei, quod eius is edicto II viri ex h. l. profesus erit, publice venditum esse comperietur, de eo agro loco, quei ager locus in Africa est, quei ager locus publicus populei romanei factus est, quei ager publice non venieit, dare reddere commutareve liceto. — 4) tabula: *initio*.

nei factus est, dare oportuit licuitve, amplius iugra CC data adsign]-ata fuisse iudicato, neive unius hominis [nomine, quoi ex plebei scito, quod M. Baebius III vir coloniae deducendae rogavit, agrum quei in Afrika est, dare oportuit licuitve[1]), amplius iug. CC in [eo agro data adsignatave fuisse iudicato, neive[2]) maiorem numerum in Afrika hominum in coloniam coloniasve deductum esse fui]seve iudicato, quam quantum numerum [ex lege Rubria, quae fuit, exve pl. sc., quod M. Baebius III vir coloniae deducendae rogavit, a III viris coloniae dedu]cendae in Africa hominum in coloniam coloniasve deduci oportuit licuitve.

Caput XXIX.

II vir quei [ex hac lege factus creatusve erit,].... agri re rom.... atus ab.... [Quod eiu]s agri ex h. l. adiudicari licebit, quod ita comperietur, id ei heredeive eius adsignato esse iudicato.

Caput XXX.

[Quei ager locus....] oque eius agri locei ante mei.... [emptum] est ab eo, quoius eius agri locei hominis privati venditio fuit, tum, quom is eum agrum locum emit, quei ager locusque ita ven-

---

tuit licuitve amplius iugera ducenta data adsignata fuisse iudicato, neve unius hominis nomine, qui ex plebiscito quod M. Baebius triumvir coloniae deducendae rogavit, agrum qui in Africa est dare oportuit licuitve, cuive ex hac lege colono eive qui in coloni numero scriptus est, agrum, qui in Africa est dare oportebit licebitve amplius iugera ducenta in eo agro data adsignatave fuisse iudicato, neve maiorem numerum in Africa hominum in coloniam coloniasve deductum esse fuisseve iudicato, quam quantum numerum ex lege Rubria, quae fuit, exve plebiscito quod M. Baebius triumvir coloniae deducendae in Africa hominum in coloniam coloniasve deduci oportuit licuitve.

Caput XXIX.

Duumvir, qui ex hac lege factus creatusve erit ...... agri re rom .... atus ab .... quod eius agri ex hac lege adiudicari licebit, quod ita comperietur, id ei heredive eius adsignato esse iudicato.

Caput XXX.

Qui ager locus ...... oque eius agri loci ante mei ... emptum est ab eo, cuius eius agri loci hominis privati venditio fuit, tum quum is eum agrum locum emit, qui ager locusque ita venditus abalienatusve erit

---

1) Rudorfio scribendum fuisse videtur: *licebitve.* Huschkio p. 609: *oportuit licuitve.* — 2) Hunc locum a verbo *neive* ad finem capitis Huschkius p. 609 ita refingit: neive maiorem numerum colonorum eorumve quei in colonei numero scriptei sunt in coloniam coloniasve deductum esse fuiseve iudicato, quam quantum numerum ex lege Rubria quae fuit, exve pl. sc. quod M. Baebius tr. pl. III vir coloniae deducendae rogavit, colonos esse inve colonei numero scribei, quantumque numerum a III viris coloniae deducendae in Africa hominum in coloniam coloniasve deduci oportuit licuitve.

ditus abalienatusve erit.... si eum agrum locum, quem ita emit emeri]t, planum faciet feceritve emptum esse.... [quem agrum locum neque ipse abalienaverit,] neque heres eius, neque quoi is heres erit, abalienaverit, quod eius agri locei ita planum factum erit, II vir ita [esse iudicato....

Quoieique is ager emptus erit, de eo agro loco re]ddito, quod is emptum habuerit, quod eius publice non venieit, [et si is] ager locus, quei ei emptus fuerit, publice veniet, tantundem modum agri locei de eo agro loco, quei ager locusque [in Africa est, quod eius agri locei publice non venieit, ei qui eum agrum locum ita emptum habuerit, reddito.... queique ager locus ita redditus erit, is ager locus ei, cuius ex h. l. f]actus erit, HS. N. I emptus esto, isque ager locus privatus vectigalisque ita [utei in h. l.] scriptum est, esto.

Caput XXXI.

Quoi colono eive quei in colonei numero scriptus est, ager locus in ea centuria supcisivove [1] [datus adsignatus est, quae centuria quodve supcisivum in eo agro est, quem ex h. l. publice venire oportet oportebitve, sei ea centuria idve supcisivum publice venieit venieritve, tum pro ea centuria supcisivove tantundem modum agri locei de eo ag]ro loco, quei ager locus in Africa est, quod eius publice non venieit, ei he[redive ei]us II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, reddito.

.... si eum agrum locum, quem ita emit emerit, planum faciet feceritve emptum esse.. Quem agrum locum neque ipse abalienaverit, neque heres eius, neque cui is heres erit abalienaverit, quod eius agri loci ita planum factnm erit, duumvir ita esse iudicato .... cuique is ager emptus erit, de eo agro loco reddito, quod is emptum habuerit, quod eius publice non veniit et si is ager locus, qui ei emptus fuerit, publice veniet, tantumdem modum agri loci de eo agro loco, qui ager locusque in Africa est, quod eius agri loci publice non veniit, ei qui eum agrum locum ita emptum habuerit, reddito .... Quique ager locus ita redditus erit, is ager locus ei cuius ex hac lege factus erit sestertiûm nummo uno emptus esto, isque ager locus privatus vectigalisque ita uti in hac lege scriptum est, esto.

Caput XXXI.

Cui colono eive qui in coloni numero scriptus est ager locus in ea centuria subcisivove datus adsignatus est, quae centuria quodve subcisivum in eo agro est, quem ex hac lege publice venire oportet oportebitve, si ea centuria idve subcisivum publice veniit venieritve, tum pro ea centuria subcisivove tantundem modum agri loci de eo agro loco, qui ager locus in Africa est, quod eius publice non veniit, ei heredive eius duumvir qui ex hac lege factus creatusve erit reddito.

---

1) tabula male: *supcisivone.*

Caput XXXII.

Quoi colono eive quei in colonei numero scriptus est, fuitve, [ager locus.... ei II vir. quei ex h. l. factus creatusve erit, tantundem modum agri locei ei quoi ita.... esse fuiss]eve comperietur, heredeive eius de agro, quei ager in Africa est, pro eo agro [reddi]to, quoieique ita reddiderit, ei adsignatum fuisse iudicato.

Caput XXXIII.

Quoi agrum de eo agro, quei ager in Africa est, quei colono e[ive quei in colonei numero scriptus est fuitve redditus adsignatusve fuit, emptum esse fuisseve comperietur, sei II vir eum agrum locum, quem ei emptnm esse comperietur, colono eive quei in colonei numero scriptus e]st, adiudicaverit, tum tantundem modum agri ei, quoi ita emptum esse comperie[tur, heredive ei]us procuratorive [1]) eius heredive, quoius eorum de eo agro, quei ager in Africa est, pro eo agro II vir reddito.

Quoi ita reddiderit [ei is ager HS. N. I emptus esto isque ager locus privatus vectigalisque ita utei in h. l. scriptum est, esto.

Caput XXXIV.

Quei agri, quae loca, quaeve aedificia in Africa publici p. r. facti sunt, quei eorum agrum emit, p]equniae adsignatum discriptum adsignatumve in tabuleis publiceis est eritv[e, tantam pequ]niam po-

---

Caput XXXII.

Cui colono eive qui in coloni numero scriptus est fuitve, ager locus .... ei duumvir, qui ex hac lege factus creatusve erit, tantundem modum agri loci ei, cui ita ... esse fuisseve comperietur, heredive eius de agro, qui ager in Africa est pro eo agro reddito, cuique ita reddiderit ei adsignatum fuisse iudicato.

Caput XXXIII.

Cui agrum de eo agro, qui ager in Africa est, qui colono eive qui in coloni numero scriptus est fuitve redditus adsignatusve fuit emptum esse fuisseve comperietur, si duumvir eum agrum locum, quem ei emptum esse comperietur, colono eive qui in coloni numero scriptus est adiudicaverit, tum tantundem modum agri ei cui ita emptum esse comperietur heredive eius procuratorive eius heredive cuius eorum de eo agro qui ager in Africa est pro eo agro duumvir reddito.

Qui ita reddiderit ei is ager sestertiûm nummo uno emptus esto, isque ager locus privatus vectigalisque ita uti in hac lege scriptum est esto.

Caput XXXIV.

Qui agri quae loca quaeve aedificia in Africa publici populi romani facti sunt, qui eorum publice veniit, quantum ei qui eum agrum emit, pecuniae adsignatum discriptum adsignatumve in tabulis publicis est eritve,

---

1) tab. vitiose: *procuratorve.* Paulo superius Huschkius p. 610 pro *heredive eius* emendandum censet: *eius heredisve.*

pulo ex eid. mart., quae postea quam vectigalia consistent, quae post h. l. r. primum consistent primae erunt, in[ferre debeto, neive is quaestor, queì aerarium provinciam optinebit, eam pequniam, quae ob eos agros eaque loca aedificia ab eo, quei eos agros eaque loca aedificia emerit, populo, eive quei eo nomine ab populo mercassitur, debebitur, propiore die exigito, atque] uteique in h, l. s. e., neive quod pequniae ob eam rem propiore[1] die exactum er[it, atque uteiq[ue[2] in h. l. s. e., is quei pequniam populo dare debebit, ei, quei eo nomine ab populo mercassitur, ob eam rem pequniam ei nei[3] [ante eidus martias, quae post ea quam vectigalia consistent, quae post h. l. r. primum constiterint, primae erunt, dare debeto, neive eam pequniam ante dato, quam eos agros eaque loca aedificia emptos esse fuisseve plan]um fiat, neive quis mag. neive pro mag. facito, neive quis senator decernito, q[uo ea pequnia,] quae pro agreis loceis aedificieis, quei s. s. s. popolo deberetur debebiturve, aliter exigatur[4] atque uteique in h. l. s. est.

Caput XXXV.

[Queiquomque pro eo agro loco aedificio, quei in Africa est, quei ager locus Romae publice veneit venieritve, populo eive quei

---

tantum pecuniam populo ex idibus Martiis, quae postea quam vectigalia consistent, quae post hanc legem rogatam primum consistent, primae erunt, inferre debeto, neve is quaestor qui aerarium provinciam obtinebit, eam pecuniam, quae ob eos agros eaque loca aedificia ab eo, qui eos agros eaque loca aedificia emerit, populi eive, qui eo nomine ab populo mercabitur, debebitur, propiore die exigito, atque utique in hac lege scriptum est, neve quod pecuniae ob eam rem propiore die exactum erit atque utique in hac lege scriptum est, is qui pecuniam populo dare debebit ei qui eo nomine ab populo mercabitur ob eam rem pecuniam ei ne ante idus Martias, quae post ea quam vectigalia consistent, quae post hanc legem rogatam primum constiterint, primae erunt, dare debeto, neve eam pecuniam ante dato, quam eos agros eaque loca aedificia emptos esse fuisseve planum fiat, neve quis magistratus neve pro magistratu facito neve quis senator decernito, quo ea pecunia quae pro agris locis aedificiis, qui supra scripti sunt, populo deberetur, aliter exigatur atque utique in hac lege scriptum est.

Caput XXXV.

Quicumque pro eo agro loco aedificio, qui in Africa est, qui ager locus Romae publice veniit venieritve populo eive qui eo nomine ab po-

---

1) tabula: propiorem. — 2) si prior vocabuli pars recte ita suppletur, scribendum erat: *uteique.* — 3) Hunc locum a verbis *ei nei* usque ad verba *planum fiat* Huschkius hunc in modum supplet: rei dare debeto, neive quod pequniae ob eam rem propiore die exactum non fuerit, ei, quei eo nomine a populo mercassitur, pequniam ante dare debeto, quam eos agros eaque loca aedificiave traditos esse planum fiat. — 4) tab. mendose: *essigratur.*

eo nomine ab populo mercassitur, pequniam dare debebit, quae pequnia in diebus proxsumeis, quibus is ager locus, quei in Africa est, Romae publice] venierit, populo soluta non erit, is pro eo agro loco in diebus CXX proxsumeis ea [praedia, q[uae s. s. s., arb. pr. [1]), quei inte[r] ceives tum Romae ious deicet, satis supsignato.

Pr. quei inter ceives Romae ious dei[cet, si in diebus CXX proxumeis, quibus is ager locus, quei in Africa est, Romae publice veniet venieritve, neque praes pro ea pequnia, quae ob eum agrum locum populo debetur debebiturve, popolo eive quei eo nomine ab populo mercassitur, datus erit, neque] praedium ante ea ob eum agrum locum in puplico obligatum erit, in publicu[mve supsignatum eri]t, agrum locum, quo pro agro loco satis ex h. l. arb. pr. subsignatum non erit, pequnia praesenti vendito.

Quae [pequnia ex ea venditione redacta fuerit, eam, pequniam pr., quei inter ceives Romae ious deicet, ei quaestori dato, quei aerarium provinciam optinebit. Quaestor, quei aerarium provinciam optinebit, eam pequniam accipito et in tabuleis publiceis scriptam habeto.

Caput XXXVI.

Quei] ager locus in Africa est, quei Romae publice venieit venieritve, quod eius agri [locei eorum erit, quei popul]eis leibereis in Africa sunt, quei eorum ameicitiam [2]) populi romanei bello Poinicio

---

pulo mercabitur, pecuniam dare debebit, quae pecunia in diebus proximis, quibus is ager locus, qui in Africa est, Romae publice venierit, populo soluta non erit, is pro eo agro loco in diebus centum viginti proximis ea praedia, quae supra scripta sunt, arbitratu praetoris, qui inter cives tum Romae ius dicet, satis subsignato.

Praetor, qui inter cives Romae ius dicet, si in diebus centum viginti proximis, quibus is ager locus, qui in Africa est Romae publice veniit venieritve, neque praes pro ea pecunia, quae ob eum agrum locum populo debetur debebiturve populo eive qui eo nomine ab populo mercabitur, datus erit, neque praedium antea ob eum agrum locum in publico obligatum erit, in publicumve subsignatum erit, agrum locum, quo pro agro loco satis ex hac lege arbitratu praetoris subsignatum non erit, pecunia praesenti vendito.

Quae pecunia ex ea venditione redacta fuerit, eam pecuniam praetor, qui inter cives Romae ius dicet, ei quaestori dato, qui aerarium provinciam obtinebit. Quaestor qui aerarium provinciam obtinebit, eam pecuniam accipito et in tabulis publicis scriptum habeto.

Caput XXXVI.

Qui ager locus in Africa est, qui Romae publice veniit venieritve, quod eius agri loci eorum erit, qui populis liberis in Africa sunt, qui eorum in amicitia populi romani bello punico proximo manserunt, quive

---

1) arbitrio praetoris. — 2) intellige *in* amicitiam.

proxsumo manserunt, queive a[ger locus in Africa est, quae Romae publice venieit venieritve, quod eius agri locei eis hominibus publice deve senati sententia datum adsignatum est, quei bello Poinico proxsumo ad imperatorem populi romani perfugerunt, pro eo agro II vir in diebus.... proxsumeis, qu]ibus II vir [ex h. l. fact]us creatusve erit, facito quantum agri loci quoiusque in populi leiberei [1]) inve eo agro [loco, qui ager] locus perfugeis datus adsignatusve est, ceivis romanei ex h. l. factum erit, quo pro agro loco [2]) ager locus [ceive rom]ano ex h. l. [de eo agro loco, quei ager locus in Africa est, quei Romae publice non veniet, datus redditus commutatusve non erit, tantundem modum agri locei quoique populo leibero perfugeisve det adsignetve].

Caput XXXVII.

II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, is in diebus CL proxsumeis, quibus factus creatusve erit, facito quam [3]) X [virei, quei ex] lege Livia factei createive sunt fueruntve, [ei]s [h]ominibus agrum in Africa dederunt adsignaveruntw (*l.* adsignaveruntve), quos stipendium [populo romano dare oportet, sei quid eius agri ex h. l. ceivis romanei esse oportet oportebitve, de eo agro, quei publicus populi romani in Africa est, quod eius agri, quei stipendiarieis datus adsignatus est, ex hac lege ceivis] romanei esse opor-

---

ager locus in Africa est, qui Romae publice veniit venieritve, quod eius agri loci eis hominibus publice deve senatus sententia datum adsignatum est, qui bello punico proximo ad imperatorem populi romani perfugerunt, pro eo agro loco duumvir in diebus ... proximis, quibus duumvir ex hac lege factus creatusve erit facito, quantum agri loci cuiusque in populi liberi inve eo agro loco, qui ager locus perfugis datus adsignatusve est, civis romani ex hac lege factum erit, quo pro agro loco ager locus civi romano ex hac lege de eo agro loco, qui ager locus in Africa est qui Romae publice non veniit, datus redditus commutatusve non erit, tantundem modum agri loci cuique populo libero perfugisve det adsignetve.

Caput XXXVII.

Duumvir, qui ex hac lege factus creatusve erit, is in diebus centum quinquaginta, quibus factus creatusve erit, facito, quem decemviri qui ex lege Livia facti creative sunt fueruntve eis hominibus agrum in Africa dederunt adsignaveruntve, quos stipendium populo romano dare oportet, si quid eius agri ex hac lege civis romani esse oportet oportebitve, de eo agro, qui publicus populi romani in Africa est, quod eius agri, qui stipendiariis datus adsignatus est, ex hac lege civis romani esse

---

1) tabula: *leiberct.* — 2) Clausulam capitis ab his verbis *quo pro agro* Huschkius ita restituendam coniicit: quo pro agro loco ager locus ceivi romano ex h. l. de eo agro loco, quei publice non venieit, datus redditus commutatusve non erit, utei tantundem agrei locei quoique in populeis libereis perfugeisve det assignetve, idque in formas publicas facito utei referatur i. u. e. r. e. v. — 3) emendandum videtur *quem*, cum vocabulo *agrum* subsequente coniungendum.

tet oportebitve, id [1]) stipendiarieis det adsignetve, idque in formas publicas facito utei [referatur i. u. e.] r. e. v. [2])

Caput XXXVIII.

II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, is facito in diebus CCL proxsumeis, quibus h. [l. p]opulus plebesve iuserit, [utei eius agri locei, quei ager locus in Africa est, extra eum agrum locum, quei ex lege Rubria, quae fuit, colonei eiusque, quei in colonei numero scriptus est, esse oportet, quo pro agro, de eo agro, quei publice non venieit, ei ager datus co]mmutatus redditusve non erit, extraque eum agrum, quei ager intra finis populorum leiberorum Uticensium, [Hadrumetinorum,] Tampsitanorum, Leptitanorum, Aquillitanorum, Usalitanorum, Teudalensium, quom in ameicitiam populei romani proxumum [venerunt, fuit, extra eum agrum, quei ager locus eis hominibus publice deve senati sententia in Africa datus adsignatusve est, quei ad imperatorem populei romanei bello Poinico proxsumei perfugerunt, utei] s. s. extra eum agrum, quei ager ex h. l. privatus factus erit, quo pro agro loco ager locus redditus commutatusve [non erit, extra]que eum agrum locum, quem II vir ex h. l. stipendiarieis dederit adsignaverit, quod eius ex h. l. in formam publicam rellatum [erit; extraque eum agrum locum, quem agrum locum P. Cornelius P. f. procos. de eis agris, quei in Af-

---

oportet oportebitve, id stipendiariis det adsignetve idque in formas publicas facito uti referatur ita ut e re ei videbitur.

Caput XXXVIII.

Duumvir, qui ex hac lege factus creatusve erit, is facito in diebus ducentis quinqueginta proximis, quibus hac lege populus plebesve iusserit, uti eius agri loci, qui ager locus in Africa est, extra eum agrum locum, qui ex lege Rubria, quae fuit, coloni eiusque qui in coloni numero scriptus est esse oportet, quo pro agro de eo agro qui publice non veniit ei ager datus commutatus redditusve non erit extraque eum agrum qui publice non veniit ei ager datus commutatus redditusve non erit extraque eum agrum qui ager intra fines populorum liberorum Uticensium, Hadrumetinorum, Tampsitanorum, Leptitanorum, Aquillitanorum, Usalitanorum, Teudalensium, quum in amicitiam populi romani proximum venerunt, fuit, extra eum agrum qui ager locus eis hominibus publice deve senatus senatus sententia in Africa datus adsignatusve est, qui ad imperatorem populi romani bello punico proximo perfugerunt, uti supra scriptum, extra eum agrum qui ager ex hac lege privatus factus erit, quo pro agro loco ager locus redditus commutatusve non erit, extraque eum agrum locum, quem duumvir ex hac lege stipendiariis dederit adsignaverit, quod eius ex hac lege in formam publicam relatum erit: extraque eum agrum locum P. Cornelius Publii filius proconsul de eis agris, qui in Africa sunt,

1) tabula: *is* pro *id.* Huschk. p. 613 legendum censet: *eis* stipendiarieis. — 2) ita ut e re ei videbitur.

rica sunt, quod eorum poplicum p. r. factum est, de X legatorum sententia leib]ereis regis Massinissae dedit, habereve frueive iusit, extraque eum agrum locum, ubei oppidum CHA [1]) fuit, extra] que eum agrum locum, quem X virei, quei ex l. Livia factei createive fuerunt, Uticensibus reliqueirunt adsignaverunt: ceterum [omnem agrum metiendum terminosque statui curet, eique operei diem deicat, ubi confectum siet.

Caput XXXIX.

Queiquomque pro eo agro loco, quem agrum locum possident fruunturque, vectigal, decumas, scripturamve pr]o pecore ex lege Sempronia dare non solitei sunt, quei ager eis ex h. l. datus redditus commutatus erì[t, quod quis ei]us [agri] possidebit frueturve, pro eo agro loco neive vectigal neive decumas neive [2]) scripturam, quod post h. l. r. fruetur, dare debeto.

Caput XL.

[Quei populus leiber, queive socium nominisve latini, quibus ex formula togatorum milites in terra Italia inperare solent, agrum publicum in Africa possidebit frueturve, is pro eo agro vectigal decumas] scripturam populo aut publicano item dare debeto, utei pro eo agro loco, quem agrum locum populus [romanus aut que]m agrum locum ceivis romanus ex h. l. possidebit, dare oportebit.

---

quod eorum publicum populi romani factum est, de decem legatorum sententia liberis regis Masinissae dedit, habereve fruive iussit, extraque eum agrum locum, ubi oppidum Magar fuit extraque eum agrum locum, quem decemviri, qui ex lege Livia facti creative fuerunt, Uticensibus reliquerunt adsignaverunt: ceterum omnem agrum metiundum terminosque statui curet, eique operi diem dicat, ubi confectum sit.

Caput XXXIX.

Quicumque pro eo agro loco, quem agrum locum possident fruunturque, vectigal, decumas scripturamve pro pecore ex lege Sempronia dare non soliti sunt, qui ager eis ex hac lege datus redditus commutatus erit, quod quis eius agri possidebit frueturve, pro eo agro loco neve vectigal neve decumas neve scripturam, quod post hanc legem fruetur, dare debeto.

Caput XL.

Qui populus liber, quive sociorum nominisve latini, quibus ex formula togatorum milites in terra Italia imperare solent, agrum publicum in Africa possidebit frueturve, is pro eo agro vectigal decumas scripturam populo aut publicano item dare debeto, uti pro eo agro loco, quem agrum locum populus romanus aut quem agrum locum civis romanus ex hac lege possidebit, dare oportebit.

---

1) Ita Goettling. in tab. legit: priores editores: *oppidum mlhag*, quod oppidum *Megar* vel *Megara* intellexerunt. Huschkius scribendum fuisse coniicit: ubei oppidum Carthago fuit; vel: ubi O. C. (oppidum Carthago) situm fuit; cui quidem coniecturae Goettl. adstipulatur. — 2) tabula: *nei*.

Caput XLI.

Pr., quoius arb. pro agro loco, quei Romae publice venierit, e. h. l. [ita utei supra scriptum est, populo satis supsignari oportet oportebitve, is facito, utei pro eo agro loco, quem publicanus fruendum conduxerit, ita utei s. s. e., praedia dentur. Quibus pro agris praedia data non erunt, pro eis ag]ris ter tanti invito eo, quei dabit, accipito facitoque quei ex h. l. praedia dederit, utei ei satis sup[signatum] sit.

Quo minus ex h. l. praedium queiquomque velit supsignet pequniamve solvat praesque queiquomque ex h. l. fieri volet, fiat, [e. h. l. n. r.

Caput XLII.

Quae vectigalia, quas decumas, quasve scripturas pecoris eum, queiquomque agrum locum aedificium in Africa possederit, quei ager locus aedificium Romae puplice venieit, quei ager| locus populorum leiberorum perfugarum non fuerit, pro eo agro aedificio locoq. ex l. [1]) dicta, q[uam L. Caecilius Cn. Domitius cen]s. agris aedificiis locis vectigalibusve publiceis fruendeis vendundeis legem dei[x]erunt, publicano dare oportuit, [idem is, quei eum agrum aedificium locumque, quei ager locus aedificium in Africa est, quei Romae publice veniet, quei ager locus populorum leiberorum perfugarum non fuerit, ex h. l. possidebit, publicano vectigal decumas

---

Caput XLI.

Praetor, cuius arbitrio pro agro loco, qui Romae publice venierit, ex hac lege ita uti supra scriptum est, populo satis subsignari oportet oportebitve, is facito, uti pro eo agro loco, quem publicanus fruendum conduxerit, ita uti supra scriptum est, praedia dentur. Quibus pro agris praedia data non erunt, pro eis agris ter tanti invito eo qui dabit accipito facitoque qui ex hac lege praedia dederit, uti ei satis subsignatum sit.

Quo minus ex hac lege praedium quicumque velit subsignet pecuniamve solvat praesque quicumque ex hac lege fieri volet fiat, ex hac lege nihil rogatur.

Caput XLII.

Quae vectigalia, quas decumas, quasve scripturas pecoris eum, quicumque agrum locum aedificium in Africa possederit, qui ager locus aedificium Romae publice veniit, qui ager locus populorum liberorum perfugarum non fuerit, pro eo agro aedificio locoque ex lege dicta, quam L. Caecilius Cn. Domitius censores agris aedificiis locis vectigalibusve publicis fruendis locandis vendundis legem dixerunt, publicano dare oportuit, idem is qui eum agrum aedificium locumque, qui ager locus aedificium in Africa est, qui Romae publice veniit, qui ager locus populorum liberorum perfugarum non fuerit, ex hac lege possidebit, publicano vectigal decumas

1) lege.

scriptura]mque pecoris dare debeto [1]), neive amplius ea aliubeive dare debeto, pequsque ne[cubei nisei] in eo agro pascito [2]).

Quae vectigalia in Africa publica populi romanei sunt, quae L. Caecilius Cn. Domiti. cens. fruenda [locaverunt vendideruntve, queiquomque ea vectigalia fruenda conducta redemptave habebit, quod ob ea vectigalia fruenda populo dare debebit, ubeive eam pecuniam solvere debebit, id ibeive quominus] is populo dare debeat solvatque e. h. l. n. r.

Mag. prove mag. [3]) queive pro eo inperio iudicio [suo quae] publica populi romani in Africa sunt eruntve vectigalia fruenda locabit vendetve, quom ea vectigalia fruenda locabit vendetve [4]),....

[Neive alia lege ea vectigalia fruenda locato neive vendito, atqu]e ex lege dicta, quam L. Caeci. Cn. Dom. cens., quom eorum agrorum vectigalia fruenda locaverunt, [lege]m deixerunt, neive quod in eis agreis pequs [pas]cetur, scripturae pecoris lege [5]) de[i]cito, quo inviteis eis, quei eum agrum posidebunt, [pro eo pecore, obve id quod in eo agro pequs pascetur, scripturae nomine plus exigatur, atque ex lege dicta, quam L. Caeci. Cn. Dom. cens. legem deixerunt.

Quae vectigalia in Africa sunt, quae Cn. Paperius cos. vendidit locavitve, ea qu]ominus ex lege sient pareantque, quam legem Cn. Paperius cos. eis vendundeis deixit [6]) e. h. l. n. r.

---

scripturamque pecoris dare debeto, neve amplius ea aliubive aliterve dare debeto pecusque nec ubi in eo agro pascito.

Quae vectigalia in Africa publica populi romani sunt quae L. Caecilius Cn. Domitius censores fruenda locaverunt venditeruntve, quicumque ea vectigalia fruenda conducta redemptave habebit, quod ob ea vectigalia fruenda populo dare debebit, ubive eam pecuniam solvere debebit, id ibive quo minus is populo dare debeat solvatque eius hac lege nihil rogatur.

Magistratus prove magistratu, quive pro eo imperio iudicio suo quae publica populi romani in Africa sunt eruntve vectigalia fruenda locabit vendetve quum ea vectigalia fruenda locabit vendetve .... neve alia lege ea vectigalia fruenda locaverunt, legem dixerunt, neve quod in eis agris pecus pascetur scripturae pecoris legem dicito, quo invitis eis, qui eum agrum possidebunt, pro eo pecore obve id, quod in eo agro pecus pascetur, scripturae nomine plus exigatur, atque ex lege dicta, quam L. Caecilius, Cn. Domitius censores legem dixerunt.

Quae vectigalia in Africa sunt,. quae Cn. Paperius sonsul vendidit locavitve, ea quominus ea lege sint pareantque, quam legem Cn. Paperius consul eis vendundis dixit, eius hac lege nihil rogatur.

---

1) tabula: *debeo.* — 2) Huschkius p. 615: pequusque nei quod aliud in eo agro pascito. — 3) magistratus prove magistratu. — 4) tabula: *venditve.* Lacunam post haec verba Huschkius p. 616 ita supplet: ex lege dicta, quam L. Caecilius Cn. Domitius cens. agreis aedificieis loceis vectigalibusve publiceis fruendeis locandeis vendundeis legem deixerunt, fruenda locato vendito; neive alia lege etc. — 5) *lege* pro: *legem.* — 6) *deixit* male in tab. omittitur.

Caput XLIII.

Quei [ager in Africa est, quae viae in eo] agro, antequam Cartago capta est, fuerunt, eae omnes publicae sunto, limitesque inter centuria[s itineri publico inserviunto....

Caput XLIV.

Quoi ager in Africa adsignatus est, quem is a]grum in eo numero agrei professus erit, quo in numero eum agrum, quem is quoi adsigna[tus est, professus erit, profiteri non oportuit, eum agrum ei II vir nei dato] neive reddito neive adiudicato.

Quei eam rem [ita esse] indicio [1]) fuerit, ei eius agri, quod is indigio (*l.* indicio) eius [in eo numero agri quo in numero agri profiteri oportuit, professus non esse, convictus erit, partem.... dato adsignato esse iudicato....

Caput XLV.

Quibus cum tran]sactum est, utei bona, quae habuisent, agrumque, quei eis publice adsignatus esset, haberent [possiderent fruerenturve, queiquomque] modus agri de eo agro, quei eis publice [datus adsign]atus fuit, publice venieit, tantundem modum [agri loci de eo agro loco, quei ager locus publice non venieit venieritve, II vir reddito: quoi ita reddiderit ei adsignatum fuisse ioudicato.

Caput XLIII.

Qui ager in Africa est, quae viae in eo agro, antequam Cartago capta est, fuerunt, eae omnes publicae sunto limitesque inter centurias itineri publico inserviunto........

Caput XLIV.

Qui ager in Africa adsignatus est, quem is agrum in eo numero agri professus erit, quo in numero eum agrum, quem is cui adsignatus est, professus erit, profiteri non oportuit eum agrum ei duumvir ne dato neve reddito neve adiudicato.

Qui eam rem ita esse indicio fuerit, ei eius agri, quo is indicio eius in eo numero agri, quo in numero agri, profiteri oportuit, professus non esse convictus erit, partem ..... dato adsignato esse iudicato....

Caput XLV.

Quibuscum transactum est, uti bona, quae habuissent, agrumque, qui eis publice adsignatus esset, haberent, possiderent fruerenturve, quicumque modus agri de eo agro, qui eis publice datus adsignatus fuit, publice veniit tantundem modum agri loci de eo agro loco, qui ager locus publice non veniit, venieritve, duumvir reddito: qui ita reddiderit ei adsignatum fuisse iudicato.

---

1) tabula: *iudicio.* Clausulam capitis Huschkius p. 617. hunc in modum supplét: Quei eam rem ita esse indicio fuerit, si eius agri, quod is indicio eius in eo numero agri quo in numero agri profiteri eum non oportuit, professus esse convictus fuerit, quantae pequniae sit, inde decimam partem dare damnas esto, deque ea re II viri quei ex h. l. factus creatusve erit, iurisdictio reciperatorumque datio addictio esto.

Caput XLVI.

Quem quis in Africa agrum possessionem quoiusve agri possessionisve superficium posside]t fruiturve, quem agrum possessionemve quoiusve agri possessionisve superficium q. pr. ve.[1]) pu[blice vendidit],... ob eum agrum locum possessionem [superficium vectigal decumas stipendi]um[2]) scrip[t]uram pecoris nei dato neive [solvito.

Caput XLVII.

Quei agrei locei possessionesque]…. is ager ex S. C. datus adsignatus est, ei agrei quei locei possessionesque[3]) ea omnia eorum h[ominum sunto facitoque is pr. prove pr. quo de] ea re in ious aditum erit…. [neive aliter atque] utei de ea re in l. s. est, neive….

Caput XLVIII.

[II vir, quei ex h. l. factus creatusve erit, is in diebus proxsumeis, quibus factus creatusve erit, facito utei horrea certis locis in Africa constituantur, quo fructus s]uos comportent, quibus ex h. l. ager locus datus redditus commutatus adsignatus [relictusve erit, quibusve agrum locum ex h. l.] dari adsignari [oportebit.

Caput XLIX.

Quei ager locus…. e]um agrum locum ceivi[s romanus….]

Caput XLVI.

Quem quis in Africa agrum possessionem cuiusve agri possessionisve superficium possidet fruiturve, quem agrum possessionemve cuiusve agri possessionisve superficium quaestor praetorve publice vendidit….. ob eum agrum locum possessionem superficium vectigal decumas stipendium scripturam pecoris ne dato neve solvito.

Caput XLVII.

Qui agri loci possessionesque …… is ager ex senatus consulto datus adsignatus est, ii agri loci possesionesque, ea omnia eorum hominum sunto facitoque is praetor prove praetore, quo de ea re in ius aditum erit …… neve aliter atque uti de ea re in hac lege scriptum est, neve……

Caput XLVIII.

Duumvir, qui ex hac lege factus creatusve erit, is in diebus proximis, quibus factus creatusve erit, facito uti horrea certis locis in Africa constituantur, quo fructus suos comportent, quibus ex hac lege ager locus datus redditus commutatus adsignatus relictusve erit quibusve agrum locum ex hac lege dari reddi adsignari oportebit.

Caput XLIX.

Qui ager locus …… eum agrum locum civis romans …… quod-

1) quaestor praetorve. — 2) Pro *stipendium* Huschkius supplendum censet *solarium*. Idem que p. 617 lacunam post verba *publice vendidit* ita supplet: in agro manu capto inve bonis sectioneve quoius vendidit. — 3) In tabula *locei* male omittitur et legitur: *possesionisque*.

quodve in eo agro loco vinei oleive fiet, quae messis vindemiaque P. Cornelio L. C[alpurnio cos. facta facta siet eo]s fructus.... [q]-uei eum agrum tu....

Pars tertia. — Corinthus.

Caput L.

[Quei ex h. l. II vir factus creatusve erit, is in diebus-proxsume]is, quibus ex h. l. II vir factus creatusve erit [1]) a[gru]m locum, quei Corinthiorum [fuit, quod eius agri locei publicum populei romanei factum est e]xtra eum a[grum locum...., extraque eum agrum locum] quem ex h. l. venire oportebit, omnem me[tiun]dum terminosque statui [curato.... eu]m a[grum]....sque loc[at]o eique operei diem deicito, u[bei conf]ectum siet, facitoque....

Caput LI.

[Quei ager locus aedificium Corinthiorum fuit, quod eius agri locei aedificei ex h. l. venire oportebit, quod eius] agri loci aedifici quoieique [emptum] erit, is eius pequniae q[uam ob eos agros loca aedificia populo dare debebit, praedia praevidesque dato..... manceps praedia prae]videsque nei magis solutei su[nto eaque] nomina mancupu[m praevidum praediorum is quaestor, quei aerarium provinciam optinebit, in tabuleis publiceis..... scripta habeto..... here]dibusque eorum persequtio [hac lege] esto.

Quei ager locus aedificium [2]),.... dare damnas esto.

---

que in eo agro loco vinei oleive fiet, quae messis vindemiaque P. Cornelio, L. Calpurnia consulibus facta sit ..... eos fructus .... qui eum agrum tu....

Pars tertia: Corinthus.

Caput L.

Qui ex hac lege duumvir factus creatusve erit, is in diebus-proximis, quibus ex hac lege duumvir factus creatusve erit, agrum locum, qui Corinthiorum fuit, quod eius agri loci publicum populi romani factum est, extra eum agrum locum .... extraque eum agrum locum, quem ex hac lege venire oportebit, omnem metiundum terminosque statui curato ..... eum agrum ..... sque locato eique operi diem dicito, ubi confectum sit, facitoque...........

Caput LI.

Qui ager locus aedificium Corinthiorum fuit, quod eius agri loci aedificii ex hac lege venire oportebit, quod eius agri loci aedificii cuique emptum erit, is eius pecuniae, quem ob eos agros loca aedificia populo dare debebit, praedia praedesque dato .... manceps praedia praedesve ne magis soluti sunto eaque nomina mancipum praedum praediorum is quaestor, qui aerarium provinciam obtinebit, in tabulis publicis .....: scripta habeto ..... heredibusque eorum persecutio hac lege esto.

Qui ager locus aedificium .... dare damnas esto.

---

1) tabula: *drit* pro *erit.* — 2) tabula: *edif.* pro: *aedificium.*

P[r., quo de ea]re in ious adi[tum erit, ...] i venieritve.... iei.... possesi.... pii....

Praetor, quo de ea re in ius aditum erit, ... venieritve ... iei ...... possesi .... pii.

Legis Serviliae repetundarum fragmenta.

1679. Legis fragmenta in eiusdem tabulae, quae legis Thoriae fragmenta continet, parte adversa insculpta, primis versibus mutilata nomine auctoris carent; sed ex argumento legis Serviliae repetundarum esse censentur, quam C. Servilius Glaucia incertum quo anno sed intra annos 648 et 654 u. c. rogavit. De prioribus fragmentorum editoribus supra ad legis Thoriae fragmenta expositum est. Primus in aptum ordinem redegit, doctissime restituit, illustravit Carolus Klenze (Fragmenta legis Serviliae repetundarum Berolini. 1825. 4), cuius recensionem et supplementa secuti sunt Haubold (Monum. legal. p. 22 seqq.) et Egger (Latini sermonis reliquiae p. 231 seqq.). Ad Klenzii operam tam luculenter his fragmentis navatam posteriores curae accesserunt C. Th. Zumptii qui in Commentatione de legibus repetundarum 4. 11. legis Aciliae non Serviliae fragmenta esse demonstrare studuit (Abhandl. der Akad. zu Berlin. 1845. p. 20. Cf. Reinii censuram in Jahn Jahrbb. 1850. III. p. 240.) et Göttlingii qui et ad tabulae aereae scripturam denuo exegit et de universa lege tractavit (Funfzehn röm. Urkunden p. 36). Nos Klenzii editionem expressimus adhibitis Göttlingii curis et criticis observationibus Theodori Mommsenii apud Richter. Kritisch. Iahrbücher. Tom. XII. p. 762.

Caput I.

[C. Servilius C. f. Glaucia, tr. pl. plebem ioure rog. plebesque ioure scivit. Trib.... principium fuit, pro tribu.... primus scivit.

Dic. cos. pr. mag. eq. cens. aid. quei quoi ceivei rom. sociumve no]minisve latini exterarumve nationum, quoive in arbitratu dicione potestate amicitia [1]) pop. rom. in annos singolos pequniae quod siet amplius H. S. N...., abstulerit ceperit coegerit conciliaverit avorterit; de ea re eius petitio nominisque delatio esto,

---

Caput I.

C. Seruilius. F. Glaucia Tribunus plebis plebem iure rogauit plebsque iure sciuit. Tribus .... principium fuit, pro tribu .... primus sciuit. Dictator, Consul, Praetor, Magister equitum, Censor, Aedilis qui alicui ciui Romano, sociûmue nominisue Latini, exterarumue nationum alicuiue in arbitratu, dicione, potestate, amicitiaue populi Romani in annos singulos pecuniae quod sit amplius HS. N. ..... abstulerit, ceperit, coegerit, conciliauerit, auerterit, de ea re eius petitio nominisque delatio esto,

---

1) amicitiave. Klenz.

pr. quaestio esto, ioudicium ioudicatio leitisque aestumatio, queiquomque iudicium ex h. l. erunt, eorum h. l. esto. Quei tr. pl., q., triumvir cap., triumvir a. d. a., tr. mi]l. l. IIII primis aliqua earum fuerit.... Queive filius eorum quoius erit, quoius pater senator[1]) siet, in annos singolos pequniae quod siet ampl[us H. S. N.... dono munere ne capiunto. Quantum pequniae in magistratu potestate couratione legatione vel quo alio officio munere ministerioque publico ab aliquo eorum vel ab eo, quei in potestate manu mancipiove eius siet, quo]ive ips[e] paren[s]ve[2]) suos filiusve suos heres siet, ablatum captum coactum conciliatum aversumve[3]) siet, de ea re eius petitio nominisque delatio esto, [Pr. quaestio esto, ioudicium ioudicatio leitisque aestumatio queiquomque iudicium ex h. l. erunt, eorum h. l. esto. Quo ea pequnia, quae ab aliquo eorum ablata capta coacta conciliata aversave dicatur pervenerit ab eo, sei, quei petat, dixerit reo litem non aestumata]m esse utei peteret, de ea re eius petitio nominisque delatio esto, Pr. quaestio esto, ioudicium ioudicatio leitisque aestumatio, queiquomque ioudic[ium ex h. l. erunt, eorum h. l. esto. Quoius eorum nomen de pequnia ablata, capta, coacta, conciliata, aversave delatum siet, sei eiei.... res semel adioud]icata erit, aut quoius nomen praevaricationis caussa delatum erit, aut quoium nomen ex h. l., ex reis exemptum erit,

---

Praetoris quaestio esto, iudicium iudicatio litisque aestimatio, quicunque iudicium ex hac lege erunt, eorum hac lege esto. Qui Tribunus plebis, Quaestor, Triumuir capitalis, Triumuir agris dandis adsignandis, Tribunus militum legionibus quattuor primis aliqua earum fuerit quiue filius eorum alicuius erit, cuius pater senator sit, in annos singulos pecuniae quod sit amplius HS. N. ...... dono munere ne capiunto. Quantum pecuniae in magistratu, potestate, curatione, legatione uel quo alio officio, munere, ministerioque publico ab aliquo eorum uel ab eo qui in potestate manu mancipioue eius sit cuiue ipse parensue suus filiusue suus heres sit ablatum captum coactum conciliatum auersumue sit, de ea re eius petitio nominisque delatio esto, Praetoris quaestio esto, iudicium iudicatio litisque aestimatio quicumque iudicium ex hac lege erunt, eorum hac lege esto.

Quo ea pecunia, quae ab aliquo eorum ablata, capta coacta conciliata, auersaue dicatur, peruenerit, ab eo, si qui petat, dixerit, reo litem non aestumatam esse uti peteret, de ea re eius petitio nominisque delatio esto, Praetoris quaestio esto, iudicium iudicatio litisque aestimatio, quicunque iudicium ex hac lege erunt, eorum hac lege esto. Cuius eorum nomen de pecunia ablata, capta, coacta, conciliata, auersaue delatum sit si ei res semel adiudicata erit, aut cuius nomen praeuaricationis caussa delatum erit, aut cuium nomen ex hac lege ex reis exemptum erit, si-

---

1) Klenzius Savinio auctore emendandum censet: *queive quoiusve pater senator siet.* — 2) In tabula est etiam Goettlingio teste: *ipsei parenteve,* quod Klenzius tanquam apertiam vitium emendavit. — 3) Ita Goettling. *avorsumve* Klenzius.

Seiquis eius nomen a[pud pr. denuo detulerit, pr. non statim recipito. Ast ubei.... vel de praevaricatione nec de calumnia eius quei litem deseruerit, prononliatum fuerit, de pl]ano nomin[is delatio apud eundem praetorem esto, quei primum eius unde pequnia petita siet, nomen receperit], quaestio eius pr. esto, ioudiciumve ioudicatio leitisque aestumatio, queiquomque ioudicium ex h. l. erunt, eorum h. l. esto.

Caput II.

Is eum unde petet in ious ed[ucito [1]) suo tempore, sei quis socius nominisve latini exterarumve nationum petet, queive in arbitratu dicione potestate amicitiave populi romani siet, is eum unde petet in ious educito], deque eo homine d[eferto nomen ante kal. sept.; sei ceivis romanus siet, etiam post kal. sept. deferre liceto, qu[oius eorum ita nomen ex h. l. post k. sept. [2]), quae eo anno fuerint, delatum erit, quei eorum eo ioudicio condemnatus erit quanti eius rei slis ae[stumata fuerit tanti solutio esto, quanti quis eorum ante kal. sept. reddere damnatus erit, tanti solutio] eius esto. Pr., quei ex h. l. q[uaeret facito, quantum ita pequniae ablatum captum coactum conciliatum aversumve esse iudicat]um, erit, id utei privato solvatur, quei eorum petet.

Caput III.

De heisce, dum mag. aut inperium [3]) habebunt, ioudicium non

---

quis eius nomen apud Praetorem denuo detulerit, Praetor non statim recipito. At ubi uel de praeuaricatione nec de calumnia eius, qui litem deseruerit, pronuntiatum fuerit, de plano nominis delatio apud eundem Praetorem esto, qui primum eius, unde pecunia petita sit, nomen receperit quaestio eius Praetoris esto, iudiciumue iudicatio litisque aestimatio, quicunque iudicium ex hac lege erunt, eorum hac lege esto.

Caput II.

Is eum unde petet in ius educito suo tempore. Siquis socius nominisue Latini exterarumue nationum petat quiue in arbitratu dicione potestate amicitiaue populi Romani sit, is eum unde petet in ius educito deque eo homine deferto nomen ante kal. Sept.; si ciuis Romanus sit, etiam post kal. Sept. deferre liceto. Cuius eorum ita nomen ex hac lege post kal. Sept., quae eo anno fuerint, delatum erit, qui eorum eo iudicio condemnatus erit, quanti eius rei lis aestimata fuerit, tanti solutio esto; quanti quis eorum ante kal. Sept. reddere damnatus erit, tanti solutio eius esto. Praetor, qui ex hac lege quaeret facito quantum ita pecuniae ablatum captum coactum conciliatum auersumue esse iudicatum erit, id ut priuato soluatur, qui eorum petet.

Caput III.

De hisce dum magistratum aut imperium habebunt iudicium non fiet.

---

1) vestigia literae D quae sint in schedis Bluhmii confirmari lectione Ursiniana et Sigoniana dicit Klenz. Sed Goettling. legit in tabula *ei*, ut Sigonii supplementum: *educito* incertum evadat. — 2) *post K. ept.* Goettling. — 3) *inperium* Sigon. Ursin. Göttling. *imperium.* Klenz.

fiet. Dic. cos. pr. mag. eq. [cens. aid. tr. pl. q. III vir cap., III vir a. d. a. trib. mil. l. IIII. primis aliqua earum, queive in alio officio siet, in ious educi ne liceto ast quei ex] eo mag. inperiove abierit, quomin[us educi liceat, nihil impedim]ento esto.

Caput IV.

[Quei ex h.] l. pequniam petet nomenque detulerit, quoius eorum ex h. l. ante k. sept. petitio erit, sei eis volet sibei patronos iu eam rem dare, pr. ad quem [eius nomen delatum erit, unum actorem et, quei eum adiuvent, alios subscriptores facito in contione iudicum, iniuratorum, dum] nei quem eorum det sciens d. m., quoei is, [quoius nomen deferatur gener socer vitricus privignusve siet, queive eiei sobrinus siet pro]piusve eum ea cognatione atingat [1]), queive ei [2]) sodalis siet, queive in eodem conlegio siet, quoiave in fide is erit, maioresve in maiorum fide fuer[int, queive in fide eum habuerit, quoiusve maiores in fide habuerint eum maioresve eius, quoius nomen deferatur; neive eium, quei q]uaestion[e] ioudici[o]ve publico condemnatu[s siet, quod circa eum in senatum legei non liceat, neive eumque] ex h. l. iudex in eam rem erit, neive eum quei ex h. l. patronus datus erit.

Caput V.

De patrono repudiando. Quei ex h. l. patronus datus erit, sei

---

Dictator, Consul, Praetor, Magister equitum, Censor, Aedilis, Tribunus plebis, Quaestor, Triumuir capitalis, Triumuir agris dandis adsignandis, Tribunus militum legionibus quattuor primis aliqua earum, quiue in alio officio sit, in ius educi ne liceto. At qui ex eo magistratu imperioue abierit, quominus educi liceat, nihil impedimento esto.

Caput IV.

De patronis dandis. Qui ex hac lege pecuniam petet, nomenque detulerit, cuius eorum ex hac lege ante kalendas Septembres petitio erit, si is uolet sibi patronos in eam rem dari Praetor ad quem eius nomen delatum erit, unum actorem, et qui eum adiuuent alios subscriptores facito in contione iudicum iniuratorum, dum nequem eorum det sciens dolo malo, cui is, cuius nomen deferatur, gener, socer, uitricus, priuignusue sit, quiue ei sobrinus sit, propiusue eum ea cognatione attingat quiue ei sodalis sit, quiue in eodem collegio sit, cuiaue in fide is erit, maioresue in maiorum fide fuerint, quiue in fide eum habuerit, cuiusue maiores in fide habuerint eum maioresue eius, cuius nomen deferatur; neue eum qui quaestione iudicioue publico condemnatus sit, quocirca eum in senatum legi non liceat, neue eum qui ex hac lege iudex in eam rem erit, neue eum qui ex hac lege patronus datus erit.

Caput V.

De patrono repudiando. Qui ex hac lege patronus datus erit, si is

---

1) Tabula habet ATIIGAT. Göttling. — 2) Göttling. in tabula legit. Klenzius: *eiei.*

is mori[bus [1]) suspectus fuerit eiei, quei de pequniis repetundis nomen detulerit, illum repudiare liceto. Sei quis ita patronum suspectum repudiaverit, t]um pr., quei ex h. l., quaeret, alium patronum eiei quem [petiverit, dato, dum nei quem eorum det de quibus supra scriptum est.

Caput VI.

De CDL viris in hunc ann]um legundis. Pr. quei inter peregrinos ious deicet, is in diebus X proxum., quibus h. l. populus plebesve iouserit, facito utei CDL viros legat, quei in hac ceivit[ate in eum annum, quo h. l. populus plebesve iouserit, ioudicent, dum nei quem eorum legat, quei tr. pl. q., III vir. cap. tr. mil. l. IIII primis aliqua ear]um III vir a. d. a. siet fueritve, queive in senatu siet fuer[itve], quei[ve mercede aliqua conductus siet, queive quaestione iudiciove publico conde]mnatus siet, quodcirca eum in senatum legei non liceat, queive minor annis XXX maiorve annos LX gnatus siet, queive in urbem Romam propiusve V [2]) [milia passuum urbem Romam non habitet, queive eius, quei in senatu siet fueritve pater frater filiusve siet, queive trans mar]e erit. Quos legerit eos patrem tribum cognomenque ioudicet. Q[uei a pr., quei inter peregrinos ious deicet, utei scriptum est, ex] h. l. CDL vireis in eum annum lectei erunt, ea nomina omnia in tabula, in albo, atramento scriptos,

---

moribus susqectus fuerit, ei, qui de pecuniis repetundis nomen detulerit, illum repudiare liceto. Siquis ita patronum suspectum repudiauerit, tum Praetor, qui ex hac lege quaeret, alium patronum ei, quem petiuerit dato, dum nequem eorum det, de quibus supra scriptum est.

Caput VI.

De CDLuiris in hunc annum legendis. Praetor, qui inter peregrinos ius dicet, is in diebus X. proximis, quibus hanc legem populus plebsue iusserit, facito ut CDLuiros legat, qui in hac ciuitate in eum annum, quo hanc legem populus plebsue iusserit, iudicent[1], dum nequem eorum legat, qui Tribunus plebis, Quaestor, Triumuir Capitalis, Tribunus militum legionibus quattuor primis aliqua earum, Triumuir agris dandis adsignandis sit, fueritue, quiue in senatu sit fueritue, quiue mercede aliqua conductus sit, quiue quaestione iudicioue publico condemnatus sit, quocirca eum in senatum legi non liceat, quiue minor annis XXX, maiorue annos LX natus quiue in urbem Romam, propriusue V milia passuum urbem Romam non habitet, quiue eius, qui in senatu sit, fueritue, pater, frater, filiusue sit, quiue trans mare erit. Quos legerit, eos, patrem, tribum, cognomenque iudicet. Qui a Praetore, qui inter peregrinos ius dicet, uti scriptum est ex hac lege CDLuiri in eum annum lecti erunt, ea nomina omnia in ta-

---

1) Sigonius in omnia alia abierat ita restitueus: si is morietur, praetor... alium ei quem petiverit dato. — 2) Apud Sigonium desinit tabula in V.; Ursinus e tabula addit literam M. Göttling. nihil amplius in tabula invenit, quam: *propius.*

patrem tribum cognomenque tributimque descriptos hab[eto, eosque propositos suo in albo servato. Si nihil ex his obstat, quominus in CDL viros legatur, pr. ious potestatemque scribundi, quei volet, facito. Pr. quei e[x h. l. CDL viros legerit, facito recitentur in contione, iuratoque sese [eos ex h. l. legisse, de quibus sibei consuluerit, ita utei iudicaturos ex animi sententia eos i]udices exaestumaverit esse, eosque CDL viros quos ex h. l. legerit is pr. omnis in taboleis publicis scriptos in perpetuo habeto.

Caput VII.

De CDL vireis quotannis [legundis. Ex proxsumo anno quo h. l. populus plebesve iouserit, unus quotannis ex praetoribus quaesitoris ex hac lege provinciam sortito habeto]; quei eorum eum mag. coiperit, facito utei CDL viros ita legat, quei ha[c in ceivitate in eum annum, quo lectei erunt, iudicent, d[um ne quem eorum legat, quei tr. pl. q. III vir cap. tr. mil. l. IIII primis aliqua earum triumvir a. d. a. siet fueritve, queive in senatu siet fueritve, queive merc[ede aliqua conductus siet, queive quaestione ioudiciove puplico condemnatus siet, quodcirca eum in senatum legei non liceat, quive minor anneis XXX maiorve a]nnos LX gnatus siet, queive in urbe Romae propiusve urbem Rom[am quinque milia passuum non habitet, queive eius, quei in senatu siet fueritve, pater frater filiusve siet, queive trans mare erit; quos legerit, eos patrem tribum cog-

---

bula, in albo, atramento scriptos, patrem, tribum, cognomenque, tributimque descriptos habeto, eosque propositos suo in albo seruato. Si nihil ex his obstat quominus in CDLuiros legatur, Praetor ius potestatemque scribendi, qui uolet, facito. Praetor, qui ex hac lege CDLuiros legerit, facito, recitentur in contione, iuratoque sese eos ex hac lege legisse, de quibus sibi consuluerit, ita ut iudicaturos ex animi sententia eos iudices existimauerit esse, eosque CDLuiros, quos ex hac lege legerit, is Praetor omnes in tabulis publicis scriptos in perpetuo habeto.

Caput VII.

De CDLuiris quotannis legendis. Ex proxumo anno, quo hanc legem populus plebsue iusserit, unus quotannis ex Praetoribus Quaesitoris ex hac lege prouinciam sortito habeto. Qui eorum eum magistratum coeperit facito ut CDLuiros ita legat, qui hac in ciuitate in eum annum, quo lecti erunt, iudicent dum nequem eorum legat, qui tribus pl., Quaestor, Triumuir Capitalis, Tribunus militum legionibus quattuor primis aliqua earum, Triumuir agris dandis adsignandis sit fueritue, quiue in senatu sit fueritue, quiue mercede aliqua conductus sit, quiue quaestione iudicioue publico condemnatus sit, quocirca eum in senatum legi non liceat, quiue minor annis XXX, maiorue annos LX natus sit, quiue in urbe Romae propiusue urbem Romam quinque milia passuum non habitet, quiue eius, qui in senatu sit, fueritue, pater frater filiusue sit, quiue trans mare erit. Quos legerit, eos, patrem, tribum, cognomenque iudicet. Qui ex hac

16*

nomenque iudice[t] [1]). Quei ex h. l. in eu[m annum CDL vireis lectei erunt, ea nomina omnia in tabula, in albo, atramento scriptos patr]em tribu[m] cognomen tributimque discriptos habeto, eosque propositos suo [in albo servato. Sei nihil ex his obstat quominus in CDL viros legatur, pr. ious potestate]mque scribundi, quei volet, facito; pr. quei legerit eos, quos ex h. l. CDL viros legerit [2]) facito in contione recitentur [3]) iouratoque sese eos ex h. l. legise, de quibus sibei consul[uerit, quae supra scripta sient, eosque CDL viros quos ex h. l. legerit, is pr. omnes in taboleis publicis scriptos in perpetuo habeto.]

Caput VIII.

De nomine deferundo iudicibusque legundeis. Quei ex h. l. pequniam ab a[liquo eorum petet quoius ex h. l. petitio erit, is eum unde petet, de CDL vireis, quei in e]um annum lectei erunt, ad iudicem in eum annum, quei ex h. l. factus erit, in ious educito nomenque eius deferto; sei deiuraverit calumniae causa non po-[stulare apud pr., quei ex h. l. quaeret, sei is nomen receperit, iudex quei eam rem quaeret facito utei die.... ex eo die, quo quoiusque quisque nomen detolerit, C viros is quei detole]rit de CDL vireis, quei in eum annum ex h. l. lectei erunt arvorsario edat; eos om[nes, quos edere velit, iudex recipito, dum nei quem reci-

---

lege in eum annum CDLuiri lecti erunt, ea nomina omnia in tabula in albo atramento scriptos, patrem, tribum, cognomenque, tributimque discriptos habeto, eosque propositos suo in albo seruato. Si nihil ex his obstat, quominus in CDLuiros legatur, Praetor ius potestatemque scribendi, qui uolet, facito. Praetor qui legerit, eos, quos ex hac lege CDLuiros legerit, facito in contione recitentur, iuratoque sese eos ex hac lege legisse, de quibus sibi consuluerit, quae supra scripta sint, eosque CDLuiros, quos ex hac lege legerit, is Praetor omnes in tabulis publicis scriptos in perpetuo habeto.

Caput VIII.

De nomine deferendo iudicibusque legendis. Qui ex hac lege pecuniam ab aliquo eorum petet, cuius ex hac lege petitio erit, is eum, unde petet, de CDLuiris, qui in eum annum lecti erunt, ad iudicem, in eum annum qui ex hac lege factus erit, in ius educito, nomenque eius deferto, si deiurauerit calumniae causa non postulare, apud Praetorem qui ex hac lege quaeret. Si is nomen receperit, iudex, qui eam rem quaeret, facito, ut die ... ex eo die, quo cuiusque quisque nomen detulerit, C. uiros is, qui detulerit, de CDLuiris, qui in eum annum ex hac lege lecti erunt, aduersario edat. Eos omnes, quos edere uelit, iudex recipito, dum nequem recipiat, qui eius unde petetur, gener, socer, uitri-

---

1) Tabula: *iudices.* Göttling. — 2) Ita Göttling. in tab. legit; Ursin. et Bluhm. *legerint.* — 3) tabula mendose: *recitetur.* Göttling.

piat, quei eius unde petetur gener socer vitricus pri]vignusve siet, queive ei sobrinus siet propiusve eum ea cognation[e] attingat, queive ei sodalis siet, queive in eodem coniegio siet, facitoque coram arv[vorsario, utei is quei C viros edere velit, palam apud se iouret, se neminem de CDL vireis, quei in eum annum lectei erunt, legise, nisei quei advorsarium ea necessitudine] non atingeret, scientem d. m.; itaque is edito curatoque; ubei is ita ediderit, tum in ea [....Deinceps iudex ad quem quis in ious eductus e]rit, facito utei is die vicensumo ex eo die, quo quoiusque quisque nomen detolerit, C viros ex eis quei ex h. l. CDL virei in eum annum lectei erunt, quei vivant [1]), legat, e[os omnes iudex, quei eam rem quaeret, recipito, dum neiquis eorum ab eo quoious nomen delatus erit, lectus iud]ex siet, quoi is queive ei quei petet gener socer vitricus privignusve siet, queive ei sobrinu[s siet propiusve eum ea cognatione atingat, queive quei petet] ei sodalis siet queive tr. pl. q. III vir cap. III vir a. d. a. tribu[n]. mil. l. IIII primis al[iqua] earum siet fueritve, queive in senatu siet fueritve, queive... l. Rubr. .... aberit, queive trans mare erit, neive amplius de una familia unum, neive eum, [quei de pequnia capta in ius eductus fuerit, aut quod cum eo lege Calpu]rnia aut lege Iunia sacramento actum siet, aut quod h. l. nomen de[latum si]t. Quos is C viros ex h. l. [e]diderit, de eis ita facito iouret palam apud se coram [arvorsario is unde petetur, sese de CDL vireis, quei in eum annum lectei erunt,

---

cus, priuignusue sit, quiue ei sobrinus sit, propiusue eum ea cognatione attingat, quiue ei sodalis sit, quiue in eodem collegio sit, facitoque coram aduersario, ut is, qui C uiros edere uelit palam apud se iuret se neminem de CDLuiris, qui in eum annum lecti erunt, legisse, nisi qui aduersarium ea necessitudine non attingeret, scientem dolo malo; itaque is edito curatoque ubi is ita ediderit; tum in ea.... Deinceps iudex, ad quem quis in ius eductus erit, facito ut is die uicesimo, ex eo die, quo cuiusque quisque nomen detulerit, C. uiros ex eis, qui ex hac lege CDLuiri in eum annum lecti erunt, qui uiuant, legat. Eos omnes iudex, qui eam rem quaeret, recipito, dum nequis eorum ab eo, cuius nomen delatum erit, lectus iudex sit, cui is, quiue ei, qui petet, gener socer uitricus priuignusue sit, quiue ei sobrinus sit, propiusue eum ea cognatione attingat, quiue, qui petet, ei sodalis sit, quiue Tribunus plebis, Quaestor, IIIuir capitalis, IIIuir agris dandis adsignandis, Tribunus militum legionibus quattuor primis aliqua earum sit fueritue, quiue in senatu sit fueritue, quiue .... L. Rubr... aberit quiue trans mare erit, neue amplius de una familia unum, neue eum, qui de pecunia capta in ius eductus fuerit, aut quod cum eo lege Calpurnia aut lege Iunia sacramento actum sit, aut quod hac lege nomen delatum sit. Quos is C uiros ex hac lege ediderit, de eis ita facito, iuret palam apud se coram aduersario is unde petetur, sese de CDLuiris qui in eum annum lecti erunt neminem in iu-

---

1) In tab. mendose: *vivat.* Göttl.

neminem in iudices legise, quei arvorsarium ulla] necesitudine atingat, quae supra scripta sient. Q. unde petitum erit, quomi[nus.... Sei ita uterque, tam is quei petet quam is unde petetur, C[viros ediderit iuraritque, tum eis pr. facito utei is unde petetur, die.... [postquam] eius nomen delatum erit quos C is quei petet, ex h. l. ediderit, de eis iudices [L legat et utei is quei petet, de eis quos is unde petetur, ediderit, totidem iudices legat. Sei uterque, tam is quei petet, quam is quoius nom]en ex h. l. delatum erit, iudices ex h. l. non legerit edideritve seive.... e sodalitate atingat, queive in eodem conlegio siet, ex h. l. non e.... eum pr. advorsariumve moram non erit quominus legat edatve....em legat quei ita lectei erunt, eis in eam rem iudices sunto eorumque eiu[s....]

Caput IX.

Utei scripta in taboleis habeantur. Pr. quei ex h. l. quaeret, facito [utei viros], quos is quei petet et unde petetur ex h. l. legerint ediderint, eosque patronos, [quos is quei petiverit et is unde petitum erit, sibei nominaverint, queive eiei quei petet a pr. ex h. l. datei erunt, in taboleis popliceis scriptos habeat, eique q[uei petiverit et unde petitum erit, quei eorum volet, ex taboleis popli[ceis eorum nomina legundi semper ious potestasque esto.]

Caput X.

Eisdem ioudices unius rei in perpetuom sient. Quei iudices

---

dices legisse, qui aduersarium ulla necessitudine attingat, quae supra scripta sint. Q. unde petitum erit, quominus.... Si ita uterque tam is, qui petet, quam is, unde petetur centenos uiros ediderit, iuraritque, tum is Praetor facito, ut is unde petetur die ... postquam eius nomen delatum erit, quos Centum is, qui petet, ex hac lege ediderit, de eis iudices quinquaginta legat, et ut is qui petet, de eis, quos Centum is unde petetur ediderit, totidem iudices legat. Si uterque, tam is qui petet, quam is cuius nomen ex hac lege delatum erit, quinquagenos iudices ex hac lege non legerit edideritue siue e... sodalitate attingat, quiue in eodem collegio sit, ex hac lege non e... eum Pr. aduersariumue moram non erit, quominus legat edatue ... em legat. Qui ita lecti erunt, ei in eam rem iudices sunto eorumque eius....

Caput IX.

Vti scripta in tabulis habeantur. Praetor, qui ex hac lege quaeret, facito ut uiros, quos is qui petet, et unde petetur ex hac lege legerint ediderint eosque patronos, quos is, qui petiuerit, et is unde petitum erit, sibi nominauerint, quiue ei qui petet, a Praetore ex hac lege dati erunt, in tabulis publicis scriptos habeat, eique qui petiuerit, et unde petitum erit, qui eorum uolet, ex tabulis publicis eorum nomina legundi semper ius potestasque esto.

Caput X.

Eidem iudices unius rei in perpetuum sint. Qui iudices ab eis ita

[ab eis ita lectei erunt], quam in rem eis iudices lectei erunt, [in eam rem in perpetuom sunto.

Caput XI.

De vadibus dandeis. Pr. quei ex h. l. quaeret, facito utei eum quoius nomen delatum erit, iudicio adfuturum certo die publice vadetur is,] quei pequniam ex [h. l. petet] tum ob eam rem quod pequniam ex h. l. ceper[it. Sei quis ex h. l. condemnatus erit, censor vadem neque senatu neque tribu mo]veto, neive equom adimito, neive quid ei eius eam rem fraudei [1]) esto, [quae supra] scripta sient. Pr. quei ex h. l. n[omen receperit, facito utei absentem condemnet, eique aqua et igni interdicat, bonaque publice possideantur eius, quei die dicto iudicio non adfuerit, et prius quam ea res iudicata erit, urbe cesse]rit aut in exilium abierit. Quoium nomen ex h. l. delatum erit, [sei eius bona non sufficient ubei prius urbe cesserit aut in exilium abierit, quam ea res iudicata erit, pr. ad quem eius nomen d]elatum erit, eam]rem ab eis item quaerito [quei vadimonium susceperint, in quantum vadimonium fuerit constitutum.

Caput XII.

Pr. sei] nomen ex h. l. ad se delatum erit facito utei ioudicium p.... [utei q]uod recte factum esse volet, dum nei quid advorsum h. l. fiat aut.... secundam, neive post h. l. rog.... con-

---

lecti erunt, quam in rem ei iudices lecti erunt, in eam rem in perpetuum sunto.

Caput XI.

De uadibus dandis. Praetor, qui ex hac lege quaeret, facito ut eum, cuius nomen delatum erit, iudicio adfuturum certo die publice uadetur is, qui pecuniam ex hac lege petet. Tum ob eam rem, quod pecuniam ex hac lege ceperit, si quis ex hac lege condemnatus erit, Censor uadem neque senatu neque tribu moueto, neue equum adimito, neue quid ei eius eam rem fraudi esto, quae supra scripta sint. Praetor, qui ex hac lege nomen receperit, facito ut absentem condemnet, eique aqua et igni interdicat, bonaque publice possideantur eius, qui die dicto iudicio non adfuerit et prius quam ea res iudicata erit urbe cesserit aut in exilium abierit. Cuius nomen ex hac lege delatum erit, si eius bona non sufficient, ubi prius urbe cesserit, aut in exilium abierit, quam ea res iudicata erit, Praetor, ad quem eius nomen delatum erit, eam rem ab eis item quaerito qui uadimonium susceperint, in quantum uadimonium fuerit constitutum.

Caput XII.

Praetor, si nomen ex hac lege ad se delatum erit, facito ut iudicium p... uti quod recte factum esse uolet, dum nequid aduersus hanc legem fiat aut... secundam neue post hanc legem rogatam conquiri in terra

---

1) *fraudei* Göttling. e tab. Klenzius: fraudi.

quaeri in terra Italia in oppedeis foreis concilia[boleis] .... [con]-ciliaboleis ubei iure deicundo praeesse solent in quibus d.... [prae]tor quei ex h. l. quaeret.... audierit, quod eius rei quaerundae censeant refere et C.... re iubeto, et quom ei (l. ea) res agetur, quam in rem quisque testis er[it, facito utei] omnes adsient testimo[nio] .... um eius fide quaerat, queive in fide eius siet maioresv[e .... ca]usam deicet, dumtaxat unum queive eius parentisve eius....ve siet de no....it secumve duxerit, dumtaxat homines IIL earum rerum [accusato]r, quae ita conquaesiverit, et sei qua tabulas libros leiterasve pop[licas].... producere proferreq[ue].... ive de ea re volet, apud pr. is praetori moram ne facito.... at.... praetor utei interroget pr. quei ex h. l. q[uaeret.... quei in ea]m rem judices erunt, antequam primum caussa d[icta erit....].... iudices quei in eam rem erunt, omnes pro rostreis in foru[m].... [vo]let utei testium quei [in] eam rem erunt, verba audiat.... eam rem minus ioudicet nisei sei quae causa erit quae eie.... [r]ecitentur, proscripta propositaque palam apud forum.... [quei ex e]is C iudices L lectei erunt, ioudex nei quis disputet v....e ioudicium adese possit, de ea re pr. quei ex h. l.[1]) [quaeret] ....ndo, quam rem pr. ex h. l. egerit sei eam rem proferet quor.... [vo]let quoius ex h. l. nominis delatio erit, ei eius rei pe[titio].... it ut eius ad se se veniat aut adferatur coram eo, quei postulaver[it.... sei

---

Italia in oppidis foris conciliabulis ... conciliabulis, ubi iure dicundo praeesse solent, in quibus d... Praetor, qui ex hac lege quaeret ... audierit quod eius rei quaerendae censeat referre, et c... re iubeto et cum ea res agetur, quam in rem quisque testis erit, facito ut omnes adsint testimonio.... um eius fide quaerat, quiue in fide eius sit, maioresue ... causam dicet, duntaxat unum quiue eius parentisue eius ... ue sit. De no ...it, secumue duxerit, duntaxat homines duo de quinquaginta earum rerum accusator quae ita conquisiuerit, et siqua tabulas libros litterasue publicas producere proferreque ... iue de ea re uolet apud Praetorem, is Praetori moram ne facito... at... Praetor uti interroget. Praetor, qui ex hac lege quaeret, ... qui in eam rem iudices erunt, antequam primum causa dicta erit.... iudices, qui in eam rem erunt, omnes pro rostris in forum... uolet uti testium, qui eam rem erunt uerba audiat... eam rem minus iudicet, nisi siqua causa erit, quae ei... recitentur proscripta proprositaque palam apud forum... qui ex eis centenis iudices quinquageni lecti erunt. Iudex nequis disputet u...e iudicium adesse possit, de ea re Praetor, qui ex hac lege quaeret, ...ndo.

Quam rem Praetor ex hac lege egerit, si eam rem proferet cui... uolet, cuius ex hac lege nominis delatio erit, ei eius rei petitio ... it, ut eius ad sese ueniat aut adferatur coram eo, qui postulauerit.... Si iudex,

---

1) Apud Mazochium hoc loco integer hic versus additur qui apud alios excidit: ex hac *re poterit facito quoius deicet nomen referre* ... let quoius ex h. l. etc. Indigitavit Th. Mommsen (Richter Krit. Jahrbüch. XI. p. 762.

iudex], quei eam rem quaeret, ex h. l. causam non nover[it].... que ea re hace lege iudicium litisque aestumatio esto, quasei sei eiu[s].... ioudicium fieri oportebit ter.... dam....bus in contione pro rostris sententia ita pronontiato fec[.... an]tequam ibunt facito iourent sese.... [sei iudex quei eam re]m quaeret ex h. l. causam non noverit pr. quei ex h. l. q[uaeret].... multam suprema delea .... aturum esse iudice[m].... [q]uoquis suae alteri[us] sententiae certior siet, quod.... que die deferatur isque quaestor.... satione primo, quo.... [sei iudex quei eam rem qu]aeret causam non noverit quei eorum ioudex.... re dixerit praetor [qui] ex h. l. quaeret ita pronon[tiato... iudices in co]nsilium quomodo eant pr. quei ex h. l. n[omen receperit.... pr. quei ex hace l. quaeret] dicat eis H. S. N. CCIↃↃ quotiensquomque amplius bis in uno iu[dicio....], queiquomque aderunt, iudicare....

Caput XIII.

[De] reis quomodo iudicetur. Ubi duae partes iudicum, quei ader[unt] [1]) ....m quam ob rem et quantum pequ[niae] ...rem agito. Tum praetor quom soveis viatoribus apparitoribusque, nei[quis iudex ad rem iudicandam adsiet, facito, quei semel a iudicio exclusus fuerit, facitoque utei viatores apparitoresque tam eos iudices, quei a partibus reiecti fuerint, quam eo]s quei iudicare negarint, semovant [2]) [a sententiis ferendis.... singulos quos]que iudices, is prae-

---

qui eam rem quaeret, ex hac lege causam non nouerit, ... deque ea re hac lege iudicium litisque aestimatio est, quasi si eius ... iudicium fieri oportebit ter... dam... bus in contione pro rostris sententia ita pronuntiato fec... antequam ibunt, facito iurent sese ... si iudex, qui eam rem quaeret ex hac lege causam non nouerit, Praetor, qui ex hac lege quaeret, ... multam suprema delea ... aturum esse iudicem... quoquis suae alterius sententiae certior sit, quod... que die deferatur isque Quaestor... satione primo quo... si iudex, qui eam rem quaeret, causam non nouerit, qui eorum iudex... re dixerit, Praetor, qui ex hac lege quaeret, ita pronuntiato.... Iudices in consilium quomodo eant. Praetor, qui ex hac lege nomen receperit,... Praetor, qui ex hac lege quaeret, dicat eis HS. N. CCCIↃↃↃ quotiescunque amplius bis in uno iudicio... quicunque aderunt iudicare....

Caput XIII.

De reis quomodo iudicetur. Vbi duae partes iudicum qui ader ...m, quam ob rem et quantum pecuniae ... rem agito. Tum Praetor cum suis uiatoribus apparito ribusque nequis iudex ad rem iudicandam adsit facito qui semel a iudicio exclusus fuerit, facitoque ut uiatores apparitoresque tam eos iudicees, qui a partibus reiecti fuerint, quam eos, qui iudicare negarint, semouant a sententiis ferendis.... Singulos quosque iudices is Prae-

---

1) Utrum legendum: *qui aderunt*, an: *qui aderant?* Klenz. — 2) *semovan.* Göttl.

tor sorticolam unam buxeam longam digitos IIII la[tam digitos.... ceraque obductam, quoi vel A vel C vel N L inscriptum fuerit, coniicere iubeto. Ut ita iudices coniecíant sorticolas, praetor quei ex h. l. quaeret, sitellam afferri iubeto longam digitos.... latam digitos....] XX, quo ioudices[1]) sorticolas conieciant..... eamque sortem ex hace lege apertam, bracioque aperto literam digiteis opertam pala[m unusquisque iudex in sitellam deiicito...] ra parti C in manu palam dato a.... cunda causa ad sitellam sorti veniet, is in eam sitellam manum demittito tam devexam populo..... Ioudicium.... [sor]tem quei in eos ceteros singilatim.... [Con]demno ubei nihil scriptum erit, seine sufragio ex qua sorti pronontiarit, eam sortem proxsumo iud[ici].... dito.

Caput XIV.

De r[eo comperendinando. Si de eo qui ex hace lege accusatus erit, maior pars iudicum] sententiam [N L tu]lerit, is ei[us rei ex hace lege comperendinatus esto..... Si in secunda actione reus solus adsit, quod praevaricationis causa factum non erit, is ex hace lege eius rei absolutus esto.

Caput XV.

De reo condemnan[do. Ex iudicum sententiis] sei plurumae[2]) erunt Condemno, pr. qu[i ex hace lege quaeret, ex tabellis a iudicibus latis palam pronontiato].

---

tor sorticulam unam buxeam longam digitos IIII latam digitos ... ceraque obductam, cui uel A. uel C. uel NL. inscriptum fuerit, coniicere iubeto. Vt ita iudices coniiciant sorticulas, Praetor, qui ex hac lege quaeret, sitellam afferri iubeto longam digitos ... latam digitos .. XX, quo iudices sorticulas coniiciant. eamqne sortem ex hac lege apertam, brachioque aperto litteram digitis opertam, palam unusquisque iudex in sitellam deiicito... ra parte Centum in manu palam dato a... cunda causa ad sitellam sorti ueniet, is in eam sitellam manum demittito tam deuexam populo... iudicium ... sortem, qui in eos ceteros singulatim... condemno ubi nihil scriptum erit sine suffragio; ex qua sorte pronuntiarit, eam sortem proximo addito.

Caput XIV.

De reo comperendinando. Si de eo qui ex hacce lege accusatus erit, maior pars iudicum sententiam Non liquet tulerit, is eius rei ex hacce lege comperendinatus esto... Si in secunda actione reus solus adsit, quod praevaricationis causa factum non erit, is ex hacce lege eius rei absolutus esto.

Caput XV.

De reo condemnando. Ex iudicum sententiis, si plurimae erunt, Condemno, Praetor, qui ex hace lege quaeret, ex tabellis a iudicibus latis palam pronuntiato.

---

1) *ioudices* quod Ursin. idem Göttling. in tab. legit. Klenzius e schedis Bluhm. *iudices*. — 2) *plurume* post Ursinum etiam Göttling. legit; Klenzius: *plurumae*.

Caput XVI.

[De] reo ap[solvendo. Ex iudicum sententiis sei plurimae erunt Apsolvo, pr. quei ex hace lege quaeret, ex tabelis a iudicibus latis palam pronontiato. Sei quis ita ex hac lege condemnatus aut| apsolutus erit, quom eo h. l. [1]), nisei quod postea fecerit, aut nisei quod praevaricationis caussa factum erit, aut ni[sei de litibus] aestumandis, aut nisei de sanctioni hoiusce legis, actio nei e[sto].

Caput XVII.

[De praedibus dandeis. Sei quis ita ex hace lege de pecunia ablata capta coacta conciliata avorsave condemnatus erit, et iudex, quei eam rem quaesierit quaestori, quei aerarium provinciam optinuerit, indicaverit] eum, quei ex h. l. condemnatus erit, q. praedes facito det de consili maioris partis sententia, quanti eis censuer[unt; si] praedes datei non erunt, bona eius facito puplice possideantur con[quaeranturque.... Quei ita conquaesiverit, quantum is de bonis eius quei ex hace lege condemnatus fuerit, invenerit, id quaestori quei aerarium provinciam optinuerit], scriptum transdito. Quaestor accipito et in taboleis popliceis scriptum habeto.

Caput XVIII.

De leitibus aestumandeis. [Sei quis ex] hace lege condemnatus erit ab eo quod quisque petet, quoius ex hace lege pe[qunia

---

Caput XVI.

De reo absoluendo. Ex iudicum sententiis si plurimae erunt, Absoluo, Praetor, qui ex hac lege quaeret, ex tabellis a iudicibus latis palam pronuntiato. Siquis ita ex hac lege condemnatus aut absolutus erit cum eo hac lege nisi quod postea fecerit, aut nisi quod praeuaricationis causa factum erit, aut nisi de litibus aestimandis, aut nisi de sanctione huiusce legis actio ne esto.

Caput XVII.

De praedibus dandis. Siquis ita ex hac lege de pecunia ablata capta coacta conciliata auersaue condemnatus erit et iudex, qui eam rem quaesierit Quaestori, qui aerarium prouinciam obtinuerit, indicauerit eum, qui ex hac lege condemnatus erit, Quaestor praedes facito det de consilii maioris partis sententia, quanti ei censuerunt; si praedes dati non erunt, bona eius facito publice possideantur conquiranturque.... Qui ita conquisiuerit, quantum is de bonis eius, qui ex hac lege condemnatus fuerit inuenerit, id Quaestori, qui aerarium prouinciam obtinuerit scriptum tradito; Quaestor accipito et in tabulis publicis scriptum habeto.

Caput XVIII.

De litibus aestimandis. Siquis ex hac lege condemnatus erit, ab eo, quod quisque petet cuius ex hac lege pecunia capta coacta ablata

---

1) Pro h. l. quod Klenzius restituit tabula mendose: F. L.

capta coacta ablata conciliata avorsave reddenda erit, id leitibus singulis aestumatis, iudices quei ex hace lege lectei erunt, in certam summam redigunto, ita tamen utei aestumetur quod ante hance legem rogatam convincitur captum coactum ab]latum avorsum conciliatumve esse, ea res omnis simpli; caeteras res omnis quo[d] post hance legem rogatam co[nvincit]ur captum coactum ablatum avorsum conciliatumve esse, dupli; idque ad qu[aestorem quoi aerarium provincia obvenerit, redigunto. Sei quis ita iudicei quei eam rem quaesierit consilioque eius maiorei parti satisfecerit, regis populeive ceivisve suei nomine eorum ad quos ea pequnia pervenerit], parentisve suei quoive ipse parensve suos heres siet, litem aestumatam esse, queive eiei iudici consilioque eius maiorei pa[rti sa]tis fecerit, regis populeive ceivisve suei nomine litem aestumatam esse sibei, qu[um eo amplius actio de ea re nei esto.

Caput XIX.

De pequnia solvenda. Sei quis ceivis romanus ex hace lege pequniam ab aliquo petiverit, quei ita satis fecerit, iudex quei eam rem quaesierit, facito utei eiei pequnia quae ex] hace lege in aerario posita erit, ob eam rem quod eo nomine lis aestumata erit, in triduo proxsumo quo ita satis[fecerit], ex hace lege solvatur. Neive quis iudex neive quaestor facito sciens dolo m[alo quominus in triduo proxsumo quo ita satis fecerit, solvatur.... Sei iudex quei eam rem quaesierit, queive iudex facere iussus fuerit utei ad quaestorem redigeretur ea pequnia], ex hac lege pequniam omnem ad quae-

---

conciliata auersaue reddenda erit, id litibus singulis aestimatis iudices, qui ex hac lege lecti erunt in certam summam redigunto ita tamen, ut aestimetur, quod ante hanc legem rogatam conuincitur captum coactum ablatum auersum conciliatumue esse, ea res omnis simpli, ceteras res, quod post hanc legem rogatam conuincitur captum coactum ablatum auersum conciliatumue esse, dupli, idque ad Quaestorem, cui aerarium prouincia obuenerit redigunto. Siquis ita iudici, qui eam rem quaesierit, consilioque eius maiori parti satis fecerit, regis populiue ciuisue sui nomine eorum ad quos ea pecunia peruenerit parentisue sui, cuiue ipse parensue suus heres sit, litem aestimatam esse, quiue ei iudici consilioque eius maiori parti satis fecerit regis populiue ciuisue sui nomine litem aestimatam esse sibi, cum eo amplius actio de ea re ne esto.

Caput XIX.

De pecunia soluenda. Siquis ciuis Romanus ex hac lege pecuniam ab aliquo petiuerit, qui ita satis fecerit, iudex, qui eam rem quaesierit, facito ut ei pecunia, quae ex hac lege in aerario posita erit, ob eam rem, quod eo nomine lis aestimata erit, in triduo proximo, quo ita satis fecerit, ex hac lege soluatur, neue quis iudex neue Quaestor facito sciens dolo malo quo minus in triduo proximo, quo ita satis fecerit, soluatur.... Si iudex, qui eam rem quaesierit, quiue iudex facere iussus fuerit ut ad Quaestorem redigeretur ea pecunia, ex hac lege pecuniam omnem ad

storem redigere non potuerit, tum in diebus X proxumeis, quibus [si potue]rit redacta erit, iudex quei eam rem quaesierit, queive iudex ex hace lege fac[ere iussus fuerit utei ad quaestorem redigeretur ea pequnia, facito utei eiei quei petet, solvatur. Sei regis populeive nomine lis aestumata erit, praetor quei ex hace lege quaeret, facito utei dies edatur, qua ubei primum] lites aestumatae erunt, quoius regis populeive nomine lis aestumata erit, legatei adessent, dum nei longius C dies edat [sol]uto servando. Ubei ea dies venerit qua die iusci erunt adesse, iudex quei [eam rem quaesierit, eos recipito eosque ad praetorem ducito, quei ex hace lege quaeret. Tum praetor pequniam, quae in aerario ex hace lege posita erit, eorum nomine quorum is quei ex hace lege condemnatus erit, litem aestumatam esse satis] fecerit, ei[s] primo quoque die quaestorem solvere iubeto, quaestorque eam pequniam eis sed fraude sua solvito, [quantum] in aerario siet. Quod eorum nomine quei non aderit, tributus factus.... praetor ex hace lege tribuendei causa prodeixerit, is utei quod recte factum esse volet, facito, quomodo prode[ixerit ma]iore parte diei ad eum diem donec solutum erit, apud forum palam, ubei de plano l[egi recte possitur, proscriptum propositumque habeto].... fecerit di[es prox]umos ex ea die, qua tributus factus erit, apud forum palam, ubei de plano recte legi possitur, proscri[ptum].... post quinquenium populei fiet, quae pequnia ex hace lege in aerarium posita erit, quod in anneis q....[1]) eandem pro-

---

Quaestorem redigere non potuerit, tum in diebus X proximis, quibus si potuerit redacta erit, iudex qui eam rem quaesierit, quiue iudex ex hac lege facere iussus fuerit, ut ad Quaestorem redigeretur ea pecunia, facito ut ei qui petet soluatur. Si regis populiue nomine lis aestimata erit, Praetor qui ex hac lege quaeret facito ut dies edatur, qua, ubi primum lites aestimatae erunt, cuius regis populiue nomine lis aestimata erit, legati adsint, dum ne longius C dies edat soluto seruando. Vbi ea dies uenerit, qua die iussi erunt adesse, iudex qui eam rem quaesierit, eos recipito, eosque ad Praetorem ducito, qui ex hac lege quaeret. Tum praetor pecuniam, quae in aerario ex hac lege posita erit, eorum nomine, quorum is qui ex hac lege condemnatus erit litem aestimatam esse satis fecerit, eis primo quoque die Quaestorem soluere iubeto, Quaestorque eam pecuniam eis sine fraude sua soluito quantum in aerario sit. Quod eorum nomine, qui non aderit tributus factus... Praetor ex hac lege tribuendi causa prodixerit, is uti quod recte factum esse uolet facito quomodo prodixerit maiore parte diei ad eum diem, donec solutum erit, apud forum palam, ubi de plano legi recte possit, proscriptum propositumque habeto... fecerit dies .. proximus, ex ea die, qua tributus factus erit, apud forum palam, ubi de plano recte legi possit, proscriptum... post quinquennium populi fiet. Quae pecunia ex hac lege in aerarium posita erit quod in annis q... eandem

---

1) Literam Q post *anneis* admodum incertam dicit Goettling.

vin[ci]am habebit, eis faciunto utei quod recte factum esse volet, quod eius is reus non solverit, ab eis pr. [quei ex h. l. quaeret, facito utei primo quo]que die pequnia exigatur.

Caput XX.

Pequnia in fiscis opsignetur. Quaequomque pequnia ex hace lege ad q[uaestorem redacta fuerit, ... quoi] quis praetor litis aestumaverit, et unde ea pequnia redacta siet, quantumque in eo fisco siet, Quaestor queiquom[que aerarium provinciam optinebit, utei quod] recte factum esse volet, facito in diebus V proxumeis quibusquomque eiei aerarium provincia obvenerit, [utei quoi] pequniam ex hace lege quod sine malo pequlat[u] fiat, pr. quei ex hace lege quaeret, darei solvi iu[s]erit, id quaestor [queiquomque aerarium vel urbanam pro]vinciam optinebit, sed fraude sua extra ordinem dato solvitoque, quaestor moram nei facito. Q[uaestor....

Caput XXI.

Nei quis iudicio impedimentum faciat. Quod] ex hace lege iudic[i]um fieri oportebit, quom ex hace lege fieri oportebit, nei quis magistratus prove magistratu prove [quo inperio potestateve erit, facito quo]minus setiusve [1]) fiat iudiceturve; neive quis eum quei ex hace lege iudicium exercebit, neive eum que[i iudex eam

---

prouinciam habebit, ei faciunto uti quod recte factum esse uolet. Quod eius is reus non soluerit, ab eis Praetor, qui ex hac lege quaeret, facito ut primo quoque die pecunia exigatur.

Caput XX.

Pecunia in fiscis obsignentur. Quaecunquae pecunia ex hac lege ad Quaestorem redacta fuerit cui quis Praetor lites aestimauerit et unde ea pecunia redacta sit quantumque in eo fisco sit, Quaestor, quicunque aerarium prouinciam obtinebit, uti quod recte factum esse uolet, facito in diebus quinque proximis, quibuscunque ei aerarium obuenerit, ut cui pecuniam ex hac lege quod sine malo peculatu fiat, Praetor qui ex hacce lege quaeret dari solui iusserit, id Quaestor quicunque aerarium uel urbanam prouinciam obtinebit, sine fraude sua extra ordinem dato soluitoque. Quaestor moram ne facito. Quaestor....

Caput XXI.

Nequis iudicio impedimentum faciat. Quod ex hac lege iudicium fieri oportebit, cum ex hac lege fieri oportebit, nequis magistratus proue magistratu proue quo imperio potestateue erit facito, quo minus seciusue fiat, iudiceturue; neue quis eum, qui ex hac lege iudicium exercebit, neue eum, qui iudex eam rem quaeret, neue eos, qui iudices patroniue teste-

---

1) *setiusve* litera t scriptum omnes exhibent, quanquam Göttling. eius literae scripturam satis claram esse negat.

rem quaeret, neive eos quei iudices patronive testesve in eam rem ex h. l. erunt, neive eum quei ex h. l. petet, eumve unde petetur, quo die in iudicio adesse iussi erunt, avocato neive] avocarier iubeto, neive abducito neive abducier iubeto, neive facito quo quis eorum minus ad id iudicium adesse poss[it, quove quoi eorum minus in eo iudicio verba deicere] verba audeire in consilium eire iudicare liceat, neive iudicium dimitere iubeto, nisei quom senatus [iure convenerit, aut nisei quom calata erunt comitia, aut nisei quom omnes Quirites ad conventionem in comitia centuriata iure vocabuntur, extra quam sei quid in saturam feretur, aut nisei quom] tribus intro vocabuntur, extra quam sei quid in saturam feretur. Sei is praetor quei ex hace lege quaeret, sei[ve queiquomque quaestor quoi aerarium vel urbana provinc]ia obvenerit iudiciove inperiove abierit abdicaverit mortuosve erit antequam ea omnia ioudica[ta solutaque ex hace lege fuerint, quae iudicari solvique oportet, pr. quei post illum ex hace lege quaeret, queive quaestor post illum aerarium provinciam optinebit, is utei quod recte factum] esse volet, facito utei ea omnia quod ex hace lege factum non erit faciunt, fiantque quae ex hace lege fieri oport[et]. Sei [quod ex h. l. fieri oportet factum non erit, de ea re] praetori quaestorique omnium rerum, quod ex hace lege factum non erit, siremps lex esto, qua[sei apud eos ea res acta esset.

Caput XXII.

Sei ioudicium] fuit fueritve ex lege quam L. Cal[p]urnius L.

---

sue in eam rem ex hac lege erunt, neue eum, qui ex hac lege petet, eumue unde petetur, quo die in iudicio adesse iussi erunt, auocato neue auocari iubeto, neue abducito neue abduci iubeto, neue facito quo quis eorum minus ad id iudicium adesse possit, quoue cui eorum minus in eo iudicio uerba dicere uerba audire in consilium ire, iudicare liceat; neue iudicium dimittere iubeto nisi cum senatus iure conuenerit, aut nisi cum calata erunt comitia, aut nisi cum omnes Quirites ad conuentionem in comitia centuriata iure uocabuntur, extra quam siquid in saturam feretur, aut nisi cum tribus intro uocabuntur, extra quam siquid in saturam feretur. Si is Praetor qui ex hac lege quaeret siue quicunque Quaestor, cui aerarium uel urbana prouincia obuenerit, iudicioue inperioue abierit, abdicauerit mortuusue erit ante quam ea omnia iudicata solutaque ex hac lege fuerint, quae iudicari soluique oportet, Praetor qui post illum ex hac lege quaeret, quiue Quaestor post illum aerarium prouinciam optinebit, is uti quod recte factum esse uolet facito, ut ea omnia quod ex hac lege factum non erit faciant, fiantque quae ex hac lege fieri oportet. Si quod ex hac lege fieri oportet factum non erit, de ea re Praetori Quaestorique omnium rerum, quod ex hac lege factum non erit, siremps lex esto quasi apud eos ea res acta esset.

Caput XXII.

Si iudicium fuit fueritue ex lege quam L. Calpurnius L. F. Trib.

f. tr. pl. rogavit, exve lege quam M. Iunius D. f. tr. pl. rogavit, quei eorum eo [iudicio condemnatus est eritve, quo] magis de ea re eius nomen ex hace lege de[feratur], quove mag[is] de ea re quom [eo ex hace lege ioudicium ioudicatio litisque aestumatio siet] .... erit, quom eis hace lege actio nei esto.

De praevaricatione. Praetor quei ex hace lege quaeret, qua de re ei prae[varic.... ad eam rem i]udicandam adfuerint, quei vivent, eorum maiorei parti satisfactum erit, nomen quod ex....

Caput XXIII.

De ceivitate danda. Sei quis eor[u]m quei ceivis romanus non erit, ex hace lege alterei nomen [de pequnia capta coacta ablata conciliata avorsave ad praetor]em quoius ex hace lege quaestio erit, detolerit, et is eo iudicio hace lege condemnatus erit, tu[m eis quei ex hace lege alterei nomen de pequnia capta coacta ablata conciliata avorsave detolerit, quom uxore liberisque, sei eis ceiveis romanei non erunt], ceivis romanus ex hace lege fiet, nepotesque [ia]m eiei filio gnateis ceiveis romanei iustei sunto, [quom eis commercium et conubium ex ioure Quiritium esto, munerisque poplici capiendi ious esto, sufragium in tribu]m ferunto inque ea[m] tribum censento, militiaeque eis vocatio esto, aera stipendiaque [omnia merita sunto. Neiqui magistratus prove magistratu prove quo imperio potestateve erit, facito quominus ita siet. Quominus ea quae in hoc capite scripta sunt, ita sient fiant, eius hace lege] nihilum rogato.

---

pleb. rogauit, exue lege quam M. Iunius D. F. Trib. Pleb. rogauit, qui eorum eo iudicio condemnatus est eritue, quo magis de ea re eius nomen ex hac lege deferatur quoue magis de ea re cum eo ex hac lege iudicium iudicatio litisque aestimatio sit erit, cum eis hac lege iudicium iudicatio litisque aestimatio sit erit, cum eis hac lege actio ne esto.

De praeuaricatione. Praetor, qui ex hac lege quaeret, qua de re ei praeuaric ...m rem iudicandam adfuerit, qui uiuent eorum maiori parti satis factum erit, nomen, quod ex....

Caput XXIII.

De ciuitate danda. Siquis eorum, qui ciuis Romanus non erit, ex hac lege alteri nomen de pecunia capta coacta ablata conciliata auersaue ad Praetorem, cuius ex hac lege quaestio erit, detulerit, et is eo iudicio hac lege condemnatus erit, tum is, qui ex hac lege alteri nomen de pecunia capta coacta ablata conciliata auersaue detulerit, cum uxore liberisque, si ii ciues Romani non erunt, ciuis Romanus ex hac lege fiet, nepotesque iam ei filio nati ciues Romani iusti sunto, cum eis commercium et conubium ex iure Quiritium esto, munerisque publici capiendi ius esto, suffragium in tribum ferunto inque eam tribum censento, militiaeque eis uocatio esto, aera stipendiaque omnia merita sunto. Nequi magistratus proue magistratu, proue quo imperio potestateue erit, facito quominus ita sit. Quo minus ea, quae in hoc capite scripta sunt, ita sint fiant, eius hac lege nihilum rogato.

Caput XXIV.

De provocation[e].... eque danda. Sei quis eorum quei.... [quaes]tor praetor aedilisve non fuerint, ad praetorem quoius ex hace lege quaestio erit, [nomen alteri ex hace lege detolerit, et is eo ioudicio hace lege condemnatus erit...], eius militiae murerisque poplici in su.... utilitate iudex deinceps faciat.... [Sei pr. quei ex hace lege quaeret, seive quaestor quoi aerarium] vel urbana provincia obvenerit, eo magistratu iudiciove imperiove abierit abdicaveritve [mortuosve erit,.... quaestor quei post eum aerarium] provinciam habebit, is utei qu[od recte factum esse vo]let, facito utei ea omnia [fiant.... quasi a]pud eum ea res acta esset, deque ea re eiei praeto[ri] quaestor[i] omnium rerum quod ex [hace lege factum non erit, siremps lex esto.

.... iud]icium fuit fueritve ex lege [quam L. Calpurnius L. f.] tribunus plebei rogavit, [exve lege quam M. Iunius D. f. tribunus plebei rogavit, quei eorum eo iudicio condem]natus est eritve, quo magis de ea re eius nomen hace lege deferatur, quove magis de e[a re ....]t ante quam ea res.... sanctio....m rem ioudicandam adfuer[int], qui vivent, eorum maiori parti satis fecerit.... Sei [quis eorum quei] nei.... [ad praetorem quoius e]x hace lege quaestio erit, detuler[it et is] eo ioudicio hace lege condemnatus erit, tum eis qu[ei ex hace lege nomen detolerit .... militiaeque ei]s vocatio esto, aera stipendiaq[ue] omnia merita sunto [1]); nei qui

---

Caput XXIV.

De prouocatione... eque danda. Siquis eorum, qui...tor Praetor Aedilisue non fuerint, ad Praetorem, cuius ex hac lege quaestio erit, nomen alteri ex hac lege detulerit, et is eo iudicio hac lege condemnatus erit, eius militiae munerisque publici in su... utilitate. Iudex deinceps faciat... Si Praetor, qui ex hac lege quaeret, siue Quaestor, cui aerarium uel urbana prouincia obuenerit, eo magistratu iudicioue imperioue abierit abdicaueritue mortuusue erit, Quaestor qui post eum aerarium prouinciam habebit, is, uti quod recte factum esse uolet, facito ut ea omnia fiant quasi apud eum ea res acta esset, deque ea re ei Praetori Quaestori omnium rerum, quod ex hac lege factum non erit, siremps lex esto. ...iudicium fuit fueritue ex lege, quam L. Calpurnius L. filius tribunus plebis rogauit, exue lege, quam M. Iunius D. filius tribunus plebis rogauit, qui eorum, eo iudicio condemnatus est eritue, quo magis de ea re eius nomen hac lege deferatur, quoue magis de e ...t ante quam ea res... sanctio ...m rem iudicandam adfuerint, qui uiuent eorum maiori parti satis fecerit ...Siquis eorum, qui... ne... ad Praetorem, cuius ex hac lege quaestio erit, detulerit, et is eo iudicio hac lege condemnatus erit, tum is qui ex hac lege nomen detulerit, ... militiaeque eis uocatio esto, aera stipendiaque om-

---

1) emendavit Klenz. In tabula: *sunt.*

magis[str]atus pr[ove magistratu prove quo imperio potestateve erit, facito quo minus ita siet .... condem]natus erit tum quei eiu[s nomen] detolerit, quoius eorum opera ma.... repetetur, de ea re eius....o utrum velit vel in sua ceivitat[e] ....bere liceto. [Sei quis cei]vis romanus ex hace lege alt[erei nomen detulerit] .... quoi ex hace [lege .... iudi]catio erit esseve oport[et .... pe]regrinos ious .... atei....

---

nia merita sunto. Nequi magistratus proue magistratu proue quo imperio potestateue erit, facito quo minus ita sit.... condemnatus erit, tum qui eius nomen detulerit, cuius eorum opera ma... repetetur, de ea re eius ...o utrum uelit uel in sua ciuitate ...bere liceto. Siquis ciuis Romanus ex hac lege alteri nomen detulerit, ... Cui ex hac lege ... catio erit esseue oportet peregrinos ius... ati....

Plebiscitum de Thermensibus maioribus Pisidis.

1680. Tabula aenea Neapoli in museo Borbonico asservatur, duabus columnis inscripta. Non integrum plebiscitum continet, ut ex praescriptione mutilata apparet, quae supra utramque columnam procurrens in proxime sequenti tabula nunc amissa ad finem perducta erat. Declarantur Thermenses maiores Pisidae hac tabula liberi amici sociique populi romani. Primus edidit Aldus Manutius De Orthogr. lat. rat. p. 470; secuti sunt Sigonius De antiquo iure provinc. I, 10. Gruterus Thes. inscript. p. 500. Muratorius Nov. Thes. Tom. II. p. 982. alii ad Dirksenium usque, qui egregio commentario illustravit (Versuche für Kritik u. Auslegung der Quellen des röm. Rechts. p. 137 seqq.). Post Dirksenium ediderunt Haubold. Monument. legal. p. 134. Egger latini sermon. reliq. p. 278. Denuo ad tabulam exegit et de universa lege exposuit Göttling Fünfzehn röm. Urkunden p. 12. Dirksenius plebiscitum anno u c. 681 (L. Gellio, Cn. Lentulo coss.) assignat, anno 690 Göttlingius, qui quidem hanc tabulam instrumentum originarium esse e rubrica sinistrorsus suprascripta a prioribus editoribus neglecta concludit.

L. de Thermesi. Pisid. Mai. [1])

C. Antonius MF. CN. Corne........

C. Fundanius CF. Tr. pl. de S. S. plebem....

Preimus scivit.....[2])

Quei Thermeses maiores Peisidae fuerunt, queique eorum le-

---

1) Lex de Thermensibus Pisidis maioribus. — 2) Priorès ante Göttlingium editores cum DESS. legerent puncto inter utramque literam S omisso ita intellexerunt: C. Antonius Marci filius, Cn. Cornelius, C. Fundanius Cai filius, Tribuni plebis designati. Sed Göttlingius, qui in tabula literas S puncto seiunctas perspexit, ita supplet: C. Antonius Marci filius, Caii nepos Cornelia (i. e. tribu) Consul ad senatum retulit, C. Fundanius Caii filius Tribunus plebis de senatus sententia plebem ioure rogavit, plebsque ioure scivit. Principium fuit tribus.... pro tribu preimus scivit......

gibus Thermesium maiorum [1]) Pisidarum aute k. april., quae fuerunt L. Gellio [2]) Cn. Lentulo coss., Thermeses maiores Pisidae facti sunt, queique ab [3]) ieis prognati sunt erunt, iei omnes postereique eorum Thermeses maiores Peisidae leiberi amicei socieique populei romani sunto, eique legibus sueis ita utunto, itaque ieis omnibus sueis legibus Thermensis [4]) maioribus Pisideis utei liceto, quod advorsus hanc legem non fiat.

Quei agri quae loca aedificia publica preivatave Thermensium maiorum Pisidarum intra fineis eorum sunt fueruntve [5]) ieis consolibus, quei supra scriptei sunt, quodque earum rerum ieis consulibus iei habuerunt possiderunt [6]) usei fructeive sunt, quae de ieis rebus [locata non sunt utei] an[tea habeant possideant], quaeque de iis rebus [agreis loceis aedificieis locata sunt] haec ne [locent]ur [sancitum est santione q]uae facta est [ex lege rogata L. Gellio Cn. Lentulo Coss. e]a omnia The[rmeses maiores Peisidae habeant] possideant ieisque [rebus loceis agreis aedificieis u]tantur fruantur ita utei an[te bellum Mitridatis quod] preimum fuit habuerunt [possederunt usei fructei]ve sunt. [7])

Quae Thermensium maiorum Pisidarum publica preivatave praeter loca agros aedificia sunt fueruntve ante bellum Mitridatis, quod preimum factum est, quodque earum rerum iei antea habuerunt possederunt usei fructeive sunt, quod eius ipsei sua volutate ab se non abalienarunt, ea omnia Thermensium maiorum Pisidarum uti sunt fuerunt, ita sunto, itemque ieis ea omnia habere possidere uutei frueique liceto.

Quos Thermenses maiores Pisidae leiberos servosve bello Mitridatis ameiserunt, magistratus pr[ove] magistratu, quoia de ea re iurisdictio erit, qu[um] de ea re in ious aditum erit, ita de ea re ious deicunto iudicia recuperationes [8]) danto utei iei eos recuperare possint.

Nei quis magistratus prove magistratu legatus nev[e] quis alius meilites in oppidum Thermesium maiorum hiemandi caussa introducito, neive facito quo quis eo meilites introducat, quove ibei meilites hiement, nisei senatus nominatim utei Thermesium maiorum Pisidarum in hibernacula meilites deducantur decreverit; neive quis magistratus prove magistratu legatus neu quis alius neive inperato

---

1) *maiorem* tabula mendose. Editores alii *Peisidae*, alii *Pisidae*. Tabula: *Peisidae* et mox altera scriptione *Pisidarum*. — 2) *L. Callio*. Murat. — 3) spatium inter *ab* et *iis* relictum est ob aeris aliquod impedimentum, neque quidquam excidit. Göttling. Pro *queique* Muratorius: *queive*. — 4) mendose pro Thermensibus. — 5) *fuerunt*. Murat. — 6) *possederunt* Murat. Litera I in *possiderunt* non satis clare scribitur. Göttling. — 7) Lacerum locum Muratorius ita ut in textum recepimus restituit, praeterquam quod pro *haec ne* Murator exhibet *ac ne*; tabula dat: *hac ne*. Pro *locentur* tabula habet: *locentce*. — 8) *recuperationes* clara scriptura in tabula est, ut coniectura Sellii (Die Recuperatio der Römer p. 329) *iudicia recuperatoria* non indigeamus: nam *iudicia recuperationes* idem est quod: *iudicia vel recuperationes*. Göttling.

17*

quoquid magis iei dent, praebeant, ab ieisve auferatur, nisei quod eos ex lege Portia dare praebere oportet oportebit.

Quae leges quodque ius quaeque consuetudo L. Marcio Sex. Iulio coss. inter civeis Romanos et Termenses maiores Pisidas fuit, eaedem leges eidemque ious eademque consuetudo inter ceives romanos et Termenses maiores Pisidas esto; quodque quibusque in rebus loceis agreis aedificieis oppideis iouris Termensium maiorum Pisidarum ieis consulibus, quei supra scriptei sunt, fuit. quod eius praeter loca agros aedificia ipsei sua voluntate ab se non abalienarunt, idem in iisdem rebus loceis agreis aedificieis oppideis Termensium maiorum Pisidarum ious esto, et quo minus ea, quae in hoc capite scripta sunt, ita sint fiant, eius hac lege nihilum rogatur. Quam legem portorieis terrestribus maritimeisque Termenses maiores Phisidae capiundeis intra suos fineis deixserint, ea lex ieis portorieis capiundeis esto, dum nei quid portori ab ieis capiatur, quei publica populi romani vectigalia redempta habebunt, quos per eorum fineis publicanei ex eo vectigali transportabunt.

Lex de scribis viatoribus et praeconibus sive de XX quaestoribus.

1681. Huius legis partem continet tabula aerea Neapoli in museo Borbonico asservata, binis columnis inscripta, quae sinistrorsus in summa margine hanc rubricam insculptam prae se fert: VIII DE XX Q. Quam inscriptionem omnes editores priores praeter unum Augustinum praetermiserunt; atque is quidem intelligit, Mommsenio nunc adstipulante, octavam tabulam de lege L. Cornelii Sullae, qua numerus quaestorum ad vicenos usque auctus est (Tacit. Annal. XI, 22.). Sed quum plebiscitum esse appareat, Sulla contra tributis comitiis omnem legum ferendarum potestatem ademerit, Göttlingius legis Titiae de quaestoribus a Cicerone commemoratae (pro Murena. c. 8.) partem hac tabula contineri censet, atque programma sive rubricam, cuius partem priorem cum antecedente tabula periisse censet, ita supplet: L. DE OFF. PRIM. VIII DE XX Q. i. e. lex de officio primorum octo de viginti quaestoribus. Octo autem quaestorum in Italia munere suo fungentium officia separatim hac lege constitui, quia reliquorum duodecim quaestorum officia classicorum sive militarium a consulibus et praetoribus regerentur.

Universae autem de quaestoribus legis haec tabula nonnisi partem eamque minoris momenti continet, de quaestorum apparitoribus legendis, scribis, viatoribus, praeconibus. Corneliae legis fragmentum esse novis argumentis comprobat Th. Mommsen in Bergk et Caesar Zeitschrift für d. Alterth. W. 1846. N. 14.

Ediderunt primus Sigonius De antiquo iure civium rom. II, 9. 15. deinde: Fulv. Ursinus apud Augustin. De legib. n. XVI. XVII. Gruter. p. 628. Murat. Nov. thes. T. II. p. 581. Haubold Monum. legal. p. 85. Egger Lat. sermon. reliq. p. 285. Göttling Fünfzehn Urkund. p. 7. Quibus editoribus addendus est Mommsen Ad legem de scribis etc. Kiloniae. 1843.

(Cf. Richter Jahrb. Tom. XV. p. 475.) et Göttling. Lex de scribis, praeconibus quaestoriis. Ien. 1844. 4.

....Principium fuit pro tribu....

Q. urb. [1] quei aerarium provinciam optinebit, eam mercedem deferto, quaestorque quei aerarium provinciam optinebit, eam pequniam [2] ei scribae scribeisque heredive eius solvito, idque ei sine fraude sua facere liceto, quod sine malo pequlatu fiat. olleisque hominibus eam pecuniam capere liceto.

Cos. quei nunc sunt, iei ante k. decembreis [3] primas de eis quei cives romanei sunt, viatorem unum legunto, quei in ea decuria viator appareat, quam decuriam viatorum ex noneis decembribus primeis quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit. Eidem cos. ante k. decembr. primas de eis quei cives romanei sunt, praeconem unum legunto. quei in ea decuria praeco appareat, quam decuriam praeconum ex noneis decembribus primeis quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit. Deinde eidem consul. ante k. decembreis primas viatorem unum legunto, quei in ea decuria viator appareat, quam decuriam viatorum ex noneis decembribus secundeis quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit; eidemque cos. ante k. decembreis primas praeconem unum legunto, qui in ea decuria praeco appareat, quam decuriam praeconum ex noneis decembribus secundeis quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit. Deinde eidem cos. ante k. decembreis primas viatorem unum legunto, quei in ea decuria viator appareat, quam decuriam viatorum ex noneis decembribus tertieis quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit; eidemque cos. ante k. decembreis primas praeconem unum legunto. quei in ea decuria praeco appareat, quam decuriam praeconum ex noneis decembribus tertieis quaestoribus ad aerarium apparere oportet oportebit: eosque viatores eosque praeconeis omneis, quos eo ordine dignos arbitrabuntur, legunto. Quam in quisque decuriam ita viator lectus erit, is in ea decuria viator esto item utei ceteri eius decuriae viatores erunt; quamque in quisque decuriam ita praeco lectus erit, is in ea decuria praeco esto ita utei ceteri eius decuriae praecones erunt, sirempsque eis viatoribus, deque eis viatoribus q. [4] omnium rerum iuus lexque esto, quasei sei ei viatores in eam decuriam in tribus viatoribus antea lectei sublectei essent. Quam in quisque decuriam eorum ex hac lege viator lectus erit, sirempsque eis praeconibus, deque eis praeconibus quaestori omnium rerum iuus lexque esto, quasei sei ei praecones in eam decuriam in tribus praeconibus antea lectei sublectei essent, quam in quisque decuriam eorum ex hac lege praeco lectus erit.

Quosquomque quaestores ex lege plebeive scito viatores legere

1) quaestor urbanus. — 2) *pecuniam.* Sigon. — 3) *Decembris.* Sigon. — 4) quaestoriis. Sigonius male: *viatoribusq. omnium.*

sublegere oportebit, ei quaestores eo iure ea lege viatores IIII legunto sublegunto, quo iure qua lege quei nunc sunt, viatores III legerunt sublegerunt; quosque quomque quaestores ex lege plebeive scito praecones sublegere oportebit [1]), ei quaestores eo iure ea lege praecones IIII legunto sublegunto, quo iure qua lege quaestores quei nunc sunt, praecones III legerunt sublegerunt, dumni [2]) quem in eis viatoribus praeconibus legundeis sublegundeis in eius viatoris praeconis locum viatorem praeconem legant sublegant, quoius in locum per leges plebeive scita viatorem praeconem legei sublegei [3]) non licebit; itaque de eis quattuor viatoribus quaestor queiquomque erit viatores sumito habeto, utei ante hanc legem rogatam de tribus viatoribus viatores habere sumere solitei sunt; itaque de eis quattuor praeconibus quaestor queiquomque erit praecones sumito habeto, utei ante hanc legem rogatam de tribus praeconibus praecones habere sumere solitei sunt. Itemque eis viatoribus praeconibus qui ex hac lege lectei erunt, vicarium dare subdere ius esto licetoque, uti ceteris viatoribus praeconibus, qua in quisque decuria est, vicarium dare subdere iuus erit licebitque; itemque quaestor. [4]) ab ieis vicarios accipiunto, utei a cetereis viatoribus praeconibus vicarios accipei oportebit.

Viatores praecones quei ex hac lege lectei sublectei erunt, iis viatoribus praeconibus magistratus prove mag. mercedis item tantundem dato, quantum ei viatori praeconei darei oporteret, sei is viator de tribus viatoribus isque praeco de tribus praeconibus esset, quei ante hanc legem rogatam utei legerentur, institutei sunt.

Quas in decurias viatorum praeconum consul ex hac lege viatores praecones legerit, quorum viatorum praeconum nomina in eis decurieis ad aedem Saturni in pariete intra caveas proxume ante hanc legem....

Tabula Heracleensis.

1682. Prope Heracleam antiquam in litore sinus Tarentini binae laminae aeneae anno 1732 sunt repertae, unius communis tabulae fragmenta, in adversa parte polita et ad scripturam recipiendam primitus destinata graecis literis insculptae, in aversa parte latinis; quarum laminarum altera in Britanniam aliquando delata aeris Britannici nomen, altera Neapolin delata aeris Neapolitani nomine insigniuntur, nunc utraeque laminae in unam tabulam conglutinatae Heracleensis tabulae sive (tabularum Hecleensium) nomen sortitam, Neapoli in museo Borbonico asservantur. Superior tabulae lamina, quae aeris Britannici nomine appellatur, a capite truncata, plura continet ad urbis Romae frumentationes, vias, loca publica

---

1) *oportebat* Sigon. — 2) *dumni* coniunctim tabula; *dum ni* separatim Sigon. *dum in* mendose Haubold. — 3) *sublegei* Sigon. — 4) *quaestores*, quod plene scriptum exhibet Sigon. Mox. Haubold et Egger vitiose: *accipiundo*.

tuenda spectantia septuaginta quatuor versibus conscripta; lamina inferior sive aes Neapolitanum centum sexaginta tribus versibus constans, proxime antecedentia perpetuo tenore continuat et absolvit, sed maximam sui partem legem continet de magistratibus et decurionatu in municipiis et coloniis civium romanorum constituendis. Haec tam disparium rerum coniunctio Mazochium adduxit, ut legum romanarum Digestum municipiorum in usum compositum haberet, vel legem aliquam saturam, id est, legem multis aliis legibus confertam. Quam posteriorem sententiam Savinius (Zeitschrift für gesch. Rechtswiss. Vol. IX. p. 300—378. „Der römische Volksbeschluss der Tafel von Heraclea") ita comprobat, ut universa causa luculenter illustrata legem saturam esse statuat a Iulio Caesare latam, cuius potior pars sit lex Iulia municipalis, anno u. c. 709 assignandam. Göttlingius, qui nuper de eadem re exposuit ut legem Iuliam municipalem tabula contineri agnoscit, ita quae in tabula legem Iuliam antecedunt an unam communem legem saturam efficiant eodem anno cum lege municipali datam, pluribus rationibus addubitat, adque ad Mazochii sententiam accedens hac tabula leges diversas contineri diversis temporibus latas sed omnes ad municipia regenda vel necessarias vel perutiles, ideoque coniunctas arbitratur. Puchta (Institut. I. p. 386) eumque sequens Reinius (Pauly Realencyclopaed. IV. p. 978) unam legem municipalem simplicem non saturam habent, neque diversas leges eadem tabula comprehensas.

Ediderunt superiorem partem sive aes Britannicum: Mich. Maittaire (Antiquae inscriptiones duae. Lond. 1736. fol.); F. C. Conradi (Libri III Parergorum. Helmstadt. 1738. p. 350 seqq.); F. Maffei (Osservazioni letterarie. Verona. 1788. Tom. III. p. 265. Museum Veron. p. 437); Muratorius (Thes. inscr. Tom. II. p. 582.); H. E. Dirksen (Civilist. Abhandlungen. Tom. II. p. 144.); inferiorem partem sive aes Neapolitanum. Dirksen (Observationes ad tabulae Heracl. partem alteram. Berolin. 1817.) Utrumque fragmentum: A. S. Mazochius (Comentarii in tabulas Heracleenses. Neapol. 1754. fol. P. I. et II. G.). G. Hugo (Civilist. Magazin. Tom. III. p. 340); L. Marezoll (Fragmentum legis romanae in aversa tabulae Heracleensis parte. Göttingae. 1816. 8.); Haubold (Monum. legal. p. 98.); Egger (Latin. sermon. reliquiae p. 296); Göttling (Funfzehn Urkund. p. 59). Capitum distributio ab editoribus addita est.

Caput I.

Quem h. l. ad cos. profiterei oportebit, sei is, quom eum profiterei oportebit, Romae non erit, tum quei eius necotia curabit, is eadem [1]) omnia, quae eum, quoius necotia curabit, sei Romae

---

Caput I.

Quem hac lege ad consulem profiteri oportebit, si is quum eum profiteri oportebit, Romae non erit, tum qui eius negotia curabit, is eadem

1) *eaedem* tabula Göttling; priores edd. *eafdem.*

esset, h. l. profiterei oportebit [1]), item isdemque diebus ad cos. profitemino.

Quem h. l. ad cos. profiterei oportebit, sei is pup., seive ea vq erit, tum quei eius pup. vqve tutor erit, item eademque omnia in iisdem diebus ad cos. profitemino, ita utei et quae, quibusque diibus, eum eamve, sei pup. vqve non est, h. l. profiterei oporteret.

Sei cos. atque [2]) h. l. professiones fierei oportebit Romae non erit, tum is, quem profiterei oportebit, quod eum profiterei oportebit, ad pr. urb., aut, sei is Romae non erit, ad eum pr. quei inter peregrinos ius deicet, profitemino, ita utei eum ad cos., sei tum Romae esset, h. l. profiterei oporteret.

Sei ex iis cos. et pr., ad quos h. l. professiones fieri oportibit, nemo eorum Romae erit, tum is quem profiterei oportebit, et [3]) quod eum [4]) profiterei oportebit. ad tr. pl. profitemino, ita utei eum ad cos. pr. urb. eumque quei inter peregrinos ius deicet, sei tum Romae esset, h. l. profiterei oporteret.

Quod quemquem h. l. profiterei oportebit, is apud quem ea professio fiet eiusque [5]) profitebitur nomen, et ea quae professus

---

omnia, quae eum, cuius negotia curabit, si Romae esset, hac lege profiteri oporteret, item iisdemque diebus ad consulem profitetor.

Quem hac lege ad consulem profiteri oportebit, si is pupillus, sive ea pupilla erit, tum qui eius pupilli pupillaeve tutor erit, item eademque omnia, in iisdem diebus ad consulem profitetor, ita, uti et quae, quibusque diebus, eum eamve, si pupillus pupillave non esset, hac lege profiteri oporteret.

Si consul, ad quem hac lege professiones fieri oportebit, Romae non erit, tum is, quem profiteri oportebit, quod eum profiteri oportebit, ad praetorem urbanum, aut, si is Romae non erit, ad eum praetorem, qui inter peregrinos ius dicet, profitetor, ita, uti eum ad consulem, si tum Romae esset, hac lege profiteri oporteret. Si ex iis consulibus et praetoribus, ad quos hac lege professiones fieri oportebit, nemo eorum Romae erit, tum is, quem profiteri oportebit quod eum profiteri oportebit, ad tribunum plebis profitetor, ita uti eum ad consulem, praetorem urbanum, eumve qui inter peregrinos ius dicet, si tum Romae esset, hac lege profiteri oporteret.

Quod quemquem hac lege profiteri oportebit, is, apud quem ea professio fiet (et) eius, qui profitebitur, nomen, et ea, quae professus

---

1) *oportebit* tabula et omnes editores. sed haud dubie oratione indirecta coniunctivum flagitante, corrigendum esse in: *oporteret* demonstrant proxime sequentes versus. Marez. — 2) *atque ad quem* h. l. corrigendum censet Maittaire. — 3) Pro *et* necnecessario Marezoll emendaturus est: *uti et.* — 4(Maittaire: *eum eum*, quod ipse corrigit *eum tum*; Conradius: *eum eam.* Sed tabula secundum Göttlingium: *eum* simplice vice. — 5) Marezoll coniicit: *eiusque quei* vel *et eius quei.*

erit, et quo die professus sit, in tabulas publicas referunda curato, eademque omnia, quae, uteique in tabulas rettulerit, ita in tabulam, in album referunda, idque apud forum[1], et, quom frumentum populo dabitur, ibei ubei frumentum populo dabitur, cottidie maiorem partem diei propositum habeto, u. d. p. r. l. p.

Queiquomque frumentum populo dabunt, damdumve curabit, neique eorum, quorum nomina h. l. ad cos. pr. tr. pl. in tabula, in albo posita[2] erunt, frumentum dato, neve dare iubeto, neve sinito. Quei adversus ea eorum quei frumentum dederit, is in tr. m. I. HS IƆƆƆ[3] populo dare damas esto, eiusque pecuniae, quei volet, petitio esto.

Caput II.

Quae viae in urbem Rom. propiusve u. R. p.[4], ubei continente habitabitur, sunt erunt, quoius ante aedificium earum quae viae erunt, is eam viam, arbitratu eius aed., quoi ea pars urbis h. l. obvenerit, tueatur, isque aed. curato, uti quorum ante aedificium erit, quamque viam h. l. quemque tueri oportebit, ei omnes arbitratu eius tueantur, neve eo loco aq.[5] consistat, quominus commode populus ea via utatur.

---

erit, et quo die professus sit, in tabulas publicas referunda curato, eademque omnia, quae, uti que in tabulas retulerit, ita in tabulam, in album referunda, idque apud forum, et, quum frumentum populo dabitur, ibi, ubi frumentum populo dabitur, quotidie maiorem partem diei propositum habeto, unde de plano recte legi possit.

Quicunque frumentum populo dabunt, dandumve curabit, ne cui eorum, quorum nomina hac lege a Consule, praetore, tribuno plebis in tabula, in albo proposita erunt, frumentum dato, neve dare iubeto, neve sinito.

Qui adversus ea, eorum cui frumentum dederit, is in tritici modium unum sestertios quingentos populo dare damnas esto, eiusque pecuniae (ei) qui volet, petitio esto.

Caput II.

Quae viae in urbe Roma, propiusve urbem Romam passus mille, ubi continenti habitabitur, sunt, erunt, cuius ante aedificium earum quae viae erunt, is eam viam, arbitratu eius aedilis, cui ea pars urbis hac lege obvenerit, tueatur, isque aedilis curato, uti, quorum ante aedificium erit, quamque viam hac lege quemque tueri oportebit, ei omnes, arbitratu eius tueantur, neve eo loco aqua consistat, quo minus commode populus ea via utatur.

---

1) tabula mendose: *eorum*. — 2) tabula: *pposita*: priores edd. *proposita*. — 3) Notas Maffeius explicat: *intra mensem unum sestertios quingentos;* Conradius: *in tritici modium unum sestertios quingentos,* probante Marezollio. Numerum ex Göttlingii exemplo dedimus. Marezoll. Dirksen: HS. Ꝥ. Egger: HS. D. — 4) Post literam P. supplendum est M. ut intelligatur: passus mille. Eadem verba quae hoc capite ineunte sunt, infra scripta habentur, sed siglis expressa addita litera M. Maittaire explicat literam P. alio sensu: propiusve urbem romani populi. — 5) tabula mendose: AO.

Aed. cur. aed. pl. quei nunc sunt, queiquomque post h. l. factei, creati erunt, eumve mag. inierint, ici in diebus V proxumeis, quibus eo mag. designatei erunt eumve mag. inierint, inter se paranto aut sortiunto, qua in partei urbis quisque eorum vias publicas in urbem Roma. propiusve. u. R. p., reficiundas, sternendas curet, eiusque rei procurationem habeat.[1]) Quae pars quoique aed. ita h. l. obvenerit, eius aed. in eis loceis, quae in ea partei erunt, viarum reficiendarum, tuendarum procuratio esto, utei h. l. oportebit.

Quae viam pep.[2]) aedem sacram, it. aedificium locumve publicum, et inter aedificium privatum est erit, eius viae partem dimidiam is aed., quoi ea pars urbis obvenerit, in qua parte ea aedis sacra erit, seive aedilicium publicum, seive locus publicus, tuendam locato.

Quemquomque ante suum aedificium viam publicam h. l. tueri oportebit, quei eorum eam viam, arbitratu eius aed., quoius oportuerit, non tuebitur, eam viam aed., quoius arbitratu eam tuerei oportuerit, tuendam locato; isque aed. diebus ne minus X, antequam locet, apud forum, ante tribunale suom, propositum habeto, quam viam tuendam, et quo die locaturus sit, ei quorum ante aedificium ea via sit, eisque quorum ante aedificium ea via erit, procuratoribusve eorum, domum denuncietur facito, se eam viam locaturum,

---

Aedilis curulis, aedilis plebis, qui nunc sunt, quicunque post hanc legem facti, creati erunt, eumve magistratum inierint, ii in diebus quinque proxumis, quibus ei magistratui designati erunt, eumve magistratum inierint, inter se(com)paranto aut sortiunto, qua in parte urbis quisque eorum vias publicas in urbe Roma, propiusve urbem Romam passus mille, reficiundas, sternendas curet, eiusque rei procurationem habeat. Quae pars cuique aedili ita hac lege obvenerit, eius aedilis in iis locis, quae in ea parte erunt, viarum reficiendarum, tuendarum procuratio esto, uti hac lege oportebit.

Quae via inter aedem sacram, item aedificium locumve publicum, et inter aedificium privatum est, erit, eius viae partem dimidiam is aedilis, cui ea pars urbis obvenerit, in qua parte ea aedes sacra erit, sive aedificium publicum, sive locus publicus, tuendam locato.

Quemcunque ante suum aedificium viam publicam hac lege tueri oportebit, qui eorum eam viam, arbitratu eius aedilis, cuius oportuerit, non tuebitur, eam viam aedilis, cuius arbitratu eam tueri oportuerit, tuendam locato, isque aedilis diebus ne minus decem, antequam locet, apud forum, ante tribunale suum, propositum habeto, quam viam tuendam, et quo die locaturus sit, et quorum ante aedificium ea via erit, procuratoribusve eorum, domum denuncietur facito, se eam viam locaturum, et

---

1) tabula mendose: HABFAT. Editores priores ante Göttling. *habiat.* — 2) Ita tab. teste Göttling. priores: *pip.* pro *pep.* Sculptoris mendum subest, quod Maittaire corrigit: *quae via iter aed. sacr.* Fortasse scribendum: *quae via prope aed. sacr.*

et quo die locaturus sit; eamque locationem palam in foro [1] per q. urb., eumve quei aerario praerit, facito. Quamta pecunia eam viam locaverit, tamtae pecuniae eum eosque [2], quorum ante aedificium ea via erit, proportioni quantum quoiuque ante aedificium viae in longitudine et in latitudine erit, q. urb. queive aerario praerit, in tabulas publicas pecuniae factae referundum curato. [3] Ei, quoii eam viam tuemdam redemerit, tantae pecuniae eum eosve adtribuito, sine d. m. Sei is quei adtributus erit, eam pecuniam diebus XXX proxumiis, quibus ipse aut procurator eius sciet adtributionem factam esse, ei quoi adtributus erit, non solverit, neque satisfecerit, is quantae pecuniae adtributus erit, tantam pecuniam et eius dimidium ei [4] quoi adtributus erit, dare dibito [5], inque eam rim is, quoquomque de ea re aditum erit, iudicem iudiciumve ita dato, utei de pecunia credita ... iudiciumque dari oportebit.

Quam viam h. l. tuemdam locari oportebit, aed. quem eam viam tuendam locare oportebit, is eam viam per q. urb. queive aerario praerit, tuemdam locato, utei eam viam arbitratu eius quei eam viam locandam curaverit, tueatur. Quantam pecuniam ita quaeque via locata erit, t. p. q. urb. queive aerario praerit, redemtorei,

---

quo die locaturus sit: eamque locationem palam in foro per quaestorem urbanum, eumve qui aerario praeerit, facito. Quanta pecunia eam viam locaverit, tantae pecuniae eum, eosve, quorum ante aedificium ea via erit, pro portione quantum cuiusque ante aedificium viae in longitudine et in latitudine erit, quaestor urbanus, queive aerario praeerit, in tabulas publicas pecuniae factae referundum (referundos) curato. Ei, qui eam viam tuendam redemerit, tantae pecuniae eum eosve adtribuito, sine dolo malo. Si is, qui adtributus erit, eam pecuniam diebus triginta proxumis, quibus ipse aut procurator eius sciet, adtributionem factam esse, ei, cui adtributus erit, non solverit, neque satis fecerit, is, quantae pecuniae adtributus erit, dare debeto, inque eam rem is, quocunque de ea re aditum erit, iudicem iudiciumque ita dato, uti de pecunia credita (iudicem) iudiciumque dari oportebit.

Quam viam hac lege tuendam locari oportebit, aedilis, quem eam viam tuendam locare oportebit, is eam viam per quaestorem urbanum, quive aerario praeerit, tuendam locato, uti eam viam arbitratu eius, qui eam viam locandam curaverit, tueatur. Quanta pecunia ita quaeque via locata erit, tantam pecuniam quaestor urbanus, quive aerario praeerit, redem-

---

1) Tabula: *in fopo.* Pro antiqua forma literae R Conradus literam P habet, sed cum haec antiquior literae R forma alibi certa nusquam in tabula inveniatur, mendum potius habebitur. — 2) tab. *osque.* Emendavit Conrad. Sed Marezoll. corrigi malit: *eosve*, ut paulo infra legitur. — 3) tabula: *cupato*, ut mox aeque mendose: OVII pro *quoii* et IVEMDAM pro *tuemdam.* — 4) tabula: LI mendose pro: *ei.* Göttling. Priores edd. ii. — 5) tabula: dapedibito.

quoi e lece locationis dari oportebit, heredeive eius dandam adtribuendam curato.

Quominus aed. et IIII vir. vieis in urbem purgandeis, II vir. vieis extra propiusve urbem Romam passus purgandeis, queiquomque erunt, vias publicas purgandas curent, eiusque rei potestatem habeant, ita utei legibus pl. ve sc. s. [ve] c. oportet oportebit, eum h. l. n. r.

Quoius ante aedificium semita in loco erit, is eam semitam, eo aedificio perpetuo lapidibus perpetueis integreis continentem, constratam recte habeto, arbitratu eius aed., quoius in ea parte h. l. viarum procurator erit.

Caput III.

Quae viae in u. R. sunt, erunt, intra ea loca, ubi continenti habetabetur, nequis in ieis vieis post k. ianuar. primas, plostrum [1]) interdiu post solem ortum, neve ante horam X diei, ducito agito, nisi quod aedium sacrarum deorum inmortalium causa aedificandarum [2]) operisve publice faciumdei causa advehi portari oportebit, aut quod ex urbe exve ieis loceis, earum rerum, quae publice demolienda loca [3]) erunt, publice exportarei oportebit, et quarum rerum caussa plostra h. l. certeis hominibus, certeis de causeis, acere

---

tori, cui e lege locationis dari oportebit, heredive eius dandam, attribuendam curato.

Quo minus aediles et quatuorviri viis in urbe purgandis, duumviri viis extra propiusve urbem Romam passus mille purgandis, quicunque erunt, vias publicas purgandas curent, eiusque rei potestatem habeant, ita uti legibus plebisve scitis, senatusve consultis oportet, oportebit, eorum hac lege nihil rogatur.

Cuius ante aedificium semita in loco erit, is eam semitam, ei aedificio perpetuo lapidibus perpetuis integris continentem, constratam recte habeto, arbitratu eius aedilis, cuius in ea parte, hac lege, viarum procuratio erit.

Caput III.

Quae viae in urbe Roma sunt, erunt, intra ea loca, ubi continenti habitabitur, ne quis in iis viis post Kalendas Ianuarias primas, plostrum interdiu, post solem ortum, neve ante horam decimam diei, ducito, agito, nisi quod aedium sacrarum, deorum immortalium causa, aedificandarum, operisve publice faciundi causa advehi, portari oportebit, aut quod ex urbe, exve iis locis, earum rerum, quae publice demolienda loca erunt, publice exportari oportebit, et quarum rerum causa plostra hac lege certis hominibus, certis de causis, agere, ducere licebit: (ut:) quibus diebus

---

1) Sic tab. Priores editores: *plosrum*. — 2) tabula: *aedificandarunt*, sed litera T erasa. — 3) Hugo emendandum coniicit: *quae publice demoliendae locatae erunt*, eumque sequitur Dirksen.

ducere licebit; quibus diebus virgines Vestales, rex sacrorum, flamines, plostreis in urbe, sacrorum publicorum p. r. caussa, vehi oportebit; quaeque plostra triumphi caussa, quo die quisque triumphavit, ducei oportebit; quaeque plostra ludorum, quei Romae aut urbei Romae publice feient, inve pompam ludeis circiensibus, ducei agei opus erit; quove minus earum rerum causa, eisque diebus plostra interdiu in urbe ducantur agantur, e. h. l. n. r.

Quae plostra noctu in urbem inducta erunt, quominus ea plostra inania, aut stercoris exportandei caussa, post solem ortum h. X diei, bubus iumenteisve iuncta in u. R. et ab u. R. p. M. esse liceat, e. h. l. n. r.

Caput IV.

Quae loca publica porticusve publicae in u. R. p. ve. u. R. p. M.[1]) sunt erunt, quorum locorum quoiusque porticus aedilium eorumve mag., quei vieis loceisque publiceis. u. R. p. ve. u. R. p. M. purgandeis praerunt, lecibus procuratio est erit, neiquis in ieis loceis, inve ieis porticibus quid in aedificatum inmolitomve habeto, neve ea loca porticumve quam possideto, neve eorum quod saeptum clausumve habeto, quominus eis loceis porticibusque populus utatur pateantve, nisi quibus uteique leg. pl. ve. sc. s. ve. c. concessum, permissumve est. Quibus loceis ex lege locationis, quam censor

---

virgines Vestales, regem sacrorum, flamines, plostris in urbe, sacrorum publicorum populi Romani causa, vehi oportebit, quaeque plostra triumphi causa, quo die quisque triumphabit. duci oportebit, quaeque plostra ludorum, qui Romae aut urbi Romae publice fient, inve pompam ludis circensibus, duci, agi opus erit; quove minus earum rerum causa, eisque diebus plostra interdiu in urbe ducantur, agantur, eorum hac lege nihil rogatur.

Quae plostra noctu in urbem inducta erunt, quo minus ea plostra inania, aut stercoris exportandi causa, post solem ortum horis decem diei bobus iumentisve iuncta in urbe Roma et ab urbe Roma passus mille esse liceat, eorum hac lege nihil rogatur.

Caput IV.

Quae loca publica porticusque publicae in urbe Roma propiusve urbem Romam passus mille sunt, erunt, quorum locorum, cuiusque porticus aedilium eorumve magistratuum, qui viis locisque publicis urbis Romae propiusve urbem Romam passus mille purgandis praeerunt, legibus procuratio est, erit, ne quis in iis locis, inve iis porticibus quid inaedificatum inmolitumve habeto, neve ea loca porticumve quam possideto, neve eorum quod septum clausumve habeto, quo minus eis locis porticibusque populus utatur pateantve, nisi quibus utique legibus, plebisvescitis, senatusve consultis concessum, permissumve est.

---

1) signum numeri millenarii ab aliis praetermissum legit in tabula Göttling.

aliusve quis mag. publiceis vectigalibus ultrove tributeis fruendeis tuendisve dixet dixerit, eis quei ea fruenda tuendave conducta[1] habebunt[2], ut utei fruei liceat, utei ea ab eis custodiantur, cautum est, ei quominus eis loceis utantur fruantur ita utei quoque eorum ex lege locationis eidem utei fruei licebit, ex h. l. n. r.

Quos ludos quisque Romae p. ve u. R. p. M. faciet, quominus ei eorum ludorum caussa scaenam pulpitum ceteraque quae ad eos ludos opus erunt, in loco publico ponere statuere, eisque diebus, quibus eos faciet, loco publico utei liceat, e h. l. n. r.

Quei scribae librarei magistratibus apparebunt, ei quominus loceis publiceis ubei is[3] quisque eorum apparebunt, iuserit, apparendi caussa utantur, e. h. l. n. r.

Quae loca serveis publiceis ab cens. habitandei utendei caussa adtributa sunt, ei quominus eis loceis utantur, e. h. l. n. r.

Caput V.

Queiquomque in municipieis coloneis praefectureis foreis conciliabuleis c. r. II vir. IIII vir. erunt, aliove quo nomine mag. potestatemve, suffracio[4] eorum, quei quoiusque municipia coloniae prae-

---

Quibus locis ex lege locationis, quam censor aliusve quis magistratus publicis vectigalibus ultrove tributis fruendis tuendisve dixit, dixerit, eis qui ea fruenda tuendave conducta habebunt, ut uti frui liceat, uti ea ab iis custodiantur, cautum est, ii quo minus eis locis utantur, fruantur ita uti cuique eorum ex lege locationis iisdem uti frui licebit, ex hac lege nihil rogatur.

Quos ludos quisque Romae propiusve urbem Romam passus mille faciet, quo minus ei, eorum ludorum causa, scenam, pulpitum ceteraque, quae ad eos ludos opus erunt, in loco publico ponere, statuere, eisque diebus, quibus eos faciet, loco publico uti liceat, ex hac lege nihil rogatur.

Qui scribae librarii magistratibus apparebunt, ii quo minus locis publicis, ubi is, cuicunque eorum apparebunt, iusserit, apparendi causa utantur, ex hac lege nihil rogatur.

Quae loca servis publicis ab Censore habitandi, utendi causa adtributa sunt, ii quo minus eis locis utantur, ex hac lege nihil rogatur.

Caput V.

Quicunque in municipiis, coloniis, praefecturis, foris, conciliabulis civium Romanorum duumviri, quatuorviri erunt, aliove quo nomine magistratum potestatemque suffragio eorum, qui cuiusque municipii, coloniae,

---

1) Prior. add. *condula.* sed tabula hoc mendo caret. Göttling. — 2) Hactenus aes Britannicum. Sequitur aes Neapolitanum. — 3) Mazoch IS accipit pro: *iis,* ut sensus sit: ubi iis (i. e. magistratibus) quisque eorum (i. e. scribarum) apparebunt. Marezollius corrigendum arbitratur: *quoique* (i. e. cuique) pro *quisque.* — 4) tabula mendose: *sueracio* pro: *suffragio*; ut paulo infra *foro* pro *fori.*

fecturae foro conciliabuli erunt, habebunt, nei quis eorum que[1]) in eo municipio coloniae praefecturat foro conciliabulo, senatum decuriones conscriptosve lecito, neve sublecito, neve coaptato[2]), neve recitandos curato, nisi in demortuei damnateive locum, eiusve quei confessus erit se senatorem decurionem conscreiptumve ibei h. l. esse non licere.

Caput VI.

Quei minor annos XXX natus est erit nei quis eorum post k. ianuar. secundas in municipio colonia praefectura, II vir. IIII vir. neve quem alium mag. petito neve capito neve gerito, nisei quei eorum stipendia equo in lecione III, aut pedestria in legione VI fecerit, quae stipendia in castreis inve provincia maiorem partem sui quoiusque anni fecerit, aut bina semestria, quae ei pro sinculeis anneis procedere oporteat, aut ei vacatio[3]) rei militaris lecibus pl. ve sc. exve foidere erit, quoqirca eum inveitum merere non oporteat. Neve quis que praeconium dissignationem libitinamve faciet, dum eorum quid faciet, in municipio colonia prafectura, II vir. IIII vir. aliumve quem mac. petito neve capito neve gerito neve habeto, neve ibei senator neve decurio, neve conscriptus esto, neve sen-

---

praefectura, fori, conciliabuli erunt, habebunt, ne quis eorum (ali)quem in eo municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo, (in) senatum, decuriones, conscriptosve legito, neve sublegito neve cooptato, neve recitandos curato, nisi in demortui, damnative locum, eiusve, qui confessus erit, se senatorem, decurionem, conscriptumve ibi hac lege esse non licere.

Caput VI.

Qui minor annos triginta natus est, erit, ne quis eorum post Kalendas Ianuarias secundas in municipio, colonia, praefectura, duumviratum, quatuorviratum, neve quem alium magistratum petito, neve capito, neve gerito, nisi qui eorum stipendia equo in legione tria aut pedestria in legione sex fecerit, quae stipendia in castris, inve provincia maiorem partem sui cuiusque anni fecerit, aut bina semestria, quae ei pro singulis annuis procedere oporteat, aut ei vacatio rei militaris legibus plebisvescitis exve foedere erit, quocirca eum invitum merere non oporteat. Neve quis qui praeconium, dissignationem, libitinamve faciet, in municipio colonia, praefectura duumviratum, quatuorviratum aliumve quem magistratum petito, neve capito, neve gerito, neve habeto, neve ibi senator, neve decurio, neve conscriptus esto, neve sententiam dicito. Qui eorum ex

---

1) Pro *eorum que* Mazoch. restituendum censet: *eorum quem* vel *eorum quos*; quarum emendationum priorem praefert Marezoll. — 2) pro *cooptato;* quamquam Mazoch. p. 405 hanc lectionem *coaptato* confessi erroris damnare non audet. Paulo superius Marezollio ante vocem *senatum* praepositio *in* male excidisse videtur, atque Mazochii interpretatio *senatum* accipientis pro: *senatores* nimis quaesita. — 3) tabula mendose: *vocatio.*

tentiam dicito. Quei eorum ex eis quei s. s. s., adversus ea fecerit, is HS IↃↃↃ p. d. d. e., eiusque pecuniae, quei volet, petitio esto.

Caput VII.

Quiquomque in municipio coloniae praefectura post k. quict. prim. comitia II vir. IIII vir. aleive quoi mag. rogando subrogandove habebit, is ne quem, quei minor aneis [1]) natus est erit, II vir. III vir. quei [2]) ibei alium mag. hapeat, renuntiato, neve renuntiarei iubeto, nisi quei stipendia equo in lecione III, aut stipindia pedestria in lecione VI fecerit, quae stipendia in castreis inve provincia maiorem partem sui quoiusque anni fecerit, aut bina semestria, qua ei pro singuleis annueis procedere oporteat, cum eo quod ei lecibus, pl. ve sc., procedere oportebit, aut ei vacatio [3]) rei militaris legibus pl. ve sc. exve foedere erit, quocirca eum invitum merere non oporteat. Neve eum, quei praeconium, dissicnationem libitinanve faciet, dum eorum quid faciet, II vir. III vir. queive ibei mac. sit, renuntiato, neve in senatum neve in decurionum conscriptorum numero legito sublecito coptato. neve sententiam rocato, neve dicere ferre iubeto sc. d. m. Quei adversus ea fecerit, is HS IↃↃↃ p. d. d. esto, eiusque pecuniae, quei volet, petitio esto.

---

iis, qui supra scripti sunt, adversus ea fecerit, is sestertios DↃↃ populo dare damnas esto, eiusque pecuniae (eius) qui volet, petitio esto.

Caput VII.

Quicunque in municipio, colonia, praefectura post Kalendas Quinctiles primas comitia duumviris, quatuorviris, aliive cui magistratui rogando, subrogandove, habebit, is ne quem, qui minor annis (triginta) natus est, erit, duumvirum, quatuorvirum, quive ibi alium magistratum habeat, renuntiato, neve renuntiari iubeto, nisi qui stipendia equo, in legione tria, aut stipendia pedestria, in legione, sex fecerit, quae stipendia in castris, inve provincia maiorem partem sui cuiusque anni fecerit, aut bina semestria, quae ei pro singulis annuis procedere oporteat, cum eo, quod ei legibus, plebisvescitis, procedere oportebit, aut ei vacatio rei militaris legibus, plebisvescitis, exve foedere erit, quocirca eum invitum merere non oporteat, neve eum, qui praeconium, dissignationem, libitinamve faciet, dum eorum quid faciet, duumvirum, quatuorvirum, quive ibi magistratus sit, renuntiato, neve in senatum, neve in decurionum, conscriptorum numerum legito, neve dicere, neve ferre iubeto, sciens dolo malo. Qui adversus ea fecerit, is sestertios DↃↃ populo dare damnas esto, eiusque pecuniae, qui volet, petitio esto.

---

1) Supple e cap. proxime antecedente numerum XXX. — 2) Haud dubie legendum: *queive ibei*, quod et sensus postulare videtur et iisdem verbis infra legitur. — 3) tabula iterum mendose: *vocatio.*

Caput VIII.

Quae municipia colonia praefectura fora conciliabula c. r. sunt erunt, nequis in eorum quo municipio colonia praefectura [1]) conciliabulo senatu decurionibus conscripteisque esto, neve quoe ibi in eo ordine sentemtiam deicere ferre liceto, quei furtei, quod ipse fecit fecerit, condemnatus pactusve est erit, queive iudicio fiducio [2]), pro socio, tutelae, mandatei, iniuriarum, deve d. m. condemnatus est erit, queive lece Plaetoria [3]) ob eamve rem quod adversus eam lecem fecet fecerit, condemnatus est erit, queive depucnandei caussa auctoratus est erit, fuit fuerit, queive in iure abiuraverit [4]), bonamve copiam iuravit iuraverit; quei sponsoribus creditoribusve sueis renunciavit renuntiaverit se soldum solvere non posse, aut cum eis pactus est erit se soldum solvere non posse; prove quo datum depensum est erit, quoiusve bona ex edicto eius qu. i. d. [5]) praefuit praefuerit, praeterquam sei quoius, quom pupillus esset, reive publicae caussa abesset, neque d. m. fecit [6]) fecerit, quo macis r. p. c. a. possessa proscriptave sunt erunt; queive iudicio publico Romae condemnatus est erit, quocirca eum in Italia esse non liceat, neque in intecrum restitutus est erit, queive in eo municipio colonia prae-

---

Caput VIII.

Quae municipia, coloniae, praefecturae, fora, conciliabula Civium Romanorum sunt, erunt, ne quis in eorum quo municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo, in senatu, decurionibus, conscriptisque esto, neve cui ibi in eo ordine sententiam dicere, ferre liceto, qui furti, quod ipse fecit, fecerit, condemnatus pactusve est, erit, quive iudicio fiduciae, pro socio, tutelae, mandati, iniuriarum, deve dolo malo condemnatus est, erit, quive lege Plaetoria, ob eamve rem, quod adversus eam legem fecit, fecerit, condemnatus est, erit, quive depugnandi causa auctoratus est, erit, fuit, fuerit, quive in iure (abiuravit) abiuraverit, bonamve copiam iuravit, iuraverit, qui sponsoribus creditoribusque suis renuntiavit, renuntiaverit, se solidum solvere non posse, prove quo datum, depensum est, erit, cuiusque bona ex edicto eius, qui iuri dicundo praefuit, praefuerit, praeterquam si cuius, quum pupillus esset, reive publicae causa abesset, neque dolo malo (fecit?), fecerit, quo magis reipublicae causa abesset (sc. possessa proscriptave sint) possessa proscriptave sunt, erunt, quive iudicio publico Romae condemnatus est, erit, quocirca eum in Italia esse non liceat, neque in integrum restitutus est, erit, quive in eo municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo, cuius erit, iudicio publico condem-

1) Omittitur: *foro.* — 2) *fiduciae* Mazoch. Nisi forte antiqua olim forma fuerit: *fiducium.* Marezoll. — 3) *Plaetoria* Mazoch. Sed licet literam l alia litera praecesserit, quaenam ea fuerit, non amplius clare perspicitur. Göttling. — 4) Sculptoris vitio ante *abiuraverit* vocem *abiuravit* omissam esse suspicatur Marezoll. — 5) In tabula coniunctim: *quid.* — 6) Vocem *fecit* delendam esse suspicatur Marezoll.

fectura foro conciliabulo, quoius erit, iudicio publico condemnatus est erit, quemve k. praevaricationis caussa accussasse fecisseve quod iudicatum est erit, queive aput exercitum incnominiae caussa ordo ademptus est erit, quemve imperator incnominiae caussa ab exercitu decedere iuset iuserit, queive ob caput c. r. referundum[1]) pecuniam praemium aliudve quid cepid ceperit, queive corpori quaestum fecit fecerit, queive lanistaturam artemve ludicram[2]) fecit fecerit, queive lenocinium faciet. Quei adversus ea in municipio colonia praefecturave foro conciliabulo [in] decurionibus conscripteisve fuerit sententiamve dixerit, is HS IϽϽϽ p. d. d. esto, eiusque pecuniae, quei volet, petitio esto.

Caput IX.

Quoi h. l. in municipio colonia praefectura foro conciliabulo senatorem decurionem conscriptum esse, inque eo ordine sentemtiam dicere ferre non licebit, neiquis, quei in eo municipio colonia praefectura foro conciliabulo senatum decuriones conscriptos habebit, eum in senatum decuriones conscriptos ire iubeto sc. d. m., neve eum ibei sentemtiam rogato, neive dicere neive ferre iubeto sc. d. m., neve quis quei in eo municipio colonia praefectura foro conciliabulo sufragio eorum maxumam potestatem habebit, eorum quem ibei in senatum decuriones conscriptos ire, neve in eo numero esse,

---

natus est, erit, quemve calumniae, praevaricationis causa accusasse fecisseve quod, iudicatum est, erit, cuive apud exercitum ignominiae causa ordo ademtus est, erit, quemve imperator ignominiae causa ab exercitu decedere iussit, iusserit, quive ob caput civis Romani deferundum, pecuniam, praemium, aliudve quid cepit, ceperit, quive corpore quaestum fecit, fecerit, quive lanistaturam, artemve ludicram fecit, fecerit, quive lenocinium faciet. Qui adversus ea in municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo (in) decurionibus conscriptisve fuerit, sententiamve dixerit, is sestertios DϽϽ populo dare damnas esto, eiusque pecuniae, qui volet, petitio esto.

Caput XI.

Cui hac lege in municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo senatorem, decurionem, conscriptum esse, inque eo ordine sententiam dicere, ferre non licebit, ne quis, qui in eo municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo senatum, decuriones, conscriptos habebit, eum in senatum, decuriones, conscriptos ire iubeto sciens, dolo malo; neve eum ibi sententiam rogato, neve dicere, neve ferre iubeto, sciens, dolo malo, neve quis, qui in eo municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo, suffragio eorum maximam potestatem habebit, eorum quem ibi in senatum, decuriones, conscriptos, ire, neve in eo numero esse, neve sententiam ibi dicere ferreve

---

1) *deferundum* legendum suspicatur Marezoll. — 2) Tabula: *ludicam*.

nive sentemtiam ibei dicere ferreve sinito sc. d. m., neve quis eius rationem comiticis conciliove creatum est [1]), renuntiato; neve quis, quei ibei mag. potestatemve habebit, eum cum senatu decurionibus conscriptis [2]) spectare, neive in convivio publico esse sineto sc. d. m.

Caput X.

Quibus h. l. in municipio colonia praefectura foro conciliabulo in sinatum dicurionibus conscripteis esse non licebit, ni quis eorum in municipio colonia praefectura foro conciliabulo II vir. IIII vir. aliamve quam potestatem, ex quo honore in eum ordinem perveniat, petito neve capito, neve quis eorum ludeis, cumve gladiatores ibei pucnabunt, in loco senatorio decurionum conscriptorum sedito, neve spectato, neve convivium publicum is [3]) inito, neive quis, quei adversus ea creatus renuntiatus erit, ibei II vir IIII vir esto, neve ibei mag. potestatemve habeto. Qui [4]) adversus ea fecerit, is HS. IƆƆƆ p. d. d. esto, eiusque pecuniae, quei volet, petitio esto.

Caput XI.

Quae municipia coloniae praefecturae c. r. in Italia sunt erunt, quei in eis municipieis coloneis praefectureis maximum mag. maximamve potestatem ibei habebit [5]), tum cum censor aliusve quis mag.

---

sinitio sciens, dolo malo, neve quis eius rationem comitiis conciliove (habeto, neve?) creatum esse, renunciato, neve quis, qui ibi magistratum potestatemve habebit, eum cum senatu, decurionibus, conscriptis spectare, neve in convivio publico esse sinito sciens, dolo malo.

Caput X.

Quibus hac lege in municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo, in senatu, decurionibus, conscriptis esse non licebit, ne quis eorum in municipio, colonia, praefectura, foro, conciliabulo duumviratum, quatuorviratum, aliamve quam potestatem, ex quo honore in eum ordinem perveniat, petito, neve capito, neve quis eorum ludis, cumve gladiatores ibi pugnabunt, in loco senatorio, decurionum, conscriptorum sedeto, neve spectato, neve convivium publicum cum iis inito, neve quis, qui adversus ea creatus, renuntiatus erit, ibi duumvir, quatuorvir esto, neve ibi magistratum potestatemve habeto. Qui adversus ea fecerit, is sestertios DƆƆ populo dare damnas esto, eiusque pecuniae, qui volet, petitio esto.

Caput XI.

Quae municipia, coloniae, praefecturae civium Romanorum in Italia sunt, erunt, qui in iis municipiis, coloniis, praefecturis maximum magistratum, maximamve potestatem ibi habebit, tum quum Censor, aliusve

---

1) Locum manifesto errore corruptum Mazochius ita restituit: neve quis eius rationem comitieis conciliove habeto, neve „creatus est" renunciato. — 2) Tabula vitiose: *conscriptes*. — 3) *publicum cum iis* Mazoch. emendandum arbitratur. In sequentibus verbis tabula mendose: *creatum renuntiatum*. — 4) tabula: *quif*. — 5) *habebit* Göttling. Priores edd. *habibit*.

Romae populi censum aget, is diebus LX proxumeis, quibus sciet Romai cinsum populi agi, omnium municipium colonorum suorum, queique eius praefecturae erunt, q. c. r. erunt, censum agunto, eorumque nomina, praenomina, patres aut patronos, tribus, cocnomina, et quot annos quisque eorum habet, et rationem pecuniae, ex formula census, quae Romae ab eo qui tum censum populi acturus erit, proposita erit, ab ieis [1]) iurateis accipito, eaque omnia in tabulas publicas sui municipi referunda curato, eosque libros per legatos, quos maior pars decurionum conscriptorum ad eam rem legarei mittei cinsuerint, tum cum ea res [2]) consuleretur, ad eos quei Romae censum agent, mittito, curatoque utei, quam amplius dies LX reliquei erunt, antequam diem ei, queiquomque Romae censum agent [3]), finem populi cesendi faciant, eos adeant, librosque eius municipi coloniae praefecturae edant; isque censor seive quis alius mag. censum populi aget, diebus V proxumeis, quibus legatei eius municipi coloniae praefecturae adierint, eos libros census, quei ab ieis legateis dabuntur, accipito s. d. m., exque ieis libreis, quae ibei scripta erunt, in tabulas publicas referunda curato, easque tabulas eodem loco, ubei ceterae tabulae publicae erunt, in quibus census populi perscriptus erit, condenda [4]) curato. Qui pluribus in municipieis coloneis praefectureis domicilium habebit, et is Romae census

---

quis magistratus Romae populi censum aget, is diebus sexaginta proxumis, quibus sciet Romae censum populi agi, omnium municipum, colonorum suorum, quique eius praefecturae erunt, qui cives Romani erunt, censum agito, eorumque nomina, praenomina, patres aut patronos, tribus, cognomina, et quot annos quisque habet, et rationem pecuniae, ex formula census, quae Romae ab eo, qui tum censum populi acturus erit, proposita erit, ab iis iuratis accipito, eaque omnia in tabulas publicas sui municipii referunda curato, eosque libros per legatos, quos maior pars decurionum, conscriptorum, ad eam rem legari, mitti censuerint, tum cum ea res consuleretur, ad eos, qui Romae censum agent, mittito curatoque, uti quum amplius dies sexaginta reliqui erunt, antequam diem ii, quicunque Romae censum agent, finem populi censendi facient, eos adeant, librosque eius municipii, coloniae, praefecturae edant; isque censor, sive quis alius magistratus censum populi aget, diebus quinque proxumis, quibus legati eius municipii, coloniae, praefecturae adierint, eos libros census, qui ab iis legatis dabuntur, accipito sine dolo malo, exque iis libris, quae ibi scripta erunt, in tabulas publicas referunda curato, easque tabulas eodem loco, ubi ceterae tabulae publicae erunt, in quibus census populi perscriptus erit, condendas curato. Qui pluribus in municipiis, coloniis, praefecturis domicilium habebit, et is Romae census erit, quo magis

---

1) *ab ieis* Göttling. *ar ieis.* Mazoch. — 2) Tabula: EAS PIS. — 3) Tabula: *agei.* — 4) Legendum videtur: *condendas;* quanquam eiusmodi in antiquis legibus scribendis negligentia interdum reperitur. Marezoll.

erit, quo magis in municipio colonia praefectura h. l. censeatur, e. h. l. n. r.

Caput XII.

Quei lege pl. ve. sc., permissus est fuit [1], utei leges in municipio fundano, municipibusve eius municipi daret, sei quis is [2] post h. l. r., in eo anno proxsumo, quo h. l. populus iuserit, ad eas leges [3] municipieis fundanos item teneto, utei oporteret, sei eai res ab eo tum, quom primum leges eis municipibus lege pl. ve sc. dedit, ad eas leces additae, commutatae conrectae essent, neve quis intercedeto, neve quid facito, quominus ea rata sint, quoveminus municipis fundanos teneat eisque optemperetur.

---

in municipio, colonia, praefectura, hac lege censeatur, eorum hac lege nihil rogatur.

Caput XII.

Qui lege plebisvescito, permissus est, fuit, uti leges in municipio fundano, municipibusve eius municipii daret, si quid is post hanc legem rogatam, in eo anno proxumo, quo hanc legem populus iusserit, ad eas leges addiderit, commutaverit, correxerit, municipes fundanos item teneto, uti oporteret, si eae res ab eo tum, quum primum leges iis municipibus lege plebisvescito dedit, ad eas leges additae, commutatae, correctae essent, neve quis intercedito, neve quid facito, quo minus ea rata sint, quove minus municipes fundanos teneant, iisque obtemperetur.

Lex Rubria De Gallia cisalpina.

1683. Tabula aenea anno 1760 in ruderibus Velliatensis civitatis (Macinessi in agro Placentino) eruta, prope ad locum ubi tabula Traiani alimentaria reperta est, in Museo Parmensi asservatur. Scriptura duabus columnis distincta insculpta est, inter quas in superiori tabulae margine, numerus IIII insculptus apparet; unde colligitur, quartam hanc legis tabulam esse, tres antecedentes tabulas subsequentem. Neque hac quarta tabula lex absolvitur. Continentur hac tabula clausula capitis XIX, capita XX, XXI, XXII integra, atque capitis XXIII initium. Agitur ibi de iudicandi ratione, qualis esse debeat in Galliae cisalpinae oppidis, et quidem in causis de novi operis nunciatione, de damno infecto, de pecunia certa credita, de aliis rebus creditis, de familia herciscunda. Pertinere hoc fragmentum ad legem Rubriam, quae in tabulae ipsius capite XX nominatur, plerisque persuasum est, etsi sunt qui negent, qua de re ut de argumento legis in universum in primis consulendus est Puchta (Ueber den Inhalt der lex Rubria, in: Savigny Zeitschr. für gesch. Rechtswiss. Vol. X. pag. 195 seq. coll. Ibid. vol. XI. p. 53).

---

1) *fuit* emendavit Mazoch. tabula: EVIT. — 2) Quanquam hanc lectionem Mazoch. defendit, tamen malim restituere levissima mutatione: *sei quid is.* — 3) Sculptoris negligentia hoc loco exciderunt verba: *addiderit, commutaverit, conrexerit*, uti ex proxime sequentibus verbis: (*additae, commutatae, conrectae essent*) patet.

Ediderunt et explicarunt: Jo. Rayn. Carli Antichita Italiche. 1788. Tom. I. p. 135; Joseph. Poggio 1790. fol.; Caiet. Marinius (Atti de' frat. arval. P. I. p. 107.); Hugo Civilist. Magaz. Tom. II. p. 431. H. E. Dirksen Dissertatio inauguralis proponens observationes ad selecta legis Galliae cisalp. capita. Berolin. 1821. 4.; Pietro de Lama Tavola legislativa della Gallia cisalpina. Parma. 1820. Haubold Monum. leg. p. 144. Huschke De act. formulis ex lege Rubria. Vratisl. 1832. Egger Latin. sermon. reliq. p. 308. Heimbach Observationes iuris rom. (Lips. 1834). p. 30 seqq. p. 50 seqq. Burchardi De lege Rubria. Kil. 1839.

.... iussum iudicatumve erit, id ratum ne esto; quodque quis quequomq. d. e. r. decernet, interdiicetve, seive sponsionem fierei iudicarive [1]) iubebit, iudiciumve quod d. e. r. dabit, is in id decretum interdictum sponsionem iudicium exceptionem addito addive [2]) iubeto: q. d. r. operis novi nuntiationem II vir. IIII vir. praefectusve eius municipei non remeisserit.

XX.

Qua de re quisque et a quo, in Gallia Cisalpeina, dannei infectei ex formula restipularei satisve accipere volet, et ab eo quei ibei i. d., postulaverit, idque non k. k. se facere iuraverit, tum is quo d. e. r. in ius aditum erit, eum quei in ius eductus erit, d. e. r. ex formula repromittere, et sei satis darei debebit, satis dare iubeto, decernito. Quei eorum ita non repromeisserit aut non satis dederit, si quid interim damni datum factumve ex ea re aut ob e. r. eove nomine erit, quam ob rem, utei dannei infectei repromissio satisve datio fieret, postulatum erit, tum mag., prove mag., II vir

---

... iussum iudicatumue erit, id ratum ne esto; quodque quisque cunque de ea re decernet, interdicetue, siue sponsionem fieri iudicariue iubebit, iudiciumue quod de ea re dabit, is in id decretum, interdictum, sponsionem, iudicium, exceptionem addito, addiue iubeto: „Qua de re operis noui nuntiationem Duumuir, Quatuoruir, Praefectusue eius municipii non remiserit.“

XX.

Qua de re quisque et a quo, in Gallia Cis-Alpina, damni infecti ex formula restipulari satisue accipere volet, et ab eo, qui ibi ius dicet, postulauerit, idque non calumniae caussa se facere iurauerit, tum is, quo de ea re in ius aditum erit, eum, qui in ius eductus erit, de ea re ex formula repromittere, et si satisdari debebit, satisdare iubeto, decernito.

Qui eorum ita non repromiserit, aut non satisdederit, si quid interim damni datum, factumue ex ea re, aut ob eam rem, eoue nomine, erit, quam ob rem, uti damni infecti repromissio satisuedatio fieret, postulatum erit, tum Magistratus Prouemagistratu, Duumvir, Quatuorvir, Prae-

---

1) tabula vitiose: *iudicaritve.* — 2) tab. *addi/.*, emendavit *Carl.*

IIIIvir praefec. ve, quoquomque d. e. r. in ius aditum erit, d. e. r. ita ius deicito iudicia dato iudicareque [1]) iubeto cogito, proinde atque sei d. e. r., quom ita postulatum esset, damn[ei] infectei ex formula recte repromissum satisve datum esset. D. [e. r.], quod ita iudicium datum, iudicareve iussum iudicatumve erit,.... [i]us ratumque esto, dum in ea verba, sei damnei infectei repromissum non erit, iudicium det, itaque iudicare iubeat: i. f. s. [2]) antequam id iudicium q. d. r. a., factum est, Q. Licinius damni infectei, eo nomine q. d. r. a., eam stipulationem, quam is quei Romae inter peregreinos ius deicet, in albo propositam habet, L. Seio repromeississet, tum quicquid eum Q. Licinium ex ea stipulatione L. Seio d. f. oporteret ex f. b., d. f. [3]) HS ... e. i. Q. Licinium L. Seio. Sei ex decreto IIvir, IIIIvir praefec. ve, ex lege Rubria [4]) seive id pl. ve sc. est, decreverit, Q. Licinius, eo nomine qua d. r. a., L. Seio damnei infectei repromittere noluit, c. s. n. p. a. [5]) Aut sei damnei infectei satis datum non erit, in ea verba iudicium det: i. f. s. antequam id iudicium det q. d. r. a., factum est, Q. Licinius damnei infectei, eo nomine q. d. r. a., ea stipulatione, quam is quei Romae

---

fectusue, quocunque de ea re in ius aditum erit, de ea re ita ius dicito, iudicia dato, iudicarique iubeto, cogito, proinde atque si de ea re, quum ita postulatum esset, damni infecti ex formula recta repromissum satisue datum esset.

De ea re, quod ita iudicium datum, iudicareue iussum, iudicatumue erit, ius ratumque esto, dum in ea verba, si damni infecti repromissum non erit, iudicium det, itaque iudicare iubeat: „Iudex fiat si, antequam id iudicium, qua de re agitur, factum est, Quintus Licinius damni infecti, eo nomine, qua de re agitur, eam stipulationem, quam is, qui Romae inter peregrinos ius dicet, in albo propositam habet, Lucio Seio repromisisset, tum quidquid eum Q. Licinium ex ea stipulatione L. Seio dare facere oporteret ex fide bona, dare facere sestertios ... eum iube Q. Licinium L. Seio.“

„Si ex decreto Duumuiri, Quatuoruiri, Praefectiue Mutinensis, quod eius Duumir, Quatuoruir, Praefectusue, ex Lege Rubria siue id Plebisuescitum est, decreuerit, Q. Licinius, eo nomine, qua de re agitur, L. Seio damni infecti repromittere noluit Condemna; Si Non Paret Absolve.“ Aut si damni infecti satisdatum non erit, in ea verba iudicium det: „(Iudex fiat, si,) antequam id iudicium, qua de re agitur, factum est, Q. Licinius damni infecti, eo nomine, qua de re agitur, ea stipulatione, quam is, qui

---

1) *iudicareique. Carl.* — 2) *Hugo* F in E mutato interpretatur: iudex esto; si etc. Postea retractavit coniecturam (Beiträge zur civilist. Bücherkenntniss Tom. II. p. 129) et proposuit explicationem: iudicium fiat. — 3) tabula: Γ pro F (facere). — 4) Hic est locus, cuius interpunctio multum valet ad definiendum legis huius nomen, praeut verba *ex lege Rubria* cum antecedentibus (praefectusve ex lege Rubria) an cum proxime sequentibus (ex lege Rubria decreverit) coniunxeris. Nos posteriorem sententiam, quam Puchta tuetur, secuti sumus. — 5) De harum notarum explicatione V. Hugo Beiträge l. l.

inter peregrinos ius deicet, in albo propositam habet, L. Seio satis dedisset, tum q. q. eum Q. Licinium ex ea stipulatione L. Seio d. f. oporteret ex f. b. d. f. e. i. Q. Licinium [1]) L. Seio, sei ex decreto IIvir. IIIIvir. praef. ve Mutinensis, quod eius is IIvir IIIIvir praefec., ex lege Rubria seive id pl. ve sc. est, decreverit, Q. Licinius, eo nomine q. d. r. a., L. Seio, damnei infectei satis dare noluit, c. s. n. p. a. Dum IIvir IIIIvir i. d. praefec. ve. d. e. r. ius ita deicet curetve, utei ea nomina et municipium colonia locus, in eo iudicio, quod ex ieis, quae proxume s. s., accipientur includentur concipiantur, quae includei concipei s. d. m. oporteret, debebitve, ne quid ei, quei d. e. r. aget petetve, captionei ob e. r. aut eo nomine esse possit. Neive ea nomina, qua [2]) in earum qua formula quae s. s. s., aut Mutina, in eo iudicio includei concipei curet, nisei iei quos inter id iudicium accipietur leisve contestabitur, ieis nominibus fuerint, quae in earum qua formula s. s. est, et nisei sei Mutinae ea res agetur. Neive quis mag. prove mag., neive quis pro quo imperio potestateve erit, intercedito, neive quid aliud facito, quo minus d. e. r. ita iudicium detur iudiceturque.

XXI.

A quoquomq. pecunia certa credita, signata forma p. p. r.,

Romae inter peregrinos ius dicet, in albo propositam habet, L. Seio satis dedisset, tum, quidquid eum Q. Licinium ex ea stipulatione L. Seio dare facere oporteret ex fide bona, dare facere eum iube Q. Licinium L. Seio, si ex decreto Duumuiri, Quatuoruiri, Praefectiue Mutinensis, quod eius is Duumuir, Quatuoruir, Praefectus, ex Lege Rubria siue id Plebisue scitum est, decreuerit, Q. Licinius, eo nomine, qua de re agitur, L. Seio damni infecti satisdare noluit Condemna; si non paret, Absolve."

Dum Duumuir, Quatuoruir Iuri Dicundo, Praefectusue de ea re ius ita dicat, curetue, uti ea nomina et municipium, colonia, locus, in eo iudicio, quod ex iis, quae proxime scripta sunt, accipiantur, includantur, concipiantur, quae includi, concipi sine dolo malo oportebit, debebitue, ne quid ei, qui de ea re aget, petetue, captioni ob eam rem, aut eo nomine, esse possit.

Neue ea nomina, qua in earum qua formula quae supra scripta sunt, aut Mutina, in eo iudicio includi, concipi curet, nisi ii, quos inter id iudicium accipietur, lisue contestabitur, iis nominibus fuerint, quae in earum qua formula supra scripta (sunt,) et nisi si Mutinae ea res agetur.

Neue quis Magistratus, Prouemagistratu, neue quis, pro quo imperio potestateue erit, intercedito, neue quid aliud facito, quo minus de ea re ita iudicium detur iudiceturque.

XXI.

A quocunque pecunia certa credita, signata forma publica Populi

---

1) Tabula mendose *Licinius* pro: *Q. Licinium.* — 2) sic tab. pro: *quae.*

in eorum quo o. m. c. p. f. v. c. c. t. ve [1]), quae sunt eruntve in Gallia Cisalpeina, petetur, quae res non pluris HS XV erit, sei is eam pecuniam in iure, apud eum quei ibei i. d. p., ei quei eam petet, aut ei quoius nomine ab eo petetur, d. o. debereve se confessus erit, neque id quod confessus erit, solvet satisve faciet, aut se sponsione iudicioque uteive oportebit, non defendet; seive is ibei d. e. r. in iure non responderit, neque d. e. r. sponsionem faciet, neque iudicio, utei oportebit, se defendet: tum de eo, a quo ea pecunia peteita erit, deque eo, quoi eam pecuniam d. o., s. res lex ius caussaque o. o. r. esto, atque utei esset, esseve oporteret, sei is, quei ita confessus erit d. e. r. non responderit, aut se sposione iudicioque, utei oportebit, non defenderit, eius pecuniae iei quei eam suo nomine petierit, quoive eam d. o., ex iudicieis dateis, iudicareve recte iusseis, iure lege damnatus esset fuisset. Quoique quomque IIvir, IIIIvir, praefec.ve ubei i. d. p., is eum quei ita quid confessus erit, neque id solvet satisve faciet, eum quei sei sponsione iudiciove, uteive oportebit, non defenderit, aut in iure non responderit, neque id solvet, satisve faciet, t. p., quanta ea pecunia

---

Romani, in eorum quo oppido, municipio, colonia, praefectura, foro, vico, conciliabulo, castelloue, quae sunt, eruntue, in Gallia CisAlpina, petetur, quae res non pluris sestertium quindecim millia erit, si is eam pecuniam in iure, apud eum, qui ibi iuri dicundo praeerit, ei, qui eam petet, aut ei cuius nomine ab eo petetur, dare oportere, debereue se confessus erit, neque id, quod confessus erit, soluet, satisue faciet, aut se sponsione, iudicioque, utiue oportebit, non defendet, siue is ibi de ea re in iure non responderit, neque de ea re sponsionem faciet, neque iudicio, uti oportebit, se defendet: tum de eo, a quo ea pecunia petita erit, deque eo, cui eam pecuniam dare oportebit, sirems res, lex, ius, caussaque omnibus omnium rerum esto, atque uti esset, esseue oporteret, si is, qui ita confessus erit, aut de ea re non responderit, aut se sponsione iudicioque, uti oportebit, non defenderit, eius pecuniae ei, qui eam suo nomine petierit, cuiue eam dare oportebit, ex iudiciis datis, iudicareue recte iussis, iure, lege damnatus esset, fuisset.

Quique cunque Duumuir, Quatuoruir, Praefectusue ibi iuri dicundo praeerit, is eum, qui ita quid confessus erit, neque id soluet, satisue faciet, eum, qui se sponsione iudicioue, utiue oportebit, non defenderit, aut in iure non responderit, neque id solvet, satisuefaciet, tantae pecuniae,

---

1) Carlius ita interpretatur: quolibet oppido, municipio, colonia, praefectura, foro, vico, conventu, conciliabulo, trinundinove. *Marinius* (Atti. Tom. II. p. 571): in eorum quo oppido, municipio, colonia, praefectura, foro, vico, castello, conciliabulo, triviove. *Hugo* in adnotatt. ad h. l. Marinium sequitur, excepto ultimo TVE, quod pro: terminove accipit; sed posthac (Rechtsgesch. Ed. IV.) sententia mutata *tribuve* legendum esse censet. Dirksen siglas C. TVE ita interpectandas arbitratur: *castellove*, litera T posteriori C addita, ut facilius a priori C (conciliabulo) discerneretur.

erit, de qua tum inter eos ambigetur, dum t. [HS] XV, s. f. s. duci iubeto; queique eorum quem, ad quem ea res pertinebit, duxserit, id ei fraudi poenaeve ne esto; quodque ita factum actum iussum erit, id ius ratumque esto. Quominus in eum, quei ita vadimonium Romam, ex decreto eius quei ibei i. d. p., non promeisserit, aut vindicem locupletem ita non dederit, ob e. r. iudicium recup. is quei ibei i. d. p., ex h. l. det iudicareique d. e. r. ibei curet, ex h. l. n. r.

XXII.

A quo quid praeter pecuniam certam creditam, signatam forma p. p. r., in eorum quo o. m. c. p. f.[1]) v. c. c. t. ve, quae sunt eruntve in Gallia cis Alpeis, petetur quodve quom eo agetur, quae res non pluris HS XV erit, et sei ea res erit, de qua re omnei pecunia ibei ius deicei iudiciave darei ex h. l. d. o., sei is eam rem, quae ita ab eo petetur, quomque eo agetur, ei quei eam petet, deve ea re aget, aut iei, quoius nomine ab eo petetur, quomve eo agetur in iure apud eum, quei ibei i. d. p., d. f.[2]) p. restituereve oportere, aut se debere, eiusve[3]) eam rem esse, aut se eam habere, eamve rem de qua arguetur, se fecisse, obligatumve se eius

---

quanta ea pecunia erit, de qua tum inter eos ambigetur, duntaxat (sertertium) quindecim millia, sine fraude sua duci iubeto; quique eorum quem, ad quem ea res pertinebit, duxerit, id ei fraudi poenaeuè ne esto; quodque ita factum, actum, iussum erit, id ius ratumque esto.

Quo minus in eum, qui ita vadimonium Romam, ex decreto eius, qui ibi iuri dicundo praeerit, non promiserit, aut vindicem locupletem ita non dederit, ob eam rem iudicium recuperatorium is, qui ibi iuri dicundo praeerit, ex hac lege det, iudicarique de ea re ibi curet, ex hac lege nihil rogatur.

XXII.

A quo quid praeter pecuniam certam creditam, signatam forma publica Populi Romani, in eorum quo oppido, municipio, colonia, praefectura, foro, vico, conciliabulo, castelloue, quae sunt, eruntue, in Gallia cis Alpes, petetur, quodue cum eo agetur, quae res non pluris sestertium quindecim millia erit, et si ea res erit, de qua re omni pecunia ibi ius dici, iudiciaue dari ex hac lege debebit oportebit, si is eam rem, quae ita ab eo petetur, deue ea re cum eo agetur, ei, qui eam petet, deue ea re aget, aut ei, cuius nomine ab eo petetur, cumque eo agetur in iure, apud eum, qui ibi iuri dicundo praeerit, dare, facere, praestare, restituereue oportere, aut se debere, eiusue eam rem esse, ant se eam

---

1) tabula mendose: E habet pro F. — 2) tabula habet iterum E pro F. Hugo literam E explicat: *edere.* Sed Marinius l. l. mendose scriptum esse censet propter formulam usitatissimam: dare facere praestare. — 3) *eiusque.* Carl.

rei noxsiaeve esse, confessus erit deixeritve[1]), neque d. e. r. satis, utei oportebit, faciet, aut, sei sponsionem fierei oportebit, sponsionem non faciet, non restituet, neque se iudicio, utei oportebit, defendet, aut sei d. e. r. in iure nihil responderit, neque d. e. r. se iudicio, utei oportebit, defendet: tum de eo, a quo ea res ita petetur, quomve eo d. e. r. ita agetur, deque eo quoi eam rem d. f. p. restitui satisve d. e. r. fierei oportebit, s. l. r. i. c. q. o. o. r. e., atque utei esset esseve oporteret, sei is quei ita quid earum rerum confessus erit, aut d. e. r. non responderit, neq. se iudicio, utei oportebit, defenderit, de ieis rebus Romae apud pr. eumve quei de ieis rebus Romae i. d. p. esset in iure confessus esset, aut ibei d. e. r. nihil respondisset, aut iudicio se non defendisset. Pr. isve quei d. e. r. Romae i. d. p., in eum et in heredem eius, d. e. r. omnibus ita ius deicito decernito, eosque duci, bona eorum possideri proscreibeive veneireque iubeto, ac sei is heresve eius d. e. r. in iure apud eum pr. eumve quei Romae i. d. p. praeesse[t], confessus esset, aut d. e. r. nihil respondisse[t], neque se iudicio, utei oportuisset, defendisset; dum nequis d. e. r. nisei pr. isve quei Romae i. d. p., eorum quoius bona possiderei proscreibei veneire, duceique eum iubeat.

---

habere, eamue rem, de qua arguetur, se fecisse, obligatumue se eius rei, noxiaeue esse, confessus erit, dixeritue, neque de ea re satis, uti oportebit, faciet, aut, si sponsionem fieri oportebit, sponsionem non faciet, non restituet, neque se iudicio, uti oportebit, defendet, aut si de ea re in iure nihil responderit, neque de ea re se iudicio, uti oportebit, defendet: tum de eo, a quo ea res ita petetur, cumue eo de ea re ita agetur, deque eo, cui eam rem dari, fieri, praestari, restitui, satisue de ea re fieri oportebit, sirems lex, res, ius, caussaque omnibus omnium rerum esto, atque uti esset, esseue oporteret, si is, qui ita quid earum rerum confessus erit, aut de ea re non responderit, neque se iudicio, uti oportebit, defenderit, de iis rebus Romae apud Praetorem, eumue, qui de iis rebus Romae iuri dicundo praeesset, in iure confessus esset, aut ibi de ea re nihil respondisset, aut iudicio se non defendisset.

Praetor, isue, qui de ea re Romae iuri dicundo praeerit, in eum, et in heredem eius, de ea re omnibus ita ius dicito, decernito, eosque duci, bona eorum possideri, proscribiue, venireque iubeto, ac si is, heresue eius, de ea re in iure apud eum Praetorem, eumue, qui Romae iuri dicundo poterit praeesse, confessus esset, aut de ea re nihil respondisset, neque se iudicio, uti oportuisset, defendisset; dum ne quis de ea re nisi Praetor, isue, qui Romae iuri dicundo praeerit, eorum cuius bona possideri, proscribi, venire, ducique eum iubeat.

---

1) *dixeritque.* Carl.

XXIII.

Queiquomque in eorum quo o. m. c. p. f. v. c. c. t. ve, quae in Gallia Cisalpeina sunt erunt, i. d. p., is inter eos quei de familia [1]) erciscunda deividunda iudicium sibei darei reddeive, in eorum quo o. m. c. p. f. v. c. c. t. ve, quae s. s. s., postulaverint, ita ius deicito decernito iudicia dato iudicare iubeto, utei in eo o. m. c. p. f. v. c. c. t. ve in quo is quoius....

XXIII.

Quicunque in eorum quo oppido, municipio, colonia, praefectura, foro, vico, conciliabulo, castelloue, quae in Gallia Cisalpina sunt, erunt, iuri dicundo praeerit, is inter eos, qui de familia herciscunda, diuidunda, iudicium sibi dari, reddiue, in eorum quo oppido, municipio, colonia, praefectura, foro, vico, conciliabulo, castelloue, quae supra scripta sunt, postulauerint, ita ius dicito, decernito, iudicia dato, iudicare iubeto, uti in eo oppido, municipio, colonia, praefectura, foro, vico, conciliabulo, castellove, in quo is, cuius...

Tabula Bantina.

1684. In parte aversa tabulae aeneae prope Lucaniae civitatem cui nomen est Oppido anno 1793 repertae, cuius adversa pars decretum Bantinorum sive Bantiae Oppidi osca lingua scriptum continet, legis romanae fragmentum insculptum legitur. Argumentum legis et nomen incertum est, quippe cuius nihil praeter sanctionem in legis clausula additam relinquatur. Klenzius legis Aciliae de repetundis fragmentum esse censet; Huschkius (Schneider Krit. Jahrbücher 1842. p. 291) legis Liviae de ambitu; Zumptius (De legibus iudiciisque repetund. Berol. 1845. p. 25) legis alicuius agrariae; Göttlingius legis alicuius iudiciariae, fortasse Plautiae. Ediderunt hanc tabulae Bantinae partem latinam: Marini Att. arval. P. II. p. 569; Rosini Dissertatio isagogic. ad Herculanens. volumina p. 38; Guarini Commentar. in veterum monumenta nonnulla. Neapol. 1820. n. 4 et 5; Dirksen Beiträge zur Kunde des röm. Rechtes. p. 118; inprimis Klenze (Rheinisch. Museum für Philologie. 1828. I. Heft p. 28. et in Klenzii Dissertationib. philolog. Ed. Lachmann. Berol. 1839. p. 1—21.), cuius quidem supplementa Haubold. Monument. legal. p. 74. et Egger Reliq. sermon. p. 250. adhibuerunt, sicut et nos adhibemus. Denuo fragmenti verba ad tabulam aeneam Neapoli asservatam exegit Göttlingius (Funfzehn röm. Urkund. pag. 44) idemque de universis rei causis exposuit. Nuper admodum postquam Avellinus particulis binis a se inventis hoc fragmentum auxit, a Mommsenio (Nachträge zu den oskischen Studien in: Savigny Zeitschrift für geschichtl. Rechtswiss. XIII. 7. p. 362) publici iuris factis, Rudorffius hoc legis fragmentum denuo excussit et supplementis sarcire studuit, quae cum Klenzii supplementis coniuncta in usum nostrum convertimus (V. Savigny Zeitschrift. XV. 2. p. 238 et 271.).

---

1) tab. mendose: *familiae.*

Caput I.

...E. in poplico ioudicio ne sei[1].... O. neive quis mag. testumonium poplice eid[em sinito den]ontiari.... dato neive is in poplico luuci praetextam nei[ve] soleas habeto. Neive quis [mag. prove mag. prove quo inperio potestateve erit que]iquomque comitia conciliumve habebit eum sufragium ferre nei sinito.

Caput II.

[Sei ioudex], quei ex hace lege plebeive scito factus erit, senatorve fecerit gesseritve, quo ex hace lege [minus fiant, quae fieri oportet, quaeve eum ex H. L.] facere oportuerit oportebitve non fecerit D. M.[2] seive advorsus hance legem fecerit [gesseritve sciens D. M. is populo HS... D. D. esto.]

Eam pequniam qui volet magistratus exigito.

Sei postulabit, quei petet, Pr.[3] recuperatores, [ni fecerit, quae eum ex hace lege facere opor]teat dato, iubetoque eum sei ita pariat[4] condumnari populo, facitoque ioudicetur.

Sei condemnatus [fuerit, ut de pequnia solvenda satis] ad Q. urb.[5] det, aut bona eius poplice possideantur facito.

Sei quis mag. multam inrogare volet [quanti videbitur dum minoris] partus[6] familias taxsat liceto, eique omnium rerum siremps lexs esto quasei sei is haace lege [condemnatus fuisset.

Caput III.

Cos. pr,[7] — — — que]i nunc est, is in diebus V proxumeis quibus queique eorum siet h. l.[8] popolum plebemve [ioussisse iouranto]. — — Dic. cos. pr. mag. eq. cens. aid. tr. pl. q. IIIvir cap. IIIvir a. d. a.[9] ioudex ex h. l. plebive scito [factus, queicomque eorum p]osthac factus erit, eis in diebus V proxsumeis quibus quisque eorum mag. inperiumve inierit, iouranto. [.... In ae]de Castorus palam luci in forum vorsus, et eidem in diebus V apud q.[10] iouranto per Iovem deosque [Penateis, sese quae ex h. l. oport]ebit facturum neque sese advorsum h. l. facturum scientem

---

1) *nesei* tabula habet, Marinio et Göttlingio testibus; Klenz. *nesep.* Proxime sequens caput II. cum Rudorffii supplementis dedimus. Klenzius hunc in modum supplebat: *Sei quis ioudex queiquomque ex hac leg*e plebeive scito factus erit senatorve fecerit gesseritve quo ex hace lege *minus fiant quae fieri oportet quaeve fieri oportu*erit oportebitve, non fecerit sciens d. m., seive advorsus hance legem fecerit *gesseritve sciens dolo malo, ei multa esto .... eamque pecuniam q*uei volet magistratus exsigito; sei postulabit quei petet, pr. recuperatores *dato .... facito*que eum sei ita pariat condumnari popul. facitoque iudicetur. Sei condemnatus *fuerit ut pequnia redigatur* ad q. urb. aut bona eius poplice possideantur facito; sei quis mag. multam inrogare volet, *apud populum*, *dum minoris* partus familias taxsat liceto, eiq. omnium rerum siremps lexs esto, quasei sei is haace lege *condemnatus fuerit.* — 2) dolo malo; mox: dare damnas. — 3) praetor. — 4) Sic tab. *pareat.* Klenz. — 5) quaestorem urbanum. — 6) pro: *partis* ut infra *Castorus* pro *Castoris.* — 7) consul. praetor. — 8) hac lege. — 9) dictator, consul, praetor, magister equitum, censor, aidilis, tribunus plebis, quaestor, triumvir capitalis, triumvir agris dandis assignandis. — 10) quaestorem.

d. m., neque seese facturum neque intercesurum [ne ex h. l. fiant quae oportet. Qu|ei ex h.l . non iouraverit, is magistratum inperiumve nei petito, neive gerito neive habeto, neive in senatu |si adfuerit sententiam dicere e|um quis sinito, neive eum censor in senatum legito. Quei ex h. l. ioudicaverit, is facito apud q. urb. [nomen eius quei iouraverit sc|riptum siet quaestorque ea nomina accipito et eos quei ex h. l. apud sed iourarint facito in tabolis [popliceis scriptos habeat.

Caput IV.

Senatores quei sententi|am deixerint post hance legem rogatam, eis in diebus X proxsumeis quibus quisque [eorum sciet h. l. popolum plebemve ioussisse, i|ouranto apud quaestorem ad aerarium palam luci per Iovem de|osqu|e Penate|is sese quae oportebit facturum — — neque se|se advorsum hance legem facturum esse neque esse [facturum] .... se hoice leegei ....

In alio eiusdem tabulae frustulo:

.... iius ena....ium deicip.... oem....

Nova fragmenta ab Avellino reperta haec sunt, quorum prius verba ad versus tabulae 3—9, (ex nostra distributione ad cap. I et II) pertinentia continet; alterum ultimos tabulae Bantinae versus subsequi videtur.

1)... rato.. to mag. qu... elinquito... quei ex hace leg... h. l. facere oportui... eam pequniam o... teat dato iubeto... det...

2).. deosque.. quo minus sei... anodniuraver... e quis magistratus.. ti in taboleis pop.... inum nondin.. is erit vv...

Fragmentum sanctionem legis ignotae in qua de inferiis agitur continens.

1685. Laminae aeneae insculptum est, in alveo Tiberis inventae, quae nunc in museo Borbonico asservatur. Ediderunt: Murator. Nov. Thesaur. Tom. II. p. 576. Kleuze in Prolegom. ad Leg. Servil. p. XX. Haubold Monum. legal. p. 83. Egger Lat. serm. reliq. p. 360. Denuo verba ad tabulam recensuit et quam Muratorius pleniora edidit Goettling. Funfzehn Urkund. p. 22. Supplementa sunt Muratorii.

...... [Quiri|tium comprehensum [eundem] [1]) per pr...... .... eorum qui quoque anno inferiarum sacra [2])........... [possessionem d]andam adtribuendam curent..... tet [3]) agito facito neve quid adversus hanc rog[ationem fiat]. Siquis adversus hanc rogationem fecerit] sciens D. M. [4]) ei multa esto HS IXI eiusque pecuni]am quaestori quei aerarium provinciam obtinebit] populi iudicio petere vel in sacrum iudicare [5]) licet|o. Siquis adversus alias rogatio-

1) *comprensum* Murat. De libertis sermo esse videtur: primum enim hunc versum ita restituerim: quem ex iure Quiritium comprehensum... eundem per praetorem. Göttling. — 2) *sacra* e tabula addidit Göttling. — 2) Murator. qui legit ...*eet* ita supplet: praetor quei inter cives ius deicet. Sed Göttling. in tabula legi ....*tet*, non: ..*cet*. — 4) dolo malo. — 5) Egger coniicit legendum: *vindicare*.

nes] huius rogationis ergo fecerit, quodque ex earum [rogationum aliqua eum facere oportebit n]on fecerit, id ei fraudi, multae, poene ne esto. [Nequis hanc rogationem abrogato, neve huic rog]ationi obrogato, neve de hac rogatione derogato.... [posse]ssionem factum non erit quod aliter rogatum e[rit...] H. L. N. R.[1])

Lex regia Vespasiani.

1686. Tabula aenea medio saeculo XIV. Romae inventa, in museo Capitolino nunc adservata magnitudine et crassitie atque grandi literarum mensura insignis, continet, ut nunc fere inter omnes convenit, (V. Niebuhr Röm. Gesch. I. p. 381.) fragmentum legis curiatae de imperio Vespasiani, cuius generis leges postquam comitia curiata re vera desierunt inani tantum eorum specie per triginta lictores triginta curias referentes retenta, formam senatus consultorum induerunt. Quapropter hoc monumentum etiam inter senatus consulta numerari possit. Plurimi ediderunt et exposuerunt, inter quos potiores hi fere sunt: Franciscus de Albertinis De mirabilib. novae et veteris urbis Romae. 1510. II, 5. n. 16; Iacob. Mazochius in Epigrammat. antiq. urbis fol. 14. Gruterus in Corp. Inscript. p. 242. Leopold. Metastasius in libro singulari De lege regia seu tabula aenea Capitolina. Rom. 1757. I. A. G. Cramer in Comment. de vita Vespasiani. 1785. p. 20. Franc. Guascus in Musei Capitolini Inscript. Romae. 1775. Tom. III. p. 246. Orellius in Collect. inscriptt. T. I. p. 567. Haubold Monum. leg. p. 221. Göttling. Fünfzehn röm. Urkund. pag. 20. In Taciti Operum editionibus compluribus additum habetur ut Ernesti, Broterii, Oberlini. Etiam aliorum de hoc legis fragmento scripta potiora indicat Rein in Pauly Encyclop. reali Vol. IV. p. 995. s. v. lex regia.

...Foedusque cum quibus volet facere liceat ita uti licuit divo Aug. Ti. Iulio Caesari Aug. Tiberioque Claudio Caesari Aug. Germanico; utique ei senatum habere, relationem facere, remittere, senatus consulta per relationem discessionemque facere liceat ita uti licuit divo Aug. Ti. Iulio Caesari Aug. Ti Claudio Caesari Aug. Germanico; utique cum ex voluntate auctoritateve, iussu mandatuve eius praesenteve eo senatus habebitur, omnium rerum ius perinde habeatur, servetur, ac si e lege senatus edictus esset habereturque; utique quos magistratum, potestatem, imperium, curationemve cuius rei petentes senatui populoque romano commendaverit, quibusve suffragationem suam dederit, promiserit, eorum comitiis quibusque extra ordinem ratio habeatur; utique ei fines pomerii proferre, promovere, cum ex republica censebit esse, liceat ita uti licuit Ti. Claudio Caesari Aug. Germanico; utique quaecumque ex usu rei publicae, maiestate divinarum, humrum[2]), publicarum privatarum-

1) hac lege nihil rogatur. — 2) Ita Göttling. legit; *humarum* Guasc. utrumque pro: *humanarum*.

que rerum esse censebit, ei agere, facere, ius potestasque sit ita uti divo Aug. Tiberioque Iulio Caesari Aug. Tiberioque Claudio Caesari Aug. Germanico fuit; utique quibus legibus pebeique scitis scriptum fuit ne divus Aug. Tiberiusque Iulius Caesar Aug. Tiberiusque Claudius Caesar Aug. Germanicus tenerentur, iis legibus plebisque scitis Imp. Caesar Vespasianus solutus sit; quaeque ex quaque lege, rogatione divum Aug. Tiberiumve Iulium Caesarem Aug. Tiberiumve Claudium Caesarem Aug. Germanicum facere oportuit, ea omnia Imp. Caesari Vespasiano Aug. facere liceat; utique quae ante hanc legem rogatam acta, gesta, decreta, imperata ab Imperatore Caesare Vespasiano Aug. iussu mandatuque eius a quoque sunt, ea perinde iusta rataque sint ac si populi plebisve iussu acta essent.

Sanctio.

Siquis huiusce legis ergo adversus leges, rogationes plebisque scita, senatusve consulta fecit, fecerit, sive quod eum ex lege, rogatione plebisve scito S. ve C. [1]) facere oportebit non fecerit huius legis ergo, id ei ne fraudi esto, neve quit [2]) ob eam rem populo dare debeto, neve cui de ea re actio neve iudicatio esto, neve neve quis de ea re apud ... [3]) agi sinito.

Legis incertae fragmentum.

1687. Adservatur in museo Florentino, superstes in aere. Editum (sed satis mendose) in Gorii Inscriptt. antiq. I. 88; tum in Blumii Iter Italic. Tom. II. p. 87. Haubold Monum. legal. p. 299. Egger Sermon. reliq. p. 361.

Col. I.

In res singulas HS X CIↃ [4]) D. D. E. [5]) isque locus ubi quis adversus ea humatus sepultusve erit, purus et religione solutus esto, eumque S. F. S. [6]) qui tenet exarato. Ne quis alvos apium...

Col. II.

eius C. ita uti lege Aem[ilia cautum] [7]) est D. D. ad pr. [8]) de ea re refe[rre] [9]) edicereque debeto eam [rem]...

§. 2. *Senatus consulta.*

Senatus consultum sive Edictum de Bacchanalibus.

1688. Tabulae aeneae insculptum est repertae anno 1640 in vico quodam Calabriae (Terra di Teriolo), hinc Neapolin et postremum in museum

---

1) senatusve consulto. — 2) pro: *quid.* — 3) In exemplo Göttlingiano vestigia literae S significantur minimo intervallo a verbo *agi* separatae. Quapropter *apud se* legendum esse videtur. — 4) Ita Blum. Apud Gori. CIC. — 5) dare damnas esto. — 6) sine fraude sua. — 7) Supplevit Blum. — 8) decreto decurionum ad praetorem. — 9) Blum. supplevit: *referre isque*, quod propter sequens *que* in *edicereque* minus commodum videtur.

caesareum Vindobonense translatum, ubi nunc asservatur. Totius rei causam et senatus consulti quo Bacchanalia per totam Italiam vetabantur argumentum enarrat Livius lib. XXXIX. cap. 9. Secundum Göttlingii sententiam aptis rationibus confirmatam non est instrumentum senatus consulti originarium, sed potius consulum edictum ad foederatos, cui huius senatus consulti capita potissima insererentur. Multi tabulam ediderunt de eaque commentati sunt ab Hauboldio Monum. leg. p. 5 enumerati, inter quos inprimis commemorandi sunt: Matthaeus Aegyptius (Senatus consult. de Bacchanalibus. Neapol. 1729. fol. et in Poleni Supplem. utriusque thesauri Tom. I. p. 735.) cuius dissertationem in compendium misit Drakenborchius Tom. VII. edit. Livii p. 197; Fabretti Inscr. p. 427. Georg. Fried. Grotefend (Lat. Grammat. Tom. II. p. 297), Hauboldius (Monum leg. I. I. et Institt. iur. roman. liter. p. 251); Endlicher, qui post M. Aegyptium accuratissimum quod dicitur facsimile tabulae dedit in catalogo codicum lat. bibliothecae Vindobon. Viennae. 1836. Tom. I. tab. 1. Egger (Lat. serm. reliq. p. 126); Göttling (Fünfzehn röm. Urkund. p. 27.) denuo textum ad tabulam aeneam accuratissime exegit.

[Q.] Marcius L. f. S. Postumius L. f. cos. senatum consoluerunt N.[1]) Octob., apud aedem Duelonai. Sc. arf.[2]) M. Claudi. M. f. L. Valeri. P. f. Q. Minuci. C. f. De Bacanalibus quei foideratei esent, ita exdeicendum censuere[3]): nei quis eorum bacanal[4]) habuise velet. Sei ques esent, quei sibei deicerent necesus ese bacanal habere, eeis utei ad pr. urbanum Romam venirent, deque eeis rebus, ubei eorum verba[5]) audita esent, utei senatus noster decerneret, dum ne minus senatoribus C adesent, [quom e]a res cosoleretur[6]). Bacas[7]) vir nequis adiese velet ceivis romanus, neve nominus latin[i], neve socium quisquam, nisei pr. urbanum adiesent, isque de senatuos sententiad, dum ne minus senatoribus C adesent, quom ea res cosoleretur, iousisent[8]), censuere; sacerdos nequis vir eset, magister neque vir neque mulier quisquam eset; neve pecuniam quisquam eorum comoinem [h]abuise velet, neve magistratum; neve pro magistratuo neque[9]) virum neque mulierem quiquam fecise velet; neve posthac inter sed coniourase, neve comvovise, neve conspondise, neve compromesise velet, neve quisquam

---

1) Litera N ita est insculpta ut alterius lineolae ductus a prima paulum separetur, neque pro signo numeri IV accipienda erat, ut plures editores male fecerunt. — 2) scribendo arfuerunt (pro: adfuerunt). — 3) Verba *De Bacanalibus* etc. intellige ac si diceretur: foederatis ita edicendum censuere de bacchanalibus. *Göttling.* — 4) In tabula: *sacanal*, mendose pro *bacanal* vel pro: s. (i. e. sacra) bacanalia. — 5) tabula mendose: *utra.* — 6) Ita clare scriptum, Göttlingio teste, tabula habet. Haubold. priores edd. sequens: *cos deleretur.* — 7) *Bacas* utique antiquae scriptio esse potest, pro *Bacchas*, quum Livius (XXXIX, 10. 13.) *Bacchis initiari* habeat. Sed nescio an compendio scribendi *Bacanalia sacra* denotentur. Pro *Bacanalibus* vox *Bacas* accipi nequit. Göttling. — 8) Exspectaveris *iousiset*, sed senatus cum praetore intelligendus videtur Göttlingio; reliquis edd. vitiose scriptum videtur *iousisent* pro: *iousiset.* — 9) tabula mendose: *neove.*

fidem inter sed dedise velet, sacra in oquoltod[1]) ne quisquam fecise velet, neve in poplicod, neve in preeivatod, neve exstrad urbem sacra quisquam fecise velet, nisei pr. urbanum adieset, isque de senatuos sententiad, dum ne minus senatoribus C adesent, quom ea res cosoleretur, iousisent[2]) censuere; homines plous V oinvorsei virei atque mulieres sacra ne quisquam fecise velet, neve interibei virei plous duobus, mulieribus plous tribus arfuise velent, nisei de pr. urbani senatuosque sententiad, utei suprad scriptum est. Haice[3]) utei in conventionid exdeicatis ne minus trinum noundinum; senatuosque sententiam utei scientes esetis, eorum sententia ita fuit. Sei ques esent quei arvorsum ead fecisent, quam suprad scriptum est, eeis rem caputalem faciendam censuere; atque utei hoce in tabolam ahenam inceideretis, ita senatus aiquom censuit, uteique eam figier ioubeatis, ubei facilumed gnoscier potisit; atque utei ea bacanalia, sei qua sunt, exstrad quam sei quid ibei sacri est, ita utei suprad scriptum est, in diebus X quibus vobeis tabelai datai erunt, faciatis utei dismota sient in agro Teurano.[4])

Senatus consultum de Tiburtibus.

1689. In tabula aenea Tiburi saeculo XVI reperta, servata Romae in aedibus Barberinis. Senatus responsum est Tiburtibus factum, anno u. 664 vel 665, ut Viscontio placet, quum bellum sociale exarsisset. Ediderunt et explicuerunt: Fulv. Ursinus nro. 22. Gruter (Thes. p. 499); Morcellus (Op. epigr. II. 168.); E. Q. Viscontius (Iconograph. rom. Tom. I. p. 88. p. 131. Ed. Mediol.) qui diligentissime ad tabulam verba exegit et cum Morcello fidem tabulae contra Maffeium in Arte critica lapidar. p. 344. impugnantem defendit; Orellius (Inscr. Col. n. 3114); Haubold. (Monum. leg. p. 81). Egger. (Reliq. serm. p. 358.) Rursus contra Viscontium et pro Maffeio disseritur in Giornale Arcadico. 1819. Tom. IV. p. 158 sqq.

L. Cornelius Cn. f. pr. sen. con.[5]) a. d. III nonas Maias sub aede Kastorus.[6]) Scr. adf.[7]) A. Manlius A. f., Sex. Iulius L. Postumius S. f. Quod Teiburtes V. F.[8]) quibusque de rebus vos purgavistis, ea senatus animum advortit ita utei aequom fuit, nosque ea ita audiveramus ut vos deixistis vobeis nontiata esse; ea nos animum nostrum non indocebamus ita facta esse, propterea quod

---

1) *oquoltod* (pro: occulto) Göttling e tabula; Haubold: DQVOLTOD. — 2) Exspectaveris *iousiset*, sed senatus cum praetore intelligendus videtur Göttlingio; reliquis edd. vitiose scriptum videtur *iousisent* pro: *iousiset*. — 3) Post verbum *scriptum*, spatium in tabula aliquanto maius liberum relinquitur. Scripturae ductus non minus *hacce* quam *haice* legi sinit; sed *haice* Göttlingio praestare videtur, quia nusquam per totam tabulam literae geminantur. — 4) Supra lineolam finalem literae N in verbo *Teurano* puncti vestigia apparent, ut fortasse *Teuranio* scriptum esse coniiciendum sit. *Göttling.* Extrema verba: *in agro Teurano*, maioribus literis insculpta sunt. — 5) praetor senatum consuluit. — 6) pro: *Kastoris.* — 7) scribendo adfuerunt. — 8) verba fecistis.

scibamus ea vos merito nostro facere non potuisse, neque vos dignos esse quei faceretis, neque id vobeis neque rei poplicae vostrae oitile esse facere; et postquam vostra verba senatus audivit, tanto magis animum nostrum indoucimus, ita utei ante arbitrabamur, de ieis rebus af[1]) vobis peccatum non esse; quonque de eieis rebus senatuei purgati estis, credimus vosque animum vostrum indoucere oportet item vos populo romano purgatos fore.

Senatus consultum de Asclepiade Clazomenio sociisque.

1690. Asservatur hoc senatus consulti fragmentum satis mutilum Neapoli in museo Borbonico tabellae aereae insculptum, in qua versio graeca additur minusculis literis insculpta. Assignandum est anno u. c. 676 (77 a. Ch.) M. Aemilio Lepido, Q. Lutatio Catulo consulibus. Non incommode hoc senatus consultum honestae missionis instrumentum cum Göttlingio dixeris, qua tribus Graecis, Asclepiadi, Polystrato et Menisco, qui bello Italico in classe cum laude meruerant, atque pro rebus erga populum romanum bene gestis, ipsis eorumque posteris immunitas aliaque commoda attribuuntur. Lacera verba latina e graeca versione restituit Sigonius, (De antiquo iure provinciar. I, 1.) cuius supplementa adscivimus.

Ediderunt hoc fragmentum: Petrus Victorius, qui primus cum versione graeca vulgavit ad calcem editionis Epistolarum Ciceronis ad Atticum. Florent. 1571. 8.; Brissonius De formul. II, 137; Fulv. Ursinus l. l. XXIV; Gruterus Inscriptt. p. 503. Haubold Monum. leg. p. 90. Egger Lat. serm. reliq. p. 275; Göttling Fünfzehn röm. Urk. p. 50.

1. .... is liberisve e.....[2])
2. ... Eis leibereis postereis vx....[3])
3. ... Certare seive apud magistratus....
4. ... M.[4]) vbei velint vtei ibei ivdicivm de eis rebvs fiat sei qva....
5. ... ntvr et de integro ivdicivm ex s. c. fiat sei qvas pecvnias civ....
6. ... Vs nostri qveiqvomqve asiam evboeam locabvnt vectigalve Asiae....
7. ... Aemilivs cos. a. a. s. c. v.[5]) eos in ameicorvm formvlam reffervndos cvrarent eis....
8. ... Facere liceret, mvnvsqve eis ex formvla locvm lavtiaqve q. verb. eis locare mittereq....
9. ... Veneire vellent vti eis leibereis postereisqve eorvm legatos venire mittereq. liceret vtei q....

---

1) pro: *ab.* — 2) Hunc primum versum Göttlingius primus e tabula addidit; reliqui omnes praetermittunt. — 3) *uxo* Grut. — 4) literam M Göttling. addidit e tabula. — 5) Priores edd. *Emilius*, sed tabula manifesto habet: Aemilius. Pro A. A. S. C. V. quod Göttlingius legit et explicat: ambo alterve si consulibus videbitur, priores: A. A. S. E. V. (ambo alterve si eis videbitur).

10. ... Seio ve [1].. litteras ad magistratvs, qvei Asiam Macedoniam provincias optinent et ad magistratus eorvm mitt....

11. ... Aeqvom censere ea ita Fieri i. v. e. e. r. p. f. s. v. c.

Idem senatus consultum ex restitutione Sigonii secundum graecam versionem facta.

1691. [Q. Lutatio Q. f. Catulo M. Aemilio Q. f. M. Lepido cos. pr. vero urbano et peregrino L. Cornelio... f. Sisenna, mense maio, Q. Lutatius Q. Lutatius Q. f. Catulus cos. ad senatum rettulit XI kal. Iunias in comitio. Scribendo affuerunt L. Faberius L. f. Sergia, C.... L. f. Poplilia, Q. Petillius T. f. Sergia. Quod Q. Lutatius Q. f. Catulus cos. verba fecit, Asclepiadem Philini f. Clazomenium, Polystratum Polyarci f. Carystium, Meniscum Irenaei f. adoptivum, Thargelii f. naturalem Milesium [2], in classe affuisse, bello Italico ineunte, eos operam fortem ac fidelem reip. nostrae navasse, eos ex s. c. sese in patrias recepisse velle, sei ei videatur, utei pro rebus bene gesteis ab eis erga remp. nostram, eorum commemoratio fiat; d. e. r. i. c. [3] Asclepiadem Philini f. Clazomenium, Polystratum Polyarci f. Carystium, Meniscum Irenaei f. adoptivum Milesium, naturalem Targelii, viros bonos probosque et ameicos declarare, senatum poplumque romanum existimare eorum operam bonam et fortem et fidelem reip. nostrae fuisse; quam ob causam senatum iúdicare utei iei leiberei postereique eorum in sueis patrieis immunes rerum omnium et tributorum expertes sint; si quae tributa ex boneis eorum exacta sunt, posteaquam e patria reip. nostrae caussa dicesserint, utei ea omnia eis in integrum restituantur, et sei quod vadimonium praeteriit, ex quo ex patria reip. nostrae caussa discesseriut, nei ea res eis fraudi sit, neive quid eis ob hanc caussam minus debeatur, neive quid minus eis emere vendere liceat; quaeque hereditates eis seive leibereis eorum obvenerunt, utei eas habeant possideant fruanturque; quaeque ipsei leiberei posterei uxoresque eorum ab alio emerint, seive quid ab eis libereis postereis uxo[ribus eorum alii emerint, utei eorum liberorum uxorumque eorum potestas et optio sit; seive in patrieis legibus sueis velint] certare, seive apud magistratus [nostros, apud iudices italicos, seive in civitate libera earum quae usque ad finem in amicitia populei romanei manserunt], ubei velint, utei ibei iudicium de eis rebus fiat; sei qua [iudicia de eis absentibus posteaquam e patria discesserint facta sunt, ea utei in integrum restitua]ntur et de integro iudicium ex s. c. fiat; sei quas pecunias civ[itates eorum publice debeant, nei quid in has pecunias dare debeant. Magistrat]us nostri quicomque Asiam Euboeam locabunt, vectigalve Asiae [Euboeae imponent,

1) Ita Göttling. Priores: si ei v. f. — 2) Ita hunc locum refinximus ex sententia Göttlingii; Sigonius enim duos diversos Meniscos nominari putavit hoc loco, alterum Irenaei filium, alterum Thargelii. — 3) de ea re ita censuerunt.

caverent nei dare deberent, et utei Q. Lutatius M. A]emilius cos. a. a. s. e. v.[1]) eos in ameicoran formulam referundos curarent, eis[que aeneas tabulas amicitiae in Capitolio ponere sacrificiumque] facere liberet, munusque eis ex formula locum lautiaque q. urb.[2]) eis locare mittereq[ue iuberent; seique de rebus suis legatei] veneire vellent, utei eis leibereis postereisque eorum legatos venire mittereque liceret; utei Q. [Lutatius M. Aemilius cos. a. a.] sei eis v.[3]) litteras ad magistratus nostros, quei Asiam Macedoniam provincias optinent, et ad magistratus eorum mitt[erent, senatum velle et] aequom censere ea ita fierei i. u. e. e. r. p. f. s. v. c.[4])

Senatus consulta duo De aedificiis negotationis causa non diruendis.

1692. Utrumque senatus consultum in eadem tabula aenea insculptum inter ruinas Herculanei oppidi effossa, quae in possessionem Matthaei a Capua Conchanorum principis cessit. Alterum anno 801 u. c. assignandum est, alterum anno 809. Ediderunt: Iul. Caesar Capaccius (Antiquitat. et histor. Neapolitanae. Neapol. 1607. 4. Lib. II. c. 9); Th. Reinesius (Syntagm. Inscriptt. p. 475. Epist. ad Rupert. p. 392.) qui praeter Capaccii librum alio exemplo e tabula transcripto usus est; emendatius Io. Bapt. Donius (Inscriptt. antiq. p. 84.); Th. L. Münter (Parerga historico-philolog. Götting. 1749. p. 28.); I. G. S. (i. e. Ioan. Gofr. Senfii) Commentat. ad SCC. de aedificiis negotationis causa non diruend. Lips. 1756. p. 9; Haubold (Monum. leg. p. 196.).

I.

Cn. Hosidio Geta L. Vagellio Coss. x. kal. Octobr. S. C.

Cvm providentia optvmi principis tectis qvoqve vrbis nostrae et totivs Italiae aeternitati prospexerit, qvibus ipse non solvm praecepto avgvstissimo sed etiam exemplo svo prodesset, conveniretqve felicitati saeculi instantis pro portione[5]) pvblicorvm operum etiam privatorvm cvstodiae, deberentqve abstinere se omnes crventissimo genere negotiationis, ne inimicissimam paci[6]) faciem inducerent rvinis domvm[7]) villarvmq: placere, si qvis negotiandi cavsa emisset aliqvod aedificivm vt dirvendo plvs acqvireret qvam qvanti emisset, tvm dvplam pecvniam qua mercatus eam rem esset in aera. inferri, vtiqve de eo nihilominvs ad senatvm refferretvr. Qvomqve aeqve non oporteret malo exemplo vendere qvam emere, venditores qvoqve coercerentvr, qvi scientes dolo malo contra hanc senatvs volvntatem vendidissent, placere, tales venditiones irritas fieri; caeterum testari senatvm dominio constitvi qvi rervm svarvm possessores

---

1) consules ambo alterve si eis videbitur. — 2) quaestorem urbanum. — 3) si eis videbitur. — 4) ita ut eis e re publica fideque sua videbitur, censuit (sc. senatus). — 5) Ita Reines. *proportioni.* Haubold. — 6) tabula mendose: *pace.* — 7) pro: *domuum.*

fvtvri aliqvas partes earvm mutaverint, dum non negotiationis cavsa id factum censuerint.

In senatv fvervnt CCC. LXXXIII.

II.

Volvsio P. Cornelio Cos, VI Non. Mart. S. C.

Qvodqve Volvsivs P. Cornelivs verba fecervnt de postvlatione necessariorvm Alliatoriae Celsiliae q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c. [1])

Cvm s. c. qvod factvm est Hosidio Geta L. Vagellio Cos. clarissimis viris ante x. k. oct. avctore d. Clavdio cavtvm esset ne qvis domvm villamve dirueret quod sibi adqvireret, neve quis negotiandi cavsa eorvm qvid emeret venderetve, poenaqve in emptorem qvi adversvs id s. c. fecisset constituta esset ita vel. [2]) is qui qvicqvid emisset dvplvm eivs qvanti emisset in aerarium inferri cogeretvr et eius qvam vendidisset irrita fieret venditio, de iis avtem qvi rervm suarum possessores futuri aliqvas partes earum mvtassent dvmmodo non negotiationis cavsa mvtassent nihil esset novatvm et necessarii Alliatoriae Celsiliae vxoris Attil. Lvperci ornatissimi viri exposvissent hvic ordini, patrem eius Ailiatorivm Celsvm emisse fvndos cvm aedificiis in regione mvtinensi [3]) qvi vocarentvr campi macri in qvibvs locis mercatvs [haberi] svperioribvs solitvs esset temporibvs iam per aliqvod dessisset haberi [4]), aeqve aedificia longa vetvstate dilaberentvr, neqve refacta vsvi essent fvtvra qvia neqve habitaret in iis qvisqvam nec vellet in deserta crventia [5]) commigrare, ne qvid fravd. [6]) mvltae poenaeq. esset Celsiliae si ea aedificia de qvibvs in hoc ordine actvm esset avt demolita fvissent avt ea conditione sive per se sive cvm agris vendidisset avt emptori sine fravde sva ea destrvere tollereqve liceret.

In fvtvrvm avtem admonendos caeteros esse [7]) vt abstinerent se a tam foedo genere negotiation. hoc praecipve saecvlo qvo excitari, novari, ornari in [8]) vniversa qvibvs felicitas orbis terrarvm splenderet magis convenire, qvam rvinis aedificiorvm aliam [9]) partem deformem Italiae [conspici] et adhvc retinere priorvm temporvm ita vt diceretvr senectvte actvm ..... [10]) censvere in senatv.

Oratio Imperatoris Claudii in senatu habita de civitate Gallis danda.

1693. In duabus tabulis aeneis Lugduni erutis anno 1528, quae hodieque ibidem in museo asservantur. Primus edidit Paradinus (Memoires

---

1) Quid de ea re fieri placeret, de ea re ita censuerunt. — 2) Mendum subest; pro *vel* scribendum erat, ut videtur, *uti.* — 3) In tabula mendose: *Muliniensi* et: *campi matri.* Emendavit Reines. — 4) tabula: *habere.* — 5) mendose, ut videtur, pro: *deserta ac ruentia.* — 6) fraudi. — 7) Haubold. *esset.* — 8) eiicienda praepositio videtur. *Reines.* — 9) *aliquam* Reines. emendat. quem in proxime sequenti lacuna supplenda secuti sumus. — 10) Reinesius supplendum coniicit: *memoriam.*

de l'histoire de Lyon. Lyon. 1573); secuti sunt Lipsius in commentariis ad Tacitum, Brissonius De formulis Ed. 1592. p. 268. Gruterus Thes. Inscr. p. 502. De tabulis antiquis denuo transcripserunt Sponius Recherche des antiquités de la ville de Lyon p. 170 versione Gallica et paucis observationibus additis, atque Menestrier Histoire civile de la ville de Lyon. Lyon. 1696. p. 165 et is quidem locis aliquot emendatius. Taciti operum editiones plurimae assumserunt, inter quas praecipue hoc nomine commemoranda est Broteriana in Excurs. ad. Annal. XI, 24. Inserta oratio catalogo musei Lugdunensis a F. Artaud confecto (Cabinet des antiques du musée de Lyon par F. Artaud. Lyon 1816.) et Hauboldi Monumentis legal. p. 190. Peculiaris editio haec est, qua orationem emendatam et commentario illustratam repraesentare ipse aliquando sategi: Imperatoris Claudii Oratio super civitate Gallis danda. Edidit Carolus Zell, universitatis Friburgensis Professor. Friburgi Brisigavor. In typographeo academico fratrum Groos. 1833. 4.

De orationis argumento et occasione V. Taciti Annal. XI, 23—25.

Tabula I. [1]

mae rerum nostr. . . . . sii . . . . Equidem primam omnium illam cogitationem hominum, quam maxime primam occursuram mihi provideo, deprecor, ne quasi novam istam rem introduci exhorrescatis; sed illa potius cogitetis, quam multa in hac civitate novata sint, et quidem statim ab origine urbis nostrae in quod [2] formas statusque res publica nostra diducta sit. Quondam reges hanc tenuere urbem; nec [3] tamen domesticis successoribus eam tradere contigit. Supervenere alieni et quidam externi, ut Numa Romulo successerit ex Sabinis veniens, vicinus quidem sed tunc externus, ut Anco Marcio Priscus Tarquinius. Propter temeratum sanguinem, quod patre Demarato corinthio natus erat et tarquiniensi matre generosa sed inopi (ut quae tali marito necesse habuerit succumbere), cum domi repelleretur a gerendis honoribus, postquam Romam migravit, regnum adeptus est. Huic quoque et filio nepotive eius (nam et hoc inter auctores discrepat) insertus Servius Tullius, si nostros sequimur, captiva natus Ocresia; si Tuscos Caeli quondam Vivennae sodalis fidelissimus omnisque eius casus comes. Postquam varia fortuna exactus cum omnibus reliquiis caeliani exercitus Etruria excessit, montem caelium occupavit et a duce suo Caelio ita appellitatus [4], mutatoque nomine (nam tusce Mastarna ei nomen erat) ita appellatus est ut dixi, et regnum summa cum rei publicae utilitate optinuit. Deinde postquam Tarquinii superbi mores invisi ci-

---

1) Omnes edd. hanc tabulam alteri anteponunt tanquam priorem; sed indicia non desunt, quibus ordinem tabularum inversum esse suspicemur. V. Orationis editionem Friburgensem supra laudatam p. 17. — 2) tabula mendose: *quod.* — 3) *nec* Sponius et Artaud. reliqui editores: *ne*, quod manifestum vitium est scalptoris vel transcribentium. — 4) Sic tabula mendose; debebat esse: *appellitavit.*

vitati nostrae esse coeperunt qua ipsius qua filiorum eius: nempe pertaesum est mentes regni et ad consules, annuos magistratus, administratio reip. translata est. Quid nunc commemorem dictaturae hoc ipso consulari imperium valentius repertum apud maiores nostros quo in asperioribus bellis aut in civili motu difficiliore uterentur; aut in auxilium plebis creatos tribunos plebei? Quid a consulibus ad decemviros translatum imperium solutoque postea decemvirali regno ad consules rursus reditum? Quid inter pluris [1]) distributum consulare imperium, tribunos militum consulari imperio appellatos, qui seni et saepe octoni crearentur? Quid communicatos postremo cum plebe honores non imperi solum sed sacerdotiorum quoque? Iam si narrem bella a quibus coeperint maiores nostri et quo processerimus, vereor ne nimis insolentior esse videar et quaesisse iactationem gloriae prolati imperii ultra oceanum. Sed illuc [2]) potius revertar: civitatem ....

Tabula II.

.. .. sane .... novo .... diuus Aug. .... no .... lus et patruus Tiberius Caesar omnem florem ubique coloniarum ac municipiorum bonorum scilicet virorum et locupletium in hac curia esse voluit. Quid ergo? Non italicus senator provinciali potior est? Iam vobis cum hanc partem censurae meae approbare coepero, quid de ea re sentiam rebus ostendam. Sed ne provinciales quidem si modo ornare curiam poterint reiiciendos [3]) puto. Ornatissima ecce colonia valentissimaque Viennensium quam longo iam tempore senatores huic curiae confert. Ex qua colonia inter paucos equestris ordinis ornamentum L. Vestinum familiarissime diligo et hodieque in rebus meis detineo. Cuius liberi fruantur quaeso primo sacerdotiorum gradu post modo cum annis promoturi dignitatis suae incrementa. Ut dirum nomen latronis taceam; et odi illud palestricum prodigium quod ante in domum consulatum intulit, quam colonia sua solidum civitatis romanae beneficium consecuta est. Idem de fratre eius possum dicere miserabili quidem indignissimoque hoc casu ut vobis utilis senator esse non possit. — (Tempus est iam Tiberi Caesar Germanice, detegere te patribus conscriptis quo tendat oratio tua: iam enim ad extremos fines Galliae narbonensis venisti.) — Tot ecce insignes iuvenes quot intueor non magis sunt paenitendi senatores quam paenitet Persicum nobilissimum virum, amicum meum, inter imagines maiorum suorum Allobrogici nomen legere. Quod si haec ita esse consentitis, quid ultra desideratis quam ut vobis digito demonstrem solum ipsum ultra fines provinciae narbonensis iam vobis senatores mittere, quando

---

1) Lipsius: *quid imp.....uris*; reliqui *im.* absque litera *p.* Restituit locum *Niebuhr* Röm. Gesch. Tom. II. p. 171. not. 84. — 2) tabula: *illoc.* — 3) Spon. *recipiendos*, quam lectionem Lipsius Haubold. alii male sequuntur; sed Menestrier et Artand: *reiiciendos*, quod utique sensus loci requirit.

ex Luguduno[1]) habere nos nostri ordinis viros non paenitet. Timide quidem P. C. egressus adsuetos familiaresque vobis provinciarum terminos sum; sed destricte iam comatae Galliae causa agenda est. In qua si quis hoc intuetur quod bello per decem annos exercuerint divum Iulium, idem opponat centum annorum immobilem fidem obsequiumque multis trepidis rebus nostris plusquam expertum. Illi patri meo Druso Germaniam subigenti tutam quiete sua securamque a tergo pacem praestiterunt, et quidem cum a[2]) census novo tum opere et inadsueto Galliis ad bellum advocatus esset. Quod opus quam arduum sit nobis nunc cum maxime, quamvis nihil ultra quam ut publicae natae sint facultates nostrae exquiratur, nimis magno experimento cognoscimus....

Senatus consultum in honorem Germanici.

1694. In tabulae aeneae fragmento, fortasse in Angliam translato, editum a Fea Frammenti di fasti cosolari. Rom. 1820. p. XVI; Niebuhrio Rheinisch. Museum für Philolog. Bonn. 1827. I. Jahrg. p. 350; Haubold. Monum. leg. p. 187. De argumento senatus consulti conferendus Tacitus Annal. II, 83 ubi inter alia haec leguntur: Honores ut quis amore in Germanicum aut ingenio validus, reperti decretique: ut nomen eius Saliari carmine caneretur; sedes curules sacerdotum Augustalium locis superque eas querceae coronae statuerentur; ludos circenses eburna effigies praeiret; neve quis flamen aut augur in locum Germanici nisi gentis Iuliae crearentur etc.

Fragm. I.

*u*terqve domestic .. Caesar Aug. .. citra mare se .. aliqvam .. *canitu*r in palatio .. in eodem libro .. *germ*anicvm arbitra .. senatvi placere vti .. *ima*gines ponerentvr svpr*a* .. *cete*ra qvae ex s. c. honorandi .. qvi inter alia eodem vol*umine* .. mari provinciarvm asia*ticarum* .. *gr*atias agere et agnosc*ere* .. osarent vbi terc .. iscvm qv .. arent ..

Fragm. II.

M .. vm .. ratis t. .. ? i asco .. mi .. non parces .. Caesaris pont*ificis max*. .. antoniae mat*ris* .. alter Ianvs fieret .. regionibvs qx .. con veniens rv .. tertivs Ianvs ve*ro* .. *exer*citvs deinde pei .. *Ger*manis et praec .. *tumu*lvm Drusi face .. et cvmesset in e .. ex hoc. s. c. factvs *ubi corpus Germanici* Caesaris cremat*um* .. rasset tri ..

Senatus consultum de ludis saecularibus.

1695. Edidit haec fragmenta primus Fulvius Ursinus ex tabula marmorea ad calcem operis Antonii Augustini De legibus et senatus con-

---

1) *Luguduno* Sponius et Artaud exhibent, et Menestrier in tabula legi asseverat; reliqui: *Lugduno*. — 2) tabula aperto vitio: *ad census*.

sultis nro. XXV. tum Gruterus Thes. p. 328. Haubold Monum. leg. p. 163. Egger Lat. serm. reliq. p. 325.

.... S. l. Cestius, L. Petronius ru .... v. f. ludos saecularis post complur ..... p. p. tribunic. potestate futuros quo ..... qui etiam quod tale spectacul ..... s qui nondum sunt maritali s..... stituti neque ultra quam semel ulii mo.....[1]) eni s. f. s. spectare liceat iis qui lege de marita[ndis ordinibus].[2]) ....em adfuer. et senatusconsultum factum est.... [perti]nere ad conservandam memoriam tantae r[ei]. [in tabul]am aeneam et marmoream inscribi s..... ni q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c. Uti cos. a. a. ve adhi.... [m]armoream in quibus commentari ..... p. inperent uti redemptoribus ea ..... um propositum est XV vir ..... s. existumavimus ut omnes lib..... ii coniugesque....

. . . .

.... cos. v. f. de lucari ludorum sa.... fierent q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c. Uti quoniam ant .... saeculares XV vir sacr. faciund. in summa constitu .... quos pro salute Caesaris fecerunt lucaris nomine cons.... it inperent uti eam pecuniam dandam adtribuendam .... inno C. Silano C. Furnio cos. a. d. XIII kal. mart. senat.... [sac]rificium saeculare locarentur, in ea verba qu.... ulla. Scribundo adfuer. M. Iunius M. f. Si....inus, C. Asinius Cn. f.

§. 3. *Appendix legum et senatus consultorum in codicibus manuscriptis separatim vel apud veteres scriptores servatorum.*

Legis Mamiliae quae dicitur fragmentum.

1696. Inter romanorum agrimensorum reliquias fragmentum exstat legis romanae, quod inscribitur: Lex Mamilia Roscia Peducea Aliena Fabia. Ad legem Mamiliam finium regundorum vel ad legem Mamiliam de coloniis pertinere, communis fere persuasio erat, neque tot nominum propriorum in titulo rationem quisquam explicuit. Sed nunc quidem Rudorffii doctrina et acumine de lege ipsa eiusque titulo certius constat. (V. Ueber die sogenannte lex Mamilia de coloniis; in: Savigny Zeitschrift für gesch. Rechtsw. Vol. IV. p. 379). Ex eius enim sententia fragmentum est legis Iuliae agrariae, quam Gaium Caesarem, i. e. Caligulam, tulisse docemur a Callistrato iure consulto in Digestorum L. 3. pr. de termino moto; nominum autem in titulo cumulus inde provenit, quod ex collectione legum et senatusconsultorum similis argumenti a Frontino confecta titulus ille praescriptus relictus est, leges et senatus consulta praeter hoc legis Iuliae sive Gaianae fragmentum interciderunt omnia.

Ediderunt: Hadrianus Turnebus in Auctoribus legibusque rei agrariae

---

1) Ursinus supplet: *mortalium.* — 2) Significari legem de maritandis ordinibus Ursinus existimat.

Paris. 1554. p. 182. Sigonius De antiq. iure Ital. II, 2. Iustus Lipsius Elector. I, 15. Antonius Augustinus De legibus Opp. T. I. p. 67. Barn. Brissonius De formul. II, 26. Nic. Rigaltius in Auctorib. finium regund. Paris. 1614. ab initio; Goesius in Auctorib. rei agrariae p. 339 seqq. iunctis notis Goesii p. 182. quem Haubold. Monum. leg. p. 167 sequitur; textum fragmenti ad quatuor codices Agrimensorum denuo Rudorffius l. l. recensuit, Acerianum nunc Guelferbitanum fol. 68 et fol. 156. Gudianum et Palatino-Vaticanum. Rudorffii recensionem Egger Lat. serm. reliq. p. 363 et nos hic sequimur. Adde nunc: Schriften der Röm. Feldmesser herausgegeben von Blume, Lachmann und Rudorff. I. p. 263.

K. L. III.[1]) Quae colonia hac lege deducta, quodve municipium praefectura forum conciliabulum constitutum erit, qui ager intra fines[2]) eorum erit, qui termini in eo agro statuti erunt, quo in loco terminus non stabit[3]), in eo loco is, cuius is ager[4]) erit, terminum restituendum curato, uti quod recte factum esse volet[5]), idque magistratus, qui in ea colonia municipio praefectura foro conciliabulo iure dicundo praeerit, facito, ut fiat.

K. L. IIII. Qui limites decumanique hac lege deducti erunt, quacumque fossae limites in agro erunt, qui ager hac lege datus adsignatus erit, ni quis eos limites decumanos nec obseptus[6]), neve quid in eis inmolitum, neve quid ibi oppositum[7]) habeto, neve eos arato, neve eas fossas obturato, neque ibi serito, quominus suo itinere aqua ire fluere possit. Si quis adversus ea quid fecerit, in res singulas, quotienscumque fecerit, HS IIII[8]) colonis municipibusve eis, in quorum agro id factum erit, dare damnas esto, pecuniaeque, qui volet, petitio hac lege esto.

K. L. V. Qui hac lege coloniam deduxerit, municipium praefecturam forum conciliabulum constituerit, in eo agro, qui ager intra fines eius coloniae municipii fori conciliabuli praefecturae erit, limites decumanique ut fiant, terminique statuantur, curato: quosque fines ita statuerit, hi fines eorum sunto, dum ne extra agrum colonicum, territoriumve fines ducat. Quique termini hac lege statuti erunt, nequis eorum quem eicito, neve loco moveto sciens dolo malo.[9]) Si quis adversus ea fecerit, is in terminos singulos, quos eiecerit,

---

1) *caput legis tertium* intelligendum esse videtur, neque ut aliis placuit: *caput quinquagesimum tertium.* Nam non tam magnam partem legis intercidisse ex argumento horum capitum reliquornm colligas et codex Arcerianus alter literam L plane omittit. Rudorff. p. 388. not. 7. — 2) cod. Arc. *inter adfines.* — 3) codd. Gudian. et Palatin. *extavit.* — 4) Arc. *ss. ager.* — 5) Arc. *curatoque recta autum actum esse vellit.* Gudian. Palatin. *curato ut quae recte factum esse velit.* Quae lectionis varietas inde provenisse videtur, quia librarii elementa, quibus haec formula scribi solita est (V. Q. R. F. E. V.) non intellexerunt. Rudorff. p. 394. not. 16. — 6) Arc. fol. 68. *decimanos non obsequi.* fol. 156. *decimani nec obsequi.* Gud. *decumanos ne obsepitos.* Augustin. *ne obseptos.* Goes. *decumanos obsepito.* — 7) Cod. Gud. Ed. Goes. *positum.* Nostram lectionem Rudorff. ex cod. Arcer. assumsit. — 8) quatuor sestertia sive quater mille sestertios. — 9) Gud. Palatin. *nequis quem eorum eiicito neve commoveto sciens dolo malo.*

locove moverit sciens dolo malo, S. S. V. M. N.[1]) in publicum eorum, quorum intra fines is ager erit, dare damnas esto, deque ea re curatoris, qui hac lege erit, iurisdictio reciperatorumque datio addictio esto. Cum curator hac lege non erit, tum quicumque magistratus in ea colonia municipio praefectura foro conciliabulo iure dicundo praeerit, eius magistratus de ea re iurisdictio iudicisque datio addictioque esto, inque eam rem is qui hac lege iudicium dederit, testibus publice[2]) dumtaxat in res singulas[3]) X denuntiandi potestatem facito, ita ut e re publica fideque sua videbitur. Et si is, unde ea pecunia petita erit, condemnatus erit, eam pecuniam ab eo deve bonis eius primo quoque die exigito, eiusque pecuniae quod receptum erit, partem dimidiam ei dato, cuius opera maxime is condemnatus erit, partem dimidiam in publicum redigito. Quo ex loco terminus aberit, si quis in eum locum terminum restituere volet, sine fraude sua liceto facere, neve quid cui is ob eam rem hac lege dare damnas esto.

Lex Quinctia.

1697. Integram nobis servavit Iul. Frontinus De aquae ductibus c. 129. Lata lex a T. Quinctio Crispino consule an. u. c. 745. poenas constituit contra eos, quicunque aquarum publicarum ductus violaverint. Viros doctos qui seorsim legem ediderunt, Augustinum, Brissonium, Reinesium, Maffeium, Donatum et Io. Poleni in sua Frontini editione (Patav. 1722) de eadem commentarium enumerat Haubold. Monum. legal. p. 174. qui et ipse hanc legem exhibet. Quibus adde Morcellum De stil. CCCIIII. et G. H. H. Iordans De publicis urbium Romae et Constantinop. aquae ductibus. Bonn. 1844. p. 38. 64. 88 seqq. Recepit etiam Egger Serm. reliq. pag. 331.

T. Quinctius Crispinus cos. populum iure rogavit populusque iure scivit, in foro, pro rostris aedis divi Iulii p. k. Iulias. Tribus Sergia principium fuit. Pro tribu Sex. L. f. Varro. Quicunque post hanc legem rogatam rivos specus fornices fistulas tubulos castella lacus aquarum publicarum, quae ad urbem ducuntur, sciens dolo malo foraverit ruperit foranda rumpendave curaverit peiorave[4]) fecerit, quominus eae aquae earumve quaeque[5]) in urbem Romam ire cadere fluere pervenire duci possint, quove minus in urbe Roma et in iis aedificiis quae urbi continentia sunt erunt, in his hortis praedis locis, quorum hortorum praediorum locorum dominis pos-

---

1) *sestertiûm quinque millia nummûm.* Ita Arcer. sed Codd. Gudian. et Palatin. cum omnibus edd. ad Lipsium usque HS XXV. Rudorff. p. 399. — 2) *publicis.* Arcer. — 3) Gud. et Palat. *in res singulas ss. X. denuntiandi potestatem facito.* — 4) Ex emendatione Schulzii in editione Frontini Dederichiana. Codd. *peioreve;* Ed. Poleni: *peioremve.* — 5) Ed. Polen. *earumve qua* (i. e. aliqua); codd. plures *earumve quae qua*, unde Schulzius emendavit: *quaeque.* Iordansio delenda videntur *earumve quae* nata per duplicationem ex antegressis *eae aquae.*

sessoribusve aqua data vel adtributa est vel erit, saliat distribuatur dividatur, in castella lacus immittatur, is populo romano C millia [1]) dare damnas esto; et qui clam quid eorum ita fecerit, id omne sarcire reficere restituere aedificare ponere et celere demolire damnas esto sine dolo malo atque omnia, ita ut quicunque curator aquarum est erit, aut [2]), si curator aquarum nemo erit, tum is praetor qui inter cives et peregrinos ius dicit, multa pignoribus cogito coerceto; eique curatori, aut, si curator non erit, tum ei praetori eo nomine cogendi coercendi multae dicendae sive pignoris capiendi ius potestasque esto. Si quid eorum servus fecerit, dominus eius HS centum millia populo det. [3]) Si quis circa rivos specus fornices fistulas tubulos castella lacus aquarum publicarum, quae ad urbem Romam ducuntur et ducentur, terminatus steterit, ne quis in eo loco post hanc legem rogatum quid opponito molito obsepito figito statuito ponito collocato arato serito, neve in eum quid immittito, praeterquam eorum faciendorum reponendorum causa, quae hac lege licebit oportebit. Qui adversus ea quid fecerit, adversus eum siremps lex ius causaque omnium rerum omnibusque esto, atque uti esset esseque oporteret, si is adversus hanc legem rivum specum rupisset forassetve. Quominns in eo loco pascere herbam, fenum secare, sentes.... [4]) curatorum aquarum, qui nunc sunt quique erunt. Circa fontes et fornices et muros et rivos et specus, terminatus arbores vites vepres sentes ripae maceria salicta arundineta tollantur excidantur effodiantur excodicentur, utique recte factum esse volent; eoque nomine iis pignoris capio multae dictio coercitioque esto, idque iis sine fraude sua facere liceat ius potestasque esto. Quominus vites arbores, quae villis aedificiis maceriisve inclusae sunt, maceriae, quas curatores aquarum, causa cognita, ne demolirentur dominis permiserunt, quibus inscripta insculpta essent ipsorum, qui permisissent, curatorum nomina maneant, hac lege nihilum rogator [5]). Quominus ex iis fontibus rivis specibus fornicibus aquam sumere haurire iis quibuscunque curatores aquarum permiserint, praeterquam rota calice machina, liceat, dum neque puteus neque foramen novum fiat, eius hac lege nihilum rogator.

---

1) Schulzius addit *aeris*. Intellige: sestertiorum, ut infra est: HS centum millia. — 2) *aut* in omnibus codd. desideratur; addidit primus Brissonius, quem omnes reliqui editores secuti sunt. Sed laborat locus duplici difficultate: nam *omnia* non satis commode ad praecedentia refertur, atque etiam minus coniunctio *ut* ad verba *cogito*, *coerceto*. Qua propter admodum placet Iordansii coniectura ita legentis: *atque omnia ita ut, quicunque Curator aquarum est, iusserit; si curator aquarum nemo est* etc. — 3) Ursinus (in nott. ad Augustini librum de Legibus) sagaciter suspicatur, in voce *det* latere D. E. i. e. *damnas esto;* uti supra. — 4) Codicum hoc loco lacunam alii alio modo supplent. Dederich coniicit: *Quo minus in eo loco pascere herbam, fenum secare sentes prohibeant, curent Curatores aquarum qui nunc sunt, quique erunt. Circa fontes etc.* — 5) Codd. hic et in clausula legis: *rogatio;* quam lectionem Dederichius retinet, subaudiens: *esto.* Scaligeri emendatio est: *rogator*, ex formula in veteribus legibus solemni. Possit etiam scribi *rogatur.* V. Klenz. ad legem Serviliam p. 94.

Senatus consultum de philosophis et rhetoribus.

1698. Servaverunt Suetonius De claris rhetor. c. 1. et Gellius Noct. Att. XV, 11. In collectionem eiusmodi monumentorum receperunt Fulv. Ursinius ad Augustinum, Haubold Monum. leg. p. 8. Egger Lat. serm. reliq. p. 155.

C. Fannio Strabone, M. Valerio Messalla Consulibus [1]), M. Pomponius Praetor senatum consuluit.

Quod verba facta sunt de philosophis et de rhetoribus, de ea re ita censuerunt: ut M. Pomponius Praetor animadverteret, curaretque, uti ei e re publica fideque sua videretur ut Romae ne essent.

Senatus consultum de hastis Martiis.

1699. Est apud Gellium Noct. Att. IV, 6. qui hanc senatus consulti faciendi occasionem fuisse narrat: „Ut terram movisse nuntiari solet, eaque res procuratur, ita in veteribus memoriis scriptum legimus, nunciatum esse senatui, in sacrario in regia hastas Martias movisse. Eius rei causa senatus consultum factum est M. Antonio, A. Postumio Coss. eiusque exemplum hoc est.“ Assignandum est anno u. c. 654. ante Chr. 99. Exhibet Egger Lat. serm. reliq. p. 253.

Quod C. Iulius L. F. Pontifex nuntiavit, in sacrario in regia hastas Martias movisse, de ea re ita censuerunt, uti M. Antonius Consul hostiis maioribus Iovi et Marti procuraret et ceteris diis, quibus videretur, placandis. Utei procurasset, satis habendum censuerunt. Si quid succidaneis opus esset, robus succederet.

Quatuor senatus Decreta.

1700. Haec quatuor senatus Decreta sive auctoritates anno u. c. 703 ante Chr. 50 perscriptas communicavit Coelius in epistola cum Cicerone (Epist. ad Divers. VIII, 8). Primum decretum est de provinciis consularibus; alterum statuit, ne quis eorum qui potestatem habent intercedendi, moram afferant quo minus de re publica ad senatum referatur; tertium est de militibus in exercitu Caesaris; quartum de provinciis praetoriis. Recepit Egger Lat. serm. reliq. p. 289. qui cum Le Clerc (Des journaux des Romains p. 208) ex Actis senatus petita arbitratur.

I. S. C. auctoritas. Pridie kal. Octob. in aede Apollinis. Scrib. affuerunt L. Domitius Cn. F. Fab. Ahenobarbus, Q. Caecilius Q. F. Fab. Metellus Pius Scipio, L. Villius L. F. Pom. Annalis, C. Septimius T. f. Quirina, C. Lucceius C. F. Pup. Hirrus, C. Scribonius C. Pop. Curio, A. Atteius L. F. An. Capito, M. Eppius M. F. Terentina. Quod M.

---

1) anno u. c. 593.

Marcellus consul v. f.[1]) de provinciis consularibus, d. e. r. i. c.[2]) Uti L. Paulus C. Marcellus Coss. cum magistratum iniissent, ex a. d. kal. Mart. quae in suo magistratu futurae essent, de consularibus provinciis ad senatum referrent; neve quid prius ex [a. d.] kal. Mart. ad senatum referrent; neve quid coniunctim de ea re referretur a consulibus; utique eius rei causa per dies comitiales senatum haberent, s. q. c.[3]) facerent; et quum de ea re ad senatum referretur a Coss., eorum qui in CCC iudicibus essent, sex adducere[4]) liceret; si quid de ea re ad populum plebemve lato opus esset, uti Ser. Sulpicius M. Marcellus coss. praetores tribunique plebei, quibus eorum videretur, ad populum plebemve ferrent: quod ii non tulissent, uti, quicunque deinceps essent, ad populum plebemve ferrent. I. N.[5])

II. Prid. kal. Octob. in aede Apollinis. Scrib. affuerunt L. Domitius Cn. F. Fab. Ahenobarbus, Q. Caecilius Q. Fab. Metellus Pius Scipio, L. Villius L. F. Pom. Annalis, C. Septimius T. F. Quirina, C. Scribonius C. F. Pop. Curio, L. Atteius L. F. An. Capito, M. Eppius M. F. Terentina. Quod M. Marcellus cos. v. f. de provinciis, d. e. r. i. c. Senatum existimare neminem eorum qui potestatem habent intercedendi impediendi, moram afferre oportere, quo minus de r. p. p. r. Q.[6]) ad senatum referri senatique consultum fieri possit; qui impedierit prohibuerit, eum senatum existimare contra rempublicam fecisse. Si quis huic s. c. intercessisset, senatui placere auctoritatem perscribi, et de ea re ad senatum populumque referri. — Huic s. c. intercessit C. Coelius, L. Vinicius, P. Cornelius, C. Vibius Pansa, Trib. pl.

III. Item senatui placere de militibus qui in exercitu C. Caesaris sunt: qui eorum stipendia emerita aut causas, quibus de causis missi fieri debeant, habeant, ad hunc ordinem referri, ut eorum ratio habeatur causaeque cognoscantur. Si quis huic s. c. intercessisset, senatui placere auctoritatem perscribi et de ea re ad hunc ordinem referri. — Huic s. c. intercessit C. Coelius, C. Pansa, tribuni pl.

IIII. Itemque senatui placere in Ciliciam provinciam, in octo reliquas provincias, quas praetorii pro praetore obtinerent, eos, qui praetores fuerunt, neque in proviciam cum imperio fuerunt, quos eorum ex s. c. cum imperio in provincias pro praetore mitti oporteret, eos sortito in provincias mitti placere: si ex eo numero quos ex s. c. in provincias ire oporteret, ad numerum non essent, qui in eas provincias proficiscerentur: tum uti quodque collegium primum praetorum fuisset, neque in provincias profecti essent, ita sorte in provinciam proficiscerentur: si ii ad numerum non essent,

---

1) verba fecit. — 2) de ea re ita censuerunt. — 3) senatusque consultum. — 4) locum corruptum Orellius ita corrigendum coniicit: *eos ex iudicio abducere.* — 5) intercessit nemo. — 6) re publica populi romani Quritium.

tunc deinceps proximi cuiusque collegii, qui praetores fuissent, neque in provincias profecti essent, in sortem coicerentur, quoad is numerus effectus esset, quem ad numerum in provincias mitti oporteret. Si quis huic s. c. intercessisset, auctoritas perscriberetur. — Huic s. c. intercessit C. Coelius, C. Pansa, tribuni pl.

Senatus consultum de mense Augusto.

1701. Macrobius Saturn. I, 12 servavit, quanquam exordium praetermittens. Factum est senatus consultum, ut e Dione Cassio LV, 6 constat, anno u. c. 745. Inest libro quoque Eggeri Lat. serm. reliq. p. 333.

Cum imperator Caesar Augustus mense Sextili, et primum consulatum inierit, et triumphos tres in urbem intulerit, et ex Ianiculo legiones deductae, secutaeque sint eius auspicia ac fidem; et Aegyptus hoc mense in potestatem populi romani redacta sit; finisque hoc mense bellis civilibus impositus sit; atque ob has causas hic mensis huic imperio felicissimus sit ac fuerit, placere senatui, ut mensis Augustus appelletur.

Senatus consulta sex ad curam aquarum pertinentia.

1702. Haec senatus consulta Frontini commentario de aquaeductibus inclusa habentur, unde decerpserunt Augustinus, Brissonius, Reinesius, Donatus, Terassonus, laudati ab Hauboldo, qui Monumentis legalibus a se editis eadem addidit p. 170, ut etiam Egger. Lat. serm. reliq. p. 328. Explicuerunt praeter Frontiniani operis editores, C. G. de Winckler Dissert. de iure impetratae aquae Lips. 1749. 4. et Opusc. minor. Vol. II. P. I. p. 1—50. Iordans de publicis urbium Romae et Constantinopolis aquaeductibus. Bonnae. 1845. qui quidem et haec senatus consulta et legem Quinctiam cum plurimis inscriptionibus ad aquarum curam pertinentibus in Dissertationis Appendice recepit p. 68—90. Textum repraesentamus secundum editionem Frontini Dederichianam (Vesaliae. 1841).

I.

Quod Q. Aelius Tubero Paullus Fabius Maximus Coss.[1]) V. F. de iis qui curatores aquarum publicarum ex consensu senatus a Caesare Augusto nominati essent, ordinandis, D. E. R. Q. F. P. D. E. R. I. C. Placere huic ordini eos qui aquis publicis praeessent, cum eius rei causa extra urbem essent, lictores binos et servos publicos ternos, architectos singulos et scribas et librarios, accensos praeconesque totidem habere; quot habent ii per quos frumentum plebei datur; cum autem in urbe eiusdem rei causa aliquid agerent, ceteris apparitoribus iisdem, praeterquam lictoribus, uti[2]); utique

1) anno u. c. 742. ante Chr. 11. — 2) *uti,* quod in codd. omnibus desideratur, Brissonius supplevit.

quibus apparitoribus ex hoc s. c. curatoribus aquarum uti liceret, eos diebus X proximis, quibus S. C. factum esset, ad aerarium deferrent; quique ita delati essent, iis praetores aerarii mercedem, cibaria quanta praefecti frumento dando dare deferreque solent, annua darent et adtribuerent, iisque eas pecunias sine fraude suas facere liceret. Utique tabulas chartas ceteraque, quae eius curationis causa opus esset iis curatoribus praeberi, ea Q. Aelius Paullus Fabius coss. ambo alterve, si iis videbitur, adhibitis praetoribus qui aerario praesint, praebenda locent; itemque, cum viarum quoque curatores frumentique parte quarta anni publico fungantur [1]) ministerio, ut curatores aquarum iudiciis vacent privatis publicisque. (Frontin, de Aquaeductibus urbis Romae, cap. 100.)

II.

Quod Q. Aelius Tubero, Paullus Fabius Maximus coss. v. f. de numero publicorum salientium, qui in urbe essent intraque aedificia urbi coniuncta, quos M. Agrippa fecisset, q. [2]) f. p. d. e. r. i. c. Neque augeri placere neque minui numerum publicorum salientium, quos nunc esse retulere ii quibus negotium a senatu est imperatum ut inspicerent aquas publicas, inirentque numerum salientium publicorum; itemque placere curatores aquarum, quos Caesar Augustus ex senatus auctoritate nominavit, dare operam ut salientes publici quam adsiduissime interdiu et noctu aquam in usum populi funderent. (Frontin, Ibid., cap. 104.)

III.

Quod Q. Aelius Tubero, Paullus Fabius Maximus coss. v. f. quosdam privatos ex rivis publicis aquam ducere, q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c. Ne cui privato aquam ducere ex rivis publicis liceret, utique omnes ii quibus aquae ducendae ius esset datum, ex castellis [3]) ducerent; animadverterentque curatores aquarum, quibus locis intra extra urbem apte castella privati facere possent, ex quibus aquam ducerent, quam ex castello communem accepissent a curatoribus aquarum; nei cui eorum quibus aqua daretur publica, ius esset intra quinquaginta pedes eius castelli, ex quo aquam ducerent, laxiorem fistulam subiicere quam quinariam. (Frontin, Ibid., cap. 106.)

IV.

Quod Q. Aelius Tubero, Paullus Fabius Maximus coss. v. f. constitui oportere quo iure intra extraque urbem ducerent aquas ii

---

1) Codd. *fungebantur*, quam lectionem Polenus retinet ita explicando: itemque constitutum fuit, ut Curatores aquarum vacent iudiciis ea quarta parte anni cum (i. e. quando) Curatores viarum frumentique publico fungebantur ministerio. Brissonius totam hanc enunciationem a senatusconsulto separat atque Frontinianae orationis textui attribuit. Dederichii Edit. *fungantur*. — 2) Iordansio inserendae hic videntur ad exemplum reliquorum senatus consultorum notae D. E. R. (de ea re). — 3) Cod. Vatican *castellis publicis ducerent;* quam lectionem recepit Schultz.

quibus adtributae essent, q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c. Uti iis usque maneret adtributio aquarum, exceptis quae in usum balnearum essent datae aut Augusti nomine, quoad iidem domini possiderent id solum, in quo accepissent aquam. (Frontin, Ibid., cap. 108.)

V.

Quod Q. Aelius Tubero, Paullus Fabius Maximus coss. v. f. de rivis specibus fornicibusque Iuliae Marciae Appiae Tepulae Anionis reficiendis, q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c. Uti cum ii rivi specus[1]) fornices quos Augustus Caesar se refecturum impensa sua pollicitus senatui est, reficerentur; ex agris privatorum terra limus lapis testa arena[2]) ligna ceteraque quibus ad eam rem opus esset, unde quaeque eorum proxime sine iniuria privatorum tolli sumi portari possent, viri boni[3]) arbitratu aestimata darentur tollerentur sumerentur exportarentur, et ad eas res omnes exportandas earumque rerum reficiendarum causa, quotiens opus esset, per agros privatorum sine iniuria eorum itinera actus paterent darentur. (Frontin, Ibid., cap. 125.)

VI.

Quod Q. Aelius Tubero, Paullus Fabius Maximus coss. v. f. aquarum quae in urbem venirent itinera occupari monumentis et aedificiis et arboribus conseri, q. f. p. d. e. r. i. c. Ad reficiendos rivos specusque et quae per ea opera reipublicae corumpuntur[4]), placere circa fontes et fornices et muros utraque ex parte vacuos quinos denos pedes patere, et circa rivos qui sub terra essent, et specus intra urbem et extra urbem, intra continentia aedificia utraque ex parte quinos pedes vacuos relinqui, ita ut neque monumentum in his locis, neque aedificium post hoc tempus ponere, neque conserere arbores liceret; si quae nunc essent arbores intra id spatium, exciderentur, praeterquam si quae villae continentes et inclusae aedificiis essent; si quis adversus ea commiserit, in singulas res poena HS dena millia essent, ex quibus pars dimidia praemium accusatori daretur, cuius opera maxime convictus esset qui adversus hoc s. c. commisisset; pars autem dimidia in aerarium redigeretur; deque ea re iudicarent cognoscerentque curatores aquarum. (Frontin, Ibid., cap. 127.)

---

1) *specus*, quae vox in codd. desideratur, ex praecedentibus restituit Schulzio auctore Dederich. — 2) Ex emendatione Dederichii; codd. et editiones antecedentes Dederichianam: *terram limum lapidem testam arenam.* — 3) vocem *boni*, qua codd. carent, recte inseruit Iocundus. — 4) Codices: Cum ad reficiendos rivos specusque per quae et opera publica corrumpantur. Editiones omittunt omnes vocem *cum*, quippe quae geminata sigla praecendente C irrepserit. Polenus: *Ad reficiendos rivos specusque per quae et opera publica corrumpuntur.* Schulzius in Ed. Dederichiana coniicit: *Cum ad reficiendos rivos specusque pertineat, neque ea opera aquae publicae corrumpantur*; Iordans: *Ad reficiendos rivos specusque, quae per arbores et opera apposita corrumpantur, placere etc.* coniectura ad loci sententiam admodum accomodata. Nos Dederichianae editionis lectionem retinuimus, esti non usquequaque placet.

§. 4. Imperatorum Edicta et Rescripta.

Sanctio pragmatica Vespasiani ad civitatem Saboram.

1703. Tabula aerea ad Canetum oppidum sive circa Mallaga Cannate, quae olim Sabora, a rustico arante reperta. Ediderunt: Fabricius Monument. IV. p. 20. Gruterus Thes. p. 164, 1, Io. Mariana Hispania illustrat. Tom. II. p. 296; Th. Io. Pigeaud Dissertatio de Vespasiano eiusque iurisprudentia. Lugd. Bat. 1762, 4. p. 74. A. G. Cramer De Vespasiano. Ienae. 1785. 8. p. 204. alii, quos enumerat Haubold. Monum. leg. p. 226.

Imp. Caes. Vespasianus Aug. Pont. max. Trib. pot. VIII. Imp. XX. Cos. IX.[1]) S. D.[2]) IIII viris et Decurionibus Saboren.

Cum multis difficultatibus civitatem[3]) vestram iam premi indicetis, permitto vobis, oppidum sub nomine meo ut voltis in planiciem[4]) exstruere. Vectigalia, quae a divo Augusto accepisse dicitis, custodio. Si qua nova adicere voltis, de his Procos.[5]) provinc. adire debetis[6]): ego enim responso prius ab eo non accepto constituere nihil possum. Decretum VIII kal. easdem. Valete.

C. Corn. Severus, M Septimius Coelius II viri P. P. F. C.[7])

Rescriptum Vespasiani ad rem publicam Vanacinorum.

1704. Repertum in lamina aerea in vico plagae septentrionalis insulae Corsicae. Ediderunt: Muratorius Thes. inscr. T. II. p. 1091. et T. IV. p. 204. Th. Io. Pigeaud D. de Vespasiano. Lugd. Bat. 1762. 4. p. 75. Haubold Monum. legal. p. 228. Orell. 4031.

Imp. Caesar Vespasianus Augustus magistratibus et senatoribus Vanacinorum salutem dicit.

Otacilium Sagittam amicum et procuratorem meum ita vobis praefuisse, ut testimonium vestrum mereretur, delector.

De controversia finium, quam habetis cum Marianis, pendenti ex iis agris, quos a procuratore meo Publilio Memoriale emistis, ut finiret Claudius Clemens procurator meus, scripsi ei et mensorem misi.

Beneficia tributa vobis a divo Augusto post septimum consulatum, quae in tempora Galbae retinuistis confirmo.

Egerunt legati: Lasemo Leucani F. sacerd. Aug. Eunus Tos-

---

1) a. u. c. 832. a. Chr. 79. — 2) salutem dicit. Apud Marianam plene scripta leguntur et aliis numeris: *pontifex maximus*, *tribunitiae potestatis VIIII. imp. XIIX. cos. VIII. salutem dicit IIII viris et decurionibus Saborensium.* — 3) pro *civitatem* Mariana: *infirmitatem* et mox sine *iam.* — 4) *in planum* Marian. — 5) *proconsulem* omisso vocabulo *provinc.* Marian. — 6) *debebitis.* Marian. — 7) pecunia publica faciundum curaverunt. Sed Mariana: *publica pecunia in aere inciderunt.*

masi F. sacerd. Aug. C. Arruntio Catello Celere, M. Arruntio Aquila Cos.[1]) IIII Idus Octobr.

Epistola Domitiani spectans ad litem inter Falerienses et Firmanos de subsecivis.

1705. In tabula aenea effossa in Piceno apud Falerienses (Falerone) 1599, quae a civitate Faleriensi Aldobrandinio Cardinali an. 1604 dono data Romaeque olim asservata ubi nunc sit ignoratur; sed in Portugalliam Roma non multis abhinc annis translatam esse Borghesius suspicatur (Annali dell' instituto di corrispond. arch. Tom. XI. p. 40). Ediderunt: Nicol. Rigaltius Observ. ad scriptores rei agrar. p. 45. vel p. 230 Ed. Goesii; Gruterus Thes. p. 1033; Maffei Istoria diplom p. 23. alii quos nominat Haubold, qui recepit inter Monum. legal. p. 230. Addendi sunt Morcellius Opera epigraph. Tom. I. p. 304. Orell. 3118. Gaetan. De Minicis (in Annali dell' instituto arch. T. XI. p. 38) qui hanc epistolam de exemplo ad authenticam tabulam accurate expresso (fac simile) quod in oppido Falerone asservatur transcriptum edidit et contra suspicionem falsitatis ab aliquibus motam defendit.

Imp. Caesar divi Vespasiani F. Domitianus Augustus Pontifex max. Trib. potest. Imp. II. Cos. VIII designat. VIIII. P. P. salutem dicit IIII viris et Decurionibus Faleriensium ex Piceno.

Quid constituerim de subsicivis cognita causa inter vos et Firmanos ut notum haberetis[2]), huic epistulae subiici iussi.

P. Valerio Patruino .... Cos.[3]) XIIII. kal. Augustas.

Imp. Caesar divi Vespasiani F. Domitianus Aug. adhibitis utriusque ordinis splendidis viris cognita causa inter Falerienses et Firmanos pronuntiavi quod subscriptum est.

Et vetustas litis, quae post tot annos retractatur a Firmanis adversus Falerienses vehementer me movet, cum possessorum securitati vel minus multi anni sufficere possint, et divi Augusti diligentissimi et indulgentissimi erga Quartanos suos Principis epistula, qua admonuit eos ut omnia subsiciva[4]) sua colligerent et venderent, quos tam salubri admonitioni paruisse non dubito; propter quae possessorum ius confirmo. Valete. D.[5]) XI. k. Aug. in Albano.

Agente curam: T. Bovio Vero.
Legatis: P. Bovio Sabino,
P. Petronio Achille D. D. .. P.[6])

Exempl. epistolae Imperatoris Hadriani scriptae ad Quietum de cleris agri Aezanensi Iovi dicatis.

1706. Si in quantas particulas, *quos cleros* appellant, ager Aezanensi Iovi dicatus a regibus divisus *sit*, non apparet: optimum

1) Intra an. u. c. 822—832. p. Ch. 69—79. Marin. Att. arv. I. p. 149 anno p. Ch. 71 assignat. — 2) *haberitis*. Minicis. — 3) consul suffectus ann. u. 835; at collega ignotus. — 4) *subpsiciva*. Minic. — 5) datum. — 6) de decem primis.

est, sicut tu quoque existimas, eum qui in vicinis civitatibus clerorum nec maximus *nec mini*mus est, observari; et si, cum Mettius Modestus con*suluit*[1]), ut vectigal pro his penderetur, constitit qui essent clerici[2]) agri, aequom est ex *hoc* tempore vectigal pendi. *Sic con*stitit iam ex hoc tem*po*re vectigal penden*dum*; at si quae morae, *Quiete, tibi* obs*titerint*...... — Texier Description de L'Asie mineur. Tom. I. p. 103. Cf. infra §. 6. epistola Quieti.

Imperatoris Antonini Pii rescriptum ad Sextilium Acutanum.

1707. Includitur hoc rescriptum inscriptione graeca mutilata, Smyrnae in marmore reperta. Eadem libellum exhibet Sextilii cuiusdam Acutiani graece scriptum petentis ab Antonino Pio, ut sibi exemplar describere liceat sententiae, quam Hadrianus secundum eum dixerat, deinde hoc Antonini rescriptum latine. Ediderunt hoc monumentum Maittaire Marm. Oxon. p. 60, 180. Spon. Miscel. p. 352. Th. Smithi Opusc. p. 58 atque is quidem in quibusdam accuratius, minus accurate Murat. 326, 4; tum Orell. 3119. Spangenberg. p. 241. Maffei Istor. diplom. p. 27 hoc monumentum commemorans, aliquanto plenius Oxoniensi et Sponiano eiusdem exemplum penes se esse scribit. Rescriptum solum sine graeca inscriptione Morcellus operi suo inseruit (Oper. epigr. T. II. p. 177). Rescriptum Antonini in marmore sequitur subscriptio graeca cum testibus; postremum in clausula haec verba latina adduntur: Stasime Dapene (alii: Dapeni) edit..... ex forma sententiam vel constitutionem.

Imp. Caesar F. Aelius Hadrianus Antonius Pius Sextilio Acutiano.

Sententiam divi patris mei...si quid pro sententia dixit, describere[3]) tibi permitto. Rescripsi.

Recogn.[4]) Undevicensimus. Act. VI. Idus April Romae. Caesare Antonino II. et Praesenti II. Cos.[5])

Edictum Diocletiani, Maximiani, Constantii et Galerii de pretiis rerum.

1708. Duo huius inscriptionis, quae et propter magnitudinis mensuram et propter argumenti gravitatem maxime insignibus antiquitatis romanae monumentis adnumeranda est, supersunt exempla, Stratonicense et Aquense, sed utrumque mutilatum. Exemplum Stratonicense in oppido Eski-Hissar, quae olim urbs Stratonicea in Caria fuit, in lapide anno 1709 repertum et a Sherardo, tunc temporis apud Smyrnenses Consule Britannico mercimoniis curandis constituto descriptum est. Quod quidem apographum transmissum in Angliam comiti de Oxford, posthac in Museum Britannicum transiit ubi nunc inter codices Harleianos Cod. 7509 asser-

---

1) Pro: *consuluit*, quod est supplementum Texierii potius legendum videtur: *constituit*. — 2) vel: cleris divisi agri. Texier. — 3) rescribere. *Orel.* — 4) recognovi; subscriptio est tabellionis, cui nomen erat Undevicesimus. Prior subscriptio (rescripsi) principis est. — 5) Post Chr. 139.

vatur. Eiusdem inscriptionis Stratonicensis apographum, sed quod tantum rerum venalium indicem continet, eodem fere tempore Iacobo Cupero obtigerat, ut ex eius ad Lacrozium epistola anno 1712 scripta (Epistol. XXXII. p. 109) apparet. Ex apographo Sherardiano partem edicti, quae pretia rerum continet, primus G. M. Leake edidit in: Iournal of a tour in Asia Minor. London. 1824. p. 329 seq. Denuo nostra aetate Bankesius Anglus Asiam peragrans, hoc monumentum in oppido Eski-Hissar anno 1817 reperit transcripsit atque ut primum in Europam rediit apographum scripturae formam accuratissime exprimens tabula lithographica repraesentari curavit, cuius in tabulae titulo pauca haec verba de lapide Stratonicensi addidit: „Fac simile of a roman tariff fixing a maximum in price for all manner of commodities; discoverd and copied in the year 1817 at Eski-hissar, supposed the ancient Stratonice in Caria. It is inscribed on the external wall of a marble prostyle edifice, which was perhaps the Βουλευτήριον of the city. The greatest latitude of the inscription is 23 feet 4 inches; its greatest heigh 9 feet. Printed by Hullmandel. (i. e. Exemplar taxationis romanae, qua praefinitur maximum pretium speciebus singulis, quae inventa et exscripta est anno 1817 Eski-hissar, quo loco antiqua Stratonicea Cariae exstitisse creditur. Insculpta est in pariete aedis prostylae marmoreae quod fuit fortasse olim civitatis eiusdem βουλευτήριον. Maxima latitudo inscriptionis est pedum 23 pollicum 4; altitudo pedum 9. — Hullmandel exsculpsit.) Tabula lithographica Bankesiani apographi quum non bibliopolarum commercio traderetur sed ab editore cum paucissimis communicaretur, anno demum 1825 publici iuris facta est per Aloysium Cardinalem, qui exemplar huius tabulae lithographicae nactus accuratissime chalcographicae artis ope repetendum curavit et de edicto Diocletiano commentatus est in Prodromo ad illustrationem lapidis Stratonicensis, inserto actis academiae romanae (Atti dell' accademia romana di archeologia. Tom. II. Rom. 1825. pag. 683 seqq.) Bankesii apographo ita evulgato alia editio edicti subsecuta est in Memorie romane di antichita e belle arti. 1825. Tom. II. p. 29. Et in Giornale arcadico Tom. XCVII. Gennaio. 1827. p. 41. Marmor Stratonicense ad cuius exemplar editiones edicti adhuc commemoratae factae sunt, a capite mutilatum praescriptione nominum Imperatorum caret, ut de auctoribus edicti tantum coniicere licuerit; exhibet tamen exordium edicti et indicem pretiorum, sed in utraque parte pluribus locis obliterata. Exordium edicti duabus columnis, index pretiorum quatuor columnis scriptus est, literarum ductibus nec satis claris nec iusto spatio separatis et scriptura admodum mendosa, ut graecum marmorarium in latinae linquae et scripturae usu minus exercitatum facile dignoscas.

Novum edicti supplendi et explicandi subsidium accessit altero exemplo Aquensi, quod tabulae lapideae insculptum anno 1807 ex Aegypto Massiliam advectum, tum Romam delatum, nunc Aquis Sextiis (Aix) in museo Salleriano asservatur. Atque haec quidem inscriptio continet praescriptionem imperatoriorum nominum initio edicti positam ut iam de auctoribus edicti prius ignoratis certo constet, et maiorem exordii partem: altera exordii parte et indice pretiorum mutilata. Explicare sategerunt

inscriptionem Marinius et Marcellinus de Fonscolombe in: Recueil des Memoires de l'Academie d'Aix. Vol. III. Aquis Sextiis 1827. sed non felici successu, quoniam Stratonicensis lapidis notitia nondum ad eos pervenerat. Leakius huius inscriptionis Aquensis notitiam per Vescovalium Londini commorantem nactus atque ab eodem de uno eodemque utriusque tabulae et Stratonicensis et Aquensis argumento certior factus, utramque coniunxit et commentatione illustratam edidit, quae inscribitur: On a Edict of Diocletian fixing a Maximum of prices throughout the Roman empire a. d. 303. by W. M. Leake Esq. London. 1826. posthac inserta libro qui inscribitur: Transactions of the Royal society of literature of the united Kingdom. Vol. I. London. 1829. p. 181. Leakii commentatio Fonscolombio ansam dedit, ut commentationi suae Actis academiae Aquensis insertae secundas curas adhiberet iterumque ederet hoc titulo: Memoire sur le preambule d'un Edit de l'Empereur Diocletien relatif au prix des denrées dans les provinces de l'Empire romain; accompagné de deux planches lithographiés par M. Marcellin de Fonscolombe, Membre de la societé academique d'Aix. Paris. 1829. 114 pagg.

Hactenus de utroque edicti Diocletiani exemplo et de primis utriusque editoribus. Nunc reliquarum editionum et de edicto commentationum recensum infra addi oportet. Pleniorem edicti notitiam dedit idque illustravit comparatis rerum pretiis Moreau de Ionnés in Memoires de l'Academie des Inscript. cuius commentationis epitomen dederunt ephemerides nostrates quae inscribuntur: Zeitung für die elegante Welt 1826. 14 August. et Morgenblatt für gebildete Staende. 1827 n. 99. 100. Inter Monumenta legalia recepit Hauboldus partem edicti quae pretiorum indicem continet pag. 268, integrum edictum in Appendice Monum. legal. p. 1—22. ex Leakii editione (On an Edict of Diocletian) expressum, additis variantibus Sherardiani et Bankesiani exemplorum lectionibus. Ad Bankesii tabulam lithographicam recensuit Angelus Maius (nam Fonscolombii exemplo ad lapidem Aquensem expresso caruit) et obliteratos edicti locos felici sagacitate restituit in Scriptorum veterum Nova Collectione. Romae. 1831. Tom. V. p. 296—316. In explicandis edicti argumento, causis, rerum pretiis operam navarunt Giraud Recherches sur le droit de propriété chez les Romains Vix. 1838. 8. Pieces iustificat. p. 32. et Dureau de la Malle Economie politique des Romains. Paris. 1840. Tom. I. chap. XII. (Prix des denrées d'apres l'inscription de Stratonicée) et chap. XIII (Prix de la iournée de l'homme libre) p. 111—134) quorum inprimis Dureaud de la Malle de hac inscriptione illustranda egregie meruit et sua ipsius disputatione et Borghesii, summi in hoc genere arbitri, quem consuluerat responso nobiscum communicando; Moreau de Ionnès Sur l'economie domestique des Romains; Iournal des Economistes. Paris. 1842. Tom. III. p. 42. Nostrates viri docti antiquarum literarum studiosi, quod sane mireris, huius monumenti haud uno nomine eximii adhuc fere obliti esse videntur. Nam praeter Ch. L. F. Schultz in libro qui inscribitur: Grundlegung zu einer geschichtlichen Staatswissenschaft der Römer. Köln. 1833. in tanta librorum ad studia antiquitatis pertinentium apud nos copia non inveni scriptorem qui accuratius de hac inscriptione exponeret.

Notas in rerum venalium qui edicto comprehenditur indice additas alii aliter explicarunt. Plerumque signum asterisi (·X·) ex usu communi pro denario eoque argenteo accipiebatur. Sed ita supputata pretia rerum omnem modum tanto excedunt, ut admitti non possint. Nam ex hac supputatione exempli causa lenticulae medimnus (Scheffel) qui sex modios aequiparat sexcentis denariis i. e. nonaginta thaleris constaret. Aliam rationem iniit Ch. L. F. Schultz l. l. p. 631 seqq. Is enim asterisci signum non denarium neque omnino ullum nummum intelligit, sed Isidorum Orig. I, 20 testem adhibens, omissionis signum ad significanda in diversis provinciis diversa rerum pretia maxima, secundum proportionem quandam legibus constitutam pro medio sive forensi pretio cuiusque provinciae a magistratibus definienda et in tabulis publicis proponenda. Numeros autem additos maxima rerum pretia in Italia et in orientalibus imperii romani provinciis habet ex hac proportione constituta; neque iisdem numeris denarios denotari, sed asses, qui quaterni sestertium efficiunt. Neque minus ut pretia rerum ad moderatam mensuram redigantur, notam M non modium sed medimnum explicat. Praeterea K. M. intelligit: Carium modium; F. M. frygium sive phrygium modum. Quibus haec interpraetatio difficultatibus laboret, non attinet uberius demonstrari. Multo meliora et certiora dedit Borghesius, (l. l.) qui primus in hac causa ianuam verae interpretationis aperuisse videtur. Is igitur asteriscum pro denario accipit, sed denario aereo, quales Valeriani et Gallieni tempore cudi coeperunt quatuor assaria valentes, qui viceni quaterni denarium argenteum aequiparabant. Quo fit, ut denarius in hoc indice notatus ex Franco-gallicae monetae ratione ad duas centesimas et dimidiam ($2\frac{1}{2}$ centimes) redigatur. Notam M̊ modium; notam K M̊ castrensem modium, qui duplo maior est, Borghesius interpretatur. Notam FM legendam censet SM. i. e. sesquimodium. Nos in textu repraesentando et in adnotatione Angelum Maium, in notis explicandis Borghesium sequimur.

DD. NN. imperator. Caesar. C. Aurel. Val. Diocletianus P. F. Inv. Aug. Pont. Max. Germ. Max. VI. Sarm. Max. IIII. Persic. Max. II. Britt. Max. Armen. Max. Medic. Max. Adiabenic. Max. Trib. P. XVIII. Coss. VII. Imp. P. P. Procoss.

Et Imp. Caes. M. Aurel. Val. Maximianus P. F. Inv. Aug. Pont. Max. Germ. Max. V. Sarm. *Max. IIII. Persic. Max. II. Brit. Max. Armenic. Max. Medic. Max. Adiaben. Max. Tri*b. P. XVII. Coss. VI. Imp. XVII. p. p. Procoss.

Et Fla. Val. Constantius Germ. Max. II. Sarm. Max. II. Persic. Max. II. Britt. Max. Sarm. Max. Armenic. Max. Medic. Max. Adiaben. Max. Trib. P. VIIII. Coss. III. Nobil. Caes.

Et. C. Val. Maximianus Germ. Max. II. Sarm. *Max. II. Persic. Max. II. Britt. Max. Armenic. Max. Medic. Max. Adia*b. Max. Trib. P. VIIII. Coss. II. Nobil. Caes.

Dicunt:

Fortunam rei publicae nostrae, cui iuxta immortales deos bellorum memoria quae feliciter gessimus gratulari licet, tranquillo or-

bis statu, et in *gre*mio altissimae quietis locato, etiam pacis bonis, propter quam sudore largo laboratum est, disponi fideleter, adque ornari decenter, honestum publicum et romana dignitas maiestasque desiderant: ut nos, qui benigno favore numinum aestuantes de praeterito rapinas gentium barbararum, ipsarum nationum clade compressimus, in aeternum fundatam quietem *populorum nostrorum* saepiamus. Etenim si eos quibus nullo sibi fine proposito ardet avaritia desaeviens, qua sine respectu generis humani, non annis modo vel mensibus aut diebus, set paene horis ipsisque momentis, ad incrementa sui et augmenta festinant, aliqua continentiae ratio frenaret: vel si fortunae communes aequo animo pepeti possent hanc debachandi licentiam, qua pessime in dies eiusmodi sorte lacerantur: dissimulando [1]) forsitam adque reticendo religiosi in deos videremur, cum detestandam inmanitatem condicionemque miserandam communis animorum patientia temperaret. Sed, quia una est cupido furoris indomiti, nullum communis necessitudinis habere [2]) dilectum; et gliscentis avaritiae ac rapacitatis aestuantis ardoribus, velut quaedam religio apud inpro*bos* aestimatur [3]), in lacerandis fortunis omnium, necessitate potius, quam voluntate destitui; adque ultra conivere non possunt quos ad sensum miserrimae condicionis egestatis extrema traxerunt: convenit prospicientibus nobis, qui parentes sumus generis humani, arbitram rebus in*tolerandis curam adhibere*; ut quod speratum diu humanitas ipsa praestare non potuit, ad commune omnium temperamentum remedii provisiones nost*rae suppeditent* [4]). *Hu*ius quidem causae, quantum communis omnium conscientia recognoscit, et ipsarum rerum fides clamat, paene sera pro*curandae* consilia molimur, et remedi inventa comiubemus; ut quod expectandum fuit per iura naturae, in gravissimis deprehensa delictis ipsa se emendaret humanitas: longe melius existimantes non ferendae direptionis notas a communibus iudiciis ipsorum sensu adque arvitrio supmoveri, quos cottidie in peiora praecipites, et in publico nefaria quadam animorum caecitate vergentis, inimicos singulis, et universis reos atrocissimae inhumanitatis gravis no*xa* ediderat. [5]) Ad remedia igitur iamdiu rerum necessitate desiderata prorumpimus: et securi quidem querellarum, ne aut intempestivo aut superfluo medelae nostrae interventu vel apud inprobos levior aut vilior aestimaretur, qui tot annorum reticentiam nostram, praeceptionem modestiae sentientes, sequi tamen noluerunt. Quis enim adeo optunsi pectoris, et a sensu humanitatis extorris est, qui ignorare possit, immo non senserit, in venalibus rebus, quae vel in mercimoniis aguntur, vel diurna urbium

1) Lap. *dissimulandi* et mox *reticendi*,. — 2) Ed. *habere velint*. Ego delevi supplementum *velint*, respiciens ad superiorem lapidis lectionem *quia una est*. — 3) Ita lap. At in ed. *quadam religione apud improbos firmatum aestimetur*. Ego mutationes et supplementa omisi. — 4) Heic supplementa mutationesque alienas non recepi. — 5) Ita ed. Mihi placeret reddiderat. Certe lapis straton. non habet in litura nisi *rat*.

conversatione tractantur, in tantum se licentiam diffudisse pretiorum, ut effrenata libido rapiendi, nec rerum copia, nec annorum ubertatibus mitigaretur; ut plane eiusmodi hominis, quos haec officia exercitos habent, dubium non sit senper pendere animo, ac etiam de siderum motibus auras ipsas tempestatesque captare; neque iniquitate sua perpeti posse, ad spem frugum futurarum inundari superi*acto semine*[6]) arva felicia: ut qui detrimentum sui existiment caeli ipsius temperamentis abundantiam rebus provenire; et quibus senper studium est in quaestum trahere etiam beneficia divina, ac publicae felicitatis afluentiam stringere, rursusque annis sterili*bus frugum contr*actibus adque institorum officiis nundinari: qui singuli maximis divitiis diffluentes, quae etiam populosam Asiam explere potuissent, consectentur peculia, et laceratrices centensimas persequantur? Eorum avaritiae modum statui, provinciales nostri, communis humanitatis ratio persuadet. Sed iam etiam ipsas causas, quarum necessitas tandem pro*icere*[7]) diu prolatam patientiam conpulit, explicare debemus; ut quamvis difficile sit toto orbe avaritiam saevientem speciali argumento, vel facto potius revelari, tutior tamen intellegatur remedii constitutio, cum intemperatissimi homines mentium suarum indomi*tam cupiditatem des*ignatione[8]) quadam et notis cogentur agnoscere. Quis ergo nesciat utilitatibus publicis insidiatricem audaciam, quacumque exercitus nostros dirigi communis omnium salus postulat, non per vicos modo aut oppida, sed in omni itineri animo sectionis occurrere; pretia venalium rerum, non quadruplo aut *octuplo minus exhi*bere[9]), ut *tale scelus cogitatio*nis ét facti explicare humanae linguae ratio non possit: denique interdum, distractione unius rei, donativo militem stipendioque privari, et omnem totius orbis ad sustinendos exercitus collationem detestandis quaestibus diripientium cedere; *ut ea praemia quae sunt* divitiae suae, et emeritos labores militis nostri sectoribus omnium comferre videantur; quo depraedato*res*[10]) ipsius rei publicae tantum in dies rapiant, quantum habere gestiant. His omnibus, quae supra conprehensa sunt, iuste ac merito permoti, et cum iam ipsa humanitas deprecari videretur: non pretia venalium rerum (neque enim fieri id iustum putatur, cum plurimae interdum provinciae felicitate optatae vilitatis, et velut quodam afluentiae privilegio glorientur), sed modum statuendum *es*se censuimus; ut cum vis aliqua caritatis emergeret (quod dii omen averterent!), avaritia, quae velut campis quadam inmensitate diffusis[11]), teneri non poterat, statuti nostri finibus et mode-

---

6) Ita suppleo. In ed. variatur suppleturque sic: *aut spem frugum futurarum innovari aut super annos prosperos arva felicia.* — 7) Ita suppleo: neque enim mihi placuit interponere *ad*, ut deinde scriberetur *provisionem.* Liceret etiam supplere *proculcare, prodigere, profanare, profligare, prorumpere, prosecare, proterere, protrudere, propellere, proturbare.* Namque in vitiosissimo edicti huius stilo quidvis fere hariolari licet. — 8) Alii supplent *ferociam gubernatione.* Mihi aliter visum. — 9) Ita mihi supplendum suadebat lapidis extriti spatium. — 10) Ed. addit supplementum *orbis et*, quod spatium lapidis non patitur. — 11) Lap.

raturae legis terminis stringeretur. Placet igitur *e*a pretia, quae subditi brevis scriptura designat, ita totius orbis nostri observantia contineri, ut omnes intellegant egrediendi eadem licentiam sibi esse praecisam: non inpedita utique in his locis, ubi copia perspicietur afluere, vilitatis beatitudine, cui maxime providetur dum praefinita avaritia conpescitur. Inter venditores autem emptoresque, quibus consuetudo est adire portus, et peregrinas obire provincias, haec communis actus debebit esse moderatio, ut cum et ipsi sciant in caritatis necessitate statuta rebus pretia non posse transcendi, distractionis tempore ea locorum, adque discursuum, totiusque negotii ratio subputetur, quae iuste placuisse perspicitur, nusquam carius venditúros esse qui transferunt. Quia igitur et apud maiores nostros hanc ferendarum legum constat fuisse rationem, ut praescripto metu conpesceretur audacia, quod rarum admodum est, humanam condicionem sponte beneficam deprehendi; et semper praeceptor metus iustissimus officiorum invenitur esse moderator: placet ut, si quis contra formam statuti huius conixus fuerit audentia, capitali periculo subiugetur. [12]) Nec quisquam duritiam statui putet; cum in promptu adsit perfugium declinandi periculi, modestiae observantia. Eidem autem periculo etiam ille subdetur, qui conparandi cupiditate, avaritia distrahendi, contra statuta consenserit. Ab eiusmodi quoque noxa inmunis nec ille praestavitur, qui habens species victui adque usui necessarias, post hoc stulte temperamentum existimaverit subtrahendas: cum poena vel gravior esse debeat inferentis paenuriam, quam contra statuta quatientis. [13]) Cohortamur ergo omnium devotionem, ut res constituta ex comodo publico benignis obsequis et debita religione teneatur; *maxi*mo cum eiusmodi statuto, non civitatibus singulis ac populis adque provinciis, sed universo orbi provisum esse videatur, in cuius per*nici*em pauci atmodum desaebisse noscantur; quorum avaritiam nec prolexitas temporum, nec divitiae quibus studuisse cernuntur, *miti*gare aut satiare potuerunt. [14]) *Igitur* etia*msi summa quaevis caritatis vis aliquando exsisteret, tamen* licitum sit, *res umquam venales su*pra osten*sos a nobis pretiorum terminos conce*dere nemini.

Frumenti	$\overline{K}$	$\overset{\circ}{M}$ [15])	. .	. . .
Hordei	$\overline{K}$	$\overset{\circ}{M}$	unum	. . .
Centenum sive sicale	$\overline{K}$	$\overset{\circ}{M}$	unum	X [16]) . . .

mensitate diffusis. Editio libere vagatur sic: *quae velut nebula campis quadam densitate diffusa.* — 12) Lap. *subigetur.* Ed. *subiiciatur.* — 13) Ita Lap. Ed. *facientis.* — 14) Heic finis imponitur textui in arcad. ephem. In aliis autem a me memoratis libris sequuntur alii versiculi duo paene deleti, quorum pauca verba leguntur. Ego vero supputatis praeter propter lacunarum spatiis (nam paulo breviores sunt postremi duo in lapide versus) sic legem absolvere ausus sum. — 15) castrensis modius. De hoc modio Borghesius provocat ad Pelagonii Veterinaria ed. Lioni. Florentiae 1826. cap. II. p. 20 et P, Secchi soc. Ies. (Bibliotheca Italian. Milano. 1838. p. 433.). — 16) denarius isque aereus. Pro peculiari signo denarii, quod lapis habet, nos hic literam X dare cogimur.

Mili pisti	K̄ M̊	unum	X	cent. .
Mili integri	K̄ M̊	. .	X	quinquaginta
Panicii	K̄ M̊	. .	X	quinquaginta
Speltae mundae	K̄ M̊	. .	X	centum
Scandulae sive speltae	K̄ M̊	. .	X	triginta
Fabae fressae	. .	. .	X	centum
Fabae non fressae	. .	. .	X	sexaginta
Lenticlae	. .	. .	X	centum
Herbiliae	. .	. .	X	octoginta
Pisae fractae	. .	. .	X	centum
Pisae non fractae	. .	. .	X	sexaginta
Ciceris	. .	. .	X	centum
Hervi	. .	. .	X	centum
Avenae	. .	. .	X	triginta
Faeni graeci	. .	. .	X	centum
Lupini crudi	. .	. .	X	sexaginta
Lupini cocti	. .	. .	X	quattuor
Fassioli sicci	. .	. .	X	centum
Lini seminis	. .	. .	X	centum quinquaginta
. . e mundae	. .	. .	X	ducentis
. . e mundae	. .	. .	X	centum
. . . ae	. .	. .	X	ducentis
Sesami	K̄ M̊	unum	X	ducentis
Faeni seminis	K̄ M̊	unum	X	triginta
Maedicae seminis	K̄ M̊	unum	X	centum quinquaginta
Cannabis seminis	K̄ M̊	unum	X	quinquaginta
Viciae siccae	K̄ M̊	unum	X	octoginta
Papaveris	K̄ M̊	unum	X	centum quinquaginta
Cymini mundi	K̄ M̊	unum	X	ducentis
Seminis raphanini	K̄ M̊	unum	X	centum quinquaginta
Sinapis	K̄ M̊	unum	X	centum quinquaginta
Sinapis confectae	itali*cum f* [17])	unum	X	octo
Item de vinis:				
Piceni	italicum *f*	unum	X	triginta
Tiburtini	italicum *f*	unum	X	triginta
Sabini	italicum *f*	unum	X	triginta
Aminnei	italicum *f*	unum	X	triginta
Saiti	italicum *f*	unum	X	triginta
Surrentini	italicum *f*	unum	X	triginta
Falerini	italicum *f*	unum	X	triginta
Item vini veteris primi gustus	italicum *f*	unum	X	vigintiquattuor
Vini veteris sequentis gustus	italicum *f*	unum	X	sedecim

17) sextarium.

Vini rustici	italicum *f*	unum	X	octo
Cervessae cami	italicum *f*	unum	X	quattuor
Zythi	italicum *f*	unum	X	duobus
Item caroeni maeoni	italicum *f*	unum	X	triginta
Crathis [18] attici	italicum *f*	unum	X	viginti quattuor
Decocti	italicum *f*	unum	X	sedecim
. . itis	ital. *f*	unum	X	viginti
Conditi	ital. *f*	unum	X	vigintiquattuor
Apsinthi	ital. *f*	unum	X	viginti
Rhosati	ital. *f*	unum	X	viginti
Item olei:				
Olei floris	ital. *f*	unum	X	quadraginta
Olei sequentis	ital. *f*	unum	X	vigintiquattuor
Olei cidari	iial. *f*	unum	X	duodecim
Olei raphanini	ital. *f*	unum	X	octo
Aceti	ital. *f*	unum	X	sex
Liquaminis primi	ital. *f*	unum	X	sex
Liquaminis secundi	ital. *f*	unum	X	d*uobus*
Salis $\overset{\circ}{\text{M}}$		unum	X	centum
Salis conditi	italicum *f*	unum	X	oc . . .
Mellis optimi	ital. *f*	unum	X	qu . .
Mellis secundi	ital. *f*	unum	X	biginti
Mellis foenicini	ital. *f*	unum	X	octo
Item carnis:				
Carnis porcinae	ital. Po [19]	unum	X	duodecim
Carnis bubulae	ital. Po	unum	X	octo
Carnis aprinae sive verbecinae	ital. Po	unum	X	octo
Bulbae [20]	ital. Po	unum	X	bigintiquattuor
Suminis	ital. Po	unum	X	biginti
Ficati optimi	ital. Po	unum	X	sedecim
Laridi optimi	ital. Po	unum	X	sedecim
Pernae optimae petasonis sive menapicae vel cerritanae	ital. Po	unum	X	viginti
Marsicae	ital. Po	unum	X	viginti
Adipis recentis	ital. Po	unum	X	duodecim
Axungiae	ital. Po	unum	X	duodecim
Ungellas quattuor et aqualiculum pretio quo caro omnis [21] trahitur				

---

18) Sic ego divinabam, vel *crathidis;* nisi quis mavult *caryi.* Lapidis incerta lectio est *chryy.* — 19) pondo. — 20) Nempe *vulvae.* — 21) Lap. *ois,* quod compendium solet explicari *omnis.* Suspicabar etiam *ovis.*

Isicium porcinum unciae unius				X	duobus
Isicia bubum[22]	ital. Po	unum		X	decim
Lucanicarum	ital. Po	unum		X	sedecim
Lucanicarum bubularum	ital. Po	unum[23]		X	decem
Fasianus pastus	. .	.	.	X	ducentis quinquaginta
Fasianus agrestis	. .	.	.	X	centum bigintiquinque
Fasiana pasta	. .	.	.	X	ducentis
Fasiana non pasta	. .	.	.	X	centum
Anser pastus	. .	.	.	X	ducentis
Anser non pastus	. .	.	.	X	centum
Pullo . . .	. .	.	.	X	sexaginta
Perdix	. .	.	.	X	triginta
Turtur	. .	.	.	X	sedecim
Turtu . . us	. .	.	.	X	duodecim
Turdor. . . .	. .	.	.	X	sexaginta
Palumbo . . .	. .	.	.	X	viginti
Columbi . . .	. .	.	.	X	vigintiquattuor
Attage	. .	.	.	X	viginti
Anas	. .	.	.	X	quadraginta
Lepus	. .	.	.	X	centum quinquaginta
Cuni*culus*	. .	.	.	X	cuadraginta[24]
. . pe . .	. .	.	.	X	quadraginta
. . . .	. .	.	.	X	viginti
. . . .	. .	.	.	X	quadraginta
. . . .	. .	.	.	X	sedecim
. . . .	. .	.	.	X	quadraginta
. . bus ma . .	. .	.	.	X	trecentis
Femina	. .	.	.	X	ducentis
Cortunices	x. .	.	.	X	viginti
Sturni	x. decem	.	.	X	viginti
Aprunae	ital. Po	.	.	X	sedecim
Cerbinae	ital. Po I	.	.	X	duodecim
Dorci sibe caprae vel dammae	ital. Po I	.	.	X	duodecim
Porcelli lactantis	ital. Po I	.	.	X	sedecim
Agnus	ital. Po I	.	.	X	duodecim
Haedus	ital. Po I	.	.	X	duodecim
Sevi	ital. Po I	.	.	X	sex
Buturi	ital. Po I	.	.	X	sedecim
Item pisces:					
Piscis aspratilis marini	ital. Po I	.	.	X	vigintiquattuor
Piscis secundi	ital. Po I	.	.	X	sedecim

22) Nempe *boum?* — 23) Lap. *uno*: — 24) Ita lap.

Piscis flubialis optime	ital. Po I	. .	X	duodecim
Piscis secundi flubialis	ital. Po I	. .	X	octo
Piscis alsi [25])	ital. Po I	. .	X	sex
Ostreae	N. centum	. .	X	centum
Echini	N. centum	. .	X	quinquaginta
Echini recentis purgati	ital. *f*	unum	X	quinquaginta
Echini salsi	ital. *f*	unum	X	centum
Sphonduli marini	N. centum	. .	X	quinquaginta
Casei sicci	ital. Po I	. .	X	duodecim
Sardae sive sardinae	ital. Po I	. .	X	sedecim
Item cardus maiores	N. quinq.	. .	X	decem
Spo . .	N. decem	. .	X	. . .
Intiba optima	N. decem	. .	X	. . .
Sequentia	N. decem	. .	X	. . .
Malbae maximae	N. qua.	. .	X	. . .
Malbae sequentes	N. dec.	. .	X	. . .
Lattugae optimae	N. quin.	. .	X	*qua*ttuor
Sequentes	N. decem	. .	X	quat*tuor*
Coliculi optimi	N. quinque	. .	X	. . ttuor
Sequentes	N. decem	. .	X	quattuor
Cumae [26]) optimae fascem I.		. .	X	qu*att*uor
Porri maximi	N. decem	. .	X	qu*at*tuor
Sequentes	N. viginti	. .	X	q*uattu*or
Betae [27]) maximae	N. quinque	. .	X	q*uattu*or
Sequentes	N. decem	. .	X	. . . r
Radices maximae	. .	. .	X	*qua*ttuor
Sequentes	N. vig.	. .	X	. . . .
Rapae maximae	N. decem	. .	X	. . . .
Sequentes	N. bi .	. .	X	q . .
Ceparum siccarum	p .	. .	X	qu . .
Cepae birides prim*ae*	N. biginti q*uinque*	. .	X	quattuor
Sequentes	N. quin-quaginta	. .	X	quattuor
Alei	ital. M.	unum	X	sexaginta
Sisindriorum fascem. .	N. biginti	. .	X	decem
Capparis	ital. M.	. .	X	centum
Cucurbitae primae	N. decem	. .	X	quattuor
Sequentes	N. decem	. .	X	quattuor
Cucumeres primi	N. decem	. .	X	quattuor
Sequentes	N. biginti	. .	X	quattuor
Melopepones maiores	N. duo	. .	X	quattuor

25) Ita lapis, non *salsi* ut ed. Mox tamen *echini salsi*. — 26) Scilicet *Cymae*. — 27) Lap. *letae*.

Sequentes	N. quatt.	. .	X	quattuor
Pepones	N. quatt.	. .	X	quattuor
Fasiodorum fascis habens	N. XXV	. .	X	quattuor
Asparagi hortulani fascis habens	N. XXV	. .	X	sex
Asparagi agrestes	N. quinquaginta	. .	X	quattuor
Rusci fasces habens	N. sexag.	. .	X	quattuor
Ciceris birides fasciculi	N. quattuor	. .	X	quattuor
Fabae biridis purgatae	ital. *f*	unum	X	quattuor
Fasioli birides purgati	ital. *f*	unum	X	quattuor
Germina palmae *si*ve elatae	N. quatt.	. .	X	quattuor
Vulvi [28])agri sive fa . .	N. viginti	. .	X	duodecim
Vulvi minores	N. quadrag.	. .	X	duodecim
Ova	N. quatt.	. .	X	quattuor
Pastinacae [29]) maximae fascis habens	N. XXV	. .	X	sex
Seque*ntes*	. .	. .	X	sex
Cuchliae . . .	N. viginti	. .	X	quattuor
Sequentes	N. quadrag.	. .		quattuor
Condimen . . raemis quorum fasces [30])	N. octo	. .	X	quattuor
Castana	N. centum	. .	X	quattuor
Nuces optimae virides	N. quinquaginta	. .	X	quattuor
Nuces siccae	N. centum	. .	X	quattuor
Amugdalarum purgatarum *	ital. *f*	unum	X	sex
Nucium abellanarum purgatarum	ital. *f*	unum	X	quattuor
Nuclei pine*ie* purgati	ital. *f*	unum	X	duodecim
Psittacior*um* . . .	ital. *f*	unum	X	sedecim
Zizufor*um*	ital.	. .	X	quattuor
Cerasior*um*	. .	. .	X	quattuor
Praecoc*ium*	. .	. .	X	quattuor
Dura*cinorum*	. .	. .	X	. . .
Sequentia	. .	. .	X	. . .
Persica mala	. .	. .	X	. . .
Sequentia	. .	. .	X	. . .
Pira maxima	em . .	. .	X	. . .

28) I dest *bulbi.* — 29) Lap. *parstinacae.* — 30) Lap. *facies.*

Sequentia . . .	sint . .	. .	.	. .
Mala optima mattia*na* *siv*e saligniana	. .	. .	X	quattuor
Sequentia	N. viginti	. .	X	quattuor
Mala minora	N.quadrag.	. .	X	quattuor
Rhosae	N.centum.	. .	X	octo
Pruna cerea maxima	N.triginta.	. .	X	quattuor
Sequentia	N.quadrag.	. .	X	quattuor
Mala granata maxima	N. decem.	. .	X	octo
Sequentia	N. viginti.	. .	X	octo
Mala qudanea [31])	N. decem.	. .	X	quattuor
Sequentia	N. viginti.	. .	X	quattuor
Citrium maximum			X	vigintiquattuor
Sequens			X	sedecim
Mora fiscilla capiens	*f*	unum	X	quattuor
Ficus optimae	N. viginti-quinque.	. .	X	quattuor
Sequentes	N.quadrag.	. .	X	quattuor
Uvae duracinae seu bumas*t*ae [32])	Po	. .	X	quattuor
Dactulos nicolaos optimos	octo	. .	X	quattuor
Sequentes	N.sedecim	. .	X	quattuor
Palmulas	N. viginti-quinque.	. .	X	quattuor
Ficus caricas	NO. viginti quinque	. .	X	quattuor
Caricae pressae	. .	*u*num	X	quattuor
Damascena moneaea[33]) sicca	octo	. .	X	quattuor
Sequen . .	. .	. .	X	quattuor
Ficus d . .	. .	. .	X	quattuor
Olivae t . .	. .	. .	X	quattuor
Olivae co . .	. .	. .	X	quattuor
Olivae nigrae . .	. .	. .	X	quattuor
Uve passae faler . . .	. .	. .	X	octo
Uvae passae maxim . .	. .	. .	X	quattuor
Terriverum	. .	*un*um	X	sedecim
Lactis o*v*illi	. .	*un*um	X	octo
Casei recentis	. .	*un*um	X	octo
II De mercedibus ope-r*ariorum.*				
Operario rustico	. .	*diu*rni	X	vigintiquinque

31) Idest *cydonea*, ut apud Gargilinm Martialem scribitur. — 32) Pro: *bumastae*. Leake. — 33) Ita visum est in lap. Sensus postularet, credo, *pruna*. Leake: montana.

Lapidario struc*tori* . .	. . . .	X	quinquaginta
Fabro intesti*nario* .	. . *diur*ni	X	quinquaginta
Calcis [34]) coctori	. . . .	X	quinqua*ginta*
Marmorario . .	. . . .	X	sexa*ginta*
Musaeario . .	. . . .	X	sexa*ginta*
. . . ario ut su*pra*	. . . .	X	quin*quaginta*
. . . ri parietario uti supra diurni	. . . .	X	septuaginta
. . . ori imaginario ut supra diurni	. . . .	X	centum quinq*uaginta*
Carpentario ut supra diurni	. . . .	X	quinqu*aginta*
Fabro ferrario ut supra diurni	. . . .	X	quinqua*ginta*
Pistori ut supra diurni	. . . .	X	quinquaginta
Naupego in navi maritima diurni	. . . .	X	sexaginta
In nabi [35]) amnica ut supra diurni	. . . .	X	quinquaginta
Lateris crudi ad laterculos diurnam mercedem . .	. . . .	X	duos
In laterivus [36]) quattuor pedum vinum [37]), ita ut ipse sibi inpensam prae*paret* pasto. Item lateris ex luto diurnam mercedem in lateribus N. octo, ita ut ipse sibi inpensam praeparet pasto	. . . .	X	duos
Camelario sive asinario et burdonario pasto diurni	. . . .	X	viginti
Pastori pasto diurnos	. . . .	X	viginti
Mulioni pasto diurnos	. . . .	X	vigintiquinque
Mulomedico tonsurae et aptaturae pedum in capite uno	. . . .	X	sex
Deplecorae et purgatorae [38]) capitis per singula capita	. . . .	X	viginti

34) Lap. *cascis.* — 35) *Navi.* — 36) *Lateribus.* — 37) Ita lectum in lap. — 38) Sherard coniicit: *deplexurae.* Fortasse emendandum: *De pletura et purgatura.* Zl.

Tonsori per homines singulos	. . . .	X	duos
Tonsori pecorum in uno capite pasto	. . . .	X	duos
De aeramento:			
Aerario in orichalco mercedis	in Po I . .	X	octo
In cupri	in Po I . .	X	sex
In vasculis diversi generis	in Po I . .	X	sex
In sigillis vel statuis	. . . .	X	quattuor
In doctilis [39]) aeramenti	. . . .	X	sex
Plastae [40]) imaginario diurnae mercedis pasto	. . . .	X	septuagin*ta*
Reliquis plastis gupsariis prnetis [41]) diurnos.	. . . .	X	quinquagin*ta*
Aquario omni die operanti pasto diurnos	. . . .	X	vigintiquinque
Cloacario omni die operanti pasto diurnos	. . . .	X	vigintiquinque
Samiatori in spatha [42]) ex usu	. . . .	X	vigintiquinque
In casside ex usu	. . . .	X	vigintiquinque
In securi	. . . .	X	sex
In bipenni	. . . .	X	octo
Vagina spathae [43])	. . . .	X	cen . .
Mem . . . . ione petale [44]) pergamen . .	. . . .	X	. . . . .
Scriptori in scriptura optima versuum	N. centum . .	X	. . . . .
. . . ie . . scripturae bersuum	N. centum . .	X	. . . . .
Tabellanioni [45]) in scriptura libelli bel tabulae *ver*sibus	N. centum . .	X	. . . . .
Bracario pro excisura et ornatura	. . . .	X	cen*tum*

39) *Ductilis.* — 40) Emendavit Leake. Lapis: *Reastae.* — 41) Mendosa lectio. Leake emendat: *pastis.* — 42) Emendavit Leake. Lapis: *spatita.* — 43) Primum vocabulum intellige *vaginas.* Alterum scribitur *patitas;* sed supra *spatita.* Emend. Leake. Lapis: *Ragina spatitas.* — 44) mendosa lectio. — 45) Ita lap. pro *tabellioni.*

Pro birro qualitatis primae	X quadra*ginta*
Pro birro qualitatis secundae	X vigint . .
Pro caracalla maiori	X viginti
Pro caracalli minori	X viginti
Pro bracibus	X viginti
Pro udonibus	X quattuor
Sarcinatori in veste soubtili replicatorae	X sex
Eidem aperturae cum subsutura holosericae	X qinquaginta
Eidem aperturae cum subsutura subsericae	X triginta
. . o suturae in veste grossiori	X quattuor
• . ntunclum equestrae quodctile album sive nigrum livrarum trium	X centum
. . entunclum p . . te . . i ornatum ab usu ponderis si . . atori	X CC qinq . . .
. . ca muliebri vulgari rudi	X sedecim
. . . .	X decem
. . istrictori bi . . i live tela	X decem
. . uus	X sex
. . nin . . ai . . oti rude	X sex
auusu	X dos
Sagum sive ra . . anam rudem	X sedecim
Ab usu	X sex
In tapete rudi	X vigintiquattuor
Ab usu	X decem
Geromatrita in singulis discipulis mentruos	X quinquaginta
Paedagogo in singulis pueris menstruos	X quinquaginta

Magistro instituto[46]) litterarum in singulis pueris menstruos	. . . .	X L
Calculatori in singulis pueris menstruos	. . . .	X septuaginta quinque
Notario in singulis pueris menstruos	. . . .	X quinquaginta quinque
Librario sibe antiquario in singulis discipulis menstruos	. . . .	X quinquaginta
Grammatico graeco sive latino et geometrae in singulis dicipulis menstruos	. . . .	X ducentos
Oratori sive sufistae in singulis discipulis menstruos	. . . .	X ducentos
Avvocato sive iuris perito mercedis in postulatione	. . . .	X ducentos quinquaginta
In cognitione	. . . .	X mille
Architecto magistro per singulos pueros menstruos	. . . .	X centum
Capsario in singulis lavantibus	. . . .	X duos
Balneatori privatorio in singulis lavantibus	. . . .	X duos
De pellibus babylonicis seu trallianis vel foeniceis.		
Pellis babylonica primae formae	. . . .	X quingent.s
Formae secundae	. . . .	X quadraginta
Pellis tralliana	. . . .	X ducentis
Pellis foenic . . .	. . . .	X centrum
Pellis vaccitena	. . . .	X trecentis
De curiis bubulis.		
Curium bubulum infectum formae primae	. . . .	X quingentis

46) *institutori.*

Idem confectum ad solenda calceamenta[47]	X	septingentis quinquaginta
Ad loramenta	X	sesentis
Curium secundae formae infectum	X	trecentis
. . a infec . .	X	. . . . . .
. . . .	X	. . . . . .
. . a maxima infectu	X	. . . . . .
. . fecta	X	. . . . . .
. . e apis prima	X	cen . . .
. . actum	X	ducen . . .
. . dina infecta	X	decem
. . ta . . .	X	sedecim
. . e infecta	X	quadraginta
. . . .	X	sexaginta
. . . .	X	decem
. . . .	X	quindecim
. . . .	X	. . . . . .
. . e formae infecta	X	septuaginta V.
. . . .	X	centum
Pell . . .	X	. . *q*uinque
Eadem . . .	X	. . inta
Pell . . .	X	. . . . . .
Eadem con . . .	X	. . . . . .
Pellis castori	X	. . um
Eadem confecta	X	. . . . . .
Pellis ursina ma . . .	X	. . tuaginta
Eadem confecta	X	. . . inta
Pellis lupi cervarii	X	. . . . . .
Eadem confecta	X	. . . . . .
Pellis vituli marini	X	*d*ucentis quinquaginta
Eadem confecta	X	mille quingentis
Pellis leopardina infecta	X	mille
Eadem confecta	X	mille ducentis quinquaginta
Pellis leonina confecta	X	mille
De tegestribus.		
Tegestrae de caprinis rellis[48] n. octo	X	sescentis
Pulicare tenerrimum[49] et maximum	X	sescentis

47) Forcellin. lex. emendandum censet: *solcanda.* — 48) Cardinal. et Mai: *pellis* pro: *rellis.* — 49) Lapis *tenenimum.*

De formis caligaribus.		
Formae caligares maximae	X	centum
Formae secundae mensurae	X	octoginta
Formae muliebris	X	sexaginta
Formae infantilis	X	triginta
De caligis.		
Caligae primae formae mulionicae [50]) sive rusticae par sine clavis	X	ducentis viginti
Caligae militares sine clavo	X	centum
Caligae patricii	X	centem quinquaginta
Caligae senatorum	X	centum
Caligae equestres	X	septuaginta
Caligae muliebres par	X	sexaginta
Cal . . pagi [51]) militares	X	septuaginta quinque
De soleis et callicis.		
. . icae viriles rusticanae visoles par	X	octaginta
. . icae viriles monosoles par	X	quinquaginta
. . icae cursuriae par	X	sexaginta
. . rinae mulievres . . visoles par	X	quinquaginta
. . ae muliebres monosoles par	X	triginta
. . eis babilonicis et purpureis et foeniceis et alvis	X	. . . . . .
. . babilonicae par	X	centum viginti
Purpurei sive foenicei par		sexaginta
. . ci ul	.	. . . . . .
. . muliebres	.	. . . . . .
. . suratae	.	. . . . . .
Socci babilonici pur	.	. . . . . .
Taurinae inauratae	.	. . . . . .
Taurinae lanatae	.	. . . . . .
De loramentis.		
Avertae primae for*mae*.	X	mille quin . .

50) Emend. Leake. Lapis: *mubonicae.* — 51) *Campagi.* Leake. Mox *callicae* est pro: gallicae.

Scordiscum[52] militare	. .	. .	X	quingent . .
Paramma mulare scu . .	. .	. .	X	octigentis
Capistrum equestre	. .	li	X	septuaginta
Frenum equestre ec . .	. .	usum	X	centum
Frenum mulare	. .	. .	X	centum viginti
Capistrum mu*lare*	. .	. .	X	octoginta
De zonis militar*ibus*.				
Zona babilonica	. .	. .	X	centum
Item lata	. .	. .	X	ducentis
Subalare ba . .	. .	. .	R	centum
Zona alba	. .	. .	X	sexaginta
Item digi . .	. .	. .	X	*sep*tuaginta
De utri*bus*.				
*Ut*rem primae formae	. .	. .	X	centum viginti
Utrem olearium prim . .	. .	. .	X	centum
*U*trem mercedem diur . .	. .	. .	X	duos
De scortiis.				
Scortia in sextario uno	. .	. .	X	viginti
Thecam canarum	N. quinque	. .	X	quadraginta
Flagellum mulionicum cum virga	. .	. .	X	sedecim
Corigiam aurigalem	. .	. .	X	duobus
De saetiis caprinis sive camellinis.				
Pilorum infectorum	P I	. .	X	sex
Pili neti ad diavernas vel factos	P I	. .	X	decem
De sagmis.				
Sagma burdonis	. .	. .	X	trecentis quinquaginta
Sagma asini	. .	. .	X	ducentis quinquaginta
Sagma camelli	. .	. .	X	trecentis quinquaginta
De zabernis.				
Zabernarum sive saccorum par habens pondo trigin . .	. .	. .	X	quadragentis
Saccopatitnai latitudinis pedum trium longitudinis quantum fuerit pro singulis libris	. .	. .	X	sedecim
De materiis.				
Materia vigenian[53]				

52) Emend. Leake. Lapis: *scoroscum*. — 53) *avigenia* pro: *abiegna*. Pro: *quingenta* emendandum videtur: *quinquaginta*. Zl.

qubitorum quingenta, latitudinis quadrum cubitorum quattuor	X	quinquaginta milibus
Cubitorum quadraginta quinque latitudinis suprascripti	X	quadraginta milibus
Cubitorum N quadraginta latitudinis SS [54])	X	triginta milibus
Cubitorum triginta quinque latitudini per quadrum digitorum octoginta	X	duodecim milibus
Cubitorum viginti octo latitudinis in quadrum cubitorum quattuor	X	decem milibus
Cubitorum N triginta latitudinis in quadrum digitorum septuaginta duum	X	octo milibus
Cubitorum viginti quinque latitudinis in quadrum sexaginta quattuor	X	sex milibus
Eadem praetia etiam materiae pinae sunptae stituta. [55])		
Materiae roboreae cubitorum quattuor	X	quinque milibus
Decimi in longum latitudinis in quadrum sexaginta octo	X	ducentes quinquaginta
Materiae φraxinae qubitorum quattuor decem in longum latit*udinis* in quadrum digitorum quadraginta octo	X	ducentis

Fragmentum edicti consimilis argumenti de rerum pretiis.

1709. Intulit hoc fragmentum Gaetanus Marinius in Veliternum Museum Borgianum et publici iuris fecit in Giornal. Pisan. XVI. p. 192.

---

54) *suprascriptae.* — 55) Leg. *materiae pineae sunt restituta.*

Nunc in Museo Neapolitano Borbonico asservatur. Neque vero haec inscriptio in Ephemeridibus Pisanis, ut Kellermannus Vigil. Roman. Laterc. p. 74 putat, donec ipse denuo ederet, abdita latuit. Sed et Aloysius Cardinalis iam denuo ediderat (Dissertazioni dell' Accadem. romana di archeolog. Tom. II (1825 p. 732.) et Angelus Maius in Scriptorum vet. nova collectione Tom. V. p. 315.

Austoribus in cupa una	numm. XXX.
Tabulariis in singulis apocis	numm. XX.
Exasciatori in cupa una	numm. X.
Falancariis qui de ciconiis ad templum cupas referre consuerunt	numm......
Custodibus cuparum	
De ampullis placuit ut post degustati. possessori reddantur.	
Professionariis de ciconiis statim ut adveneret vinum in una cupa...	numm. CXX.

. . . .

Edictum Constantini de accusationibus.

1710. Edidit primus Muratorius (Thes. inscr. Tom. II. p. 580) adscribens: „Romae. Ex schedis bibliothecae Ambrosianae." Certiora de fonte unde petiverit Muratorius huius edicti exemplum per Klenzium demum (in Savigny Zeitschr. für gesch. Rechtsw. Tom. IX. p. 225) comperta habemus. Schedae, quas Muratorius nominat, volumine bibliothecae Ambrosianae continentur manuscripto, quod primo folio inscribitur: „Collectio inscriptionum antiquarum latinarum et graecarum" et altero folio: „Iscrittioni latine antiche raccolte da Vicenzio Pinelli." Pertinebat hoc volumen ad Pinellii Neapolitani viri doctissimi, qui saeculo XVI et XVII floruit, copiosissimum literariae suppellectilis thesaurum; cuius post mortem possessoris maxima pars interiit, reliquam partem Sanctus Carolus Borromaeus Cardinalis a se emtam bibliothecae Ambrosianae inferri iussit. Ad Pinellium igitur auctorem huius exempli fides referenda est, quod Klenzius e tabula lapidea transcriptum existimat ob signa in fine capitum addita foliorum similia, qualia in lapideis non in aereis tabulis insculpi solita videmus. Initio singulorum versuum lineolae ubique plus minus quatuor verticales appictae sunt ad lacunas interceptarum literarum significandas. Quid Muratorium adduxerit, ut monumentum Romae attribueret, ignoratur; nam neque in Pinellii exemplo neque alibi quidquam de hac re commemoratur. Ex Muratoriano thesauro edictum Spangenbergius in Hauboldi Monum. leg. p. 288. sed parum accurate descriptum recepit; Angelus Maius aliquanto emendatius in Scriptorum veterum collectionem a se editam Tom. V. p. 316. Praeclare restituit et explicuit Klenzius in Savigny Zeitschr. für gesch. Rechtsw. T. IX. p. 56—90. et p. 225—231.

I. *Siquis temere ad accusandum accesserit*[1]) *facias ut omni modo* iudicio repellatur. Verum quicunque intentionibus suis probationes *addere possit*, habeat adeundi iudicis liberam potestatem ac manifestis indiciis *comprobata, quae intentet* edat, ut pro qualitate factorum[2]) competenter in eum qui convictus fuerit *animadvertatur*[3]). Quodsi minime potuerit ea quae intentaverit comprobare, scire debet se *capitali sen*tentiae subiugandum. Sane siquis[4]) alicui maiestatis crimen intenderit, *cum huius* modi obiectus minime quemquam privilegio dignitatis alicuius a strictiori *inquisiti*one tueatur[5]), sciat se quoque tormentis esse subdendum, si aliis manifestis iudiciis *delatis vel*ut argumentis accusationem suam non potuerit comprobare, cum in eo qui *huius esse* temeritatis deprehendatur, illud quoque tormentis erui oporteat, cuius *consilio a*dque instinctu ad accusationem accessisse videatur, ut ab omnibus tanti *commissi* consciis vindicta possit reportari.

II. *Familiaribus* autem quod adeundi quoque iudicis tam statutis parentum nostrorum, quam *prioribus no*stris sanctionibus interclusa sit facultas, omnibus cognitum est; cum eiusmodi *delatoribus* audientia non debeat commodari: quandoquidem eos pro tanti sceleris andacia *sententiae con*veniat subiugari.

III. *In servis quoque* sive[6]) libertis qui dominos vel patronos accusare aut deferre temptant, eius *modi iudicium* iuxta antiqui quoque iuris statutum observandum esse censuimus, ut scilicet *professio ta*m atrocis audaciae statim in admissi ipsius exordio per sententiam iudicis *comprimatur* ac denegata audientia patibulo adfixus, qui ad eiusmodi desperationem *pervenerit*, exemplum ceteris praestet, nequis in posterum audacia[7]) simili existat.

IIII. .... *ut* undique versum securitati innocentium consulatur, placet etiam famosos *libellos no*n admitti. Quos sine nomine propositos siqui invenerit, statim distrahere[8]) ad*que discerpere* vel igni debet exurere. In quibus etiam iudicum eiusmodi observantiam per

---

1) Haec ab initio verba tanquam minus certa Klenzius non in textum restitutum recepit, sed separatim in observationibus proposuit pag. 67. — 2) *facturum*. Murat. Emendavit Klenz. atque ante eum Maius, cuius editio Klenzium fugisse videtur. — 3) De hoc verbo a Klenzio restituto nihil apud Muratorium reliquum est praeter binas literas VT sed in schedis ipsis Klenzius invenit VR. (Savigny Zeitschr. IX. p. 229). — 4) Hic locus ad finem capitis usque ex edicto excerptus legitur cum aliqua lectionis varietate in Codice Iustinianeo L. 3. ad leg. Iul. mai. IX. 5 et 8. et in codice Theodosiano L. un. eod. — 5) Hunc locum excerpta edicti nostri in codicibus Theodosiano et Iustinianeo l. l. ita exhibent: „cum in huiuscemodi re convictus minime quisquam privilegio dignitatis alicuius a strictiore inquisitione defendatur". — 6) Schedae hoc caput ab initio mutilatum ita repraesentant.... *ne sine libertis etc.* Klenzius e codice Theodos. l. l. restituit, quem admodum alias huius capitis lacunas. — 7) Murator. *audaciae*: sed scribi oportebat *audaciae similis* vel *audacia simili*. Klenz. *audacia* Mai. — 8) *destrahere* Murator. Emendandum: *detrahere* vel quod probabilius est, *distrahere*. Klenz.

ignem [1]) ..... sit, ut si forte ad se talis libellus perlatus fuerit, is-eum praecipiat concit [2]) .... *quoniam e*iusmodi scripturam ab audientia iudicis penitus oportet submoveri: manen*te tamen in illos* inquisitione, qui libellos eiusmodi proponere ausi fuerint; ut reperti debi*tis huius temeri*tatis suae poenis [3]) subiiciantur.

V........ [4]) itaque omnibus tam ad praefectos nostros, quam etiam et [5]) praesides et ratio*nales et ad* magistrum privatae *rei* [6]) scripta dereximus, quorum exempla alio edicto nostro *munita* [7]) *huius*modi legem statutumque continent plenissime declaratum.

VI...... stis conscientia vestra, quae testis est, praebet eam summam, clementiae nostrae circumspectibus et fuisse semper et esse curatum [8]), ut beatitudo urbis romanae mandatis nostris obtemperet, adversus omnes omnino calumnias, quas in universum orbem infamis Caesarianorum desperatio porrigebat firmissimis munita securitatibus.

Rescriptorum duorum, quibus officia ab imperatoribus conferuntur, fragmenta.

1711. Edidit primus Odericus in Dissertationibus in aliquot inscriptiones. Romae. 1765. 4. indeque Orell. 3195. 3196.

1712. Januario salutem.

...memoriae, in quo mihi probe et lab*o*riose ....t ex dis... et indulgentiae meae praerogativam tanto magis cu...... isterio sit mihi conciliatum; ideoque iustus arbitratus sum..... ceteris proximis, qui in aliis stationibus quadragena millia N...... uiquam mira videri potest, cum iudicium meum fidei, labori, sed.... bui a me intelligatur. Bene vale.

1713. .....io lib. salutem.

..ari ministerio officii memoriae es et fides ac modestia qu.... agistri tui hortantur, ut te ad splendidam voluptatum statio ... coliberti tui, nec dubito operam insum.. urum, ut talem te ......d latus principum tam diu egerit. Bene vale.

---

1) Sic in schedis Pinellii Klenzius legit (p. 230); Muratorius locum depravatum edidit hunc in modum: *in quibus etiam iudicium eiusmodi observa. per ignem.* Pone ignem lacuna est decem fere literarum spatium complectens. — 2) Klenz. postremas literas mutilati vocabuli CONCIT mendosas atque subesse vocabulum *concremari* suspicatur. — 3) Murator. *potius*, quod sensu caret; *poenis* emendatio est Lachmanni a Klenzio adscita. — 4) Initio capitis verba: *De his rebus* vel similia excidisse existimat Klenz. — 5) Klenzius emendandum coniicit *ad* pro *et*. — 6) *rei* quod in schedis desideratur addidit Klenz. et *rationalem magistrum privato scripta.* Mai. — 7) *munita* coniectura suppletum et *declaratum* pro *declaratur* quod schedae exhibent, assumsimus e Klenzii adnotatione ad h. l. — 8) *curarum* schedae Pinelli, quod Murator. tacite emendavit in *curatum*, quemadmodum paulo infra *obtemperat* quod schedae exhibent in *obtemperet*.

§. 5. Edicta et rescripta magistratuum romanorum.

1714. Exempl. epistulae Quieti scriptae ad Hesperum.

Cum variam esse clerorum mensuram cognoverim et sacratissimus Imp. constitutionis suae causa neque maximi neque maximi mensuram iniri iusserit in ea re*gione*, quae Iovi Aezanitico dicata dicitur: *tu*, *mi* Hesper carissime, explores, qu*ae maximi cl*eri mensura, quae minimi in ipsa regione sit et id *n*otum mihi facias. — Texier Description de l'Asie min. Vol. I. p. 104. Cf. supra n. 1706 Inperatoris Hadriani epistola de eadem re.

1715. Exempl. epistulae descriptae Quieto ab Hespero.

Quaedam negotia, domine, non aliter ad consumationem perduci possunt, quam uti *recepta* usu sunt eorum pretia. Hoc cum mihi iniunxisses, ut tibi nuntiarem, quae mensura esset clerorum circa regionem Aezaniticam, misi in rem praesentem *e*lectos geometras..... — Texier l. l, p. 105. Cf. n. 1706.

1716. Exemplum epistulae Cl. Paulini Leg. Aug. Pr. Pr. prov. Britanniae ad Sennium Sollenem. Atampo.

Licet plura merenti tibi, a me pauca tamen, quoniam honoris causa offeruntur, velim accipias libenter: chlamidem canusinam, dalmaticam laodici*eam*, fibulam auream cum gemmis, racenas duas, tossiam brit. pellem vit. marini semestris autem epistulam ubi prope diem vacare coeperis mittam cuius militiae salarium de stis XXV. N. in auro sus*cipe*, dis faventibus et maiestate sanct. Imp. deinceps promeritis adfectionis magis digna consecuturus concordia. — In basi marmorea statuae honorariae Sennii Solemnis, sive in basi Toriniacensi (de Torigny) de qua V. supra n. 1640. Secuti sumus exemplum Eduardi Lamberti (Memoires des antiquaires de Normandie. 1833. I. I. p. 341.)

1717. Exemplum epistulae Aedini Iuliani Praefecti praetorii ad Badium Comnianum P..... vice. Praesidis agen.

Aedinius Iulianius Badio Comniano sal.

In provincia lugdunens. S. quinque fascali*a cum* agerem plerosque bonos viros perspexi, interquos Solemnem istum oriundum ex civitate Viduc. sacerdotem, quem propter sectam, gravitatem et honestos mores amare coepi. His accedit, quod cum Claudio Paulino decessori meo in concilio Galliarum instinctu quorum qui ab eo propter merita sua laedi videbantur quasi ex consensu provinc. accusationem instituere tentar*unt*, Sollemnis iste meus proposito eorum restitit provocatione scilicet interiecta quod patria eius cum inter c*eteros* legatum eum creasset nihil de accusatione mandassent immo contra laud*assent*. Qua ratione effectum est, ut omnes ab accusatione desisterent. Quem magis magisque amare et compro*bare* coepi, is certus honoris mei erg*a eum* ad videndum me in urbem venit. Proficiscens petit, ut eum ibi commendarem. Recte itaque feceris si desiderio illius adnueris et R. — In tertio latere eiusdem basis

marmoreae Toriniacensis (de Torigny), de qua V. supra nr. 1640. Cf. Raynouard Histoire du droit municipal en France. Tom. I. p. 220.

Edictum Turci Aproniani, Praefecti urbis, de pecoribus sub exagio vendendis.

1718. Turcius Apronianus, qui fuit anno p. Chr. 329 secundum Almeloveenii sententiam (Fasti consular. p. 490) vel 363 secundum Godofredum (ad l. 4. Cod. Theodos. de suariis) Praefectus urbis, priori edicto edicit, ut pondus pecorum vendendorum accurate ad trutinam exigatur neque amplius sortitione quadam micantium aestimetur. Edidit primus Mazochius in Epigrammat. fol. XV., secuti sunt Apianus p. 256 qui praescriptionem praeposuit. „In horto Cardinalis S. Petri ad vincula"; Brissonius de formulis lib. III. cap. 20. Gruter p. 647. „Romae in palatio ad sanctos apostolos, tabula marmorea"; alii, quos laudat Haubold: Monum. leg. p. 291. Orel 3166. Commentariis illustraverunt cum proxime sequenti altero edicto de Winckler Epistolae duae ad edicta Aproniana Lips. 1743 et in eius Opusculis Vol. I. p. 100 sqq. Bouchaud Recherches historiques sur les edits des magistrats Romains; in Commentariis Academ. Inscriptt. Paris. Tom. XLV. p. 457 seqq. Ex codice Riccardianae bibliothecae et e cod. bibliothecae Paris. dedit atque explicuit Osannus in Sylloge p. 510. Alterum edictum ab eodem Aproniano profectum de suariis primus edidit Ald. Manutius De orthograph. Ed. II. p. 591. plerumque cum illo priore coniunctum, ut apud Gruterum, Brissonium, Hauboldum II. cc.

Ex auctoritate Turci Aproniani V. C. Praefecti urbis.

Ratio docuit utilitate suadente, consuetudine micandi summota, sub exagio potius pecora vendere quam digitis micare colludentibus [1]) tradere, ut [2]) adpenso pecore, capite, pedibus et sevo [3]) lactante [4]) et subgulari lanio cedentibus, reliqua caro cum pelle et interaneis proficiat venditori, sub conspectu publico fide ponderis comprobata, ut quantum caro occisi pecoris adpendat et emtor norit et venditor, commodis omnibus et praeda damnata, quam tribunus, officium, cancellarius et scriba de pecuariis capere consueverant. Quae forma interdicti et dispositionis sub gladii periculo perpetuo custodienda mandatur.

1719. Ex auctoritate Turci Aproniani V. C. Praef. urb.

Licet formam dispositionis acta contineant, ad fidem tamen gestorum plenius memoria tradendam tabulam placuit adfigi, quae publicaret ordinem rerum.

Quom suarios videremus damnis adfectos, providimus his leva-

---

1) cod. Paris. *cumludentibus.* Bouchaud nescio unde: *conlucentibus.* — 2) *et* Grut. ex eoque Haubold. male pro *ut.* — 3) cod. Par. *saevo.* — 4) cod. Ricciard. *latente;* Appian. *lactente.* Pro *subgulari* Bouchaud: *subiugulari* nescio an temere ponat. Idemque pro *venditori* nec necessario coniicit: *emtori.*

men ex[1]) titulo canonico vinario, ut viginti quinque millia amphorum annua consequantur sub ea divisione, ut duae partes suariis tertia vero his ordinibus sufficiat, qui suariam recognoscunt, ita ut iidem ordines iuxta consuetudinem tam proprium quod appellatur quam annonis exsolvant et moderatione adhibita perinde a possessore suscipiant atque suscipere sunt soliti antiquo more praeeunte, interdicentes ne inormia[2]) illa indebitaque praestentur, quae tam tribunus quam patroni diversi et varia consequebantur officia. Contra quod interdictum si qui ausi fuerint de communi largiri, et scribae quidem ceterique poenae subiaceant[3]).

Claudii Dynamii, urbis Praefecti, edictum contra molendinariorum fraudes.

1720. Primus edidit Gruterus p. 1114 adscribens: „In Ianiculo ante ecclesiam Io. et Pauli"; post eum Fabrettius Inscript. p. 529 aliquanto emendatius, et novissime Osannus Sylloge inscript. p. 508 ex apographo bibliothecae Riccardianae. Praefectum urbi, quem hoc edictum prae se fert, inter praefectos incertae aetatis Almeloveenius (Fast. rom. p. 508) enumerat; Osannus Claudium Dynamium esse docet, quem p. Chr. an. 488 cum Fl. Sifidio consulem fuisse, in Fastis perscriptum est. Stateras autem in Ianiculo collocari praecipit edictum ob molas aquarias ibi ad ripam Tiberis sitas de quibus V. Fabrett. Dissertat. III de Aquaeductibus n. 347 et Preller Die Regionen der Stadt Rom. p. 215.

Claudius Iulius Eclesius[4]) Dynamius V. C. et inl.[5]) urbis Praefectus F.[6]).

Amore patriae compulsi ne quid diligentiae deesse videatur studio nostro adici voximus[7]) ut omnium molendinariorum fraudes amputentur[8]), quas subinde venerabili populo atque universitati fieri suggerentibus nobis agnovimus, et ideo stateras fieri praecipimus, quas in Ianiculo constitui nostra praecepit auctoritas. Unde hoc programmate universitatem nosse decernimus, frumenta, quum ad haec loca conterenda detulerint, ut[9]) consueta fraudibus licentia possit amoveri, primo pensare non differant; deinde postquam fregerint, propter fidem integrae observationis adhibitis iisdem ponderibus agnoscant, nihil sibi abstulisse licentiam fraudatorum. Accipere autem secundum constitutum breve[10]) molendinarios tam in Ianiculo quam per diversa praecipimus per modium unum numos tres, ita quod,

1) Ita Brisson. *et titulo* Gruter. — 2) *enormia* Haubold. non indicans unde sumserit; reliqui *inormia*, quod vocabulum Salmasius ad Spartian. Aeli. Ver. cap. I. extr. defendit. — 3) Ita Brisson. et Haubold. *subiaceent* Gruterus. Bouchaud coniicit: *subiacento*. — 4) *Eclesius* Grut. et Fabr. *Ecdesius* Osann. — 5) vir clarissimus et inlustris. — 6) patricius. In apographo Riccard. abest. — 7) Ita hunc locum exhibent Grut. Fabr. Riccard. cod. *adici* Osann. i. q. *adiici* accipit. Vide num locus ita legendus sit: *ne quid diligentiae deesse videatur studio nostro, edici voluimus.* — 8) *computentur* Riccard. — 9) *ut*, quod apud Grut. Fabr. et in cod. Riccard. desideratur, cum Osanno supplevimus. — 10) *brevem* Grut. Fabr.

si quis eorum illicita praesumptione farinam crediderit postulandam, deprehensus et multae subiaceat et fustuario supplicio se noverit esse subdendum [1]). Illud autem humanitas nostra propter corporatorum levamen adiicit, ut si qui voluntate propria, non compulsus sed donandi animo farinam offerre voluerit, habeat qui accipit liberam facultatem.

Rescriptum Bassaei Rufi et Macrini Vindicis, Procuratorum rei privatae ad Magistratum Saepinatem et Bovianium.

1721. His magistratibus communicatur querela Cosmi, rationarii Imperatoris, iuncta epistola Septimiani administratoris ad Cosmum data; iisque iniungitur a Procuratoribus, ut desinant iniuriam inferre conductoribus gregum oviaricorum.

Exhibet Gruter. p. 513 cum praescriptione: „Sepini in lapide circa finem literis evanidis"; et cum subscriptione: „Gruterus e Metelli cod". Gruterus binos tantum versus epistolae Septimiani ad Cosmum habet tanquam reliqua eius parte obliterata. Pleniorem exhibet Spangenbergius Tabul. negotior. sollemnium pag. 364. ex Muratorii Thesauro p. 606.

Bassaeus Rufus et Macrinus Vindex Magg. Saepinat. *et Bovianio* [2]) salutem!

Exemplum epistolae scriptae nobis a Cosmo, Aug. Lib. a rationibus, cum his, quae iunctae erant, subiecimus, et admonemus, abstineatis iniuriis faciendis conductorib. gregum oviaricorum, cum magna fisci iniuria necesse sit, recognosci de hoc et in factum, si ita res fuerit, vindicari.

Cosmi Aug. Lib. a rationibus, scriptae ad Bassaeum Rufum et ad Macrinum Vindicem, Pr. P. R. E. V. [3])

Exemplum epistulae scriptae mihi a Septimiano Colliberto et adiutore meo subieci . . . . . [4]) et peto, tanti faciatis scribere Magg. Saepin. et Bovian. [5]) uti desinant iniuriam conductorib. gregum oviaricorum, qui sunt sub cura mea [6]) facere, ut beneficio vestro ratio fisci indemnis sit.

Scriptae a Septimiano ad Cosmum. [7])

Conductores gregum oviaricorum, qui sunt sub cura tua, in re praesenti subinde quaererentur, per itinera collium frequenter iniuriis

---

1) *subdendum* Fabr. *subeundum* Grut. Riccard. — 2) *et Bovianio* ad lacunam supplendam additur ex mentione horum magistratuum, in epistola Septimiani facta. Spangenberg: *Bovinati;* male, quum neque eiusmodi forma adiectivi gentilis a nomine Boviani oppidi reperiatur et infra altera forma legatur. — 3) Procuratores privatae rei, egregios viros — 4) lacunae signa apud Gruterum interponuntur etsi vel sic sine supplementis oratio commode procedit. — 5) magistratibus Saepinati et Boviano. Gruterus: *Bonian.* quod mendum scalptoris vel transcribentis est. — 6) Gruterus: *sub curam et facere.* Locum emendatum Spangenbergius exhibet, quem secuti sumus. — 7) exemplum epistolae Septimiani admodum mendosum est sed eiusmodi ut nescias, utrum scribentis inscitiae an scalptori an transcribenti vitia tribuenda sint.

Magg. R. P. a stationariis et Magg. Saepino et Boviano[1], eo quod in transitu iumenta et pastores, quos conductores habent, dicentes, fugitivos esse, et iumenta abacta habere, et sub hac specie oves quoque dominicas redhibeant. In illo tumultu necesse habeamus, etiam scribere, quietius agerent, ne res dominica detrimentum pateretur, et cum in eadem contumacia perseverent, dicentes, non curaturos se, neque meas litteras, neque, si tu eis scripsisses, ita fieri in loco domini, si tibi videbitur, indices Basseo Rufo et Macrino Vindici Pr. Praet. V. ut epistulas emittant ad eosdem magg. et stationarios. Quam misi; ut imperatum factum est.

1722. Claudius Quartinus II. viris Pompeionensibus salutem.

Et ius magistratus vestri exequi adversus contumaces potestis, et nihilominus, qui cautionibus accipiendis desunt, sciant, futurum, ut non per hoc tuti sint. Nam et non acceptarum cautionum periculum ad eos respiciet, et quicquid praesentes quoque egerint, id communis oneris erit. Bene valete.[2] Datum Nonis Octubris Callagori, Imperatore Caesare Traiano Hadriano Augusto tertium Consule. — Sponius Miscel. p. 278 edidit ex *Oihe*nard Notitia Vasconiae, ex Sponio Maffei Istor. diplom. p. 24. Terasson Histoire de la iurisprud. Rom. Adp. p. 44. ex Terassonio Spangenberg Tabul. negotior. sollemn. p. 351. Orell. 4032. Claudii Quartini persona ut res de qua agitur perinde ignoratur. Tabula aenea Pompeiopoli in Hispania (Pampelona) reperta est.

1723. Libellus L....... Operum publ..... scripta Severo....

Domine permittas.... *aedi*ficio meo pos*t* colu*mnam* divorum Marci et Faustinae...... pedibus plus min*us fac*ere et in matri*cula sine* iniuria cuiusqua*m*...... secundum litter*as* rationalium *quas huic libello* subieci. Da... — Tabula marmorea Romae reperta eodem loco quo proxime sequens tabula, quacum coniungenda; parte superiore et inferiore integra est, in latere manca. Continet libellum, ut videtur, Adrasti liberti quo locum hospitio suo prope columnam Marci aedificando ab Imperatore Septimio Severo petit. Marini Att. arv. p. 258. Fea Framment. d. fast. p. LXXV. LXXVII.

1724. Exemplaria litterarum rationalium Dominorum N. N.[3] scriptarum, pertinentes[4] ad Adrastum Augg. NN. lib. quibus aei[5] permissum est aedificare loco cannabae a solo iuris sui pecunia sua praestaturus solarium sicut ceteri[6].

Aelius Achilles C. L. Perpetuus Flavianus Eutychus Epaphrodito suo salutem.

---

1) A nomine Boviani oppidi descendunt gentilia *Bovianius* et *Bovianensis*, ut fortasse scribendum sit *Bovianio* pro *Boviano*. — 2) Verba: *bene valete* apud Spangenberg. exciderunt. — 3) nostrorum. — 4) contra legitimam structuram pro *pertinentium*. — 5) pro: *ei*. — 6) Orell. *caeteri*.

Tegulas omnes et impensa de casulis item cannabis et aedificiis idoneis adsigna Adrasto procuratori columnae divi Marci, ut ad voluptatem suam hospitium sibi exstruat, quod ut habeat sui iuris et ad heredes transmittat. Litterae datae VIII Idus Aug. Romae Falcone et Claro Cos. [1])

Aelius Achilles C. L. Perpetuus Flavianus Eutychus Aquilio Felici.

Hadrasto Aug. lib. ad aedificium quod custodiae causa columnae centenariae pecunia sua exstructurus est, tignorum vehes decem quanti fisco constiterunt cum pontem necesse fuit compingi petimus dari iubeas. Literae datae XIIII Kal. Sept. Romae Falcone et Claro Cos. [1])

Rationales Seio [2]) Superstiti et Fabio Magno.

Procurator columnae centenariae divi Marci exstruere habitationem in conterminis locis iussus opus adgredietur, si auctoritatem vestram acceperit. Petimus igitur, aream, quam demonstraverit Adrastus lib. D. N. [3]) adsignari [4]) ei iubeatis praestaturo secundum exemplum caeterorum solarium. Litterae datae VII Idus Sep. Romae; redditae IIII Idus Sept. Romae isdem Cos. — Marmor Romae repertum 1777. Primus ed. Marin. in folio volante. Fea ad Winckelm. Tom. III. p. 350. Guasco Mus. Capit. Inscr. Tom. III. p. 113. Amaduzzi Anecd. lit. Tom. IV. p. 521. Orell. 39. Fea Framment. d. fast. p. LXXV.—LXXVII. cuius exemplum nos sequimur.

§. 6. *Appendix edictorum et rescriptorum principum et magistratuum romanorum in codicibus manuscriptis seorsim vel apud veteres scriptores servatorum.*

Edictum Cn. Domitii Aenobarbi et Licinii Crassi Censorum de coercendis rhetoribus latinis.

1725. Ex Suetonio De claris rhetoribus cap. 1. et Gellii Noct. Att. XV., 11. receperunt Morcellus De stil. n. CCCV. qui commentario illustravit; Haubold Monum. leg. p. 79; Egger Lat. sermon. reliq. p. 156. Edictum assignandum est anno u. c. 661; a. Ch. 92.

Renuntiatum est nobis, esse homines qui novum genus disciplinae instituerunt, ad quos iuventus in ludum conveniat; eos sibi nomen imposuisse latinos rhetoras; ibi homines adulescentulos dies totos desidere. Maiores nostri, quae liberos suos discere et quos in ludos itare vellent, instituerunt. Haec nova, quae praeter consuetudinem ac morem maiorum fiunt, neque placent neque recta videntur. Quapropter et iis, qui eos ludos habent, et iis, qui eo venire consueverunt, visum est faciundum ut ostenderemus nostram sententiam, nobis non placere.

---

1)p. Chr. 193. — 2) Saeio. Orell. — 3) libertus domini nostri. — 4) *adsignare.* Orell.

Imperatoris Nervae Edictum, quo omnia concessa a superioribus Principibus beneficia confirmat.

1726. E Plinii epistolis (X, 66) operi suo inclusit et illustravit Morcellus De stil. n. CCCVI.

Quaedam sine dubio, Quirites, ipsa felicitas temporum edicit, nec spectandus est in iis bonus Princeps, quibus illum intelligi satis est, quum hoc sibi quisque civium meorum spondere possit, me securitatem omnium quieti meae praetulisse, ut et libenter nova beneficia conferrem et ante me concessa servarem. Ne tamen aliquam gaudiis publicis afferat haesitationem vel eorum qui impetraverunt diffidentia, vel eius memoria qui praestitit, necessarium pariter credidi ac laetum, obviam dubitantibus indulgentiam meam mittere. Nolo existimet quisquam, quae alio Principe vel privatim vel publice consecutus ideo saltem a me rescindi ut potius mihi debeat, si illa rata et certa fecero; nec gratulatio ullius instauratis eget precibus; et qui non habent, me quem fortuna imperii vultu meliore respexit, novis beneficiis vacare patiantur, et ea demum sciant roganda esse, quae non habent.

Antonini Pii Rescriptum de querelis servorum Iulii Sabini.

1727. Inseruerat Ulpianus libro octavo De officio proconsulis, indeque translatum est in l. 2. D. de his qui sui vel alieni iuris sunt. Inter rescriptorum principum exempla assumsit Morcellus De stil. Opp. epigr. Tom. II. p. 176.

Aelio Marciano Procos. prov. Baeticae.

Dominorum quidem potestatem in suos servos illibatam esse oportet, nec cuiquam hominum ius suum detrahi. Sed dominorum interest, ne auxilium contra saevitiam vel famem vel intolerabilem iniuriam denegetur his qui iuste deprecantur. Ideoque cognosce de querelis eorum, qui ex familia Iulii Sabini ad statuam confugerunt, et si vel durius habitos quam aequum est vel infami iniuria affectos cognoveris, venire iube ita ut in potestatem domini non revertantur. Qui si meae constitutioni fraudi fecerit, sciat me admissum severius exsecuturum.

Imperatoris Severi Alexandri rescriptum de stipulatione dotis.

1728. Servatum l. 4. C. de contrah. et comm. stipul. In opus suum De stil. lat. inscr. intulit Morcellus Opp. epigr. Tom. II. p. 176.

Sabinae.

Secundum responsum Domitii Ulpiani Praefecti annonae iurisconsulti, amici mei, ea quae stipulata est cum moreretur partem dimidiam dotis cui velit relinquere, reddi sibi cum moreretur eam

partem dotis stipulata videtur. P. P. [1]) II. Kal. April. Alexandro Aug. Cos.

Constitutio Imperatorum Honorii et Theodosii de conventibus annuis in urbe Arelatensi habendis.

1729. Significare hanc constitutionem Hincmarus Remensis videtur De iure metropolitanorum Opp. Tom. II. p. 730 ed. Sirmond. sed textum eiusdem primus exhibuit Nicolaus Cusanus sive de Cusa, ecclesiae romanae Cardinalis, in opere De concordantia catholica lib. III. c. 30. (Fol. LXXI. Opp. Fd. Paris. 1514. Fol.) eo loco, ubi annuos in imperio germanico conventus Francofordiae habendos commendat ad exemplum conventuum in urbe Arelatensi olim habitorum. Unde nactus sit hoc edictum nusquam indicat, sed praescriptione truncatum eius ad manus habuisse exemplum inde apparet, quod Constantino edictum tribuit. Alterum eiusdem instrumenti exemplum a Roaldo iurisconsulto secum communicatum edidit I. Scaliger in Lectionibus Ausonianis cap. 24. p. 93. ed. Heidelberg. 1588. editionis a Cusano factae immemor vel ignarus atque is quidem edictum ad Constantinum Tyrannum, qui tempore Honorii iunioris Imperator in Britannia declaratus fuit, auctorem retulit. Integrum cum praescriptione Imperatorum Honorii et Theodosii exemplum idemque emendatius Sirmondus demum ex codice antiquo Arelatensi nactus est et in notis ad Sidonii Apollinariis Carm. XV. v. 115 (Opp. Sirmond. Ed. Paris. 1696 Tom. I. p. 1257) edidit, usus praeter hunc codicem altero codice Autisiodorensi, qui eandem constitutionem continuit. Horum virorum doctorum Cusani, Scaligeri, Sirmondi, aliorumque opera usus textum recensuit edicti et omnium accuratissime explicuit C. F. Ch. Wenck in Codicis Theodosiani libris V prioribus a se editis. (Lipsiae. 1825.) Append. III. p. 371—384. Nudum édicti textum ex Wenckii recensione exhibet Hauboldius Monum. legal. p. 296, quam et nos sequimur.

Honorius et Theodosius August. [2]) V. I. [3]) Agricolae Praefecto Galliarum.

Saluberrima magnificentiae tuae suggestione inter reliquas reipublicae utilitates evidenter instructi, observanda provincialibus nostris, id est, per septem provincias, mansura in aevum auctoritate decernimus [4]), quod sperari plane ab ipsis provincialibus debuisset. Nam cum propter privatas ac publicas necessitates, de singulis civitatibus, non solum de provinciis singulis, ad examen magnificentiae tuae vel honoratos confluere, vel mitti legatos, aut possessorum utilitas, aut publicarum ratio exigat functionum: maxime opportunum et conducibile iudicamus, ut servata posthac annis singulis [5]) con-

---

1) propositum. — 2) Sic habet Sirmond. *Impp* nominibus praeposuit et pro: *August.* scribit A. A. (Augusti) Wenck. — 3) viro illustri. — 4) Ita Scalig. et Sirmond. pro quo Cusanus: *decrevimus.* — 5) Ita Sirmond. Scalig. *posthac quotannis consuet.*

suetudine, constituto tempore, in metropolitana id est in Arelatensi urbe, incipiant septem provinciae habere concilium. In quo plane tam singulis, quam omnibus in commune consulimus. Primum, ut optimorum conventu, sub illustri praesentia praefecturae, si id tamen ratio publicae dispositionis obtulerit, saluberrima de singulis rebus possint esse consilia.

Tum, quicquid tractatum fuerit et discussis ratiociniis constitutum, nec latere potiores provincias poterit et parem necesse est inter absentes aequitatis formam iustitiaeque servari. Ac plane praeter necessitates publicas etiam humanae ipsi [1]) conversationi non parum credimus commoditatis accedere, quod in Constantina urbe iubemus annis singulis esse concilium. Tanta enim loci opportunitas, tanta est copia commerciorum, tanta illic frequentia commeantium, ut quicquid usquam nascitur, illic commodius distrahatur. Neque enim ulla provincia ita peculiari felicitate laetatur, ut non haec propria Arelatensis soli credatur esse foecunditas. Quicquid enim dives Oriens, quicquid odoratus Arabs, quicquid delicatus Assyrius, quod Africa fertilis, quod speciosa Hispania, quod fortis [2]) Gallia potest habere praeclarum, ita illic affatim exuberat, quasi ibi nascantur omnia, quae ubique constat esse magnifica. Iam vero decursus Rhodani, et Turoni [3]) recursus, necesse est, ut vicinum faciant ac pe*n*e conterminum vel quod iste praeterfluit, vel ille quod circuit. Quum ergo huic serviat civitati quicquid habet terra praecipuum, ad hanc velo, remo, vehiculo, terra, mari, flumine deferatur, quicquid singulis nascitur: quomodo non multum sibi Galliae nostrae praestitum credant, cum in ea civitate praecipiamus esse conventum, in qua divino quodam [4]) munere commoditatum et commerciorum opportunitas tanta praestatur? Siquidem hoc, rationabili plane probatoque consilio, iam et vir illustris Praefectus Petronius observari debere praeceperit; quod interpolatum vel incuria temporum, vel desidia tyrannorum, reparari solita prudentiae nostrae auctoritate decernimus, Agricola, Parens carissime atque amantissime. Unde illustris magnificentia tua et hanc praeceptionem nostram, et priorem sedis suae dispositionem secuta, id per septem provincias in perpetuum faciet custodiri, ut ab Idibus Augusti, quibuscunque mediis diebus, in Idus Septembris, in Arelatensi urbe noverint honorati, possessores, vel iudices singularum provinciarum, annis singulis consilium esse servandum; ita ut de Novempopulana, et secunda Aquitania, quae provinciae longius constitutae sunt, si earum iudices certa occupatio tenuerit, sciant, legatos iuxta consuetudinem esse mittendos. Qua provisione plurimum et provincialibus nostris gratiae nos intelligimus utilitatisque praestare, et Arelatensis urbis [5]),

1) abest ab exemplo Cusan. et Scaliger. — 2) *fertilis Gallia* Cusan. *fecunda Gal.* Scalig. — 3) Ita Cusan. et Scalig. *Tirrheni.* Sirmond. — 4) sic Cusan. et Scalig. *quodam modo* Sirmond. — 5) Ita Cusan. *Arelatensi urbi* Sirmond.

cuius fidei secundum testimonia atque suffragia Parentis Patriciique nostri multum debemus, non parum adiicere nos constat ornatui [1]). Sciat autem magnificentia tua, quinis auri libris iudicem esse mulctandum, ternis honoratos vel curiales, qui ad constitutum locum intra definitum tempus venire distulerint.

Data XV. Kalend. Maias, accepta Arel. X. Kal. Iunias, DD. NN. Honorio XII. et Theodosio AA. Coss.

§. 6. *Decreta et sententiae magistratuum romanorum.*

Quinti et Marci Minuciorum sententia inter Genuates et Viturios de finibus dicta.

1730. Aenea tabula haec inventa est in agro Genuensi ad Porciferam fluvium miliario prope urbem decimo, atque primum edita a Iacobo Bracelleio in Lucubrationibus (Paris. 1526), quem secuti sunt plures ut Georg. Fabricius Monum. antiq. Lib. I. p. 27; Ursinus ad calcem libri Augustini De legibus nro. XVIII. Brissonius De formulis Lib. V. cap. 124. Gruterus Corp. inscriptt. p. 204. alii, Franc. Ant. Zacharia Excurs. literar. Tom. I. p. 127. atque is quidem ex ipsa tabula omnibus prioribus editoribus accuratius; Spangenbergius Tabb. negott. sollemn. p. 380 Zachariam male ignorans; Orellius Collect. inscriptt. 3121 Zachariae exemplum sequens. Denuo ad tabulam aeream post Zachariam exegit Hieronymus Serra Genuensis atque exposuit de hac sententia in dissertatione quae inscribitur: Discorso sopra un antico monumento trovato nella valle della Polcevera l'anno 1506; inserta in Memoires de l'Academie imperiale des sciences et beaux arts de Gênes. Vol. II. p. 89. (Cf. Millin Magasin encyclopedique 1809. Tom. V. p. 395). Sed primarium locum obtinet Rudorffiana editio (Quinti et Marci Minuciorum sententia inter Genuates et Viturios dicta. Edidit et illustravit A. A. F. Rudorff. Berol. 1842. 4.) quam Egger Lat. serm. reliq. p. 184. et nos secuti sumus.

I. [2]) Q. M. Minucieis Q. f. Rufeis de controversieis inter Genuateis et Veiturios in re praesente cognoverunt, et coram inter eos controversias composeiverunt, et qua lege agrum possiderent, et qua fineis fierent, dixerunt; eos fineis facere terminosque statui juserunt; ubei ea facta essent, Romam coram venire jouserunt; Romae coram sententiam ex senati consulto dixerunt, eidi. Decembr. L. Cœcilio Q. F. Muucio Q. F. Cos. [3])

II. Qua ager privatus casteli Vituriorum est, quem agrum eos vendere, heredemque sequi licet, is ager vectigal nei siet. Langatium fineis agri privati ab rivo infimo, qui oritur ab fontei Inmannicello [4]) ad flovium Edem; ibi terminus stat. Inde flovio suso-

---

1) *ornatum* Scalig. — 2) Numeros capita designantes ex Rudorffiana editione addidimus; tabula perpetuam scripturam habet. — 3) anno u. c. 636, ant Chr. 117 — 4) Orel. separatim: in Manicelo.

vorsum in flovium Lemurim, inde flovio Lemuri susum usque ad rivum Comberane, inde rivo Comberanea susum usque ad comvalem Cœptiemam; ibi termina duo stant circum viam Postumiam. Ex eis terminis recta regione in rivo Vendupale; ex rivo Vindupale in flovium Neviascam; inde dorsum flovio [1]) Neviasca in flovium Proberam deorsum usque ad rivum Vinelascam infumum; ibei terminus stat. Inde sursum rivo recto Vinelasca; ibei terminus stat propter viam Postumiam, inde alter trans viam Postumiam terminus stat. Ex eo termino quei stat trans viam Postumiam, recta regione in fontem Inmanicelum. Inde deorsum rivo, quei oritur ab fonte Enmanicelo ad terminum, quei stat ad flovium Edem.

III. Agri poplici, quod Langenses posident, hisce finis videntur esse: ubi confluont Edus et Procobera ibei terminus stat. Inde Ede fluvio sursuorsum in montem Lemurino [2]) infumo; ibei terminus stat. Inde sursumvorsum iugo recto, monte Lemurino; ibei terminus stat. Inde susum iugo recto in castelum, quei vocitatu'st Alianus; ibei terminus stat. Inde sursum iugo recto in montem Ioventionem; ibi terminus stat. Inde sursum iugo recto in montem Apeninum, quei vocatur Boplo; ibei terminus stat. Inde Apeninum iugo recto in montem Tuledonem; ibei terminus stat. Inde deorsum iugo recto in flovium Veraglascam, in montem Berigiemam [3]) infumo; ibi terminus stat. Inde sursum iugo recto in montem Prenicum; ibi terminus stat. Inde dorsum iugo recto in flovium Tulelascam; ibi terminus stat. Inde sursum iugo recto Blustiemelo in montem Claxelum; ibi terminus stat. Inde deorsum in fontem Lebriemelum; ibi terminus stat. Inde recto rivo Eniseca in flovium Porcoberam; ibi terminus stat. Inde deorsum in flovium Porcoberam, ubei conflovont flovi Edus et Porcobera; ibi terminus stat.

IV. Quem agrum poplicum iudicamus esse, eum agrum castelanos Langenses Veiturios posidere fruique videtur oportere. Pro eo agro vectigal Langenses Veituris in poplucum Genuam dent in anos singulos vic. N. [4]) CCCC. Sei Langenses eam pequniam non dabunt, neque satisfacient arbitratuu Genuatium, quod per Genuenses mora non fiat, quo setius eam pequniam acipiant: tum quod in eo agro natum erit, frumenti partem vicensumam, vini partem sextam Langenses in popblicum Genuam dare debento in annos singolos. Quei intra eos fineis agrum posedet Genuas aut Viturius, quei eorum posedeit K. sextil., L. Caicilio, Q. Muucio cos., eos ita posidere colereque liceat. Eus [5]), quei possidebunt, vectigal Langensibus pro portione dent, ita uti ceteri Langenses, qui eorum in eo agro agrum posidebúnt fruenturque. Præterea, in eo agro, ni quis posideto, nisi de maiore parte Langensium, Veituriorum sententia, dum nei alium intromitat, nisi Genuatem aut Veiturium, colendi causa.

---

1) sic, pro *fluvio.* — 2) Orel. *lemurino* pro *Lemurino* hic et in sequentibus versibus. — 3) Orel. *Berigleman.* — 4) victoriatos nummos. — 5) sic pro *eius.*

Quei eorum de maiore parte Langensum, Veiturium sententia ita non parebit, is eum agrum nei habeto, nive fruimino.

V. Quei ager compascuos erit, in eo agro, quominus pecuascere[1] Genuates Veituriosque liceat, ita utei in cetero agro Genuati compascuo, ni quis prohibeto, nive quis vim facito; nive prohibeto quominus ex eo agro ligna materiamve sumant utanturque. Vectigal anni primi, K. ianuaris secundis, Veturis Langenses in poplucum Genuam dare debento, quod ante K. ianuar. primas Langenses fructi sunt eruntque. Vectigal invitei dare nei debento. Prata, quae fuerunt proxuma faenisicei[2], L. Caecilio Q. Muucio cos., in agro poplico, quem Vituries Lamgenses posident, et quem Odiates, et quem Dectunines, et quem Cavaturineis, et quem Mentovines posident, ea prata, invitis Langensibus et Otiatibus et Dectuninebus, et Cavaturines et Mentovines, quem quisque eorum agrum posidebit, inviteis eis, ni quis sicet, nive pascat, nive fruatur, sei Langueses (*l.* Langenses), aut Odiates, aut Dectunines, aut Cavaturines, aut Mentovines malent in eo agro alia prata inmittere, defendere, sicare, id uti facere liceat, dumne ampliorem modum pratorum habeant, quam proxuma aestate habuerunt, fructique sunt.

VI. Vituries, quei controvorsias Genuensium ob iniourias iudicati aut damnati sunt, sei quis in vinculeis ob eas res est, eos omneis solvei, mittei, leiberique Genuenses[3] videtur oportere ante eidus Sextilis primas. Sei quoi de ea re iniqom videbitur esse, ad nos adeant primo quoque die, et ab omnibus controversis et hono. publ. li....[4] — Leg.[5] Moco Meticanio Meticoni F., Plaucus Peliani Pelioni F.

Sententia de finibus inter Anticyram et Delphos regundis.

1731. Delphis in tabula marmorea magna ex parte solo infixa. Additur ibidem inscriptio graeca non ex hac latina inscriptione graece versa sed similis argumenti, sententiam continens de finibus Delphorum versus Amphissensium terram. Utraque verso sententia et ea quae Delphicae Anticyrensisque et ea quae Amphissensis Delphicaeque terrae fines constituit, occasione litis lata est ab iudice partibus dato per imperatorem romanum, quod ipsi tituli docent. Transcripserat olim Cyriacus p. XXVIII n. 197. Ex Cyriaci schedis Barberinis latinum titulum dedit Murator. Tom. II. p. 598. Ex graeco titulo undeviginti tantum literas dedit Clarkius, latini sex priores versus (Itinerar. P. II. S. III. p. 193); plenius utrumque Dodwellus (Itinerar. Tom. I. p. 174). Utrumque solis Muratorii et Dodwelli exemplis usus tractavit Graefius Act. Acad. Petrop. Tom. VIII p. 679. Recepit etiam Orell. 3671. Omnium optime edidit, illustravit et supplevit Boeck-

---

1) *pecus ascere* Orel. — 2) *faenisisce.* Orel. — 3) mendum scalptoris emendandum: *liberarique a Genuensibus.* — 4) *legendum videtur: et oneribus publicis liberi sint.* — 5) legati.

hius Corp. inscript. n. 1711. p. 836, quem sequimur. Meminit eiusdem monumenti Müller Orchom. p. 496. Dor. Tom. I. p. 254.

G. Avidio Nigrino Leg. Aug. Propr. [1]) Decreta ex tabellis recitata VI Idus Octobr. Eleusine.

Cum optimus Princeps sententia*m* Hieromnemonum, qua consecrata*s* regiones Apoloni [2]) Pythio ex auctoritate Mani Acili et *senatus* determinaverunt, sequendam esse praescripsisset, quae etiàm Delphis in latere aedis insculpta est, neque veniret in dubium, inter Anticyrenses quoque et Delphos, quibus iudex datus *sum* [3]) ab optimo Principe, ea sententia stari oportere: necessaria fuit diligentior exploratio, tam vetustate [4]) rei, tanto magis quod et possessio quibusdam locis variaverit, et vocabula regionum, quae Hieromnemonum determinatione continebantur, vix iam nota propter temporis spatium utraque pars ad utilitatem suam transferebat. Cum itaque et in re praesenti saepius fuerim, et quae aut ex notitia hominum aut ex instrumentis, quae exstabant, colligi poterant, pluribus diebus *conges*serim, quae maxime visa sunt cum Hieromnemonum iudicio congruere, hac sententia comprehend*i*. Etiamsi utrocumque spei aliquid apscissum est, poterit tamen videri utrisque consultum, quod *in* posterum beneficio optimi Principis certa possessio eis et sine lite continget.

Opoëntam in mari, quod Anticyram vergit, quam primam in determinatione Hieromnemones nominaverunt, eam [5]) esse constitit, quae nunc ab aliis Opus, ab aliis Opoënta dicitur, promunturium [6]) quod [7]) est a Cirrha navigantibus citra no*n*am [8]). *Aedes in qua*s amussis ab eo recto *vergit ag*gere, ad monticulum in *app*ellato sacrato lo*co*, *quae vocant* templa Hieromnemonum, *esse Hieromne*monum etiam ex eo apparet [9]), quod naturales in ultr*oque* monticulo lapides

---

1) legato Augusti propraetore. — 2) *Apolloni* tria apographa habent Cyriaci, Clarkii, Dodwelli; quam lectionem temere mutavit Muratorius: nempe ferenda ea in Graecia. *Boeckh.* — 3) *sum* recte addidit *Graefius*, ut in graeco titulo ἐκέλευσέν με κρεῖναι. — 4) *tanta vetustate Graef.* Nihil mutandum videtur Boeckhio, sed structuram arbitratur negligentem esse. Si mendum sculptoris subesse admiseris, fortasse corrigendum *tam vetustae rei.* — 5) *urbem eam* Graefius addito vocabulo *urbem;* sed promontorium non oppidum nominatur. *Boeckh.* — 6) *promunturium* ut *frundes* pro *frondes* et alia, quae potissimum Umbrica. *Boeckh.* — 7) Graefius addit: *oppositum*, ut sit: *quod oppositum est.* Hoc falsum iudicat Boeckhius, quod non inde quia id promontorium oppositum navigantibus sid, sed ex eo peti determinatio debeat, quam longe ille locus absit ab aliquo alio. — 8) Graefius: *citra noxam situm* nullo sensu. Boeckhius: *citra nonam*, atque ita explicat: „Nona hora (omittitur autem *hora*, quod docent iam lexica) coenabatur. Iam ex ordinaria navigatione qui Cirrha Anticyram navigabant, certo loco ut solent nautae coenabant: citra illum locum, hoc est, *citra nonam* erat Opoënta. — 9) Hunc locum Graefius post verba *citra noxam situm* ita restituit: *qua amussis ab eo recto gerit aggere ad monticulum in appellato sacrato loco prope templa Heromnemonum antiquum esse monumentum ex eo apparet etc.* unde nullum possum sensum elicere finium iudicio congruum. Sed etiam nostra restitutio incerta. *Boeckh.*

ex*stant,* quorum in altero Graeca inscriptio, quae si*gnificat Delphi*cum terminum *hunc esse*[1]), adhuc manet, cui vetustas fidem facit; in altero *fuisse ea*ndem inscriptionem *vestigia* docent: quae monumenta collata fines *sacrae terrae mani*festant adtendenti, ita ut ab *illis* dextra Anticyrensium, laeva sacra, regionis Delphorum, sint, ab iis *ipsis monumentis et ab illo aggere, qui* Chonos vocatur et indubitatus inter Delphos et *Anticyrenses limes est* .... perinde Delphorum region ....

Sententiae dictae fragmentum de controversiis inter compaganos Rivilarenses et Valeriam Faventinam.

1732. Gruterus edidit p. CCIX. praescriptione: „Tarracone, quondam in aedibus Ludovici Pontii, nunc in hortis Anton. Augustini." Spangenbergius inter Iuris Romani tabulas negotiorum sollemnium n. LXXXI. pag. 384. recepit, et nescio qua de causa Valeriam Faventinam mulierem pro tribu aliqua habuit.

Imp. Caes. P. Helvio Pertinac. Princip. senatus, Patr. patriae Cos. II.

Q. Sosio Falcone, C. Iulio Fructo Claro Cos. III. Idus Febr.[2])

Sententiam[3]), quam tulit L. Novius Rufus Leg. Aug. Pr. Pr. V. C.[4]) inter compaganos Rivilarenses et Val. Faventinam descriptam et propositam Pr. Non. Novemb.

L. Novius Rufus Leg. Aug.[5]) cretum ex tilia recitavit:

Congruens est intentio mea, qua .....us proximae argumentis..... parte prolatis rei...p....ut me actu est d..... inspectio ita c.... in privi....

Quaedam capita e gestis de lite fullonum adversus magistros fontanos habitis.

1733. Primus edidit Fabrettus p. 278. n. 170 e lapide, quem nuper repertum scribit ad aggerem Servii pone ecclesiam S. Antonii Abbatis in Exquiliis; atque p. 279. n. 171. alteram eiusdem inscriptionem argumenti addit haec verba praefatus: „Basis in museo Ciampino. In quodam columnae frusto abscisso & complanato hoc aliud earundem interlocutionum fragmentum ibidem effossum est". Utrasque inscriptiones infra numero I et II discrevimus. Ex Fabretto sumserunt Maffei Istor. diplom. p. 122 et Terasson. Histoire de la iurisp. rom. App. p. 57; ex lapide sed parum curiose dedit Guasco Musei Capitol. Inscriptt. I. p. 50. Locos

1) Graefius: quae *de*signatum terminum *accuratissime describit.* — 2) an. u. c. 946. — 3) Non liquet unde accusativus pendeat, ut mendum, sive scalptoris sive describentis subesse videatur. — 4) propraetor vir clarissimus. — 5) Ita mihi hic locus satis certa coniectura legendus videtur. Apud Gruterum est: IN. V. I. S. RVFVS LEG. CCCX. Spangenberg. exhibet: inluster vir I. S. Rufus Leg. CCCX. Sed is Rufus aperte idem est qui supra nominatur, et in literis INVIS vestigia nominis *L. Novius* apparent.

inscriptionis aliquot explicuerunt van Nispen Dissertat. ad fragmenta Herennii Modestini apud Oelrichs in Thesaur. Dissertatt. iuridicar. Belgicar. Vol. I. Tom. I. p. 5. et inprimis Marinius Atti arv. II. p. 555. Integras utrasque inscriptiones exhibet Spangenbergius Tabb. negot. solemn. p. 298. sed parum accurate: nam utrasque inscriptiones apud Fabrettum separatas tacite in unam coniungit, et in reliquis quoque a Fabretti exemplo temere recedit. Nuper admodum accuratissime hunc lapidem in museo Capitolino denuo transcripsit et Fabretti aliquot errores emendavit Olaus Kellermann (Vigilum romanor. latercula duo p. 30. n. 15.), in cuius doctrina et fide plane acquiescere possumus. Idem quoque arbitratur, inscriptionem num. II. unam eandemque esse cum clausula inscriptionis I. Denuo recensuit et praeclare illustravit Rudorffius in: Savigny Zeitschrift für R. W. XV. 2. p. 254—263.

I.

Herculi sacrum. Posuit Publius Clodius Fortunatus Q. Q. [1]) perpetuus huius loci.

Interlocutiones Aelii Floriani, Herenni Modestini, Faltonii Restitutiani, Praeff. [2]) vigil. PP. VV. [3])

Florianus D. [4]) Quantum ad formam a me datam pertinet, quoniam me convenis, de hoc inprimis tractandum est. Ita interlocutum me scio esse hesterna die, docere partem diversam oportere, hoc ex sacra auctoritate descendere, ut pensiones non dependerentur. Et respondit: se quibuscunque rationibus posse ostendere, hoc ex sacra auctoritate observari. Et hodie hoc dicit: Ex eo tempore, inquit, ex quo Augustus rem publicam obtinere coepit, usque in hodiernum, numquam haec loca pensiones pensitasse.

Et infra Florianus D. Vidi locum dedicatum imaginibus sacris.

Et alio capite Modestinus D. Si quid est iudicatum, habet suam auctoritatem, si est, ut dixi, iudicatum. Interim apud me nullae [5]) probationes exhib*entur*, quibus doceantur fullones in pensionibus [6]) conveniri.

Et alio capite..nus C. C. C. D.: [7]) Manifestum est, quid iudica*nt* P. P. V. V. [8]) nam Florianus partibus suis diligentissime functus est, qui, cum in rem praesentem venisset, locum inspexit, et universis *in*diciis [9]) examinatis, sententiam [10]) de eo loco, de *quo maxime* quaeritur, protulit *a* qua *provocatum* non est.

1) Quinquennalis. — 2) Fabret. *praef.* omissa altera litera F. — 3) perfectissimorum virorum. Posse etiam explicari Marinius dicit: piorum vindicum; neque vero cum Maffeio: prudentium virorum. — 4) dixit. — 5) Fabret. *multae* pro *nullae.* — 6) Ita Rudorffius. Apud Kellermannum: *pen....f. conveniri.* Fabrettus sine littera F. Spangenberg: *pensione conveniri.* — 7) Supple: *Restutianus*; sequentes notas intellige secundum Marinium: cum consilio collocutus dixit. Ex hic omnibus Fabret. nihil habet praeter literam D. — 8) Has literas P. P. V. V. praetermisit Fabret. — 9) Fabret. *indiciis* dedit tanquam integrum in lapide superesset: Kellermann solum ..*diciis,* primas binas literas in eundem modum supplet (indiciis); sed Spangenberg. *iudiciis.* — 10) A vocabulo medio: *tiam* (sententiam) altera primae inscriptionis pars incipit, cui Fabrettus ita prae-

Et infra Restitutianus D. Modestinus quoque secutus res a Floriano iudicatas, pensiones exigi prohibuit.

Et infra Restitutianus D.: *Illud servabitur* fontanis, quod obtinuerunt apud suos iudices, et quod habuerunt in hodiernum sine pensione.

Ex [1]) Alexandro Aug. II. et. Marcello II. Cos. litigatum est in Peregrini et *Aureliani Cos. dies.*

II.

Basis in Museo Campino.

....sententiam de eo loco de quo provocatum non est. Et infra Restitutianus D. Modestinus quoque secutus res a Floriano iudicatas pensiones exigi prohibuit. Et infra Restutianus D. Illud servabitur fontanis quod optinuerunt aput suos iudices et quod habuerunt in hodiernum sine pensionem. Actum IIII Idus Mar. ann.....vo. Victoriam percepimus. Litigatum est ex Alexandri Aug. II. et Marcelli II. Cos.in Peregrini et Aemiliani Cos. dies.

Sententia lata inter heredes Patulcii Diocletis et Aelium Rufinum.

1734. Marmori incisam inscriptionem primus edidit Gruterus p. 208 haec adnotans: „Neapoli in domo Hadriani Guilelmi tabula marmorea, oblonga coactaque litera sine punctis. Stephan. Pighius legit et exscripsit“. Repetiverunt Brissonius De formulis lib. V. cap. 129. Cuiacius in Observatt. et Emendatt. lib. XVIII. c 32. Terasson Hist. de la iurisprud. Append. Spangenberg Tabb. negotior. sollemn. LXXXII. p. 384.

Verba sententiae iudicis praeposita „In his aedificiis“ non usquequaque clara sunt, quum, non habeant quo referantur. Non enim apparet, quid in his aedificiis esse aut fieri debere significetur. Cui incommodo medendo Cuiacius mera coniectura, ut videtur, ductus exhibet: De aedificiis. Quodsi praeterea *et* ante *meruit* sustuleris, oratio bene habet.

In his aedificiis et locis puris adiacentibus aedificiis, sive is locus ager est, Aeli Rufini militis, cuius se possessorem esse ex causa emtionis P. Aeli Abascanti patris sui Alfenio Senecioni Sub-

---

fatur: „sequitur latere intuentibus dextro.“ Kellermannus haec interponit: „hic annectenda tabula marmorea, quam eiusdem basis „latus intuentibus dextrum“ dicit; idque facile tibi persuadebunt literarum utriusque marmoris formae prorsus eaedem et tabulae altitudo omnino congruens cum altitudine areae basis, ne de lapide loquar, qui idem plane in utroque est.“ Extrema verba ex Kellermanni lectione dedimus; Rudorff. coniicit: *protulit. Inde provocatum non est.*

1) Kellermannus nihil praeter paucas scripturae reliquias in clausula inscriptionis invenit. Fabretus hunc locum ita exhibet: *Ex Alexandro Aug. II et Marcello II. Cos. dedicatum .... in .... Peregrino et Aureliano Cos. dies.* Nos Rudorffium sequimur. Ex inscriptione II aliquantum pleniore apparet in fine instrumenti indicatum fuisse, quam diu haec lis fullones inter et magistros fontanos duraverit, videlicet inde ab Alexandro et Marcello consulibus anno post Chr. 226 usque ad Peregrinum et Fulvium Aemilianum consules an. p. Ch. 244 duodeviginti annos.

praef. class. pr. mis.[1] probavit et meruit sententiam, quam iussu eiusdem Senecionis subpraef. huic titulo proscripsit.

Senecio C. C. C.[2] dixit: Necessariam fuisse inspectionem aedificiorum et loci, de quibus aput me actum est, re ipsa manifestatur. Cum igitur aedificia solo puro posita deprehenderim, neque ullo sepulchro superposita vel coniuncta, apparet venditionem eorum iure factam, ideoque ad Aelium Rufinum militem ex causa emptionis pertinere videntur. Loci vero sive agri, quem adiacentem aedificiis Aelius Abascantus, pater Rufini ab heredibus Patulci Diocletis aeque mercatus est, quum habeat plurima et dispersis locis sepulchra, ius per venditionem transferri ad emptorem non potuisse, set, cum pater Rufini et postea Rufinus, quanquam non iure facta emptione semper in possessione fuerint, nullo iure cum locum vindicare sibi Patulcii possunt, plane cum in re praesenti inspexerim obliteratum atque erasum Patulci Diocl. nomen, et remanere inscripta capita quaedam[3] exprimentia haec verba: „Aelius Diocl. Patulc. Dioc. F. cum fratribus, qui nunc hic adsunt, vendunt P. Aelio Abascanto locum purum, in quo nulla sepulchra iacta, superposita neque coniuncta apparent, Lib. Nep. Pronep. Q.[4] et reliqua".

Ob contemptum tamen religionis Rufinus, P. Aelii Abasc. F. agro privetur, fiatque publ.[5] sepeliendorum militum class. pr. Mis. in usum. Heredes vero Patul. Dioc. mulctentur sorte una cum anatocismo binae centesimae usurae propter neglectam religionem sepulchrorum clam dirutorum, pauperesque milites class. pr. Mis. donati sint, dum aegrescunt et moriuntur, ne aere conlato curentur, sepelianturque[6].

Quam sententiam sanctam esse, omnes sciunto, idque totum testatur marmor.

§. 8. *Tabulae historicae romanae auctoritate publica scriptae.*

Ex fastis consularibus Capitolinis.

1735. P. Valerius P. F. Volusi N. Poblicola II. In mag[7] mortuus est in eius L. F. E.[8] L. Quinctius L. F. L. N. Cincinnatus. — *C. Claudius Ap. F. M. N. Erassin. Regill. Sabin.*

---

1) subpraefecto classis praetoriae Misenensis. — 2) cum consilio collocutus. — 3) Lapide hac parte diffracto, quod in exemplo Gruteriano significatur, scriptura turbata est. Dedimus ex emendatione Cuiacii. Apud Gruterum, alios ita legitur: „inspexerim lituratum ag. et erasum Patulcii dicunt remanere instipul. capita quaedam exprimentia." — 4) liberis, nepotibus, pronepotibus (puta: vendunt, quod verbum supra positum Cuiacius omittit). — 5) publicus. — 6) Gruterus indeque Spangenberg *sepelienturque;* sed Brissonius apertum mendum sive marmorarii sive exscribentis tollens: *sepelianturque.* — 7) magistratu. — 8) locum factus est. Consules hic nominati sunt anni U. C. 293.

Q. Fabius M. F. K. N. Vibulanus III. — *L. Cornelius Ser. F. L. N.* Maluginesis U*ritin.* [1])

C. Nautius Sp. F. Sp. N. Rutilus II. — ........F....N. Carven*tanus.* In mag. mortuus est; in eius L. F. est L. Minucius P. F. M. N. Esquilin. Augurin.

L. Quinctus L. F. L. N. Cicinnat. Dict. rei gerundae caussa. — L. Tarquitius L. F. Flaccus Mag. eq.

C. Horatius M. F. Volusi N. Maxumus. — Sp. Verginius A. F. A. N. Tricost. Caeliomont.

T. Romilius T. F. T. N. Rocus Vaticanus. — C. Veturius P. *F*..... N. Cicurinus.

Sp. Tarpeius M. F. M. N. Montan. Capitolin. — A. Aternius .... Varus Fontinalis.

CCC. Sex. Quintilius Sex F. P. N. — P. Curiatius ...... N. Fistus Trigemin.

P. Sestius Q. F. Vibi N. Capitol. Vaticanus. — T. Menenius *Agripp.* F. Agripp. N. Lanatus.

Ap. Claudius Ap. F. M. N. Crass. Inrigill. [2]) Sabinus II. — T. Genu*cius L. F. L. N.* Augurinus.

Abdicarunt ut Decemviri consulari *imperio* f*ier*ent. Decemviri consulari *imper*io legibus *scribundis* f*acti* eod. anno:

Ap. Claudius A. F. M. N. Crass. Inrigilensis Sabinus qui Cos. fuer. [3]) *Ser. Sulpicius. Ser. F.* Vibi N. Camer*in. Cornut.*

T. Genucius L. F. L. N. Augurin. qui cos. fuer. [3]) *P. Sestius Q. F. Vibi N. Capitol. Vaticanus*

Sp. Veturius Sp. F. P. N. Crassus Cicurinus. *P. Curiatius Fistus Trigemin.*

C. Iulius C. F. L. N. Iulus. *T.* R*omilius T. F. T. N.* R*ocus Vatican.*

A. Manlius Cn. F. P. N. Vulso *Cincinnat. Sp. Postumius A. F. P. N. Albus Regillens.* — Borghesi Nuovi framm. P. I. hoc fragmentum illustrat. Apud Fea Framm. di fast. est n. 1.

1736. *Q. Fabius Q. F. M. N. Max. Gurges III.* — L. *Mamilius* Q. *F. M. N. Vitulus.* [4])

Cens. Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Blasio. — C. Marcius C. F. L. N. Rutilus II. qui L. F. [5]) XXXV. In hoc honore Censorinus appellatus E. [6])

Bellum Punicum primum.

Ap. Claudius C. F. Ap. N. Caudex. — M. Fulvius Q. F. M. N. Flaccus.

---

1) Post nomen *Uritin.* quod Borghes. coniectura assecutus est, idem supplendum censet: L. F. X. (lustrum fecerunt decimum). — 2) Crassus Inrigillensis pro: Inregillensis. Ita Borghesius explicat Nuov. framm. P. I. p. 99. P. II. p. 27. quum apud Livium sit Appius Claudius Crassus. Reliqui omnes: Crassin. Regillensis. — 3) consul fuerat. — 4) u. c. 488. et deinceps usque ad annum 500. u. c. — 5) lustrum fecerunt. — 6) est.

CDXC. M'Valerius M. F. M. Maximus, qui in hoc honore Messall. appell. E.[1]) M'Otacilius C. F. M'. N. Crassus.

Cn. Fulvius Cn. F. C. N. Maxim. Centumalus Dict. clavi fig. causa. — Q. Marcius Q. F. Q. N. Philippus Mag. eq.

L. Postumius L. F. L. N. Megellus. — Q. Mamilius Q. F. M. N. Vitulus.

L. Valerius M. F. L. N. Flaccus. — T. Otacilius C. F. M' N. Crassus.

Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Scipio Asina. — C. Duilius M. F. M. N.

L. Cornelius Q. F. Cn. N. Scipio. — C. Aquillius M. F. C. N. Florus.

A. Atilius A. F. C. N. Calatinus. — C. Sulpicius Q. F. Q. N. Paterculus.

Cens. C. Duilius M. F. M. N. — L. *Cornelius L. F. Cn. N. Scipio L. F.*[2]) *XXXVI.*

C. Atilius M. F. M. N. Regulus. — Cn. Cornelius Cn. F. L. N. Blasio.

Q. Ogulnius L. F. A. N. Gallus Dict. latinar. fer. causa. — M. Laetorius M. F. M. N. Plancianus Mag. eq.

L. Manlius A. F. P. N. Vulso Longus. — Q. Caedicius Q. F. Q. N. in. mag. mort. E.[3]) In eius locum factus est M. Atilius M. F. L. N. Regulus II.

Ser. Fulvius M. F. M. N. Paetin. Nobilior. — M. Aimilius M. F. L. N. Paullus.

Cn. Cornelius L. F. Cn. N. Scipio Asin. II. — A. Atilius A. F. C. N. Calatinus II.

D. Cn. Servilius Cn. F. Cn. N. Caepio. — C. Sempronius Ti. F. Ti. N. Blaesus.

Cens. D. Iunius D. F. D. Pera abd.[4]) — L. Postumius L. F. L. N. Megell. idem qui Pr.[5]) erat in mag. M. E.[3]) — Ex editione Fastor. Capitolinorum, quam publicavit Laurent. Altonae. 1833.

Fragmentum fastorum Antiatinum.

1737. Q. Sulpicius c.... Amerinus C. Poppaeus.
Q. Poppaeus secund. M. Papius Mutil.
P. Cornelius Dolabell, C. Silanus.
S... er Lentulus, Q. Iunius Blaesus.
L... Statilius Taurus, M. Aemilius Lepid.
Germanicus Caesar, C. Fonteius. Suf.[1]) C. Visellius Varro.
L. Munatius Plancus, C. Silius.
A. Caecina Largus.

---

1) est. — 2) lustrum fecerunt. — 3) in magistratu mortuus est. — 4) abdicavit. — 5) praetor. — 6) suffectus.

Sex. Appuleius, Sex. Pompeius.

Drusus Caesar, C. Norbanus Flaccus. Suf. M. Silanus.

Sisenna Statilius Taurus, C. Scribonius. Suf. C. Vibius Libo, C. Pompeius Graecina.

C. Caelius, L. Pomponius Flaccus. Suf. C. Vibius Marsus. L. Volusenus Procul.

Ti. Caesar August. III. Germanic. Caesar II. .... Seius Tubero III. K. Maias.

.... Seius Tubero III. K. Maias.

...... Regulus. [1]) K. August.

................ius Gal.

— Fragmentum fastorum consularium prope vetus Antium 1847 repertum in tabula marmorea, quod complectitur consules an. 9 ad annum 19 p. Chr. Gerhard Archaeol. Zeit. 1846. p. 291. et 388.

Ex fastis triumphalibus Capitolinis.

1738. .... neis

L. Tarquinius Dama...
Priscus Rex de Lati...
L. Tarquinius Damarati F.
Priscus Rex II de Etrusci...
L. Tarquinius Damarati F. ann CXX
Priscus Rex III de Sabineis Idib. Sext.
Ser. Tullius Rex de Etruscis VI K. Dec. A. CXXCII
Ser. Tullius Rex II de Etrusc. VIII K. Iun. A. CXXCVI.
Ser. Tullius Rex III....... ann. CXXC.
de Etruscis IIII. Non....

M. Aimilius M. F. L. N. Paullus an. CDXCIX. Procos. de Cossrusensibus et Poeneis navalem egit XII. K. Febr.

Cn. Cornelius L. F. Cn. Scipio Asina an. D. Procos de Poeneis X. K. April.

C. Sempronius Ti F. Ti N· Blaesus Cos. an. D. de Poeneis K. April.

C. Aurelius L. F. C. N. Cotta Cos. an. DI. de Poeneis et Siculeis Idibus April.

L. Caecilius L. F. C. N. Catulus Procos. A. DII. de Poeneis VII. Idus Septembr.

C. Lutatius C. F. C. N. Catulus Procos A. DXII. de Poeneis ex Sicilia navale. egit. IIII Nonas Octobr. — Gruter. p. 296.

1) Ita legit literarum ductus propter tabulae labem incertos docta matrona Mertens Schaffhausen, quae hoc fragmentum ab oblivione adeoque ab interitu vindicavit; Henzenius ibidem nominis *Asciculus* vestigia deprehendisse sibi visus est.

Actorum diurnorum fragmenta.

1739. Diurna urbis acta sive diurna populi romani acta inscriptionibus adnumeranda esse, non est quod dubitemus. Nam etsi de conscribendorum et publicandorum ratione eorum plena et accurata notitia caremus, tamen ex reliquorum actorum publicorum similitudine colligi licet, haec acta diurna in albo scripta publice proponi solita esse. Quem quidem quotidianum in hac genere usum fuisse, res ipsa indicare videtur, quum aerearum aut marmorearum tabularum confectio plus laboris et temporis exigeret, quam ut rerum novarum curiosis satis commode consuli hoc modo potuisset; etsi hac prima et festinante divulgatione facta in aere insculpta esse acta, admodum probabile est (Cf. Lieberkuehn. Commentatio De actis Romanorum diurnis. Wimariae. typis Albrechtianis. 1840. p. 13.).

Iam de his actis diurnis praeter commemorationes apud veteres scriptores non tam paucas & locos aliquot inde decerptos, particula superesse perhibetur undecim dies complectens; quas quidem reliquias, etiamsi de earum fide non plane liquido constet, ab hac nostra inscriptionum collectione abesse noluimus. Servatae autem sunt hae reliquiae non in aere neque lapide sed in chartaceo exemplo, quod in Ludovici Vivis, doctissimi Hispani, schedis post eius obitum repertum est. Unde Vives habuerit, utrum ex lapide vel aere an e codice antiquo descriptum, plane ignoratur, etsi de doctrina et probitate viri omnes consentiunt. Hoc exemplum Vivesianum diu inter viros doctos circumlatum et varie transcriptum est, antequam typis expressum propagaretur. Primus eius mentionem fecit Iustus Lipsius, qui in adnotationibus ad Taciti Annales l. XV. anno iam 1581 ex his actorum reliquiis pauca verba affert, sed ita ut libros linteos pontificum, non acta urbana appellet. Primus omnia haec fragmenta typis divulgavit Pighius in annalibus suis p. 378 editis anno 1615. ita praefatus: „attestatur antiquissimae tabulae fragmentum eiusdem anni (585 u. c.) dierum septem acta urbana nobis pulcherrime repraesentans; cuius exemplum exscriptum inter schedas Ludovici Vivis olim repertum nobis communicavit vir eruditione singulari, antiquitatisque investigandae studio non minus quam nobilitate commendandus, Iacobus Susius.“ A Pighio mutuatus inscriptionum syntagmati p. 340 suo indidit Thomas Reinesius 1682. Pighius versus actorum non continuat aequales, sed maiores minores seceruit, ac si formam scripturae aeri vel lapidi insculptae exprimeret; eamque formam et Reinesius l. l. et Dodwellus in Praelectionibus Camdenianis (Prael. VIII.) sequitur. Atque haec sunt septem actorum fragmenta septem dierum, a. V. Kal. Apriles anni 585 u. c. L. Aemilio Paulo II. C. Licinio Crasso Consulibus, quae nos infra secundum Pighii exemplum etsi versuum mensura non servata repraesentavimus.

Sed praeter Pighianum exemplum aliud apographum horum fragmentorum penes Paulum Petavium fuit, qui inscriptionum volumini a se edendo neque vero edito inseruit, unde Isaacus Vossius transcripsit; a Vossio accepit Beverlandius, a Beverlandio Dodwellus, qui eodem in his Fragmentis edendis l. l. usus est. Atque hoc Vossianum apographum non solum pluribus locis a lectione exempli Pighiani recedit, sed etiam quatuor

dierum acta addit quorum tres sunt mensis Augusti anni urbis 692 Silano et Murena Consulibus (V. infra fragment. VIII. IX. X.), quartus dies calendarum Maiarum est anni u. c. 699. Pompeio Magno II. M. Licinio Crasso II. Consulibus. (fragm. XI.). Quae posteriora quatuor fragmenta Dodwellus primus l. l. ex apographo Vossiano edidit. Quod exemplum Gronovius secum ab I. Lockio esse communicatum scribit ad Sueton. Iul. Caesar. c. 20, id non tertiam eorundem fragmentorum recensionem praebet, sed haud aliud est quam Vossianum a Dodwello editum. De his binis autem exemplis, Pighiano et Vossiano, Pighianum praestat. Quaestio utrum hae actorum reliquiae genuinae sint, nec ne, varie est a viris doctis tractata. Plurimi viri docti inter quos Lipsius, Georg. Graevius, Pighius, Oudendorpius, Drakenborchius, Muratorius, I. A. Fabricius, Chr. Saxius, Ezech. Spanhemius, alii, pro genuinis habuerunt; alii, ut Welserus Norimbergensis, Thomas Reinesius, Gibbonus, P. Wesselingius, Beaufort, Io. A. Ernesti, Gaet. Marinius, Fr. C. Schlosser pro suppositiciis. Ex eorum numero qui tanquam spuria reiiciunt primarii sunt Petrus Wesselingius in Probabilibus (Franequerae 1731) pag. 354 sqq. et Leclerc in libro qui inscribitur: Des iournaux chez les Romains. (Paris. 1838); inter eos qui defendunt praeter Dodwellum in Praelectionibus Camdenianis, G. E. F. Lieberkuehnius in Vindiciis librorum iniuria suspectorum. Lipsiae. 1844. p. 1—100. qui mihi quidem argumentis admodum probabilibus haec fragmenta a suspicione criticorum vindicavisse videtur. De actis urbis diurnis in universum ipse aliquando in programmate universitatis Friburgensis an. 1831 (Ueber die Zeitungen der alten Römer) disserui, quae commentatio ephemeridi: Morgenblatt für gebildete Staende. 1835. p. 581 sqq. inserta est. Copiosius et accuratius posthac de eadem re egerunt Le Clerc in libro supra laudato: Des iournaux des anciens Romains; Lieberkuehnius tam in Commentatione de diurnis Romanorum actis (Vimariae 1840) quam in libro supra laudato Vindiciarum; Schmidt, Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. Berlin. 1844. I. Heft. p. 395 seqq.

V. Kal. Aprileis.

Fasces penes Aemilium. Bene mane sacrificavit ad Apollinis; ove fecit Laurentiae [1]). Hora octava senatus coactus in Hostilia. S. C. factum est, uti praetores ex suis perpetuis edictis ius dicerent. Q. Minucius Scapula accusatus de vi a P. Lentulo apud Cn. Barbium Pr. urb. defensus a C. Sulpicio sententiis condemnatus XV. ampliatus XXXIII.

IV. Kal. Aprileis.

Fasces penes Licinium. Fulguravit [2]), tonuit et quercus tacta in summa Velia paullum a meridie. Rixa ad Ianum infimum in caupona, et caupo ad Ursum galeatum graviter sauciatus. C. Titinnius Aed. pl. mulcavit lanios, quod carnem vendidissent populo

---

1) Ita Voss. *laureatus.* Pigh. — 2) *fulminavit.* Voss.

non inspectam. De pecunia mulcatitia cella exstructa ad Telluris Lavernae.

III Aprileis.

Fasces penes Aemilium. Lapidibus pluit in Veienti. Postumius Trib. pleb. viatorem misit ad Cos. quod is eo die senatum noluisset cogere; intercessione P. Decimii Trib. pleb. res est sublata. Q. Aufidius mensarius tabernae argentariae ad scutum cimbricum cum magna vi aeris alieni cessit foro; retractus ex itinere causam dixit apud P. Fonteium Balbum Praet. et cum liquidum factum esset, eum nulla fecisse detrimenta, iussus [1]) est in solidum aes totum dissolvere.

Prid. K. Aprileis.

Fasces penes Licinium. Latinae celebratae et sacrificatum in monte Albano et data visceratio. Incendium in Caeliolo: insulae duae absumptae solo tenus et aedes quinque ambustae quatuor. Demiphon Archipirata captus a. Cn. Licinio Nerva legato, in crucem actus. Vexillum rubeum in arce positum. Cos. sacramento novo adegerunt iuventutem in campo Martio.

Kal. April.

L. Aimilio Paullo II. C. Licinio Crasso Cos. [2])

Paullus Cos. et Cn. [3]) Octavius Prae. paludati egressi sunt urbe in provinciam Macedoniam profecti, ingenti atque inusitata frequentia prosequente. Cu [4]) .... tota sacra via ex aedibus [5]) ...... usque ad sacellum Streniae [6]) magna consternatione vicinorum. Funus Marciae Sex. F. cum maiore pompa imaginum quam frequentia hominum. Pontifex Sempronius edixit Megalesia [7]).

IV. Non. April.

Ver sacrum votum de Pontific. sententia a Baebio praetore. Lautia legatis Aetolorum data CCIↃↃ CCIↃↃ [8]) aer. gravis in singulos; dimidium eius comitibus. M. Aebutius in provinciam suam Siciliam profectus est. Epulum in funere Marciae populo datum a filiis eius Q. [9]) et L. Metellis et ludi scaenici facti. Classis Carthaginiensis Ostiam ingressa cum tributo.

III. Non. April.

C. Popilius Laenas, C. Decimius, C. Hostilius legati mittuntur ad reges Syriae et Aegypti ad bellum inter ipsos componendum. Legati bene mane cum turba clientium et propinquorum sacrificarunt ad Castoris diis Penatibus P. R. [10]) tauro fecerunt et perlitarunt. Pont. max. .... [11]) in aede Vestae ...... L. L. V. V. [12])

D. IV. Syllano L. Murc. Coss. ad. Idus Sextil.

---

1) Deest in apographo Voss. — 2) *L. Aimilio .... Coss.* absunt Vossiano apographo. — 3) *Gn.* Voss. — 4) *Gn.* pro *Cn.* Voss. Lieberkuhnius lacunam ita supplendam coniicit: *cursatio prosequentium tota sacra via ex aedibus regiis usque ad Carinas.* Anteriores interpretes fere omnes mentionem incendii alicuius hac lacuna intercidisse arbitrantur. — 5) *aedilibus* Voss. spatium lacunae significandae liberum nullum relinquitur Ibid. — 6) *sternit* Vos. — 7) *Pontifex ... Megalesia* absunt in Voss. apogr. — 8) *CCM.* Voss. — 9) *C.* Voss. — 10) populi romani. — 11) *Pont. max. in aede* sine spatio libero interposito. Voss. — 12) lubentissime votum vovit, explicat Lieberkuhn.

Fasces penes Murenam. Is bene mane sacrum fecit ad Castoris diis Penatib. pub. Inde coegit in curia Pompae [1]. Syllanus cum accensis [2] causam dixit apud Q. Cornificium pro Sex. Ruscio ex municipio Larinati, accusato de vi privata; accusavit L. Torquatus filius; absolutusque est reus sententiis XL. damnatus XX. Tumultus in sacra via inter operas Clodii Pulchri et servos T. Annii. Rixa po. ...... et q [3].... SC. factum, ne multa aerariorum transeat ad heredes. Tonuit sub meridiem, fulguravit et quercus tacta in summo Argileto.

A. D. V. Kal. Septemb.

M. Tullius causam dixit pro Corn. Sulla apud iudices de coniuratione, accusante Torquato filio; quinque sententiis obtinuit. Trib. aerar. condemnarunt. Fasces penes Syllanum. Trib. pl. intercesserunt SC. [4] de tributis Laodiciae ut darent praedes. Praetor urb. filiam eo die [5] daret nuptum, edicto monuit, se ius non dicturum, et vadimonia omnia in diem quintum distulit. Testamentum Melionis allatum Mycenis Praetor peregrinus rescidit, q. [6] expressum erat ab eo tormentis. Q. Tertinio Praetori ius dicenti nuncius allatus est de morte filii, fictus ab amicis Copponii, rei de veneficio, ut concilium dimitteret. Ille perturbatus domum se recipiebat; sed re comperta perseveravit in inquirendo. C. Actius Copponium veneficii postulavit; divinatio Actium inter et Sepasium minorem de accusando. Actius obtinuit, q. [6] Sepasii uxor soror esset nurus Copponii. Rixa ad fornicem Fabii et caedes gladiatorum duorum ex ludo Curionis.

A. D. IIII. Kal. Sept.

Funus Metellae Piae virginis illatae sepulcro suorum maiorum via Aurelia. Censores locaverunt reficiendum tectum Aii loquentis HS XXV. Q. Hortensius sub vesperum orationem habuit pro rostris de censura et bello Allobrogum. Reliquiae coniuratorum cum L. Sergio tumultuantur in Hetruria. Caupo ad tres tabernas occisus a Thracibus ebriis in via publica.

Cn. Pompeio Magn. II. M. Livinio Crasso II. Coss.

Kal. Mai.

Coss. in Galliam profecti ad C. Caesarem.

Caesaris Augusti Index rerum a se gestarum, sive Monumentum Ancyranum.

1740. Imperator Augustus tria cum testamento suo volumina reliquit, quorum unum mandata de funere suo complexum est, alterum in-

---

1) Lieberk. coniicit: *Pomp. se.* i. e. Pompeia senatum; Dodwellus: inde senatum coegit in curia Pompeia. — 2) Dodwellus scribendum putat: *accenso.* — 3) Lieberk. supplet: *rixa popinariorum et quoquorum* (pro: coquorum). — 4) senatusconsulto. — 5) Lieberkuehn. cum Dodwello interponendum arbitratur hoc loco: *cum.* Sed aptius fortasse suppletur litera Q. (i. e. quod), ut infra eadem eodem sensu litera ponitur. — 6) quod.

dicem rerum a se gestarum, tertium breviarium totius imperii, id est, indicem de militum et pecuniae publicae copiis (Sueton. Aug. c. 101. Tacit. Annal. I., 11. Dio Cass. LVI., 33). Horum voluminum primum et tertium interciderunt; alterum reliquum est in monumento Ancyrano. Augustus enim hunc indicem rerum a se gestarum in aheneis tabulis incidi testamento iussit ante mausoleum suum statuendis. Neque hae tabulae mausolei aetatem tulerunt; sed quum plurima Augusto divinis honoribus ornato templa per provincias exstruerentar, occasio inde nata est exempla huius indicis propagandi. Quum enim Galatiae post Amyntam regem defunctum a. u. c. 729 in provinciae formam ab Augusto redactae urbes primariae communi consilio huic principi templum Ancyrae, (Angora) in metropoli provinciae, dedicavissent, in eiusdem templi vestibulo postea indicem illum rerum ab Augusto gestarum ex aheneis tabulis mausolei Augustei transcriptum incidi iusserunt, quae quidem inscriptio etsi non integra hodieque superest. Conspiciuntur enim in eius templi maximam partem diruti reliquiis, in antarum parte interiori parietibus marmoreis insculptae tres columnae intrantibus a laeva tres a dextra illum ipsum indicem continentes. Accuratiorem templi et inscriptionis descriptionem cum delineatione vestibuli praebent Texier Description de l'Asie mineure. I. Tab. 66. et Hamilton Researches in Asia minor. Tom. I. p. 420. Scriptura in media et infima parietum parte, maxime primae columnae sinistri parietis, pluribus locis obliterata est vel cavorum et foraminum detrimentis hausta; quam quidem labem Hamiltonus structurae vitio quodam accidisse demonstrat. Primi descripserunt an. 1554 Auger. Gislenius Busbequius et Antonius Wrantzius sive Verantius Dalmata episcopus Agriensis, a Ferdinando Romanorum rege tum ad portam Othomanicam legati (V. Busbequii Epistol. I.). Hinc nata sunt duo apographa Verantianum et Busbequianum, quae tamen vix pro diversis censeri possunt. Neuter ipse monumentum edidit. Busbequianum exemplum primus edidit A. Schottus, qui ab ipso Busbequio habuit, ad Aurel. Victorem Antwerp. 1579, 8. Verantianum Io. Leunclavius Pandect. hist. Turc. Francof. 1588. 4. p. 205. quos secuti sunt Lipsius in auctario ad Smetii Inscriptt. antiq. Lugd. Bal. 1588. Ianus Gruterus Thesaur. inscriptt. Heidelberg. 1603. p. CCXXX. alii, inprimis plures Suetonii editores. Alterum apographum Busbequiano et Verantiano auctius repertum est sequenti seculo (1689) inter postumas chartas Danielis Cossonii, mercatoris Hollandici, editum a Iacobo Gronovio in Memoria Cossoniana Lugd. Bat. 1695. 4. p. 47—138. Exemplum tertium Cossoniano praestantius edidit, sed vitiose, Paulus Lucas Voyage dans la Grèce, l'Asie mineure, la Macedoine et l'Afrique. Paris. T. I. c. 16. et mox Amstel. 1714. 12. Quartum exemplum est, quod Tournefortus a se transcriptum cum Chishullo communicavit, qui omnium id optimum esse iudicans edidit in Antiquitatt. Asiatt. Lond. 1728. fol. p. 165 seqq. Ex Chishullo monumentum deinceps repetierunt Ernestus, Brotier, Oberlinus ad Tacitum (Vol. II. p. 837.), alii. Post Tournefortum Rostanus Masiliensis inscriptionem Ancyranam inspexit, eamque pluribus locis quam antea male habitam et obliteratam invenit (Histoire de l'Academie des Inscript. Tom. XLVII. 1809.

p. 91), et nuper Hamiltonus, qui denuo transcripsit (Researches in Asia min. Vol. II. p. 421) neque vero edidit.

Quatuor igitur sunt monumenti Ancyrani exempla, ex quibus omnia reliqua propagata sunt, Verantio-Busbequianum, Cossonianum, Lucasianum, Tournefortianum. Sed praeter quatuor haec inscriptionis exempla etiam alia subsidia ad monumentum supplendum et explicandum nobis suppeditat versio eiusdem graeca, cuius fragmenta Appolloniae (hodie Oluburlu) in Pisidia, et Ancyrae sunt reperta. Atque fragmenta Apolloniensia, minora illa quidem quam Ancyrana, Arundello (Discov. in Asia minor. 1834. Vol. II. p. 426. Cf. Vol. I. p. 241) debemus, qui invenit et primus transcripsit. Multo plura supersunt fragmenta et luculentiora versionis graecae Ancyranae, in eius ipsius templi, quod latinam inscriptionem habet parietibus insculptae. Partem eius quamvis minutam dedit Pocockius Inscriptt. antiq. cap. 11. s. 1. pag. 6. 7. Sed maiore cum cura et feliciori successu in hac re elaboravit Hamiltonus, qui multo maiorem huius graecae inscriptionis partem, pariete domus turcicae templo Augusteo adstructae tectam, ex hac latebra in lucem produxit; reliquam partem aliis binis domibus opertam et fere plane obliteratam addere non potuit. (Hamilton Researches in Asia min. Vol. I. p. 421 et II. n. 102). Quo factum est, ut cum Pocockianis fragmentis additis nunc quidem columnas octo versionis graecae teneamus; binas priores admodum decurtatas, sequentes sex fere integras, quarum quidem unaquaeque quinos denos vel senos denos versus latini exemplaris praebet. Hanc graecam versionem dedit Eggerus quoque in sua monumenti editione (Examen critique des historiens d'-Auguste. Paris. 1843. p. 30 et p. 412.), eamque repetere quam ad tabulas inscriptionem denuo exigere maluit Texier Description de l'Asie min. Tom. I. p. 113. Atque hoc Hamiltoni ἕρμαιον ut per se non parvi aestimandum est ita et hoc nomine commendatur, quod occasionem praebuit praestantissimo huius Augustei aevi monumento peculiari cura edendo. Nam summi imperatoris scriptio etsi pluribus vicibus repetita nondum tamen iustam editionem nacta erat, et dum minutissima scholiastarum et levissimae cuiuslibet poetae reliquiae a viris doctis sedulo tractantur, neglecta fere iacuit. Cui incommodo iam remedium attulit coniuncta duumvirorum doctorum cura, Franzii et A. W. Zumptii, quos de hoc monumento nos adhuc exponentes in eodemque edendo secuti sumus. Ii enim optimam monumenti Ancyrani editionem publicaverunt, quae inscribitur: „Caesaris Augusti index rerum a se gestarum sive Monumentum Ancyranum. Ex reliquiis graecae interpretationis restituit Ioannes Franzius, commentario perpetuo instruxit A. W. Zumptius. Berolini ex libraria Reimeri. 1845. 4.“ Hunc librum adeant lectores qui accuratiorem monumenti notitiam desiderant. Plenam variarum lectionum et supplementorum copiam literis a me consignatam seponere, ut voluminis consulerem mensurae, adductus sum. Qui loci in textu uncinis [ ] includuntur ab editoribus vel coniectura vel e graeca versione suppleti sunt.

Tab. I.

Rerum gestarum Divi Augusti, quibus orbem terrarum imperio populi Romani subiecit, et impensarum, quas in rempublicam popu-

lumque Romanum fecit, incisarum in duabus aheneis pilis, quae sunt Romae positae, exemplar subiectum.

Annos undeviginti natus exercitum privato consilio et privata impensa comparavi, per quem rem publicam [dom]inatione factionis oppressam in libertatem vindicavi. [Sen]atus decretis honorificis in [amplissimum] ordinem sum [Pansa et Irti]o Consulibus [adlectus, ut praetorium obtine]rem locum; [atque] imperium mihi dedit res publica, u[ti pro] Praetore simul cum Consulibus Ir[tio et Pansa essem. Cum] autem eodem anno me [senatus populusque Consulem cum Q. Pedio edi]disset et triumvirum rei publicae constituen[dae], qui parentem [con]iu[rati occidissent omneis] in exilium expuli iudiciis legitimis ultus, postea bellum inferentis rei publicae.......... arma terra marique [moventes, sig]naque toto orbe terrarum [inferentes vici] victorque omnibus [supplicibus] civibus peperci et in exilio [diuturno] degentes, quibus tuto [parcerem], malui servare quam occidere. [In iis bellis] millia civium Romanorum [adacta] sacramento meo fuerunt circiter [quingen]ta, ex quibus deduxi [in colonias] aut remisi in municipia sua stipend[iis solu]tis millia aliquanto [plura] quam trecenta et iis omnibus agros ad[signavi aut pecuniam pro [agris ex] me dedi. [Longas] naves cepi sescen[tas praeter ali]as si quae minores [quam trir]emes fuerunt.

Bis ovans triumpha[vi, tris egi cu]rulis triumphos et appella[tus sum viciens et se]mel Imperator; [cumque plu]ris triumphos mihi se[natus decrevisset, iis agendis su]persedi [et tantum lau]rus deposui in Capitolio, [votis quae pro republica in q]uoque bello nunc[uparam reddi]tis. Ob res a[ut ductu meo aut per lega]tos auspiciis meis terra marique prospere gestas qu[inquagiens et quin]quiens decrevit senatus supplicandum esse dis immortalibus ..... quo ex senatus consulto supplicatum est in deorum [immortalium templis] ..... ter deciens [Consul factus sum .... tribunici]ae potes[tatis ....

Tab. II.

Patriciorum numerum auxi Consul quintum iussu populi et senatus. Senatum ter legi et in consulatu sexto censum populi conlega M. Agrippa egi. Lustrum post annum alterum et quadragesimum feci, quo lustro civium romanorum censa sunt capita quadragiens centum millia et sexaginta tria millia. Alterum consulari cum imperio lustrum solus feci C. Censorino, C. Asinio Cos. quo lustro censa sunt civium romanorum capita quadragiens centum millia et ducenta triginta tria millia. Tertium consulari cum imperio lustrum conlega Tib. Caesare feci Sex. Pompeio et Sex. Apuleio Cos. quo lustro censa sunt civium romanorum capitum quadragiens centum millia [nona]ginta et septem millia.

Legibus novis [latis] exempla maiorum exolescentia [revocavi et fugientia] iam ex nos[tra memoria] avitarum rerum exempla imi-

tanda [edictis proposui. Magistratus et sacerdotes commodis et dignitate auxi. Plebem multis beneficiis affeci. Ob ea merita senatus decrevit, ut per quattuor amplissima collegia sacerdotesque reliquos et per totam Italiam et municipiorum universorum templa supplicaretur apud omnia pulvinaria pro valetudine mea, nomenque meum inclusum est in Saliare carmen et sacrosanctus iudicatus sum, praetereaque tribunicia potestas mihi Consuli undecimum cum Cn. Pisone iterum in perpetuum delata est. Populo summum sacerdotium deferente mihi, quod pater meus procuravit, suscepi id sacerdotium aliquot post annos eo mortuo, qui post patrem meum illud procuraverat, cuncta ex Italia vota offerentibus municipis ex consuetudine, quanta Romae nunquam ante facta esse narrantur P. Sulpicio, C. Valgio Consulibus.

Aram Fortunae salutaris prope aedem Honoris et Virtutis ad portam Capenam pro reditu meo in urbem senatus consacravit, in qua pontifices et sacerdotes anniversarium sacrificium facerent ob salutem meam conservatam. Pro reditu meo in urbem ex transmarinis provincis senatus consacravit aram Fortunae Reduci, et quo die urbem intrassem, iussit esse ferias .... Aram Pacis in campo Martio ob res in Hispania Galliaque provinciis prospere gestas senatus consacravit Tib. Nerone, P. Quinctilio Cos. Aramque Fortunae Reduci eodem anno senatus pro reditu meo consacravit ad campum Martium, in qua magistratus et sacerdotes pro salute mea sacrificium anniversarium facerent ..... cussum esset .... quia] per totum imperium populi romani parta erat terra marique pax. Cum[que ab urbe condita ante me] Ianum Quirinum bis omnino clausum fuisse prodatur memoriae, ter me principe senatus claudendum esse censuit. Filios meos, quos sinistra [fortuna] mihi eripuit, eorum Gaium et Lucium Caesares, [postquam utrumque Consul ipse in forum deduxi],

Tab. III.

honoris mei causa senatus populusque romanus annum quintum et decimum agentis Consules designavit, ut eum magistratum inirent post quinquennium, et ex eo die quo deducti sunt in forum ut interessent consiliis publicis, decrevit senatus. Equites autem romani universi principem iuventutis utrumque eorum parmis et hastis argenteis donatum appellaverunt.

Plebei romanae viritim HS trecenos numeravi ex testamento patris mei et nomine meo quadringenos ex bellorum manibiis Consul quintum dedi; iterum autem in consulatu decimo ex patrimonio meo HS quadringenos congiari viritim pernumeravi et Consul undecimum duodecim frumentationes frumento privatim coempto emensus sum et tribunicia potestate duodecimum quadringenos nummos tertium viritim dedi, quae mea congiaria pervenerunt ad hominum millia nunquam minus quinquaginta et ducenta. Tribuniciae potestatis duo-

devicensimum Consul XII trecentis et viginti millibus plebei urbanae sexagenos denarios viritim dedi. In colonis militum meorum Consul quintum ex manibiis viritim millia nummum singula dedi: acceperunt id triumphale congiarium in colonis hominum circiter centum et viginti millia. Consul tertium decimum sexagenos denarios plebei, quae tum frumentum publicum acceperunt, dedi; ea millia hominum paulo plura quam ducenta fuerunt. Pecunia [quam pro] agris, quos in consulatu meo quarto et postea Consulibus M. Crasso et Cn. Lentulo Augure assignavi militibus, solvi municipis, ea sestertium circiter sexsiens milliens fuit, quam [ex] collationibus pro praedis numeravi, et circiter bis milliens et sexcentiens, quod pro agris provincialibus solvi. Id primus et solus omnium qui deduxerunt colonias militum in Italia aut in provinciis ad memoriam aetatis meae feci; et postea Tib. Nerone et Cn. Pisone Consulibus, itemque C. Antistio et D. Laelio Cos. et C. Calvisio et L. Pasieno Consulibus et C. Lentulo et M. Messalino Consulibus et L. Caninio et Q. Fabricio Consulibus [veteranis], quos emeriteis stipendis in sua municipia [remisi], praemia aere numerato persolvi, quam in rem sestertium circiter sexsiens milliens impendi.

Quater pecunia mea iuvi aerarium ita ut sestertium milliens et quingentiens ad eos qui praeerant aerario detulerim et M. Aemilio et L. Aruntio Cos. in aerarium militare, quod ex consilio meo constitutum est, ex quo praemia darentur militibus, qui viginti stipendia meruissent, HS milliens et septingentiens [Tib. Caesaris nomine et me]o detuli. Anno quo M. Claudius et L. Aruntius et anno eo quo Cn. et P. Lentulus Consules fuerunt, cum deficerent [horrea publica, pecuniam] centum millibus hominum ex meis opibus pro frumento dedi.

Tab. IV.

Curiam et continens ei Chalcidicum templumque Apollinis in Palatio cum porticibus, aedem Divi Iuli, Lupercal, porticum ad Circum Flaminium, quam sum appellari passus ex nomine eius, qui priorem eodem in solo fecerat Octaviam, pulvinar ad Circum Maximum, aedes in Capitolio Iovis Feretri et Iovis Tonantis, aedem Quirini, aedes Minervae et Iunonis Reginae et Iovis Libertatis in Aventino, aedem Larum in summa sacra via, aedem Matris magnae in Palatio feci.

Capitolium et Pompeium theatrum, utrumque opus impensa grandi, refeci sine ulla inscriptione nominis mei. Rivos aquarum compluribus locis vetustate labentes refeci et aquam quae Marcia appellatur duplicavi fonte novo in rivum eius immisso. Forum Iulium et basilicam, quae fuit inter aedem Castoris et aedem Saturni, coepta profligataque opera a patre meo perfeci et eandem basilicam consumptam incendio ampliato eius solo sub titulo nominis filiorum meorum incohavi et si vivus non perfecissem, perfici ab heredibus meis

iussi. Duo et octoginta templa deum in urbe Consul sextum ex decreto senatus refeci, nullo praetermisso quod vetus templum fuisset. [Consul septimum viam, quae Flaminia appellatur, ipse mea pecunia ab aliis praetermissam, sumpsi muniendam].

Privato solo empto Martis ultoris templum forumque Augustum et theatrum ad aedem Apollinis in solo magna ex parte a privatis empto feci, quod sub nomine M. Marcelli generi mei esset. Dona de manibiis in Capitolio et in aede Divi Iuli et in aede Apollinis et in aede Vestae et in templo Martis Ultoris consacravi, quae mihi constiterunt HS circiter milliens. Auri coronari pondo triginta et quinque millia municipis et colonis Italiae conferentibus ad triumphos meos quintum Consul remisi et postea quotienscunque Imperator appellatus sum aurum coronarium non accepi decernentibus municipiis et colonis Italiae similiter adque antea decreverant ...... munus gladiatorium dedi meo nomine et quinquiens filiorum meorum aut nepotum nomine, quibus muneribus pugnaverunt hominum circiter decem millia. Bis athletarum undique accitorum certamina dedi in spectaculo proprio meo nomine et tertium nepotum meorum. Ludos feci meo nomine quater, aliorum autem magistratuum [absentium aut non sufficientium] ter et viciens. In collegio XV virorum magister adlectus eius collegi cum M. Agrippa pro Quindecim viris C. Furnio C. Silano Cos. quintos ludos saeculares ratione ad id tempus inita ex oraculo librorum Sibyllinorum summa cum cura feci. Venationes bestiarum Africanarum meo nomine et filiorum meorum et nepotum in Circo aut in foro aut in amphitheatris populo dedi sexiens et viciens, quibus confecta sunt bestiarum circiter tria millia et quingentae.

Navalis proeli spectaculum populo dedi trans Tiberim, in quo loco nunc nemus est Caesarum, cavato solo in longitudinem pedes erant mille et ducenti, in quo triginta rostratae naves, triremes et quadriremes, pluris autem minores inter se conflixerunt. In iis classibus pugnaverunt praeter remiges millia hominum tria circiter.

In templis omnium civitatium Achaiae et Asiae victor ornamenta reposui, quae spoliatis templis is cum quo bellum gesseram privatim possederat. Meae statuae pedestres et equestres et in quadrigeis argenteae steterunt in urbe XXC circiter, quas ipse sustuli, exque ea pecunia dona aurea in aede Apollinis meo nomine et illorum qui mihi statuarum honorem habuerunt, posui.

Tab. V.

Mare pacavi a praedonibus. Eo bello servorum, qui fugerant a dominis suis et arma contra rempublicam tulerant, triginta fere millia capta dominis ad supplicium sumendum tradidi. Iuravit in mea verba tota Italia sponte sua et me pro victoria rei publicae ducem depoposcit. Iuraverunt in eadem verba Galliae, Hispaniae, Africa, Sicilia, Sardinia, Illyricum. Iuraverunt in eadem verba senatores plures quam DCC Cn. Domitio C. Sosio Consulibns. Facti sunt ad eum diem quo scripta sunt haec ...... circiter CLXX.

Omnium provinciarum populi romani, quibus finitimae fuerunt gentes, quae nondum parerent imperio nostro, fines auxi. Gallias et Hispanias provincias quousque eas alluit Oceanus /a Gadibus ad ostium Albis fluminis et quae pertinent a regione ea quae proxuma est Hadriano mari ad Tuscum composui, nulli genti bello per iniuriam illato. Classis romana ab ostio Rheni ad solis orientis regionem usque ad orbis extrema navigavit, quo neque terra neque mari quisquam Romanorum ante id tempus adit. Cimbrique et Charudes et Semnones et eiusdem tractus alii Germanorum populi per legatos amicitiam meam et populi Romani petierunt. Meo iussu et auspicio ducti sunt duo exercitus eodem fere tempore in Aethiopiam et in Arabiam, quae ad id tempus a nullo unquam aut Romani aut alius populi exercitu invisae sunt. In Siciliam . . . .

Aegyptum populi romani adieci imperio. Armeniam maiorem interfecto rege eius Artaxia cum possem [provinciam facere, malui maiorum nostrorum exemplo regnum id ad Tigranem, Artavasdis filium, nepotem] Tigranis regis, per Tib. [Neronem, qui tum erat privignus meus, transferre]. Eandem gentem postea insurgentem et rebellantem, domitam per Gaium, filium meum, regi Ariobarzani, regis Medorum Artavasdis filio, regendam tradidi et post eius mortem filio eius Artavasdi, quo interfecto Tigranem, qui erat ex regio genere Armeniorum oriundus, in id regnum misi. Provincias omnis, quae trans Hadrianum mare vergunt ad orientem Cyrenasque, iam ex parte magna regibus eas possidentibus, et antea Siciliam et Sardiniam occupatas bello servili reciperavi.

Colonias in Africa, Sicilia, Macedonia, utraque Hispania, Achaia, Asia, Syria, Gallia Narbonensi, Pisidia militum deduxi. Italia autem colonias, quae vivo me celeberrimae et frequentissimae fuerunt, duo de triginta deductas habet.

Signa militaria complura per alios duces amissa devictis hostibus recepi ex Hispania et Gallia et a Dalmateis. Parthos trium exercituum romanorum spolia et signa reddere mihi supplicesque amicitiam populi romani petere coegi: ea autem signa in penetrali, quod est in templo Martis Ultoris, reposui.

Pannoniorum gentes, quas ante me principem populi romani exercitus nunquam adit, devictas per Tib. Neronem qui tum erat privignus meus et legatus, imperio populi romani subieci; protulique fines Illyrici ad Istri fluminis ripam, cis quod Dacorum magnus exercitus meis auspicis profligatus est, exercitusque meus postea ductus trans Istrum flumen Dacorum gentes imperia populi romani perferre coegit.

Ad me ex India regum legationes saepe missae sunt nunquam antea visae apud quemquam Romanorum principem. Nostram amicitiam petierunt per legatos Bastarnae et Scythae et Sarmatarum cis Tanaim fluvium Tanaimque ultra reges, Albanorumque rex et Hiberorum et Medorum reges.

Ad me supplices confugerunt reges Parthorum Tiridates et postea Phrates,

Tab. VI.

regis Phratis filius, Medorum Artavasdes, regis Ariobarzanis filius, reges Britannorum Damno Bellaunusque et Tim... Cimbrorum Maelo, Marcomanorum Suebo.... Ad me rex Parthorum Phrates, Orodis filius, filios suos nepotesque omnis misit in Italiam, non bello superatus sed amicitiam nostram per haec suorum pignora petens; plurimaeque aliae gentes expertae sunt populi romani fidem me principe, quibus antea cum populo romano nullum fuerat legationum et amicitiae commercium.

A me gentes Parthorum et Medorum petierunt per principes earum gentium regesque eos acceperunt, Parthi Vononem, regis Phratis filium, regis Orodis nepotem, Medi Ariobarzanem, regis Artavasdis filium, regis Ariobarzanis nepotem.

In consulatu sexto et septimo, postquam bella civilia extinxeram, per consensum universorum civium mihi traditam rem publicam ex mea potestate in senatus populique romani arbitrium transtuli, quo pro merito meo senatus consulto Augustus appellatus sum et laureis postes aedium mearum vinctae sunt publice, superque eas ad ianuam meam ex querna fronde corona civica posita ob servatos cives; quique esset per inscriptionem testis meae virtutis, clementiae, iustitiae, pietatis, est positus clupeus aureus in curia a senatu populopue romano, quod quamquam dignitate omnibus praestarem, potestatem tamen nihilo ampliorem haberem quam conlegae mei.

Tertium decimum consulatum me gerente senatus et equester ordo populusque romanus universus me appellavit patrem patriae; idque in vestibulo aedium mearum inscribendum censuit et in curia et in foro Augusto sub quadrigis, quae mihi ex S. C. positae sunt. Scripsi haec cum annum agebam septuagensimum sextum.

Summa pecuniae, quam dedit in aerarium vel populo romano vel dimissis militibus, denarium sexsiens milliens fuit.

Opera fecit nova: aedem Martis, Iovis Tonantis et Feretri, Apollinis, Divi Iuli, Quirini, Minervae, Iunonis Reginae, Iovis Libertatis, Larum, deum Penatium, Iuventatis, Matris deum, Lupercal, pulvinar ad circum, curiam cum Chalcidico, forum Augustum, basilicam Iuliam, theatrum M. Marcelli, naumachiam circa Tiberim et nemus Caesarum, porticus in palatio, porticum ad circum Flaminium. Refecit Capitolium aedesque sacras octoginta duas, theatrum Pompei, aquarum ductus, viam Flaminiam. Ingens est magnitudo impensarum quas fecit in ludos et munera gladiatorum athletarumque et proelium navale et venationes; donorum, quae dedit colonis et municipis Italiae oppidisque provinciarum terrae motu incendioque consumptis vel amicis singulis senatoribusque, quorum census explevit.

§. 9. Acta publica municipiorum: Decreta (ordine alphabetico locorum disposita). Tabulae hospitii et patronatus. Nominum alba et Fasti municipales.

1741. K. Novemb.

L. Nonius Rufinus Pomponianus, Q. Veronius Fuscus P. I. D. [1]

Scrib. adf. [2] C. Lucretius Helvianus, M. Trebius Proculus, L. Cammius Maximus.

SC. [3]

Cum prona voluntate, honestissimo animo ultro C. Alvius Pollio IIII vir I. D. [4] in proximum annum professus sit, quo facto haesitationi publicae in partem moram ademerit, placere, ei quo magis etiam ceteri ad benefaciendum in re publica provocentur statuam equestrem auream in foro N. [5] poni. Censuer. Prim. cens. [6] C. Lucretius Helvianus. — Decretum Decurionum Aquileiensium sive senatus consultum, quo Alvio Pollioni, qui ultro se praefectum iuri dicundo in proximum annum professus esset, statua equestris decernitur. V. Fabret. p. 612. ex schedis Vaticanis. Donii Inscr. Cl. II. n. 66. unde Morcellus habet Stil. n. T. II. p. 169 Opp. epigraph.

1742. C. Ummidio Durmio Quadrato Leg. [7] C. Caesaris Germanici Imp. Pr. Praet. [8]

Iusiurandum Ariliensium. [9]

Ex mei animi sententia ut ego iis inimicus ero, quos C. Caesari Germanico inimicos esse cognovero et si quis periculum ei salutiq. eius inferet intuleritque armis, bello internecino terra marique persequi non desinam, quoad poenas ei persolverit; neque me liberos meos eius salute cariores habebo, eosque qui in eum hostili animo fuerint mihi hostes esse ducam. Si sciens fallo fefellerove, tum me liberosque meos Iupiter Optimus Maximus ac Divus Augustus caeterique omnes Di immortales expertem [10] patria, incolumitate, fortunisque omnibus faxint.... [11] die V Idus Mai in Ariliense oppido Vitiri.

Cn. Aceronio Proculo, C. Petronio Pontio Nigrino Cos. [12]

Vegeto Tallici Mag. Ibionarioni.... — Iusiurandum est a civibus Arilii oppidi in Lusitania, Imperatore Tiberio defuncto, Imperatori Caio successori praestitum, tabulae aeneae insculptum in Lusitania repertae.

---

1) praefecti iuri dicundo. — 2) scribendo adfuerunt. — 3) senatus consultum. — 4) quattuor vir iuri dicundo. — 5) nostro. — 6) primus censuit. — 7) legato. — 8) propraetore. — 9) Fabrettus emendandum coniicit: *Aritiensium* pro *Ariliensium*, quum *Aritium* oppidum apud Ptolemaeum II, 5. commemoretur, inter Vacuam et Durium fluvios, non longe ab Oceani occidentalis ora situm. Sed Morcellus: „quidni, inquit, in Ptolemaeo mendum esse potius credam et a librariis quod erat Arilium factum esse Aritium?" — 4) De voce *expertem,* quam Fabrettus supplevit, in aere tantum ultimae literae ...*em* supersunt. Vincentius a Vidania minus commode suppleverat *exulem.* — 11) In hac lacuna excidisse videtur: *Actum.* — 12) an. u. c. 790.

Edidit Fabrettus Inscriptt. pag. 574, qui hanc inscriptionem a Didaco Vincentio a Vidania regii sacelli Neapolitani Praefecto erudito labore explicatam esse adnotat. Secutus est Morcellus Stil. n. CCCXIII. editor, qui docte illustravit; Vincentii Vidaniae commentarium se usquam reperire potuisse negat.

1743. Vesbinus Aug. L.[1]) phetrium Augustalibus municipii Caeritum loco accepto a rep. sua impensa omni exornatum donum dedit.

Descriptum et recognitum factum in pronao aedis Martis ex commentario, quem iussit proferri Cuperius Hostilianus per T. Rustium Lysiponum scribam, in quo scriptum erat it[2]) quod infra scriptum est.

L. Publilio Celso II. C. Clodio Crispino Cos.[3]) Idibus Aprilib. M. Pontio Celso Dictatore, C. Suetonio Claudiano Aedile iuri dicundo, Praef. aerarii. Commentarium cottidianum municipii Caeritum inde pagina XXVII. Kapite VII.

M. Pontius Celsus Dictator et C. Suetonius Claudianus Decuriones in templo Divorum corrogaverunt, ubi Vesbinus Aug. lib. petit, ut sibi locus publice daretur sub porticu basilicae Sulpicianae, uti Augustalib. in eum locum phetrium faceret: ubi ex consensu Decurionum locus ei, quem desideraverat datus est, placuitque universis Curiatio Cosano Curatori ob eam rem epistulam mitti. In curiam[4]) fuerunt: Pontius Celsus Dictat. Suetonius Claudianus Aed. iuri dic. M. Lepidius Nepos Aedil. annon. Pollius Blandus, Pescennius Flavianus, Pescennius Natalis, Lollius Callimus, Petronius Innocens, Sergius Proculus.

Inde pagina altera Kapite primo:

Magistratus et Decurion. Curiatio Cosano sal. Idib. Aug.

Desideranti a nobis Ulpio Vesbino consilium Decurion. coegimus, a quibus petit, ut sibi locus publice in angulo porticus basilic.[5]) daretur, quod se Augustalib. phetrium publice exornaturum secundum dignitat. municipi. polliceretur. Gratiae huic actae sunt ab universis; placuit tamen, tibi scribi, an in hoc quoque et tu consensurus esses. Qui locus rei p. in usu non est, nec ullo reditu esse potest.

Inde pagina VIII. Kapite I.

Curiatius Cosanus Mag. et Dec. Caeretanor. sal.[6])

Ego non tantum consentire voluntati vestrae set et gratulari debeo, siqui remp. N.[7]) exsornat. Accedo itaque sententiae vestrae non tanquam curator, sed tanquam unus exs ordine, cum tam honesta exempla etiam provocari honorifica exsornatione debeant. Data prid. Idus Septembr. Ameriae.

---

1) Augusti libertus, puta Traiani. ut ex praenomine *Ulpii* infra posito patet. — 2) sic tab. pro *id.* — 3) anno p. Ch. 114. — 4) tabula *in curiam* pro *curia.* 5) basilicae. — 6) Magistratibus et Decurionibus Caeretanorum salutem. — 7) nostram.

Act. Idib. Iuniis Q. Ninnio Hasta, P. Manilio Vopisco Cos. [1])
Dedicatum K. Aug. iisdem Cos. — In tabula marmorea Romae olim apud Maffeios asservata. Inscriptionem probabile est phetrii (φρητρίας, φρατρείας) ipsius fuisse sive scholae a Vesbino liberto Augustalibus Caeritanis donatae. Continet omnia acta ad hanc donationem spectantia ex commentario municipii quotidiano descripta, videlicet: 1) decretum Decurionum, quo locus Vesbino publice datur ad phetrium faciendum atque gratiae aguntur; 2) epistolam Decurionum de ea re ad Curiatium Cosanum municipii Curatorem; 3) responsum eiusdem, quo Decurionum decretum ratum habet.

Edita est inscriptio a Fulvio Ursino n. XXXV. apud Brissonium De formul. II. 169. Ald. Manutium Orthograph. Ed. I. p. 285. Mart. Smetii Inscr. fol. 15. Gruterum p. 214. Haubold Monum. leg. p. 237. Orell. 3787. Egger Examen des Historiens d'Auguste p. 390 seqq.

1744. Decretum Decurionum Cumanorum de Licinio sacerdote creando V. supra n. 380. p. 42.

1745. IIviri et Decuriones Forosemproniens. Vero salutem.
Et dignitatis tuae tot tantique tituli iudiciis principalibus pulchri et in rem publicam N. [2]) notabilis munificentia et adfectus, quos civibus nostris nunc ipse praestas nunc ab eis percipis, et praecipue morum tuorum modestia singularis, reverentia insignis necessario nos compulit, ut tandem parem tibi gratiam in quantum potest, dum ignoras referamus. Nam statuam tibi pedestrem de nostro ponendam iam pridem decrevimus; sed idcirco decretum ad te non misimus, ne nunc quoque, sicut antea cum publice tibi statua decreta est fecisti, honore tantummodo te contentum esse rescriberes; quae res tuam quidem modestiam inlustraret, nobis vero velut segnitiam exprobraret. Igitur statua decreta, nequid negare possis, iam comparata advehitur. Quod superest, voluntati nostrae consule et qualem inscriptionem dandam putas petentibus facito notum. Optamus te bene valere. — Foro Sempronii (Fossombrone) Grut. p. 417. Orel. 4039. Titulum basis statuae honorariae, in cuius latere sinistro haec Decurionum epistola insculpta legitur, vide supra n. 1606.

1746. In honorem memoriae domus Domitiae Augustae Cn. Domiti Corbulonis fil. Domitii Polycarpus et Europe loc. dat. decreto ordinis Decur. aedem fecerunt et exornaverunt statuis et reliquis rebus pecunia sua, eiusdemque tutelam in perpetuum rei publicae dederunt sub inscriptione infra scripta.

„Imp. Caes. T. Aelio Hadriano Antonino Aug. Pio III. M. Aelio Aurelio Caes. Cos. [3]) VIIII K. Maias Gabiis in municipio in curia Aelia Augusta. Scribendo affuit universus ordo Decurionum.
Referentibus L. Vipstano L. F. Cl. [4]) Publicola Messala, L.

---

1) ann. p. Ch. 114. — 2) nostram. — 3) Post Chr. an. 140. — 4) Lucii filio Claudia tribu.

Setrio L. F. Pal.[1] Prisco, IIII vir. QQ.[2] Cn. Domitium Polycarpum nomine suo et Domitiae Europes coniugis suae offerre ordini Decurionum et Sevirum Augustalium HS X. M. N.[3] quiam[4] pridem exstruxisset templum in honorem ac memoriam Domitiae Corbulonis fil. et hoc pietatis suae adfectu exornet et meliorem faciat ordinem N.[5] singulis et iam universisque prodesse festinet, at quos ex reditu eius pecuniae fructum semper desideret pervenire, confugiendo ad aeternam rempubl. N.[6] petendo, ut secundum exemplum codicillorum Cl. Vitalis stipulatione interposita desiderio suo talis condicio decerneretur, ut ex reditu eius pecuniae III Idus Febrar.[7] natale Domitiae praesentibus Decurionib. et Sevir.[8] discumbentibus in publico aequis portionibus fieret divisio: item hoc amplius in tutela et ornationibus templi HS V. M. N.[9] sub eadem condicione inferret. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. T. C.[10]

Placere universis secundum relationem S. S.[11] pecuniam accipi praestarique in perpetuum, ut celebraretur natalis dies ac memoria Domitiae Corbulonis fil. et ex reditu HS. X. M. N. divisionibus factis discumberetur in publ. et si ullo tempore intermissum esset, quo minus praestaretur, id quod ordo decrevisset, aut si ordo rescidisset decretum suum mutassetve condicionem, tum omnis summa, quae in hanc rem accepta esset, eadem condicione municipibus Tusculanis confestim renumeraretur.

Hoc decretum post tres relationes placuit in tabula aerea scribi et proponi in publico, unde de plano recte legi possit. — In marmore quatuor palmos alto, sedecim palmos longo, quod limen superius erat in porta templi in honorem memoriae domus Domitiae a Domitio Polycarpo et Domitia Europe coniuge libertis exstructi. Priores inscriptionis versus dedicationem templi continent ab his libertis Domitianis facti, sequitur deinde decretum Decurionum Gabinorum, quo res publica Gabina pecuniam a Domitio Polycarpo et coniuge sibi oblatam accipit atque templi tutelam et diem natalem Domitiae Corbulonis filiae in perpetuum celebrandum praestat. Primus edidit et commentario illustravit En. Quir. Visconti (Monumenti Gabini. Rom. 1797. p. 146. Ed. Labus. Milano. 1835. pag. 81.) Exstat in Eiusdem Museo Pio-Clementino T. VI. p. 239. in Orelli Inscriptt. Collect. n. 775. Haubold Monum. leg. 243.

1747. Pagus Herculaneus scivit A. D. x. termina.[12] conlegium seive magistrei Iovei compagei *sunt*[13] utei in porticum paganam

---

1) Lucii filia Palatina tribu. — 2) quatuorviris quinquennalibus. — 3) sestertium decem millia nummûm. — 4) pro: *qui iam*. — 5) nostrum. — 6) nostram. — 7) sic pro *Februar.* — 8) seviris. — 9) sestertium quinque millia nummûm. — 10) quid de ea re fieri placeret, de ea re ita toti censuerunt. — 11) supra scriptam. — 12) Mazochius interpretatur: ante diem X. Terminalia (i. e. die XIV. Februarii). Exhibent editores omnes praeter Göttlingium A. O. pro A. D. — 13) pone *compagei* Mazochi et reliqui editores addunt literam S. quae supplenda est *sunt*, quemadmodum in aliis invenitur: *locus sive ager est; monumentum sive sepulcrum est,* similia. Göttlingius literam S non amplius legit.

reficiendam pequniam consumerent, ex lege pagana, arbitratu Cn. Laetori Cn. F. magistrei pageiei [1]); uteique ei conlegio seive magistri sunt Iovei compagei, locus in teatro esset, tam quasei sei ludos [2]) fecissent. — L. Aufustius L. L. Strato, C. Antonius M. L. Nico, C. Navius [3]) Cn. L. Agathocles, C. Blossi. M. L. Protemus, M. Ramnius P. L. Diobant. [4]), T. Sulpicius P. Q. [5]) Pul., Q. Novius Q. L. Protem., M. Paccius M. L. Philem., M. Licculeius M. L. Philin., C. Hordeonius Cn. L. Euphemio, A. Pollius P. L. Alexand., N. Munnius N. L. Antiocus. C. Coelio C. F. Caldo [L] Domitio Cn. F. Ahenobarb. Cos. [6]). — Magno cubo lapideo reperto in pago Recale Capuae insculptum, qui in museo Borbonico asservatur. Ediderunt Mazochi (Comment. in Campani amphitheatri titulum. Neap. 1727. 4. et in Poleni Supplem. utriusque thesaur. Tom. V. p. 662. tum. Tabb. Heracleens. p. 399.), Murator. p. 290, Orell. n. 3793. Haubold. Monum. leg. p. 80. Egger Lat. serm. reliq. p. 255. Göttling Funfzehn röm. Urkund. p. 69.

1748. M. Vibio Liberale P. Martio Vero Cos. [7]) X K. Apriles Augustae Perusiae in schola Iach...na. Scribundo adfuerunt...

Quod P. Casinerius Clemens II vir suo et L. Petilii Nepotis collegae sui nomine verba fecit, Annium Leonam petere, ut secundum verba testamenti Egnatii Festi statuae quam divo Pio positurus esset, locus sibi adsignaretur Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C.

Placere, ut secundum voluntatem Egnatii Festi locus statuae divo Pio ponendae proxim.... Iul. Libani ad introit.... daretur. — Decretum municipii Perusini, quo Annio Leonae locus statuae Antonini Pii ponendae conceditur. Ediderunt Marin. Att. arv. I. p. 6. Orell. 4038. Vermiglioli Inscriptt. Perus. II. 260.

Decreta coloniae Pisanae duo in L. et C. Caesarum defunctorum honorem, sive Cenotaphia quae dicuntur Pisana.

1749. Haec duo decreta in marmoreis singula tabulis in coemeterio Pisano (Campo santo) posita habentur inter reliqua monumenta sepulcralia, unde cenotaphiorum nomen nacta sunt. (V. Blum. Iter italic. II. 110.) Alterum in honorem Lucii Caesaris 755 u. c. 3. p. Ch. factum a duumviris et decurionibus Pisanis constituit, quotannis inferias illius manibus certo ritu mittendas per magistratus coloniae; altero decreto 757. u. c. 5. p. Ch. facto coloniae Pisanae universi ordines censent, ut a die quo Caii

Iovei est pro *Iovis*. Mazochius male *Iovum compagum* pro altero pago accipit pago Herculaneo coniuncto.

1) Mazochius explicat: *pagi eius*. Göttlingio dittographia subesse videtur. — 2) tabula mendose: *luoos*. — 3) Ita Göttling. ex tabula: reliqui *Cn. Avius*. — 4) Ita Göttl. reliqui *Diopant.* — 5) *Q.* mendum esse videtur pro L. (libertus). — 6) Alterius consulis nomen Mazochius eumque sequentes reliqui editores exhibent; sed Göttlingius se frustra haec postrema verba in tabula quaesivisse affirmat, et Mazochium de suo addidisse suspicatur. Fuit enim L. Domitius Ahenobarbus collega C. Coelii Caldi an. u. c. 660. — 7) Post Chr. 179. V. Marini Att. p. 179.

Caesaris obitus nunciatus sit usque ad eum diem, quo ossa relata sint ab omni laetitia abstineretur, utque illi eodem modo quo Lucio fratri parentaretur, arcus insuper et statuae ponerentur. De forma exteriori tabularum et de scribendi ratione addi h. l. alienum non erit, quae Gorius adfert (Inscriptt. Etrur. P. II. p. 8. 9).: „alicubi observavi has tabulas perforatas sed clarius eam quae ad Lucium Caesarem spectat, siquidem in primo versu post haec verba „in foro" visitur foramen, in quo plumbi fragmina supersunt, ut hinc ostendi possit haec decreta in aliquo loco celebri ac conspicuo fixa fuisse." — „Illud quoque indicandum videtur in his Pisanis tabulis, Augusteo aevo scriptis, quas non semel diligentissime et oculatissime observavi multo plures observari apices, quam pronuntiarint Cellarius in Orthograph. Lat. et Fabrettus Inscriptt. ant. cap. III. p. 168; nam in Lucii Caesaris decreto supra quinque voces, in Caiano supra decem sculpti sunt. Tria apicum genera in his tabulis observantur: primus graecum accentum acutum refert, secundus gravem, tertius lenem aspirationem, quos interdum variat Noris. Itemque non raro scriptum est A absque transversa lineola ut graecum Λ referat, quod scribendi genus in aliis lapidibus augustei saeculi, cusisque in nummis eruditi observarunt."

Saepissime haec monumenta edita sunt, postquam primus Picheua in notis ad Taciti Annal. Lib. I. vulgavit. Reliquos editores enumerant Haubold. Monum. legalia p. 179 et Blume Iter Italic II. p. 110. quibus addendus est Egger Lat. sermon. reliq. p. 334. Primarium opus est: Cenotaphia Pisana Caii et Lucii Caesarum dissertationibus illustrata ab H. Norisio. Venet. 1681. fol. (Opp. T. III.) Pisis 1764. II. 4. et in Burmanni Thesaur. Antiq. ital. Tom. VIII. P. 3. Neque vero Norisius textum decretorum tam accurate quam oportebat expressit, pluribus locis a Gorio l. l. correctus. Hauboldius tamen (l. l.) Norisii typum dedit, sed Orellius n. 642. meliore consilio Gorii, quem quidem et nos secuti sumus.

I.

D.[1] XIII. K. octobr. Pisis, in foro, in Augusteo. Scrib. adfuer.[2] Q. Petillius Q. F., P. Rasinius L. F. Bassus, M. Puppius M. F., Q. Sertorius Q. F. Pica, Cn. Octavius Cn. F. Rufus, A. Albius A. F. Gutta. Quod C. Canius C. F. Saturninus II vir V. F.[3] de augendis honoribus L. Caesaris, Augusti Caesaris, patris patriae, pontificis maxumi, tribuniciae potestatis XXV, fili, auguris, consulis designati, principis iuventutis, patroni coloniae nostrae, Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C.[4] Cum senatus populi romani, inter ceteros plurimos ac maximos honores L. Caesaris[5], Augusti Caesaris, patris patriae, pontificis maximi, tribuniciae potestatis XXV, filio, auguri, consuli designato, per cosesum[6] omnium studio[7].... tetur, data cura C. Canio Saturnino II vir. et Decem primis eligendi[8] as-

---

1) Ita initium inscriptionis, facillimum lectu, habere, prodit Blumius (Iter italic. Tom. II. p. 111): alii aliter. — 2) scribendo adfuerunt. — 3) verba fecit. — 4) quid de ea re fieri placeret de ea re ita censuerunt. — 5) mendose pro *Caesari*. — 6) Ita Gorius; *consensum* Donat. *consesum* Haubold. — 7) lacuna unius palmi. — 8) *eligendi* Donatus supplevit; in lapide tantum priores verbi literae supersunt.

picendique [1]), uter eorum locus magis idoneus videatur emendus publica pecunia a privatis eius loci quem magis probaverint; utique apud eam aram quodannis A. D.... [2]) publici manibus eius per magistratus eosve qui ibi iuri dicendo praerunt, togis pullis amictos, quibus eorum ius fasque, eo die, eius vestis habendae, inferiae mittantur, bosque et ovis atri infulis caerulis infulati, diis manibus eius mactentur; eaeque hostiae eo loco adoleantur, superque eas singulae urnae lactis, mellis, olei, fundantur; ac tum demum factam ceteris potestatem, si qui privatim velint manibus eius inferias mittere; nive quis amplius uno cereo unave face coronave mittat, dum ii qui immolaverint, cincti Gabino ritu, struem lignorum succendant, adque exinde habeant. Uti locus ante eam aram, quo ea strues congerantur conponantur, pateat quoque [3]) versus pedes XL stibitibusque rubustus saepiatur, lignorumque acervos eius rei gratia quodannis ibi constituatur, cippoque grandi secundum aram defixso hoc decretum cum superioribus decretis ad eius [4]) honores pertinentibus incidatur insculpaturve; nam, quod ad cetera solemnia, quae eodem illo die vitare caverive placuissent placerentque, id sequendum quod de iis senatus P. R. censuisset; utique pri[mo] quoque tempore legati ex nostro ordine imp. Caesare. Augustum, patrem patriae, pontificem maximum, tribuniciae potestatis XXV, adeant petantque ab eo, uti colonis Iuliensibus coloniae obsequentis Iuliae Pisanae ex hoc decreto ea omia [5]) facere exsequique permittat.

II.

.... [scribendo ad]fuer. [6]) Q. Sertorius Q. F. Atilius Tacitus, P. Rasinius L. F. Bassus, L. Lappius P. F. Thallus, Q. Sertorius Q. F. Alpius Pica, C. Vettius, L. F. Vircula, M. Herius M. F. Priscus, A. Albius A. F. Gutta, Ti. Petronius Ti. F. Pollio, L. Fabius L. F. Bassus, Sex. Aponius Sex. F. Creticus, C. Canius C. F. Saturninus, L. Otacilius Q. F. Panthera; quod adsunt, cum in colonia nostra propter contentiones candidatorum magistratus non essent, et ea acta essent, quae infra scripta sunt.

Cum A. D. IIII nonas Apriles allatus esset nuntius, C. Caesa-

1) Pro: *adipiscendique* omnia exempla dant. — 2) Post A. D. lacuna est scripturae quam Noris ita supplevit ut scriberet: A. D. XII K. Sept. Sed Gorius commemorat, in veteris Calendarii fragmento Antiatino, quod Blanchinius in Anastasii Vitis Pontificum edidit Tom. II. p. 221. XIII K. Sept. assignari inferias L. Caesaris. Idem calendarii fragmentum Orellius dedit Inscript. Coll. Vol. II. p. 397. Clemens Cardinalis ex testimonio Monumenti Gabiniani (Visconti Monum. Gabin. Ed. Labus. Prefaz. p. III.) legendum censuit (in Memorie Roman. I, 4. p. 190): A. D. XIII K. Oct. (Quo die L. Caesar discessit). Tanquam in re incerta lacunam reliquimus. — 3) Tabula: *pate ... uoque.* — 4) Tabula: *ei..* — 5) *omia* exhibet tabula; ut paulo superius *Caesare* pro: *Caesarem;* et *obsequenti.* — 6) Norisius primum versum integrum exhibet: *Pisis in Augusteo scrib. adfuer.*, eumque sequitur Haubold. Sed Gorius primae lineae tantum aliqua vestigia supperesse asseverat; praeterea ab imo ad summum marmor in duas partes scissum esse, in eoque hiatu literas haustas.

rem, Augusti, patris patriae, pontif. maxsumi, custodis imperi romani, totiusque orbis terrarum praesidis, filium, Divi nepotem, post consulatum quem ultra finis extremas populi romani bellum gerens feliciter peregerat, bene gesta re publica, devicteis aut in fidem receptis bellicosissimis ac maxsimis gentibus, ipsum, volneribus pro re publica exceptis, ex eo casu crudelibus fatis ereptum populo romano, iam designatum iustissumum ac simillumum parentis sui virtutibus principem, coloniaeque nostrae unicum praesidium, eaque res nondum quieto luctu quem ex decessu L. Caesaris, fratris eius, consulis designati, auguris, patroni [1]) nostri, principis iuventutis, colonia universa susceperat, renovasset multiplicassetque moerorem omnium singulorum universorumque, ob eas res universi decuriones colonique, quando eo casu in colonia neque IIvir neque praefecti erant, neque quisquam iure dicundo praerat, inter sese consenserunt, pro magnitudine tantae ac tam inprovisae calamitatis, oportere ex ea die qua eius decessus nuntiatus esset, usque ad eam diem, qua ossa relata atque condita, iustaque eius manibus perfecta essent, cunctos, veste mutata, templisque deorum immortalium balneisque publicis et tabernis omnibus clausis, convictibus sese apstinere, matronas quae in colonia nostra sunt, sublugere, diemque eum, quo die C. Caesar obit, qui dies est A. D. VIIII K. Martias, pro Alliensi lúgubrem memoriae prodi, notarique in praesentia, omnium iussu ac voluntate, caverique ne quod sacrificium publicum neve quae supplicationes, nive sponsalia nive convivia publica, postea in eum diem eove die, qui dies erit A. D. VIIII K. Mart., fiant concipiantur indicanturve; nive qui ludi scaenici circiensesve eo die fiant spectenturve;

Utique eo die quodannis publice manibus eius per magistratus, eosve qui Pisis iure dicundo praerunt, eodem loco eodemque modo, quo L. Caesari parentari institutum est, parentetur; utique arcus celeberrimo coloniae nostrae loco constituatur, ornatus spoleis devictarum aut in fidem receptarum ab eo gentium; super eum statua pedestris ipsius triumphali ornatu, circaque eam duae equestres inauratae Gai et Luci Caesarum statuae ponantur;

Utique, cum primum per legem coloniae duoviros creare et habere potuerimus, ii duoviri qui primi creati erunt, hoc quod decurionibus et universis colonis placuit, ad decuriones referant, eorum publica auctoritate adhibita, legitume id caveatur, auctoribusque iis in tabulas publicas referatur; interea T. Statulenus Iuncus, flamen augustalis, pontif. minor publicorum P. R. [2]) sacrorum rogaretur, uti cum legatis, excusata praesenti coloniae necessitate, hoc officium publicum et voluntatem universorum libello reddito imp. Caesari Augusto, patri patriae, pontif. maxsimo, tribuniciae potest. XXVI, indicet;

---

1) Noris PRONI; sed marmor Gorio teste plene scriptum: *patroni.* — 2) populi romani.

Idque T. Statulenus Iuncus, princeps coloniae nostrae, flamen august., pontif. minor publicorum p. r. sacrorum, libello, ita uti supra scriptum est, imperatori Caesari Augusto, pontif. maximo, tribun. potest. XXVI, pat. patriae, reddito fecerit [1]), placere conscriptis, quae A. D. IIII nonas Apriles, quae Sex. Aelio Cato C. Sentio Saturnino cos. fuerunt, facta acta constituta sunt, per consensum omnium ordinum, ea omnia ita fieri agi haberi opservarique ab L. Titio A. F. et T. Allio T. F. Rufo II viris, et ab eis quicumque postea in colonia nostra II vir. praefecti sive qui ali magistratus erunt, omnia in perpetuom ita fieri agi haberi opservarique; utiq. L. Titius, A. F. T. Allius T. F. Rufus, II viri, ea omnia quae supra scripta sunt, ex decret. nostro, coram pro quaestoribus, primo quoque tempore, per scribam publicum, in tabulas publicas referenda curent, censuere.

1750. Pridie K. Martias in cur. [2]) scribendo adfuere cuncti. Quod verba facta sunt M. M. [3]) Memmios [4]) Rufos pat. et fil. II vir. iter. [5]) pequnia ponderale [6]) et chalcidicum et scholam secundum municip. [7]) splendorem fecisse, quae tueri publice decreto D. E. R. I. C. [8]) Placere huic ordini cum M. M. Rufi pat. et fil. II vir. iter. in edendis muneribus adeo liberales fuerint, ut eorum monumenta decori municipio sint, adeo diligentes ut viticis ponderum occurrerint idq. in perpetuum provederint, placere decurionib. M. M. Memmios Rufos pat. et fil. dum ii viverent eorum pos.... m et schola. et chalcidi. [9]) quae ipsi fecissent procurationem dari, utique servos eius ..... m pius est... [10]) negotio praeponerent, neque inde abduci sine decurionum decreto et M. M. Rufis pat. et fil. publice gratias agei quod iterationi honori [11]) eorum non ambitionei neque iactationi suae dederint sed in cultum municipi. et decorem contulerint. — Decretum Pompeianum, qua Marcis Rufis patri et filio aedificiorum ab ipsis sua impensa exstructorum procuratio datur. Capacii Hist. Neapol. Lib II. cap. 9. Reines. Cl. VII., 15. p. 484. (Rosini) Dissert. isagog. I. p. 54.

Lex Puteolana parieti faciundo.

1751. Tabula marmorea Neapoli asservata (Palazzo Farnese) lata pedes IIII S. alta pedes II, crassa uno pollice, scriptura in tres columnas

---

1) Oratio hoc loco, quod Egger observavit, mendo laborat sculptoris, ut videtur, culpa: excidit aliquid in hunc fere modum supplendum: *quia* vel *cum fecerit.* — 2) curia. — 3) Marcos duos. — 4) Rosini exscriptorem in *Memmiorum* nomine peccasse arbitratur (nam tabula ipsa non amplius habetur), atque *Remmios* legendum, quos viros inter principes Pompeianos fuisse aliae inscriptiones ibidem repertae ostendunt. — 5) duumviros iterum. Capacius: *et viri.* — 6) Ad *pecunia* adde: *sua.* Capacius: *ponderali.* — 7) municipii. — 8) de ea re ita censuere. — 9) eorum ponderum et scholae et chalcidici. Reines. eorum ponderalis et scholae etc. Rosini cum Gorio. — 10) utique servos nisi quis eorum impius est isti negotio praeponerent. Reines. utique servos, quos ipsis erit libitum negotio praeponerent. Rosini. — 11) Legendum: iterationem honoris. Rosini.

disposita, literis satis bona sed alicubi incorrecta. (Grut. p. 207. Marini Att. arv. I. p. 222.) Continet inscriptio legem operum faciendorum, quae Puteolani publice locaturi erant. Primus edidit Georgius Fabricius Monument. antiq. p. 23. tum plurimi repetiverunt ab Hauboldio enumerati (Exercitatt. Vitruv. III. Opusc. acad. II. p. 438. not. h. et Monum. legal. p. 70.) collectionnm epigraphicarum auctores Ant. Augustinus, Brissonius, Smetius, Gruterus, Fleetwood, Terrasson, quibus adde Fabrettum p. 463, 95, tum qui historiam agri et oppidi Puteolani conscripserunt, vel data opera explicuerunt usque ad Petrum Marquez (Don Pietro Marquez Dell' ordine dorico con appendice sopra un' antica tabola di Pozuol. Rom. 1803. 8. p. 147. seqq.). Iis quidem accesserunt Guarini (Neapol. 1824.) Zannoni Antico marmo scritto di Pozzuoli. Firenz. 1826. Fidem tabulae Puteolanae qui impugnat Maffeius Art. crit. lapidar. Lib. III. c. 4. p. 304. refutatur a Zacharia Istituz. lapidar. p. 158. Caietano Cognolato Praefat. ad Forcellin. Lexic. Tom. IV. p. XXVI. Ed. Lips. et Hieronymo Amatio Giornale arcad. Tom. XXXIII. p. 323 seqq. Recepit tabulam etiam Egger in Lat. sermon. reliquiis p. 248.

Ab colonia deducta anno XC. N. Fufidio N. F. M. Pullio Duovir. P. Rutilio Cn. Mallio Cos.[1]) Operum lex II.

Lex parieti faciundo in area, quae est ante aedem Serapi trans viam.

Qui redemerit, praedes dato praediaq. subsignato duumvirum arbitratu. In area trans viam paries, qui est propter viam, in eo pariete medio ostiei lumen aperito, latum P. VI altum P. VII facito. Ex eo pariete antas duas ad mare vorsum proicito longas P. II. crassas P. I. ≡[2]) insuper id limen robustum, longum P. VIII. latum P. S. ≡[3]) altum P. S. ≡ imponito; insuper id et antas mutulos robustos II. crassos S= altos P. I. proicito extra pariete[4]) in utramq. partem P. IV. Insuper simas pictas ferro offigito. Insuper mutulos, trabiculas abiegnieas II, crassas quoque versus S.[5]) inponito, ferroque figito; inasserato asseribus abiegnieis, sectilibus, crasseis quoque versus = = disponito ni plus S ≡, operculaque abiegniea lata S≡ crassa Ϛ[6]), cumatiumque inponito, ferroq. plano figito, portulaque tegito, tegularum ordinibus seneis quoqueversus. Tegulas omnes in antepagmento ferro figito, marginemque inponito. Eisdem[7]) fores clatratas II. cum postibus aesculnieis facito, statuito, occludito, picatoque, ita uti ad aedem Honorus[8]) facta sunt. Eisdem[7]) maceria extrema paries qui est, eum parietem cum margine altum fa-

---

1) Ante Chr. 105. — 2) hanc notam tres uncias significantem ommittunt Brissonius, Egger, alii; sed Gruter. addit atque in tabula esse testatur Marini Att. arv. I. p. 228. — 3) semis et tres uncias. — 4) *pariete* pro *parietem* omnia exempla exhibent. — 5) post *quoqueversus* Brisson. Haubold. Egger addunt literam S (i. e. semis); Gruterus omittit. Idemque male: *abiegineis*, *abieginea*, quum Guarino et Zannonio testibus tabula exhibeat *abiegneis*, *abiegnea*. — 6) haec nota semiunciam significat. — 7) *eisdem* ut paulo infra *eidem* pro *item* accipiendum est, sive errori scalptoris vel describentium sive peculiari sermonis formae debetur. — 8) pro *honoris*.

cito P. X. Eisdem ostium introitu in area quod nunc est et fenestras quae in pariete propter eam aream sunt parietem opstruito et parieti, qui nunc est propter viam, marginem perpetuum inponito, eosque parietes marginesque omnes, quae lita non erunt calce harenato, lita politaque et calce uda dealbata recte facito. Quod opus structile fiet in terra, calcis restinctai partem quartam indito, nive maiorem caementa struito, quam quae caementa arda pendat P. XV., nive angolaria altiorem = = ⊊ facito [1]), locumque purum pro opere reddito. Eidem sacella aras signaque, quae in campo sunt, quae demonstrata erunt, ea omnia tollito, deferto, componito, statuitoque ubei locus demonstratus erit, duumvirum arbitratu. Hoc opus omne facito arbitratu duovir. et duoviratium [2]), qui in consilio esse solent Puteolis, dum ni minus viginti adsient, cum ea res consuletur. Quod eorum viginti iurati probaveriut, probum esto. Quod ieis improbaverint, improbum esto. Dies operis K. Novembr. primeis. Dies pequn.: pars dimidia dabitur, ubei praedia satis subsignata erunt; altera pars dimidia solvetur opere effecto probatoque.

C. Blosius Q. F. HS CI϶ D. idemque praes Q. Fuficius Q. F., Cn. Tetteius Q. F., C. Cranius C. F. Ti. Crassicius.

1752. Col. I.

...... laudabiliter functus ..... incrementa digni ..... manifesta spes ..... ficiant gratam ..... quam industri ..... levavit et magis ..... iam plebis ..... ntur plac ..... et tab. aeneam ..... rem p. erga .....I. R. H. I. *quod* [3]) *egregie de nobis insequen*tis an*ni curam antea iam ab eo splendide ad*ministra-

Col. 2.

tam rusus subeundo meru*erit et statuae* honore contentus sumptus *remiserit cum D. E. R.* [4]) *pu*blice decerneretur in E. V. Q. I. *S. S.* [5]).

---

1) nota ante verbum *facito* significat quattuor uncias cum semiuncia. De universo hoc loco inde a verbis: *Quod opus structile* cet. Iahnius, qui *caementa, angolaria* pro accusativo *caementam, angolariam*, ut supra *pariete* pro *parietem*, accipit, ita exponit (Bulletin. archeolog. 1841. p. 11.): „Totum locum sic intellige. Opus structile cui solidum opponitur, quod ex una materia factum est, struitur e calce vel simplice vel terra admixta, atque caementis; quod ut recte fiat, praescribit lex redemtori rationem qua calcem terrae misceat. Locus igitur sic iungendus: quod opus structile fiet in terra calcis restinctae partem quartam indito, neve maiorem caementam struito, quam quae caementa arda pendat pedes XV etc." Zanonius contra verba *nive maiorem* cum antecedentibus coniungit, sequentia ita explicat: caementa (lege *caementas*) struito, quamque (leg. *quaeque*) caementa arda pendat P. XV... nive angolaria (lege *angulariam*) altiorem etc. — Brissonius pro *nive maiorem* habet *vivae maiorem*. Forma *arda* est pro *arida*. — 2) duovirates sunt qui munere duumvirorum defuncti sunt. Erant qui coniicerent legendum esse: *duoviralium*. Sed tabula habet certa scriptura insculptum Guarino et Zannonio testibus *duoviratium*. V. Forcellin. s. duovirates. — 3) Supplementa Cayri et Pistilii sunt, *rusus* vitiose pro *rursus*. — 8) de ea re. — 4) in eisdem verbis quae infra scripta sunt.

Q. Licinio Graniano, L. Minicio Natali Cos... Sorae in basilica Caes.

Scrib. adf. M. Vibius Auctor, A. Iustuleius Balbus, M. Tossius Marcellus, C. Albinius Ingenuus, C. Iulius Clemens.

Quod A. Lucernius Decrianus, L. Tullius Cerialis II vir V. F.[1]) de II viro Quinquenn. in prox. annum fieri placere, M. Vibium Auctorem multa de R. P. merentem, ob tam egregium eius adfectum cotidie excogitantisque admodum col. N.[2]) beneficis suis honoret; omnium suffragantibus votis. — Tabula marmorea ab utroque latere fracta, ita ut primae columnae nonnisi lacerae reliquiae supersint, tertia columna plane interierit. Reperta est proxime praeterlapso seculo exeunte in agro Fregellensi, edita a Cayro (Sulla città di Fregelli. Napoli. 1795. p. 84.) et Pistillio (Citta sui fiumi Liri e Fibreno. Napoli 1798. p. 96.) Mommsenio (Bulletin. arch. 1846. p. 42); asservatur Neapoli in Museo Borbonico. Ex Mommsenii coniectura credibile est, prima columna contineri decretum primarium, quo M. Vibio Auctori tabula patronatus offertur ob merita duobus subnexis decretis commemorata, quorum priore adhuc integro M. Vibius Auctor Duumvir Quiquennalis in proximuma nnum creatur; posteriore, quod intercidit, statuae honorem adeptus est.

Decretum Tergestinum.

1753. Insculptum lapideo cubo satis magno, olim moenibus Tergestinae civitatis immisso, nunc in coemeterio ecclesiae cathedralis, ubi monumentum conspicitur Winckelmanni asservato. Fuit haec, ut ex inscriptione apparet, basis statuae eqnestris, quam hoc ipso decreto civitas Fabio Severo civi suo, senatori romano, ob multa in patriam urbem merita poni iussit. Nomen civitatis, quae ita decrevit, nusquam inscriptio continet; sed Tergestinam esse, non est quod dubitemus; atque factum esse decretum imperatore M. Antonino Pio mortuo (non igitur ante annum 161 p. Ch.) M. Antonino philosophi imperante tabula ipsa demonstrat. Binis inscriptio columnis continetur, quae res, monente Göttlingio, ostendit, primum hoc esse et originarium non ex alio transcriptum exemplum. Hoc quoque notandum est, primos sex versus prioris columnae maioribus literis insculptos esse, ita ut haec ipsa columna tantum triginta septem, altera triginta octo versus habeat.

Primus edidit Apianus p. 355, tum Fabricius Monum. IV. p. 36. Apiani exemplum exprimit, uno alterove tantum loco ab eodem recedens Gruterus p. 408. sed ita ut nec ipse de lapide transcripsisse nec praeter Apianum et Fabricium, alium denuo transcribentem auctorem secutus esse appareat. Gruterum secuti sunt Ireneo della Croce Istoria della città di Trieste. Venezia 1698 f. p. 145 et Terassonus nro. LX. p. 51. Emendatius et cum ipso monumento collatum denuo edidit decretum Don Gian-

---

1) verba fecerunt. — 2) coloniam nostram; ante *ad modum* videtur *quem* mutandum in *quem* et legendum: *quemadmodum*.

rinaldi Conte Carli (Della Antichità Italiche. P. II. Milano 1788. 4. Lib. II. §. p. 76); simulque lectionis varietatem suppeditat e codice Tornitano, qui exemplum e monumento transcriptum continet, excerptam. (P. III. Milano 1789. Supplement. alla Parte II. p. LIX. seqq.) Exhibet etiam Mainati Chroniche ossia memorie storiche antiche di Trieste. Tom. I. P. I. Venezia. 1819. Gruteri exemplum sequitur Orellius Inscr. sel. N. 4040. Carlii exemplum Hauboldus Mon. leg. p. 349. variantibus lectionibus e Grutero et e codice Redii additis. Commentatus est de hoc decreto Car. Witte (Vratislav. 1832), idemque seorsim edidit secundum exemplum a Kandlero Tergestino factum C. T. Zumpt (Decretum municipale Tergestinum. Berolin. 1837.) Denuo ad lapidem accuratissime exactum publicavit Göttling. (Funfzehn Urkunden S. 75), cuius exemplum nos quidem secuti sumus, ita tamen, ut aliquot locis ubi nunc in tabula scriptura obliterata est, ex priorum editorum exemplis supplementa lacunarum peteremus.

Kl. Novembr. Hispanius Lentulus et .....s Nepos IIvir iur. dic. V. F. [1]) Fabium Severum, clarissimum virum, multa iam pridem in remp. nostram beneficia contulisse, ut qui a prima sua statim aetate id egerit, ut in adaugenda patria sua et dignitate et eloquentia cresceret: nam ita multas et magnificas causas publicas aput optimum Principem Antoninum Aug. Pium adseruisse, egisse, vicisse sine ullo quidem aerarii nostri inpendio, ut quamvis admodum adulescens senilibus tamen et perfectis operibus ac factis patriam suam nosque insuper sibi universos obstrinxerit; nunc vero tam grandi beneficio, tam salubri ingenio, tam perpetua utilitate remp. N. [2]) adfecisse, ut omnia praecedentia facta sua, quamquam immensa et eximia sint, facile superarit: nam in hoc quoque mirabilem esse C. V. [3]) virtutem, quod cotidie in benefaciendo et in patria sua tuenda ipse se vincat, et idcirco quamvis pro mensura beneficiorum eius impares in referenda gratia simus, interim tamen pro tempore vel facultate, ut adiuvet saepe facturus, remunerandam esse C. V. benevolentiam, non ut illum proniorem habeamus; (aliud enim vir ita natus non potest facere); sed ut nos iudicantibus gratos praebeamus et dignos tali decore talique praesidio. Q. F. P. D. E. R. I. C. [4]) primo censente L. Calpurnio Certo:

Cum Fabius Severus, vir amplissimus adque clarissimus, tanta pietate tantaque adfectione remp. N. amplexus sit, itaque pro minimis maximisque commodis pius excubit. [5]) adque omnem praestantiam asseverat [6]), ut manifestum sit, id eum agere, ut non modo nobis sed proximis quoque civitatibus declaratum velit esse, se non ali quam patriae suae natum et civilia studia, quae in eo quamvis admodum iuvene iam sint peracta adque perfecta ac senatoriam dig-

1) verba fecerunt. — 2) nostram. — 3) clarissimi viri. — 4) quid fieri placeret, de ea re ita censuerunt. — 5) errore quadratarii pro: excubuerit. — 6) Göttlingius priorem huius verbi partem obliteratam esse scribit; Gruterus: *auxerit.*

nitatem hac maxime ex causa concupivisse, uti patriam suam tum ornatam tum ab omnibus iniuriis tutam defensamq. praestaret, interim aput iudices a Caesare datos interim aput ipsum Imperatorem causis publicis patrocinando, quos cum iusticia divini Principis tum sua eximia ac prudentissima oratione semper nobis cum victoria firmiores remisit; ex proximo vero, ut manifestatur caelestibus litteris Antonini Aug. Pii, tam feliciter desiderium publicum apud eum sit prosecutus impetrando, ut Carni Catalique attributi a Divo Augusto Pio rei publicae nostrae prout qui meruissent vita adque censu per aedilitatis gradum in curiam nostram admitterentur ac per hoc civitatem romanam apiscerentur, et aerarium nostrum ditavit et curiam nostram complevit et universam remp. N. cum novis coloniis [1]) ampliavit admittendo ad honorum communionem et usurpationem romanae civitatis et optimum et locupletissimum quemque, ut scilicet qui olim erant tantum in redditu pecuniario nunc et in illo ipso duplici quidem per honorariae numerationem repperiantur, ut et ipsi sint, cum quibus munera decurionatus iam ut paucis onerosa honeste de pleno compartiamur; adque gratiam habendam ut in saecula permensuram eiusmodi beneficio oportuerat quidem si fieri posset, ac si verecundia clarissimi viri permitteret universos nos Romam [2]) ire et gratias ei iuxta optimum principem agere; sed quoniam certum est nobis, onerosum ei futurum tale nostrum officium, illut certe proxime fieri oport.... no statuam ei auratam equestrem primo quoque tempore in celeberrima fori nostri parte poni et in basi eius hanc nostram consensionem adque hoc decretum inscribi, uti ad posteros nostros tam voluntas amplissimi viri quam facta permaneant; petique a Fabio Vero egregio viro patre Severi, uti quandoquidem et commentum hoc ipsius sit providentiae, qua rem publicam N. infatigabili cura gubernat, et in hoc pignus publici beneficii, quod talem nobis et imperio civem procreavit atque formavit, cuius opera studioq. et ornatiores et tutiores in dies nos magis magisque sentiamus, uti ea placuisse in hanc rem adsensum suum legari mandarique sibi permittat, uti gratias publice clarissimo viro mandatu nostro agat et gaudium universorum singulorumque ac voluntatem ut magister talium rerum in notitiam eius perferat.

Censuerunt.

1754. T. Hoenio Severo, M. Peduceo Priscino Cos. [2]) VI K. Dec. Decret. decur.

Quod C. Caesius Silvester P. P. V. F. Aetrium Ferocem Centur. leg. II. Traian. fortis. per incrementa gradus militiae suae tam singulis quam reip. n. quotiens necesse fuit multum praestitisse,

---

1) coniectura est Göttlingii, qui in lapide haec antum invenit: *remp. n. cun. ic... niis ampliavit.* Kandlerus legit: *remp. n. cum egminiis;* unde Zumptius coniecit legendum: *remp. n. civv. egregiis* i. e. (rem publicam nostram civibus egregiis). — 2) Post Chr. 141.

proxime quoque petitioni nostrae ab optimo maximoque principe Antonino Aug. Pio vectigal viae silici stratae ita instituisse, ut mature impetraretur et impendis urbicis resp. beneficio eius relevaretur, et optimus Imp. n. excorniculario Praef. vigulum primo ei omnium ordinem Alexandriae dederit, debere nos itaque ei statuam pedestrem secus merita eius decernere: Q. F. P. D. E. R.

Referente L. Vario Firmo IIII vir. censente C. Cluvio Sabino ita cens. — Fabriani in oppido prope antiquum Tuficum. Bullet. archeo. 1845. p. 132.

1755. Centum viri municipii [1]) Augusti Veientis Rómae in aedem Veneris Genetricis cum convenissent, placuit úniversis dum decretum conscriberetur interim ex auctóritatate omnium permitti C. Iúlio divi Augusti L. Gelóti, qui omni tempore múnicip. Veiós non sólum consilio et grátiá adiuverit sed etiam impénsis suis et per filium suum celebrári voluerit honórem ei iústissimum decerni ut Augustalium numeró habcátur aeque ac si eo honóre usus sit liceatque ei omnibus spectáculis múnicipio nostro bisellio proprio inter Augustáles considere cénisque omnibus publicis inter centumvirós interesse; itemque placere, né quod ab eó liberisque eius vectigal múnicipii Augusti Veientis exigeretur.

Adfuérunt: C. Scaevius Curatius, Cn. Octavius Sabinus II vir.

L. Perperna Priscus,	T. Sempronius Gracchus [2])
M. Flavius Rufus. Q. [3])	P. Acuvius P. F. Tro. [4])
C. Vettius Rufus. Q. [3])	C. Veianius Maximus.
M. Tarquitius Saturnin.	T. Tarquitius Rufus.
L. Maecilius Scrupus.	C. Iulius Merula.
L. Favonius Lucanus.	

Actum Gaetulico et Calvisio Cos. [5]) — Inter Veiorum rudera repertum in tabula marmorea et a Fabretto Inscript. p. 170 primum editum, olim in museo Ciampino nunc in Capitolio asservatum. Post Fabrettum ediderunt et illustrarunt: Mazochi Tabb. Heracl. II. p. 450. Morcelli De stil. n. CCCVIIII. Haubold Monum. leg. p. 188. Orelli. Inscr. 4046. Goettling Funfzehn Röm. Urkund. pag. 73. Compluribus in tabula verbis accentus superscripti sunt, quorum ratio non satis certa est, Goettlingio eam vim habere videtur, ut syllabas longas indicando pronuntiationem adiuvent. Vertit et explicuit Egger Examen des historiens d'Auguste. App. II. Au-

---

1) litera altera I praecedente aliquanto altior in tabula, ut reliquam scripturam supermineat, quod plerumque nonnisi in una litera I pro duplice I posita fieri solet. — 2) In tabula, Göttlingio teste, est *Gracchus*, neque ut editores qui eum praecesserunt exhibent, *Graccus*. Praeterea apud *Haubold.* mendose *L. Sempronius* pro *T. Sempr.* et mox. *L. Maecilius Servius* pro *L. Maecilius Scrupus.* — 3) Quaestor. Morcel. Etiam Goettlingius ita explicari mavult, quam: Quirina tribu. — 4) Tromentina tribu. Morcel. Sed Goettlingius explicat: Trossulus; quod nomen antiquum equitum romanorum seriori aevo denuo nonnunquam in usum revocatum esse Marquardt Histor. equit. romanor. p. 62 et Zumptius (Ueber die röm. Ritter p. 40) demonstrent. — 5) Post Chr. 26.

gustales. p. 388. seqq. Neque minus docte de eodem decreto exposuit A. W. Zumptius in Comment. De Augustalibus p. 20.

1756. . . . . Quaeque aqua in oppidum Venafranorum it, fluit, ducitur, eam aquam distribuere discribere vendundi causa aut ei rei vectigal imponere constituere II viro II viris praefec. Praefectis eius coloniae ex maioris partis decurionum decreto quod decretum ita factum erit cum in decurionibus non minus quam duae partes decurionum adfuerint; legemque ei dicere ex decreto decurionum quod ita ut supra scriptum est decretum erit, ius potestatemve esse placet, dum ne ea aqua quae ita distributa deve qua ita decretum erit aliter quam fistulis plumbeis D. T. [1]) ab rivo P. L. ducatur, neve eae fistulae aut rivos nisi sub terra quae terra itineris viae publicae limitisve erit ponantur conlocentur, neve ea aqua per locum privatum invito eo cuius is locus erit ducatur, quamque legem ei aquae tuendae oneribusve, quae eius aquae ductus ususve causa facta sunt, erunt, tuendis.... ... Decreto, quod ita ut S. S. E. factum .... — Fragmentum decreti Venafrani. Bulletin. dell' Inst. arch. 1846. p. 164. Gerhard Archaeol. Zeitung. 1846. N. 47. p. 374. Cf. Savigny Zeitschrift f. gesch. RW. XIV. p. 373. not. 106. XV. p. 265. not. 131.

1757. *Die . . . consulibus senatum habentibus II viris . . . . in urbe . . . . in curia, Convenerunt decuriones. Quod universi* verba *fecerunt de L. Anii honoribus, quid de* ea re fieri *placeret, de ea re privatim et* publice *omnes ita censuerunt:* Cum L. An*nius mortuus sit, de quo senatus auc*toritas facta *esset honoris causa ante iam nisi gravis*sima bella iudicia de re *publica impedissent, qui et* militiae stip*endia omnia meruerit et domi pri*vatim publiceque munific*entia sua municipes exornarit*, deductusque *ab Imp. . . in urbem . . . patria re*licta variis et plurimis im*pensis ita rem publicam adiuver*it ut et patrim*onium non tam suum putaret* quam quod sibi ac suis *municipibus prodesset et* laetior semper *maiora onera praestaret, nu*nc quoque in maxim*a temporum cura de retributio*ne officiorum *digna semper sollicitis*, placere conscriptis *universis. quoniam tempus vitae* iam deficiens *impedivit virum honori*bus decorari ut e foro *omnes funus eius prosequantur* atque utilissime *videri eo die iudicia sisti* vadimoniaque eius diei *differri et curare duumviros* alterum amb*osve, ne quis in muni*ficentissimi princis [2]) in *exequis celebrandis per has aliasve r*es posset esse inped*itus; locumque dari quo statua in pub*lico ponatur cum ins*ignibus militaribus, ubi populus maxime* frequentet, ut *sciant omnes*, *quibus honoribus civis* optumus et minis*ter fidelissimus affectu*s *sit*, cum decreto aeri *inciso in curia figendo tum* clupeis donisque quae a *Caesare accepit occasione mili*tiae successori*busque eius; denique locum* publice

---

1) dumtaxat. — 2) Quomodo emendandum sit, non liquet.

dari quem f. . . . in mortem *funeris causa iuxta via*m Appiam. — Decretum est municipii prope viam Appiam siti, cuius nomen nescitur: nam nonnisi terna frusta basis marmoreae supersunt Neapoli in museo borbonico asservata, quae margines inscriptionis dextram et sinistram et laceram partem e media inscriptione continent. Singula frusta eorundem denorum senorum versuum fragmenta servarunt. Scripturae forma primum post Christum nat. seculum arguit. Decernuntur ibi L. Annio cuidam honores funeris publici, statuae et loci sepulturae. Edidit haec fragmenta et restituit pro rei argumento etiamsi singula verba non praestet Theodor. Mommsen in Richter. Krit. Iahrbüch. Tom. XV. p. 473.

1758. Fausto Cornelio Sulla, Sex. Tidio Catullino Cos.

L. Cornelius A. F. Fal. . . . . U*pilius* ut . . . . . cum M. Iunius Silani Monimus ex ordine sit nostro et utilis sit rei publicae et amator municipii, muneraque eius municipio conspiciamus, censeo, locum qui est extra portam Medianam ab eo loco in quo schola fuit long. P. LXVII. ad rivom aquae Albanae et a via introrsus in quo antea columnar. publicum fuit lat. P. X. honoris caussa M. Iunio Silani L. Monimo posterisq. eius dari.

Tum universi cum M. Iunius Silani L. Monimus in ara et municipium et reip. sit utilis et munificus ad munera omnia eius municipii facienda, locum qui est extra portam Medianam in quo columnar. fuit ab eo loco in quo schola fuit long. P. LXVII. ad rivom aquae Albanae, latum a via publica in agrum P. X. M. Iunio Silani L. Monimo posterisq. eius honoris caussa dari censuerunt. In Decurionibus fuerunt XXVI. — Marini, postea Romae. Fabret. p. 463. Orel. 4034.

1759. *Conscr*iptes Cose. [1] T. Fa [2] . . . *praifecti pro* praifectura tota *Fundanorum hospitium* fecere quom Ti [3] . . . . in eius fidem om*nes tradimus et* convenumis [4]. C*ooptamus eum patronum.* M. Claudio M. F. . . . . . *cos.* — Fondi Fragmentum tabulae hospitii in massa aerea, a Minervinio et Henzenio suppletum. Bulletin. arch. Napolit. III. p. 90. Archaeol. Zeitg. 1846. p. 330.

1760. L. Silano Flamine Martiali, C. Vellaeo Tutore Cos. [5] Non. Decembr.

Senatus populusque Siagitanus hospitium fecerunt cum C. Silio C. F. Fab. [6] Aviola, Trib. mil. leg. III. Aug. [7] Praefecto fabrum, eumque posterosque eius sibi posterisque suis Patronum cooptaverunt. C. Silius C. F. Aviola eos posterosque eorum in fidem clientelamque suam recepit. Agente Celere Milchonis Gulalsae [8] filio

---

1) *conscriptes* pro: *conscripti* antiquiore forma. In *Cose* Minervinio nomen *Cosentiae* in Apulia vel *Cossae* in Samnio subesse videtur; Henzenio est pro cosesu i. e. consensu. — 2) Fabia tribu. — 3) cum Tiberio... — 4) pro: convenimus, ut Venerus pro Veneris, simila. — 5) consules suffecti a. u. c. 763. vel ut Marinio placet 780. — 6) Fabia tribu. — 7) tribuno militum legionis III. Augustae. — 8) Ita Gruter. *Gulassae* Morc.

Suffete. — Romae in tabula aenea. Gruter. p. 470. Morcel. Stil. CCCXIIII.

1761. L. Arruntio Stella, L. Iulio Marino Cos. [1]) XIIII. K. Nov.

M. Acilius Placidus, L. Petronius Fronto IIII vir. I. D. S. C. [2]) Ferrentini in curia aedis Mercuri. Scribundo adfuerunt A. Segiarnus Maecianus, T. Munnius Nomanlinus.

Quod universi V. F. [3]) T. Pomponium Bassum clarissimum virum demandatam sibi curam ab indulgentissimo Imp. Caesare Nerva Traiano Augusto Germanico qua aeternitati Italiae suae prospexit secundum liberalitatem eius ita ordinare, ut omnis aetas curae eius merito gratias agere debeat, futurumque ut tantae virtutis vir auxilio sit futurus municipio nostro Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. [4])

Placere conscriptis legatos ex hoc ordine mitti ad T. Pomponium Bassum clarissimum virum qui ab eo impetrent in clientelam amplissimae domus suae municipium nostrum recipere dignetur, patronumque se cooptori tabula hospitali incisa hoc decreto in domo sua posita permittat, censuere.

Egerunt legati A. Caecilius A. F. Quirinalis et Quirinalis F. Ad Aug. Tem. C. P. Ad Aug. Tem. C. P. [5]) — Florentiae in aenea tabella. Ald. Manut. Orthogr. p. 74. Grut. p. 456. Gori Inscr. Etr. I. p. 65. Fea Frammenti di fast. cons. p. 9. n. 24. Adp. Haubold Mon. p. 232. Henzen in Annal. dell' instit. arch. 1845, p. 40.

1762. C. Vettio Attico et C. Asinio Praetextato Cos. [6]) pr. Idus April.

Peltvini Vestinis in curia ordinem habentibus T. Avidiano Restituto et Blaesio Natale Aedd. QQ. [7]) scribundo adfuerunt.

Quod universi verba fecerunt, Nummiam Variam C. F. sacerdotem Veneris Felicis ea adfectione adque prono animo circa nos agere coepisse pro instituto benevolentiae suae sicut et parentes eius semper egerunt, ut merito debeat ex consens. universorum patrona praefecturae nostrae fieri quo magis magisque hoc honore, qui est apud nos potissimus, tantae claritati eius oblato dignatione benignitatis eius gloriosi et in omnibus tuti ac defensi esse possimus. Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. [8])

Placere universis conscriptis, Nummiae Variae C. F. [9]) sacerdoti Veneris Felicis pro splendore dignitatis suae patrocinium praefecturae nostrae offerri petique ab eius claritate et eximia benignitate, ut hunc honorem sibi a nobis oblatum libenti ac prono animo suscipere et singulos universosq. nos remq. publicam nostram in clientelam domus suae recipere dignetur et in quibuscumque ratio exe-

1) Post Chr. 101. — 2) quatuorviri iuri dicundo senatum consuluerunt. — 3) verba fecerunt. — 4) quid de ea re fieri placeret, de ea re ita censuerunt, — 5) ad Augusti templum curaverunt ponendum. Haec postrema verba in exemplo Feae desunt. — 6) Post Chr. 242. — 7) Aedilibus Quinquenalibus. — 8) quid de ea re fieri placeret, de ea re ita censuerunt. — 9) clarissimae feminae.

gerit intercedente auctoritate dignitatis suae tutos defensosque praestet, tabulamque aeneam huius decreti N. [1]) verba continentem offerri ei per Avidianum Restitutum et Natalem QQ. [2]) item Numissenum Crescentem et Fl. Priscum Primores ord. N. [3]) viros, censuere. — Apud Anton. Augustinum archiepiscopum Tarraconens. Grut. p. 443. Morc. Stil. CCCXI. Haubold. Mon. p. 362. Orel. 4036.

1763. Helpidi homo felix, deus te servet!

Flaviis Leontio et Bonoso Conss. [4]) VI. Idus Apriles.

Cum cibes [5]) frequentes coloniae Paestanorum coegissent, berba fecerunt: non aliunde aestimamus, statum cibitatis altiorem cultioremque reddi nisi industrium [6]) virorum patrocinio fulciantur. [7]) Optimi cibes igitur Helpidio, honestissimo viro, pro dignitate sua patronatum offeramus; credimus, quod in omnibus nos patriamque nostram fobere dignetur.

Helpidio placet; placet Helpidio, honestissimo viro; cuius tanta aequitas, tranquillitas, dignitas, iustitia, innocentia, humanitas ex origine propagata monstratur, cuiusque proles sanctissima et eius veneravilis flos decusque est, tabulam patronatus sicut parentibus eius obtulimus, offeramus; quem si accipere fuerit dignatus, speramus, quod pro honestate nominis sui in omnibus nos aequo sinceroque animo aspicere ac fobere dignetur. — Neapoli. Primus edidit Urlichs in Bullet. dell' instit. arch. 1836. p. 152 seqq. peculiari disputatione explicavit F. Osannus in programmate academico. Gissae. 1839.

Praeter has quinque patronatus tabulas, unde earum formula satis cognosci potest, novem mihi innotuerunt, quas integras hic proponi nec necessarium esse videtur, sed nominatim enumerare non erit alienum. Sunt igitur tabulae: conventus Cluniensis (Memorie dell' accad. di Turino. Tom. XXXV. p. 85.); gentilitatis Desoncorum (Orell. 156.); Faustinianensium (Orel. 1079); Genusianorum (Memorie dell' accad. di Tur. l. l. p. 99); Gurzensium (Marini Att. arv. II. p. 782; Emporii Naunae (Orel. 4035.); Sentinatium (Memorie Torin. l. l. p. 79.); Bocchoritanorum (Ibid. p. 73); coloniae Iuliae Augustae Usellis (Ibid. p. 35.); civitatis Themetrae (Morcell. stil. CCCXV.

Album Decurionum Canusinorum.

1764. Tabula aenea in agro Canusino effossa edita a Sponio Misc. p. 280. Fabretto p. 598. Illustrarunt Damadenus (Aes redivivum sive tabula Canusina illustrata in Graevii Thesaur. antiq. rom. T. IX. P. V.), Io. Lami

---

1) nostri. — 2) Quinquennales. — 3) ordinis nostri. — 4) Post Chr. 344. — 5) *cibes* pro *cives*, ut infra *berba*, *cibitas*, *fobere*; contra *veneravilis* pro *venerabilis*. — 6) vel per syncopen pro: *industriorum*, quod Osanno placet, vel a forma *industris*, quam in usu olim fuisse arbitratur Doederlein Synon. lat. I. p. 120. Sed mendum quoque subesse quis putet atque scribendum: *inlustrium*. — 7) pro *fulciantur* lapicidae negligentia tabula habet *fuiciantur*.

(In antiquam tabulam abeneam Decurionum nomina continentem Observatt. Florentiae. 1745. fol.) et Gori (Lettere critiche sopra l'osservazioni. Lucca. 1745. 4.). Exhibet Orellius n. 3721 sed nominibus propriis omissis, quorum tantum numerus in singulis capitibus indicatur.

L. Mario Maximo II. L. Roscio Aeliano Cos.[1])

M. Antonius Priscus, L. Annius Secundus, II vir. Quinquenn.[2]) nomina decurionum in aere incidenda curaverunt.

Patroni C. C. V. V.[3])

App. Claudius Iulianus.

T. Lorenius Celsus. (cet. Sequuntur nomina XXIX. ex quibus unum erasum).

Patroni E. E. Q. Q. R. R.[4])

P. Gerellanus Modestus. (sequuntur nomina VII.)

Quinquennalicii.

T. Ligerius Postuminus. (sequuntur nomina VI.)

Allecti inter Quinq.

C. Galbius Soterianus. (sequuntur III nomina.)

II viralicii.[5])

A. Caeselius Proculus II.

L. Faenius Merops II. (cet. sequuntur nomina XXXI.)

Aedilicii.

T. Flavius Crocalianus.

C. Ennius Marcianus. (sequuntur nomina XVII.)

Quaestoricii.

L. Ceius Asclepiodoteanus.

L. Abuccius Laberianus. (sequuntur nomina VII.)

Pedani.

Q. Fabius Fabianus.

L. Vibius Iuventianus. (sequuntur nomina XXX)

Praetextati.

T. Flavius Frontinus.

C. Iulius Hospitalis iun. (sequuntur nomina XXXIII.)

1765. . . . .

Suf. A. Plautius. L. Nonius. T. Salvius Parianus. A. Terentius II vir. Sex. Aponius Proculus. Q. Nollenius Aed. L. Cassius Longinus. M. Vinicius Cos.

Suf. C. Cassius Longinus. L. Naevius Surdinus. M. Sentius Rufus. Q. Vibidius Sedatus II vir. P. Subidius Pollio. Sex. Parianus Serenus Aed.

Tib. Caesar. Aug. V. Cos.

Suf. VII. Id. Mai. Faustus Cornelius Sulla. Sex. Teidius Catull. Cos.

---

1) Post Chr. 223. — 2) duumviri quinquennales. — 3) clarissimi viri. — 4) equites romani. — 5) duumviralicii.

T. Oppius Proculus. M. Staius Flaccus II vir. iter. Q. M. Atinius Florens. A. Cluvius Celer Aed.

Suf. K. Oct. P. Memmius Regulus Cos.

Cn. Domitius Ahenobarbus Cos.

Suf. Kal. Iul. A. Vitellius Cos. M. Valerius Postumus. Q. Luceius Clemens II vir.

C. Sentius Severus. L. Ippilius Atticus Aed. Ser. Sulpitius Galba. L. Sulla Felix Cos.[1] ..... — Fragmentum fastorum municipalium e vico S. Pauli prope Nolam. Grut. p. 1087. Orell. 4033.

1766. ...xecessum. C..[2]

P. Lucilius C.[3] ..... M. Suellius M... II vir.

M. Valerius Messalla, M. Aur.....[4]

V. K. Iun. Drusus triumphavit ex Ill*yrico.*

VII. Idus Iun. Nero tog*am virilem* sumpsit, cong. D.[5]

M. Valerius, C. Avian... II vir.

Tib. Caesar. IV.........[6] — Ostiae. Fragmentum fastorum coloniae Ostiensis in tabula marmorea. Explicant Aemilian. Sarti et Mommsen, vid. Berichte d. Verhandl. d. Sächs. Gesellsch. d. W. Philol. histor. Cl. I. p. 290. Primus edidit Clemente Cardinali Di un framento de' Fasti discoperto in Ostia Dissertazione epistolare. 1828. 4.

1767. ....inus

Imp. Caesare August. XII. L. *Cornelio P. F. Sulla Cos.*[7] Suf.[8] *L. Vin*icius L. F. M. N. S*ex. Pompeius Cn. F. Sex. N.* Ser. Sulpicius C. F. Galba.

....nnius L. F. Canul. Crisp. L. H...... *II vir.*[9]

.... A. F. L. F...... *Aed.*[10]

C. Calvisio C. F. Sabino, L. *Passieno .. F. Rufo Cos.*[11] — Luceriae. Fragmentum fastorum municipalium. Borghesi Frammento dei fasti di Lucera, in Annali dell' inst. archeol. 1848. p. 219—273.

§. 10. Acta collegiorum non sacrorum.

Legis collegii fontanorum sive Legis de Magistris aquarum fragmentum.

1768. E codice Barberino nro. 1239. p. 54. primus evulgavit hoc fragmentum Marinius in Atti dei frat. Arv. P. I. p. 70. Lapis vel aes, unde transcriptum est, non amplius extat. Denuo edidit Dirksen

1) Consules in hoc fragmento memorati sunt a. u. c. 782 (p. Chr. 29) 783. 784. 785. Post Tiberii erasum fuit L. Aelii Seiani nomen. De Tiberii consulatibus V. Sueton. Tiber. c. 26. — 2) Mommsen supplendum coniicit praeeunte Cardinalio: ob decessum (vel excessum) Germanici inferiae actae. — 3) *Gamala* supplet Sarti. Cf. Orel. 3882. — 4) M. Aurelius Cotta. Cos. anni 20 p. Ch. — 5) congiarium dedit. — 6) Ti Caesar IV. Drusus Caesar II. consules anni sequentis 21 p. Ch. — 7) U. c. 749. — 8) suffecti. — 9) duumviri. — 10) aediles. — 11) U. c. 750.

(Beiträge zur Kunde des röm. Rechts. p. 216 sqq.), qui ad locationis vectigalium legem a publicanis redemtae pertinere atque rem locatam vocabulo cretulenti significari coniicit. Recepit Hauboldius inter Monumenta legalia n. XXXVI. p. 177. sub hoc titulo: Legis de magistris aquarum fragmentum; eumque sequitur Egger Serm. reliq. pag. 359. Exposuit de hoc legis fragmento G. H. H. Iordans in Dissertatione de publicis urbium Romae et Constantinopolis aquaeductibus. Bonnae. 1845. 8. pag. 87. seqq. qui de praescriptione legis ab Hauboldio addita sic indicat: „haec inscriptio (de magistris aquarum) an vera sit, non constat. In ipso enim legis fragmento tantummodo collegium aquae, nec ullo alio apposito verbo Magistri nominantur; neque usquam in antiquitatis monumentis Magistri aquarum inveniuntur, ut de huiusmodi munere certiora afferri nequeant. Attamen qui nostra in lege Magistri commemorantur Curatoribus aquarum proximi, non autem uti illi singuli fuisse, sed collegium videntur effecise. Equidem suspicor hos Magistros fuisse eos, quibus custodia ductuum commissa esset, antequam Augustus Curatores aquarum instituisset." Quae omnia nunc primus doctissime explanavit, legisque fragmentum supplevit Rudorffius. (Die sogenannte lex de magistris aquarum, eine altrömische Brunnenordnung; in: Savigny Zeitschrift f. R. W. Bd. XV. H. 2. p. 203 seqq.), cuius doctrinae fructum in usum nostrum convertimus. Antea plerumque legis a populo latae et quidem de magistris aquarum fragmentum habebatur; Rudorffius contra demonstrat, pertinere fragmentum ad legem a collegio aliquo aquae sive collegio fontanorum statutam („eine Brunnenordnung"), cuius ipsius magistri in eodem commemorentur. Supplementa, quae Rudorffio debentur, typorum formis discreta exhibemus.

. . . . *mult*a esto A. D. [1])

*Cui fontanorum magisteriu*m ex H. L. [2]) capere, gerere licebit, *si is magister factus creatusve fuerit, luci pal*am in conlegio aquae intra paticabulum, quo die mag*isterium cepit, iurato in hanc legem.*

Qui hoiusce conlegi quod quidquid tenus [3]) sese venit *male egisse, quemve adversus H. L.* fecisse scientem D. M. in suo magisterio suosque prohibuisse *dicetur, is in H. L. iurato. Ni iurassit* A. D. [1]) multa esto.

Qui ita uti S. S. E. [4]) *non iuraverit, is magister* ni esto nive suffragium inito. Si quis adversus ea faxit, multa *esto ita uti S. S. E.*

*Qui non trans ma*re peregreve [5]) longius P. [6]) CXX reip. causa erit, is magistrorum *comitiis adesto. Ni adfuerit, multa* esto A. L. [7])

---

1) assium (vel: aeris) quingentorum. — 2) ex hac lege. — 3) verba *quod quidquid* sensu commodo plane carent. Rudorffius in tabula legis scriptum fuisse suspicatur: Q. Q. Q. (i. e. quinquennalitatem quae) a transcriptore male intellectum et his verbis (*quod quidquid*) explicatum. Post *quidquid* cod. Barberin. habet *penus*, quod Rudorffius quum praepositio *penes* cum verbo veniendi non satis commode iungatur, refinxit in *tenus*. — 4) supra scriptum est. — 5) emendavit Rudorff. codex exhibet *peregere*. — 6) passus centum viginti millia. — 7) assium quiquagenum.

Idcirco nihilominus deieratio esto apud magistros.

Si falso deieratum fuerit uti S. S. E.[1] A. C.[2] multa esto.

*Qui scierit, magistris denuntia*to. Sinon denuntiarit, ipsius multam sufferto.

Eius rei causa qui volet ex hac lege actio esto.

Magistro ex hac lege multam dicere liceto si semel si saepius volet. Dictio esto A. I.[3]

*Ni quis fullonicas instituisse; n*ive cretulentum exegisse velit, nisi in duabus lacunis prius emet. *Nive fulloni magisterium capere,* gerere liceto, magistrisve denuntiamino in biduo continuo. Ni nuntiab*it quotiens artis causa ad aquam* venerit, multa A. V.[4] esto.

*Si quis H. L. multam petere volue*rit, ex H. L. magister magistrive iudicium danto, qui iuraverit *ita uti S. S. E.*

*Recuperato*ris[5] recuperatorem unum communem adeunto simulque iuranto: *sese vere et ex H. L. iudicaturum.* Ni ita iurassit, multa esto A. D.[6]

Si sciens D. M. adversus H. L. iudicassit, ita uti S. S. E. multa esto.

Recuperatore unoquoque[7] *in ius iurandum adacto, actor fa*cito uti iuret; isque si ibi testium caussa esse dicet, magister quam *primum facito iudicetur.*

I. *D*[8] .... *perpe*tuis rem iudicanto. Ni ita iudicarint[9], ita *uti S. S. E.* multa esto.

Recuper*at*or *qui luminibus captus erit, iura*to sese[10] ita gnatum esse. Ni indicassit A. V.[4] multa esto. I. D.[8] ... *iurato; ni iurassit uti S. S. E. multa* esto A. V.[4]

1769. Imp. P. Licinio Valeriano Aug. ter. et Gallieno Aug. II Coss...., Februar.

In coll.[11] suo cum frequens convenisset N. Cent.[12] ibique referentibus Q. Mirone et Festo iun. Magg. Q. V. F. S.[13] esse oportun. in perpet. coll. n.[14] si eos patr. nobis coopt. honorib. illustr. praedit. bon. vit. maxs. fid. plenos[15]; ergo cum sit L. Cot. Proculus, vir splend. cumul. patric. spl. civitatis n. Lunens.[16] homo simpl. vitae, unde credimus grandi cumulo repleri num. N.[17] si eum nobis patr. N. cooptemus, Q. F. P. D. E. re I. C.[18] placere cunctis universisq. tam salubri relationi magistrorum nostr. consentiri, praesertim cum sit et dignitate accumulat. et honore fascium repletus, unde

---

1) supra scriptum est. — 2) assium centum. — 3) assium singulorum. — 4) assium quinum. — 5) pro: *recuperatores.* — 6) assium quinquagenorum. — 7) Cod. vitiose: *unoquotque.* — 8) In diebus. Numerus dierum excidit. — 9) Cod. vitiose: *iudicacarint.* — 10) Cod. male *esse* habet pro *sese.* — 11) collegio. — 12) numerus centonariorum, — 13) iuniore, magistris, quod verba facta sunt. — 14) collegio nostro. — 15) patronos nobis cooptemus honoribus illustres, praeditos bona vita, maxima fide plenos. — 16) vir splendidus, cummulatus patricio splendore civitatis nostrae Lunensis. — 17) numerum nostrum. — 18) quid fieri placeret de ea re ita censuerunt.

satis abundeq. gratulari possit N. N.[1]) si eum nobis patr. adsumamus, petendumq. de benignit. S. et S.[2]) benevolentia, ut eo anim. suscipe. dignet. hoc decretum votivum consens. N.[3]) quam et nos gloriosi gaudentesq. offerimus, tabulamq. aeneam huius decreti N.[4]) scriptura adfigi praecipiat ubinam iusserit, testem futuram in aevo huius consensus nostri. Relationem censuerunt. Feliciter. — Tabula aenea Bononiae. Bianconi Tavola in bronzo della università di Bologna; in: Annali dell' instit. archeol. Vol. III della serie nova. Rom. 1846. p. 67 sqq. quem secuti sumus. Exhibent tabulam etiam Orioli in Annali dell' inst. archeol. Vol. I. p. 179. Gazzera in Memorie dell' accad. di Torino, Tom. XXXV. . p. 87. N. XV. Formis Corpo epigrafico Lunense in Memorie dell' accad. di Torino. Serie II. Tom. I. p. 252.

1770. C. Domitio Dextro II. L. Valerio Messala Thrasia Prisco Cos.[5]) VI. Idus Ianuar. in curia basilicae. Aug. Scribendo adfuerunt A. Aquilius Proculus, M. Caecilius Publicius Fabianus, T. Hordeonius Secund. Valentinus, T. Caesius Bassianus.

Quod postulante Cn. Gaio Pudenti O. V.[6]) de forma inscription. danda statuae, quam dendrophor. Octavio Agathae P. C. N.[7]) statuerunt, Cn. Papirius Sagitta et P. Aelius Eudaemon II vir. rettulerunt Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C.[8])

Placuit universis honestissimi corporis dendrophororum inscriptionem, quae ad honorem .... daret, quae ...... serta est. — Neapoli. Grut. p. 444. Orel. 4135 qui conferri iubet Maffei Sigl. gr. p. 112.

1771. Imp. Caes. M. Aurelio Antonino Pio Aug. Felice VI. M. Petronio Septimiano Cos.[9])

X. Kal. April. In templo[10]) collegi fabrum et centonariorum Regiensium.

Quod referentib. P. Saenio Marcellino et C. Aufidio Dialogo Quaestoribus V. F.[11]) Tutilium Iulianum, virum et vita et modesta et ingenita vereccundia ornatum et liberalem, oportere collegii nostri patronum cooptari, ut sit ceteris exemplo iudicii nostri testimonium. Q. F. P. D. E. R. I. C.[12])

Salubri consilio tam honestam relationem a Quaestorib. et Magistris collegi nostri factam et Singuli et universi sentimus et ideo excusandam potius honesto viro Iuliano huius tardae cogitationis nostrae necessitat. petendumq. ab eo, libenter suscipiat collegii N. patronat. honorem; tabulamque aeream cum inscriptione huius decreti in domo eius poni censuerunt. — Regii Lepidi. Gruter. p. 1101. Murat. p. 563. Orel. 4133.

---

1) numerus noster. — 2) de benignitate sua et sua. — 3) consensus nostri. — 4) nostri. — 5) Post Chr. 196. — 6) optimo viro. — 7) patrono corporis nostri. — 8) Quid de ea re fieri placeret, de ea re ita censuerunt. — 9) p. Chr. 190. — 10) Idem quod alias schola s. curia collegii. — 11) verba fecerunt. — 12) quid fieri placeret, de ea re ita censuerunt.

1772. L. Ogius Patroclus secutus pietatem col. cent. [1]) hortos cum aedificio huic sepul. [2]) iuncto vivos donavit, ut ex reditu eor. largius rosae et escae Patrono suo et quandoque sibi ponerentur. — Toricelli. Mur. 513,3. Orell. 4070.

1773. Ti Claudius Chresimus ob hon. [3]) Quinquennalitatis collegio dendrophor. romanor. quibus ex S. C. coire licet argenti P. X et HS. X. milia N. reddedit, quae divisa sunt populo per gradus K. Aug. collegii N. [4])
Nummio Albino et Ful. Aemiliano Cos. [5]) — Romae. Grut. 175,8. Orell. 4075. Morcell. Stil. CCLXXX.

1774. Mu. [6]) Acilio Glabrione, M. Valerio Homulo. Cos. [7])
Ordo corporatorum lenuncularior. tabulariorum auxiliares Ostienses.

Patroni.

M. Sedatus C. F. Severianus.
T. Prifernius Sex. F. Paetus Rosianus Geminus.
M. Sedatius M. F. Severus Iulius Reginus.
C. Aelius C. F. Fuscianus.

L. Volusius Marcianus QQ. [8])
L. Iulius Memor. M. Cornelius M. F.
M. Cipius Proclianus Secundus.
T. Aurelius Aug. Lib. Strenion.
L. Marius Germanus.

Quinq. perp. [9])

M. Cornelius Epagathus.

Quinq. [10])

M. Antistius Aelius.

Plebs.

M. Sollius Marinus. C. Septimius Prophimus. L. Valerius Severus. C. Vatronius Iunianus. (cet. nomina in totum CXXIII.) — Ostiae. Gruter. p. 1077. Orel. 4054.

1775. Nomina collegii fabrum tig. [11])

Patroni P. [12])

Nunnius Montanus. Valerius Proculus. (sequuntur nomina XIII. quorum postremum:) Numisius Tacitus pater collegii, biselliarius.

---

1) collegii centonariorum. — 2) sepulcro. — 3) honorem. — 4) natali. — 5) Post Chr. 206. — 6) Manio. — 7) P. Ch. 152. — 8) Quaestores. — 9) Quinquennalis perpetuus. — 10) quinquennalis. — 11) Promis adnotat, binas priores literas *ti* plane incertas esse, atque posse legi etiam *lig.* i. e. ligniferorum, pro *tig.* i. e. tignariorum. Muratorius legit: *Ilic.* intelligens Ilicitanos vel Ilicienses incolas oppidi nunc *Lerici* dicti prope Sarzanam, cui olim nomen fuerit *Ilex.* Sed eiusmodi oppidum an vere fuerit nimium quantum incerta res est, secundum Promis. — 12) Murat. literam P. non addit, quae et ipsa nihil aliud quam *patronos* significare videtur.

Decuriones.

A. Octavius Faustus Ti....

Le. Aninius Faustus (Sequuntur nomina XII. In altera tabula superiori margine manca nomina XXVI.).

Immum. [1])

Herenn. Demetrius iun. Flavius Iustus.

Mat. [2])

Lepidia Iulia. Titinia Crispin. Numitoria Felicitas. Filiae: Iulia Probit. Fl. Athenais. — Hae binae tabulae marmoreae, unius inscriptionis partes, repertae in agro veteris Lunae asservantur Sarzanae (casa Magni). Murat. p. 522. Orel. 4055. qui non integram inscriptionem dat; denuo nuper ad tabulas accurate exactam edidit Carlo Promis Dell' antica citta di Luni, in Memorie dell' accadem. di Torin. Serie II. Tom. I. p. 239. 250.

1776. Ti Claudio Severo et C. Aufidio Victo.... Ordo corporator. lenuncula... pleromariorum, auxiliarior. Osten...

Patr. [3]) M. Cipius Vitalis et T. Antistius Favor. QQ. L. [4]) Veius Adiutor, M. Cloelius Carus, P. Ciargius Vitalis, M. Cipius Fortis, C. Fonteius Fortunatus, Q. Atinius Maritimus.

Plebs.

M. Cipius Ostiensis.

Q. Atilius Lucrio. (sequuntur nomina XV.)

— Ostiae, nunc in mus. Vatican. Visconti Lettera su due monum. ne' quali è mem. d'Antonia magg. p. 9. Fea Viaggio a Ostia p. 47. Framm. di fast. p. LIX. n. 41.

§. 11. *Tabulae negotiorum solemnium. Obligationes, donationes, emtiones, mancipationes, chirographa, stipulationes.*

Tabula alimentaria Traiana.

1777. Tabula aerea est, quae in museo Parmensi asservatur, pedes novem, unum pollicem lata, quatuor pedes sex pollices mensurae Parisinae alta, pondere sexcentarum librarum, omnia reliqua monumenta epigraphica aerea ad magnitudinem superans; inventa anno 1747 in agro Placentino prope vicum Macinessum in ruinis Veleiae. Scriptura tabulae in septem columnis sexcentos septuaginta unum versus continet; super septem columnis titulus tabulae sive index ternis versibus continuis procurrit. Literae sunt quae dicuntur maiusculae, sed eae quidem quarum forma neque exacte quadrata neque omnio accurate sculpta sit.

---

1) immunes. — 2) Muratorius explicat: *matronae*. Hagenbuchio *pater*, *matres*, *filiae* hoc in monumento communem significatum habere videntur. Orellius contra meliore iure patronorum vel patris collegii uxores et filias appellatas esse arbitratur collegii matres et filias. — 3) patroni. — 4) quinquennales.

Pertinet inscriptio ad institutionem ex indulgentia Imperatoris Traiani factam, qua certo puerorum et puellarum egenorum numero alimenta in singulos menses largienda assignabantur. Pecunia ad hanc rem necessaria ita comparabatur, ut summa sufficiens daretur fundorum dominis in agro Velleiate, qui sua praedia pro rata parte acceptae pecuniae obligabant et usuram quincuncem sive quinarum centesimarum per annum pendebant, unde alimenta pueris praestarentur. Neque vero haec tabula instrumentum ipsum continet, quo institutio alimentaria condebatur, sed nonnisi album professionum a dominis praediorum factarum, quibus domini fundos obligandos profiterentur, pretio fundorum et summa in quam obligarentur additis. Atque hoc ipsum album duplex est. Prius idque multo longius album obligationis professiones continet post annum Chr. 101 factae, quippe quo anno Traianus Dacici agnomen assumsit; alterum quod sequitur in tabula album obligationis professiones continet per Cornelium Gallicanum factae, quam ante annum 101 p. Ch. factam esse inde colligitur, quia Dacici appellatio ibi nondum additur Imperatoris nomini, nisi scalptoris vel scribae negligentia excidisse statuas. Ex priori albo apparet, summam decies centum millium sestertiûm dominos praediorum quadragenos senos accepisse, quae quidem sors universa usuram quincuncem per annum quinquaginta duo millia sestertium efficit, ex qua summa pueri legitimi CCXLV. in singulos menses sestertios XVI., universi igitur quadraginta septem millia quadraginta sestertiûm, accipiebant; puellae legitimae XXXIV. in singulos menses sestertios XII., universae igitur quatuor millia octingentos nonagita sex sestertiûm; porro spurius puer unus per annum CXLIV. sestertios, spuria puella una CXX. sestertios. Alterum album obligationis per Cornelium Gallicanum factae exhibet summam septuaginta duorum millium sestertiûm a quinis praediorum dominis acceptam, e cuius summae usura annua quincunce, quae fit trium millium sexcentorum sestertiûm, alimenta acciperent pueri legitimi XVIII. in singulos menses sestertios XVI., universi igitur tria millia quadringentos quinquaginta sex sestertiûm; puella una legitima sestertios XII.

In causas huius institutionis universae accuratius inquirere ab hoc loco est alienum, quum non nisi argumentum tabulae et virorum doctorum de eadem commentationes breviter indicare nobis propositum sit; sed summa rerum capita de quibus quaeritur significare libet. Quaeritur igitur primum, quis summam in quam praedia obligarentur largitus sit; deinde, quibusnam pueris et puellis hoc alimentorum beneficium competeret; postremum, qua ratione praediorum obligatio facta sit. Iam de largientis persona communis opinio obtinet, Imperatorem Traianum hanc largitionem fecisse, etiamsi non deessent, qui a Velleiatibus vel aliarum adiacentium urbium rebus publicis hanc pecuniam datam esse contenderent, ut F. V. de Poggio, Petrus de Lama, Vitalius qui confirmatam tantum fuisse hanc largitionem neque factam a Traiano arbitrantur. Pueros et puellas alimentarios Velleiates fuisse et fortasse etiam urbium vicinarum, in quarum territorio praedia obligarentur, res ipsa docet. Obligationis peragendae rationem eandem fuisse par est, quae in simili institutione a Plinio iuniore

facta adhibita est, secundum ritum mancipationis per fiduciam. (V. Plin. Epist. VII, 18.).

Utrumque tabulae Traianae album hunc in modum comparatum est. Titulus albo praepositus indicat summam, in quam universa praedia obligantur, puerorum alimentariorum et puellarum numerum, addita summa alimentorum in singulos menses ex indulgentia Imperatoris assignatorum, usurae annuae quincunci totius sortis respondente. In capitibus albi perscribuntur primum domini praediorum, tum praedia cuiusque domini universa cum indicatione pretii, quanti ea domini professi sunt; deinde sors, quam singuli domini ex universa summa accipere debent; postremo praedia singula nominatim recensentur a dominis obligata, additis summis in quas a dominis obligantur. Neque vero pretium universorum praediorum ab initio capitum positum semper cum singulorum praediorum pretiis in unam summam collectis consentit, sive calculatoris sive scalptoris errore. Unde haec capitum communis formula efficitur: „Aliquis professus est praedia rustica aliqua sestertiorum aliqua summa. Accipere debet aliquam sestertiorum summam et obligare aliquos fundos in aliquam summam". Quodsi quis dominus universa sua praedia, non partem eorum obligat, tum statim ab initio capitis fundi singuli nominatim enumerantur, ut cap. 1. Singulae praediorum partes fundi ubique accurate definiuntur nomine, re (e. c. fundus, saltus, casae, colonia &c.), situ (secundum agrum, pagum, vicum, adfines.)

In alterius albi titulo obligatio per Cornelium Gallicanam facta scribitur, qui vir pro Praefecto alimentorum Borghesio docente accipiendus est, neque ut alii opinati sunt, pro donatore.

Editores tabulae et interpretes priores enumerant Petrus de Lama in libro qui inscribitur: Tavola alimentaria Vellejate detta Traiana restituita alla sua vera lezione. Parma. 1819. 4. p. 14—19 et Spangenbergius in Iuris romani Tabulis negotiorum sollemnium pag. 307; Muratorium, Maffeium, De Canonico, Pitarellium, F. A. Wolfium (Von einer milden Stiftung Traians Berlin. 1808. 8.) Quibus postea accesserunt: Franke Zur Geschichte Traians. Gustrow. 1837. p. 377 sqq. Vitale Intorno alla natura degli atti contenuti nella tavola degli alimentari di Velleja. Piacenza. 1843. (Cf. Bulletin. dell' instituto arch. 1843. p. 165). Universae huius institutionis rationes explicuerunt Borghesi (Osservazioni intorno i due primi praefecti alimentorum in Bullet. dell' inst. arch. 1844. p. 125) et Henzen (De tabula alimentaria Baebianorum; in Annal. dell. inst., archeol. 1845. p. 5 sqq.) Ex nostri operis consilio et finibus nonnisi partem tabulae exhibere visum est, sed tantum unde totius tabulae ratio et formulae satis cognosci possint.

Obligatio praediorum

ob HS deciens quadraginta quattuor milia, ut ex indulgentia optimi maximique Principis Imp. Caes. Nervae Traiani Aug. Germanici. Dacici, pueri puellaeque alimenta accipiant: legitimi [1]) N. CCXLV. in

---

1) Totus hic locus ita intelligendus: legitimi (i. e. *pueri*) numero ducenti quadraginta quinque in singulos (i. e. menses) sestertios sedecim nummos: fiunt

singulos HS. XVI. N. F. HS XLVII. XL. N. legitimae N. XXXIV. sing. HS. XII. N. F. HS. VI. DCCCXCVI, spurius I. HS. CXLIV. spuria I. HS CXX, summa HS LIICC, quae fit usura ½ ² ½ sortis supra scribtae.

C. Volumnius Memor et Volumnia Alce per Volum. Diadumenum libertum suum professi sunt fundum Quintiacum, Aurelianum, collem Muletatem, cum silvis, qui est in Veleiate pago Ambitrebio, adfinib M. Momeio Persico. Satrio Severo et pop*ulo* H-S. CVIII. Accipere deb*ent* H-S. VIIIDCLXXXXII. n.[1] et fundum s. s.[2] obligare.

M. Virius Nepos professus est praedia rustica, deducto vectigali H-S. CCCXDXXXXV. n. Accipere debet H-S. XXVCCCLIII. n. et obligare fundum Planianum, qui est in Veleiate pago Iunonio, adfinibus Prisco Palameno et Velleio Severo et pop.[3], quem professus est H-S. XIIII. et fundum Suigianum cum casis III. pago s. s., adfine C. Calidio et Velleio Proculo et pop., quem professus est H-S. XX., et fundum Petronianum. pago et adf. s. s.[4] quem professus est H-S. IIII. et fundum Manlianum Hostilianum cum casa, pago s. s., adf. Coelio Vero et Baebio Vero et pop., quem professus est H-S. XI., in H-S. IIICCCLIII. n. Item fundum Manlianum Storacianum Calpurnianum pago s. s. adf. Ulvis[5] Stolicinis fratribus, et Fettls fratribus, quem professus est H-S. XX., et fund. Munatianum Attianum cum casis III; pago s. s. adf. Valerio Adulescente et Baebio Vero et pop., quem professus est H-S. XXVIII., et fundum Munatianum Attianum cum casis, pago s. s., adf. Naevls fratribus et Syllaelis fratribus, quem professus est H-S. XIIII., in H-S. V. Item fund. Arsuniacum cum casis pro parte dimidia et tertia et duodecima, pago s. s., adf. Coelis fratribus et pop. quem professus est H-S. XXCIIIICCCLXXXIII. n. in H-S. VI. Item fundum Propertianum, pago s. s. cum casa, adf. Atilio Palameno et Alasis fratribus et pop., quem professus est H-S. XXICCCCX. n. et fundum Missianum, Allelianum pro parte quarta, qui est in Veleiate pago Domitio adf. Volumnio Crescente et Novellis frat. et pop., quem professus est XIIII., et fundum Licinianum Virianum pro parte dimidia, qui est in Veleiate pago Iunonio, adf. Palameno Prisco et Pullieno Prisco, quem professus est H-S. VIIDC., n. in H-S. III. Item fund. sive saltus Narianos, Catusianos pro parte dimidia et IIII, qui sunt in Veleiate pago Iunonio adf. C. Coelio Vero et Dellio Proculo, quos professus est H-S. LXIIII., in H-S. IIII. Item fundum Munatianum, Praestanum, Vibianum, Vaculcianum pago s. s., adf. Stonicelis frat-

---

(quotannis) sestertii 47,040: legitimae (puellae) numero triginta quatuor (in) singulos (menses) sestertios duodecim nummos: fiunt (quotannis) sestertii 4896; spurius unus (quotannis) sestertios 144; spuria una (quotannis) sestertios 120. Summa est sestertiûm 52,200, quae fit usura quincunx sortis supra scriptae (i. e. sestertiorum decies centum quadraginta quatuor millium).

1) nummos; et sic semper litera N pone sestertiorum numerum (*nummos* vel *nummis*) supplenda. — 2) supra scriptum. — 3) populo. — 4) adfinibus supra scriptis. — 5) In anterioribus edd. *Ulvis.* Lama: *vivis.*

ribus et pop., quem professus est H-S. $\overline{XIIII}$., et fund. Cornelianum Colacterianum Flacceliacum cum colonia Munatiana Artefigia pro parte dimidia, et coloniam Vettianam Cornelianam pro parte quarta pago s. s., adf. Coelio Vero et Catunio Pupillo et pop., quem professus est H-S. $\overline{XXVI}$CCC., n. Item fund. Acilianum, Albonianum, Caninianum pro part. dimidia, pago s. s., adf. Dellio Proculo et Aebutls frat. et pop., quem professus est H-S. $\overline{X}$CDXXXII. n. in H-S. $\overline{IIII}$.

Item Obligatio praediorum facta per Cornelium Gallicanum ob H-S. $\overline{LXXII}$, ut ex indulgentia optimi maximique Principis Imp. Caes. Nervae Traiani Augusti Germanici, pueri puellaeq. alimenta accipiant, legitimi N. XIIX, in singulos H-S. XVI. n. Fiunt H-S. $\overline{III}$CCCCLVI., legitima H-S. XII. Fit summa utraque H-S. $\overline{III}$DC., quae fit usura $\frac{2}{2}\,2\,\frac{2}{2}$ summae s. s.

C. Coelius Verus professus est saltus Avegam, Veccium, Debelos cum figlinis, saltus Velvias Leucomelium, qui sunt in Veleiate pag. Albense et Velleio, adf. rep. Lucensium et rep. Veleiatium H-S. $\overline{XC}$. Accipere debet H-S. $\overline{IX}$. Item prof. est fund. Valerianum, Tovianas, Adrusiacum, Lucilianum p. p. dimid. et fundum Noviacum, pro p. IIII, qui sunt in Veleiate pag. Statiello. adf. Annia Verra, rep. Lucensium et pop., H-S. $\overline{LX}$. Accipere debet H-S. $\overline{IV}$.

L. Cornelius Severus professus est saltum Blaesiolam, qui est in Libarnense et Veleiate pagis Bagienno et Moninate, adf. Vibio Severo et pop., H-S. $\overline{CCCL}$. Accipere debet H-S. $\overline{XXXV}$.

C. Vibi Severi, profitente ipso, fundi Aurelianus, Coelianus, qui s. in Veleiate pag. Ambitrebio, adf. C. Volumnio Memore et pop., H-S. $\overline{XXX}$. Accipere debet H-S. $\overline{III}$. Item saltus Attinava cum fundo Flaviano, Messiano, Viponiano, qui est in Veleiate pag. Ambitrebio, adf. L. Cornelio Severo et pop. H-S. $\overline{XXX}$. Accipere debet H-S. $\overline{III}$.

M. Mommei Persici, profitente ipso, saltus Nevidunus in Veleiate pag. Sulco, adf. Licinio Catone, Vettls fratribus et pop., H-S. $\overline{LX}$. Accipere debet H-S. $\overline{VI}$.

Vibiae Sabinae, profitente Vibio Idaeo, saltus Carucia et Velius, et fund. Naevian., p. p. dimid., pagis Salvio et Valerio, inter adfines rem. Lucensium et P. Naevium Probum et C. Titium Graphicum et Q. Cassium Faustum et pop., H-S. $\overline{C}$. Accipere debet H-S. $\overline{X}$.

Tabula alimentaria Ligurum Baebianorum.

1778. Tabula aerea, Campolatari, quae est parvula regni Neapolitani prope Beneventum civitas, anno 1838 effossa ibidem asservatur in possessione equitis de Agostino. Ita erat rubigine induta, ut non sine multo labore perpurgata et polita legi posset. Scriptura tres columnas habet, quarum

prima plane lacera est, ut eam in nostro exemplo infra posito omittere satius duxerimus. Titulus super tribus columnis per integrum tabulae spatium maioribus literis insculptus excurrit. Cum tota tabula parum bene scalpta sit (quod plerumque in aeneis tabulis usu venire solet) tertia columna versus obliquos habet et nimium quantum compressos.

Pertinet tabula ad institutionem alimentariam ex indulgentia Imperatoris Traiani in commodum puerornm puellarumque Ligurum Baebianorum factam. Est igitur consimilis argumenti cum tabula Velleiate; differt tamen et tempore, quum in titulo Traiani nomen Dacici appellationem additam nondum habeat ut annum 101 p. Ch. praecedere appareat, et tota formularum ratione. Illico in titulo sive indice tabulae Baebianorum praescripto deest et summae ab Imperatore donatae indicatio et puerorum puellarumque numerus et usurarum pecuniaeque illis praestandae nota, quae omnia titulus tabulae Velleiatis habet. Neque minor in singulis capitibus diversitas, in quibus id potissimum spectatur, ut usurarum summae a praediorum dominis solvendae recte perscriptae sint; omnia reliqua brevissime et sine accurata definitione absolvuntur. Neque professionum a dominis factarum usquam mentio fit. Quapropter Henzenius (De tabula Baebianor. pag. 68) de argumento et proposito tabulae in universam ita iudicat: „Comparata brevi hac perque compendia exprimendi ratione cum oratione prolixa fusaque tabulae Veleiatium, quae publico instrumento magis convenit quam brevis illa Baebianae tabulae ratio, Baebianam tabulam pro epitome quadam habeo facta ex publico professionum albo in commodum magistratus, cui alimentorum cura demandata erat." Singula autem capita hanc formulam sequuntur: perscribitur primo loco domini nomen praedii obligati ablativo casu positum; deinde nomen fundi genitivo casu addita perticae sive agri, pagi, adfinium et pretii, quo aestimatur, mentione; deinde summa, in quam fundus obligatus est. postremo, in margine columnae, summa a domino praediorum solvenda. Quum initium primae columnae obliteratum in tabula sit, plena formula, cuius sequentia capita compendium continent, cognosci non amplius potest; quam ex Henzenii coniectura tamen satis certa in hunc modum suppleas: „Ab aliquo domino fundi alicuius aestimati summa aliqua, obligati in aliquam summam debetur summa aliqua." Capitibus aliquot in fine nomen quoddam additur modo liberi alicuius modo servi, quin etiam feminae, praeposita nota N. id est, numerat; quibus nominibus actores vel conductores fundorum intelliguntur. Neque vero haec formula ubique constanter tenetur, sed vel brevitatis studio vel negligentiae vitio notationes subinde omittuntur in fundis describendis perticarum, pagorum. adfinium, adeoque pecuniae acceptae in quam fundus obligatus est. Praeterea magnam scalptoris negligentiam deprehendere licet in numerorum notis et literis scalpendis.

Primam tabulae huius alimentariae notitiam dederunt acta menstrua Instituti archaeologici romani (Bulletin. dell' Instit. arch. 1832. p, 210). Ipsius inscriptionis partem primus edidit Guarinius in Commentario suo XVI. 1833. aliam Commentario XIX. Neapoli 1840. p. 16. Quam partem Guarinius ediderat doctissime illustravit Burghesius in Bulletin. dell' inst. arch. 1835. p. 116 sq. Plenum et accuratum tabulae apographum

debetur Henrico Brunnio, qui primus hunc laborem perfecit 1844. Post eum Garuccius soc. Ies. descripsit et primus integram tabulam cum commentario edidit Neapoli 1845. Eandem provinciam administravit G. Henzen, qui magna cum cura et eleganti doctrina tabulam edidit et explicuit in Annalib. Instit. archaeol. 1845 (Volume I. della serie nuova p. 5—112), quem ducem secuti sumus adhibitis Mommsenii emendationibus, qui denuo tabulam excussit. Secundis curis in eodem argumento desudavit et ántigraphum tabulae sive fac simile quod dicitur accuratissime factum dedit Garucci, in opere suo quod inscribitur: Monumenta Baebiana. Romae 1846. fol. quocum observationes conferenda sunt T. Mommsenii et Henzenii in Bulletin. archeolog. 1847. p. 3—16. Nos hic sextam fere tabulae partem damus. Literae inclinatae supplementa indicant.

Imp. Caes. Nerva Traiano Aug. Germanico IIII. Q. Articuleio Paeto II. Cos. *ob liberalitatem optimi* maximiq. Principis obligarunt praed. *ex proposito* Ligures Baebiani unde ex indulgentia eius pueri puaellaeque alimenta accipiant. [1])

(Column. II. vers. 5. seqq.) Crispa Restituta. fund. Pompeiani, pertica Benevent. pago Aequano in Ligustino, adfin. Nasidio Vitale, aest. HS $\overline{L}$, in HS $\overline{III}$DXX - HS LXXXIIX. [2])

L. Nacratio Diadumeno fund. Rubriani in Beneventano pago Ligustino, aest. HS XXXIIII in HS M. - HS. XXV.

Tamunio Silvano fund. Trebelliani et Appiani cum circeis, pago Romano, aest. HS $\overline{XXXXVI}$ in HS $\overline{IIII}$. - HS C.

Neratio Corellio, fund. Pacciani et casae Aureliani, adf. Iulio Saturtino [3]), aest. HS $\overline{XXII}$ in HS $\overline{II}$. N. [4]) Neratius Marcellus. — HS L.

Cn. Martio Rufino, fund. Marciani et Satriani, aest. HS $\overline{CXXX}$ item fund. Iuliani, aest. HS XIIII. item fund. Avilliani, aest. HS XXXXII. item fund. Vitelliani et Naseniani et Marcelliani, adf. Suellio Flacco, aest. HS $\overline{CXX}$ in HS X. item fund. Curiani et Satriani, pago Herculaneo, adf. Tettio Etrusco aest. HS XXXV in HS $\overline{III}$ item fund. Albiani cum casis, pago Mefiano, adf. Nonio Restituto, aest. HS $\overline{CX}$ in HS X item obleg. VIIII [5]) fund. Caesiani in Benevent. pago Tuciano, adf. Messio Apro, aest. HS $\overline{L}$ in HS M. M. M. [6]) - HS M. LXi.

---

1) Praeter literas in textu insignitas aliquot aliae in tabula detritae evanuerunt, sed certa ratione supplendae. Maxime notabilis lectionis differentia est in verbis: *praedia ex proposito*, ab Henzenio restitutis, quo quibus Burghesius restituit: *praedia de proprio*. — 2) Hoc caput et reliqua deinceps capita hunc in modum, formula ex antecedentibus suppleta, legenda sunt secundum Henzenium: A Crispa Restituta obligatione fundi Pomponiani, pertica Beneventana, pago Aequano in Ligustino, adfine Nasidio Vitale, aestimati sestertium quinquaginta millibus, in sestertios ter mille quingentos viginti debentur sestertii octoginta octo. Numerum LXXXIIX dedit Garrucci; LXXXII. Henzen. — 3) Mendose pro: *Saturnino*. — 4) Numerat. — 5) oblegatione (pro: *obligatione*) nona. — 6) Pro M. alia in tabula est nota, qua caremus.

L. Tettio Etrusciano fund. Albiani et Amarantiani Suriani Anniani in Beneventano; pago Saeculano; adf. Mario Restituto, aest. HS CL in HS XII - HSCCC.

Ptitio Aiace fund. Veiaeani in Benevent. pago Romano in Ligustino adf. Caes. N.[1] HS XIIII in HS. M. HS. XXV.

Valgia Secunda fundi Curiani et Munatiani in Benevent. pago Mefano adf. Octavio Modesto, aest. HS XXIIII item fund. Profiani in Benevent. pago Caelano adf. Gavia Myrtale, aest. HS XXIIII F.[2] HS XXXXVIII in HS M. M. M. - HS C.

L. Longio Pyramo fund. Sestiani finib. Beneventanor. pago Romano, adf. Metilio Marcello et pop.[3] aest. HS XX in HS M. DCLXXX. - HSXXXXIIX.

Annio Rufo fund. Bassiani et Valeriani Caesiani Pliniani cum saltibus XXV, pertica Beneventana, adf. Caes. N. aest. HS CCCCLI. F.[4] HS XIIII. - HS CCCI.

C. Iulio Saturnino fund. Publiani, adf. Neratio Marcello, aest. HS LXXX in HS VII. - HS CLXXV.

Iulia Hecate fund. Coroniani et Cerelliani et casae Crispinill. pago Roma. adf. Caes. N. aest. HS XXIX in HS M. M. item fund. Clodiani, pago Herculaneo adf. Turpillio Lupo aest. HS XXIII in HS M. M. F. HS LII in HS IIII. - HS C.

P. Camurio Fortunato fund. Lusiani et casae Popillianicae, pago Mefano adf. Valerio Valeriano aest. HS LXXX in HS VII. - HS CLXXV.

Trebonio Primig. fund. Apuleiani et Cassiani et Arelliani pag. Mefani adf. Marcio Rufino, aest. HS C in HS VIIII. - HS CCXXV.

Clodio Convenienti fund. Premigeniani et Albiani et Sutoriani et Suelliani, pag. Salutare, adf. Suellio Flacco et Rufo, empt.[5] HS CVIIII in HS VIIII. - HS CCXXV.

L. Statorio Restituto fund. Marciani cum parietinis, adf. Caes. N. pago Salutare, aest. HS XXV in HS M. M. D. N.[6] Comicus. - HS L.

L. Vibio Anencleto fund. Flaviani pago Meflano adf. Neratio Marcello, aest. HS XXX in HS M. M. D. N.[6] Hedone. - HS LXXIIS.[7]

Naevio Vitale fund. Flaviani pago Meflano, adf. Marcio Rufo, aest. HS XXVII. in HS M. M. CCC XXXX. item fund. Aquiliani pago SS. adf. Umbrio Primo. aest. HS XL in HS III F.[2] HS LXXXIIII in HS V CCCXL. - HS CXXXIIIS.

Flavii Syntrophi donationis instrumentum.

1779. Reperit hoc instrumentum Ritschelius in codice incertae originis seculo ut videtur XVI. vel XVII. scripto, qui Romae in bi-

---

1) Caesare nostro. — 2) fiunt. — 3) populo. — 4) Mendum scalptoris pro: IN. — 5) emptorum. — 6) numerat. — 7) sestertii sexaginta duo semis.

bliotheca Vallicellari asservatur notatus R. 26. fol. Etiam Furlanettum eius apographum habuisse ex verbis ipsius in Lexico Forcelliniano s. v. Rosatio (T. III. p. 677. Ed. German.) apparet, indeque simul comperimus, inscriptionem Romae extra portam Labicanam prope aquaeductus Claudii esse inventam. De codicis Vallicellaris apographo presse, ut videtur, ad lapidis nunc deperditi vestigia facto V. Ritschelii Commentatio praemissa indici scholarum universitatis Vratislaviensis per semestre aestivum anni 1838 habendarum. Praeclare hoc monumentum supplevit et illustravit Ph. Eduard. Huschke in Commentatione quae inscribitur: T. Flavii Syntrophi instrumentum donationis ineditum. Vratislaviae. 1838. 4. quem nos secuti sumus. Supplementa literis inclinatis significantur.

T. Flavius Syntrophus priusquam hortulos Epagathianos, Daduchianos... *ianosque* cum aedificio et vineis maceria clusis, ita ut instructi sunt, qui sunt via Labi*cana inter miliarium I et II.* euntibus ab urbe parte laeva ad viam Aïthale, liberto suo, mancipio daret, test*atus est*, se in hanc condicionem mancipare, ut infra scriptum est: Si tibi hortos Epagathianos, Daduchianos ..... *ianosque*, Q. D. A. Q. S. S. S. [1]) mancipio dedero, vacuamque possessionem tradidero, tum per te n*on fieri factumve iri neque per* heredem tuum, eumve ad quem ea res qua de agitur pertinet, pertinebit, quo minus ii *horti aedificiumve sit com*mune tibi cum conlibertis tuis utriusque sexus, qui a me testamento codicillisve *manumissi erunt cumque iis fru*aris, parique portione inter eos reditum eius custodiatis, ita ut die parentali *meo* [2]), *item XI. Kalendas Apriles die viola*tionis [3]), item XII Kalendas Iunias die rosationis, item III Kalendas Ianuarias die natali meo, *cum mortuus ero, tum ut* quisque vestrum vivet, quive ex vobis geniti erunt, aut a quo vestrum quis ma*numissus erit, ad quem unum* pluresve portio similiter huius loci aedificiive pertinebit, id ex formula sup*rascripta dividatis et si quis* ibi inhabitare voluerit ex communi omnium consensu maiorisve partis *eorum qui vivent, id ei liceat:* quae autem membra aedificii vacabunt, in reditu sint, ita ut huic volunta*ti meae satis fiat, tantumque* impensae et quod ad tutelam aedificii opus erit, quod reliquom erit, inter *vos dividatur, et ita horti cum aedi*ficiis instrumentoque omni, quod die mortis meae ibi habuero, usui vestro *deserviant, quamdiu vivetis.* Quive ex vibis novissimus morietur, eodem modo testamento suo *caveat ut heredes eius quive* ex iis prognati erunt, aequaliter in familiam nominis mei permanea*nt eodemque quo vos iure sint.* Et ab hac re promissioneque dolus malus cuius [4]) vestrum, de quibus agitur, absit. *Si adversus ea factum erit,* Q. E.

---

1) quibus de agitur qui supra scripta sunt. — 2) Borghesius apud Huschkium legendum censet: *die parentalium meorum:* quae quidem est vulgatior forma, sed Huschkio spatium eam non capere videtur. — 3) *die violationis* coniecit Borghesius. Violationis vox hoc sensu, quo significat violarum, ut rosatio rosarum, in sepulcra illationem hucusque ignota fuit; alias dies violaris vel violae dictus. — 4) *cuius* h. l. pro *alicuius* et hoc pro: *cuiuscunque vestrum.* Huschk.

R. E.[1]), tantam pecuniam dari et amplius poenae nomine HS. L. M. N.[2]) nummum stipulatus est T. Flavius Syntrophus, spopondit T. Flavius Aïthales libertus.

Tum hortulos cum aedificio *et vineis maceria clusis ita ut* empti sunt et quae postea iis accessere, mancipio accepit T. Flavius Aïtha*les libertus de T. Flavio Syntropho HS. N. I.*[3]) libripende Ti. Claudio Phileto.

Antestatus est T. Flavium Theopom*pum et in vacuam possessionem hort*orum, qui supra scripta ire aut mittere iussit T. Flavius *Syntrophus T. Flavium Aïthalem libertum seque* inde excessisse desisseque possidereque dixit salva volu*ntate sua si ossa sepulcris, quae sunt in illis* hortis, inferri consacrarive voluerit. Actum III.. .... *Consulibus. Nomina testium.* M. Clodii Saturnini, A. Cascellii, F. Flavii Pii, T. St.... *et T. Flavii Theopompi*, quem antestatus est, et Ti. Claudii Phile*ti libripendis.*

Instrumentum donationis Statiae Irenes.

1780. Monumentum quot[4]) est via triumpale inter miliarium secundum et tertium, euntibus ab urbe parte laeva in clivo Cinnae, et est in agro Aureli Primiani, fictoris Pontificum C. C. V. V.[5]) et appellatur Terentianorum, iuxta monumentum Claudii quondam Proculi et si qui alii affines sunt ei qua quemque tangit et populum, Statia Irene[6]) ius trium liberorum habens, M. Licinio Timotheo donationis mancipationisque causa HS N. I.[7]) mancipio dedit, libripende Claudio Dativo, antestato Cornelio Victore, eique vacuam[8]) possessionem monumenti SS.[9]) cessit, et ad id monumentum itum, aditum, ambitum adque haustum, coronare, vesci, mortuum, mortuam mortuosve ossa inferre ut liceat. Quod mihi Licinio Timotheo tu Statia Irene I. L. H.[10]) monumentum SS. HS. N. I.[7]) mancipio dedisti, de ea re dolum abesse, afuturumque esse a te, herede tuo et àb his omnibus, ad quos ea res pertinebit, haec sic recte dari, fieri, praestarique stipulatus est Licinius Timotheus, spopondit Statia Irene I. L. H.[10])

Actum pr. Kal. Aug. Impp. DD. NN. Gallo Aug. II. et Volusiano Aug. Consulibus.[11])

Isdem Consulibus eadem die Statia Irene I. L. H.[10]) donationi monumenti SS.[9]) sic ut supra scriptum est, consensi, subscripsi et

1) quanti ea res erit. — 2) sestertium quinquaginta millia numero. — 3) sestertio nummo uno. — 4) pro: *quod*, ut etiam infra. — 5) calatoris curiati virginum Vestalium. — 6) Spangenberg. male *Statia Airene.* — 7) Tabula, certe quidem Gruterus hic male N. L. quod emendandum N. I. (nummo uno), ut etiam paulo infra. — 8) Gruterus: *inque vacua cuam possessionem.* Emendationem cum Spangenbergio dedimus; sed fortasse legendum: *eique vacuam suam possessionem.* — 9) supra scripti. — 10) ius liberorum habens. — 11) an. p. Ch. 252 Imperatoribus Trebonio Gallo II, et Volusiano Consulibus.

adsignavi. Actum.[1]) — In tabula marmorea effossa Romae 1554. Gruter. p. 1081. Maffei Ist. dipl. p. 41. Terasson. Hist. de la iurisp. Adpend. p. 58. Brummer. Comment. ad leg. Cinciam cap. 14. cum doctis annotationibus. Spangenberg. Tab. p. 155.

1781. C. Iulius Caedus Lib. Samiaris Quintianus[2]) Salutem. Cum petieritis a me, ut si cui quid vestrum humanitus acciderit, is in locum qui est in fundo Aeschiniano meo intrantibus a via parte laeva a monumento testacio per longitudinem pedum CLXXV. latitudin. a maceria introrursus[3]) pedum XXV. inferatur, id ius concedere me hac epistula notum vobis facio. Bene valere vos cupio. Data XIII K. Iulias in hortis Statiliae Maximae. Ceiono Commodo et Civico Pompeiano Cos.[4]) Samyaris Doryphorion. — Romae. Grut. 874, 5. Terasson. Histoire de la iurisprud. Adpend. p. 44 sub falso titulo libellus Adriani Imp. Spangenberg. p. 157. Orel. 4354.

1782. . . . . inferendi in area, humandi, sepeliendi ius potestasque esto, ut huic areae, quam ego definii et a fronte macerias duxi et titul. posui, ultra eam aream et maceriam in fronte in agro versus late P. X. retro usque ad Canabetum huic area cedat, in qua pedatura neque humari neque tumulum fieri volo, ut habeat ea area et a tergo[5]) et a latere accessum suum . . . . . — Patavii in lapide. Apian. Inscr. p. 335. Gruter. p. 896. Spangenberg. Tab. p. 156.

1783. . . . ob memoriam patris sui dec. VII.[6]) collegi fabr. M. R.[7]) HS. ∞ $\bar{N}$ liberalitate donavit sub hac conditione, ut quotannis rosas ad monumentum eius deferant et ibi epulentur dumtaxat in V Id. Iulias. Quod si neglexerint, tunc ad VIII eiusdem collegii pertinere debebit, conditione supradicta. — Ravennae. Grut. p. 748. ex Apiano. Spangenberg. p. 189.

1784. Locus sive is ager est, qui est via Appia inter milliarium secundum et III euntibus ab Romae parte dexteriori in agro Curtiano Talarchiano in praedis Iuliaes Monimes et sociorum, locus n quo aedificata est schola sub por. consecrata Silvano et collegio eius sodalic. mancipio acceperunt Immunes et Curator et plebs universa collegi eius de Iulia Monime et socis eius sestertio nummo uno donationis causa, tutore C. Memio Orione Iuliaes Monimes, et ad eum locum itum, actum, aditum, ambitum, sacrificia facere, vesci, epulari ita liceat quandiu is collegius steterit. Quodsi aliter

1) Verbum *actum*, quod Gruterus exhibet, Maffeius et Spangenberg. omiserunt. — 2) Corrupta haec. Pighi Ms. *Duob. lib. Lemiari Quiritiali.* Orel. — 3) *introrsus.* Hagenbuch, *Diptych. Quir.* p. 197. Orel. — 4) p. Chr. 136. — 5) Verba: *et a tergo* desunt apud Apianum. — 6) decuriae septimae. — 7) Spangenberg. coniicit: *fabrum nemorariorum*, quod nihili est. Fortasse explicandae sunt notae: *fabrum marmorariorum Ravenatium:* vel simpliciter: *fabrum Ravennatium*, ut M ante R cum *fabr.* sit coniungendum.

factum fuerit, quod ad collegium pertinet Silvani, is locus sacratus restituetur . . . . . pi sine ulla controversia haec . . . ici . . sunt. — Romae in cippo. Cardinali Iscriz. Velit. p. 466. Orel. 4947. Eiusd. Anal. epigr. p. 46. Mommsen De Colleg. p. 122.

1785. Chirographum.

Ollaria numero quatuor, cineraria quinquaginta tria, intrantibus parte laeva, quae sunt in monumento T. Flavii Artemidori, quod est via Salaria in agro Volusi Basilides, ientibus [1]) ab urbe parte sinistra, donationis causa mancipio accepit M. Herennius Agricola de Tito Flavio Artemidoro sestertio nummo uno, libripende M. Herennio Iusto; antestatus est Tiberium Iulium Erotem [2]); inque vacuam possessionem earum ollarum et cinerariorum F. Flavius Artemidorus Herennio Agricolae ire aut mittere, ossaque inferre permisit, sacrumque quotiens facere vellit Herennius Agricola heredesve eius, permisit, clavisve eius monumenti potestatem facturum se dixit, dolumque malum huic rei abesse afuturumque. Sic haec recte [3]) dari, fieri, praestarique stipulatus est M. Herennius Agricola, spopondit Titus Flavius Artemidorus.

Actum XVIII. Kalendas Ianuarii C. Calpurnio Flacco, L. Trebio Germano Cos. [4]) — Hoc instrumentum donationis Flavii Artemidori repertum est prope Romam in cippo marmoreo Diis Manibus Marci Herennii Proti a parentibus Herennio Agricola et Herennia Laiena posito, postea in Angliam translatum. V., Philosophical Transactions an. 1736. Tom. XXXIX. p. 211 sqq. Murator. Tom. I. p. 337 et p. 439. Chr. Saxii Observatt. ad vetus chirographum. Traiect. ad Rh. 1757. Spangenberg Tab. p. 153. Orel. 4358.

1786. P. Aelius Chrestus et Cornelia Paula hoc scalare adplicitum huic sepulcro, quod emerunt a fisco, agente Agathonico Proc. Augg. NN. [5]) quod habet scribtura infra scribta.

Gentiano et Casso Coss. [6]) VII. Kal. Apr. Martialis Augg. lib. Prox. [7]) Tabular. scribsi, me accepisse ab Ael. Chresto pro podismo structionis scalaris quod est via Ostiensi parte laeva inter mil. I et II. quod conductum habet Sulpiciauns e bonis Aeliorum Onesimi et Fortis in praediis Amarantianis, secundum renunciationem mensorum pro areae pid. [8]) S. N̄. S. [9]) — Romae. E schedis Piccart. Reines p. 486. Maffei Istor. dipl. p. 43.

---

1) *ientibus* pro: *euntibus*. — 2) Subintellige: antestatus est sc. Herennius Agricola Tib. Iulium Erotem; aut lege: antestatus est Tib. Iulius Eros. *Spangenberg*. — 3) Apud Spangenberg. *Se hac re dari etc.* vitiose; est formula solennis. quae in donationis instrumento Statiae Irenes supra n 1780. ita profertur: *haec sic recte dari etc.* Huschke (Flavii Syntrophi instrument. p. 4) coniicit: *affuturumque esse. Haec etc.* — 4) annus consulum suffectorum ignotus. — 5) Procuratore Augustorum nostrorum (i. e. Septimii Severi et filiorum). — 6) a. u. 964. — 7) legendum: *Proc.* i. e. Procurator tabularius; aut retinendum *prox.* ut sit: *proximus tabularius* vel *proximus a tabulario.* — 8) Reinesius explicat: *pro areae pedatura;* Maffei accipit pro nota pedum venditorum (P.) addito numero. — 9) In

1787. In his praediis insula Sertoriana bolo [1]) esse Aur. Cyriacetis, filie meae, cinacula N. VI. tabernas N. XI. et repossone subiscalire. [2]) Feliciter. — In lapide Romae detecto anno 1819. Edidit et explicuit Birger Thorlacius, Prof. Havniensis, in programmate academico. Havniae. 1820. 4. Spangenberg p. 598.

1788. M. Rutilius Sp. Col. Niger emptor adiectis partibus iuris Q. Appuleii Eutichi C. Appulei Felicis M. Castricius Mysticus. — In via Appia. A duobus lateribus cippi incisa testium nomina. Silloge d'Iscrizioni antiche inedite da G. Melchiorri e P. Visconti. Roma. 1823. Osann, in: Allgemeine Lit. Zeitg. Ergänzbl. 1827. N. 69. Orell. 3122.

§. 12. Testamenta et testamentorum partes, ordine alphabetico secundum nomina testatorum disposita.

1789. Albinia Vatti fil. Valerianae, pudiciss. femin. P. Appius P. F. Eutyches. Ad cuius memoriam colendam huic [3]) colleg. dendroph. leg. HS C̄. N. [4]) cuius summae reditu quodannis die natal. eiusdem III. Id. April. decur. sportul. ex X CCC. inter praesent. arbitr. suo divid. [5]) oleum et propin. [6]) ex X DCCL praebeant; item lectisternium tempore parentalior. ex X CC memoriis eiusdem Valerianae et Appi. Valerian. fil. eius per offic. tesserarior. [7]) quodannis ponatur et parentetur; item coronae myrt. ternae et tempore rosae Iul. ternae [8]) eis ponantur: micatae [9]) de selectis [10]) ex X L profundantur; item Appius Eutychianus maritus eiusdem Valerianae scholae vexillarior. largitus est HS XXXX. N. ex cuius summae reditu quodannis die SS. natalis eius ante statuam lectist. ex X CCL ponant. sport. X CCL inter praesent. sibi divid. oleum et propin. per rosam praebeant. — Bergomi. Gruter. p. 753. ex Apiano et Alciati schedis. Spangenberg. p. 390.

1790. D. M. M. Aurelius Romanus et Antistia Chresme uxor eius fecerunt sibi et libertis libertab. posterisque suis item libertis libertabusq. posterisq. eorum monumentum aedificio superposito.

---

his siglis latet summa ab Aelio Chresto pro podismo, de quo mensores publci renunciaverant, structurae scalaris soluta: nimirum solvit sestertios numos centum. *Reines.*

1) Pro: *volo.* — 2) *repositiones subscalares* explicat Thorlac. — 3) legendum videtur: *huc* i. e. P. Appius Eutyches. — 4) collegio dendrophororum legavit sestertium centum millia numero. Sed summa cum proxime sequentibus non bene concinit: mendum subesse videtur. — 5) decuriones sportulas ex denariis trecentis inter praesentes arbitrio suo dividant. — 6) propinationem. — 7) per officium tesserariorum. — 8) pro *rosae Iul.* Salmasius de modo usurar. c. 7. legit: *rosarum.* Spangenbergius legendum censet: *tempore Iulii et rosae ternae.* Pro *rosae* utique legendum videtur *roseae* i. e. coronae. — 9) sensu caret; fortasse: *micae turis.* — 10) *selitis* Apian.

Hocautem monumentum cum aedificio neque mutabitur, neque vaeniet, neque donabitur, neque pignori obligabitur, nec nllo modo abalienabitur, ne de nomine exeat familiae suae. — Romae. Grut. p. 762. ex Apiano et Fabricio. Spangenberg. p. 391. Orel. 4386.

1791. L. Caecilius L. F. Pap.[1]) Optatus 7 leg. VII. G. Fel. et 7 leg. XV. Apollin. missus honesta missione ab Imp. M. Aur. Antonino et Aur. Vero[2]) Aug. Atlectus ab Tarr.[3]) inter immunes, consecut. honores aedilic.[4]) II vir, III Flamen Romae[5]) divorum Augustor. qui R. P. Barc.[6]) Italc.[7]) do lego darique volo: X VII.[8]) ex quorum usuris semissi.[9]) edi volo quodannis spectac. pugilum die IIII Iduum Iunii usque at X CCL et eadem die ex X CC oleum in therm. public. populo praeberi; hocq. prestari eà condicione volo, ut liberti mei item libertor. meor. libertarumque liberti, quos honor Seviratus contigerit ab omnibus muneribus Seviratus excusati sint. Quod si quis eorum at munera vocatus[10]) fuerit, tum ea X VII at remp. Tarrac. transferri iubeo sub eadem forma spectaculorum quot S. S.[11]) edendorum Tarracone. L. D. D. D. — Barcinone: pro aede divorum Iusti et Pastoris in angulo exteriori domus cuiusdam. Gruter. p. 378. ex iis quae Piersonus, Metellus et Schottus exceperunt. Spangenberg. p. 67 cui suspecta inscriptio videtur.

1792. . . . . Caelia C. F. Macrine testament. ex HS. CC. . . . fieri iussit, in cuius ornatum et tutelam HS. . . . reliquid. Eadem in memoriam Macri fili sui Tarricinensibus HS. . . reliquid ut ex reditu eius pecuniae darentur centum pueris alimentorum nomine sing. mensib. sing. XIIII. pueris usq. ad annos XVI. puellis usq. ad annos XIII ita ut semper C pueri et puellae . . . r[12]) successiones accipiant. — Terracinae. Borghesi in Bullet. arch. 1839. p. 153. Osann. in Bergk. Zeitschr. f. A. W. 1848. nr. 1832.

1793. Caput ex testamento Cetraniae Severinae.

Collegiis dendrophororum, fabrum centonariorum munic. Sassi.[13]) HS sena milia N. dari volo, fideique vestrae collegiali committo, uti ex reditu HS quatern. M. N. omnibus annis prid. Idus Iun. die natalis mei oleum singulis vobis dividatur et ex reditu HS binum millium N. manes meos colatis. Hoc ut ita faciatis fidei vestrae committo. — Inventum Sassinae in Flaminia ad Appenini radices in ara mar-

---

1) Spangenberg. male P. P. quum Gruterus det PAP. Idemque non magis recte pro signo Centurionis exhibet: *et.* — 2) Gruterus aperto vitio: *Varo* pro *Vero.* Mox pro *atlectus* Spangenbergius temere: *adlectus.* — 3) Tarraconensibus. — 4) consecutus honores aedilicios. — 5) post *Romae* excidisse videtur coniunctio *et.* — 6) rei publicae Barcinonensi. — 7) aperte vitiose. Spangenberg. ex coniectura: *talia.* — 8) denariorum septem millia. — 9) semissibus. — 10) Apud Gruter. *vocitus.* — 11) legendum et interpretandum videtur: *quos supra scripsi.* — 12) Borghesi. supplet *Tarr.* (Tarracinensibus); Osann. *per successiones.* — 13) municipii Sassinatis.

morea quadrata cum hoc titulo: D. M. Cetraniae P. F. Severinae Sacerdoti divae Marcian. T. Baebius Gemellius August. coniugi sanctiss. In dextro latere eiusdem arae stat ipsa sacerdos Vestalium more velo involuta. In sinistro latere caput testamenti incisum legitur. Ex Smetio Gruter. p. 322. Spon. Miscel. p. 264. Brisson. Formul. VII. cap. 157. Terasson. Adp. p. 83. Spangenberg. p. 62. Morcel. Op. II. p. 99.

1794. L. Cincius L. F. Suc.[1] Martialis V vir, possessor huius monumenti ex testamento L. Mamili Felicis, decuriae X collegium fabrum tignariorum parietem dextrum introitus ollas XXXII donavit eis qui infra scripti sunt singulis singulas:

P. Sulpicio Felici Dec.[2] T. Statilio Onesimo. (sequntur nomina viginti)
L. Baebio Apollinari. M. Antonio Philosterg.

Reliquas ollas X, qui in hac decuria allecti erint singulis singulas do, lego.

Reliquum omne eius meum, quod est in hoc monumento, Amatiae Euniae, uxori meae et L. Cincio L. F. Pal.[3] Martiali F. et M. Amatio Crescenti do possidereque eos iubeo. — Romae. Spon. Misc. erud. antiq. p. 59. Spangenberg. p. 69.

Testamentum Dasumii.

1795. Continetur hoc monumentum tabula marmorea cuius alterum fragmentum anno 1820 repertnm prope viam Appiam in vinea Sanctae Ammendolae praeter titulum quinquagenos octonos versus priores exhibet; alterum fragmentum non longe ab eo loco anno 1830 inventum eiusdem tabulae marmoreae reliquos versus inde a quinquagesimo octavo ad centesimum tricesimum secundum exhibet. Bina haec fragmenta coniuncta tabulam efficiunt decem palmos longam. Secundum longitudinem metienti tabula integra apparebit, sed secundum latitudinem multis partibus lacera est, ita quidem, ut versus vel maximam partem servati nonnisi tertiam sui partem, plerique nonnisi sextam reliquam habeant. De tempore testamenti conditi versus 123 docet Aelio Hadriano, Trebatio Prisco Consulibus esse factum, id est, anno 109 p. Ch. De persona Dasumii quem etiamsi nomen in titulo interciderit, e versu 34 testatorem esse apparet, non aeque liquido constat. Ex Rudorffii arbitrio Dasumius idem est vir consularis, cuius nomen Senatus consultum Dasumianum de fideicommissa libertate prae se fert anno u. c. 854 p. Ch. 101 assignandum. Borghesius ex commemoratione Cordubae in testamento facta coniicit, Dasumium Corduba oriundum fuisse atque ex eorum Hispanorum numero, qui Traianum popularem suum Romam proficiscentem sequerentur.

Prius fragmentum edidit Puggé in Museo Rhenano (1827) I, 3. p. 249 seqq.; utrumque Ambrosh Annali dell' instituto di corrispondenza archeolog. 1831. II. p. 388—406 et in Clemente Cardinali Diplomi im-

1) Sucusana tribu. — 2) decurioni. — 3) Palatina tribu.

periali accordati ai militari. Velletri. 1835. p. 217. No. 403. Novis curis egregie illustravit Rudorff in: Savigny. Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissensch. Tom. XII. (1845.) p. 301.—392. cuius exemplum cum supplementis hic transcriptum damus. Testamenta etiamsi capitibus plerumque distinguantur, Dasumianum hac distributione caret. Capitum distributio quam addidimus, Rudorffii est. Asservatur hoc monumentum Romae penes Institutum archaeologicum.

*Test*amentu*m Dasumi.*

I. *Quoniam est* rectum, praestare . . . . . . amicus rarissimus . . . . . ., *si se nome*n meum laturum p*romiserit* . . . . . . *mearum fortu*narum ex uncia *heres esto eamque nominis bonorumque hereditatem cernito in diebus centum prox*imis quibus sci*erit poteritque. Quodni ita* c*reverit*, *tunc Septuma Secundina*, *matertera mea* pientissima, mihi *heres esto ex eadem parte. Si nec ea mihi heres erit tunc* . . . . *f*ilia Serviani ex *eadem uncia mihi heres esto. Ex reliqua parte Ursus Servianus domin*us meus mihi heres *esto. Si Servianus mihi heres non erit, tunc* . . *et* . . *mi*hi heredes sunto. *Si* . . *et* . . *mihi heredes non erunt, tunc Dasumia* . . *mi*hi heres esto. Si Da*sumia* . . *mihi heres non erit, tunc* . . *et* . . *mihi heredes sun*to II que cernunto *in diebus centum proximis, quibus scierint poteruntque. Si nec eorum quisquam* crev*e*rit, tunc Sy*che nutrix b*(*ene*) *m*(*erita*) *ex eadem parte mihi heres esto.*

II. *Amicis meis bene merentibus* infra scriptis, qu*isquis mihi heres erit, eum rogo fideique eius committo, uti det singulis* auri P. libras: Iuli*o* . ., ... no, Volusio Iuliano, ..., *Plinio* secundo, Cornelio *Tacito* . . . . . . auspicato, singulis . . . . . ., *M*inicio Iusto. Fabul, ... Iunio Avito, Pont*io* Laeliano . . . . . . *Sem*pronio Crescenti Ianuario . . . . . . *Licinio* nepoti, Tullio Varroni, Sat*rio Rufo*, ... *Minicio A*nniano, Appuleio Nepoti, Re*mmio Martiali* . . . . . . ustio Acantho, Fabio Rusticio, ... co, agris Phoebo et Servato, ... *Va*lerio Hermeti, Otacilio Or . . . . . .

III. *Sempronio Pr*oculo iurisconsulto, Ateio. m. . . . . . . no, Cornelio seni, Iulis Threp*to et* . . . . . . *Apollo*doro adfini meo. X. CXXV *conferri volo* . . . . . . *fideiq*ue eius eorumque committo, ut . . . . . . er consecrent Cordubae, it*a ut sub inscri*ptione nominis mei consec*rentur*, ... opera supra scripta fiant ei*us eorumque arbitratu* . . . . . . *fideiq*ue eius eorumque commit*to, ut* . . . . . . est.

IV. Dasumiae Syche nutri*ci* . . . . venucum areum piscato*res*, ... Elegerit, praeter quam. X. C, ... *argenti escari et potori ex meo quod* e*legerit* . . . . *chartam siv*e philuram calculatoriam . . . . . .

V. . . . . et Sabinum notarium et my . . . . *rat*ionibus redditis cum con*tubernalibus suis liberos esse iubeo* . . . . M cocum et o. Numicum C. . . . . et Diadumenum notarium . . . . mnem sumptuarium ration*ibus redditis cum contubernali liberum*

*esse volo, ita, ut eam in ma*trimonio habeat, fidelem*que* .... rculis pusillis componit. v ......

VI. .. *Dasumio co*lono. lib. ·X·. ∞, Dasumiae Sy*che nutrici bene meritae.* ·X· .... *lib.* ·X· ∞, Heliopaedi lib. ·X· ∞, ca ... ... singulis ·X· ∞, Eurotae lib. ·X· ......

VII. .... *Si* Eros vestiarius rationem *actus sui heredi meo reddiderit, liber esto, item .. paeda*gogus, ratione reddita, Phoe*bus .. et .. liberi sunto praeterquam si que*m ex his alio scripto liberum *esse vetuero. Quem enim ita vetuero, is neque liber esto, neque* vicensimae nomine ei *prove eo pub(licano) XX libertatis heres meus quidquam dato. Ceteros omnes*, quos liberos esse iussi, eos, *ex meo accipere volo, quod eo nomine pub(licano) debebunt, fidei aut*em eorum committo, quis*quis mihi heres heredesve erunt, ut eam pecuniam singulis dent tri*buant concedant sine ulla *controversia: et cum primum quisque eorum liber factus hoc* amplius ·X· V: et hoc amplius ...... cum primum manumissa *fuerit* ...... *ar*culam tha. cum ornato ......

VIII. *Hoc amplius heredes mei praef*ati dent tribuant conceedan*t sine ulla contreversia* .... *Har*masto Anatellonti libert*is in singulos annos, quandiu quis eorum vivet, initio cuiusque an*ni vestiari nomine singulis ·X· .., *hoc amplius* .... *T*erpno Achilli Heliopaedi lib*ertis initio cuiusque anni vestiari nomine singulis in sing*ulos annos, quandiu quis e*orum vivet*, ·X· .., *hoc amplius* ...... *libertis quand*iu quis eorum vivet, initio *cuiusque anni heredes mei vestiari nomine* ·X· .. *ipsi danto, curan*tove dare infra scriptis *conditionibus.*

IX. *Hoc amplius heredes mei supra scripti lanc*em auream meam maxima*m quae e*st et Diadumenum cubicul*arium* ...... *e*t Stephanum dropacatorem ...... orem et Faustum sutorem e*t* ...... *et paria* mularum, quae elegerit, cum *carruchis et mulionibus danto Septumae materterae meae pientiss*imae. Hoc amplius Epaphroditum ...... tum medicum, hilocyrium ...... *signa mea aure*a et argentea omnia et im*agines argenteas eidem Septumae materterae dari volo et rogo pie*tatem tuam, ut cures in pub*lica eas porticu poni, quam Cordubae extrui iussi, sigilliaria vero,* quae ubique habeo, in amicos *fidelissimos, quos voles, conferas. Hoc amplius* .... dispensatorem, rationibus ...... em et Eutychen, cubicul(*o*) maio*ri praepositum,* .... *dari volo mat*erterae Septumae Secundin*ae. Hoc amplius, martertera carrissima, commendo tibi* .... Erotem, Menecratem et Paeder*otem* .... *et rogo pietatem tuam, ut in eodem o*pere illos habeas donec vi*vent* ...... *quoniam* nullo merito meo tam valde .... *Hoc amplius* .... *reliq*ua Septumae materterae m*eae commendo,* .... *rebús* meis habuit, fideique eius N. ...... *Hoc a*mplius Septumae materterae meae ...... cursorem, Encolpium actorem, ...

X. Praedium suburbanum sestertium sexagies, quod beneficio Imp. Caesaris Traiani Augusti Germanici Dacici consecutus sum, intra biennium, quam mortuus ero, libertis in alimenta dari volo. Fidei itaque heredum committo, uti praedium, in quo corpus meum sepeliri volo, cum in eo..., amicus meus rarissimus, reliquias meas condiderit, exceptis locis religiosis et monimento, quo reliquiae meae inlatae fuerint, cuicunque sive testamento anteave libertatem dedi sive codicillis dedero, praeterquam Hymno pessime de me merito et ingrato erga patronum suum, cum pascuis, saltibus, silvis, instructum mancipio dent, ita ne de nomine libertorum exeat neve ii vendant pignore dent, cedant, condonent, eius autem portio, qui ex his decesserit, reliquis adcrescat donec in rerum natura esset unus eorum. Quodsi liberti libertaeque in rerum natura omnes esse desierint, tunc ad libertorum meorum filios posterosque, donec esset unus eorum, idem volo pertinere. Quodsi esse desierit, tunc ad Serviani mei libertos posterosque eorum pertineat. Cum autem in tam multas partes praedium praefatum distributum iri intelligam, nec possit omnes universa possidere, reliquum est, huic quoque difficultati consulere. Itaque Terpnum, Achillen, Heliopaeden Cymbalistam curatores do et siquis ex his decesserit tunc alium curatorem substitui curatori defuncto reliquorum suffragio iubeo ut ab his curatoribus alimenta omnia computari et reditus distribui libertis volo, qua re effectum iri existumo, ut ab uno omnia percipiant omnes.

XI. Hoc amplius heredes meos rogo fideique omnium heredum meorum committo, maxime vero a tua, Serviane, domine, erga me benevolentia peto, ne patiaris post me quemquam illorum, quos sive testamento sive codicillis maumittes, aut etiam veterum libertorum tuorum poni in monumento meo, aut quemquam ex meis libertis praeter Encolpu (m) et Harmastum et Anatellonta. Aditum autem ambitum et accessum in monumento volo habere omnes, quos sive ante testamentum sive testamento manumisi praeterquam te, Hymne, qui, quamvis plurimum tibi praestitisse me agnoveris, adeo tamen ingratus extitisti, ut propter ea, quae a te passus sim aut timuerim, etiam a tumulo meo removendum te statuerim. Reliquias meas Ursi Serviani domini mei et.. amici rarissimi curae commendo, capulum autem ferri volo per Serviani mei libertos. Per eundem amicum intra biennium postquam defunctus ero consummari inchoatum iubeo monumentum sumtuumque in eam rem factorum rationem eum reddere volo Serviano meo, et quo notior sit voluntas mea, lapidi incidi testamenti exemplum et poni ad latus monimenti mei.

XII. Hoc amplius quisquis mihi heres heredesve erit eruntve eum eosque rogo fideique eius eorumque committo, ut quaecunque hoc testamento cuiquam dedi legavi, ea vicensimis omnibus liberent, ita ut eas aut solvant iudiciave suscipiant eo nomine, aut vicensimae nomine cum publicano, qui id vectigal conductum habebit, aut paciscantur, aut decidant, aut in arbitrum compromittant.

XIII. *Novissime, si quid codicillis alio*ve quo genere scriptum sig*natumque reliquero, valere volo, quasi testamento scriptum signatum*que reliquissem. Liturae, *inductiones, superinductiones, quae in eo inveniuntur* iam testamenti faciundi et *signandi tempore factae sunt. Testamentum scribendum curavi per V*entidium Campanum, testa*mentarium, iuris studiosum*, ..., *Romae, Ae*lio *Hadri*ano, Trebatio Pri*sco coss.*

XIV. . . t. do lego damnas*que esto quisquis mihi heres erit, dare* . . . . *Imp. Caes. Traia*no Aug. Germanico *Dacico* . . . . . . *Sosio* Senecioni singu*lis* . . . . . . *argen*ti P. V., Otacilio or . . . . . . *to* medico HS. ·X̄· I . . . . . . HS C̄C̄C̄, ex qu. . . . . . . *Anatellon*ti Eurota(e) lib*ertis sine ulla aliena*tione di*lexerunt* . . . . . .

1796. Expl. tesm.[1] partis pos.[2]

Iulianus V. C. sanus salbus sana mente integroque consilio, memor condicionis omane[3] testamentum feci. Inter cetera civibus Prae.[4] omnibus dari bolo[5] ex massa Prae.[6] kasam cui vocabulem est Fulgerita regioni. camp. terr. Prae.[7] ita ut ad memoriam meam per singulos annos sine dubio colant spiritum meum, ita tam.[8] ut conlocent statua[9] nomine mei in foro et hoc ipsum expl. testam. ascribant ibi et non hact. potest. dextraendi[10] ut si quado[11] alienari boluerint, fiscus possideat. — Praeneste. Foggini Fasti p. VII. Orel. 4350. Legitur in basi statuae Iuliano positae, praecedente hoc titulo honorario: Iuliani Postumio Iuliano C. M. V.[12] ob meritum amorem et religionem quam erga cibes universus[13] habere satis dignatus est, quiquae[14] testamento suo memor honorificentiae n...e[15] memoriae retines[16] testamentoque *ca*sa cui vocabulum est Fulgeritam ter*ritorio Prae*nestino nobis universis cibibus quos magna adfectione diligebat, reliquit; cuique ob eadem contemplatione[17] dignissimo Patrono, cuius omnes requimus[18] defensionem et vindicium[19], statuam prompto animo erigendam censuimus adq. ob nimio amore civico[20] secundum[21] in anno vel amplius universi civves[22] Prae. aepulum celebraturi.

1797. M. Lollius Arphocras V. F. S.[23] et Paelinae[24] uxori V.[25] et lib. libertab. postq. eorum M. S. S. E. H. N. S.[26] neque ulli liquebit[27] locationis causa in annis centum quandoque transven-

---

1) Exemplum testamenti. — 2) Non liquet; fortasse: partis posterioris. — 3) pro: humanae. — 4) Praenestinis. — 5) pro: volo. — 6) Praenestina. — 7) regionis campestris Praenestinae. — 8) tamen. — 9) statuam. — 10) Orellius explicat: et non habeant potestatem detrahendi. — 11) pro: quando. — 12) clarissimae memoriae viro. — 13) pro: cives universos. — 14) quique. — 15) *nostrae* supplet Orel. — 16) retinens. — 17) ablativ. pro accusativo. — 18) requirimus. — 19) pro: vindiciam. — 20) *adque obitum amore civico* Fogg. Male siquid video. Est potius *atque ob nimio amore*, ut supra *ob eadem contemplatione*. Orel. — 21) i. e. bis. — 22) sic pro: cives. — 23) vivus fecit sibi. — 24) i. e. Paulinae. Orel. — 25) vivae. — 26) monumentum sive sepulcrum est heredes non sequitur. — 27) pro: licebit.

dere. Quod siqui adversus it[1]) fecerint, eorum bona pertinere debebunt ad rem publicam Brundisinorum. — Brundusii. Grut. p. 801. ex Aldo Orthogr. Spangenberg. p. 391. Orel. 4431.

Caput ex tesamento M. Meconii.

1798. Adscriptum legitur cippo sepulcrali M. Meconii Leonis, Aedilis, Quatuorviri lege Cornelia, Quaestoris pecuniae publicae, patroni municipii et Augustalium Petilinorum (Gruter. p. 437) reperto 1498 prope Strongilos in Calabria. V. Georg. Fabric. Moniment. antiq. p. 12. Gualther. Antiq. tabulae n. 391. Brisson. De form. VII cp. 156. Gruter p. 215 (e Scaligeri schedis). Fabretti p. 403 (qui diligentius ope Dominici Sabbatini Strongilensis recognitum exhibet). Terasson Hist. de la iurispr. Adp. p. 84. Spangenberg. Tabb. p. 64. Gruterum, Orel. 3678. Fabrettum sequentes. De hoc testamento agit etiam Egger Examen des historiens d'Auguste. App. II. p. 293. Zumpt. De Augustal. p. 45.

Kaput ex testamento M. Meconii M. F. Cor. Leon.[2])

Hoc amplius R. P.[3]) Petilinorum dari volo HS. X̄ N.[4]) Item vineam Credicianam[5]), cum partem[6]) fundi Pompeiani, ea uti optima maximaque sunt, finibus suis, qua[7]) mea fuerunt. Volo autem ex usuris semissibus HS. X̄. N. comparari Augustalium loci N.[8]) ad instrumentum tricliniorum duum, quod eis me vibo[9]) tradidi, candelabra et lucernas bilychnes[10]), arbitrio Augustalium, quo facilius statis diebus epulas[11]) obire possint, quod ipsum ad utilitatem reip. N.[12]) pertinere existimavi, facilius subituris onus Augustalitatis, dum hoc commodum ante oculos habent. Caeterum autem temporum usuras semissis[13]) HS. X̄. N. ad instrumentum Augustalium arbitrio ipsorum esse volo, quo facilius munus meum perpetuum conservare possint, neque in alios usus usuras quas ita a rep. acceperint transferri volo, quam si necesse fuerit in pastinationem, vineamque[14]) cum parte fundi Pompeiani sicut supra dixi. Hoc amplius Augustalibus loci icciroo dari volo quae est Aminea, ut si cogitationi meae, qua prospexisse me utilitatibus vestris credo[15]), consenseritis vinum usibus vestris dumtaxat, dum[16]) publice epulas exercebitis, habere possitis. Hoc autem nomine relevati impendiis facilius prosilituri[17]) hi

1) pro: id. — 2) Marci filii Cornelia tribu Leonis. — 3) rei publicae. — 4) sestertiûm decem millia numorum (vel: numero). — 5) *Chalcidianam* Grut. quem sequitur Spangenb. — 6) mendose pro: *parte.* — 7) *qua mea.* Grut. Spangenb. Zumpt. *quae mea* Fabret. Orel. — 8) loci nostri. — 9) pro: *vivo.* — 10) sic Fabrett. *bilychneis* Gruter. — 11) Ita in tabula legitur Fabretto teste; Gruterus: *strati ius publ. obire possint.* Fabrettus suspicatur legendum: *stratinibus publicis*, quod adscivit Orel. *Quam* nos dedimus emendatio est Zumptii. — 12) nostrae. — 13) *usuras semisses.* Gruter. *usura semisse.* Fabret. — 14) ita Grut. *vineam quoq.* i. e. quoque Fabret. Orel. et Zumpt. puncto post *pastinationem* posito. — 15) Ita Fabrettus; apud Gruterum, quem Spangenbergius sequitur vitiose: *qua prospexissent utilitatibus nostris credo consenseritis.* — 16) *dum* Grut. *quum* Fabret. — 17) Fabretti. *prosilituri ... compellerentur* Gruterus, quem Spangenb. sequitur, *impendiis facilius prospecturi ... compellentur.*

qui ad munus Augustalitatis compellentur, locatione vineae partis fundi Pompeiani vineam[1]) colere poterint. Haec ita ut cavi fieri praestarique volo. Hoc amplius ab heredibus meis volo praestari reip. Petilinorum et a rep. Petilinorum corpori Augustalium ex praediis ceteris palum ridicam omnibus annis sufficiens pedaturae vineae quam Augustalibus legavi.[2]) A vobis autem Augustales peto hanc voluntatem meam ratam habeatis et ut perpetuam firmam[3]) observetis, curae vestrae mandetis. Quo facilius autem nota sit corpori vestro haec erga vos voluntas, totum loci Kaput, quod ad vestrum honorem pertinet.[4])...

1799. Liberti, libertae Prisci Aug. L. Gamiani.

Ex testamento descriptu. ita ut cautum erat subscripser.

Locus monumenti sive ager est via latin. ad milliarium V supra pontem ad monimentum Gami Caesaris Agathocliani.

Do lego libertis meis utriusque sexsus posterisque eorum et iis quos manu mitti rogavi, ibique tabernam fieri, inque eam consumi HS N. IϽϽϽ[5]) arbitratu Agathangeli collib. — Ravennae. Spretii Inscript. Ravenn. Tom. I. p. 238. Morc. Op. ep. Vol. II. p. 115. Marini Att. I. 270. Orel. 4353.

1800. ....cilius Threptus et Manlia Agape se viv*is fe*cerunt sibi et Caeciliae Threptae filiae et .....ecilio Mendauro filio et suis libertis libertabusque posterisq. eorum.

Hoc monumentum ne de nomine nostro exiat; qui externum inducere voluerit poenae *no*mine inferet arcae pontificium HS. L. M. N. — Romae. Grut. p. 765. Spangenberg. p. 391.

1801. Dis Manibus. M. Ulpius Aug. lib. Symplor... flaturarius auri et argenti monetar. sibi et Viliae Helpidi, quae et Claudia, lib. et uxori suae[6]) Ulpiae Arsinoe filiae et Claudio Amthociano filio Helpidis lib. suae fecit et libertis libertabusque utriusque sexus qui ex familia mei erunt, reliquiarum suarum condendarum causa et posterisque eorum qui in nomine meo permanserint, ea conditione,

---

1) Pro *vineam*, quod Fabret. exhibet, Gruterus: *eam*. Locus obscurus ita fortasse explicandus, ut pro *locatio* legatur *locatione*, vel *locatio*, praecisis literis finalibus ita intelligatur, hoc sensu: locanda altera vinea supra nominata Caediciana, quae pars est fundi Pompeiani, hanc vineam Amineam colere, id est, pecuniam huic vineae colendae necessariam sibi comparare poterunt. Haec postquam scripsi, ad eandem coniecturam (*locatione*) Zumptium adductum esse vidi; quapropter in textum recepi. — 2) Quae hactenus leguntur lateri dextro cippi insculpta sunt; reliqua a verbis: *A vobis autem*, lateri sinistro. — 3) ita Grut. *perpetua forma* Fabret. *perpetuo firmam* emendat Zumpt. — 4) Grut. *tuli L. Kaput.* Fabret. *totum loci kaput.* Zumptius emendat: *ascribi volo caput*, afferens inscriptionem Orel. 4360. ubi testator praecipit: ut conlocent statuam nomine mei in foro et hoc ipsum exemplum testamenti ascribant ibi. Possis etiam coniicere: *totum legavi caput;* etsi insolentius dicendi genus esset. — 5) sestertios numos quinquagies mille. — 6) Lapis vitiose: *saa.*

ne fiducient, ne vendant, neve alio quo genere id sepulcrum sive monumentum est alienare ulli potestas sit. H. M. H. N. S. [1] — Romae. Gruter. p. 638. e Smetii cod. mscrpt. Spangenberg. p. 387.

1802. D. M. Aur. Maximianus Aur. Olympiadi, fil. dulcissimae, quae vix. ann. XXII. M. X. D. XXXVI. et Publiciae Carpodorae [2] eius et lib. libertabusq. suis posterisq. eorum F. [3]

Si quis hoc sepulcrum vel monumentum cum aedificio universo post obitum meum vendere vel donare voluerit, vel corpus alienum invehere vellit, dabit poenae nomine arc. pontif. [4] HS. $\overline{C}$. $\overline{N}$. [5] et ei [6] cui donatum vel venditum fuerit eadem poena tenebitur. — Romae. Gruter. p. 672 ad Smetium provocans, qui viderit. Spangenberg. p. 388. Oret. 4427.

1803. Valeria Athenais fecit Modiae T. F. [7] Paulinae F. [8] piissimae et sibi suis posterisq. eorum. Vix. ann. XIII. M. XI.

Hunc locum, uti me viva determinavi, cum ascensu gradum [9] VII. et cippis inscriptis VII. collig. [10] in circuitu P. [11] CCCXXX et ab introitu portae superioris descensus dexterioris parte usque at cippum III. cum taberna via lata a pariete P. V. cedere debebit et pilas structiles II usque ad ianuam superiorem Hypanpelus huic cedat in rigorem maceriae et furcarum et ara in qua furcepem. [12] — Tibure. Gruter. p. 711. ex Smetio. Spangenberg. p. 388. Cf. Licet. De lucern. L. VI. c. s.

1804. .... u cuius ... monimenti reliqui ..... mque suarum culturam .... i libertis libertabus .... vis usum fructum insulae . . alatianae partis quartae et quartae et vicensimae quae iuris sui esset, ita ut ex reditu eius insulae quodannis die natalis sui et rosationis et violae et parentalib. memoriam sui sacrificis quater in annum factis celebrent et praeterea omnib. K. Nonis, Idibus suis quibusq. mensib. lucerna lucens sibi ponatur incenso inposito. — In cippo sepulcrali musei Britannici prope Romam invento. Zaccaria Ann. lett. d'Italia T. I. P. 2. p. 208. Marin. Frat. arv. p. 639. Description of the ancient marbles of the Brit. mus. P. V. p. 29.

1805. .... Si quis ex iis, qui suprascripti sunt, cum moriar non vivet sive post mortem meam morietur, tum qui reliqui erunt, in eorum locum qui mortui erunt alios per suffragia substituant, quos dignissimos putaverunt, dum non minus in perpetuum triginta sint, liceatque iis, qui praesentes esse iis diebus non poterunt, in lo-

---

1) hoc monumentum heredem non sequitur. — 2) Aliquid excidisse apparet; *uxori*, ut videtur. — 3) fecit. — 4) arcae pontificis, sive pontificiae. — 5) Apud Gruterum: L-S $\overline{C}$. $\overline{X}$. Spangenberg. HS. $\overline{C}$. $\overline{X}$. — 6) nota antiptosin. *Hagenb.* — 7) Titi filiae. — 8) filiae. — 9) pro: *graduum*. — 10) colligatis. *Spangenb.* — 11) pedes v. pedum. — 12) Inscriptio in fine manifesto corrupta et omnino turbata atque manca.

cum suum convivam ex amicis suis mittere, eiusque mausolei claves duae penes aliquem libertorum meorum et curatorem cuiusque anni sunt.

Substituti.

T. Roncius Maternus. C. Licinius Sotericus. A. Fulvius Tarentinus. L. Iulius Cosmus. Ti. Claudius Etoemus. P. Acilius Philodespotus. C. Caninius Eutychus. Q. Iuvent. Venustus. L. Valer. Cupitus. — Fragmentum testamenti Nemausi repertum in muro unius portarum civitatis. Gruter. p. 496. Terasson. Adp. p. 85. Spangenberg. p. 63. Orel. 4366.

1806. .... Vale coniux, valete nati, valeat Tibur patria. Ultima Q. Laelii morientis decreta [1]) haec sunt, ut Tiburtinae domus suburbani fundi et praedii Nomentani [2]) moenia tangent. [3]) Tita Marcellina coniux fida Publius et Quint. fili. dulcissi. coheredes sint. — Romae Apian. p. 11. qui Danii in Hispania esse scribit; Gruter. p. 879 e Mazochio praescribens: „Romae in aedibus Pomp. Laeti". Spangenberg. p. 61. Orel. Vol. I. p. 61. s. v. Pompon. Laetus hanc inscriptionem suspectissimam esse iudicat. Nos e Grutero dedimus.

1807. (Exemplum codicillorum). Have michi domine pater vale michi domine pater. Cum ad te haec dictarem infelicissimum id aestimavi, ut eras cum me huc [4]) mitteres. Peto, ut monumentum mihi facias dignum inventuti meae, te peto, Eutychianum alumnum meum manu mittas vindiciaque liberes, item Aprilem servum meu. qui solus ex ministerio mio superavit. Scripsit [5]) XV. Kal. April. Sirmi. L. Calpurnio Pisone, P. Salvio Iuliano. [6]) — Cephaloedii in Sicil. Bulletin. des sciences. 1827. Fevrier. p. V52. Orel. 4359. cui vel pater defuncti vel grati liberti hoc exemplum codicillorum videntur incidi curasse.

§. 13. *Inscriptiones publicae civiles miscellae (Programmata. Gratulationes. Candidatorum commendationes. Tesserae frumentationum. Diptycha consularia.)*

1808. Quidquid usuarium invehitur ansarium non debet. — In ripa Tiberis sub Aventino. Nardin. Rom. III. p. 316. (VII, 9.). Morcelli stil. Tom. II. p. 164. Orell. 3348. Preller Regionen. p. 204. not.

1809. Duodecim deos et Deanam et Iovem optumu. maxumu. iratos habeat quisquis hic minxerit aut cacarit. — Romae. In thermis Titi. Platner u. Bunsen Beschreib. R. III. 2. p. 227.

1) *decreta* deest apud Apian. — 2) *Moment.* Apian. — 3) *tangerent* Apian. Sed *tangent.* aptius modo accipias pro: *tangentis.* — 4) Ita legend. pro *hoc,* quod habet inscr. — 5) Pro *scripsi; mio* pre meo. — 6) P. Chr. 175.

1810. Duobus Fabiis feliciter. — Pompeiis in pariete depict. Dissert. isagog. ad volum. Hercul. I. p. 66.

1811. Satrio Lucretio Valenti munifico, IV sibi liberis [1]) feliciter. Pro Valente ex rog. [2]) — Pompeiis in pariete depict. l. l.

1812. Popidio Rufo invicto munifi. R. III. [3]) defensoribus colonrum [4]) feliciter. — Pompeiis in pariete depict. Dissert. isagog. ad vol. Mercul. p. 60.

1813. a) M. Holconium Priscum C.Gavium Rufum II vir. [5]) Phoebus cum emptoribus suis rogat. — c) C. Iulium Polybium Aed. [6]) Licinius Romanus rogat et facit. — c) Popidium Rufum Aed. [6]) Piscicapi fa. [7]) — C. Cuspium Pansam Aed. [6]) aurifices universi rogant. — e) Iunium Simplicem Aed. [6]) V. A. S. P. P. V. B. D. R. P. O. V. F. [8]) Suma cum pueris rog. — f) Capellam D. V. I. D. O. V. F. [9]) Verna cum discent. [10]) — g) P. Popidium Secundum Aed. O. V. F. [11]) dignus est. — Pompeiis in aedificiorum parietibus depicta. Wiener Iahrbücher XX. p. 15—15. Orell. 3700. Gell Pompei I. p. 24.

1814. A. Vettium Firmum verecundissimum invenem D. V. A. S. P. P. O. V. F. [12]) — M. Epidium Sabinum Aed. rog. [13]) — L. Popidium Secundum Aed. C. V. F. [14]) — Pompeiis. Braun in Bullet. arch. 1841. p. 118. Avellino Opusc. Vol. II. p. 181.

1815. M. Epidium Sabinum Aed. [15]) Campanienses rog. [16]) — Fuscum Aed. [15]) Iphigenia facit. — Claudium II vir. [17]) Animula facit. — Pompeiis. Bulletin. arch. 1841. p. 171.

1816. Rustium Verum A. A. V. S. P. P. [18]) Augusto feliciter. Aediles sic decet. — A. Trebium Aed. Pelorus rog. [19]) — C. Iulium Polybium Aed. O. V. F. [20]) Panem bonum fert. — Pompeiis. Avellino Opusc. Vol. II. p. 181. Bulletin. arch. 1841. p. 171.

1817. (In parte antica): Ant. Aug. Lib. II. [21]) — (In postica): Fru. N. LXI. [22]) — In tessera ex aere cum literis argenteis. Marini Att. arv. p. 695. Orell. 3360.

---

1) pro: quatuor eius liberis. — 2) ex rogatu. — 3) munifico, reliquis tribus. — 4) sic pro: colonorum. — 5) duumviros. — 6) aedilem. — 7) faciunt. — 8) virum amplissimum, servatorem (?) populi Pompeiani, virum bonum, dignum re publica, omni voluntate (vel: optima voluntate; vel: optimum virum) facit. — 9) duumvirum iuri dicundo optima voluntate facit. — 10) discentibus. — 11) optima voluntate (vel: optimum virum) facit. *Censor Viennens.* Sed literae O. V. F. rectius intelliguntur: orant (vel: orat) ut faciatis. — 12) duumvirum annonae solemnibus publice procurandis orant, ut faciatis. — 13) aedilem rogant. — 14) aedilem cupiunt, ut faciatis. — 15) aedilem. — 16) rogant. — 17) duumvirum. — 18) aedilem annonae urbi solemnibus publice procurandis. — 19) rogat. — 20) orant, ut faciatis. — 21) Antonini Augusti liberalitas secunda. — 22) frumentum numero (scilicet: ostio) sexagesimo primo.

1818. Exc. sac. stab. et M. M. P. Or. Exc. C. or.[23]) — Nomen consulis non additur; Stilichonis esse creditur. Gori Thesaur. vett. diptychorum consularium et ecclesiasticor. Ed. Passeri. Florent. 1759. Tom. I.

1819. Fl. Felicis V. C. Com. ac Mag. utrq. mil. Patr. et Cos. ord. [1]) — Gori Thes. Tom. I.

---

1) Excomite sacri stabuli et Magister militum per orientem, Exconsule, Consul ordinarius. — 2) Fl. Felicis viri clarissimi Comitis ac Magistri utriusque militiae, Patrici et Consulis ordinarii (428 vel 511 post Chr.).

INSCRIPTIONES PUBLICAE MILITARES.

Caput I.

TITULI.

§. 1. *In operibus militaribus.*

1820. Imp. C. T. [1] Aelio Hadriano Antonino Aug. P. P. vex. leg. VI. Vic. P. F. [2] opus valli P. [3] ∞ ∞ ∞ ∞. C. XLI. — Kilpatrik in Scotia. rep. Fabret. p. 756. Morcel. Op. ep. II. 127. Caledon. roman. p 285.

1821. Imp. C. T. Ael. Hadriano Antonino Aug. Pio P. P. vex. leg. XX. V. V. fe. P. P. IIII. CDXI. [4] — Kilpatrick in Scotia. Caledon. roman. p. 289. Pertinet ut proxime praecedens ad vallum Antoninianum.

1822. Imp. Caes. M. Aurel. Antonino Aug. Pont. max. Trib. pot. XXIIII P. P. coh. I. Del. sub cur. Grani Fortunati Trib. coh. eiusd. Muri P. DCCC in his turr. una. — Salonae. Mur. p. 455. Henzen Zwei Militärdiplome, Rhein. Iahrbb. XII. p. 87.

1823. Imp. Caes. *M. Commodus An*toninus Aug. Pius Sarm. *Germ.* Britt. Pont. max. Trib. pot. *VIIII.* Con. IIII. [5] P. F. ripam omnem ru....... [6] *m*ole exstructis item prae*si*dis per loca opportuna ad clandestinos latrunculorum transitus oppositis munivit. per... — In marmore in oppido Butta comitatus Stuhlweissenburg in Hungaria reperto. Bulletin. archeol. 1848, p. 34.

1824. Leg. II. Aug. F. P. IIII. CXI. [7] — Duntocher. Caledonia rom. q. 299.

---

1) imperatore Caesare Tito. — 2) vexillatio legionis sextae victricis piae felicis. Morcellius explicat: vexillarii legionis sextae victricis perfecerunt. — 3) passuum; cogitando supplendum est: perfecerunt. — 4) vexillatio legionis vicesimae Valeriae Victricis fecit per passus quater mille quadringentos undecim. — 5) p. Ch. 184. — 6) Henzen. l. l. coniicit: *rupibus pro mole exstructis.* — 7) legio secunda Augusta fecit passus quater mille centum undecim.

1825. Constant. Pius Romanor. Imp. Aug. devictis Francis castris Dilensium in terris eorum fieri iussit; milit. turrim cum interturrio fecerunt. — Reperta inter parietinas ad Coloniam Agrippinam in parte transrhenana. Donat. II. p. 220. Orel. 1086. Steiner. 859.

1826. Pedatura *f*eliciter finit Prim*a*norum. D. P. — Erdorf prope Treviros. Rheinsch. Iahrbüch. Heft III. 98. Steininger Geschichte von Trier. (Trier. 1845.) p. 185.

In tegulis et lateribus coctis per legiones et cohortes factis.

1827. Leg. I. M. [1]) — Leg. I. M. P. [2]) — Leg. I M. R [3]). — (Augustae Rauracor. Roth. Röm. Inschr. d. K. Basel. p. 16.) — Leg. I. A. — Leg. I. Adi. — Leg. I. Adiut. 7 L. Fla. Pudentis. [4]) — (Moguntiae. Steiner. n. 372.) — L. P. M. [5]) — Vex. I. K. [6]) — (Bonnae. Lersch in Rhein. Iahrbüch. I. p. 86.) — Vex. ex G. [7]) — (Ryndern prope Cliviam, Rhein. Iahrbb. 1847. X. p. 63.) — Leg. IIII. M. G. [8]) — (Moguntiae. Steiner. 378.) — Leg. V. Victrix P. F. — (Cliviae. Hupsch. n. 50 Steiner. n. 611.) — Leg. VI. Vic. P. F. Iulius Martialis. — (Aquisgrannis. Lersch C. Mus. I. p. 14.) — Leg. VI. — Leg. XXI. — Leg. XXI. G. [9]) — Leg. XXI. G. R. [10]) — (Vindonissae. Orel. 441.) — Leg. VIII. Aug. [11]) — (Argentorat. Morcel. Stil. CCVII. Coloniae Lersch C. M. III, 108. Aquis Aurel. Steiner n. 86. Rappenegger II. n. 81.) — Leg. X. G. P. F. [12]) — (In Panonia Marsil. Danub. Tom. II. p. 94. Morc. Stil. CCXII.) — Leg. XI. C. P. F. [13]) — (Oberculm prope Lenzburg in Helvetia. Orel. 436.) — Vindonissae. Orel. 441. — Hüfingen. Rappenegger. II. n. 70. 71.) — *Leg.* XII. — (Moguntiae. Steiner. n. 390.) — Leg. XIIII. G. M. [14]) — Leg. XIIII. G. M. V. [15]) — (Moguntiae; Steiner n. 391. Aquis Aurel. Rappenegger II. n. 82.) — Leg. XV. — (Coloniae Lersch C. M. I. 59.) — Leg. IIXX. C. — (Boppard. Lersch C. M. III, 93. Moguntiae. Steiner. n. 405.) — L. XXI. S. C. VI. [16]) — (Vindonissae. Orel. 441. 464. Geisslingen. Rappenegger. n. 73—76. Moguntiae. Steiner. n. 407.) — Leg. XXII C. [17]) — (Confluentiae. Lersch C. M. III, 92.) — Leg. XXII. Pr. P. F. [18]) — (Pluribus locis. Wiener De legione vices. secunda. Darmstadtii. 1830. p. p. 108. 112. 114. 125. 137. Habel Ueber die Feldzeichen d. röm. Heeres, insbesondere die der XXII. Legion; in: Annalen für Nassau. Alterthumskunde. II. B. 3. H. p. 118 ff. Tab. V. — VIII. Rappenegger n. 83—90.) — Stratura tertia laterculi capi-

---

1) legio prima Minervia. — 2) leg. pr. Min. Pia. — 3) Leg. prim. Minervia restituta. Roth. — 4) legio I. Adiutrix. Centuria L. Flavii Pudentis. — 5) legio pia Minervia, secundum Lersch., vel: legio prima, interprete Grotefendio Rhein. Jahrbb. XI. p. 79. — 6) vexillatio prima romanorum, explicat Lersch. — 7) vexillatio exercitus Germanici. — 8) Martia gemina. — 9) Gallica. — 10) Gallica rapax. — 11) legio octava Augusta. — 12) Legionis X geminae Piae. Felicis. — 13) legio XI Claudia Pia Fidelis. = 14) gemina martia. — 15) victrix. — 16) legio XXI. Severiana Claudia sextum. (sic rursus dicta) vel: cohors sexta — 17) Claudia. — 18) primigenia pia fidelis.

tulares. Num. L. XXII. — (Prope vicum Humetrod. Knapp in Steiner Archiv fur Hessisch. Gesch. II. 2. p. 1.) — Leg. Ulpia vet. [1]) XXX. — (Xanten. Hüpsch 36, 64. Fiedler p. 150. Steiner 636. Lersch C. M. III. 203.)

1828. Coh. IIII Vind. [2]) — (Prope Coloniam. Lersch. C. M. III, 112.) — Ex Ger. inf. — (Aquisgrannis. Lersch C. M. III. 85.) — ....rsenana. [3]) — Prope Coloniam. Lersch. C. M. I. 63.). — Coh. XXVI. V. C. R. [4]) — Aquis Aureliis Steiner. n. 77. Rappenegger II. n. 78,).

§. 2. In signis militaribus et in armis.

1829. For. Victrici Anti. Senatus Popls. [5]) Placent Marti in bello feroces. — In signi militaris clypeolo ex aere. Toremuzza. Inscr. Sic. p. 12, 28. Morc. Stil. CCCCLXXV. Orel 1739.

1830. Coh. V. — Neuwied. In lamina argentea signi militaris. Dorow Röm. Alterthümer in Neuwied. p. 67. Annal. fur Nassau. Alterthüm. II. 3. p. 111.

1831. Aurelius Victorinus Mil. coh. XII. urb. [6]) — In ora ferreae cassidis in museo Barberiniano. Maff. Mus. V. p. 20 G. Morc. Stil. CCCCLXXIII.

1832. Coh. III. Pr. Prisci P. Ponti..... vani. [7]) — In lamina aerea orbiculata, quam tesseram scuto quondam affixam habet Morcel. Don. Cl. VI. 151. Morc. Stil. CCCCLXXIIII.

1833. Fugitivi peristis. — In glande funditorum prope Tarentum inventa. Grut. p. 1158. Morc. Op. II. 219.

1834. Ital. — (In glande. Grut. l. l. Morc. l. l.) — Gall. — (In glande. Grut. etc. Morc. l. l.) —

Caput II.

TABULAE.

---

§. 1. Tabulae triumphales.

1835. [Cn. Pompeius Cn. F. Magnus Imp.]
Cum oram maritimam a praedonibus liberasset et imperium maris populo romano restituisset, ex Asia, Ponto, Armenia, Paphla-

1) veterana vel: veteranorum. Inscriptio suspecta. — 2) Vindelicorum. — 3) legio transrhenana. — 4) voluntariorum civium romanorum. — 5) Fortunae Victrici Antiatinae senatus populusque. — 6) miles cohortis XII. urbanae. — 7) cohortis tertiae praetoriae, Prisci (puta: centuriae) P. Pontii Silvani.

gonia, Capadocia, Cilicia, Syria, Scithis, Iudaeis, Albanis, Iberia, insula Creta, Basternis et super haec de regibus Mithridate atque Tigrane triumphavit. — Tabula triumphalis sive triumphi praefatio Pompeii, quàm servavit Plinius Hist. nat. VII, 27. Nomen Pompeii addidimus. Morcelli Stil. n. 341 eandem inscriptionem inter exempla tabularum triumphalium proponit, sed paululum inflexam, qualis sibi a Pompeio proposita videretur, hunc in modum: „Cn. Pompeius Cn. F. Magnus ora maritima a praedonibus liberata, imperioque maris populo romano restituto ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Syria, ex insula Creta, ex Basternis et de regibus Mithridate ac Tigrane triumphat."

1836. Veni, vidi, vici. — Titulus inter fercula pompae in triumpho Iulii Caesaris Pontico. Sueton. Iul. Caesar. cap. 37. Morcell. Stil. n. 342.

1837. Misitheo, eminenti viro, parenti principum, Praefecto praetorii, Praefecto urbis, tutori rei publicae [1]) S. P. Q. R. vicem reddidit. — Titulus triumphalis decretus Misitheo, Gordiani socero, apud Iul. Capitolin. Gordian. III. cap. 27. Morcell. n. 345.

§. 2. *Alba militum sive latercula militaria.*

1838. Inter omnes huius generis reliquias nobilissima sunt duo latercula vigilum romanorum anno 1820. Romae in hortis Matthaeiorum Coelimontanis reperta ibidemque in atrio villae asservata. Incisa leguntur duabus basibus marmoreis quadratis, altis palmos fere 6, latis palmos 3. Quarum altera continet in parte principali titulum dedicatorium statuae, in honorem imperatoris Caracallae scriptum a cohorte V vigilum urbanorum anno p. Ch. n. 210; in tribus reliquis lateribus singularum huius cohortis centuriarem principales et milites gregarii nominatim enumerantur omnes. Altera basis partem principalem vacuam habet procul dubio titulo honorario incidendo destinatam; tria reliqua latera ut in illa priori basi item principalium et militum secundum singulas centurias disposita nomina continent, et eiusdem quidem cohortis quintae vigilum, quod ex nominibus in utraque basi iteratis manifesto apparet. Neque minus diversa munera militaria cum iisdem in utraque basi nominibus coniuncta arguunt, basin in qua latus principale titulo caret, alteram Caracallae nomen prae se ferentem tempore aliquanto antecedere. Egregie haec duo monumenta illustravit Olaus Kellermannus Danus in opere suo, quod inscribitur: Vigilum romanorum latercula duo Coelimontana, magnam parte militiae romanae explicantia. Romae. 1835. 4. Ibidem in appendice pag. 44 ad pag. 54. n. 98—n. 115. omnes quotquot habentur eiusmodi laterculorum militarium reliquias collectas explicavit. Nos infra titulum dedicatorium in honorem Caracallae incisum, tum unius horum laterculorum Coelimontanorum particulas aliquas speciminis loco proponimus.

Imp. Caes. M. Aurellio Antonino pio felici Aug. Trib. pot.

---

1) Ex emendatione Morcelli. Codices Iulii Capitolini mendose descriptum habent.

XIII. Imp. II. Cos. III. Procos. Imp. Caes. L. Septimi Severi pii pertinacis Aug. filio, devota numini et maiestati eius Coh. V. vig.

C. Iulio Quintiliano Pr. [1])
M. Pirmio Amyntiano Spr. [2])
L. Speratio Iusto Trib. [3])

Centuriones:

C. Antonius C. F. Antullus Bervae.
Ti Claudius Ti F. Rufinus Savar. [4])
M. Antonius M. F. Papir. [5]) Valens Ratiar. [6])
M. Mummius M. F. Verinus Pap. [5]) Poetu. [7])
P. Aelius P. F. Ael. Sept. Romulus Aquinq. [8])
. . . . Severus Caesaria Iulius Sohemus.
C. Rasinius Ianuarius Cornic. Pr. [9])
P. Decimus Macrinus Cornic. Pr. [9])
M. Clodius Verecundns Cornic. S. Pr. [10])

(In parte coronae basis sinistra legitur:)

Dedicata Non Iul. Faustino et Rufino Cos. [11]) cura. agente C. Antonio Antullo 7 et M. Minucio Honorato Vexill. [12])

(In parte coronae dextra:)

C. Runnius Hilaris, C. Iulius Hermes, Q. Fabius Pollux, S. Lutatius Ecarpus, Medici.

(Ex latere intuentibus sinistro eiusdem basis:)

7 Valentis.
Cor. Pr. [13]) Decim. Macrinus.
B. Pr. [14]) M. Pont. Diodorus.
Ac. Pr. [15]) L. Aur. Donatus.
Vex. [16]) P. Decim. Primianus.
Op. 7 [17]) L. Clod. Macrinus.
B. 7 [18]) M. Aurel. Eutychian.
B. Tr. [19]) C. Vett. Primus.
T. Tr. [19]) C. Iul. Dignus.
Lib. [20]) Q. Sisenn. Severus.
C. Tr. [21]) G. Agellan. Rufus.
C. Tr. [21]) T. Aelius Felician.
Exc. Tr. [22]) L. Iul. Herculan.
A bal. [23]) L. Pomp. Felix.
Vict. [24]) M. Amblas Fortunat.

C. Iul. Festus. M. Velon. Festus. (Sequuntur reliqua nomina gregariorum militum quae universa centuria Valentis habet 149.)

---

1) praefecto. — 2) subpraefecto. — 3) tribuno militum. — 4) Savaria (in Pannonia). — 5) Papiria tribu. — 6) Ratiaria (in Moesia supr.) — 7) Poetovio (in Pannon). — 8) Aquinco (Pannon.) — 9) cornicularius praefecti. — 10) cornicularius subpraefecti. — 11) 210 p. Ch. n. — 12) vexillario. — 13) cornicularius praefecti. — 14) beneficiarius praefecti. — 15) a commentariis praefecti, vel: actuarius praefecti. — 16) vexillarius, — 17) optio centurionis. — 18) tesserarius centurionis. — 19) beneficiarius tribuni. — 20) librarius. — 21) cacus tribuni. — 22) exceptor tribuni. — 23) a balneis. — 24) victimarius.

(Ex latere eiusdem basis intuentibus dextro:)

7 Romuli.

B Pr.[1]) C. Aurelius Hermogen.
A. Q. Pr.[2]) M. Montan. Pudens
Vex.[3]) C. Pomponius Felixs
Opt. 7[4]) R. Sulleius Iulianus
Tes. 7[5]) P. Marcius Chrysocom.
Em. B.[6]) Iul. Boetius Rusticus.
L. S. Pr.[7]) T. Aelius Livianus.
B. Pr.[8]) Q. Mulleius Saturninus.
S. Tr.[9]) M. Sorgius Salvianus.
S. Tr.[9]) L. Minutius Donatus
S. Tr.[9]) L. Iulius Donatus.
Aqa.[10]) Q. Fabius Severus.
Cod.[11]) Q. Cornelius Saturn.

C. Cassius Modestus. (etc. nomina huius centuriae quae universa sunt 145.)

(A tergo eiusdem basis:)

7 Sohaemi.

Cor. S. Pr.[12]) M. Clodius Verecundus.
B S Pr.[13]) Ti. Claudius Speratianus.
Vex. 7[14]) M. Iunius Rufus.
Opt. 7[15]) Q. Octavius Modestus.
Tess. 7[16]) L. Aelius Terentianus.
B Tr.[17]) L. Cassius Urbanus.
B Tr.[17]) L. Iulius Geminus.
B Tr.[17]) C. Aurelius Gorgias.
Ex. Pr.[18]) L. Valerius Aquilinus.
Opt. Coh. V.[19]) Q. Nutrius Paulinus.
S Tr.[20]) M. Analenius Primus.
S Tr.[20]) P. Octavius Saturianus.
S Tr.[20]) C. Iulius Maximus.
Buc.[21]) C. Iulius Valentinus
Cacus M. Sattius Felix.
Vnc. Coh.[22]) L. Cuspius Eutyches.
Vnc. Coh.[22]) L. Tarquit. A..uleius.
Em.[23]) C. Caecilius Crescens
Cod. Tr.[24]) Q. Turanius Felixs.

---

1) beneficiarius praefecti. — 2) a quaestionibus praefecti. — 3) vexillarius. — 4) optio centurionis. — 5) tesserarius centurionis. — 6) emeritus beneficiarius. — 7) librarius subpraefecti. — 8) beneficiarius praefecti. — 9) secutor tribuni. — 10) aquarius. — 11) codicillarius. — 12) cornicularius subpraefecti. — 13) beneficiarius subpraefecti. — 14) vexillarius centuriae. — 15) optio centuriae. — 16) tesserarius centuriae. — 17) beneficiarius tribuni. — 18) exceptor praefecti. — 19) Optio cohortis quintae: nam *con.* lapicidae errore incisum videtur pro *coh.* — 20) secutor tribuni. — 21) buccinator. — 22) unctor cohortis. — 23) emeritus. — 24) codicillarius tribuni.

M. Iulius Ctesippus. C. Iulius Clarus. (cetera centuriae nomina in totum 165).

1839. Nomina leg.

II. Aug. II. Adiut. IIII Scyth. VI. Vict. IIII Flav. XVI. Flav. XX. Victr. VII. Claud. VI. Ferra. VIII. Aug. I. Italic. X. Frete. XXII. Prim. V Maced. III. Cyren. I. Miner. XI. Claud. II. Trai. XXX. Ulp. XIIII. Gem. III. Aug. I. Adiut. XII. Fulm. VII. Gem. X. Gem. XV. Apol. II. Ital. XIII. Gem. III. Gallic. III. Italic. I. Parth. II. Parth. III. Parth. -- Somae in columna marmor. Grut. p. 513. Orel. 3368. Borghes. in Annal. dell' inst. arch. 1839. p. 176.

1840. Nomina leg.

II Aug. II Adiut. IIII Scyth. VI. Vict. IIII Flav. XVI. Flav. XX Victr. VII Claud. VI. Ferra. VIII Aug. I. Italic. X Frete. XXII. Prim. V Marced. III Cyren. I Miner. XI Claud. II Traian. XXX Ulp. XIIII Gem. III Aug. I Adiut. XII Fulm. VII. Gem. X Gem. XV Apol. II Ital. XIII Gem. III Gallic. III Italic. I Parth. II Parth. III Parth. — Romae apud Maffaeos. Grut. 513, 3. Orel. 3369.

§. 3. Tabulae missionis honestae.

1841. (In tabularum paginis exterioribus):

Nero Claudius divi Claudi F. Germanici Caesar. N. Ti. Caesaris Aug. pron. divi Aug. abn. Caes. Aug. Pont. max. Trib. pot. VII. Imp. VII. Cos. IIII. peditib. et equitib. qui milit. in coh. VII quae appellantur I. Astur. et Gallaecor. et I Hispan. et I. Alpinor. et I. Lusitanor. et II Alpinor. et II Hisp. et V Luciens. et Gallaecor. et sunt in Illyrico sub L. Salvidieno Salviano Rufo qui quina et vicena stipend. aut plura meruer. quor. nomin. subscript. sunt ipsis liberis posterisq. eorum civitatem dedit et conubium cum uxorib. quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut si qui caelib. essent cum iis quas postea duxissent dumtax. singuli singulas. A. D. VI. Non. Iul. Cn. Pedanio Salinatore, L. Velleio Paterculo Cos. coh. II. Hispan. cui praeest C. Caesius Aper equiti Iantumaro Andedunis F. Varciano. Descr. et recogn. ex tabula aenea quae fixa est in Capitol. ad latus sinistr. aedis thensar. extrinsecus.

(In paginis interioribus.)

Nero Claudius divi Claudii F. Germanici Caesaris N. Ti. Caesar Aug. pron. divi Aug. abn. Caesar Aug. German. Pont. max. Trib. pot. VII. Imp. VII. Cos IIII peditib. et equitib. qui milit. in coh. VII quae appellantur I. Astur et Gallaecor. et I. Hispanor. et I. Alpinor. et I. Lusitano. et II. Alpinor. et II. Hisp. et V Luciens. et Gallaecor. et sunt in Illyric. sub L. Salvidieno Salviano Rufo qui quina et vicena stipend. aut plura meruerant, quor. nomina subscript. sunt. — Arneth. Zwölf römische Militardiplome. pag. 26.

1842. (In binis paginis exterioribus):

Imp. Caesar divi Vespasiani F. Domitianus Augustus Germanicus Pontifex maximus Tribunic. potestat. V. Imp. XII. Censor

perpetuus Cos. XII.[1]) P. P. equibus[2]) et peditibus, qui militant in alis duabus, quae appellantur Veterana Gaetulorum et I Thracum Mauretana et cohortibus quattuor I Augusta Lusitanorum et I et II Thracum et II Cantabrorum et sunt in Iudaea sub Cn. Pompeio Longino, qui quina et vicena stipendia meruerant, quorum nomina subscripta sunt ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut siqui caelibes essent cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas.

A. D. III. Idus Maias

Sex. Octavio Frontone, Ti Iulio Candido Mario Cels. Cos.[1])

Coh. II. Thracum, cui praest Claudius Montanus, equiti Seuthe Traibithi F. Col. Oletic.[3])

Descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae fixa est Romae in Capitolio post tropaea Germanici in tribunali, quae sunt ad aedem Fidei P. R.

D. Consi Alcimi
C. Ferenti Natalis
P. Sallieni Philumeni
T. Hostili Martialis
P. Sili Hermetis
C. Quinti Phileti.

(In binis paginis interioribus):

Imp. Caesar divi Vespasiani F. Domitianus Augustus Germanicus Pontifex maximus Tribunic. potestat. V. Imp. XII. Censor perpetuus Cos XII. P. P. equitibus et peditibus, qui militant in alis duabus quae appellantur Veterana Gaetulorum et I. Thracum Mauretana et cohortibus quattuor, I Augusta Lusitanorum et I et II. Thracum et II Cantabrorum et sunt in Iudaea sub Cn. Pompeio Longino, qui quina et vicena stipendia meruerant quorum nomina subscripta sunt, ipsis liberis posterisque eorum civitatem dedit et conubium cum uxoribus quas tunc habuissent cum est civitas iis data aut siqui caelibes essent cum iis quas postea duxissent dumtaxat singuli singulas.

A. D. III. Idus Maias.

Sex. Octavio Frontone, Ti Iulio Candido Mario Celso Cos.

Coh. II. Thracum cui praest Claudius Montanus equiti Seuthe Traibithi F. Col. Oletic.

Descriptum et ricognitum ex tabula aenea. quae fixa est Romae in Capitolio. — In Transylvania repert. Primus edidit G. Henzen docteque explicuit in Iahrbücher des Vereins der Altherthumsfreunde Fasc. XIII. p. 26 seqq. et Bulletin. dell' inst. arch. 1848. p. 24 seqq.

---

1) 86 p. Ch. nat. — 2) sic male pro *equitibus*. — 3) colonia Oleiticos (i. e. [illegible] τεῖχος.)

INSCRIPTIONES PRIVATAE.

Caput I.

TITULI.

§. 1. *In aedificiis.*

1843. K.[1] Oppiana. — K.[1] Postumia. — K.[1] Velliana. — Grut. p. 209. Orel. 4333.

1844. M. Tullii M. F. area privata. — Pompeiis. Orel. 4325. Gell Pompei. I. 75.

1845. Hic habitat felicitas. — Pompeiis. Romanelli Viagg. Tom. I. p. 125. Orel. 4340. Bulletin. del' inst. arch. 1811. p. 125.

1846. ..... hic habitat; nihil interet mali. — Iuvaviae. Bulletin. del' inst. arch. 1841. p. 125.

1847. D. M. Titulos scribendos vel siquid operis marmorarii opus fuerit, hic habes. — In museo Vatican. Marini Atti. II. p. 693. not. 38.

1848. In praediis C. Legianni Veri balineum more urbico lavat; omnia commoda praestantur. — Bononiae. Marini Atti II. p. 532.

1849. Mercurius hic lucrum promittit, Apollo salutem, Septumanius hospitium cum prandio. Qui venerit melius utetur, post hospes ubi maneas prospice. — Lugduni. Spon. Misc. p. 302. Mur. p. 3013. Orel. 4329.

1850. In praediis Iuliae Sp. F.[2] Felicis locantur balneum venerium et nongentum tabernae pergulae coenacula ex Idibus Aug. primis in Idus Aug. sextas annos continuos quinque S. Q. D. L. E. N. C.[3] — Pompeiis. Winckelmann Sendschreiben über die herkulan.

---

1) Kasa. — 2) Spuriae filiae. — 3) siquis domi lenocinium exercent ne conducito; vel: si quis damnatum lenonocinium etc. Winckelmannus, quem Orellius cum aliis sequitur, aliud programma in eodem pariete depictum male cum praecedente programmate copulans ita interpretatus erat: siquis dominam eius loci non cognoverit adeat Suettium Verum Aedilem.

Entdeckungen. S. 42. Rosini Dissertat. isagog. ad Herculanens. p. 63. Romanelli Viagg. T. I. p. 81. Orel. 4323.

1851. Insula Arriana Polliana Gn. Alifii Nigidii mai. [1]) locantur ex I. [2]) Iuliis primis: Tabernae cum pergulis suis et coenacula equestria et domus. Conductor convenito primum Gn. Alifii Nigidii mai. ser. [3]) — Pompeiis. Romanelli Viagg. Tom. I. p. 88. Orel. 4324. Preller Regionen R. p. 92. not.

1852. C. Pumidius Dipilus heic fuit ad Nonas Octobreis M. Lepid. Q. Catul. Cos. — Lucrio et Salus hic fuerunt. — Pompeiis in basilicae muro. Gell Pompeian. I. p. 31.

1853. A. Instuleius Tenax Primipilaris leg. XII. Fulminat. et C. Valerius Priscus 7 leg. XXII. et L. Quintius Viator Decurio, audimus Memnonem anno XI. Neronis Imp. XVIII Kal. April. hora... — Letronne Recherches pour servir a l'histoire de l'Egypte p. 355. 472. Recueil des inscript. II. p. 328. Orel. 517.

1854. M. Ulpius Primianus Praef. Aeg. VI Kal. Martias D. N. Imp. Severo Cos. iterum hora diei secunda audi Memnonem, bis feliciter. [4]) — Letronne Recherch. p. 264. Recueil des insc. II. p. 384. Orel. 518.

1855. Mithridaticus Tribunus Leg. XXII. Deiotarianae Memnonem audivi hora. I. — In statua Memnonis. Morc. Op. ep. II. 125.

1856. Anno V. Hadriani Imp. N. [5]) T. Haterius Nepos Praefectus audit Memnonem XIII Mart. hora I. S. [6]) — In statua Memnonis. Morc. Op. ep. II. 125.

1857. Funisulana Vetulla C. Lelii Africani Praef. Ae. uxor. audi Memnonem Pr. Id. Febr. hora I. s̄. anno I. Imp. Domitiani Aug. cum iam tertio venissem. — Letronne Recueil d. inscript. II. p. 388. Minus emendate Orell. 520. qui dedit ex Descript. de l'Egypte. Paris 1821. II. p. 215.

1858. M. Anicius T. F. Vol. [7]) Verus Vienna ....nis [8]) III Cyr. audi. Memnon. VI Idus Novembr. anno III Imp. N. et VII K. Ianuar. et XVIII K. Febr. et IV N. ....dem [9]) et VI Id. et XIII K. Mart. et VII K. Mart. et XIII Id. Mar. et VII Id Ian. bis anno IV Imp. Aug. et V K. Mart. et VII Idus audim. et VIII Idus Apriles anni eiusdem, item IV Non. Iunias anni eiusdem. — Letronne Recueil des inscript. II. p. 336.

1859. Ita candidatus quod petit fiat tuus et ita perennes [10]) scriptor, opus hoc praeteri. Hoc si impetro, at felix vivas. Bene vale. — Prope Narni. Henzen, Archaeolog. Zeitg. 1846. p. 242.

---

1) maioris. — 2) idibus. Orel. coniicit K. (calendis) pro I. adsentiente Prellero. — 3) servum, vel: servos. — 4) Pro *bis feliciter* apud Orell. est: *egi gratias.* — 5) nostri. — 6) hora prima semis. — 7) Voltinia tribu. — 8) legionis. — 9) eiusdem. — 10) Henzen coniicit: *perennet.*

1860. Ita candidatus fiat honoratus tuus et ita gratum edat munus tuus munerarius. Et tu felix scriptor, si hic non scripseris. — Forlimpopoli. Henzen, Archaeol. Zeitg. 1846. p. 242.

1861. Pusiva, multi te amant. Te unice Celer amat. — Afrodita Issa. — Euge Issa. — Sabine calos, Hermeros te amat. — Pompeiis, in aedium pariete. Mommsen in Welcker. Rhein. Mus. 1847. p. 462.

1862. Suavis vinaria sitit rogo vos et valde sitit. — Lucilia a corpore lucrum fecit. — Pompeiis, in muro basilicae. Gell Pompeian. I. p. 31.

1863. Candida me docuit nigras odisse puellas. — Oderis, sed iteras non invitus. — (Paulo inferius:) Scripsit Venus Fisica Pompeiana. [1]) — Pompeiis, in pariete domus. Avellino Bulletin. Napol. an. IV. p. 6. 91. Mommsen, Welcker Rhein. Mus. 1847. p. 458.

§. 2. *In opificiorum et artium operibus: Opera doliaria cum fabricantium nominibus.*

1864. Cos. Cn. Oc. C. Sc. C. Mu. [2]) — In tegula Velleiae reperta musei Parmensis. Annal. dell' instit. arch. Vol. XII. p. 227.

1865. M. Crasso, Cn. Lentu. Cos. L. Naevi. Felic. [3]) — Parmae in collectione Bissi. Annal. dell' inst. arch. Vol. XII. p. 233.

1866. Gallicano et Vetere Cos. [4]) Opus fig. off. [5]) Iuliae Saturnin. — Fabr. p. 505. Morc. Stil. CCCCLXXX.

1867. Opus doliare ex praed. Augusti N. ex fig. Voc. Munat. Cresce. [6]) — In tegula. Marini Att. II. 620.

1868. Opus doliare ex praediis Domini Antonini. — Maff. M. V. p. 289. Morc. Stil. CCCCLXXXI.

1869. Op. dol. ex pr. Augg. NN. fig. superior. [7]) L. Ani Rufini. — Fabr. p. 499. Morc. Stil. CCCCLXXXI.

1870. Op. dol. ex pr. C. Fulv. Plaut. Pr. pr. C. V. Cos. II. fig. Bucconia. L. Numer. Iustus fec. [8]) — In tegula. Marini Att. T. II. p. 544. Orel. 935.

---

1) Inter versum 2 et 3 legitur verbum: *amabit*, quod Mommsen pro initio novi versus habet inchoati, sed abrupti. Verba: *oderis set* Veneri tribuuntur nigras puellas contra osorem vindicanti. — 2) consulibus Cnaeo Octavio, Caio Scribonio, Caius Munatius (vel: Caii Munatii). Consules sunt an. u. c. 678, quibus antiquiores in opere doliari adhuc non reperti. — 3) Marco Crasso, Cnaeo Lentulo Consulibus (740 u. c.) L. Naevii Felicis. — 4) 903 U. C. — 5) figulinum officinae — 6) ex praediis Augusti nostri ex figulina Voconia, Munatii Crescentii. — 7) ex praediis Augustorum nostrorum figulinae superioris. — 8) opus doliare ex praediis C. Fulv. Plautiani Praefecti praetorio clarissimi viri Consulis iterum; figulina Bucconia; L. Numerius Iustus fecit.

1871. Fundus Crispiniani bipeda. — In tegula bipedali. Fabret p. 511. Morc. CCCCLXXXVII.

1872. Stabulum P. Actii. — In vase fictili. Don. Cl. II. 124. Morc. Stil. CCCCLXX.

1873. Censorinu. — Comisilusi. — Covicivii. — Ioccai. — Pruso. — Recini. — Iulliacus. — Vitrio fec. — Afer fec. — Beritonus. — Crio F. f. — Meddu. FF. — Quintus F. — Urbanus. — Voluniossus. — Cahto F. — Fortis. — Figulorum nomina in vasis fictilibus. Lersch C. M. III. 115—138.

1874. Albus fe.[1]) — Belsus F.[1]) — Docco. — Ornica. — Africani M.[2]) — Borilli of.[3]) — Censorini. — In vasis fictilibus Augustae Rauracor. repertis; omnia figulorum nomina ibi reperta collegit Roth Röm. Inschrift. d. Kant. Basel. pag. 14 seqq. Cf. Brogniart Traité des arts ceramiques I. p. 424. Alb. Iahn, in: Rheinische Iahrb. d. Alterth. Ver. XIII. p. 140.

1875. Ex Off.[4]) P. Vetti ad port. Trig.[5]) — In lucerna fictili. Passeri Luc. III. 7. Morc. Stil. CCCCLXVI.

§. 3. *In domestica omne genus supellectili et in aliis rebus ad usum pertinentibus.*

1876. Misce. — Reple. — Lude. — In tribus vasculis fictilibus. Lersch. C. M. II. 72.

1877. Anima dulcis fruamur sine bile. — In vasculo vitreo. Buonarotti Osservaz. sopra alcuni framenti di vasi. pag. 191. Osann in Boettiger Amalthea II. p. 273.

1878. a) Acetiai poculum. — b) Volcani poculum. — c) Salutes poculum. — In vasculis. Secchi Musaico ant. in Bullet. dell' inst. arch. 1843. p. 127.

1879. Annu. novum, faustu. feliceter. — In calicis fictilis fundo. Fabr. p. 500. Orel. 4306.

1880. Sitio. — Bibe. — Da bibere. — Mitte merum. — Misce. — In calicibus. Orel. 4309.

1881. Presta mi sincerum v. sis te amet que custodit ortu Venus[6]) — In vase fictili. Fiorelli Monete inedite. Napoli. 1845. Th. Mommsen in Bergk Zeitschr. f. A. W. 1846. N. 39.

1882. A. XXXX.[7]) — In vase fictili musei Bononiens. Bullet. dell' inst. arch. 1843. p. 152.

---

1) fecit. — 2) manibus. — 3) officina. — 4) Ex officina. — 5) portam Trigeminam. — 6) Praesta mihi sincerum vinum, si vis te amet quae custodit hortum Venus. *Mommsen.* — 7) amphorae quadraginta.

1883. Amp. XVIII.[1] Nessus. — In vase fictili. Winckelmann. Monum. ined. p. 230. Marin. Iscriz. Alb. p. 39.

1884. Rubr. vet.[2] V. P. CII.[3] — Pompeiis in amphora. Avellino Bullet. Nap. 1845. XLVI. p. 84.

1885. Leniulus. — In urna aenea Locarni reperta: Orel. 472.

1 86. L. Aemilii Blasti. — In urnae vitreae fundo Locarni repertae. Orel. 483.

1887. Scut. IIII. P. V.[4] — In scutella argentea. Visconti Oeuvres chois. Vol. I. Iournal des savans. 1830. p. 829.

1888. Vot. V.[5] Antonin. A. N.[6] — Passer. Lucern. II. tab. 81. Morc. Stil. CCCCLXII.

1889. Ob civis ser.[7] — Bellori Lucern. III. tab. 4. Morc. Stil. CCCCLXIII.

1890. Annum novum faustum felicem lib. mi.[8] — In lucerna. Avellino Bullet. Napol. 1844. p. 139.

1891. Petronilla lude felix salvo Cyriaco cum tuis omnibus. — In talo eburneo Maff. Mus. V. p. 256.

1892. Utere felix. — In cochleare argenteo. Orel. 428.

1893. Cassius Nocturnus Pl. fecit. — In tubo plumbeo. Lersch. C. M. III. 51.

1894. Imp. Caes. Traian. Hadrian. Aug. sub cura Restituti Aug. lib. Proc. XV.[9] — In plumbeo aquae ductu. Morc. Op. II. 222.

1895. Imp. Caesar. Domitiani Aug. sub cura Alb. Alypii Proc. fec.[10] Esychus et Hermas. — In tubo plumbeo. Marini Att. I. p. 96.

1896. Iuliorum Cefaliorum CC. VV.[11] — In tubo plumbeo. Marini Att. I. p. 245.

1897. Cereri alum. opt. max. S.[12] — In lapide molae manuariae. Traiecti, in museo societat. literar. Iannsen in Rhein. Jahrbüch. 1846. IX. p. 21.

1898. Phronim. Diapsor. opobals. ad clar.[13] — Phronimi diasmyrn. post. imp. et lip. ex O. V.[14] — Phronimi euodes ad asprit. et cik.[15] — Phronimi penicil. ad omnem lippit.[16] — In quatuor lateribus lapilli quadrati literis inversis. — Walch. Observatt. in sigill. medic. Ienae. 1763. Morc. Op. II. 213.

---

1) amphorae 18. — 2) rubrum vetus. — 3) V. fortasse significat Vesuvianum. P. picatum et numerus est lagenarum, quas amphora continet, vel annorum. — 4) scutellae quatuor pondo quinque. — 5) votis quinquennalibus. — 6) Augusti nostri. — 7) servatos. — 8) Minervinio legendum videtur *tib. mi* i. e. tibi, mihi. — 9) Quindecim quadrantium digiti. — 10) procuratoris fecerunt. — 11) clarissimorum virorum. — 12) alumnae optimae maximae sacrum; explicat Iannsen. — 13) Phronimi diapsoricum opobalsamum ad claritatem (sc. oculorum). — 14) diasmyrnion post impetum et lippitudinem ex oculo vulnerato. — 15) ad aspritudinem et cicatrices. — 16) penicilli ad omnem lippitudinem.

1899. Paulini diabsoricum. — Pulini leni pniclm. — In duobus lateribus lapilli quadrati (in lapide sigillario medici ocularii) — Parisiis. Duchalais Observations sur les cachets des medicins oculistes anciens a propos de cinq. pierres inedites. (Memoires des antiquaires de France. Nouvelle serie. Tom. VIII. p. 194).

1900. Catulus. — In puerili bulla. Ficoron. Della bolla p. 6. Morc. Stil. Vol. I. p. 409.

1901. Ianuarius dicor, servus sum Dextri exceptoris senatus, qui manet in regione quinta in area Macari. — In lamina aerea Romae reperta Fabr. p. 522. Orell. 2831. Morc. Op. II. 216.

1902. Clodi Hermogeniani V. C. Ex praefecto urbi de horto ipsius sum. — In lamella collaris canini. Maff. Mus. Ver. p. 311. Morc. Op. II. 217.

1903. De horto Olibri V. C. sum Praefecti Praetori. Noli me tenere; non tibi expedit. — In simili lamella. Maff. M. V. et Morc. Op. II. ll. ll.

1904. Tene me ne fugiam et revoca me in foro Traiani in Purpuretica ad Pascasium dominum meum. — In lamella aerea. Fabr. p. 366. Orell. 1832.

1905. Celeris Q. Grani Veri. ser. — In semiustulato pani Herculani effosso. Mommsen (Epigraphische Analect. Berichte über die Verhandl. d. sächs. Ges. d. Wiss. Philol. hist. Cl. I. p. 287.) primus ita legit. Gori. Symb. Dec. II. Vol. II. p. 139. male sic legerat: Seligo C. Granii e cicere, quem quidem sequuntur Orel. 3314. Gell Pompeiana. 1821. p. 191.

§. 4. *In artis operibus.*

1906. Novios Plautius med Romai fecid, Dindia Macolnia filea dedit. — In cista aenea musei Kircher. Urlichs apud Platner. Beschr. d. St. Rom. III. 3. p. 485. E. O. Müller Handb. d. Archaeol. p. 189. Ed. Welcker.

1907. Ingenui. — In signo Mercurii, nomen artificis. Visconti Mus. Piocl. T. III. p. 195.

1908. Diphilos poetes. — Tusculi. In basi statuae deperditae. Nibby Viagg. II. p. 37. Orel. 1163.

1909. M. Mettius Epaphroditus grammaticus graecus. M. Mettius Germanus L. fec. [1]) — Romae, sub statua viri sedentis. Grut. p. 653. Orel. 1198.

1910. Constanti Barbatus Germarlus. [2]) — In tabula marmorea

1) libertus fecit. — 2) Constantii (aurigae puta). Barbatus, Germalus (fort. legendum Brunnio auctore *Germarius* vel *Germanus*) equorum nomina.

quae viri cum duobus equis imaginem insculptam habet. Biondi Monumenti Amaranziani. tav. XLIX. Archaeolog. Zeitung. 1848. p. 376.

1911. Victoris RR.[1] (cum imagine Iovis). — C. V. L.[2] cum imagine Concordiae). — Nicer Pomp.[3] (cum duobus delphinis). — Tau. Fro.[4] (cum equo). — Parentio vita. (cum sagittarum fasce). — In gemmis. Museo Worsleyano. (Ed. Labur) Milano 1834. p. 127.

1912. a) Metius Hilarus. — 2) Faustus M. M. Sex. — In gemmis nomina possessorum. Köhler Dioscorides et Solon. apud Boettiger. Alterthum und Kunst pag. 45.

§. 5. In annulis et sphragidibus sive sigillis.

1913. Maxsenti vivas tuis F. — Treviris in museo; in annulo argenteo. Chassot von Florencourt in Rhein. Jahrbb. 1846. VIII. p. 102.

1914. Iram compesce patientia. — In annulo argenteo musei Aquis Mattiacis. Lersch Rhein. Jahrbb. VI. p. 164.

1915. Ave vita. — In annulo Augustae Raurac. repert. Roth Röm. Insch. d. K. Basel. p. 20.

1916. Hospita felix vivas. — In gemma annularia. Spon. Misc. p. 297. Morc. Stil. CCCCXXXXIIII.

1917. Votis meis Clodia vivas. — Gor. Mus. Flor. T. III. p. 55. Morc. Stil. Vol. I. p. 410.

1918. Uni ambrosia venenum caeteris. — Acad. Cort. Vol. V. p. 104. Morc. Stil. CCCCXXXXV.

1919. Amo te, ama me. — Ficor. Gemm. I. 5. Morc. Stil. CCCCXXXXVI.

1920. Sex. Mari Pontiani. — In lamina aerea cum ansa, ut videtur, ad obsignandas amphoras facta. v. Hefner Die kleinen inschriftl. Denkmäler der vereinigten Sammlung Oberbayerisch. Archiv. VII. 282.

1921. L. Pomp. Perusin.[5] — In sigillo aereo. Vermiglioli Lezion. di arch. II. p. 199.

---

1) victoris regum; quae fortasse tessera est militaris in militis annulo memoriae causa insculpta. — 2) Caius Ulpius (annuli possessor). — 3) Niger Pompeianus. — 4) Taurus Frontonis, fortasse equi nomen cum nomine domini. Labus. — 5) L. Pomponius Perusinus.

INSCRIPTIONES POETICAE.

SACRAE.

§. 1. *Tituli in aedibus, aris, signis, donariis.*

1922. L. Mummi L. F. Cos.
Ductu, auspicio imperioque eius Achaia capta,
Corinto deleto[1]) Romam redieit triumphans.
Ob hasce res bene gestas quod in bello voverat, hanc aedem[2])
Etsignum Herculis victoris imperator
Dedicat. — Romae. Marini Atti arv. p. 30. Orel. 563, qui versus Saturnios arbitratur; versus disposuit Meyer. in Antholog. n. 13. quem secutus sum.

1923. M. P. Vertuleieis C. F.
Quod re sua difeidens aspere affleicta
Parens timens heic vovit voto hoc soluto
Decuma facta poloucta leibereis lubentes
Donu danunt Hercolei maxsume mereto.
Semol te orant, se voti crebro condemnes. — Sorae. Bullet. archeol. 1845. p. 71. coll. p. 161. Henzen in Rhein. Mus. für Philol. 1846. p. 605. 1848. p. 614. Cf. Bergk Zeitschr. f. A. W. 1848. p. 275.

1924. Sango Fidio Semopatri.
De decuma victor tibei Lucius Mumius donum
Moribus antiqueis hoc pro usura[3]) dare sese,
Visum animo suo. Perfecit tua pace[4]) rogans te,
Cogendo dissolvendo[5]) ut felicia faxseis.

---

1) legendum *deleta.* Meyer. — 2) hic versus longior est quam esse debet. Sufficeret enim aut: *Ob hasce res bene gestas voverat hanc aedem;* aut: *Ob hasce res quam in bello voverat hanc aedem.* Sed nihil mutandum arbitror, cum de modo horum versuum nihil adhuc certi statuere liceat. — 3) Ita Burmann. Reliqui: *pro usura hoc.* — 4) *sa* pro *sua* Burman. *tua ope* Grut. — 5) *cogendo dissolvendei* Burm. *cogendei dissolvendei tu ut felicia faxseis.* Grut. Ut nos dedimus Meyerus scripsit, hoc sensu: rogans ut collecta venditaque praeda conquiri possit magna pecunia.

Perficias decumam, ut faciat verae rationis.
Proque hoc atque alieis donis des digna merenti. — Reate olim lapis. Grut. 96,7. Mur. 96,1. Orel. 1862. Ferett. Mus. lap. p. 36. Antholog. Burm. I. 34. Meyer. n. 591.

1925. Sextus Pompeius Primus [1]) cognomine Pandus,
Quoius et hoc ab avis contigit esse solum,
Aediculam hanc Nymphis posui [2]), quia saepius usus
Hoc cum fonte senex tam bene quam iuvenis. — Ucetiae (Usetz) prope Nemausum. Grut. 93, 9. Bimard. ap. Murator. I. p. 55. Antholog. Burm. I, 82. Mayer. n. 624.

1926. Limen ad hoc populi persolvite vota Tonanti. — Beneventi. Vita Ant. Ben. T. I. p. 63. Morc. Stil. CCCCLXXXXVIIII Orel. 1272.

1927. Silvane sacra semicluse fraxino [3])
Et huius alti summe custos hortuli,
Tibi hasce grates dedicamus musicas [4]),
Quod nos per arva perque montis Alpicos
Tuique luci suave olentis hospites
Dum ius guberno remque fungor Caesarum
Tuo favore prosperanti sospitas.
Tu me meosque reduces [5]) Romam sistito,
Daque Itala rura te colamus praeside.
Ego iam dicabo mille magnas arbores.
T. Pomponi Victoris Proc. [6]) Aug. — Aximae. (Aixme) Spon. Misc. p. 84. Fabr. p. 230. Morc. Stil. CCCCLXXXXIII. Giornal. arcad. 1825. p. 319, Orell. 1613. Antholog. Burm. I, 49. Meyer. n. 602.

1928. R. Festus V. C. [7]) de se ad deam Nortiam.
Festus Musoni suboles prolesque Avieni,
Unde tui latices traxerunt, Caesia, nomen,
Nortia te veneror lare cretus Volsiniensi,
Romam habitans, gemino proconsulis auctus honore,
Carmina multa serens, vitam insons, integer aevom,
Coniugio laetus Placidae, numeroque frequenti
Natorum exultans; vivax et spiritus ollis:
Cetera composita fatorum lege trahentur. — Villa Caesarina. Fabret. p. 742. Spon. Misc. p. 99. Antholog. Burm. I, 79. Meyer. 278. Wernsdorf Poet. min. Tom. V. p. 1. et 525.

1929. Alcide [8]), sacri generis decus, hoc tibi Praetor

---

1) Grut. exhibet numeri notam I. (i. e. Primus). Secundum Bimardum scriptura inter *Pompeius* et *cognomine* detrita in lapide est. — 2) *posuit* Grut. et Bimard. — 3) *in fraxino* Galeani in Giorn. arcad. l. l. — 4) Ita Spon. Alii: *maximas*. — 5) *reduce* pro: *reduc* coniicit D'Orville Addend. ad Antholog. Burm. T. II. p. 704. — 6) procuratoris. — 7) Rufus Festus vir clarissimus. Ceterum hanc praescriptionem quam Fabrettus dat, non facile in originario titulo a Rufo Festo Avieno posito fuisse tibi persuaseris. — 8) *Alcides* Orell. ex Murator. Cf. Meyer.

Et Iovis antistes dedico perpetuus.[1] — Romae. Grut. p. 43. Morc. Stil. CCCCLXXXXIIII. Antholog. Burm. I. 36. Meyer. 593.

1930. Dis magnis.

Ulpius Egnatius Faventinus V. C.[2] Augur pub. P. R. Q.[3] Pater et Hieroceryx D. S. I. M.[4] Archibuculus dei Liberi, Hierofanta Hecatae, Sacerdos Isidis, percepto taurobolio criobolioq. Idibus Augustis DD. NN.[5] Valente Aug. V. et Valentiniano Aug. V. et Valentiniano Aug. Conss.[6] Feliciter.

Vota Faventinus bis deni suscipit orbis.[7]

Ut mactet repetens aurata fronte bicornes. — Romae in ara. Grut. 27,4. Orel. 2335. Antholog. Burm. II, 150. Meyer. n. 831.

§. 2. *Tituli sepulcrales.*

Tituli sepulcrales Scipionum.

1931. Sepulcrum Scipionum Romae extra portam Capenam anno 1780 detectum novem titulos huius familiae servavit, quorum quinque pluribus versibus constant, quatuor reliqui nihil fere nisi nudam nominum, aetatum et munerum gestorum mentionem continent. Praeterea ibidem reperti sunt viginti unus tituli libertorum maximam partem Corneliorum, sed et militum feminarumque nulla cognatione ad Scipiones pertinentium. Unus de quinque illis titulis primo loco commemoratis, Lucii Scipionis, fili Barbati, iam anno 1616 repertus erat et a Sirmondo, societatis Iesu sodali, illustratus (Graevii Thesaur. Tom. IV. p. 1832), sed a Maffeio (Art. critic. lapidar. p. 449) spurius, Gorio assentiente, pronunciatus. Omnes sepulcri titulos Piranesius a se delineatos primus edidit cum commentario Ennii Quir. Viscontii (Il monumento degli Scipioni. Roma 1785. fol. et in E. Q. Visconti Opere varie Milan. 1827. Vol. I). Denuo virorum doctorum studia his monumentis conciliavit, Niebuhrius, qui titulos Saturniis versibus conscriptos et naenias in funeribus pro more cantatas vel particulas certe quidem eiusmodi naeniarum esse contendit. (Röm. Gesch. I. p. 362. 657). Ex hoc tempore plures has antiquitatis reliquias tractaverunt. (V. Bähr Gesch. d. röm. Literatur I. p. 99); receperunt in collectionibus suis Orellius n. 550—561. Meyer Antholog. latin. nr. 1 seqq. Egger latin. serm. reliq. p. 100. 104. 154. 156. De naeniis, quas Niebuhrius his versibus servatas pronnutiavit, fuerunt, qui contradicerent, quod ipse aliquando tentavi (Ferienschriften vol. II. p. 186); postea multo accuratius G. Th. Streuber (De inscriptionibus quae ad numerum saturnium referuntur. Turici. 1845.) qui ulterius progressus ne versus quidem esse comprobare studet. Et versus esse et simile certe quidem

---

1) Burmann. *Perpetuus,* tanquam nomen proprium; sed Morcellus antistes, inquit, Iovis perpetuus nihil aliud est quam flamen dialis. — 2) vir clarissimus. — 3) publicus populi romani Quiritium. — 4) deo Soli invicto Mithrae. — 5) dominis nostris. — 6) an. Ch. 376. — 7) vota bis deni orbis sunt vota vicennalia.

naeniarum carminum genus arbitratur Corssen Origines poesis romanae. Berol. 1846. p. 103 quo loco uberius de his titulis tractatur.

Cornelio Cn. F. Scipio.
Cornelius Lucius Scipio Barbatus.
Gnaivod patre prognatus fortis vir sapiensque
Quoius forma virtutei parisuma fuit;
Consol [1]) Censor, Aidilis, quei fuit apud vos.
Taurasia [2]) Cisauna, Samnio cepit,
Subigit omne Lucana obsidesque abdoucit.

1932. L. Cornelio L. F. Scipio Aidiles Cosol [3]) Cesor.
Honc oino ploirume consentiont R*omanei* [4])
Duonoro optumo fuise viro [5]),
Luciom Scipione. Filios Barbati
Consol, Censor Aidilis hic fuet a*pud vos.* [6])
Hec cepit Corsica Aleriaque urbe
Dedet Tempestatebus aide mereto.

1933. Quei apicem insigne Dialis Flaminis gessistei,
Mors perfecit tua ut essent omnia brevia,
Honos, fama, virtusque gloria et ingenium:
Quibus sei in longa licuisset tibe utier vita,
Facile superases gloriam maiorum.
Quare lubens te in gremiu Scipio recipit
Terra Publi, prognatum Publio, Corneli.

1934. L. Cornelius Cn. F. Cn. N. Scipio.
Magna sapientia multasque virtutes
Aetate quom parva posidet hoc saxsum.
Quoiei vita [7]) defecit, non honos; honore
Is hic situs, quei nunquam victus est virtutei.
Annos gnatus XX is *laudi* [8]) est mandatus:
Ne quairatis honore quei minus sit m*andatus.* [9])

1935. Cornelius L. F. L. N. Scipio Asiagenus Comatus annoru gnatus XVI. [10])

1936. Cn. Cornelius Cn. F. Scipio Hispanus Pr. Aid. Cur. Q. [11]) Tr. mil. II. Xvir sl. iudik. Xvir Sac. fac. [12])

---

1) u. c. 456. — 2) In *Taurasia* et qui sequuntur accusativis litera *m* non additur. — 3) U. c. 494. Titulus rubricatus est, versus sequentes insculpti. — 4) Orellius pro *Romanei*, quod supplevit Niebuhrius, mavult *Romae*; Corssen: *Romai.* — 5) Grotefend (Latein. Gram. II. p. 196) supplet: *virorum.* — 6) Supplevit Niebuhr. — 7) Corssen: *vitam* scripsit, quod ad sensum et ad versum melius quadraret. — 8) Viscont. in arca unam literam L. animadvertit, unde coniecit: *lausis* (i. e. lessibus. lugubri lammentationi); Grotefend: *laudibus*; Orell. *laudi.* Lanzi Saggio di ling. etrusc. Tom. I. p. 114) in lapide vidisse sibi visus est: T... EIS unde coniicit: *terreis*, quod recepit Corssen. — 9) literam M omnes ita supplent. — 10) filius est praecedentis. — 11) praetor, aedilis curulis, quaestor. — 12) decemvir stlitibus iudicandis, decemvir sacris faciundis.

Virtutes generis mieis[1]) moribus accumulavi
Progeniem genui, facta patris petiei.
Maiorum optenui laudem ut sibei me esse creatum
Laetentur; stirpem nobilitavit honor.

Tituli sepulcrales ordine secundum versus initiales alphabetico dispositi.

1937. Memmia I. L. Anna.
Ac veluti formosa rosast, cum tempore prodit,
Arescit certo tempore inde suo,
Sic tu coepisti primo formosa[2]) videri
Tempore, sed subito desinis esse mea.
Hoc Stabilis tuus heu![3]) quo possum munere parvo,
Prosequor atque opto: Sit tibi terra levis. — Romae. Murat. 1795,8. Antholog. Burm. IV. 152. Meyer. 1281. Osann. Syllog. p. 457. Exscripsit de marmore Kellermann. apud Iahn. Spec. ep. p. 108.

1938. Cn. Taracius Cn. F. vi. an. XX. Ossa eius hic sita sunt.
Eheu heu Taraci ut acerbo es deditus fato:
Non aevo exsacto vitai es traditus morti;
Sed cum te decuit florere aetate iuventa[4]),
Interieisti et liquisti in moeroribus matrem. — Ardit. De Vas. Locr. p. 19. Morcell. Παρεργ. Praef. Op. epigr. V. p. VIII. Anthol. Meyer. 1522.

1939. Fluxa aut syrmata bacchici coturni
Hic Phoebus fuit his superbus euhan.
Plaudi istis populare volgus umbris,
Si sum dignus adhuc favore vestro
Si post praemia rixuviasq.[5]) *vestras*,
Ut tiro ac rudis in quiete viro. — Puteolis in monasterio S. Francisci. Th. Mommsen in Bergk. Zeitschrift f. A. W. 1846. Nr. 38.

1940. Hic ego qui sine voce loquor de marmore caeso,
Natus in egregiis Trallibus ex Asia,
Omnia Baiarum lustravi moenia saepe
Propter aquas calidas deliciasque maris.
Cuius honorificae vitae non immemor heres
Quinquaginta meis millibus ut volui
Hanc aedem posuit struxitque[6]) novissima templa
Manibus et cineri posteriisque[7]) meis.
Sed te qui legis haec tantum precor, ut mihi dicas:

---

1) monosyllabon pronuntiatnr. — 2) In lapide est: *formossa Anna videri.* — 3) Lapis habet: *eheu.* His vitiis ab eo versus corruptos esse arbitratur Kellermannus, qui lapidi epigramma aliunde sumtum inscribendum curavit. — 4) an *iuventae?* Meyer. — 5) *rixuviae* adhuc incognitum vocabulum. Sunt qui coniiciant: *rixulas.* — 6) Lapis habet *struxidque.* — 7) pro *posteris*: terminatio una syllaba producta est, ut versus fieret.

Sit tibi terra levis Socrates Astomachi. — Prope Ostiam. Nibby. II. p. 284. En. Q. Visconti Monum. Gabini p. 90. not. 19. Ed. Labus. Orel. 132. Antholog. Meyer. 1174.

1941. Hic iacet Helvidius fatis exstintus iniquis,[1]
Egregius invenis, causarum orator honestus..
Qui vixit annis XXX. — In sancta Maria, in Aquirio. Grut. 652: 3. Antholog. Burm. IV, 6. Meyer. n. 118.

1942. Dis Manibus.
Domestico qui vixit ann. XVI.
Hoc mihi noster herus sacravit inane sepulcrum.
Villae tecta suae propter ut aspicerem,
Utque suis manibus flores mihi vinaque saepe
Funderet et lacrimam[2] quod mihi pluris erit.
Nostros nam cineres Pollentia[3] saeva subegit;
Est et ibi tumulus nomen et ara mihi.
Nec tamen aut illic subter crudelia busta
Aut istas sedes nostra subît[4] anima;
Sed petat Assyrios, petat ille licebit Hiberos
Per mare per terras subsequitur dominum.
M. Caerellius Smaragdianus fecit. — Bonad. Cl. 9. n. 5. Morc. Op. II. 227. Antholog. Burm. IV, 355. Mayer 1439.

1943. Hospes quod deico paullum est, asta ac pellege:
Heic est sepulcrum heu[5] pulcrum pulcrai feminai;
Nomen parentes nominaront Claudiam.
Sovom mareitum corde dilexit sovo,
Gnatos duos creavit; horunc alterum
In terra linquit[6], alium sub terra locat.
Domum servavit, lanam fecit. Dixi. Abei. — Grut. p. 769. ex Smetio Bonada Tom. II. p. 98. Zaccar. Istitutz. p. 296. Gorii Xenia epigraph. p. 16. Orel. 4848. Anthol. Burm. IV, 147. Meyer 1276.

1944. Quarta Senenia Posilla Senenia
C. L. Quartae F.
Hospes resiste et pauce scriptum perlige:
Matrem haud licitum esse unica gnata fruei,
Quam nei esset credo nescio qui veidit[7] deus.
Eam quoniam haud licitum *v*eivam a matre ornarier,
Post mortem hoc fecit atque extremo tempore
Decoravit eam monumento quam deilexserat. — Prope Rieti: Martelli Le antichità de' Sicoli. Aquila. 1830. Tom. II. p. 179. Th. Mommsen in Bergk. Zeitschrift fur Alterth. Wiss. 1846. Nr. 38. quem secutus sum.

---

1) Helvidius Priscus filius a Domitiano occisus. Sueton. Dom. c. 10. — 2) an *lacrymas?* Meyer. — 3) Ligurum oppidum. — 4) pro: *subiit.* — 5) ita Bonad. *hau* Gruter. — 6) Gud. *liquit.* — 7) *inveidit* coniecit Bergk. de verbi structura laudans Cic. Tusc. III. Quisnam florem liberum invidit meum.

1945. D. M. M. Pomponio M. fil. M. N. M. pron. M. abn. Cor. Bassulo II vir. QQ.[1])

Ne more pecoris otio transfungerer,
Menandri paucas vorti scitas fabulas
Et ipsus etiam sedulo finxi novas.
Id, qualecunque est, chartis *mandatum diu*
Vitae mihi agendae delectamento fuit.
Verum vexatus animi curis *anxiis,*
Nonnullis etiam corporis doloribus,
Utrumque ut esset taedio mi *ultra* modum
Optatam mortem sum *aptus: quae dedit* mihi
Suo de more cuncta *consolamina.*
Vos in sepulcro hoc *ne quid, oro, laedite:*
Quod sit docimento, post *fatales exitus*
Immodice ne quis vitae *scopulos horreat,*
Cum sit paratus portus *flagitanti*bus,
Qui nos excipiat ad quietem *perpetem.*
Sed iam valete, donec *videre expedit.*

Cant. Long. marit. V. A. L. M. I.[2]) — Ex recensione Ritschelii in programmate academico Bonnens. 1847. Edidit primus Guarinius (Iter vagum. Mansio I. Neapol. 1846. p. 3); post cum Th. Mommsen in Bullet. arch. 1847 Fasc. V. p. 94. et Rhein. Mus. 1848. p. 140.

1946. Pompeia Chia V. A. XXV. H. S. E.[3])

Opto meae caste contingat vivere natae,
Ut nostro exempla discat amare virum. — Philippville. (Rusicada) Clarac Museé. livr. 13. pl. LXXXIX. 141.

1947. C. Turpidi P. F. Hor. C. Turpidius C. F. Severus T. V. A. XVI.

Parentibus praesidium, amiceis gaudium
Pollicita pueri virtus indigne occidit,
Quoius[4]) fatum acerbum populus indigne tulit.
Magnoque fletu funus prosecutus est. — In agro Urbisalviensi invent. Morc. Op. II. 227. Lanzi Saggio I. p. 158. Orel. 4839, Antholog. Meyer. 1527.

1948. Protogenes Clul.[5]) suavei heicei[6]) situst mimus,
Plouruma que[7]) fecit populo soveis gaudia nuges.[8]) — In Thomassa villa agri Aquilani. Murat. 658, 1. Orell. 2625. Antholog. Meyer. 1441.

---

1) Quinquennali. — 2) v. 5. Mommsen supplementum non admittit. — v. 9 sum adeptus; ea mihi. *Mommsen.* — v. 10 cuncta dat lenimina. *Mom.* — v. 13 vitae scopulum teneat. *Mom.* — v. 15 quietem stabilem. *Mom.* — 3) vixit annos XXV. hic sita est. — 4) monosyllabum pronunciandum. Meyer. — 5) num *Cluentii* aut *Cluvii libertus?* Murat. Corruptum videtur Orellio. — 6) pro: *suavis hicce.* — 7) scribendum *qui* Meyero videtur. — 8) pro *suis nugis*; monosyllabum pronuntiandum est *soveis.*

1949. Pudens M. Lepidi L. grammaticus.
Procurator eram Lepidae moresque regebam.
Dum vixi mansit Caesaris illa nurus.
Philologus Discipulus. — Bergomi. Grut. p. 653. Serass. in Opusc. Caloger. Tom. 41. p. 372. Orel. 639. Antholog. Burm. IV, 325. Meyer. 1415.

1950. Quaerere cessavi nunquam, nec perdere desî:
Mors intervenit, nunc ab utroque vaco. — In multis titulis sepulcralibus invenitur. Antholog. Burm. IV, 21. Meyer. 1175.

1951. Have Septima. Sit tibi terra levis,
Quisquis huic tummulo posuit ardente [1] lucernam
Illius cineres aurea terra tegat. — Salerni. Grut. 1148. Orel. 4838. Antholog. Burm. IV, 86. Meyer. 1223.

1952. Ninnia Chronis vix. an. III. M. X. D. XXV.
Quod decuit natam Patri praestare sepulto,
Hoc contra natae praestitit ipse pater. — Romae. Lips. Auctar. Smet. p. 47. Grut. 697, 9. Anthol. Burm IV, 231. Meyer. 1337.

1953. Caesia Gemella Successo.
Quod fas parenti facere fuerat filium,
Mors immatura fecit, ut faceret Parens. — Romae. Mazoch. p. 159. Grut. 707, 8. ubi praescriptio longior et integrior. Antholog. Burm. IV. 255. Meyer. 1357.

1954. D. M. S. [2]
Sum castae cinerum lapis puellae
Custos. Me relegens pius viator,
Huius cognita si tibi fuisset
Virtus, lacrymulis tuis rigares.
Euodiae Cyparae ann. VI. — Viterbiis. Fabr. p. 64. Morc. Op. II. 225. Antholog. Burm. IV, 120. Meyer. 1249.

1955. Sex. Iuli. Agathopi. Ephebo. an. VII.
Te lapis obtestor leviter super ossa quiescas
Et tenerae aetati ne gravis esse velis. — Fortis Saggio p. 140. Orel. 4835. Meyer. 1529. Haec vel similis formula in multis epitaphiis legitur.

1956. Chryses B. M.
Te, lapis, obtestor, leviter super ossa residas,
Ne nostro doleat conditus officio. — Grut. 984, 6. Antholog. Burm. 203. Meyer. 1317. Hoc distichum in multis titulis sepulcralibus legitur.

1957. Tu qui secura spatiarus [3] mente viator
Et nostri [4] voltus derigis inferieis,
Si quaeris quae sim cinis en et tosta favilla:

---

1) Pro: ardentem. — 2) diis Manibus sacrum. — 3) pro: spatiaris. — 4) vel scribentis errore pro: *nostris*, vel consulto positum tanquam genitivo.

Ante obitus tristeis Helvia Prima fui;
Coniuge sum Cadruo fructa Scrateio. [1])
Concordesque pari viximus ingenio.
Nunc data sum Diti, longum mansura per aevum,
Deducta et fatali igne et aqua Stygia. — Beneventi.
Bulletin. arch. 1847. p. 24. Archaeol. Zeitg. 1846 p. 334.

1958. Umbrarum secura quies animaeque pior. [2])
Laudatae colitis quae loca sancta Erebi,
Sedes [3]) insontem Magnillam ducite vestras,
Per nemora et campos protinus Elysios.
Rapta est octavo fatis instantibus anno
Carpebat vitae tempora dum tenerae.
Formosa et sensu mirabilis et super annos [4])
Docta, decens, dulcis grataque blanditiis.
Perpetuo talis gemitu lacrimisque colenda
Infelix aevo tam cito quae caruit.
An felix aegrae potius subducta senectae?
Sic Hecuba flevit Penthesilea minus. — Romae. Fabr.
p. 377. Morc. Stil. CCCCLXXXXII. Antholog. Burm. IV, 117. Meyer. 1246.

---

1) versus vitiosus, sed talis, ut videtur, ab auctore profectus. — 2) piorum. — 3) intelligendum ex sequenti versu *per.* = 4) *super annis* Muratori T. III. p. 1705.

INSCRIPTIONES POETICAE PROFANAE.

---

§. 1. *In operibus publicis et statuis honorariis.*

1959. Quam bene curbati[1] directa est semita pontis
Atque interruptum continuatur iter.
Calcamus rapidas subiecti gurgitis undas
Et libet iratae cernere murmur aquae.
Ite igitur faciles per gaudia vestra, Quirites,
Et Narsim resonans plausus ubique canat.
Qui potuit rigidas Gothorum subdere mentes[2],
Hic docuit durum flumina ferre iugum. — Prope Romam, ad pontem Anienis. Grut. p. 161. Morc. Stil. DIIII. Nibby Viagg. I. p. 74. Orel. 1162. Antholog. Burman. III, 24. Meyer. n. 388.

1960. Difficilis quondam dominis parere serenis,
Iussus et exstinctis palmam portare tyrannis[3],
(Omnia Theodosio[4]) cedunt subolique perenni)
Ter denis sic victus ego domitusque diebus,
Iudice sub Procle superas[5]) elatus ad auras. — In latere obelisci in Hippodromo Constantinopolitano. Fabricii Mon. antiq. p. 140. Grut. 185, 7. Antholog. Burm. II, 117. Meyer. n. 816. Richter Inscriptt. Ed. Frank. p. 97. Morcel. Stil. DIII.

1961. . . . . ad divortia Rheni
Pervasi hostiles depopulatus agros.
Dum tibi, Roma, decus aeternaque sudo trophaea,
Ister pacatis lenior ibat aquis. — Ex titulo honorario Drusi vel Germanici. Grut. 236, 5 e Petrarcha De remed. utr. fort. I. p. 315 qui in saxis romanis a se repertum scribit, eundemque lapidem a Paulo Melisso Romae inspectum esse scribit Gruter. Antholog. Burm. II, 83. Meyer. n. 761.

---

1) Pro: curvati. — 2) Alii: gentes. *frangere vires.* Camerar. alii aliter, ut scriptura h. l. obliterata videatur. — 3) intelligendus Maximus tyrannus. — 4) sic lapis; vulg. *Theudosio.* Nomen *Theodosii* trisyllabum pronuntiandum. — 5) vulgatam lectionem confirmat Frank. *rursum elatus* Grut. *sublime elatus* Gyllius in Constantinop.

1962. Invicti veneranda ducis per secula vellent
Victrices Musae, Pallas, crinitus Apollo
Laeta serenefico defundere carmina coelo.
Intemerata malas hominum set[1] numina fraudes
Iurgiaque, arcanis et perfida pectora curis
Fugere; Hadriani tamen ad pia secula verti
Ausa per occultas remeant rimata latebras,
Ut spirent cautes[2] ac tempora prisca salutent.
Sacra Mamertino[3] sonuerunt praeside *signa*:
Tum Superûm manifesta fides. Stetit inclutus heros:
Inachias[4] sospes diti pede pressit harenas.
Namque inter celsi densata sedilia templi,
Incola quo plebes tectis effunditur altis,
Munera coelicolum . . . . — In lapide fracto, qui in Talmensis templi atrio iacet. Niebuhr Inscriptt. Nubiens. Ed. Tubing. p. 8. Orell. 855. Atti dell' accad. rom. archeolog. Tom. I. p. 201. Antholog. Meyer. n. 812. Versus sunt in honorem Antonini Pii.

1963. Luxuriantem animo Poenum ferroque ruentem
Urbis in excidium vix puber ad arma vocatus
Patribus edocui certa superarier arte
Posse; olim invictae per nos Chartaginis arces
Insolitum subiere iugum; victoria nostra est
Hanno et Iberus atrox coniunctique arma Syphacis.
Maxima cunctarum victoria victa voluptas. — Olivier. Marm. Pisaur. n. 17. Morc. Stil. DVI.

1964. Ursus Togatus, vitrea qui primus pila
Lusi decenter cum meis lusoribus
Laudante populo maximis clamoribus
Thermis Traiani Thermis Agrippae et Titi
Multum et Neronis, si tamen mihi creditis
Ego sum. Ovantes convenite pilicrepi
Statuamque amici floribus violis rosis
Folioque multo adque unguento marcido
Onerate amantes et merum profundite
Nigrum Falernum aut Setinum aut Caecubum
Vivo ac volenti de apotheca dominica,
Ursumque canite voce concordi senem
Hilarem iocosum pilicrepum scholasticum,
Qui vicit omnes antecessores suos
Sensu, decore adque arte subtilissima.

---

1) *set* pro *sed*, nec necessaria est Niebuhrii coniectura *sei* pro *si*. — 2) Orell. coniicit: *cantus;* Meyer. ita locum explicat: ipsa saxa laetantur rediise deos ac renovari prisca tempora. — 3) Petronius Mamertinus, ad quem Frontonis epistola extat, cuius filio D. Marci filia nupsit. *sacra signa* Memnonis stuтuam significant. Niebuhr. — 4) i. e. Aegyptum.

Nunc vera versu verba dicamus senes:
Sum victus ipse fateor a ter Consule
Vero [1]) patrono nec semel sed saepius
Cuius libenter dicor exodiarius. — Romae. Grut. p. 637. Torrig. in Graev. Thes. Tom. XII. p. 394. Morc. Stil. DVIIII. Orel. 2591. Antholog. Burm. III, 29. Meyer. n. 890.

1965. Vidi pyramidas, sine te, dulcissime frater;
Et tibi, quod potui, lacrymas his moesta profudi
Et nostri memorem luctus hanc scripsi querelam. — Guilelmus de Baldeusel descripsit 1336. ex pyramide. Canisii Var. lect. T. V. Part. p. 113. Letronne Recueil II. p. 517. Hos versus tres alii sequuntur, sed plane obscuri ad sensum.

1966. Huius Nympha loci, sacri custodia fontis,
Dormio, dum blandae sentio murmur aquae.
Parce meum, quisquis tangis cava marmora somnum
Rumpere: sive bibas sive lavere, tace. — Apian. p. 325. Antholog. Burman. I, 81. Meyer. n. 623. A pluribus suspectum et commentitium habetur; sed Torremuza in Inscriptt. Siciliae Panormi exstare dicit; alii aliis locis extare affirmant. Videntur versus quasi populares et haud uni nympharum signo additi fuisse.

1967. Horam cum primam cumque horam sole secundam
Prolata oceano luminat alma dies,
Vox audita mihi est ter bene Memnonia.
Viaticus Ther..os [2]) fecit cum audit Memnonem XI Kal. Iunias Serviano tertium Consule [3]) cum Asidonia Calpa uxore. — Letronne Recueil des inscript. II. p. 377.

§. 2. *Inscriptiones in locis et rebus privatis.*

1968. Quo tua, Romanae vindex clarissime linguae,
Silva loco melius surgere iussa viret,
Atque academicae [4]) celebratam nomine villam
Nunc reparat cultu sub potiore Vetus [5]):
Hic etiam apparent lymphae non ante repertae,
Languida quae [6]) infuso lumina rore levant.
Nimirum locus ipse sui Ciceronis honori
Hoc dedit hac fontes quum patefecit ope,
Ut quoniam toto legitur sine fine per orbem
Sint plures oculis quae medeantur aquae. — Plin. Hist. N. XXXI, 2. Morc. Stil. DI. Antholog. Meyer. n. 67.

---

1) Lucius Aelii Veri filius tertium consulatum accepit an. p. Ch. 167. — 2) fortasse: Theraeos. — 3) Post Ch 134. — 4) *Hecademeo* Meyer ex cod. Heins. quod Ἑκάδημοι, Ἑκαδημία antique diceretur. — 5) Antistius Vetus, Cos. a. u. 807, qui Ciceronis villam possedit. — 6) *Languidaque.* Heins.

1969. Quisquis amat dictis absentem rodere vitam,
Hanc mensam vetitam noverit esse sibi. — In mensa inscriptum Augustini. Antholog. lat. Burmann. III, 144. Meyer. n. 275.

1970. Rupe sub hac vaga lympha fui sine nomine, sed nunc
Rufina e domini nomine lympha vocor.
Ille etenim sparsos latices collegit et undas
Auxit et exstructo fornice clausit aquas. — Ex Barnab. Matthaei Memor. histor. antiq. Tusc. p. 19 in Burman. Thesaur. Ital. Tom. VIII. P. IV. Antholog. Burman. Addend. Tom. I. p. 740. Meyer. n. 883. Burmannus addit: licet elegans epigramma sit, antiquum tamen esse dubito.

1971. Fausta novum domini condens Fortuna lavacrum
Invitat fessos huc properare viros.
Laude operis fruitur [1]) capit et sua gaudia praesul,
Hospes dulciflua dum recreatur aqua.
Condentis monstrant versus primordia [2]) nomen
Auctoremque facit littera prima legi.
Lustrent pontivagi Cumani litoris antra;
Indigenae placeant plus mihi deliciae. — E schedis Salmasian. Antholog. Burman. III, 43. Meyer. n. 899.

1972. Munera parva quidem pretio sed honoribus alma.
Flavius Petrus Sableatus Iustinianus vir illustris. — In diptycho. Millin Voyage dans le midi d. l. France. Tom. I. p. 339. Antholog. Meyer. n. 930.

1973. Quisquis amat veniat, Benere volo frangere costas
Fustibus et lumbos debilitare deae.
Si posteot illa mihi tenerum pertundere pectus,
Quit ego non possim caput deae frangere. [3]) — Pompeiis, in pariete basilicae. Mommsen, Welcker Rhein. Mus. 1847. p. 461.

1974. . . . .
Haec est, quam coniux condidit.
Parce opus hoc scriptor tituli quod luctibus urgent.
Sic a tua Praetores saepe manus referat. — Castellone di Gaeta. Henzen, Archaeolog. Zeitg. 1846. p. 395.

---

1) Ita ex ms, Gudii Lessingius in Opp. Tom. XIII, p. 356. quem sequitur Meyer. Vulgata lectio est: *laude operis fundi capiet sua gaudia praesul.* — 2) Ex hoc loco patere dicit Burmannus, nomen illius qui balnea exstruxerit, inscriptum aedificio fuisse, atque quia *versus primordia* nomen conditoris monstrare hoc loco dicantur, conditorem balnei Faustum vocatum putat. Wernsdorfius Poet. min. T. V. p. 9 literis tribus prioribus primae vocis *Fausta* nomen Festi Avieni exprimi atque designari aquam Caesiam coniicit, quae a Festo Avieno reparata et denuo publico publicis usibus dedicata sit Cf. Antholog. Burman. I, 79. — 3) Scriptor scribere debebat: si potis illa mihi etc. et: Qur ego non possim frangere crura deae. *Mommsen.*

INDICES.

(Numeri intelligendi sunt inscriptionum, nisi ubi pagina (p.) nominatur.)

I. INDEX NOTARUM.

II. INDEX GEOGRAPHICUS.

III. INDEX HISTORICUS VIRORUM ET FEMINARUM ILLUSTRIUM.

IV. INDEX DEORUM.

V. INDEX MUNERUM ET MINISTRORUM SACRORUM.

VI. INDEX MAGISTRATUUM, MUNERUM CIVILIUM ET OFFICIORUM PUBLICORUM POPULI ROMANI ET MUNICIPALIUM NEC NON OFFICIORUM DOMUS AUGUSTAE.

VII. INDEX ALARUM, COHORTIUM, LEGIONUM, TURMARUM, NAVIUM OMNIUMQUE MUNERUM MILITARIUM.

VIII. INDEX EORUM QUAE AD ORTHOGRAPHIAM ET OMNINO AD REM GRAMMATICAM PERTINENT.

IX. INDEX RERUM ET LATINITATIS.

HANDBUCH

DER

RÖMISCHEN EPIGRAPHIK

VON

CARL ZELL.

ZWEITER THEIL.

ANLEITUNG ZUR KENNTNISS DER RÖMISCHEN INSCHRIFTEN.

Zweite Ausgabe.

HEIDELBERG.
CARL WINTER'S UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG.
1874.

Vorrede.

Die Literatur der Römer enthält das grossartige Bild ihrer Geschichte und die besten Erzeugnisse ihres Geistes; und zwar alles Dieses mehr oder minder idealisirt, nach dem Verhältnisse, welches überall zwischen der Literatur und dem Leben eines Volkes stattfindet. Aber die Wirklichkeit des römischen Lebens in allen seinen Richtungen und in der reichsten Fülle der individuellen Einzelheiten geben uns am vollständigsten, unmittelbarsten und anschaulichsten die noch vorhandenen epigraphischen Denkmäler in ihrer Gesammtheit. Ungeachtet dieser Stellung der röm. Epigraphik zu der röm. Literatur und dem römischen Leben, hat man zwar eine reiche Auswahl von Werken, welche in das Studium der Literatur einführen, aber sehr wenige, welche dasselbe für das Studium der römischen Inschriften leisten; namentlich hat man in Deutschland, wo gelehrter Fleiss und literarische Industrie sonst in allen Theilen der classischen Studien jedes Jahr einen so reichlichen Ertrag liefern, diese auffallende Lücke bis jetzt nicht auszufüllen gesucht. Wie ich von meiner Seite schon vor vielen Jahren einen durch diese Betrachtung veranlassten literarischen Versuch unternehmen wollte, und durch welche äussere Umstände dieses Unternehmen längere Zeit unterlassen, nun doch zur Ausführung gekommen ist, diess habe ich in der Vorrede zum ersten Theile dieses Handbuches erwähnt. Möge es vergönnt sein, hier über die Art der Ausführung noch Folgendes zu bemerken.

Der nächste Zweck des vorliegenden Werkes ist ein didaktischer. Es soll Studirende in dieses Gebiet der Alterthumskunde einführen; es soll für angrenzende Wissenschaften, für welche die epigraphischen Denkmäler Quellenschriften enthalten, wie für Geschichte und römische Jurisprudenz, und was die Geschichte betrifft namentlich für diejenigen Landesgeschichten, deren Anfänge auf die römische Zeit zurückgehen und in den römischen Inschriften ihren ältesten Codex diplomaticus haben, ein bequemes Hilfsmittel sein für solche Fälle, welche in den Kreis der Epigraphik fallen; es soll bei den classischen Studien in dem Bereiche des Schulunterrichtes den Lehrern in ähnlichen Fällen gleiche Dienste leisten. Doch wird dieses Werk auch wohl für Gelehrte vom Fache nicht ganz ohne Interesse sein dadurch, dass es in seiner systematischen Anordnung ein, wie ich hoffe, ziemlich vollständiges Fachwerk zur Anknüpfung weiterer Forschungen und zur Eintragung von Notizen gibt; ausserdem ein nicht ohne Aufwand von Zeit und Mühe zusammengebrachtes Repertorium der bisherigen Arbeiten auf diesem Gebiete; endlich manche sonst nicht in dieser Weise gegebene Zusammenstellungen und Erläuterungen. Jedenfalls hat dieser vorliegende Versuch die Empfehlung oder Entschuldigung für sich, dass er einer Lücke und einem Bedürfnisse, welche in diesem Falle nicht in einer blossen Redensart, sondern in der Wirklichkeit bestehen, abhelfen will. Wenn dieses Handbuch darum den Vortheil hat, in neuern Anleitungen derselben Art keinen Concurrenten zu haben, so hat es zugleich den damit verbundenen Nachtheil, nicht durch dieselben erleichtert worden zu sein. Diese Rücksichten mögen denn auch bewirkt haben, dass dieses Unternehmen zur Erleichterung und Popularisirung des Studiums der römischen Inschriften, sogleich nach Erscheinen des ersten Bandes des Handbuches, eine freundliche Aufnahme und wohlwollende öffentliche Beurtheilung von Seiten zweier competenten Richter gefunden hat,

nämlich von Herrn Hase, Mitglied des Institutes, in dem Journal des Savans, und von einem nicht genannten Recensenten in den Münchner Gelehrten Anzeigen. Indem ich dafür meinen Dank hier auszusprechen mich gedrungen fühle, will ich bei dem Urtheile solcher Stimmen mich beruhigen, wenn strengere oder selbst unfreundliche Beurtheiler vorzugsweise nur einzelne Mängel und Versehen dieses Werkes, welche bei einem so überreichen Material um so leichter vorkommen können, zur Sprache bringen sollten.

Schliesslich noch ein Wort über das beigegebene Bücherverzeichniss und das Register. Das erstere enthält zunächst die Titel aller in den beiden Theilen des Handbuches benützten und angeführten epigraphischen Werke, welche oft dort nur durch abgekürzte Citate bezeichnet sind. Dazu kommt noch eine Auswahl anderer, zur Literatur der römischen Epigraphik gehörenden Bücher und Aufsätze, welche entweder durch den Namen der Verfasser, durch das Interesse des Gegenstandes oder der Behandlung sich zur Aufnahme in diese Auswahl eigneten. Meine Absicht und meine angelegten Sammlungen waren auf eine vollständige Bibliographie der römischen Inschriftenkunde gerichtet, da man eine solche bis jetzt vermisst; aber die Rücksicht auf die der Ausdehnung dieses Handbuches gesetzten Grenzen hielt mich davon ab, das ganze Verzeichniss abdrucken zu lassen. In dem Register sind nicht alle in dem zweiten Theile vorkommenden und erklärten Abkürzungen aufgeführt, weil der grösste Theil derselben schon in dem Register der Abkürzungen des ersten Bandes (Delectus inscriptionum) vorkommt, sondern nur diejenigen Abkürzungen, welche entweder von zweifelhafter Auslegung sind, oder zu einer näheren Erörterung Veranlassung gegeben haben.

Tausende von Inschriften auf Stein und Erz hat der Schoos der Erde, haben die Trümmer alter Bauwerke uns aufbewahrt und wiedergegeben; wie viele mögen noch dort verborgen

sein und später an das Licht treten. Während des letzten Jahrzehntes sind in dem Gebiete der französischen Eroberung an der Nordküste Africa's über dreitausend römische Inschriften aufgefunden worden, ohne die zahlreichen, in andern Theilen des römischen Weltreiches aufgefundenen Denkmäler. Wenn diese alle mit der grossen Menge der früher schon vorhandenen Inschriften einmal in einer vollständigen, kritisch gesichteten und berichtigten Sammlung zusammengestellt sein werden, einen um wie viel ausgedehnteren und sichreren Boden wird dann die römische Epigraphik haben, um ihr Lehrgebäude aufzuführen. Aber abgesehen davon, dass die Aussicht für die Ausführung eines so grossen Unternehmens zu entfernt ist, als dass bei dem unzweifelhaft bestehenden Bedürfnisse ein Versuch wie der vorliegende darum zurückgehalten werden sollte, so tragen literarische Arbeiten, welche im Interesse der Verbreitung und Beförderung der Denkmälerkunde unternommen werden, mittelbar zu dem Aufsuchen, Auffinden, Erhalten und Sammeln der Denkmäler selbst bei, und finden darin einige Rechtfertigung ihres Erscheinens, wenn sie auch nur als Vorarbeiten zu vollkommneren Werken zu betrachten sind. Die epigraphischen Denkmäler des römischen Alterthums sind aber einer solchen Bemühung wohl werth: denn auch von ihnen, und nicht nur von den Werken der plastischen Kunst gilt jenes Wort des Dichters:

Würde die Geschichte davon schweigen,
Tausend Steine würden redend zeugen,
Die man aus dem Schoos der Erde gräbt.

Heidelberg, im August 1852.

Zell.

Verbesserungen und Zusätze.

S. 7. Z. 1. Zu *Neapel* füge hinzu: Mommsen Inscriptiones, in welchem Werke sich zugleich die genauesten Nachweisungen der topographisch-epigraphischen Schriften über die einzelnen Orte des Königreichs Neapel finden.

S. 7. Ueber die Inschriftensammlung auf dem Capitol s. Melchiorri Revue archeol. 1845. p. 346 ff.

S. 8. Abs. B. *Zell in Pauly's Realencyclop.* Füge hinzu: *unter* Inscriptio Bd. IV. S. 173 ff.

S. 11. Hierher gehört auch die handschriftliche Inschriftensammlung von Petr. Victorius zu München. Mommsen Inscr. Neapol. p. XX. s. v. und von Pighius zu Berlin. Zumpt Comment. epigr. p. 1. Mommsen a. a. O. p. XX.

S. 18. Z. 15. Nach Renier Rapports p. 50 kommen zu den von ihm gesammelten Inschriften noch 300 von französischen Offizieren mitgetheilte und 1200 von dem Commandant Delamare gesammelte, so dass die Zahl der in Algerien bis jetzt aufgefundenen römischen Inschriften im Ganzen etwas über 3000 beträgt.

S. 18. Z. 21. lies: *Hase* statt *Haase.*

S. 21. 7. nach *Raiser* hinzuzufügen: *Rappenegger.*

S. 22. Am Schlusse des §. 6 ist die Hoffnung hervorzuheben, welche man hat, dass die königliche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, wie sie früher der griechischen Epigraphik in einer so erfolgreichen, ruhmwürdigen Weise ihre fördernde Thätigkeit zugewendet hat, Dasselbe auch für die römische Epigraphik thun werde. Siehe Zumpt Praefat. ad Commentatt. epigraph.

S. 22. Not. 7. füge man hinzu: Noel des Vergers Lettre sur les projets d'un recueil general etc. Projets et rapports etc. (Bücherverz. A.)

S. 25. Not. 6. Ueber die Steinarten s. Corsi Delle pietre antiche. Rom. 1833.

S. 40. Z. 7. von unten nach *frumentum* füge hinzu: *publicum.*

S. 49. Not. 8. füge hinzu: Iahn Specim. epigr. p. 75.

S. 57. 1. Zuweilen wird nicht blos das Praenomen, sondern der ganze Namen nur mit den Anfangsbuchstaben geschrieben, wie: Nymphis C. L. H. (Caius Lollius Honoratus) V. S. L. M. Hefner Röm. Denkmäler Salzburgs N. X. Lersch Centralmuseum II. S. 37. N. 32.

S. 65. Not. 16. Ritschl Lex Rubria p. 4.

S. 65. Note 18. Zwei gleichlautende Inschriften, die eine unter der andern in entgegengesetzter Richtung der Buchstaben, bei Labus Lapid. Tergestin. in Denkschriften d. kais. Akademie I. S. 342.

S. 66. Not. 2. Ueber die Inscriptiones bilingues in der röm. Staatsverwaltung s. Dirksen Ueber den öffentlichen Gebrauch fremder Sprachen bei den Römern; in dessen Civilistischen Abhandlungen I. S. 1 ff., in Bezug auf Inschriften besonders S. 27.

S. 70. Z. 13. Ueber *siremps* s. Klenze ad Leg. Servil. cap. XXI. p, 87. und unten S. 273.

S. 78. Z. 31. Nach *Fistularius* füge man hinzu: *Frugius, a, um* s. v. a. *frugi.* Forcellin. s. v. — Ebendas. Ende nach *Coarmio*: *Curatura*, Stelle eines Curator. Boissieu Inscript. de Lyon. p. 209.

S. 80. Z. 25. *Ossua* statt *ossa.* Iahn Specim. epigr. p. 79.

S. 87. Von der Regel dass die Nomina gentilitia die Form der Adjective auf —*ius* haben, statuirt Borghesi in den Atti dell' accadem. pontific. di arch. X. p. 191. vier Ausnahmen: 1) ursprünglich etrurische Namen auf —*ina*; 2) ursprüngliche Adoptivnamen auf —*anus;* 3) Cognomina der Herrn, welche von Freigelassenen als nomina gentilitia angenommen wurden; 4) Namen von geographischem Charakter.

S. 96. Z. 14. ist bei *Cordus* noch die Form *Chordus* anzuführen. Siehe Forcellin. Lex. s. v., und statt *Genius* zu lesen: *Geminus.*

S. 99. Not. 12. Vergl. Mommsen Inscript. Neapolit. *Index cognominum* und Praefat. p. XV.

S. 101. Z. 7. l. *Antoninus* statt *Antonius.*

S. 110. letzte Zeile ist die Note 1) zu streichen; S. 111. wird Note 2) zu Note 1) und so fort bis Note 9) am Ende des Paragraphen.

S. 117. §. 39. am Ende. Ueber die Willkürlichkeit und Unbestimmtheit der Anführungen der Tribus in Verbindung mit den Personennamen in der spätern Zeit siehe Labus Lapid. Tergest. in Denkschriften der kaiserl. Akademie I. S. 361.

S. 123. nach Note 13. Freigelassene einer Stadtgemeinde wurden auch nach der Tribus genannt, welcher die Stadt zugetheilt war; so Ti. Claudius Favor, Freigelassener der Stadt Celeia, der Tribus Claudia angehörig. Ebendaher erklärt sich auch der Familienname des Dichters Horatius, da Venusium der Tribus Horatia angehörte. Grotefend in der Zeitschrift für Alterthumswissensch. 1834. N. 22.

S. 128. Z. 13. Ueber spanische Namen auf Inschriften s. Merimée Inscription de Baena; Rev. archeol. 1844. p. 181.

S. 133. Note 18. Das am Schluss der Note angeführte: *Anno C. Passieni Crispi II.* et T. Statio Co. II. versteht Saulcy in Rev. archeolog. 1844. p. 433. in der Weise, als sei damals der Consul Passienus nicht mehr bei Leben gewesen.

S. 135. Die sonst sehr selten auf Inschriften vorkommende Zeitbestimmung nach Erbauung Roms ist verhältnissmässig häufig auf den zu Rottenburg (Sumlocenne) gefundenen Steinschriften. Steiner Inscr. Rheni et Danub. II. p. 378.

S. 135. Not. 7. Ueber die Aera der Provinz Mauritanien siehe Prevost Sur la determination de l'ere provinciale d'Afrique in Revue archeolog. 1848. IV. p. 800.

S. 164. Not. 3. Ueber tesserae füge man hinzu: Mommsen Inscript. Neap. n. 6304.

S. 167. Not. 1. Ueber die Formeln der Grabschriften s. auch Brisson. De formul. VII. c. 170—190.

S. 168. Zu der Formel D. M. füge man hinzu: D. M. V. *(Diis Manibus Vale,* oder: *Dii Manes valete)* am Ende einer Grabschrift ungewöhnlich und verdächtig nach Orell 500. Wie *Dii Manes* von Verstorbenen so auch *Heroes* Fabrett. Inscr. p. 20. n. 80. Inghirami Monum. Etrusc. I. p. 56. ähnlich wie bei den Griechen. Welcker Syllog. epigrammat. graec. p. 33. Osann zu Stuart und Revett Alterthümer von Athen. Th. II. S. 513. Aehnlich *Divus* von Abgeschiedenen; auch die Ausdrucksweise: Hic consecrata est (für: hic sita est) Sex. Aeli Terti coniux. Grut. 1090, 14. Huschke Flavii Syntroph. Instrum. p. 49.

S. 169 oben. Zu den hier aufgezählten Formeln füge man hinzu: *Iunoni alicuius* (bei Frauen). Fabret. Inscr. p. 72. — L. S. *locus sepulturae* besonders häufig auf Grabsteinen von Patavium. Furlanetto Mus. Est. N. XXVI. p. 104. — MER. S. *Mercurio* (als ψυχόπομπος) *sacrum;* mit dem Vornamen des Verstorbenen im Dativ. Furlanet. Lap. Patav. p. 137. N. CXXXII. — *Ossa* mit dem Namen im Dativ. Furlanett. l. l. N. CLXVIII. S. 170. Not. 3. Raoul-Rochette Antiquit. chretienn. in Memoir. de l'acad. d. inscript. T. XIII. p. 177.

S. 170. §. 75. 1. Der Raum für die Zahl der Jahre findet sich auf einem Grabsteine freigelassen und dabei bemerkt: *heres annos adnotabit.* Renier in Revue archeolog. 1851. p. 510.

S. 171. Z. 18. Unter Augustus und den ersten Kaisern pflegte man zuweilen Jahr und Tag des Todes beizusetzen; dann hörte dieses auf und wurde erst unter den Christen wieder Sitte. Borghesi in Bullet. archeol. 1845, p. 150

Die älteste Jahresbezeichnung durch die Consuln auf römischen Inschriften, welche man bis jetzt hat, vom Jahr 67 v. Chr., ist von einer Grabschrift der Dasii zu Canosa. Gerhard Archäolog. Zeitung 1847. Beil. I. S. 10.

S. 195. Not. 5. Im Gegensatz gegen diese Bescheidenheit des Augustus steht das Verfahren des Kaisers Traianus in dieser Beziehung, von welchem Ammian. Marcellin. XXVII., 3. erzählt: Per omnia civitatis membra nomen proprium inscribebat (nämlich der Praetor urbanus Lampadius), non ut veterum instaurator sed conditor; quo vitio laborasse Traianus dicitur princeps, unde eum *herbam parietinam* iocando cognominarunt.

S. 200. Not. 1. Ausser dem unten §. 104. Not. 1. S. 322. gegebenen Nachtrage füge man noch hinzu: Roulez Colonne itineraire de Tongres. Hefner im Oberbayr. Archiv VI. S. 198. (Meilenzeiger des Septim. Sever.) und besonders Mommsen Inscr. Neap. p. 333—349.

S. 203. Not. 6. Solche Plane (Kataster) werden schon in der Lex Thoria p. 207. Delect. (in formas tabulasve referre) erwähnt.

S. 204. Not. 7. füge man hinzu: Mommsen Inscript. Neap. 6303.

S. 207. S. 10. von unten l. *iudicarunt* statt: *indicarunt.*

S. 214. Schluss des §. 68. Hier ist noch der bemerkenswerthe Fall anzuführen, dass vier gleichlautende Exemplare eines und desselben Titulus honorarius an vier verschiedenen Orten sich vorfanden. Rhein. Jahrbücher 1851. XVI. S. 108.

S. 226. Z. 23. l. *Kaiserinnen* statt: *Kaisernamen.*

S. 239. Praefectus urbi. Die von Corsini gegebene Liste derselben vervollständigt De Rossi in Annal. archeolog. 1849. p. 314. 347.

S. 243. Praefectus annonae. Praefectus frumenti dandi. Zumpt Honorum gradus p. 278.

S. 241. Nach *Triumviri iuri dicundo* füge man hinzu: Triumviri aediles. Orell. 3836. Morcell. Stil. I. p. 246.

S. 274. N. 1679. Osenbrüggen Observationes ad legem Serviliam in Schneider Krit. Jahrbüchern der Rechtswissenschaft 1842. XII. S. 761—765.

S. 289. am Ende: *Patronatstafeln;* füge man nach dem Citat Avellino hinzu: Mommsen in Gerhards Archäolog. Zeitung 1846. September Nr. 45.

S. 305. Z. 4. von unten füge man hinzu: *Canabenses*, Marketender. Bullet. archeolog. 1851. p. 31.

S. 316. Torques *maior*, erwähnt nur auf einer Paduaner Inschrift. Furlanetto Lap. Est. p. 5.

S. 338. Z. 4. von unten. Nicht *acht und vierzig*, sondern *fünf und fünfzig* solcher Stempel von Augenmitteln kennt man jetzt. Siehe Rhein. Jahrbücher d. Alterthumsfr. 1852. XVIII. S. 251.

Inhalt.

Einleitung.

§. 1.

Alle Denkmäler, welche uns aus dem Alterthume übrig geblieben sind, kann man eintheilen in schriftliche oder mit Schrift versehene und in Denkmäler ohne Schrift (*Monumenta literata et illiterata*). Die schriftlichen oder mit Schrift versehenen Denkmäler begreifen: literarische Werke (Handschriften), Münzen und Inschriften. Unter Inschriften (*inscriptio; scriptura: titulus; elogium; epigramma*) verstehen wir alle schriftlichen Aufzeichnungen auf härterem Material, als Stein, Metall und dergleichen mit Ausschluss der Schrift auf Münzen. [1]) Alle Inschriften sind entweder an Gegenständen (Gebäuden, Kunstwerken, Geräthschaften) angebracht und gehören zu denselben, oder sie bestehen als schriftliche Aufzeichnungen für sich. Erstere nennen wir Aufschriften (*tituli*), letztere epigraphische Urkunden (*tabulae*). Unter den römischen Inschriften begreifen wir hier die in lateinischer Sprache abgefassten, aus dem römischen Alterthume bis zur Zerstörung des weströmischen Reiches herrührenden Aufschriften und epigraphischen Denkmäler, mit Ausschluss derjenigen, welche sich auf den christlichen Cultus beziehen. Die Inschriftenkunde (Epigraphik) hat zu ihrem Inhalte das Verstehen, Beurtheilen und Anwenden der Inschriften. Die Inschriftenkunde in den Grenzen, nach welchen sie hier abgehandelt wird (römische Epigraphik), hat die Aufgabe, dieses in Beziehung auf die römischen Inschriften zu leisten.

1) Die Inschriften auf Siegeln gehören zwar zu einem eigenen wissenschaftlichen Fache, zur Siegelkunde (Sphragistik); wegen der nicht so grossen Bedeutung solcher Denkmäler aus dem römischen Alterthum begreifen wir sie hier unter der Epigraphik.

§. 2.

Das Interesse und der Nutzen der römischen Inschriften und der römischen Epigraphik ist sehr mannigfaltig und sehr bedeutend. Um die Wichtigkeit dieser Denkmäler sofort ohne nähere Nachweisung anzuerkennen, braucht man sich nur daran zu erinnern, dass alle wichtigern schriftlichen Aufzeichnungen des öffentlichen Lebens und des Geschäftverkehrs (Gesetze, Verordnungen, Beschlüsse der öffent-

lichen Behörden, der vielfältigen Vereine, Stiftungen und Verträge) gewöhnlich auf härteres Material (Metall und Stein) eingegraben wurden, und somit zu den Inschriften gehören; sowie ferner, dass nicht minder Aufschriften von Bauwerken und plastischen Denkmalen viel häufiger und bedeutender als bei den neuern Völkern sind. So bildet die grosse Masse der noch vorhandenen römischen Inschriften die Ergänzung der römischen Literatur und eine Hauptquelle zur Kenntniss des römischen Lebens in allen seinen Theilen. [1]) Die Inschriften sind für Paläographie und (mit der gehörigen Auswahl benützt) für die Orthographie die ältesten und sichersten Quellen. [2]) Sie enthalten eine grosse Anzahl Wörter, Wortformen und Ausdrücke der lateinischen Sprache aus der römischen Zeit, welche bei den Schriftstellern nicht vorkommen: nicht minder enthalten viele in den römischen Provinzen verfassten Inschriften in den darin vorkommenden Eigennamen von Nationalen der Provinzen schätzbare Beiträge zur Kenntniss der ältesten Landessprachen. [3]) Die beiden Hilfswissenschaften der Geschichte, Geographie und Chronologie, so wie die Geschichte selbst, schöpfen aus diesen Denkmalen vielfache und oft nur allein hieraus zu erlangende Belehrung. Die Namen und die Lage vieler Orte kennen wir nur aus Inschriften. Sie sind es vornehmlich überhaupt und vorzugsweise einzelne Classen derselben, wie die fasti consulares u. a., mit deren Hilfe die chronologische Reihe der Consuln zu ordnen und festzustellen ist. Sie erhellen und bestätigen nicht blos viele einzelnen historischen Data, sondern sie enthalten zur Geschichte mancher Länder, die zu den Provinzen des römischen Reichs gehörten, sowie zur Geschichte mancher einzelner historischer Personen die wichtigsten Quellen, wie z. B. das Monumentum Ancyranum in Beziehung auf Augustus, und das Cenotaphium Pisanum über dessen Enkel C. und L. Cäsar. [4]) Noch wichtiger sind die Inschriften für die Kenntniss der römischen Alterthümer in ihrem ganzen Umfange, für die Kenntniss aller Theile des öffentlichen und Privatlebens der alten Römer. Ausserdem, dass sie Vieles, was darüber aus den alten Schriftstellern mehr oder minder bekannt ist, vervollständigen, aufklären oder bekräftigen, so lernen wir nur durch die Inschriften viele Einrichtungen und Eigenheiten des antiken Lebens kennen, welche entweder ihrer Natur nach in dem Kreise der literarischen Werke nicht vorkommen können, oder worüber die für uns übrigen Reste der römischen Literatur nichts enthalten; viele sonst nicht vorkommenden Beinamen von Gottheiten und sonst nicht genannten Localgottheiten; ebenso Personen, Einrichtungen, Gebräuche des Cultus; Einrichtungen, Aemter und Würden in der Civil- und Militär-Verfassung und Verwaltung zu Rom, in den Municipien und Provinzen; Collegien und Vereine aller Art; öffentliche Actenstücke; Aufschriften an öffentlichen Bauten und Denkmälern aller Art. Nicht minder geben uns so viele Inschriften auf Privatgebäuden, auf Gegenständen der Kunst und Industrie, Urkunden über Stiftungen und die grosse Zahl der Grabschriften die

anschaulichste und individuellste Kenntniss des Privatlebens und mancher sonst nirgends so hervortretenden Seiten desselben. [5]) Durch alles Dieses sind die römischen Inschriften zugleich ein wichtiges Hilfsmittel zur Erklärung und zur kritischen Behandlung der Texte der alten Schriftsteller. [6]) Gleichwie aber die Epigraphik die bisher aufgezählten Theile der Alterthumskunde vielfach unterstützt und aufhellt, so bedarf sie andrer Seits derselben, um mit Erfolg gepflegt und angewendet zu werden.

1) Ueber den Werth und Nutzen der Inschriften im Allgemeinen s. Fr. Oudendorp Oratio De veterum inscriptionum usu legatoque Papenbrockiano. Lugd. Batav. 1745. 4. — Lettera del March. Maffei sul paragone delle Iscrizioni con le medaglie in Zaccaria Istituzione lapidaria. Ed. 2. Venet. 1790. S. 487. — Zaccaria Istit. Libr. I. p. 1 f. p. 58.

2) Im Allgemeinen verwendeten zwar die Alten nicht jene ängstliche Genauigkeit auf die Orthographie, welche wir zu fordern gewohnt sind (Fleetwood Sylloge Inscriptt. Praefat. Illis ratio et sensus, nobis verba et puncta curae sunt); auch kommen aus Unwissenheit oder Versehen viele Schreibfehler auf Inschriften vor. Im Ganzen gilt aber dennoch was Noris (Cenotaph. Pisan. Diss. IV. c. 1.) sagt: Lapides romano imperio florente latini sermonis longe certiores testes censendi sunt, quam vetustissima quaeque volumina in quae tot subinde indoctae librariorum manus grassatae sunt. Dieses gilt jedoch vorzugsweise von den Inschriften, welche unter öffentlicher Autorität zu Rom, oder doch in Italien und in den bessern Zeiten gefertigt worden sind. In diesem Sinne erklärt sich auch Marini (Atti arval. T. I. p. 287 und p. 18) gegen diejenigen, welche das Ansehen der Inschriften hinsichtlich der Orthographie zu sehr herabsetzen.

3) Der lateinische Sprachschatz ist vielfach aus Inschriften zu bereichern durch Wörter, welche bei den Schriftstellern nicht vorkommen (s. Beispiele bei Cagnolati Praefat. ad Forcellini lexic. nr. VI—XIX. p. XVII sqq. Tom. IV. Ed. Lips.). Ueberdies sind viele der den Inschriften eigenthümlichen und in der Schriftsprache sonst nicht vorkommenden Flexionsformen als der gewöhnlichen Volkssprache angehörig von Interesse. Das Nähere unten in dem Abschnitt über die Sprache der Inschriften. Auf den Werth, welche römische Inschriften aus der angegebenen Ursache für die älteste deutsche, celtische, iberische Sprache haben, macht aufmerksam Orelli Inscript. Collect. nr. 2773.

4) Die Lage des alten Veji ist erst durch Inschriften bestimmt worden (Müller's Campagna I. 83 ff.); ebenso erhielt man über die eigentliche Lage von Pompeji erst durch Inschriften Gewissheit (Winckelmann, Nachrichten von den neuesten herculanischen. §. 4.). Viele Namen von Orten in der Gegend von Velleia, die man sonst nicht kannte, enthält die Tabula alimentaria Trajani; eine Stadt Angitia kennt man nur aus einer Inschrift (Müller a. a. O. I. 301.). Viele solche Beispiele gibt Zaccar. Istit. p. 7. — „Zur Bestimmung der Consulate leisten die Inschriften mehr als Münzen und Bücher", Zaccar. Ist. p. 1 ff., wo viele Beispiele gegeben werden. — Als Beispiel, von welcher vorwiegenden Bedeutung die Inschriften für die Geschichte sind, können die in dem römischen Decumatenlande gefundenen Inschriften gelten. Wie wenig wüssten wir von dessen Geschichte und Zuständen, wenn wir nur auf die Schriftsteller allein beschränkt wären?

5) Zaccaria Ist. Lib. I., 3. Cap. 3—5. p. 23 ff. Ueber die Wichtigkeit der Inschriften für das römische Recht siehe J. F. Eisenhardt, De auctoritate et usu inscriptionum in iure — Wunderlich, De usu veterum inscriptionum romanorum maxime sepulcralium in iure. — De Wal Epigraph. Opmerkingen. — Ein Beispiel im Einzelnen gewährt A. W. Zumpt Ueber das ius Italicum auf Inschriften, in: Savigny's Zeitschrift für gesch. Rechtsw. XV., 1. S. 1 ff.

6) So hat Borghesi (Annali dell' istituto di corrispondenza arch. 1839. p. 154.) mit Hilfe von Inschriften einen bis jetzt in dem Texte des Tacitus (An-

nal. IV. 68.) vorkommenden Fehler verbessert, wo statt Legiones victrices sexta et octava zu lesen ist: Leg. victr. undecima et octava. Mehrere andere Beispiele gibt Zaccar. Ist. I., 6. p. 51 ff. — Lebas, sur l'utilité, que l'on peut tirer de l'epigraphie pour l'intelligence des auteurs anciens. Paris 1829. 4.

§. 3.

Die Quellen der römischen Epigraphik bildet die Masse der noch vorhandenen römischen Inschriften, und ausser diesen Originalien treue Copien derselben in Schrift und Druck. Man schätzt die Zahl der noch vorhandenen römischen Inschriften, nach Ausscheidung der unächten, auf ungefähr sechzig tausend, wozu fortwährend neuer Zuwachs hinzukommt. Die meisten derselben sind, wie natürlich, aufgefunden worden und befinden sich in dem Mittelpunkte und Hauptsitze der römischen Weltherrschaft, in Rom, und überhaupt in Italien; in den übrigen den Römern ehemals unterworfenen Ländern in dem Verhältniss der Zeitdauer und der Art ihres Aufenthaltes und ihres Wirkens in denselben.[1]) Die ältesten der vorhandenen römischen Inschriften gehen bis an den Anfang des dritten Jahrhunderts vor Christus zurück; im allgemeinen sind aber alle Inschriften vor der Zeit des Augustus als selten zu bezeichnen, und die bei weitem grösste Zahl der erhaltenen Inschriften gehört der Kaiserperiode an. Die Inschriften sind theils an den Fundorten und sonst zerstreut, theils in Sammlungen vereinigt.[2]) Schon zur Zeit des Bestehens des römischen Staates gingen viele Denkmäler dieser Art, namentlich Gesetze und andre epigraphische Urkunden aller Art auf Metalltafeln von der Einnahme Roms durch die Gallier an durch Feuersbrünste, Kriege und andere Zufälle zu Grunde. Noch mehr war dieses bei dem Umsturz des römischen Reiches der Fall.[3]) Erst bei dem erwachenden Interesse für das römische Alterthum, und besonders von dem XV. bis XVI. Jahrhunderte an, fing man an, sich um das Auffinden, Erhalten und Sammeln der alten Inschriften zu bemühen. Mit dem allgemeiner werdenden Interesse für diese Art von Denkmälern entstand dann auch die Versuchung und Uebung, falsche Inschriften zu fertigen auf Stein und Metall oder auch fälschlicher Weise angebliche Abschriften von alten Inschriften zu verbreiten.[4]) Copien alter Inschriften haben als Quellen zu gelten vornehmlich in dem Falle, wenn die Originale nicht mehr vorhanden sind (von welcher Art wir mehrere bei den alten Schriftstellern[5]) und viele in den Werken der Neuern haben), dann aber auch überhaupt, wenn sie treu und genau die Originalinschriften wiedergeben. In vollständigem Maase findet dieses nur statt durch sogenannte Fac simile, wo alle Schriftzüge, Zeichen und etwaige Lücken der Urschrift nachgebildet sind. An sie reihen sich Abschriften und Abdrücke an, welche auf richtiger Lesung und genauer Aufzeichnung des Gelesenen beruhen.[6])

1) Die angegebene Zahl von 60,000 nimmt Kellermann (bei Jahn, Specimen epigraphic. Praef. p. XX.) an. In den siebenziger Jahren des vorigen

Jahrhunderts brachte Seguier in seinem Generalindex der vorhandenen Inschriften ungefähr 50,000 zusammen. Nach Italien mögen die meisten dem südlichen Frankreich zukommen. In den Rheinländern gefundene zählt Steiner (Codex inscriptionum rom. Rheni) 1003 auf: aus der Schweiz Orelli (Collect. T. I. n. 209 ff. und Analecta n. 5025 ff.) 273. Verhältnissmässig wenige aus jener Gesammtsumme sind auf Metall, ungeachtet der überaus grossen Anzahl derselben im Alterthum, da das Bedürfniss oder die Gewinnsucht zu leicht das Einschmelzen herbeiführte. — Die ältesten röm. Inschriften stellt zusammen Lanzi Sagg. I. 108. Die älteste, mit Sicherheit chronologisch zu bestimmende Inschrift unter den noch vorhandenen ist die Grabschrift des L. Scipio Barbatus (Consul 456 d. St.). Epigraphische Urkunden werden aber aus der frühsten Zeit Roms als noch in der Kaiserzeit erhalten angeführt, wie die eherne Stele des Servius Tullius (Dionys. IV., 26.) u. A. Es wird daher C. O. Müller's Vermuthung (Etrusk. II., 312.), welcher die römische Sprache erst um 300 d. St. zur Schriftsprache werden lässt, von Mommsen (Unterital. Dialekte S. 27.) mit Recht für ganz unglaublich erklärt.

2) Ueber die wichtigsten Sammlungen von römischen Inschriften, welche in vielen Fällen mit den Museen und Antikensammlungen vereinigt sind, vergl. C. O. Müller, Handb. d. Archäol. §. 264 ff. und unter den folgenden §. A. III.

3) Liv. Hist. VI., 1. — Rarae per eadem tempora literae fuere, una custodia fidelis memoriae rerum gestarum et .... etiam si quae in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque erant monumentis, incensa urbe pleraeque interiere. — Suetonius in Vespas. cap. VIII. Ipse restitutionem Capitolii agressus; .... aerearumque tabularum tria millia, quae simul conflagraverant restituenda suscepit. — Bei einem Brande des Palatiums unter Commodus gieng gleichfalls eine Menge epigraphischer Urkunden zu Grunde. Dio Cass. LXXII., 24. So waren unter den spätern Kaisern die meisten ältern Originalurkunden des Reichs auf Erztafeln verloren gegangen. Becker, Röm. Alterthümer I. S. 27.

4) Bemerkenswerth ist das Interesse, welches Cola Rienzo den römischen Inschriften zuwendete, durch die frühe Zeit und durch die praktisch-politische Anwendung, welche er von ihnen, namentlich von der lex regia Vespasiani machte (Schlosser, Universalhistorische Uebersicht des Alterthums. III., 1. S. 279. Pappecordt Cola di Rienzo S. 63 u. 75.). Ueber die nachher eintretenden Betrügereien auf diesem Gebiet gilt im Allgemeinen die Bemerkung Maffei's (Ars crit. lapidaria. Lib. III. cap. II. p. 158.): Cum his vetustatis spoliis iam a decimo sexto saeculo ineunte atria, horti, villae in Italia exornari coepissent, videreturque non omnibus elegantiae et munificentiae numeris satisfecisse, qui istiusmodi cimeliis careret, fuerunt tunc qui, cum sincera non essent ad manus, eorum imitatione spuria confingi paterentur vel saltem ad loculos omnes venuste complendos fictitia cum legitimis admisceri. Ueber den berüchtigtsten unter diesen Fabricanten falscher Inschriften, den Neapolitaner Pirro Ligorio, s. Orelli Collect. T. I. p. 43. Der ganze Gegenstand wird weiter unten in dem Abschnitt „Kritik der Inschriften" wiederholt zur Sprache kommen.

5) Wie z. B. mehrere Senatsconsulte bei Frontinus De aqeuaductib. oder die Aufschrift, welche Pompeius auf den von ihm nach einem Gelübde erbauten Tempel der Minerva setzen liess, bei Plinius Hist. natur. VII., 27. und Anderes dieser Art. Ein Verzeichniss der durch die alten Schriftsteller uns erhaltenen Inschriften gibt Maffei Art. crit. lapid. Lib. II. cap. II. 12. p. 34—50. und Haubold Monumenta legalia p. XVIIIsqq.

6) Treue und genaue Fac simile von Inschriften ersetzen allerdings am besten die Originalien, und sind für Erklärung und Kritik derselben am förderlichsten. Aber wenn die Nachbildung nicht in der Weise genau ist, dann ist es gleichgiltig, ob man für den Abdruck der Inschriften Capitalschrift oder die gewöhnliche kleinere Schrift nimmt.

§. 4.

Die Hilfsmittel zu dem Studium der römischen Epigraphik bestehen zunächst in den zahlreichen literarischen Werken dieses Fa-

ches, dann in allen Theilen der Alterthumskunde, welche sich auf die Kenntniss der römischen Sprache, sowie der Geschichte und des ganzen Lebens der Römer beziehen. Aus der grossen Masse der Literatur der römischen Epigraphik werden wir hier nur die wichtigsten Werke allgemeinern Inhaltes aufführen; alle Werke, welche sich auf einzelne Theile der Epigraphik, auf einzelne Classen von Inschriften oder einzelne Inschriften selbst beziehen, sollen an der gehörigen Stelle jedesmal angeführt werden. Jene allgemeinen Werke lassen sich auf drei Classen zurückführen, als: A. Sammlungen von Inschriften; B. Theoretische Werke über die gesammte Inschriftenkunde; C. Vermischte Werke.

Wir wollen hier aus einer jeden dieser drei Abtheilungen die dahin gehörenden Werke durch blosse Angabe des Namens der Verfasser anführen, indem wir hinsichtlich der vollständigen Titel auf das diesem Handbuche beigegebene alphabetische Bücherverzeichniss verweisen.

A. Die Sammlungen von Inschriften sind: I. Systematische Sammlungen, grössere und kleinere; II. Chorographische und topographische Sammlungen; III. Museographische Sammlungen; IV. Vermischte Sammlungen.

Zu den grossen Sammlungen unter I. gehören: *Apianus*, *Smetius*, *Gruter* (dazu: *Müller*, *Saxius*, *Schurzfleisch*), *Reinesius*, *Fabretti*, *Muratori* (dazu: *Bimard de la Bastie*, *Cannegieter*, *Saxius*), *Donatus*, *Donus*, *Passionei*, *Osann*, *Orelli*. Kleine Chrestomathien, aber gleichfalls allgemeiner Art: *Fleetwood*, *(Polcastro) Romanarum inscriptionum fasciculus*; der erste Theil dieses Handbuches *(Delectus inscriptionum)*.

II. Zu den chorographischen und topographischen Sammlungen von Inschriften gehören, ausser den eigentlich epigraphischen Werken, hierher alle ausführlichern und gründlichern Specialgeschichten aller derjenigen Länder und Orte, deren Geschichte in die römische Zeit zurückgeht und für welche die dort gefundenen römischen Inschriften die ältesten Quellen ihrer Geschichte bilden. Bei der grossen Masse solcher Specialgeschichten müssen wir uns auf die Anführung solcher Werke darunter beschränken, welche in epigraphischer Beziehung von vorzüglichem Werthe sind, wobei wir überdiess Deutschland vorzugsweise berücksichtigen werden. Voraus stellen wir drei topographische Sammlungen, welche zugleich die drei ältesten gedruckten Bücher aus dem Kreise der römischen Epigraphik sind, als: die von *Conrad Peutinger* veranstaltete Sammlung der römischen Inschriften zu *Augsburg* vom Jahr 1505 (s. Peutinger); die Sammlung von *Huttich* über Inschriften zu Mainz (1520) und die Sammlung römischer Inschriften aus der Stadt Rom von *Jacob. Mazochius* (1521).

Wir lassen nun die Angabe chorographischer und topographischer Inschriftensammlungen nach den hier aufgezählten Ländern folgen.

Ueber Italien überhaupt s. *Fabricius*, *Schrader*. Einzelne Länder: Toscana: *Gori*; Hirpinum: *Mommsen*; Umbrien: *Noel*; Nea-

pel: *Marmi antichi*; Sicilien: *Gualter, Torremuzza.* Einzelne Städte und Stadtgebiete, wobei diese Sammlungen öfters mit den museographischen Sammlungen derselben Städte zusammenfallen, und zwar in Oberitalien: Brescia: *Labus;* Cremona: *Bianchi;* Luna: *Promis;* Mailand: *Labus;* Modena: *Cavedoni*; Padua: *Salomonius, Orsati* (Ursatus), *Tomasini, Furlanetto, Muzzi;* Pavia: *Aldini;* Venedig: *Cicogna;* Verona: *Maffei;* Mittel- und Unter-Italien: Allifani: *Guaerini*; Ameria: *Mommsen;* Antrodocco: *Urlichs;* Bubianum: *Garucci;* Benevent: *Vita;* Bologna: *Malvasia*; Gabii: *Heeren, Visconti;* Herculanum: *Walch;* Neapel: *Capacius;* Perugia: *Vermiglioli;* Pompeji: *Avellino, Jorio, Inscriptiones Pompeianae;* Reggio: *Moris;* Rimini: *Amadutius;* Sorrent: *Copasso*; Veji: *Canina*; Veletri: *Cardinali;* Vibone: *Capialbi.*

Von museographischen Werken über Sammlungen von Inschriften in Italien führen wir folgende an: Ueber die Sammlung auf dem Capitol (stanza lapidaria s. *Guasco, Platner* und *Bunsen;* Beschreibung Roms Th. III. S. 148; über die Vaticanische Sammlung (Galleria lapidaria); *Platner* und *Bunsen* Th. II. S. 29. Ferner: *Oliverius* (Pesaro); *Ricolorio* (Turin); *Maffei* (Verona); *Marini, Fea* (Villa Albani); *Biagi* (Museum Nani); *Bianchi* (Cremona); *Biondi* (Monumenti Amaranziani); *Lama* (Parma); *Cicogna* (Venedig); *Brunati* (Museum Kircherianum); *Cavedoni, Furlanetto* (Este); *Furlanetto* (Padua); *Labus* (Brescia, Mantua); *Malmusi* (Modena); *Rocchi* (Meldesla); *Marmora Tauriniensia* (Turin); *Gori* (Marmora Strozziana); *Signore* (Marmi Riccardiani); *Visconti* (Museo Jenkins).

Ueber die in Frankreich gefundenen römischen Inschriften sind anzuführen von Werken allgemeinen und vermischten Inhalts: *Memoires de l'Academie des inscriptions*; *Maffei Galliae antiquitates; Caumont Bulletin* und *Cours d'antiquités*; die Memoires der verschiedenen Alterthumsvereine *(des antiquaires de France; de la Morinie; de la Normandie)*; von chorographischen und museographischen Werken über einzelne Gegenden und Städte; über das südliche Frankreich: *Millin;* Elsass: *Schoepflin*, *Oberlin*, *Schöringer, Strobel;* über die Inschriften zu Lyon: *Artaud*, *Boissieu;* zu Aix: *Rouard;* zu Arles: *Dumont*; zu Langres: *Mahudel;* zu Marseille: *Notice* u. s. w.; zu Paris: *Montfaucon, Clarac.*

Ueber Spanien und Portugall gehören aus unserm bibliographischen Anhange hierher von allgemeinern epigraphischen und historischen Werken die Namen: *Occo*, *Maiansius* (Verzeichn. A.), *Mariana, Schott*, *Ponz*, *Masdeu* (Verzeichn. B.); über einzelne Landschaften und Orte: *Finestras*, *Laborde* (Catalonien); *Interpretatio inscriptionum* (Baetica); *Ramis* (Minorca); *De Viu* (Estremadura); *Wernsdorf* (Balearische Inseln).

Deutschland mit der Schweiz, den Niederlanden und den Nordischen Reichen. Schweiz: s. *Orelli; Mittheilungen der antiqar. Gesellschaft zu Zürich*; desgleichen zu *Basel*; *Haller* (Helvetien), *Barthes* (Solothurn), *Recueil* (Pays de Vaud), *Roth*

(Canton Basel). Ueber die Niederlande s. *Janssen, Leemanns;* Belgien: *Roulez; Bulletin de l'Academ. de Bruxelles* T. X. p. 187. Dänemark: *Schroeder.* Ueber die Rheinlande überhaupt siehe *Steiner, Borghesi* (Iscrizioni del Rheno), *Lersch;* von einzelnen Gegenden und Orten über Baden s. *Gräff, Lamey, Rappenegger, Zell* (Verzeichn. A.), *Leichtlen, Mone, Schriften des bad. Alterthumsvereines* (Verzeichn. B); bayrische Rheinpfalz: *Jäger, Jahresberichte des histor. Vereins der Pfalz:* Hessen: *Fuchs,* Lehne, *Klein, Knapp, Steiner Archiv, Zeitschrift des Vereins zu Mainz, Katalog der Alterthümer zu Mainz, Walter* (Darmstadt). Niederrhein: *Hüpsch, Fiedler.* Von den übrigen deutschen Ländern: Ueber Würtemberg s. *Denkmale, Jaumann, Pauly, Leichtlen, Memminger, Stälin.* Bayern: *Hefner, Peutinger, Raiser, Stark, Thiersch.* Deutsche Länder der österreichischen Monarchie: *Arneth, Hefner, Muchar, Seidl, Steinbüchel.* Siebenbürgen: *Fridvalsky, Neigebauer.*

Grossbrittanien: s. *Camden, Lister, Rosley, Stuart, Stukely.* Von museographischen Sammlungen: *Maittaire; Synopsis of the British Mus.* Länder an der Ostküste des adriatischen Meeres: *Borghesi* (Iscrizioni Dalmatine); *Cyriacus Anconitanus* (Illyrien); *Kandler* (Triest); *Kellermann* (in Jahn Specim. p. 105. Dalmatien); *Labus* (Triest); *Lanza* (Salona); *Lucius* (Dalmatien); *Strange* (Istrien und Dalmatien); *Zachariae* (Salona); *Zanetti* (Dalmatien). — Europäische Türkei: *Lebas, Vidua* (Türkei); *Sievert, Zamosius, Bullettino dell' inst. archeol.* 1844. p. 90. (Dacien).

Aussereuropäische Länder: Algerien: *Azema, Hase, Labat, Letronne, Ravoisié, Renier.* — Tunis: *Pellisier, Strange.* — Aegypten: *Letronne, Niebuhr.* — Kleinasien: *Bankes, Lebas, Leake, Richter.*

IV. Zu den vermischten epigraphischen Sammlungen gehören folgende Namen des Verzeichnisses A: *Bouhier, Cardinali* (Luigi), *Chandler, Göttling, Martini, Melchiorri, Orsato* (Marmi eruditi), *Pococke.*

B. Lehrbücher und andere theoretische Werke über die gesammte römische Epigraphik. Hiervon sind ihrem Werthe nach voranzustellen: *Zaccaria* (Istituzione) und *Morcelli* (De stilo). Im Uebrigen gehören noch hierher (Verzeichn. A.): *Boldoni, Bugarza, Grotefend* (in der Encyklop. von Ersch und Gruber), *Spotorno, Vermiglioli* (Lezioni di archeologia), *Zell* (in Pauly's Realencycl.).

C. Zu den *vermischten Werken,* welche unter den Hilfsmitteln der römischen Epigraphik in Betracht kommen, zählen wir: 1) epigraphische Schriften über mehrere einzelne Theile der römischen Epigraphik; 2) grössere *Sammelwerke,* worin unter andern Schriften auch Schriften über römische Inschriften vorkommen; 3) Schriften gelehrter Gesellschaften; 4) Zeitschriften. Alle von uns hier anzuführenden Werke sind in dem Verzeichnisse B enthalten, und es gehören darunter zu Nr. 1. der oben angegebenen vier Rubriken folgende: *Agostino, Caryophilus, Cyriacus Anconitanus* (Commentarii), *Dale, van; Hagenbuch Epistolae, Haltmann, Jahn* (Specimen), *Mas-*

deu (Dodici opuscoli), *Odericus*, *Spon* (Miscellanea), *Symeon*, *Zachariae* (Excursus). Als grössere Sammelwerke (Nr. 2) führen wir aus dem Verzeichnisse B an: *Gori* (Symbolae), *Graevii Thesaur. antiquitatum roman.* mit den Fortsetzungen, *Montfaucon* (Antiq. expliquée), *Pitiscus* (Lexicon). *Pauly* (Real-Encyklopädie der classischen Alterthumswissenschaft), *Spon* (Miscell.) Unter den Schriften gelehrter Vereine (Nr. 3) sind unter den neuern Schriften dieser Art besonders reichhaltig für römische Epigraphik die Publicationen des *Instituto di correspondenza archeologica zu Rom* (s. *Annali* und *Bulletino*). Die in den Schriften gelehrter Gesellschaften vor dem Jahre 1817 vorkommenden epigraphischen Abhandlungen aus dem Gebiete der römischen Inschriftenkunde sind verzeichnet in *Reuss Repertorium commentationum* Tom. VIII. p. 72 sqq. Als von Interesse für römische Epigraphik heben wir folgende Gesellschaften hervor; aus Italien: *Academia romana ponteficia di archeologia*: die *Akademie von Turin*; das *Lombardische Institut*. Aus Frankreich: die *Academie des inscriptions*; der Verein der Alterthumsfreunde in Frankreich (*Memoires des antiquaires de France*) und die andern antiquarischen landschaftlichen und Localvereine. Aus Deutschland: die *pfälzische Akademie* (*Academia Theodoro-Palatina*): die *bayerische Akademie der Wissenschaften*: die *Societas latina Jenensis*; die *Sächsische Akademie zu Leipzig*; die *k. k. Akademie zu Wien*; die Schriften der zahlreichen *historischen und antiquarischen Vereine* in Deutschland in denjenigen Gegenden, welche noch zahlreiche Denkmäler aus der Zeit der Römer haben. Darunter sind besonders hervorzuheben die *Jahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande*; die *historischen Vereine* zu *Wiesbaden*, *Mainz*, *Speyer*; die historischen Vereine in *Bayern*, *Würtemberg*, *Oesterreich* (s. Walter Repertorium über die Schriften sämmtlicher historischen Gesellschaften in Deutschland. Darmstadt 1845.). Aus den Niederlanden und Belgien: die *Societas Rheno-Traiectina*; die *Akademie zu Brüssel*. Aus der Schweiz: die historischen und antiquarischen Vereine zu *Basel* und *Zürich*. Aus England: der *Alterthumsverein zu London* (*Archeologia*), die *königliche Societät der Literatur*. Von literarischen Zeitschriften (Nr. 4) führen wir zu unserm Zwecke an: *Gerhard's Archäologische Zeitung* und deren Fortsetzung: *Denkmäler und Forschungen*; *Zeitschrift für Alterthumswissenschaft*; *Jahn's Jahrbücher für Philologie*. Von auswärtigen Zeitschriften sind anzuführen: *Giornale arcadico*, *Biblioth. italiana*, *Avellino Bulletino archeologico Napolitano*; ferner ausser *Millin's Magazin encyclopedique*, *Annales encyclopediques* und *Journal des Savans* die *Revue archeologique* und *Revue de philologie*.

§. 5.

Wenn wir nach dieser Uebersicht der Werke allgemeinen Inhalts aus der Literatur der Epigraphik einen Ueberblick auf die Geschichte dieses Theiles der römischen Alterthumskunde, auf

dessen Beginn und weitere Entwicklung werfen, so zeigen sich folgende Ergebnisse. In dem römischen Alterthum selbst fanden diese Denkmäler keine Sammler und Erklärer, wie wir dieses von den griechischen Inschriften wissen. Die römischen Geschichtschreiber haben uns zwar manche öffentlichen Urkunden (Verträge, Friedensschlüsse, Gesetze) erhalten, doch macht man ihnen den Vorwurf, dass sie die epigraphischen Urkunden von historischer Bedeutung, wenn auch nicht ganz unbeachtet liessen, doch weder häufig noch genau genug benutzten. [1]) Sonst sind noch unter den römischen Schriftstellern von einem nähern Interesse für die Geschichte der römischen Epigraphik: Julius Frontinus De aquaeductibus, in welches Werk mehrere epigraphische Urkunden (Senatsbeschlüsse und Gesetze) aufgenommen sind, und die dem Grammatiker Valerius Probus zugeschriebene, aber wahrscheinlich aus späterer herrührende Schrift De interpretandis notis Romanorum, worin Abkürzungen der Schrift besonders in öffentlichen Urkunden erklärt werden. In den nächsten Jahrhunderten nach dem Umsturz des römischen Reiches lässt sich weder die Veranstaltung von Sammlung der noch vorhandenen Inschriften, noch auch eine wissenschaftliche Bearbeitung derselben erwarten. Die älteste noch übrige Sammlung von Copien alter Inschriften, und zwar aus der Stadt Rom, enthält ein Pergamentcodex aus dem X. oder XI. Jahrhundert in dem Kloster Einsiedeln. [2]) Von dem Interesse Cola Rienzi's für die Inschriften war oben bei dem Ueberblicke über die Geschichte und die Schicksale dieser alten Denkmäler die Rede. Bei der Wiederherstellung der Wissenschaften und bei dem erneuten Studium der Alten wendete man sich zwar vorzugsweise den Werken der alten Literatur zu, aber schon seit dem XV. Jahrhundert fehlte es in Italien auch nicht an eifrigen Sammlern von Inschriften, sowohl in einzelnen Gegenden dieses Landes, als in andern Ländern, von deren Sammlungen noch mehrere in Handschriften vorhanden sind. Unter diesen ist zuerst zu nennen *Cyriacus Anconitanus*, welcher auf Veranlassung und mit Unterstützung des Pabstes Nicolaus V. mit grossem Eifer Reisen zur Aufsuchung von Inschriften unternahm, namentlich nach Illyrien und Griechenland. Er war längere Zeit im Verdacht, als habe er einen grossen Theil der von ihm angeblich abgeschriebenen Inschriften fälschlich erdichtet. Aber seitdem seine handschriftlichen Sammlungen im Druck erschienen sind (s. oben §. A. II.) und seit sich ergeben, dass die unter seinen handschriftlichen Sammlungen vorkommenden, als erdichtet befundenen spanischen Inschriften nicht von ihm herrühren, sondern später erst seinen Sammlungen beigegeben wurden, so ist Cyriacus von diesem Verdachte befreit. [3]) An ihn reihen sich in Beziehung auf die in Italien vorhandenen Inschriften *Joannes Jucundus* aus Verona, mit Lorenz von Medicis befreundet, welcher eine Sammlung Abschriften von mehr als 2000 Inschriften zusammenbrachte; *Felix Felicianus* von Verona, *Joan. Marcanova* von Pavia und mehrere Andere. [4]) Dieses Interesse für die alten

Inschriften beruhte nicht blos auf dem Streben, auch durch diese Denkmäler das Alterthum kennen zu lernen, sondern zugleich auf dem praktischen Zweck, dadurch Muster und Erleichterung für das eigne Verfertigen von Inschriften zu gewinnen. Die erste Bekanntmachung alter Inschriften durch den Druck geschah aber nicht in Italien, sondern diesseits der Alpen durch *Peutinger's* Sammlung der zu Augsburg und in der dortigen Gegend vorhandenen Inschriften (1508). Erst sechzehn Jahre nachher erschien in Italien die erste Inschriftensammlung im Druck: „Die Inschriften der Stadt Rom", durch den Buchdrucker *Jacob Mazochi* gedruckt aber nicht verfasst.[5]) Auch das Verdienst, die erste grössere allgemeine Sammlung von Inschriften veranstaltet zu haben, gebührt den Deutschen. Zwei Professoren von Ingolstadt, der berühmte Mathematiker *Petr. Apianus* (Binewitz) und der Poet *Bartholom. Amantius* führten dieses Unternehmen aus, unterstützt durch die Freigebigkeit Raimunds von Fugger (1534). Von da an, das sechzehnte und den grössten Theil des siebenzehnten Jahrhunderts hindurch waren es vorzugsweise deutsche und niederländische Gelehrte, welche die römische Epigraphik pflegten und förderten. Nach der weniger bedeutenden Sammlung des *Georg Fabricius* (1550) und nach der grössern, welche *Martin Smetius* aus Brügge während eines sechsjährigen Aufenthaltes in Italien zu Stande gebracht hatte (1578), die aber erst nach seinem Tode herausgegeben wurde auf Kosten der Republik Holland und mit Zusätzen bereichert von Justus Lipsius (1588), erschien die umfassende grosse Sammlung von Inschriften durch die Bemühung des *Janus Gruterus* (Gruytère), *Joseph Scaliger* und *Marcus Welser* (1603). Gruter hatte dabei auf die Veranlassung Scaliger's den Hapttheil der Arbeit, die Redaction des Ganzen übernommen, Scaliger fertigte die Indices; Welser war besonders thätig durch Herbeischaffung des Materials vornehmlich aus den Bibliotheken und Buchhandlungen Italiens. Dieses Werk macht Epoche in der lateinischen Epigraphik; es gab diesem Studium eine neue Grundlage und einen neuen Aufschwung. Die grosse Theilnahme und Unterstützung, welche Gruter bei seinem Unternehmen unter den Gelehrten in allen Theilen des gebildeten Europa fand, zeigt eben so sehr das Zeitgemässe desselben, als es den damaligen Zustand und die Verbreitung der epigraphischen Studien zu erkennen gibt. Ungeachtet der grossen Wichtigkeit dieser umfassenden Sammlung und der hohen Verdienste der Gründer derselben, hat sie auch in der dritten von J. G. Graevius unternommenen, von Eduard Holten und Peter Burmann d. J. vollendeten Ausgabe ihre Mängel. Diese bestehen vornehmlich darin, dass bei der Aufnahme der Inschriften und bei der Behandlung des Textes die Kritik nicht genau und sorgfältig genug ist; dass der Text der Inschriften, wie ihn frühere Sammlungen geben, oft wenn auch scharfsinnig und glücklich, doch ohne Angabe der nur auf Conjectur beruhenden Abweichungen, vielfach geändert worden ist; dass viele Inschriften wiederholt vorkommen.[6])

Eine Fortsetzung und Vervollständigung des Gruter'schen Thesaurus gab der gelehrte Arzt *Thomas Reinesius* in seinem Syntagma inscriptionum (1682). Er hatte, wie auch Gruter, nicht die Gelegenheit, alte Inschriften selbst zu sehen und zu untersuchen; er schöpfte seine Materialien aus den Papieren andrer Sammler (Holstein, Langermann, Piccart), daher er auch bei seiner Kritik der Texte zu Aenderungen geneigter ist. Seine erklärenden Anmerkungen zu vielen der von ihm gegebenen Inschriften sind höchst schätzbar. Einen neuen Zuwachs gewährte die von *Marquard Gude* veranstaltete Sammlung, welche er theils durch eigne Benutzung von Originalinschriften, theils und vorzugsweise durch Benutzung der Papiere früherer Gelehrten (Strozzi, Saumaise, Chifflet, Ryck) und besonders der handschriftlichen Sammlung des berüchtigten Falsarius *Ligorius* zu Stande brachte. Dieser zuletzt angeführte Umstand beeinträchtigt den Werth der Gude'schen Sammlung in einem hohen Grade, gewährt uns übrigens durch die genaue Bezeichnung einer jeden Inschrift, welche daher genommen ist, den Vortheil, dass man in andern Sammlungen die oft ohne Anführung der Quelle gegebenen, von Ligorius herrührenden Inschriften um so eher als solche erkennen kann. Wenn nun auch durch das Zustandebringen dieser grossen Sammlungen den deutschen und niederländischen Gelehrten bis zum Ende des siebenzehnten Jahrhunderts der Vorrang im Gebiete der römischen Epigraphik gebührt, so beruhen die bis jetzt durch sie gewonnenen Resultate doch vorzugsweise nur auf dem Sammeln und Ordnen des Materials. In derselben Periode (XVI. und XVII. Jahrhundert) zeigen sich in den andern europäischen Ländern gleichfalls rege Bestrebungen, besonders in Italien. Hier wurden vornehmlich in dem XVII. Jahrhundert fortwährend Sammlungen von Inschriften bekannt gemacht, sowohl locale (wie die sicilianischen Inschriften von *Gualtero* (Walter), die Paduanischen von *Salomoni,* die Bolognesischen von Malvasia), als auch nach andern Gesichtspunkten zusammengestellt, wie von *Ursini* die Gesetze und Senatsconsulte (1583 Rom.), *Falconeri's* Inscriptiones athleticae und *Ferret's* Musae lapidariae; wie nicht minder Monographien über einzelne Inschriften, wie von *Noris* über das Cenotaphium Pisanum, von *Ciacconi* über die Columna rostrata. Schon vorher wurde in Italien — und hier zuerst — von der Epigraphik eine fördernde Anwendung auf andere Theile der Alterthumskunde gemacht, so von *Aldus Manutius* auf die lateinische Orthographie und von *Onuphrius Panvinius*, *Carl Sigonius* bei ihren Arbeiten über die römischen Staatsalterthümer. Aber dasselbe XVI. Jahrhundert brachte bei dem zunehmenden Interesse für diese Denkmäler auch betrügerische Erfinder und Verfälscher von Inschriften hervor, unter denen der schon genannte *Pirro Ligori* der fruchtbarste und berüchtigtste ist. Eine zweckmässige Anwendung der Inschriften machte in Frankreich der gelehrte *Barnabas Brissonius* zur Aufhellung des römischen politischen und juristischen Geschäftsstyles, so wie der verschiedenen Formeln

in seinem reichhaltigen Werke De formulis. Ausser ihm machten sich bald nachher *Sirmond* und *Chifflet* durch epigraphische Arbeiten bekannt. Besonders thätig zeigte sich aber auf diesem Gebiete *Jacob Spon* durch Sammlung und Erklärung epigraphischer Denkmäler.[7]) In derselben Periode schrieb in Spanien ein Bischof *Agostino* seine Dialogen über Münzen und Inschriften; man sammelte auch dort jene alten Denkmale, wovon *Adolph Occo* eine Anzahl herausgab (Heidelberg 1596) und wendete sie zur Aufhellung der vaterländischen Geschichte und Alterthümer an, wie dieses *Andreas Schott* that (Hispania illustrata). Diesen und andern Arbeiten macht man jedoch ihren Mangel an Kritik hinsichtlich der Aufnahme von unechten Inschriften zum Vorwurf, so wie denn überhaupt gerade unter den angeblich in Spanien aufgefundenen römischen Inschriften verhältnissmässig die meisten unechten vorkommen sollen. Etwas später, seit dem XVII. Jahrhundert, wurden auch in England die römischen Inschriften gesammelt und für die Landesgeschichte benutzt durch *Wilhelm Camden* (Britannia. Londin. 1607.). Die wenn auch kleinere, aber über alle Classen von Inschriften sich erstreckende Sammlung von *Wilhelm Fleetwood* (Lond. 1691) deutet dadurch, dass sie vornehmlich, wie der Titel erklärt, für die studirende Jugend bestimmt ist (in usum iuventutis rerum antiquarum studiosae) ein allgemeineres Interesse für diese epigraphischen Studien an.

1) Ueber die griechischen Sammler griechischer Inschriften siehe Franz Elementa epipraphices graecae. Berol. 1839. p. 9. Ueber die geringe Benützung alter epigraphischer Urkunden von Seiten der römischen Historiker sagt Niebuhr (Röm. Gesch. Th. I. S. 256. 1. Ausg.): „Nur was sich Annalen nannte, ward, als Geschichtschreiber entstanden, beachtet; Denkmäler und Urkunden hingegen blieben unbenutzt; vielleicht aus Nachlässigkeit, vielleicht weil sie sich mit der dichterischen Sage nicht in Uebereinstimmung bringen liessen und man den Werth einer fragmentarischen urkundlichen Geschichte noch nicht zu würdigen wusste. ...... In Rom ward diese Quelle vielleicht nur von L. Cincius und C. Macer mit Sinn und einigem Fleiss in einem geringen Maase benutzt. Allerdings waren die römischen Urkunden aus der ältesten Zeit ärmlich gegen Athens und fast aller griechischen Städte historische Reichthümer." Polybius hat zwar selbst öffentliche Urkunden erhalten (wie die Bündnisse mit Carthago III., 22); Dionys von Halikarnass und Livius berufen sich mehrmal auf solche Urkunden, ohne jedoch eine genauere und durchgeführtere Benützung derselben zu zeigen (Lachmann De fontibus Livii I. §. 6. p. 13 ff.); ähnlich Appianus (Egger Examen des historiens d'Auguste p. 251.). Wie frei Tacitus den Inhalt öffentlicher Aktenstücke wieder gibt, davon kann als Beispiel dienen, wie er über den Inhalt einer noch auf einer ehernen Tafel vorhandenen Senatsrede des Kaiser Claudius referirt (Annal. XI., 24. vergl. Claudii Imperatoris Oratio super civitate Gallis danda. Ed. Carol. Zell. Friburg. 1833.). In den Scriptores historiae augustae sind manche öffentliche Actenstücke, namentlich beträchtliche Auszüge aus den Acta diurna und Acta senatus enthalten.

2) Abgedruckt bei Mabillon Vetera Analecta p. 357, im Ganzen 80 Inschriften. Die Handschrift wird von Mabillon bezeichnet als: membraneus codex optimae notae ante annos octingentos scriptus. Die Echtheit der Inschriften wird auch von Orelli anerkannt. Collect. vol. II. p. 373. §. 24.

3) Tiraboschi Storia della letteratura Italiana. Tom. VI. P. I. p. 263. Ed. Milan. 1824. Orelli Coll. Tom. I. p. 24. s. v. Cyriacus Anc. Aus Cyriacus ent-

lehnt scheint grossentheils zu sein die handschriftliche Sammlung von Inschriften und von Abbildungen alter Denkmäler von Juliano Giamberti di San Gallo vom Jahr 1465 in der Barberinischen Bibliothek zu Rom (Marini Att. Arval. T. II. p. 721.), wovon sich in der königl. Bibliothek zu Paris (Vol. V. Fol. 520.) eine Abschrift befindet. S. Osann zu Stuart's Alterthümer von Athen. II. Bd. S. 448. Deutsche Uebersetzung.

4) Ueber die hier genannten Sammler von Inschriften und Andere aus dieser Zeit s. Burmann Praef. ad Gruter. Thesaur. p. 3. Reines. Praef. Von der Sammlung des Joannes Secundus sind gegenwärtig noch zwei kostbare Handschriften (preziosissimi codici) auf der Bibliothek Magliabecchi und auf der Bibliothek des Domcapitels zu Verona, wie Vermiglioli (Lezioni elementari d'Archeolog. Vol. II. p. 160.) berichtet. Sammler noch vor Jucundus (Fra Giocondo) werden angeführt von Melchiorri Bulletin. archeolog. 1842. p. 132. 133. Ueber Berardenco, der in der Mitte des XV. Jahrhunderts römische Inschriften sammelte, s. Gazzera in Memorie dell' academ. di Torino. T. XXXIII. p. 199, wo er genannt wird indefesso e si puo dire primo tra raccoglitori intelligenti d'iscrizioni in Italia; über Poggio's Sammlung von Inschriften s. Becker Handbuch der römischen Alterthümer. I. S. 73.

5) Auf dieses Verdienst der Deutschen, die erste locale sowie die erste allgemeine Sammlung römischer Inschriften durch den Druck bekannt gemacht zu haben, ehe noch Etwas der Art in Italien unternommen war, macht mit besonderm Nachdruck aufmerksam ein schon 1777 geschriebener Aufsatz „Merkwürdigkeiten zur Ehre der Deutschen" in den Rheinischen Beitragen zur Gelehrsamkeit. Mannheim 1777. I. Jahrg. 2. Heft. Auch enthalten genauere bibliographische Werke, wie Ebert's Bibliograph. Lexicon unter d. M. Peutinger Nr. 16550. das Richtige. Dennoch wird auch jetzt noch zuweilen die kleine bei Jacob Mazochi gedruckte Sammlung römischer Inschriften irrthümlich als das erste epigraphische Buch angeführt: so in Ersch und Gruber's Encyclopäd. unter dem Wort: Aufschrift. Th. VI S. 323. Nach Marini's Urtheil (Att. arv. p. 367) ist diese Sammlung von Andrea Fulvio verfasst, oder, wozu er sich mehr noch hinneigt, es ist ein Werk mehrerer Verfasser. Vergl. Orelli s. v. Mazochi I. p. 57.

6) Die Namen der Gelehrten, welche Beitrage zu dem Thesaurus lieferten, gibt Gruter in der Vorrede an. Bei den Bemerkungen über diese Sammlung, sowie über die nachher aufgezählten folgt der Verf. grossentheils dem Urtheile Hagenbuch's und Orelli's in Dessen Collect. Vol. I. p. 29 ff. Artis criticae lapidariae supplement. literarium; unter den betreffenden Artikeln. Ueber Ligorius namentlich s. daselbst p. 43. und Borghesi bei Jahn. Specim. Praef. p. XV.

7) Siehe diese Namen, wie die folgenden, in dem bibliographischen Verzeichnisse.

§. 6.

Von dem Ende des XVII. und Anfang des XVIII. Jahrhunderts an ist der Primat hinsichtlich der lateinischen Epigraphik, sowohl was die Menge, als den innern Werth der literarischen Leistungen betrifft, bei den italienischen Gelehrten. Eine natürliche Veranlassung hiezu gab die überaus grosse Menge von epigraphischen Denkmalen, welche hier vorzugsweise in einer bei weitem reichern Fülle als in irgend einem andern Lande aufgefunden wurden und noch fortwährend aufgefunden werden. Auch der Umstand trug zu dem lebhafteren Interesse für römische Epigraphik bei, dass man, wenn auch sonst, doch gerade in Italien besonders häufig bei jeder Veranlassung mit Vorliebe lateinische Inschriften für Gebäude und Monumente aller Art, so wie bei Festlichkeiten und andern vorübergehenden Gelegenheiten verfertigte; eine Sitte, welche einerseits durch den

Anblick so vieler alter epigraphischer Reste angeregt und erhalten wurde, andrerseits zur Beachtung und Benutzung derselben aufforderte, obgleich man freilich nach dem damals überhaupt herrschenden Geschmack sich ganz von dem einfachen Charakter der antiken Epigraphik entfernte. An der Spitze der italienischen Epigraphiker in der bezeichneten Periode steht *Raphael Fabretti*, sowohl durch den Umfang seiner Leistungen, als besonders durch die genaue und gründliche Behandlung.[1]) Nach ihm sind im Laufe des XVIII. Jahrhunderts unter den italienischen Gelehrten auf diesem Gebiete die bedeutendsten: *Ludwig Ant. Muratori*, *Scipio Maffei*, *Ant. Franz Gori*, *A. S. Mazochi*, *Franz Ant. Zaccaria*, *Gaetano Marini* und *Steph. Ant. Morcelli.* Die Thätigkeit dieser und einer grossen Anzahl andrer Schriftsteller von untergeordneter Bedeutung erstreckte sich auf die Bearbeitung von Sammlungen von Inschriften von grössern oder kleinern Umfang, nach allgemeinen oder besondern Gesichtspunkten; auf Monographien über einzelne Denkmale und einzelne Classen derselben; endlich auf didactische Werke, über die gesammte römische Epigraphik oder einzelne Theile derselben. Unter den Sammlungen nimmt die erste Stelle ein die grosse Sammlung von *L. A. Muratori* mit den Supplementen von *Sebast. Donato.* Durch diese umfassende Sammlung, welche ungefähr 15000 Inschriften enthält, hat sich der durch Umfang seiner Kenntnisse wie seine erstaunliche Thätigkeit berühmte Herausgeber um die Epigraphik ein grosses und bleibendes Verdienst erworben. Das Werk hat jedoch ähnlich dem Gruter'schen Thesaurus seine schwachen Seiten, welche freilich bei einem so grossen ausgedehnten Unternehmen schwer zu vermeiden sind. Man stellt an ihm aus: die nicht genau genug vorgenommene Benützung der frühern epigraphischen Werke, welche überdiess nur ganz allgemein angeführt sind, so dass die Vergleichung äusserst erschwert ist; manche willkürliche Aenderung im Texte der Inschriften; die im Vergleich mit Scaligers Indices zu Gruters Sammlung weniger reichhaltige Zahl und minder gute Einrichtung der Indices. Die Supplemente Donat's geben aus den nach Muratori erschienenen epigraphischen Werken, in verschiedenen Zeitschriften und in den Schriften gelehrter Gesellschaften zerstreuten Abhandlungen neuen Zuwachs und sind überdiess durch das hier zuerst erscheinende Werk Maffei's über die epigraphische Kritik, so wie durch die beigegebenen Abhandlungen von Bimard de la Bastie, Cannegieter und Christoph Saxe höchst schätzbar.[2]) Von kleinern Sammlungen gehört hierher ausser den Werken von *Gori*, *Oliveri*, *Maffei*, *Castelli* und *Passionei* noch *Bonada's* Sammlung von Inschriften in metrischer Form. Unter den Monographien machen sich als die bedeutenderen bemerkbar: *Philipp a Turre* Monumente des alten Antium; *Mattheo Egizio* über das Senatconsult De bacchanalibus; *Metastasio* über die lex regia Vespasiani, *Foggini* über die fasti, *Corsini* über die Praefecti urbis; *E. R. Viscanti* über die Grabschriften der Scipionen; *Mazochi* über die Hera-

kleensischen Tafeln, besonders aber *Marini* über die Protokolle der Arvalischen Brüderschaft, eine überaus reichhaltige Fundgrube für römische Epigraphik und überhaupt für römische Alterthumskunde. Ihm gehört unter den Epigraphikern jenes Jahrhunderts der erste Platz.[3]) Unter den theoretisch-didactischen Werken ist zuerst *Maffei's* Ars critica lapidaria zu nennen, (in Donati Supplement. Murator.) als die erste Schrift über diesen Gegenstand, überdiess in mancher Beziehung belehrend und anregend. Man stimmt jedoch allgemein darin überein, dass der Verfasser in seinen Behauptungen der Unechtheit der meisten von ihm angegriffenen Inschriften zu übereilt ist und jede Abweichung in einer Inschrift von der gewöhnlichen Form statt sie zu erklären oder sein Urtheil darüber zurückzuhalten sofort als Beweis der Unechtheit gelten lässt. Die erste das Ganze der römischen Epigraphik umfassende Anleitung gab *Franz Ant. Zaccaria*, Priester der Gesellschaft Jesu, ein gründlicher Kenner dieses Faches. Streben nach systematischer Anordnung und nach Vollständigkeit vereinigen sich in dem Werke mit einer reichen Masse von einzelnen Bemerkungen. Wenn auch in der Anordnung Manches zweckmässiger, Manches vollständiger darin behandelt seyn sollte: so ist dennoch diese Anleitung nicht blos als das erste bemerkenswerthe Unternehmen der Art, sondern durch ihren eigenen Werth ein sehr schätzbares Werk und bildet eine gute Grundlage für jede künftige Arbeit, die sich denselben Zweck setzt. Ein noch vorzüglicheres Werk auf diesem Gebiete lieferte ein andrer Priester der Gesellschaft Jesu, *Steph. Ant. Morcelli*, in seinen drei Büchern von dem lateinischen Lapidarstyl. (1784.) Der Inhalt desselben enthält nicht nur was die Ueberschrift anzeigt, sondern eine vollständige Anleitung zur Kenntniss der römischen Epigraphik. Dadurch dass der Verfasser den Gegenstand in drei gleichsam parallel laufenden Abtheilungen abgehandelt hat, in einem epideiktischen, didaktischen und paraskeuastischen Theile, wovon der eine systematisch geordnete Beispiele mit Erklärungen enthält, der zweite die theoretische Anleitung zur Kenntniss der alten Inschriften und der dritte eine praktische Anleitung zur Nachahmung derselben bei dem Verfasser neuer Inschriften gibt, — durch diese Einrichtung waren manche Wiederholungen nicht zu vermeiden und das Werk hat eine grössere Ausdehnung erhalten als unumgänglich nöthig war. Allein diese Bemerkung kann kaum in Betracht kommen in Vergleich mit den grossen Vorzügen des Werkes, welche sich zeigen in der reichen und zweckmässigen Auswahl von Beispielen, in der Vollständigkeit, gründlichen Gelehrsamkeit, reifen Beurtheilung und geschmackvollen Darstellung der ganzen Arbeit. Das Werk ist seit seinem Erscheinen der beste Führer auf dem epigraphischen Gebiete und würde gewiss auch in Deutschland diese Studien erfolgreich gefördert haben, wenn nicht sein Umfang und andre Umstände ein allgemeineres Bekanntwerden und eine allgemeinere Verbreitung desselben erschwert hätten. In Italien hat dieses Werk gewiss zur fortgesetzten

Pflege und Vorbereitung der epigraphischen Studien wesentlich beigetragen, welche Pflege auch in diesem Jahrhunderte nicht fehlt, ja durch so manches neu aufgefundene Denkmal besonders rege gehalten und wenn auch nicht durch umfangreichere Sammelwerke, aber doch durch zahlreiche und zum Theil treffliche monographische Werke mit glücklichem Erfolge befördert wird. Aus dem ersten Viertel dieses Jahrhunderts nennen wir in dieser Beziehung *Enn. Quir. Visconti, Vermiglioli, Lama, Fea, Clemente* und *Luigi Cardinali*; aus der Gegenwart: *Avellino, Cavedoni, Furlanetto, Giovanelli, Melchiorri, Minervini, Secchi* u. A., mit besonderm Erfolge: *Labus* und *Graf Bartolemeo Borghesi*, welcher letztere als die am allgemeinsten anerkannte Autorität auf diesem Gebiete gilt.

Ausserhalb Italien treten in den zwei letzten Jahrhunderten folgende Personen und Leistungen in dem Fache der römischen Epigraphik als die bemerkenswerthesten auf. In Frankreich erinnert die Akademie der Inschriften durch ihre Leistungen auf dem epigraphischen Gebiete in früherer Zeit mehr an ihre Aufgabe, lateinische Inschriften im Interesse des französischen Ruhmes zu verfassen, als an zahlreiche und bedeutende Arbeiten zur Sammlung und Erklärung alter römischer Inschriften. Doch enthalten ihre Schriften auch in letzterer Beziehung manche schätzbare Abhandlungen von *Baudelot, Barthelemy, Bimard de la Bastie, De Boze, Lebeuf, Schoepflin, Mongez*. Um die Mitte des vorigen Jahrhunderts klagt ein Freund und guter Kenner der römischen Epigraphik, der Parlamentspräsident Bouhier zu Dijon, über den allgemeinen Mangel an Interesse für diese Studien.[4]) Von einzelnen um dieses Fach verdienten Gelehrten sind hier noch folgende hervorzuheben: *Mabillon*, Gründer der wissenschaftlichen Diplomatik, welcher aber auch den alten Inschriften seine Aufmerksamkeit zuwendete; die gelehrten *Benedictiner von der Congregation St. Maur*, welchen man das „Neue Lehrgebäude der Diplomatik" verdankt, dessen paläographischer Theil zugleich zur Epigraphik gehört; der gelehrte Benedictiner *Montfaucon*, welcher in seinem grossen Bilderwerke über das Alterthum viel Material zur römischen Epigraphik darbietet; *Bouhier*, dessen genaue epigraphischen Studien ausser seinen Schriften auch aus seinem Briefwechsel mit Hagenbuch hervorgehen; *Seguier*, welcher umfassende Vorarbeiten zu einer neuen grossen Sammlung der römischen Inschriften unternahm, nämlich einen alphabetischen Katalog der damals bekannten Inschriften (deren er fünfzigtausend verzeichnete), mit den nöthigen literarischen und bibliographischen Nachweisungen, so wie ferner kritische Prolegomena über die ganze bis dahin vorliegende epigraphische Literatur. Alle diese Papiere bewahrt die Nationalbibliothek zu Paris.[5]) Aus dem ersten Viertel des neunzehnten Jahrhunderts ist *Millin* hervorzuheben wegen seiner Erklärung mancher römischen epigraphischen Denkmäler in Frankreich, besonders aber auch wegen seiner Wirksamkeit für Erhaltung derselben und für Verbreitung des Interesses an denselben. In der neuesten Zeit,

wo wie früher Aegypten, so nun auch Algerien nicht blos durch die Waffen für den Staat Frankreich, sondern auch durch die Bemühungen der Gelehrten auf Veranstaltung der französischen Regierung für die Wissenschaft erobert worden ist, hat auch die römische Epigraphik daraus grossen Vortheil gewonnen. Bis vor Kurzem zählte man 600—700 dort aufgefundene römische Inschriften. In der neuesten Zeit ist diese Zahl durch den ausgezeichneten Epigraphiker *M. L. Renier*, welcher in Gesellschaft mit dem Herrn *De La Mare* mit einer wissenschaftlichen Mission dorthin von dem Minister des öffentlichen Unterrichtes betraut worden war, sehr vermehrt worden. Derselbe hat nämlich als Ausbeute seiner Nachsuchungen gewonnen: aus Lambaesis dreizehn hundert römische Inschriften; von Markouna (Verecunda) Ein hundert fünfzig; von Timegade (Thamugas) achtzig; von Zana sechzig; von Sigus sechs und fünfzig, also im Ganzen mehr als sechzehn hundert neu aufgefundene Inschriften.[6]) Unter den Gelehrten, welche sich mit der Erklärung dieser epigraphischen Denkmäler beschäftigt haben, sind zu nennen: *Letronne*, welcher durch sein classisches Werk über die griechischen und römischen Inschriften Aegyptens sich als einen der ersten Meister dieses epigraphischen Faches bewährt hat; neben ihm der hochverdiente französische Akademiker *Haase*: ausserdem *Ravoisié*, *Labat*, *de La Mare*, *Pellissier* u. A. Von Gelehrten, welche ausser diesem Kreise algerischer Inschriften sich um die römische Epigraphik verdient machten, nennen wir den berühmten Archäologen *Raoul-Rochette*, welcher an vielen Stellen seiner Werke auf römische Inschriften Rücksicht nimmt; *Leclerc's* Untersuchungen über die angeblichen Fragmente der Acta diurna; *Lebas* epigraphische Arbeiten in der Exploration scientifique de Morée und andre; *Eggers* auf Inschriften gegründete Darstellung des Institutes der Seviri Augustales, *Longperrier*, *Boissieu*, *Clarac*, *Lambert*, *Mury*, *Mermet*, *Noel*, *Rouard*, *Roulez*, (für Belgien) u. A. Einen grossen Stoff vielfacher Thätigkeit hätten die französischen Epigraphiker darin gefunden, wenn das von dem Minister Villemain in Anregung gebrachte grosse Unternehmen einer neuen vollständigen Sammlung aller bis jetzt aufgefundenen römischen Inschriften zu Stande gekommen wäre. Mit weniger Schwierigkeiten umgeben und darum von einer mehr gesichertenA usführung wäre eine vollständige, kritisch berichtigte Sammlung aller der in Frankreich aufgefundenen und darum zu den ältesten Quellen der Geschichte des Landes gehörenden römischen Inschriften, immerhin auch in diesen Grenzen eingeschlossen ein grosses und schwieriges Unternehmen.[7])

Ueber den Gang und jetzigen Standpunkt der römischen Epigraphik in Spanien sind wir nur Weniges zu berichten im Stande, theils weil uns die literarischen Hilfsmittel hier weniger zugänglich sind, theils weil die Zahl der literarischen Arbeiten dieses Faches nicht so zahlreich als in Italien und Frankreich sind. Eine Sammlung römischer Inschriften aus Spanien veranstaltete schon im sechzehnten Jahrhundert *Adolph Occo*, ohngefähr fünf hundert, von

denen jedoch schon Gruter ein Zehntheil für unecht erklärt, Hagenbuch einen noch grössern Theil, so dass von dieser Zeit an im Allgemeinen gegen die römischen Inschriften aus Spanien vielfach eine besondre kritische Vorsicht anempfohlen wird.[8]) Nach der Natur der Sache müssen in allen geschichtlichen Werken, welche die römische Periode der Geschichte Spaniens ausführlicher behandeln, die daselbst aufgefundenen römischen Inschriften vielfach in Betrachtung gezogen werden. Diess geschieht unter den ältern geschichtlichen Werken besonders von *Morales*, *Mariana*, *Andr. Schott*, und unter den neuern Geschichtschreibern von *Masdeu*, welcher ausserdem noch besondre epigraphische Arbeiten lieferte. Im achtzehnten Jahrhundert sammelten *Maiansius* die metrisch abgefassten römischen Inschriften aus Spanien, und *Finestres* die römischen Inschriften aus Catalonien. Gegen letztern trat *Florez* in der Hispania sacra auf, als Vertheidiger desselben *Lazarus*. Um die Mitte desselben Jahrhunderts bearbeitete *Alex. Xaver Panelius*, von der Gesellschaft Jesu, eine vollständige Sammlung aller in Spanien gefundenen römischen Inschriften, wie man aus einem Briefe *Seguier's* an *Hagenbuch* ersieht[9]); über den Erfolg dieses Unternehmens ist uns nichts Näheres bekannt. Aus diesem Jahrhundert bis auf die neuste Zeit haben wir ausser *Laborde*, welcher in seinem Reisewerke über Spanien und in dem Werke über das Mosaik von Italica, viele Inschriften aus Spanien mittheilt, nur einige Monographien über die römischen Inschriften einzelner Theile von Spanien anzuführen, wie die Schrift von *De Viu* über Estremadura und von *Ramis* über Minorca.

In Grossbrittanien sind auf diesem Gebiete der Epigraphik in den letzten zwei Jahrhunderten folgende Namen und literarische Leistungen hervorzuheben. *Maittaire* besorgte eine zweite Ausgabe der Inschriften in der Sammlung zu Oxford (1732), worunter auch römische, unterstützt durch handschriftliche Bemerkungen von Smith, Pearson und Stratford, ohne jedoch die Originale selbst einer neuen Prüfung zu unterwerfen. *Pococke's* Sammlung von Inschriften (1752) gilt als vielfach fehlerhaft und ungenau.[10]) *Dodwells* Erklärungen (in den Lectiones Camdenianae) zu den für unecht gehaltenen Acta diurna enthalten viel gelehrtes Material, wenn sie auch die Streitfrage nicht zur Entscheidung bringen. Von speziell epigraphischen Arbeiten sind aus dieser Periode noch weiter anzuführen *Ainsworths* und *Gerrards* Werke zur Erklärung der Abkürzungen, ferner eine Anzahl von Abhandlungen über einzelne Inschriften, welche grossentheils den *Philosophical Transactions* und der *Archaeologia* einverleibt sind von *Gale*, *Gough*, *Lloyd*, *Musgrave*, *Sharp*, *Ward*, *Wodsworth* u. A. Dazu kommen Geschichtliche und antiquarische Werke über das römische Brittanien und Caledonien, wie die Werke von *Rosley* und *Stuart*, so wie Werke gelehrter Reisenden, wie *Leake* und *Hamilton*, aus deren, wenn auch auf andere Gebiete gerichteten Thätigkeit sich doch auch für einzelne römische Denkmä-

ler der Epigraphik ein Gewinn ergab, wie für das *Edictum Diocletiani de pretiis rerum* und für das *Monumentum Ancyranum.*

Deutschland mit Holland und der Schweiz hatte im achtzehnten Jahrhundert mehrere tüchtige Kenner und Förderer der römischen Epigraphik, welche theils über einzelne Theile derselben schrieben, wie *Cannegieter* über die *Namen*, oder welche einzelne Inschriften und Classen von Inschriften bearbeiteten, wie *D'Orville, Oudendorp, Christoph Saxe, Van Vaassen* oder beides miteinander verbanden wie *Hültmann* in seinen *Miscellaneis*; sämmtlich holländische Gelehrte. Von deutschen Gelehrten ist neben ihnen zu nennen *Nicolai* (über die *notae*), *Immanuel Walch*, ein genauer Kenner des Faches; von schweizerischen Gelehrten *Joh. Caspar Hagenbuch,* welchen man unter allen Epigraphikern diesseits der Alpen im achtzehnten Jahrhundert für den ersten wird erklären müssen. Diese Stelle geben ihm nicht blos seine gedruckten Werke, sondern auch die von ihm nachgelassenen, auf der öffentlichen Bibliothek zu Zürich aufbewahrten, überaus zahlreichen handschriftlichen Werke, welche *J. C. Orelli* verzeichnet und bei seiner Inschriftensammlung benützt hat. [11]) Andre epigraphische Arbeiten, von geringerem Umfange oder Werthe, welche sich an die genannten der Zeit nach anschliessen, sind von uns in dem Verz. A. angeführt unter: *Gesner, Harzheim, Heeren, Lamey, Martini, Nemeitz, Richter, Seivert, Wernsdorf, Winckler, Wunderlich.* In der nächstfolgenden Zeit hielt die römische Epigraphik nicht gleichen Schritt mit der lebhaften und umfassenden Pflege, welche die classische Alterthumskunde für ihre andern Theile in Deutschland fand. Sie war fast ganz verlassen, bis gegen Ende des ersten Jahrzehntes dieses Jahrhunderts einige gewichtvolle Stimmen, wie *Fried. Aug. Wolf* (in seiner Abhandlung über die Tabula Traiana) von dem allgemein philologischen Standpunkte aus, und *Gust. Hugo* (in seinen Abhandlungen über die Tabula Heracleensis und die Lex Rubria) von dem Standpunkte des römischen Rechtes aus, die Wichtigkeit und das Interesse der römischen Inschriften aufs neue hervorhoben. Allein diese Stimmen blieben vereinzelt und fast ohne Nachfolge, mit wenigen Ausnahmen, wie etwa *Haubold's* Arbeit über die tabulae honestae missionis. Erst in den zwei jüngst verflossenen Jahrzehnten zeigten sich regere und sehr erfolgreiche Bestrebungen auf diesem Gebiete. Diese gingen von einem dreifachen Gesichtspunkte aus: sie wurden nämlich unternommen, entweder im Interesse der Kunde des römischen Rechtes; oder im Interesse der verschiedenen Landesgeschichten, welche in ihren Anfängen auf die römische Zeit zurückgehen; oder endlich von dem allgemeinen Standpunkte der classischen Philologie aus. In ersterer Beziehung sind hier zu nennen *Haubold's* und *Spangenberg's* Sammlungen epigraphischer Urkunden, welche sich auf Gesetzgebung und Rechtswesen beziehen; ferner die Arbeiten über einzelne epigraphische Urkunden von *Dirksen, Huschke, Klenze, Marezoll, Pugge, Rudorff, Savigny, Witte.* Hinsichtlich der Benützung und Erklärung

römischer Inschriften von dem Standpunkte der Geschichte und Alterthümer des Landes, theils durch Geschichtsforscher auf diesem Gebiete, theils durch Gelehrte von Fache der classischen Philologie verweisen wir auf die Schriften (Verzeichn. A u. B.) von *Creuzer* (Zur Geschichte röm. Cultur am Oberrhein), *Gock*, *Gräff*, *Hefner*, *Jäger*, *Jaumann*, *Klein*, *Knapp*, *Lauchert*, *Leichtlen*, *Lersch*, *Mone*, *Muchar*, *J. C. Orelli*, (Inscriptiones Helvet.) *Pauly*, *Raiser*, *Roth*, *Roulez*, *H. Schreiber*, *Seidl*, *Stälin*, *Stark*, *Steiner*, *de Wal*, *Zell*. Von dem allgemein philologischen Standpunkte aus zählte die römische Epigraphik, während die griechische Epigraphik durch Böckh's grosses Werk über die griechischen Inschriften eine neue Begründung und einen neuen Aufschwung erhielt, längere Zeit hindurch in dieser Periode nur ganz wenige Vertreter, wie *Fried. Osann* und *G. F. Grotefend*, bis das Nachbarland, die deutsche Schweiz, durch *J. C. Orelli's* Gelehrsamkeit und Fleiss mit Benützung der von Hagenbuch hinterlassenen zahlreichen und wichtigen epigraphischen Schriften jene neue, durch Reichhaltigkeit und Kritik ausgezeichnete Sammlung von Inschriften uns brachte (1828), welche Epoche in diesem Theile der Literatur machte und diesen Studien ein langentbehrtes, allgemein zugängliches Hilfsmittel gewährte, wenn sie auch manche wichtige Inschriften, namentlich aus dem Kreise der Monumenta legalia vermissen liess. Auf den paläographischen Theil der römischen Epigraphik konnte bei dieser Sammlung keine nähere Rücksicht genommen werden. Hier tritt das Werk von *Ulrich Kopp* (Palaeographia critica. 1817—1829) ein, welches zwar nicht gerade vorzugsweise, noch in vollständiger systematischer Ordnung die Paläographie der römischen Inschriften behandelt, aber doch darüber einen Schatz von Belehrungen und Berichtigungen enthält. Eine regere Theilnahme für römische Epigraphik zeigte sich unter den deutschen Philologen seit den letzten zwei Decennien, welche zu einer sehr erfolgreichen Thätigkeit geführt hat. Darin gieng voran der Däne *Olaus Kellermann*, dessen musterhaftes Werk über Militärinschriften (1835) Epoche macht und welchen nur ein frühzeitiger Tod an der Vollendung grösserer Unternehmen hinderte. [12]) Vor diesem Zeitpunkte erschienen in Deutschland von deutschen Gelehrten eine Reihe schätzbarer grösserer Werke und kurzer Abhandlungen aus dem Kreise der römischen Epigraphik; ausserdem förderten und fördern deutsche Gelehrten in Italien, thätige Theilnehmer des Instituts der archäologischen Correspondenz zu Rom, diese Studien auf höchst preiswürdige Weise. Unter diesen beiden angedeuteten Kategorien bezeichnen wir aus der ersten Kategorie die Werke von *Göttling* (Fünfzehn epigraphische Urkunden), *Lersch* (Rheinisches Centralmuseum), *Massmann* (Libellus aurarius), *Arneth* (Zwölf römische Militärdiplome), *A. W. Zumpt* (De Lavinio; De Augustalibus; Commentationes epigraphicae) so wie die von letzterm und von *Franz* gemeinschaftlich ausgeführte Ausgabe des Monumentum Ancyranum; ausser diesen die in unserm Verzeichnisse

A angeführten Schriften epigraphischen Inhaltes von *Bergmann, C. L. Grotefend, Laurent, Lieberkühn, Ritschl, Streuber, Wieseler, C. Th. Zumpt.* Von den Epigraphikern der zweiten Kategorie sind vorzugsweise zu nennen die auch in andern Kreisen für die römische Epigraphik so erfolgreich thätigen Gelehrten *Henzen* und *Theod. Mommsen.* Ferner gehören hierher *Ambrosch, Braun, Brunn, Jahn, Merklin, H. W. Schulz, Urlichs.*

1) Bei Orelli (Collect, vol. I. p. 35. s. v.) wird Fabretti etwas zu ungünstig beurtheilt. Ein allgemein anerkannter Kenner, Marini, (Atti arv. pag. 163.) urtheilt von Fabretti „che in diligenza ed esatteza in ricopiar iscrizioni da niuno fu ugnaliato mai, non che superato.“

2) Ueber Muratoris Sammlung s. Hagenbuch und Orelli in des letztern Collectio vol. I. pag. 57 s. v. und ausser den dort angeführten Kritikern des Werkes Hagenbuch und Bouhier an vielen Stellen ihres epigraphischen Briefwechsels (Hagenbuch Epistolae epigraph.), ausserdem Fea Frammenti di fasti. p. 411. über Donat's Supplemente Orelli Coll. vol. I. pag. 35.

3) Ausser den gedruckten Werken Marini's hat man noch bedeutende handschriftliche epigraphischen Inhaltes von ihm in der Vaticanischen Bibliothek, worüber s. Aneddoti di Marini und Kellermann Vigil. rom. p. 1. not. 1.

4) Bouhier in Hagenbuch Epistol. epigraph. p. 105 in einem Briefe von Dijon 6 Nov. 1741. Il n'y a personne ici et même tres peu en France aujourdhui, qui s'appliquent à cette espèce d'etude, non pas même dans l'Academie, qui porte le titre des inscriptions. Uebrigens klagt nicht minder auch Hagenbuch a. a. O. p. 24. über die mira paucitas doctorum, qui inscriptionibus antiquis quod merentur pretium suum statuere vel velint vel norint.

5) S. Seguiers Brief an Hagenbuch bei Orell. Vol. I. p. 558. Boeckh Corp. inscript. T. I. p. X. Egger Rapport dans la commission d'epigraph. latine du 3 Août 1843.

6) Revue Archeologique. 1861. IV. Livraison. p. 267.

7) Ueber jenes Project einer allgemeinen Sammlung s. Egger Rapport und Lebas in den Memoires de l'Academ. des inscript. Tom. XIV. P. I. 1845.

8) Orelli Collect. Vol. I. Artis criticae lapidar. supplement. p. 10. s. v. *Hispanienses inscriptiones* p. 57. s. v. *Morales.* p. 61. s. v. *Ponce* p. 62. s. v. *Resendius.*

9) Orell. Vol. I. p. 562.

10) Orell. Vol. I. p. 60 s. v. *Pococke.*

11) Orell. Vol. I. p. 19.

12) Ueber Kellermann's Leistungen siehe Ott. Jahn Specimen epigraph. p. Xsqq.

Erstes Buch.

Von den römischen Inschriften in ihrer Gesammtheit.

I. Kapitel: Material der Inschriften.

§. 7.

Bei den Inschriften ziehen wir zuerst das Material [1]) in Betracht, und zwar im Allgemeinen, mit Vorbehalt dessen, was bei der Darstellung der einzelnen Classen derselben noch besonders bemerkt werden soll. Bei den Aufschriften ist das Material je nach den Gegenständen, worauf sie angebracht, als an Gebäuden, plastischen Kunstwerken, Gemälden, Gefässen, Geräthen verschieden und besteht in Stein, Holz, Metall, Thon, Glas. Bei den epigraphischen Urkunden finden wir bei den Römern folgende Arten von Material in Anwendung: I. *Holztafeln* [2]), zur Aufzeichnung der Gesetze und der Urkunden aller Art, welche darauf eingeschnitten wurden. Man nahm dazu besonders Eichenholz und Lindenholz, aber auch Buchsbaum u. A., auch schrieb man auf Bast von Bäumen, namentlich auf Lindenbast. [3]) Die Holztafeln wurden in manchen Fällen mit weisser Farbe (Gyps) angestrichen und die Buchstaben darauf gemalt. [4]) Dahin gehört das s. g. Album Praetoris, obgleich nach einer andern Meinung diese Urkunden nicht auf eine weisse Holztafel, sondern unmittelbar auf die weisse gemauerte Wand geschrieben zu werden pflegten. [5]) II. *Stein* (gewöhnliche Steinarten und Marmor), und zwar Tafeln, Säulen oder in anderer Form. [6]) III. *Kupferplatten,* (Bronze), nach den Holztafeln, das gewöhnliche Material für die Ausfertigung von Gesetzen, Staatsverträgen und dergleichen. Auch Säulen von Bronze wendete man zu demselben Zwecke an. [7]) IV. *Bleiplatten;* jedoch nicht in so allgemeinem und dauerndem Gebrauch als das bisher erwähnte Material. [8]) V. In der Kaiserzeit wählte der Luxus und die Schmeichelei zuweilen *Silber* und *Gold* statt Bronze und Marmor als Material. So wird ein Senatsbeschluss zu Ehren des Caligula auf silbernen Säulen mit goldenen Buchstaben von Dio Cassius erwähnt, und anderswo Verse des Kaiser Nero, welche in goldenen Lettern dem Capitolinischen Jupiter als Weihgeschenk dargebracht wurden. [9]) VI. *Elfenbein.* Nach einer jedoch bestrittenen Nachricht

soll die Originalurkunde der Zwölftafelgesetze Elfenbein zu ihrem Material gehabt haben. [10]) In der spätern Kaiserzeit schrieb man Senatsbeschlüsse, welche die Person des Kaisers selbst betrafen, auf Elfenbeintafeln. [11]) Aus demselben Material waren die Diptychen der Consuln und andrer Magistratspersonen, durch deren Zusendung sie, gleichsam wie mit einer Art von Visitenkarten, ihre Ernennung anzeigten. VII. *Wachstafeln* (Holztafeln mit Wachs überzogen, cerae) zu allen Arten von Privataufzeichnungen, Testamenten und Verträgen. [12]) In besondern Fällen wird überdiess manches andre Material genannt. [13]) Zu dem Material von Inschriften kann man endlich auch Thiere und Menschen rechnen, insofern man ersteren, um sie dem Eigenthümer als sein Eigenthum zu sichern, Buchstaben einbrannte, und dasselbe zu andern Zwecken bei entlaufenen und wieder eingefangenen Sklaven so wie bei der Brandmarkung andrer Verbrecher zu thun pflegte. Auch pflegten manche Personen sich selbst allerhand andre Zeichen, so auch Buchstaben, zuweilen einzustechen und einzubrennen, wie noch jetzt von manchen Leuten aus dem Volke geschieht. [14])

1) Ueber das Material der Inschriften s. Zaccaria Istituz. p. XXIV—XXXIV; unter den allgemein paläographischen Werken Hugo De orig. scribendi pag. 75 sqq. Nouveau Traité d. dipl. Tom. I. p. 448 ff.

2) Horat. A. P. v. 399. Fuit haec sapientia quondam . . . Oppida moliri, leges incidere ligno. Dionys. Halic. III., 36. p. 519. Reisk. (von der Zeit des Ancus Martius) [illegible] ἀλλ' ἐν δρυΐναις ἐχαράττοντο σανίσιν οἵ τε νόμοι καὶ αἱ περὶ ἱερῶν διαγραφαί. Niebuhr Röm Gesch. Th I. S. 256. Solche Holztafeln werden auch axes genannt (ἄξονες). Festus s. v. *axis* p. 5. Ed. Lindemann: et tabula sectilis axis appellatur. Mehrere Holztafeln, als Bretter aus dem Stamme (caudex, codex) geschnitten, welche zusammengelegt gleichsam den Stamm wieder bilden, heissen daher Codex. Das Einschneiden des Namens der Geliebten in Baume soll hier auch nicht unerwahnt bleiben, wovon ein Dichter sagt: Crescit arbor, gliscit ardor, ramus implet literas. Florus in Antholog. n. 216. Ed. Meyer.

3) Ueber das Eichenholz S. Dionys. l. l. Decretum *ex tilia* recitavit, in der epigraphischen Urkunde bei Spangenberg Tabul. negot. solemn. p. 384. Ueber die andern Holzarten s. Hugo De orig. scrib. pag. 79. Ueber Lindenbast als Schreibmaterial s. Massmann Lib. aurar. p. 35.

4) Dionys. Hal. III. p. 178. IV., p. 245. Cic. De orat. II., 12. Res omnes singulorum annorum mandabat litteris pontifex maximus, efferebatque in album et proponebat tabulam domi potestas ut esset populo cognoscendi.

5) Dafür, dass das Album des Prator auf einer Holztafel (tabula cerussata) geschrieben war, spricht ausser der Analogie mit den Anm. 4. angeführten Fallen die Stelle aus Ulpian (L. 7. D. de iurisd. §. 5.): Hoc edicto tenetur et qui tollit (sc. album praetoris) quamvis non corruperit. Fur die andre Ansicht, wornach die Wand selbst das Album enthielt, erklärt sich Winckelmann (Herculan. Entdeckungen §. 42. Th. II. S. 257 Donaueshing. Ausg.). Vergl. Hugo Orig. scrib. p. 74. Solche Holztafeln wurden wie Gemalde auf Holztafeln in die Wande eingelassen und da befestigt. Raoul-Rochette Peintures antiq. Append. p. 365. Dionys. Hal. IV. p. 257 wird ein mit einer Stierhaut überzogene und beschriebene Holztafel angeführt.

6) Auf Inschriften selbst wird der lapis Tiburtinus (jetzt Travertino) nicht selten als deren Material erwahnt; auch kommt daselbst vor die Erwahnung von lapis Turbinas und Hispellas. Orell. 3304. Die Steinart Peperino soll nach einer Bemerkung Winckelmanns am a. O. Th. II. S. 357. 481 früher zu Inschriften

verwendet worden seyn als der Travertino, wogegen Fabretti (p. 381, n. XXXV.) bemerkt, dass die ältesten Inschriften auf lapis Tiburtinus seyen. Ueber diese und andre Steinarten der Alten, deren Kenntniss ebenso zur Kenntniss der epigraphischen Denkmäler wie der Sculpturwerke gehört s. Caryophilus De antiq. marmoribus und die weitern Nachweisungen in C. O. Müllers Handbuch der Archäolog. §. 268. 309., überdiess was die Steinarten Italiens betrifft Abeken Mittelitalien S. 44. Ausser auf Platten, Säulen. Würfeln wurden öffentliche Urkunden auch auf die Steinwände öffentlicher Gebäude oder sonst an Gegenstände von Stein oder Marmor eingehauen, wie z. B. eine der tabulae fratrum arvalium (tab. XLII. mit dem uralten Liede an die Laren) an der Seite eines steinernen Sitzes (cathedra) angebracht war, wovon es mehrere Beispiele besonders von griechischen epigraphischen Urkunden gibt. Marini Att. arv. II. p. 669.

7) Plin. Hist. Nat. XXXIV, 21. Usus aeris ad perpetuitatem monumentorum iam pridem translatus est tabulis aereis, in quibus publicae constitutiones inciduntur. Die für solche Tafeln angewendete Composition der Bronze war dieselbe wie bei Statuen, wie sie für beide Zwecke Plinius H. N. XXXIV, 20. beschreibt: Sequens temperatura statuaria est, eademque tabularis hoc modo: massa proflatur in primis; mox in proflatum additur tertia portio aeris collectanei, hoc est, ex usu coemti. Peculiare in eo condimentum attritu domiti et consuetudine nitoris veluti mansuefacti. K. O. Müller Handbuch der Archäolog. §. 306. 4. Alle auf Bronzeplatten noch vorhandenen epigraphischen Denkmäler werden zusammen aufgezählt von Lama Tab. Velleiate cap. IX. p. 80—107.

8) Plin. H. N. XIII., 21. Auctor est M. Varro . . . antea (d. i. vor dem Gebrauch des Papyrus) non fuisse chartarum usum; in palmarum foliis primo scriptitatum, deinde quarundam arborum libris; postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox et privata linteis confici coepta, aut ceris. Das Wort volumina muss hier in einem allgemeinen Sinne und nicht von wirklich zusammengerollten Stucken zu verstehen seyn, wie im Nouv. Traité p. 156 bemerkt wird. — Frontin. Stratagem. III, 13, 7. Hirtius Cos. ad Decimum Brutum, qui Mutinae ab Antonio obsidebatur literas subinde misit plumbo scriptas, quibus ad brachium religatis, milites Scultennam amnem transnabant. Hugo De orig. scrib. p. 84. Nouv. Traite d. d. Tom. I. p. 153. Ueber Urkunden auf Bleiplatten s. Massmann Libel. aurar. p. 36. not. 4. Franz Element. epigraph. gr. p. 33.

9) Dio Cass. XLIV. p. 385. D. Reimar. Sueton. Ner. cap. 10. pars carminum Neronis aureis litteris Jovi Capitolino dicata.

10) Pomponius in Dig. I. 2. §. 4. De origine iuris. Niebuhr Röm. Gesch. II. S. 152.

11) Vopisc. Tacit. cap. 8. Habet bibliotheca Ulpia in armario sexto librum elephantinum, in quo hoc senatus consultum perscriptum est, cui Tacitus ipse manu sua subscripsit. Nam diu haec senatusconsulta, quae ad principes pertinebant, in libris elephantinis perscribebantur.

12) Massmann libell. aurar. p. 4. 9. Wiener Jahrbücher B. CXI. S. 81 ff.

13) Anfangsbuchstaben von Namen durch Buchspflanzen in einem Garten dargestellt erwähnt Plinius Ep. V. 6: eine Zuschrift der Burier an Kaiser Trajan auf einem grossen Erdschwamm Dio Cass. LXVIII, 8.

14) Virgil. Georg. III. 158. Continuoque notas et nomina gentis inurunt (nämlich den Kälbern). Den Sklaven wurde als Brandmarkung ein F (fugitivus) eingebrannt, den Verläumdern nach der Lex Remmia ein Buchstabe (K. oder C. d. i. calumniator) auf die Stirne. Cic. p. Rosc. Am. cp. 20. Dass Leute sich freiwillig selbst Buchstaben einbrannten, wird von Soldaten und von dem Cultus gewidmeten Personen angeführt. Hugo Orig. scrib. p. 196.

§. 8.

Die Buchstaben wurden je nach der Verschiedenheit des Materiales oder nach andern Umständen auf verschiedene Weise dargestellt, im Allgemeinen aber auf dreifache Art: entweder durch Farbe,

oder durch Vertiefung oder durch Erhebung (Relief). Die Darstellung der Schrift durch Farbe geschah entweder durch Zeichnen mit einem trocknen Farbstoffe, wie Kohle oder Rothstein, oder durch Auftragen schwarzer oder rother Farben mit dem Pinsel, von welchen beiderlei Weisen sich zu Pompeji Beispiele erhalten haben; eben so wurde mit einer Art von schwarzer Tinte auf Schreibtafeln von Elfenbein geschrieben [1]); oder endlich die Farbe, wurde auf eine mehr dauernde Weise durch Mosaik oder durch eingelegte Arbeit dargestellt. [2]) Die durch Vertiefung dargestellten Buchstaben wurden auf Stein mit Hammer und Meisel eingehauen (malleo et scalpro sive celte incisa) und zuweilen noch überdiess mit rother oder schwarzer Farbe bemalt, wie man diess an den rothgefärbten Buchstaben auf den Grabschriften der Scipionen noch sieht. [3]) Sie wurden auf Metall mit dem Grabstichel eingegraben (caelo insculpta); in die noch weiche Thonmasse der Gefässe und der Ziegelwaaren durch hervorstehende Stempel eingedrückt [4]), auf Wachstafeln, aber auch auf anderm Material, wie Thon und Mörtel, mit dem Griffel von Eisen und Bronze oder von Bein (stilus s. graphium) und mit ähnlichen Werkzeugen eingeritzt. [5]) Wenn die Züge der Buchstaben über die Fläche hervortretend (en relief) dargestellt werden sollten, so geschah dieses durch Buchstaben von Metall (Bronze), welche auf dem Steine befestigt wurden [6]), oder, wenn der Stoff schmelzbar war, wie Glas und Metall. durch den Guss in Formen, oder endlich bei weicher Masse, wie Thon, durch Eindrücken vertiefter Formen. Ueber die verschiedene Art und Weise, wie die Aufschriften angebracht waren, an welchen Stellen, mit welchen Verzierungen und dergleichen so wie über Zurichtung und Form des Materials für epigraphische Urkunden aller Art. soll bei den einzelnen Classen der Inschriften in dem auf diesen allgemeinen Theil folgengen besondern Theil das Nöthige bemerkt werden. Hier schliessen wir an diese Notizen über das Material der Inschriften nur noch eine Notiz über die Personen, welche gewerbsmässig mit dem Fertigen von Inschriften sich beschäftigten. Das Fertigen der Inschriften durch Einhauen auf Stein war das Geschäft des Marmorarii (Quadratarius; Lapidarius; Lapicida; Lapidicida); das Gewerbschild eines solchen Arbeiters hat sich in Pompeji erhalten. [7]) Das Eingraben der Schrift auf Metall wird wohl das Geschäft der Leute gewesen seyn, welche sich überhaupt mit ähnlichen Metallarbeiten beschäftigten, des Ciseleurs und Graveurs (caelator). [8]) Die Fertigung der Aufschriften an Gefässen und Geräthen aller Art war die Sache derjenigen welche die Gefässe und Geräthe selbst fertigten, so wie auch die ohnehin nicht so häufige Schrift durch Mosaik kein eignes Gewerbe gebildet haben kann, sondern Sache der Mosaikarbeiter (musivarius) war. Die Töpfer hatten Stempel- und Letternschneider nöthig, welche die hölzernen und metallenen Stempel und Model zu den Bildern und Inschriften der Töpferwaare machten. [9]) Nach einer Ansicht Henzens sind unter den auf Pompeianischen auf

die Wände von Häusern gemalten Inschriften genannten scriptores, welche man die Wände zu verschonen bittet, gewerbsmässige Verfertiger solcher Inschriften zu verstehen. [10])

1) Das Schreiben auf die Wände mit Kohle und Röthel bei Wünschen, Einfällen und Anzüglichkeiten, wovon Delect. inscr. n. 1810—1816 und 1860 bis 1863 Proben gegeben werden. Manche derselben, so wie die dort gegebenen Bekanntmachungen zu vorubergehenden Zwecken (programmata) auf den Wänden von Pompeji sind mit dem Pinsel geschrieben. Ueber diese Art des Schreibens mit trocknen Farbstoffen (rubrica, carbone, creta), so wie über das Folgende s. Hugo Orig. scrib. p. 74 sqq. Oeffentliche Actenstücke in tabula, in albo wurden mit schwarzer Farbe, atramento, geschrieben. Lex Servil. Del. 1679. VI. p. 242. Die schwarze Schrift auf elfenbeinernen Schreibtafeln führt an Martial Epigr. XIV., 5. Vergl. Nouv. Traité I. p. 454. Man wendete dazu das Rohr (calamus) oder den Pinsel an. Nouv. Traité p. 538. Ueber die Tinten der Alten ebend. p. 340. Der Vollständigkeit wegen mag man als eine Art des Schreibens mit flüssiger Farbe auf ein hartes Material auch noch erinnern an die Testamente der Soldaten in procinctu, welche mit ihrem Blute auf das Schild geschrieben werden durften. Cod. Justin. Lib. VI. tit. 21. l. 15.

2) *Salve* auf Thürschwellen zu Pompeji in Mosaik; andere auf Mosaikfussböden, wie Bulletin arch. 1842. p. 98. Als eingelegte Arbeit sind anzuführen Buchstaben von Silber in Bronze eingelegt. Cic. Verrin. VI., Eisen auf Bronze. Sueton. Octav. cap. 7. und von Gold auf Silber. Macrob. Saturn. libro ult. c. 5.

3) Ueber die Instrumente der Steinmetzen s. Caryophil. De antiq. marmorib. p. 66. Das Wort celtis für *Meisel* kommt zwar bei den lateinischen Klassikern nicht vor, und es wurde früher irrthümlich eine unechte Inschrift als Beweis seines Gebrauches in den Worterbuchern angeführt; aber es muss doch durch das Zeugniss alter Glossatoren und der vulgata (Job XIX., 23) als gesichert gelten. Ueber die Farbung eingehauener Buchstaben Plin. hist. N. XXXIII., 40. Minium in voluminibus quoque scriptura usurpatur clarioresque literas vel in auro vel in marmore etiam in sepulcris facit. Beispiele von schwarz gefärbter eingehauener Schrift auf Grabsteinen geben Boldetti Osservazioni Lib. II. cap. I. Lupi Epitaph. Severae p. 40, Zaccaria Istituz. p. XXXI., Vermiglioli Lezioni d'Archeol. II. p. 210. Unter den etrarischen Inschriften findet man zu demselben Zwecke eine violette Farbe (color paonazzo) angewendet, nach Zaccaria a. a. O., welcher vermuthet, die Römer hätten diese Uebung, die eingehauenen Buchstaben auch noch zu färben, von dorther angenommen. Sehr bemerkenswerth ist der bei eingehauenen Steinschriften vorkommende Umstand, dass fehlerhaft eingehauene Buchstaben von dem alten Steinhauer mit Gyps überdeckt und damit verbessert worden sind, so dass bei dem Reinigen der Inschrift die verbesserte Lesart verschwindet, der ursprüngliche Fehler wieder hervortritt. S. Borghesi in den Annali dell' inst. arch. 1839. p. 33.

4) Mone Urgeschichte des bad. Landes. I. 265—271. Lauchert Römische Thongefässe zu Rottweil S. 29. Ausnahmsweise findet sich der Name des Töpfers an dem Gefässe auch in erhabener Schrift durch eine Modelform ausgedrückt. Lauchert S. 26. Das Nähere hierüber in dem besondern Theile bei Gelegenheit der inscriptiones privatae (zu §. 2. n. 1864—1875 des Delectus).

5) Isidor Orig. VI., 9. p. 195. Ed. Lindemann. Graeci et Tusci primum ferro in cera scripserunt, postea Romani iusserunt, ne graphium ferreum quis haberet. Postea institutum est, ut ceram ossibus scriberent. Ueber die Griffel s. Montfauc. Antiq. expl. Tom. III. Pars II. 5, 7., Nouv. Traité d. d. I. 535., Massmann Libell. aurar. p. 4. Man findet auch auf schon gebrannten Thongefässen den Namen des Töpfers mit einem Griffel oder ähnlichen scharfen Intrumente eingeritzt; wie den Namen Victor auf einem von Knapp Röm. Denkmale S. 100 angeführten Gefässe, ebenso finden sich Inschriften auf den Wänden von Pompeji eingeritzt.

6) Gazzara Iscrizione metrica Vercellese in Memorie dell' acad. di Torino T. XXXIII. p. 206. An den Triumphbogen und andern öffentlichen Gebäuden

zu Rom von Augustus an waren die eingesetzten bronzenen Buchstaben vergoldet, daher der Beraubung um so eher ausgesetzt. Die Vergoldung (durch dünne aufgeschlagene Plättchen) war so stark, dass nach Ficoroni an einem auf dem Forum Trajanum aufgefundenen M sich eine Zechine feinen Goldes an Werth fand.

7) Die Inschrift dieses Schildes: Titulos scribendos vel siquid operis marmorarii opus fuerit, hic habes. Marini Att. arv. p. 693. not. Orell. 4222 und 4223. Ueber die quadratarii, marmor. lapicid., welche wie andre Handwerker ihre Zünfte (collegia) hatten. s. Caryophil. De marmorib. p. 115. Dieses Gewerbe sei auch durch die Benennung ars characteraria bezeichnet worden, schliesst Spon Miscell. p. 220 aus einer Inschrift, unter Beistimmung von Caryophylus l. l. p. 76. Aber jene Inschrift ist verstümmelt, die Lesung ganz ungewiss und eine solche Bezeichnung kommt sonst nirgends vor.

8) Auch werden auf einer Inschrift erwähnt Scalptores lineares aere caelando. Morcell. Opp. T. IV. p. 108. Abeken Mittelitalien S. 373.

9) Mone Urgeschichte des bad. Landes. I. 263. nimmt an, solche Stempelschneider würden durch die Benennung figulus sigillator, sigillarius bezeichnet; doch liegt es dem Worte nach näher, darunter, wie gewöhnlich geschieht, Former von Thonbildern in terra cotta zu verstehen.

10) Gerhard Archäolog. Zeitg. 1846.

II. Capitel: Von der Schrift.

§. 9.

Die Schrift der römischen Inschriften in lateinischer Sprache ist, wie es sich von selbst versteht, die lateinische. Doch, wie es Inschriften in hebräischer, griechischer, etruskischer Sprache mit lateinischen Buchstaben geschrieben gibt, so fehlt es auch nicht an Inschriften in lateinischer Sprache, welche in ihrem ganzen Umfange oder in einzelnen Wörtern und Buchstaben mit griechischer Schrift geschrieben sind. [1]) Bei der hier folgenden Betrachtung haben wir uns nur mit der lateinischen Schrift der römischen Inschriften zu beschäftigen. Diess soll in der Weise geschehen, dass wir zuerst einige Notizen über die *Geschichte des lateinischen Alphabetes* geben, dann von dessen *Schriftarten* handeln, darauf von den *Abkürzungen* und zuletzt von der *Orthographie* der römischen Inschriften.

In den noch vorhandenen alten römischen Inschriften kommt, ausser ganz wenigen Abweichungen, überall das vollständige lateinische Alphabet vor, wie es seit der Zeit seiner vollendeten Ausbildung sich darstellt. Dieses gilt namentlich von den ältesten chronologisch bestimmbaren römischen Inschriften, den Grabschriften des L. Scipio Barbatus (Consul 456 nach Erb. d. St.) und seiner Schwester Paulla, da die vorhandene Inschrift der Columna rostrata (gesetzt im J. d. St. 494) als eine spätere Restauration mit weniger Sicherheit in Betrachtung gezogen werden kann. Aus diesem Grunde erscheint zu dem Verständnisse der römischen Inschriften und von dem Standpunkte dieses epigraphischen Handbuches aus eine ausführlichere Erörterung über den Ursprung und die weitere Geschichte des lateinischen Alphabetes nicht als nothwendig, wie sehr dieselbe auch, von einem allgemeinern Standpunkte aus betrachtet, als nothwendig und interessant gelten muss. Wir beschränken uns desswe-

gen hier auf die Hervorhebung nur der wesentlichsten Punkte aus der Geschichte des lateinischen Alphabetes.[2] Das lateinische Alphabet enthält nach seinem vollständigen Umfange, zu dem es bei den Römern gelangte, drei und zwanzig Buchstaben; indem die jetzt üblichen Buchstaben J zur Unterscheidung des Consonanten Jod von dem Vocale I, so wie der Buchstab U zur Unterscheidung des Vocales von dem Consonanten bekanntlich auf moderner Einführung beruhen, bei den Römern aber die Buchstaben I und V beide Functionen in sich vereinigten. Bei Cicero und Quintilian erscheint das lateinische Alphabet als aus nur ein und zwanzig Buchstaben bestehend und X als der letzte derselben, da Y und Z als nur in griechischen Wörtern gebraucht und somit als griechische, nicht lateinische Buchstaben ausser der Zählung blieben.[3] Der Augenschein zeigt und historische Nachrichten sagen aus, dass das lateinische Alphabet im Allgemeinen mit dem aus dem phönicischen Alphabete abgeleiteten griechischen Alphabete übereinstimmt und aus Griechenland kam. Die Sage schreibt die Einführung der Buchstabenschrift dem Evander zu, der sie in der pelasgischen Zeit aus Arkadien nach Latium zu den Aboriginern brachte und dessen Mutter Carmenta daraus das älteste lateinische Alphabet bildete, zunächst wohl, nach dem ältesten Gebrauch der Schrift überhaupt, zur Aufzeichnung heiliger Formeln (carmina), denen Carmenta vorstand.[4] Jedenfalls erhielten die Römer die griechische Buchstabenschrift nicht mittelbar durch die Etrusker, sondern auf einem unmittelbaren Wege, wie unter Anderm daraus hervorgeht, dass die Etrusker von der Rechten zur Linken schreiben, die Römer umgekehrt; dass die Etrusker in ihrem Alphabet kein Q hatten und andrerseits ein besondres Zeichen für den italischen F-Laut (8), welches die Lateiner gewiss eher als das Zeichen des Digamma für denselben Laut in ihr Alphabet aufgenommen hätten, wenn ihnen dasselbe durch tuscische Vermittlung zugekommen wäre.[5] Unter den nach der Zahl und Form der Buchstaben unter sich etwas verschiedenen altgriechischen Alphabeten hat das lateinische Alphabet am meisten Uebereinstimmung mit dem dorischen Alphabete, wie dieses in Sicilien und Unteritalien gegen Ende des dritten Jahrhunderts der Stadt noch im Gebrauche war.[6] Von dem griechischen Alphabete unterscheidet sich das lateinische in dreifacher Weise. 1) Sechs griechische Buchstaben fehlen in dem lateinischen Alphabete, nämlich: die besondere Bezeichnung des langen E und O (H, Ω), die Aspiraten (Θ, Φ, X) und der Doppelbuchstab Ψ. 2) In dem lateinischen Alphabet sind dagegen fünf Buchstaben, welche das griechische nicht hat, als: F, G (da nicht dieser letztere Buchstab, sondern das lateinische C dem griechischen Γ entspricht), H, Q, V. 3) An andre Stellen als in dem griechischen Alphabet in die Reihe der Buchstaben gesetzt sind die beiden Buchstaben X, Z. Ueber einen jeden dieser drei Punkte bemerken wir einiges Nähere. Die Uebertragung des griechischen Alphabetes nach Italien geschah in der Zeit, als die beson-

dere Bezeichnung für den langen E- und O-Laut, so wie der Doppelconsonant in dem griechischen Alphabet noch gar nicht bestand; dieselben später in das lateinische Alphabet aufzunehmen, fühlte man kein Bedürfniss. Die drei aspirirten Consonanten wurden nicht aufgenommen, weil sie dem Organe der Lateiner widerstrebten, so wie denn bis in späte Zeiten, z. B. noch in dem SCtum de Bacchanalibus bei der Aufnahme einzelner griechischen Wörter die Aspirationen stets beseitigt wurden und erst seit der Verbreitung der griechischen Sprache und Literatur unter den Römern, diese unrömischen Laute wenigstens in griechischen Fremdwörtern der lateinischen Sprache geduldet wurden. Von den dem lateinischen Alphabet eigenthümlichen fünf Buchstaben war das H auch dem griechischen Alphabet angehörend, bis später dafür die Hälfte des Buchstaben (ͱ) als blosses diakritisches Zeichen der Aspiration angenommen, der ganze Buchstab aber zur Bezeichnung des langen E-Lautes angewendet wurde. Der Buchstabe F bezeichnet einen den italischen Organ eigenthümlichen, dem griechischen Organ fremden Laut. Beide Buchstaben (F und V) haben in dem semitischen Buchstaben Vav ihren letzten Ursprung, an dessen Stelle (der sechsten) in der Reihe des Alphabets das lateinische F steht. Vav ist als Consonant ein weicher Lippenlaut zugleich aber auch der Träger des Vocales U. Für diese beiden Funktionen des einen semitischen Buchstaben gab es nun im ältern griechischen Alphabet zwei Zeichen. Jene erstere Function des Vav als Consonant hatte nämlich das in der spätern ausgebildetern Sprache beseitigte Digamma aeolicum (F); die andre Function als Vocal, wobei aber nach der Aussprache des feinern griechischen Mundes der Laut U dem I genähert wurde, hatte der Buchstab Y. Die Lateiner nahmen in Ermanglung eines andern Zeichens das digamma aeolicum mit verändertem Werthe zur Bezeichnung ihres viel härtern, ausser den Lippen auch die Zähne in Anspruch nehmenden, F Lautes. Daraus folgte nothwendig, dass das andere Buchstabenzeichen (U V) nicht mehr nur für den Vocal allein gebraucht wurde, sondern für beide Laute, für den Vocal U (auch in der altäolischen Sprache wurde V wie U ausgesprochen), und für den entsprechenden Consonanten, wie im semitischen Alphabet selbst.[7]) Das Wesen und die Herkunft des andern dem lateinischen Alphabet eignen Buchstabens, des G, ist theils aus seinem Verhältnisse zu den andern Gaumenlauten, theils aus seiner Rangordnung im Alphabethe, in der siebenten Stelle, wo im semitischen Alphabete Dsain, im griechischen Z steht, zu erörtern. Für die Gaumenlaute hatte man in dem semitischen Alphabete drei Buchstaben (Gimmel; Kaph, Koph), zur Bezeichnung der weichsten dieser Laute bis zu dem härtsten. Die beiden ersten gingen als Γ und K bleibend in das griechische Alphabet über. Der dritte, härteste Gaumenlaut sagte dem griechischen Organe weniger zu: er wurde anfänglich zwar auch angenommen, aber nicht allgemein, wie es scheint, und nicht bleibend, so dass er frühezeitig als Buchstab aufgegeben,

nachher nur als Zahlzeichen für die Zahl Neunzig nach seiner ursprünglichen Stellung hinter Π (80) und mit Beibehaltung seines alten Namens (Koppa) gebraucht wurde. Das lateinische Alphabet nahm auf und behielt alle drei Buchstaben der Gaumenlaute C K Q; denn C ist nur eine auch sonst in griechischen Denkmälern, so wie die im etruskischen Alphabete vorkommende abgerundete Form des Γ. Von dem frühern Bestehen des C für den weichen und des K für den härtern Gaumenlaut neben einander, geben die von Alters her üblichen Abkürzungen, in welchen C für Gaius, Gneius als media und K für Kaeso, Kalendae Karthago, Kalumnia. Nun trat aber eine Zeit ein, wo ohne Unterscheidung des harten und weichen Lautes der Buchstabe C für beide Laute gemeinschaftlich gebraucht wurde. So erscheint C auf der columna rostrata; sonst haben sich Inschriften aus dieser Zeit wo C auch für den weichen Gaumenlaut (das nachherige G) steht, nicht erhalten. [8]) Dadurch wurde das K überflüssig und kam später fast ganz ausser Gebrauch. [9]) Diese Verwendung des C, obgleich es ursprünglich das weiche Γ ist, erklärt man gewöhnlich durch die harte römische Aussprache des Gaumenlautes, wodurch der ursprüngliche weiche Charakter des C verloren ging. Dabei nimmt C. O. Müller und nach ihm Th. Mommsen [10]) eine Einwirkung der Etrusker, vielleicht in Folge massenhafter Einwanderung derselben nach Rom, an; das etruskische Alphabet gebrauchte nämlich in gleicher Weise den dritten Buchstaben des Alphabets für den harten Gaumenlaut, wie denn die tuscische Sprache vorzugsweise die harten Buchstaben liebt und sogar das B und D dort ganz fehlen. Nur bleibt es auffallend, dass man, diese harte Aussprache des Gaumenlautes bei den Etruskern und Römern vorausgesetzt, nicht lieber den dieser Aussprache entsprechenden Buchstaben K gewählt und das weiche C aufgegeben hat. Wenn man hiebei nicht das Hauptgewicht auf den Einfluss und die Nachahmung der Etrusker legt, so sollte man geneigt sein, bei den Römern wenigstens, welchen sonst der Gebrauch der weichen Consonanten nicht fremd war, eher anzunehmen, dass sie darum den Buchstaben C vorzogen, weil sie im Ganzen die Gaumenlaute vielmehr weich als hart aussprechen. Wie es sich aber damit verhalten mag, später ergab sich wieder das Bedürfniss, neben der Bezeichnung für den harten Gaumenlaut (jetzt C), eine besondere Bezeichnung für den weichen Gaumenlaut zu haben. Diesem Bedürfniss soll Spurius Carvilius abgeholfen haben, ein Freigelassener desjenigen Spurius Carvilius Ruga, der die erste Ehescheidung zu Rom 523 d. St. eingegangen haben soll. [11]) Dieser Freigelassene, welcher die erste öffentliche Schule für Lesen und Schreiben zu Rom eröffnete, soll um die Zeit des zweiten punischen Krieges den Buchstaben G erfunden haben, indem er an dem ursprünglich für den weichen Gaumenlaut bestimmten C, welches aber im Verlauf der Zeit auch zugleich das Buchstabenzeichen für den harten Gaumenlaut geworden war, nur eine kleine Veränderung des Zuges zur Bildung des neuen Buchsta-

ben anbrachte. Da aber die Inschrift auf dem Sarkophage des L. Scipio Barbatus, Consul 456 d. St.; und ein As von Luceria von 485 schon das G enthält, so vermuthet Th. Mommsen,[12]) jener Freigelassene habe nicht den Buchstaben erfunden, sondern ihn nur zuerst in das Alphabet, das er seine Schüler lehrte aufgenommen; er habe ihm den Platz zwischen F und H gegeben und gleichzeitig dort das Z herausgeworfen. Dass dieser Buchstabe Z früher im römischen Alphabet sich fand, sehe man nicht blos daraus, dass seine Stelle durch einen nachher erfundenen Buchstaben ersetzt sey; sondern es werde auch berichtet, der Buchstabe Z sey schon in dem saliarischen Liede vorgekommen. In den XII Tafeln werde es schon nicht mehr vorgekommen seyn, weil die Grammatiker es sonst daraus citirt hätten. Im siebenten Jahrhundert d. St. sey es allmählig wieder aufgekommen und scheine zur Zeit des Cicero und August wieder allgemeinere Aufnahme gefunden zu haben. Dass G nicht von so später Entstehung sey, sondern dass es von Anfang an in dem lateinischen Alphabet und, wie seine Stelle in der Reihe der Buchstaben zeigt, nichts Andres als das semitische Dsain (Sain) sey, ist schon von frühern Gelehrten behauptet worden.[13]) Darnach hätte man sich den Verlauf der Sache in folgender Weise vorzustellen. Der semitische Zischlaut Dsain war dem griechischen Organe fremd und veränderte sich in einen wohl dem Dsain einigermassen verwandten, aber viel sanftern und den Griechen ganz eigenthümlichen Laut Z, wofür man wegen dieser seiner Verschiedenheit und Eigenthümlichkeit ein eignes Zeichen und einen eignen Namen bei den Griechen erfand, indem man den alten Buchstab Dsain im griechischen Alphabete vor dem daraus hervorgegangenen Z nur als Zahlzeichen (für 6) beibehielt. In dem lateinischen Alphabet wurde derselbe Buchstab Dsain nach dem italischen Organ modificirt, etwa ähnlich wie jetzt das italienische G vor E und I ausgesprochen (wie dsch) und dadurch dem weichen Gaumenlaute genähert. Wegen dieser Verwandtschaft wurde er, wie es scheint, häufig mit dem C bei bestehender Unsicherheit der Orthographie verwechselt und von diesem eine Zeit lang verdrängt. Der Freigelassene Sp. Carvilius hätte nach dieser Annahme den längst vorhandenen, nur etwas verdrängten Buchstaben G wieder in den allgemeinen Gebrauch zurückgeführt, seine Orthographie fixirt und ihn vielleicht auch im Aeussern etwas geändert, um ihn desto besser von C zu unterscheiden. Das ganz eigenthümlich griechische, dem Dsain und G entsprechende Z blieb eben wegen dieser griechischen Eigenthümlichkeit der Aussprache,[14]) wie das Y von gleichfalls ganz eigenthümlich griechischer Aussprache dem lateinischen Alphabete fremd und beide wurden erst nach dessen Vollendung, zur Schreibung griechischer Wörter den ein und zwanzig Buchstaben des lateinischen Alphabetes angehängt. Von dem Buchstaben X nimmt man gewöhnlich an, er sey erst in spätern Zeiten aus dem griechischen Alphabet in das lateinische aufgenommen worden; aus dieser spätern Aufnahme sey seiner

Stelle als der letzte der ein und zwanzig Buchstaben des römischen Alphabetes (vor Hinzufügung der griechischen Buchstaben Y und Z) zu erklären; vorher habe man statt dieses Doppelconsonanten KS, GS geschrieben, wie dasselbe auch in der ältesten griechischen Schreibweise vor Einführung des Ξ geschehen sey. Spätere lateinische Grammatiker, Priscianus und Isidorus, erklären den Buchstaben für zugefügt dem römischen Alphabet erst unter Augustus. Gegen die so späte Aufnahme des X sprechen aber die Thatsachen. Man findet das X auf allen ältern Monumenten, auf der columna rostrata, auf Münzen; auch hätte man bei einer solchen spätern Aufnahme des griechischen Ξ, den Buchstaben in der Form, wie er damals in dem griechischen Alphabet erschien, angenommen und nicht in der Form von X, welches auch in den griechischen Alphabeten und in italischen Alphabeten die ältere Form ist. Nach der Auffassung Th. Mommsens hat dieser Buchstab vielmehr folgende Geschichte. Das Ξ zwischen N und O gestellt an dem Platze des semitischen Samech bezeichnete ursprünglich wie dieses den starken Zischlaut SS. Ausserdem gab es im griechischen Alphabet ein Lautzeichen X für KS zwischen Y und Φ. Nun verschwand aber allmählig der scharfe Doppelsibilant ganz aus der griechischen Sprache und ging in verschiedenen Gegenden in verschiedene Laute über, und zwar theils in den einfachen Zischlaut, theils in den mit SS verwandten Laut KS. Wo der Uebergang von SS in KS statt fand, hörte der Unterschied zwischen den beiden Buchstaben Ξ und X auf; es wurde nur einer derselben zur Bezeichnung des Lautes KS beibehalten und zwar etweder Ξ wie in dem griechischen Alphabete, und X kam dafür ausser Gebrauch, oder X, wie in dem griechischen Alphabet von Caere, wo es dieselbe Stelle wie in dem römischen Alphabete einnimmt, und in dem römischen, bei welchem dann Ξ ausfiel. [15])

Nachdem das lateinische Alphabet längst sich ausgebildet und eine feste Gestaltung gewonnen hatte, fügte der zwar nicht ungelehrte aber pedantische Kaiser Claudius zu dessen nothwendiger Vervollständigung, wie er meinte, noch drei neue Buchstaben hinzu. [16]) Von diesen drei Buchstaben ist einer aus noch erhaltenen Inschriften ersichtlich, das umgekehrte F (Ⅎ), welches als äolisches Digamma für den Consonant V gebraucht werden sollte. [17]) Von den beiden andern hat sich keine Spur auf den noch übrigen Inschriften bis jetzt gefunden. Einer dieser Buchstaben war nach dem Zeugnisse des Grammatiker Priscianus das s. g. Antisigma ƆC mit der Bedeutung des griechischen Ψ. Ueber den dritten von Claudius eingeführten Buchstaben hat man keine sichere Kenntniss, sondern nur Vermuthungen. [18])

1) Ueber hebräische und griechische Inschriften in lateinischer Schrift s. Kopp Palaeograph. §. 176; über etruskische Müller Etrusker II. 316. Beispiele von Inschriften in lateinischer Sprache mit griechischer Schrift geben Fabretti p. 390. Hagenbuch bei Orell. Vol. II. p. 367. §. 17. Marini Att. arv. p. 390.

Kopp Palaeogr. crit. P. III. §. 176. p. 186, an welcher Stelle eine allgemeine Zusammenstellung von schriftlichen Denkmälern in verschiedenen Sprachen sich findet, wo die Schrift aus einem fremden Alphabet hergenommen ist (Hebräisch, Arabisch in griechischer Schrift und dergleichen). Den Beispielen lateinischer Inschriften mit griechischer Schrift ist beizufügen ein Amulet, auf einem dünnen silbernen Blättchen, in der Hofbibliothek zu Karlsruhe nach Kopp Palaeogr. P. III. Praef. p. 13. §. 10. und eine zu Mauchingen gefundene Grabschrift. Stälin Würtemberg. Geschichte I. n. 203. (der Inschriften). Inschriften, worauf griechische und lateinische Buchstaben zugleich vorkommen, gibt Nouv. Traité de diplom. Tom. II. planche XXIX. p. 635.

2) Die Geschichte des lateinischen Alphabetes behandeln alle ausführlicheren Werke a) über römische Literatur, worüber man die Nachweisungen findet in Bähr Geschichte der römischen Literatur I. Th. S. 20. Bernhardy Grundriss der röm. Literat. II. Bearbeitung. §. 28. S. 151; b) über lateinische Sprachlehre, von welcher zweiten Classe von Werken wir G. J. Voss Aristarchus cap. 11. und K. L. Schneider Grammatik der latein. Sprache. Erster Band (Elementarlehre). Berlin 1819. hervorheben: endlich c) Werke über Paläographie, unter denen wir namhaft machen: Nouveau Traité de diplomatique par deux Religieux Benedictins de la congregation de St. Maur. Sect. III. chap. I. Tom. II. p. 8—50. und p. 145—305. (Adelung's Uebersetzung Th. II. S. 230 ff. 380 ff.) Eine gute Uebersicht über die Entstehung des griechischen und lateinischen Alphabetes nach Werth und Form der Buchstaben aus dem phönicischen Alphabet gewähren Hug Erfindung der Buchstabenschrift. Ulm 1801. S. 7—37. und Kruse Hellas. Leipzig 1825. I. Th. S. 577. Beilage I. „Vergleichung der phönicischen, griechischen, lateinischen Alphabete" und dazu Atlas Tab. I. sect. 1., welche wir auf unsrer Taf. I. wiedergeben. Vorzugsweise ist aber jetzt hierüber zu Rathe zu ziehen und von uns benützt worden Theod. Mommsen in dem Werke: Die unteritalischen Dialekte. Leipzig 1850. 4. S. 1—40. und besonders S. 26 ff. das lateinische Alphabet.

5) Cic. De nat. deor. II., 37. Hoc qui existimat fieri posse, non intelligo cur non item putet, si innumerabiles unius et viginti formae litterarum vel aureae vel quales libet aliquo coniiciantur, posse ex his in terram excussis annales Ennii, ut deinceps legi possint, effici. Quintilian Inst. or. I., 4, 6. .... nostrarum (i. e. literarum) ultima X. Ueber das J (Jod) als Zeichen des Consonanten und seine Einführung erst seit dem sechzehnten und siebenzehnten Jahrhundert siehe das Genauere in dem Nouv. Traité T. II. p. 211. Zwar lassen sich, was Adelung Uebers. II. S. 451 vermisst, Beispiele für das von den Benedictinern behauptete Vorkommen der Form des geschwänzten I beibringen, wie auf einer Inschrift zu Pompeji Orell. 4265. Aber es ist diess nur eine andere Form des Buchstaben I, welche ohne Unterschied für den Vocal und Consonant steht. Ebenso kommt auch die abgerundete Form des U für die zugespitzte Form V schon auf Inschriften der spätern römischen Zeit vor, aber ohne damit die getrennte Eigenschaft des Vocales bezeichnen zu wollen. Von dem zwölften Jahrhundert an wurde es hie und da in Handschriften und später auch in den gedruckten Büchern Uebung, die zugespitzte Form V immer am Anfang und die abgerundete Form U in der Mitte der Wörter zu gebrauchen, ohne Rücksicht auf die Eigenschaft als Vocal oder Consonant. Erst seit dem sechzehnten und siebenzehnten Jahrhundert setzte sich allmälig die Uebung fest, V für den Consonant, U für den Vocal zu gebrauchen. Nouv. Traité Tom. II. p. 283.

4) Dionys. Halicarn. Ant. rom. I, 33. Plin. Hist. nat. VII. 57. 58. Tacit. Annal. XI, 14. In Italia Etrusci ab Corinthio Damarato, Aborigines Arcade ab Evandro didicerunt (sc. literas): et forma literis latinis, quae veterrimis Graecorum. Sed nobis quoque paucae primum fuere, deinde additae sunt. Hygin. Fab. 277. Max. Victorinus p. 1944. Putsch. Marius Victor. p. 2468. Evander erhielt die Schrift von Herkules. Plutarch. Quaest. rom. 59 nach Juba.

5) Ueber die Verschiedenheit des etruskischen Alphabets von dem lateinischen s. Müller Etrusker II. 290 ff. 312 ff. Theod. Mommsen Unteritalische Dialekte S. 27.

6) Mommsen Unterital. Dialekte S. 37. 39.

7) Die Eigenthümlichkeit der italischen Aussprache des F-Lautes kann Quintilian nicht stark genug ausdrücken Inst. or. XII, 10, 29. Illa (litera) quae est sexta nostrarum, paene non humana voce vel omnino non voce potius, inter discrimina dentium efflanda est. Dass F das Buchstabenzeichen des Digamma aeolicum sey, beweist seine Gestalt und das ausdrückliche Zeugniss der alten Grammatiker. Priscian. p. 542. Putsch. F aeolicum digamma, quod apud antiquissimos Latinorum eandem vim, quam apud Aeolos habuit. „Verständiger verfuhren die Etrusker; was Kaiser Claudius später einzuführen versuchte und die Philologen des XVI Jahrhunderts wirklich eingeführt haben, das erreichten sie in sehr früher Zeit, indem sie den griechischen Zeichen F (digamma aeolicum), Y, Φ ihre griechische Geltung liessen und für den nicht griechischen Laut (f) ein neues Zeichen (8) erfanden.“ Mommsen Unterital. Dial. S. 4. So sehr jedoch auch der italische F-Laut von dem weichern Lippenlaute (W) des digamma aeolicum verschieden war, so war er ihm doch immerhin verwandt (sonst wäre man nicht darauf gekommen, in dem lateinischen Alphabete dem Digamma diese Function zu geben), und es wird daher auch auf römischen Inschriften F zuweilen mit V verwechselt, wie Folcatius, Falerius statt Volcatius, Valerius. Marini Att. arv. p. 97. (Wenn es nicht eher das digamma ist, wie Borghesi im Bulletin. archeolog. 1841. p. 142 annimmt.)

8) Die abgerundete Form des Gamma C für Γ bei Boeckh Corp. inscr. n. 7. auf Münzen von Regium, Gela und Akragas. Müller Etrusk. I. 295. Mommsen Unterital. Dial. Taf. I. Ueber das andere hier Gesagte s. Mommsen Unterital. Dial. S. 28. 31.

9) Quintilian Inst. or. I, 4, 9. ... an rursus aliae (literae) redundent, ut K quae et ipsa quorundam nominum nota est. I, 6, 10. Nam K quidem in nullis verbis utendum puto nisi quae significat, etiam ut sola ponatur. Schneider Grammat. I. S. 291 ff.

10) Mommsen Unterital. Dial. S. 32.

11) Plutarch. Quaest. roman. cap. LIV. Τὸ Κ πρὸς τὸ Γ συγγένειαν ἔχει παρ' αὐτοῖς. ὄψε γὰρ ἐχρήσαντο τὸ γάμμα, Καρβιλίου Σπορίου ἐφευρόντος. Derselbe errichtete zu Rom das erste γραμματοδιδασκαλεῖον. Ebend. cap. LIX. Schneider Lat. Grammat. I. 231. 270. führt die Gründe für diese spätere Einführung des G und seine Herleitung von C weiter aus.

12) Mommsen Unterital. Dial. S. 32.

13) Scaliger ad Euseb. chron. p. 112. 113. Nouveau Traité de dipl. T. II. p. 189. Seyfert Latein. Sprachlehre I. §. 79.

14) Quintilian. I. O. XII, 10, 27. Iucundissimas ex Graecis literas non habemus, vocalem alteram (y) alteram consonantem, quibus nullae apud eos dulcius spirant; quas mutuari solemus, quoties illorum nominibus utimur.

15) Mommsen Unterital. Dial. S. 31. Der bedeutendste Zeuge unter den Grammatikern, welche X dem frühern römischen Alterthume absprechen, ist Nigidius (Zeitgenosse Cicero's) bei Mar. Victorinus p. 2466. Putsch (Nigidius) in libris suis ...X litera non est usus, antiquitatem sequens. Für einen sehr frühen Gebrauch des X in den italischen Alphabeten erklärt sich, wie Mommsen, auch Müller Etrusk. II. 308, nur leitet er den Buchstaben von dem semitischen Sain ab.

16) Tacit. Annal. XI, 14. Claudius tres litteras adiecit, quae usui imperitante eo post oblitteratae aspiciuntur etiam nunc in aere publicandis plebiscitis per fora ac templo fixa. Sueton. Claud. cap. 41. Novas etiam commentus est litteras tres ac numero veterum quasi maxime necessarias addidit. De quarum ratione quum privatus adhuc volumen edidisset, mox princeps non difficulter obtinuit, ut in usu quoque promiscuo essent. Extat talis scriptura in plerisque libris ac diurnis titulisque operum.

17) Dieser Buchstabe kommt auf mehreren Inschriften aus der Zeit des Kaiser Claudius vor, als: ampliaℲit terminaℲitque Grut. 196, 4. Zell Delect. n. 1392. Ⅎitellius Grut. 119, 2. diℲi Ibid. 236, 9. und sonst. Quintilian I, 7, 26. Nostri praeceptores *ceruum seruumque* V et O literis scripserunt, quia subiecta sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequiret; nunc V gemina scribuntur ea ratione quam reddidi: neutro sane modo vox, quam sentimus,

efficitur. Nec inutiliter Claudius Aeolicam illam ad hos usus litteram adiecerat. Ibid. XII, 10, 29. Aeolicae quoque litterae, qua *servum cervum*que dicimus, etiamsi forma a nobis repudiata est, vis tamen nos ipsa persequitur. Gell. Noct. Att. XIV, 5. *Divus* et *rivus* et *clivus* non *us* syllaba terminantur, sed ea, quae per duo V scribenda est; propter cuius syllabae sonum declarandum reperta erat nova littera F, quae digamma appellabatur. Es scheint der Gebrauch dieses Digamma noch einige Zeit nach Claudius fortgedauert zu haben. Marini Atti I, p. 97.

18) Priscianus p. 557. Putsch. Huic S praeponitur P et loco Ψ fungitur. Pro quo Claudius Caesar antisigma ϽϹ hac figura scribi voluit; sed nulli ausi sunt antiquam scripturam mutare. Die Vermuthungen über den dritten Buchstaben sind ganz ungewiss und willkürlich. S. Lipsius zu Tac. XI, 14. Schneider Lat. Grammat. S. 4 ff.

§. 10.

Nach der Betrachtung des Ursprunges und der Geschichte des lateinischen Alphabetes ist jetzt von der Form der Buchstaben und von den Schriftarten, welche auf den alten römischen Inschriften vorkommen, zu handeln. [1]) Man kann die Schrift auf diesen Denkmälern betrachten und eintheilen: 1) lediglich nach ihrer graphischen Form; 2) nach ihrem Vorkommen auf dem verschiedenen Material und nach den Classen der Inschriften; 3) nach der Zeitfolge. Diese drei Momente stehen miteinander in wechselseitiger Beziehung. Wir werden von der Eintheilung nach der graphischen Form ausgehen und die nöthigen Bemerkungen über die beiden andern angeführten Momente daran knüpfen.

Man unterscheidet in der lateinischen Schrift wie sie auf allen Arten von schriftlichen Denkmälern vorkommt (in Inschriften, Büchern, Urkunden) eben so wie in unsrer heutigen Druckschrift das grosse Alphabet (grosse Buchstaben, Majuskel) und das kleine Alphabet (kleine Buchstaben, Minuskel). Das grosse lateinische Alphabet hat eine doppelte Gestalt, eine eckige und eine runde; die erstere, entsprechend den grossen Buchstaben unsrer lateinischen Druckschrift, nennt man Capitalschrift (Capitalbuchstaben, Capital), die andre, deren Charakter im Allgemeinen den Zügen der grossen lateinischen Buchstaben, die wir bei dem Schreiben anwenden, entspricht, nennt man Uncialschrift (Uncialbuchstaben, Uncial). Das kleine Alphabet (Minuskel) enthält die Minuskel im engern Sinne des Wortes und die Cursivschrift. Erstere ist die kleine Antiqua unsrer Druckschrift. Diese Minuskel schliesst sich nach dem Vorherrschen der runden, gebogenen Züge in ihr der Uncialschrift an. Im Mittelalter hat sich neben dieser Minuskel noch eine andre Art derselben ausgebildet, worin die geraden Striche und eckige Formen vorherrschen. Beide Arten der Minuskel haben sich im Verlauf der zweiten Hälfte des Mittelalters nach den Nationen abgesondert. In Südfrankreich und Italien, auch in einem Theile von Oberdeutschland wurde die runde Minuskel vorherrschend; in Nordfrankreich, Niederland, England, Niederdeutschland und Skandinavien die eckige Minuskel (gothische Schrift). Die Cursivschrift unterscheidet sich von der Minuskel im

Allgemeinen dadurch, dass die Buchstaben in ihr miteinander verbunden und die Züge fliessender sind, so wie sie sich bei dem geschwinden Schreiben ergeben. Die Entstehung und der Charakter der bisher aufgezählten verschiedenen Schriftarten (Capital, Uncial, Minuskel, Cursiv) ist vorzugsweise durch das Material, worauf geschrieben wurde, bedingt. Mit Rücksicht auf die Schwierigkeit oder Leichtigkeit der Ausführung gestalten sich die Schriftzüge anders je nachdem die Buchstaben mit einem Meisel auf Stein eingehauen, oder mit einem Grabstichel auf Metall eingegraben, oder auf eine weichere Masse mit dem Griffel eingeritzt, oder mit einem flüssigen oder festern Farbstoffe auf eine Fläche gemalt und gezeichnet werden. Wenn die Schrift auf einem harten Material eingehauen oder eingegraben werden soll, so werden gerade Linien sich am besten dazu eignen. Dies ist aber gerade der Charakter der Capitalschrift: sie wird daher jenem Material vorzugsweise zukommen, namentlich dem Steine; der Grabstichel wird bei fortgeschrittener Uebung zugleich auf Metall krumme Linien einzugraben im Stande seyn, was zu dem Charakter der Uncialschrift führt. Zu solchen Zügen, wie sie die Minuskel und Cursivschrift hat, wird man erst gelangen, wenn leichter zu handhabende Schreibwerkzeuge und Schreibmaterialien, sowie ein häufigerer Gebrauch und eine zu beschleunigende Ausführung der Schrift eingetreten sind. Da nun die Schrift zuerst auf hartem Material, auf Stein und Erz, zur Anwendung kam, so ist die Capitalschrift die älteste; auf sie folgt der Zeit nach die andre Gattung der grossen Buchstaben, die Uncialschrift; später die Minuskel und Cursivschrift. Was das Vorkommen dieser Schriftarten betrifft, so ist den Inschriften auf allem härtern Material die Capitalschrift vorzugsweise eigen und diese Schriftart ist vorzugsweise die epigraphische. Da aber auch weicheres Material, wie Wachstafeln und Thon zu dem Gebiete der Epigraphik gehören, sowie das Malen und Zeichnen der Schrift auf härteres Material, in welchen Fällen die Anwendung der Minuskel und Cursivschrift statt fand, so hat sich die Epigraphik auch mit diesen beiden Schriftarten zu beschäftigen; überdiess kommen dieselben in spätern Perioden des römischen Alterthums theils in einzelnen Buchstaben, theils in zusammenhängender Schrift selbst auf Stein und Metall eingehauen und eingegraben vor. Wie die Capitalschrift im Allgemeinen den Inschriften zukommt, so Uncialschrift und Minuskel den geschriebenen Büchern und Cursivschrift den Urkunden auf Pergament und Papier. Wir haben nun noch eine jede jener vier Schriftgattungen einzeln für sich nach ihrem Vorkommen auf Inschriften zu betrachten, so wie in ihrer Vermischung miteinander.

1) Ueber die Schriftarten des lateinischen Alphabetes s. Nouveau Traité de diplom. Tom. II. Sect. III. Chap. 4. p. 145 ff., wo die paläographische Geschichte eines jeden einzelnen Buchstabens des lat. Alphabets gegeben wird und Chap. 5. p. 305 ff., wo eine Zusammenstellung vieler Alphabete aus Inschriften gegeben wird (Adelung Th. II. S. 380—544. und Th. III. S. 1—29); dazu Tom. II. Sect. III. Chap. 10. p. 479—658. über den Ursprung und die Einthei-

lung der verschiedenen Schriftarten (Capital, Uncial, Minuskel, Cursiv). (Adelung Th. III. S. 179—349.)

§. 11.

Der allgemeine Charakter der gesammten Capitalschrift besteht darin, dass die Buchstaben vorzugsweise aus der Verbindung gerader Linien, und zwar perpendicularer, horizontaler und geneigter, geformt sind, mit Ausnahme weniger Buchstaben, welche auch schon in der ganz frühen Form des lateinischen Alphabetes gebogene Linien zu Bestandtheilen haben. [1]) Bei diesem allgemeinen Gesammtcharakter der Capitalschrift, zeigt sich sowohl was die Züge jedes einzelnen Buchstaben, als was den Charakter der Verbindung der Buchstaben in fortlaufender Schrift angeht, je nach den Zeiten, nach dem Material und nach den Classen der epigraphischen Denkmäler eine grosse Verschiedenheit. Die Verschiedenheit in den Formen der einzelnen Buchstaben der epigraphischen Capitalschrift ist sehr mannigfaltig; wir beschränken uns darauf, in einer kleinen Zusammenstellung einige der wesentlichsten Veränderungen der Grundzüge darzustellen. [2]) Hinsichtlich des Totalcharakters der zusammenhängenden Schriftstücke aber unterscheiden wir folgende Gattungen der Gesammtordnung der Capitalschrift, mit folgenden darunter begriffenen Arten: I. Capitalschrift mit roheren, unregelmässigeren Zügen, wobei weder die perpendiculare noch horizontale Richtung der Linien, noch die Gleichheit der Abstände beobachtet wird; die Striche sind von gleicher Dicke, an ihren Enden weder regelmässig abgeschnitten noch mit Querstrichen versehen. Diese Gattung begreift unter sich: 1) die alterthümliche Capitalschrift aus der Zeit, wo die Schrift überhaupt noch nicht ihre kalligraphische Ausbildung erhalten hatte; und 2) eine Schrift von ähnlichem Charakter nach der Zeit der kalligraphischen Ausbildung, in solchen Fällen, wo man aus Nachlässigkeit, Eilfertigkeit, Ungeschicklichkeit oder auch aus absichtlichen Gründen die alterthümlichen, unregelmässigen Züge beibehielt. [3]) II. Capitalschrift mit regelmässigen und sorgfältig geformten Zügen. In der Regel ist dieselbe Art der Capitalschrift in der ganzen Inschrift jedesmal gleich angewendet; doch fehlt es auch nicht an Beispielen, wo einzelne Theile derselben Inschrift der einen Art und andre Theile der andern Art angehören. [4]) Das Aufkommen dieser zweiten Gattung wird man den letzten Jahrhunderten der Republik beilegen können. Zur Zeit Trajan's und Hadrian's ist diese römische Lapidarschrift auf den sorgfältiger ausgeführten Inschriften am besten kalligraphisch geformt und hat vorzugsweise den quadratförmigen Charakter, von welchem diese Schriftart ihren Namen (litterae quadratae) hat. [5]) Früher und später von der Zeit der Antoninen an ist sie im Allgemeinen mehr länglich, aber in der ersten Periode tiefer eingegraben, in der letztern flacher. Mit dem Sinken des Geschmackes und der Kunstfertigkeit überhaupt nahm auch

die kalligraphische Form der Inschriften ab. Auf öffentlichen Gebäuden ist die kalligraphische Ausführung in der Regel sorgfältiger und schlechtere Schrift kommt hier seltner vor. Im Ganzen aber gibt es auch aus der besten Zeit weniger gut geformte Schriftzüge und aus der spätern Zeit bessere, so dass das Urtheil über das Alter einer Schrift nur und allein aus den Schriftzügen manches Unsichere hat.[6]) Der Charakter der ausgebildeten und wohl geformten römischen Capitalschrift besteht in der Gleichheit und Regelmässigkeit der geraden und gebogenen Linien, sowohl in Beziehung auf ihre Grösse als ihren Abstand von einander; in dem richtigen Verhältnisse der Höhe zu der Breite der Buchstaben; in der regelmässigen Abwechslung feinerer und stärkerer Striche; in dem Schlusse der geraden und gebogenen Linien der Buchstaben an ihren Enden durch senkrecht auf das Ende der Züge gelegte Querstriche oder allmähliges Breiterwerden und scharfen Abschnitt der Schriftzüge (Fuss, Base des Buchstabens; Gipfel). Wir unterscheiden bei dieser Gattung der regelmässigen und schön geformten Capitalschrift (II) folgende Unterabtheilungen: 1) Quadratförmige Schrift; 2) oblonge; 3) breite; 4) schief gestellte.[7]) Ausser diesen beiden Gattungen der Capitalschrift lässt sich noch eine dritte Gattung annehmen, solche Inschriften begreifend, in welchen einzelne Striche der Buchstaben mehr oder minder ungewöhnlich und willkürlich verlängert, verschränkt und verzogen sind.[8]) Auch kommt umgekehrt gestellte Schrift vor, welche das Obere der Buchstaben zu dem Untern macht und zugleich von der Rechten zur Linken geht.[9])

1) Das Vorwiegen der runden Züge zeigt sich in C, D, P, S für Γ, Δ, Π, Σ. Doch kommen dieselben lateinischen auf den Steinen von Pesaro auch in eckigen Formen vor, was ein höheres Alter zu beweisen scheint als das der Scipionengrabschriften nach Mommsen Unterital. D. S. 29. Schon der Name litterae and das Collectiv litteratura soll nicht auf frühes Eingraben in Stein und Metall, sondern auf das Material von libri lintei hinweisen, welche hier vor Alters gangbar waren, und daher die abgerundete Form der römischen Buchstaben zu erklären seyn. So Bernhardy Grundriss der röm. Literatur. II. Bearbeitung. §. 28. S. 151, welcher demnach der Etymologie des Wortes von linere folgt, während Andere es von legere ableiteten.

2) Siehe Tafel II. Das hier Gegebene ist entnommen aus der reichhaltigen, ohngefähr fünftausend Buchstaben umfassenden Zusammenstellung in dem Nouveau Traité de diplom. Tom. II. p. 320. Planche XX. Alphabet géneral des lettres latines tirées des marbres, des tables de bronze, des medailles, des sceaux et autres matières dures depuis la fondation de Rome ou environ, jusqu'au XVI siècle de l'ere chretienne. (Adelung's Uebers. III. Th. S. 9.) Mit Beiziehung von Zaccaria Istituz. lap. p. 317 ff., Kopp Palaeogr. critica und Th. Mommsen Unterital. Dial. Taf. I. und S. 28—30. Von dem Unterschiede der alten und spätern Schriftzüge ist bei den römischen Schriftstellern mehrmals die Rede. Dionys. Ant. Rom. IV, 26. von der Säule des Servius Tullius: γραμμάτων ἔχουσα χαρακτῆρας Ἑλληνικῶν οἷς τὸ παλαιὸν ἡ Ἑλλὰς ἐχρᾶτο. Plin. Hist. Nat. XXXV, 37 gedenkt einer Inschrift im Tempel zu Ardea antiquis litteris.

3) Bei der hier gegebenen Darstellung der Unterabtheilungen der Capitalschrift folgen wir dem Nouveau Traité de dipl. II, 3, 10. Tom. II. p. 497—642, wobei wir jedoch zu unserm Zwecke die dortige Aufzählung vereinfacht und verkürzt haben. Die beiden Hauptgattungen der Capitalschrift werden dort genannt: écriture capitale rustique und écriture capitale élégante. Von der er-

stern Gattung geben wir auf Taf. III. folgende Proben. *Erste Art:* 1) Iuno Hercele Iovei. Auf einer Schale von Bronze. Nouv. Traité. Planche XXIV. p. 542. — 2) Dindia Macolnia filea dedit Novios Plautios med Romai fecid. Auf einer Bronzekiste des Museum Kircher. Delect. 1906. Nouv. Tr. p 543. — 3) Iunone Reg. matrona Pisaurese dono dedron. Aus einer zu Pesaro gefundenen Inschrift. Ibid. p. 544. Maffei Mus. Ver. p. 470. Lanzi Saggio I. p. 125. XX. — 4) Cisula Atilia Dundianii Nomelia dede. Nouv. Tr. p. 544. aus Maffei Mus. Ver. p. 471. — 5) M. Mindios L. fi. P. Condetios Va. fi. Aidiles vicesma parti Apolones dederi. Auf einer Bronzetafel zu München bei Massmann Lib. aurar. p. 40. Delect. 48. — 6) Eine der Grabschriften der Scipionen. Nouv. Traité p. 545. Visconti Opere varie Tom. I. Delect. 1932. — 7) Anfang des SC. de Bacchanalibus. Delect. 1688. Nouv. Traité p. 547. — 8) A. P. Veturieis C. F. quod re sua difeidens aspere afleicta parens timens heic vovit voto hoc solu*to decu*ma facta poloucta libereis lib*e*ntes donu. danunt Hercolei maxsume mereto; semol te orant se voti crebro condemnes. Alterthümliche Inschrift von Sora. Bulletin. archeol. 1845. S. 71. Delect. 1923. — *Zweite Art.* 9) Enos Lases iuvate. Anfang des Liedes der Arvalischen Brüder, nach dem Fac simile bei Marini Att. arv. II. pag. 669. Delect 383. pag. 47. Die rohe Schrift auf diesen Steintafeln aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n. Ch. ist sehr auffallend und wird sich nicht aus einer Nachlässigkeit oder Ungeschicklichkeit erklären lassen, sondern scheint vielmehr auf einer absichtlichen Beibehaltung der alterthümlichen Schriftzüge zu beruhen, wie eine solche ja auch im christlichen Rom für manche Ausfertigungen der päbstlichen Kanzlei stattfindet. — 10) Aus einer tabula honestae missionis vom Jahr 68 n. Chr. Nouv. Traité p. 551. — 11) Anfang einer tabula patronatus der Stadt Themetra in Africa. Nouv. Traité pl. XXVI. p. 592. Maffei Istor. diplom p. 38. Vergl. Delect. 1763 am Ende. — 12) B. M. (bonae memoriae) Fadiae Veri Annei filiae dulcissimae quae vixit anno. Nouv. Traité Tom. II. p. 550. — 13) D. M. Pupus Torquatianus filius bonus qui semper parentibus obsequens vixit annis VIII M. VII et D. XIII. Anfang einer Grabschrift aus der Zeit des Marc. Aurelius. Marini Att. arv. I. 263. Massmann Lib. aurar. p. 51. Beispiel einer rohen Capitalschrift, welche sich der Uncial- und Cursivschrift nähert.

4) Marini Att. arv. I. p. 187. 237.

5) Morcell. Stil. T. II. p. 309. Petron. Satyr. cap. 29. Canis ingens in pariete erat pictus superque quadrata littera scriptum CAVE CANEM. Daher die Steinmetzen, welche solche Inschriften einmeisselten, quadratarii. Dieselbe Schrift wird bei Petron. cap. 58 durch lapidariae litterae bezeichnet.

6) ..neque a Maffeio (Art. crit. III. 2.) dissentio, quem verissime scripsisse puto lapicidas singulis aetatibus exstitisse, qui rectas, quique distortas litteras facerent; titulosque ab iis modo accurate atque eleganter modo neglıgenter atque inconcinne inscriptos esse, ut ii omnino fallantur, qui plerumque a scriptura aetatem inscriptionum certe se nosse dictitant. Marcelli a. a. O.

7) Von der zweiten Art der Capitalschrift (ecriture capitale elegante) geben wir Taf. IV. folgende Beispiele: 14—16) quadratförmige Schrift aus Nouv. Traité planche XXV. p. 563. 17) Oblonge. Ebendas. p. 564. 18) Breite. Ebend. p. 564. 19) Schief gestellte. pl. XXIV. p. 560.

8) Von dieser dritten Gattung geben wir aus einer grössern Anzahl in dem Nouv. Traité pl. XXVI—XXX. folgende wenige Proben: 20) Der Anfang einer Inschrift des Kaiser Albinus Nouv. Traité pl. XXVI. p. 586. Clodio Albino C*oniuratorum* F*ugatis* C*opiis* P*rotectori* Gal*liarum* Aug. et Lug*dunensium* libertatis adversus Severum acerrimo vindici. — 21) D. M. Sex. Manli Saturnini Vipia Veneria uxor fecit et sibi. Ebend. pl. XXIX. p. 623. — 22) D. M. Q. Terenti Prisciani. Vixit annis IIII. mensibus VII. frumentum accepit mensibus VIII. Ebend. pl. XXIX. p. 626. — 23) (D. M.) Ap. Annius Primitivus patraster G. Vibi Vitalionis fec. sibi. Ebend. pl. XXVI. p. 592. — 24) (D. M.) M. Conceneti Marcel. M. Cong*ius* Iustinus. Si maior auctoritas patrimonii mei fuisset, ampliori titulo te prosecutus fuissem piissime pater. Mehreres hierüber bei Kopp a. a. O., welcher p. 241 darauf aufmerksam macht, dass solche unförmliche Schrift auch auf Inschriften der besten altrömischen Zeit vorkommt.

9) So die Namen Marci Aurelii Antonini auf einem metallenen Trichter, und Publii Helvii Pertinacis auf einem metallenen Gefäss. Montfaucon Ant. expl. Tom. III. P. 2. pl. 228. n. 1 und 2. Nouv. Traité pl. XXIX. p. 631. Zu den Singularitäten gehört es auch, wenn die Buchstaben statt aus Linien nur aus nebeneinander gesetzten Punkten bestehen, wie auf einer Bronzeplatte bei Clarac Musée. Inscript. pl. LIV. 594. und in andern Fällen. Gori Inscr. Etrusc. II. 142. Millin Monum. ined. T. I. 238.

§. 12.

Der Name Uncial begreift seinem Wortlaute nach und nach dem Sprachgebrauch der Alten überhaupt die grossen Buchstaben (Majuskel) ohne nähere Unterscheidung. Der neuere technische Sprachgebrauch bezeichnet damit die von der Capitalschrift verschiedene zweite Gattung der Majuskel, welche sich von der erstern nur durch eine gewisse Abrundung der Züge unterscheidet, im Uebrigen mit derselben übereinstimmt.[1]) Nach diesem Principe werden also diejenigen Buchstaben beiden Schriftarten gemeinschaftlich seyn, welche in der Capitalschrift entweder selbst den vorwaltenden Charakter abgerundeter Züge haben (wie B C O P R S) oder durch ihre Einfachheit und fest ausgeprägten geradlinigen Charakter zu einer Abrundung und Veränderung der Züge weniger geeignet sind (wie F I K L N) oder endlich überhaupt weniger häufig gebraucht und schon darum unveränderlicher sind (wie X Y Z). Es bleiben daher ausser den immerhin auch bei allen übrigen Buchstaben zulässigen Modificationen der Züge wie ⸦ (L) χ (x), als der Uncialschrift vorzugsweise eigen die abgerundete Form der Buchstaben A, D, E, G, H, M, Q, T, U.[2]) Wenn auch römische Inschriften mit durchgehender, bestimmt ausgeprägter Uncialschrift nicht wohl vorkommen, so fehlt es doch nicht an solchen, wo sich die Capitalschrift der Uncialschrift ihrer allgemeinen Haltung nach nähert. Noch mehr kommen aber Inschriften vor, in welchen einzelne Uncialbuchstaben der Capitalschrift beigemischt sind.[3])

1) Uncialis „zollhoch" (von uncia, nicht wie man das Wort auch abgeleitet findet wegen der gekrümmten Züge von uncus). Als Bezeichnung einer Schriftart kommt das Wort nur bei S. Hieronymus vor, aber in einer Weise, welche auf seinen allgemeinen Gebrauch schliessen lässt. (Praefat. in Job. extr.): Habeant qui volunt veteres libros vel in membranis purpureis auro, argento descriptos, vel uncialibus, ut vulgo aiunt, litteris, onera magis exarata, quam codices; dum modo mihi meisque permittant pauperes habere schedulas et non tam pulcros codices quam emendatos.

2) Nouv. Traité de diplom. Tom. II. p. 335. (Adelung III. 31.) p. 506 ff. Ecriture onciale. (Adelung III. 201 ff.). Die Formen der epigraphischen Uncialbuchstaben kommen daselbst auch vor und werden behandelt pl. XX. Tom. II. p. 312. (Alphabet général des lettres latines tirées des marbres etc.) und Sect. III. chap. 4. Tom. II. p. 145 bei der dort gegebenen Geschichte eines jeden Buchstaben.

3) Ueber das Vorkommen der Uncialschrift auf Inschriften s. Mabillon De re diplom. p. 47. Nouv. Traité II. p. 512. (Adelung III. 210.). Als Beispiel einer der Uncial sich nähernden Capitalschrift kann dienen n. 25 aus Nouv. Tr.

pl. XXVII. p. 595. Beispiele der Vermischung der Uncialbuchstaben mit der Capitalschrift gibt Nouv. Traité Tom. II. pl. XXVIII. p. 608. Wir geben daraus einige Beispiele mit den Uncialformen E, V und Q, als: n. 26. Ti. Claudi C. Iuli C. F. *(Caii filii)* Col. *(Collina tribu)* Ti. Fonteius; aus einer tabula honestae missionis des K. Galba. n. 27. aus einer Grabschrift (Nouv. Tr. p. 609.) und n. 28 aus einer Dedicationsinschrift auf der Brücke über den Fluss Charente bei der Stadt Saintes (Nouv. Tr. p. 611): ad aram quae est ad confluentem.

§. 13.

Die Minuskelschrift (im engern Sinne des Wortes), unsre kleinen lateinischen Drucklettern, schliessen sich im Ganzen an die abgerundeten Formen der Uncialschrift an, haben daher einen grossen Theil der Buchstaben mit der Uncialschrift gemein in kleinern Dimensionen. Dabei verkürzen sie aber in andern Fällen die Züge der Uncialbuchstaben und haben daher mehrere eigenthümliche Buchstaben. Diese Schriftart ist vor dem fünften Jahrhunderte n. Ch. nicht nachweisbar. Sie ist daher nicht vor der Cursivschrift entstanden, noch hat sie diese durch ihre Entstehung aus der Uncialschrift herbeigeführt. Das Bedürfniss hatte vielmehr schon früher die Cursivschrift entstehen lassen für die im täglichen Leben vorkommende Anwendung des Schreibens. [1]) Auf Inschriften findet sich die Minuskelschrift nur in einzelnen Buchstaben der Capitalschrift beigemischt und auch dieses nur auf einigen Denkmälern der spätern Zeit. [2]) Von grösserer epigraphischen Bedeutung ist die Cursivschrift, deren Vorhandenseyn bei den Römer nfrühere Gelehrte sogar bezweifelten. [3]) Die Natur der Sache lehrt jedoch, dass ausser der grossen für Stein und Metall bestimmten Schriftart, für den täglichen Verkehr des Lebens und für anderes Schreibmaterial sich nothwendig eine schneller auszuführende, geläufigere Schriftart bilden musste; jetzt setzen erhaltene Denkmäler den Gebrauch der Cursivschrift bei den Römern ausser allen Zweifel. Die römische Cursivschrift hat ähnlich wie die Uncial- und Minuskelschrift die Richtung zu gebogenen und geschwungenen Zügen; sie hat manche Buchstaben mit der Minuskelschrift gemeinschaftlich, andre eigenthümlich. Sie unterscheidet sich von letzterer in vielen Fällen, vornehmlich durch die geneigte Stellung sowie durch die Verbindung und Zusammenziehung der in einem Worte vereinigten Buchstaben. Sie erscheint auf dem epigraphischen Gebiete nicht blos auf Wachstafeln eingeritzt und auf hartes Material gemalt oder gezeichnet, [4]) sondern selbst wenn auch mit Buchstaben anderer Schriftarten vermischt auf Stein eingemeiselt, letzteres jedoch nur auf Denkmälern der spätern Zeit, wie die hier sich anschliessenden Schriftproben zeigen. [5])

1) Ueber die Minuskel s. Nouv. Traité Tom. II. p. 338 ff. (Adelung III. 34) und die Zusammenstellung der römischzn Minuskel auf Pl. XXII.

2) Nouv. Traité pl. XXVIII. p. 618.

3) Ueber die römische Cursivschrift überhaupt s. Nouv. Traité II. p. 336 ff.

pl. XXII. p. 622. pl. XXIX. (Adelung III. 34ff. 315ff.), besonders aber Massmann Libellus aurar. p. 37—66.

4) Hier ist anzuführen das zu Abrudbanya in Siebenbürgen in einem Bergwerke 1790 gefundene, aus drei mit Wachs überzogenen Täfelchen von Tannenholz bestehende Triptychum, welches die Abschrift eines Actenstückes enthält, betreffend eine Bruderschaft (collegium) des Iupiter Cernenus vom J. 167 n. Ch., erklärt von Massmann in der angeführten Schrift. Inschriften aus Pompeji in Cursivschrift theils mit einem Griffel oder Nagel in den Mörtel geritzt, theils mit Rothstein gezeichnet, stellt zusammen Massmann Libell. aurar. p. 61—65. Mazois Ruines de Pompei. Tom. II. p. 100. Namen in Cursiv auf Töpfergeschirren in den weichen Thon mit Formen eingedrückt oder mit dem Griffel eingeritzt oder darauf gemalt. Ebend. p. 53—55. Namen der Legion, eingeritzt auf den noch weichen Backstein. Steiner Archiv für Hess. Gesch. II. 2. p. 1.

5) Schriftproben: 29) Opus Atticianis Afrodisienis. An der Statue einer Muse. Buonarrotti Osservaz. p. XVIII. Nouv. Traité pl. XXIX. p. 624. Massmann p. 48. — 30) Rusticius servus. Auf einem Backsteine gemalt. Gori Monument. sive columbar. p. 58. Nouv. Tr. pl. XXIX. p. 621. Dagegen liest Massmann p. 55 das erste Wort: Stertinii und lässt das zweite unerklärt; auch vermuthet er: Stertinius faber. — 31) Mercurius pater filiae d. (defunctae) VI Idus Novemb. Urso et Polemio Coss. Aus einer Grabschrift eines Mädchens Gaudentia vom J. 308 n. Ch. Boldetti Osservazioni p. 81. Buonarotti Osservaz. p. XVI. Nouv. Traité pl. XXIX. p. 624. Vollständig aus Boldetti mitgetheilt von Massmann p. 45., auch bei Kopp. Palaeogr. crit. I. 114. — 32) Auf einer Amphora gemalt. Die Verfasser des Nouv. Traité (pl. XXIX.) p. 626 lesen: *Librarum pondo* L. Ex *cell*ario L. Purelli Cemelli M. *(Massicum* oder *Mamertinum vinum).* — 33—37) Inschriften von Pompeji auf Wände eingeritzt oder gemalt. n. 33 u. 34. da fridill. (statt fritillum) pusillum. Adde calicem Setinum. Bulletin. archeol. 1831. p. 12 et 13. Massmann p. 42. not. 2. — 35) P. Cumicius Restitutus cum matre. C. Stet. t. — M. C. Musdalio fecit vir. (?) Massmann p. 62. — 36) Vit.. (?) Valentius feliceter. Massmann p. 64. — 37) Der Anfang der in Abrudbanya gefundenen Wachstafeln (libellus aurarius) nach dem fac simile bei Massmann. (1. Zeile) descriptum et recognitum — (2. Z.) factum ex libello qui propo- — (3. Z.) situs erat Aldmaiori in statio- — (4. Z.) ne Resculi in quo scrip- — (5. Z.) tum erat id quot I. S. *(infra scriptum)* est. — Cursivbuchstaben, welche, um Raum zu sparen, auf spätern Steinschriften der Capital- und Uncialschrift beigemischt, theils einzeln vorkommen, theils zu Wörtern verbunden, stellt zusammen Massmann Libell. aurar. p. 39—44.

§. 14.

Nach der Betrachtung der Form der einzelnen Buchstaben, wenden wir uns zur Betrachtung des räumlichen Verhältnisses der in einer Inschrift vereinigten Buchstaben zu einander und zwar in Beziehung auf Grösse und auf Nebeneinanderstellung der Buchstaben, wobei wir uns auf die den epigraphischen Denkmälern vorzugsweise eigne Capitalschrift zu beschränken haben. Die Buchstaben in der ältern und roheren oder nachlässigern Schrift sind wie überhaupt so auch in Bezug auf ihre gleiche Grösse nicht sorgfältig bemessen; aber doch immer ohngefähr von gleicher Grösse. Bei der ausgebildeten und schönen Capitalschrift sind alle Buchstaben in der Regel von gleicher Grösse. Kleinere Buchstaben zwischen grössern und zwar von der gleichen Schriftart findet man zuweilen, wenn über den Zeilen anfangs vergessene Wörter von dem Schreiber nachgetragen wurden, oder am Ende der Zeilen des beschränkten Raumes wegen.[1]) Bei Restau-

rationen alter Bauwerke wird der Name des Restaurators, wenn es nicht der Princeps ist, mit kleinerer Schrift beigefügt.[2] Oefters sind aber auch der allgemeinen Raumersparung wegen oder aus einem willkürlichen Einfall einzelne kleinere Buchstaben mitten zwischen grössern und in grössern angebracht.[3] Aber auch umgekehrt finden sich zwischen den übrigen kleineren Buchstaben derselben Zeile einzelne hervorstehende grössere Buchstaben: insbesondere bemerkt man diess bei T C S L und vorzugsweise bei I. Es geschieht dieses zuweilen, wo man keinen Grund davon angeben kann, zuweilen aber auch wie bei T C S der Raumersparniss wegen oder auch um die Deutlichkeit zu befördern; in manchen Fällen scheint die Absicht gewesen zu seyn dadurch die Verdoppelung des Buchstaben zu bezeichnen.[4] Das über die Zeile hervorragende lange I findet man gebraucht für zwei aufeinander folgende I und zur Bezeichnung des langen Vocales; doch kommt es nicht selten auch ohne Vorhandenseyn eines solchen Grundes vor und beruht dann auf Unkunde oder Willkür dessen, der die Inschrift verfertigte.[5] Wenn die Buchstaben einer und derselben Zeile mit Ausnahme der eben berührten Fälle in der Regel von gleicher Grösse sind, so sind dagegen die verschiedenen Zeilen einer und derselben Inschrift mit Buchstaben von verschiedener Grösse versehen. In solchen Fällen ist es die Regel, dass die erste Zeile, mit grösserer Schrift gegeben ist, namentlich bei Dedicationsinschriften, welche im Anfange Namen von Gottheiten und Namen von Kaisern enthalten; dasselbe geschieht aber auch zuweilen auch in andern Zeilen ausser dem Anfang, wo solche Namen vorkommen. Grössere Buchstaben haben auch nicht selten die Zeilen, welche die Zeitbestimmung mit den Namen der Consuln enthalten, sowie überhaupt einen solchen Inhalt, welchen man besonders hervorheben wollte.[6] Zuweilen ist ohne Rücksicht auf den Inhalt die erste und letzte Zeile in grösserer Schrift als die übrigen.[7] Auch findet man bei langen und in grösserer Höhe angebrachten Aufschriften die untern dem Beschauer nähern Zeilen in kleinerer Schrift, die obern nach dem Maasse der Entfernung mit etwas grösserer Schrift, damit für das Auge die Schrift der verschiedenen Zeilen als gleich gross erscheint.[8]

1) Von dem erstern Fall sind Beispiele Marini Att. arv. p. 11., von dem zweiten Marmor. Pisaur. p. 22.

2) Morcell. Stil. T. II. p. 307.

3) Mus. Veron. p. 125, 4. 141, 10. 147, 1. 2. und sonst. Walchii Epist. ad Gor. bei Donat. Supplem. T. I. p. 104—107. Zaccaria Istituz. p. 314—315. In dem grössern C ein kleines o in CoNS (consul) Kopp I. 100.

4) Morcell. Stil. T. II. p. 309. Endovelico mit hervorragendem L. Grut. 87, 9. für Endovellico. Ebend. 271, 8. ese mit hervorragendem S für esse. Kopp Palaeograph. crit. T. I. p. 135.

5) Dass man mit der Verlängerung des I die Verdopplung und die Länge des Vocales bezeichnen wollte, bezeugen ausdrückliche Aeusserungen alter Schriftsteller. Quintilian I, 4, 10. Atque etiam in ipsis vocalibus grammatici est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit, quia *Iam* sicut *Tam*

scribitur et *Vos* ut *Cos*. At quae ut vocales iunguntur, aut unam longam faciunt, ut veteres scripsere, qui geminatione earum velut apice utebantur, aut duas. — Terentius Scaur. De orthograph. p. 2264. Putsch. Super I literam apex non ponitur: melius enim I in longius producetur; ceterae vocales quia eodem ordine positae diversa significant apice distinguuntur. Das verlängerte I statt zweier steht auch, wenn es ein Wort schliesst und das nächste anfängt, wie cvIvs cui ius und dergleichen. Zaccaria Istituz. p. 351. Ausführlich und genau handelt von dem verlängerten I Walch am a. O. p. 104.

6) Morcell. Stil. T. II. p. 306.

7) Zaccaria Istituz. p. 314.

8) Morcelli l. l.

§. 15.

Was die Nebeneinanderstellung der Buchstaben betrifft, so kommt hier in Betracht: die Schreibweise in Bildung der Zeilen; die Anordnung der Zeilen; die Entfernung eines Buchstaben von dem andern; die Zusammenziehung nebeneinanderstehender Buchstaben (litterae ligatae). Ausser der gewöhnlichen Nebeneinanderstellung der Buchstaben von der Linken zur Rechten, kommt auch ausnahmsweise die umgekehrte Schreibweise von der Rechten zur Linken vor; [1]) ferner eine kreisförmige Nebeneinanderstellung da wo die Form des Substrates der Aufschrift dazu veranlasste; sonst so nur auf den Etiketten der Ziegelwaaren. [2]) In einigen Fällen erscheinen die Buchstaben untereinander gesetzt (deorsum versus, κιονηδόν). [3]) Hinsichtlich der Anordnung, Länge und Kürze der Zeilen, zeigen die Inschriften je nach ihren verschiedenen Classen und je nach ihrer verschiedenen Ausdehnung besondre Eigenthümlichkeiten worauf am gehörigen Orte aufmerksam gemacht werden soll. Im Allgemeinen ist die Abwechslung zwischen längern und kürzern Zeilen nicht nach dem Inhalt und nach der Symmetrie so sorgfältig und überlegt bemessen, als man nach modernem Geschmacke wohl erwarten könnte. In den meisten Fällen sind die Zeilen von gleicher Länge oder, wenn von ungleicher Länge, öfters die Eigennamen (wie in Dedications- und Grabschriften) besondern Zeilen zugetheilt, im übrigen aber zufällig und willkürlich abgetheilt. [4]) Bei den Aufschriften an Gebäuden, welche die Vorder- und Rückseiten zeigen, enthält die eine Seite die Fortsetzung der Aufschrift der andern Seite. [5]) Die Entfernungen des einen Buchstaben von dem andern sind bei den nicht ganz sorgfältig gefertigten Inschriften nicht mit regelmässiger Gleichförmigkeit bemessen und häufig sind die einzelnen Worte nicht durch Abstände von einander getrennt, wodurch das Lesen erschwert wird. [6]) Andrerseits ist zuweilen der letzte Buchstaben eines Wortes von den vorhergehenden durch einen grössern Zwischenraum getrennt, um dadurch den Schluss kürzerer Zeilen bis zu der Länge vorhergehender grösserer Zeilen auszudehnen. Besonders geschah Letzteres bei Namensverzeichnissen, um die untereinandergesetzten Namen von verschiedener Ausdehnung in gleiche Linien zu bringen. [7]) Oder es geschah diess, weil das Feld der

Inschrift nicht hinreichte und man den letzten Buchstabe auf das Karnies setzen musste.[8] Auch finden sich auf Inschriften Zwischenräume freigelassen um nachträglich noch Etwas einschalten zu können.[9] Eine Singularität auf einigen Inschriften, besonders aber nur auf ganz späten, besteht darin, dass die Zeilen liniirt sind.[10] Verschränkte oder verschlungene Buchstaben (litterae ligatae s. nexiles) nennt man diejenigen, welche nicht, jeder in seiner unveränderten Gestalt, nebeneinander gestellt, sondern ineinander geschoben sind.[11] Es geschah dieses, um Raum und Mühe zu ersparen. Die Verschlingung zeigt sich in folgenden Weisen: 1) ein Strich des einen der zwei verbundenen Buchstaben wird für beide gemeinschaftlich gebraucht, ohne weitere Veränderung der Züge; 2) dasselbe geschieht mit einiger Veränderung der Stellung und der Züge des Buchstaben; 3) ein Buchstaben wird mit einer solchen Veränderung in den andern hineingezeichnet; 4) der eine Buchstab wird der bessern Verbindung wegen auf die entgegengesetzte Seite gewendet; 5) es wird zwischen den verschlungenen Buchstaben ein Buchstab ausgelassen; 6) die Verschlingung wird auf mehr als zwei nach einander folgenden Buchstaben fortgesetzt. Wir lassen hier Beispiele einer jeden dieser sechs Arten folgen:

1) ib. ir. ma. ni. um. it.

2) Æ ac. ar. de. le. pe. re. ta. tu.

3) co. as.

4) el. em. et. pr.

5) rex. (S. Kopp Palaogr. T. I. p. 138 über n. 1—5.)

6) CVRÆ curante. tri. tifi. PONƎNDM ponendum. (S. Kopp Palaeogr. T. I. p. 173.)

Im Allgemeinen kommen solche verschlungene Buchstaben häufiger auf spätern als frühern Inschriften vor; aber sie lassen sich schon auf Monumenten des ersten Jahrhunderts n. Ch. nachweisen.[12] Von den verschlungenen oder verschränkten Buchstaben sind zu unterscheiden die einfach aneinander gehängten (einfach verbundenen) Buchstaben der Capitalschrift, deren Buchstaben sonst in der Regel ohne Verbindung mit kleinern oder grössern Zwischenräumen unter sich nebeneinander stehen.[13]

1) Kopp Palaeogr. crit. T. III. p. 254.

2) Auf einem runden marmornen Schilde stehen die Namen der drei Götter Silvanus, Hercules, Liber, welche die Dedication enthält im Kreise. Reines.

CIIX. p. 149. Aehnliches auf runden Schüsseln, Urnendeckeln und dergleichen. Morcell. Stil. T. II. p. 319. Ueber die kreisförmigen Aufschrifteu auf Ziegeln s. Hagenbuch De figlinis in circulo, sive in orbem inscriptis bei Orelli Vol. II. p. 371. §. 22. Ueber die kreisförmige Nebeneinanderstellung der Schrift überhaupt, nicht blos auf Inschriften, s. Hugo Soc. Jes. De prima scribendi origine. Ed. Trotz. p. 55. Kopp Palaeogr. crit. P. III. p. 263.

3) Gruter. p. 669, 4. 929, 3. 7. 11. Fabretti Cap. II. n. 214. Marini Att. arv. T. II. p. 829. Kopp Palaeogr. III. p. 259. Vergl. über diese Art zn schreiben, welche bei manchen Völkern des Orients die gewöhnliche ist, Nouv. Traité Sect. II. chap. VII. Ecritures perpendiculaire, orbiculaire, horizontale. T. II. p. 602. (Adelung. II. S. 55.)

4) Zaccaria Istituz. p. 470. Morcell. Stil. T. II. p. 315. Die meisten älteren Sammlungen geben die Abtheilung der Zeilen sehr ungenau an. Hagenbuch bei Orelli Vol. II. p. 371. §. 21.

5) So auf dem Bogen Constantin's, bei dem Tempel Vespasian's zu Rom. Becker Handbuch der röm. Alterthümer. I. 357.

6) Zaccaria Istituz. p. 350. Kopp Palaeogr. crit. P. III. p. 266.

7) Morcell. Stil. Tom. II. p. 316.

8) Furlanetto Lap. Pat. p. 228.

9) Labus bei Orell. n. 4823. Kellermann Vigil. rom. laterc. p. 58. n. 157. (Furlanetto) Le antiche lapidi del Museo di Este. p. 77. not. 12. In den angeführten Beispielen ist Raum gelassen für nachzutragende Amtstitel und für Namen noch weiter freizulassender Sklaven.

10) Auf zwei Paduaner Steinen. Antich. lapid. Patav. N. III. u. XXXVIII., welcher letztere jedoch als unecht gilt, wobei Borghesi, dessen Brief a. a. O. mitgetheilt wird, in diesen Linien ein Zeichen der Unechtheit sieht, weil diess nur auf einigen ganz späten christlichen Inschriften so vorkäme.

11) Ueber die litterae ligatae im Allgemeinen s. Hagenbuch Epistol. epigraph. p. 475. Zaccaria Istituz. p. 321. Morcell. Stil. T. II. p. 310, besonders aber Kopp Palaeogr. crit. T. I. §. 157. p. 130. und §. 165. 200, wo nachgewiesen wird, dass die Tironianischen Noten vorzugsweise auf einer ähnlichen, nur sehr gesteigerten Zusammenziehung der Buchstaben beruhen.

12) Schon Maffei A. crit. lapid. p. 171 widerlegt die Vorstellung, als seyen solche verschlungene Buchstaben ein Product der spätern barbarischen Zeiten, und weist namentlich das frühe Vorkommen von Æ für AE nach. Zaccaria am a. O. bringt eine Inschrift bei aus Maffei Museum Veron. p. LXXXII. 2., welche das Datum des XI Consulates des Kaiser Domitian enthält und mehrere solche Verschlingungen zeigt. Diese Schreibweise geht also noch weiter zurück, als Hefner Oberbayr. Archiv VI. S. 216. annimmt, welcher als ein verhältnissmässig frühes Beispiel eine Inschrift vom J. 182 n. Ch. anführt. Diese frühere Anwendung solcher Ligaturen der Buchstaben auf Inschriften darf nicht befremden, da sie auf römischen Münzen viel früher vorkommt.

13) Kopp Palaeogr. I. p. 130. Vergl. Taf. V.

§. 16.

Wir wenden uns nun zur Betrachtung der zu den Buchstaben und Wörtern gehörenden und dieselben begleitenden Zeichen, als: Interpunctionszeichen und Accente. Ein System der Interpunction nach dem innern Verhältnisse der einzelnen Glieder eines Satzes zu einander, wie wir es haben und wie schon die alten Grammatiker für die Bücher es eingeführt hatten, findet sich in den römischen Inschriften nicht. [1]) Es erscheint dort von Interpunctionszeichen nur der Punkt, aber auch dieser nicht nach dem Sinne des Satzes angewendet, sondern nur zur besseren Trennung von Wörtern, Sylben und Buchstaben. Der Punkt ist auf den Inschriften in der Regel

nicht rund, sondern dreieckig und wird in der Regel nicht unten an den Fuss der Buchstaben, wie es bei uns üblich ist, gesetzt, sondern in die Mitte der Höhe der Buchstaben; doch finden sich auch auf unzweifelhaft echten Inschriften, obgleich selten, Punkte unten an den Buchstaben oder ganz oben.[2]) Hinsichtlich des Gebrauches des Punktes auf epigraphischen Denkmälern bemerken wir folgendes Nähere. Es gibt Inschriften ganz ohne Punkte; es gibt solche, wo die Anwendung der Punkte ungleich und unregelmässig ist, so dass sie auf derselben Inschrift in den gleichen Fällen bald stehen, bald weggelassen sind.[3]) Wo ein regelmässiger Gebrauch der Punkte ist und im Ganzen auf dem bei weitem grössten Theile der Inschriften steht der Punkt nach abgekürzten Wörtern jedenfalls, aber auch überhaupt nach jedem einzelnen Worte und zwar nicht blos da, wo die Buchstaben ganz nahe beisammen stehen und kein grösserer Zwischenraum zwischen den einzelnen Wörtern gelassen ist, sondern auch bei solchen Zwischenräumen; mit Ausnahme jedoch des letzten Wortes der Zeile, weil hier ein solches Hilfsmittel zur bessern Unterscheidung der Worte von einander nicht nöthig ist. Doch kommen auch am Ende der Zeile Punkte vor.[4]) Zusammengesetzte Wörter werden häufig wie zwei verschiedene betrachtet und durch einen Punkt getrennt.[5]) Zuweilen findet sich nach jeder Sylbe ein Punkt gesetzt, oder selbst nach jedem einzelnen Buchstaben eines jeden Wortes; auch gibt es Inschriften, die an dem Anfange und an dem Ende einer jeden Zeile Punkte haben.[6]) Diesem Ueberfluss von Punkten stehen die Fälle entgegen, wo die Deutlichkeit solche trennende Punkte bei Abkürzungen verlangte, dieselben aber fehlen.[7]) Statt des Punktes stehen zuweilen auf Steinschriften auch andre Zeichen, wie eine Figur ähnlich einem Herzen, oder einem zugespitzten Blatte mit einem Stile, ferner Palmen und ähnliche Figuren;[8]) zuweilen ist der Punkt mit einer kleinen gekrümmten Linie versehen, so dass er mit unserm jetzt gebräuchlichen Komma Aehnlichkeit erhält.[9]) Auch findet sich statt desselben ein unserm Fragezeichen ähnliches Zeichen (?).[10]) Ein Strich über der letzten Sylbe eines Wortes bedeutet die Auslassung und Ergänzung des Buchstaben M.[11]) Auch will man auf zwei Inschriften bei Wörtern, die am Schlusse der Zeile abgebrochen werden, das bei uns übliche Zeichen (-) wahrnehmen.[12]) Alles bisher Gesagte gilt von der auf Inschriften herrschenden Capitalschrift; aber auch in den epigraphischen Denkmälern mit Cursivschrift findet man nur den Punkt als Interpunctionszeichen, und zwar hier am Ende von Sätzen.[13])

1) Ueber die Interpunction auf Inschriften s. Maffei Ars crit. p. 175. Nouv. Traité de dipl. Tom. III. Sect. IV. chap. 4. p. 460—464. Zaccaria Istituz. p. 337. Morcell. Stil. Tom. II. p. 313. Seyfert Lat. Sprachl. I. S. 186 ff.

2) Cognolati Praefat. ad Forcellin. lexic. p. XIX. Jahn Spec. epigr. p. 4.

3) Zaccaria Ist. p. 340.

4) Die Weglassung des Punktes nach dem letzten Wort der Zeile sah Maffei für so wesentlich an, dass er das Gegentheil unter die Zeichen der Unechtheit einer Inschrift aufnahm (Ars crit. p. 212. 214). Echte Inschriften mit Punk-

ten am Ende der Zeile führt dagegen an Zaccaria Ist. p. 338, wozu auch die von Abeken im Bulletin. archeol. 1841. p. 126 gegebene Salzburger Inschrift gehört. Wenn am Ende der Zeile ein abgekürztes Wort oder nur ein einzelner Buchstab als Zahlzeichen oder Abkürzung steht, wird der Punkt beigesetzt. Morcell. l. l. p. 313.

5) DVM. TAXAT, AD. SINT und dergleichen. Viele Beispiele davon geben Noris Cenotaph. p. 438. Marini Att. arv. p. 51. Visconti Monum. Gab. p. 91. Ed. Labus. Lapid. del museo di Este p. 43. N. VI.

6) Mit Punkten nach jeder Sylbe bei Fabrett. Inscr. p. 374—376 mehrere Inschriften; Punkte nach jedem Buchstaben bei Orsato Marmi erud. T. I. p. 12. Muratori p. 1422. n. 4. Hultmann Miscell. p. 217. 316; am Anfang und Ende jeder Zeile bei Zaccaria Ist. p. 338.

7) So zwischen dem praenomen und nomen, was Irrthümer im Lesen veranlasst. So liest Muratori Thes. p. 198, 3. MAE. HELTAEO irrig Maevio (oder Maecio) Heltaeo statt Marco Aelio Heltaeo. Aus einem ähnlichen Irrthum rührt Agellius statt Aulus Gellius her. Zaccaria Inst. p. 110. Vita Antichita Beneventane p. 243. not. c.

8) Zaccaria Ist. p. 339. Nouv. Traité T. III. p. 461. Jene herzförmigen Figuren (♢) hielten ältere Erklärer, welche sie zuerst vorzugsweise auf Grabsteinen wahrgenommen hatten, für ein mit einem Pfeil durchstochenes Herz und für ein symbolisches Zeichen der Trauer. Aber die Figur findet sich auch bei andern Classen von Inschriften; dabei ist sie sehr willkürlich gesetzt, so dass Fabretti Inscriptt. p. 118, wo viele Beispiele gegeben werden, sie mit Reines. Inscr. Praef. p. 10 für ein willkürliches Spiel der Steinmetzen hält. Nach einer Bemerkung von Klenze kommt diese Figur auf Lapidarinschriften als Schlusszeichen vor, ist aber schwerlich von Bronzetafeln nachzuweisen, aus Handschriften noch weniger. (Savigny Zeitschr. für geschichtl. R.-W. Bd. IX. S. 229.)

9) Montfaucon Antiq. expliq. Tom. V. P. I. p. 47. Cellar. Orthograph. lat. p. 54. Furlanetto Lapid. Patav. N. CXXIV. p. 131.

10) Auf einem Gemeindebeschluss von Veji Fabretti Inscr. p. 170. coll. p. 230. (Delect. n. 1755.) Morcell. Stil. T. II. p. 313.

11) Marini Att. arv. I. p. 37. not. 30. p. 588. Morcell. l. c. p. 312.

12) Fabretti Inscr. p. 456. Morcell. p. 310.

13) Massmann Libel. aurar. p. 68.

§. 17.

Die Accentzeichen (apices) sind hier nicht in Verbindung mit der Lehre von dem lateinischen Accent im Allgemeinen, sondern nur nach ihrem Vorkommen auf epigraphischen Denkmälern zu betrachten. [1]) Die auf römischen Inschriften vorkommenden Accentzeichen haben die Form des acutus (´) oder des Zeichens des Apostrophes (' sicilicus) oder obgleich seltner eines perpendiculären Striches (׀) und des gravis (`). Diese Zeichen werden an die Seite der Vocale oben gesetzt. Der grösste Theil der vorhandenen Inschriften ist ohne alle Accentzeichen. Verhältnissmässig am meisten scheinen die Accentzeichen auf Inschriften im Gebrauch gewesen zu seyn in der Zeit von Tiberius bis Septimius Severus, so dass man Inschriften mit diesen Zeichen, wenn sonst kein sicherer Grund sie einer andern Zeit zuweist, im Allgemeinen in diese Periode setzen kann. Doch fehlt es auch nicht an Beispielen aus späterer Zeit. Für den Gebrauch der Accentzeichen auf Inschriften lassen sich aus den einzelnen Fällen keine allgemeinen Regeln auffinden; jedenfalls richten sie sich nicht nach den sonst bekannten und ange-

nommenen Gesetzen der lateinischen Accentuation. Sie stehen auf Sylben, welche nach diesen Gesetzen den Ton haben, aber auch auf Sylben, welche ihn nicht haben; sie stehen auf langen und kurzen Sylben; oft auf mehreren aufeinander folgenden Sylben desselben Wortes.

1) Ueber die Accentzeichen auf Inschriften hat zuerst Fabretti Inscr. p. 168—171. gehandelt; aus ihm geben in der Kürze das Wesentliche Zaccaria Ist. p. 335. und Morcell. Stil. T. II. p. 310., genauer und mit vielen Beispielen Marini Att. arv. p. 709. und Kellermann Disputatio de accentibus in inscriptt. latt. in Jahn Specim. epigraph. p. 105. Equidem multum studium in eo posui, ut regulas, secundum quas in lapidibus adhiberentur, reperirem; et observavi eos in titulis temporis Tiberii usque ad Septimii Severi tempora, sed eodem denique perveni, quo Marini, ut putarem, haec signa aut non esse veros accentus, aut, si essent, tam negligenter et quasi pro lubito posita esse a sculptoribus, ut nonnisi raro cum regulis concinerent, quas de accentu in usu fuisse scimus. Et quales regulas observatas esse putes, si in eodem vocabulo duo vel tres, immo quatuor accentus positos esse videas?

§. 18.

Die Zahlen[1]) finden sich auf Inschriften gewöhnlich mit Zahlzeichen, aber auch mit Worten ausgedrückt. Im letztern Falle sind die Worte entweder vollständig geschrieben oder abgekürzt.[2]) Auch kommt eine Bezeichnungsweise vor halb durch die Schreibung des Wortes, halb durch ein Zahlzeichen.[3]) Die vorkommenden Zahlzeichen ausser den bekannten (I V X L D M) sind folgende:

ıI. vI. IıııI. Ϛ (6)

ⵋ 20. Gruter. 307, 8 und sonst.

⊥ L auch Ψ ↓ ⊥ 50. Fabretti p. 661. n. 508. Mommsen Unterital. Dialect. S. 33.

Θ 100 (sehr selten Mommsen a. a. O.)

Ꟁ 500

ↀ CIↃ CIↃ ∞ ⊗ ⋈ ⋀ ⋔ 1000

LD 1500. Donat. Supplem. p. 58. n. 8. Morcelli Stil. T. I. p. 49.

IↃↃ ⋌ 5000

CCIↃↃ ⋔ Ψ ⋀ 10000

XMX 20000

CCCIↃↃↃ ⋔ ⋀ 100000

⊠ 1,000,000. Maffei Mus. Veron. p. 384. n. 34.

In Beziehung auf die hier nicht aufgenommenen, in unsre Druckschrift übergegangenen römischen Zahlzeichen, sowie als weitere Bemerkungen fügen wir Folgendes bei. Wie bei ıI, so findet man bei allen Einheitszahlen die letzte Einheit oder auch die erste und letzte über die andern I verlängert. Das Zeichen Ϛ für die Zahl Sechs ist das aus dem ältesten Alphabet auch im Griechischen als Episema für dieselbe Zahl übrig gebliebene San. [4]) Statt der Zahlzeichen V und L kommt, wo sie allein und in Verbindung stehen, auch die Wiederholung des Zeichens der Einzahl (IIIII) und des Zehners (XXXXX) vor. [5]) Die Zahlbezeichnung durch Subtraction der vorausgesetzten kleinern Zahl (IV. IX. CD und dgl.) kommt zwar auf römischen Inschriften vor, aber viel seltner als die andre Weise durch Addition der auf einander folgenden grössern und kleinern Zahlen. [6]) Mehrere Tausende, Zehntausende, Hunderttausende werden durch Nebeneinandersetzen des Zahlzeichens für Tausend ausgedrückt, wie bei den Einheiten und Zehnern geschieht (ꝏ ꝏ = 2000; ꝏ CCIƆƆ = 4000 u. s. w.), mit Ausnahme der Hälfte von Zehntausend, Hunderttausend, wobei man die Hälfte des Zahlzeichens anwendet, wie auch bei der Zahl tausend gewöhnlich ist (D entstanden aus IƆ, ebenso IƆƆ = 5000, IƆƆƆ = 50,000). Ueber den Zahlen ist häufig ein horizontaler Strich. [7]) Derselbe bedeutet nur in dem Falle mit Sicherheit den tausendfachen Betrag der Zahl, worüber er steht, wenn von Geldsummen die Rede ist und der verschiedene Werth zusammengestellter Zahlen bezeichnet werden soll, wie z. B. HS $\overline{\text{VIII}}$ DCLXXXII (sestertium octo millia sexcent. octoginta duo). Sonst ist derselbe horizontale Strich häufig angebracht über Zahlzeichen, wo an eine solche Vermehrung auf das Tausendfache nicht zu denken, so dass er im Allgemeinen nur den Zweck zu haben scheint, diese Zeichen, welche zugleich Buchstaben sind, sogleich als Zahlen erkennen zu lassen. Vor den Zahlen, zuweilen auch nach denselben steht N. (numero). [8]) Die Zahlzeichen bedeuten aber nicht blos Zahlen, sondern dienen auch oft zur Bezeichnung von Wörtern und Eigennamen, welche von Zahlen gebildet, wie: $\overline{\text{III}}$ trieris; IIIIII sevir; XV quindecimvir; II Secundus. [9]) Ebenso stehen Zahlen ohne weitern Zusatz zur Bezeichnung der Regionen der Stadt Rom. [10]) Was schliesslich die Figur der Zahlzeichen betrifft, so bemerken wir zuerst ihre Aehnlichkeit mit den etruskischen Ziffern: I 1, As, X 10, ↓ 50, 8 1000. (Müller Etrusk. II. 317. Mommsen Unt. Dial. 34.) Nach Müller's Vermuthung waren diese etruskischen Zahlzeichen die etwas geänderten Buchstaben, womit die Zahlwörter anfingen, ähnlich den römischen Zahlzeichen C, M. Nach Mommsen ist X das ξι in der Form, wie es im etruskischen Alphabet ausfiel und dann als Zahlzeichen benützt worden wäre; ebenso hält er ↓ Θ Φ für die griechischen Buchstaben χ, ϑ, φ, welche man, da man sie als Buchstaben nicht aufnahm, nun als Zahlzeichen für 50, 100, 1000 benützte. Das römische Zeichen

für Tausend (∞) scheint jedenfalls das etruskische nur horizontal gelegte Zahlzeichen derselben Zahl zu seyn.

1) Ueber die Zahlen auf Inschriften s. De notis numerorum in Gothofred. Auctor lat. ling. p. 1477 (p. 1685. Putsch.) Cellar. Orthograph. p. 59. Zaccaria Istituz. p. 330. Morcell. Stil. T. II. p. 313. T. III. p. 152. Nouv. Traité de diplom. T. III. p. 511—519. Th. Mommsen Unterital. Dial. S. 33.

2) Auf einem Grabstein Grut. p. 93, 15. Vix. ann. septuaginta. Auf mehreren Steininschriften, welche Wasserrechte betreffen, sind die Zahlen regelmässig mit Worten gegeben, so dass man die Frage erheben kann, ob dieses vielleicht gesetzliche Vorschrift war, nach einer Bemerkung Mommsens (Röm. Urkunden in Savigny's Zeitschrift für R.-W. Bd. XV. Hft. 3. S. 310). Auf manchen Inschriften Cos. tert. Cos. quinct. (Consul tertium, quintum) und Aehnliches; mit den blosen Anfangsbuchstaben P. (Prima legio) T. (tertia) S (sexta) D. (decima legio). Grotefend in den Rhein. Jahrbb. der Alterthumsfr. Bd. X. S. 79. Roth Röm. Inschriften des Canton Basel. S. 9. not. 11.

3) So ĪA Prima; XIM undecim. Marini Att. arv. p. 393.

4) Diess Zeichen für VI kommt nur auf Inschriften seit dem III. Jahrhundert n. Ch. vor, in den ältesten Handschriften ist es häufig. Fabretti Inscr. p. 541. Maffei Ist. diplom. p. 79. Nouv. Traité d. dipl. T. III. p. 514. Schwarz Schediasma de antiqua numeri senarii nota dicta ἐπίσημον....

5) So XXXXXV statt LV Murator. p. 1333. 7. IIIIIIII vir (octovir) bei Boldetti p. 583; noch andre Beispiele bei Marini Att. arv. p. 674. not. 16.

6) Hagenbuch Epist. epigraph. p. 564.

7) Zaccaria p. 332. Morcell. Tom. III. p. 154.

8) Hagenbuch Epist. epigraph. p. 495.

9) Marini Att. arv. p. 17. p. 25. not. 173, wo folgende weitere Beispiele angeführt werden: XX, XXXX für die Steuer vicesima und quadragesima; C̄ centenarius; CC ducenarius; ĪĪ bieris; IIII quadriremis; VI für den Eigennamen Sextus. Siehe auch Furlanetto Lap. Pat. p. XXXIX note.

10) Preller Regionen der Stadt Rom. S. 69.

§. 19.

Nach den Zahlzeichen auf Inschriften kommen in Betrachtung die Zeichen für Maass, Gewicht und Geld; wozu noch einige Zeichen gehören zur Bezeichnung andrer, sonst durch Worte ausgedrückter Begriffe. Voranzustellen sind hier die Zeichen für das As und seine Theile, welche nicht minder zur Bezeichnung des Gewichtes als allgemeiner arithmetischer Verhältnisse, des Ganzen und seiner Theile, dienen.[1] Die Bezeichnung der Theile des Asses wird auf Inschriften nicht selten durch das vollständig geschriebene Wort gegeben, wie durch eine Verordnung des Kaiser Justinian für die Abfassung der Testamente, um Irrungen zu vermeiden, ausdrücklich verordnet wurde.[2] Aber nicht minder häufig ist die Bezeichnung statt der Worte durch Zeichen. Solche besondre Zeichen gibt es für die Uncie, bestehend in einem horizontalen geraden oder gebogenen Strich oder in einem perpendikularen Striche, oder in einem Punkte; ferner für das As, für die halbe Uncie, für das Scrupulum (scriptulum scriplum $^1/_{24}$ Uncie) und für den Sicilicus ($^1/_4$ Uncie). Die Theile des Asses von der Uncie aufwärts werden durch Zusammenstellung der letztern Zeichen und durch S semis halbes As) in folgender Weise bezeichnet:

P As sive libra, id est unciae XII.

P P Dupondius.

— ∽ | . . Uncia.

S Semissis (unciae VI.)

= Sextans (unciae duae).

=— sive ∽ Quadrans (unciae tres).

== ∽∽ ∽∽ Triens (unciae quatuor).

=—= ∽∽∽∽∽ Quincunx (unciae quinque).

X Septunx (unciae septem

—S— Bes (unciae octo).

S= Dodrans (unciae novem).

S== Dextans (unciae decem).

S=—= Deunx (unciae undecim).

Ꝭ Unciae dimidium.

7 Ə Ɔ Scrupulum (scriptulum).

Die Sesterzien werden mit dem gewöhnlichen Zeichen bezeichnet, welches die Angabe ihres Werthes enthält (IIS, d. i. duo asses semis), ausserdem mit einigen Modificationen HS, HS, H, LL desselben, und zwar sowohl die sestertii als die sestertia (1000 sestertii), im letztern Falle durch einen horizontalen Strich auf der Zahl von ersterm Falle unterschieden; auch wird, wenn sestertii (kleine Sesterzien) gemeint sind nach der Zahl N. (nummi) beigesetzt. Der Denar wird auf Inschriften mit dem Zahlzeichen für Zehn bezeichnet, in der Mitte mit einem horizontalen (X) oder perpendicularen (X) Strich versehen, ferner mit zwei Punkten oder Strichen zu beiden Seiten (·X· ƎG); der Quinar durch das Zahlzeichen für Fünf.[3]) Ausser diesen Begriffen der Maasse und der Geldwerthe wird für Centurio und Centuria gewöhnlich ein besonderes, sehr häufig vorkommendes Zeichen gesetzt 7, mit folgenden veränderten Formen:

7 Ɛ Ƨ Ω Ɔ Ʉ·

DasZeichen 7 ist als ein abgekürzter Zug der vollständigen Schreibung des Wortes anzusehen, ähnlich einer Tironianischen Note.[4]) Statt dessen findet sich auch ein umgekehrtes C und K. Auch wird noch aus einer einzigen Inschrift eine ähnliche Note für das Wort videlicet (UZ = videlicet) angeführt.[5]) Endlich können hier noch

angeführt werden die Steinmetzzeichen; die Speditionszeichen auf Marmorblöcken, welche als Kaufmannsgut versendet wurden; die Zeichen auf Säulenstücken und Backsteinen zum Zwecke leichterer Zusammensetzung, von welchen allen unten in dem besondern Theile, in dem Abschnitte über die Aufschriften an Gegenständen der Industrie gehandelt werden wird.

1) Ueber Maass- und Gewichtzeichen durch das As und seine Theile siehe die Schrift des römischen Juristen aus der Zeit des Kaisers Marcus Aurelius, L. Volusius Maecianus: Liber de asse et eius partibus (bei Gronov's Schrift De pecunia veterum in Graev. Thes. Antiq. rom. Tom. XI. Emendavit et ed. Boecking. Bonn. 1831. 12. und im Bonner Corpus iuris Anteiust. p. 183 ff.). Priscianus De figuris numorum et de numis vel ponderibus. Vol. II. p. 387. Ed. Krehl. Zaccaria Istituz. p. 333. Morcell. Stil. Tom. III. p. 155, besonders aber Marini Att. arv. I. p. 227—230. p. 258—261.

2) Nov. CVII. c. 1. Beispiele von Inschriften mit Bezeichnung des Asses durch Worte gibt Marini Att. arv. I. p. 229, wie: Dedit aedificium maceria clusum cum agro iugeribus duobus sextante semuncia u. A.

3) Morcell. Stil. I. p. 121. und p. 137. Für den Denar kommt dasselbe Zeichen auf griechischen Inschriften vor. Marini Att. arv. II. p. 400.

4) Kopp Palaeogr. crit. P. I. p. 336. Nach dem Vorgange alter Grammatiker sehen Andre darin eine Nachbildung der von dem Centurio getragenen vitis (Korporalstock) und somit ein symbolisches Zeichen. Velius Longus p. 2218. Putsch. Orel. n. 477. Mommsen Ueber die Tribus. S. 81. Das Zeichen der Centurie wird bisweilen weggelassen und nur die Zahl der Centurie angegeben (z. B. PRIM. statt 7 primae). Hultmann. Miscellan. p. 15.

5) Montfaucon Diar. Italic. p. 9. und daraus Kopp Palaeogr. I. p. 336.

§. 20.

Die Worte, welche den Inhalt einer Inschrift ausmachen, werden entweder vollständig, mit Anwendung aller zu deren Aufzeichnung gehörender Buchstaben geschrieben, oder es geschieht dieses in abgekürzter Form. Die abgekürzte Form der schriftlichen Aufzeichnung ist im allgemeinen eine doppelte, nämlich entweder durch symbolische Zeichen, wie die astronomischen, die kritischen Zeichen; oder durch Buchstabenschrift. Jene erstere Art als für die Epigraphik von keiner oder von einer ganz beschränkten Bedeutung, übergehen wir hier. [1]) Die zweite Art, mit Beibehaltung der Buchstabenschrift, ist gleichfalls wieder zweierlei: die Abkürzung wird bewirkt entweder durch Abänderung (Verkürzung) der Züge der Buchstaben, oder durch Auslassung von Buchstaben; überdiess können auch diese beiden Arten (Verkürzung der Züge und Auslassung) mit einander verbunden werden. Die Abkürzung durch Veränderung der Züge der Buchstaben wird bewirkt durch die Verschlingung und Ineinanderziehung derselben (literae ligatae), wovon oben gehandelt worden ist. Die *Abkürzung durch Hinweglassung von Buchstaben*, welche man vorzugsweise meint, wenn von Abkürzungen auf Inschriften die Rede ist, soll hier abgehandelt werden. Die Verbindung beider Arten, Verkürzung der Züge und Hinweglassung von Buchstaben zusammen, kommt nicht selten auf Inschriften vor; in ihrer vollständigen Durchführung und der potenzirtesten Anwendung zeigt sie sich in den Tironianischen Noten.

Die **Abkürzungen** (im engern Sinne des Wortes) durch Hinweglassung von Buchstaben, *compendia scribendi*, *notae*, *notae literarum, sigla sive siglae*, [1]) auf römischen Inschriften haben ihren Entstehungsgrund in dem Bedürfnisse und in dem Streben Raum und Zeit bei dem Schreiben zu ersparen. Diese Schreibweise findet sich schon bei den Hebräern und Griechen, so dass sie nicht als die erste und eigenthümliche Erfindung der Römer gelten kann. [2]) Zu Rom waren bei dem Niederschreiben der Reden im Senate und in der Volksversammlung während sie gehalten wurden, die Nachschreibenden genöthigt, sich der Abkürzungen und aller tachygraphischen Hilfsmittel zu bedienen, woraus sich das System der Tironianischen Noten entwickelte. [3]) Doch wird hierin wohl nicht die erste Veranlassung zu dem Gebrauch von Abkürzungen auf Inschriften liegen, sondern darin, dass das Bedürfniss der Ersparung des Raumes und der Mühe schon zu einer Zeit sich geltend machte, wo das tachygraphische Nachschreiben von Reden schwerlich schon eingeführt war. Die ältesten römischen Inschriften, wie die Grabschriften der Scipionen und andre zeigen, wenigstens bei der Bezeichnung der Namen, schon die Anwendung des Principes der Abkürzungen, ferner deuten die Abkürzungen C. für Gaius und Gneus, K. für Caeso auf eine Zeit, wo C noch seine ursprüngliche Function als Gamma hatte[4].) Nachdem man einmal anfing, sich auf Inschriften der Abkürzungen zu bedienen, so war es im Interesse der Deutlichkeit erforderlich und ergab sich von selbst, dass im Allgemeinen sich für die gewöhnlich wiederkehrenden und am häufigsten gebrauchten Wörter und Formeln feststehende und allgemein angewendete Abkürzungen bildeten, wenn auch im Uebrigen alle subjective Willkür je nach dem für die Schrift vorhandenen Raume und nach andern Umständen sich nicht ausschliessen liess. [5]) Diese feststehenden Abkürzungen sind entweder allen Classen von Inschriften gemeinschaftlich (wie die Bezeichnung der Personen-Namen, der Tribus, der Aemter, der Zeitbestimmung) (notae vulgares), oder sie sind einer besondern Classe von Inschriften eigenthümlich, wie den juridischen, militärischen u. s. w. (notae iuridicae, notae militares Isidor. Orig. I, 22.) Wir werden von dieser zweiten Art der Abkürzungen in dem besondern Theile dieser Anleitung bei Gelegenheit der entsprechenden Classen der Inschriften jedesmal in Verbindung mit den jeder Classe eigenthümlichen Formeln handeln. Ebenso werden wir, um Wiederholungen zu vermeiden, die erstere Art der allgemeinen Abkürzungen mit der Abhandlung über die Sprache der Inschriften in diesem allgemeinen Theile unsrer Anleitung verbinden. Es erübrigt demnach nur noch, an dieser Stelle über die gemeinsamen Verfahrungsweisen bei diesen Abkürzungen der einen und der andern Art zu handeln.

1) Das Wort notae steht im weitern Sinne von der Schrift überhaupt, als Kennzeichen der Gedanken (Horat. Carm. IV, 8, 13. Non incisa notis marmora publicis), so wie von jeder Art symbolischer Schriftzeichen und von Geheimschrift; aber auch insbesondere von Abkürzungen in dem hier genannten Sinne.

Festus (Lindeman. p. 184). Nota nunc significat signum, ut in pecoribus, tabulis, libris literae singulae, aut binae; alias ignominiam; ganz speziell von den Tironianischen Noten (notarii). Die andre Benennung sigla beruht auf einer einzigen Stelle des Corpus iuris. Iustin. Epist. ad sen. et omn. populum f. Eandem poenam falsitatis constituimus adversus eos, qui leges nostras per siglorum obscuritates ausi fuerint conscribere; woselbst Andre signorum lesen. In dem neulateinischen Sprachgebrauch ist aber siglum, und in der Form des Feminins sigla, die gewöhnliche Bezeichnung der Sache geworden. Bei Gellius XVII, 9. steht dafür literae singulariae. Die Wörter abbreviare, abbreviatura kommen bekanntlich in dem römischen Sprachgebrauch von solchen Abkürzungen nicht vor. — Ueber die Abkürzungen auf römischen Inschriften handeln: der römische Grammatiker Valerius Probus De interpretandis notis Romanorum; ferner: Isidor. Orig. I, 21—23. p. 39. Magno (aus der Zeit Karl d. Gr Notae iuris); Petr. Diaconus (De notis literarum more romano ad Conradum Imperatorem). Von Neueren siehe in dem epigraphischen Bücherverzeichnisse A: Ursatus (Orsati); Nicolai; Coletus; Ainsworth; Gerrard: Hugo Orig. scrib. c. XXI. p. 202—226; Nouveau Traité de diplom. Tom. III. p. 199 ff.: Zaccaria Istituz. p. 407 ff. (Indice delle sigle principali, che s'incontrano nelle lapidi.): Morcell. De Stil. Tom. II. p. 266. (lib. II. part. 2. cap. 4.) über die Abkürzungen überhaupt; Tom. III. p. 145. (III, 1, 9.) Verzeichniss von Abkürzungen nach den einzelnen Classen der Inschriften. Ebenderselbe (Morcelli) in den Dissertazioni sullo scrivere degli Romani. IV., Vermiglioli Lezioni di Archeolog. II. p. 266. Brevissimo saggio di sigle Romane; besonders hervorzuheben sind Marini Att. arv. p. 536—578, wo die frühern Werke über die Abkürzungen beurtheilt und viele Abkürzungen erklärt werden; und: Kopp Palaeogr. crit. T. I. p. 165—250. Eine kurze Uebersicht dieses ganzen Gebietes der Abkürzungen ist von mir zu geben versucht worden in Pauly's Real-Encyklopad. s. v. Notae. Bd. V. p. 706. In der Vaticanischen Bibliothek zu Rom ist nach Kopp Palaeogr. I. p. 66. ein handschriftliches Werk mit N. 2971. bezeichnet: Jo. Bapt. Guazzeronii veterum Romanorum notarum explicatio, notarum loca quasi 6100, explicationes vero supra 10720 complectens. Ausser den angeführten Werken sind für diesen Gegenstand zu benutzen die Indices der grössern Inschriftensammlungen und die Werke über römische Münzkunde, namentlich Eckhel Doctrina nummorum veterum. Tom. I. p. XCIV. §. VI. Tom. V. p. 71. und Rasche Lexic. nummarium.

2) Kopp Palaeogr. T. I. p. 18. Ueber die griechischen Abkürzungen Westermann s. v. Notae in Pauly Real-Encyklop. Bd. V. S. 703.

3) Isidor. Orig. I, 21. p. 39. Lindemann. Vulgares notas Ennius primus mille et centum invenit. Notarum usus erat, ut quicquid pro concione aut in iudiciis diceretur librarii scriberent complures simul astantes, divisis inter se partibus, quot quisque verba et quo ordine exciperet. Romae primus Tiro Ciceronis libertus commentatus est notas. Die Erklärung dieser Stelle bei Kopp Palaeogr. I. p. 23. Manilius Astronom. IV. 197. Hic et scriptor erit velox, cui litera verbum est, Quique notis linguam superet, cursimque loquentis Excipiat longas nova per compendia voces.

4) Mommsen Unteritalische Dial. S. 28. vergl. S. 32. ist der Ansicht, dass schon lange vor den XII Tafeln nicht blos die Buchstaben, sondern sogar die Abkürzungen vollkommen fixirt waren.

5) Valer. Probus De notis Romanor. im Eingange: Est circa perscribendas, vel paucioribus literis notandas voces studium necessarium. Quod partim pro voluntate cuiusque fit, partim usu publico et observatione communi. Nam apud veteres, cum usus notarum nullus esset, scribendi facultatem, maxime in senatu qui aderant scribendo, ut celeriter comprehenderent, quaedam verba atque nomina ex communi consensu primis literis notabant. Et singulae quid notarent in promtu erat. Quod in nominibus, praenominibus, legibus publicis, pontificumque monumentis, iurisque civilis libris etiam nunc manet. Ad quas notas publicas accessit et studiosorum voluntas, ut unusquisque familiares sibi notas pro voluntate signaret, quas comprehendere infinitum esset. Publicae sane tenendae sunt, quae in monumentis plurimis et historiarum libris sacrisque publicis reperiuntur; ut P. *Publius* etc.

§. 21.

Es kommt zwar nicht leicht eine grössere römsiche Inschrift vor ohne Abkürzungen, weil in der Regel Namen, Zeitbestimmungen und andre Formeln, welche dem allgemeinen Gebrauche nach mit Abkürzungen geschrieben werden, fast in jeder Inschrift enthalten sind; doch fehlt es auch nicht an Inschriften, welche ohne Abkürzungen geschrieben sind. Umgekehrt gibt es auch Inschriften, welche ganz in Sigeln geschrieben sind. Die Verfahrungsweisen bei den verschiedenen Arten von Abkürzungen lassen sich auf folgende Eintheilung zurückführen.

1) Das gewöhnlichste Verfahren besteht darin, dass nur der erste Buchstabe des betreffenden Wortes allein mit einem Punkt gesetzt wird, wie bei dem praenomen P. Publius und dergleichen. (Literae singulariae). Eben dahin gehört in Namensverzeichnissen und auf Grabsteinen, V. (vivus oder vivit) und Θ, mag dieses letztere Zeichen der griechische Buchstabe ϑ seyn, (für ϑανών oder ϑάνατος) oder eine besondre Form des lateinischen D (defunctus) oder für O (obiit).[1]) So in den meisten Fällen. In mehreren Fällen bedeutet die Umkehrung des Buchstabens auf die umgekehrte Seite das Feminin des betreffenden Wortes; so Ɔ *Caia*, ⅃ *Lucia* ꓘ *karissima*, ꟻ *filia;* ebenso von oben nach unten: Ⅎ *filia* ⅂ *Lucia*, desgleichen W für *mulier.*[2])

2) Es werden mehrere Buchstaben des abzukürzenden Wortes gesetzt und zwar einige von Anfang an, wie DEC. CONL. CENT. *Decurio conlegii centenariorum.*

3) Der erste und letzte Buchstab des Wortes: MS minus; oder einige von Anfang mit dem Endbuchstaben: FRI fratri.

4) Der Anfangsbuchstab mit einigen aus der Mitte, und zwar dann gewöhnlich mit den Anfangsbuchstaben der einzelnen Sylben: M.R.T. *merenti;* M.S. *menses:* F.C.R. *fecerunt*, wobei in der Regel die einzelnen Buchstaben durch Punkte getrennt werden, zuweilen aber auch nicht: PS *posuit:* SD *sedit.* FCRBM *fecerunt bene merenti.* In diesem Falle ist die letzte Sylbe zuweilen ausgeschrieben: B.N. M.R.BUs *bene merentibus.*[3])

5) Zuweilen werden überhaupt einige Buchstaben aus der Mitte des Wortes willkürlich genommen dem Anfangsbuchstaben beigesetzt: A RION. *a rationibus;* B. FR. oder BFV. *bona fortuna;* BI. *brevis*, FIC. *fideicommissum.*[4])

6) Die Wiederholung der einzelnen Buchstaben, aus denen die Abbreviatur besteht, oder des letzten Buchstabens derselben zeigt die Mehrzahl an: HH. *heredes*, MM. *milites*, IMPP. *imperatores*, COSS. *consules.* Wird ein Buchstab mehr als zweimal gesetzt, so bedeutet er eine gleiche Anzahl der bezeichneten Personen oder Gegenstände: M.M.M. *Marci tres;* CAESSS. AVGGG. *Caesares Augusti tres;* ebenso DDD. NNN. *domini nostri*, CCC. *centuriones* von dreien. Zuweilen bedeutet auch die einfache Wiederholung nicht überhaupt den Plural, sondern die Zahl zwei: C. C. *Caii duo;* PR.

PR. *praefecti duo;* LL. *librae duo (dupondium).*[5]) Die Wiederholung des einzelnen Buchstabens, welche Wörter vorstellen, bedeutet auch zuweilen den Superlativ: FF. *fortissimus;* LL. *libentissime;* BB. *bene bene* für *optime.*[6])

1) Delect. n. 483. Die erstere Auslegung des Θ ist die gewöhnlich angenommene, gestützt auf Persius Sat. IV, 13. Et potis est nigrum vitio praefigere theta, und auf Valerius Probus De notis p. 1469. Gothofred. Θ Mortem significat et graeca litera est, cui θῆτα nomen. Damit verbindet eine Art symbolischer Erklärung Isidorus Orig. I, 23. p. 40. Lindemann. Θ litera vero ad uniuscuiusque nomen defuncti apponebatur: unde et habet per medium telum, id est, mortis signum. Die andre Erklarung wird von Kopp Palaeogr. crit. I. p. 180 gegeben, welcher als Gründe dafür anführt, das Vorkommen von Ɖ (die zwei verschlungenen Buchstaben DE. defunctus), aus welchen Θ so leicht entstehen konnte, so wie ferner eine Inschrift (Gruter. 701. 5.), worauf ΘT (DT, defuncto) statt des einfachen Θ sich findet. Beide Buchstaben, Θ und V, sind häufig mit kleinerer Schrift geschrieben, überdiess ausser der Linie oder über den Namen der betreffenden Person gesetzt. Marini Atti Arv. p. 609, wo viele Beispiele dieser Abkurzung gegeben werden. Jahn. Spec. epigr. p. 54.

2) Die hier angeführten Beispiele kommen in dem alphabetischen Verzeichniss des Valerius Probus vor. Siehe auch Kopp Palaeogr. I. p. 125. Die auf den noch übrigen römischen Inschriften nicht seltne Abkürzung von Gaia führt Quintilian. In. or. I, 7, 28. an: Quid? quae scribuntur aliter, quam enunciatur? Nam et *Gaius* C litera notatur, quae inversa mulierem declarat.

3) Marini Att. arv. p. 575—577 gibt eine grosse Anzahl von Beispielen dieser Art von Abkürzungen aus edirten und unedirten Inschriften.

4) Kopp Palaeogr. crit. I. p. 160.

5) Hagenbuch Epist. epigraph. p. 316. Marini Att. arv. p. 515. Kopp Palaeogr. I. p. 200. Die Abkurzung COSS. CONSS. mit zwei S statt des früher üblichen COS. soll erst in der spatern Kaiserzeit aufgekommen seyn nach Fabretti (p. 540), welchem Marini Att. arv. p. 621 beistimmt. Im Allgemeinen geht aber nach Visconti's Beobachtung (Monum. Gabin. p. 145) diese Abkurzungsweise zur Bezeichnung des Plural in verhaltnissmässig frühe Zeit zurück.

6) Kopp Palaeogr. I. p. 200.

§. 22.

Nach der Form der Buchstaben und nach den Abkürzungen ist bei der Betrachtung der Schrift der epigraphischen Denkmäler nun noch von der Orthographie derselben zu handeln.[1]) Wir werden über diesen Gegenstand einige allgemeine Bemerkungen vorausschicken und dann die eigenthümlichen Schreibweisen auf Inschriften nach gewissen Rubriken eintheilen und von einer jeden derselben Beispiele geben.

Die Schreibweise auf den römischen Inschriften folgt im Ganzen dem allgemeinen römischen Sprach- und Schriftgebrauche der verschiedenen Perioden. Nach der Ausdehnung des Zeitraumes, aus welchem wir lateinische Inschriften übrig haben, finden wir also orthographische Archaismen aus der frühern Zeit; wir finden die Uebung der ausgebildeten classischen Sprache und Schrift, sowie die Eigenthümlichkeiten der spätern und spätesten Zeit des allmähligen Verfalles der Sprache.[2]) Die Orthographie der Inschriften unterscheidet sich von der Orthographie der Handschriften und Bü-

cher im Allgemeinen, vornehmlich in dieser doppelten Beziehung: die Schreibweise der epigraphischen Denkmäler ist der Natur der Sache nach immer die ursprüngliche der ersten Niederschreibung, während die Schreibweise der Handschriften und Bücher sich durch die vielfache und fortgesetzte Wiederholung des Originals im Laufe der Zeit vielfältig geändert hat; andrer Seits sind die Abschriften literarischer Werke, deren Prüfung und Verbesserung von frühem an Gegenstand der grammatischen und kritischen Thätigkeit wurde, dadurch von manchen Versehen und Ungleichheiten der ursprünglichen Schrift befreit und zu einer grössern Correctheit gebracht worden. Aus diesem Verhältnisse folgt, dass wenn die Inschriften im Allgemeinen den Vorzug der bewahrten Ursprünglichkeit der Schrift haben, dennoch viele derselben nicht blos damit auch ihre ursprünglichen Schreibfehler behalten haben, sondern auch eine oft auffallende Ungleichheit und Unbeständigkeit der Schreibweise, und zwar nicht nur in verschiedenen Denkmalern derselben Zeit, sondern sogar in einem und demselben Denkmale zeigen.[3] Die Ursachen dieser Erscheinung sind: Unwissenheit, Ungeschicklichkeit, Uebereilung von Seiten der Concipienten der Inschrift, sowie von Seiten der ausführenden Gewerbsleute (Steinhauer u. s. w.); eine gewisse Sorglosigkeit und Gleichgiltigkeit in Bezug auf grammatische Genauigkeit und Pünktlichkeit,[4] welche sich bei den Alten ausser andern allgemeinen Gründen auch daraus erklärt, dass ein regelmässiger Schulunterricht im Alterthum nicht so verbreitet war als jetzt; endlich der Einfluss der Verschiedenheit der Aussprache des Lateinischen je nach den Dialekten und nach der Verschiedenheit der Nationalitäten des grossen römischen Reiches.[5] Ungeachtet dieser Mängel bleiben die Inschriften von vorwiegendem Werthe für die Kenntniss und Feststellung der lateinischen Orthographie, jedoch unter folgenden zwei Bedingungen. Man muss nämlich die Anwendung von Inschriften zu diesem Zwecke entweder auf kundige und genaue Autopsie der echten Denkmäler oder auf treue, genaue Abschriften derselben gründen; ferner muss man dazu solche Inschriften wählen, welche nach Zeit, Ort, Inhalt, nach der Person der Concipienten die Präsumtion einer sorgfältigen Redaktion und Ausführung für sich haben.[6] Zu dieser letztern Kategorie gehören im Allgemeinen die von öffentlichen Behörden ausgegangenen, in der classischen Zeit zu Rom oder in den grössern Städten Italiens gefertigten Aufschriften und epigraphischen Urkunden; ohne dass man jedoch dabei allen diesen Inschriften eine durchgeführte orthographische Richtigkeit und Genauigkeit beilegen, oder diese Eigenschaften bei so vielen von Privaten ausgegangenen Inschriften unbeachtet lassen darf.

1) Ueber die Orthographie der Inschriften siehe Zaccaria Istituz. p. 314 ff. Capo XI. Della orthografia delle latine iscrizioni; Morcelli Stil. Tom. II. p. 304. Cap. VIIII. De scriptura inscriptionum; Kopp. Palaeograph. crit. Tom. I. p. 250. Cap. XII. De orthographia § 296—322 und Tom. III. p. 456 Cap. VI. De orthographia; ferner dienen die Indices grammatici der grössern Inschriftensammlungen hier als Hülfsmittel. Von Bearbeitungen einzelner Inschriften sind in

Bezug auf Orthographie besonders hervorzuheben: Norisii Cenotaphia Pisana (Dissertatio IV. Latinitas et Orthographia utriusque tabulae Pisanae Augustea aetate digna demonstratur) und Marini Atti dei fratelli arvali. Dazu kommen die allgemeinen Werke über lateinische Orthographie von Aldus Manutius, Dausquius, Christoph. Cellarius (s. Bücherverzeichniss B). Von diesen und andern Schriftstellern über Orthographie findet sich eine gute Zusammenstellung und Würdigung in Noltenii Lexic. antibarbar. Tom. II (Lips. 1768) in dem conspectus generalis p. 201. Orthographici und in dem conspect. special. sub vv. Manutius, Dausquius, Cellarius. Von ausführlichern latein. Grammatikern beschränken wir uns darauf, K. L. Schneider's Elementarlehre der latein. Sprache (Berlin 1819) anzuführen.

2) Quintilian I, 6, 11. Orthographia quoque consuetudini servit, ideoque saepe mutata est.

3) Eine grosse Zahl von Beispielen der Ungleichheit der Orthographie auf einer und derselben Inschrift gibt Marini Att. arv. p. 29—35, und zwar aus fast allen Zeitaltern. Ebenso hebt diesen Punkt gut hervor Fleetwood Syllog. Praef. p. 6—8. Zur Entschuldigung dieses Mangels an Correctheit mag angeführt werden, was der Kritiker Karl Lachmann einmal gesagt hat (zu Lucret. I, 125. Commentar. p. 25): summam constantiam in dicendo scribendove quaerere, animi illiberalis est. So findet sich auf der columm. rostrata (Del. 1560) clases und claseis; dixserunt und dixerunt; in der lex Thoria (Del. 1678) Muucius, ious, faxsit neben Mucius, ius, faxit, in dem Monumentum Ancyran. (Del. 1740) caussa neben causa; in den Cenotaphia Pisana (Del. 1749) sexsiens, sexiens, sescentiens; maxsumus neben maximus; nive und neve; observari neben opservari und dergleichen.

4) Der oben schon zu §. 2 Anm. 2 angeführte Gedanke Fleetwoods über die orthographische Sorglosigkeit der Alten (Illis ratio et sensus, nobis verba et puncta cordi sunt) ist zwar im Allgemeinen wahr, doch darf man dabei nicht übersehen, dass in der besten classischen Zeit grosses Interesse für grammatische Kenntniss und Correctheit der Muttersprache unter den Gebildeten war. Man muss dieses daraus schliessen, weil Männer wie Julius Cäsar, Terentius Varro, der ältere Plinius eifrige Dilettanten der grammatischen Studien waren und Bücher über grammatische Fragen schrieben. Von solchen Personen muss man auch Aufmerksamkeit auf die Correctheit von Inschriften, wenn sie von ihnen ausgingen, annehmen. Dafür lässt sich der bekannte charakteristische Vorfall zwischen Pompejus und Cicero anführen über die Frage, ob an dem von Pompejus gebauten Tempel der Victoria Consul tertio oder Consul tertium zu schreiben sey. Gell. Noct. att. X, 1. Eine grössere Sorglosigkeit und Willkür scheint Augustus in solchen Dingen gehabt zu haben nach dem, was darüber Suetonius sagt (Octavian. cap. 88. Orthographiam, id est, formulam rationemque scribendi a Grammaticis institutam, non adeo custodivit: ac videtur sequi eorum potius opinionem, qui perinde scribendum ac loquantur, existimant.)

5) So findet z. B. Borghesi (Bullet. dell' inst. archeol. 1841. p. 142) in der Schreibung Folcatius mit dem digamma aeolicum statt Volcatius (Consul 688 u. c.) auf Ziegeln zu einer Zeit, wo sonst das V im allgemeinen Gebrauch war, eine Eigenthümlichkeit landschaftlicher Mundart; ebenso in der Schreibung Achilius für Acilius auf denselben Ziegeln. Letzteres jedoch ist zu berichtigen nach Anmerkung 11 des folgenden §. 23, wo das öftere Vorkommen von ch statt c auf Inschriften aller Art nachgewiesen wird.

6) Unter den Schriftstellern über lateinische Orthographie gibt es über den orthographischen Werth der Inschriften zwei entgegenstehende Ansichten. Die Einen, wie besonders Manutius und nach ihm Cellarius, stellen die Autorität der Inschriften sehr hoch und über die Autorität der Handschriften; die Andern, namentlich Dausquius, setzen sie sehr herab. Die richtigste Ansicht und Würdigung scheint Marini Att. arv. p. 18 und p. 287 zu geben, welchem wir gefolgt sind.

§. 23.

Die auf den Inschriften vorkommenden Abweichungen von der sonst üblichen lateinischen Orthographie beruhen entweder auf Eigen-

thümlichkeiten der alterthümlichen Sprache (Archaismen), oder sie sind unabhängig davon und kommen auf Inschriften ohne Unterschied der Zeitalter vor. Die erstere Classe von orthographischen Erscheinungen gehört zu der weiter unten folgenden Betrachtung der alterthümlichen lateinischen Sprache, wie sie auf den ältesten epigrahischen Denkmälern sich darstellt; auf die zweite Classe von allgemeinerer Art soll hier ein Blick geworfen werden, und zwar nach folgenden drei Rubriken. Die Abweichungen von der gewöhnlichen Orthographie bestehen nämlich: 1) in der Auslassung von Buchstaben; 2) in dem Zusatze von Buchstaben; 3) in der Vertauschung von Buchstaben untereinander. Wir heben aus einer jeden dieser drei Rubriken die bemerkenswertheren Fälle aus.

I. Auslassung von Vocalen: statt der Wiederholung nur ein einmaliges Setzen des Vocales in Fällen wie: *praeunte, praest, praerunt, derunt.* Wenn auf diese Weise der Vocal I nur einmal gesetzt wird statt der Verdopplung, so wird der Regel nach, aber nicht immer, der Buchstabe aufwärts über die Zeile verlängert: IMPERI; OBIT.[1]) Auslassung kurzer Vocale zwischen zwei Consonanten: *chors, cubiclarius, poplo, tegla, oraclum;* statt des Diphthonges AE, das einfache E.[2]) Hinsichtlich der Auslassung von Consonanten bemerken wir zuerst die Setzung der einfachen Consonanten statt der Verdopplung, welche zwar alterthümlich ist, aber aus Nachahmung der alterthümlichen Weise, aus Bequemlichkeit oder aus Unkunde auf Inschriften aus allen Zeitaltern häufig vorkommt, besonders bei den liquidae: *vilicus, Sula, Luculus.*[3]) In diesen Fällen wird der einfach gesetzte Consonant nach der Analogie des verlängerten I zuweilen gleichfalls verlängert gefunden: ESE, BELVM, COLEGA.[4]) Ausgelassen finden sich ferner öfters H am Anfange der Wörter: *omini, onestus, eres;*[5]) das M am Ende der Wörter: *deu, annoru, ad honore,* wobei zur Andeutung dieser Auslassung zuweilen ein horizontaler Strich auf die Endsylbe gesetzt wird.[6]) Ferner wird häufig ausgelassen das N in den Sylben *ans, ens* und zwar nicht blos auf den alterthümlichen, sondern auf Denkmälern aus allen Zeiten: *Clemes, Cresces, Pudes, libes, infas, meses, mesor.*[7])

II. Ein von der regelmässigen Orthographie abweichender Zusatz von Buchstaben zeigt sich in folgenden Fällen: Verdopplung von Vocalen zur Bezeichnung des langen Vocales, aber auch ausserdem: *Gaavius, feelix, viirtus, Laais, suuis;*[8]) der Diphthong AE statt des einfachen E wie in: *sacerdotae, aeorum, faciae, extaerum;*[9]) die drei Vocale AEI statt des Diphthonges AE in: *Caeicilius, Caeisar.*[10]) Zusatz von Consonanten findet statt in folgenden Fällen: Verdopplung statt des einfachen Buchstabens wie in: *querella, memorria, Aurellius, Pollitianus, obblatione, socciorum, Deccius, Ruffus, ussus* und dergleichen.[11]) Ferner H am Anfange von Wörtern, in: *hobitus, hornamentum, helephas;*[12]) und so auch CH statt C in *chenturio, chorona;*[13]) Einschaltung des N vor S in: *thensaurus, herens, vicensimus, quadragensimus, quinquiens* und dergleichen.[14])

Beifügung des S zu X wie in *maxsumus*, *defixsus;*[15] auch kommt statt des einfachen X vor CX: *ucxor*, *coniuncx*, *Philocxenus;* zuweilen sogar die Verbindung beider Zusätze wie in *vicxsit.*[16]

1) Ueber praeunte und dergleichen siehe Noris Cenotaph. Pisan. p. 414 (Burmann. Thesaur. antiquitatt. ital. T. VIII. P. I.), Marini Iscriz. Alban. p. 141. Att. arv. p. 107; über das verlängerte I Noris Cenotaph. Pis. p. 415. 431. Marini Att. arv. p. 172. Lama Tavola Velleiat. p. 12. Borghesi Nuov. framment. di fasti p. 80.

2) Ueber poplo und dergleichen. Marini Att. Arv. p. 262. 661. Eckhel Doctr. num. Tom. VI. p. 53. Schneider Lat. Gram. I. S. 221, über chors statt cohors ebend. S. 188 eine genauere Ausführung. Ueber E. Fabretti Inscr. p. 110. Kopp Palaeogr. crit. T. I. p. 265.

3) Fabretti Inscr. p. 2. Marini A. A. p. 29.

4) Gruter. 171, 8. 440, 4. 541, 6.

5) Ind. VIII. Delect. sub lit. H.

6) Siehe oben §. 16 Anmerkung 11.

7) Gruter. Ind. gram. sub v. *N omissum*. Hagenbuch Epist. epigraph. p. 570. 584. 593. Kopp Palaeogr. crit. T. I. p. 263. Schneider Lat. Gram. I. S. 457.

8) Marini A. A. p. 500.

9) Gruter. Ind. gram. sub v. *ae* pro e. Maffei Mus. Ver. p. 246. Schneider Lat. Gram. I. S. 52.

10) Caeicilius auf dem alten Grenzsteine zwischen dem Gebiete der Atestiner und Pataviner vom Jahr d. St. 613. Furlanetto Le antiche lapid. del museo d'Este. N. VI. p. 42. Caeisar auf dem Bruchstücke einer Meilensäule bei Jäger Steinmonumente im Zweiten Bericht des histor. Vereines der Pfalz S. 82, wo noch andre Beispiele dieser Schreibweise angegeben werden.

11) Diese und noch mehr andre Beispiele aus Inschriften gibt Marini Att. arv. p. 500.

12) Ind. gram. Gruter. sub lit. H und Schneider Lat. Gram. I. S. 184.

13) Quintilian. I, 5, 20. *choronae*, *chenturiones*, *praechones* adhuc quibusdam inscriptionibus manent, qua de re Catulli nobile epigramma est. Diess Epigramm ist bei Catull LXXXIV, worin der Dichter über Einen spottet, welcher mit Affectation die Aspiration häufig anwendete: *Chomoda* dicebat si quando *commoda* vellet Dicere et *hinsidias* Arrius *insidias;* Et tum mirifice sperabat se esse locutum Cum quantum poterat dixerat *hinsidias*. Ueber ch statt c vergl. oben §. 22 Anm. 5.

14) Marini A. A. p. 590. Schneider Lat. Gram. I. 458.

15) Noris Cenot. Pis. p. 407. Marini A. A. p. 268, wo zugleich eine ähnliche Schreibweise auf griechischen Inschriften (ΞΣ statt Ξ) nachgewiesen wird; Schneider Lat. Gram. I. S. 375. Jahn Spec. epigraph. p. 95. Mommsen Unterital. Dial. S. 31 glaubt, die doppelte Schreibweise x und xs sey nicht gleichbedeutend, sondern beruhe auf einem Unterschied in der Aussprache, worauf sich auch die Bemerkung altlateinischer Grammatiker beziehe, dass man in x bald nur einen, bald zwei Consonanten höre; ersteres in anxius, letzteres in lex.

16) Marini A. A. p. 148. Schneider Lat. Gram. I. S. 375.

§. 24.

III. Von der Vertauschung der Buchstaben unter einander heben wir folgende Fälle aus, und zwar zunächst von Vocalen: E häufig statt I, nicht blos auf den alterthümlichen Inschriften, sondern auf Inschriften aus fast allen Zeitaltern, wie in: *vea*, *curea*, *soledus*, *doleum*, *fescus* und dergleichen, sowie auch, jedoch nicht so häufig I statt E: *Mircurius*, *mius*, *cavia*, *ni.*[1] O für U mit längerm Festhalten des Archaismus der Flexionsendungen — *os*, — *om* statt — *us*, — *um*; besonders geht bei dem

Zusammentreffen zweier U das zweite regelmässig in O über im Augusteischen Zeitalter und selbst bis in das zweite Jahrhundert nach Ch. als: *acervos*, *servos*, *volnus* und dergleichen.[2]) Umgekehrt findet sich auch zuweilen U für O wie: *suliatus* (*soleatus*) *rutundus*, *montanu* (*montano*),[3]) und auch U für Y: *amugdala*, *Babulonicus*.[4]) Von einigen Vertauschungen zwischen Diphthongen und Vocalen, welche in die Kategorie der Archaismen gehören, aber längere Zeit auch in der classischen Sprachperiode noch zuweilen beibehalten wurden, wird weiter unten die Rede seyn. Von den Consonanten werden die Buchstaben desselben Organes wie in der Aussprache, so auch in der Schrift häufig verwechselt; so die Lippenbuchstaben B, P, V, als: *Silbanus*, *bacca* (für *vacca*), *berbeces* (*verveces*), *bixit* (*vixit*), und umgekehrt: *vene* (*bene*), *incomparavilis*, *acervus* (*acerbus*), *vasis* (*basis*), *Danuvius*; desgleichen P für B in: *apstinere*, *opservari*, *opsequens*, *optinere*, *pleps* und dergleichen.[5]) Ebenso werden D und T häufig untereinander verwechselt: *at*, *item* (*ad*, *idem*), *aput*, *set*, *aliut*, *it*, *quot* (*quod*), *at fines*, *quit* und zwar selbst auf öffentlichen Urkunden aus der Kaiserzeit; umgekehrt findet sich *adque*, *quodannis* und dergleichen.[6]) Das einfache P steht für Ph: *Stepanus*;[7]) wofür auch F gebraucht wird, wie in: *Dafne*, *triumfare*.[8]) Ferner werden miteinander verwechselt C und Q, als: *condam*, *cottidie*, *recuie*, *acua*, und umgekehrt: *qura*, *qulina*, *Daqus*, *mequm*.[9]) Der Buchstab K kommt auf Inschriften für C vor nicht blos in den gewöhnlichen Abkürzungen des K. bei den Wörtern: *calumnia*, *calendae*, *caput*, *Caeso*; sondern auch sonst nicht selten und zwar nicht blos wenn a darauf folgt, in welchem Falle das K allerdings häufiger vorkommt, sondern auch mit andern Vocalen: *kandidatus*, *karissimus*, *arkarius*, *Volkanus*, *Kos*, *sakrum*, *Merkurialia*.[10]) Das R findet sich öfters umgestellt, wie in: *Porculo*, *Crapo*, *porci*, *tarvi* für: *Proculus*, *Carpus*, *proci*, *tauri*.[11]) Das S für X in: *praetestatus*, *obstrinserit*, *sescenties* (auf dem Monument. Ancyran.); ebenso SS in: *conflississet*, *bissit* (*vixit*).[12]) Statt X jedoch seltner CS: *lucserunt*;[13]) statt C zuweilen X, wie in: *Luxilius*, *Heraxclione*.[14]) Wenn das nur in griechischen Wörtern gebrauchte Y als in lateinischen Wörtern auf Inschriften für U vorkommend angeführt wird, so scheinen die wenigen dafür angeführten Fälle nur auf einer eigenthümlichen Form des Buchstaben V zu beruhen, welcher irrthümlich für Y angesehen wurde.[15])

Zu den orthographischen Eigenthümlichkeiten auf Inschriften gehört, dass wie zusammengesetzte Wörter durch Punkte getrennt werden, wie: *non.dum*; *dum.taxat*; *Pro.cos*; so dagegen Präpositionen mit dem von ihnen regierten Worte zusammen als ein Wort geschrieben werden: *abinitio*; *infronte*; *inagro*; *arationibus*; *abscala*.[16]) Das Abbrechen der Wörter am Ende der Zeilen geschieht meistens nicht nach bestimmten Regeln, sondern nach der Zufälligkeit des Raumes oder nach Willkür. So findet sich: *ce-lla*; *Saturninus*; *Qui-nta*; *Co-nstantio*.[17])

Zum Schlusse bei dieser Betrachtung der Schrift der römischen Inschriften sind noch zwei Bemerkungen anzuführen. 1) Zuweilen wird bei einer Inschrift ein Duplicat derselben mit diplomatisch getreuer Wiederholung oder mit kleinen Abänderungen gegeben, damit man die Inschrift als Aufschrift eines Gegenstandes von den verschiedenen Seiten desselben lesen könne, wie bei Triumphbogen, Wasserleitungen, Denkmalen aller Art, auch an den Bleiröhren zu Wasserleitungen; nicht minder auf derselben Seite unter- und nebeneinander, wenn die erste Ausführung der Schrift fehlerhaft oder beschädigt war, oder auch ohne diesen Umstand, um die Erhaltung der Inschrift um so mehr zu sichern. [18]) 2) Umgekehrt findet eine absichtliche Verkürzung mancher Inschriften statt durch die nach Senatsbeschluss oder ohne eine solche Formalität aus Hass vorgenommene Vertilgung des Namens verhasster Kaiser von den Denkmälern, wo derselbe vorkam. Diess fand statt bei den Kaisern Caligula, Nero, Domitianus, Commodus, Geta, Caracalla, Heliogabalus, Galerius, Maximianus, Julianus. Doch fehlt es auch nicht an Inschriften, welche die Namen der genannten Kaiser erhalten zeigen, wie dieses bei der so grossen Anzahl von solchen Denkmälern und bei den verschiedenen hier obwaltenden Umständen, welche einer vollständigen Ausführung der Vertilgungsbeschlüsse entgegenstanden, nicht wohl anders zu erwarten steht. [19])

1) Quintil. I, 7, 24. *Sibe* et *quase* scriptum in multorum libris est; sed an hoc voluerint auctores, nescio; P. Livium ita his usum ex Pediano comperi, qui et ipse eum sequebatur; haec nos I litera finimus. Noris Cenotaph. Pisan. p. 431. 434. Kopp Palaeogr. crit. I. p. 267. 268. Schneider Lat. Gram. I. S. 14. 17.

2) Quintilian. I, 7, 26. Nostri praeceptores *cervum*, *servum*que V et O literis scripserunt, quia subiecta sibi vocalis in unum sonum coalescere et confundi nequiret: nunc V gemina scribuntur ea ratione quam reddidi. Noris Cenotaph. Pis. p. 430. 435. Schneider Lat. Gram. I. S. 31.

3) Quintilian. I, 4, 17. Quid O atque V permutatae invicem? ut *Hecoba* et *notrix*, Culchides et Pulyxena scriberetur. Kopp Palaogr. crit. I. p. 269. Schneider Lat. Gram. I. S. 30.

4) So besonders vorwiegend in dem Edict Diocletiani de pretiis rerum. Vergl. Theod. Mommsen's Ausgabe S. 48. Im Allgemeinen s. Schneider Lat. Gram. I. S. 38.

5) Marini Att. Ar. p. 367. Schneider Lat. Gram. I. S. 224—227. Noris l. l. p. 444. Marini l. l. p. 605. 642.

6) Quintilian I, 4, 16. Quid T literae cum D quaedam cognatio? Quare minus mirum, si in vetustis operibus urbis nostrae et celebribus templis legantur *Alexanter* et *Cassantra*. Noris l. l. p. 411. 412. Marini Iscriz. Alban. p. 108. Att. Arv. p. 161. Visconti Monum. Gabin. p. 90. Kopp Palaeogr. crit. I. p. 255.

7) Kopp Palaeogr. crit. I. p. 269. Schneider Lat. Gram. I. S. 210. Furlanetto Le antiche lap. Patav. n. II. p. 7. 19.

8) Gruter. Ind. Gram. sub lit. F. Kopp Palaeogr. crit. l. l. Massmann Lib. aurar. p. 69. In dem Edict. Diocletiani F vorwiegend für PH. Mommsen Seite 48.

9) Auf Inschriften kommt c für q nicht in „höchst wenigen Beispielen" vor, wie Schneider Lat. Gram. I. 328 glaubt. Zu den Beispielen, welche Ind. Gruter. Cellarius und andre allgemeine orthographische Hilfsmittel geben, fügen noch eine bedeutende Anzahl hinzu Marini Att. Arv. p. 392. 393. Kopp Palaeogr. crit. I. p. 267. 269. Eben dahin gehört auch die Abkürzung der bekannten

Formel O. T. B. C. für: ossa tua bene quiescant. Vermiglioli Iscriz. Perusin. T. II. p. 351.

10) Quintil. I, 7, 10. K quidem in nullis verbis utendum puto, nisi quae significat (d. i. quorum nota est), etiam ut sola ponatur. Hoc eo non omisi, quod quidam eam, quoties A sequatur, necessariam credunt: quum sit C litera, quae ad omnes vocales vim suam perferat. Marini Att. Arv. I. 211. Schneider Lat. Gram. I. S. 294. In den Fasti Praenestini steht bei der Abkürzung für calendae immer K., wo aber das Wort vollständig geschrieben wird C.

11) Marini Iscriz. Alban. p. 29. 30. Att. Arv. p. 340.

12) Kopp Palaeogr. crit. I. p. 271. Schneider Lat. Gram. I. S. 353.

13) Grut. 544, 4. Schneider Lat. Gram. I. S. 373.

14) Grut. 433, 1. 1126, 1. Kopp Palaeogr. crit. I. p. 267.

15) Schneider Lat. Gram. I. S. 34.

16) Ueber non.dum und dergleichen s. oben §. 16 Anm. 5. Ueber ab-initio und dergleichen Marini Att. Arv. p. 517. 518.

17) Zaccaria Inst. p. 335. Noris Cen. Pis. p. 446. Die Alten selbst hatten darüber schon Regeln aufgestellt (Quintilian. I, 7, 9). Es ist daher begreiflich, dass man bei sorgfältiger geschriebenen Inschriften (wie z. B. bei dem Monument. Ancyran., den Cenotaphia Pisana und andern) auch auf die Silbenabtheilung aufmerksamer war, wenn man sich auch nicht ganz genau und consequent an feste Regeln hielt. Schneider Lat. Gram. I. 763, wo dieser Gegenstand mit erschöpfender Ausführlichkeit behandelt wird.

18) Eine der letztern Ursachen mag es seyn, dass auf dem alten Grenzsteine zwischen dem Gebiete der Pataviner und Atestiner dieselbe Inschrift auf derselben Seite wiederholt wird. Le antiche lapidi del Museo di Este. N. VI. Viele andre Beispiele gibt Marini Att. arv. p. 40. Ein Beispiel eines solchen Duplicates ist auch bei Orelli n. 4725, welcher auf Millin Annal. Encyclopaed. Tom. II. p. 350 verweist.

19) Die Kaiser, bei denen eine solche Namensvertilgung stattfand, zählt Hagenbuch bei Orelli Vol. II. p. 366 auf. Vergl. Letronne im Journal des Savans 1847. Octbr. p. 627. Wie viele Inschriften aber in einem solchen Falle dennoch unbeschädigt blieben, zeigt an Beispielen des Namens Domitian's Hagenbuch a. a. O. Vergl. Labus zu Visconti Monum. Gabin. p. 86 not. a.

III. Capitel: Von der Sprache der Inschriften.

§. 25.

Nach der Betrachtung der Schrift der epigraphischen Denkmäler, welche das Mittel bildet, durch welche wir deren Sprache und Inhalt mitgetheilt erhalten, hat nun die Betrachtung der Sprache der lateinischen Inschriften zu folgen.[1]) Indem wir die Kenntniss der lateinischen Sprache wie sie in den Werken der classischen Periode der römischen Literatur sich darstellt, vorauszusetzen haben, wird es unsre Aufgabe seyn, die von der Sprache der classischen Literaturwerke abweichenden Spracherscheinungen der epigraphischen Denkmäler sowie die zwar den beiden Gattungen von schriftlichen Denkmälern im Allgemeinen zukommenden, aber in den epigraphischen Denkmälern mit grösserer Wichtigkeit hervortretenden oder hier einer Erklärung mehr bedürfenden Ausdrucksweisen hervorzuheben. Dasjenige was hiebei allgemeiner Art ist und den Inschriften aller Kategorien zukommt, soll in diesem allgemeinen Theile behandelt werden; die Ausdrucksweisen und Formeln, welche vorzugsweise einzelnen Classen von Inschriften zukommen, werden in

dem besondern Theile ihre Stelle finden. Manche der vorhandenen römischen Inschriften sind mit griechischer Uebersetzung versehen, sowie manche griechische Inschriften mit lateinischer Uebersetzung, (Inscriptiones bilingues), [2]) was ungeachtet der Verbreitung der lateinischen Sprache als der offiziellen Sprache des römischen Reiches dennoch in manchen Fällen nöthig scheinen musste. Ebenso gibt es Inschriften mit lateinischem und entsprechendem estruskischen Texte. [3]) Zuweilen sind den lateinischen Inschriften einzelne griechische Wörter und Sprüche beigegeben, oder es ist eine Inschrift zu einem Theile lateinisch, zu dem andern Theil griechisch abgefasst. [4]) In solchen Fällen dient der Text der andern Sprache als Hilfsmittel zur Erklärung der Inschrift; wir werden uns aber nur mit der lateinischen Sprache der römischen Inschriften beschäftigen.

Im Allgemeinen folgt die lateinische Sprache auf den römischen Inschriften, wie sich von selbst versteht, dem jedesmaligen Charakter der lateinischen Sprache überhaupt je nach den aufeinander folgenden Perioden ihrer geschichtlichen Entwicklung, und so schliesst sich die Sprache der epigraphischen Denkmäler an die Sprache der literarischen Werke fortlaufend an. Von denjenigen Gesichtspunkten aber, welche Eigenthümlichkeiten der epigraphischen Sprache zeigen, ist der erste die Betrachtung der Alterthümlichkeit derselben. Die Inschriften reichen weiter in das Alterthum zurück als die literarischen Werke, und auch in Bezug auf diejenigen Inschriften, welche mit den ältesten noch erhaltenen Literaturwerken gleichzeitig sind, ist für den Leser, welchem zunächst nur die Sprache der spätern classischen Perioden, des sogenannten goldnen und silbernen Zeitalters, der römischen Literatur geläufig ist, eine besondre Betrachtung der alterthümlicheren Sprachformen nöthig. Dazu kommt, dass ein grosser Theil der epigraphischen Denkmäler der Volkssprache näher steht als die Werke der Literatur, sowie auch, dass sich die erstern auf viele Kreise und Verhältnisse des Lebens beziehen, welchen die literarischen Werke fern stehen, so dass aus diesem Grunde die epigraphische lateinische Sprache manche Wörter, Wortformen, Ausdrucksweisen enthalten muss, welche wir in der literarischen Sprache nicht finden. Wir werden deswegen in diesem allgemeinen Theile von der Sprache der römischen Inschriften nach folgenden drei Abtheilungen handeln: A. Von den Archaismen; B. von andern lexikalischen und grammatischen Eigenthümlichkeiten der Inschriften; C. von den Formeln.

1) Ueber die Sprache der Inschriften im Allgemeinen handeln Zaccaria Istituz. lapidar. Lib. II. cap. 10. Della lingua delle iscrizioni. p. 305—313; in Verbindung mit dem Style der Inschriften Morcelli Stil. Lib. II. P. III. cap. V. De dictionibus inscriptionum Vol. II. p. 270—303.

2) Ueber inscriptiones bilingues s. Zaccaria Istituz. p. 305. Marini Att. A. p. 418 a. Cavedoni in Bulletin. archeolog. 1846. p. 185. Martorelli Thec. calam. T. II. p. 412. 534. Lebas in Blouet Expedition de Morée. T. II. p. 48.

3) Marmora Pisaurens. n. XXVII. p. 11. Unter den Grabschriften von Volumnii eine lateinisch und etruskisch. Vermiglioli Il sepulcro dei Volumni. Perugia 1840. und daraus Bulletin. dell' instit. archeol. 1841. p. 13.

4) Beispiele führt an Hagenbuch bei Orelli Vol. II. p. 368. §. 17 (Graeca in saxis latinis). Besonders lag die Beibehaltung griechischer Wörter um so näher in den Fällen, wo ein gebräuchliches lateinisches Wort dafür fehlte, oder der griechische Ausdruck in den gewöhnlichen Sprachgebrauch übergegangen war. In einer von Morcelli Stil. Vol. II. p. 278 zuerst publicirten Inschrift: Claudia... paedagogo suo καὶ καθηγήτῃ, wobei derselbe an die tituli honorarii von Siegern in den gymnischen oder musikalischen Wettkämpfen erinnert, auf welchen der Ausdruck coronatus diapanton stehend ist.

§. 26.

A. Der Begriff des Alterthümlichen ist sehr relativ. In Beziehung auf die lateinische Sprache wird man allgemein die Zeit bis zu dem Anfang einer literarischen Bildung und einer kunstmässigen Literatur unter dem griechischen Einflusse am Anfange des sechsten Jahrhunderts der Stadt als alterthümlich annehmen. Wenn man aber zum Richtpunkt, wie man gewöhnlich thut, das Zeitalter Cicero's und August's als den Zeitpunkt der vollkommnen Reife und der vollendeten Form ansieht, so wird der diesem Zeitalter vorhergehenden Zeit gleichfalls noch, wenn auch im mindern Grade, der Charakter der Alterthümlichkeit in der Sprache zukommen. Von diesem Gesichtspunkte ausgehend dehnen wir hinsichtlich der Anordnung der chriftlichen Denkmäler die Zeit der alterthümlichen Sprache bis etwas über die Mitte des siebenten Jahrhunderts der Stadt aus. Dabei ist nicht zu übersehen, dass einzelne alterthümliche Sprachformen sich von selbst da und dort länger erhielten, ferner, dass gleichwie in der bildenden Kunst, so auch in Sprache und Styl auch in späterer Zeit aus Liebhaberei oder andern Gründen in manchen Fällen absichtliche Nachahmung der alterthümlichen Sprache statt fand. Als Repräsentanten der alterthümlichen Sprache auf dem Gebiet der römischen Epigraphik führt Lanzi [1]) folgende Inschriften auf: 1) das carmen fratrum arvalium (I. Theil dieses Handbuches, Delect. inscript. n. 383. p. 47.). 2) Ein Fragment der leges regiae. [2]) — 3) Einige Fragmente aus den XII Tafeln (Dirksen Zwölftafelnfragmente X Taf. fragm. 7 und fragm. 9). [3]) — 4) Die Aufschrift der Columna rostrata Duillii (Delect. n. 1560). — 5) Die Grabschriften der Scipionen (Delect. n. 1931—1936). — 6) Aufschrift auf einer Bronzestatuette des Kircher'schen Museums. [4]) — 7) Aufschrift auf dem Bronzekästchen des Kircher'schen Museums mit Darstellungen aus dem Argonautenmythus (Delect. n. 1906). — 8) Aufschrift einer Patera in demselben Museum (Poloces. Amuces. Losna d. i. *Pollux.* Amycus. Luna). — 9) Eine Anzahl von Aufschriften an Grabesurnen, die jedoch fast nichts als Eigennamen enthalten, aus Lupi Epitaph. S. Sever. p. 87, und Vulpii Latium vetus. T. VIII. tab. 9. — 10) Einige Dedications-Aufschriften an Altären zu Pesaro. [5]) — 11) Dedicationsschrift auf einer kleinen zu Tivoli gefundenen Bronzeplatte. [6]) — 12) Aufschrift von einem Tempel zu Cori. [7]) — Unter diesen angeführten sprachlichen Resten ist Nr. 1 (carmen arval.) von dem höchsten, unbestrittenen Alterthum. Die

Texteswortе aus den XII Tafeln (Nr. 2 und 3) haben wir nicht unmittelbar aus der Quelle, sondern durch die vermittelnde Relation der Schriftsteller. Die jetzt noch vorhandene Inschrift der columna rostrata (Nr. 3) gilt ziemlich allgemein als eine in der Kaiserzeit gemachte Copie des dem J. d. St. 494 angehörenden Originales.[8]) Unter den Grabschriften der Scipionen (Nr. 5) ist die älteste derselben, die des L. Cornelius Scipio Barbatus (Delect. n. 1931), welcher 456 nach Erb. R. Consul war, überhaupt die älteste römische Inschrift mit einem sichern und unbezweifelten chronologischen Datum. Die Inschriften von Pesaro (Nr. 10) zeigen durch das Vorherrschen der eckigen Formen der Buchstaben und durch den übrigen Charakter der Schrift die ältesten Formen unter allen lateinischen Inschriften, ältere selbst als die Scipioneninschriften, was jedoch nicht beweist, dass sie der Zeit nach früher entstanden sind als diese.[9]) Zu diesen bisher nach Lanzi aufgezählten alterthümlichen Inschriften sind nach der oben angedeuteten Grenze zwischen der alterthümlichen und classischen Sprache noch folgende hinzuzufügen und zwar zuerst die chronologisch sicher bestimmbaren: 13) Das Senatusconsultum De Bacchanalibus vom J. d. St. 567, (Delect. n. 1688), eine der wichtigsten epigraphischen Urkunden durch unbezweifelte Echtheit, Alter, Inhalt und Ausdehnung. — 14) Zwei poetische Dedicationsinschriften des Consul Mummius vom J. d. St. 608 (Delect. 1922, 1924). — 15) Zwei Grenzsteine, der eine zwischen dem Gebiete der Pataviner und der Atestiner vom J. d. St. 613; der andre zwischen dem Gebiete der Atestiner und Vicentiner.[10]) — 16) Urtheilspruch des Q. und M. Minucius Rufus über Grenzstreitigkeiten zwischen den Genuaten und Vituriern vom J. d. St. 636 (Delect. 1730). — 17) Lex Thoria vom J. d. St. 643 (Delect. 1678). — 18) Lex Servilia zwischen 648 und 654 d. St. (Delect. 1679). — 19) Senatusconsult. De Tiburtibus, J. d. St. 664 (Delect. 1689). — Dazu kommen ohne chronologische Daten: 20) Die Dedicationsinschrift von Sora, worin M. und P. Vertuleius dem Herkules den Zehnten der Kriegsbeute widmen (Delect. 1923). — 21) Einige metrische Grabschriften, als: Grabschrift des Mimen Protogenes (Delect. 1948); des Taracius (Delect. 1938); der Serennia (Delect. 1944); der Helvia Prima (Delect. 1957). — 22) Ein Gemeindebeschluss des Pagus Herculaneus (Delect. 1747).[11]) — 23) Eine Patronatstafel von Cosa (Delect. 1759). — 24) Einige kurze Aufschriften auf Gefässen (Delect. 1878). — Dazu ist noch anzuführen ein vor Kurzem bekannt gemachtes Fragment einer Inschrift, deren sprachlicher Charakter jedoch nicht ganz sicher ermittelt ist.[12])

1) Saggio di ling. etrusc. I. p. 108 ff.

2) Festus s. v. *plorassit.* Sei parentem puer verberit, ast oloe plorasit, puer diveis parentum sacer esto; sei nurus, sacra diveis parentum esto.

3) Qui coronam parit ipse pecuniave eius, virtutis ergo arduitor et ipsi mortuo parentibusque eius, dum intus positus escit, forisque fertur, se fraude esto. Neve aurum adito; ast sicui auro dentes vincti escint, im cum ilo sepelire, urereve se fraude esto. Das Fragment ist aus Plin. Histor. nat. XXI, 3.

und aus Cicero De leg. II, 24. zusammengesetzt. Wir beschränken uns auf diese Anführung aus Lanzi. Bei Dirksen Zwölf Tafelfragmente Tab. X. fragm. 7 und 9. S. 679 ff. und 687 ff.

4) C. Pomponio. Virio. pos. *(C. Pomponios Virios posuit.)*

5) Es sind folgende sieben: Feronia Statetio dede. — Lebro. — Apolenei. — Salute. — Dei Marica. — Matre Matuta dono dedro matrona Mamuria Pola Livia deda. — Iunone Re. matrona Pisauresi dono dedro.

6) Fabrett. p. 27, wo ein fac simile der Schrift mitgetheilt wird. Auf der einen Seite der Bronzeplatte: C. Placentios Her. F. Marte sacrom. Auf der andern Seite: C. Placentius Her. F. Marte donu dedet.

7) Vulpi Latium vet. Tom. IV. p. 139. M. Manlius M. F. L. Turpilius L. F. Duomvires de senatus sententia aedem faciendam coeraverunt eisdemque probavere.

8) Noch weiter geht, jedoch ohne Angabe der Gründe, Mommsen Unterital. Dial. S. 28: „Die Inschrift der columna rostrata kommt nicht in Betracht, da sie jedenfalls nur Copie einer ältern ist, wahrscheinlich aber nicht einmal dies, sondern Spielerei der Archäologen aus Claudius Zeit.“

9) Dies ist das Urtheil Mommsen's Unterital. Dial. S. 29.

10) In (Furlanetto) Le antiche lap. del Mus. di Este. N. VI. p. 29. wird eine genaue Nachbildung und gute Erläuterung dieser Inschrift gegeben, welche so lautet: .....s Q. F. Pro. cos. terminos finisque ex senati consulto statui iousit inter Atestinos et Patavinos. Darunter mit etwas besser geformten Schriftzügen die Wiederholung: L. Caeicilius Q. F. Pro. Cos. terminos finisque ex senati consulto statui iusit inter Atestinos Patavinosque. Die angenommene chronologische Bestimmung beruht zwar nicht auf einem ausdrücklichen Datum, wird aber von Borghesi bei Furlanetto am a. O. aus sichern Gründen bewiesen; ebendaselbst wird das Jahr des andern Grenzsteines in der angegebenen Weise bestimmt, da man weiss, dass der hier genannte Proconsul Sex. Atilius Saranus im Jahr d. St. 618 Consul war.

11) Von derselben Inschrift handelt Borghesi bei Furlanetto Lapidi del mus. d'Este p. 14, und theilt bei dieser Gelegenheit aus Daniele Numismatica in berichtigter Lesart einige andre kürzere Inschriften von öffentlichen Bauwerken aus Capua mit aus den Jahren 640—655 d. St., in welchen nach Angabe der Namen als Besorger des Baues genannt werden: a) Heisce Magistreis Venerus Ioviae. (Grut. 59, 8.) — b) Heisce magistreis Cererus. (Fabrett. 635, 698.) — c) Heisce magistrei Castori et Polluci. (Pratilli Via App. p. 289.)

12) Mommsen Unterital. Dial. S 364 aus einer kleinen handschriftlichen Inschriftensammlung unter den Papieren Gude's in der Bibliothek zu Wolfenbüttel. Das Fragment ist folgendes:

...cia Pacia Minerva
...brais datas pid sei dd. i
...bratom pamperci
...seffi. innom. suois
...cnatois.

§. 27.

Ohne eine Darstellung der gesammten alterthümlichen Sprache [1]) in der vorclassischen Periode mit Benützung aller Hilfsmittel (bestehend in den epigraphischen und literarischen Ueberresten jener Periode und in den Anführungen späterer römischer Schriftsteller) versuchen zu wollen, beschränken wir uns hier darauf die Archaismen der in dem vorhergehenden § angeführten römischen Inschriften systematisch geordnet hier zusammen zu stellen. Die von der classischen Sprache abweichenden Eigenthümlichkeiten der alterthümlichen Sprache beruhen entweder in Wortstämmen und Wortbildungen, oder

in der Flexion, oder endlich in der Rection; sie sind demnach entweder lexicalischer, etymologischer oder syntaktischer Art. Wir werden den hier zu gebenden Stoff nach diesen drei Rubriken ordnen, die darunter begriffenen Unterabtheilungen angeben und mit Beispielen aus den Inschriften versehen. Einiges hierher Gehörige ist schon oben §. 23. bei der Orthographie der Inschriften berührt worden, da Schrift und Sprache sich nicht völlig scheiden lassen.

Die lexikalischen Archaismen zeigen entweder solche Wörter, welche sich in der classischen Sprache nicht mehr finden, sondern gleichsam ausgestorben sind, oder solche Wörter und Wortbildungen, welche im Wesentlichen auch in der classischen Sprache fortdauern, jedoch mehr oder minder mit Veränderung der Lautverhältnisse. Zu jener ersten Classe gehören z. B. siremps (*similis reipsa*) (Delect. 1684, cap. II.); se für sine (§. .. Anm. 1[1]); pecuascere (Del. 1730, II. III.); pauce (Del. 1943); simtu (simul) **1171**, damnas (Del. 1678, cap. LI.): arvorsumead (Del. 1688); olle (ille Del. 362), af für ab (Del. 1689). Die oben angedeutete zweite Classe von Archaismen begreift die Eigenthümlichkeit der alterthümlichen Wörter und Wortbildungen; I) durch Verkürzung vollerer Formen oder umgekehrt; II) durch Beifügung von Buchstaben und Sylben; III) durch blose Lautveränderungen. Die letztern bestehen entweder in Veränderung der Vocale oder in Veränderungen der Consonanten.

I. Zur Verkürzung gehören folgende Fälle: die Auslassung kurzer Vocale zwischen zwei Consonanten, wie Lebro für Libero; poclum, avonclum, vinclum, hercle und dergleichen. Doch findet eine solche Auslassung des Vocales nicht zwischen allen Arten von Consonanten statt;[2]) Weglassung des S in den Endungen — us und is: vocitatust. (Del. 1730), sowie Weglassung des M in Casusendungen, worüber weiter unten bei der Betrachtung der Flexion das Nähere.[3]) Ferner gehört hierher: die Setzung einfacher Consonanten statt der verdoppelten. Nach Festus soll zuerst der Dichter Ennius die Verdopplung der Consonanten in der Schrift eingeführt haben. In dem SC. De Bacchanal. finden sich noch keine Verdopplungen der Consonanten. Auf den Grabschriften der Scipionen aus dieser Zeit (Delect. 1933, 1934) schwankt die Orthographie zwischen beiden Schreibweisen. Das Zeichen Sicilicus, welches auf einfache Consonanten als Zeichen der Verdopplung gesetzt worden seyn soll, findet sich auf den noch übrigen Inschriften nicht, mit Ausnahme von einigen ganz wenigen zweifelhaften Fällen.[4]) Alterthümlich ist ferner die Weglassung der Aspiration bei den Consonanten C und P, auch in manchen Fällen am Anfange der Wörter;[5]) Weglassung des N in der Mitte der Wörter wie: Cesor, Cosul.[6])

II. Zu der von dem spätern und gewöhnlichen Sprachgebrauch abweichenden Beifügung von Buchstaben gehören folgende Fälle: Die Verdopplung von Vocalen zur Bezeichnung der Länge der Sylben soll alterthümlich gewesen seyn; was jedoch, obgleich sonst

solche Verdopplungen bei langem und kurzem Vocale vorkommen, (vergl. oben §. 23 Anm. 8) durch die noch vorhandenen ältesten Inschriften nicht bestätigt wird.[7]) Ferner: Diphthonge statt einfacher Vocale, namentlich EI für I,[8]) wie: ceivis, (Del. 1679. XXIII) ameicitia (Del. 1678, XXXV) sei, sibei, ibei, utei, exdeicatis, inceideretis in dem SC. de bacchan. (Del. 1688), sowie in allen Flexionsendungen auf —i und —is, wovon unten; selbst auch für das kurze I wie in: queibus, possedeit (Del. 1730, IV). Der Diphthong OU für den einfachen Vocal U, und zwar für den langen sowohl (abdoucit Del. 1931. coniourasse; *noundinum, ioussisset, plous* 1688), als für den kurzen (*navebous* 1560, *ioubeatis* 1688, *soueis.* Grut. 307, 8.).[9]) Der Vocal E beigefügt zwischen zwei Consonanten: *sinisterum, arbiterum*: am Anfange des Wortes: *esum, enos* für *sum, nos*; am Ende des Wortes: *cume, tame.*[10]) Von den Fällen der Beifügung von Consonanten gehören folgende hierher: Gn am Anfange des Wortes statt des einfachen N; *gnosco* Del. 1688. *gnata* 1678. IV.[11]) St vor mehreren mit L anfangenden Wörtern: *stlis, stlocus.*[12]) Einschiebung eines N in: *quadragensimus, quinquiens, deciens* und dergleichen, welche Formen aber auch in der classischen Zeit noch vorkommen; *herens* Del. 1065.[13]) Zusatz eines S in *Losna* für Luna, auf der Ara zu Pesaro (s. oben §. 26. Anm. 3); *triresmos* Del. 1560.[14]) Am Ende der Wörter, die auf einen Vocal endigen, das D paragogicum: *praidad* Del. 71. *suprad.* 1688. *facilumed.* Ibid. *med.* 1906. *convenionid.* 1688. *poplicod.*[15])

III. Hinsichtlich der Verwechslung von Buchstaben zeigt die alterthümliche Sprache im Vergleich mit der Sprache der classischen Periode folgende Eigenthümlichkeiten. E steht für I:[16]) *navebos* Del. 1560. *compromesise* 1688. *enque* 1560. *filea* 1906. Lebro. s. oben §. 26. Anm. 3. und nicht minder in den Flexionsformen, wovon unten. Umgekehrt I (EI) für E: *nive* Del. 1730. IV. *nei.* 1944. O für E: *vortere, vorsus, vortex* und dergleichen.[17]) O für U in der Mitte der Wörter: *poplicus.* 1678. I. XVI. *consol.* 1931. 1932. *consoluerunt; tabolam.* 1688. *exfociunt.* 1560. und ebenso in den Flexionsendungen der Declination und Conjugation.[18]) U für I innerhalb des Wortes:[19]) *caputalis* Del. 1688. *parisuma* 1931. *testumonium* 1684. I. *optumus, proxumus, maxumus* (auf der colum. rostrata Del. 1560 neben *maximus*); aber auch nicht minder in den Flexionsendungen. Von den Fällen der Vertauschung der Diphthonge sind folgende anzuführen: AI statt AE:[20]) *gnaivod* 1931. *aidilis, aide* 1932, *aiquom.* 1688. *praitores* 1237. (daneben findet sich in der columm. rostr. *praeda, aes*; in dem SC. de Bacch. *aedem); ebenso in den Flexionsendungen. OE und Oi für U:[22]) *coeravit* Del. 1180. *oetatur* 1678. I. II. *loidos* 79. *moiros* 1275. *oiniversei* 1688. *oitile* 1689. *ploirume* 1932. bello *poinicio.* 1678. XXXVI. OI für OE: *foideratei.* 1688. Von der Vertauschung der Consonanten unter einander führen wir an: DV für B: *Duellona.* 1688. *duonoro.* 1932.[22]) P für B: *poplicus* 1678. I.; für PH:

triumpe 384. p. 48. R für D: *arvorsum; arfuerunt.* 1688. S statt R: *Lases.* 383. p. 47. *viasieis* 1678. II.[23]) Bei der Zusammensetzung der Präpositionen mit Verben treten im Allgemeinen keine Veränderungen durch Assimilation ein: *exdeicendum* 1688. *exfocirnt* 1560. *adsignatus, inpulsus.* 1678., welche Formen aber auch über die alterthümliche Periode hinaus fortdauern.[24]) Die Veränderung der Präposition Ad in Ar in gewissen Zusammensetzungen *(arvorsus, arfuerunt)* ist oben angeführt worden. Die Präpositionen Ob und Sub verändern vor S und T das B in P: *optinebit*; *supsignent* (neben *subsignent)* Del. 1678. XII. LI., welche Formen jedoch auch später nicht selten vorkommen.[25])

1) Ueber die alterthümliche Sprache s. Ausonii Popmae De usu antiqui sermonis libri II, gewöhnlich verbunden mit desselben De differentiis verborum libri IIII. Antwerp. 1606. und sonst oft gedruckt, zuletzt Dresdae. 1741. Laurembergii Antiquarius, in quo praeter antiqua et obsoleta verba, dicendi formulae insolentes, plurimi ritus populi rom. exponuntur. Lugduni Segusanor. 1622. 4. Dausquii Orthographia. Vol. I. p. 24—132. Funccii De origine et pueritia latinae linguae libri duo. Marb. 1720. 1735. 4. Eiusd. De adolescentia lat. linguae tractatus. Marb. 1723. 4. Lanzi Osservazioni sulla paleografia de' Latini piu antichi in dessen Saggio di ling. etrusca. Tom. I. p. 88—105. Von neuern lateinischen Grammatiken nimmt Konr. Leop. Schneider's Elementarlehre und Formenlehre auf die alterthümliche Sprache und ihr Vorkommen auf Inschriften vielfach Rücksicht. Wie für die Feststellung der Sprache der lateinischen Schriftsteller der vorclassischen Periode durch genaue und kritische Berücksichtigung der Inschriften Wesentliches gewonnen werden kann, so dienen gute Recensionen der Texte solcher Schriftsteller umgekehrt auch wieder zur Erklärung und Kritik der archaischen Inschriften. In dieser Beziehung sind unter andern besonders zu nennen die Ausgaben und Bearbeitungen des Plautus von Ritschl (Plauti Comoediae. Ex recensione Frid. Ritschelii. Bonnae. 1848. Tom. I.) des Lucretius von Lachmann (Berolin. 1850), welcher letztere auf die Inschriften mehrfach Rücksicht nimmt; des Lucilius von Gerlach (Turici. 1846.)

2) Lebro auf einer Ara zu Pesaro s. oben §. 26 Anm. 3. Ueber solche Verkürzungen überhaupt Lachmann zu Lucret. VI, 1067.

3) Lachmann zu Lucret. I. 186 und 993.

4) Quintilian. I, 7, 14. Semivocales non geminare diu fuit usitatissimi moris. Ibid. §. 21. Paulo superiores (vor Cicero) etiam illud quod nos gemina S dicimus *iussi*, una dixerunt. Festi De verbor. significat. fragment. s. v. *solitaurilia* p. 238. Ed. Lindemann. Nulla tunc geminabatur litera in scribendo, quam consuetudinem Ennius mutavisse fertur, utpote Graecus graeco more usus. Mar. Victorin. p 2456. Antiqui literas non geminabant, ut in his: *Annius, Lucullus. Memmius* et cetera his similia: sed supra literam, quam geminari oportebat scilicet, Sicilicum imponebant, cuius figura haec est Ɔ, quod erat signum geminandi, sicut apparet in multis adhuc veteribus ita scriptis libris. Andre Zeugnisse und angeführte Beispiele s. bei Schneider Lat. Gram. I. 394, welcher annimmt, beide Schreibweisen, mit dem einfachen oder doppelten Consonant, wären in gleicher Weise ausgesprochen worden Quintilian an dem o. a. O. dagegen scheint wenigstens in Bezug auf iussi einen Unterschied der Aussprache anzunehmen („dixerunt"). Die wenigen (zwei) Inschriften mit einem angeblichen Zeichen der Verdopplung haben Vetius, Vetio mit einem schief geneigten Strich über dem Buchstaben T. Fabretti Inscr. cap. II. n. 71. p. 73. Murat. p. 79, 5. Marini Att. Arv. p. 37.

5) Baca, bacanal statt baccha, bacchanal Del. 1688. bracio st. brachio. Del. 1679. XIII. Triumpe. Del. 383. p. 48. Quintilian I. 5, 20. Parcissime ea (H) veteres usi, etiam in vocalibus, cum *oedos ircosque* dicebant. Marini Att. Arv. p. 606. Schneider Lat. Gram. I, S. 182.

6) Cesor, Cosul. Del. 1932. cosoleretur Del. 1688. Quintilian. I, 7, 29. *Columnam* et *Consules* exempta N litera legimus. Vergl. oben §. 23. Anm. 7.

7) Quintilian. I, 4, 10. At, quae ut vocales iunguntur aut *unam* longam faciunt, ut veteres scripsere, qui geminatione earum velut apice utebantur; aut duas. Ibid. I, 7, 14. Usque ad Accium et ultra porrectas syllabas geminis vocalibus scripserunt. Lanzi Saggio di ling. etrusc. I. p. 92.

8) Quintilian I, 7, 15. Diutius duravit ut EI iungendis eadem ratione qua Graeci ει uterentur.

9) Schneider Lat. Gram. I. S. 84 „Bemerkungen über ou."

10) Lanzi Saggio di ling. etrusc. I. p. 93. n. 3.

11) Schneider Lat. Gram. I. S. 486, wo der griechische Ursprung der mit gn anfangenden Wörter und die Stellen der alten Grammatiker mitgetheilt werden.

12) Quintilian. I, 4, 16 führt als alterthümlich an stlocus und stlites; letztere Form wurde in dem Amtsnamen Decemvir stlitibus iudicandis beibehalten. Schneider Lat. Gram. I. S. 494.

13) Lanzi Saggio di ling. etrusc. I. p. 94. Schneider Lat. Gram. I. S. 459.

14) Lanzi a. a. O. p. 123. Schneider a. a. O. S. 475. Festus (Pauli Diac. Excerpt.) s. v. *Dusmoso in loco* apud Livium significat *dumosum locum*. Antiqui enim interserebant S literam et dicebant *cosmittere* pro *comittere* et *Casmenae* pro *Camenae*.

15) Quintilian. I, 7, 12. Latinis veteribus D plurimis in verbis ultima adiecta, quod manifestum est etiam ex columna rostrata, quae est C Duellio in foro posita. Schneider Lat. Gram. I. S. 261.

16) Quintilian. I, 4, 17. Quid? non E quoque I loco fuit? ut *Menerva* et *leber* et *magester* et *Diiove* et *Veiove* pro *Diiovi* et *Veiiovi?* Schneider Lat. Gram. I. S. 15.

17) Quintilian. I, 7, 25. Quid dicam *vortices* et *vorsus* ceteraque ad eundem modum, quae primo Scipio Africanus in E literam secundam vertisse dicitur? Schneider Lat. Gram. I. S. 12.

18) Quintilian. I, 4, 16. Quid O atque U permutatae invicem? ut *Hecoba* et *notrix*, *Culchides* et *Pulyxena* scriberentur; ac ne in Graecis id tantum notetur, *dederont* ac *probaveront*. Schneider Lat. Gram. I. S. 30.

19) Quintilian. I, 7, 21. Etiam *optimus*, *maximus* ut mediam I literam, quae veteribus U fuerat, acciperent, C. primum Caesaris inscriptione traditur factum. Schneider Lat. Gram. I. S. 18—26.

20) Quintilian. I, 7, 18.

21) Schneider Lat. Gram. I. S. 76—86.

22) Quintilian. I, 4, 15. Nec non eadem (i. e. litera B) fecit ex *duello bellum*, unde *Duellios* quidem dicere *Bellios* ausi. Schneider Lat. Gr. I. S. 228.

23) Varro Ling. lat. VI, 3. In multis verbis in quo antiqui dicebant S postea dicunt R, ut in carmine Saliorum sunt haec: *cosauli* (chorauli), *dolosi* (dolori), *eso* (ero). Quintilian. I, 4, 13. Nam ut *Valesii* et *Fusii* in *Valerios Furios*que venerunt, ita *arbos, labos, vapos* etiam et *clamos* ac *lases* aetatis fuerunt. Schneider Lat. Gr. I. S. 342.

24) Quintilian. I, 7, 7. Quaeri solet, in scribendo praepositiones, sonum, quem iunctae efficiunt, an quem separatae observare conveniat: ut cum dico *obtinuit* (secundam enim B literam ratio poscit, aures magis audiunt P;) et *immunis* (illud enim quod veritas exigit, sequentis syllabae sono victum M gemina mutatur). Genauere Bestimmungen über die Veränderung der Präpositionen bei Zusammensetzungen sind nur durch ausführlichere Nachweisungen im Einzelnen möglich. Hierüber handelt genau und mit Berücksichtigung der Inschriften Schneider Lat. Gr. I. S. 515—660. Obgleich das Princip der Assimilation im Allgemeinen später immer mehr vorherrscht, so geht doch Maffei Ars crit. Cap. p. 208 zu weit, welcher die Echtheit einer Inschrift wegen Allectus (statt adlectus) anzweifelt, wogegen Marini Att. arv. Indice univers. s. v. *adlectus* sich erklärt.

25) Quintilian a. a. O. Schneider Lat. Gr. I. S. 218.

§. 28.

Von den alterthümlichen Flexionsformen heben wir mit Rücksicht auf ihr Vorkommen in den oben §. 26 angeführten alterthümlichen Inschriften folgende hervor, und zwar zunäcst von den Declinationsformen des Nomen:[1]

I. Declination. Genitiv: —*ai*, —*as*, erstere Form häufig, letztere (ausser in den Zusammensetzungen von familias mit pater, mater, filius) mehr in den Fragmenten der ältesten Schriftsteller, als auf Inschriften nachweisbar. Dativ: —*ai, Antoniai, Juliai* Grut. 236, 9. *coloniai Beneventanai.*[2] Accusativ: —*a; Taurasia, Lucana.* Delect. 1931. *Corsica.* 1932. Ablativ: —*ad; sententiad.* Del. 1688. *praidad.* 71. Nominativ des Plural: —*ai; tabelai datai.* Del. 1688. eine sehr selten vorkommende Form, da man neben Beibehaltung der alterthümlichen Endung —*ai* für den Genitiv und Dativ, die Endung —*ae* für den Plural brauchte.[3] Dativ und Ablativ: —*eis;* —*es*; controversieis Del. 1730. inferieis 1957. nuges 1948.

II. Declination. Nominativ: —*os*; *om: locos* Del. 1678. I. *Novios Plautios* 1906. *aequom* 1689. Am längsten, bis über die Augusteische Zeit, erhielt sich in diesen Formen O statt U bei vorausgehendem V, wie in servos, servom, cervos und dergleichen. Mit Auslassung des Consonanten —*o*, —*u* (für us, um). *Cornelio.* Del. 1931. 1932. *lectu datu* auf einer Grabschrift von Falerii.[4] *donu* Del. 1923. *gremiu* 1933. Genitiv: —*ei; populei.* 1679. XIX. *faenisicei.* 1730. V. neben der Form —*i; populei romani* und *populi romanei.* 1678. I.[5] Dativ und Ablativ: —*od; aere moltaticod* Del. 1238. *oquoltod*, *publicod*, *preivatod* 1688. *pucnandod* 1560. Accusativ: —*o*, —*u*, statt —*om*, —*um. Samnio* Del. 1931. *oino optumo viro* 1932. Im Plural, Nominativ: —*ei; foideratei; virei* 1688. —*oi*; *foederatoi.* Ebend. —*oe; pilumnoe poploe.* Carmen. saliar. bei Festus p. 196. Lindeman. —*e; ploirume.* Del. 1932. —*eis,* —*es; Vertulieis.* Del. 1923. *Minucieis* 1730. *Viturics* 1730. V. *conscriptes* 1759. *duomvires* Lanzi Sagg. I. 126.[6] Genitiv Plural: —*oro*: *duonoro* Del. 1932. Dativ und Ablativ: —*eis; antiqueis.* 1924. *socieis* 1560. *proxsumeis* 1684. III.

III. Declination. Nominativ: —*es* statt —*is; aidiles.* Del. 1932. Genitiv: —*i* (abgekürzt statt —*is*); —*es*; *us. Iovi* Grut. 111, 6. *nepoti* 594, 1. *religioni* 313, 8. *salutes.* Del. 1878. *Castorus partus.* 1684. *nominus.* 1688.[7] Dativ: —*e;* —*ei;* —*ed. Iunone* Lanzi Sagg. I. 125. *ioudicei; maiorei.* Del. 1679. XVIII. *virtutei* 1931. 1934. *Marted.* Del. 71.[8] Accusativ: —*e* (statt —*em*); *omne* Del. 1931. *urbe* 1932. *luerve* 383. p. 48. Ablativ: —*ei;* —*ed;* —*id. fontei* Del. 1730. *praesented dictatared* 1560. *marid.* 1560. *conventionid.* 1688. Nominativ und Accusativ des Plural: —*eis;* —*is.*[9] Im Nominativ trat früher als im Accusativ die Endung —*es* dafür ein, so dass die alterthümlichen Formen im Nominativ seltner vorkommen als im Accusativ. *fineis* Del. 1730. *tristeis* 1957. *agentis*

Consulis in dem monument. Ancyran. Del. 1740. III. p. 360. Dativ: *—bos; navebos.* 1560.

IV. Declination. Die ältere Form des Genitiv ist *—uis,* was nachher in *—us* zusammengezogen wurde. In dem SC. de Bacchanalib. findet sich eine Form auf *—uos: de senatuos sententia.* Del. 1688.[10]) Im Dativ kommt vor *—uei* statt *—ui* in *senatuei.* Del. 1689. In der V. Declination ist der Genitiv auf *—ei* zwar, wie man mit Grund annimmt, aus der Form *—eis* durch die auch sonst häufige Apokope des S entstanden, aber das Vorkommen jener ältern Form nicht nachweisbar, eben so wenig als die von mehreren alten Grammatikern als alterthümlich angegebene Form des Genitiv im Plural: *—eum (dieum).*[11])

Abweichungen von dem später gewöhnlichen Sprachgebrauch hinsichtlich des Geschlechtes und der Declination, nach welcher das Wort gebeugt wird, kommen in der ältern Sprache nicht selten vor, wovon wir einige Beispiele aus Inschriften beifügen: *Termina duo.* Del. 1730. *senati* 1730. 1384. a. *magistratos, magistrato* 1560. *magistratuo* 1688.

Die alterthümlichen Formen der Pronomina[12]) beruhen grösstentheils auf den bei den Substantiven schon ersichtlichen allgemeinen Lautverhältnissen und Beugungsformen der ältern Sprache. Wir beschränken uns darauf, aus den oben §. 26 aufgezählten epigraphischen Denkmälern Proben zu geben.

Pronomina personalia: *tibe* Del. 1933. *tibei* 1924. *sibei* 1936. *vobeis* 1689. *inter sed.* 1688. *enos* für *nos.* Del. 383. p. 47 unten. Possessiva: *suos* (für *suus).* 1679. I. p. 239. *mieis* (für *meis)* 1936. *soveis (suis)* 1679. XIII. 1948. Demonstrativa: *hec* (für *hic*) 1932. *heicei (hicce)* 1942. *in haace lege* 1684. *heisce* (nominat. plur. für *hice*) auf mehreren Capuaner Inschriften. Grut. 59, 8. Le antich. lapidi del Mus. di Este p. 15—17. *haice* (neutr. für haecce) Delect. 1688. *—eis* (für *—is*) Klenze ad leg. Servil. p. 12. not. 2. *eus (eius)* 1730. IV. *eiei (ei)* Ibid. *im (eum)* Lanzi Sagg. I. 112. *eium* Del. 1730. IV. *eeis* als nom. plur. 1688. und *eis* (Klenze a. a. O.) für den Dativ *eeis.* 1588. *ieis.* 1689. *ead* (neutr. pl.) 1688. *eidemque* 1181. *olle (ille)* 362. bis. *oloe (illi)* Lanzi Sagg. I. 112. Relativa: *que* (nomin. sing.) Delect. 1948. *quei.* 1931 und sonst. *quoius (cuius).* 1931. 1679. I. *quoei (cui).* 1679. IV. 1934. Indefinita: *seiques* (nom. plur.) 1688.

Aus den Archaismen der Verba[13]) stellen wir hier aus den oben angeführten alterthümlichen epigraphischen Denkmälern die bemerkenswerthesten Archaismen der Conjugationsendungen und Eigenthümlichkeiten der Bildung der Tempora zusammen. In der 1. Person *—ei. petiei.* Del. 1936. 2. Person: *—eis. faxseis* 1924. *—ei. gessistei* 1933. *—us* statt *—is. spatiarus.* 1957. 3. Person: *—et* statt *it. ornavet.* 1560. *posedet.* 1730. IV. *dedet.* 1932. *parentaret.* Bulletin. archeol. 1844. p. 162. 167. *—eit* statt *—it. venieit.* 1678. XXXI. Lachmann ad Lucret. III. 1042. *—id* statt *—it. fecid.*

Del. 1906. —*it* statt *et. verberit.* Lanzi Sagg. I. 112. 1. Person plur. —*umis; convenumis.* Del. 1759. 3. Person —*ont*, *ond* statt —*unt; nominaront.* 1943. *confluont.* 1730. III. *dederond.* 1238. *consentiont.* 1932. —*u* statt —*unt; emeru.* 1237. Die auch später beibehaltenen Participialformen auf —*undus* statt —*endus;* doch findet sich in dem SC. De Bacchan. Del. 1688 *exdeicendum; faciendam.* Infinitive auf —*ei* statt —*i; fruei* 1944. auf *ier; ornarier* 1944. *utier* 1933. *figier; gnoscier.* 1688. Verkürzte Formen durch Apocope, Elision und Zusammenziehung: *advocapit* statt *advocabitis (advocate).* 383. p. 48. *sins* statt *sinas.* Ibid. —*amus* für *avimus;* —*at* für —*avit.* Lachmann zu Lucret. p. 290. Alterthümliche Bildung der Tempora: *mercassitur.* Delect. 1678. XXXIV. *plorasit.* Lanzi Sagg. I. 112. *composeiverunt.* Del. 1730. Visconti Monum. Gabin. Notizie prelimin. p. 13. Ed. Labus. *arduerint.* Del. 383. p. 48. Von den unregelmässigen und defectiven Verben beschränken wir uns auf die Anführung folgender Archaismen: *siet, sient.* Del. 1679. 1688. und häufig; *fuet* 1932. *escit, escint (erint).* Lanzi Sagg. I. 112. *potisit (possit).* Del. 1688. Lachmann zu Lucret. p. 314. *danunt* 1923. *arduitor (addatur).* Lanzi Sagg. I. 112.

1) Die alten Declinationsformen geben zusammengestellt Auson. Popma De usu ant. loc. I, 8. p. 455—473. Dausquii Orthograph. Vol. I. Tractat. III. p. 56—110. Ferner an den betreffenden Stellen der einzelnen Declinationen Schneider Formenlehre. I. Band.

2) Quintilian I, 7, 18. At syllabam cuius secundam nunc E literam ponimus, varie per A et I efferebant, quidam semper ut Graeci, quidam singulariter tantum, quum in dativum vel genitivum casum incidissent. Bei den Schriftstellern ist —*ai* für den Dativ nicht mehr nachweisbar wie auf Inschriften. Spalding zu Quintilian. am a. O. Schneider Formenlehre I. S. 23. Statt —*ai* kommt auch bloss —*a* im Genitiv und Dativ vor. Lachmann zu Lucret. p. 19. Mommsen Unterital. Dial. S. 365.

3) Quintilian. a. a. O. In iisdem plurali numero E utebantur: *hi Syllae, Galbae.* Schneider Formenl. S. 23.

4) Bulletin archeolog. 1844. p. 164. und daselbst Henzen p. 167. Quintilian. IX, 4, 38. Schneider Elementarl. I. S. 347.

5) Quintilian. I, 7, 15. Diutius duravit ut E, I iungendis eadem ratione qua Graeci ει uterentur: ea casibus numerisque discreta est, ut Lucilius praecipit: *Jam pueri venere: E postremum facito, atque I, ut pueri plures fiant.* Ebenso wollte der Grammatiker Nigidius bei Gell. Noct. A. XIII, 15. die Endung —*ei* nur für den Nominativ plur., nicht mehr für den Genitiv. sing. gelten lassen. Schneider Formenl. S. 66.

6) Schneider Formenl. S. 66. Ueber die Endung —*eis.* Henzen in Bulletin. archeolog. 1845. p. 72.

7) Wie bei dem Genitiv das S weggelassen wird (Schneider Formenlehre S. 142), so kommt eine ähnliche Form des Nominativ vor: *suarei* statt *suaris.* Del. 1948. Vergl. Schneider Elementarl. I. S. 347. Als Genitiv nimmt Lachmann zu Lucret. VI, 815. *necessus* in dem SC. De Bacch. Del. 1688. Sei ques esent, quei, sibei deicerent *necesus* ese bacanal habere.

8) Ueber die Endung —*ei* Quintilian. I. 7, 15 aus Lucilius: Mendaci furique addes E quum dare *furei* Iusseris. Schneider Formenl. 200. woselbst auch von der alterthümlichen Endung des Dativ auf —*e* statt —*i* gehandelt wird. Lachmann zu Lucret. IV, 602.

9) Schneider Formenlehre S. 238—240.

10) Ueber die Form des Genitiv auf —*uis* s. Schneider Formenl. S. 326.

Die singuläre Form *senatuos* erinnert an die Genitivform *domos*, deren Gebrauch als eine eigenthümliche Gewohnheit des Augustus angeführt wird. Suetonius Octav. 87.

11) Ueber diese ursprünglichen Formen der fünften Declination s. Schneider Formenl. S. 347.

12) Auson. Popma De usu antiq. loc. cap. X. De pronominibus p. 473—475.

13) Auson. Popma l. l. cap. XI. De verbis p. 475—483. Dausquii Orthograph. Cap. III. Verborum varia orthographia p. 110—118.

§. 29.

B. Ausser den Archaismen kommen in der Sprache der römischen Inschriften in Vergleich mit der Sprache in den Werken der Literatur, namentlich aus der classischen Zeit, vielfache Abweichungen von der letztern vor, sowohl hinsichtlich des Gebrauches von Wörtern, welche in den Literaturwerken nicht gebraucht wurden oder sich nicht für uns dort erhalten haben, als im Gebrauche von Wortformen und Wortverbindungen. Wir bezeichnen diese Fälle als *lexicalische, etymologische* und *syntaktische Eigenthümlichkeiten der epigraphischen Sprache.* Diese Bezeichnung soll, wie sich von selbst versteht, nicht den Sinn haben, als käme den Inschriften eine besondre, von dem Leben und der Literatur getrennte Sprache zu. Vielmehr beruhen diese Eigenthümlichkeiten theils auf der Verschiedenheit der Gegenstände, welche in der Literatur und in den Inschriften den Inhalt der schriftlichen Aufzeichnung ausmachen, theils darin, dass ein grosser Theil der epigraphischen Denkmäler sowohl durch die Befähigung der Concipienten, als durch die Natur des Inhaltes sich mehr an die gewöhnliche Volkssprache als an die höhere Schriftsprache anschliesst, und endlich darin, dass die literarischen Werke durch die beständig fortgesetzte Vervielfältigung der Abschriften und die stets verbessernde Kritik vielfältige Veränderungen erfahren haben, während die epigraphischen Denkmäler ihre ursprüngliche Fassung behalten. Diese angedeuteten Eigenthümlichkeiten der epigraphischen Denkmäler, welche sich über eine Reihe von Jahrhunderten und über so viele Länder der römischen Weltherrschaft erstrecken, sind überaus zahlreich; in nicht wenigen Fällen, auch wenn man der Echtheit und Genauigkeit des Textes versichert ist (eine Vorbedingung, welche so oft mangelt), bleibt es schwer zu entscheiden, ob eine vorliegende Abweichung von der allgemeinen Schriftsprache auf einem individuellen Fehler des Concipienten, oder auf einer der Localität und der Zeit angehörenden Eigenthümlichkeit eines allgemeinern volksmässigen lat. Sprachgebrauches beruht. Wir heben aus der Masse des hierher gehörenden Stoffes das Bemerkenswertheste aus, und zwar zuerst aus denjenigen Fällen, welche wir als lexicalische Eigenthümlichkeiten bezeichnet haben.

Es gibt nämlich in dem für uns vorhandenen Sprachschatze eine nicht unbeträchtliche Anzahl von Wörtern, welche wir überhaupt nur aus den Inschriften kennen und welche sonst nicht vorkommen, so

wie ferner solche, die zwar auch in den literarischen Werken vorkommen, aber wovon die Inschriften uns eine neue, sonst nicht vorkommende Bedeutung kennen lehren. Von diesen beiden Classen von Wörtern sollen hier Proben gegeben werden. Ein Verzeichniss derselben gibt Zaccaria Istituz. lapidar. II, 10. p. 307—311. Das Lexicon von Forcellini hat das Verdienst, die Inschriften zur Darstellung des römischen Sprachschatzes gebührend zu benützen und Cognolati hat in der Vorrede dazu (Vol. IV. p. XIII—XXXII. Edit. Lips.) Nachträge und Berichtigungen gegeben, welche sich aus den inzwischen aufgefundenen Denkmälern vermehren lassen. Aus der ersten Classe solcher Wörter führen wir aus den oben bemerkten Schriftstellern folgende an, indem wir dabei im Allgemeinen auf Forcellini Lexicon ss. v.v. verweisen:

Adamplio.
Aedituo. (Cognolat. p. XV.)
Alienigeno.
Arundinarius.
Cannabetum.
Ceriolarium.
Compaedagogitae.
Compater.
Condecurio.
Consentium.
Contiro. (Cogn. p. XVII.)
Coxa. (Cogn. p. XVIII. und Furlanetto Lapidi Patav. p. 147. N. CCCXXXVIII. Cf. Orellius 4564.)
Epidixis.
Filiaster. Filiastra.
Fistularius.
Iduarius. (Cogn. p. XXVI. Cf. Orel. 4053.)
Inassero.
Interturrium.
Issa. Issus. Issulus.
Limocinctus.
Marita.
Officinatrix.
Patraster.
Piens.
Remundo.
Simitur. (Gori Inscr. Etr. I. p. 420. Orel. 2863.)
Tabernacularius. (Cogn. p. XXX.)
Transvendere.
Virginia.
Virginius.
Univiria.

Aus der zweiten Classe von Wörtern führen wir ebendaher folgende an mit Beifügung der nur aus Inschriften gewonnenen Bedeutung:

Compar, Ehegatte.
Convivium = collegium.
Crudeles parentes für *infelices*. Grut. 762, 2. Orell. 2662.
Mammula, Grossmutter.
Nonnus, Pflegevater.
Planca, Steinplatte.
Sagus, a, um, zauberisch.

Diesen sind beizufügen:

Canaba bei Forcellini aus einer Lyoner Handschrift. Grut. 466, 7. Boissieu Inscript. de Lyon. p. 208. — *Canabenses.* Henzen in Gerhards Archäolog. Anzeiger. 1851. Nr. 29. p. 41.

Coarmio.

Eura (εὐρή). Ebend. Orel. 2620. Furlanetto Lapidi Patavin. XLV. p. 45.

Domiseda. Forcellin. s. v. Morcell. Stil. II. p. 273.

Muriarius (negotiator), ein Händler mit eingesalzenen Fischen und dergleichen, aus einer Lyoner Inschrift. Boissieu Inscript. de Lyon p. 204, wornach Forcellin. s. v. Maurarius zu berichtigen ist, da dieses Wort nur eine fehlerhafte Schreibung jenes andern ist.

Pectinarius. Forcellin. s. v. und Furlanetto Museo di Este. p. 105.

Quaad (für *quoad*). Forcellin. s. v.

Manche Formen von Wörtern, welche in Büchern selten vorkommen, sind auf Inschriften umgekehrt die gewöhnlichen, wie *have* statt *ave.* Fabret. p. 122. Ebenso findet sich *ac* vor Vocalen gegen die gewöhnliche Regel öfters auf Inschriften, aus welchen andrerseits wieder mehrere Beispiele durch Kritik zu entkräften sucht Frotscher in einem Excurs zu Quintilian. Lib. X. c. 7. p. 257.

Abweichungen von den etymologischen Formen und von den syntaktischen Regeln der römischen Schriftsprache, wie sie in den literarischen Werken sich uns darstellt, kommen auf den Inschriften häufig vor, und zwar auch in Denkmälern aus der classischen Periode,[1]) allerdings aber noch mehr auf den Inschriften der spätern Jahrhunderte, als überhaupt die festbestimmten Flexionsformen unsicher zu werden anfingen und der Uebergang der lingua rustica in die entstehenden neueren romanischen Sprachen sich vorbereitete. Wie die orthographische Correctheit, so kommt aus nahe liegenden Gründen auch die grammatische Correctheit im Allgemeinen den unter öffentlicher Autorität abgefassten Inschriften mehr zu als den von Privaten abgefassten, mehr den Inschriften aus Rom und den grössern Städten Italiens und der Provinzen als den Inschriften, welche aus der übrigen Bevölkerung hervorgegangen sind. Als Quellen dieser Abweichungen und — wenn man die classische Schriftsprache als Kanon annimmt — dieser Sprachfehler (Barbarismen und Solöcismen) sind anzusehen: fehlerhaftes Lesen und Abschreiben der Inschriften; Unkenntniss, Ungeschicklichkeit und Versehen der Concipienten und der ausführenden Arbeiter, ganz besonders aber die Vermischung der gemeinen Volkssprache mit der Schriftsprache. In früherer Zeit war dieser Gegensatz nicht; sobald aber eine auf gelehrter Bildung beruhende Literatur entstand, musste sich dadurch ein solcher Gegensatz bilden, welcher hinsichtlich der lateinischen Sprache ebenso bestand, wie er bei uns zwischen der hochdeutschen Schriftsprache und den Volksdialecten besteht.[2]) Dazu kommen in manchen Fällen noch weitere locale Gründe, welche solche Abweichungen von der Schriftsprache und die daraus hervorgehende Incorrectheit beförderten, wie man z. B. den hervortretenden Mangel an Correctheit mehrerer Inschriften zu Ostia aus dem dortigen Zusammenflusse so vieler Fremden erklären will.[3]) Als Proben solcher epigraphischen Abweichungen von der classischen Schriftsprache

heben wir folgende aus:[4]) Geschlechtsendungen: *collegius.* Orell. 2413. und sonst (Ind. Orell.); *monumentus.* Grut. 776, 6. De Vita Antiq. Benev. p. 58. Oderici Dissert. p. 171. *cubiculus; fatus.* Grut. Ind. gramm. s. v. *genus. cenotapius (cenotaphium).* Murat. p. 1854. Declinationsendungen: In der I. Declination auf *—aes, es*, welche Endung so häufig vorkommt, dass sie der gemeinen Volkssprache eigen gewesen zu seyn scheint, wie: *Liciniaes, Livillaes, Musaes, suaes, aeternes, provincies* u. a.[5]) Auslassung des M im Accusativ: *cura agentibus.* Reines. VIII, 73. dii fortuna beata praestent. Ibid. XII, 129.[6]) Dativ plur. auf *—abus* in *Nymphabus* und andern Wörtern ausser den sonst so gebrauchten.[7]) Metaplasmus der griechischen weiblichen Eigennamen der ersten Declination zur dritten, indem man ihnen im Nominativ die Endung *—es,* im Genitiv *—etis* oder *—enis, —atis* gab, wie *Aphroditetis, Agnes, Agnetis; Niceni* (τῇ Νίκῃ) *Sophiati.*[8]) In der II. Declination der Dativ plur. nach der Endung der III. Declination gebildet: *diibus.* Orel. 2118. *amicibus.* Orel. 4681. *filibus.* Grut. 553, 8. *suibus* statt *suis.* Fabret. 85, 155. Delect. 502. Umgekehrt aber auch Metaplasmus der III. Declination in die II. *mesorum* statt *mensium*; *pontificorum; parentorum; Decembro.*[9]) *Ab aliquis.* Grut. 453, 1. Der Genitiv sing. der III. Declination *—is* verkürzt in *—i,* was der Volks- und Umgangssprache anzugehören scheint: *Iovi.* Grut. 111, 6. *negoti* 594, 1. *religioni* 721, 11. und dergleichen.[10]) Der Dativ auf *—e* statt *—i* häufig: *coniuge, Iove, patre.* Grut. Ind. gram. s. v. *Dativus.* Die Dative *ipso* Grut. 756, 3. *nullo* 940, 7. Abweichende Bildung der Verba: *posit; poniit* (für *posuit*) Delect. 31. 449. Furlanetto Lapid. Patav. N. XX. N. CLXXVIII. p. 183. *discederunt.* Del. p. 47. *poniret.* Del. 130. *ientibus.* 1785. *mixerit.* 452. *optunsus.* 1708. p. 313 unten. *possitur* Grut. 509. lin. 22. *doliens* Fabret. 572, 55. Participien: *decessus* Oderic. Dissertat. p. 165. *discessus.* Delect. 499. *obitus* Grut. Ind. gram. s. v. Adverbia: *concorde.* Delect. 594. *quamdius.* 569. Von syntaktischen Unregelmässigkeiten finden wir:[11]) Falsche Rectionen der Präpositionen: *ab* mit dem Genitiv und Accusativ. Grut. Ind. gram. s. v. *ab* und Fabretti p. 579; *cum* mit Accusativ. Delect. 629. Grut. 527, 4. *in urbem* statt *in urbe.* Klenze ad leg. Servil. cap. VII. p. 23. *per* mit dem Ablativ. Grut. Ind. gr. s. v. Dorville. Miscellan. T. IV. p. 200. *ob* mit dem Ablativ. Mus. Veron. 123, 2. Orel. 106. *pro salutem.* Delect. 172. Mangel an Uebereinstimmung zwischen dem Substantivum und seiner Beifügung hinsichtlich des Geschlechtes, Numerus und Casus: Grut. Ind. gram. s. v. *genus* und *numerus; duum mensibus* Fabretti p. 418, 376. Eigenthümliche und auch offenbar falsche Rectionen der Zeitwörter und andre falsche Constructionen: *parentare aliquem* Bullet. archeol. 1844. p. 162. *huic nihil laeseris.* Fabretti. 282, 18. *tecum comitata* Marm. Solonitan. VI, 7. *heredi non sequitur.* Del. 477. *amantissima sibi.* Fabret. 391, 257. *Se vivi fecerunt.* Del. 1076. *Mater se viva fecit sibi; libertis meis item filii mei* (für filiis meis). Mus. Veron.

164, 6. 101, 6. 320, 4. Fabret. 102, 238. *Iulii Eutychi ... patrono* Henzen De apparitorib. Rhein. Mus. 1847. I. p. 49. Not. *T. Flavii Meliboei Vibia Calatia coniugi.* Fabret. p. 60, 349. Plötzliche Aenderungen der Construction: *vixit annis XXIV dies XXIV.* Mus. Veron. 225, 8 und Anakoluthien aller Art. [12]) Doppelte Negation statt der einfachen: *ne nihil, ne nunquam.* Henzen im Bullet. arch. 1844. p. 165. Grut. Ind. gram. s. v. *Negationes.* Besondre Ellipsen: *C. Trebonius ... II virum* (sc. unus). [13]) Orel. 3871.

1) Siehe Beispiele bei Funccius de pueritia ling. lat. p. 136. Kopp Palaeogr. crit. Vol. III. §. 354.

2) Du Cange Thesaur. med. et infim. latinitatis. Praefat. §. 10 ff. Wachsmuth Von der lingua rustica und romana in dessen Athenäum. I, 2. p. 271, und andre Nachweisungen in Bahr's Röm. Lit. Gesch. I. §. 3. S. 12.

3) Nach einer Bemerkung von Marini, adoptirt von Borghesi. Bulletin. archeolog. 1846. p. 104. not. 1.

4) Aehnliche Zusammenstellungeu geben Reines. Inscr. p. 183. Cleric. Bibliothec. select. T. I. p. 31. Zaccaria Istituz. lapid. p. 311—313. Vermiglioli Lezioni d. Archeologia. II. p. 237.

5) Grut. Ind. gramm. sub AES *genitiv* und ES *genit. terminatio.* Fabret. p. 496. Schneider Formenl. S. 21.

6) Diese Auslassung des M ist alterthümlich, hat sich aber wohl in der Volkssprache erhalten. Quintilian. IX, 4, 39.

7) Schneider Formenlehre S. 27.

8) Grut. Ind. Gram. s. v. *Metaplasmus femininorum.* Lupi Epitaph. S. Sever. §. 16. Walch. Marm. Strozz. p. 50. Maffei Ars crit. p. 249. *Sophiati* Reines. XX, 265.

9) Grut. Ind. gramm. s. v. *Metaplasmus masculinorum.* Fabretti p. 99. Lupi Epitaph. S. Sever. §. 19.

10) Ebenso wie auch das S der Endung u s ausgelassen wurde. Vergl. oben §. 28. Anm. 4. Schneider Formenlehre S. 142. Man erklärt eben dadurch auch *tribunus plebi* st. *plebis.*

11) Zusammenstellung solcher Beispiele bei Marini Att. arv. p. 404.

12) Mehrere andere Beispiele geben noch Fabretti am a. O. Hultmann Miscell. epigraph. p. 156. p. 291. Hagenbuch Epist. epigraph. p. 495.

13) Von Orelli mit Unrecht als verdorbene Lesart angesehen nach Hefner, Oberbayr. Archiv. VI. S. 250.

§. 30.

Unter den F o r m e l n verstehen wir gewisse Redeweisen und Ausdrücke, welche eine durch Sitte, Herkommen oder Gesetz festbestimmte Form haben und keine willkürliche Veränderung im Gebrauche zulassen, selbst wenn derselbe Sinn sich nach dem allgemeinen Sprachgebrauche auch noch in andrer Weise ausdrücken liesse. In Beziehung auf die Inschriften sind die Formeln entweder solche, welche in allen Classen der Inschriften vorkommen, oder solche, welche einzelnen Classen von Inschriften eigenthümlich sind. Die letztern werden in dem besondern Theile bei den betreffenden einzelnen Classen der Inschriften abgehandelt werden; hier ist von den Formeln der erstern Art zu handeln. Dahin gehören: A) die Eigennamen der Personen mit den damit häufig verbundenen Zu-

sätzen der Abstammung, des Standes, der Tribus und der Heimat; B) die Zeitbestimmung; C) die Bezeichnungen der Aemter und Titel in dem Kreise des Cultus, des Civil- und Militärstaates. Obgleich der strengen systematischen Ordnung nach die zuletzt genannten Bezeichnungen in diesem allgemeinen Theile der Epigraphik vorzunehmen wären, da sie in allen Classen von Inschriften vorkommen, so werden wir dennoch der bessern Vertheilung des Stoffes wegen dieselben je nach ihrem Wesen unter den drei verschiedenen Abtheilungen der Inscriptiones sacrae, civiles und militares abhandeln und an dieser Stelle hier nur die unter A. und B. angeführten Bezeichnungen in Betracht ziehen.

A. Die Kenntniss der Eigennamen der Personen, ihrer Bedeutung und Entstehung nach, ist für die Kenntniss der Sprache und Geschichte eines jeden Volkes von grosser Wichtigkeit und von vielfachem Interesse. Unsre Aufgabe kann hier in Beziehung auf die römischen Namen nicht darin bestehen diesen Gegenstand in umfassender Weise zu behandeln, sondern vielmehr nur dasjenige auszuheben, was zu den Zwecken der römischen Epigraphik zu wissen nöthig oder nützlich ist.[1]) Von diesem Gesichtspunkte aus werden wir hier handeln: 1) von den Namen der Freigebornen; 2) von den Zusätzen (Abstammung, Tribus, Heimat), welche diesen Namen beigefügt werden; 3) von den Namen der Freigelassenen; 4) der Sklaven; 5) von ausländischen Namen auf römischen Inschriften; 6) Eigennamen von Thieren.

1) Ueber die römischen Namen handeln 1) von alten Schriftstellern: das dem Valerius Maximus in den Handschriften gewöhnlich als zehntes Buch beigegebene Bruchstück De nominum ratione; das aus einer Wiener Handschrift bekannt gemachte kleinere Bruchstück De nomine bei Endlicher Analecta grammatica p. 212. Die verschiedenen latein. Grammatiker, welche bei der Abhandlung des Nomen und Erwähnung des Nomen proprium diesen Gegenstand berühren, als: Diomedes Lib. I. p. 306. Putsch. Priscian. Lib. II. p. 578. Donat. Edit. sec. p. 1745. Consentii Ars p. 2019. 2) Von neuern Schriftstellern: die Abhandlungen De nominibus Romanorum von Sigonius, Panvinius, Castalio, Servius nebst der Vorrede von Graevius in dessen Thesaur. antiq. roman. Tom. II. Fabretti Inscriptt. Cap. I. p. 22—33. Cap. IX. p. 590—680. Spanhem. De praest. numor. T. II. p. 21. Eckhel Doctr. num. vet. P. II. Vol. V. p. 55—59. Zaccaria Istituz. lapid. Lib. II. cap. I. p. 59 sqq. Orelli Collect. Inscript. Cap. VIII. Nominum ratio apud Romanos T. I. p. 172. n. 2703. Pauly Real. Encyklopädi der Alterthumswissenschaft unter d. W. *Nomen*. Bd. V. S. 673—678.

§. 31.

Unter den Mannernamen der Freigebornen finden wir in der römischen Sage und ältesten Geschichte solche, die nur aus einem Namen bestehen (*Romulus, Faustulus*), ferner aus zwei (*Numa Pompilius, Ancus Martius*), welche letztere Namensbezeichnung auch später bei den italischen Volkerschaften ausser den Römern gewöhnlich war (*Metius Suffetius, Volesus Valesius, Sertorius Resius* u. d. gl.). Wir finden aber schon von den ersten Zeiten der Republik an als

die regelmässige Namensbezeichnung der freigebornen römischen Bürger drei verbundene Namen für jede Person: das *praenomen* zur Unterscheidung der Individuums; das *nomen* zur Bezeichnung des Geschlechtes (gens) d. i. der Gesammtheit mehrerer durch Abstammung oder politische Institution mit einander verbundenen Familien; und *cognomen* zur Bezeichnung der einzelnen Familien aus diesem Geschlechte, welcher das Individuum angehört; wie z. B. *M. Junius Brutus.* [1]) Dazu kam in manchen Fällen ein dem Individuum aus einer besondern Veranlassung beigelegter Zunamen (Beinamen, *agnomen*, *adnomen*, in der classischen Latinität gleichfalls *cognomen)* wie *P. Cornelius Scipio Africanus.* Jene drei in der angegebnen Reihenfolge verbundene Namen (praenomen, nomen, cognomen) kommen der allgemeinen Regel nach vor, so oft der Name mit diplomatischer Genauigkeit und Vollständigkeit aufgezeichnet werden soll. In andern Fällen wird aber auch nur einer oder es werden zwei derselben gebraucht; endlich kamen mit dem Ende der Republik und mit dem Anfange der Kaiserzeit manche Veränderungen in dieser bis dahin geltenden Form der Namen auf. Ehe wir das Einzelne hierüber angeben, ist über eine jede Classe der drei Namen (praenomen, nomen, cognomen) einiges Nähere zu bemerken.

Varro nahm an, es gebe zu seiner Zeit ohngefähr dreissig Pränomina. Sigonius unter den Neuern zählt acht und zwanzig römische Pränomina auf und zwölf andern italischen Völkern angehörige (peregrina). Fabretti fügt zu den erstern aus Inschriften noch fünf hinzu. Zaccaria bringt die Zahl derselben auf acht und dreissig. Einige aus dieser Zahl müssen nach einem kritischen Verzeichnisse bei Orelli als zweifelhaft gelten. [2]) Diese Vornamen werden gewöhnlich und dem allgemeinen Gebrauche nach in abgekürzter Form geschrieben, nur mit dem ersten Buchstaben wenn der Name mit einem Vocal oder mit einem Consonant worauf ein Vocal folgt, anfängt *(T. Titus)*; mit den zwei ersten Buchstaben, wenn beide Consonanten sind; auch wenn der zweite Buchstab zwar ein Vocal ist, die Schreibung mit den zwei ersten Buchstaben aber zur Unterscheidung von andern mit dem gleichen Buchstaben anfangenden Namen nöthig ist. In letzterm Falle stehen zuweilen auch mehr als zwei Buchstaben. [3]) Zuweilen finden sich jedoch auch die Praenomina vollständig ausgeschrieben. [4]) Wir lassen nun das Verzeichniss der praenomina hier folgen.

AGRIP. AGRIPPA. *Agrippa* (später als cognomen gebraucht). Valer. Maxim. De nomin. rat. Quae olim praenomina fuerunt, nunc cognomina sunt, ut: *Postumus*, *Agrippa. Proculus*, *Caesar.*

AP. oder APP. (Fabret. 30, 138. 139). *Appius.*

A. *Aulus;* wofür auch O. Olus der Aussprache nach geschrieben, daher auch auf einer Inscriptio bilingnis *Aulus* durch Ὠλος gegeben wird. Fabret. 25, 114. Zacar. Orel. 2713.

C. *Caius*, mit Beibehaltung der ältesten Schreibweise, da C das griechische Gamma war und daher ausgesprochen: Gaius, wie dieses praenomen auch auf Inschriften durch G. geschrieben vorkommt. Fabrett. p. 29. Noris Cenota. p. 434.

CN. *Cneus* (Gnaeus), gleichfalls aus demselben Grunde ausgesprochen Gneus, auch zuweilen GN. geschrieben.

COSSVS vollständig geschrieben in den Fasti consulares. Grut. 107, 1. 2. Cossus Cornelius Lentulus; daher aufgenommen von Fabret. p. 26. aber als praenomen bestritten von Marini Att. arv. I. p. 86, 103. Orel. 2713.

D. Decimus. Orel. 1658.

F. und FAVSTVS von Sigon. aufgenommen, von Fabret. p. 23. durch Beispiele bestätigt (nicht von ihm bestritten, wie Orel. 2713. anführt), desgleichen von Marini Att. arv. p. 76. 92. 96. 517.

HER. *Herius* nur einmal vorkommend bei der gens Placentia. Fabret. p. 27. Delect. 73.

HOSTVS von Valer. Maximus De nom. rat. und in den Fasten als Praenomen des Consul Lucretius Tricipitinus, sonst nicht leicht vorkommend.

K. *Kaeso*, so auf Inschriften, in Handschriften auch mit C geschrieben.

L. *Lucius.*

MAGNVS. Fabret. p. 23.

M. *Marcus.*

MAM. *Mamercus*, von verwandtem Stamme mit Marcus, von dem Oskischen Mamers s. v. a. Mars. L. Aemilius Mam. F. Mamercus in den Capitolinischen Fasti Consul 280 u. c.

MV (auch auf Munzen Eckhel. Doctr. P. II. Vol. V. p. 56.), in Büchern M'., auf Inschriften öfters vollständig geschrieben MANIVS. *Manius.* Diomed. p. 419. (M) nota praenominis cum sola scripta, *Marcum* significat et adiecta ad extremam lineam virgula, *Mallium* (leg. *Manium*).

NERO. *Nero* nur als Vornamen des Drusus. Nero Claudius Drusus. Fab. p. 26.

NONVS, OCTAVVS. Reines. V, 54. VIII, 78., aber aus verdächtigen Inschriften des Ligorius, weswegen sie Fab. p. 25. und Orel. 2722. p. 476. verwerfen. Zaccaria p. 73. erkennt die Quelle gleichfalls als verdächtig, hält aber den Gebrauch dieser praenomina nach der Analogie von Primus, Quintus, Sextus für natürlich und sicher.

N. und NVMERIVS. Numerius, nach Valer. Maximus De nom. rat. nur der gens Fabia eigen (Cf. Festus s. v. p. 182. Ed. Lindemann), aber auch sonst vorkommend namentlich auf mehreren zu Pompeii gefundenen Inschriften. Orel. 2715.

O. *Olus.* S. oben *Aulus.*

OCCIVS. *Occius* Publilius Eutycius bei Murat. 1326, 7. zweifelhaft. Orel. 2715.

OPITER bei Valer. Maxim. l. l. und Festus (p. 112. Ed. Lindem.) als praenomen angeführt.

PAVL. PAVLLVS. *Paulus Aebutius Parthenius.* Grut. 189, 4. von Fab. p. 23. in die Reihe der Vornamen eingeführt, als Vorname der gens Fabia in den Acten der fratres arvales. Marini p. 13. 76. Orel. 2715.

POST. POSTVMVS. *Postumus.* Fab. p. 30, 137. Grut. 188, 1. Orel. 2716. auch Valer. Maxim. l. l. führt den Namen als altes praenomen an.

PRI. PRIMVS. *Primus.* Zaccar. aus Maffei Mus. Ver. p. 145. *Primi Pamphili Secundi.* Orel. 2716. Guasco Mus. Capitol. T. II. p. 5. *Pri. Rutilius Vitalis.*

PROCVLVS. *Proculus*, als praenomen angeführt von Valer. Maxim. l. l. Der Consul d. J. d. St. 278. Proculus Virginius Tricostus Rutilus. Liv. II, 41.

P. PV. PVBLIVS. *Publius.* Fab. p. 30.

PVPVS, von Zaccar. als praenomen angesehen in einer Grabschrift Maffei Mus. Ver. 369, 6. *D. M. Pupi Acuti Justini.* Aber nach Orel. 2718. Pupi hier entweder statt *Pupii* (wofür es Hagenbuch nimmt) oder als ὑποκοριστικὸν gesetzt in dem Sinne von *delicium, delicatus*, wie bei Marini Att. arv. p. 263. *D. M. S. Pupus Torquatianus. filius bonus* etc.

QVART. QVARTVS. *Quartus.* Fab. p. 24. (*Quartus Cominius. Quartus Manilius. Quart. Annius Quar. F.*). In der zuletzt angeführten Inschrift will Hagenbuch bei Orel. 2720. eher die gens *Quartinia* finden.

Q. *Quintus.*

SAL. *Salvinus.* Fabr. p. 28. (*Sal. Lachonius. Salvinus Sempronius.*)

S. Secundus auf unechten Inschriften oder falscher Lesung beruhend und auszuscheiden. Fab. p. 25. Orel. 2722.

SEP. SEPT. SEPTIM. *Septimus.* Fab. p. 24. (*Sep. Anicius Dama; Sept. Anni Aphrodisi. Septim. Valerius.*); wird von Hagenbuch in Zweifel gezogen und Septimius gelesen.

SERGIVS nimmt Reines. XII, 80. p. 676. aus einer Inschrift mit dem Frauennamen Sergia Flavia Lusiniana als praenomen an, was Fabr. p. 25. verwirft und statt dessen eine Häufung von drei nomina gentilitia hier annimmt. Dagegen weist das Vorkom-

men dieses praenomen nach Marini Iscriz. alban. p. 114. und Borghesi Bulletin. archeolog. 1845. p. 156. letzterer aus einer zu Frascati aufgefundenen Inschrift, worin *Sergius Octavius Laenas Pontianus* Consul d. J. d. St. 884. angeführt wird.

SER. Servius.

SEX. SEXT. SEXTVS. Sextus, in diesen drei Schreibweisen vorkommend. Fab. p. 30. Orel. 2723.

SP. *Spurius*. So Sp. Nautius. Sp. F. Sp. N. Rutilus Consul d. J. d. St. 438. in den Fast. Capitolin. Dabei ist jedoch zu bemerken, dass Spurius in der Bezeichnung SP. F. sehr häufig nicht Praenomen ist, sondern die ausserehliche Geburt bezeichnet (spurius filius oder spurii filius). S. unten §. 37. Anm. 5.

ST. STA. und STATIVS. *Statius*. Fabr. p. 27. (*Sta. Aruntius Florius; St. Marcius Optatus. Statius Ferentilius*). Mommsen Oskische Studien. Berl. 1845. S. 73. Nachträge. Berl. 1846. S. 52. Nach Haakh in Pauly's Real-Enc. s. v. *Statius* VI, 1. S. 1395, wären aber solche Namensverbindungen vielmehr Zusammenstellungen von zwei Gentilnamen nach oskisch-sabellischer Sitte.

TAVRVS. Fab. p. 23. aus den Fragmenten der Acta fratr. arval. Grut. p. CXVI. CXVII. (*Taurus Statilius*). Marini Att. arv. p. 43. Orel. 2725.

TER. TERTIVS. *Tertius*. Fabr. p. 23. Maffei Mus. Veron. 123, 7. Orel. 2728.

TI. *Tiberius*.

T. *Titus*.

TVL. *Tullus*. Murat. 751, 6. *Tul. Tullius Tul. F.*

VIBVS führt als praenomen auf Sigonius p. 1955 und beruft sich dabei auf den Consul *P. Sestius Q. F. Vibi N. Capitolinus* 301. u. c. und auf *Vibus Virius* bei Liv. XXVI, 13. An dieser Stelle ist jedoch der Name *Vibius* nicht *Vibus*. Dieser Gentilname *Vibius* kommt aber allerdings als praenomen auch anderwärts vor, namentlich bei mehreren Cominiern aus der Kaiserzeit Borghesi Framment. dei fasti. p. 83. Pauly, Real-Encyklop. unter *Vibii*. Bd. VI. S. 2566. Der Buchstabe V. ist von Scaliger in dem Ind. Grut. XIX und von Reines. XVI, 65. in mehreren Inschriften bei Frauennamen irrthümlich als praenomen aufgefasst worden, wo es Viva (Vivit) bedeutet wie Fabr. p. 34. beweist.

VOLER. *Volero*. Valer. Maxim. De nom. rat. „Volero in praenomen abiit et volentibus nasci liberis parentibus indebatur; quo usus est Publilius Philo." *Voler. Poblilius P. F. Voler. N. Philo*. Fast. Capitolin. 354. u. c. Borghesi Nuovi framm. de' fasti. T. II.

VOLESVS ist nicht wie Manche annehmen ein praenomen, obgleich es bei dem Namen einiger Valerier auf Münzen voransteht Eckhel Doctr. num. T. V. p. 334. sondern cognomen. Forcellini Lex. s. v. und Borghesi Nuov. framm. p. 47.

VOPISCVS. Valer. Maxim. De nom. rat. führt an aus den fasti einen Consul Vopiscus Julius und erklärt unter den praenomina, Vopiscus, qui in utero matris geminus conceptus, altero abortu eiecto, incolumis editus erat. Der Consul Vopiscus Julius C. F. L. N. Julus 280. u. c. in den Fasti Capitol.

Zu diesen römischen Vornamen fügt Sigonius p. 1955. noch als fremde folgende hinzu: *Ancus; Aruns; Lar; Lucumo; Mettius; Numa; Petro; Pompo; Sertor; Tallus; Turnus; Volusus*. Unter diesen werden von Valer. Maxim. l. l. folgende unter den übrigen römischen praenomina aufgeführt und erklärt: *Ancus; Lar; Sertor*.

Ohne uns in die Ableitung der praenomina einzulassen, fügen wir noch folgende allgemeine Bemerkungen bei. Mehrere der aufgezählten praenomina kommen auch als cognomina vor (*Agrippa; Cossus; Faustus; Caeso; Nero; Paullus; Postumus; Primus; Proculus; Volero; Vopiscus*), einige als nomina gentilia (*Sergius; Statius*). Ein Theil der praenomina kommt bei allen Geschlechtern ohne Unterschied vor und ist von allgemeinem Gebrauche, wie: *Lucius, Marcus, Publius, Titus;* andre kommen nur bei gewissen Geschlechtern und als ihnen eigenthümlich vor.[5]) So findet sich der Vorname *Kaeso* kaum anders als bei den Geschlechtern *Duilia* und

Fabia; Hostus nur bei der gens *Lucretia; Proculus* und *Opiter* bei der g. *Virginia; Postumus* bei der g. *Aebutia* und *Cominia*; *Volero* bei der g. *Publicia; Agrippa* bei der g. *Furia* und *Menenia*. Manche andre Vornamen sind bei einzelnen Geschlechtern ständig und vorherrschend. So hatten die Claudier am häufigsten den Vornamen *Appius;* die Sulpicier den Vornamen *Servius*, so dass zur bessern Unterscheidung der Individuen gewöhnlich noch ein weiteres praenomen vorangesetzt wurde, als: *C. Appius Claudius*; *Cn. Appius Claudius; L. App. Claud.* u. d. gl. ferner: *M. Servius Sulpicius Rufus; P. Servius Sulpicius Rufus.* So sind bei den Mitgliedern der Familie *Domitius Ahenobarbus* nur die Vornamen *Cneus* und *Lucius* im Gebrauch. Zu solchen Eigenthümlichkeiten der Vornamen gehört, dass die patricischen Manlier seit M. Manlius 372. U. C. als Staatsverräther den tarpeischen Felsen herabgestürzt worden war, festsetzten, der Vorname *Marcus* sollte nie mehr in ihrer Familie geführt werden.

1) Daher „drei Namen haben" so viel als: ein Freier seyn. Juvenal. Sat. V, 126. Et ponere foris, si quid tentaveris unquam Hiscere, tanquam habeas tria nomina. Diomed. Lib. I. p. 306. Putsch. Propriorum nominum quatuor sunt species: praenomen, nomen, cognomen, agnomen. Praenomen est, quod nominibus gentilitiis praeponitur, ut Marcus, Publius. Nomen proprium est gentilitium, id est, quod originem gentis vel familiae declarat, ut Portius, Cornelius: Cognomen est, quod uniuscuiusque proprium est et nominibus gentilitiis subiungitur, ut Cato, Scipio. Agnomen vero est, quod extrinsecus cogominibus adiici solet ex aliqua ratione vel virtute quaesitum, ut est Africanus, Numantinus et similia.

2) Valer. Max. De nomin. ratione. „Gentilitia nomina Varro putat fuisse innumera et praenomina circa triginta. Verzeichnisse der praenomina geben Sigon. De nominib. Romanor. II, 3. p. 1953—1960. Fabretti Inscr. Cap. I. p. 22—34. Zaccaria, Istit. II, 1, 3. p. 69—76. Orell. Cap. VII T. I. p. 472. n. 2706—2729.

3) Priscian. II. p. 578. Notatur (praenomen) vel singulis literis, vel binis vel ternis: tum singulis quando a vocali incipit praenomen, ut A. *Aulus*, vel ab una consonante, ut P. *Publius*, T. *Titus:* tum duabus, quando a duabus consonantibus incipit ut Gn. *Gneus*. Sp. *Spurius;* tum tribus, quando a consonante incipit prima syllaba et in consonantem desinit, si tamen alia quoque praenomina ab eisdem incipiunt consonantibus, idque fit differentiae causa, ut Sex. *Sextus*, Tul. *Tullus*, ne si primas solummodo consonantes scribas, T. *Titum* et S. *Sestium* significare putemus. Unde in *Marco* M. solum scribimus, quamvis a consonante incipit syllaba et desinit, quia nullus error erit.

4) Marcus Aurelius Maximus. Orell. 2706. Gaius Julius Eutychus. Orel. 2707. Andre Beispiele bei Fabret. p. 30.

5) Maffei Mus. Veron. p. 145.

§. 32.

Das Wort *nomen* bezeichnet zwar im Allgemeinen einen jeden der drei oder mehr Namen, welche zusammen einer und derselben Person zukommen; aber im engern Sinne vorzugsweise den Namen der gens, welcher die Person angehörte (nomen gentilicium s. gentile). Alle Genossen der gens (gentiles) führten denselben, und dieser gemeinschaftliche feststehende Namen, war die jedes einzelne

Mitglied der durch Cultus, politische und rechtliche Institute verbundenen Corporation umfassende Bezeichnung. Aus dem Kreise der griechischen Personennamenbezeichnung entsprechen die Patronymica dem nomen gentilicium, obgleich jene nicht so feststehend und allgemein im Gebrauche waren als die römischen Gentilnamen, so dass diese Art der Namensbezeichnung den Römern eigenthümlich war, während bei den Griechen die Mitglieder einer und derselben Familie nach den Individuen verschiedene Namen, ohne einen gemeinschaftlichen Familiennamen hatten. [1]) Dasselbe hat in der Regel die Form eines abgeleiteten Adjetiv auf *ius*, *a*, *um*. (*Julius*, *Junius* u. s. w.) Doch werden auch Gentilnamen angeführt mit andern Endungen, als: *Peducaeus*, *Poppaeus*, *Norbanus* u. A. [2]) Aber die beiden ersten Namen lauten in der ältern Form auf *aius;* der dritte Gentilname und ähnliche waren ursprünglich wahrscheinlich cognomina, bei welchen der Gentilname wie Manche zu thun pflegten ständig weggelassen wurde (wie z. B. bei *C. Maecenas*, *M. Agrippa* statt *C. Cilnius Maecenas*, *M. Vipsanius Agrippa* der Fall war), in Vergessenheit gerieth und wenn nur noch die *eine* Familie aus der ganzen Gens mit diesem cognomen übrig war, so Veranlassung gab, das cognomen als nomen gentilicium zu gebrauchen. Andre nomina gentilicia, die von der gewöhnlichen Form abweichen, beruhen auf verdorbener Schreibung. [3]) Wie die römischen gentes ihren Ursprung von dem lateinischen Stamme herleiteten und aus der noch frühern Vorzeit der Aboriginer und Troer, oder von den Sabinern, oder von den Etruskern, so werden auch die entsprechenden nomina gentilitia auf diese Quellen zurückgeführt. Der Gentilname ist in der Regel abgeleitet von einem einfachen Namen, welcher den Stammvater der gens oder den von ihr verehrten Heros bezeichnet; so die gens Julia von Julus dem Sohne des Aeneas; die g. Aemilia von Aemilus dem Sohne des Julus u. d. gl. Der Bedeutung nach deuten die Gentilnamen auf eine Namengebung nach natürlichen Eigenschaften (*Albius*, *Rufius*, *Flavius*), nach Thieren (*Porcius*, *Ovinius*, *Equitius*, *Vitellius*), nach landwirthschaftlichen Erzeugnissen (*Fabius*), Gewerben (*Fabricius*), nach Vornamen (*Magnius*, *Sextius*, *Primius*), nach andern einfachern Gentilnamen (*Attilius* von *Attius; Hostilius* von *Hostius; Porcilius* von *Porcius*). [4]) Ihrer politischen Stellung und ihrem Range nach sind die gentes entweder patricische oder plebeische Geschlechter; und erstere wieder maiores oder minores gentes. [5]) Insbesondre ist aber in epigraphischer Beziehung die Kenntniss der Familien, welche jede gens begreift, so wie die Genealogie innerhalb derselben von Wichtigkeit. [6])

Wir lassen nunmehr ein alphabetisches Verzeichniss der römischen Geschlechtsnamen folgen. [7]) Obgleich ein grosser Theil derselben entstanden ist als die altrömische Einrichtung der Gentilität nicht mehr bestand, so geben wir die Namen dennoch nach dem Vorgange eines ähnlichen Verzeichnisses bei Fabretti mit der weiblichen Endung als Name einer gens.

A.

ABalia. Abbia. Abeiena. (Fabretti.) Abelasia. F. Abellania. F. Abellia. Abennia. Abia. Abiana. Abicellia. Abidia. Abinia. Abinaea. Abonia. F. Abronia. Abrucia. M. Abruteia. Absaria. Abuccia. Abudia. F. Abulia. Aburcia. F. Aburia. Aburnia. Abursidia. Aburtidia.

ACaenia. F. Acantia. Accavonia. Acceia. Accellia. Accia. Accoleia. Acestia. Acidia. F. Acilia. Acisia. Aconia. Acuia. F. Acusania. F. Acuspia. F. Acutia. Acuvia. F.

ADgennia. Adginuia. Adiectia. Adreticia. Adulnia. Bul. 39, 184.

AEbutia. Aeciania. Aeclania. Bul. 37. 20. Aedesia. Aedia. Aedicia' Aedinia. F. Aedria. F. Aegritia. Aeiatia. Aelia. Aelisia. F. Aemilia. Aenia. F. Aennuleia. F. Aepedia. Aequania. F. Aequisia. Aequitia. Aeria. Aeronia. F. Aeschionia. F. Aetennia. Ann. 1829. p. 175. Aetidia. F. Aetilnia. Aetnia. Aetoria. Aetria. Aetrilia.

AFfinia. (Afinia.) Afidia. Afrania. Afreia. F. Afria. F. Africia. F.

AGasia. F. Agileia. F. Agneia. Agrasia. Agria. Agrilia. Agyllia. F.

AIatia. Aicidia. Aillia. F.

ALania. Albania. Albatia. Albia. Albicia. Albidia. Albinia. Albonia. F. Albutia. Aledia. Alledia. F. Aletia. Alletia. F. Alfacia. F. Alfedia. F. Alfeia. Bul. 39. 64. Alfenia. Alfia. Alfidia. Alfisia. F. Alhidia. Allecinia. F. Allia. Allinia. Bul. 39. 92. Alonia. Allonia. F. Alpinia. F. Alponia. Alpontia. E. Alsutia. Alteria. Altidia. F. Altinia. Alvia. F. Alvidia. Alvitia. Alypia.

AMaedia. Aminia. Amatia. Ambilia. Ambivia. Amelia. Bull. 1833. p. 146. Ameria. Amenia. Amia. Amidia. M. Ammia. Ammiania. Ampronia. Ampudia. Ampulia. Amulia. Amulatia. Amvibia.

ANatulea. Anbibia. Ancharia. Anvilia. F. Anfia. Anfidia. Anfustia. Anicia. Aninia. Ania. Annaea. Annaria. Anneia. Annia. Annusia. Anonia. Bul. 41. 16. Anquirinia. F. Antellia. F. Antestia. Antistia. Anumisia. F. Antia. Antinia. Antonia.

AOnia.

APertia. F. Apicia. Apiria. Apisia. Apistia. Apia. Apollonia. Aponia. Apponia. Apornia. Appalia. F. Appia. Apia. Appuleia. Apria. Apricia. F. Apusia. Apustia.

AQuilia. Aquilinia. Aqutia.

ARadia. Aratia. Arbusia. Arcadia. Arcennia. F. Arcia. Arcinia. F. Arcutia. Arduelia. Arellia. Arennia. Argenaea. F. Argentaria. Argia. Aria. Ariania. F. Aricinia. Arimaea. Aristia. Arlia. Arminia. Armodia. F. Armonia. F. Arnia F. Aronia. Bul. 43. 130. Arpia. F. Arrania. Arrantia. Arrenia. Arria. Arronia. Arruntia. Aruntia. Articuleia. Artia. Artidia. Artilia. Artoria. Arvania. Arvenia. Arvetia. Arvinia. Arunculeia. F. Aruntia.

ASconia. Asellia. Asicia. F. Asinia. Aspria. Bul. 1830. p. 172. Astricia. Asturia. Asuia. Asuillia. Asullia.

ATatia. Atavia. F. Atebalia. F. Atedia. Ateia. Atteia. Atellia. Atestia. Atia. Attia. Atilia. Attillia. Atiedia. Atinia. Atisia. Atistia. Atria. Atticia. Attidia. Mem. 1830. p. 260. Atucia. Atusia. F.

AVallia. F. Avaria. F. Aucia. F. Aucilia. Audasia. Audenia. Audia. F. Aveia. Avennia. F. Aveustia. Bul. 36. 141. Auferia. Aufidia. Aufustia. Avia. Avialia. Aviania. Aviasia. Avibia. Avidia. Avidiaria. F. Avilia. Avillia. Avinia. Avinnia. Avircia. F. Aulia. Avoleia. Avonia. Auraria. Bul. 40. 138. Aurelia. Auridia. F. Aurivia. F. Aurunceia. Aurunculeia. Ausinia. Austurnia. Autia. Autilia. Autronia.

AXia. Axilia. Axonia.

B.

BAberia. Babia. Babillia. Babria. Babuleia. F. Babullia. Baburia. Bacchia. Badia. Badusia. Baebia. Baetia. Baiania. F. Baionia. Balbia. Baleria. Balgia. Balonia. (Ballonia.) Barbatia. Barbia. Barbidia. Barbunteia. F. Bardia. F. Barenia. F. Barvia. Bassaea. Bassenia. Bassinia. Batienia. F. Batonia. Baturia.

BEgnia. Belleia. Bellenia. Bellia. Bellicia. Bennia. Bergilia. Bergonia. F. Beritia. F. Berria. F. Betilia. Betitia. Bettia. Betucia. Betuinia. Betulia. Betulicia. F. Betulnia. F. Betutia.

BIbia. Bicoleia. Billenia. Billia. Birria. Bisellia. F. Bisia. Bivellia. F. Bivollia. Bivonia. Bul. 31. p. 141.

BLaesia. Blandia. Blasia. F. Blavia. Blattia. F. Blesidia. Blicia. Blosia. Blossia.

BOberia. Bocia. Boconia. Boduacia. Boionia. Bolania. Bonia. Bovia. Boviana. Bul. 42, 101.

BRaccia. Brattia. Braetia. Bricenia. Brifernia. F. Brinnia Brittia. Brittidia. F. Brotria. F. Bruttia. Brutidia.

BUcceria. F. Buculeia. Buelia. Bultia. F. Burbatia Burbuleia. F. Burrenia. Burria. Bussenia. Butia. Butilia.

BYrennia.

C.

CAbalacia. F. Caberia. Cabinasia. Cacia. F. Caecia. Caecilia. (Caicilia.) Caecinia. F. Caedia. Caedicia. Caeionia. Caefra. F. Caelia. Caenia. Caeparia. F. Caerellia. Caerillia. Caesellia. Caesennia. Caesernia. Caesetia. Caesia. Caesidia. Caesilia. Caesonia. Caestronia. Caetennia. Caetronia. Cafatia. F. Caia. Caienia. F. Caietia. F. Calatia. Calateria. Calavia. Calbilia. F. Calcivia. Calenia. Calepia. Bul. 32. 37. Calestria. F. Calia. Calicatia. Calidia. Calinia. Callia. Calpurnia. Caltia. F. Caltilia. Calvedia. Bul. 31. 46. Calvenia. F. Calventia. Calvia. Calvidia. Calvilia. Calvinia. Calvisia. Camaronia. Bul. 39. 134. Cambicia. F. Camellia. Cameria. Camillia. Cammia. F. Campatia. F. Campilia. Campulia. Campusia. Camuleia. Camuria. Camurtia. Cancia. Cancria. Caneia. F. Candidia. Candidiania. Candidinia. Cania. Canidenia. F. Canidia. Caninia. Cannia. Cantilia. Cantinia. Canuleia. Canullia. Canusia. Capatia. Capellania. Capellia. Capertia. F. Capia. Capria. Capullia. Capurnia. F. Carania. Carantia. Caratia. Cardia. Careia. F. Carentia. Carfinia. Cargonia. Carienia. Carisia. Caristia. Carminia. M. Carnia. Carpania. F. Carpeia. F. Carpinatia. Carpinia. F. Cartia. Cartilia. Cartoria. Carvilia. Carullia. F. Caruncania Cascellia. Cascia. F. Cascienia. Casidia. Casineia. Casineria. M. Caspennia. M. Casperia. Casponia. Cassellia. Cassenia. Cassia. Cassonia. Casticia. F. Castricia. Castrucia. Casuria. Catellia. Catia. Caticania. F. Catilia. Cattia. Catucia. F. Catulatia. Catulia. Cavarasia. F. Cavaria. F. Caucilia. F. Caudia. F. Caudiena. Cavellia. Cavia. Cavillia. Cavidia. Caulia. Cauponia.

CEccia. F. Ceilia. Ceionia. Celia. Celeria. Celsenia. Celsinia. Ceminia. Censoria. Centenia. Centia. Centonia. Centronia. Cenuleia. F. Ceraecia. F. Cercenia. Cerdia. F. Cerellia. Cerrinia. F. Certia. Cervaria. Cervia. F. Cervidia. F. Cesellia. Censennia. Cesia. Cessia. Cesolia. F. Cesonia. Cestia. Cetacia. Ceteria. Cetronia.

CHryseia.

CIartia. Cicereia. Cicionia. Cilia. Cilnia. Cilonia. Cimaria. Cincia. Cingetia. F. Cingia. F. Cingonia. F. Cinicia. F. Cintullia. Cipia. Cippia. Cirpia. Cirria. F. Cispia. Cissonia. Cisvitia. F. Citonia.

CLamillia. Clannidia. Clartia. Classidia. Claudia. Clavia. Clidia. Clinia. Clodia. Cloelia. Cluatia. Cluentia. Cluia. Cluturia. F. Cluvia.

CNofolia.

COaria. Coberatia. Cobidia. F. Cobronia. F. Cobrunia. F. Cocceia. Cocceienia. F. Cocidia Cocilia. Cocilicia. Codia. Codia. Codonia. Coeia. Bul. 33. 40. Coelia. Coerana. F. Coesidia. Coilagia. Colia. Collagia. Collonia. F. Comaria. F. Combarisia. F. Combulia. F. Comeatra. F. Comfuleia. F. Comicia. F. Cominia. Comminia. Comisia. Comitia. F. Comitinia. F. Confloeia. Congennicia. Congidia. Connia. Connonia. Consia. Considia. Considiena. M. Copellia. Coponia. Corania. M. Cordia. Corellia. Corfidia. Corfonia. M. Coria. Cornelia. Cornificia. Corria Cosconia. Cosia. Cosidia. Cosinia. Cossonia. Cossutia. Cotedia. F. Cotteia. Cottia.

CRania. Crassicia. Crattia. Cravonia. F. Creperia. Crepusia. Crescentia. Crespia. Cretoria F. Creusinia. F. Crinia. Crispia. Critonia. Crittia. F. Crystidia. F.

CUerronia. F. Cugia. Cuispidia. F. Culeiscia. Culmilia. Culminia. Cultia. Cumeia. Cummidia. Cunania. Cupelia. F. Cuperia. Cupidia. Cuppiena. Curatia. Curia. Curiatia. Curpenia. Curtia. Curtilia. Curvia. F. Curvilia. Curulia. F. Cusia. Cusenia. F. Cusinia. Cusonia. Cuspia. Cutia.

D.

DAecia. Daecilia. Dagidia. F. Damaria. F. Damitia. Danicia. Dannia. Dasiania. F. Dasumia.

DEcia. Decidia. Decimia. Decinia. Decitia. Decria. Decumasia. Deilia. Delia. (Dellia.) Defia. (Dephia.) Deresia. Dessia. F. Desticia. F. Destinia. Detelia. Devillia. Dexia. F. Dextria.

DIdia. Digitia. Dindia. Dipedia. Disenia. Distulania. F. Divinia.

DOcia. Doia. Domasia. Domitia. Donaxia. Donnia. Dorcatia.

DRunia. Drussia. F. Drymonia. F.

DUccia. F. Dudistia. Dugennia. Dugia. Dullania. Dulpia. F, Dunia. Dunisia. Durania. F. Durcenia. Durenia. Dur-

denia. F. Durdia. F. Duria. Duronia. Durmia. Dussia. (Duscia.)

E.

EArinia.

EBervenia. Ebodia. Eburia. Ebutia.

EDusia.

EFruena.

EGia. Eggia. Egnatia. Egnatuleia. Egrilia.

ELiponia. Elipidia. Eluia. Elupia. F,

ENbonia. (Furlanet. Mus. Est. n. II.) Eneia. Enistalia. F. Ennia. Enviania.

EPidia. Epilia. Eppania. Eppia. Eppuleia. F. Epria. Epullia. F.

EQuitia. F.

ERbonia. Eredia. F. Ergilia. Erinacia. Bul. 42. 148. Ermia. Eruccia. Erucia. Eruttia. F.

ESquilia. F. Estia. Esuria. F.

ETilia. M. Etrilia. F.

EUanthia. F. Eudocia. F. Eufemia. Eugenia. Eulia. F. Euratia. F. Eusiria.

EXoratia. Exsuperantia.

F.

FAbia. Fabricia. (Fabritia.) Faburia. F. Fadenia. F. Fadia. Fadonia. F. Faecinia. F. Faennia. Faesellia. Faiania. F. Falcidia. Faleria. Faltonia. Fania. Fannia. Fariontia. Farantuleia. F. Faria. F. Farrasia. F. Farsuleia. F. Favia. Favonia. Faustia. F.

FErennia. F. Ferentilia. F. Feresia. F. Feridia. F. Ferraria. F. Ferrena. F. Fescennia. F. Fetania. F.

FIcaria. Fictoria. Fidia. Fidiena. F. Fidustia. Fidutia. Figilia. Fillia. Filusia. F. Firmania. Firmia. Firmidia. Fisevia. Fisia. Fisuvia.

FLacceia. F. Flaccinia. Flaminia. Flavenia. F. Flavia. Flavidia. F. Floria. Floronia. Flossia. F. Flovia. F. Fluia. F. Flutia. F.

FOlia. Fonteia. Formia. F. Fornacia. F. Fotidia.

FRagania. Fraternia. Fregania. Frenia. F. Fresidia. Frontinia. Fruginia. F.

FUffecia. Fufia. Fuficia. Fufidia. Fulcinia. Fullonia. Fulscinia. Fulvia. Fundania. Fundilia. Funisulana. F. Furcinia. Furfania. Furia. Furvia. F. Fuscia. Futia. Fuvia. Fuvilia.

G.

GAbia. Gabinia. Gadia. Gaenia. F. Gaia. Galbia. F. Galeria. Gallatia. Gallatronia. Gallia. Gallicia. Gallonia. Galtia. Gapetia. F. Garavasia. B. 36. 141. Garcilia. Gargennia. Gargonia. Garria. Gavatia. F. Gaudiena. Gavellia. F. Gavennia. F. Gavia. Gavidia. Gavilia. Gavinia. Gavivia. F. Gaulina. F. Gaulinia. F. Gaulonia. F. Gaunia. F.

GEllia. Gemetina. F. Geminia. Genicia. Genicilia. F. Genilicia. F. Gentia. Genucia. Genusia. Gepidia. Gerania. Gerelliana. F. Germania. Gerulonia. F. Gessia. F. Getatia.

GIamia. Gigennia. Gigia. Gillia. Gimmia. Gingetia. F.

GLesidia. Glitia.

GOlia. Gosinia. Gossia.

GRaccia. Graecidia. Graecilia. F. Graia. Graesia. Gramphicia. Grancia. Grania. Gratia. Gratidia. F. Grattia. Gravia. Gresia. Grinnia. Grisidia. Grittia. F. Grupia. Gruttia.

GYmnicia. F.

H.

HAbrenia. F. Halania. Halicia. Hateria. Hatilia.

HEdia. Hedistia. Hedunnia. F. Heia. Helavia. Heldia. Heleia. Helenia. Helia. Helmonia. Helpidia. Helvia. Helvicia. F. Helvidia. Hennia. Herbacia. Herbasia. Herculania. Herculia. Herennia. Herennuleia. Heria. Hermeleia. F. Hermonia. Hermuleia. Hersennia. Bul. 33. 148. Heteria. Hertoria. Hertusia. F.

HIlaria. Hilarinia. Hirria. Hirtia. Hirtilia. F. Hispellatia. F.

HOenia. Holconia. Bul. 41. 172. Honoria. Horatia. Hordeonia. Hordonia. Hortensia. Hortia. F. Hortionia. F. Hosidia. Hostia. Hostilia.

Hudia.

I.

IAcutiania. Iaeia. Ialeia. Ianuaria.

ICcia.

IEgia.

IGnatia. F. Ignia.

ILguvia. F.

INatia. Indesia. Ingenia. Ingenuvia. Inia. Ininia. Innocentia. Insteia. Inventia.

IOnia. Iopia.

IPpilia.

ISicia. F. Isunia.

ITennia. Iteria. Itia. F. Itonia.

IUbennia. Iubentia. Iventia. Iugeria. F. Iulcania. Iulia. Iunia. Iustia. Iustuleia. M. Iuvalia. Iuvaneia. Iuvania. Iuvenia. Iuventia. Iuvinia.

K.

KAmilia. F. Kaninia. Kania. Kanuleia. Kareia. Karia. Karicia. Katinia.

L.

LAberia. Labiena. Labicia. Labilia. Lacceia. Laceria. F. Lacia F. Lacuntulana. Laegaria. Laelia. Laenonia. Laepicia. Laeponia. Laertia. Laesania. Laeticia. Laetilia. Laetoria. Laesania. Laevia. Lafaria. Laflia. F. Laia. Laiania. Lallia. Lampridia. Lancia. F. Lanisaria. Lania. Lanidia. Lanuvia. F. Lappetia. Lappia. Larcia. Larenia. Largennia. F. Largia. Larginia. F. Laria. Laronia. Lartia. Lartidia. Lassia. Lateria. Laternina. Latinia. Latridia. F. Latronia. F. Lattia. Laucilia. Laudia. Laufeia. Lausia. Lautia.

LEbusia. Lecania. Legia. Lemania. Lemonia. Lentia. Lentidia. Leontia. Lepidia. Leponia. Leria. F. Lessia. F. Letia. Letinia. Letitia. Leuconia. Levia.

LIbasia. F. Libellia. M. Liberia. Libertia. Libia. Liburnia. Libuscidia. F. Licia. Licinia. Liconia. Licovia. F. Lictoria. Ligaria. Ligeria. F. Liguria. Ligustia. Limbricia. Limisia. Lippatia. Liscia. Litaria. Litucia. Livia. Livineia.

LOcceia. Lolciria. F. Lollia. Loncenia. Loncidia. F. Lorania. Loreia. Lorenia. F. Loriflania. F.

LUcanonia. An. 43. 336. Lucania. Luccia. Lucconia. Luceia. Lucia. Lucilia. Lucinia. Lucretia. Lucria. Luctatia. Luctia. Luculeia. Ludia. Lufinia. Luidia. Lulleia. F. Lumbricia. Lumbresia. Lupia. Lupilia. Luria. Lusania. F. Luscia. Lusenia. Lusia. Lutatia. Lutavia. Lutevia. Luttia. Luvilia. Luxia. Luxilia.

LYgia. Lysia.

M.

MAbia. Mablinia. Maccenia. Maccia. F. Maceia. Macia. Macelia. Macilia. Maciri. Maclonia. Macrinia. Mactoria. F. Maculnia. Maebia. F. Maecia. Maecilia. Naelia. Maelonia, Maenia. Maesia. Maetia. Maetannia. F. Maevia. Magia. Magilia. Magilnea. Magiria. Magnia. Magonia. Magria. Magudia. F. Magullia. Maguria. F. Maguia. Maiania. Maisia. Malania. Malia. Mallia. Malonia. Mamia. F. Mamidia. Mamilia. Mammedia F. Mammeia. Mammia. Managnia. Mancia. Mania. Manilia. Manlia. Manneia. Manneleia. Mannia. Mansuetia. F. Mantennia. F. Mantonia. Marcania. Marcia. Marculeia. Maria. Marmia. F. Maronia. Marrasia. F. Marria. F. Marsenia. Marsia. Marsidia. Martia. Marvinia. Marullia. Masclia. Masicilia. Masonia. Maspiti Masselia. Massilia. Masuria. Maternia. Matia. Maticia. Matinia. Matria. Matricia. Mattia. Mattucia. Matusia. Maucellia. Maucillia. F. Maximia.

MEconia. Meffia. Megonia. Meitia. F. Melia. Melinia. Melminia. Melonia. F. Memmia Menatia. Menia. Menilia. Menobia. Mercuria. Mescenia. F. Mescinia. Mesenia. Mesia. Mesidia. Messia. Mestria. Metellia. Metia. Metilia. Mevia.

MIccionia. F. Milasia. Mildia. Millelia. Millonia. Mimesia. Mimisia. Minacia. Minatidia. Minatia. Mincia. Mindia. Minervia. F. Minia. Minicia. Miniaria. F. Minisia. F. Minivia. Minnia. Mintia. Minucia. Minuconia. Minuleia. F. Minutia. Mirucia. Misellia. Misetia. Misilia. Misonia. F. Missia. Mitattia. Mitilia. Mitreia.

MOcia. Modestia. Modia. Modiaria. F. Modiasia. F. Modieia. F. Modiria. Moenia. Mogetia. F. Mollia. F. Moneia. Monetia. Monia. Motilia.

MUaleia. Mucia. Muivia. Mulia. Mulvia. Mulutia. Mumia. Mummelia. Mummia. Munacia. Munatia. Munatidia. Munatuleia. Bul. 41. 53. Mundicia. Munia. Muninia. Munnia. Murcia. Murdia. Murlia. F. Murrasia. F. Murria. Mursia. Muscilia. F. Musidia. Musonia. Mussia. Mussinia. Mutia. (Muttia.) Mutilia.

N.

Naemisidia. Naemonia. Naeratia. Naevia. Naevilia. Naevoleia. Nagelia. Namitia. Nammia. Nannia. Naria. Narbonia. Narenia. Naronia. F. Nasennia. Nasernia. F. Nasidia. Nasonia. F. Nasuleia. F. Natinia. Naturia. Navicularia. Navillia. Navinia. Navia.

NEarcia. F. Necidia. Nefillia. Nemesia. Nemidia. Nemonia. F. Nenolaa. F.

Nenulia. Nepia. F. Nerania. F. Neratia. Nereia. Nerfinia. F. Neria. Neronia. Nertomaria. Nervia. Nerusia. Nevilia. Nevia.

NIconia. Nigidia. Nigria. Nigrinia. Ninnia. Nisidia. Nituramia. F. Nivia.

NObia. Nollenia. Nomia. F. Nomontia. F. Noneia. F. Nonia. Norbania. Nostia. Novania. Novasia. F. Novellia. Novembria. F. Novennia. F. Novia.

NUdia. Nufia. F. Numatia. Numenia. F. Numeria. Numicia. Numisia. Numitoria. Nummia. Numonia. Numpidia. F. Nunnia. Nunnidia. F. Nupidia. Nuria. Nusia. Nutilia.

Nymphidia.

O.

OBellia. Obidia. F. Obittia. F. Obsidia. Obulcia.

OCcia. Occusia. Oclania. Oclacia. Oclatinia. Ocratia. F. Octania. F. Octavenia. F. Octavia. Octavitia. F. Ocupencia. F.

OFfellia. Ofentia. F. Ofilia. Ofiliena. F. Ofillia.

OGulnia.

OIloria. F.

OLgia. F. Olitia. Olia. Ollagia.

OMarasia. Omicilia. Ominia.

ONeria. F. Onisia.

OPetreia. Opetria. Opilia. Opia. Opimia. Oppia. Opponia. F. Opsia. Opsturia. Optatia. Optia.

ORatia. Orbia. Orchia. F. Orchivia. Orcia. Orcivia. Oreia. Orellia. Orestia. Orfellia. Bul. 32. 209. Orficia. Orfidia. Orosia. Orpia. Orsilia. Orsminia. F. Ortelia. Ortesia. Ortoria. Orusia.

OScia. Oscineia. Osidia. Ostoria.

OTacilia. Otasia. Oteia. Otidia. Otinia. Otitia.

OVellia. F. Ovia. Ovidia. Ovilia. Ovinconia. Ovinia. Ovotia.

OXonia. F.

P.

PAcatia. Paccia. Pacia. Pacideia. M. Pacilia. F. Pacitia. F. Paconia. Pactumeia. Pacurtia. Pacusia. Pacuvia. Padania. Padia. Padusia. Paeducaea. Paelia. F. Paenia. F. Paesidia. F. Paetidia. Paetinia. Paetronia. Paguia. B. 29. 196. 4. Paguria. Paia. Palavillia. Pallia. F. Palpellia. Palpia. Pandia. F. Paniseia. Pannicia. F. Pansia Pantonia. Pantuleia. Paperia. Papia. Papinia. Papiria. Pappia. Parcilia. F. Parergia. F. Parfidia. F. Parfuleia. Paria. Parinia. Parredia. F. Partumia. F. Parveia. F. Pasellia. Pasidia. Pasquia. Passenia. Passeria. F. Passidia. Passienia. Passonia. Pasuedia. Patidia. Patinia. Patruvia. Pattilia. Patuleia. Paucia. Pavia. Paulonia. Paxea.

PEccatia. F. Pedania. Petatia. Pedesia. Pedia. Peducaea. Peducia. Pedulia. Pedusia. Pellia. Pelusia. Pennia. Percennia. Pergonia. F. Perpenia. Perpenna. Perpennia. Perpinia. F. Persia. Pescennia. Pesidia. Petadia. Petenia. Petia. Petidia. Petillia. Petinia. Petisia. F. Petronia. Pettia. Petreia. F. Petrellia. Petria. Petronia. Petuenia. F.

PHilesia. F. Philistia. F. Phillia. F. Philotia. Pholia. Phuria.

PIaria. Picaria. F. Picatia, Pisidia. M. Pilia. Pilmia. Pinaria. Pinnia. Pionia. M. Pipedia. F. Pipidia. F. Pineria. Pisenia. Pisentia. F. Pisia. Pisenia. F. Piternia. F. Pitia. Pitvania.

PLacentia. F. Placidia. Placitia. F. Plaetoria. Plalia. Plancia. Plania. Plaria. F. Plassaria. Platia. Plausuria. Plautia. Pleminia. F. Plenatia. F. Plenia. Plestinia. Pliminia. F. Plinia. Plosurnia. F. Plotia. Plotiania. F. Plutia.

POblicia. Poetelia. Poetia. Pollenia. Pollentia. F. Pollia. Pompeia. Pompilia. Pompia. Pomponia. Pomptinia. F. Pompullia. Pompusia. Pontia. Pontilia. Popaea. Popilia. Poplia. Poplicia. Poppaedia. Poppeia. Porcia. Porcilia. F. Portumia. Posthumia. Postimia. Postumenia. Postumia. Potellia.

PRaecellia. Praecilia. Praesentia. Praesidia. Prassia. F. Preria. Pricilia. Prifernia. Primania. Primigenia. Primia. Priminia. F. Prisocia. Privernia. Procilia. Proculeia. Propertia. Prosia. Prudentia. Prunnia. Prusinia. Pruttia. Bul. 39. 64.

PUblicia. Publia. Publilia. Pullaiena. Pullenia. Pullia. Pullidia. Pulliena. Pullonia. Pulmonia. F. Pumidia. Punicia. Pupia. Puppia. Purellia. Purtisia. F. Pusonia.

Q.

QUaestoria. Quaestuleia. Quartia. Quartinia. Quidacilia. An. 39. 29. Quinctia. (Quintia.) Quinctilia. (Quintilia.) Quintinia. F. Quirinia. Quisidia. F. Qutia.

R.

RAbilia. Rabinia. Rabiria. Rabonia F. Rabuleia. F. Rabullia. Rabutia. Raccetia. Racconia. Racilia. F. Raecia. Raesia. Raetia. Raevidia. F. Ragonia. Rahia. An. 40. 245. Raia. F. Rammia. Ramnia. Rancia. F. Ranfania. Rania. Raonia. Rapidia. Rapilia. F. Rasia. Rasidia. Rasinia. Ravia. F. Rausia. An. 40. 239.

REcania. F. Recilia. Refania. Refia. F. Refria. F. Regeia. F. Regilia. Reia. F. Remigia. Remilia. Remmia. Remnia.

Rennia. Renodia. F. Repsia. F. Resia. Ressia. F. Restia. Retia. Retinacia. F. Revidia. Rexia. F.

RHodia. Rodia.

RIccia. Ricinia. F. Ridania. F. Rilia F. Ritia.

ROdia. Rodionia. F. Roetia. Romania. Romatia. Romilia. Romullia. Roncia. Roncilia. F. Roscia. Rosidia. Rosinia. F. Rossia. Rotenia. F.

RUbbia. F. Rubellia. Rubrenia. F. Rubria. Rucconia. Rufelleia. Ruffia. Rufenia. F. Rufinia. Rufonia. F. Rufria. Rummia. Runcania. Runculania. F. Runnia. Runtia. F. Rupia. Rupilia. Ruria. F. Rusilia. Ruspia. Rustia. Rusticellia. Rusticia. Rutilia. Ruttedia. F. Ruttonia.

S.

SAbbia. Saberia. F. Sabineia. Sabinia. Sabionia. F. Sabodia. Sabridia. Sabuleia. F. Saburia. F. Sacconia. Sacidia. Sacratoria. F. Sactia. Saebinia. Sacconia. Saenia. Saeronia. F. Saevinia. F. Safinia. Sagatia. Salania. Salaria. Salasia. Salavia. F. Saleia. F. Salenia. Salfeia. Salinatoria. F. Sallia. Sallundia. F. Sallustia. Salluvia. F. Salonia. Salsasia. F. Salsonia. F. Saltia. Salvia. Salvinia. F. Salutia. F. Samiaria. An. 29. 88. Sammaria. Bull. 33. 43. Sammia. Samucinia. F. Samuconia. Sancteia. Sappia. F. Sapudia. Sartia. Sarturnia. F. Sasia. Sassia. Sassonia. F. Satellia. F. Satriena. Satria. Sattia. Saturneia. Saufeia. Savia. F. Saulvia. Saxaria. F.

SCadria. F. Scaefia. Scaevia. F. Scaevilia. Scaevina. F. Scaevinia. Scalacia. F. Scania. Scanitia. Scaptia. Scennia. Scetasia. Scilia. F. Scillondia. F. Scintia. M. Sconia. Scribonia. Scrittia. Scrucilia. Scurracia. F. Scutaria. Scutia. F. Scutria. F.

SEaria. Secaria. Secia. F. Secundia. Sedatia. Sedia. Sedulia. Segeia. Seia. Seiena. F. Selicia. Selia. (Sellia.) Semeramia. F. Semisonia. F. Sempronia. Senatia. F. Senia. Sennia. Sentia. Senucia. Seppea. F. Seppia. Seppiena. F. Septeia. F. Septenia. Septienia. F. Septicia. Septillia. Septimia. Septumia. Sepuellia. Sepullia. Sequania. F. Sercudia. Serena. Sercia. F. Sergia. Seria. Serpentia. Bul. 34. 194. Serquia. Serrania. Sertoria. Servaeia. F. Servia. Servilia. Sesennia. F. Sestia. Sestilia. Sestullia. Setia. F. Setinia. F. Setlia. Settuedia F. Severia. Severinia. Sevia. Sexsaeia. F. Sextia. Sextilia.

SIbilisia. F. Siccia. Sicinia. Signia. Silenia. Silia. Silvania. Silvia. Simonia. F. Simplicia. Sinonia. Sinpettia. F. Sircia. Siria. Sirsia. F. Sirtia. F. Sisia. Sitiana F. Sittia. F. Sittivovia. F. Sixtia.

SMeria.

SOcceia. Socconia. Socellia. F. Soia. Solania. Solemnia. Soletia. Solia. Solibia. Solicia. Sollia. Somnisia. F. Sosia. Sossia. Soteria. Sotidia.

SPaelonia. F. Spedia. Spedioleia. F. Spellia. F. Spuellia. Spuria.

SQueternia. F.

STaberia. Staedia. F. Staia. Stalcia. F. Staleniana. F. Stallia. F. Stardia. Statia. Statilia. Statioleia. F. Stedia. Steia. F. Stelenia. F. Stenia. Sternia. Stertinia. Stiminia. F. Stlaccia. Straberia. Stria. F. Stritinia. Struccia.

SUadulia. Suavittia. F. Subidia. Subulia. Bul. 39, 184. Succonia. F. Sucia. F. Suedia. Sueia. F. Suellia. Suestidia. F. Suestilia. F. Suetia. F. Suettia. F. Suetonia. Suffenatia. F. Suillia. Sulcania. F. Sulfia. Sulgia. F. Sullia. F. Sulpicia. (Sulpitia.) Suria. Surilia. Sutoria. Suttia. Sutusia. F. Suvia. F.

SYnaecia.

T.

TAburia. Tacania. Taccia. Tadia. Taecia. F. Tafernia. Taia. Taietia. F. Taionia. F. Talamonia. Bul. 34. 194. Talantaria. F. Talasia. Taledius. Talicius. Talonia. Taminia. Tampia. F. Tamudia. Tanonia. Tantilia. Tapetia. Tappia. Tapponia. Tapsenna. F. Tapuria. Tarfenia. Taria. F. Tarontia. Tarpeia. Tarquinia. Tarquitia. Tarronia. Tarrutenia. Tarsia. Tarusia. Tassia. Tasurcia. F. Tatia. Tatinia. Tattia. Taurania. Tauricia. Taurisia. Tautonia. F.

TEaria. Tecia. F. Tecienia. Tecteia. Tedia. F. Tegedia. Teia. Telegennia. Tellia. Tellidia. Tellucia. Tenatia. Teneia. Bul. 30. 172. Tepidia. Tercennia. Teredia. Terennia. Terentia. Tertullia. Tespia. Tespria. F. Tessia. Testia. Tetedia. F. Tetteia. Tettenia. F. Tettia.

THallia. F. Tharsidia. Thorania. Thoria. Thresia. F.

TIbilia. Tiburtia. Ticesia. Ticia. Ticinia. Tidia. Tifania. Tifennia. Tifernia. Tigellia. Tigidia. Tilia. Tilicia. Tillia. Timasia. Timinia. Tincia. Tineia. Tinia. Tintiria. Tintirillia. F. Tintoria. Tirenia. Tiridia. Tirtulea. Tisufatia. F. Titecia. Titedia. Titia. Titicutia. Titiedia. F. Titilenia. F. Titinia. Titiria. Mem. 193 3.

Titucia. F. Titueia. Tituleia. Titulia. Titurnia. F. Tituria. Tiucia.

TLoccia.

TOblitia. F. Tocernia. F. Tocidia. Todicia. Tofelana. F. Togonia. Tolomea. F. Toncilia. Tongilia. F. Tonnia. Torania. Torasia. Torcenia. Torria. Tossia.

TRabia. Tracia. Traebia. Traecidia. Tragania. Traia. Trania. Tratia. F. Trattia. F. Travia. Traulia. Trausia. Trebania. Trebatia. Trebecia. Trebechia. F. Trebellia. Trebelliena. F. Trebbia. Bul. 34. 33. Trebia. Trebicia. F. Trebonia. Tremellia. Trenia. F. Triaria. F. Tribellia. F. Tribonia. Triccia. F. Tridonia. Trifernia. Trimelia. Trivia. F. Troccia. Trocia. Trocilia. Troilia. Trosia. Trottedia. Truppicia. F. Trutieia. F. Truttedia. Truvia.

TUccia. Tudicelia. Tudicia. Tuellia. Tullia. Tulliana. F. Tultonia. Tumbilicia. F. Tummudia. Tunnia. Turania. Turbia. Turcia. Turellia. Turilia. Turpilia. Turpleia. F. Turrania. Tunnia. Turseia. F. Turselia. Tursinia. F. Turulia. Tussania. F. Tuscilia. Tusidia. Tutellia F. Tutia. Tuticia. Tutilia. Tutinia. F. Tutoria. Tutuia. Tuttedia. F. Tuvia. F.

TYria. M.

V.

VAberia. Vabia. Vaccelia. Vadia. Vaebia. Vaecilia. Vaesia. F. Vaesulena. Vafria. F. Vagellia. F. Vagia. Vagionia. F. Vaia. Valatonia. Valcilia. Valeia. Valenia. Valentia. Valeria. Valesia. Valgia. Valia. Validia Vallia. Vallonia. F. Vaneria. Vapia. Vapusia. Varacia. Varedia. F. Varenia. Vargunteia. Varia. Variasia. Varicia. Varinia. Varronia. Varrutia. Vasidia. (Vassidia.) Vassellia. Vassia. F. Vaternia. F. Vatinia. Vationia. Vatronia.

UBicia. Ublatia. Ubonia.

UColtia. F.

VEbeia. F. Vebia. F. Vecia. Vecilia. Vectia. Vecticia. Vectidia. F. Vedia. Vegellia. Vegetia. Vegia. Vegnatia. Vehenia. F. Vehilia. Vehitia. Veia. F. Veiania. Veidia. Veionia. Velatia. F. Velia. Velinia. Vellaea. Velleia. Vellena. F. Vellicia. F. Velonia. Venafria. Venafronia. Venasia. F. Vencia. Venedia. Veneia. F. Venelia. F. Venellia. F. Veneria. Venesava. F. Venia. (Vennia. F. Venidia. Vennonia. Vensia. Bul. 33. 49. Ventia. Ventidia. Vetilia. Ventria. Ventuitia. Venulania. Ventulatia. F. Venuleia. Venusia. Venustia. Venuvia. Veponia. Veracia. Verbicia. F. Vercilia. Verconia. Verecundinia. Vereia. F. Vergilia. Verginia. Verinia. Vernasia. Vernie. Veronia. Verratia. Verria. Versiclania. F. Versidia. Versinia. F. Vervicia. Verulana. F. Vescantia. Vescia. Vescinia. Vesclaria. F. Veseria. Vesia. Vesidia. Vesnia. Vesonia. Vesoria. Vespronia. Vesquasia. Vestergennia. F. Vestergia. Vestiaria. Vestidia. Vestilia. Vestoria. Vestricia. Vesuedia. Vetenia. Veteria. Veternia. Vetia. Vetinia. Vetionia. Vetilia. F. Vetrasia. Vettenia. Vettesia. F. Vettia. Vettidia. Vettiena. Vettonia. Vetuleia. F. Vetulena. Vetullia. Veturia. Veturidia. F. Veveia.

VIa. Vibbia. Vibia. Vibiaria. Vibidia. Vibonia. Vibrenia. F. Vibria. Vibulenia. Vibullena. Vibullia. Vicasia. Viccia. Vicedia. Viceria. Vicidia. Vicinia. Viciria. Vicistia. Vicria. Victoria. Victuliena. Vidalicia. An. 39. 29. Vidassaria. Videtia. Vidia. Vigellia. Vigilia. Vilia. Villia. Villicia. An. 40. 246. Villonia. Vimatia. An. 40. 246. Vincentia. Vincia. Vindilia. Vinedia. Vineia. F. Vinia. Vinicia. Vinnonia. Vinucia. Vinuculea. Vinuleia. Vipongia. Vipsania. Vipstana. Virbia. Vireia. Viria. Viriasia. Viriatia. Vinicia. Virgilia. Virginia. Virilia. Virria. Virtia. Vissellia. Visenia. Viseria. F. Visertia. Visia. Visidiena. F. Visinia. F. Visonia. F. Vissania. F. Vistilia. F. Vistinia. Vistuleia. Visulania. F. Visulena. F. Visulteia. Vitalia. Vitalinia. Vitellia. Vittelliana. F. Vitia. F. Vitulia. Vitoria. (Vittoria.) Vitrasia. Vitransia. F. Vitricia. Vitruvia. Vittullia. Vivasia. Vivatia. Viveia. Vivia.

VLatia. Bul. 30. 211. Ulceia. An. 29. 175. Ulia. Ullatia. Ullea. Ullia. Ulpia. Ultesia. Ultia. Ultricia.

UMbrena. F. Umbria. Umbricia. Umbronia. F. Umidia. (Ummidia.)

UNitia.

Vocontia. Voesia. Volasennia. F. Volcacia. Volcaesia. Volcatia. Volceia. Volcia. F. Volcinia. Volesia. Vollia. F. Volocia. F. Volsaria. Volsennia. Volsea. Volsiena. Voltania. Voltidia. Volteia. Voltia. Voltibia. Voltilia. Voltinia. Voltisia. Voltricia. M. Volturcia. Volturnia. Volumia. Volumnia. Volunseia. Voluseia. Voluscna. Volusia. Volusiena. Volussia. Voluvia. Vosennia. Votticia. Voturia. F. Vousia. F.

UPilia. (Uppillia')

URbania. Urbasia. Urbena. F. Urbia. Urbicia. Urculania. Urfinia. F. Urgulania. Uria. M. Uriania. Urinatia. Urogenia. Urrania. Ursatia. Orsenia. F. Ursia. Ursilia. F. Vrvina. Ursinia. Bul. 39. 136.

USia. Usidia. Usonia. M. Ussnia. Ussia. Ustia. F. Ustilia. Usulena.

UTia. Utibilia. F. Utilia. Utullia. Uttedia.

VUlteia. Vultia.

1) Ueber die nomina gentilicia überhaupt. S. Sigon. De nominib. Romanor. cap. IV. p. 971—977. — Onuphr. Panvin. De nominib. Romanor. p. 998—1025. Fabret. Inscriptt. Cap. IX. Gentilia nomina quorum Gruterus non meminit. p. 596.—680.

2) Dass nur die derivative Form auf — *ius* dem nomen gentilicium zukomme, führen in der hier angedeuteten Weise aus Sigon. l. l. cap. IV. p. 971. Panvin. l. l. p. 1001.

3) So *Fuficius* bei Murator. p. 1511, 9. wofür nach Hagenbuch. Diptych. Brixian. p. 147. collat. Reines. XVI, 45. zu lesen *Fuficius*.

4) Ueber die Herleitung und Bedeutung der römischen Gentilnamen und über die verschiedenen Nationalitäten (troische, aborigenische, lateinische, sabinische, etruskische), von denen die einzelnen gentes ihren Ursprung herleiteten. S. die Zusammenstellungen bei Sigon. l. l. p. 974. Panvin. l. l. p. 1005—1014.

5) Ein Verzeichniss. der patricischen (maiorum et minorum gentium) und plebeischen Geschlechter gibt. Panvin. l. l. p. 1014—1025. Vergl. Sigon. l. l. cap. VI. p. 990. Rein in Pauly's Realencyclop. unter *gens*. B. III. S. 703.

6) Genealogische Darstellungen der römischen gentes geben: Ruperti. Tabulae genealogicae sive Stemmata nobilissimarum gentium romanarum. Götting. 1811. Haakh in Pauly's Realencyclopädie unter den betreffenden nomina gentilicia.

7) Bei dem obenstehenden alphabetischen Verzeichnisse sind die Indices der grossen Inschriftensammlungen von Gruter und Muratori zu Grunde gelegt, mit Benutzung der Nachtrage zu Gruter von Fabretti. Inscr. Cap. IX. Gentilitia nomina quorum Gruterus non meminit. p. 596—680. in unserm Verzeichnisse mit F. bezeichnet, so wie der Berichtigungen und Nachträge aus neuern Hilfsmitteln, namentlich des Bulletino und der Annali des Institutes der archäologischen Correspondenz, bezeichnet in unserm Verzeichnisse mit Bul. und An. nebst dem Jahrgange 18 . . und Seitenzahl Ein beigefügtes M. bedeutet den Indice de' nomi proprj. in Marini Att. arv. T. I. p. LI ff. Ein alphabetisches Verzeichniss der römischen Geschlechter, welche auf Münzen vorkommen stellt zusammen Mionnet De la rareté des Medailles. Tom. I. p. 17 ff. und daraus Clarac Manuel de l'histoire de l'art. P. I. p. 370.

§. 33.

Die cognomina unterschieden die einzelnen zu derselben gens gehörenden Familien, ähnlich wie bei neuern adeligen oder fürstlichen Geschlechtern die verschiedenen Linien desselben Geschlechtes unterschieden werden. Das nomen begreift die gentiles; das cognomen die agnati. [1]) In manchen Geschlechtern finden wir, dass die Mitglieder derselben auch in der Zeit, wo in der Regel die gentes mehrere Familien unter sich begriffen und die drei Namen eines jeden Individuums in gewöhnlicher Uebung waren, nur mit dem gemeinschaftlichen nomen gentilicium ohne Beisatz eines cognomen benannt wurden. So die Antonii, Aquilii, Coruncanii, Duilii, Hortensii, Marii, Rupilii und andere. [2]) Dagegen finden sich ausnahmsweise auch in der frühern Zeit mehr als ein Cognomen einem Individuum beigelegt. [3]) Die cognomina als Bezeichnung der Familien waren

erblich und bleibend. Doch findet man auch Ausnahmen von dieser Regel, so dass der Sohn das ererbte cognomen aufgab und mit einem neuen vertauschte (wie Cn. Pompeius Magnus, der Sohn des Cn. Pompeius Strabo).[4] Dem Gebrauche nach sind die cognomina theils einzelnen Geschlechtern ausschlieslich oder vorzugsweise eigenthümlich, wie z. B. *Scipio* der gens *Cornelia, Galba* der g. *Sulpicia; Caesar* der g. *Julia; Brutus* der g. *Junia*; theils sind sie in allgemeinerm Gebrauche und kommen bei vielen Geschlechtern vor, wie z. B. *Augurinus, Capitolinus, Maximus* u. a.[5] Der Bedeutung und Herleitung[6] nach beziehen sich die cognomina auf persönliche körperliche Eigenchaften *(Capito, Calvus, Crispus, Naso, Valgus, Crassus* u. dergl.) oder auf Eigenschaften des Geistes und Charakters *(Cato, Sapiens, Brutus, Frugi, Ovicula, Lepidus)* oder auf äussere Umstände. Zu der letztern Kategorie gehören Umstände bei der Geburt (*Agrippa, Cordus, Genius, Postumus, Vopiscus);* Lebensberuf und Lieblingsbeschäftigung *(Bubulcus, Cicero, Fullo, Stolo);*[7] Zustände (*Faustus, Felix)*; Localitäten *(Coriolanus, Creticus, Germanicus);* einzelne zufällige Ereignisse der Sage und Geschichte *(Ambustus, Corvus, Cunctator, Scipio, Torquatus, Venox);* von Zahlwörtern *(Primio, Secundio, Quartio).* Bei manchen Geschlechtern finden sich cognomina, welche sonst als praenomina vorkommen: so *Proculus* bei der gens *Licinia, Sempronia, Plautia; Mamercus* bei g. *Pinaria*; *Tullus* bei der g. *Maecilia* und *Volcatia; Cossus* bei der g. *Cornelia*; *Agrippa* kommt früher bei der gens *Menenia* als praenomen vor, später als cognomen bei der g. *Vipsania.*[8] Gentilnamen in der gewöhnlichen Form auf —ius gelten als cognomina nicht als zulässig, und entgegenstehende Beispiele sind unrichtig oder unsicher.[9] Manche cognomina aus Wörtern weiblichen Geschlechts bestehend kommen vor bei männlichen Namen *(Musa, Ovicula, Concordia* u. dergl.) und umgekehrt *(Mucia Antiochus, Sallustia Helpidus* u. dergl.);[10] manche von seltsamer oder ausländicher Form und ganz unklarer Bedeutung.[11]

Wir lassen hier ein alphabetisches Verzeichniss römischer cognomina folgen, mit Beifügung der Geschlechter, in welchen sie vorkommen.[12]

A.

AChaicus Nummaria. Acidinus Manlia.
Acisculus Valeria.
AEmilianus Cornelia.
AFricanus Cornelia.
AGrippa Luria, Vipsania.
AHala Servilia. Ahenobarbus Domitia.
AIserninus Claudia.
ALbinus Junia, Postumia. Allienus.
AMbustus Fabia.
ANtiaticus Maemia.
ASiagenes Cornelia. Asina Cornelia.
Asper Trebonia. Asprenas Nonia.

B.

ATratinus Sempronia. Atticus Manlia.
Augurinus Minucia.
BAla Aelia. Balbus Acilia, Atia, Antonia, Cornelia, Navia, Thoria. Balearicus Caecilia. Barbatus Antonia. Barbula Aemilia. Bassus Ventidia.
BEstia Calpurnia. Betilienus.
BIbulus Calpurnia.
BLaesus Sempronia. Blandus Rubelia.
Blasio Cornelia. Helvia.
BRocchus Furia. Brutus Junia.
BUca Aemilia. Bulbus Atilia. Busio Julia. Buteo Fabia.

C.

CAepio Servilia. Caesar Julia. Caesonius Calpurnia. Calatinus Atilia. Caldus. Calenus Fufia. Callaicus Junia. Calvinus Domitia, Sestia. Calvus Caecilia, Cornelia. Camillus Furia. Capella Naevia. Capito Atteia, Fonteia, Maria, Oppia. Capitolinus Petilia. Caprarius Caecilia. Carbo Papiria. Carinas Albia. Casca Servilia. Cato Porcia. Catulus Lutatia, Valeria. Catus Aelia. Caudinus Cornelia.

CEler Caecilia, Cassia. Centho Claudia. Celsus Papia. Censorinus Marcia. Centumalus Fulvia. Cerco Lutatia. Cestianus Plaetoria. Cethegus Cornelia.

CIcero Tullia. Cilo Flaminia. Cinna Cornelia.

CLassicus Lollia. Claudianus Livia. Clodianus Cornelia.

COcles Horatia. Cordus Mucia. Cornutus Caecilia. Corvinus Valeria. Costa Pedania. Cotta Aurelia.

CRassipes Furia. Crassus Caeciliana. Canidia, Claudia, Licinia. Creticus Caecilia. Crispinus Quinctia.

CUleo Terentia. Curio Scribonia.

D.

DEcula Tullia. Delmaticus Caecilia.

DOlabella Cornelia. Dossenus Rubria.

DRusus Claudia, Livia.

E.

EBurnus Fabia.

F.

FAbatus Roscia. Falto Valeria.

FIgulus Marcia. Fimbria Flavia.

FLaccus Fulvia, Narbona, Pomponia, Valeria. Flaminius Quinctia. Florus Aquilia.

FRugi Calpurnia.

G.

GAlba Sulpicia. Gallus Anicia, Asinia, Canidia, Sulpicia.

GEminus Albunia, Servilia. Geta Hosidia, Licinia.

GLabrio Acilia. CLycia Claudia.

H.

HAbitus Vibia.

HEmicyclus Flavia.

HIspalus Cornelia. Hispaniensis Fabia.

HYpsaeus Plautia.

I.

INdex Vettia.

ISauricus Servilia.

IUnianus Licinia.

L.

LAber Fabia. Labienus Atia. Laeca Porcia. Laenas Popilia. Laevinus Valeria. Lamia Aelia. Lariscolus Accoleia.

LEntulus Cornelia. Lepidus Aemilia.

LIbo Iulia, Marceia, Scribonia. Licinius Fabia, Porcia. Limitanus Mamilia. Livianus Aemilia, Terentia.

LOnginus Cassia. Longus Manlia, Mussidia, Sempronia.

LUcullus Licinia, Terentia. Lupercus Gallia. Lupus Rutilia. Luscus Anicia.

M.

MAcedonicus Caecilia. Macer Licinia, Sepullia. Magellus Postumia. Magnus Cornelia, Pompeia, Postumia. Malleolus Poblicia. Malluginensis Cornelia. Mamilianus Livia. Mancinius Hostilia. Marcellus Claudia. Maridianus Cossutia. Matho Pompon., Papiria. Maximus Carvilia, Egnatia, Fabia, Manlia, Sulpicia, Valeria.

MErula Cornelia. Messala Valeria. Metellus Caecilia.

MOlo Pomponia.

MUcianus Licinia. Murcus Statia. Murena Licinia, Terentia.

MYtilus Papia.

N.

NAsica Cornelia. Naso Axia. Natta Pinaria.

NEro Claudia. Nerulinus Suillä. Nerva Cocceia, Licinia.

NIger Caecilia, Valeria.

NObilior Fulvia. Nonianus Considia. Norbanus

NUmidicus Caecilia.

O.

ORestes Aufidia, Aurelia.

OTho Salvia.

P.

PAetinus Fulvia. Paetus Aelia, Antonia, Considia, Fulvia. Palicanus Lollia. Pansa Vibia. Pappus Aemilia. Paterculus Sulpicia. Paternus Fabricia. Paululus Postumia. Paullus Aemilia.

PEra Iunia. Peregrinus Arria.

PHilippus Marcia. Philo Veturia. Philus Furia.

PIctor Fabia. Pietas Antonia. Piso Calpurnia. Pitio Sempronia. Pius Caecilia, Pompeia.

PLancianus Laetoria. Plancus Munatia, Plautia.

POllio Asinia, Baebia. Potitus Valeria.

PRiscus Mussidia.

PUlcher Claudia. Pulex Servilia. Publicola Gellia. Purpureo Furia.

Q.

QUinctilianus Nonia. Quirinus Sulpicia.

R.

REbilus Canidia. Regillus Aemilia. Reginus Antistia. Regulus Atilia, Livineia. Restio Antia.

ROcus Crepereia.

RUfus Aurelia, Cordia, Egnatia, Lucilia, Mescinia, Minutia, Plautia, Pompeia, Pomponia, Salvia, Sulpicia, Taria, Titia, Valgia, Varia. Rullus Servilia. Rusticus Aufidia. Rutilus Verginia.

S.

SAbinus Calvisia, Minatia, Poppaea, Tituria. Sabula Cossutia. Sacerdos Licinia. Saevinus Flavia. Salinator Livia. Sapiens Laelia. Saserna Hostilia. Satrienas. Saturnius Sentia, Valgia, Volusia.

SCaevola Mucia. Scarpus Aemilia, Aurelia. Scaurus Pinaria. Scipio Cornelia.

SEcundus Arria. Seianus Aelia. Seranus Atilia. Serapio Cornelia. Serratus Manlia. Servilianus Fabia.

SIlanus Caecilia, Iunia. Silianus Licinia. Silvanus Plautia. Silus Sergia. Sisenna Cornelia.

SOphus Sempronia.

SPinther Cornelia. Spurinus Petilia.

STolo Licinia. Strabo Pompeia, Volteia.

SUffenas Nonia. Sulpicianus Quinctia. Sulla Cornelia. Sura Cornelia. Surdinus Naevia.

T.

TAmpilus Baebia. Tappulus Villia. Taurus Statilia.

THermus Minucia.

TOrquatus Manlia.

TRigemus Curiatia. Trio Lucretia. Trocus Maria.

TUbero Aelia. Tuditanus Sempronia. Tullus Maecilia, Volcatia. Turdus Papiria. Turpilianus Petronia. Turrinus Mamilia.

V.

VAala Numonia. Valerianus Quinctia. Varro Terentia, Visellia. Varus Licinia, Quinctilia, Vibia. Vatia Servilia

VErrucosus Babia. Vespillio Lucretia. Vetus Antistia.

VItulus Voconia.

VUlso Manlia.

Wie der nach dem cognomen noch weiter folgende Namen (agnomen) bei den alten Schriftstellern gewöhnlich cognomen genannt wird, so ist er auch meistens wirklich nichts anderes als ein weiteres cognomen. Er ist nämlich meistens nicht bloss persönlich, sondern erblich und dient dazu, verschiedene Zweige derselben Familie zu unterscheiden. So verhält es sich in der gens Cornelia bei der Familie der Scipionen mit dem agnomen *Africanus*, *Asiaticus*; in der gens Caecilia bei der Familie Metellus mit *Balearicus*, *Creticus*, *Dalmaticus*, *Numidicus*. Sie unterschieden sich von dem ersten cognomen nur dadurch, dass ihre Entstehung und Veranlassung in der Geschichte als näher bekannt und von grösserer historischer Bedeutung hervortritt.

1) Ueber das cognomen im Allgemeinen. S. Sigon. l. l. cap. V. p. 978—990. Panvin. l. l. p. 1042—1049.

2) Panvin. p. 1049.

3) So Appius Claudius Crassinus Regillensis Sabinus in den fastis Capitolin. 301 u. c. worauf Borghesi Nuov. frammenti p. 99. aufmerksam macht. Ausserdem findet sich eine Haufung mehrerer cognomina in folgenden Namen:

P. Cornelius Rutilus Cossus; T. Manlius Imperiosus Torquatus; T. Quinctius Pennus Capitolinus, Crispinus; Q. Fabius Maximus Verucosus Ovicula Cunctator. Panvin. p. 1049. In der spätern Kaiserzeit wurde die Häufung der Namen gewöhnlich, wovon weiter unten.

4) Sigon. l. l. p. 989. Panvin. p. 1049.

5) Panvin. p. 1049.

6) Bemerkungen und Ansichten über die Bedeutung und Herleitung der römischen Namen überhaupt und insbesondre der cognomina bei Varro De re rust. II. *1.* Quintilian. Inst. or. I. 4. Plin. H. N. XVIII, 3. Plutarch. Coriolan. cap. 11. Eine Zusammenstellung nach gewissen Kategorien und Erklärungen der cognomina geben Sigon. l. l. p. 980. Panvin. p. 1044 seqq.

7) Bei solchen cognomina, welche von Beschäftigungen, Gewerben, Künsten, Aemtern hergenommen sind hat man sich vor der Verwechslung derselben mit dem gleichlautenden Appellativum zu hüten. Beispiele solcher Irrthümer gibt Maffei De nominib. Rom. p. 15. In der Sammlung von Gruter sind von ihm und von Scaliger an mehreren Stellen die cognomina *Cerdo*, *Vindemiator*, *Piscator*, *Viator* irrthümlich als Bezeichnungen von Gewerben der betreffenden Person verstanden worden. In die Classe solcher cognomina gehören auch *Collega*, *Classicus*, *Augustalis*, *Patronus*, *Flamen*, *Verna*, *Duplarius*, *Censor*, *Cerialis*, Eine ähnliche Vorsicht ist bei den von Städtenamen hergeleiteten cognomina anzuwenden, damit man sie nicht für eine Bezeichnung des Geburts- oder Wohnortes halte; wie z. B. *Aquinas*, *Campanus*, *Faventinus*, *Florentinus*, *Tarvisanus* und dergl. Zaccaria Isituz. p. 81. XXIX.

8) Ueber die cognomina auf — *io* von Zahlwörtern gebildet. S. Furlanetto Mus. d' Est. p. 57. Es ist eine Deminutivform nach der Analogie von homuncio, pusio; so auch die cognomina: Rufio, Glabrio, Asellio und dergl. Marini Att. arv. p. 250. — Ueber die cognomina s. Zaccaria Istituz. p. 78. XXV.

9) Zaccaria Istituz. p. 78. XXVI. welcher auf Maffei Mus. Ver. p. CVIII, 2. Hagebuch. Append. ad. Diptych. Bresc. p. CLIX. verweist.

10) Marini Att. arv. p. 323. 331.

11) Z. B. Aulius Vettius *Super* Mus. Ver. 123, 2. Kellermann Vigil. 101. a. 2, 2. Bulletin. archeol. 1839. p. 185. M. Alfius *Tepar*. Mus. Ver. 436, 7. Zaccar. Ist. p. 78. XXIV.

12) Ein solches Verzeichniss gibt Clarac Manuel de l'histoire de l'art. P. I. p. 372—375.

§. 34.

Aus dem bisher über die römischen Namen Gesagten erhellt, dass das nomen gentilicium und der Regel nach auch die cognomina die bleibenden und den verschiedenen Individuen derselben Familie gemeinschaftlichen Namen waren, und dass bei jedem neugebornen Mitgliede der Familie es sich nur um die Bestimmung des zu gebenden praenomen (entsprechend unserm Taufnamen) handelte. Ueber den Zeitpunkt, wann diese Namengebung statt fand, sind die Berichte verschieden. Nach der Angabe des Grammatikers Festus und Plutarch's geschah diese Namengebung bei Knaben am neunten Tage, bei Mädchen am achten Tage nach ihrer Geburt (dies lustricus). [1] Für eine solche frühe Namengebung spricht die Natur der Sache, da bei einer Familie mit mehreren Kindern schon das Bedürfniss der Unterscheidung dazu führte. Auch finden sich nicht wenige Inschriften, wo Kinder in sehr zartem Alter mit Vornamen erscheinen. [2] Nach einer Angabe dagegen in dem Fragmente des Valerius, wobei

sich derselbe auf das Zeugniss des Pontifex Maximus Q. Scaevola beruft, sollen die Vornammen den Knaben erst bei der Annahme der toga virilis und den Mädchen erst bei ihrer Verheirathung gegeben worden seyn. Auch finden sich Kinder genannt auf Inschriften ohne Vornamen nur mit dem nomen und cognomen.[3]) Dieser Zwiespalt, wenn überhaupt die Stelle bei Valerius nicht auf einem Irrthum beruht, scheint sich dadurch erklären zu lassen, dass hierin, wenigstens zu gewissen Zeiten, kein fester und allgemein übereinstimmender Gebrauch war. In der Regel erhielt der älteste Sohn den Vornammen des Vaters. Nach einer Angabe des Dio Cassius soll dieses sogar durch einen Senatsbeschluss (240 a. Ch.) gesetzlich bestimmt worden seyn.[4]) Die andern Söhne erhielten andre Vornamen, je nach dem Herkommen in der Familie oder nach dem Willen der Eltern bestimmt. Zuweilen hatten aber auch mehrere Brüder denselben Vornamen. In diesem Falle wurden sie durch den Beisatz maior und minor unterschieden; so wie in dem gleichen Falle Vater und Sohn durch pater und filius, pater und iunior, maior und minor, senior und iunior.[5]) Die filii spurii und filiae spuriae, d. i. alle Kinder, welche nicht in einer rechtlich vollständig legitimen Ehe (in einem matrimonium iniustum) gezeugt waren, erhielten in der Regel ihren Namen von dem Namen der Mutter; doch kommen auch illegitime Kinder mit dem Namen des Vaters vor, was namentlich der Fall war, wenn ein solches Kind, im Sklavenstande geboren, von dem Vater freigelassen wurde.[6]) Bei Adoptivsöhnen[7]) geschah die Namengebung im Allgemeinen so, dass der Adoptivsohn den Namen des Adoptivvaters annahm, diesem neuen Namen einen Theil aus seinem frühern Namen unverändert oder mit gewissen Veränderungen beifügte. Die gewöhnlichste Art bestand darin, dass der Adoptirte den vollständigen Namen des Adoptivvaters annahm, dazu aber noch ein aus seinem angebornen nomen gentilicium auf —*anus* gebildetes cognomen hinzufügte. So nannten sich die beiden Söhne des *L. Aemilius Paulus*, von denen der eine von *Q. Fabius Maximus*, der andre von *P. Cornelius Scipio* adoptirt wurde, der erste *Q. Fabius Maximus Aemilianus*, der zweite *P. Cornelius Scipio Aemilianus.* Eine andre Weise bestand darin, dass der Adoptirte zu dem ganzen Namen des Adoptirenden sein angebornes cognomen an letzter Stelle hinzusetzte. So hiess z. B. *P. Cornelius Scipio Nasica* von *Q. Caecilius Metellus Pius* adoptirt: *Q. Caecilius Metellus Pius Scipio;* ferner *L. Junius Brutus* von *Q. Servilius Caepio* adoptirt hiess: *Q. Servilius Caepio Brutus.* Ausnahmsweise kommt es auch vor, dass in diesem Falle das angeborne cognomen des Adoptivsohnes vor das cognomen des Adoptivvaters gesetzt wird, wie z. B. bei einem *P. Aelius Antipater Marcellus* dem leiblichen Sohne des *P. Aelius Antipater* adoptirt von *P. Aelius Marcellus.*[8]) Andre Arten der Namengebung bei Adoptivsöhnen sind noch folgende. Der Name des Adoptivsohnes enthält das praenomen und nomen des Adoptivvaters ohne dessen cognomen, aber mit Hinzufügung des cognomen

auf *—anus* aus seinem angebornen nomen gentilicium gebildet und seines angebornen cognomen. So hiess *T. Pomponius Atticus*, nachdem er von *Q. Caecilius* adoptirt war, *Q. Caecilius Pomponianus Atticus.* [9]) Das angeborne cognomen wird mit einiger Veränderung dem vollständigen Namen des Adoptivvaters beigesetzt: so hiess *M. Claudius Marcellus* von *P. Cornelius Lentulus* adoptirt: *P. Cornelius Lentulus Marcellinus.* In der Kaiserzeit wurde der Name des Adoptivsohnes zuweilen auch so gebildet, dass das angeborne nomen gentilicium unverändert neben das nomen gentilicium des Adoptivvaters gesetzt wurde, wie bei dem jüngern Plinius, dessen Geschlechtsname *Caecilius* war und welcher von seinem Oheim mütterlicher Seite *C. Plinius Secundus* adoptirt, dann hiess: *C. Plinius Caecilius Secundus.* Ausser dem angebornen nomen gentilicium des Adoptivsohnes wurde auch noch das angeborne cognomen dem Namen des Adoptivvaters beigesetzt. So hiess *T. Aurelius Antoninus*, von dem Kaiser *Hadrianus* adopirt: *T. Aelius Aurelius Hadrianus Antonius.* Ausser den bisher aufgezählten sechs Arten der Namengebung bei Adoptivsöhnen kommt es nicht selten vor, dass der Adoptirte lediglich den Namen des Adoptivvaters führt ohne alle Veränderung und ohne irgend eine Beifügung aus seinem angebornen Namen. Daher erklärt es sich, wenn auf Inschriften Vater und Sohn, oder zwei Brüder ganz verschiedene Namen führen. [10]) Bei Pflegsöhnen (alumni) findet man je nach der Verschiedenheit des Standes und der Verhältnisse theils solche Namen, welche mit dem Namen des Pflegevaters oder der Pflegemutter übereinstimmen, theils davon ganz verschieden sind und im letzten Falle wieder entweder Namen von Freigebornen, welche ihren angebornen Familiennamen beibehielten oder Sklavennamen bei wirklichen Sklavenkindern, welche alumni ihres Herrn waren, oder bei Findelkindern, welche als Sklaven aufgenommen und auferzogen wurden. [11])

Die Namengebung bei solchen römischen Bürgern, welchen das Bürgerrecht nicht durch Geburt zukam, sondern durch eine besondre Verleihung zu Theil wurde, war analog der Namengebung bei Adoptionen. Der Neubürger nahm in der Regel den Vornamen und Geschlechtsnamen desjenigen an, durch dessen Verwendung oder Protection er das Bürgerrecht erhalten hatte, oder welchem er bei dieser Veranlassung eine Aufmerksamkeit erzeigen wollte; dabei behielt er ihren frühern Namen als hinzugefügtes cognomen bei. Als Beispiele können gelten *C. Valerius Caburrus*, welcher durch *C. Valerius Flaccus* das römische Bürgerrecht erhalten hatte, und *C. Avianius Philoxenus*, welcher durch Ciceros Verwendung von Julius Caesar das Bürgerrecht erhielt und sich nach dem mit ihm befreundeten *Flaccus Avianus* benannte. [12]) In andern Fällen nahm der neue Bürger nur den Namen seines Beschützers oder Freundes an ohne irgend einen Beisatz aus seinem frühern Namen, wie *Demetrius Megas*, welcher durch *P. Cornelius Dolabella* das Bürgerrecht erhielt und sich dann *P. Cornelius* nannte. [13]) Aus diesem

Umstande erklärt sich das häufige Vorkommen von Soldatennamen nach dem Familiennamen der Kaiser. Wenn jedoch der durch besondre Verleihung mit dem Bürgerrecht versehene nicht ein Grieche oder sonst ein Ausländer mit einer von der römischen Art abweichenden Namensbezeichnung war, sondern schon vorher einen Namen nach römischer Sitte führte, so behielt er diesen Namen ohne Aenderung bei. So *Cornelius Balbus Gaditanus*, welcher durch Pompeius und *M. Annius Appius*, welcher durch *C. Marius* römischer Bürger geworden war. [14])

1) Festus s. v. Lustrici die sinfantium appellantur puellarum octavus, puerorum nonus; quia his lustrantur atque eis nomina imponuntur. Plutarch. Quaestion. rom. CII. τῶν μὲν παίδων τοῖς μὲν ἄρρεσιν ἐνναταίοις, τοῖς δὲ θήλεσιν ὀγδοαίοις τὰ ὀνόματα τίθενται.

2) Orell. 2708 seqq. Orsato Marmi erud. p. 32. Mus. Veron. p. 247, 3. 255, 9. 264, 2. 365, 9. u. A. Eine grosse Anzahl solcher Falle aus Inschriften aus der Stadt Rom stellt zusammen Ios. Castalio in d. Commentarius De antiquis puerorum praenominibus in Graev. Thes. Tom. IV. p. 1071—1080.

3) Mus. Veron. p. 260, 3. 301, 9. 308, 9.

4) Dion. Cass. fragment. bei Mai Nov. collect. scriptor. veter. T. II. p. 541. (von Furlanetto Lapid. Patav. p. 151. angegeben).

5) Fabrett. p. 370, 138. 371, 144. 148, 149. Orell. 2762. 2764. Furlanet. Lapid. Patav. p. 214.

6) Grut 786, 9. Fabret. p. 16. Cannegieter De nominum rat. cap. V. p. 19. De nominibus filiorum spuriorum. So z. B. P. Varius Pastor der Sohn der freien Mutter Varia und eines Sklaven Hyginus. Die filia spuria des Sklaven Ursio und der freien Mutter Caecilia Primigenia hiess: Caecilia Saturnina. Illegitime Kinder mit dem Namen des Vaters Murator. 94, 9. 546, 2. Gruter. 12, 2. 86, 5.

7) Ueber die Namen der Adoptivsöhne. S. Sigon. l. l. p 967. Panvin. l. l. p. 1049. Zaccaria Istit. p. 89. XXXVII. Cannegieter De mutat. nomin. rat. Cap. IV. p. 13.

8) Maffei Mus. Veron. p. 242, 3.

9) Cic. ad Attic. III. 20. wo er ihn wegen dieser Adoption beglückwünschte; sonst wird in dieser Correspondenz der Name Caecilius meistens ignorirt, woraus hervorgeht, dass die altere Sitte hinsichtlich der Namen der Adoptivsohne damals schon nicht mehr so fest stand. Cannegieter l. l. p. 14. Vergl. ebendas. den Namen des Octavius nach der Adoption durch Julius Caesar.

10) Darauf macht aufmerksam. Zaccaria Istit. p. 91. XXXVIII. und führt als Beispiele an Gruter. p. 684, 13. wo der Sohn A. Fulvius Celer heisst (nach seinem Adoptivvater) und der (leibliche) Vater L. Oppius Valerianus. Ibid. 817, 5. 819, 9. Maffei Mus. Veron. p. 157, 7. Brüder von ganz verschiedenen Namen bei Gruter. 591, 8. Murat. p. 902, 1. (T. Flavius Cerealis und P. Junius Frontinus). Vergl. Cannegieter De mutat. nomin. rat. p. 11. Hagenbuch. Epist. epigraph. p. 238. Aus einem Adoptionsverhaltniss wird es auch zu erklären sein, dass in einer Inschrift auf dem Theater zu Falerone der Vater L. Quidalicius Celer heisst, der Sohn C. Octavius Celer als adoptirt von einem C. Octavius, wobei er nach einer gewöhnlichen Sitte das frühere cognomen beibehielt. In den Annal. archeolog. 1839. p. 33. wird diese Aenderung des Geschlechtsname aus einem Verhaltnisse der Clientel zwischen dem Sohne des Quidalicius und einem Mitgliede der gens Octavia erklart. Aber die Clienten nahmen nicht die Namen ihrer Patrone an. Orel. 3060. 3061. und das. Hagenbuch.

11) So heisst ein Pflegevater T. Aelius Saturnius, sein Pflegesohn Sardonyx. Orell. 2795. ein Pflegevater L. Caninius Felix, sein Pflegesohn Q. Tedius Gallus. Orell. 2800. Andrerseits mit Uebereinstimmung der Namen heisst ein Pflegevater L. Luccius Ummidius, der Pflegesohn L. Luccius Hibernus, wobei noch bemerkenswerth ist, dass beide zwei verschiedenen Tribus angehören.

Orel. 2797. Ueber die Namengebung der alumni und alumnae. S. Zaccaria Istit. p. 96. XL.

12) Caesar. Bell. Gall. I, 47. — Cic. Epist. XIII, 35. Ueber die Namengebung solcher Neubürger überhaupt. S. Panvin. l. l. p. 1053. Fabrett p. 439. Cannegieter De mut. nomin. rat. cap. VI. p. 25 seqq. Zaccaria Istit. p. 103. XLV. Marini Att. arv. p. 481. 510. 528. 723. 777.

13) Cic. Epist. famil. XIII, 36.

14) Zaccaria l. l.

§. 35.

Alles was bisher von den männlichen römischen Namen freigeborner Individuen gesagt worden ist, gilt von der Zeit der Republik und von dem ersten Anfange der Kaiserzeit. Von diesem letztern Zeitpunkte an begann jedoch eine Veränderung in dem Gebrauche der Namen, wodurch man sich im Laufe der Zeit immer mehr von der früher fest stehenden Sitte der römischen Namengebung entfernte. [1]) Dazu war der Weg geöffnet seit die alte Bedeutung und Verfassung der gentes abkam; das Zuströmen von freigelassenen Sklaven und von Fremden in die Zahl der Bürger und das Aufhören der alten Sitte auch in andern Kreisen des Lebens beförderte diese Veränderung. Das Charakteristische derselben besteht im Allgemeinen vornehmlich in diesen beiden Eigenthümlichkeiten: Willkürlichkeit in der Stellung und Bedeutung der drei Namen (praenomen, nomen, cognomen), so dass jetzt praenomina als cognomina, cognomina als praenomina und nomina gentilicia statt beider, der praenomina und cognomina, gebraucht wurden und Häufung einer grössern Anzahl von Namen zur Bezeichnung einer Person. Einzelne Abweichungen von der regelmässigen Stellung der drei Namen kommen zwar auch schon in jener frühern Zeit vor, jedoch ohne im übrigen die feststehende Regel aufzuheben. Zuweilen findet sich nämlich das praenomen dem nomen nachgesetzt, wie: *Manlius Cneus, Attius Tullus.* [2]) Zuweilen findet sich das cognomen dem nomen vorausgesetzt, wie *Calvus Licinius* bei Cicero, *Paulus Aemilius* bei Livius. Ueberdiess ist zu bemerken, dass man ausser den Fällen, wo urkundliche Genauigkeit oder eine gewisse Feierlichkeit oder Höflichkeit nicht den Gebrauch des vollständigen dreitheiligen Namens nöthig machten, in der vertraulichen Anrede das praenomen allein anwendete und in andern Fällen namentlich auch in Briefen das praenomen mit dem cognomen oder auch cognomen allein, beides ohne das nomen gentilicium, [3]) welcher letztere Umstand in Verbindung mit andern Gründen das spätere Hervortreten des cognomen vorbereitete.

Im Einzelnen gingen in der Kaiserzeit mit den römischen Männernamen hauptsächlich folgende Veränderungen vor.

1) Hinsichtlich des *praenomen:* man liess das praenomen aus wie: *Julius Felix Campanianus* (Gruter. 177, 6); *Anicius Paulinus Junio* (Ibid. 353, 4). Man setzte statt dessen das cognomen vor das nomen, wie z. B. *Gallus Asinius.* In diesem letztern Falle

liess man, wenn der Gesammtname zwei cognomina hatte, das zweite cognomen stehen nach dem nomen, oder warf es weg. So wird aus dem vollständigen Namen *T. Statilius Sisenna Taurus* (Consul 769 u. c.) bei Tacitus: *Sisenna Statilius Taurus* und *Sisenna Statilius* bei Cassiodor.[4]) Man führte, besonders seit den Antoninen, mehrere praenomina durch Verbindung zweier Namen zu einem, wodurch zuweilen der Irrthum veranlasst worden ist, dass man mehrere Personen annahm wo nur von einer Person die Rede ist, wie z. B. bei dem Namen: *L. Pompeius Vopiscus C. Arruntius Catellus Celer.*[5]) Man gebrauchte die frühern Vornamen *Marcus, Quintus, Sextus, Titus* als cognomina z. B. *C. Atilius Marcus*; *T. Manlius Quintus*; *L. Caecilius Sextus; M. Ulpius Titus.*[6]) Man setzte das nomen gentilicium vor das praenomen.[7])

2) Hinsichtlich des *nomen gentilicium*: es kam die Sitte auf, zwei Geschlechtsnamen zu führen, wie: Roscius Caelius; Fulvius Aurelius;[8]) so dass in der spätern Zeit nicht leicht ein Mann von Rang genannt wird, welcher nicht zwei Geschlechtsnamen führte. Später zeigen sich drei und vier nomina gentilicia in einem Namen ausser mehreren cognomina, wie: *Marcus Messius Rusticus Aemilius Papus Arius Proculus Julius Celsus*, ein Mann welcher unter Hadrian mehrere Militär- und Civilämter bekleidete.[9]) Die Beibehaltung des gemeinschaftlichen Geschlechtnamen bei Individuen derselben Familie hört auf. So kommt z. B. vor *Rufius Praetextatus Postumianus* als Sohn des *Flavius Avitus Marinianus;* ferner *Q. Clodius Hermogenianus Olibrius* als Bruder des *Decimus Clodius Septimius Albinus.*[10]) Gentilnamen, wie *Flavius*, werden als praenomen gebraucht (*Flavius Marcus Ulpius Sabinus.* Grut. 533, 1).

3) Hinsichtlich der *cognomina:* sie sind nicht mehr bleibend und den verschiedenen Individuen derselben Familie gemeinschaftlich, sondern sie sind verschieden und dienen jetzt die einzelnen Individuen derselben Familie zu unterscheiden, wozu früher nur die praenomina dienten. So hiessen des *M. Annaeus Seneca* drei Söhne: *M. Annaeus Novatus*, *L. Annaeus Seneca*, *L. Annaeus Mela.*[11]) Man gebraucht cognomina als praenomina (vergl. oben N. 1). So legte *Drusus* seinen frühern Vornamen *Decimus* ab und gebrauchte das frühere cognomen der Claudischen gens, *Nero*, als praenomen (*Nero Claudius Drusus).*[12]) Dieselbe Person führte drei, vier cognomina, welche entweder zusammen am Ende standen, oder bei vielen gehäuften Namen an verschiedenen Stellen eingeschoben wurden (vergl. oben N. 2).

Bei Adoptionen blieb im Allgemeinen die frühere Sitte, dass der Adoptirte den Geschlechtsnamen der Familie annahm, in welcher er adoptirt wurde, ohne jedoch wie früher seinem neuen Namen ein aus seinem angebornen Geschlechtsnamen gebildetes cognomen oder ein früher geführtes cognomen beizufügen. Auch trat das nomen gentile des Adoptivvaters mehr zurück und die Adoptivsöhne nannten sich mehr nach dem cognomen des Adoptivvaters. Beispiele

beider Fälle können die unter den Kaisern selbst so häufig vorkommenden Adoptionen geben. So hiess *Tib. Claudius Nero* Stiefsohn des Kaiser Augustus *(C. Julius Caesar Octavianus Augustus)* nach der Adoption: *Tiberius Julius Caesar*. Die Enkel des Augustus von seiner Tochter Julia hiessen *Caius Caesar*, *Lucius Caesar;* ähnlich *Germanicus Caesar* und sein Sohn *Caius Caesar* (Caligula). Doch herrschten bald in der Namengebung der Adoptivsöhne gerade in der kaiserlichen Familie mancherlei Abweichungen von der frühern Sitte und freie Willkür. [13]) In manchen Fällen findet sich der ganze Namen des Adoptivvaters dem frühern Familiennamen des Adoptivsohnes beigefügt, was für einen der Gründe der vielen Namen eines und desselben Individuums in der spätern Zeit gehalten wird. [14])

Die Sitte, dass diejenigen, welche das römische Bürgerrecht erhielten, den Namen dessen sich beilegten, welchem sie bei dieser Gelegenheit ihre Dankbarkeit und Verehrung bezeigen wollten, blieb auch in der Kaiserzeit. So nannte sich z. B. ein gewisser *Lithophorus*, welcher von *M. Aurelius Commodus* das Bürgerrecht erhalten hatte: *M. Aurelius Lithophorus*. [15]) Nachdem unter Caracalla alle römischen Staatsangehörigen das römische Bürgerrecht erhielten, legten sich die durch diese Massregel geschaffenen Bürger nach beliebiger Willkür römische Namen bei. Diese freie Wahl eines Namens konnte um so eher statt finden, da in der spätern Zeit überhaupt in der Namengebung keine feste Sitte mehr war und der willkürliche Wechsel der Namen auch durch keine gesetzliche Formen beschränkt war. [16])

1) Cannegieter De mutata nominum romanor. ratione. Lugd. Batav. 1774. 4. Zaccaria Istituz. II, 1. §. VI. p. 404 ff.

2) Marini Att. arv. p. 103.

3) Ueber den Gebrauch des cognomen geben die Ueberschriften der ciceronianischen Briefe Beispiele: Cicero Attico S. Cicero Bruto S. und dergl. Eine solche Auslassung des praenomen galt für vertraulich und freundschaftlich. Vergl. Cic. Epist. famil. VII, 32.

4) Andre Beispiele: Optatus Cassius. Mus. Ver. p. 380. Politicus Publius. Marmor. Taurinens. Tom. II. p. 144. Hagenbuch Epitol. epigraph. p. 449. Marini Att. arv. 43. 87. 141. Borghesi Nuov. framment. di fasti capitol. p. 47. Dadurch erscheinen überhaupt Namen, welche früher cognomina waren nunmehr als praenomina: so Nero früher cognomen als Vornamen des Drusus (Fabrett. p. 26.), Magnus, früher nur cognomen, in den Namen Magnus Enodius, Magnus Maximus u. A.

5) Orell. 2729, welcher auf Marini Att. arv. p. 234. 354. 677. verweist.

6) Tacit. Hist. I, 60 und 79. Cannegieter l. l. p. 8.

7) Marini Att. arv. p. 116. not. 58.

8) Grut. 859, 6. 878, 4. Murator. 1778, 10. Grut. 532, 1.; viele andre Beispiele bei Cannegieter l. l. p. 7.

9) Orell. 2760. 2759. 2761. Weitere Beispiele dieser Polyonymie in der Kaiserzeit gibt Marini Att. arv. p. 149. 152. b. 156. 163. 736. Vermiglioli Iscr. Perug. II. 296. Mit dieser spätern römischen Sitte mögen die vielfache Zusammensetzungen mancher ältern spanischen Namen zusammenhängen, so wie die Häufung von vielen Taufnamen bei Kindern vornehmer und fürstlicher Familien.

10) Zaccaria Ist. p. 108. LI.

11) Andre Beispiele bei Morcel. Stil. CXXVIII. p. 95. Furlanetto Mus. Est. p. 72. Letzterer glaubt die Veranlassung zu diesem Wechsel der cognomina

seyen die zahlreichen Freilassungen gewesen, wodurch oft sehr viele Freigelassene desselben Herrn das gleiche cognomen erhielten.

12) Sueton. Claud. c. 1. Andre Beispiele bei Cannegieter l. l. p. 7.

13) Cannegieter l. l. p. 17. Für diese Namen der Kaiser sind vorzugsweise ihre Münzen zu vergleichen.

14) Wesseling Observatt. p. 236.

15) Fabrett. p. 439, 33.

16) Cod. Iust. IX, 25. *Tit. De mutatione nominis.* Constitution des K. Diocletianus: Sicut initio nominis, cognominis, praenominis recognoscendi singulos impositio privatis libera est, ita horum mutatio innocentibus periculosa non est. Mutare itaque nomen vel praenomen sive cognomen sine aliqua fraude licito iure, si liber es secundum ea quae saepe statuta sunt, minime prohiberis nullo ex hoc praeiudicio futuro. Noch Kaiser Claudius hatte den Personen peregrinae conditionis die Führung römischer nomina gentilitia förmlich verboten. Sueton. Claud. cap. 25.

§. 36.

Hinsichtlich der Namen der unverheiratheten Töchter und verheiratheten Frauen fanden im Allgemeinen folgende Gebrauchsweisen statt. Die allgemeinste Regel in der classischen Zeit bestand darin, dass die Töchter das nomen gentilicium des Vaters führten; so z. B. *Tullia* die Tochter des *M. Tullius Cicero.* Waren mehrere Töchter in der Familie, so wurden sie durch die Prädicate *maior*, *minor* und durch die Zahlwörter unterschieden (Prima, Secunda, Tertia u. s. w.), welche letztere dann sowohl vor als nach dem Geschlechtsnamen gesetzt vorkommen. Die weiblichen Namen, welche von Geschlechtsnamen hergeleitet sind, so wie die von Zahlwörtern besonders kommen nicht selten in der Form von Deminutiven vor; wie: *Agrippina, Priscilla, Primilla, Primina* und dgl. [1]) Statt des nomen gentilicium des Vater findet man zuweilen das nomen gentilicium der Mutter als den von den Töchtern geführten Namen. [2]) Man erklärt diesen Umstand durch die Annahme, solche Töchter seyen von einem Milgliede der Familie der Mutter adoptirt worden und führten diesen ihren Namen als Adoptivtöchter. Von der Zeit an als überhaupt mit den Personennamen so manche Veränderungen vorgingen, kommen Namen von Töchtern mit zwei nomina gentilicia vor, wobei der Geschlechtsname des Vaters und der Geschlechtsname der Mutter mit einander verbunden sind; wie: *Accia Fabulla*, die Tochter des *M. Fabius* und der *Accia*; aber auch in andern Fällen. [3]) Ausser den Namen von Töchtern, bestehend aus dem nomen gentilicium der Eltern, kommen auch solche Namen vor mit Beifügung eines cognomen; hergenommen von dem Namen des Vater und dann öfters in der Form des Deminutivs (wie *Iulia Basilla*, Tochter des *L. Iulius Bassus)* oder von dem Namen der Mutter (wie *Clodia Hilaritas*, Tochter des *Clodius Chrysanctus* und der *Antonia Hilaritas.* [4]) Bemerkenswerth sind mehrere sonst männliche cognomina weiblicher Personen, wie *Cassia Mus*, *Mucia Antiochus*, *Clodia Optatus* und dgl. [5]) Ob die weiblichen Personen überhaupt, Töchter und verheirathete Frauen, ausser dem Geschlechtsnamen auch Vornamen

führten, darüber ist früher mehrfach gestritten worden.[6] Die Gründe gegen die Annahme von praenomina bei weiblichen Namen liegen im Allgemeinen darin, dass bei den Schriftstellern der classischen Zeit weibliche Personen in der Regel nur mit dem nomen gentilicium und ohne Vornamen genannt zu werden pflegen, und dass sie auch so auf vielen Inschriften erscheinen. Bei der unbedingten Annahme dieser Ansicht, müsste man aber annehmen, dass die vielen andern Inschriften, auf welchen weibliche Namen mit Vornamen vorkommen, deren nicht wenige sind, alle hierin falsch gelesen, falsch erklärt oder verfälscht seyen. Jedoch auch nach einer strengen Kritik, wie sie Orelli angestellt hat, bleibt immer noch eine Anzahl von weiblichen praenomina gesichert.[7] Dazu kommen noch ausdrückliche Zeugnisse bei *Terentius Varro*, *Festus*, *Valerius*, *Plutarch*, welche für den Gebrauch weiblicher praenomina sprechen.[8] Diese Verschiedenheit in den Quellen selbst lässt sich in folgender Weise erklären. In der ganz alten Zeit kamen Vornaman auch bei weiblichen Namen vor. In der Zeit der classischen Schriftsteller sowie auch noch eine Zeit lang während der Periode der Kaiser herrschte die Uebung vor bei den weiblichen Namen kein praenomen anzuwenden. In der spätern Kaiserzeit, wo überhaupt Häufung von Namen Sitte war, kamen weibliche Vornamen wieder auf, sowie dann auch Frauennamen mit mehreren cognomina vorkommen.[9] Es waren jedoch nicht alle männliche Vornamen auch in weiblicher Form im Gebrauch, sondern nur ein Theil derselben,[10] namentlich folgende:

A. *Aula;* zweifelhaft.

AP. *Appia;* zweifelhaft.

C. (Ͻ. K.) *Caia.* In dem bei den Namen der Freigelassenen so oft vorkommenden Zusatz Ͻ. L. ist *Caia* in dem allgemeinen Sinne von *Frau Hausfrau*, zu nehmen.[11] Ueber die Umkehrung von C und T. Vergl. oben §. 21. S. 57.

CN. *Cnea.*

L. *Lucia* von Orelli angezweifelt, aber durch unverdächtige Inschriften bei Fabrett. p. 31. gesichert.

P. *Publia.*

Q. *Quinta;* hievon gilt das bei L. Bemerkte.

SEXT. *Sexta.* Fabrett. p. 31.

T. (⅃.) *Tita.*

TI. *Tiberia;* zweifelhaft.

Die Namengebung bei Adoptiv- und Pflegetöchtern folgt der Analogie der Adoptiv- und Pflegesöhne.

Verheirathete Frauen pflegten ihren frühern Familiennamen fortzuführen. Dazu wird aber häufig der Namen ihres Mannes in dem Genitiv auf Inschriften beigesetzt gefunden und zwar der Genitiv allein, wie *Caecilia Metella Crassi*; *Navoleia Procula Labeonis*, oder mit C. CON. *(coniux).*[12] Zuweilen führen Frauen, welche auf Inschriften genannt sind, dasselben nomen gentilicium wie ihre Männer.[13] Diese Erscheinung beruht aber nicht auf einer allgemeinen Sitte, wornach die Frauen wie bei uns der Fall ist die Namen ihrer Männer angenommen hätten, sondern auf einzelnen besondern Gründen und Veranlassungen. Eben so wenig ist diese Namensgleichheit an sich ein Beweis, dass bei der Ehe eine Frau in manum conventio

stattgefunden habe.[14]) Zu den Gründen dieser Namensgleichheit gehören nämlich folgende fünf Fälle: 1) wenn Mann und Frau Freigelassene eines und desselben Herrn waren oder wenn die Frau die Freigelassene ihres Mannes war, in welchen beiden Fällen der Name des freilassenden Patrones anzunehmen war; 2) wenn beide Eheleute verwandt waren und daher den gleichen Gentilnamen führten; 3) wenn die Ehefrau von dem Mannn adoptirt wurde, so wie Livia August's Gemahlin nach der Adoption durch denselben den Namen Iulia führte; 4) wenn beide Eheleute oder einer von beiden vorher Peregrinen durch eine und dieselbe Person das römische Bürgerrecht erlangt hatten, deren Namen sie dann der bestehenden Sitte gemäss annehmen; 5) die Gleichheit des nomen gentilitium beider Eheleute konnte auch ganz zufällig seyn, besonders in der spätern Zeit wo die Namengebung so willkürlich und zufällig war.[15])

1) Morcelli Stil. II. p. 97. 107.

2) So eine Iulia Paterna, deren Mutter Iulia Paterna und deren Vater T. Ogius Paullinianus heisst. Zaccaria Istit. II, 1. §. XVI. p. 68. Hagenbuch. Epist. epigr. p. 260.

3) Marmor. Pisaurens. n. 58. Cannegieter mutat. nom. ratio p. 8. führt noch an: Ennia Naevia, Iunia Claudilla. Sueton. Calig. e. 12. 25. Flavia Domitilla Sueton. Otho c. 1. u. A.

4) Zaccaria l. l. §. XXXI. p. 83. Bulletin. archeolog. 1844. p. 90. Andre Beispiele bei Fabrett. p. 172.

5) Mariai Att. arv. p. 331. Orel. 2745.

6) S. darüber Zaccaria Ist. p. 77. §. XXIII. Forcellini Lexicon. s. v. *Praenomen*. Gegen die praenomina bei weiblichen Namen erklart sich Castalio adversus feminarum praenominum assertores disputatio. in Graev. Thesaru. antiq. rom. T. IV. p. 1057 seqq. Für dieselben Sigon. De nominib. p. 966. Petr. Servii Miscellanea. cap. V—VIII. abgedruckt in Graev. Thesaur. T. IV Praefat. Walch. Marmora Strozzian. p. 47 seqq. Zaccaria l. l.

7) Ein Verzeichniss weiblicher praenomina auf Inschriften gibt Scaliger in dem Index Gruter. XIX. De iis quae ad grammaticam pertinent s. v. *praenomen*. Dieses Verzeichniss unterwirft Orell. 2730—2744. einer kritischen Sichtung; vorher hatte Fabretti Inscr. p. 30—35. Aehnliches unternommen, was von Orelli nicht bemerkt wird.

8) Varro De ling. lat. VIII, 38. Festus. s. v. Praenominibus feminas usas testimonio sunt Caecilia et Tarrantia, quae ambae Caiae solitae sunt appellari; pari modo Lucia et Tita. Valerius De nominib. (Valer. Maxim. lib. X.) Antiquarum mulierum in frequenti usu praenomina fuerunt Rutilla, Caesella, Rodocilla, Murcula (alii Mutrulla), Burra a colore dicta; item praenomina, quae a viris tracta sunt ut Caia, Luccia, Publia, Mania (al. Numeria). Hiezu macht jedoch Cannegieter De mut. rat. p. 3. und 95. darauf aufmerksam, dass die zuerst hier genannten Namen Rutilla etc. vielmehr cognomina und nicht praenomina sind; überdiess Rodocilla und Murcula wahrscheinlich aus Lustspielen des Afranius. Cf. Plutarch. in Mario. cap. I. Quaest rom. CII.

9) So stellen die Sache dar Panvin. De nominib. p. 1054. Spanheim Praest. Numism. Diss. X. p. 41. auch Walch. l. l., welchen Zaccaria l. l. beistimmt und Morcell. Stil. I. p. 15.

10) Varro Ling. lat. l. l. Non quia Marcus et Numerius dicitur, ideirco Marcam et Numeriam dici. Ueber Marca und Numeria. S. Orell. 2730. Vol. II. p. 373.

11) Fabrett. p. 30. Cannegiter De mut. nomin. rat. p. 87. Walch ad Gorii Xen. p. 47. Orell. 2743.

12) Fabret. p. 57—59.

13) Reines. Inscr. p. 42. glaubt, dass in solchen Fällen die Frauen bei der Verheirathung und durch dieselbe das nomen gentilicium des Mannes erhalten hätten. Dagegen spricht sich schon Fabretti aus p. 117. und zeigt, dass diese Namensgleichheit in solchen Fällen auf andern Gründen beruhe. Genau und vollständig handelt von dem Namen der verheiratheten Frauen Cannegieter De mut. nomin. rat. cap. XV. De nominibus uxorum p. 80—110, welchem wir hier folgen. Ueber die gleichen Geschlechtsnamen der Ehefrauen und Ehemänner führt Orell. 2751. ausser Reines. und Fabrett. noch an Marini Iscriz. Alb. p. 112. Christ Noctes academicae p. 276. S. noch Hagenbuch Epist. epigraph. p. 53.

14) Diese Ansicht stellt Grupen De uxore rom. p. 102. auf und nach ihm Heinecc. Antiq. rom. I, 10, 6. p. 150. Ed. Haubold, widerlegt von Cannegieter l. l. p. 109. und Orell. 2751.

15) Diese Fälle zählt auf und begründet mit Beispielen Cannegieter l. l. p. 81. 100.

§. 37.

Zu der urkundlich genauen und vollständigen Namengebung freigeborner Personen und römischer Bürger gehört: 1) die Angabe der Abstammung; 2) die Angabe der Tribus. In manchen Fällen ist auch 3) die Angabe des Geburtsortes beigefügt. Von diesen dreierlei Zusätzen zu den Namen soll nunmehr gehandelt werden.

1) Die Angabe der Abstammung wird in der Regel so gefasst, dass zwischen dem Nomen gentilicium und dem cognomen der betreffenden Person, die Bezeichnung des Vaters durch dessen praenomen im genitivo mit dem Worte filius, beides in abgekürzter Form, nur mit den Anfangsbuchstaben eingeschaltet wird; wie z. B. *C. Baebius P. F.* (Publii filius) *Atticus; M. Bassaeus M. F.* (Marci filius) *Rufus.* Wenn die betreffende Person, deren Vater auf diese Weise angegeben werden soll, nicht die drei gewöhnlichen Arten von Namen führt, sondern nur zwei, wie das praenomen und nomen gentilicium ohne cognomen oder das praenomen und cognomen ohne nomen gentilicium, dann wird die Bezeichnung der Abstammung nicht zwischen diesen beiden Namen sondern an das Ende gesetzt, wie: *L. Rufus L. F.* (Hagenbuch. Diptych. Brix. p. 206); *M. Mallius M. F.* (Fabretti p. 342, 728). Selbst wenn der Gesammtname aus drei Namen besteht findet sich zuweilen ausnahmsweise die Bezeichnung der Abstammung ganz am Ende, wie: *L. Annius Valens L. F.* (Murator. p. 729, 2). Statt des Vornamens des Vaters, wie regelmässig geschieht, wird auch bisweilen das cognomen desselben bei der Bezeichnung der Abstammung genommen, wie: Genitius Solitus Soliti F. (Mus. Veron. p. 180, 3). Dieses geschah namentlich in jener Zeit als das cognomen vorzugsweise zur Bezeichnung des Individuums gebraucht wurde und so die Stelle des praenomen vertrat. [1]) Ausser der Bezeichnung des Vaters kommt zuweilen noch hinzu in derselben Form die Angabe des Grossvaters durch N. oder NEP. (nepos) und eine noch weiter hinaufsteigende Ascendenz (Pronepos, Abnepos, Adnepos, abgekürzt oder vollständig geschrieben). Letzteres kommt besonders bei den Namen von Kaisern vor. Es fehlt dasselbe aber auch bei andern Personen nicht gänzlich;

wie Mus. Veron. p. 354. 5: *Q. Gavio Q. fil. Q. nep. Q. pron. Q. Abn. Q. Adn. Fulvo.* Auch findet sich die Erwähnung des berühmteren Grossvaters ohne Erwähnung des Vaters, wie: *Cn. Asinio, Pollionis et Agrippae nepoti.* [2]) Auch fehlt es nicht ganz an Beispielen, wo die Abstammung nicht in aufsteigender Linie von dem Vater zu den entfernten Ahnen aufgezählt wird, sondern umgekehrt in absteigender Linie von den entfernteren Ahnen anfangend. [3]) — Die Etrusker setzten nach altetruskischer Sitte auch noch in der römischen Periode und auf lateinisch abgefassten Inschriften ausser dem Namen des Vaters noch den Namen der Mutter bei im Genitiv mit dem Worte filius oder gnatus, oder im Ablativ mit natus. [4]) — Zu diesen Bezeichnungen der Abstammung gehört noch endlich die Bezeichnung der unehelichen oder in einer nicht rechtlich vollgiltigen Ehe erzeugten Kinder, welche manchen Namen auf Inschriften beigesetzt wird. Dieses geschieht durch die Beifügung von SP. F. (spurius filius, spuria filia oder auch spurii filius, filia.) [5]) zu dem Namen. Dieser Beisatz kommt namentlich mehrmal vor von den Kindern von Freigelassenen, welche sie schon vor ihrer Freilassung, noch im Sklavenstande erhalten hatten. Auch findet sich zur Bezeichnung desselben Verhältnisses der Beisatz: filius naturalis, filia naturalis dem Namen beigefügt.

1) Cannegieter De inscriptionibus quibusdam Sylloges Muratori. in Dorville Miscellan. observatt. crit. nov. p. 168.

2) Murator. p. 676, 6. Die Inschrift wird wegen dieser Singularität von Maffei Ans crit. p. 432. für unecht gehalten, aber von Zaccaria Ist. p. 117. mit der Bemerkung vertheidigt, dass es nichts Auffallendes habe, wenn in einer inscriptio honoraria wie die vorliegende nur die besonders berühmten Vorfahren mit Uebergehung der andern genannt werden.

3) Grut. p. 369, 2. M. Aufidio Frontoni pronepoti M. Corneli Frontonis ... nepoti Aufidi Victorini. Murator. p. 386, 4. Petronio Probo, nepoti Probiani, filio Probini. Grut. p. 283, 4. Constantino ... divi Claudii nepoti, divi Constanti filio, welche letztere Inschrift jedoch von Maffei Ars crit. p. 216. für unecht gehalten wird.

4) Vecilio Vi. F. et Polliae Abeleo. Henzen in Bulletin. archeolog. 1844. p. 163. — C. Volcacius. C. F. Varus Antigonae gnatus. Orel. 4705. — C. Titius L. F. Mamilla. Orel. 4703. Andre Beispiele bei Vermiglioli Iscriz. Perugin. I. 19. 20. 25. 26.

5) Beispiele bei Orel. 2691—2694. Furlanett. Lapid. Patav. CXL. p. 152. Mus. Este. p. 71. Fabretti p. 260. erklärt die Abkürzung SP. F. Spurii filius veranlasst durch eine Inschrift, worin ihm die Abkürzung vervollständigt scheint: P. Valerius Spurl F. Montanus (Maff. Mus. Vervon, 143, 4), so dass nach einem eigenthümlichen Gebrauch Spurius als Prädicat dem Vater eines Spurii beigelegt erschiene. Diese Erklärung findet ihre Bestätigung durch Festus s. v. *nothum* p. 174. Muller. nothus apud nos Spurio patre natus dicitur. Mommsen Tribus S. 217. Die gewöhnliche Erklärung (spurius filius, spuria filia) wird vertheidigt von Cannegieter Nomin. rat. p. 20. Plutarch. Quaest. rom. CIII. erklärt SP. ursprünglich für *sine patre.* — filia naturalis. Orel. 2690. 2691. filius naturalis. Grut. 434, 4.

§. 38.

2) Der zweite gewöhnlich auf Inschriften vorkommende Zusatz bei Namen von Personen ist die Angabe der **Tribus**, [1]) welcher

sie angehören. Die regelmässige Form hiefür besteht darin, dass der Name der Tribus im Ablativ, in der Regel abgekürzt geschrieben, unmittelbar nach der Bezeichnung der Abstammung gesetzt wird, z. B. *Secundus Claudius Sex. F. Pal.* (Palatina tribu); *M. Cusinius M. F. Vel.* (Velina tribu). Zur richtigen Auffassung und Beurtheilung dieses Zusatzes zu den Namen auf Inschrifteu ist Mehreres zu bemerken. Indem wir hinsichtlich der früheren Geschichte der Tribus und der Darstellung ihrer gesammten Einrichtung auf die Werke über römische Alterthümer und Geschichte verweisen, heben wir daraus hier nur Dasjenige hervor, was für die römische Epigraphik von praktischer Bedeutung ist.

Wir gehen dabei von dem Zeitpunkte aus (513. u. c.), als die früher geringere Zahl der römischen Tribus sich bis auf fünf und dreissig vermehrt hatte, welche Zahl von nun an beibehalten wurde, darunter vier städtische (urbanae): Suburana (Sucusana), Esquilina, Palatina, Collina; die übrigen ländliche (rusticae). Mit dieser demokratischen Eintheilung nach Tribus wurde nachdem sie diese Zahl erreicht hatten, die timokratische Eintheilung nach den Vermögensklassen und Centurien im Interesse des demokratischen Elementes in Verbindung gebracht. Weder das Jahr der Einführung noch die Details dieser Einrichtung sind genau bekannt. Der Zeitpunkt der Einführung fallt zwischen 513 d. St. und dem 536 d. St. wo die neue Einrichtung unzweifelhaft bestand. Die Art der Vereinigung wurde nach einer wahrscheinlichen Vermuthung in folgender Weise vorgenommen.[2]) Die in einem jeden Tribusdistrikt wohnenden Bürger wurden wie vorher nach dem Vermögen censirt und in die Classen eingetheilt; aber die reichern Bürger hatten nicht mehr wie früher eine grössere Zahl von Centurien und daher auch von Stimmen in den Versammlungen der comitia centuriata; sondern von den fünf ersten Vermögensclassen erhielt jede Classe, ohne Rücksicht auf den höhern Census, nur zwei Centurien, eine centuria seniorum und eine centuria iuniorum, so dass man die Centurien auch Halbclassen nennen kann. Darnach begriff also jetzt jede der fünf und dreissig Tribus zehn dieser neuen Centurien (Tribuscenturien, Halbclassen), alle Tribus zusammen die Zahl von drei hundert fünfzig Centurien. Die fünf centuriae iuniorum in einer jeden Classe sowie die fünf centuriae seniorum bildeten zusammen für sich Corporationen, und wo namentlich in der Kaiserzeit Tribus als Gesammtheiten auftreten, geschieht dieses in der Regel als solche Halbtribus der iuniores und seniores, wie z. B. Tribus Sucusana iuniorum; Tribus Esquilina seniorum; Tribus Palatina corpus iuniorum.[3]) Zu dieser Zahl der durch die Reform eingeführten 350 Centurien sind noch hinzu zu zählen die achtzehn Rittercenturien, welche aus der alten Eintheilung beibehalten wurden; ferner einige Zusatzcenturien nach Art der alten Eintheilung für die fabri, für die tubicines, für die accensi velati; endlich bei der Abhaltung der comitia centuriata eine besondre Centurie, welchen die vorher versäumte

Abstimmung noch nachträglich nachzuholen gestattet war (centuria niquis scivit), so dass man approximativ und hypothetisch nach dieser neuen Einrichtung eine Zahl von drei hundert drei und siebenzig Centurien annehmen kann. Die Zuschreibung neu aufgenommener Bürger in eine der fünf und dreissig Tribus, da jeder Bürger einer Tribus angehören musste, geschah nicht blos nach den einzelnen Personen, sondern bei dem Zuwachs des römischen Gebietes, wurden Colonien römischer Bürger und Mumcipien, welche die volle Civität mit politischem Stimmrecht zu Rom erhielten, mit der Gesammtheit ihrer Bürger in eine römische Tribus eingeschrieben. Zur Zeit der Republik sah man dabei darauf, dass die Städte einer Gegend nicht alle zusammen in eine Tribus kamen, weil sie sonst bei der Abstimmung dort einen überwiegenden Einfluss hätten gewinnen können, sondern sie wurden auf verschiedene Tribus vertheilt. In der Kaiserzeit nach dem Aufhören der comitia verliess man diesen Grundsatz. Zur Erklärung und zur Kritik der Inschriften ist es in vielen Fällen von Wichtigkeit zu wissen, welcher Tribus eine Gemeinde des römischen Staatsgebietes angehört. Eine sorgfältige Zusammenstellung der Städte in Italien und der Tribus, zu welchen sie gehören, hat C. L. Grotefend gegeben.[4]) In der römischen Kaiserzeit verloren die Tribus bei dem Aufhören der politischen Rechte des Volke und der Comitien ihre politische Bedeutung; sie bestanden jedoch fort und wurden zu administrativen Zwecken von der Staatsverwaltung benutzt, namentlich bei Truppenaushebung und ganz besonders bei der Vertheilung der Getreide- und Geldspendungen, welche die römischen Stadtbürger überhaupt und insbesondre die ärmern unter denselben als Bürgernutzung zu beziehen hatten. In dieser Zeit war die ganze Gesammtheit der römischen Stadtbürger, welche diese Bezüge erhielten, in fünf und dreissig Tribus eingetheilt (plebs urbana XXXV. tribuum Orell. 3064.), wohl daher, weil bei dem Zuströmen der Bevölkerung aus allen Theilen des Reiches nach der Hauptstadt, daselbst Bürger aus allen Tribus vorhanden waren. Die Beziehung dieser Spenden zu den Tribus wurde so vorwiegend, dass in der Kaiserzeit, die in einer jeden Tribus durch jene Spenden unterstützten Stadtarmen, wofür sie eine ständige Anweisung (tessera) erhielten, welcher Theil der Tribus, dann Tribus (auch Tessera) genannt wurde. Seit Tiberius die Comitien aufgehoben hatte, verloren die Tribus ihre politische Bedeutung und man findet ihre Angabe zwar immer noch beigegeben, doch nicht so allgemein und regelmässig wie früher. Von der Zeit des Septimius Severus und Caracalla an wird die Bezeichnung der Tribus seltener, doch lässt die Fortdauer der Eintheilung nach Tribus und deren Namen sich auf Inschriften nachweisen bis in die Zeit Diocletians.[5])

Nach dieser allgemeinen historischen Notiz über den Bestand der römischen Tribus ist nun noch über ihre Rangordnung unter einander (ordo tribuum) und über ihre innere Organisation Einiges zu bemerken. An und für sich sind die Tribus als auf localer

Eintheilung beruhend dem Range nach einander gleich. Da jedoch diese Eintheilung den Grund und Boden begriff, so mussten die städtischen Tribus ausser den Hauseigenthümern und solchen Bürgern, welche ausserhalb der Stadt begütert waren und darum mit ihrem Grundbesitz in eine Tribus ausserhalb der Stadt eingeschrieben waren, viele Bürger ohne Grundbesitz und von ganz geringem Vermögen (kleine Kaufleute, Handwerker, Taglöhner) in sich begreifen, während die Tribus ausserhalb der Stadt grösstentheils aus Grundbesitzern bestanden. Dieses Verhältniss musste mit der steigenden Bevölkerung der Stadt immer mehr hervortreten. Aus diesem Grunde und nach dem hohen Ansehen, in welchem Grundbesitz und Ackerbau bei den Römern standen, waren die vier tribus urbanae die weniger geachteten, die ein und dreissig tribus rusticae die höher geachteten; bei der Abstimmung in den Comitien wurde dennoch bei den erstern angefangen. Unter den tribus urbanae war nach dem ordo tribuum die Suburana die erste; sie und Palatina die angesehneren; die Esquilina und Collina die geringern. In die Esquilina wurden einmal durch den Censor (584. u. c.) alle Freigelassene, die ohnehin nur den tribus urbanae der Regel nach zugetheilt wurden, eingewiesen. In die Collina kamen in der Regel alle illegtimen Kindern (spurii) bei dem Antritt ihres Bürgerrechtes.[6]) Unter den tribus rusticae war die Romilia die erste, die Arniensis die letzte, eine der ältern Tribus, woraus man sieht, dass die Rangordnung nicht unbedingt von dem Alter der Tribus abhing. Ueber die innere Organisation ist zu unserm Zwecke Folgendes hier anzuführen. Ob die Tribus anfänglich nur die gemeinen Freien begriffen mit Ausschluss der zu den gentes gehörenden patricischen Bürger (nach der Darstellung Niebuhrs) oder ob die Tribus alle in einem Bezirke wohnenden Bürger ohne Unterschied begriff, darüber ist Meinungsverschiedenheit. Letzteres fand jedenfalls statt in der Zeit als die Vereinigung der Classencenturien mit den Tribus vorgenommen war. Die aerarii waren von den Tribus ausgeschlossen; der Censor konnte einen Bürger unter die aerarii versetzen oder auch aus einer dem Range nach angesehneren Tribus in eine geringere (tribu movere). Die Tribus als Distrikt hatten wieder topographische Unterabtheilungen: die tribus urbanae nämlich zerfielen in vici, compita, früher montes; die tribus rusticae in pagi. Die Tribus als Complex von Tribusgenossen (tribules) waren getheilt in Centurien, die Centurien in Decurien. In grössern Tribus gab es noch besondre Corporationen, z. B. in der Sucusana das corpus Iulianum, aus den Freigelassenen der Iulier bestehend.[7]) Die Tribus hatten als eigne Beamte ihrer Corporation Curatoren und Centurionen; ebenso scribae, viatores, accensi. Es werden honorati und immunes wie in andern Collegien genannt und in gleicher Weise bilden alle andern Mitglieder, welche nicht ein solches Amt oder eine Auszeichnung haben, den populus.[8]) Die Tribus haben ihre gemeinschaftlichen Mahlzeiten,

einen gemeinschaftlichen Sitz im Theater, begleiten ihre Tribulen zu Grabe und setzen ihnen Grabmonumente.[9]

1) Wir folgen hiebei der Darstellung bei Mommsen Die römischen Tribus in administrativer Beziehung. Altona 1844. Vergl. dazu die Recension des Buches von Huschke in Richter's und Schneider's Krit. Jahrbüchern für deutsche Rechtswissenschaft. Leipzig 1848. VIII. S. 581 ff.

2) S. die Baseninschriften des dem Vespasian gesetzten Denkmales Smet. L. 3—6. LI. LII. 1. Orell. 740. Smet. L, 5. Grut. 104, 6. Mommsen a. a. O. S. 75. 87.

3) Zimmermann Zeitschrift für Alterthumswissenschaft. 1836. N. 114—118.

4) Von monumentis consularibus mit Bezeichnung der Tribus ist die späteste eine von 262 n. Ch. (Orell. 3100); auch kommt dieselbe Bezeichnung noch vor 282 n. Ch. auf einer Basis des P. Aelius Aelianus. Henzen in Annal. archeolog. 1845. p. 55. Borghesi in Bullet. archeolog. 1834. p. 73.

5) Liv. XLV, 15.

6) Mommsen Tribus S. 100. Anm. 78.

7) Orell. 740. Mommsen Tribus S. 85.

8) Ueber diese Beamten der Tribus. S. Mommsen S. 82. Orell. 3094. 3062. 3096. 3097.

9) Orel. 3094. 3065. Rein in Pauly's Realencyclopädie unter Tribus. Bd. VI. 2. S. 2122.

§. 39.

Wir geben nun in Folgendem ein Verzeichniss der auf römischen Inschriften vorkommenden Tribus, von denen wir die sichern Namen mit fortlaufenden Nummern versehen; die falschen, verdächtigen und unsichern lassen wir ungezählt.[1]

AEL. *Aelia* auf fünf Inschriften vorkommend, von denen zwei das Wort als Tribus haben (Orel. 1790. u. 3065.), zwei andre so, dass damit eher ein Ort in Pannonien Aelia Mursa gemeint zu seyn scheint (Orel. 3066. 3067.).

1) AEM. AIM. AEMI. AEMIL. *Aemilia.*

2) AN. ANI. ANIEN. ANIENS. ANIESIS. *Anniensis.*

AP. *Appia* angeblich auf zwei Inschriften Marenae in Hispan. bei Grut. 909, 11. 12. (e Strada), welche aber wiederholt vorkommen Ib. 1132, 2. Loxae Hispan. ex Pighianis und dort PAP. haben. Darnach wird auch Grut. so zu verbessern seyn. Demnach ist keine tribus Appia anzunehmen.

3) AR. ARN. ARNIEN. ARNIESE. *Arniensis.*

AVG. *Augusta* in einer einzigen Inschrift bei Fabret. 340, 513. Orel. 3067. bei dem Namen eines Soldaten M. Aurelius Marcianus wahrscheinlich verschrieben statt AVR.

AVR. *Aurelia* gleichfalls nur einmal vorkommend auf derselben Inschrift bei Fabretti. Orel. 3069.

4) CAM. CAMIL. CAMILIA. *Camilia.* Orell. 3070. 3675. Renier in Revue archeolog. 1851. VIII. p. 502.

CAMPANA. *Campana* aus der Liste zu streichen, als auf einem Schreibfehler und falscher Lesung zweier Inschriften (Grut. 564, 4. 745, 8.) beruhend. Orel. 3070. 3071. Letztere Inschrift hat nicht, wie Orelli annimmt, in den Marm. Taurin. II. p. 120, 137. CAMP. sondern CAM. und am Ende nur V. P. woraus Pingonius erklärend unanimes posuerunt gemacht hat. Es ist nur von einer Person die Rede C. Monianius Valens und von der Tribus Camilia.

5) CL. CLA. CLAV. CLAVD. CLAVDIA. *Claudia.*

CLVENT. *Cluentia* aus der Liste der Tribus zu streichen, da sie nur auf e i n e r, sehr verdächtigen Inschrift Grut. 548, 9. vorkommt. Orel. 3072.

6) CLV. CRV. CLVST. CRVST. CRVSTVMINA. *Crustumina (Clustumina).* Einigemal von Hagenbuch falsch erklärt als *Clusina*, von welcher Benennung es keine Tribus gab. Orel. 3072, 12.

CLVVIA. aus einer einzigen Inschrift bei Grut. 521, 2. woselbst höchst wahrscheinlich CLV. bei dem Copiren falsch ergänzt worden ist statt CLVSTVMINA; wenn überhaupt die Inschrift echt ist. Orel. 3075.

7) COL. COLLIN. *Collina.* (Roma).

8) COR. CORN. CORNEL. *Cornelia.*

DVM. *Dumia* nur auf drei Inschriften bei Grut. 772, 3. 920, 8. 975, 11. wofür LEM. auf der ersten von Malvasia Marm. Felsin. p. 497. emendirt wird.

9) ESQ. ESQVIL. EXQ. *Esquilina* (Roma).

10) FAB. FABIA. *Fabia.*

11) FAL. *Falerina.*

FL. FLA. FLAVIA. *Flavia* auf mehreren Inschriften bei Namen von Soldaten. Orel. 3075—3079.

12) GA. GAL. *Galeria;* zuweilen CAL. geschrieben Oderic. p. 320.

13) HOR. HORAT. *Horatia.* Orel. 3079, 22.

IVL. *Iulia* auf mehreren Inschriften bei Namen von Soldaten. Orel. 3079, 23.—3082.

LAT. *Latina* auf einer einzigen Inschrift. Grut. 735, 7. wahrscheinlich falsche Lesart statt PAL. Orel. 3083.

14) LEM. LEMON. LEMONIA. *Lemonia.*

15) MAEC. MEC. *Maecia.* Auf einigen Inschriften dafür fehlerhaft NIC. Orel. 3083, 26.

16) MEN. MENEN. *Menenia.* Orel. 3084.

MIN. *Minucia* fälschlich von Einigen angenommen aus Gruter. 440, 1. wo statt MIN. zu lesen ist MEN. (Menenia).

OCR. OCRIC. *Ocriculana* auf fünf Inschriften, wovon drei von Panvinius und Ligorius mitgetheilt; zweifelhaft. Orel. 3084, 28.

17) OVF. O.V.F. OVFEN. auch OEF. OFF. *Oufentina (Ufentina).* Orel. 3084, 29. Oderic. p. 198, 28.

18) PA. PAL. PALAT. PALATINA. *Palatina.*

19) PAP. PAPIR. *Papiria.*

PAP. *Papia;* auf falscher Lesung beruhend statt *Papiria* und aus der Liste der Tribus zu streichen. Hagenbuch. bei Orel. 3090. Vol. II. p. 18.

PINARIA. *Pinaria* kommt auf keiner Inschrift vor. (Scaliger aus Festus.)

PO. POB. S. unten *Publilia.*

20) POL. *Pollia.*

21) POM. POMP. POMPT. PON. PONTINA. *Pomptina.*

POP. wenn nicht falsch gelesen oder geschrieben, steht entweder statt POB. (Publilia) so wie diese Tribus auch griech. ΠΟΠΛΙΛΙΑ vorkommt oder statt PVP. (Pupinia). Der Name *Popillia* kommt auf keiner Inschrift, sondern nur bei Festus s. v. p. 233. Ed. Muller vor, wofür Mommsen Tribus S. 210. emendirt *Poplilia* (Publilia).

22) PVB. PVBL. PVBLIL. auch PO. POB. *Publilia (Poblilia).* PVBLICIA was bei Orelli ohne nähere Angabe des Vorkommens gleichfalls angeführt wird mag auf falscher Lesung oder Schreibung eines C statt eines L beruhen.

23) PVP. PVPIN. PVPINIA. *Pupinia.*

24) QVI. QVIR. QVIRIN. *Quirina.*

25) RO. ROM. *Romilia* auch *Romulia.* Furlanetto Mus. Est. pag. 25. not. 5.

26) SA. SAB. SABBATIN. *Sabatina.*

SABINA. Sabina (Sabinia) von Reines 457. aus einer Ligorianischen Inschrift fälschlisch angenommen.

SAPPINIA. *Sappinia.* Von Livius 31, 2. (P. Aelius Consul.. C. Oppium... per Umbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Boiorum invadere iussit. und 33, 37. (alter consul per tribum Sappiniam in Boios venit) als eine Gegend im Sabinerland angeführt; darnach auf zwei höchst wahrscheinlich falschen Inschriften Fabret. p. 359, 88. e schedis Barberinis und Gud. 61, 2. aus Ligorius. Orel. 3086.

27) SCA. SCAP. SCAPT. *Scaptia.*

28) SER. SERG. *Sergia.*

STABERINA. *Staberina* irrthümlich von Scaliger in dem Index tribuum (XII Ind.) angenommen durch Verwechslung mit einem cognomen *Staberinus.* Orel. 3087.

29) ST. STE. STEL. STELL. STELLATINA. *Stellatina.*

30) SVB. SVBVRA. SVC. *Suburana, Sucusana;* dieselbe Tribus.

31) TER. TERENTIN. *Terentina.*

32) TRO. TROM. TROMENT. *Tromentina.*

VALERINA. *Valerina;* von Reines. p. 567. nach einer willkürlichen Conjectur.

VEIENTINA *Veientina,* beruhend auf einer falschen Lesart bei Cic. Orat. pro Plancio c. 16. §. 38. wo Ufentina zu lesen und Ep. ad Att. IV, 16. mit verdorbener und ungewisser Lesart; ausserdem nur auf zwei nicht verdachtlosen Inschriften bei Panvinius (bei Grut. 912, 15. 922, 1.), Orel. 3088. und 3675, an

welcher letztern Stelle der Name aus der Liste der Tribus gestrichen wird.

33) VEL. VELL. VELLINA. *Velina*.

VER. auf zwei Inschriften Grut. 551, 7. Marin. Att. II. p. 482. Zweifelhaft ob *Verria, Verginia, Vergilia, Verinia* zu lesen, oder ob irgend ein Fehler zu Grunde liegt. Orel. 3089.

34) VET. VETURIA. *Veturia*. Das Vorhandenseyn der Tribus ist sicher Liv. 26, 22. aber die wenigen Inschriften, auf welchen sie erscheint, werden von Orell. 3090, 53. hinsichtlich ihrer Echtheit in Zweifel gezogen. Vgl. VOT.

VLP. Ulpia auf mehreren sichern Inschriften (Grut. 532, 9. 940, 9. Fabret. 340, 513. Maff. Mus. Veron. p. 309. De Vita Antiqq. Benevent. Inscriptt. p. 30, 6.) bei Namen von Soldaten. Orel. 3090, 54.

35) VO. VOL. VOLT. BOLTINIA. VLTINIA. *Voltinia*.

VOT. auf etwa zwölf Inschriften bei Gruter. (V. Ind. XII.) wird gewöhnlich für *Votinia* = *Voltinia* genommen; nach Marini Att. Arv. p. 482. *Voturia* zu lesen, gleich *Veturia*: ebenso auch Grotefend Zeitschrift f. Alterthumswissenschaft a. a. O. S. 916. Anm. 7.

Von diesen Namen der Tribus sind die vier städtischen nach Localitäten der Stadt Rom benannt, die sechzehn ältesten ländlichen Tribus nach alten Geschlechtern (Aemilia, Camilia, Claudia, Cornelia, Fabia, Galeria, Horatia, Lemonia, Menenia, Papiria, Pollia, Pupinia, Romilia, Sergia, Veturia oder Voturia, Voltinia.) Die andern fünfzehn, unter denen Crustumina (Clustumina) von der 259 d. St. eroberten Stadt Crustumeria benannt die älteste ist, erhielten alle ihre Namen von Localitäten. Die übrigen angeblichen Tribusnamen ausser diesen fünf und dreissig sind entweder theils offenbar falsch, theils unsicher (Appia, Campana, Civica, Cluentia, Cluvia, Domitia, Dumia, Latina, Minucia, Narniensis, Ocriculana, Papia, Pinaria, Sappinia, Staberina, Valerina, Veientina, Verina) oder sie sind wie die sogenannten militärischen Tribus (Aelia, Augusta, Aurelia, Iulia, Flavia, Septimia, Ulpia) nur fälschlich für Tribus ausgegeben und vielmehr Ortsnamen, indem der von einem Kaiser herrührende Beiname der Stadt gegen den frühern Gebrauch an die Stelle, welche ehemals die Bezeichnung der Tribus einnahm, gesetzt worden ist.[2])

Von der oben angegebenen gewöhnlichen und regelmässigen Ausdrucksweise bei der Angabe der Tribus kommen einige Abweichungen vor. So findet sich der Name der Tribus, welcher regelmässig *vor* dem cognomen steht, auch *nach* demselben gesetzt: *T. Antistius Sabinus Stel.*[3]) Zuweilen findet sich das Wort *Tribu* hinzugesetzt (*Tribu Voltinia*) oder der Buchstab T.[4]) Auch kommt abweichend der Name der Tribus im Genitiv vor: C. Murrius C. F. Arniensis (d. i. tribus Arniensis. Fabret. p. 341, 520), wenn man das betreffende Wort nicht eher als Nominativ gelten lassen will. Auf einigen Inschriften werden einer und derselben Person zwei Tribus beigelegt; dieses beruht aber auf Irrthum des Lesens oder auf Unechtheit der Inschrift. Niemand konnte gleichzeitig in zwei Tribus eingeschrieben seyn; eine successive Theilnahme an mehreren Tribus, welche allerdings durch den Uebergang von einer Tribus zu einer andern bei Adoptionen und in andern Fällen vorkommen konnte, pflegte nicht bei der Namensbezeichnung bemerkt zu werden, weil sonst diese Fälle auf Inschriften viel häufiger vorkommen müssten.[5])

Wenn mehrere Mitglieder einer und derselben Familie auf einer Inschrift zusammen genannt werden, so wird die Bezeichnung der Tribus in der Regel nur bei der ersten der genannten Personen gesetzt, bei den Namen der übrigen als sich von selbst verstehend weggelassen; zuweilen jedoch bei allen Namen wiederholt.[6]) Bei den Namen der Frauen, da sie nicht Mitglieder einer Tribus im rechtlichen Sinne waren, wird die Bezeichnung einer Tribus nicht beigefügt.[7]) Bei den Namen der Freigelassenen fehlt in den bei weitem meisten Fällen die Beifügung einer Tribus; jedoch gibt es auch eine Anzahl von Inschriften, wo eine Tribus bei dem Namen von Freigelassenen angeführt wird. Diejenigen Fälle, in welchen die beigefügte Tribus einer der vier städtischen Tribus angehört, bieten keine Schwierigkeit dar, da es bekannt ist, dass die Freigelassenen ungeachtet mancher wiederholter legislativer Versuche ihnen, wenn das Vorherrschen des demokratischen Elementes dazu Aussicht gewährte, den Zutritt zu allen Tribus zu verschaffen, dennoch mit wenigen kurzen Unterbrechungen während der ganzen republikanischen Zeit und bis in das Kaiserreich hinüber nur einer städtischen Tribus einverleibt werden durften. Eine Controverse erregt aber eine Zahl von Inschriften aus der Kaiserzeit, wo den Namen von Freigelassenen auch Tribus aus der Zahl der rusticae beigeschrieben sind. Wenn auch eine Zahl derselben nicht ganz sicher seyn sollte, so sind dagegen einige andre aus dieser Zahl sowohl hinsichtlich der Echtheit als der Lesung gegen jeden Zweifel gesichert.[8]) Man wird demnach annehmen müssen, dass in der genannten Periode rechtlich oder auch bloss factisch Freigelassene auch in ländliche Tribus eingezeichnet waren.

1) Verzeichniss der Tribus, besonders aus Inschriften geben Gruter. Index XII. Fabrett. Inscr. p. 395. Zaccaria Istituz. lapidar. II, 1, 2. p. 121—136. Orell. Cap. X. §. 4. Tribus romanae n. 3061—3107. und Supplement. n. 3675. Rein bei Pauly a. a. O.

2) C. L. Grotefend in der Zeitschrift f. Alterthumswiss. 1836. S. 917. Man findet auch ausser jenen militärischen Inschriften an der Stelle der Tribus den Namen der Vaterstadt, wie Mus. Veron. p. 309. L. Laelius L. Lib. Thars. *(Tharso)* Iulianus Cilic.

3) Fabrett. p. 340, 516. Ebend. 517. Maffei Mus. Veron. p. 123, 7. Murator. p. 779, 2. 808, 5.

4) Fabrett. p. 341, 521. Oderic. p. 319. Es ist daher kein hinreichender Grund vorhanden, die Inschrift bei Gruter. p. 618, 3. wenigstens wegen dieser Angabsweise der Tribus (M. Salvi Felicissimi Heraclitiani Tribu Esq.) zu verdächtigen, wie von Maffei Ars crit. p. 354. geschieht.

5) Maffei Mus. Veron. p. 199. Orel. 3100.

6) Maff. Mus. Veron. p. 120, 3. 256, 5.

7) Auf einer angeblichen Genfer Inschrift bei Gruter. p. 714, 4. erscheint eine Freigelassene Iuliana. Ɔ. F. Scapt. Aber die Inschrift ist falsch gelesen oder unecht nach dem Urtheil Maffeis Ars crit. p. 361. Eben so wenig findet sich eine Erwähnung der Tribus bei dem Namen der Kaiser und der Mitglieder der kaiserlichen Familie, wegen ihrer Stellung ausserhalb des Kreises der Bürger.

8) Eine solche Inschrift ist jedenfalls die bronzene Votivtafel in dem Capitolinischen Museum, zuerst von Fabrett. Column. Traj. p. 37. edirt, jetzt aufs neue verglichen bei Kellermann Vigil. rom. laterc. p. 29. n. 12. wo T. Scutrius

T. Lib. Fab. Sabinianus und L. Septimius L. Lib. Fab. Hyginus vorkommen; überdiess Grut. p. 960, 1. M. Ambilius M. Lib. Gal. Silvanus und Labus Epigr. ant. p. 20. P. Valerio P. L. Palat. Tacito. Auf diese Data gestützt nimmt Zaccaria Istituz. p. 130. die Theilnahme der Freigelassenen an allen Tribus als zulässig an. Marini Att. arv. p. 482. not. 111. lasst dieses nur ausnahmsweise bei Freigelassenen im Militäre gelten; Orell. n. 3105. spricht sich unbedingt dagegen aus.

§. 40.

Nebst der Abstammung und der Tribus wird öfters den Namen der Personen die Angabe ihres Heimatortes oder ihres Heimatlandes beigesetzt. Diese Bezeichnung der Heimat findet sich vorzugsweise bei den Namen von Soldaten sowohl auf militärischen Inschriften überhaupt, als namentlich auf Grabsteinen von Soldaten auch solcher Personen im Allgemeinen, welche fern von ihrer Heimat gestorben. Für die Angabe des Heimatortes gibt es mehrere Ausdrucksweisen. [1]) Die häufigsten sind die Beifügung des Namens des Heimatsortes im Ablativ, ohne weitern Zusatz (z. B. Q. Modio Q. F. Pollia Amomo *Parma.* Maffei Mus. Veron. p. 122, 6.) oder mit vorausgesetztem D. *(domo)* und DOMO: (wie domo Roma, domo Brixia u. dgl.) seltner DOMV (Fabret. p. 135, 101. Murat. 866. 4). Die andern bei derselben Angabe noch vorkommenden Ausdrucksweisen sind folgende: der betreffende Ortsname wird wie auf die Frage „wo?" gesetzt, also bei Städtenamen der 1. und 2. Declination singul. numeri im Genitiv (Claudiae Concordiae Murator. p. 803. 4. Celeiae Ibid. 833. 7.); domo mit dem Namen des Ortes im Genitiv (domo Bononiae Oderic. p. 197, 25), ebenso civitate (civitate Pollentiae Mus. Ver. p. 221, 7.) und natione obgleich letzteres nur in ganz später Zeit (Murat. 829, 10. 851, 9.); [2]) domo mit einem Adjectivum gentile (domo Biturix Maff. Mus. Ver. p. 121, 3.); natus mit dem Namen des Ortes im Genitiv (natus Veronae Maff. Mus. Veron. p. 171), im Ablativ ohne Präposition (natus Sassina Grut. p. 522, 8) mit der Präposition a (Letronne, Iournal des Sav. 1847. p. 622.) und de (natus de Tusdro. Orel. 972.); ebenso oriundus statt natus (oriundus Eporediae Murat. 817, 4.); ein von dem Namen des Ortes abgeleitetes Adjectiv (Neapolitanus Grut. 585. 5. Narbonensis Ibid. 554. 1.) allein oder mit vorgesetztem N. (N. Alexandrinus Orel. 2578). Die Angabe des Heimatortes folgt in der Regel unmittelbar nach dem Namen der Person, beziehungsweise nach dem cognomen. Doch kommen auch nicht selten Abweichungen von dieser allgemeinen Regel vor. Zuweilen nämlich steht die Angabe des Heimatortes unmittelbar vor dem cognomen: T. Aurelio T. F. Ulp. Noviomag. Vindici. Fabret. p. 341, 518. 137, 123. Murat. 802, 7. Oft ist statt des Heimatortes nur im allgemeinen das Heimatland angegeben und zwar am gewöhnlichsten durch den Volksnamen mit beigesetztem N. (natione). In solchen Fällen wird dieser Volksnamen öfters gegen die grammatische Regel in den Nominativ gesetzt, auch wenn der Name der Person in einem andern Casus steht (Murat. p. 797, 2. 798, 3. 803, 6.).

Auch kommt bei dieser Bezeichnung vor: der Volksname ohne Beisatz des N. (Italus Murat. p. 790, 8.); der Name des Landes im Ablativ mit vorgesetztem Natione (Nat. Media (Murat. p. 740, 7.); oder im Genitiv (nat. Dalmatiae. Murat. 825, 3); das Adiectivum gentile bei natione in gleichem Casus (natione Panonica p. 796, 3.); natus in (natus in provincia Aphricae Grut. p. 1006, 8.). In einigen Inschriften steht statt natione das Wort domo (domo Ituraeus Grut. 519, 5. domo Thracia Reines p. 8. 82. domo Asia Grut. 873, 15). Diese Angabe des Heimatlandes folgt zuweilen unmittelbar nach dem cognomen (Murat. p. 790, 9. 796, 6.); zuweilen erst nach der auf den Namen folgenden Angabe des Standes, Amtes, der Lebensjahre und andere Zusätze (Murat. 790, 2. 3. 6. 7.). Oefters sind beide Angaben, die des Heimatortes und des Heimatlandes mit einander verbunden: N. Cheira ex Africa Reines. p. 8, 84. D. Mursa ex Panon. inferiore Grut. 1007, 1.

1) Diese verschiedenen Ausdrucksweisen zählt auf Zaccar. Istituz lapid. p. 137. nach Orsato Marm. erud. I, letera VII. Morcell. II. p. 243. Noch genauer und ausfuhrlicher handelt davon Hultmann Miscell. epigraph. p. 100 seqq.

2) Orsato a. a. O. nimmt irriger Weise an, dass statt natione auch genere dem Adiectiv beigesetzt werde: allein die Abkurzug Tol. G. in der Inschrift, welche er als Beispiel anfuhrt Grut. p. 565, 6. ist nicht zu erklären Toletanus genere, sondern mit Hagenbuch Epist. epigraph. p. 581. vielmehr: Tolosa Galliae.

§. 41.

Zu den Zusätzen, welche in Verbindung mit Eigennamen vorkommen, gehören noch die Bezeichnungen der Verwandtschaft und der Ehe.[1] Wir werden daraus diejenigen Ausdrucksweisen hervorheben, welche entweder von dem gewöhnlichen Sprachgebrauche ganz abweichen, oder ohne eine solche Abweichung doch der epigraphischen Sprache als besonders eigenthümlich gelten müssen. Dahin gehören folgende Fälle: ein männlicher Name im Genitiv bei einem weiblichen Namen bedeutet nicht den Vater dieser Frau, sondern den Ehemann; soll der Vater verstanden werden, so wird dem Namen der Frau regelmässig filia beigesetzt. Das Wort *nepos* steht auf Inschriften nur von Enkelkindern, mit Ausnahme einzelner spätern Inschriften aus der Mitte des III. Jahrhunderts, wo es in dem Sinne von Neffe vorkommt. Verwandschaftsbezeichnungen, welche man nur aus Inschriften kennt, sind *sororius* Schwestermann; *patraster* Stiefvater (sonst *vitricus)* und *filiaster*, *filiastra* Stiefsohn (sonst *privignus*, *privigna)*, Ausdrücke, welche aus der Volkssprache erst später in die Schriftsprache übergegangen sind.[2] Von den Bezeichnungen, die sich auf die Ehe beziehen, machen wir auf folgende aufmerksam. Zur Bezeichnung des Ehemannes ist *coniux (coiux coniunx)*, was in der classischen Prosa gewöhnlich nur von der Ehefrau gesetzt, ein sehr gewöhnlicher Ausdruck,[3] sowie *marita* für *uxor*. Für beide Theile kommt auf spätern Inschriften die Bezeichnung *compar* und *convivi* vor; von dem Manne

einmal *uxor. (uxorius)*, wenn nicht ein Fehler zu Grunde liegt.[4]) Von der Ehefrau kommen noch vor die Bezeichnungen: *domina*, *mulier*, *sodalis*, *comes.*[5]) *Uxor*, *coniux virginia; virginia (virginea)* von einer Frau, welche als Jungfrau in die Ehe trat und ebenso *maritus*, *coniux virginius; virginius* von dem Manne, der als Junggeselle in die Ehe trat, kommen auf Inschriften und fast nur auf denselben öfters vor; dessgleichen von der Frau, die nur einmal verheirathet war, *univiria.*[6]) Bei Sklaven, welche in keiner Weise ein matrimonium iustum eingehen können, und bei welchen contubernium, contubernalis die eigentliche Bezeichnung für das eheliche Verhältniss ist, finden sich dennoch auf Inschriften ausser der richtigen Bezeichnung öfters die nur einem matrimonium iustum zukommenden Ausdrücke *coniux*, *maritus*, *vir*, *uxor*; sowie umgekehrt bei den Namen freier Personen die Bezeichnung *contubernalis* steht.[7]) Doch wird man in dem letztern Falle diese Bezeichnung von einem ausserehelichen Zusammenleben zu verstehen haben, da sonst kein Grund leicht gedacht werden könnte, eine solche Bezeichnung zu wählen.[8]) Für *concubina* kommen die Ausdrücke *hospita*, *focaria* (die für den Heerd sorgt) vor.[9]) Auf mehreren Grabschriften sind Frauen mit zwei Ehemännern genannt, welche beide zusammen den Grabstein setzen lassen. In diesen Fällen ist der eine als der frühere, geschiedene Mann, der andre als der zweite Ehemann aufzufassen, und es ist dieser Umstand aus der Fortdauer eines freundlichen Verhältnisses des ersten Mannes zu der geschiedenen Frau zu erklären.[10])

1) Ueber die Bezeichnung der Verwandtschaft. S. Morcell. Stil. II. p. 147. der Ehe. Zaccaria Istituz. II, 1. 1. p. 145. Notizie riguardanti il matrimonio de' Romani. Cannegieter De nomin. rat. Cap. XV. p. 80. De nominibus uxorum. Orell. Cap. VII. Matrimonium. T. I. p. 463.

2) Ueber alle diese und die folgenden Wörter führt Forcellin. ss. v.v. die hierher gehörigen Inschriften mit ziemlicher Vollständigkeit an.

3) Zaccaria l. l Fabrett. Inscr. p. 298.

4) *compar.* Orell. 2656. Cannegieter De nom. rat. p. 89. *conviri.* Orell 2663. Cannegieter l. l. p. 90. *uxorius.* Fabrett. p. 299. Dis Manibus sacrum L. Fundanio ... Fundania Iunia uxori S. testam. F. cur. Aber richtiger wird mit Zaccaria l. l. p. 353. gelesen VXOR. I. S. *uxor in suo.*

5) Orell. 2663—2667.

6) Fabretti p. 322. Orell. 2740. 4355. *univiria.* Orell. 2742. *unibyria* 4530.

7) Beispiele gibt Fabrett. p. 307—318.

8) So urtheilt Zaccaria l. l. p. 151.

9) Orell. 2669—2672.

10) Grut. p. 757. 9. D. M. Arriae Onfale L. Arrius Farus et Ti. Claudius Stafylus coniugi B. M. fecerunt. Andre Beispiele bei Orell. 2657 ff. und bei Zaccaria l. l. p. 153—157, welcher diesen Gegenstand genauer erörtert und in der oben angegebenen Weise erklärt.

§. 42.

Hinsichtlich des Namens der Freigelassenen[1]) beiderlei Geschlechtes kommt in Betracht: 1) die Veränderungen in der Na-

mengebung, welche durch ihre Freilassung veranlasst wurden; 2) die Zusätze bei ihrem Namen, wodurch ihr Stand angegeben wurde. Dabei sind zu unterscheiden verschiedene Kategorien der Freigelassenen, nämlich: Freigelassene von Privatpersonen; Freigelassene von Kaisern; Freigelassene von Gemeinden, von weltlichen und geistlichen Corporationen.

Sklaven von Privatpersonen, welche freigelassen wurden, nahmen nach ihrer Freilassung das praenomen und nomen ihres Herrn an und führten den bisher geführten Sklavennamen als cognomen fort; z. B. L. Atilius Trophimus ein ehemaliger Sklave nunmehr Freigelassener des L. Atilius Crescens; L. Atilius Eutyches, ein ehemaliger Sklave Namens Eutyches desselben Herrn (Grut. p. 523, 5.). Sklavinnen erhielten nach der Freilassung den Gentilnamen ihrer Herrschaft und behielten ihren bisherigen Namen als cognomen bei; wie z. B. Antistia Criseis eine Freigelassene des L. Antistius (Marmor. Taurinens. T. II. p. 97.) oder führten statt dessen ein andres aus irgend einer Veranlassung gewähltes cognomen. Die Freigelassenen von Frauen nahmen gleichfalls den Geschlechtsnamen ihrer Herrinnen an; zum Vornamen nahmen sie, da die Frauen in den meisten Fällen keinen Vornamen führten, den Vornamen des Vaters, oder, wenn ihre Herinn selbst eine Freigelassene war, den Vornamen des Patrones derselben.[2]) Statt des nomen gentilicium nahmen Freigelassene auch zuweilen das cognomen des Herrn zu ihrem nomen, wie der bei Plinius (Hist. nat. VII, 36.) erwähnte Freigelassene: P. Catienus Philetimus (oder Plotinus nach andrer Lesart). Diese Art der Namengebung bei Freigelassenen wird überhaupt in den Fällen anzunehmen seyn, wo das nomen der Freigelassenen nicht die gewöhnliche Endung auf — *ius*, sondern die Form eines cognomen hat. Wenn unmittelbar vor dem Namen eines Freigelassenen oder einer Freigelassenen der Name des Patrones vorhergeht, so steht auch nur der Name, welchen der Freigelassene früher als Sklave führte, und der Vorname nebst dem Geschlechtsnamen des Freigelassen sind dazu aus dem Namen des Patrones zu ergänzen. So heisst die auf einer Inschrift (Grut. p. 906, 12.) erwähnte Freigelassene Exorata vollstäudig Aponia Exorata, wie aus dem unmittelbar vorhergehenden Namen des Patrones L. Aponius Pharastes zu ergänzen ist.[3]) Als besondre Fälle, welche von der allgemeinen und gewöhnlichen Namengebung der Freigelassenen abweichen, sind noch folgende zu bemerken. Es kommen Fälle vor, dass der Freigelassene nicht das praenomen seines Patrones, sondern ein anderes führt, was in manchen Fällen durch ähnliche Gründe veranlasst worden seyn mag, wie bei einem Freigelassenen des Atticus mit dem Vornamen *Marcus*, welchem dieser Vorname von Atticus zu Ehren seines Freundes Cicero gegeben worden war.[4]) Ferner: es kommen Freigelassene vor bloss mit dem nomen gentilicium des Patrones, wie der Freigelassene *Sabidius* auf einer bei Sorrent gefundenen Inschrift. Bullet. archeolog. 1843. p. 103; mit zwei cognomina

wie: *T. Flavius Phoebus Othonianus*; *Ti. Claudius Epictetus Acteanus* u. A. Dieses war dann der Fall, wenn sie als Sklaven zwei Namen hatten. [5])

Der Zusatz bei dem Namen des Freigelassenen besteht in der Regel und nach dem allgemeinsten Gebrauche darin, das zwischen dem nomen und cognomen des Freigelassenen, der abgekürzte Vorname des Patrones, dessen Sklave der Freigelassene war, mit der Bezeichnung L. oder LIB. (libertus) aber niemals LI. [6]) gesetzt wird; wie: M. Cominius M. L. (*Marci libertus*) Dexter. Aehnlicher Weise und an derselben Stelle wird der Name der frühern Herrschaft des Freigelassenen beigefügt, wenn dieselbe eine Frau ist. Der bei dem Namen der Freigelassenen so häufig vorkommende Beisatz Ɔ. L. (*Caiae libertus*) ist nicht von einem wirklichen Vornamen der Freilasserin zu verstehen, da ja überhaupt die Frauen die längste Zeit hindurch gar keinen Vornamen führten, sondern Ɔ. bezeichnet hier eine Patronin überhaupt und der Name derselben ist aus dem nomen der Freigelassenen zu entnehmen. So ist bei Volumnia Ɔ. L. der Name Volumnia als Name der Patronin anzunehmen u. dgl. [7]) Es konnte aber auch ein Freigelassener als Sclave mehrere Herrn gehabt haben. Wenn in diesem Falle diese verschiedenen Herrn gleiche Vornamen hatten, so werden die Anfangsbuchstaben derselben in der gleichen Anzahl nach der Zahl der Patronen wiederholt; wie z. B. P. P. L. (*duorum Publiorum libertus*) CCC. L. und LLL. L. (*trium Caiorum, trium Luciorum libertus*). Waren die Vornamen der Patrone verschieden, so wurden die Anfangsbuchstaben dieser verschiedenen Vornamen ohne Verbindung durch *et* beigesetzt, wie: T. Aretius T. C. L. L. Apiolus (*Titi, Cai, Lucii libertus*). [8]) Ausser dieser im Allgemeinen und gewöhnlich auf Inschriften vorkommenden Bezeichnung des Standes der Freigelassenen und der Bezeichnung ihrer Patrone kommen auch noch folgende andern vor. Die Angabe des Standes und des Patrones bei dem Namen des Freigelassenen wird ganz hinweggelassen: [9]) der Name des Patrones wird nicht bloss mit dem praenomen sondern vollständig angegeben: *Vipsania M. Vipsani Musaei L. Thalassa.* Grut. p. 610, 2; zuweilen statt des praenomen durch das cognomen: *L. Staberius Faventini L. Charito.* Fabretti p. 317, 420. Orel. 2841: der Name des Patrones nicht vor das cognomen, sondern nach demselben gesetzt: *P. Primius Eglectianus P. Primi Capiti lib.* Maff. Mus. Ver. p. 165. oder noch weiter unten nach der Angabe der Heimat: C. Iulius Caesar Longinus D. Cil. (domo Cilla) C. Iuli lib. Grut. p. 544, 6. Zuweilen wird dem cognomen des Freigelassenen bloss L. vorgesetzt oder auch nachgesetzt ohne irgend eine Namensbezeichnung des Patrones, welche ohnehin aus dem Namen des Freigelassenen zu ersehen ist: *L. Ignius L. Firmo.* Grut. p. 873, 10. *Aurelio Primo liberto.* Fabretti p. 354, 9. Zuweilen haben Freigelassene bei ihrem Namen die Bezeichnung servus, wie: *Sex. Pompeius Volessigus Sex. Pompei serv. tricliniar.* Murator. p. 922, 3. *Sex. Pompeius Salvius*

Sex. Pom. ser. apendice cedri. Ibid. 2. Orell. 2998. Zuweilen kommen dieselben Personen mit denselben Namen als liberti und als servi bezeichnet vor. Murator. p. 932, 16. *A. Terentius A. L. Varro ser. pedissequus.* Dieses erklärt man entweder durch die Eigenschaft der unter der Benennung Latini Iuniani bekannten Freigelassenen,[10] welche in gewissen Beziehungen noch Sklaven blieben und dabei gleichsam die beiden Bezeichnungen erhalten können; oder es soll nur die Art ihrer vormaligen Dienstleistung damit erwähnt werden. Nicht minder traten Freigelassene oft in Dienste ein, wofür sonst servi publici gebraucht wurden und führen daher beide Bezeichnungen.[11]

Die Freigelassenen der Kaiser und Kaiserinnen behalten den frühern Sklavennamen unverändert mit Beifügung der Angabe, dass sie des Kaisers Freigelassene sind: *Chrysaor Aug. lib.* Delect. 1107. *Faustus.* 1113. u. A. (Fabrett. Inscr. p. 247 ff.) oder sie führen nach der Weise der Freigelassenen der Privatpersonen das nomen gentilicium ihres Patrones: *M. Ulpius Aug. lib.* (Delect. 1127.) nach dem Geschlechtsnamen des Kaisers Trajanus; ähnlich *M. Aurelius Aug. Lib.* Orel. 2906. *P. Aelius Aug. lib.* Orel. 2935. u. A. Nach dem Namen und nach der Angabe des freilassenden Kaisers folgt dann in vielen Fällen die Angabe der Dienststelle des Freigelassenen in der kaiserlichen Haus- und Hofhaltung, deren es so überaus vielerlei gab (S. Orell. Cap. IX. Servi. Officia domus Augustae etc. Delect. 1142.). Die Freigelassenen, welche früher Eigenthum des römischen Staates, oder einer Gemeinde oder einer Corporation waren, erhielten bei ihrer Freilassung einen zur Erinnerung an dieses ihr früheres Verhältniss gebildetes nomen gentilicium mit Hinzufügung irgend eines willkürlichen oder auch durch einen besondern Umstand veranlassten praenomen und in der Regel mit Beibehaltung ihres frühern Sklavennamens als cognomen oder auch mit Annahme eines neuen. So erhielt ein Sklave, welcher den Römern zur Eroberung einer volskischen Stadt behilflich war, bei der Freilassung den Namen: *Servius Romanus.*[12] Von ihrer Eigenschaft als servi *publici* erhielten solche Sklaven bei der Freilassung den Geschlechtsnamen *Publicius* mit dem Namen der Gemeinde als cognomen, wie *C. Publicius Tergestinus*; oder sie erhielten den letztern Namen als nomen gentilicium und ihren frühern Sklavennamen als cognomen, wie: *P. Pisaurius Achillas*, ein Freigelassener der Stadt Pisaurum; mehrere *Veronii*, Freigelassene der Stadtgemeinde Verona.[13] Die Freigelassenen, welche vorher Sklaven eines Tempels waren, führten gleichfalls Namen, welche auf dieses frühere Verhältniss hindeuteten; *Septim. Asc.* (Asclepiades) *Hermes libertus numinis Aesculapii* (Grut. 1006, 1.). Diejenigen Freigelassenen, welche den Rang der Freigebornen durch Verleihung erhielten (natalibus restituti), oder sogar die Ritterwürde, erhielten dann auch nöthigen Falls einen entsprechenden neuen Namen, worin jede Hinweisung auf ihren frühern Stand getilgt wurde. So Icelus der Freigelassene des Kai-

sers Galba, welcher in diesem Falle den rittermässigen Namen *Marcianus* erhielt (Tacit. Hist. I, 13.).

1) S. Zaccar. Istituz. lapidar. II, 1. §. 41. p. 97. §. 59. 119. Cannegieter. De mutat. nomin. ratione. Cap. VIII. De nominibus servorum et libertinorum.

2) Fabret. Inscr. p. 436 seqq.

3) Grut. p. 906, 12. L. Aponius Pharastes sibi et Exoratae libertae vivus fecit. Hagenbuch. Epist. epigraph. p. 92.

4) Cic. Epist. ad Attic. ep. 14. Morcelli Stil. I. p. 33.

5) Fabrett. p. 219.

6) Zaccaria Istituz. p. 119.

7) Furlanetto Lapid. Patav. p. 156.

8) Furlanett. Lap. Patav. CXL. p. 151. Andre Beispiele: Fabretti. p. 335. Vettia L. Ɔ. L. Nebris (d. i. Lucii et Caiae liberta). p. 299. n. 23. Annia P. Ɔ. L. (Publii, Caiae liberta).

9) Furlanetto Lapid. Patavin. p. 181. not. 1.

10) So erklart Cannegieter De nom. rat. p. 35. Die Beibehaltung der Bezeichnung servus von Seiten der Freigelassenen wird Bulletin. archeolog. 1843. p. 103. durch Bescheidenheit und Anhanglichkeit an den frühern Herrn erklärt. Bricenius sive servus sive libertus bei Grut. 357, 4. und Septimia sive serva sive liberta bei Murator. 1714, 3. bezieht Cannegieter auf dasselbe Verhältniss oder auf Dedititii nach der lex Aelia Sentia. Jedoch sind beide Inschriften nicht verdachtlos. Vergl. Morcelli Stil. I. nr. CCXII. und daselbst angefuhrt Hagenbuch. Epist. ep. p. 164. Orell. 2978.

11) Cannegieter. l. l. p. 43, welcher anfuhrt: Q. Fabius Africani L. Cytisus viator Quaestoris ab aerario ser. libr. (*servus librarius*) quaestorius bei Grut. 627, 5.

12) Liv. IV, 61. Vrgl. Varro Ling. lat. VII. extr. Ueber die Namengebung dieser Freigelassenen servi publici aller Klassen. S. besonders Marini A. A. p. 215. Morcell. Stil. I. p. 49. 189.

13) Reines. Inscr. XIX, 35 Marmor. Pisaur. p. 18. Fabretti Inscr. p. 336.

§. 43.

Die römischen Sklaven [1]) beiderlei Geschlechtes waren entweder Sklaven einer Privatperson (servi privati) oder sie gehörten in den Kreis des öffentlichen Dienstes des Staates, einer Stadtgemeinde, einer Corporation (servi publici), und in letzterer Beziehung entweder einer weltlichen oder einer dem Cultus angehörigen Corporation. Die Namen der Sklaven dieser verschiedenen Classen zeigen manche Unterschiede, sowie auch diese Classen mehrere Unterabtheilungen und verschiedene Bezeichnungen derselben begreifen. Der gemeinschaftliche Charakter aller Sklavennamen besteht darin, dass sie nicht wie die Freien die drei Namen (praenomen, nomen, cognomen) führten, sondern der Regel nach nur einen Namen. Die Sklaven wurden in der ältesten Zeit nach ihrem Herrn benannt, durch Zusammensetzung des Wortes *puer* mit dem Namen des Herrn: *Caipor*, *Lucipor*, *Marcipor*, *Quintipor* u. dgl. [2]) Oft wurden sie nach ihrer Heimat benannt: *Arabs*, *Phryx*, *Geta*, *Paphlago*, *Cappadox;* oder sonst nach der Willkür und Laune des Herrn, ähnlich wie wir Hausthiere benennen, wie scherzweise auch den Namen alter Helden und Könige, Heroinen und Königinnen: *Iason*, *Achilles*, *Castor*, *Pollux*, *Cyrus*, *Semiramis*, *Arsinoe* u. dgl. [3]) Phantasienamen aller Art, besonders griechische (*Tychicus*. Delect. 1101.

Diophantus 1115. *Chreste* 1119. *Irene* 1163), aus dem Bereiche der Mythologie, der Geschichte, der Natur; (*Hermes*. Delect. 1130. *Protogenes* 1102. *Beryllus, Sardonyx.*) auch, obgleich seltner, sonst vorkommende römische Namen (*Clemens*. Del. 1104. *Primus* 1170. *Fabius, Fallax.* Avellino Bullet. Napol. nr. 19. II, 2.). Das allgemeine Prädicat *servus* führen, wie im vorigen §. angegeben worden ist, ausser den wirklichen Sklaven, zuweilen auch noch liberti, welche aber ministeria servilia besorgen. Ausserdem kommen unter dieser Benennung der servi einer Gottheit auch, ihrem Namen nach zu schliessen, freigeborne und freigelassene Personen vor.[4]) Für das eheliche Verhältniss der Sklaven kommen die Bezeichnungen *conserva, contubernalis, coniux*[5]) vor. Besondre Kategorien von Privatsklaven sind *vernae* und *delicati (delicatae). Verna (vernaculus, vernacula)* bezeichnet überhaupt zu Hause, daheim erzeugt, geboren und kommt auf Inschriften auch in Verbindung mit den Namen freier Personen vor;[6]) aber besonders von Sklaven und diese servi vernae (vernae) stehen den empticii entgegen. Delicati, delicatae sind Lieblingssklaven ihrer Herrschaft, nicht immer im unreinen Sinne, zuweilen offenbar ohne eine solche Nebenbeziehung.[7]) Ausser dieser allgemeinen Classenbezeichnung der Sklaven ist häufig beigefügt ihr Dienstkreis und Geschäft, dessen überaus grosse Manigfaltigkeit unter der zahlreichen in Decurien eingetheilten Dienerschaft (familia urbana, familia rustica) reicher römischer Haushaltungen man vorzugsweise aus einer Menge von Inschriften genauer kennt.[8]) Die zahlreichen Sklaven, welche in dem Eigenthum und in Diensten des römischen Staates, oder einzelner Ortsgemeinden und Corporationen waren, werden bezeichnet als servi publici, publici ohne Beisatz, servi ohne Beisatz, de familia publica. Die einzelnen Abtheilungen solcher Staats- oder Gemeindesklaven werden durch das Wort familia mit einem entsprechenden Beisatz zusammengefasst, wie *familia monetalis.* Alle Sklaven dieser Kategorie führen entweder gewöhnliche Sklavennamen, oder einen nach der Gemeinde, welcher sie gehören, geformten Namen, wie *Aeclanius* ein servus publ. von *Aeclanum.* Delect. 1144.[9]) Beiderlei Namen von servi publici sind oft mit einem zweiten beigefügten Namen, welcher von einem andern Namen abgeleitet und in der Form auf *anus* gebildet ist, verbunden: *Coetus Herodianus praegustator divi Augusti.* Delect. 1128. *Philoxenus Iulianus public. de porticu Octaviae.* Orell. 2853. *Graphicus publicus Maecianus Sodalium Titium.* Gori Inscr. Etrusc. T. III. p. 28. u. A.[10]) Es werden von dieser Erscheinung mehrerlei Erklärungen gegeben; als: dieser beigesetzte Name sey nach dem Namen des vorigen Besitzers des Sklaven, ehe er unter die Zahl der servi publici kam, gebildet worden; oder nach dem Namen der obrigkeitlichen Person zu deren Dienstkreis der Sklave gehörte, des Vorstandes der Corporation in deren Dienst er stand; oder nach den Namen derjenigen, welche diese Sklaven als Kriegsgefangene für den Staat erworben hätten. Wenn auf Inschriften ausser die-

sem Falle Sklaven mit den drei römischen Namen oder mit zwei derselben vorkommen, so sind diess Freigelassene und der Beisatz *servus* als „vormals Sklave" aufzufassen oder in dem oben §. 41. Anm. 10. gegebenen Sinne; oder es waltet dagegen ein kritisches Bedenken ob.[11]) Die kaiserlichen Sklaven waren entweder solche die dem kaiserlichen Fiscus angehörten oder dem Privatvermögen des Kaisers. Zu den Namen der Sklaven der beiden Gattungen wurde regelmässig die Bezeichnung des Kaisers in dessen Dienst sie waren beigesetzt und ihr Geschäft, z. B. *Tichicus Imp. Dom. ser. architectus.* Delect. 1102. *Pachinus Domitiani Augus. ser. a balneis privatis.* 1103. *Clemens Caesarum nostrorum servus castellarius aquae Claudiae.* 1104. u. dgl. Sind die kaiserlichen Sklaven servi peculiares, so wird diese Eigenschaft bei ihrem Namen benannt: *Araps Caesaris nostri servus peculiaris lampadarius.* Delect. 1160.[12]) Von den überaus vielfältigen Arten von Geschäften und Dienstleistungen der kaiserlichen leibeignen Dienerschaft höhern und niedern Ranges gilt das oben Bemerkte über die Dienerschaft in vornehmen römischen Häusern noch in höherm Grade. Ohne uns auf eine Aufzählung derselben einzulassen bemerken wir nur noch eine sowohl in diesem Kreise als überhaupt bei der Dienerschaft vorkommende Bezeichnung zweier Classen von Dienern sowohl Sklaven als Freigelassen, nämlich der *Proximi*, welche unter ihres Gleichen die ersten und ihrem Herrn am nächsten standen (Delect. 1786. *Proximus tabularius.* Orell. 2439. *Proximus a libris sacerdotalibus*),[13]) und *Vicarii*, Untersklaven der servi ordinarii und Aushelfer, welche Eigenthum des Peculium jener andern Sklaven waren (Delect. 1147).[14])

1) Ueber die Sklavennamen auf Inschriften. S. Fabretti Inscr. Cap. V. p. 345—422. Murator. Class. XXII. libertorum et servorum affectus. Tom. III. p. 1569. Cannegieter De nomin. rat. Cap. VIII. p. 34. De nominibus servor. et libertinor. Orelli Cap. IX. Servi. etc. Vol. I. p. 488 seqq. Delectus. n. 1098—1176.

2) Quintilian. I, 4, 7. Plin. Hist. nat. XXXIII, 1. 6. Creuzer, Antiq. S. 51. 60.

3) Marini Inscriz. Alb. p. 528.

4) Murator. 174, 3. werden Calvidia T. F. Secunda, Quinctia Sex. F. Secunda, Casnasia. Q. L. Rufa u. A. als servae Veneris angeführt. Cannegieter De nomin. rat. Cap. XII. De nominibus servorum et libertorum dei. p. 66. ff.

5) *conserva* kommt auch von einer Freigelassenen vor. in Erinnerung ihres frühern Standes. Fabrett. p. 698, 205. *contubernalis*, obgleich eigentlich nur von Sklaven gebraucht, kommt auch von freien Eheleuten vor. Fabrett. p. 314—317. Ueber coniux von Sklaven, Ibid. p. 314, 385. Orelli. 2834—2848.

6) A. Furius Crassus A. Furii Festi ver. Delect. 1159. Andre Beispiele bei Fabretti p. 347. Orelli 2996 ff. Bulletin. archeolog. 1846. p. 103. Ueber die vernae überhaupt. S. Cannegieter De nomin. rat. Cap. XI. De conditione eorum qui vernae appellantur. Orelli. n. 2808 seqq. Auf dem Grabstein, welchen ein Anicetus Augg. verna seiner Frau setzte, war vor *verna* Platz gelassen und später erst LIB. nachgetragen. Marini A. A. p. 256. not. 239.

7) Delect. 1154, 1158. Orell. 2801 ff., besonders Fabrett. Inscr. p. 362.

8) Orelli. 2785. 2857—2974. Die oben Anm. 1. angeführten Stellen und von Grut. Indices Cap. VII. p. 33. Officia domus augustae et privatae. Eine gute Uebersicht mit sorgfältiger Benutzung der Inschriften gibt Rein in Pauly Realencyklop. der Altw. unter d. W. *Servi.* Bd. VI, 1. S. 1099. V. — 1102.

9) Fabrett. Inscr. p. 433. 435. Cannegieter De nom. rat. p. 47.

10) Viele Beispiele mit Behandlung der Sache selbst geben Fabretti Inscr. p. 343. Cannegieter De nomin. rat. l. l. besonders Marini A. Ar. p. 211—214. wo er diese verschiedenen Erklärungen von Fabretti, Maffei, Mazochi anführt. Zu der zuletzt genannten kann noch angeführt werden Dio Cass. XXXIX, 23. wo Streitigkeiten erwähnt werden darüber, ob die in einem Kriege gegen Cypern als Sklaven erbeuteten Kriegsgefangenen nach Clodius oder nach Porcius Cato zu nennen seyen.

11) Hultmann Diatriba de servis binominibus. Lugd. Bat. 1750, 4. und die bei Orelli 2787. gegebenen Anführungen.

12) Orell. 2806 ff. Cannegieter. De nomin rat. Cap. X. p. 50. De nominibus servorum Caesaris. Die Bezeichnung servus peculiaris kommt auch bei Sklaven von Privatpersonen vor und bedeutet dann einen Sklaven der dem peculium eines filius familias angehört. Digest. l. 13. De iure patron. Filius familias servum peculiarem manumittere non potest, iussu tamen patris manumittere potest.

13) Cannegieter De nomin. rat. p. 47.

14) Beispiele von solchen vicarii und vicariae bei Orell. 2820—2829. Ueber die Sache. S. Fabretti Inscr. p. 302.

§. 44.

Die Namen von solchen Personen, welche der Nationalität nach weder Römer noch Griechen waren, und welche auf römischen Inschriften genannt werden, sind zwar grösstentheils lateinisch, da diejenigen unter ihnen, welche das römische Bürgerrecht erhielten auch römische Namen führten, und da die fremdländischen Sklaven gleichfalls Namen aus dem Kreise der griechischen und lateinischen Eigennamen und andrer Wörter erhielten. Allein es hat sich dennoch eine bedeutende Anzahl von fremdländischen Namen auf römischen Inschriften erhalten, welche für die Kenntniss jener fremdländischen Sprachen eine wichtige und, wie es scheint, noch nicht nach allen Seiten gehörig benützte Quelle bilden. Diese Fremdwörter sind nach dem römischen Ohr und nach der römischen Zunge abgeändert und mit lateinischen Flexionssylben versehen, aber auch so ihren Ursprung hinlänglich anzeigend. Wir wollen das Gesagte mit einigen Beispielen belegen. Von aussereuropäischen fremdländischen Personennamen kommen vor: aramäische (Orell. 4720); punische (mehrere Unterschriften einer Patronatstafel der Stadt Apisia. Orell. 3057. und einer ähnlichen Urkunde des pagus Gurzensis, Orell. 3693); ituräische (Orell. 5050 ff. erläutert von Münter De rebus Ituraeorum p. 1. 42.); afrikanische. Orell. 529. Unter den europäischen fremdländischen Personennamen auf römischen Inschriften sind für uns von besonderm Interesse die deutschen und celtischen. [1]) Sie sind theils mit beigefügten römischen Namen verbunden, theils ohne dieselben, wenn auch in der Endung latinisirt. Von deutschen haben sich wenigere erhalten, wie z. B. *Ariomanus Iliati F.* Grut. 670, 3. Grimm, deutsche Gramm. S. XLI. *Atalaricus.* Grut. 168, 9. Grimm, S. XLII. Von celtischen Namen hat sich eine grössere Anzahl auf Inschriften erhalten. Dahin gehören z. B. *Ambactius*, Orell. 2774. nach Mone S. 175. von *am* Volk, *bocht*arm; ambacti bei Caesar. B. G.

VI, 15. mit clientes zusammengestellt. *Baro*, Rheinische Jahrbücher, XI, 147. irisch: *Herr*; Mone, S. 177. *Becco.* Orell. 4901. Sueton. Vitell. cap. ult. (Antonius Primus) cui Tolosae nato cognomen in pueritia Becco fuerat; id valet gallinacei rostrum. *Esuggus*, Spon. Miscell. p. 109. Rhein. Jahrbücher, IX, 60. nach Mone, S. 186. von *Es* Mann, mit einer Deminutivendung, also: Kleinmann. *Togirix.* Orell. 347. Rhein. Jahrbücher, IX, 58. von *togi* Land, Grundeigenthum s. v. a. Landherr; Mone, S. 202. *Trouceteivepus*, Orell. 298. nach Mone, S. 195, ein Mann von schönen Gesichtszügen, von *troucet* Gesichtszüge und *wep* schön. Mehrere andre celtische Namen bei Orelli, in den Inschriften, welche Index V. s. v. *Nomina Gallica* angibt. Ferner gehören hierher britannische Namen (Orell. 2776—2779); spanische (Orell. 156. 2773.); dacische (Orel. 510. Massmann lib. aurar. p. 125.). Bei solchen ausländischen Individuen, welche römisches Bürgerrecht mit römischen Namen hatten, scheint es in manchen Gegenden namentlich im Orient üblich gewesen zu seyn, neben diesem römischen Namen noch die heimatlichen beizufügen.[2]) Die Bezeichnung durch zweierlei Namen, so dass der eine derselben der urkundliche, der andre der Person aus Scherz oder irgend einer zufälligen Veranlassung im gewöhnlichen Leben beigefügt wurde, kommt in allen bisher aufgezählten Kategorien von Personennamen vor. Die Verbindung beider Name geschieht durch *sive*, durch *qui et*, *qui vocatur* und auch durch das Wort *signo* vor dem zweiten Namen;[3]) z. B. *Axsillius Aritus sive Sacruna.* Orell. 2773. *Niceros qui et Asiaticus.* Ib. 2766. *Salustia quae et Caecilia.* 2767. *C. Iulius Nereus qui vocatur Petitius. Aufidia Severina signo Florentia.* Ibid. 2780.

Schliesslich ist nach der Darstellung der Namen menschlicher Individuen noch anzuführen, dass auf Inschriften auch Namen von Thieren vorkommen, namentlich auf Grabschriften von Pferden (Delect. 1178. *Speudusa.* Orel. 824. *Borysthenes.* Orel. 2593. mehrere Namen von Rennpferden: *Geminator*, *Silvanus*, *Oceanus* u. a.) und von Hunden (Orell. 4730. *Dromus, Hylactor).* Vergl. die Delect. 1177. gegebenen Nachweisungen.

1) Mehreres über deutsche und celtische Namen auf Inschriften gibt Cannegieter De mutat. nomin. rat. p. 214—221. 283. Ueber die deutschen Namen insbesondre sind als Hilfsmittel hier anzuführen: Jac. Grimm, Deutsche Grammatik, I. p. XL ff., welcher im Allgemeinen bemerkt: es sey falsch, davon auszugehen, dass die deutschen Wörter von den Römern entstellt und ihrer latein. Aussprache bequemt worden seyen; bloss die Endungen seyen latinisirt, aber mit wohlverstandener Rücksicht auf die Analogie zwischen beiden Sprachen. Mone Anzeiger für Kunde der deutsch. Vorzeit. 1806. S. 103 ff. Wassenbergh Taalkundige bydragen. Franeker. 1806. Bd. II. p. 63. Ueber die celtischen: Mone, die gallische Sprache und ihre Brauchbarkeit für Geschichte. Karlsruhe 1851.

2) Cannegieter De mut. nomin. rat. p. 26.

3) Orell. 2766—2780. Marini A. Ar. p. 182. und Morcell. Stil. II. p. 242. I. p. 167. wo zugleich noch folgende Wendung angeführt wird: *Flaviae Capitolinae cui et Pacciae* sc. nomen est, aus Fabretti p. 146, 175.

§. 45.

Bei der Darstellung der allgemeinen epigraphischen Formeln ist jetzt nach den Namen noch von der Zeitbestimmung[1]) zu handeln. Indem wir die Darstellung des römischen Kalenders und seiner Geschichte übergehen, worüber in dem folgenden besondern Theile bei den hierher gehörenden epigraphischen Urkunden (Delect. 392.) zu handeln ist, haben wir hier die Formen anzugeben, in welchen die Zeitbestimmung (die Jahrzahl) auf römischen Inschriften gegeben wird und wie man diese Angaben zu verstehen und chronologisch aufzufinden habe. Solche Zeitbestimmungen in Beziehung auf das Jahr und theilweise das Datum des Tages kommen auf Inschriften aller Classen in verschiedener Weise vor, wie bei diesen einzelnen Classen im besondern Theile näher anzugeben ist.

Die gewöhnlichste und allgemeinste Art das Jahr anzugeben war die Angabe nach der Amtsführung der Consuln (Aera consularis). Dieses geschieht in der Zeit der Republik und im Anfange der Kaiserzeit durch die Setzung der vollständigen Namen der beiden Consuln (consules ordinarii) des Jahres im Ablativ in der Regel ohne die Verbindungspartikel *et* mit Beifügung von COS. (consulibus), z. B. Q. Ninnio Hasta, P. Manilio Vopisco Cos. (Delect. 1743.). Dabei kommen aber folgende Verschiedenheiten und folgende in der spätern Zeit sich ergebende Veränderungen vor. Was zuerst die Namen der Consuln betrifft, so kommen die Namen auch in der Weise verkürzt vor, dass in der classischen Zeit oft nur praenomen und nomen ohne cognomen gesetzt werden: *C. Antoni. M. Tulli. Cos.*,[2]) oder auch nur das cognomen, namentlich auf Arbeiten von gebrannter Erde: *Glabrion. et Torquat. Cos.* womit M. Acilius Glabrio und C. Bellicius Torquatus gemeint sind. Fabret. p. 506. Der Name des zuerst gewählten der beiden Consuln nahm wohl in den fasti in der Regel die erste Stelle ein und darnach richtet sich die Ordnung der beiden Namen. Aber eine feste Uebung war nicht bei der Angabe des Jahres nach den Consuln. Auf Inschriften die von Privatpersonen ausgingen, wurde nach Zufall, Willkür oder Gunst bald der Name des einen Consuls, bald der des andern vorangesetzt.[3]) Selbst auch in öffentlichen Monumenten ist hierin keine feste Gleichmässigkeit. Im Jahre d. St. 711. setzten die capitolinischen Fasten den Namen des C. Vibius Pansa voraus, dagegen in dem calendarium Praenestinum (Orell. Tom. II. p. 382.) ist die Bezeichnung des Jahres gegeben durch *Hirtio et Pansa Cos.* und ähnlich in andern Fällen.[4]) Man findet die Angabe der Consuln auch doppelt geschrieben, so dass das einemal der eine der beiden Namen voransteht, das andermal der andre, in der Absicht um keinem den entschiedenen Vorrang vor dem andern zu geben.[5]) Statt zweier Consuln findet sich auch nur einer genannt. Dieses hat seinen Grund entweder darin, dass in dem Zeitpunkte der Ausfertigung der In-

schrift durch irgend einen Umstand nur einer der beiden Consuln in Function war und der andre sein Amt noch nicht angetreten hatte oder es geschah der Kürze und Bequemlichkeit willen. [6]) Statt der consules ordinarii oder neben denselben werden auch consules suffecti genannt gefunden. [7]) Auch kann das Paar der Consuln aus einem ordinarius und suffectus bestehen; dann wird der suffectus in der Regel nachgesetzt. [8]) Der suffectus, welcher an die Stelle des ersten der beiden consules ordinarii eingetreten ist, behält den ersten Platz vor dem zweiten consul ordinarius; aber der suffectus des zweiten consul ordinarius steht nicht leicht voran. [9]) Wenn aber auch die consules ordinarii im Laufe des Jahres abgetreten und die suffecti ihnen gefolgt waren, so konnte man dennoch auch in diesem Theile des Jahres dasselbe immer noch nach den ordinarii bezeichnen. [10]) Diese allgemeine Bemerkung wird von Borghesi näher dahin bestimmt, dass bis in das VIIII. Jahrhundert der Stadt zur Bezeichnung des Jahres auf Inschriften jedesmal diejenigen Consuln genannt worden seyen, welche gerade zur Zeit der Fertigung der Inschrift im Amte waren, ohne Unterschied ob es die consules ordinarii oder die im Laufe des Jahres ihnen nachfolgenden suffecti seyen. Erst von der Zeit des Kaisers Nero an sey es aufgekommen, nur die consules ordinarii zur Bezeichnung des ganzen Jahres zu nehmen und also auch auf solchen epigraphischen Denkmälern, welche in dem Theil des Jahres abgefasst worden seyen, wo nicht mehr sie, sondern die consules suffecti im Amte gewesen seyen; es seyen aber auch später wieder bis auf M. Aurelius und Commodus in öffentlichen Urkunden consules suffecti zur Zeit ihrer Amtsführung und nicht die ordinarii für das ganze Jahr, auch nach ihrem Austritt genannt worden. Die Allgemeinheit jener Regel für die ältere Zeit wird von A. W. Zumpt durch einige entgegenstehende Beispiele bestritten. [11]) Wenn einer der genannten Consuln nicht zum erstenmal das Amt bekleidete, so wird dieses in der Regel immer bemerkt, und zwar am gewöhnlichsten durch Beifügung des entsprechenden Zahlzeichens zu dem Namen. Zuweilen ist das dem zweiten Namen beigegebene Zahlzeichen auf beide Consuln zu beziehen. [12]) Die Zahl des Consulates wird aber auch in Worten ausgedrückt mit *iterum*, (*secundo* und *bis* auf Inschriften der spätern Zeit), *tert.* (*tertium*, *tertio*) u. s. w. [13]) Die Zahl der Consulate wurde aber auch zuweilen ausgelassen, namentlich kommen davon auf gebrannter Waare (opus doliare) Beispiele vor. [14]) Ueber die Mitzählung der Consulate, die Jemand nur als suffectus bekleidete zu den Consulaten, die er als consul ordinarius bekleidete, ist die Uebung nicht ganz constant, indem Fälle vorkommen wo sie mitgezählt und andre wo sie nicht mitgezählt werden. [15]) Die Verbindungspartikel *et* zwischen den Namen der beiden Consuln, welche früher regelmässig weggelassen wurde und, wenn sie vorkommt, nur in seltenen Ausnahmen vorkommt, wird auf den spätern Inschriften namentlich seit der Zeit der Antonine häufiger beigesetzt. [16]) Die Bezeichnung

der Würde nach den Namen, in der Abkürzung COS. soll nach Fabretti's Beobachtung bis in die Mitte des dritten Jahrhunderts ausschliesslich gebraucht werden und erst von der Zeit der Kaiser Gallus und Volusianus an, soll dafür CONS. und COSS. vorkommen, wogegen jedoch Borghesi schon von dem J. 148. n. Ch. die Abkürzung COSS. nachweist.[17]) Ausser der bisher im Einzelnen betrachteten gewöhnlichen Bezeichnungsweise des Jahres durch die Namen der Consuln im Ablativ mit COS. (COSS. CONS.) kommen statt derselben auf den Inschriften aus den spätern Jahrhunderten zuweilen noch einige andre Ausdrucksweisen vor. So findet sich die Bezeichnung Consul, welche sonst immer den Namen nachgesetzt wird, einigemal vorgesetzt, z. B. *Conss. D. N. Teodosio XVI. et Anicio Acil. Glabrione Fausto* (Murat. p. 404, 6.); ferner consulatu mit dem Genitiv: *Cons. D. N. Aviti* (Murat. p. 408, 3.); zu den Namen der Consuln werden die damals üblichen Titulaturen hinzugefügt V. C. *vir clarissimus* und selbst DD. NN. *domini nostri*, welches letztere Prädicat demnach nicht ausschliesslich blos von den Kaisern gebraucht wurde. Eine besondre Bezeichnungsweise, welche nur auf Inschriften aus Gallien bis jetzt beobachtet worden ist, besteht in dem Worte anno mit dem Namen der Consuln, z. B. *Anno C. Calpurn. Pisonis,M. Vettii Bolani Cos.*[18]) Wir fügen dieser Aufzählung der verschiedenen Bezeichnungsweisen der Consularära zu ihrem Verständnisse und zur Beurtheilung ihres Vorkommens auf epigraphischen Denkmälern noch folgende Notizen über die Einrichtung und Geschichte derselben bei.[19]) Die Consularjahre waren verschieden in den verschiedenen Perioden. In den frühsten Zeiten der Republik traten die Consuln ihr Amt Calendis Sextilibus an; zur Zeit der Decemvirn Idibus Maiis, dann Idibus Martiis. Erst seit dem J. d. St. 601. traten die Consuln regelmässig Calendis Januariis ein. Die Bezeichnung des Jahres durch die Namen der Consuln blieb die ganze Kaiserzeit hindurch die gewöhnlichste. Ein ausdrückliches unter den Consuln Iulianus und Probianus (322 n. Ch.) gegebenes Gesetz Constantins bestimmt, dass keine Constitution rechtskräftig seyn soll, wenn nicht Tag und Consuln darin benannt seyen und noch 537 n. Ch. kurz vor Erlöschung des Consulates bestättigte Iustinian diese Verordnung dahin, dass in allen Instrumenten zuerst das Regierungsjahr des Kaisers, dann die Namen der Consuln und zuletzt Indiction, Monat und Tag benannt werde. Nach Verlegung des Kaisersitzes in den Orient wurde in der Regel (man weiss nicht genau, von welchem Jahr an) ein Consul zu Constantinopel und einer zu Rom ernannt und nach beiden das Jahr wie früher bezeichnet. Wenn kein Consul ernannt war, so bezeichnete man das Jahr mit *post consulatum* mit Beifügung des Namens des letzten Consuls im Genitiv und der Zahl den Jahres von diesem Zeitpunkt an gerechnet. Im J. 434 wird Theodorus Paulinus als der letzte Consul des Occidentes genannt. Der letzte Consul im Orient und überhaupt der letzte Privatmann, der dem Jahre seinen Namen gab,

war Flavius Basilius Iunior im J. 541. Nachher zählte man noch bis 566 post consulatum Basilii fort. Der jüngere Justin, der Nachfolger Justinians legte sich 567 bei dem Antritt seiner Regierung den Consultitel wieder bei; die folgenden Jahre wurden ohne Namen andrer Consuln noch längere Zeit durch *anno secundo*, *tertio* u. s. w, *P. C. (post consulatum) Iustini* von ihm und seinen Nachfolgern bezeichnet bis zu dem völligen Erlöschen dieser Erwähnung des Consulates im 7.—8. Jahrhundert. In epigraphischer Beziehung [20]) ist für diese Periode der zwischen Rom und Constantinopel getheilten Consuln zu bemerken, dass zwar in der Regel, wo die beiden Consuln auf Inschriften zusammen genannt werden, auf den Inschriften die dem Orient angehören, der Consul des orientalischen Reiches zuerst genannt wird, und auf occidentalischen Inschriften der Consul des Occidentes; aber es fehlt auch nicht an Beispielen des Gegentheils. Auch wird zuweilen auf Inschriften nur der betreffende eine Consul ohne den andern genannt. Bei dem Gebrauche der römischen Inschriften ist es in Beziehung auf die Consularära nothwendig, dass man die dort vorkommenden Bezeichnungen der Jahre durch die Namen der jeweiligen Consuln, mit Hilfe der übrigen historischen Quellen und der vorhandenen Hilfsmittel chronologisch zu bestimmen vermöge, sowie umgekehrt die Consularfasten zu ihrer Vervollständigung und Berichtigung aus den epigraphischen Denkmälern sehr Viel gewinnen können. [21])

1) Zaccaria Istituz. II, 1, 5. p. 158. Delle note croniche.

2) Bulletin. archeolog. 1845. p. 162. A. W. Zumpt Commentt. epigr. p. 69.

3) Fabrett. Inscr. p. 503. Marini A. Ar. p. 244. Borghesi, Annal. archeol. XII. p. 230. Cavedoni, Bullet. archeol. 1845. p. 162.

4) Borghesi, Bullet. archeol. 1845. p. 164.

5) Grut. 150, 1. 2. Mommsen Tribus. S. 84. Vergl. oben §. 24. Anm. 18. und Orell. 4725. wo von zwei Stiftern eines Grabdenkmals mit Wiederholung der Inschrift beidemal ein andrer der beiden Namen voransteht.

6) Als Beispiel des ersten Falles kann gelten eine tessera gladiatoria mit der Bezeichnung der calendae Januar. welche nur einen Consul M. Lollius erwähnt. Nun wissen wir aus Dio Cass. LIV, 6., dass in diesem Jahre (735 u. c.) Lollius und Augustus zu Consuln ernannt waren, letzterer aber die Würde ausschlug und später Q. Lepidus ihm substituirt wurde. Für den zweiten Fall können als Beispiele gelten andere tesserae gladiatoriae. Orell. 3124. und mehrere Ziegeln und Backsteine, die nur den Namen eines Consuls nennen. Fabrett. Inscr. p. 501. 506.

7) Grut. 607, 1. Antio Polione et Opimiano kos. ordinariis; Severo et Sabiniano Cos., von welchen das letztere Paar consules suffecti desselben Jahres (155. p. Ch.) sind. Zaccaria Istituz. p. 164. Auf einem opus doliare, der Consul Lucius Quadratus genannt, der nur ein suffectus seyn kann. Fabrett. Inscr. p. 501.

8) Marini A. Ar. p. 16. 244. b. 657.

9) Marini l. l. p. 402. 820. 817.

10) Marini l. l. p. 657. 736.

11) Borghesi Diplom. Traiani Decii p. 62. Annal. archeol. 1840. p. 235. Dagegen A. W. Zumpt. Comment. epigr. p. 36. not. 1. wo besonders die Inschrift bei Grut. p. 521, 4. hervorgehoben wird, mit *prid. Kal. Decembres Germanico Caes. et Capitone cos.*

12) Beispiele aus Inschriften gibt Fabret. Inscr. p. 506. auch bei Schrift-

stellern ebenso Spartian. Hadrian. cap. 3. *Candido et Quadrato II. Cos.* wobei auch von Candidus das zweite Consulat gilt. Casaubon. ad. h. l. Marini A. Ar. p. 737.

13) Zaccaria Istituz. II, 1, 8. p. 169, wobei unter Hinweisung auf Hagenbuch Epist. epigr. p. 330. bemerkt wird, dass secundo auf solchen spätern Inschriften dem Namen des Consuls gegen die gewöhnliche Uebung auch vorangesetzt gefunden wird. Das Wort bis so gebraucht: Merobaude bis et Saturnino Coss. Maffei Mus. Veron. p. 357, 5. In Fällen, wo der Name des Consuls nicht zur Bezeichnung des Jahres gesetzt ist, sondern wenn in Elogien, in tit. honorariis überhaupt nur angegeben werden soll, wie oft die Person das Consulat bekleidete, steht auch auf ältern Inschriften *bis* statt *iterum* und es ist kein hinreichender Grund vorhanden darum die Echtheit zu bezweifeln, wie Maffei Ars. crit. thut: *Appius Claudius C. F. Caecus Censor Cos. bis.* Gori Inscr. Etr. T. II. p. 237, 5. Morcelli Stil. II. n. CCLXXXVIII. p. 263. Darüber ob *tertium, quartum* oder *tertio, quarto* u. s. w. besser sey. S. Gell. N. A. X, 1.

14) Marini A. Ar. p. 348. 349.

15) Marini l. l. p. 697. 737. Orell. 3127.

16) Marini l. l. p. 143. Borghesi, Bullet. archeol. 1835. p. 6.

17) Borghesi l. l. Die Inschrift ist Murat. p. 329, 3.

18) Zaccaria l. l. p. 168. Grut. p. 163, 7. verbessert im Giornal. Arcad. 1832. p. 339. Maffei Ars crit. p. 298. liest falsch anno consulibus und verwirft die Inschrift, aber Borghesi, Bullet. archeol. 1845. p. 165. beruft sich auf mehrere andre Beispiele dieser Ausdrucksweise. Die beiden Ausdrucksweisen zusammen mit anno und mit dem Namen des Consuls im Genitiv in einem titulus honorarius des Kaisers Claudius: Dedicata VIII. k. Octob. Anno C. Passieni Crispi II et. T. Statio Tauro Co. II. S. Bullet arch. 1845. p. 173.

19) Das Folgende ist entnommen aus Ideler Handbuch der Chronologie. B. II. S. 145 ff.—174 und S. 343—346.

20) Die Beispiele dazu und weitere Anführungen gibt Zaccaria Istituz. l. l. §. 9. p. 170.

21) Von den hier in Betrachtung kommenden Werken über Chronologie beschränken wir uns auf die Anführung von: L' Art de verifier les dates des faits historiques, des inscriptions, des chroniques et autres anciens monuments avant l'Ere chretienne. Par *un religieux de la congregation de St. Maur.* Nouvelle edition par *M. de St. Allais.* Paris. 1819. Tom. IV. et V. — *Ideler,* Handbuch der mathematischen und technischen Chronologie. Berlin 1826. 2 Bde. Als die brauchbarsten und besten Hilfsmittel zur Kenntniss der Consularfasten sind hier anzuführen: *Theodori Iansonii ab Almeloveen* fastorum romanorum consularium libri duo. Amstelod. 1705. und 1740. Das erste Buch gibt die Namen in chronologischer Ordnung, das zweite in alphabetischer. Für die spätere Zeit, vom Jahr d. St. 898 an: *Petri Relandi* Fasti consulares ad illustrationem Codicis Iustinianei ac Theodosiani. Traj. ad Rhen. 1715. Besonders brauchbar: Fasti consulares triumphalesque Romanorum ad fidem optimorum auctorum recognovit et indicem adiecit *Io. Georg. Baiter.* Turici 1838. (zugleich ein Theil der Orelli'schen Ausgabe des Cicero). Für die Zeit von Augustus an ist hervorzuheben: *Clinton* Fasti romani. The civil and literary chronology of Rome and Constantinopel from the death of Augustus to the death of Iustinus II. Oxford 1845. 2 voll. 4. In diesem Werke ist auf Inschriften besondere Rücksicht genommen, vornehmlich Tom. II. p. 1—148. Von den aus dem Alterthum noch übrigen Consularfasten wird unten in dem besondern Theile gehandelt werden. Unter den neuesten Epigraphikern zeichnet sich Borghesi am meisten aus durch seine Leistungen in Berichtigung und Vervollständigung der Consularfasten aus den Inschriften.

§. 46.

Ausserdem dass die Consulate der Kaiser wie die der übrigen Consuln zur Bezeichnung des Jahres dienten, so enthalten auch ihre

übrigen Titel, wie die tribunicia potestas mit Beifügung der entsprechenden Zahl, chronologische Bestimmungen, wovon unten in dem besondern Theile bei der Erklärung der kaiserlichen Titel die Rede seyn wird.[1]) Zuweilen werden auch die Jahre der Regierung eines Kaisers als chronologische Bezeichnung gebraucht; jedoch bemerkt man dieses fast nur als eine Eigenthümlichkeit von lateinischen Inschriften aus Aegypten.[2]) Neben den bisher aufgeführten allgemeineren chronologischen Bezeichnungen sind noch zwei andre auf römischen Inschriften vorkommende in Betrachtung zu ziehen, nämlich die Aera nach Jahren der Erbauung Roms und die Aera nach den Indictionen. Ueber das Jahr der Erbauung Roms schwanken die Angaben und Meinungen der Alten in einem Zeitraum von nicht weniger als 142 Jahren. Darunter sind vorzugsweise bemerkenswerth die varonische Aera, welche als Gründungszeit Roms die Palilien von Olympiade 6, 3. oder den Frühling des Jahres 753 vor Ch. G. annimmt, und die catonische Aera, welche die Palilien von Olymp. 6, 4. oder den Frühling des Jahres 752. v. Ch. annimmt.[3]) Die Zählung nach Jahren von Roms Erbauung war mehr nur den Historikern eigen, ging nicht in die öffentlichen Urkunden noch in den bürgerlichen Verkehr über und kommt daher auf Inschriften nur ganz selten vor und zwar in Form A. P. R. C. *anno post Romam conditam* oder P. R. C. post *Romam conditam*; einmal: *anno urbis conditae.*[4]) Als im vierten Jahrhunderte die Consularära wegen des getheilten occidentalischen und orientalischen Consulates schwankend zu werden anfing, kam die Jahreszählung nach Indictionen in Gebrauch. Indiction hiess in der römischen Kaiserzeit die Ansagung (das Ausschreiben) der jährlichen Grundsteuer, diese Jahressteuer selbst, und auch das Steuerjahr. Die Steuerjahre wurden in einen wiederkehrenden Cyklus von fünfzehn Jahren zusammengefasst. Die Jahre in einem jeden solchen Cyklus werden von 1 bis 15 gezählt und mit jedem neuen Cyklus von neuem so zu zählen angefangen. Das Steuerjahr (die Indiction) fängt jedesmal mit dem 1. September an. Diese Indictionsrechnung lässt man mit dem den 1. September 312 nach Ch. beginnenden Cyklus beginnen.[5]) Unter den noch übrigen epigraphischen Denkmalen kommt diese Art der Jahreszählung nur auf einer Anzahl christlicher Grabschriften und öfters neben der Jahresbezeichnung durch die Namen der Consuln vor. Die Bezeichnung ist gewöhnlich IND. (Indictione) mit Beifügung der entsprechenden Zahl. Auch findet sich die Zahl durch das Zahlwort geschrieben vorangesetzt *(prima indictione)* und desgleichen mit der Präposition *in* (In sec. für in secunda indictione. Orell. 1160.).[6]) Ausser den bisher behandelten allgemeinen Aeren kommen für einzelne Gegenden, Orte, Vereine noch besondre Arten der Jahreszählung auf römischen Inschriften vor. Dahin gehört die Aera hispanica, welche von J. 38 v. Ch. zu zählen beginnt, jedoch unter den erhaltenen epigraphischen Denkmälern erst im fünften Jahrhundert auf christlichen Inschriften vorkommt; ferner eine besondre Aere

der Provinz Mauritanien.[7]) Von Jahresrechnungen nach der Gründung von Städten kommen Beispiele vor von Puteoli, Interamna.[8]) Dabei ist noch im Allgemeinen zu bemerken, dass in den Stadtgemeinden ausserhalb Rom, das Jahr ausser durch die Consuln öfters noch durch die Anführung der fungirenden höchsten städtischen Beamten (duumviri) bezeichnet ist. Hinsichtlich der besondern Zeitrechnung bei einzelnen Collegien sind anzuführen Inschriften von Seiten römischer magistri vicorum, wo das Jahr nach der Gründung dieses Institutes durch Augustus (747 u. c.) gezählt ist; sowie von Seiten einiger andern Collegien.[9])

1) Bei der Zahl der Consulate der Kaiser kommt auch vor, dass die Zahl des letzten Consulates auch für die folgenden Jahre in dem Titel beibehalten wurde. So war Hadrian nur dreimal Consul, aber auch auf spätern Inschriften nach diesem dritten Consulat erscheint bei dem Namen Hadrian's der Beisatz Cos. III. Muratori Annal. d'Italia. T. I. p. 48. Wenn nur die Zahl der Consulate des regierenden Kaisers ohne dessen Namen angegeben ist, so kann es sich treffen, dass diese Angabe auf mehr als einen Kaiser passt. So in der Inschrift auf einem nubischen Monumente Orell. 4931. C. Numonius Vala hic fui Imp. Caesare XIII. Cos., was von August (2 n. Chr.) und Domitian (87 n. Chr.) verstanden werden kann.

2) Orell. 517. *anno XI. Neronis Imp.* 520. *anno I. Imp. Domitiani Aug.* 521. *anno IIII. D. N. (domini nostri) Domitiani Caesaris Augusti* 522. *anno V. Hadriani Imp.* 803. *anno XII. imp. (imperii) Nervae Traiano Caesari Aug.* Eckhel D. N. V. p. 456. Raoul-Rochette Iournal des savans. 1824. Avril.

3) Ideler Handb. der Chronologie. Bd. II. S. 151—172.

4) In der ersten Form auf einigen Fragmenten von Sacerdotalfasten Delect. 387. 388. 390. Orell. 42; in der letztern auf einer Grabschrift (inter schedas Barberinas) bei Fabrett. Inscr. p. 88. 165. Excessit anno urbis conditae DCCCXCVII.

5) Ideler Handbuch der Chronologie. Bd. II. S. 347 ff.

6) Zaccaria Istituz. p. 173—176. Murator. p. 411, 4. 412, 4. 1819, 1.

7) Ueber die aera hispanica s. Ideler a. a. O. II. S. 423. und eine eigne Abhandlung darüber von Cardinali in den Atti dell' accademia roman. di archeolog. T. IX. 1840. p. 219. Auf eine besondre Aera in Mauritanien deutet die Bezeichnung auf einer Inschrift A. P. *anno provinciae* nach Letronne, Iournal des savans. 1847. p. 727.

8) Delect. 1751. in einem öffentlichen Actenstück von Puteoli: Ab colonia deducta anno XC. Vergl. Zaccaria Ist. p. 158. Auf einer Inschrift von Interamna Orell. 689. Anno post Interamnam conditam DCCIIII. und daselbst die Anmerkung von Orelli. Auf einem Grabstein von Saintes (Mediolanum Santonum) Orell. 3694. Tulliae .... D. A. (defunctae anno) aetatis XX et ur. (urbis) DCCLXXI., was Visconti von der urbs Mediolanum Santonum versteht.

9) Grut. p. 79, 5. Orell. 18. Sieiae Fortunae .... Mag. vici Sandaliari reg. IIII. anni XVIII. Andere Beispiele und das Genauere hierüber bei Borghesi in Furlanetto Museo di Este. p. 12. not. 8. Auf einer Inschrift, welche von dem collegium fabrorum et centonariorum seinen Patronen zu Ehren verfasst ist Orell. 1702. Coll. SS. (collegii supra scripti) anni CLI. Auf einem Mithrassteine Fabrett. p. 464, 18. sub M. Aemilio Chrysantho Mag. (magistro) anni primi. Andre Beispiele bei Marini A. Ar. p. 56.

§. 47.

Auf die Darstellung der Sprache der Inschriften im Allgemeinen haben wir nun noch einige Bemerkungen über den Styl der römi-

schen Inschriften[1]) folgen zu lassen. Der Styl der Inschriften folgt, wie natürlich, im Allgemeinen den Veränderungen, welche überhaupt der literarische Geschmack und die gesellschaftliche Bildung bei den Römern in den verschiedenen Perioden erlitten. Wie die Münzen auf kleinem Raume in ihrer chronologischen Aufeinanderfolge die verschiedenen Style der bildenden Kunst zeigen, so gilt Dasselbe hinsichtlich der redenden Kunst von den Inschriften. Zunächst stellt sich hierin dar als der umfassendste Gegensatz der Unterschied zwischen der Ausdrucksweise der ältern classischen Zeit, welche, wenn auch mit manchen Abstufungen, doch bis zu dem Anfange des dritten Jahrhunderts nach Christus, bis zur Zeit des Septimius Severus reicht, oder selbst bis auf Philippus, um die Mitte des dritten Jahrhunderts nach Christus, bis zu dem Ende des ersten Jahrtausends nach Roms Gründung ausgedehnt werden kann;[2]) und andrerseits der spätern Ausdrucksweise, welche sich von der antiken und classischen Form immer weiter entfernt. Diese allgemeine Charakterisirung der beiden Perioden begreift aber nicht blos nach den verschiedenen Zeiten und nach den verschiedenen Gattungen der inschriftlichen Denkmäler viele Abstufungen, sondern auch von dem Augusteischen Zeitalter an, ähnlicher Weise wie dieses auch in der Literatur der Fall ist, viele Ausnahmen; indem einerseits manche einzelne dieser Denkmäler früher als die übrigen Spuren des veränderten Geschmacks zeigen, andrerseits aber auch manche Inschriften aus der spätern Zeit der antiken und classischen Form sich mehr nähern, als man nach dem allgemeinen Charakter der Zeit zu erwarten geneigt wäre. Die römischen Inschriften aus der Periode des antiken und classischen Styles, namentlich die bessern und besten unter denselben, zeigen als charakteristische Eigenschaften der Ausdrucksweise: Kürze, Einfachheit, Angemessenheit. Die folgenden Bemerkungen sollen diesen allgemeinen Satz durch einige nähere Nachweisungen und Beispiele erläutern und begründen.

Zu der Eigenschaft der Kürze des Lapidarstyles führten in den meisten Fällen schon die äussern Bedingungen des Materials und der Form der Inschriften. Diese Eigenschaft der Inschriften des classischen Styles besteht darin, dass man überall nur das Wesentliche des darzustellenden Inhaltes, mit Uebergehung des Unwesentlichen und Zufälligen, aufnimmt und dieses Wesentliche mit den wenigsten Worten ausdrückt, so viel es die Forderung der Deutlichkeit gestattet. Dieses Streben nach Kürze wird in vielen Fällen durch den Ort, wo die Inschrift angebracht ist, durch die Umgebung, durch die Beifügung von bildlichen Darstellungen befördert. So z. B. wenn Domitianus an dem Orte auf dem Capitol, wo er sich in dem Vitellianischen Kriege versteckt und gerettet hatte, eine Kapelle und eine Ara mit der Aufschrift Iovi Conservatori widmete, so machten die dabei angebrachten Bildwerke mit der Darstellung seiner Rettung eine weitere Angabe in Worten überflüssig. Ebenso als er später an demselben Orte einen grossen Tempel erbauen und darin sich

selbst, wie er von dem Gotte geschützt wurde, in einer Gruppe darstellen liess, so genügte die kurze Aufschrift Iovi Custodi.[3]) Ueberhaupt da, wo eine Aufschrift an dem Gegenstande selbst, auf welchen sie sich bezog, angebracht war, wird die Nennung des Gegenstandes, jedenfalls die nähere Beschreibung, oder irgend eine Anpreisung in der Regel hinweggelassen, selbst wenn der Gegenstand durch seine Grösse oder durch seinen Kunstwerth dazu aufforderte. So begnügte sich Agrippa, in der Aufschrift an dem Eingange des Pantheon lediglich nur den Gründer und durch dessen Consulat die Zeit der Gründung anzugeben; in ähnlicher Weise die meisten Aufschriften der grössten öffentlichen Werke zu Rom aus der bessern Zeit (Delect. 1180—1208. Morcell. Stil. Vol. I. p. 209. n. CCXXIIII—CCLV.). Mit der Eigenschaft der Kürze hängt die Eigenschaft der Einfachheit des antiken Lapidarstyles auf das genaueste zusammen. Man findet in den Inschriften des classischen Styles keine künstliche Redefiguren, keine gesuchten Antithesen, keine rhetorischen Amplificationen, überhaupt kein hervortretendes Streben nach Schmuck der Rede, sondern überall die unmittelbar sich darbietende, natürlichste, auf das Wesentliche mit einer gewissen Nüchternheit sich beschränkende Ausdrucksweise. Dieses findet auch in solchen Fällen statt, wo die Bedeutung und Grösse des Inhaltes nach unsrer modernen Denk- und Sprachweise uns zu einer grössern Fülle und Lebhaftigkeit des Ausdruckes führen würde. So namentlich in den Aufschriften an Ehrendenkmalen für ausgezeichnete und ruhmvolle Thaten, wie etwa in der Aufschrift zu Ehren des Augustus wegen der Besiegung der alpinischen Völkerschaften (Delect. 1466.) und in ähnlichen (z. B. Delect. 1463.), so wie auf der Votivtafel des Pompejus in dem von ihm gebauten Tempel der Minerva. Delect. 70. Dieselbe Einfachheit, welche wir bei der Darstellung eines historischen Inhaltes in dem antiken epigraphischen Style wahrnehmen, finden wir auch bei der Darstellung von Empfindungen, wovon die Grabschriften aus der bessern Periode so viele Beispiele geben. Delect. 1931—1934. 1938. 1944. 1946. 1947. u. a. Zu dieser Einfachheit des Styles im Allgemeinen gehören im Einzelnen folgende Erscheinungen: Gebrauch der zunächst sich darbietenden Wörter; Beobachtung der Proprietät des Ausdruckes und der herkömmlichen Formeln, ohne Streben nach Variation;[4]) Abwesenheit oder höchst sparsamer Gebrauch von Redefiguren; einfache, die Deutlichkeit bezweckende Wortfolge;[5]) einfacher Satzbau ohne oratorische Perioden und ohne Streben nach oratorischem Numerus. Man kann zwar ungeachtet dieser allgemeinen Eigenschaften der Kürze und Einfachheit der antiken Inschriften unter ihnen selbst wieder bei jeder Classe von Aufschriften verschiedene Kategorien mit verschiedenen Abstufungen unterscheiden, aber der Gesammtcharakter bleibt doch derselbe, und auch die ausführlicheren und in einem etwas reichern Style gehaltenen Aufschriften erscheinen mit den spätern, dem classischen Style nicht

mehr angehörenden Denkmälern verglichen, immer noch durch Kürze und Einfachheit ausgezeichnet.[6]) Diese bis jetzt angegebenen charakteristischen Eigenschaften des antiken römischen Lapidarstyles ergeben dann von selbst die weitere Eigenschaft der Angemessenheit. Analog wie in der antiken Literatur der besten Periode ist auch hier durch allgemein übliche und gleichsam feststehende objective Formen subjective Willkür und Laune, und dadurch der Weg zur Unangemessenheit und Geschmacklosigkeit beseitigt oder doch erschwert.

Der Styl der Inschriften aus der Periode, worin überhaupt der gesunde antike classische Geschmack beeinträchtigt oder ganz verloren war, zeigt im Ganzen die den oben aufgezählten Eigenschaften entgegengesetzten: statt der Kürze Wortfülle; statt der Einfachheit Uebertreibung, Wortgepränge, und eben dadurch nicht selten Mangel an Wahrheit und Angemessenheit. Als charakteristische Beispiele aus dieser spätern Periode führen wir an: Delect. 1211. (Cf. Morcell. Stil. Vol. I. p. 255.). 1220. 1302. 1549. 1551. 1554. 1618.[7]) Das bisher Gesagte gilt im Allgemeinen sowohl von den Inschriften in Prosa als in Versen. Ueber die Eigenthümlichkeiten der letztern, sowohl was den poetischen Charakter als die metrischen Formen betrifft, wird weiter unten in dem zweiten Buche besonders gehandelt werden.

1) Das ganze Werk von Morcelli De stilo inscriptionum latinarum ist in der Absicht unternommen, um die lateinische Epigraphik von den modernen Ausartungen zu dem classischen antiken Style zurückzuführen. Besonders gehört daraus hierher II., 3. 2. Tom. II. p. 250—303, wo von dem Style der antiken Inschriften besonders gehandelt wird.

2) Bis auf die Philippi dehnt Morcelli l. l. Tom. I. p. 2. jene erste Periode aus.

3) Tacit. Hist. III., 74. Potiente rerum patre, disiecto aeditui contubernio modicum sacellum IOVI CONSERVATORI aramque posuit, casusque suos in marmore expressit; mox imperium adeptus IOVI CVSTODI templum ingens seque in sinu dei sacravit.

4) Als Beispiel dazu führt Marini A. Ar. p. 37. not. 27. an, dass auf den Triumphtafeln, wovon unten in dem besondern Theile näher die Rede sein wird, von früher Zeit immer dieselben Formeln und Wendungen sich wiederholten. Dasselbe gilt in vielen andern Fällen.

5) Morcelli l. l. p. 279. Cap. VI. De iunctura verborum et particulis connexivis. Dahin gehört die Nachsetzung des Genitivs nach dem regierenden Worte, so wie überhaupt der regierten nach den regierenden Wörtern; Beibehaltung der gewöhnlichen Wortstellung bei den Bezeichnungen der Aemter, Formeln, mit Ausnahme solcher Falle, wo die Rücksicht auf Deutlichkeit eine Abweichung rechtfertigte, wie z. B. L. Fulvio .... Praefect. urbi feriarum latinar. facto ab Imp. Hadriano Aug. II. Cos. III. viro A. A. A. F. F. statt der sonst erforderlichen Stellung Cos. II.

6) Morcelli in der seinem Werke einverleibten Beispielsammlung von Inschriften des classischen Styles (Vol. I.) gibt von einer jeden Classe immer dreierlei Beispiele: exempla dictionis simplicis; exempla dictionis ornatae; exempla dictionis singularis.

7) Dazu noch folgender titulus honorarius, welchen Morcell. Stil. Vol. II. p. 271. aus Fabrett. p. 101. n. 229. als ein besonderes charakteristisches Beispiel dieser spätern Periode anführt: Cheionio Contucio V. C. ob egregia facta

et rarum veteris sanctitatis exemplar, inlustratori prosapiae suae, cuius ope auctam instauratamq. tota se Piceni et Flaminiae provincia gratulatur, quo iudicante quasi quodam parente primaevo singulae civitates in pristinam faciem revocatas esse laetantur, Foronovani desideria totius provinciae praecedentes statuam ad vivacem recordationem et sempiternam memoriam posuerunt.

Zweites Buch.

Von den einzelnen Classen der römischen Inschriften.

---

§. 48.

Nachdem wir bisher von den römischen Inschriften in ihrer Gesammtheit gehandelt haben, so ist jetzt von den einzelnen Classen derselben zu handeln. Zu diesem Zwecke ist eine Eintheilung der Inschriften vorzunehmen. Es lassen sich dabei je nach dem vorgesetzten Zwecke verschiedene Eintheilungsgründe annehmen. Im Allgemeinen können die Eintheilungsgründe entweder von äussern Umständen und Merkmalen hergenommen werden, oder von dem Inhalte und der innern Beschaffenheit der Inschriften. In ersterer Beziehung kann man die Inschriften eintheilen nach dem Orte, wo sie gefertigt und aufgefunden worden, oder nach der Zeit, in welche ihre Abfassung fällt: diese beiden Momente geben die geographische und chronologische Eintheiluug. Auf die äussern Merkmale würde sich beziehen eine Eintheilung nach dem Material, wie Inschriften auf Metall, auf Stein u. s. w. An sich begründet und zu unserem Zwecke vorzugsweise geeignet ist die Eintheilung der Inschriften nach Merkmalen, welche aus ihnen selbst, aus ihrem Texte hergenommen sind. Man geht dabei aus entweder von ihrem Inhalte, oder von ihrer stylistischen Form. Bei der Eintheilung nach dem Inhalte scheint es aber nicht passend, wie in manchen grössern Sammlungen nur auf einzelne Theile desselben, auf die daselbst vorkommende Anführung einzelner Aemter, Institute und dergleichen zu sehen, sondern es ist vielmehr dabei der Gesammtinhalt und der Zweck der Inschrift in ihrer Gesammtheit als Eintheilungsgrund anzunehmen. Der stylistischen Form nach gehören alle Inschriften, wie überhaupt alle sprachlichen Denkmäler, entweder dem Gebiete der Prosa, oder dem Gebiete der metrischen Redeformen an. Ein anderer durchgreifender Unterschied der Inschrift beruht sowohl auf ihrem Zweck und Inhalt, als auf dem äussern Vorkommen. Sie sind nämlich entweder dazu bestimmt, den Denkmalen und Gegenständen, worauf sie angebracht sind, zur Erklärung zu dienen, und ihr Inhalt steht mit diesem Gegenstande, zu dem sie gehören, in genauer Verbindung; oder sie sind für sich bestehende schriftliche Aufzeichnungen, ohne eine solche Beziehung zu einem andern Gegenstande und

nur durch die Natur des Materials, welches die Aufzeichnung enthält (Stein, Metall u. s. w.), zu den epigraphischen Denkmälern gehörend. Die erstere Classe von Inschriften nennen wir Aufschriften (tituli), die andere Classe epigraphische Urkunden (tabulae). Nach diesen Andeutungen theilen wir die ganze Masse der römischen Inschriften in folgende, hier abzuhandelnde Hauptclassen ein. Alle Inschriften beziehen sich entweder auf Gegenstände des Cultus, oder auf Lebensverhältnisse ausserhalb des Cultus, und zerfallen demnach in die zwei Gebiete der Inscriptiones sacrae und Inscriptiones profanae. Die letztern gehören ihrem Gesammtinhalte nach entweder den öffentlichen Verhältnissen, dem Staatsleben an, oder dem Privatleben: darnach theilen sie sich in Inscriptiones publicae und Inscriptiones privatae. Die Inscriptiones publicae gehören entweder dem Civilstaate, oder dem Militärstaate an, und lassen sich daher eintheilen in Inscriptiones publicae civiles und Inscr. publ. militares. Jede dieser bis jetzt aufgezählten Classen enthält Aufschriften und Urkunden, so dass für jede die Unterabtheilung in tituli und tabulae gilt. Nicht alle diese Classen, sondern nur einige derselben begreifen ausser der prosaischen auch die metrische Form. Daher wird es angemessen sein, nicht bei den einzelnen Classen eine Unterabtheilung nach diesen zwei Gattungen der sprachlichen Darstellung anzunehmen, sondern es wird geeigneter sein, alle in metrischer Form abgefassten Inschriften nach den angegebenen Classen geordnet zusammen zu stellen und auf die der prosaischen Form angehörende grosse Masse der übrigen Inschriften folgen zu lassen. Nach dieser Eintheilung [1]) sollen nunmehr die einzelnen Classen der Inschriften hier abgehandelt werden. Bei dieser Abhandlung werden wir auf unserm Standpunkte einer allgemeinen Anleitung zur römischen Epigraphik uns der sachlichen Erklärung der in diesen verschiedenen Classen der Inschriften genannten Institutionen des römischen Lebens zu enthalten haben, da deren Auseinandersetzung theils andern Disciplinen, theils der Erklärung der einzelnen Denkmäler angehört. Wir werden uns darauf zu beschränken haben, den Inhalt und die Form einer jeden dieser Classen der Inschriften im Algemeinen anzugeben und zu erläutern; hinsichtlich der paläographischen Eigenthümlichkeiten und der Formeln einer jeden Classe das Nöthige zu bemerken; und endlich die Hilfsmittel anzugeben, welche zu einer genauern und vollständigern Betrachtung der erwähnten Punkte zweckdienlich sind.

1) Ueber die verschiedenen Eintheilungsweisen der griechischen und römischen Inschriften (nach Classen von dem Inhalte hergenommen; geographische, chronologische) s. Boeckh Corpus inscript. Tom. I. p. XII. §. V. Die älteste allgemeine Sammlung römischer Inschriften von Apianus ist nach geographischer Eintheilung angelegt; die andern bis auf Orelli einschliesslich haben die Eintheilung nach Classen von dem Inhalte hergenommen. Aber der Eintheilungsgrund ist dabei nicht der Gesammtinhalt der Inschrift, sondern einzelne darin vorkommende Erwähnungen eines Gottes, eines Amtes u. s. w., so dass oft ganz disparate Inschriften neben einander gestellt werden und überhaupt gegen die

einfachsten logischen Regeln, die einer jeden Eintheilung zu Grunde liegen müssen, gefehlt wird. Mehr auf den Gesammtinhalt nehmen Zaccaria (Istituzione lapidaria) und Morcelli (De stilo inscriptionum) bei ihren Classeneintheilungen Rücksicht; jedoch ohne genauere logische Durchführung. Ersterer nimmt folgende Classen an: iscrizioni votive; giuridiche; pubbliche; istoriche; onorarie; sepolcrali; letzterer folgende: inscriptiones sacrae; honorariae; epitaphia; inscriptiones historicae; ellogia; constitutiones publicae. Aehnlicher Weise nimmt Franz Elementa epigraphices gr. p. 3. und Append. I. p. 313 sqq. folgende sechs Classen für die griechischen Inschriften an: acta rei publicae et universitatum; catalogi; tituli honorarii, dedicatorii, votivi; termini et similia; tituli sepulcrales.

I. Capitel: Inscriptiones sacrae; insbesondere Aufschriften (tituli).

(Delect. Inscript. sacrae Cap. I. n. 1—360.)

§. 49.

Zu den Inscriptiones sacrae rechnen wir alle Inschriften, die sich ihrem Gesammtinhalte und ihrem Zwecke nach auf Religion und Cultus beziehen, ohne Unterschied, ob sie von öffentlichen Behörden, weltlichen oder geistlichen, oder ob sie von Privatpersonen ausgegangen sind. Diese ganze Classe wird durch drei Abtheilungen erschöpft: 1) Aufschriften auf Gebäuden und Gegenständen, die dem Cultus gewidmet sind; 2) Urkunden, die sich auf den Cultus beziehen; 3) Grabschriften. Letztere gehören zu den inscriptiones sacrae, weil Gräber nach den Religionsbegriffen der Alten dem Kreise des Religiösen angehören; eine selbständige Unterabtheilung aber bilden für uns diese Denkmäler wegen ihrer grossen Anzahl und weil sie ihrer Natur nach die Merkmale der beiden vorangestellten Abtheilungen (tituli und tabulae) gewissermassen in sich vereinigen. Wir haben somit zunächst hier von den Aufschriften unter den Inscriptiones sacrae zu handeln. [1]) Diese Aufschriften kommen vor an Gebäuden, die dem Cultus gewidmet sind, an Altären, Bildwerken, an Weihegeschenken aller Art. Ein grosser Theil hinsichtlich des Inhaltes und der Form solcher Aufschriften ist in allen diesen Fällen gemeinsam und übereinstimmend; ein andrer Theil ist nach den oben bezeichneten Unterabtheilungen verschieden. Wir werden zuerst das Gemeinsame zu behandeln haben; worauf die Bemerkungen über das diesen Unterabtheilungen Besondre folgen sollen.

Alle Aufschriften, wodurch ein Gegenstand den göttlichen Wesen und ihrem Dienste gewidmet wird, enthalten folgende Bestimmungen: A. *Wem* der Gegenstand gewidmet wird; B. *Von Wem*; C. *Was* gewidmet wird; D. *Warum* oder bei welcher Veranlassung; E. Angabe der *Zeit;* F. des *Ortes;* G. *Auf wessen Kosten;* H. *Betrag der Kosten* und des Werths; I. *Andre Nebenbestimmungen*, wie damit verbundene Stiftungen; Ehrenbezeugung gegen Personen; Namen mitwirkender Personen u. a. Nicht immer kommen alle diese Rubriken

vor; häufig nur eine oder einige, namentlich die vier ersten (A—D). Was die Sache selbst und den Inhalt betrifft, so bedarf es keines besondern Beweises, dass die Masse dieser Aufschriften über den Zustand der Religion und des Cultus in den verschiedenen Zeiten und in verschiedenen Theilen des römischen Weltreiches die vielfältigste, sicherste und anschaulichste Kunde gibt. Wir werden nun zuerst die Formeln angeben, welche von einer jeden einzelnen der oben bezeichneten Rubriken vorkommen und dann die verschiedenen Combinationen derselben.

A. *Wem:* Ausser den röm. Gottheiten, welche aus dem allgemeinen Cultus und aus der Mythologie der Dichter bekannt sind, kommt auf Inschriften noch eine grosse Anzahl andrer Namen von Gottheiten vor, welche in den literarischen Denkmalen sehr selten oder noch häufiger gar nicht genannt werden. Dahin gehören: viele italische Gottheiten; celtische; orientalische (Delect. n. 231—292). Manche dieser fremdländischen Gottheiten lassen sofort ihre Nationalität mit Sicherheit erkennen, andre sind nicht so leicht zu erkennen oder sonst mit Unrecht einer andern Nationalität beigezählt worden. [2]) Diese Gottheiten ausländischer Culte, namentlich der celtischen, sind entweder mit dem Namen römischer Gottheiten benannt und nur durch beigegebene Beinamen localisirt, wie *Mars Caturix*, *Belenus Apollo*, *Mercurius Alaunus*, u. dgl., oder sie haben nur ausländische Namen und sind auch so entweder Localgottheiten wie *Latobius*, Gottheit der Latovici, *Nemausus,* Gottheit von Nimes; oder Gottheiten von nicht localer, sondern von allgemeinerer Bedeutung wie *Abellio*, *Agho* u. a. [3]) Die Namen der Gottheiten, von welcher Art sie seien, welchen Etwas gewidmet wird, werden gewöhnlich vollständig oder fast vollständig geschrieben; zuweilen aber auch nur mit den Anfangsbuchstaben, wie: J. O. M. *Jovi Optimo Maximo* Delect. 1—4. J. D. *Jovi Dolicheno*, Furlanett. Lapid. Patav. V. p. 7. M. D. M. *Magnae deum matri* Del. 176. M. D. M. I. *Matri deum magnae Idaeae* Del. 179. S. A. S. *Saluti Aquileiensi sacrum* Del. 199. D. S. I. M. *Deo Soli invicto Mithrae.* Del. 219. D. I. M. *Deo invicto Mithrae* 220. D. S. I. *Deo Soli invicto.* 221. G. C. D. *Genio Caesareae domus* Furlanet. Lap, Pat. XXXI. p. 32. S. A. S. *Silvano augusto sacrum.* Ibid. XXVI. p. 28. Die Gottheit, welcher der Gegenstand gewidmet wird, ist entweder nur eine, oder es sind deren mehrere, was besonders bei Altären der Fall ist. Delect. 12. 24—33. 93. 94. 118. 135. 138. 198. 206. u. a., wobei gewisse Verbindungen häufiger und herkömmlicher sind als andre; [4]) oder der Gegenstand ist allen Göttern und Göttinnen gewidmet. Del. 186. Die Formeln, welche in Beziehung auf diese Rubrik (A. *Wem)* gebraucht werden, sind folgende: 1) Der Name der Gottheit steht im Dativ, entweder ohne ein Prädicat (Delect. 34. 65. 82.), oder mit Prädicaten von allgemeiner und von besondrer, auf die Widmung sich beziehender Bedeutung: Iovi Cacuno. Del. 8. I. O. M. Conservatori 11. Marti Camulo 75. Marti Aug. Conservatori corporis

sui 76. Oder es steht statt des Namens nur ein Prädicat: Deo amabili. Del. 96. oder endlich statt des Namens und des Prädicates eine Umschreibung: Praesentiae matris deum. Del. 177. Numini Mercurii Grut. p. 54, 12. Sanctitati Jovis et Augusti Ibid. p. 10, 1. gewissermassen auch so wenn der Genius des Gottes statt des Gottes genannt ist: Genio Apollinis. Del. 55. — 2) Es steht der Dativ des Namens der Gottheit mit Hinzufügung des Wortes *Sacrum*, in verschiedener Schreibung, als: S. Delect. 199. *Sac.* 37. 45. *Sacr.* 37. 45. *Sacrum* 40. 42. *Sacrom.* 73. und zwar dem Namen der Gottheit gewöhnlich nachgesetzt, zuweilen aber auch vorangesetzt. Grut. p. 1076, 6. — 3) Der Name der Gottheit im Genitiv: Pietatis sacrum. Del. 192. Ara Neptuni. 44. 225. — 4) Die Gottheit wird angeredet; der Name im Vocativ: Tibi, o Jovis nuncie Del 86. Te tibi, Dea Isis 163. Hercule tibi. Maff. Mus. Ver. p. 248, 9.

B. *Von Wem:* Der Stifter war entweder nur *eine* Person oder es waren ihrer mehrere, welche sich zu diesem Zwecke vereinigt hatten. In beiden Fällen sind gewöhnlich ausser dem Namen der Stand, die Aemter und Würden angegeben, zuweilen aber auch der einfache Name mit Hinweglassung der Aemter (Morcell. Stil. I. p. 216.). Ueber die Reihenfolge, in welcher die Aemter und Würden nach dem Namen angegeben werden, wenn eine Person mehrere bekleidet hatte oder noch bekleidete, wird weiter unten das Nöthige bemerkt werden. Wenn der Stifter mehrere sind, so ist die einfachste und gewöhnlichste Form die, dass die verschiedenen Namen neben einander gesetzt werden ohne *et* (Delect. 168. 170), zuweilen auch mit *et* (Del. 183). Oder die Namen sind mit *cum* verbunden (Del. 4.), wobei zuweilen bei dem Singular des Subjectes das Verbum im Plural steht: Stephanus iun. cum Stephano patre ... dedicarunt. Grut. p. 3, 9. Morcell. Still. III. p. 283. Wenn von Gemeinwesen und öffentlichen Behörden die Stiftung ausgeht, so werden diese genannt; oder es wird dieses auch noch überdiess bezeichnet durch das Wort: *publice*, *von Staats wegen*, *von Gemeinde wegen.* Morcell. Stil. II. p. 27. Zuweilen machte der Stifter die Stiftung im Namen eines andern, was dann bemerkt wurde: *Nomine* Q. Domitii Alpini Licinia mater signum Dianae etc. Mus. Veron. p. 125, s. M. Ulpius Aug. L. Philetus .. *nomine* M. Ulpi Arvatiani nep. sui ... signum aeneum. Reines p. 239, 277. oder in seinem eigenen und eines Andern Namen gemeinsam. Del. 110. 124. Auch wird angegeben bei dem Namen des Dedicirenden, wenn die Stiftung auf Befehl und auf Veranlassung eines Andern gemacht worden ist: Laribus Aug. ... *iussu* Ponti. Faustini Graniani Pro. Mag. fecerunt Valerius Onesimus, L. Pompeius Euphrosynus... Fabret. p. 672, 8. *Ex auctoritate* Imp. Caes. M. Aurelii Antonini ... Servius Calpurnius ... aram Circes .. restituit. Don. Cl. I. n. 31. Wenn der gestiftete Gegenstand wieder neu hergestellt wurde, so wird, jedoch nicht immer (Del. 101. 102. 103.), vor dem Wiederhersteller der erste Stifter genannt: Jovi Praestiti Hercules Victor dicavit, Blandus

Pr. restituit. Grut. p. 1065, 2.[5]) Bei dem Namen des Stifters als Subject steht, wenn es sich von einer einfachen Widmung handelt gewöhnlich kein Verbum, da es sich von selbst versteht. Oft steht aber auch ein Verbum dabei, als:

Consecravit. Del. 274. aedem consecravit.

D. *dedit.* Del. 324. Neptuno D. S. D. (de suo dedit) Dat. Reines p. 226. 274. Iovi ... dat. zweifelhaft. Zaccaria Istituz. p. 186. Dedit. Del. 48. vicesma. parti. Apolones dederi. 71. de praedad Maurte dedet. 180. aram et mensam dedit.

Dedicavit. Del. 16. Aram ... dedicaverunt.

Dicavit. Del. 19. Iovi .... dicavit. 266. hoc signum.

Donavit. 261. Calvae deae aedem.

D. D. *donum dedit.* Del. 18. mensam et aram. 58 Herculem Puerinum. cum base. 148 Genio conservatori horreorum Galbianorum. S. P. (sua pecunia) D. D. 161 hydraeum gemmis exornatum. 174. 186. 211. Donum dedit. Del. 28 scyphos II. venereum speculum. 73 Marte donu. dedet. 124. Fidei signum. 172 sacrarium dei Liberi. 249 Apollini ... donum dedit.

Dono dedit. 224. simulacrum acrolithum.

Don. dedic. donum dedicavit. Del. 175. Libertatis signum.

Donum port. Del. 69. donum portat. (?)

D. D. D. bei Reines. p. 246, 296. bei drei Stiftern, vielleicht für *dederunt;* aber auch sonst bei einem Stifter Del. 370. Orell. 1216. gewöhnlich erklärt *dat donat dedicat*, jedoch ohne hinreichende Sicherheit. Nach Morcelli Stil. II. p. 43. vielmehr: Datum decreto decurionum.

F. Fec. Fecit. von Bildsäulen, Altären, Gebäuden. Del. 5. aedem fecit. 15 cenatorium F. 144 signum Genii fecerunt. 183. 218. 244. 351.

Fac. cur. *faciendum curavit.* Del. 35.' aedem pavimentum Iunoni Coelesti.

P. und vollständig geschrieben Posuit, von Altären und Bildsäulen. Del. 1. aram deo donum. P. 76. sigillum marmoreum posuit. 111 statuam posuit dedicavitque. 226 aram Tiberino posuit. 306. 307.

P. C. *poni curavit.* Del. 115.

O. P. *opus perfecerunt.* Del. 301. Fortunae sac. Brittones ... O. P.

Bei Wiederherstellungen von solchen Werken und Weihgeschenken: *Restituit.* Del. 77. 101. 102. 337. *Refecit.* 134.

Wie aus den bisher angeführten Beispielen erhellt, so steht in der Regel das Verbum in der dritten Person, zuweilen jedoch auch, obgleich selten, in der ersten Person. Delect. 167 Isidi et Osiri mansionem aedificiavimus. 215 Soli invicto aram dedico. Grut. p. 44, 4. Herculi donum dedi.

C. *Was* gewidmet wird, ist in dem grössern Theile der Fälle nicht ausdrücklich genannt, da der Gegenstand, auf welchem die Aufschrift angebracht war, sich selbst der Wahrnehmung darstellte. Sehr oft sind die Gegenstände aber auch genannt, und diese zahlreichen Anführungen von Gebäuden, Kunstwerken, Geräthschaften aller Art, bieten den archäologischen Studien ein reichhaltiges, vielleicht noch nicht hinreichend benütztes Material. Zur Bezeichnung von Statuen wird nach dem allgemeinen Sprachgebrauch öfters die dargestellte Person selbst genannt. Delect. 5. Iovem marmoreum posuit und öfters. Den Gottheiten wird in den Tempeln nicht blos ihr eignes Bild, sondern zuweilen auch das Bild einer andern Gottheit gewidmet. Morcell. I., p. 44. Bei der Nennung des geweihten Gegenstandes wird in der Regel das Pronomen demonstrat. nicht

beigesetzt, wie hanc aedem, hoc signum und dergleichen, sondern einfach: aram, signum. Jedoch darf man aus dem beigesetzten Pronomen nicht sofort auf Unechtheit der Inschrift schliessen, da einzelne Beispiele auch dieses Sprachgebrauches vorkommen. Del. 266. Zaccaria Istituz. p. 189.

D. *Warum:* Die Gründe und Veranlassungen, den Gottheiten Tempel, Altäre, Bilder und Weihgeschenke aller Art zu widmen, waren, wie natürlich, überaus mannigfaltig. Sie sind entweder gewöhnlich und häufig vorkommend, und werden dann durch herkömmliche Formeln ausgedrückt; oder sie sind ganz individuell, und werden dann in eignen Sätzen angegeben. Zu der erstern Classe gehören die so häufig vorkommenden Fälle der Widmung in Folge eines Gelübdes, mit folgenden Formeln: [6])

Voto.

Ex V. *voto.* Orell. 1217. Ex vot. Maffei Gall. antiq. V., 238. Ex voto. häufig. Del. 52.

Ex V. V. *ex votis* bei zwei Stiftern.

Voto suscepto. Ex voto suscepto. Del. 197.

Ex voto suscepto L. D.D. *libentes dederunt.*

Ex voto V. S. L. M. *votum solvit libens merito.*

Ex voto S. L. M. *solvit libens merito.*

Ex V. L. S. M. Orell. 1748 *ex voto libens solvit merito.*

Ex V. S. P. *voto suscepto posuit.* Orell. 1820.

Ex voto R. *retulit s. reddidit.* Del. 287.

Voto soluto.

Votum. Pompeius ... votum merito Minervae. Del. 70.

V. V. *voverunt.*

V. S. *votum solvit.* Del. 288. und auch für votum solverunt Mus. Veron. p. 80, 4. 81, 10.

V. S. L. *votum solvit libens.*

V. S. M. *votum solvit merito.*

V. L. M. *votum libens merito.*

S. L. M. *solvit libens merito.*

V. S. L. M. oder V. S. Lib. Mer. *votum solvit libens merito.* Del. 3. Die gewöhnlichste Formel.

Vot. solvit libens meruit. Furlanett. Lap. Pat.

V. L. S. *votum libens solvit.* Del. 23. p. 5. III.

V. L. S. M. *votum libens solvit merito.*

V. L. L. S. *votum libentissime* (oder *libens laetus) solvit.*

V. L. P. M. Orell. 1707. *votum libens posuit merito.*

Votum solvit L. L. M.

V. S. L. A. *votum solvit libens animo.*

Votum solverunt libens merito. Del. 335.

Votum animo libens solvit.

E. V. L. M. P. *ex voto libens merito posuit.*

V. L. P. *voto libens posuit.*

V. S. D. D. *voto soluto donum dedit.*

Voto suscepto reddidit.

Ut vovit.

Ut voverat D.D. *donum dedit.* Del. 216.

Voti compos. Del. 252.

V. L. L. C. *voti libens laetus compos.* Delect. 333.

Voti compos. redditus.

V. S. F. C. voto soluto fieri curarunt.

T. V. V. I. *titulo ut voverant inscripto.*

V. V. L. M. *ut vovit libens merito.*

L. M. *libens merito,* durch einige Worte getrennt von V. S. *votum solvit.*

L. M. V. F. *libens merito voto facto.*

M. L. V. S. Orell. 1636. *merito libens voto solvit.*

Cum P. S. V. D. D. *cum professione soluti voti donum dedit.* (?) Reines. p. 229, 250.

M. A. G. S. *memor animo grato solvit.* Orell. 2107.

Andere von Maffei in der Ars critica für unecht erklärte Formeln sind noch:

Ex voto promisso. Maffei l. l. p. 422.

Voto sacravit. p. 468.

Voto consecrat. p. 427.

Sacrum voto sacravit. p. 395.
Ex voto libens solvit. p. 402.
Libens votum reddidit. p. 76.
Ex voto consummat. p. 393.
Ex voto P. V. S. L. M. p. 270.
Votum retulit. Murator. p. 16, 7.

Zuweilen wird angegeben, wo das Gelübde gemacht worden ist. Grut. p. 36, 15. Quod in urb. donum vov. Aquil. *(Aquileiam)* perlatum libens posuit. Ibid. 62, 6. Zuweilen sind der Gelobende und der das Gelübde Ausführende zwei verschiedene Personen. Gruter. p. 54, 4. Mercurio ... Q. Manutius Trichorus ex vot. Munatiorum. Donat. p. 1, 8. I. O. M. ... Fl. Verus Metrobalanus ... per Asclepiadem ... V. S. L. M.

Eine andere, sehr gewöhnliche Veranlassung war das Geheiss einer Gottheit in einer Erscheinung oder in einem Traume. Dafür finden sich folgende Formeln: [7])

Ex visu. Delect. 159.
Ex viso. Del. 29.
Ex imperio. Ib. 164. 274. 279 cet.
Ex iussu numinis. Ib. 76.
Ex monitu. Ib. 62.
Ex oraculo. Fabrett. p. 692, 130.
Ex praecepto deorum. Delect. 16.
Ex proscripto. Orell. 1214.
Somnio admonitus. Del. 184.
vl. *visu iussus.* Mus. Este. p. 26. Von Maffei A. crit. pag. 281. grundlos in Zweifel gezogen.
Viso moniti. Delect. 341.

Ein weiterer, häufig angegebener Grund der Stiftung ist die Bitte an die Götter für das eigene und für Anderer Wohlergehen oder Dank, und zwar 1) entweder im Allgemeinen, oder 2) mit individuellen Beziehungen, als: [8])

1) Pro se et suis omnibus. Delect. 1. 11. 13. 264.

Pro S. S. suorq. *pro salute sua suorumque.* Orell. 1214.

Ob salutem. Fabret. p. 470, 113.

Ob conservatam salutem suam suorumque. Del. 24.

Pro salute et incolumitate. Mus. Veron. p. 101, 3. Imp. Neronis. Del. 31. u. a. Del. 40. 75. 183. 311.

Gratias. — Caelo aeterno Aelia Compse..... gratias D. D. Marini A. Ar. p. 23.

2) Pro salute, itu et reditu Tib. Fla. Veteris. Delect. 26.

Pro salute, itu, reditu et victoria Imp. Caes. Murat. I., p. 117.

De praedad. Del. 71.

Pro reditu felicissimo et pro sal. Petinae matris. Ib. 154.

Pro salutem et victorias DD. N. N. Impp. Severi et Antonini. Ib. 172.

Ob coronam millesimi urbis anni. Ib. 177.

Aegypto in potestatem populi romani redacta. Ib. 213.

Reversus ab expedit. Burica. Ib. 309.

Pro filia parva laborante. Reines. p. 57, 30.

Iovi ... Conservatori, quod is sceleratissimi servi publici infando latrocinio defixa monumentis ordinis decurionum nomina numine suo eruit ac vindicavit. Delect. 10.

Ancipiti morbo recreatus. Murat. 111, 4.

Libertatis causa. Fabret. p. 700, 213.

Ob processus suos. Grut. 70, 3.

Ob detecta nefaria consilia. Grut. 117, 3.

Ob honorem aedilitatis. Fabr. p. 78, 91. sacri matratus. Delect. 206.

Ob H. M. M. *ob honorem magisterii Mercurialium.* Delect. 137. Borghesi in Bulletin. archeolog. 1842. p. 101 ff., wo andre ähnliche Formeln wegen erhaltener Ehrenämter.

Endlich wurden Gebäude, Altäre, Bildwerke den Göttern auch geweiht, um zugleich dadurch ein Denkmal zur Ehre anderer Lebender oder zum Andenken Verstorbener zu errichten. Dahin ge-

hören die Formeln: I. H. D. D. *in honorem domus divinae.* Delect. 6. 140. 222. und sonst häufig „Zur Ehre des kaiserlichen Hauses" von der Zeit nach der Mitte des II. Jahrhunderts nach Chr. Geburt an. Marini A. Ar. p. 647. Statt dieser Formel auch der Name einzelner Kaiser im Dativ. Grut. p. 10, 6. 56, 6. *In honorem* L. Valeri Nymphodot. ... et *in memoriam* C. Stati Heuret. Delect. 199. Ibid. 249. *In memor.* Iuliorum .... et *in honorem* Iuliacum. Ibid. 100. 37. Furlanett. Lapid. Patav. p. 9. VII.

1) Zaccaria Istituz. II., 2. p. 177—193. Morcell. Stil. II. p. 21—34.

2) Die Inschriften mit den Namen celtischer und überhaupt nordeuropäischer Gottheiten zuerst zusammengestellt zu haben, hat De Wal (Mythologiae septentrionalis monumenta) das Verdienst, mit welchem Werke zu vergleichen sind die Beurtheilungen von C. F. Hermann, Götting. Gel. Anz. 1848. St. 61. von J. Becker, Bonner Jahrbücher des Vereins von Alterth. Freunden. 1851. XVII. S. 161. und die andern daselbst S. 163. Anm. 1. angeführten Beurtheilungen. In dem verdienstlichen Werke De Wal's sind, wie J. Becker nachweist (S. 166), den celtischen Gottheiten irrthümlich eine Reihe mittel- und unteritalischer Gottheiten beigezählt worden, wie: Mars Loucetius, Caprio, Epona, Supuna, Ancharia, Nortia u. a. Einige Namen sind als verdorbene zu beseitigen, wie Sylcianus (Wal n. 260) statt Silvanus, oder sind sonst kritisch zweifelhaft, wie Mercurius Moccus (De Wal n. 59), ergänzt aus MERCURIO.... OCCO. Als afrikanische Gottheiten kommen auf Inschriften vor: Auzius, Avusva, Aulisva (De Wal p. V.), als asiatische: Azizus Orell. 4986, Caute Pate Del. 262. von Diefenbach, Archiv für hess. Geschichte VI., 2. S. 243. als identisch mit Mithras nachgewiesen.

3) Die nähere Ausführung bei J. Becker a. a. O. S. 170 ff.

4) Ueber solche Götterpaare auf Inschriften s. Florencourt Beiträge zur Kunde alter Götterverehrung. Trier 1842.

5) Morcell. II. 30. Von Domitian wird es gerügt, dass er Bauwerke wieder hergestellt habe sub titulo tantum suo ac sine ulla pristini auctoris memoria. Sueton. Domit. cap. 5. Das im Texte von frommen Stiftungen hinsichtlich der Wiederherstellung Bemerkte gilt von allen Opera publica überhaupt. Morcell. Stil. II. p. 129.

6) Das Verzeichniss der Formeln ist aus Zaccaria Istituz. p. 183—186. und Morcell. Stil. Vol. III. p. 91. genommen und mit einigen vermehrt.

7) Zaccaria Istituz. p. 191. Morcelli Stil. I. p. 16.

8) Zaccaria Istituz. p. 190. Morcell. Stil. III. p. 90.

§. 50.

E. *(Wann:)* In einer grossen Anzahl von Widmungsaufschriften an Tempeln, Altären und Bildwerken ist, und zwar gewöhnlich am Ende, zuweilen auch am Anfange, eine Zeitbestimmung gesetzt, und zwar entweder blos das Jahr in der gewöhnlichen Weise nach den Consuln angegeben, oder auch überdiess noch der Tag. Die erstere Bestimmung steht gewöhnlich ohne weitern Beisatz, Delect. 3. 5. 30. 46. 50. 63. 79. u. a., oder es steht ausdrücklich dabei, dass damit der Zeitpunkt der Dedication gemeint ist. Del. 29. Iovi Optimo Maximo .... aedem .... refecerunt. Dedicata Imp. Caes. Hadriano Antonino Aug. Pio II. et C. Bruttio Praesente Cos. Gewöhnlich ist jedoch, wenn die Dedication ausdrücklich genannt wird, nicht blos das Jahr, sondern auch der Tag angegeben,

entweder ohne eine Person zu nennen, Delect. 108 Servius Calpurnius ... aram Circes ... restituit. Dedicata XVII. K. Iul. Imp. Antonino Aug. IV. Balbino II. Cos. Ibid. 12. 74. 150. 168. 186., oder so, dass der Stifter zugleich als der Dedicirende genannt wird. Del. 209. C. Cossutius ... aram Silvano marmoravit ... dedicavit K. Martis P. Calvisio Rusone, L. Caesennio Paeto. 116. 307. Statt des Zeitwortes *dedicare* steht auch *consecrare*. Ibid. 116. Diis omnipotentibus Lucius Ragonius Venustus V. C. Augur publicus. X. Kal. Iun. D. N. Valentiniano Aug. IV. et Neoterio Conss. aram *consecravit*. Beide Wörter bezeichnen die religiösen Gebräuche und Formeln der Einweihung eines dem Cultus gewidmeten Gegenstandes; dedicare steht aber überdiess bei profanen Gebäuden, Anstalten von einer jeden mit gewissen Feierlichkeiten verbundenen Vollendung und Eröffnung.[1]) Andere Formeln für dieselbe Sache sind D. D. mit Jahrzahl und Datum, Del. 58. 171., und Angabe der mit der Dedication verbundenen Festlichkeiten. Del. 138. Naeratius Priscus ... signum pos. et popul. spectac. et epul. ded. V. Id. Oct. Vespasiano VIII. et Domitiano VII. Cos. 146. ob dedicationem eius viritim dedit ·X· I. N. Idi. Dec. Stloga et Severo Cos. Bei Bauwerken des Cultus ist statt dessen auch der Tag der Accordbegebung des Baues in der Aufschrift angegeben, Del. 38. P. Servilio, L. Antonio Cos. A. D. IV. Kal. Sext. locavit Q. Pedius Q. urb. murum Iunoni Lucinae HS CCCIↃↃↃ cet., oder auch des Anfanges und der Vollendung des Baues. Fabret. p. 473, 23. inchoata Antonino Aug. Pio P. P. dedicata XV. Kal. April. Scipione Orphito et Sosio Prisco Cos. Statt der Bezeichnung des Jahres durch die Consuln oder auch neben derselben findet sich auf den Widmungsinschriften, wie anderwärts, auch diese Bezeichnung durch die Namen von Municipalobrigkeiten, Fabret. p. 434, 14. Mus. Veron. p. 109, 1., und von Personen mit priesterlichen Würden. Del. 78. Mansiones Saliorum ..... reparaverunt Pontifices Vestae ... Promagisterio Plotii Acilii.

F. *(Wo:)* Wenn ein Bau- oder Bildwerk dem Cultus auf Grund und Boden des Staates oder der Gemeinde errichtet wurde, so war besondre Erlaubniss dazu nöthig. Um künftigen Collisionen vorzubeugen, wird in der Aufschrift selbst häufig diese Erlaubniss, oder die Eigenschaft der Stelle als Privateigenthum des Stifters angeführt in folgender Weise:

L. D. D. D. *locus datus decreto decurionum.* Del. 155 passim.

L. D. D. *locus decreto decurionum.* Ibid. 166. 155.

L. D. P. *locus datus publice.* Orel. 1872.

L. D. PVB. D. D. *loco dato publice decurionum decreto.* Orell. 3703.

L. D. S. C. *locus datus senatus consulto.* Ibid. 2239. 3569.

L. D. D. PA. *loco dato decreto paganorum.* Ibid. 4083.

L. D. D. COLLEG. *locus datus decreto collegii.* Grut. p. 394, 1.

Solo privato Orell. 1375. Morcell. Stil. I. p. 17.

In suo fundo. Ibid. p. 30. aus Vita Antiq. Ben. I. p. 71.

G. Auf *wessen Kosten* die Widmung geschehen ist, wird öfter in den Aufschriften angeführt, namentlich dass dieses auf Kosten

des genannten Stifters geschehen sei, obgleich man glauben sollte, dieses verstünde sich von selbst. Die Formeln dafür sind:

Sua pecunia. Delect. 29.

S. P. L. M. *sua pecunia libens merito.* Gru. p. 77, 1.

S. P. F. C. *sua pecunia faciundum curavit.* Don. Cl. I. 170.

S. P. C. *sua pecunia curaverunt.* Grut. p. 85, 4. *sua pecunia constituerunt.* Orel. 1001.

Pec. sua. Ibid. 127.

De suo. Ibid. 33.

De sua pecunia. Ibid. 35.

D. P. S. D. *de pecunia sua dedit.* Ib. 36.

D. S. P. *de suo posuit.* Ibid. 53.

D. S. P. D. D. *de sua pecunia donum dedit.* Ibid. 174.

Impensa sua. Mus. Veron. p. 287, 11.

Ex stipe. Ibid. 228.

Aere collato. Ibid. 1630. 1650.

Aere P. *(publico).* Orell. 1212.

Ex aere multaticio; de pecunia multaticia. Murator. p. 610, 1. Borghesi bei Furlanetto Lapid. Patavin. CIV. p. 113.

H. Als Beispiele der Angabe der Kosten und des Werthes in solchen Aufschriften mögen folgende gelten:

Q. Pedius Q. urb. murum Iunoni. Lucinae HS. CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ CCCIↃↃↃ IↃↃↃ CCIↃↃ CCIↃↃ Delect. 38. Marini Iscriz. Alban. p. 2.

Imp. Caes. .... Traianus Hadrianus ... statuam ... fieri et consecrari iussit ex auri P. III. et arg. P. CCVL. Ib. 41.

Ex arg. R. V. P. S. P. *ex argento rudi quinque pondo sua pecunia.* Fabret. p. 78, 91.

Ex auri P. III. = et arg. P. CCVI. = *pondo tribus et sextante et argenti pondo ducentis sex et sextante.* Murator. p. 147, 5.

Bei Gebäuden wird überdiess zuweilen die Angabe der zur Unterhaltung (tutela, tuitio) derselben ausgesetzten Summen beigefügt. Furlanetto Lapid. Pat. p. 91.

G. *Nebenumstände*, welche ausser den bisher bemerkten Rubriken auf solchen Aufschriften noch zuweilen vorkommen, sind folgende:

1) Wenn der Gegenstand, auf den sich die Aufschrift bezieht, unter der Leitung öffentlicher Behörden hergestellt worden ist, wie namentlich bei Bauwerken, die Anführung des Beschlusses der Behörde, die Namen der Personen, welche diese Leitung besorgten, sowie ihre ausgesprochene Anerkennung der guten akkordmässigen Ausführung; auf einer neu entdeckten Inschrift der colonia Sumelocennensis (Schwäb. Merkur. 1. Jan. 1852.): In honorem domus divine. *Ex decreto ordinis* Salus Sumelocennensis, curam agentib. Iul. Dextro et C. Turran. Marciano II viris C. *(coloniae).* — Del. 168. *permissu* ... *Praetoris* aediculam ... restituerunt; idem Pr. *probavit.* Del. 170. Magistri ... templum Bonae Deae pagi decreto faciendum *curaverunt probaruntq.* Morcell. Stil. I. p. 42. Duoviri I. D. signum concordiae ex S. C. restituendam *coeraverunt* ... eidemque *probaver.* Nicht minder auch bei Privatbauten die Geschäftsführer und die Anerkennung durch Privatpersonen, wenn diese stiftungsmässig vorbehalten wird: T. Pompullius Lappa .... ex testamento Mercurium Augustum sacrum poni iussit *arbitratu* Epaphrae liberti Morcell. Stil. I. p. 229. F. H. Lucilianus et T. Avidiaccus speleum Soli invicto .... *cur. ag. (curam agente)* Peticen. Primo. cf. Ibid. p. 48.

2) Wenn die Stiftung durch Testament gemacht worden ist: T. F. I. *testamento fieri iussit.* Delect. 59. oder auch vollständig geschrieben Orell. 107. T. P. I. *testamento poni iussit*, oder auch vollständig geschrieben.

3) Mit der Errichtung des Gebäudes oder Bildwerkes verbundene andere Stiftungen, Festlichkeiten, Schenkungen: Veneri ... A. Plutius Epaphroditus ... templum ... cuius ob dedicationem divisit decurionibus — sing. X V. ... et HS. X. M. N. rei publicae Gabinor. intulit ita ut ex usuris eiusdem summae quodannis IIII. K. Octobr. die natali Plutiae Verae filiae suae Decur. et VI. vir. Aug. publice in triclinis suis epulentur. Delect. 80. Andere Beispiele. Ibid. 107. 147. 296. Grut. p. 26, 9. 63, 1.

4) Beifügung von Wünschen und Gebeten: Delect. 151. (sind nach der Bemerkung des Recensenten in den Münchner Gel. Anz. 1851. S. 653 zwei Senare und gehört unter die poetischen Inschriften). Grut. p. 72, 4. In H. D. D. T. Albanius Principianus Evok. Aug. N. auf einer Ara und daneben rechts und links: Salvos ire, Salvos venire.

Diese verschiedenen bisher aufgezählten Rubriken (A—I) kommen auf Widmungsaufschriften in folgender Verbindung und Reihenfolge vor. Die wesentlichsten Bestimmungen sind die unter A *(Wem)* und B *(von Wem)*; dann die unter C *(Was)* und D *(Warum)*, womit die grössere Zahl dieser Aufschriften sich begnügt; die folgenden Rubriken E—I, wo sie vorkommen, werden den obengenannten in der Regel nachgesetzt und bilden daher häufig den Schluss der Inschriften. Die Modalitäten dieser allgemeinen Angabe soll das folgende Schema mit beigefügten Beispielen enthalten. Es kommen demnach die unten bemerkten Combinationen vor:

I. Eine Rubrik: A. Delect. 2. 9. 34. 44. 47. — B. Ibid. 204. — D. Auf einem Fuss von gebranntem Thon: Faustos redire. Passeri Lucern. Tom. II. tab. 73.

II. Zwei Rubriken: A. B. Delect. 3. 12. 13. — A. C. Ibid. 17. 44. 99. — A. G. 71.

III. Drei Rubriken: A. B. C. Del. 16. 18. 28. — A. B. D. Ibid. 37. 55. 164. — A. C. D. Ib. 49. — A. B. E. Ibid. 171.

IV. Rubriken: A. B. C. D. Delect. 1. 4. 5. 62. 167. — A. B. C. F. 43. 180. — A. B. C. G. 35. 36. 53. 127. — A. B. C. H. 41. — A. B. D. E. 160. — A. B. D. F. 102. — A. B. D. G. 111. — A. B. G. H. 107. — F. A. B. D. 189.

V. Fünf Rubriken: A. B. C. D. E. Del. 39. 186. — A. B. C. D. F. 42. — A. B. C. D. G. 33. — A. B. C. E. G. 144. — A. C. B. F. G. 174.

VI. Sechs Rubriken und mehr: A. B. C. D. E. G. Del. 29. — A. B. C. D. E. F. I. 80.

1) Ueber den Unterschied von dedicare und consecrare s. Morcell. Stil. I. p. 42. Forcellin. Lex. s. v. *consecro.* Ueber die Art und Weise jeder religiösen dedicatio handelt genau Mazochi Titul. Campani Theatri cap. 3. und Figrelius De statuis c. 29, auf welche Marini A. Ar. p. 207 verweist.

§. 51.

Ausser den bisher dargestellten gemeinsamen Theilen und Formeln der Widmungsaufschriften überhaupt sind jetzt noch die Eigenthümlichkeiten der einzelnen Unterabtheilungen derselben (an Gebäuden, Bildsäulen, Weihgeschenken aller Art) anzugeben, und zwar sowohl in Beziehung auf die Art, wie sie äusserlich angebracht wurden,[1]) als auf die Modificationen der Formeln. Bei Tempeln und überhaupt bei Gebäuden des Cultus war die Aufschrift in der Regel an der Vorderseite angebracht, unmittelbar über der Thüre oder auf dem Architrave, zuweilen auch auf dem Friese.[2]) Ausser den Zeitwörtern, welche überhaupt für jede Widmung passen, kommen hier noch solche vor, welche nur zu Bauwerken passen: templum exstruxerunt. Delect. 347. templum constituerunt. Grut. p. 56, 12. a solo posuit. Ibid. 7, 2. Ausser der Widmungsaufschrift über dem Eingang kommen an solchen Gebäuden noch andere Aufschriften vor, als: die liturgische Formel der Einweihung des Tempels. (Delect. 361.). Verbotener Eingang: Hic praeter virgines Vestales et sacerdotem publicum introire nefas esto. Fabrett. Column. Trai. p. 168. Aufforderung zur Verehrung der Gottheit, Delect. 122., auch in Versen: Limen ad hoc populi persolvite vota Tonanti. Or. 1272. Lobpreisungen und Danksagungen einzelner Andächtigen. (Plin. Epist. VIII, 8.). Der Grundstein des Gebäudes (lapis auspicalis), in welchen man auch bei uns mancherlei urkundliche Notizen niederzulegen pflegt, wurde gleichfalls mit einer Inschrift versehen. Ein Fragment einer solchen Inschrift ist gefunden in den Ruinen des Tempels der Diana auf dem Aventin, mit dem Anfange: Lapis ausp. S. *(sacer)*. Q. Caecilio Metello Pont. Max. sollemni cum praecatione pal. *(palam)* pop. rom. coniectus in fundamenta.... Am Schlusse: Anno A. V. C. DCLXXIV... L. Cornelio Sylla, Q. Caecilio Metello..[3]) Ferner gehören zu den Aufschriften an geweihten oder mit dem Cultus in Verbindung stehenden Localitäten: die Aufschriften an Stellen, welche vom Blitze getroffen wurden (Delect. 355—357. Vergl. Hartung Religion der Römer. II. S. 13.) und Grenzsteine an geweihten Orten und Aufschriften mit der allgemeinen Bezeichnung der Eigenschaft solcher Localitäten. Del. 258—360. Endlich kann man hierher rechnen die Namen von Pilgern und Reisenden und die Beurkundung ihrer Anwesenheit, welche sie an Tempelwände und Götterbilder schrieben, namentlich wenn damit ein Ausdruck der Verehrung und Andacht verbunden war (προςκυνήσεις).[4])

Altäre (Arae)[5]) mit Aufschriften unterscheiden wir von einer dreifachen Art: 1) Altäre für die Ausübung des Cultus bestimmt, in den Tempeln oder auch ausser denselben, entweder zur Vornahme von Schlacht- und Brandopfern eingerichtet, oder in kleinern Dimensionen gehalten und nur für Libationen und Supplicationen eingerichtet. 2) Altäre, zwar nach der Analogie solcher für den Cultus bestimmter Altäre errichtet, aber nicht sowohl für die

Ausübung des Cultus bestimmt, als zum Andenken und zur Ehre ausgezeichneter Handlungen und Personen.[6]) 3) Grabsteine in Form von Altären (arae sepulcrales), von welchen unten bei den Grabschriften die Rede sein wird.[7]) Bei den für den Cultus bestimmten Altären ist häufig ausser der übrigen Widmung die liturgische Einweihung desselben, wodurch dieselben erst zur Vornahme von Handlungen des Cultus befähigt werden, ausdrücklich in der Aufschrift angegeben, und zwar entweder nur kurz, oder mit vollständiger Aufnahme der ganzen liturgischen Einweihungsformel.[8])

Die Aufschriften an Götterbildern waren in der Regel auf der Basis derselben angebracht. Manche solcher Bilder waren ohne Basis, daher auch in vielen Fällen, wenn überhaupt der gewidmete Gegenstand in der Aufschrift genannt wird, ausser der Bildsäule die Basis ausdrücklich genannt wird.[9]) In Ermangelung einer Basis wurde die Aufschrift auf einer daran oder daneben aufgehängten Tafel angebracht.[10]) Auf Weihgeschenken aller Art, deren sehr vielerlei auf Inschriften vorkommen (Lampen, Becher, Spiegel, Kronen, Schalen, Thierbilder, Gliedmassen des menschlichen Körpers u. a.) werden die Aufschriften, wenn das Bildwerk keine Basis hat, gleichfalls auf den Gegenständen selbst oder auf dabei angebrachten Tafeln angebracht.[11])

1) Morcell. Stil. II., 3. Cap. 10. De loco et ornatu inscriptionum. Vol. II. p. 320—334.

2) Montfaucon Antiq. T. II. P. 1. p. 102. 122. Pitisci Lexic. antiq. s. v. *Ianua.* Auf dem Tympanum war wohl kaum jemals eine Inschrift angebracht; doch findet sich das Bild eines Tempels mit der Inschrift S. P. Q. R. auf dem Tympanum. Vaillant T. III. p. 103.

3) Grut. p. 39, 5. (Smetius vidit.) Guther. De iure pontif. in Graev. Thesaur. Tom. V. p. 122. Der Stein wird von Noris, Mazochi, Morcelli Stil. II. p. 20. für echt gehalten.

4) Delect. 1852—1858. Plin. Ep. VIII., 8. Grotefend Recension von Letronne La statue de Memnon. Zeitschrift für Alterthumsw. 1834. S. 204. Franz Elem. epigraph. gr. p. 336. 10. Auf einem der Diana geweihten Steine: *Meminivit* wie griechisch ἐμνήσθη bei solchen προσκυνήσεις. Letronne Journal des savans 1847. p. 737. Rudorff in Savigny Zeitschrift XV. S. 219.

5) Berthold De ara in Graev. Thes. T. VI. Brisson. De formul. I. §. 195. Tituli aris inscripti.

6) Valer. Max. IX., 1, 5. Quid enim sibi voluit princeps suorum temporum Metellus Pius, tunc cum in Hispania adventus suos ab hospitibus *aris* et thure excipi patiebatur? Berthold l. l. p. 360. 361. Walther zu Tacit. Annal. XIV., 31. Ad hoc templum divo Claudio constitutum quasi arx aeternae dominationis aspiciebatur; wo die Handschriften statt *arx* das Wort *ara* haben.

7) Delect. 665. 930. 932.

8) Grut. p. 1063, 5. Herculis aram. Dis magnis qualis est in Aventino. Delect. 362. 363.

9) Signum cum base. Grut. p. 38, 2. Herculem cum basi. Ib. p. 44, 8. Ein Beispiel einer Aufschrift, welche *zwei* Seiten der Basis einnimmt, gibt Morcelli l. l. p. 322. Brisson. De formul. I. §. 196. Inscriptiones deorum signis additae.

10) Morcell. Stil. I. p. 45. Pitisci Lex. Antiq. s. v. *Tabella.* Visconti Mus. Pio Cl. Tom. I. p. 10. not. Furlanett. Lap. Pat. p. 40. Not. Auf der Bildsäule selbst die Aufschrift anzubringen, war mehr etrurische und griechische als römische Sitte.

11) Fabrett. p. 689, 109. Brisson. De formul. I. §. 197. Donis deorum inscriptiones additae.

II. Capitel: Epigraphische Urkunden.

(Delect. n. 361—423.)

§. 52.

Die erhaltenen epigraphischen Urkunden unter den inscriptiones sacrae lassen sich auf folgende Gattungen zurückführen:

1) Gebete, Weihungen, Anrufungen, Gelübde theils in allgemeiner liturgischer Form, theils individuelle. Zu der erstern Art gehören die Weihungen des Altares zu Ehren des Namen Augusti zu Narbonne und eines Altares des Jupiter zu Salona [1]) (Delect. 361. 362.), welche beide im Wesentlichen ein fast gleiches Formular zeigen, obgleich dem Raume und auch der Zeit nach weit von einander entfernt, so dass sie aus gleichen liturgischen Büchern entnommen zu sein scheinen. In beiden ist eine feierliche Anrufung der betreffenden Gottheiten, dann die Angabe der räumlichen Ausdehnung des Heiligthums, der Hauptpunkte der Stiftung mit Berufung auf die Satzungen des Altares der Diana auf dem Aventin, welche Berufung auch sonst in Aufschriften an Altären vorkommt ohne eine solche feierliche Einweihungsformel (Grut. p. 1063, 5.). Eine solche alte liturgische Formel klingt auch wieder in der Anrufung, womit Romulus bei Livius (I., 5.) einen Tempel dem Jupiter Feretrius widmet. Ohne die feierliche Anrufung der Gottheit ist im übrigen ähnlich abgefasst Dedication und Stiftungsbrief eines dem Iupiter Liber gewidmeten Tempels zu Furfo (Del. 361). Andere solche Urkunden enthalten nur summarisch die Hauptpunkte der Stiftung. (Del. 363. 364.). Liturgische Gesänge, Gebete und Formeln von Gelübden enthalten auch die Protokolle der arvalischen Priester, welche ihrer Gesammtheit nach zu den unter Nr. 2. anzuführenden epigraphischen Urkunden gehören. Aus diesen Protokollen gehören hierher: das Gebet an Jupiter und Juno mit Gelübden (Tab. XXIV. Delect. 383. p. 46.); der uralte liturgische Gesang an die Laren (Ibid. tab. XLI. a. Delect. p. 47.). Ein anderes Beispiel eines Gebetes auf Inschriften ist Delect. 376. [2]) Endlich kann man auch die Segenssprüche hierher rechnen, welche man an die Häuser zur Abwendung von Feuersbrünsten schrieb. [3])

2) Actenmässige Aufzeichnungen, Bekanntmachungen, Anordnungen, die sich auf den Cultus beziehen, und zwar ausgehend von einzelnen Personen, von Behörden, von Corporationen. Wir rechnen dahin Inventarien von Gegenständen, wie Delect. 365., Verzeichnisse von Personen, die zu dem Cultus gehören, wie von Priesterschaften und geistlichen Corporationen, wie Delect. 374. 387. 389—391; ferner Aufzeichnungen von gehaltenen Festen, Delect. 396, von gelösten Gelübden 368. 369. und dargebrachten Opfern. Unter letztern treten der spätern Zeit besonders hervor die Aufzeichnungen der Sühnopfer und Reinigungen bei den Taurobolien

(Delect. 370 bis 373. 377.)[4]) und bei dem Mithrascultus, Ibid. 378. 379. Zu den Bekanntmachungen und Anordnungen aus diesem Kreise gehören Inschriften wie Delect. 375. Ferner: Extra hoc limen aliquid de sacro Silvani efferre fas non est. Inscript. Capitolin. T. I. n. 35. Morcell. Stil. II. p. 35. Si quis furaverit, proinde obligatus erit ac si sacrilegium commiserit. Grut. p. 1076, 10. Morc. l. l. p. 36. Protokolle und Beschlüsse von Bruderschaften und geistlichen Vereinen (collegia, sodalitates) haben sich mehrere höchst interessante unter den epigraphischen Urkunden erhalten, welche geeignet sind von der Organisation und dem Wirken solcher Vereine eine anschauliche Kenntniss zu geben. Delect. 381—385. Die erste der hier angeführten Urkunden ist ein Actenstück, worin der Vorstand (magister) einer Bruderschaft des Iupiter Cernenus zu Alburnum (in dem heutigen Siebenbürgen) bekannt macht, dass der Verein auf so wenige Mitglieder sich verringert habe, dass die statutenmässigen Beiträge zu den Leichenkosten der Mitglieder (funeraticium) nicht ausbezahlt werden können und daher der Verein als aufgelöst zu betrachten sei.[5]) Dass solche Beiträge zu den Leichenkosten zu den Einrichtungen solcher Corporationen gehörten, sieht man auch aus der Lex collegii Dianae et Antinoi zu Lanuvium. 382 Delect. Diese Urkunde enthält eine Stiftung zu Gunsten der Mitglieder dieser Bruderschaft (cultores Dianae et Antinoi), wornach ein jedes derselben an zwei jährlichen Festen der Diana und des Antinous eine gewisse Summe Geldes als Geschenk erhalten soll. Beigefügt ist am Schlusse: 1) eine gesetzliche Bestimmung aus einem Senats-Consulte über solche Vereine, deren Mitglieder sich gegenseitig durch Beiträge zu den Leichenkosten unterstützen; 2) das ganze Statut dieses Vereines. Dasselbe enthält Bestimmungen über die Art und Weise der Unterstützung bei den Leichenkosten; dann über die Mahlzeiten an Festtagen, die Beiträge dazu und über die stattfindenden Austheilungen; endlich einige polizeiliche Anordnungen mit Androhung von Geldstrafen zur Aufrechthaltung der guten Ordnung.[6]) In einer andern hierher gehörenden Urkunde (Del. 384.) erwählt eine Bruderschaft des Gottes Hercules (cultores dei Herculis) zu Benevent sich drei Personen als Patrone. Eine von dem Collegium Aesculapii et Hygiae zu Rom herrührende epigraphische Urkunde (Del. 385) ist ein Verzeichniss von Stiftungen, welche Salvia Marcellina, damals mater collegii, zum Andenken (ob memoriam) ihres verstorbenen Mannes, und P. Aelius Zeno, pater collegii, gleichfalls zum Andenken eines verstorbenen Bruders, zu Gunsten dieses Collegiums machten, bestehend in Localitäten und in Summen Geldes zu Festmahlzeiten und zu Vertheilungen von Geld, Brod und Wein (sportulae) unter die Mitglieder in verschiedenen Abstufungen je nachdem sie den Beamten des Vereines angehörten (Quinquennalis perpetuus, pater collegii, mater collegii, curatores), oder den beitragsfreien (Immunes), oder den gewöhnlichen Mitgliedern (populus). Die wichtigste epigraphische Urkunde aus diesem Kreise

bilden die Reste der Acta fratrum Arvalium, sowohl wegen ihres eignen reichhaltigen Inhaltes, als durch die Erläuterungen von Marini, welche die reichste Fundgrube umfassender und genauer epigraphischer Gelehrsamkeit enthalten[7]) (Del. 383). Diese Protokolle einer der ältesten und vornehmsten römischen Priesterschaften waren nicht auf regelmässig gleichen Steintafeln eingegraben, sondern auf die Tempelwände, auf steinerne Sitze, auf einzelne Steine mit sehr ungleicher Schrift. Sie enthalten umständliche Aufzeichnungen über alle bei derselben vorgekommenen Feste, Opfer, Cerimonien, Wahlen, Vorgänge aller Art im reichsten Detail, wovon die Schriftsteller uns Nichts berichten, und zwar sich erstreckend über einen Zeitraum von zweihundert Jahren, von August bis Gordian.

1) Ueber die Inschrift 362. s. nun auch Furlanetto Lapid. Patav. p. 2, welcher statt *L. Helio* im Anfang gelesen haben will *L. Aelio*.

2) Von Morcell. Stil. II. p. 336. erklärt. Bei letzterm l. l. p. 333. 337. werden alterthümliche Gebetsformeln aus Livius und Cato zur Erläuterung solcher epigraphischen Urkunden zusammengestellt; s. auch Brisson. De formul. I, 114.

3) Plin. hist. nat. XXVIII., 2. Parietes incendiorum deprecationibus conscribuntur. Fest. p. 326. Ed. Lindemann.

4) Die Lyoner Inschrift (Del. 370.) ist nun aufs neue erläutert bei Boissieu Inscr. de Lyon p. 24. Ueber die Taurobolien überhaupt handelt nach Inschriften Clarac Musée de sculpt. Inscript. I. 567. Vol. II. p. 957. Platner Beschreibung von Rom. II.. 23.

5) Zur Vervollständigung der Nachweisungen über diese Inschrift, deren Echtheit bestritten und vertheidigt worden ist, ist hier noch nachzutragen Letronne und Wailly in dem Journal des savans p. 555 ff. Schmidl Oesterreich. Blätter. 1844. II. Quartal Nr. 5.

6) Zu den Nachweisungen bei 382 Delect. ist hinzuzufügen, dass Th. Mommsen das Original dieser Inschrift aufs neue verglichen und den Text an mehreren Stellen berichtigt hat in Savigny Zeitschr. f. Rechtsw. 1850. Bd. XV. Stück 3. p. 357 ff.

7) Nach Marini's Arbeit sind noch einige weitere Fragmente dieser Acta aufgefunden worden; darunter ein Stück über eine feierliche Versammlung der fratres arvales auf dem Capitol den 28. Juni 50 n. Chr. wegen der Gelübde bei Gelegenheit der Adoption Nero's. Eine kurze Notiz über den Inhalt im Bulletin. archeolog. 1842. p. 177. Melchiorri wird diese Fragmente herausgeben.

§. 53.

3) Kalender.[1]) Es gab bei den Römern zweierlei fasti, nämlich: 1) fasti sacri sive calendares s. minores; 2) fasti civiles sive maiores s. consulares et triumphales. Beide gehören durch die Art ihrer Ausfertigung zu den epigraphischen Denkmalen. Von der zweiten Classe der Fasti wird weiter unten in einem Abschnitte unter den Inscriptiones profanae, publicae, civiles die Rede sein; die erstere Classe gehört zu den Inscriptiones sacrae, und ist hier abzuhandeln. Wir werden zu diesem Zwecke den Umriss einer Geschichte dieser Classe epigraphischer Urkunden (nicht eine Geschichte des römischen Jahres) zu geben haben; ferner eine kurzgefasste Darstellung ihrer äussern und innern Einrichtung; endlich ein Verzeichniss der noch übrigen Reste derselben.

Von der Zeit an, als Numa Pompilius die Zeitmessung des Jahres und das altrömische Kirchenjahr ordnete, sowie schon früher, lag die Sorge für die Erhaltung dieser Ordnung, des Unterschiedes der Werktage und der Festtage, an welchen keine öffentliche Geschäfte vorgenommen werden durften, der ganzen und halben Feiertage, sowie die nöthigen Einschaltungen, um die Jahresrechnung in Ordnung zu bringen und somit die Abfassung des Kalenders für jedes Jahr dem Pontifex Maximus und dem Collegium der Pontifices ob. Man nimmt an, dass damals der Kalender jedes Jahr auf hölzerne Tafeln aufgezeichnet und öffentlich zum Gebrauche des Volkes aufgestellt wurde. Diese unter der kriegerischen Regierung des Tullus Hostilius gestörte Einrichtung stellte Ancus Marcius wieder her. Unter Tarquinius Superbus hörte diese Veröffentlichung der Fasten wieder auf, wurde aber gleich nach Vertreibung der Könige von dem Pontifex Maximus C. Papirius wieder hergestellt.[2]) Ohngefähr sechzig Jahre nachher, als durch die Codification des geltenden Rechtes in den XII. Tafeln die Aristokratie der Patricier in ihren Interessen sich sehr bedroht sah, wurde, wenn nicht vielleicht schon früher, die Veröffentlichung des Kalenders, sowie die damit zusammenhängende Kenntniss der Gerichtstage und der Prozessformeln von den patricischen Priestern wieder unterlassen, der jeweilige Jahreskalender als ein Geheimniss des Patricierstandes bewahrt und nur Tag für Tag oder stückweise das Nöthige und Beliebige dem Volke mitgetheilt.[3]) Dieser Zustand dauerte ohngefähr hundert fünfzig Jahre, bis Cn. Flavius den Kalender und die Actiones gleichsam aus diesem Verschlusse hervorholte und wieder in der frühern Weise auf Tafeln zur öffentlichen Kenntniss auf dem Forum aufstellte.[4]) Von jetzt an scheinen die Veröffentlichungen des Kalenders regelmässig fortgesetzt worden zu sein; aber die Unordnung und Willkür bei der Abfassung, weil bei der Art der Einfügung des Schaltmonates den Pontifices ein freier Spielraum gelassen war, hörte erst seit der neuen Ordnung des römischen Jahres durch Julius Cäsar auf.

Ueber die äussere und innere Einrichtung der fasti calendares bemerken wir Folgendes. Die Stein- und Marmortafeln mit der eingehauenen Schrift derselben werden „bemalt" genannt. Dieses ist von rother Färbung der Buchstaben, welche Festtage bezeichnen, zu verstehen. Darauf führt der Ausdruck fasti purpurei, fasti purpurissati von den Consularfasten, wo eine gleiche Färbung einzelner Buchstaben, sowie die noch jetzt bei uns fortdauernde Sitte, die Bezeichnung der Sonn- und Feiertage in unsern Kalendern in rother Farbe zu geben.[5]) Die übrige Einrichtung und die Eintheilung lässt sich am deutlichsten an dem am vollständigsten erhaltenen Calendarium Maffeianum nachweisen. Die aufeinander folgenden Tage eines jeden Monates werden in ihren verschiedenen Beziehungen durch einige verticale Columnen von Buchstaben und, meistens abgekürzten, Wörtern bezeichnet. Die erste Columne eines jeden Monates

enthält unter einander gesetzt die acht Buchstauen A bis H, welche immer aufs neue wiederholt werden von Anfang des Jahres bis zu dessen Ende, ähnlich wie sonst in unsern Kalendern mit den sieben ersten Buchstaben des Alphabets von A bis G zu geschehen pflegte. Diese Buchstaben beziehen sich auf die von den Nundinis gebildeten wochenähnlichen Zeitabschnitte. Sieben Tage arbeitete der Landmann, am achten Tage kam er in die Stadt, um zu kaufen und zu verkaufen, und um an den Gerichts- oder Staatsgeschäften Theil zu nehmen. Dieser Markttag hiess nundinae, weil er nach römischem Sprachgebrauche, wornach der Tag von wann an, und der Tag bis zu welchem mitgezählt wurde (H bis H einschliesslich), nono quoque die wiederkehrte. Ein Trinundinum begreift demnach zwei römische Wochen, die drei nundinae, wodurch sie begrenzt werden. Die Ordnung der nundinae erlitt wie die unserer Sonntage keine Unterbrechung, wohl aber modifizirte man hie und da einen Monat, um das Zusammentreffen der nundinae mit ominösen Tagen zu verhüten. Diese durch die Buchstaben H bis H bezeichnete achttägige Nundinalwoche dauerte bis auf Constantin, welcher die nundinae auf die Sonntage verlegte, wodurch die siebentägige Woche, welche schon früher bei dem christlichen Cultus im Gebrauche war, auch in das bürgerliche Leben eingeführt wurde. [6]) Die zweite Columne enthält das Datum des Tages nach römischer Zählung, und zwar entweder wie in einigen Kalendern nicht blos die Hauptabschnitte Kalendae, Nonae, Idus (K. NON. EID.), sondern auch die dazwischen liegenden Tage mit der darnach eingerichteten vollständigen Bezeichnung eines jeden, oder, wie diess bei dem Calendarium Maffeianum der Fall ist, nur jene drei Haupttage des Monates. Die dritte Columne, oder in dem zuletzt genannten Falle des Calendarium Maffei, bei den meisten Tagen die zweite Columne enthält die Eigenschaft des Tages, als F. *fastus;* N. *nefastus;* NP. *nefastus principio* sive *prima parte;* EN. *endotercisus*, s. v. a. *intercisus;* C. *comitialis.* [7]) *Dies fasti* sind solche, an welchen die Rechtsgeschäfte und gerichtlichen Verhandlungen vorgenommen wurden; *nefasti*, an welchen dieses nicht geschehen durfte, und zwar entweder *dies religiosi* (*atri*), an welchen überhaupt gar kein öffentliches Geschäft vorzunehmen war, oder *nefasti im engern Sinne,* Tage, an welchen jedenfalls keine gerichtlichen Verhandlungen vorgenommen werden durften, beide Arten mit N. bezeichnet. *Dies nefasti principio* sive *nefasti parte* waren am Morgen nefasti, am übrigen Theil des Tages, nach Vollendung der Festlichkeiten und Opfer, fasti. An den *dies comitiales* konnten Volksversammlungen gehalten werden, aber auch bei dem Ausfall oder nach Beendigung derselben, Gerichtsverhandlungen, so dass diese Tage für die Geschäfte die besten waren. *Dies endotercisi* sive *intercisi* sind solche, welche am Morgen und Abend nefasti waren, fasti aber während eines kleinen Theiles zwischen diesen beiden Zeiten, nämlich nur medio tempore inter hostiam caesam et exta porrecta. Eine dritte Columne begreift die Angabe der

Feste und Spiele. Darunter kommt an mehreren Tagen auch die Bezeichnung MERK. vor, welche eine doppelte Auslegung gefunden hat: entweder *mercatus*, oder *mercedinus* sive *mercedonius dies*, „Zahltag, Lohntag.“ Endlich finden sich auch einige merkwürdige Jahrestage bei den betreffenden Tagen selbst beigeschrieben, welche bei uns nach den Kalendern verschiedener Länder und Gegenden verschieden in genealogischen und historischen Notizen denselben in einer Zusamsammenstellung vorausgeschickt werden; wie im März: hoc die Caesar Alexandriam recepit; im September: Augusti natalis und dergl. Es wurde unmittelbar nach der Julianischen Kalenderreform Sitte, dass die Verfertiger der Kalender solche Notizen gaben. So wirft Cicero dem Antonius vor, dass er in den Fastis bei den Lupercalien habe anmerken lassen: Caio Caesari Dictatori perpetuo M. Antonius Consul populi iussu regnum detulit; und Cicero selbst erlaubte sich den Namen des Brutus in die Fasten eintragen zu lassen. Unter den Kaisern kamen diese Fälle noch um so häufiger vor.[5])

Wie dieses eben beschriebene Calendarium Maffeianum, so waren die Kalender für die Stadtbewohner eingerichtet (calendaria urbana). Für die Landleute hatte man einfachere (calendaria rustica), wovon sich ein Beispiel in dem Calendarium Farnesinum erhalten hat. Delect. 393. Darin ist verzeichnet: Namen und Dauer eines jeden Monates; die Beschaffenheit der Nonae, ob sie nämlich quintanae oder septimanae sind; die Tages- und Nachtlänge in Aequinoctialstunden; das Zeichen, worin die Sonne den grössten Theil des Monates verweilt; die Tage der Aequinoctien und Solstitien; die Schutzgottheit eines jeden Monates; einige ländliche Geschäfte eines jeden Monates und die vornehmsten Hauptfeste.

Von den fasti calendares haben sich folgende Reste erhalten, alle aus der Zeit nach der neuen Ordnung der Jahresform durch Iulius Caesar. (Vergl. Anm. 1. dieses Paragraphen):

1) Fragmente der *fasti Praenestini*: eines Kalenders, der von dem Grammatiker Verrius Flaccus verfasst und in Praeneste auf eine Marmorwand eingeschrieben war. Gell. N. A. XVI., 3. Sueton. De illustr. grammat. cap. 17. Die Fragmente erstrecken sich über die Monate Januar, Februar, März, April und December; im Jahr 1774 zu Präneste aufgefunden und zuerst herausgegeben von P. F. Foggini: Fastorum a Verrio Flacco ordinatorum reliquiae. Rom. 1779. Fol. Daraus, mit Foggini's Commentar im Auszug, in Sueton. Ed. F. A. Wolf. Tom. IV. p. 315 sqq.

2) *Fasti Maffeiani*, der am vollständigsten erhaltene römische Kalender, gleichfalls aus dem Augusteischen Zeitalter. Delect. 392. Die dort gegebenen literarhistorischen Nachweisungen sind nachträglich in folgender Weise zu berichtigen und zu vervollständigen aus Saxii Praefat. ad Vaassen Animadvers. p. XII. und Merkel Praefat. zu Ovid. Fast. Berol. 1851. p. XII. ff. Die Inschrift ist im XVI. Jahrhundert zu Rom bei dem Forum aufgefunden und in dem Hause des Cardinal Maffei aufgehoben worden. Man hat fünf von dem Ori-

ginal genommene Copien: 1) Von Sigonius bei Aldus Manutius gedruckt, man weiss nicht in welchem Jahr; abgedruckt in Aldi Orthograph. Venet. 1566. 2) Von Arias Montanus. Antwerp. 1574., wornach der Abdruck in Graev. Thes. Tom. VIII. p. 13. 3) Von Pighius, wiedergegeben, jedoch nicht ganz genau, von Grut. p. 133. 4) Von Blanchini De calendario et cyclo Caesaris. Rom. 1703. 5) Von Foggini Fast. p. 99. aus einem Cod. Vaticanus, der von Ligorius und einigen andern Sammlern von Inschriften herrührt. Aus diesen Quellen sind die Abdrücke bei Morcell. und Orell. Die Abschrift des Vinandus Pighius, welcher zwischen 1548—1556 Inschriften zu Rom abschrieb und sammelte, findet sich mit dessen übrigen Papieren in der königl. Bibliothek zu Berlin. Ms. lat. fol. 96. mit der Aufschrift: „In fastos romanos pontificales commentaria ex ordine et ductu tabulae cuiusdam marmoreae antiquae, quae hactenus Romae servatur in aedibus Maphaeorum, per Steph. Vinandum Pighium.“ Diese Abschrift theilt Merkel l. l. p. XII. mit, weist ihren die andern Abschriften übertreffenden kritischen Werth nach und erläutert in vorzüglicher Weise den Kalender selbst, welchen er als den fasti des Ovidius zu Grunde liegend ansieht und dessen Abfassung er zwischen 757—759 u. c. setzt. In dieser Abschrift von Pighius fehlt die in den andern Abschriften vorkommende fragmentarische Ueberschrift, sowie die paar ersten Tage der Monate September, November, December.

3) *Fragmentum calendarii Capranicorum*, die Monate August und September enthaltend, so benannt von der römischen Familie, der es gehörte; zuerst herausgegeben in Iac. Mazochi Calendaria et Opuscula. Rom. 1509.

4) *Fragmentum Exquilinum*, von dem Fundorte benannt, die Monate Mai und Juni enthaltend, zuerst herausgegeben von Iac. Mazochi l. l.

5) *Fragmentum Pincianum*, von dem Fundorte benannt, Bruchstück einer Marmortafel, enthaltend Theile der Monate Julius, August, September, October, zuerst gedruckt bei Smetius p. 36, 3.

6) *Fragmentum Ursinum*, ein kleines Bruchstück, herausgegeben von Fulvius Ursinus Kalendarium rusticum. Rom. 1587. Grut. p. 136, 1.

7) *Fragmentum Vaticanum*, in der Vaticanischen Sammlung, einige Tage des März und April enthaltend, herausgegeben von Foggini p. 107. 108.

8) *Fragmentum Farnesinum (calendarii urbani)*, nach dem Besitzer benannt; zehn Tage des März und October enthaltend; herausgegeben von Foggini p. 106. 107.

9) *Calendarium rusticum Farnesinum*, in zwei Exemplaren vorhanden auf marmornen Quadraten; das erstere auf vier Seiten beschrieben, anfänglich im Besitze des Bischofes Angelus Colotius zu Rom, daher Calendarium Colotianum benannt, dann von seinem spätern Besitzer Farnesinum s. Farnesianum; das zweite Exemplar nur

auf drei Seiten beschrieben, nach dem Besitzer Bernardini della Valle, Calendarium Vallense benannt. Apian. p. 265. Delect. 393.

10) *Fragmentum Calendarii Amiterni*, in der Nähe des alten Amiternum bei der Stadt Aquila in den Abruzzen gefunden, Theile der Monate Julius, August, September, October, November und December enthaltend, zuerst herausgegeben von Purpurinus a Faventia. Neapol. 1686. 4. Verbesserungen dazu im Bulletin. archeol. 1847. S. 108. Gerhard Archäol. Zeitung. Neue Folge. 1847. Nr. 4.

11) *Fragmentum Calendarii Venusini*, nach dem Fundorte benannt, begreift nur die Monate Mai und Juni; herausgegeben von Iac. Mazochi Calendaria et Opuscula. p. 220.

12) *Fragmentum Calendarii Allifanitani*, bei Allifä in Samnium aufgefunden 1750, einige Tage des Julius und August enthaltend. Foggini p. 111. 112.

13) *Fragmentum Calendarii Cumani.* Delect. 394.

Zu diesen auf Stein und Marmor erhaltenen epigraphischen Resten römischer Kalender kommen nun noch folgende handschriftlich erhaltenen (Saxis Praefat. ad Vaassen. p. XXIV. sqq.):

1) Ein *Calendarium der sechs ersten Monate nach Ovids Fasten* zusammengestellt, in den Handschriften dieses Schriftstellers vorkommend; aber aus späterer Zeit, nach Merkel Praefat. ad Ovid. Fast. p. LIII., wo sie gleichfalls wie in andern Ausgaben Ovids abgedruckt sind, nicht älter als das IX. Jahrhundert.

2) *Calendarium Lambecianum* (nach andern frühern Herausgebern desselben auch Herwartianum und Bucherianum genannt). aus der Zeit des Kaiser Constantius, um 354 verfasst; in Lambecii Commentarii bibliothecae Vindobonensis. Append. ad p. 275. und daraus Graev. Thesaur. T. VIII. p. 95—114. Vergl. auch Vaassen Animadvers. I., 1. p. 8. und Ideler Handbuch der Chronolog. II, S. 140. Ausserdem führt Fabric. Bibl. latin. IV., 6. T. III. p. 380. Ed. Ernesti noch an: Calendarium vetus romanum, compositum sub Valente Imperatore et cum commentario Hieronymi Alexandri editum. Diese Anführung beruht jedoch auf einem Irrthum, und es kann damit kein anderes als das Calendarium Lambecianum gemeint sein.

1) Ueber den röm. Kalender s. Ideler Handbuch der Chronologie. II. Bd. S. 11—145. vorzugsweise in astronomischer und chronologischer Beziehung; Jacobi van Vaassen Animadversiones ad fastos Romanorum sacros vorzüglich in antiquarischer und historischer Beziehung, ein Werk reich an gründlicher Gelehrsamkeit. In der Kürze handelt von den Fasti calendares auch Morc. Stil. I. p. 68. Aeltere Abhandlungen über den Gegenstand, wie Siccamae Commentarius in Fastos Calendares und über andre verwandte Gegenstände in Graev. Thesaur. antiq. rom. Tom. VIII. Die vorhandenen Reste der römischen Kalender, welche Saxius Praefat. ad Vaassen genau aufzählt p. XI. sq., finden sich beisammen alle oder doch die meisten bei Foggini Fastorum reliquiae, und bei Orelli Inscr. Vol. II. p. 379 sqq. Cap. XXII. Kalendaria antiqua.

2) Liv. I., 32. (Ancus Marcius) longe antiquissimum ratus sacra publica ut ab Numa instituta erant, facere, omnia ex commentariis regis Pontificem maximum in album relata proponere in publico iubet. Dionys. Halic. Ant. III., 36.

— συγκαλέσας τοὺς ἱεροφάντας καὶ τὰς περὶ τῶν ἱερῶν συγγραφάς, ἃς Πομπίλιος συνεστήσατο, καὶ παρ' αὐτῶν λαβών, ἀνέγραψεν εἰς δέλτους καὶ προὔθηκεν ἐν ἀγορᾷ πᾶσι τοῖς βουλομένοις σκοπεῖν, ἃς ἀφανισθῆναι συνέβη τῷ χρόνῳ· χάλκεαι γὰρ στῆλαι οὔπω τότε ἦσαν, ἀλλ' ἐν δρυΐναις ἐχαράττοντο σανίσιν οἵ τε νόμοι καὶ αἱ περὶ τῶν ἱερῶν διαγραφαί. Μετὰ δὲ τὴν ἐκβολὴν τῶν βασιλέων εἰς ἀναστροφὴν δημοσίαν αὖθις ἤχθησαν ὑπ' ἀνδρὸς ἱεροφάντου Γαΐου Παπιρίου, τὴν ἁπάντων τῶν ἱερῶν ἡγεμονίαν ἔχοντος. Van Vaassen Animadvers. p. 51—66.

3) Liv. IV., 3. Si non ad fastos, non ad commentarios Pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quae omnes peregrini etiam sciunt? Vaassen l. l. p. 82.

4) Cic. Pro Muraena cap. 11. Liv. IX., 46. (C. Flavius) civile ius repositum in penetralibus pontificum evulgavit, fastosque circa forum in albo proposuit, ut quando lege agi posset sciretur. Vaassen l. l. p. 140—151.

5) Saxii Praefat. ad Van Vaassen l. l. p. XVI. Merkel Praef. ad Ovid. Fast. p. XXXVI.

6) Grut. p. 164, 2. Provisione etiam pietatis suae Nundinas die solis perpeti anno constituit. Ideler Handuch d. Chronol. II. 138.

7) Ueber diese Unterschiede der Tage s. Varro Ling. lat. V. p. 65. Ed. Bipont. Macrob. Saturn. I., 16. Van Vassen Animadvers. p. 167—274. Merkel Praefat. ad Ovid. Fast. p. XXXIII—XXXVII.

8) Cic. Philipp. II., 34. Epist. ad Brut. 15. Beispiele aus der Kaiserzeit stellt zusammen Siccama Commentar. in fastos. I., 1. Graev. Thes. T. VIII. p. 40.

§. 54.

(Delect. 405—423.)

An den Kreis der epigraphischen Urkunden unter den Inscriptiones sacrae schliessen sich an mehrere Arten von Ankündigungen (Anschlägen) zu vorübergehenden Zwecken (*inscriptiones temporariae*) und mehrere Arten von *Tesserae.* Zu jenen Ankündigungen gehören die auf Tafeln mit dem Pinsel oder trockenem Farbenmaterial geschriebenen Bekanntmachungen von abzuhaltenden Festen, sowie von aufzuführenden Theaterstücken.[1]) Auch wurden Bekanntmachungen der letztern Art auf die Wände von Gebäuden in der angegebenen Weise geschrieben, wie man deren noch in Pompeji erhalten findet. Delect. 398—401. Wenn die bekannt zu machenden Festlichkeiten seltner vorkamen, oder ganz in derselben Weise immer wiederkehrten, so war Veranlassung gegeben, die Bekanntmachungen auf eine dauerhaftere Weise auszufertigen und auf Stein einzuhauen, wodurch sie einen mehr urkundlichen, monumentalen Charakter erhalten und sich an die oben §. 52. Nr. 1. aufgezählten Arten von Inschriften anreihen. Dahin gehört. Delect. 375, womit zu vergleichen ist Morcell. Stil. II. p. 38., und in den Acten der Arvalischen Brüder die feierliche Ansagung eines Opfers für die Dea Dia.[2])

Tesserae, d. i. kleine viereckige oder runde Täfelchen, kleine längliche Parallelepipeda oder auch kleine Kugeln aus hartem Material, als: Holz, Bein, Elfenbein, Metall, mit Bild und Schrift oder auch nur mit Schrift versehen, wurden bei den vielfältigsten Veranlassungen im öffentlichen und Privatleben angewendet, wo wir gewöhnlich Zeddel (Billets) von Papier oder Pappe, zuweilen jedoch

auch Marken von festerm Material gebrauchen.[3]) In den Kreis der inscriptiones sacrae gehören von den Tesserae folgende: die tesserae zur Theilnahme an Opfermahlen und Vertheilungen bei Festlichkeiten; die tesserae, welche bei den verschiedenen Arten von Schauspielen vorkommen, da letztere ursprünglich und überhaupt zu dem Cultus gehören; endlich Orakelloose und Amulete. Zu der ersten Classe von tesserae gehört Delect. 367; ferner aus der Sammlung des Herrn von Kestner eine runde Tessera von Bein, auf der einen Seite mit dem Worte *Prandium*, auf der andern mit der Zahl VI.[4]) Zu dem Kreise der Tesserae der zweiten Art gehören die Einlasskarten für Theater und Amphitheater (tesserae theatrales); Gewinnloose, welche unter die Zuschauer bei festlichen Veranlassungen geworfen oder vertheilt wurden (tesserae missiles), wie Aehnliches auch in Privatgesellschaften geschah; und Zeugnissmarken, welche die Gladiatoren nach einem jedesmaligen Auftreten erhielten (tesserae gladiatoriae). Die Einlassmarken (theils viereckig, theils rund) der einfachsten Art enthalten nur Zahlen, theils griechische und die entsprechenden römischen zusammen, theils nur römische, welche entweder die verschiedenen numerirten Eingänge des Gebäudes oder auch numerirte Plätze bedeuten, Delect. 409, andere aus der Kestner'schen Sammlung. Annal. archeol. XX. p. 282. Andere dieser Marken von Blei oder Bein enthalten die Angabe des Platzes genauer nach den Abtheilungen des Theaters bezeichnet, nach cavea, cuneus, gradus, ohne weitere Angabe oder auch noch überdiess mit dem Namen des Stückes, wofür die Marke gilt, versehen. So die beiden zu Pompeji gefundenen Marken. Delect. 412. 413. Griechische Einlassmarken haben öfters eine bildliche Vorstellung eines Kopfes mit dem Namen einer Gottheit oder einer historischen Person. Nach Henzen's Vermuthung waren die einzelnen Cunei in jenen Theatern nach dem Namen von Gottheiten und historischen Personen benannt und darnach die Einlassmarken bezeichnet. Darnach erklärt Henzen den cuneus Germanici (Tacit. Ann. II., 83.) von einem cuneus der Theaterplätze des Ritterstandes. Wie man jetzt bei festlichen Gelegenheiten als einen Theil der Volksbelustigungen Lotterien mit Gratisloosen hat, wodurch Esswaaren und andere Geschenke gewonnen werden können, so wurden in der römischen Kaiserzeit Tesserae unter das Publikum im Theater und Amphitheater ausgeworfen (*sparsiones, missilia*) als Anweisungen zu Geschenken für Diejenigen, welche so glücklich waren, eine solche tessera zu erhalten. Solche tesserae, von denen sich eine ziemliche Anzahl erhalten hat, sind entweder Täfelchen von Bein mit dem darauf eingegrabenen Gegenstand des Gewinnstes und mit einer Zahl; oder es sind die Gegenstände der Gewinnste selbst in kleinen Figuren von gebrannter Erde nachgebildet und mit Zahlen versehen. Auch dienten dazu kleine hölzerne Kugeln, worauf der zu gewinnende Gegenstand geschrieben stand. Dieselbe Belustigung fand aber auch in Privatgesellschaften statt, so dass man bei den vorhandenen tes-

serae dieser Art im einzelnen Falle die Quelle ihrer Veranlassung nicht unterscheiden kann.[5]) Die wichtigste Classe sind die tesserae gladiatoriae.[6]) Delect. 405 ff. Es sind diess kleine Parallelepipeda von Bein oder Elfenbein mit einer kleinen, rund abgedrehten Handhabe; letztere nach der Vermuthung von Labus zu dem Zwecke, um sie an einer Schnur anbinden und um den Hals gehängt tragen zu können. Sie enthalten einen Namen, darauf die Abkürzung SP., zuletzt Datum und consularische Jahrzahl, alles Dieses vertheilt auf die vier längern Seiten. Der Name ist zuweilen der dreitheilige Name eines Freien, wie Delect. 406. L. Stlaccius Bassus; gewöhnlich aber ein Sklavennamen mit dem Namen seines Herrn im Genitiv, wie Suavis Thybridis; Fortunatus Crustidii. Delect. 415. In der republikanischen Zeit findet man nur Sklaven als Gladiatoren auf den tesserae; erst seit 740 u. c. auch Freie.[7]) Die Abkürzung SP. ist erklärt worden auf verschiedene Weise durch: *spectavit*, *spectatus*, *spectandus*. Die erste Ergänzung ist offenbar irrig.[8]) Nach der dritten von Arditi aufgestellten wären die tesserae gladiatoriae als Ankündigungen von Gladiatorspielen und zugleich als Einlassmarken zu betrachten; auch diese Erklärung muss als unrichtig gelten. Die allgemein angenommene und richtige Erklärung ist die mittlere (*spectatus*). Darnach enthält die tessera ein Zeugniss für den Gladiator, der an dem bezeichneten Tage aufgetreten war. Als Beweis für diese Erklärung kann ein epigraphisches Verzeichniss von Gladiatoren gelten (Orell. 2566.), worin dieselben aufgeführt sind als tirones (Recruten), veterani (ausgediente) und Einer ausser diesen mit derselben Note SP. (*spectatus*). Das Jahr wird durch die gerade an dem Tage des Auftretens fungirenden Consuln bezeichnet, also nicht blos durch die consules ordinarii, sondern auch durch die consules suffecti. Dadurch sind diese epigraphischen Anticaglien von bedeutendem Interesse zur Vervollständigung und Berichtigung der römischen Consularfasten. Zuweilen ist statt zweier Consuln nur ein Consul genannt, weil gerade in der betreffenden Zeit nur einer vorhanden war, oder auch der Kürze wegen, wie diess bei Zeitbestimmungen nach den Consuln auch sonst vorkommt.[9]) Unter den zwei und fünfzig Tesserae gladiatoriae, welche Labus als damals bekannt aufzählt, ist die älteste vom Jahr 85 v. Chr., die späteste aus dem Jahr 42 n. Chr. Spätere finden sich nach Labus Ansicht darum nicht vor, weil man sie bei dem steigenden Luxus der spätern Zeit aus Metall, selbst aus Silber und Gold fertigte, was Veranlassung zu ihrer Einschmelzung gab. Inzwischen ist die Anzahl dieser Tesserae durch neue Funde etwas vermehrt worden, und darunter findet sich ein Stück mit sicherm Datum aus der Zeit Vespasians.[10])

An die Tesserae reihen sich an eine Art von Loosen (Sortes), Sprüche auf Täfelchen von Holz oder Metall eingegraben, welche von Personen, die auf diesem Wege die Zukunft erforschen wollten, als Antworten auf ihre Fragen gezogen wurden. Auf diese Weise wurde in dem Tempel der Fortuna zu Präneste, zu Cäre, zu An-

tium an berühmten Orakelstätten den Fragenden geantwortet.[11]) Die sortes Praenestinae, wenigstens zu einer gewissen Zeit, enthielten Stellen aus Dichtern.[12]) Ausserdem gab es aber einzelne Personen, welche gewerbemässig dieses Geschäft betrieben, die sortilegi, ähnlich unsern Kartenschlägerinnen. Zu Rom hielten sie sich besonders im Circus Maximus auf und luden die Vorübergehenden ein, Loose zu ziehen.[13]) Es haben sich einige solcher Loose erhalten (Delect. 417. 418.), welche zu dieser letztern Gattung gehören mögen.

Endlich gehören hierher noch die Amulete. Es ist bekannt, dass die Römer von jeher den allen Völkern des Alterthums eigenen Glauben, an die wirkende Kraft von Segenssprüchen und Formeln verschiedner Art glaubten.[14]) Es war damit die Ansicht verbunden, dass diese Kraft nicht auf das mündlich gesprochene Wort eingeschränkt sei, sondern ebenso dem geschriebenen Worte zukomme. Daher solche Bräuche wie der oben §. 52. Anm. 3. angeführte; daher auch die Entstehung und der Gebrauch von Amuleten mit Schrift, welcher zwar bei andern Völkern häufiger war als bei den Römern, aber doch auch bei diesen namentlich in der spätern Zeit nicht fehlte. Die Schrift war entweder auf kleinen Täfelchen angebracht, wie bei dem Amulete mit den Namen der samothracischen Gottheiten (Delect. 423.), oder auf Ringen, wie Delect. 422. Zu irgend einem ähnlichen magischen Gebrauche muss der Delect. 420. angeführte Nagel von Erz gedient haben, in dessen Schrift sich heidnische und christliche Elemente so seltsam mischen.

1) Hugo Orig. scribend. p. 570. 571.

2) Tav. XXIV. col. 1. Marini A. Ar. T. I. p. CXXXII. Quod bonum faustum felix fortunatum salutareque sit Imp. Caesari Domitiano Aug. Germanico Pontif. Maximo et Domitiae Augustae coniugi eius totique domui eorum, populo romano Quiritibus Fratribusque Arvalibus mihique, sacrificium Deae Diae hoc anno erit A. D. XVI. K. Iun. domo, A. D. XIIII. K. Iunias in luco et domo, A. D. XIII. K. Iun. domo.

3) Ueber Tesserae im Allgemeinen s. Reines. Inscr. Append. p. 1016, 8. Thomassinus De tesseris in Graev. Thesaur. Tom. IX. Rein s. v. *tessera* in Pauly's Real-Encyklopädie d. Alterth. W. Bd. VI., 2. S. 1716., und Henzen's Aufsatz: *Tessere* in Annal. arch. 1848. p. 273 ff. Monum. d. Instit. Vol. IV. Tav. LII. LIII., woselbst mehrere tesserae aus der reichhaltigen Sammlung des Herrn von Kestner zu Rom erklärt werden. Tessere in Annal. arch. 1850. XXII. p. 357 ff.

4) Henzen l. l. p. 283.

5) Henzen l. l. p. 284. Ueber diese sparsiones durch die Freigebigkeit von Kaisern sind einige Hauptstellen Sueton. Nero cap. 11. Domitian. cap. 4. Die proxima omne genus rerum missilia sparsit, et quia pars maior intra popularia deciderat, quinquagenas tesseras in singulos cuneos equestris ac senatorii ordinis pronuntiavit. Dio Cassius 61, 18. (σφαίρια ξύλινα) Lamprid. Elagabal. cap. 21. Aehnliches geschah in den Municipien von Seiten der zu Aemtern und Würden Gewählten, wie von L. Staius Scrateius zu Benevent, qui primus ob honorem cerealiatus tesseris sparsis aurum, argentum, aes, vestem caeteraque populo divisit. (Donat. 262, 6.); sowie von Privaten Petron. Sat. 56, wo unter pittacia solche tesserae zu verstehen sind.

6) Siehe Zaccaria Istituz. p. 221, woselbst Nachweisungen über die tesserae gladiatoriae in den ältern grössern Inschriftensammlungen, und Morcell. Stil. I. p. 417. Zwei unedirte theilt mit Marini A. Ar. p. 643. 665. Ausführ-

licher und genauer wird dieser Gegenstand behandelt von Labus Prefaz. p. VI. zu Visconti Monument. Gabin. und in der von ihm herausgegebenen Schrift von Morcelli Delle tessere degli spettacoli romani. p. 47. n. XXI., und Bulletin. archeol. 1835. p. 108. Ferner Arditi Le tessere gladiatorie; Roulez Melanges de philolog. N. III. Henzen in der Note 2. angeführten Abhandl. p. 287 ff. Dazu Borghesi's Erklärung einer tessera glad. aus der Sammlung der Herzogin von Sermoneta. Bulletin. arch. 1842. p. 31. aus der Sammlung des Engländers Tolley Annal. arch. 1850. XXII. p. 358. Carus Hosili sp. VII. K. Apr. Cam. Arr. Cn. Dom. (*Camillo Arruntio*, *Cnaeo Domitio* Consulibus 785. u. c.).

7) Borghesi in Bullet. archeol. 1842. p. 31.

8) *Spectavit* vollständig geschrieben, steht zwar auf einer tessera bei Fabrett. p. 38. *Philomusus Perelli spectavit.* Aber da spectavit keinen passenden Sinn gewährt, auch sonst nicht so vorkommt auf solchen tesseris, so muss man die Echtheit jener tessera oder die Richtigkeit ihrer Abschrift bezweifeln.

9) Die Ansicht Gori's, als fänden sich unter den echten tesserae glad. keine mit der Bezeichnung nur *eines* Consuls widerlegt Hagenbuch Epist. epigraph. p. 169. und Zaccaria Istituz. p. 222.

10) Borghesi in Bullet. archeol. 1842, p. 31. mit Verweisung auf Cardinali Diplomi p. 122. n. 214.

11) Bullenger De sortib. I., 1. in Graev. Thes. Tom. V. p. 361 ff. Guther De iure Pontif. IV., 11. und 12. Graev. Thes. V. p. 196. Weitere Nachweisungen gibt Mezger s. v. *Divinatio* in Pauly's Real-Encyklop. Bd. II. S. 1154. und s. v. *Sortes*. Bd. VI., 1. S. 1328. Die ersten und ursprünglichen sortes zu Praeneste, wunderbarer Weise in einem Stein gefunden, waren in robore insculptae priscarum literarum notis.

12) Lamprid. Alexand. Sever. cap. 4. Huic sors in templo Praenestinae talis exstitit, cum illi Heliogabalus insidiaretur: „— si qua fata aspera rumpas Tu Marcellus eris.“ (Virg. Aeneid. VI. 884.)

13) Iuvenal. Sat. VI., 582. 588. Heindorf. zu Horat. Sat. I., 6, 113. Ueber das Verfahren dieser Leute bei Anwendung solcher sortes gibt der Scholiast zu Iuvenal l. l. folgende Nachricht: — quod circulatores hoc consueverint adhibere, ut delectis sibi locis duobus eos lustrent, id est circumeant, deinde per eos sortes, id est, taxillos iactitent, quo exinde quod suae geneseos signum se accomodaverit inspiciatur, numquid vivat et quando et paucis ex verbis ibidem conscriptis sortes ducunt suas. Auch die sortes solcher einzelner Wahrsager scheinen eben so wie die Loose des Orakels zu Präneste aus Dichterstellen bestanden zu haben. Lamprid. Alex. Sever. cap. 14.

14) Cato De re rust. cap. CLX. p. 80. Ed. Bipont. Varro De re rust. I., 2. p. 99.

III. Capitel. Von den Grabschriften.

(Delect. n. 424—1179.)

§. 55.

Die dritte Classe der ersten Ordnung der Inschriften (Inscriptiones sacrae) bilden nach unserer Eintheilung die Grabschriften (tituli sepulcrales). [1]) Sie gehören dieser Ordnung an, weil alle Gräber als geweihte Orte und heilige Gegenstände (res religiosae) galten. Die Grabschriften bilden den grössten Theil der überhaupt erhaltenen römischen Inschriften. Dadurch, dass sie über alle Länder, welche zu dem römischen Weltreich gehörten, zerstreut sind, sowie dadurch, dass sie Personen aus allen Ständen und Lebenskreisen betreffen, enthalten sie eine fast unerschöpfliche Quelle

von Notizen der mannigfaltigsten Art für alle Theile der römischen Alterthümer, und man kann wohl sagen, dass aus diesen Denkmalen des Todes die ganze mannigfaltige Fülle des antiken römischen Lebens auf die anschaulichste Weise hervorgeht. Mit Rücksicht auf diese Bedeutung ist die von uns gegebene Auswahl aus der grossen Masse derselben geordnet. Wir lernen demnach daraus kennen Namen und persönliche Verhältnisse einer Menge von Männern, Frauen, von Freien, Freigelassenen, Sklaven und deren gegenseitigen Beziehungen zu einander (Delect. 424—640. 1098—1176.), Familienverhältnisse mannigfacher Art (641—683), Gewerbe, Handwerke, liberale Berufsarten aller Art (684—777), Aemter und Würden, sowie niedere Dienste aus allen Kreisen des Cultus (789—890), der Staatsverwaltung (891—914) und Gemeindeverwaltung (915 bis 969), sowie des Kriegswesens (970—1197). Wenn alle solche Inschriften durch ihren gemeinsamen Charakter als Grabschriften zusammenzustellen sind, so stehen sie zugleich je nach ihrem übrigen Inhalte zu den andern Classen der Inschriften in genauer Beziehung; so die Grabschriften von Personen aus dem Kreise des Cultus zu den Inscriptiones sacrae; die Grabschriften von Personen mit Staats- und Gemeindeämtern zu den Inscriptiones publicae civiles, sowie die vielen Grabschriften von Soldaten zu den Inscriptiones militares und zur Kenntniss der Einrichtung des Heerwesens. Wir werden nun von den Grabschriften im Allgemeinen zu handeln haben, und zwar zuerst von ihrem äussern Vorkommen und dann von ihrem Inhalte. Ohne in eine archäologische Betrachtung der verschiedenen Arten von römischen Grabmonumenten einzugehen, bemerken wir:[2]) dieselben sind 1) architektonische Werke, Grabhäuser (unter oder über dem Boden); 2) Grabsteine; 3) die Reste des Todten umschliessende Gefässe: Särge (Sarkophagen), Todtenkisten, Urnen. Bei der ersten Art waren die Inschriften wie an Gebäuden überhaupt angebracht, über dem Eingange, oder doch an der Hauptseite, auf eignen Steintafeln, oder unmittelbar auf der Wand, oder auf einem architektonischen Gliede des Baues. Bei der zweiten Art geschah dieses auf einer Seite, oder auf mehreren Seiten der Monumente selbst, welche in vielen Fällen mit plastischen Bildwerken und Verzierungen versehen sind, die nicht selten mit dem Inhalte der Inschrift in Beziehung stehen. Die Särge von Stein und Marmor haben ebenso zwischen Verzierungen und Bildwerken die Inschrift angebracht, sind in vielen Fällen auch ohne Inschrift. Die Urnen haben, wenn sie von Marmor sind, Inschriften auf der Vorderseite; bei Urnen von gebrannter Erde, wie sie in den Nischen gemeinsamer Grabstätten (in den Columbarien) vorkommen, ist die dazu gehörende Inschrift an der Wand des Gebäudes angebracht. Die eingehauene Schrift auf Grabmälern wurde zuweilen noch schwarz gefärbt, zuweilen roth. (s. oben §. 8. Note 3.) Alle Grabmonumente haben entweder die Reste der Todten in sich, oder in der Nähe bei sich, und sind dann wirkliche sepulcra; oder das Denkmal ist ohne diese Reste, nur zum

Andenken und zur Ehre des Verstorbenen errichtet, wie die Cenotaphien, und dann ein monumentum, nicht sepulcrum, obgleich beide Bezeichnungen auch in einem weitern Sinne eine für die andere gesetzt werden. [3]) Die Grabstätten sind entweder nur für eine Person, oder sie sind gemeinsame für mehrere Personen. In beiden Fällen ist die sprachliche Form entweder in Prosa, oder in Versen. (Delect. 1931—1958.) Wir werden bei der jetzt zu gebenden Darstellung des Inhaltes der Grabschriften im Allgemeinen, zunächst nur die Einzelgräber berücksichtigen und dann dasjenige folgen lassen, was ausserdem über die Inschriften an gemeinsamen Grabstätten zu bemerken ist, und zwar Beides nur in Beziehung auf die in Prosa abgefassten Grabschriften.

1) Ueber Gräber und Bestattungsweise im Allgemeinen beschränken wir uns hier, zu verweisen auf die älteren Sammelwerke: Guther. De iure Manium Libri III. in Graev. Thes. Tom. XII. p. 1076 ff., welcher den Werth der Inschriften gut zu würdigen weiss, indem er sagt p. 1207: Mihi veteres inscriptiones ita placent, ut si quae occurrat, illam praetermittere facile non possim, nec una aut altera contentus esse. Etenim acumen uno in verbo positum, magnam saepe venustatem habet et antiquitatis imaginem quae alibi vix videri, legi aut intelligi potest. Kirchmann De funeribus und Rein s. v. *Sepultura* in Pauly's Real-Encyklopäd. d. Alterth.-W. Bd. VI., 1. S. 1056. s. v. *Funus* ebend. Bd. III. S. 543. Abbildungen römischer Grabmonumente aller Art mit den darauf befindlichen Inschriften geben: Boissard Topograph. Rom. P. III.—VI. Bartoli Monumenta veter. sepulcralia. Graev. Thesaur. T. XII. Montfaucon Antiq. expliq. T. V. 1. Supplem. V. p. 31. Piranesi Le Antichita rom. Rom. 1784. T. II. et III. Desselben Vasi, candelabri, cippi. Rom. 1778. II. Bd. Bouillon Musée des antiques. Paris 1812. Tom. III. Die römischen Grabschriften geben die grössern Inschriftensammlungen in eignen Abschnitten zusammengestellt. Ueber ihre Erklärungen im Allgemeinen handeln Guther. l. l. II., 26. De titulis sepulcrorum, p. 1231. Zaccaria Istituz. Cap. VII. Delle sepolcrali iscrizioni p. 248—271. Morcell. Stil. Lib. I. Cap. III. Specimen epitaphiorum. Vol. I. p. 138—201. II., 3. De epitaphiis. Vol. II. p. 71—117. III., 3. Initia et apposita epitaphiorum. Vol. III. p. 25—36. Ibid. Cap. VIII. Pars V. Sepulcra p. 116—122. Rein s. v. *tituli sepulcrales* in Pauly Real-Encyklop. Bd. VI., 2. S. 2016—2019.

2) In den Inschriften vorkommende Benennungen von Grabstätten sind: a) Für Bauten und grössere Localitäten: aedificium et taberna Delect. 599. decem iugera 897. cepotaphiolum. 571. heroum 556. terrenum sacratum. b) Grabsteine: ara 545. 665. 932. 1047. mensa 598. cippus. c) Särge und Urnen: sarcophagus 808. sarcophagus duplex 443. vas disomum 431. arca 485. lectus 525. cinerarium 550. olla 550. olla ossuaria 524. 1101. Noch andre bei Orell. XX., 4. Vol. II. p. 299—311.

3) Auch auf Inschriften werden beide Wörter als Synonyme neben einander gestellt: monumentum sive sepulcrum. Del. 474. 555. 601. Andre allgemeine Benennungen für Begräbnissstätten: adcumbitorium. bustum. conditorium. domus. locus. sedes. tumulus. Orell. l. l.

§. 56.

Der Inhalt der Grabschriften von einzelnen Personen umfasst im Allgemeinen folgende Haupttheile: A. Allgemeine Formeln zur Bezeichnung, dass der Ort eine Grabstätte ist; B. Name des hier Bestatteten, nebst mehreren dazu gehörenden Zusätzen; C. Name dessen, welcher das Grabmonument hat errichten lassen; ebenso mit dazu gehörenden Zusätzen; D. Anführung gewisser Nebenumstände

und Nebenbestimmungen. Ueber einen jeden dieser Haupttheile soll nun hier das Nähere bemerkt werden.

A. Die am häufigsten und am allgemeinsten vorkommende Bezeichnung des sepulcralen Charakters einer Localität oder eines Monumentes besteht darin, dass er als den Dii Manes geweiht bezeichnet wird, und zwar theils durch diese Worte allein, theils verbunden mit andern Bezeichnungen von ähnlichem Sinne. Diese sepulcrale Bezeichnung kommt in folgenden Formen vor: [1])

D. M. häufig.
Diis manibus. häufig.
DD. MM. Oderico p. 715.
Manibus. Fabrett. p. 80. 88.
D. M. S. oder Sac. sacrum. *Diis Manibus sacrum.* Del. 424. 734. und sonst häufig.
S. D. M. *sacrum diis Manibus.* Grut. p. 1032, 2.
D. I. M. *Diis inferis Manibns.* Fabret. p. 86, 16.
Dis. manibus communibus. Del. 466.
D. M. loci. Del. 487.
D. M. et genio alicuius Del. 645.
D. M. et memoriae aeternae. Del. 617. 751. 976.
D. M. et perpetuae securitati. Delect. 537.

Die Bezeichnung D. M. steht in der Regel oben am Anfange der Grabschrift und bildet die erste Zeile. Man findet diese Bezeichnung aber auch dem Namen des Verstorbenen nachgesetzt (Fabret. p. 7, 31.), oder am Ende der ganzen Grabschrift (Mus. Veron. p. 224, 4.), zuweilen auch getrennt von dem Texte der Grabschrift, in der Mitte der ganzen Höhe derselben, auf der einen Seite D., auf der andern M. (Mus. Veron. p. 420, 3.), nach einigen andern vorausgeschickten Worten der Inschrift (Del. 509), *Animae sanctae colendae D. M. S. Furia Spes. L. Sempronio Firmo.* Unter den Dii Manes („die *guten* Götter") verstand man die verklärten Geister der Abgeschiedenen, die nun in einem höhern, dem göttlichen Wesen mehr verwandten Zustande gedacht wurden. In diesem allgemeinen Sinne, von den Seelen der Abgeschiedenen überhaupt, lässt sich diese Ueberschrift auffassen, wo sie allein, oder ausser dem Zusammenhang mit der übrigen Grabschrift steht. Aber in andern Fällen, wo sie in genauer Verbindung mit der Benennung der Person des Verstorbenen steht, ist diese Bezeichnung *Dii Manes*, obgleich im Pluralis, dennoch von der Seele des einen Verstorbenen zu verstehen. [2]) Dieselbe Bezeichnung (D. M.) kommt auch noch auf christlichen Grabschriften vor, sei es, dass hiebei ein Synkretismus heidnischer und christlicher Religionsideen stattfand, oder aus reflexionsloser Fortsetzung eines alten Herkommens, und weil bei den Bildhauern und Steinmetzen die käuflichen Grabsteine schon mit diesem Zeichen versehen waren. [3]) Andere Formeln ausser D. M., welche dazu dienen, gleich im Anfange die Inschrift als eine sepulcrale zu bezeichnen, bezeichnen entweder den Ort als eine Grabstätte, oder sie beziehen sich auf die Person des Abgeschiedenen, sein Andenken, seinen Zustand nach dem Tode oder seine irdischen Reste. Wir heben nach der angedeuteten Reihenfolge darunter folgende vorkommende Ausdrücke und Formeln aus:

Domicilium. Del. 583.
Locus alicuius Del. 744.
L. M. *locus monumenti.* Delect. 468. Morcell. I. p. 200.
Locus sacer. Del. 448.
Sedes. Del. 495.
Genio alicuius 662. 1152.
Memoriae alicuius Delect. 641. 650. 783 und oft. Morcell. Stil. I. p. 176.
Memoriae aeternae alicuius. Del. 459.
Memoriae et pietati alicuius. Del. 527.
Paci et quieti alicuius. Morc. II., 77.
Quieti aeternae alicuius D. 444. 627.
Somno aeternali. Del. 708.
Cineres alicuius. Del. 684.
Cineribus. Ibid. 549. 570. 817.
Corpus alicuius. Del. 447.
Ossa alicuius. Del. 478. 779. 781.
Ossa. Ibid. 575.
Reliquiis alicuius. Ibid. 497.
Reliquiae consecratae pietati et genio inferno. Ibid. 682.

B. Wenn der *Name* des Verstorbenen unmittelbar nach D. M. genannt wird, so steht derselbe gewöhnlich im Genitiv (Del. 492. 461. u. s. w.), oder im Dativ (Del. 514. 515. 724 und sonst oft), aber auch häufig im Nominativ (Ibid. 506. 532. 687. und sonst). Geht die Bezeichnung D. M. oder eine der andern unter A. angeführten nicht voraus, so steht der Name des Verstorbenen, besonders wenn eine andere Person ihm das Grab hat errichten lassen, aber auch sonst, im Dativ (Del. 451. 489. 537. 548. 765. 778. und sonst häufig); aber auch sehr häufig, und besonders wenn ein Stifter des Grabmales, der dasselbe dem Verstorbenen gewidmet hat, nicht genannt wird, im Nominativ (Del. 427. 463. 726. 730 etc.); zuweilen im Genitiv (Del. 590). Nicht selten erhellt der Name des Bestatteten nur aus dem Nachruf und Gruss an den Todten, dessen Name dann im Vocativ steht: *Ave Alcime* (Del. 722), *Lolli ave* (Ibid. 931). Aehnliche Wendungen Ibid. 573. 593. 612. 615. 668. 669. Wenn der Name des Verstorbenen im Nominativ als Subject steht, so ist gewöhnlich kein Verbum damit verbunden, da dasselbe sich aus dem Uebrigen leicht ergänzen lässt. Oft stehen aber auch Verba dabei, welche sich entweder auf den Tod oder auf das Begräbniss beziehen, und dann in der Regel in der dritten Person gesetzt werden, zuweilen aber auch, indem der Todte als redend eingeführt wird, in der ersten Person. Solche Verba der ersten und der zweiten Art sind folgende:

1) Abscessit. Orel. 794. Annum VII agens abreptus est. Gruter. 1036, 7.
Defunctus, defuncta. Orel. 4594 und oft.
Decessit. Fabret. p. 718, 398. und öfter.
Debitu. persolvit. Del. 543.
Debitum naturae persolvit. Del. 987.
Diem suum functa est. Fabret. p. 705, 259.
Functa est. Maff. Mus. Ver. p. 162, 3.
Functus vita. Orel. 4615.
OB. *obiit.* Del. 526.
Obit. Grut. p. 473, 6.
Obita concubina. Orel. 2673.
Rapta est. Orel. 4475.
Raptus a diibus. Orel. 4608.
Vixit. Orel. 4394.
Θ θανών, θανοῦσα. Del. 526. und sonst.

2) H. S. E. *hic situs est.* Del. 586. 732. 1004. und häufig.
S. E. *situs est.* Ibid. 543.
Hic est. Ibid. 523.
Hic ego sum. Zaccar. Istituz. p. 268.
H. E. C. *hic est conditus.* Del. 1016.
Hic sepultus est. Orel. 4351.
Hic crematus est. Del. 778.
Hic cubat. Ib. 486
Hic iaceo. Ibid. 576.
Hic quiescit. Ibid. 706. requiescit. Ibid. 518.
Hoc tegitur tumulo. Ibid. 707

1) Zaccaria Istituz. p. 248—252. 266.

2) Cic. De legib. II., 9. Deorum Manium iura sancta sunto, sos (i. e. suos) leto datos divos habento. Morcelli Stil. I. p. 438. Pauly Real-Encyklopädie s. v. *Manes*. Bd. IV. p. 1476.

3) Morcel. Stil. II. p. 71.

§. 57.

Als Zusätze zu dem Namen des Verstorbenen kommen folgende vor: 1) Angabe des Lebensalters des Verstorbenen und andere Epochen seines Lebens; 2) Verwandtschaftliches Verhältniss zu Demjenigen, der das Monument hat errichten lassen; 3) Heimath und Wohnort; 4) ehrende und lobende Prädicate; 5) Stand, Lebensberuf und Aemter; 6) andere Notizen aus der Lebens- und Todeskunde des Verstorbenen. Ueber diese Punkte soll in dem Folgenden Einiges bemerkt werden.

1) Bei einem sehr grossen Theil der Grabschriften ist das Lebensalter in keiner Weise angegeben. Zuweilen geschieht dieses in ganz allgemeiner Weise: *Memoriae L. Alfi ... in primo aetatis flore praecepti* (Grut. p. 350, 6.), häufig durch eine ungefähre Angabe der Lebensjahre mit dem Beisatze P. M., *plus minus* (Del. 657.), auch vollständig geschrieben (Ibid. 519. 1083.). In der Regel aber ist die Angabe der Lebensdauer, wenn sie überhaupt gegeben wird, genau bestimmt nach Jahren, Monaten, Tagen (Del. 535. 536. 538. 543. 641. 893. 802. 869. 935, cet.), überdiess oft nach Stunden, letzteres besonders auf Grabschriften von Kindern (Delect. 658. 677.). Es findet sich auch die Angabe, ob Stunden des Tages oder der Nacht (Zaccaria Istituz. p. 258.), und es finden sich selbst kleinere Zeittheile als Stunden (scrupuli) in Rechnung gezogen (Orel. 4718. Fabret. p. 96, 217.). Statt der Bezeichnung durch Monate steht zuweilen auch da, wo die Zahl der Tage einen Monat übersteigt, dennoch die Angabe der erstern und nicht des letztern (Del. 663. *diebus XXXXI.* Don. Clas. VIII., 5. *diebus L.*). Wenn das Lebensalter nur auf *ein* Jahr, *einen* Monat angegeben werden soll, so steht häufig nur das Wort *annus, mensis,* allein, ohne Zahlworte und Zahlzeichen.[1]) Die Wörter *annus, mensis, dies* u. s. w. stehen bei der Zeitbestimmung auf die Frage „wie lange?" im Accusativ nicht minder als im Ablativ, aber auffallender Weise in demselben Satze auch zuweilen beide Casus nebeneinander: *vixit annos LVIV. M. uno, dies IV.* Del. 1025. Hagenbuch Epist. ep. p. 43. Für die Angabe des Alters gebrauchte Formeln sind folgende:

A ... M ... *annorum ... mensium ...* Del. 526. 664.

V. A ... M ... D ... H ... *vixit annos ... menses ... dies ... horas ...* (oder *annis ...* u. s. w.). Auch finden sich diese Wörter vollständig geschrieben. (*Vixit, Vixsit, Vissit.* Hagenbuch Ep. ep. p. 490.) Diese beiden hier zuerst angeführten Formeln sind die gewöhnlichsten.

Annos qui vix. X et XIIII soles. Reines. p. 295, 1.

Anni tui XXVII. Grut. p. 814, 1.

Fuit apud superos mens. VI. Fabret. p. 264, 93.

Natus ann. (annos)...

Obit in trimatu. Grut. 1148, 13.

Puella decessit bima et dierum VI. Fabret. p. 712, 334.

Q. V. ann... *qui vixit annos*... Delect. 451. 568.

Tulit annos ... aetatis annos ... aetatis suae annos... Fabret. p. 325.

Vitae suae annum agenti XVI. Reines Cl. XII., 82.

Vixit annos XXXII tantum. Del. 562.

Vixit annis LXXX integer integros. Ibid. 448.

Vixit valuit ann. C. Ibid. 463.

In Verbindung mit der Lebensdauer findet sich zuweilen auch, jedoch seltner und durchaus nicht so in der Regel wie auf unsern heutigen Grabschriften, die Zeit der Geburt und des Todes angegeben. Dieses geschieht auf folgende Weisen: ohne Jahrzahl, nur mit Datum des Geburts- und Sterbetages (Del. 543.); ebenso Tag und Stunde des Todes (Del. 654.), überdiess Tag und Stunde des Begräbnisses (Del. 649.). Zuweilen ist aber auch bei dem Geburts- und Sterbetag das Jahr nach den Consuln angegeben (Maff. Mus. Veron. p. 420, 5.), sowie auch bei der Zeit des Begräbnisses (Ib. 636. 639.). Die gewöhnliche Auslassung des Geburts- und Todesjahres erklärt sich bei untergeordneten und unbedeutenden Personen aus der Masse des Volkes dadurch, dass man in solchen Fällen diese Aufzeichnung für unnöthig hielt und gar nicht auf den Gedanken kam, dieses zu thun; bei Personen in Amt und Würde, sowie bei Freigelassenen bekannter Männer und der kaiserlichen Familie ging die chronologische Bestimmung mehr oder minder aus dem übrigen Theile der Grabschrift hervor. Statt der Bestimmung des Jahres nach den Consuln findet sich dieselbe, wo eine andere Aera gebräuchlich war, auch anders gegeben, wie Del. 580. A. PV. *(anno provinciae)* CLXXVII. Bei Eheleuten ist ausserdem nicht selten die Dauer der Ehe angegeben nach der Zahl der Jahre (Del. 596. 605.), überdiess nach Monaten und Tagen (D. 594.), selbst nach Stunden (D. 494.). Diese Angabe über die Ehe steht auch zuweilen allein, ohne Angabe des Lebensalters (Zacc. Marm. Salon. p. 22, 60.). Dabei vorkommende Formeln sind:

C. Q. V. annos... *cum quo* (qua) *vixit,* Del. 851., auch oft ausgeschrieben CON. Q. *(cum qua)* vixit annos... Fabret. p. 185, 417.

Cum qua vixit. Orel. 4659.

C. Q. F. annos .... *cum quo* (qua) *fecit* (feci). Del. 560, auch oft ausgeschrieben.

Qui mecum convixit annis XXVII. Marm. Pisaur. p. 42, 94.

Cum qua egit per annos XXVI. Zaccaria Marm. Solonit. p. XX.

Coniugi pientissimae quam habui an. XV. Maff. M. V. p. 162, 3.

Uxor ann. *(annorum)* XXX. Ibid. p. 152. 6.

Coniugi cuius ope et obsequio annis XVIII. usus sum. Del. 565.

V. anno. XXVII. mensibus V. D. XXII. *vixit annos* cet., bei einem Ehemanne, dessen Lebensalter (50 Jahre) unmittelbar vorher angegeben ist, von der Dauer der Ehe zu verstehen. Fabret. p. 418, 400.

Vixerunt una an. L. Fabret. p. 267.

Bei Soldaten ist ausser der Lebensdauer oft die Zahl der Dienstjahre angegeben durch die Formeln:

STIP.. *stipendiorum*.. Del. 870. 973.

MIL.. AN.. *militavit annos*.. Ib. 978.

MERV. A... *meruit annos*.. Ib. 985.

AER... *aerum*... Grut. 565, 1.

Zuweilen, obgleich sehr selten, kommen bei der Dienstzeit auch Monate[2]) in Rechnung: *militavit VI. annos, menses VI.* Maff. M. Ver. p. 124, 3. Bei ärmern Personen, welche Theil an Getreidespendungen hatten, findet sich auch die Zahl der Getreidespenden, an denen sie Theil nahmen, angezeigt. Del. 681. *frumentum publicum accepit mensibus IX.*

2) Die verwandtschaftlichen Beziehungen (vergl. oben I. Buch §. 41.) des Verstorbenen zu dem Errichter des Denkmals werden entweder nur einmal angegeben, entweder als Apposition bei dem Namen des Verstorbenen (Del. 656. 659. 663 cet.), oder bei dem Namen des Errichters des Monumentes (Del. 648. 650. 651 cet.), oder die Verwandtschaft wird doppelt angegeben, sowohl bei dem einen als bei dem andern Theil: *pronepoti ..... avia* (Del. 643.), *parentes ... filio* und dergleichen. Das Verhältniss der Pflegeeltern (*nutritor, nutrix*) und der Pflegekinder (*alumni, alumnae, nutricii*) wird gleich dem Verwandtschaftsverhältnisse beigefügt: Del. 463. *nutritori,* Del. 642. *alumnae suae,* Del. 681. *alumno suo,* Del. 660. *nutricio suo.*

3) Die Angabe der Heimath wird in der Regel nicht beigesetzt; diess scheint nur geschehen zu sein, wenn der Abgeschiedene entfernt von seinem Heimathsorte verstorben war. Del. 720. 789. Sie erscheint verhältnissmässig am häufigsten auf Grabschriften von Soldaten. Del. 977. 985. 1007. 1009 cet. Ueber die verschiedenen Formeln für die Angabe der Heimath s. oben B. I. §. 40. Auf Grabschriften von Gewerbsleuten aus der Stadt Rom findet man öfters die Strasse angegeben, in welcher sie bei Lebzeiten gewohnt hatten, was wohl in den Fällen geschah, wenn die betreffende Strasse der Sitz der vornehmsten Gewerbs- und Handelsleute dieses Faches war. Del. 558. *caelator de sacra via*; aus derselben Strasse: *auraria et margaritaria* 595. *aurifex* 731. *tibiarius* 738. *cabatores* 739. *librarius ab extrema porta Trigemina* 733. *tosor* (tonsor) *de vico Scauri* 759. *purpurarius de vico Tusco.* Zuweilen wird auch der Ort genannt, wo der Dahingeschiedene gestorben ist: *decessit in Sicilia Syracusis* (Del. 678.), in welchem Falle man die an einem andern Orte aufgefundene Grabschrift als einem Cenotaphium angehörig zu betrachten hat.

4) Die ehrenden und lobenden Prädicate, welche dem Namen der Verstorbenen als Apposition auf Grabschriften beigelegt werden, sind zwar nach dem einfachen Charakter des antiken Lapidarstyles viel einfacher und gemässigter als auf den modernen Epitaphien, doch der Natur der Sache nach sehr mannigfaltig und oft sehr ausdrucksvoll. Sie beziehen sich I. auf Verwandtschafts- und Freundschaftsverhältnisse; II. auf allgemein menschliche Eigenschaften; III. auf Eigenschaften und Leistungen hinsichtlich des Berufes der Verstorbenen. Wir stellen hier eine Anzahl solcher Appositionen nach den angedeuteten drei Rubriken von Männern, Frauen, Kindern zusammen:

I.) B. M. *bene merenti, bene merentibus* als Apposition bei allen verwandtschaftlichen und freundschaftlichen Beziehungen häufig vorkommend: patri Delect. 513. parentibus 522. filio 516. marito 494. coniugi 696. fratri 519. nutricio 660. alumnae suae quae vixit ann. III. 673. patronis 476. condiscipulo 481. amico 843.

Parentibus dulcissimis et incomparabilibus Grut. 725, 3. optimis Ibid. 713, 25. sanctissimis Ib. 733, 12.

Parenti dulcissimo. Delect. 1094. optimo. Grut. 728, 7.

Patri dulcissimo. Fabret. 133, 86. incomparabili. Del. 921. innocentissmo. Ib. 1025. optimo. Ib. 810. pientissimo. Ib. 724. optimo et piissimo. Grut 722, 4. optimo et indulgentissimo. Don. Cl. 11, 8. rarissimo et incomparabili. Ib. Cl. 6, 24.

Matri carissimae. Don. Clar. 11, 27. dulcissimae. Ib. 40. dulcissimae et sanctissimae et incomparabili. Grut. 618, 2. incomparabili. Del. 542. optimae Don. Cl. 11, 26. optimae et indulgentissimae. Grut. 725, 6. pudicissimae. Ib. 36. piissimae. Del. 537. piissimae et incomparabili. Grut. 381, 2. sanctissimae. Grut. 719, 9.

Aviae pientissimae. Grut. 964, 2.

Infanti dulcissimo. Grut. p. 661, 6. melitissimo et dulcissimo. Ib. 675, 13. innocentissimae. Ibid. 671, 13. infanti benigno plura de se merenti (ein Tibrun der III. Legion.) Don. Cl. 6, 58.

Puero dulcissimo, forma singulari. Grut. 673, 12. piissimo et dulcissimo. Ib. 618, 3. rarissimo. Fabret. p. 345, 1. ann. VI agenti animae dulcissimae iucundissimaeque. Fabret. p. 700, 212. Issulo et delicio suo. Del. 616.

Filiis dulcissimis. Del. 515. Filio carissimo et pientissimo. Grut. 695, 4. innocentissimo. Fabret. p. 379, 190. obsequentissimo. Grut. 666, 3. optimo ac reverentissimo. Del. 651. optimo. Ib. 811. pientissimo. Ib. 653. piissimo. 677. 680. pietatis rarissimae. Grut. p. 409, 1.

Filiae bonae. Maff. M. V. p. 282, 6. dulcissimae. Fabret. p. 379, 190. dulcissimae, cuius ingenium aetatem excedebat. Del. 658. dulcissimae adolescenti integerrimae venustissimaeque. Ib. 648. animae innocentissimae. Ib. 679. pientissimae. Ib. 666. piissimae, dulcissimae virgini. Fabret. 145, 167. mansuetissimae et supra sexus sui captum et aetatem prudenti. Grut. 1120, 7.

Privigno piissimo. Grut. 410, 10. privignae dulci. Fabret. 202, 408. suavissimae. Ib. 502.

Nepoti dulcissimo. Grut. 695, 14. karissimo. Ib. 706, 2. Nepoti dulcissimae. Fabret. 153, 23.

Coniugi amantissimo. Don. Cl. 12, 12. carissimo. Del. 751. bene merenti, animae innocentissimae. Grut. 790, 6. delicio suo. Ib. 1103. dignissimo. Ib. 879. incomparabili. Ib. 1046. karissimo et pientissimo et de se per omnia bene merenti. Fabret. 255, 65. optimo. Del. 802. rarissimo. Ib. 1109. sanctissimo optime de se merito. Grut. 756, 5. karissimo, qui cum ea vixit annis XV... sine ulla animi laesione. Del. 751. cum quo vixit dulciter sine querella. Grut. 797, 6.

Marito consacratissimo. Del. 1047. incomparabili. 997. optimo, indulgentissimo. 1106. pientissimo. Don. 12, 7. virginio dulcissimo et incomparabili beneque merito. Del. 851.

Viro carissimo. Del. 1137. sanctissimo. Fabret. 250, 11. pientissimo. Reines VI, 75.

Coniugi carissimae sanctissimae. Del. 553. castissimae piissimae. 608. divinae, nutrici senatorum duum. 560. dulcissimae et amantissimae. 365. incomparabili, animae merentissimae. 619. coniugi et libertae suae carissimae obsequentissimae. 638. erga se omni karitate bene merentissimae. 627. optimae. 544. sanctissimae. 539. plus de se meritae, quam titulo scribi potuit. Fabret. p. 616, 141.

Uxori sanctissimae, integrae fidei, frugi, modestae, verae innocentiae. D. 546. insignis exempli ac pùdicitiae, quae etiam filios suos propriis uberibus educavit. 572.

Contubernali sanctissimae bene de se meritae. Grut. 596, 4. contubernali carissimo. Del. 1130.

Avoncolo pientissimo. Grut. 836, 12. genero optimo. Ib. 819, 8. socero bene merenti. Ib. 803, 8. cognato bene merito. Maff. M. V. 123, 4. cognatus dulcissimus. sororio amantissimo Del. 1044.

Cognatae bene merenti. Gruter. 877, 5. socerae pientissimae. Ibid. 881, 11. socrui sanctissimae. 776, 9. nurui merentissimae. Ib. 417, 1.

Alumno fidelissimo. Delect. 646. nutritori suo bene merenti. Gruter. 592, 9. collactaneo dulcissimo et

indulgentissimo erga se. Delect. 791. collactio B. M. Grut. 661, 3.

Nutrici karissimae. Don. IV., 49. mammae suae bene merenti. Grut. p. 662, 10. collactiae carissimae. Ib. 632, 8. collactaneae piissimae. Del. 541.

Patrono incomparabili. Del. 511. liberto optimo. 853. domino optimo. Maff. M. Ver. 113, 1. servo fidelissimo bene merenti. Grut. 563, 5.

Patronae dignissimae. Grut. 956, 9. patrono probata. Del. 640.

Amico optimo. Del. 806. amico et contubernali bene merenti. Fabret. 341, 519. homini et amico optimo. Fabret. 435, 21.

Sodali suae bene merenti. Grut. 876, 3. amicae incomparabili. Fabret. 643, 366. hospitae sanctissimae. Murat. 853, 9.

II. Lobende Appositionen, die sich auf allgemeine Eigenschaften beziehen, sind z. B. folgende:

Homini probissimo. Fabret. 407, 318. iuvenis optimi. Del. 678. vixit sanctissime. 987. pius bonis probatus. Fabret. p. 254, 60. quem omnes sodales sui quaerunt. Grut. p. 612, 1.

Optima et pulcherrima cet. Del. 540. innocentissimae feminae. 598. quae moribus pariter et disciplina ceteris feminis exemplo fuit. 586. quae antiqua vita vixit, fidei ac diligentiae clarissimae. 602. feminae sanctissimae, frugi, piae. 625. univirae et castissimae. Reines. XIV., 73. supra omnia exempla. Maff. M. V. 287, 2. Venus Afra. Del. 538.

III. Lobende Appositionen, welche sich auf den Lebensberuf des Verstorbenen, auf sein wissenschaftliches oder künstlerisches Berufsfach beziehen, kommen äusserst selten, ja fast gar nicht vor, sondern es wird einfach nur das Berufsstudium angegeben (rhetor, medicus, philosophus und dergleichen), ohne Beifügung von lobenden Appositionen, wie auf modernen Epitaphien in solchen Fällen in der Regel geschicht. Solche Appositionen kommen eher noch bei untergeordneten Personen vor, wie:

Caesaris lusor, mutus argutus imitator. Del. 867.

Oculos reposuit statuis, quoad vixit, bene. Del. 763.

Archimimae sui temporis primae. Ibid. 554.

Iatromeae regionis suae primae. Ibid. 624.

5) Ein grosser Theil der Grabschriften enthält nur die Namen ohne Beifügung von *Stand*, *Beruf* und *Amt*. Solche Namen, wenn sie anders nach der Weise der Namen der freigebornen römischen Bürger gebildet sind, bezeichnen dann Personen dieser Kategorie, welche entweder keinerlei Gewerbe betrieben und kein Amt bekleideten, oder bei welchen diese Erwähnung absichtlich ausgelassen wurde. Der Stand der Freigelassenen und der Sklaven wird dagegen immer ausdrücklich bemerkt in der oben I. Buch §. 42. angegebenen Weise. Unter der Menge von beigefügten Angaben über den Beruf der Verstorbenen (Männer und Frauen) kommen sowohl unter den liberalen (wissenschaftlichen und künstlerischen) Berufsarten, als unter den Handwerken und niedern Gewerben sehr viele vor, welche entweder durch das von unsern jetzigen Lebensverhältnissen Abweichende, oder aus andern Gründen vielfachen Stoff zu Bemerkungen geben, sowie eine einigermassen vollständige Zusammenstellung derselben ein anschauliuhes und reichhaltiges Bild

des römischen Lebens aus der Kaiserzeit gewähren könnte; aber ein solches Eingehen in den materiellen Inhalt der Inschriften liegt ausserhalb der Grenzen dieses epigraphischen Handbuches. Dasselbe gilt von den Staats- und Municipalämtern, sowie von den militärischen Graden. Die Aufzählung der Aemter ist bei Municipalobrigkeiten im Ganzen häufiger, als bei römischen Magistraten, weil bei letztern öfters statuae honorariae in grösserer Anzahl eine Aufzählung ihrer Aemter schon enthielten. Was hierüber von unserem Standpunkte aus über Beides zu sagen ist, wird unten in den Abschnitten über die Inscriptiones civiles und Inscriptiones militares beigebracht werden. Bei Frauen, welche eine priesterliche Verrichtung oder ein Ehrenamt in geistlichen Vereinen und Bruderschaften hatten (wie mater collegii), wird dieses auf den Grabschriften bemerkt. Del. 552. 800. 801. 1793. Um die Zeit des Septimius Severus erhielten die Frauen von Senatoren das auch auf Grabschriften vorkommende Prädicat *Matronae clarissimae* oder *Clarissimae feminae;* die übrigen *Honestae matronae* oder *Honestae feminae.* [3])

6) Ausser den bisher aufgezählten Zusätzen zu dem Namen des Verstorbenen kommen andere ausführlichere Notizen über sein Leben und über seinen Tod viel seltner auf Grabschriften vor, als man vielleicht erwarten könnte. Bei höher gestellten Personen liegt in der Aufzählung ihrer Civil- und Militärämter zugleich der Haupttheil ihrer Lebenskunde; überdiess war in den so häufig gesetzten Ehrenbildsäulen mit ihren titulis honorariis eine andere, schon vor den Grabschriften eintretende Gelegenheit gegeben, über das Leben und die Verdienste solcher Personen in monumentalen Inschriften Kunde zu geben (Delect. 1560—1677.). Jedoch fehlt es nicht ganz an Grabschriften hochgestellter Männer, welche einen biographischen Charakter haben und sich dadurch den biographischen Elogien nähern. (s. Zell Walhallagenossen und Elogien der Römer.) Dahin gehören: die Grabschrift des Munatius Plancus (Del. 892.), des Ti. Plautius (Ib. 898.), auf deren Mausoleen, welche jedoch fast ganz in der Art der tituli honorarii gehalten sind, ohne die gewöhnlichen Formeln der Epitaphien. In niedreren Kreisen bei Municipalbeamten findet sich aus ihrer Lebenskunde die Aufzählung ihrer Freigebigkeit bei Veranstaltung öffentlicher Spiele besonders hervorgehoben (Del. 915.), sowie bei Personen, welche bei solchen Spielen auftraten, wie namentlich bei Wagenlenkern, die Zahl ihrer Siege (Ib. 878. 879), oder ihres Auftretens auf der Bühne (Ib. 872.), die Zahl der Gladiatorskämpfe (Ib. 885. 890.). Auf andern Grabschriften wird zur Lebenskunde des Verstorbenen eine kurze Charakterschilderung gegeben (Del. 700. 920.): *Vixit dulcissime cum suis ad supremum diem.* Maff. M. Ver. p. 281, 5. eine kurze Notiz über sein Lebensschicksal (Del. 604.) und einzelne bemerkenswerthe Umstände. Ib. 846. *Una nupti viro summa cum concordia ad ultimum diem pervenit, tres ex eo superstites reliquit liberos.* Murat. p. 765, 2. Quae sic ut optavit superstitibus marito et liberis diem suum functa est.

Fabret. p. 705, 259. Die Ursache oder Veranlassung des Todes wird angegeben, wenn derselbe ein gewaltsamer war, wie Del. 657. *Is cum saltum Turricii advenisset Nonis Maii percussus ab Iove periit repente exorta tempestate.* Inscript. Sic. VI., 13. *Haec in partu perit.* Murat. p. 2094, 6. *Eripuit me saga manus crudelis ubique.* Maff. M. Ver. p. 170, 1. Besonders kommen solche Angaben in den Grabschriften von Soldaten vor: *incursu hostis cecidit.* Or. 4597. *Occidit bello Variano.* Ib. 621. *In bello Thracico desideratus fuit.* Fabret. p. 172, 332. s. Renier in Revue archeolog. 1851. Livr. VIII. p. 509.

1) Beispiele gibt Hagenbuch Epist. epigr. p. 490 sqq.
2) Maffei A. crit. col. 238. erklärt mit Unrecht eine Inschrift, welche Monate der Dienstzeit angibt, für unecht. Zaccaria Istituz. p. 255.
3) Ueber *clarissimae* Don. Cl. V., 34. Grut. p. 379, 2. Casaubon. ad Lamprid. Helagab. c. 41. Ueber *honestae.* Grut. p. 1087, 9. Salmas. ad Lamprid. Alex. c. 48.

§. 58.

C. Nicht immer, aber doch sehr häufig, fast gewöhnlich, ist auf Grabschriften die Person dessen genannt, welcher das Grabmonument hat errichten lassen. Diese Person ist entweder der Verstorbene selbst, oder es ist eine andere Person. Im erstern Falle ist dieses bei Lebzeiten des Verstorbenen von ihm geschehen, oder durch testamentarische Verfügung. Für diese beiden Modalitäten kommen folgende Formeln vor:

V. F. *vivus fecit,* häufig an den Anfang der ganzen Grabschrift gesetzt, Del. 482. 722. 758. 774. und sonst; aber auch an das Ende. Ib. 824. 925.
V. P. *vivus posuit.* Orel. 2749. *vivi posuerunt.* Ib. 4503.
V. *vivus* sc. *fecit.* Del. 1171.
Vivo sibi F. *fecit.* Ib. 816.
Se viva fecit sibi. s. oben S. 80.
Vivus mihi comparavi et posui. 922.

T. F. *testamento fecit.* Ib. 926.
T. F. I. *testamento fieri iussit.* 929. Orell. 107.
T. P. I. *testamento poni iussit.* Fabr. 135, 108.
Ex testamento. Del. 1053.
Monumentum instituit sibi vivus. 845.
Hanc sedem fructum laboris sui vivi posuer. 464.

In dem Falle, dass das Monument von andern Personen dem Verstorbenen errichtet worden ist (von Anverwandten, Erben, Freunden), so ist dieses von einer einzelnen Person oder von mehreren gemeinschaftlich geschehen. Statt einer oder mehrerer Privatpersonen erscheinen aber auch nicht selten Staats- und Gemeindebehörden, sowie Corporationen als Stifter. (Vergl. oben S. 143. B. Morcell. Stil. III. 85. P. VII. *Auctores monumentorum in titulis generatim adscripti.)* Der Name des Errichters des Monumentes wird gewöhnlich dem Namen des Verstorbenen, welchem das Monument errichtet ist, nachgesetzt, jedoch nicht selten auch vorgesetzt: Delect. 453. 454. 477. 494. 513. und sonst, namentlich wenn der Gründer des Monumentes seinem Range und seiner gesellschaftlichen Stellung nach weit über dem Verstorbenen steht, oder wenn der Verstorbene

steht, oder wenn der Verstorbene selbst für sich und die Seinigen die Grabstätte hat herrichten lassen. Sehr häufig steht bei dem Subjecte des Gründers, wie auch sonst bei allen Arten von Widmungen, kein Verbum, sondern dieses ist aus dem Zusammenhang zu ergänzen; häufig findet sich jedoch auch ein Verbum beigesetzt. Es kommen in diesem Falle auf Grabschriften folgende Formeln vor:

A se fecit. Delect. 1011.

Aedificium cum cenotaphio filiis libertisque suis a solo extruxit. Morcell. Stil. III. p. 117.

A. O. F. C. *amico optimo faciendum curavit.* Del. 1056.

Dat de suo. Ib. 472.

D. S. P. *de suo posuit.* Fabret. p. 123, 25.

Dedit. Del. 776.

Donat. Ib. 1102.

De suo peculio E. I. *erigi iussit.* Ib. 994.

F. *fecit (feci)* das gewöhnlichste Verbum, abgekürzt (Del. 603.), oder vollständig geschrieben (Ib. 471. 644); sehr häufig B. M. F. *bene merenti fecit* (Ib. 800. 839.) und sonst; bei der oben angeführten Formel V. F., wenn sie vollständig geschrieben wird, auch oft in der ersten Person. Del. 621. 675.

F. C. *faciendum curavit.* Ib. 1005. 795. auch ausgeschrieben. 1012.

H. A. O. F. C. *heres amico optimo faciendum curavit.* Fabr. p. 359, 86.

H. E. T. F. C. *heredes e testamento faciendum curaverunt.* Gruter. 543, 9. Ebenso nur mit Ex. Del. 1034.

H. F. C. *heres faciendum curavit.* Del. 1038. 1061. 1064.

Sec. H. amico optimo fac. cur. *secundus heres ...... faciendum curavit.* Del. 1068.

M. F. *monumentum fecerunt.* Delect. 997.

M. D. S. F. *monumentum de suo fecit.* Ib. 577.

M. P. *monumentum posuit.* Fabret. p. 698, 204.

M. S. *monumentum statuit.* Or. 4408.

Ponendum curavit. Fabr. p. 654, 467.

Posit. Del. 978. Posierunt. 449.

Sacravit. Calogera. Tom. XLI. p. 380.

Scripserunt liberti. Oder. p. 212, 40.

Sororibus et sibi adornavit. Maff. M. V. p. 226, 8.

Tetulum *(titulum)* fecit, posuit. Orel. 4594.

Tumulos dedit. Del. 648.

T. F. I. H. F. C. *testamenti formula ipsius heres faciendum curavit.* Or. 4356.

Versum superposuit. Maff. M. V. p. 171, 2.

Refecit sibi et suis. Don. VII., 166.

Petit a pontifices *(sic)* ut sibi permitterent reficere N. *(novum)* monumentum iuris sui. Orell. 4406.

Ossa restitui post annos viginti et monumentum nobis aedificavi. Ib. 4407.

Hoc monumentum suum violatum vindicarunt, restituerunt nomina obitorum. Ib. 4408.

Als Apposition zu dem Namen des Gründers des Monumentes treten ähnliche Beisätze hinzu in Beziehung auf verwandtschaftliche und freundschaftliche Verhältnisse, auf Stand und Amt, wie die oben berührten, dem Namen des Verstorbenen hinzugefügten. Dazu kommen noch Bezeichnungen zum Ausdrucke des Schmerzes und der Theilnahme [1]), z. B.:

M. *(mater)* infelix. Del. 800. mater infelicissima. Ibid. 979. moestissima. Grut. p. 832, 8. quae cum dolore vitam infelicissima exigo. Del. 652. mater infelicissima cum lacrymis posuit. Fabret. p. 72, 65. crudelis, impia mater. Ibid. p. 236, 628. mater scelerata. Orel. 4602. misera et in luctu aeternali. Ibid. 4604.

Infelicissimus pater. Del. 648. pater filio carissimo et sibi, cui reliquit lacrymas. Fabret. p. 235, 621. homo infelicissimus, qui tale puella caret. Orel. 4589.

Parentes miserrimi. Del. 645. contra votum, filiae dulcissimae. Fabret. p. 144, 164. relictis parentibus suis infelicissimis. Fabret. p. 199, XLV. patrem et matrem in luctu reliquit. Grut. p. 765, 1. filio .... crudeles parentes. Orel. 4578. Sex. Annius Hilarus et Annia Helpis mater scelerata, quae hoc

facinus vidit, filio dulcissimo fecerunt. Fabret. p. 237, 631. patres (i. e. *parentes*) male iudicantibus fatis posuerunt. Orel. 4579.

Coniugi karissimae .... cuius desiderio iuratus, se postea uxorem non habiturum. Orel. 4623. maritus uxsori fecit contra votum. Ibid. 4628. uxori suae fecit non lubens, sed fatum fecit. Ib. 4634. *Ungeschickt redigirt oder absichtlich doppelsinnig folgende zwei:* Coniugi .... dolens animo lebens (*libens*) feci. Orel. 4635. coniugi karissimae ... In die mortis gratias maximas egi aput deos et apud homines. Ib. 4636.

1) Morcell. Stil. II., 102. Doloris significatio, quae saepe in puerorum epitaphiis apparet, raro a viris ob amissam uxorem data. Besonders lebhafte, zum Theil übertriebene Ausdrücke des Schmerzes kommen auf römischen Inschriften in Spanien vor, deren Echtheit jedoch auch in dieser Beziehung vielfach verdächtigt ist. Zaccaria Istituz. p. 261.

§. 59.

D. Ausser den bisher behandelten Haupttheilen, welche den Inhalt der Grabschriften insbesondere auf Einzelgräbern ausmachen, kommen noch manche andere Zusätze vor, welche wir unter der Gesammtrubrik: N e b e n u m s t ä n d e hier zusammenstellen. Diese Nebenumstände beziehen sich: 1) auf die Person des Todten; 2) auf das Grabmonument, 3) auf Tod und Sterben überhaupt (allgemeine Sentenzen).

1) Ausser den schon oben §. 57. B. angeführten Appositionen zu dem Namen des Verstorbenen, werden noch folgende, auf den Verstorbenen sich beziehende Nebenumstände auf Grabschriften angeführt: Art der Bestattung desselben; Stiftungen und Anordnungen von dem Verstorbenen und für denselben; kurze Zurufe an ihn und von ihm, sowie in längern Sätzen ausgesprochene Empfindungen. Auf die Art der Bestattung beziehen sich folgende und ähnliche Zusätze:

Corpus integrum conditum. Delectus 475.

Corpus integrum conditum sarcophago. Ib. 663.

Elatus est frequentia maxima. Ibid. 649.

Huic decuriones funus publicum .... decreverunt. Ib. 805.

Ex collegio fabrice elatus. Ib. 1007.

Liguriae ... Huic ordo Narbonensis publice funus et omnes vectigales decrevit. Ib. 590.

Eben dahin gehört die auf Grabschriften erwähnte Verbringung der irdischen Reste von einem Orte an einen andern (Delect. 808. 851. 908. 1127.). Eine solche Versetzung konnte zu Rom nur mit Erlaubniss des Collegium Pontificum oder des Kaisers, in den Provinzen mit Erlaubniss der dortigen obersten Verwaltungsbehörde geschehen.[1]) Anordnungen und Stiftungen von Seiten der Verstorbenen und für dieselben findet man auf Grabschriften in grosser Zahl und Mannigfaltigkeit aufgezeichnet, wobei sich nicht weniger tiefes Gefühl für das Andenken theurer Todten als die Frische und Heiterkeit des antiken Lebens zeigt. Dahin gehören Anordnungen des Verstorbenen, wie er bestattet sein will (Delect. 1171.), namentlich dass er mit Andern ein gemeinschaftliches Grab verlangte (Fabret.

p. 200.); dann die so häufig vorkommenden Stiftungen von jährlichen Mahlzeiten, Bekränzungen und Bestreuungen des Grabes mit Blumen an dem Geburts- oder Sterbetag des Todten (*epulae; rosale epulum; escae rosales; rosae; rosatio; dies rosae; dies violaris* und dergleichen. Delect. 465. 473. 488. 774. 926. 1052.);[2]) ferner Stiftungen von Trankopfern (*profusiones; profusiones parentales.* Orel. 4414. Delect. 488. 559.) und Opfern überhaupt (*ut omnibus annis sacrificio ei parentetur.* Grut. p. 547, 8.), von angezündeten Lampen bei dem Grabe (Orel. 4416.); zur Reinhaltung des Grabmales (*ut monimentum remundetur.* Maff. M. Ver. p. 146, 3); von wohlriechendem Rauchwerk (Orel. 4413.). Solche Stiftungen waren in der Regel testamentarische Verfügungen, und werden auch als solche angeführt; zuweilen finden sich auch sonst Abschnitte aus Testamenten auf Grabschriften (Delect. 1789—1807.). Ausser dem Ausdrucke der Empfindung, welcher sich in Appositionen zu dem Namen des Verstorbenen und des Gründers von Monumenten zeigt, wie oben §. 57. und 58. unter B und C bemerkt worden ist, zeigt sich derselbe aber auch in selbständigen kürzern oder längern Sätzen. Zu den erstern gehören Zurufe an den Todten, von welchen wir folgende Beispiele ausheben:[3])

Ave Luci. Del. 668. Have Manlia. Ibid. 593. Have et vale. Orel. 4734. Have, have Herotion et vale aeternom. Delect. 573. Havete amici et amicae. Orel. 4742.

Misera vale. Del. 604. anima sanctissima vale. Ib. 607. Pamphiles anima sancta vale. Maff. M. V. p. 281, 2.

S. T. T. L. *sit tibi terra levis.* Or. 159. 4749. Fabret. p. 282—287.

O. T. B. Q. *ossa tua bene quiescant.* Maff. M. V. p. 466, 7.

O. P. Q. *ossa placide quiescant.* Fabret. p. 751, 587.

Statt dieser lateinischen Zurufe finden sich auf sonst lateinischen Inschriften solche Zurufe in griechischer Sprache: Εὐθυμεῖ. Εὐψύχει. Εὐπλοῖ u. a.[4]) Zuweilen werden entsprechende kurze Zurufe und Aeusserungen dem Todten in den Mund gelegt:

T. R. P. D. S. T. T. L. *te rogo praeteriens, dicas: sit tibi terra levis.* Or. 4757.

Hic ego sum inlata .... cuius ossa leviter tegat terra mater. Maff. M. V. p. 155, 9.

Iam quietus ero. Del. 479. 610. Aliquando securus sum. Maff. M. V. p. 96, 5.

Bene sit filiabus meis, quae me bene coluerunt. Grut. p. 730.

Amice have et vale; ego hic situs sum. Fabret. p. 122, 20.

Viatores salvete. Del. 631. Deliae serta date. Ib. 561.

Vale viator. Furlanet. Lap. Pat. p. 264. 351.

Tu qui legis vade in Apolinis lavari, quod ego cum coniuge feci; vellem si adhuc possem. Orel. 4003.

Partheni have. — Bene baleas qui me salutas cum Sossia filia mea. Zaccaria Excurs. literar. p. 174.

Beispiele von Aeusserungen des Gefühles in längern Sätzen, unter denen viele durch die Lebhaftigkeit und Innigkeit des Ausdruckes ansprechen, geben Delect. 491. 509. 569. 594. 620. 669. Orell. Cap. X. §. 5. *Affectus parentum.* §. 6. *Affectus coniugum.* §. 7. *Variae necessitudines* und die denselben entsprechenden Abschnitte in den grössern Sammlungen. Dabei kehren manche gleich-

sam typische Formeln häufig wieder, wie z. B. de qua doluit nihil nisi mors; nihil unquam peccavit nisi quod mortua est und dergleichen Fabret. p. 274.

1) Plin. Epist. X., 73. Gutber. De I. M. p. 144. Morcell. Stil. I. p. 151. Orell. 4370.

2) Viele Beispiele solcher Stiftungen auf Grabschriften geben Zaccaria Ist. p. 271. Morcell. Stil. I. p. 172. 323. Marini A. A. p. 562. Furlanetto Lap. Pat. p. 144.

3) Orell. Cap. XX. §. 2. *Acclamationes funebres.* n. 4731 ff. Ueber Have statt Ave s. Fabret. p. 122. Morcell. Stil. II. p. 105.

4) Hagenbuch De acclamationib. sepulcralib. graecis, bei Orel. 4861. Jahn Spec. epigr. p. 141.

§. 60.

2) Die auf das Grabmal sich beziehenden Nebenbestimmungen, welche in den Grabschriften vorkommen, enthalten: die Angaben der Grösse und Grenzen des Begräbnissplatzes; die Erwerbungsart, die Eigenthums- und andere Rechtsverhältnisse desselben und des Monumentes; Zeit der Erbauung, Kosten, Beschaffenheit des Monumentes; Strafandrohungen und Bitten zu dessen Schutz; die besondere Dedicationsart des Monumentes unter der Benennung *sub ascia.* Von diesen verschiedenen Nebenbestimmungen sollen nun hier Formeln und Beispiele gegeben werden.

Die Angabe der Grenzen des Begräbnissplatzes hatte zum Zweck, seinen ganzen Umfang als einen geweihten und heiligen Ort zu schützen, namentlich gegen die Cultur des Bodens, da der grösste Theil der Grabmonumente auf freiem Felde, längs der Landstrassen sich befand. Der Flächeninhalt des Platzes, welcher in der Regel ein regelmässiges längliches Viereck oder ein Quadrat bildete, wurde nach dem Maasse der vordern, gegen den Weg gerichteten Seite, *in fronte (ante frontem, in facie, in latum, in latitudinem, in monumento)* und nach der in das Feld sich erstreckenden Seite, *in agro (in longum, longitudinem, in partem posteriorem, retro, a retro, retroversus, introrsus;* wobei jedoch zu bemerken, dass *in longum, in latum* auch umgekehrt gebraucht werden bei entgegengesetzter Dimension der Seiten *a fronte* und *in agro)* angegeben, und zwar nach dem Maass des Fusses (P. nicht *passus,* wie einige ältere Erklärer annehmen). Zuweilen wird der Flächeninhalt nicht nach der Länge der Seiten, sondern nach Quadratschuhen angegeben. Für beiderlei Messung kommen folgende Formeln vor:[1])

I. F. P. XV. I. A. P. XV. *in fronte pedes XV. in agro pedes XV.* Del. 620. aber auch ganz oder theilweise ausgeschrieben. In fronte ped. XX. In agro ped. XX. Ib. 690.

In F. P. VI. In R. *(retro* oder *recessu)* P. XV. Del. 460.

In F. P. XXXVII. A. T. cox. *(a tergo coxae)* P. XXVII. Intra cox. P. XXXVII. Ibid. 456. Fabrett. p. 180. Vergl. oben S. 78.

In fronte ped. octo introrsus ped. duo. Orel. 4513.

In fr. P. XX. et a media foris in agr. Murator. p. 1652, 5. Orel. 4351.

In agro P. IIII. in latitudine P. II. Orel. 4559.

In fronte lat. P. X. in agro. long. P. X. Grut. 592, 4.

Area, quae ante se. *(sepulcrum)* est ..... long. P. XLIIX. lat. P. XXXIX. Delect. 458.

L. P. *(longum pedes)* V. Lat. P. III. Orel. 4562.

Quoquovers. P. III. .. In frontes duo P. ter. et in latera duo P. ter. Or. 4560.

Q. Q. V. P. L. *(quoquo versus pedes L.)*. Orel. 4501.

Habet agellus conclusus latitiae. P. LXXV. longitiae P. CXXXVII. Or. 4561.

P. Q. *(pedes quadrati)* XII. lapides IV. Delect. 512.

Loc. patet agrei sesconciam quadratus. Orel. 4565.

Locum arae donavit, quae colligit in solo posita pedes quadratos tot. *(totos)* III. Fabret. p. 179, 374. Morcel. Stil. II. p. 74.

Cepotaphius ... Q. cont. pd. pl. M. CC. *(qui continet pedes plus minus CC.)* Orel. 4516.

Pedaturam dedit ante titul. P. XXX. ante fronte. P. XXX. et in agro quoq. P. centenos. Orel. 4379.

Locus exc. *(exceptus sc. a profano, finitus)* sepulchri et itineris in front. P. XL. in agr. P. XXXIIII. Grut. p. 856, 2.

Hinsichtlich der Erwerbungsart des Begräbnissplatzes wird angegeben, ob er zu diesem Zwecke von Behörden oder Privaten geschenkt, ob er gekauft worden ist, oder ob er früher schon Eigenthum des Verstorbenen war. Dieses Verkaufen und Verschenken bezieht sich jedoch immer auf den freien Platz oder einzelne freie Räume einer Begräbnisstätte, nicht auf eine Begräbnisstätte mit einem dort bestatteten Leichnam, da die Gräber als res religiosae kein Gegenstand des commercium sein konnten. Dabei kommt es vor, dass die betreffenden Urkunden über Schenkung, Kauf und dergleichen auf dem Monumente selbst eingeschrieben werden, wie Delect. 1780. 1785. 1786. Zur Bezeichnung der oben angedeuteten Verhältnisse kommen solche und ähnliche Formeln vor:

Senatusconsulto et populi iussu locus monumenti .... publice datus est. Delect. 498. p. 69.

L. D. D. D. *locus datus decreto decurionum.* Ib. 537. 643. Ausgeschrieben 798. Vergl. oben S. 143.

Ex decreto decur. olla publice data est. Ib. 581.

Q. Titius ... locum sepulturae dedit. Ib. 689.

Daederunt donaverunt. H. M. S. D. M. *(hoc monumentum sine dolo malo)* concessum est. Orel. 4771.

Dedit. Orel. 4508. Dat de suo. Fabret. p. 70.

Permittente locu. (*locum*) Valgia Ianuaria. Delect. 656.

Praecario a Marcia Repentina. Delect. 667. Fabret. p. 160.

In suo positus. Orel. 4495.

Empto loco fecit. Orel. 4510.

Emp. de C. Trosso Epigono. Don. Cl. VII, 89.

Iulia Musa emit sibi et suis. Del. 578.

Ex auctoritate et iudicio Pontificum possederunt. Orel. 4515.

Von andern Rechtsverhältnissen kommen auf Grabschriften am häufigsten vor: Bestimmungen über Erbansprüche, über Berechtigung der Theilnahme und über Servituten (itus, actus, aditus, ambitus und dergleichen). Die beiden erstern Bestimmungen betreffen vorzugsweise gemeinsame Grabstätten, und sollen daher weiter unten besprochen werden. Die Servituten beruhen darauf, dass das Grabmal nicht immer an einem öffentlichen Wege lag, sondern innerhalb eines Grundstückes, in welchem Falle ein besonderer zu dem Grabmal führender Weg nöthig war. Wenn das Grundstück, auf welchem die Grabstätte war, verkauft wurde, so blieb zwar das sepulcrum dem bisherigen Herrn, aber er musste sich im Kaufcon-

tract (lex praedii vendendi) den freien Zugang vorbehalten, sonst hatte er kein Recht mehr, zu dem sepulcrum zu gelangen.[2] Hierher gehören folgende und ähnliche Formeln:

Huic loco itus, ambitus debetur. Fabret. p. 18, 76.

His monument. itus, ambitus praestari debetur. Ibid. p. 293, 239.

M. Ulpius ... fecit ... cum introitu ambituque omni suo. Ib. p. 318, XXXX.

In eo mon. itu. act. amb. inlat. mort. mort. inferre, coron. sacrif. sacrif. facere ei A. Q. er. P. P. R. L. Orell. 4328.

Suorum locorum itum (*sic*) et ambitu concesso sibi libere a Claudio Sabino. Orel. 4568.

Iter privatum a via publica per hortum pertinens ad monumentum sive sepulcrum. Orel. 4391.

Via lata a pariete P. V. cedere debebit. Grut. p. 711, 3.

Iter ex partibus tribus lat. in S. (*singulas*) P. V. Fabret. p. 321, 435.

Huic monumento ustrinum applicari non licet. Orel. 4384.

Als Beispiele der Angabe der Zeitdauer des Baues, des Kostenaufwandes, der Genehmigung der Ausführung, entschuldigender Bemerkungen über dieselbe, heben wir folgende aus:

Opus apsolutum ex testamento diebus CCCXXX arbitratu ... heredis. Delect. 891.

Arbitratu Celari sesquiblicari heredis. Ibid. 1057. Zaccar. Ist. p. 277. Morcel. Stil. II. p. 93.

D. S. P. R. *de sua pecunia restituit.* Orel. 4521. — De suo fecit. Ib. 4438. — Sua impensa. Ib. 4524. — De patrimonio suo. Ib. 4528.

Constat cum loco HS. XVI. Fabr. p. 152, 222.

Factum ex testamento HS. CCIↃↃ. Fabret. p. 755, 610.

Pro meritis parum, pro facultate satis. Delect. 610.

Bitten und Drohungen zum Schutze des Grabes gegen Zerstörung, Oeffnung, Verunreinigung sind sehr häufig. Dahin gehört auch der Wunsch und die Bitte, dass Processe und Juristen fern bleiben mögen. Ausser Delect. 574. 594. führen wir folgende Formeln und manchfaltige freiere Wendungen aus diesem Kreise an:

H. M. D. M. et I. C. A. *hoc monumento dolus malus et iureconsultus* (oder *ius civile*) *abesto.* Delect. 533.

H. M. D. A. *hoc monumento dolus abesto.* Ibid. 579. 1054.

Quisquis es homo et vos sodales meos cunctos rogo per deos superos inferosque, ni velitis ossa mea violare. Orel. 4783.

Rogo te mi viator noli mi nocere. Ibid. 4785.

Quisquis hoc sustulerit aut laeserit ultimus suorum moriatur. Orel. 4790.

Sol tibi commendo, qui manus intulit ei. Ibid. 4791. Lap. Pat. p. 278.

Huic monumento manus qui intulerit dabit sestertios XX. Orell. 4423.

Si quis titulum meum violaverit, inferat aerario HS. IX. N. Orel. 4424.

Hoc sarcophagum aperiri N. lic. Or. 4554.

Si quis aeam arcam post mortem eorum aperire voluerit infer. decuriae meae ЭC (*denarios*) XXV. Or. 4429.

S. Q. H. A. P. E. SS. A. V. D. F. HS. L. M. *siquis hanc arcam post excessum supra scripti aperire voluerit dabit fisco sestertium quinquaginta millia.* Furlanet. Lap. Patav. N. CLXXXVII. p. 194.

N. F. F. N. S. N. C. Nach Coleti: *ne fodias, frangas, ne spolies, ne contrectes;* nach Furlanetto: *non fui, fui, non sum, non curo.* Lapid. Pat. p. 300.

Homo respice casus et ab aliena memoria recede. Or. 4529.

Ne quis hic urinam faciat. Kellermann Laterc. n. 201. — Qui hic mixerit aut cacarit, habeat deos superos et inferos iratos. Mabillon Voyage en Italie p. 148. Orel. 4781. Vergl. Pers. I., 113. Horat. A. P. 471.

Si hoc monumento ullius candidati nomen inscripsero, ne valeam. Or. 4820.

Hinsichtlich der Dedication *sub ascia*, von welcher noch bei der Betrachtung der Inschriften auf Einzelgräbern zu handeln ist, bemerken wir Folgendes. Auf vielen Grabsteinen aus Gallien (ohngefähr auf der Hälfte der Gesammtzahl), namentlich aus Gallia celtica und vorzugsweise aus Lyon und der Umgegend, und zwar aus der Zeit von dem Ende des ersten Jahrhunderts n. Chr. bis zum Anfang des dritten, findet man gewöhnlich oben am Steine oberhalb der Formel D. M., zuweilen aber auch am Ende der Grabschrift das Bild einer Axt (einer Hacke, Haue, *ascia)* ausgehauen, öfters ohne einen darauf sich beziehenden Zusatz in der Inschrift, gewöhnlich aber mit folgender Formel am Schlusse der Inschrift: S. A. D. *(sub ascia dedicavit)*, oder auch mehr und minder vollständig ausgeschrieben: *Sub ascia DD. Sub ascia dedicavit* (dedicaverunt). Statt dieser gewöhnlichen Formel kommen noch folgende andere vor:

Consumat. H. (*consumatum hoc*) opus sub ascia. Reines. XII., 112.

A solo et ab ascia .. fecit. Or. 4469.

Ad asciam dedicatum posuerunt. Orel. 4468.

Bild und Formel kommen ausser dem genannten Lande nur noch, obgleich selten, auf Grabschriften aus dem Cisalpinischen Gallien und Helvetien (Orel. 249.) vor, und sind jedenfalls als eine gallische Eigenthümlichkeit zu betrachten.[3]) Fast kein Gegenstand aus dem Bereich der römischen Epigraphik hat so viele Untersuchungen und Bearbeitungen veranlasst als diese Formel.[4]) Muratori sieht darin die Empfehlung einer besonders sorgfältigen Pflege des Grabmonumentes. Mabillon sieht darin ein symbolisches Zeichen der Unverletzbarkeit und zum Schutze des Grabes. In der neuesten Zeit fassen einige französische Gelehrten (Barthelemy, Nolhac) das Bild als ein religiöses Symbol auf, und sehen in dem Beile das Werkzeug des Todesgottes. Am wahrscheinlichsten ist die Erklärung von Maffei, welcher den Ausdruck *ab ascia* von neu gefertigten Monumenten versteht, gleich nach der Fertigung des Grabsteines, von der Haue des Steinmetzen weg (etwa wie wir von einem neugefertigten Kleide sagen „von der Nadel weg"). Für diese Auslegung, welche auch Mongez (Academ. d. Inscript. Tom. V. p. 56.) und der neueste Erklärer der Lyoner Inschriften (Boissieu) adoptirt, wird von Morcelli (Stil. II., 76.) die Aufschrift auf einem kleinen metallenen Instrumente *(radula)* des Museum Kircherianum angeführt, welches wahrscheinlich ein Donarium war, mit den Worten: *Sub ascia* P. (posuit), in welchem Falle ascia überhaupt das Instrument bedeutete, womit ein Gegenstand gefertigt worden ist. Einige Singularitäten von Grabschriften an Einzelgräbern werden wir in den Anmerkungen berühren.[5])

3) Die allgemeinen Sentenzen, welche den Grabschriften am Schlusse zuweilen beigefügt werden, lassen sich in den meisten Fällen nicht in einer individuellen Beziehung zu dem einzelnen Todten und dessen Grabmal auffassen, weil entweder überhaupt keine

solche vorhanden ist, oder weil sie uns unbekannt bleibt; in andern geht die individuelle Beziehung aus dem übrigen Inhalt der Grabschrift hervor, wie Delect. 661. Orel. 4407. Wenn die allgemeine Sentenz dem Todten in den Mund gelegt wird, so wird sie wohl als ein charakteristischer Zug von dessen Gesinnung und Lebensrichtung aufzufassen sein. Zuweilen stehen statt der lateinischen Sentenzen oder neben denselben, Sentenzen in griechischer Sprache. Als Beispiele für diese verschiedenen Fälle bezeichnen wir Delect. 566. 534. 900. 605. 661. (zu letzterer Nr. vergl. Münchner Gel. Anzeigen 1851. S. 654.); ausserdem folgende:

Nisi utile est quod facimus, stulta est gloria. Grut. p. 898, 16.

Fortuna spondet multa multis, praestat nemini. Vive in dies et horas, nam proprium est nihil. Orel. 4806.

Fui, non sum; estis, non eritis; nemo immortalis. Grut. p. 928, 6.

Quod edi, bibi, mecum habeo; quod reliqui, perdidi. Morcell. Stil. II. p. 251.

Vive laetus quique (für: *quicunque*) vivis; vita parvo. (*parvum*) munus est; mox exorta est, sensim vanescit, deinde sensim deficit. Orel. 4815.

Cum diu ambulareis (*ambularis*), tamen hoc (*huc*) veniendum est. Orel. 4814.

1) Fabrett. p. 176sqq Zaccaria Istituz. II., 7, 7. p. 281. Morcelli Stil. II. p. 74. Die Ausleger zu Horat. Serm. I., 8, 12.

2) Ueber die auf Grabschriften angeführten Rechtsverhältnisse überhaupt s. Zaccaria Istituz. p. 278. Morcell. Stil. II., 75. 95. III., 121. *Iura sepulcrorum.* Ueber die Servitute iter, ambitus, aditus in Beziehung auf Grabstätten Digest. XLVII., 12, 5. XIX., 1, 53. Fabret. p. 320.

3) Beispiele stellen zusammen Fabrett. p. 109. Zaccar. Istituz. pag. 271. Das Bild der ascia ohne die Formel findet sich auf einem zu Rom gefundenen Grabmonument eines aus Forum Cornelii gebürtigen Mannes (Orel. 4406.) und nach Orelli's Anführung ebenso auf einem Venusinischen Marmor bei Lupulus Iter Venus. p. 343. XIV.

4) Die Ansichten der frühern Erklärer findet man zusammengestellt bei Alex. Mazochi De formula *Sub ascia dedicavit.* ad Tanuccium Epistola. Neapol. 1738. 8. Muratori Thes. Vol. I. p. 532. Forcellin. Lexic. s. v. *ascia.* Andere Nachweisungen gibt Raoul-Rochette Antiq. chretiennes in Memoires de l'Acad. des Inscript. T. XIII. p. 255. Mit reichhaltiger und genauer Ausführlichkeit ist der Gegenstand behandelt von Boissieu Inscript. de Lyon. II. Livr. p. 103—115. Die von uns im Texte angeführten Erklärungen finden sich bei Muratori Thesaur. I. p. 537. Barthelemy und Nolhac (s. Anhang). Maffei Mus. Ver. p. 165. R. O. Müller in Götting. Gel. Anz. 1836. N. 54. S. 533 vergleicht mit der Formel *sub ascia* den auf einer athenischen, die Reparatur der Stadtmauer betreffenden Inschrift vorkommenden Ausdruck ὑπὸ ξοῖδος (glatt gehauen).

5) Dahin gehört, dass sich an einigen Grabsteinen am Ende ein N. mit einer Zahl findet. Man sieht darin entweder eine Bezeichnung des Ortes, oder ein Speditionszeichen bei Versendung des Steines, oder eine Bezeichnung des Preises. Furlanetto Lapid. Patav. p. 35. XXXI. Auf einem Grabstein zwei gleichlautende Inschriften. Orel. 4725. Vergl. oben §. 24. Anm. 18. Eine Inschrift am Grabmonumente des Kaiser Gordianus III. in fünf Sprachen wird angeführt von Capitolin. Gordian. III. cap. 34. Absichtlich unvollendet gelassene Grabschrift. Orel. 4822. Renier in Rev. archeol. 1851. p. 510.

§. 61.

Die gemeinschaftlichen Grabstätten (sepulcra communia) für mehrere oder viele Personen bestanden in der Regel aus unterir-

dischen oder aus dem Boden gebauten, grössern oder kleinern viereckigen Grabkammern, an deren Wänden in regelmässiger Ordnung Nischen angebracht waren, theils kleinere, oben gewölbte (columbaria), zur Aufnahme von Aschentöpfen (ollae, cineraria, ossuaria, urnae), deren gewöhnlich zwei in einer Nische stehen; theils grössere Nischen (solium, lectus) zur Aufnahme von Särgen (sarcophagus, arca, cupa, labellum, massa), oder grössere, mit architektonischer Einfassung versehene Vertiefungen, Kapellen (aediculae) zur Aufnahme beider Arten von Gefässen. Mit diesen gemeinschaftlichen Grabkammern waren nicht selten verschiedene Nebengebäude (aedificia, aediculae), Wächterhäuschen (tabernae), Garten (horti, hortuli, cepotaphia) verbunden und das Ganze mit einer Umfassungsmauer (maceria) umgeben, wie aus vielen Aufschriften solcher Grabstätten erhellt. [1]) Die Aufschrift der gesammten Grabstätte bezeichnete den Stifter und die Bestimmung des Ganzen; die Aufschriften an den einzelnen Todtengefässen die Namen der darin bestatteten Personen. Von letzteren gilt alles über die Einzelgräber oben Angeführte; gewöhnlich sind sie ganz kurz und enthalten nur den Namen des Todten im Nominativ oder Genitiv. [2]) Die Gesammtaufschriften der gemeinsamen Grabstätten richten sich nach der Natur der verschiedenen Classen derselben, deren wir drei unterscheiden: A. Familiengräber; B. Gemeinsame Gräber von Corporationen; C. Gemeinsame Gräber ohne Familien- und Corporationsverband.

A. Die Gesammtaufschriften an den Familiengrabstätten bezeichnen entweder das Geschlecht und die darunter begriffenen Familien im Allgemeinen, oder sie nennen einzelne Mitglieder einer Familie mit ihren Nachkommen als die Berechtigten. Zu der ersteren Art gehören: *Arriorum monument.* Delect. 440. *L. M. Flaviorum.* Ib. 468. *Dis Manibus Meviorum.* Ib. 492. Bei jener zweiten Art kommen nach Nennung der Namen der Familienglieder, welche Stifter der Begräbnissstätte sind, ausserdem, dass öfters einzelne Familienglieder namentlich aufgeführt sind, folgende allgemeine Formeln vor:

Sibi et suis posterisque eorum. Delect. 500.

Sibi et suis et libertis, libertabus, posterisque eorum. Del. 434.

Sibi et suis libertis libertabusque communibus posterisque eorum. Ib. 467.

Sibi et suibus et libertis libertabusque eorum. Ib. 502.

Sibi suisque libertis libertabusque posterisque eorum. Ib. 529.

Sibi et libertis, libertabus, posterisque eorum. Ib. 442.

Aus diesen und überaus vielen andern ähnlichen Aufschriften geht hervor, dass die Freigelassenen gewöhnlich Antheil an dem Familienbegräbnisse erhielten, so wie sie ja auch den Gentilnamen der Familie führten. Doch geschah dieses nicht immer; in andern Fällen bei vornehmen Familien, wo die Zahl der Freigelassenen sehr gross war, hatten sie ihre eigenen corporativen Begräbnissstätten, wovon unten die Rede sein wird. Die Freigelassenen hatten jedoch nur Anspruch an das Familienbegräbniss, wenn sie ausdrücklich zu

dieser Theilnahme berufen waren. Statt der allgemeinen Erwähnung der Freigelassenen werden sie zuweilen auch namentlich angeführt. Auch werden zuweilen nur einzelne Freigelassenen zur Theilnahme berufen: Libertis libertabusque quos testamento honoraverit (Morcell. Stil. I. p. 190.), in andern Fällen werden einzelne namentlich bezeichnete Freigelassene wegen schlechten Verhaltens von der Theilnahme ausgeschlossen: Libertis libertabusque posterisque eorum excepta Secundina liberta impia adversus Caecilium Felicem Patronum suum. (Fabret. p. 149, 193. Mocell. Stil. I. p. 187.) Ausser den Freigelassenen wurden in den Familienbegräbnissen auch einzelnen andern Personen, die nicht zur Familie gehörten, zuweilen Grabstätten überlassen, und zwar durch Schenkung, durch Legat, durch Emtio, durch Mancipatio, im letzten Falle mit der Formel: HS. N. *(nummo)* uno.[3]) Ausser den Freigelassenen wurden in den Familienbegräbnissen auch zuweilen die Sklaven der Familie beigesetzt. Diess geht theils aus den Aufschriften einzelner Aschengefässe hervor, deren Namen auf Sklaven deuten, theils aus der ausdrücklichen Anführung derselben in den Aufschriften an den Familienbegräbnissen.[4]) Die Familienbegräbnisse sind entweder zugleich erbliche, so dass nicht blos der Stifter und die von ihm bezeichneten oder mit ihm lebenden Familienglieder, sondern alle Nachkommen der Familie das Recht der Theilnahme haben *(sepulcra familiaria hereditaria)*, und nach Erlöschen der Familie oder auch bei deren Fortdauer überhaupt alle Erben *(sepulcra hereditaria)*, oder die Grabstätte stand nur der Familie des Stifters offen, mit Ausschluss der Erben, welche nicht zu der Familie gehörten *(heredes extranei)*. Das erstere Verhältniss wurde in der Regel nicht ausdrücklich in der Grabschrift hervorgehoben, da es sich von selbst verstand; nur einige wenige Male (Grut. p. 593, 3. Fabret. p. 91, 180.) kommt davon die Formel vor:

Hoc monumentum heredem sequitur.
H. M. H. S. *(hoc monumentum heredem sequitur)*.

Dagegen kommt sehr häufig die ausdrückliche Ausschliessung der Erben ausser der Familie des Stifters vor, mit folgenden zuweilen vollständig geschriebenen, gewöhnlich aber abgekürzten Formeln:[5])

Hoc monumentum heredes non sequetur. Fabret. p. 91, 182.

H. M. H. N. S. *hoc monumentum heredes non sequitur* siv. *sequetur*. Del. 433. und sehr oft.

H. M. S. S. E. H. N. S. *hoc monumentum sive sepulcrum est heredes non sequitur*. Del. 601. Dieselben Buchstaben in zwei verticalen Linien unter einander gesetzt Fabret. p. 95, 214.

H. N. S. *heredes non sequitur*. Fabret. p. 93, 199.

H. M. E. H. N. S. *hoc monumentum heredem exterum non sequitur*. Orel. 4875. Die beiden Worte *exterum heredem* ausgeschrieben. Fabr. p. 94, 204. 205. 208., an das Ende gesetzt Ib. 207.

H. L. et M. H. N. S. *hic locus et monumentum heredem non sequitur*. Or. 4455.

H. L. S. H. N. S. *hic locus sepulturae heredem non sequitur*. Or. 3926.

H. M. A. H. N. P. *hoc monumentum ad heredes non pertinet*. Orel. 4397. Dasselbe ausgeschrieben Fab. p. 94. 209.

Haec adicla alium nomen non sequetur. Fabret. p. 95, 211.

Die Ursache dieser Bestimmung war die Erhaltung des Namens der Grabstätte, und dadurch des Andenkens der Familie, da im andern Falle bei der Erbnachfolge einer fremden Familie der Name wechselte und das Andenken erlosch. Dieses wird ausdrücklich auf einer Grabschrift angeführt Fabret. p. 715, 367: *ita ut ne de nomine suo aut familia exeat, ut possit memoriae suae quam diutissime sacrificari.* Bei den sepulcris hereditariis findet sich einmal die ganze Reihe der verschiedenen Erben angegeben, welche in dem Besitze desselben einander nachfolgten. Fabret. p. 158, XXVII.

B. Die zweite Gattung von gemeinsamen Grabstätten bilden nach den Familiengrabstätten diejenigen Grabstätten, welche Corporationen und religiösen Vereinen angehörten. Zu der erstern Art gehört z. B. die gemeinsame Begräbnissstätte des Collegium iumentariorum portae gallicae. Orel. 4093.; dann die Grabstätten für die zahlreichen Freigelassenen vornehmer Familien, abgesondert von den Familienbegräbnissen, oder auch für die Freigelassenen und Sklaven einer Familie. Die Gesammtaufschrift bei manchen solcher Begräbnisstätten aus der besten Zeit hat eine ganz einfache Form wie folgende: *Libertorum, libertarum et Familiae C. Anni C. F. Cor. Pollionis.* [6]) Andere in folgender Form: *D. M. Libertis Petroniorum Mamertini et Septimiani posterisque eorum.* Grut. p. 950, 9. *Liberti, libertae Prisci Aug. L. Gamiani.* Marini A. Ar. p. 270. Gemeinsame Grabstätten für Bruderschaften (sodalitates) und Collegia sacra aller Art waren häufig. Zur Gründung und Erhaltung derselben, sowie zur Bestreitung der Leichenkosten wurde von allen Theilnehmern ein regelmässiger Beitrag *(funeraticum)* geleistet. Vergleiche Delect. 381. 382. 385. Beispiele von Gesammtaufschriften an Grabstätten dieser Art: der Cultores Herculis Victoris. Gruter. 315, 8., des Collegium Dendrophororum. Don. Cl. IX., 5., der Cultores Herculis Somnialis. Reines. Cl. X., 4.

C. Die dritte Gattung von gemeinsamen Grabstätten bilden solche, welche mehrere, sonst durch kein Band verbundene Familien und einzelne Personen zusammen benützten, sei es, dass sie auf gemeinschaftliche Kosten die Grabstätten errichteten, erwarben oder durch Vereinbarung oder durch Stiftung (Delect. 446.) gemeinschaftlich besassen; ferner solche Grabstätten, welche ein Unternehmer eingerichtet hatte und wovon er die einzelnen Plätze an Jeden ohne Unterschied verkaufte. Als Repräsentanten dieser zweiten Art können die zwei von Campana in dem vorigen Jahrzehnt aufgefundenen Columbarien (Columbarium minus und maius) gelten, welche Grabschriften der verschiedensten Personen und Familien in sich begreifen. Iahn Specim. epigr. p. 24 ff.

1) Ueber sepulcra communia siehe Guther. De iure Manium II., p. 1219 sqq. Fabret. Inscript. Cap. I. p. 1 sqq. Morcell. Stil. Epitaphia sepulcror. commun. Vol. I. p. 188—201. II., 111—117. Iahn Spec. epigraph. p. 24 bis 100. Den Grundriss einer Grabanlage auf Stein eingehauen ausser der Inschrift theilt mit Fabrett. p. 224. Was die Ausdehnung solcher gemeinsamer Grab-

stätten betrifft, so wird wohl zu den grössten eine Grabanlage der Familie Cesennia gehören, welche ein ganzes Iugerum einnahm. Montfaucon. Antiq. Tom. I., 3, 6.

2) Vergl. Delect. 427. und die zahlreichen Aufschriften in den von Campana aufgefundenen Columbarien bei Iahn Spec. epigraph. p. 24—48.

3) Durch ein in der Aufschrift erklärtes Legat, wie Delect. 433. Beispiele der Emtion und Mancipation gibt Fabretti p. 48. 153. Henzen im Bullet. archeolog. 1844. p. 163, wo auf einer Grabschrift die Schenkung eines Platzes in einem Familienbegräbnisse an die Bedingung geknüpft ist: amplius nihil ne anteponat.

4) Fabretti p. 6, 39. p. 43, 237. Uxori ... libertis et familiae.

5) Ueber sepulcra familiaria und hereditaria und die darauf sich beziehenden Formeln s. Gaius Digest. XI., 7. §. 5. u. 6. Guther. De iure Manium III., 9. p. 1282. Fabret. p. 91—96. p. 158. Zaccaria Instituz. p. 278. Morcell. Stil. II. p. 111. Bulletin. archeol. 1844. p. 166.

6) Borghesi in Bullet. archeolog. 1845. p. 149, wo zugleich andere Beispiele gegeben werden. Zu solchen Grabstätten gehört das Columbarium der Freigelassenen und Sklaven der Livia (s. im Verzeichn. *Bianchini, Gori)*, der Octavia. Bunsen Beschreibung der Stadt R. Th. III., 1. S. 609.

§. 62.

Nachdem die drei verschiedenen Gattungen der Sepulcra communia aufgezählt und diejenigen Eigenthümlichkeiten der Gesammtaufschriften, welche auf dieser Verschiedenheit der Gattung beruhen, hervorgehoben worden sind, so fügen wir nunmehr noch folgende Bemerkungen über den übrigen Inhalt der Grabschriften an und in den sepulcra communia bei. Alles was bei den Einzelgräbern oben §. 56. A—D. gesagt worden ist, gilt auch von den Gesammtgrabstätten; das noch besonders zu Bemerkende betrifft die Rubrik: D. *Nebenbestimmungen.* Dahin gehören besonders die Eigenthumsverhältnisse der Grabstellen in den gemeinschaftlichen Grabstätten der zuletzt (§. 61 Ende) erwähnten Gattung. Wenn nämlich mehrere Eigenthümer den ganzen Raum der Grabstätte jeder zu einem gewissen Theil besassen, so waren diese Theile eines Jeden in den Grabschriften genau bezeichnet. Hier kommen solche und ähnliche Formeln und Fälle vor:

Pro parte dimidia fecit sibi et suis. Fabret. p. 159, 278.

Iuris huius monumenti C. Rammi Conopis ..... dimidium et duodecum. Alloniae ... pars quarta, Proculeiae ... pars VI. Ib. 280.

Ex toto pro parte tertia Sex. Caesius ... sibi. Ib. 281.

P. Cordi Eructi parte dexteriore introeuntibus pro parte quarta ollae numero XXXVII. Ib. p. 160, XXVIII.

Namentlich wird die Zahl, die Stellung und Reihenfolge der einem jeden Theilnehmer gehörenden Aschentöpfe, sowie die Art der Erwerbung angegeben. Wenn die einem einzelnen Theilnehmer gehörenden Aschentöpfe nebeneinander in ununterbrochener Reihe *(continuae, linea perpetua)* stehen, so wird die Zahl derselben nur auf einem der Aschentöpfe einmal angegeben; stehen sie aber zerstreut an verschiedenen Stellen, so wird öfters die Zahl, jedenfalls

aber der Name auf jedem Gefässe wiederholt. Oefters wird ausser dem Namen der Person und der Zahl der ihr gehörigen Gefässe, der Aufstellungsort in der Aufschrift noch näher bezeichnet:

Ollarum N. XII. ab imo in summo cum obrendario. Delect. 500.
Ollae duae gradu tertio ab imo. Iahn Spec. 39, 114.
Ollae superiores, inferiores. Marini A. A. 233. 611. parte sinistra, parte dextra intrantibus. Ib. p. 185.

Oft haben die einzelnen Columbarien fortlaufende Nummern, zuweilen die einzelnen Aschengefässe. Marini A. Ar. p. 185. Die einzelnen Stellen und Aschengefässe wurden gekauft, verkauft, verschenkt, vermacht. Es scheint sogar zuweilen ein Handelsgeschäft damit getrieben worden zu sein, da dieselben Namen von Personen in gemeinschaftlichen Gräbern wiederkehrend vorkommen als Verkäufer und Käufer. Zuweilen werden nicht Aschengefässe als Gegenstand des Kaufes genannt, sondern ius monumenti, was nach Iahn's Ansicht dann nicht eine schon hergerichtete und mit Aschentöpfen versehene Nische bedeutet, sondern eine an der Wand bezeichnete Stelle mit dem Rechte, dort eine Nische herrichten zu lassen.[1]) Wenn sich Mehrere zu einer Gesellschaft (societas) vereinigten, um eine gemeinsame Grabstätte herzurichten, so wurde Einer als Curator mit der Besorgung (cura) betraut, welcher den Bau zur Zufriedenheit der Genossen herzustellen (sociis probare) hatte. Dann wurden die einzelnen Theile und Plätze (sortes) verlost. Wenn man mit dem Curator besonders zufrieden war, so wurde von Seiten der socii der Dank ihm durch ein Geschenk mehrerer ollae oder durch gestattete Auswahl vor der Verloosung bewiesen.[2]) Schenkungen von Plätzen und gestattete Theilnahme an gemeinsamen Gräbern, waren nicht selten an Bedingungen geknüpft. Delect. 433. 442. 446. 467. 529. Zu den Eigenthümlichkeiten der Grabschriften an gemeinsamen Grabstätten gehört ferner noch der Umstand, dass wenn alle Theilnehmer, welche ein Recht auf eine gemeinsame Grabstätte hatten, auf einer Aufschrift genannt werden sollten, diejenigen derselben, welche zur Zeit der Abfassung der Aufschrift noch lebten, von denjenigen, welche schon gestorben und dort begraben waren, durch ein besonderes Zeichen unterschieden wurden. Dieses geschah auf eine auch sonst bei Namenslisten anderer Art gewöhnliche Weise. Es ist nämlich jedem Namen der noch Lebenden ein V *(vivit, vivus)* vorgesetzt, jedem Namen der Todten ein Θ (θανών), oder es sind nur die Lebenden mit V bezeichnet, ohne die andere Bezeichnung, oder umgekehrt nur die Todten mit Θ.[3])

Schliesslich bemerken wir, dass zu den Fragmenten aus Leichenreden, welche als epigraphische Denkmäler übrig sind (Delect. 1179.), ausser den sonst bekannten (Orel. 4859.) noch ein Bruchstück zu gehören scheint auf einer Inschrift von Aquileia, bekannt gemacht in den Wiener Jahrbüchern 1829. XLVII. Anzeigeblatt

Nr. 150. S. 62. Vergl. Osann in Zeitschrift für Alterthumswissenschaft 1831. S. 880.

1) Iahn Spec. epigr. p. 71, wo zugleich überhaupt über die in diesem Paragraphen besprochenen Punkte gehandelt wird.
2) Iahn l. l. p. 59. Orel. 4539. Fabret. III., 284. VI., 59. Muratori 1581, 10.
3) Vergl. oben §. 21. Anm. 1. S. 58. Zu den dort gegebenen Anführungen sind beizufügen: Fabret. p. 32. Zaccaria Instituz. p. 263. Morcell. Stil. II. p. 74. Clarac Musée. Inscript. lat. pl. LII. n. 548.

IV. Capitel. Inscriptiones profanae, publicae; insbesondere: Aufschriften an Opera publica.

(Delect. n. 1180–1677.)

§. 63.

Unter den nicht zu dem Cultus gehörenden Inschriften *(Inscriptiones profanae)* folgen nach unserer Eintheilung hier zuerst diejenigen, welche sich auf die öffentlichen Verhältnisse des Civilstaates beziehen *(Inscriptiones profanae, publicae, civiles)*, welche gleich den Inschriften der übrigen Classen entweder zu den Aufschriften, oder zu den epigraphischen Urkunden gehören. Die erstere dieser beiden Unterabtheilungen begreift alle Aufschriften an öffentlichen Werken *(Inscriptiones operum publicorum)*, [1]) d. i. an Werken der Architektur, Sculptur, sowie an andern Gegenständen, welche dem öffentlichen Gebrauche oder überhaupt öffentlichen Zwecken dienen. Die ganze Masse der hierher gehörenden Aufschriften lassen sich in folgender Weise eintheilen: 1) Aufschriften an Hoch- und Wasserbauten (Delect. 1180 — 1333.); 2) Aufschriften des Strassenbaues (Delect. 1334—1384.); 3) Aufschriften zu Grenzbestimmungen (Delect. 1385—1424.); 4) Aufschriften an Maassen und Gewichten (Delect. 1425—1460.); 5) Aufschriften an Ehrendenkmalen (Ibid. 1461—1677.). Wir haben nun eine jede dieser fünf Abtheilungen näher zu betrachten.

1) *Aufschriften an Hoch- und Wasserbauten.* Man kann diese Inschriften wieder eintheilen je nach den Ländern und Orten, denen sie angehören, oder nach ihrem Inhalte; jeder dieser beiden Eintheilungsgründe führt zu belehrenden und interessanten Ergebnissen. In ersterer Beziehung stellen sich zuerst dar die Aufschriften an den Bauwerken des alten Rom (Del. 1180—1236.), welche sich theils an den noch stehenden Resten derselben befinden, oder getrennt von denselben und zerstreut aufgefunden worden sind; in ihrer Gesammtheit eine Hauptquelle zur Topographie und Geschichte der ewigen Stadt. Nicht minder bilden die zahlreichen Aufschriften dieser Art in Italien und in allen Provinzen des römischen Weltreichs eine reiche und zuverlässige Quelle der Topographie, Chorographie,

der Geschichte, und sind nicht selten für grosse Länder und für ganze Perioden die einzigen historischen Zeugnisse einer ehemals blühenden Civilisation. In der andern Beziehung, hinsichtlich des Inhaltes solcher Aufschriften, lässt sich aus ihnen ein reiches Material von Notizen schöpfen über den Namen, Theile und Einrichtungen von Bauwerken aller Art, sowie über die allen Städten gemeinsamen öffentlichen Gebäude und baulichen Einrichtungen. Es werden nämlich in solchen Aufschriften unter anderm genannt: Stadtmauern und Thürme, Stadtthore Delect. 1269. 1279. 1284; *curia, tabularium, scenarium, subsellarium porticus.* Ib. 1289. *tabularium* 1189. *tribunal et rostra* 1292. *basilica* 1284—88. *praetorium* 1290. *caesareum* 1325. *secretarium senatus* 1230. *emporium*, *arcus*, *statuae* 1282. *tabernae cum porticibus duplicibus* 1287. *atrium auctionarium* 1291. *màcellum.* Murat. p. 483, 9. *balnea* 1294—96. 1301. 1303. *sedilia aenea balnei* 1299. *labrum* 1300. *thermae* 1220. 1297—98. 1302. *chalcidicum* 1326. *theatrum tectum* 1304. *theatrum et proscaenium* 1305. *podium cum lorica et aditus vivi* 1307. *porticus lapideae marmoratae ludis scenicis* 1317. *porticus pone scenam* 1318. *amphitheatrum* 1311—1314. *porticus cum apparatorio* 1315. *scholae* 1227. 1319—1322. *culina* 1327—28. *horologium cum sedibus* 1329. *lanariae* 1330. *triclinia* 1332. *solarium* 1233. 1286. *tetrastylum* 1333. *stabulum cursus publici* 1331. *scamna marmorea* Maff. Mus. Ver. p. 422, 3. *vermiculum* 1233. *cameram opere musivo exornavit.* Gori Inscript. Tom. I. p. 8. *pontes* Delect. 1181. 1222. 1228. fl254—56. *fossae ductae* 1257. *opus pilarum* 1258. *cisterna* 1259. *aquae ductus* 1185 sqq. 1215. 1260—68. *nympheum* 1231.

Diese Aufschriften waren in der Regel nicht auf einer abgesonderten, an dem Gebäude befestigten Tafel angebracht, sondern unmittelbar auf dem Gebäude selbst, an der Vorderseite; wo ein Architrav und Fries war, auf diesen architektonischen Gliedern, ähnlich wie oben §. 52. hinsichtlich der Tempel bemerkt worden ist.[2]) Was den Inhalt der Aufschriften an den Opera publica im Allgemeinen betrifft, so kommt hierin Vieles mit den Aufschriften an den dem Cultus gewidmeten Gebäuden überein. Wir werden daher die oben §. 49. aufgestellten Rubriken auch hier anwenden, das davon Abweichende hervorheben und auf das Uebereinstimmende einfach verweisen.

A. Die erste Rubrik (*Wem* das Gebäude gewidmet ist) kann der Natur der Sache nach nicht in dem Sinne vorkommen wie bei Tempeln und ähnlichen, irgend einer Gottheit gewidmeten Werken. Wohl aber kommt es zuweilen vor, dass öffentliche Bauwerke gleichsam wie ein Werk der Literatur oder Kunst Jemanden zur Bezeigung der Verehrung gewidmet werden, und zwar vorzugsweise dem regierenden Kaiser oder dem gesammten kaiserlichen Hause, wie dieses ähnlicher Weise bei Gebäuden des Cultus geschah (vergl. oben §. 49. Ende). Ausser der Formel *In honorem domus divinae (domus augustae)* und ausser dem Namen des betreffenden Kaisers

im Dativ, kommen in solchen Fällen die Formeln vor: *Honori* (Grut. p. 149, 5.) und *In honorem principis alicuius.* Delect. 1329. Aber auch einzelnen Privatpersonen wurde eine ähnliche Ehre von den Bauherrn zuweilen erwiesen, indem der Bau dem Andenken einer Person gewidmet wurde (*In memoriam ... mariti emporium sterni iussit.* Delect. 1282), oder von dem Bauherrn als Namens einer andern Person erbaut genannt wurde (*L. Attius .... suo et L. Attii Vindicis F. ... nomine porticus ... D. D.* Delect. 1292. 1317.)[3])

B. Von *Wem* der Bau unternommen worden ist, die Angabe des Bauherrn, ist der wesentlichste Theil der Aufschrift, welcher, mit ganz wenigen Ausnahmen, wie Delect. 1245., niemals fehlt. In dieser Eigenschaft erscheinen Kaiser, Gemeindebehörden, Corporationen, einzelne Privaten. Nichts zeigt mehr den Gemeinsinn und den blühenden Wohlstand in den guten Zeiten des römischen Staates, als die vielen und grossen Bauwerke, welche in der Hauptstadt sowohl als in den Municipalstädten aller Provinzen des römischen Reiches einzelne Privaten im allgemeinen Interesse mit der grössten Freigebigkeit aufführen liessen. Ausser dem oben §. 49. B. Bemerkten, was auch hier seine Anwendung findet, fügen wir noch folgende Bemerkungen hinzu. Ein Opus publicum zu errichten, war einem Privaten auch ohne Einholung besonderer Erlaubniss von Seiten des Kaisers erlaubt, mit Ausnahme weniger Fälle, wo polizeiliche Rücksichten letzteres nöthig machten; waren die Kosten aber aus öffentlichen Kassen zu bestreiten, so war diese Erlaubniss nothwendig. Nur der Name des Kaisers oder des die Kosten bestreitenden Bauherrn durfte in der Aufschrift erscheinen; der Name des letztern durfte nicht getilgt und ein anderer dafür gesetzt werden.[4]) Dabei war aber nicht ausgeschlossen, dass der Bauherr freiwillig seinen Namen hinweglassen konnte. Wie der erste Erbauer, so wurde auch der Wiederhersteller eines Baues in der Aufschrift genannt, wenn er nicht selbst darauf verzichtete,[5]) sowie der Vollender eines angefangenen Baues, und nicht minder auch Derjenige, welcher ein schon vorhandenes öffentliches Gebäude verschönert oder etwa einen Beitrag zu einem auf Staatskosten unternommenen Bau geleistet hatte.[6]) Zuweilen hat das Subject des Satzes, welches den Erbauer bezeichnet, kein Verbum bei sich;[7]) bei weitem in den meisten Fällen und in der Regel ist es mit einem Verbum versehen. Das Verbum wird in das Perfectum gesetzt; doch findet sich auch das Imperfectum, vielleicht in Fällen, wo die Inschrift angebracht wurde vor der Vollendung des ganzen Werkes.[8]) In der Regel steht die dritte Person, aber auch, wie oben S. 144 gleichfalls bemerkt wurde, die erste Person. Delect. 1302. Morcell. Stil. II. p. 130. Bei zwei und mehreren Subjecten steht zwar gewöhnlich und der Regel nach das Verbum im Plural; doch findet es sich auch im Singular.[9]) Die Verba, welche gewöhnlich gebraucht werden, stellen wir in folgenden Formeln zusammen, und zwar zuerst für Neubauten:

Fecit. Del. 1189. arcus novos 1256. pontes 1279. muros turresq. 1287. tabernas 1309. amphitheatrum 1315. porticum a solo 1323. arcum marmore solido. 1330 lanarias. 1332. triclinia 1333 tetrastylum. Es wird daher ohne Grund muros turresq. fecit. Del. 1279. von Maffei beanstandet, wofür er dedit erwartet hätte. Zaccaria Instituz. p. 203.

F. C. faciendum curavit, Del. 1292. 1318. faciendum curaverunt. 1271. Sehr häufig ausgeschrieben: faciundum coeravit. 1130. 1305. coiraverunt. 1275. Wird von den Kaisern gebraucht, welche den Bau befehlen, Del. 1193. 1253. 1271., sowie von den Magistraten, welche den Bau in höherem Auftrage zu besorgen haben. In dem letztern Falle, wo diese Magistrate zugleich die Arbeit des Bauaccordanten zu genehmigen haben, ist die gewöhnliche Formel *curaverunt iidemque probaverunt*, in verschiedener Schreibung: faciundum coeravere eidemque probavere. Del. 1183. 1324. faciund. coeraverunt eidemq. probarunt. 1273. faciend. coerarunt eidemq. probarunt. 1280. faciundum curaverunt. idemq. probaverunt. 1184. Statt dessen auch Faciendum locar. eidemq. probar. 1304.

Fieri iussit (Pompullius II vir). 1291. pontem constitui dedicariq. iusserunt. 1222. emporium sterni iussit (Melia Anniana). 1282. praetorium fieri mandavit (Iul. Nemesius vice M. Aurelii Imp. Beticam gubernans). 1290.

D. dedit (Marullius aquorum ductum). 1265. dat (Augustus muros coloniae) 1277. dedit (Baebia chalcidicum municipibus) 1326. dederunt (horologium paganis) 1329. dedere (August und Tiber; auf einer Brücke) 1252.

Dedicarunt (thermas Romanis suis) 1216.

Opus perfecerunt. 1255. Providit, constituit, aedificavit (stabulum cursus publici) 1331.

Aquam perduxit. 1195. 1262. aquas perducendas curavit. 1188. Decorarunt (thermas). 1298. Exornavit (fontem). 1263.

Bei Neubauten wird zuweilen die feierliche Eröffnung (dedicatio) ausdrücklich genannt mit Erwähnung der dabei vorgekommenen Festlichkeiten (vergl. oben §. 50. S. 150.). Del. 1222. 1241. 1268. 1321. 1331. 1332. 1333.

Von Wiederherstellung öffentlicher Werke kommen hinsichtlich der gebrauchten Verba folgende Formeln und Ausdrücke vor:

R. C. *reficiendum curavit*. Del. 1270.

Refecit. 1185. 1186. 1227.

Restituit. 1191. 1198. 1209. ad pristinam faciem. 1267. Ohne Grund verdächtigt Maffei A. crit. p. 298. den Ausdruck pontem populo plebique Sergiadavensi restituit. Grut. p. 163, 6. Zaccar. Istituz. p. 203.

Restauravit. 1228.

Instaurarunt a solo. 1278. von Maffei A. crit. p. 299. beanstandet.

Renovavit in meliorem statum 1224.

Reparavit et ad pristinam faciem reduxit. 1230. reparavi 1302.

Adhornavit in meliorem statum 1242.

Sublaqueavit, trabes tecti ferro suffixit, lapide stravit, podio circumclusit. 1243.

Ungewöhnlichere und von Maffei angezweifelte Verba in dieser Verbindung sind noch folgende (Zaccaria Istituz. p. 204.):

Littus ad labem ruinae labefactatum a fundamentis extrui curavit. Grut. p. 163, 8. Maffei A. crit. p. 298.

Ad summam manum perduxit. Grut. p. 164, 3. Maffei l. l. p. 298.

A solo refecerunt. Grut. p. 195, 11. Maffei p. 299.

Horologium positum. Grut. p. 172, 12. Maff. p. 300.

Thermas largitus est; thermas peractas. Grut. p. 178, 1. Maff. p. 301.

Wenn der Bau auf besondere Anordnung oder mit ausdrücklicher Bewilligung einer obrigkeitlichen Behörde ausgeführt war, so wird diess zuweilen in der Aufschrift ausdrücklich angeführt. Ausser

den oben §. 49. S. 143. erwähnten Formeln kommen hier noch folgende vor:

Ex S. C. *senatus consulto.* Delect. 1264.

De S. S. *senatus sententia.* Del. 1259. 1288. 1327.

S. C. *senatus consulto.* 1301. 1318.

D. D. *decurionum decreto.* 1307. ex D. D. 1300. Dec. decr. 1304. Ex decurionum decreto. 1289.

D. D. S. *de decurionum sententia.* 1246.

P. R. *permissu rei publicae.* 1282. Morcell. I. p. 218.

Ausser den Stiftern und Bauherrn, sowie den Magistraten, welche einen beschlossenen Bau anordneten, werden zuweilen auch die Personen, welche die eigentliche Besorgung des Baues hatten (vergl. oben S. 149 unten) genannt:

Thermas ... Valens, Gratianus .... Proculo Gregorio Praefecto annon. urbis Romae curante, decorarunt. Delect. 1298.

Schola speculatorum .. refecta, dedicante Fl. Aeliano Leg. Aug. ... curante Aur. Pertinace frumentario. Ib. 1321.

Caecina Decius .. Praef. praet. stabulum ... aedificavit, curante Fl. Asterio Deputato. 1831.

Balneum ... restituerunt, curante Q. Caec. Pudente Leg. Aug. insistente Q. Mamil. Honorato Trib. coh. 1303.

Stationem a solo fecerunt Vitrasius, Orfitus ... Consulares, instante Fl. Valeriano Ducenario. Fabret. p. 659, 499.

Der Name des Architekten des Baues ist nur in ganz wenigen Aufschriften genannt. So Delect. 1246. nach den Namen der Duoviri, welche den Bau nach Beschluss der Decurionen angeordnet hatten: Arcitectus Hospes Appiai S. *(servus)*. Del. 1246; auf dem Bogen der Gavier zu Verona, aber nicht an einer der Hauptseiten, sondern innerhalb des Bogens, an einer Seitenwand mit kleinen Buchstaben: L. Vitruvius L. L. Cerdo architectus. Orel. 4145; zu Puteoli in einem Tempel, gleichfalls an einer Seitenwand: L. Cocceius L. C. Postumi L. Auctus architect. Grut. p. 227, 2. Man könnte glauben, dieser Mangel der Namenserwähnung der Architekten öffentlicher Bauwerke beruhe auf den oben erwähnten gesetzlichen Bestimmungen über die Aufschriften. Allein Maffei bemerkt mit Recht, dass jene gesetzlichen Bestimmungen mehr darauf giengen, dem Stifter des Baues die Ehre der Nennung seines Namens zu sichern, und dass dadurch eine Erwähnung des Architekten nicht verboten war, welche demnach mehr aus Bescheidenheit und nach einer bestehenden Sitte, als wegen eines entgegenstehenden Gesetzes zu unterbleiben scheint.[10])

1) Zaccaria Istituz. Libr. II. Cap. 4. p. 200. Delle Iscrizioni pubbliche. Morcell. Stil. Lib. I. P. II. Inscriptiones operum publicorum. Vol. I. p. 209. Vol. II. p. 126. Vol. III. p. 39. p. 101. p. 159. Orell. Collect. Cap. I. §. 1. Urbs aeterna. 1—50. Cap. XII. Loca publica. Opera publica. Vol. II. p. 64.

2) Zaccaria Istituz. p. 200. Morcell. Stil. Vol. II. p. 326.

3) Morcell. Stil. II. p. 127. 128.

4) Dig. Lib. L. Tit. X. *De operibus publicis.* 2. Ulpianus lib. III. *Opinionum.* Ne eius nomine, cuius liberalitate opus exstructum est, eraso, aliorum nomina inscribantur, et propterea revocentur similes civium in patrias liberalitates, Praeses provinciae auctoritatem suam interponat. — Ibid. 3. Macer *libro II. de officio Praesidis.* Opus novum privato etiam sine Principis auctoritate

facere licet, praeterquam si ad aemulationem alterius civitatis pertineat, vel materiam seditionis praebeat, vel circum theatrum vel amphitheatrum sit. Publico vero sumtu opus novum sine Principis auctoritate fieri non licere, constitutionibus declaratur. Inscribi autem nomen operi publico alterius quam principis aut eius, cuius pecunia id opus factum sit, non licet. Cf. Iustinian. Cod. Lib. VIII. Tit. XII., 10.

5) Monument. Ancyran. Tab. IV. Delect. p. 361. Capitolium et Pompeium theatrum, utrumque opus impensa grandi, refeci sine ulla inscriptione nominis mei ... basilicam ... consumptam incendio ampliato eius solo sub titulo nominis filiorum meorum incohavi.

6) Dig. Lib. L. l. l. 7. Callistratus libro II. *de cognitionibus.* Siquis opus ab alio factum adornare marmoribus vel alio modo ex voluntate populi facturum se pollicitus sit, nominis proprii titulo scribendo, manentibus priorum titulis, qui ea opera fecissent, id fieri debere senatus censuit. Quodsi privati in opera, quae publica pecunia fiant, aliquam de suo adiecerint summam, ita titulo inscriptionis uti eos debere, iisdem mandatis cavetur, ut quantam summam contulerint in id opus scribant.

7) Diess ist nicht so selten und nur der spätern Zeit eigen, als Morcell. Stil. II. p. 132. zu glauben scheint. Vergl. Delect. 1284. 1285. 1293. 1299. 1319. 1325., besonders auch wenn das Bauwerk als einer Person, deren Namen im Dativ beigesetzt wird, gewidmet erscheint. Delect. 1192. 1200—1205. 1210.

8) So urtheilt Morcell. Stil. II. p. 134. zu der Inschrift Delect. 1334. C. Caesar ... vias omnes Arimini stern. *(sternebat)*; Andere ergänzen: *sterni iussit.*

9) P. Magius P. F. Q. Minucius L. F. Ces. *(censores)* basilicam fac. curavit. Fabret. p. 241, 650. Maffei A. crit. p. 460. nimmt an diesem Singular Anstoss, aber Morcell. Stil. II. p. 212. beruft sich dagegen auf ähnliche Beispiele bei Horatius. Bentley ad Horat. Od. I., 24, 8.

10) Maffei A. crit. p. 198, wo dieser Gegenstand genauer erörtert wird.

§. 64.

C. *Was:* Das Werk, an welchem die Aufschrift sich befindet und von dessen Errichtung sie spricht, wird zwar oft ausdrücklich genannt, worüber oben §. 63. Beispiele zusammengestellt worden sind, aber fast eben so oft als sich von selbst verstehend mit Stillschweigen übergangen, wie wir dasselbe von den Gebäuden des Cultus oben §. 49. S. 144. bemerkt haben. Eine ausdrückliche Nennung und nähere Angabe des Bauwerkes war jedenfalls da angezeigt, wo dasselbe sich dem Blicke des Beschauers nicht sofort darstellte (wie z. B. unterirdische Wasserleitungen), oder wo es sich nur von einzelnen Theilen eines Ganzen handelte, und in ähnlichen Fällen.

D. *Warum:* Gründe und Veranlassungen, warum das Werk unternommen wurde, werden hier der Natur der Sache nach nicht so häufig angegeben als bei Widmungen von Gegenständen des Cultus; doch fehlt diese Rubrik auch auf den Aufschriften an profanen Opera publica nicht ganz. [1]) Hiebei tritt besonders die Ernennung zu Aemtern als eine Veranlassung zu solchen freigebigen Stiftungen hervor, indem die Gewählten und Ernannten dadurch ihren Dank aussprachen oder ihre Amtsführung bemerkbar machen wollten. Dahin gehören:

Ob honorem aedilitatis. Del. 1247. Orel. 1691. 1695. Maff. Mus. Ver. p. 356, 5.

Ob honorem flaminatus. Ib. 1287.

Ob honorem quienquennalitatis. Grut. p. 51, 3. Morcell. Stil. I. p. 229.

Ausserdem gehört hierher das oben schon berührte Verhältniss, wenn ein Bauwerk als *in memoriam, in honorem* einer Person oder einer Corporation (*genio coloniae et colonorum honoris causa.* Delect. 1286.) errichtet, bezeichnet wurde; ferner solche Zusätze, wodurch ein, sich übrigens von selbst verstehender, Zweck der Sicherheit oder der Verschönerung bei einer Bauherstellung angegeben wird, wie: *Publicae utilitati et commoditati Tifer. Metaur.* (Tifer. Metaurenses). Orel. 3305. *Littus ageribus, ut periculum commeantibus abesset, extrui curarunt.* Grut. p. 163, 8. *Ornatui thermarum dedicavit.* Marini Iscriz. Alb. p. 231. und dergleichen.

E. *Wann* und F. *Wo:* Hier gilt das oben §. 50. E und F von den Gebäuden des Cultus Gesagte. Die Zeitbestimmung, welche bei Aufschriften an unsern öffentlichen Bauwerken niemals fehlt, kommt in den römischen Aufschriften verhältnissmässig selten vor. Beispiele sind: Delect. 1331. 1332. 1300. 1245., in welchem letztern Falle nur die Angabe der Zeit allein ohne allen weitern Zusatz sich findet. Auch die Zeit, binnen welcher der Bau aufgeführt wurde, findet sich bisweilen angegeben. *Balineum ... ampliatis solo et operibus intra biennium pecunia sua restituit.* Don. Cl. II., 31. Zu den §. 50. F gegebenen Formeln über den Ort fügen wir noch bei: S. C. L. D. *senatus consulto locus datus.* Delect. 1333.

G. *Auf wessen Kosten* der Bau unternommen worden ist, und H. *der Betrag der Kosten* findet sich auch hier öfters angegeben, wie in den §. 50. G, H bemerkten Fällen. [2]) Zu den dort angeführten Beispielen fügen wir noch folgende hinzu:

Aere Martio emeru. Del. 1227.

Aire moltaticod dederond. 1238.

D. S. D. *de suo dedit.* 1294.

De suo. Aquiflavienses pontem Nervae Traiano fieri curarunt de suo (Grut. p. 162, 4.) wird von Maff. A. crit. p. 297. angezweifelt, weil diese Formel nur für Privatbauten passe.

D. S. P. F. C. *de sua pecunia faciendum curavit.* Delect. 1286., ausgeschrieben 1289.

Ex ea pecunia quae ei in statuas collata est. 1244.

Ex P. P. F. C. *ex pecunia publica faciendum curavit.* 1300.

Fisci sui sumptu (Constantinus thermas civitati Remorum largitus est). Grut. p. 178, 1. Die Inschrift verdächtig. Maffei. A. crit. p. 301.

Gratuitus fecit. Del. 1307.

P. P. *pecunia publica.* 1262.

P. S. *pecunia sua.* 1299., ausgeschrieben 1287.

S. P. *sua pecunia.* 1285. 1293.

S. P. F. C. *sua pecunia faciendum curavit.* 1292.

Celer Quidalicius ... testamento fieri iussit, C. Octavius Celer adiecta pecunia faciendum curavit. 1308.

Constat HS DCCL (*labrum*). 1300.

Orfia Priscilla HS. VI. N. ... dedit. 1322.

Ius luminum obstruendorum HS. ∞ ∞ ∞ redemerunt. 1248.

I. Was die andern Nebenumstände ausser den bisher aufgezählten Punkten betrifft, so kommen auch bei diesen Aufschriften, wie bei den §. 50. S. 149. angeführten, vor: testamentarische Bestimmungen über die Errichtung der Gebäude Delect. 1247. 1291. 1295. 1308., sowie mancherlei mit derselben in Verbindung stehende Stiftungen, wie z. B. Lustrationen und Mahlzeiten Del. 1315., Vertheilungen von mulsum et crustum am Geburtstage des Kaisers 1330.

Endlich ist noch anzuführen, dass der Kaiser Alexander Severus gleichsam als seine Devise die Delect. 1213. angeführte Sentenz an öffentliche Gebäude schreiben liess, was wohl kein ganz isolirter Vorgang ist, namentlich wenn man sich erinnert an ähnliche Vorgänge in Griechenland, wie die Aufzeichnung moralischer Sentenzen auf den Hermensäulen zu Athen und in dem Tempel zu Delphi. Morcell. Stil. II. p. 138.

Das bisher Gesagte ist allen Aufschriften öffentlicher Bauwerke, ohne Unterschied der Gattungen, gemeinschaftlich. Einige Gattungen von Gebäuden hatten aber ausser den Gesammtaufschriften an der äussern Hauptseite noch im Innern und sonst angebrachte Inschriften, worüber hier eine Bemerkung beizufügen ist. Dahin gehören die den Schauspielen gewidmeten Gebäude (Theater, Amphitheater, Circus), welche auf den steinernen Sitzen Buchstaben und Zahlen zur Bezeichnung der Plätze eingehauen hatten, Delect. 1311—1313.; ferner die Wasserleitungen, wegen der Aufschriften, welche auf den bleiernen Röhren zur Bezeichnung des Eigenthums, der Zeit oder des Verfertigers angebracht waren, Delect. 1236,[3]) sowie wegen der Grenzsteine, welche das zu beiden Seiten der Leitung frei zu haltende Terrain bezeichneten. Auch kann man hierher rechnen mit Aufschriften versehene Badwannen, metallene Sessel in Badhäusern (Delect. 1299. 1300.) und ähnliche Gegenstände in andern öffentlichen Gebäuden.

1) Zaccaria Istituz. p. 205. Morcell. Stil. II. p. 131.

2) Zaccaria Ist. p. 204. Morcell. Stil. II., 134. 136.

3) Andere gibt Mommsen Röm. Urkunden in Savigny Zeitschr. f. R.-W. XV., 3. S. 306. Man hat eine von Marini verfasste, noch unedirte Sammlung solcher Aufschriften auf Bleiröhren von Wasserleitungen, woher Mommsen die im Text angeführte nebst andern a. a. O. genommen hat. Eine Zusammenstellung von Aufschriften auf Bleiröhren hatten schon Gruter. p. 182. und Fabretti Inscr. p. 542—544. gegeben. Anderes der Art gibt Fabretti De aquis et aquaeductibns urbis Romae.

§. 65.

2) *Aufschriften des Strassenbaues.* Die Inschriften öffentlicher Werke, welche sich auf *Wege* beziehen (inscriptiones viarum), lassen sich auf drei Gruppen zurückführen. Es sind nämlich: I. Inschriften, welche nur den Zweck haben, über den Bau der Strasse und den Erbauer zu berichten (was jedoch auch sehr häufig mit den unter III. anzuführenden Inschriften verbunden wird); II. Inschriften, welche über das Recht der Benutzung eines Weges, über dessen Namen und Richtung Angaben enthalten; III. Meilenzeiger (lapides milliarii).

Zu der ersten dieser drei Abtheilungen rechnen wir solche Inschriften, wie die Delect. 1334—1350. aufgenommenen, welche an Gebäuden, die an dem Wege standen, oder auf abgesonderten Stei-

nen angebracht waren. Als die Erbauer von Wegen werden in denselben vorzugsweise Kaiser genannt, aber auch andere Personen (1346—1350.). Die Namen der gebauten oder hergestellten Strassen sind in vielen derselben genannt, öfters mit näherer Angabe der Länge derselben (Del. 1337. 1346. 1349.) und der aufgewendeten Kosten (Ib. 1341. 1342.); als Veranlassung des Baues wird, wie bei andern öffentlichen Bauwerken, der Antritt eines Amtes ausdrücklich angeführt *(ob honorem sexviratus.* Ib. 1348.), und ebenso wie bei andern Staatsbauten werden die das Geschäft besorgenden Magistrate genannt *(curante L. Turcio Secundo Correctore Flaminiae* 1344. *II. viri ... cur. idemq. prob.* 1347.).

Zu der zweiten Abtheilung gehören Inschriften wie Del. 1351; ferner: *Via privata C. Q. Largis L. F. et C. Oli. Salv.* (Caio Quinto Largiis Lucii filiis et C. Olio Salvio) *iter debetur fundo Enniano.* Furlanetto Museo di Este p. 59. N. X. *Per hanc viam fundo C. Marci C. L. Phileronis iter, actus debetur.* Grut. p. 201. Morcell. Stil. I. p. 242.

Die zahlreichsten und wichtigsten Inschriften aus diesem Kreise sind die der dritten Abtheilung, die Meilenzeiger *(lapis milliaris, lapis, columna milliaria, milliarium, marmor.* Martial. VII., 31.).[1]) Die Einrichtung, auf den römischen Heerstrassen nach jeder römischen Meile einen Meilenzeiger aufzustellen, scheint besonders seit C. Gracchus und durch denselben allgemein und durch gesetzliche Bestimmungen angeordnet worden zu sein, obgleich diese Einrichtung selbst in frühere Jahrhunderte zurückgeht.[2]) Augustus liess als Curator viarum auf dem Forum zu Rom eine Säule errichten, bei welcher alle Landstrassen, welche durch die verschiedenen Stadtthore in die Stadt führten, wie in einem gemeinschaftlichen Mittelpunkte zusammentrafen. Diese Centralmeilensäule, Milliarium aureum[3]) genannt, hatte ihren Namen von den dort angebrachten Tafeln aus vergoldeter Bronze, auf welchen die Hauptorte und die Entfernungen der dort zusammenlaufenden Strassen angegeben waren. Aus der Zeit der Republik haben sich keine Meilenzeiger erhalten,[4]) wohl aber viele aus der Zeit der Kaiser, in welcher Periode alle Heerstrassen des römischen Reiches regelmässig mit denselben versehen waren. Die Meilenzeiger sind Säulen oder auch zuweilen Pfeiler von 4—8 Fuss Höhe, von gewöhnlichem Steine; doch gab es auch von Marmor (Martial. IX., 31. Grut. p. 149, 6.); häufig mit einem Sockel versehen. Die Inschrift ist auf der Säule, zuweilen auch auf dem Sockel angebracht. Sie enthält folgende Punkte: A) Angabe der Entfernung von einem bestimmten Orte, durch eine Zahl von Meilen ausgedrückt; B) des Ortes, woher und C) wohin; D) Namen der Magistrate oder der Kaiser, welche die Strasse bauten oder die Meilenzeiger errichteten, mit oder ohne nähere Angaben über den Weg. Diese Punkte finden sich aber nicht überall vollständig angegeben; öfters fehlt B und C, zuweilen auch A; letzteres namentlich auf den Meilensteinen unter Augustus

(Or. 600.); auch finden sich Steine nur mit A und mit dem Namen der Strasse (Del. 1368.). Die Angabe der Entfernung ist entweder in einer blossen Zahl enthalten, oder am gewöhnlichsten durch M. P. *(millia passuum)* mit einer Zahl, da die römische Meile aus 1000 römischen Schritten (Doppelschritt) oder 5000 römischen Fuss bestand und ohngefähr den fünften Theil der deutschen Meile ausmacht. Auf den in Gallien und dem Gebiete der Decumaten gefundenen Meilenzeigern sind die Entfernungen nicht immer nach römischen Meilen, sondern nach Leugen *(Leugae*, ein gallisches Wegmaass, *Lieue)* angegeben, welche etwas grösser sind und ohngefähr den vierten Theil einer deutschen Meile betragen. [5]) Die Meilenzahl steht gewöhnlich am Ende, öfters aber auch am Anfange der Inschrift (Delect. 1354. 1356. 1357. 1360.). Der Ort, von wo aus die Entfernung berechnet wird, steht im Ablativ, ohne Präposition (Delect. 1368. 1370.) oder mit der Präposition *a* (Delect. 1358. 1369. 1373. 1375.).

Woher: Diese Angabe steht öfter allein als mit der andern Angabe: *Wohin*, verbunden (Del. 1380.). Statt der Angabe des Ortes *Woher* findet sich auch nur die Angabe *Wohin.* Mur. 445, 4. Beispiele mit den Namen von Magistraten sind Delect. 1366. 1367. Auf den meisten der noch übrigen Meilenzeiger finden wir aber Namen von Kaisern. Der Name des Kaisers steht entweder allein ohne Verbum (Delect. 1353. 1354. 1369. 1370. 1371.) oder mit Verben, welche ihn als Erbauer oder Wiederhersteller der in diesem Falle öfters näher bezeichneten Strasse oder der Meilenzeiger angeben (Delect. 1355. 1368. 1377. 1380. 1381.). In andern Fällen steht der Name der Kaiser im Dativ, in welcher Form dann der Stein als ein denselben von einer Gemeinde oder Landschaft gewidmetes Ehrendenkmal erscheint (Delect. 1361. 1371. 1374. 1375.). Auch kommen die Namen der Kaiser im Ablativ vor, zur Angabe der Zeit (Delect. 1362. 1364. 1365.). Ausser der nähern Angabe des Namens und der Richtung der Strasse werden zuweilen auch noch die bei der Ausführung beschäftigten Personen genannt (Del. 1368. 1381.) und Angaben über die Herbeischaffung des Aufwandes beigefügt (Del. 1381. 1360.). [6]) Schliesslich bemerken wir über diese Gattung von Denkmälern noch Folgendes. Es finden sich Meilensteine, worauf zwei verschiedene Inschriften verschiedener Kaiser, aber auf dieselbe Strasse sich beziehend, zusammen angebracht sind, wie Delect. 1356. eine Inschrift von Trajan mit der Zahl X (vom Forum Appii gerechnet) und von Theodosius mit der Zahl LIII (von Rom an gerechnet, nach Morcelli's Erklärung). In andern Fällen cassirte man die frühere Inschrift in der Weise, dass man den Stein umkehrte, wodurch die Inschrift in den Boden kam, und man dann den übrigen Theil als neuen Meilenzeiger mit einer neuen Inschrift versah (Del. 1363.) oder auch sonst verwendete (Orel. 4877.). Inschriften mit ganz gleicher Meilenzahl der Entfernung von einem genannten Orte sind vielleicht eher Marksteine des Stadtgebietes,

da man nicht recht einen Grund zur Fertigung solcher Duplicate von Meilenzeigern sich denken kann. [7])

1) Ueber die Meilenzeiger s. Bergier Histoire des grands chemins des Rom. Tom. II. p. 757 ff. Otto Tutela viarum p. 361—366. Zaccaria Istituz. p. 209 bis 218. Pauly Real-Encyklop. s. v. *Milliarium*. Bd. V. S. 19. Viele derselben sind zusammengestellt bei Gruter. p. 151 ff. Murat. Tom. I. p. 444—449. IV. Append. p. 2005 sqq., wozu inzwischen eine Anzahl neuaufgefundener gekommen ist, und wovon theilweise Delect. 1352—1384. Gebrauch gemacht worden ist. Man füge noch hinzu: Letronne über zwei Meilenzeiger aus Marocco in Rev. archeol. 1844. p. 182. Sur une borne milliaire a Tunis, Ibid. p. 820. Drei Meilenzeiger bei Pellissier Lettre a Mr. Hase. Ib. 1848. p. 389. Meilenzeiger der via Appia, Trajana, Herculia. Mommsen Bullet. archeol. 1848. p. 12. des Kaisers Tacitus zu Avenche gefunden. Gerhard Archäol. Anz. 1851. S. 75.

2) Plutarch. C. Gracch. cap. 7. Polyb. Hist. III., 39. Strab. XV., 1. p. 284. Ed. Tauchn.

3) Dio Cass. LIV., 8. Plin. H. N. III., 9. Bunsen Beschreib. der Stadt Rom. III., 1. S. 73. Pauly Real-Encyklop. s. v. Bd. V. S. 20.

4) Der Delect. 1352. aufgeführte Stein ist ein Grenzstein und gehört unter die Inschriften n. 1385 ff. p. 162.

5) Die in Frankreich gefundenen Meilenzeiger mit der Bezeichnung nach Leugen (elf der Zahl nach) stellt Freret zusammen (Sur les colonnes itineraires de la France, Hist. de l'Acad. des inscript. Tom. XXVIII. p. 388.), die im Elsass und auf dem rechten Rheinufer gefundenen Schöpflin. Alsat. illustr. Tom. I. p. 5., die letztern auch Leichtlen Forschungen Hft. I. S. 57. Rappenegger Röm. Inschriften in Baden S. 28. Zell Uebersichtliche Darstellung der röm. Inschriften in Baden; Schriften des Bad. Alterthumsvereines. 1846. S. 14. Zu den früher bekannten sieben Leugenzeigern im Zehntlande, auf welchen allen die Entfernung von Baden-Baden (Civitas Aurelia Aquensis) an gerechnet ist, kommt noch ein achter, vor einigen Jahren zu Offenburg gefundener hinzu (Weissgerber Programm des Gymnasiums zu Offenburg. 1841. Rappenegger I. S. 43.).

6) Zwei Meilenzeiger bei Murat. 449, 2. und 3. haben ganz abweichend von der bisher dargestellten Form dieser Inschriften am Anfange die Worte: *Lapis miliar. (Lap. mil.)* mit darauf folgender Zahl. Allein abgesehen davon, dass dieselben aus keiner ganz zuverlässigen Quelle herrühren (Ligorius und Schedae Farnesinae), so scheint hier eine von dem Abschreiber zur Notiz beigefügte Ueberschrift in den Text gerathen zu sein.

7) Das hier Gesagte gilt von zwei solchen Duplicaten eines Leugenzeigers von Baden-Baden (Civitas Aurelia Aquensis) (s. Leichtlen Trajan. als Mitstifter von Baden in den Schriften der Freiburger Gesellsch. für Geschichtsk. Freib. 1828. I. S. 47.), obgleich sonst Duplicate von Inschriften aus dem Alterthum in mehreren Fällen vorkommen. Vergl. oben §. 24. Anm. 18., wozu noch hinzuzufügen sind die Beispiele bei Orell. 4877. §. 11.

§. 66.

3) *Aufschriften zu Grenzbestimmungen.* [1]) Die aus dieser Gattung übrigen römischen Inschriften beziehen sich entweder 1) auf die Grenzen verschiedener Gemeinden (Markungen); oder 2) auf die Abgrenzung zwischen öffentlichem Eigenthum und Privateigenthum; oder 3) auf die Abgrenzung von Privateigenthum verschiedener Eigenthümer untereinander. Diese Inschriften sind entweder auf eigens dazu bestimmten Steinen angebracht (Marksteine, Grenzsteine, *lapides terminales, termini, cippi)*, oder, wie besonders bei

der zweiten und dritten Unterabtheilung öfters der Fall war, an Mauern und Gebäuden.

Die Grenzsteine der ersten Art enthalten entweder nur die einfache Angabe, dass hier die Grenzen des genannten Gebietes sind (Delect. 1386. 1389.), oder sie nennen in den Fällen, wo durch eine richterliche oder administrative Entscheidung die Grenze festgesetzt worden ist, die Magistratsperson, welche die Grenze berichtigt hat *(terminavit)*. Als Beispiele der letztern Art sind ausser Delect. 1387. 1388. zwei Grenzsteine der Atestini zu nennen, welche zu den ältesten noch übrigen Inschriften aus der Zeit der Republik gehören, nämlich der eine zwischen dem Gebiete der Atestini und Viscentini (Delect. 1385.), der andere demselben beizufügende zwischen dem Gebiete der Atestini und Patavini.[2]) In solchen Fällen handelt es sich nur von den Grenzen der Feldmark, nicht auch von der Eintheilung der letztern. Anders verhielt es sich mit den Feldmarken der Colonien, welche aus Staatsländereien *(ager publicus)* gebildet und ausgeschieden wurden *(ager divisus et assignatus)*, wo beides zusammen genau bestimmt wurde, die Grenzen und die Eintheilung der Feldmark, darin verschieden von solchen Feldmarken oder Komplexen von Grundstücken, welche nur ihrem Umfange nach durch natürliche oder künstliche Feldscheiden abgegrenzt waren, oder ohne alle Vermessung und bestimmte Abgrenzung.[3]) Die Feldmarken jener erstern Art *(ager divisus et assignatus)* wurden in der ältesten Zeit von dem Augur, später von dem Agrimensor durch eine Hauptlinie von Ost nach West (limes decumanus, s. decimanus maximus) und eine rechtwinklich darauf folgende zweite Linie von Nord nach Süd (limes cardinalis, cardo, cardo maximus) getheilt. Diese beiden Hauptlinien wurden bis an die Grenze des zur Theilung bestimmten Bezirkes verlängert und dann durch Parallellinien grössere Abtheilungen (centuriae) und die einzelnen Güterstücke (sortes) abgesteckt. Die bei dieser Eintheilung sich ergebenden Reste, welche nicht in die Verloosung unter die einzelnen Eigenthümer kamen, blieben unter dem Namen subseciva Eigenthum des römischen Volkes. Diese Grenzlinien (limites) bildeten zugleich die Wege von verschiedener, genau bestimmter Breite; die Winkel der sich durchschneidenden limites bezeichnete eine Reihe Grenzsteine (termini), deren Formen und Aufschriften theils durch ein künstliches, sehr ausgebildetes System geregelt, theils durch den verschiedenen Landes- und Ortsgebrauch sehr mannigfaltig waren.[4]) Die Grenzsteine der limites maximi (cardinalis und decumanus) hatten oben (in frontibus) Inschriften (Buchstaben und Zahlen), die übrigen waren *muti* oder wenigstens nur auf der Seite beschrieben.[5]) Bei solchen Assignationen und Limitationen von Staatsländereien für Colonien wurden Plane *(formae*, Flurbeschriebe) auf Bronzeplatten genau gezeichnet und beschrieben, von denen ein Exemplar in der Colonie, ein anderes zu Rom aufbewahrt wurde.[6])

Die Aufschriften der zweiten Art von Grenzsteinen, wodurch

öffentliches Eigenthum vom Privateigenthum geschieden wurde (Del. 1391—1416.), enthalten gleichfalls entweder nur eine allgemeine Angabe der Grenze (Delect. 1415. 1416. 1394.), oder eine nähere Angabe der Magistratspersonen oder der Kaiser, welche die Termination vorgenommen haben. Letzteres ist namentlich der Fall bei den Grenzsteinen (cippi), wodurch der geheiligte, weder zu bebauende noch mit Häusern zu besetzende Umfang des Pomoeriums der Stadt Rom nach der äussern Seite zu eingefasst war und von der Feldmark (ager effatus) getrennt wurde (Del. 1391—1393); ferner die Grenzsteine längs des Ufers der Tiber, worauf überdiess die Entfernung des nächsten Cippus in gerader Richtung (R. R. *recta regione)* angegeben ist (Del. 1396. 1397. 1399. 1410—1412); sowie auch die Grenzsteine bei Wasserleitungen, welche den auf beiden Seiten derselben frei zu lassenden Raum bezeichneten (Del. 1400. 1401., wozu nun zu vergleichen ist Mommsen Röm. Urkunden in Savigny Zeitschrift für Rechtswissenschaft. Band XV. Hft. 3. S. 292.).

Zur Bestimmung der Grenze von Privateigenthum bei Grundstücken, Wegen und freien Plätzen an Gebäuden dienten entweder gleichfalls besondere Steine (Del. 1418—1420. 1422. 1423.), oder die Inschrift wurde an den Gebäuden und Mauern selbst angebracht (Del. 1417. 1421. 1424.). Die Aufschriften enthalten meistens einfach nur die Angabe der Grenze; wenn dieselbe durch eine richterliche oder schiedsrichterliche Entscheidung festgestellt war, die Berufung auf dieselbe. Del. 1422.

4) *Aufschriften an Maass und Gewicht.*[7]) Die aus dem römischen Alterthum noch übrigen, mit Inschriften versehenen Maasse und Gewichte sind von grosser Bedeutung zur Kenntniss und genauern Bestimmung des Maass- und Gewichtsystemes der Römer, so wie anderer Seits ohne Kenntniss des letztern jene Inschriften nicht vollständig erklärt und beurtheilt werden können.[8]) Wir haben hier auf eine Darstellung des römischen Maass-Systemes nicht einzugehen, sondern wir beschränken uns darauf, über den Inhalt und die Form der hierher gehörenden Inschriften das Nothwendigste zu bemerken. Diese Inschriften sind auf Gewichten und Massen von Stein und Metall entweder vertieft, oder erhaben, oder eingelegt (Silber in Erz) angebracht. Die Maasse und Gewichtstücke haben entweder als Bezeichnung ihres Werthes blos Punkte, Zeichen und Zahlen, oder ausserdem auch noch Aufschriften in Worten. Letztere enthalten Namen von Magistraten (Consuln, Aedilen, Quästoren, Stadtpräfecten, Municipalbeamten), durch welche oder während deren Amtsführung das Maass- und Gewichtstück normirt worden ist (Del. 1429. 1431. 1436. 1438. 1439.), oder auch den Namen der regierenden Kaiser (1435.); überdiess die ausdrückliche Beurkundung, dass das Stück normirt worden ist (exactum), nebst Angabe des Ortes, wo das Normalmaass, nach welchem die Normirung vorgenommen wurde, aufbewahrt wird (Capitolium; Templum Opis; tem-

plum Martis Ultoris; temp. Augusti und in andern Tempeln. Delect. 1425—1428. 1432—1434.).

1) Zaccaria Istituz. p. 207. Morcelli Stil. Indices locorum publicorum privatorumque. Vol. I. p. 235—244. Vol. II. p. 138. Zusammenstellung von solchen Inschriften bei Grut. p. 196—201. Murat. I. p. 451. Delect. 1385—1424.

2) Zweimal mit unbedeutender Veränderung auf demselben Steine: (L. Caecilius) Q. F. Pro. Cos. terminos finisque ex senati consulto statui iousit inter Atestinos et Patavinos. — L. Caeicilius Q. F. Pro Cos. terminos finisque ex senati consulto statui iusit inter Atestinos Patavinosque. Furlanetto Mus. Este. N. VI. p. 29. und Lapid. Pat. N. LXXXI. p. 78. Aehnlicher Weise ist die Aufschrift zweimal gesetzt auf einem Privatgrenzstein. Delect. 1418.

3) Frontin. De agror. qualitate p. 1. Gromatic. vett. Ed. Lachmann. Agrorum qualitates sunt tres; una agri divisi et assignati, altera mensura per extremitatem comprehensi; tertia arcifinii, qui nulla mensura continetur.

4) Die Schriften der römischen Feldmesser, die gromatici veteres, enthalten an vielen Stellen darüber ein sehr reichhaltiges Material aus verschiedenen Zeiten und von verschiedenem Werthe. Ueber die auf den Grenzsteinen vorkommenden Aufschriften vergl. insbesondere Sicul. Flaccus De conditionibus agrorum p. 155—157. Hyginus De limitibus p. 110. De limitibus constituendis. p. 172 sq. p. 194 sq. Ueber die verschiedenen Formen und Namen der Grenzsteine: Liber coloniar. p. 242. 249. 305. Ueber die Bedeutung der einzelnen Buchstaben auf Grenzsteinen: Latinus Togatus p. 309. Innocentius De litteris et notis iuris exponendis. p. 310 sqq. Gromat. vett. Ed. Lachmann.

5) Hygin. De limit. const. p. 171. Multum tantum decimani maximi et kardinis lapides inscripserunt, reliquos sine inscriptione ad parem posuerunt, quos ideo quod nulla significatione appareat quoto loco numerentur, mutos appellant. — Ibid. p. 194. Inscribendi nobis una sit ratio; hanc itaque ex omni opere certissimam eligamus, et hac potissimum utamur. Decimano maximo et kardini maximo omnes lapides in frontibus inscribamus, reliquos lateribus clusaribus: omnes enim centuriae singulos angulos habent clusares. Incipiamus ergo ponere lapides a decimuno maximo et kardine, inscriptione qua debet: Decimanus maximus. Kardo maximus. Decimanus totus. Kardo tot. Applicemus nunc singulas centurias maximo decimano sive kardini. Hae omnes quattuor ternos lapides iam positos habent: sequitur ut illis unus tantum clusaris angulus vacet, hoc est singuli; quibus debebit inscribi: D. D. I., V. K. I., et S. D. I. V. K. I. et D. D. I. K. K. I. et S. D. I. K. K. I. Sic et in ceteris observare debebimus etc.

6) Von solchen Katastrirungen und Planen derselben hatte man unter Augustus Sammlungen veranstaltet, wie man schliessen kann aus den Gromatic. vett. p. 239. Ed. Lachmann angeführten Libri Balbi mensoris, qui temporibus Augusti omnium provinciarum et formas civitatium et mensuras compertas in commentariis contulit. Ein solcher Markungsplan (forma) hiess auch noch mit verschiedenen andern Benennungen pertica, centuriatio, metatio, limitatio, cancellatio, typos. Nur die auf Erztafeln (aereae tabulae) gezeichneten hatten fides publica, und bei entstehenden Zweifeln recurrirte man auf das authentische Exemplar desselben, welches von jedem solchen Plan in dem kaiserlichen Archiv (principatus in sanctuario) hinterlegt war. Sicul. Flacc. De condicionib. agror. p. 154. Noch Näheres darüber s. bei Hygin. De limitib. constituendis p. 202., wozu in den Handschriften Beispiele von Zeichnungen solcher Plane. Als eine wesentliche, unter Trajanus aufgekommene Verbesserung wird angeführt, dass man nicht blos jedes Grundstück der Lage und Form nach auf dem Plane zeichnete, sondern bei jeder Linie desselben das Maass der Länge beischrieb. Hygin. De condicionib. agror. p. 121. Wie diese römische Einrichtung der Vermessung und Katastrirung der Gemarkungen auch in dem Gebiete der Decumaten, in dem südwestlichen Deutschland, angewendet wurde und fortgewirkt hat, zeigt Mone Urgeschichte von Baden. II., 58. Vergl. auch Nouveau Traité de diplomatique. Tom. I. p. 452. Egger Examen des Historiens d'Au-

guste. p. 50. Hier sind auch anzuführen die Fragmente eines alten Planes der Stadt Rom auf Marmor eingegraben. Ed. Bellori in Graev. Thesaur. Tom. IV. und in Canina Indicazione topograf. di Roma. Rom. 1831.

7) Morcell. Stil. I., p. 314. II., 179. III., 59. Zusammenstellung solcher Inschriften bei Gruter. p. 221—223. Fabret. p. 523—529. Orel. 4342—4350. Delect. 1425—1460. Ueber die Zeichen der Maasse und Gewichte s. oben §. 19. S. 52.

8) Ueber die antiken Maass- und Gewichtsysteme, und das römische insbesondere. s. Wurm De ponderum, numorum, mensurarum ac de anni ordinandi rationibus apud Graecos et Romanos. Stuttgart. 1821. Böckh Metrologische Untersuchungen. Berlin. 1838. IX. Abschn. S. 160 ff. Andere literarhistorische Nachweisungen bei Baumstark s. v. *Mensura* in Pauly's Real-Encyklopädie. Bd. IV. S. 1835.

§. 67.

5) *Aufschriften an Ehrendenkmalen.* Diese Aufschriften sind entweder an Ehrendenkmalen, welche von den Zeitgenossen Personen während ihres Lebens oder kurz nach ihrem Tode errichtet worden sind, oder an solchen Ehrendenkmalen, welche schon früher verstorbenen Personen (historischen Personen) von der Nachwelt errichtet worden sind. Wir bezeichnen erstere mit der Benennung *Tituli honorarii;* letztere mit der Benennung *Elogia (Elogia historica).* Wir werden daher jetzt abzuhandeln haben: A) Tituli honorarii; B) Elogia. Da auf beiden Arten von Aufschriften Würden und Aemter häufig genannt werden, und da wir diesen Theil der Formeln wegen der bessern Vertheilung des Stoffes nicht in dem Allgemeinen Theil in dem Capitel Ueber die Sprache der Inschriften behandelt, sondern für den besondern Theil vorbehalten haben (siehe oben §. 30. S. 82.), so werden wir darauf handeln: C) Von den Bezeichnungen der Würden, Aemter und Titel auf Inschriften, und zwar aus dem Kreise des Cultus und der Civilstaatsverwaltung. Denselben Gegenstand in Beziehung auf das Kriegswesen werden wir unten bei den Inscriptiones militares abhandeln.

A) Tituli honorarii. Die gewöhnlichsten und allgemeinsten Ehrendenkmale für Lebende waren Bildsäulen *(statuae honorariae).* Schon verhältnissmässig frühzeitig stellte man solche Statuen zu Rom auf Säulen; in der Kaiserzeit wurden in mehreren Fällen diese Säulen so vergrössert und mit Bildwerken geschmückt, dass sie selbst als die Haupttheile solcher Ehrendenkmale vor den Bildsäulen, welche sie zu tragen hatten, hervortraten. Als noch vorhandene und mit Aufschriften versehene Ehrendenkmale dieser Art *(columnae)* [1]) sind anzuführen: die columna rostrata Duilii (Delect. 1560.), die Trajanssäule (Ib. 1200.), die Säule des Antoninus (Ib. 1205.), des Phocas (1226.); auch der dem Augustus gewidmete Obelisk kann hier angeführt werden (Delect. 1157.). Die Triumphbogen *(arcus)*,[2]) durch die Sitte, Ehrenpforten für die Triumphatoren zu errichten, motivirt, dienten in der Kaiserzeit überhaupt als Ehrendenkmale, weniger häufig für Magistrate und Privatperso-

nen, als besonders für die Kaiser und Mitglieder des kaiserlichen Hauses. Dahin gehören zu Rom der Triumphbogen des Titus (Del. 1192.), Septimius Severus (Ib. 1209. 1210.), Gallienus (1211.), Constantinus (1218.), des Claudius (1190.), des Dolabella (1184.) und mehrere ausserhalb Roms (Del. 1464. 1466. 1479. 1494. 1495. 1510. 1513. 1558.). Ueber die Geschichte der Ehrenbildsäulen zu Rom und in dem römischen Reiche überhaupt bemerken wir zu unserm Zwecke folgendes.[3]) Anfangs wurden nur in verhältnissmässig wenigen Fällen und zur Anerkennung ganz besonderer Verdienste Ehrenbildsäulen errichtet; nach und nach wurde aber diese Art der Ehrenbezeigung zu Rom und in den Municipalstädten für Männer und Frauen überaus häufig und verlor dadurch ihren innern Werth. Diese Statuen hatten verschiedene Formen und darnach gegebene Benennungen, welche zum Theil auch in den Aufschriften derselben vorkommen,[4]) als: statuae pedestres; equestres; curules; dem Costüm nach statuae militares sive armatae; togatae; triumphales; der Aehnlichkeit nach ikonische oder Ideal-Statuen. Dem Materiale nach waren sie: von Stein, Marmor, am häufigsten von Erz; letztere in der Kaiserzeit nicht selten vergoldet, oder auch massiv von Silber und Gold; der Grösse nach in Lebensgrösse, über Lebensgrösse (augustae, heroicae, colosseae). Die Ehrenstatuen wurden von obrigkeitlichen Behörden (Senat und Volk, Senat, von den Kaisern, von Gemeindebehörden in den Municipalstädten) oder von Privatpersonen gesetzt; im letztern Falle war obrigkeitliche Erlaubniss nöthig, welche zu Rom in der Kaiserzeit von den Kaisern oder auch von dem Senate einzuholen war.[5]) Wie den Statuen, insbesondre den Statuen der Kaiser mancherlei Ehrenbezeigungen erwiesen wurden (adoratio, sacrificatio, supplicatio, florum sparsio coronae), so wurden die Statuen schlechter und verhasster Kaiser herabgestürzt, beschädigt, namentlich die Inschriften an diesen Statuen oder doch die darin enthaltenen Namen ausgemeiselt, mit Lehm bedeckt oder mit schwarzer Farbe überstrichen.[6]) Die Ehrenbildsäulen hatten in der Regel Aufschriften, wenngleich es deren auch ohne Aufschriften gab. Die Aufschrift war auf der Basis der Bildsäule angebracht. Sie war entweder ganz kurz und enthielt nur den Namen des Gefeierten allein, oder mit einer kurzen Apposition (Delect. 1461 sqq.), oder sie war, und zwar in den bei weitem meisten Fällen, durch Angabe der Würden, Aemter, Verdienste und anderer Nebenumstände ausführlicher abgefasst. Dabei zeigt sich gerade an dieser Gattung von Inschriften vorzugsweise der charakteristische Unterschied zwischen der Kürze und Einfachheit des epigraphischen Styles in der classischen Zeit, und der Fülle, des Schmuckes bis zum Uebermaass in der spätern Zeit. Vergl. oben §. 47. In manchen Fällen fragte man bei dem zu Ehrenden selbst an über die beabsichtigte Aufschrift (Del. 1745.). Statt ganzer Statuen dienten zu dem gleichen Zwecke der Ehrenbezeigung auch Schilde *(clypei, clupei, clupea)* von Bronze, Silber und Gold, welche mit den Brustbildern geehrter Männer (en

médaillon) geschmückt waren und in Inschriften häufig angeführt werden.[7]) Ausser den mit Basrelief versehenen Ehrenschilden werden in einigen besondern Fällen auch solche Schilde mit gemalten Bildnissen, sowie auch ohne Bildniss, nur mit einer ehrenden Inschrift versehen, erwähnt.[8]) Bei Schildern mit Bildern konnten die Aufschriften, wo deren angebracht waren, nach dem dazu gegebenen Raume nur ganz kurz sein (Del. 1555.). Die ausführlicheren Inschriften an Ehrendenkmalen, namentlich an Statuen, enthalten, analog den Votivinschriften (s. oben §. 49.) folgende Punkte:[9])

A. *Wem* das Ehrendenkmal gewidmet ist. Diese Angabe bildet den wesentlichsten und nothwendigsten Bestandtheil solcher Inschriften, und steht in nicht wenigen Fällen ganz allein (Del. 1461. 1470. 1471. 1489.). Da die Ehrenbildsäulen nicht blos öffentliche Belohnungen und Ehrenauszeichnungen bei den Römern waren, sondern ein herkömmliches und allgemeines Zeichen der wahren oder erheuchelten Verehrung, Dankbarkeit, Anerkennung und Ergebenheit, so werden auf den Aufschriften als Personen, denen die Bildsäule gewidmet ist, ausser den Männern im Staats- und Gemeindedienste, welchen diese Belohnung zuerkannt wurde, auch noch nicht minder häufig genannt: Kaiser und Mitglieder der kaiserlichen Familie jeden Geschlechtes und Alters (ein siebenjähriger Enkel des Kaisers Augustus Del. 1472.); auswärtige Fürsten (Del. 1559.); Höherstehende und Vorgesetzte aus den verschiedensten Lebenskreisen; Verwandte und Freunde; Männer und Frauen; einzelne und mehrere zusammen (Del. 1479. 1484.). Die gewöhnlichste und allgemeinste Form des Ausdruckes besteht hiefür darin, dass der Name der geehrten Person in den Dativ und an den Anfang der Aufschrift gesetzt wird. Abweichend von dieser sonst allgemeinen Wortstellung wird zuweilen das Subject, welches die Bildsäule hat errichten lassen, dem Dativ vorangestellt, jedoch nur, wenn das römische Volk und Senat, oder wenn Kaiser als das Subject zu nennen sind (Del. 1464. 1478. 1617. 1625.), zuweilen auch die Namen von Collegien (Collegia fabr. et cent. L. Cornelio Prosodico. Grut. 397, 1.) und Gemeinden (Vasienses Vocontii C. Sappio. Fabret. p. 644, 378. Morcell. Stil. Vol. II. p. 49.) Privaten gegenüber. Wenn in solchen Fällen der Name von Kaisern oder Mitgliedern des Kaiserhauses als die Personen, zu deren Ehren die Widmung geschieht, genannt werden, so kann nur die Form des Steines entscheiden, ob man die Basis und die Aufschrift einer Bildsäule vor sich habe, da, wie oben bemerkt wurde, öffentliche Werke aller Art den Kaisern dedicirt zu werden pflegten. In der Regel, und jedenfalls in den Aufschriften aus der classischen Zeit, wird dem Namen keine lobende Apposition vorgesetzt; letzteres kommt nur ganz selten und nur auf Inschriften der spätern Zeit vor.[10]) Statt des einfachen Datives steht auch zuweilen zuerst der Name im Dativ für sich, darauf in einem neuen Satze die Wiederholung des Dativs durch die Pronomina *Huic* oder *Ei* (Del. 1588. 1643. 1608.) oder auch des Namens selbst (1618.

1642.); ferner *Honori* voraus und darauf der Name im Dativ (Del. 1577.). Ausser in dem Dativ wird der Name des Geehrten aber auch noch gefunden in dem Nominativ, Genitiv und Accusativ. Der Nominativ steht in den Aufschriften an Statuen als die Erklärung, wen dieselben vorstellen, wobei alles Uebrige sich leicht von selbst versteht (Del. 1447. 1448. 1455. 1463.); derselbe Casus steht aber auch nicht minder in den Aufschriften anderer Ehrendenkmale, wie z. B. auf einem Triumphbogen zu Ehren der Sergier zu Pola (Del. 1641.) und an dem Moumente des Philopappus zu Athen (Marini A. A. I. p. CLXXV.). Der Genitiv des Namens steht entweder abhängig von einem andern Worte, oder allein. Der erstere Fall findet statt bei den Formeln:

Honori alicuius (M. Gavi Maff. Mus. Ver. p. 116, 2.)

Meritis et honori alicuius. (Ibid. 345, 7.).

Genio alicuius. (Orel. 4965. Viele Beispiele bei Fabrett. Inscr. p. 73.).

Iunoni [11]) alicuius (von Frauen Del. 1505. Orel. 1702. Iuniae Torquatae. Grut. p. 25, 10. Fabret. l. l.).

Genio et honori alicuius (Orel. 62. 1702. Fabret. l. l.).

Oefters steht aber auch der Genitiv des Namens des Geehrten unabhängig von einem andern Worte am Anfange der Aufschrift, wie Del. 1629. *Petronii Maximi*, worauf erst in einem eigenen Satze weiter unten noch einmal *Petronio Maximo* folgt, ebenso *Claudiani*. 1596. Bei dieser Ausdrucksweise, welche Aufschriften aus der spätern Zeit eigenthümlich ist, wird öfters aus einem mehrgliedrigen Namen ein solcher einzelner Namen aus dem Gesammtnamen herausgehoben und im Genitiv an die Spitze der Inschrift gestellt, welcher in der Inschrift selbst dann gar nicht mehr erscheint. So Del. 1584 *Euhodi*. 1616 *Mavorti*. Statt des Namens der Person steht zuweilen, gleichfalls auf spätern Inschriften, der Name eines Ortes im Genitiv oben vor dem Anfange der Inschrift. So Del. 1580. *Populonii*.[12]) Der Accusativ des Namens der geehrten Person findet sich ähnlich wie der Genitiv dem Anfange der Aufschrift für sich allein vorgesetzt, wie Delect. 1602. *Filumenum;* aber auch im Contexte der Inschrift ohne ein regierendes Verbum, wie Delect. 1639. Beide Fälle, welche nur auf Denkmalen der spätern Zeit vorkommen, sind der griechischen Formel der tituli honorarii nachgebildet, indem wie im Griechischen ἀνέστησεν oder ἀνέθηκεν, so hier statua dignum indicarunt und Aehnliches in Gedanken zu ergänzen ist. Noch ist bei dieser Rubrik anzuführen, dass Derjenige, welchem eine Statue gesetzt werden sollte, diese Ehre mit Bewilligung derjenigen, welche ihm dieselbe zugedacht hatten, auf einen Andern übertragen konnte, in welchem Falle dann beide Geehrten in der Aufschrift genannt wurden. Wenigstens kommt ein Fall der Art vor, in welchem ein Sohn auf diese Art seinen verstorbenen Vater an der Ehre Theil nehmen liess. Delect. 1597. Wenn die Ehre einer Statue einem verstorbenen Zeitgenossen erwiesen wurde, so geht dieses aus der ganzen Fassung der Auf-

schrift hervor (Del. 1587.), oder wird in besondern Formeln ausdrücklich angegeben (*memoriae eius.* 1638. *post mortem.* 1665.). Bei Ehrenbildsäulen von Frauen kommen zugleich Ehrenerwähnungen von Verwandten vor (*in honorem patris* Del. 1668. *ob merita patris eius.* Ibid. 1675.).

B. *Wer die Ehrenbildsäule setzen liess,* ist die zweite wesentliche Angabe der tituli honorarii, welche in der Regel immer beigegeben wird, und zwar mit den oben unter A bemerkten Ausnahmen, so dass sie der ersten unter A angeführten Angabe nachfolgt. Bei der so allgemeinen Sitte dieser Ehrenbezeigung ging dieselbe von den verschiedensten Seiten aus. Es kommen in diesen Aufschriften als Geber und Stifter vor: Volk und Senat zu Rom (Del. 1463—1464. 1494—1495. 1522.), der Senat (1618. 1642.), die Kaiser (1617. 1625.); die Plebs urbana (1578.); auswärtige Fürsten (1465.); Gemeinden in ihrer Gesammtheit, Bürgerschaft und Behörden (Del. 1584. 1586. 1609.); Bürgerschaft (1581.); Bürgerschaft und übrige Einwohner (1576.); die plebs urbana (1592—1593. 1650.); Gemeinderath und Bürger (1627. 1656. 1675.), die Gemeindebehörde der Augustalen (1473.); ferner alle Arten von geistlichen und weltlichen Corporationen (z. B. Pontifices Albani. Delect. 1473. collegium pastophororum 1635. Tribus 1487. 1492. Equester ordo 1485. Magister vicorum 1497. Corpus suariorum 1580. Commune mimorum 1566.) und Gruppen der Gesellschaft (Matronae municipii 1664. Cives romani consistentes in Rhaetia 1653. pueri alimentarii 1503.); einzelne Personen, Männer und Frauen, aus verschiedenen Kreisen der Gesellschaft (1469. 1472. 1582. 1593. 1594. 1632. 1646. 1619. 1651. 1658. 1661., durch Testament 1481.). Wenn die Ehrenbildsäule einem Kaiser gewidmet war, so setzten die Widmenden ihrem Namen häufig die Formel bei: *devoti numini maiestatique eius.*[13]) Diese Formel, welche nach dem Sinne des Wortes devovere die unbedingte Ergebenheit ausdrücken sollte, kam um die Zeit des Marcus Aurelius auf, wurde häufiger seit der Zeit des Septimius Severus, und erscheint in folgenden Bezeichnungen und Modificationen:

D. N. M. Q. eorum. Delect. 1223. und ausgeschrieben 1518. 1521. 1526.

(Interamnates) devoti numini eius. 1533. 1538.

(Colonia Iulia) devota maiestati Augg. 1511.

(Colonia Iulia) devota numini M. Q. eius. 1517.

Devoti N. M. Q. eius. 1544.

D. N. Mque eius. 1547.

(Colonia Ulpia) dicatissima numini maiestatique eius. 1520.

Devotus numini maiestatique eorum dicatissimus. 1539.

Devotus excellentiae pietatique eius (sc. Helenae — procreatricis Constantini). 1545, mit Abänderung der alten, mit dem Christenthum unverträglichen Formel.

Dem Subjecte des Satzes ist in diesen Aufschriften in den meisten Fällen kein Verbum beigegeben, wie in den bei andern Classen von Inschriften oben schon angeführten analogen Fällen (§. 49. S. 144. §. 58. und §. 63.). In den der Zahl nach viel beschränk-

teren Fällen, wo ein Verbum beigegeben wird, ist dieses entweder eines von allgemeinerer Bedeutung, welches auch in jenen andern Classen von Aufschriften vorkommt, wie: F. *fecit.* 1578., und ausgeschrieben 1477. 1513.; P. *posuit.* 1542.; P. P. *posuerunt.* 1575.; *Ponendum censuerunt.* 1584. und dergleichen, oder solche Verba, welche auf eine Bildsäule hindeuten, zuweilen dieselbe auch ausdrücklich nennen, wie:

N. E. P. D. I. nomini eius ponendum dedicandum iusserunt. Del. 1559.
S. P. P. *statua publice posita.* 1595. nach der Erklärung Morcelli's, wogegen Orelli erklärt: *sua pecunia posuit.*
Statuerunt. 1577.
Statuam ponendam erigendamque curavit. 1568.
Statuam erigi collocarique iusserunt. 1596.
Statuam donavit. 1589.
Aeternitatis gloria dignum esse iudicarunt. 1602.

Die Abkürzungen D. D., welche in Aufschriften an Gegenständen des Cultus mit *donum dedit* erklärt werden (s. oben S. 144.), sind in titulis honorariis nicht, wie öfters geschieht, mit *dat dedicat* oder ähnlich zu erklären, sondern *decreto decurionum.* Drei D. D. D., welche man in den Aufschriften an modernen Ehrendenkmalen zuweilen angebracht findet in der Bedeutung: *dant donant dedicant,* kommen in diesem Sinne in antiken Aufschriften nicht vor, sondern in der Bedeutung: *datum decreto decurionum.* [14])

Zu dieser Rubrik über die Person Derjenigen, welche eine Ehrenbildsäule errichten liessen, können noch beigezählt werden die Angaben 1) über Erlaubniss und Mitwirkung obrigkeitlicher Behörden (Delect. 1618. 1604. 1631. *permissu Decurionum.* Maff. M. V. p. 116, 1. Vergl. oben §. 63. S. 194.); 2) über die Personen, welche die Ausführung besorgten (*curante ... curantibus.* Vergl. oben §. 50. S. 149. und §. 63. S. 194.), oder 3) durch ihre Bitten oder Empfehlungen veranlassten (*senatu petente.* Del. 1596. *ob petitionem senatus amplissimi populique romani.* 1629. Hagenbuch. Ep. epigr. pag. [71.]).

1) Ueber diese Ehrensäulen s. Müller Handbuch der Archäologie §. 191. Fabretti. Vignoli. B. Plin. H. N. XXXIV., 12. Columnarum ratio erat attolli supra ceteros mortales; quod et arcus significat novitio invento. Cf. Ibid. c. 11.

2) Ueber die Triumphbogen s. Müller Handbuch §. 190. 4. 192. 1. 193. 6. Bartoli Arcus. B. Rossini. B.

3) Frigelius De statuis. Hefner De statuis. Rom. Verz. B.

4) Plin. H. N. XXXIV., 9. Athenienses nescio an primi omnium Harmodio et Aristogitoni tyrannicidis publice posuerint statuas. ... Excepta deinde res est a toto orbe terrarum humanissima ambitione. Et iam omnium municipiorum foris statuae ornamentum esse coepere, prorogarique memoria hominum et honores legendi aevo basibus inscribi, ne in sepulcris tantum legerentur. Mox forum et in domibus privatis factum atque in atriis. Honos clientum instituit sic colere patronos. Müller Handbuch der Archäol. §. 88. §. 181. §. 421. Franz Elem. epigraph. Append. I. Cap. III. De titulis honorariis. p. 329.

5) s. Delect. Index IX. s. v. *statua.* Plin. H. N. XXXIV., 10 bis 14. Lucius Piso prodidit, M. Aemilio, C. Popilio II. Cos. a censoribus P. Cornelio Scipione, M. Popilio, statuas circa forum eorum qui magistratum gesserunt, sublatas omnes, praeter eas, quae populi aut senatus sententia statutae

essent. Macrinus verlangte für Statuen, die er dem Severus und Caracalla errichten wollte, von dem Senat die Bestätigung mit den Worten: Vos patres conscripti, ut decernatis, cum possimus imperatorio iure praecipere, tamen rogamus. Cf. Sueton. Calig. cap. 34. Dio Cass. LX., 25.

6) Vergl. oben §. 24. S. 66. Dazu Lamprid. Heliogabal. cap. 20. Misit (Heliogabalus) qui in castris statuarum eius (Alexandri Severi) titulos luto tegerent, ut fieri solet de tyrannis. Von Maximinus erzählt Euseb. Hist. eccles. IX., 10., die Inschriften an seinen Bildsäulen seien mit schwarzer Farbe bedeckt worden.

7) Morcell. Stil. I. p. 26. Müller Handb. der Archäolog. §. 345.* Delect. Ind. IX. s. v. *clipeus, clupeus.*

8) Macrob. Saturn. I., 3. Quum in ea provincia, quam Q. Cicero frater rexerat, vidisset (M. Cicero) clypeatam imaginem eius ingentibus lineamentis usque ad pectus ex more pictam (erat autem Quintus ipse staturae parvae) ait: frater meus dimidius maior est quam totus. Pilatus widmete dem Kaiser Tiberius nach Philo De legat. ad Caium p. 799. E. Ed. Col. Allobr. ἄσπιδας μήτε μορφὴν ἐχούσας μήτε ἄλλο τι τῶν απογορευομένων, ἔξω τινὸς ἐπιγραφῆς ἀναγκαίας, ἣ δύο ταῦτα ἐμήνυε, τον τε ἀναθέντα καὶ ὑπὲρ οὗ ἡ ἀνάθεσις. Ohne Bild, blos mit der Inschrift, war vielleicht auch der in dem Monument. Ancyran. Del. p. 364. genannte, in der Curia aufgestellte goldene Schild des Augustus.

9) Ueber die tituli honorarii, ihren Inhalt, ihre Form s. Zaccaria Istituz. p. 234—247. Morcell. Stil. Vol. II. p. 43—70. III. p. 17. 146. 158. In den grössern Sammlungen sind die tituli honorarii unter verschiedenen Rubriken zerstreut; eine Auswahl derselben gibt Morcell. Stil. I. cap. II. Inscriptiones honorariae p. 81—137. Delect. 1461—1677.

10) Civi optimo et erga patriam civesque obsequentissimo T. Fabio Severo Patrono coloniae. ... Don. Class. II., 175. Singularis integritatis et bonitatis eximiae M. Aur. Consio Quarto Iuniori C. V. Correctori Flaminiae. ... Fabret. p. 720, 419. Morcell. Vol. II. p. 18.

11) Morcell. Stil. II. p. 70. versteht Iunoni Iuniae Torquatae von einer verstorbenen Person; allein Borghesi in Giornal. Arcad. Tom. I. p. 186. weist nach, dass die hier als Sacerdos Vestalis erscheinende Iunia Torquata auf einer andern spätern Inschrift noch als zur Virgo Vestalis Maxima vorgerückt genannt wird. Grut. p. 310, 3. Ueberdiess lassen die bei Orelli und Fabretti vorkommenden Beispiele nicht daran zweifeln, dass Genius und Iuno alicuius von lebenden Personen gebraucht wurde.

12) Diesen Gebrauch der unabhängig von der übrigen Construction vorausgesetzten Genitive hat schon Fabretti p. 99—102. vollständig erläutert, wovon Hagenbuch Epist. ep. p. (33) bei der ansführlichen Erklärung der Inschrift mit Mavorti Del. 1616. Gebrauch macht, und Zaccaria Istituz. p. 235.

13) Morcell. Stil. Vol. II. p. 44., der von dieser Formel ausführlicher handelt, setzt ihr erstes Auftreten in die Zeit des Septimius Severus; aber Orell. Ind. V. s. v. *Devotus numini* weist eine Inschrift nach aus der Zeit des Marcus Aurelius mit derselben Formel. Orel. 859.

14) Darauf macht aufmerksam Morcell. Stil. II. p. 43. Darnach ist auch Del. 1565. die Erklärung der Abkürzung D. D. P. P. zu berichtigen, und zu lesen: *decreto decurionum pecunia publica.* Doch ist zu bemerken, dass auf einem titulus honorarius aus Constantine Delect. 1609. am Schlusse vorkommt: *Patrono res publica Cirtensium decreto ordinis dedit dedicavitque.*

§. 68.

C. *Was*: Der Gegenstand, worin das Ehrendenkmal besteht, wird, wie in den oben angeführten analogen Fällen aus andern Classen von Aufschriften, auch hier der Regel nach ausgelassen, selbst wenn ein Verbum im Satze steht; um so mehr, wenn ein solches

fehlt. In einzelnen Fällen ist das Ehrendenkmal ausdrücklich genannt, namentlich bei Statuen (siehe Ind. Delect. IX. s. v. *statua*). Dieses zu thun war jedenfalls dann angezeigt, wenn ohne eine solche ausdrückliche Erklärung die Bedeutung des Ehrendenkmales nicht vollständig aufgefasst werden konnte, wie z. B. Delect. 1573., wo angegeben wird, dass der Geehrte der Erste war, welchem am Orte eine *biga* errichtet wurde.

D. *Wàrum:* Die Gründe und Veranlassungen zur Errichtung eines Ehrendenkmales waren oft wirkliche Verdienste um den Staat, um eine Gemeinde, um eine Corporation; noch öfter, besonders in der spätern Zeit, Eitelkeit von der einen Seite und Schmeichelei von der andern. In dem grössern Theile der Fälle, besonders auf den Ehrensäulen der bessern Zeit, ist die Veranlassung gar nicht angegeben, oder nur durch eine kurze, dem Namen beigegebene Apposition; in andern Fällen, namentlich aus der spätern Zeit, werden Gründe und Veranlassungen genauer angegeben. Beides geschieht in folgenden Formeln und Wendungen; die Vergleichung der zu diesem Zwecke ausgehobenen Beispiele kann zugleich in das Materielle des Gegenstandes einführen.

I. Im Allgemeinen:

Honoris causa. Grut. p. 474, 8.
Honoris et virtutis causa. Ib. 409, 9.
B. M. R. *bene merenti.* Del. 1570. 1578.
Optima de re publica merito. Ibid. 1637.
Ob meritum eius. 1542.

II. Mit näherer Angabe der Verdienste, und zwar:

1) Durch Beifügung einer entsprechenden Apposition zu dem Namen:

Traiano .... optime de re publica merito domi forisque. Del. 1493.

Restitutori omnium rerum et totius felicitatis, domino nostro Fl. Iuliano. Ibid. 1548.

Legum domino romanarum, iustitiae aequitatisque rectori, domitori gentium barbararum, conservatori libertatis Dn. Fl. Valentiniano. 1551.

L. Petronio .. patrono optimo. 1626.

2) Mit der Präposition *ob:*

(Neroni) ... ob provinciam latronibus et his qui novam generi humano superstitionem inculcabant, purgatam. 1486.

(Antonino Pio) optimo maximoque Principi et cum summa benignitate iustissima ob insignem erga caerimonias publicas curam ac religionem. 1501.

(Theodosio) ob diem foelicissimum X. (*decennalium*). 1555.

3) Durch den Ablativus absolut.:

(Augusto) re publica conservata. 1463.

(Diocletiano) superstitione christiana ubique deleta et deorum cultu propagato. 1540.

4) Durch einen Nebensatz mit *quòd* verbunden:

(Augusto) quod eius ductu auspiciisque gentes Alpinae omnes, quae a mari supero ad inferum pertinebant, sub imperium populi rom. sunt redactae. 1466.

(Traiano) quod accessum Italiae hoc etiam addito ex pecunia sua portum tutiorem navigantibus reddiderit. Del. 1494.

(Hadriano) quod super caetera beneficia ad huius etiam tutelam portus opus pilarum viginti novem cum sumptu fornicum reliquo ex aerario suo largitus est. 1500.

(M. Aurel. Sabiniano patrono civitatis Anagninorum) quod thermas longa incuria neglectas sua pecunia restituerit. 1584.

(L. Oranio plebs Reatina) quod is primus omnium HS C. M. N. ad annonae comparationem municipibus suis dedit. 1623.

(Q. Petronio Curatori rei publicae Tarquiniensis) quod rem publicam foverit et thermas restituerit. 1627.

(Augusiae Sacerdoti) quod post impensas exemplo illustrium feminar. factas ob sacerdotium etiam opus porticus Spei vetustate vexatum pecunia sua perfecturam se promiserit populo etc. 1657.

5) Durch einen Nebensatz mit dem Pronomen relativum:

(Hadriano) qui primus omnium Principum et solus remittendo sestertium novies millies centena millia N. debitum fiscis non praesentes tantum cives suos sed et posteros eorum praestitit hac liberalitate securos. 1496.

(Flavio Theodosio genitori Theodosii, perpetui Aug.) cuius virtute felicitate, iusticia propagatus terrarum orbis est et retentus. 1554.

(L. Atilio) qui rogatus ab ordine pariter et populo, ut gladiatorii muneris curam susciperet, fecit. 1582.

(L. Apenteio aromatario) qui vascula dulciaria CCC item HS LX testamento reliquit C. Statilio Prago aromatario genero suo, ut aegris inopibus Coloniae Felicis Lorii pharmaca et mulsum sine pretio erogaretur. 1578.

(Fl. Publiciae Virgini Vestali) cuius religiosam curam sacrorum et morum praedicabilem disciplinam numen quoque Vestae comprobavit. 1671.

6) Durch einen eignen neuen Satz:

Huic primo omnium ob eximias liberalitates et abundatissimas in exemplum largitiones bigam posuit plebs urbana (Pisauri). 1573.

L. Betilienus Varus haec omnia, quae infra scripta sont de senatus sententia facienda coiravit: semitas in opido omnis etc. .... ob hasce res ... populus statuam donavit. 1589.

P. Lucilio ... Hic in ludos cum accepisset publice lucar, remisit et de suo erogationem fecit; cet. Huic statua inaurata ... posita est. 1615.

L. Valerio Pudenti. Hic cum esset annorum XIII Romae ... coronatus est inter poetas latinos. .... Huic plebs universa municipum .... statuam .... decrevit. 1650.

E. *Wann:* Die Zeit, wann das Ehrendenkmal beschlossen oder errichtet worden ist, wird in den Aufschriften nicht oft angegeben. Für die Fälle, wo es geschieht, gelten die oben §. 50. bei den inscriptiones sacrae und §. 63. bei den Inscriptiones operum publicorum gemachten Bemerkungen. So finden wir das Jahr der Errichtung auch hier theils in der gewöhnlichen Weise nach den Consuln angegeben (Delect. 1575. 1640. 1771.); oder nach der Epoche der Gründung eines Collegiums (Ibid. 1498.), oder nach Municipalobrigkeiten (1582.). Wenn die Aufstellung mit einer besondern Feierlichkeit verbunden war, und diese Feierlichkeit (Dedicatio) in der Aufschrift ausdrücklich angeführt wird, so wird das Jahr und oft auch der Tag derselben ausdrücklich beigesetzt (Delect. 1487. 1509. 1566. 1567. 1611. 1643. 1659.). Ausserdem wird mit dieser Zeitangabe, oft aber so ohne dieselbe, die Freigebigkeit der durch die Statue Geehrten bei solchen Veranlassungen in der Aufschrift hervorgehoben, welche Geldgeschenke (sportulae) und eine Mahlzeit (epulum) den Theilnehmern zukommen zu lassen pflegten (Delect. 1566. 1643. 1487. 1509. 1567. 1611. 1659.). Zuweilen werden weder die Zeit, noch eine Schenkung bei der Dedication erwähnt, und nur die Personen, welche die Dedication vornahmen (Delect.

1535. 1628.). Diese Notiz über die Dedication mit der Formel *Dedic.* oder *Coll.* (*dedicata*, *collocata* sc. *statua*) steht entweder unten am Schlusse der Inschrift angebracht, oder auch an der Seite.[1])

F. *Wo:* Ausserdem, dass sehr häufig nach der früher schon angeführten Formel erwähnt wird, dass der Platz zur Aufstellung der Statue durch Beschluss des Gemeinderathes gewährt worden ist (L. D. D. D. *locus datus decurionum decreto.* Del. 1567. 1569. 1643 cet. Loc. dat. D. D. 1672. und vielleicht auch D. D. L. D. 1574.), wird auch sonst noch der Ort der Aufstellung näher bezeichnet, namentlich insofern dadurch die erzeigte Ehre noch gesteigert wird.[2]) So: *loco celeberrimo.* Del. 1617. *regione primaria splendidissima.* 1620. *in foro Ulpio.* 1629. *in foro divi Traiani.* 1596. *proxime tribunal quaestoris.* 1615. Im Gegensatz gegen die zuerst angeführte Formel findet man auch zuweilen ausdrücklich bemerkt, dass die Statue *solo privato* aufgestellt ist. Fabret. p. 447, 57.

G. *Auf wessen Kosten*[3]) eine Statue errichtet worden ist, geht zwar in den meisten Fällen aus der Angabe des Gründers derselben hervor; es wird aber auch in vielen Fällen noch besonders ausdrücklich hervorgehoben, wobei die oben §. 50. G. angeführten Formeln, mit Ausnahme der letzten unter denselben, vorkommen. Besonders häufig ist die Erwähnung der Bestreitung der Kosten aus gesammelten Beiträgen, *aere collato* Delect. 1475. 1478. 1566 cet. *ex aere collato.* 1573. *collatione facta.* Orel. 3690. Wenn ein Einzelner auf seine Kosten die Ehrenbildsäule hat errichten lassen, so hält Manchen derselben das Zartgefühl nicht ab, dieses öfters ausdrücklich auf dem Monumente geltend zu machen (*pecunia sua.* Del. 1467. *ex suo.* 1606. 1608.). Die Angabe, dass das Monument auf Staats- oder Gemeindekosten errichtet worden ist, findet sich in den Formeln:

D. D. P. P. *decurionum decreto publica pecunia.* Del. 1565. 1615.

Sumtu publico. 1576.

Publice 1533.

Häufig begnügte sich der Geehrte mit der Ehre, welche ihm durch den Beschluss der Zuerkennung einer Bildsäule von Seiten einer Behörde oder Corporation zu Theil geworden war, und verbat sich die wirkliche Ausführung oder übernahm selbst die Kosten derselben. Dieses wird dann immer ausdrücklich in der Aufschrift angeführt mit der Formel:

H. C. *honore contentus.* Orell. 108. 119.

Honore publice oblatae statuae content. sua pec. fec. Ibid. 119.

Statuam honore contentus sua pecunia posuit. Delect. 1623. 1674.

H. V. I. R. *Honore usus impensam remisit.* Orel. 2251. und ausgeschrieben Ibid. 3724.

H. A. I. R. *Honore accepto impensam remisit.* Grut. p. 471, 6. und ausgeschrieben Delect. 1649. 1657.

Pecunia remissa. 1670.

Titulo usus. Orel. 4051.

Ausser den bisher aufgezählten Rubriken kommen noch zuweilen nach der eigentlichen Aufschrift der Bildsäule Abschriften von Actenstücken, welche dem Dargestellten zur Ehre gereichen und die

erhaltene Auszeichnung rechtfertigen sollen, wie bei der Bildsäule des Sennius Solemnis Del. 1640. coll. 1716. 1717.; ferner: am Anfang und am Ende der Aufschrift oder an beiden Stellen zugleich glückwünschende Zurufe, wie Del. 1480 *Salus Augusto*; Or. 1702 am Anfange: *Innocenti cum Engnatio vivas;* am Schluss: *Innocenti qui sic agis bene vivas.* Cf. Orel. 932.

1) Zaccaria Istituz. p. 246. Morcell. Stil. II. p. 64.
2) Hagenbuch. Epist. ep. p. (73)—(78). Zaccaria Istituz. p. 239. Morcell. Stil. II., 63.
3) Zaccaria Istituz. p. 244. Morcell. Stil. II. p. 58—63.

§. 69.

B. Elogien.[1] Wir verstehen unter den Elogien Aufschriften an Bildsäulen, welche man zum Andenken und zur Ehre ausgezeichneter Personen der nähern oder entfernteren Vorzeit auf öffentlichen Plätzen und in öffentlichen Gebäuden oder auch in Privathäusern angebracht hat. Die Veranlassung zu solchen Inschriften war gegeben, sobald man solche Bildsäulen als Monumente oder als Kunstwerke fertigte und bleibend errichtete. Zu Rom wurden frühzeitig nicht blos die Bildsäulen von Nationalhelden, sondern auch von ausländischen berühmten Männern auf öffentlichen Plätzen aufgestellt.[2] Besonders bedeutend tritt in dieser Beziehung hervor die nationell römische Sitte der Ahnenbilder *(Imagines maiorum)*, welche in dem Atrium der durch Bekleidung curulischer Aemter geadelten Familien aufgestellt und mit Aufschriften versehen waren. Diese Aufschriften enthielten die Namen, Würden, Aemter der Dargestellten, und, wie man der Natur der Sache nach annehmen kann und worauf einzelne Nachrichten hindeuten, zugleich auch kurze Angaben über ihre wichtigsten Thaten.[3] Jene Sitte monumentaler Bildsäulen auf öffentlichen Plätzen und diese specifisch römische Sitte der Imagines maiorum fand ihre Fortsetzung und eine neue Anwendung in einem schönen Unternehmen des Kaisers Augustus. Dieser liess nämlich auf dem von ihm erbauten Forum *(Forum Augustum)* eine ganze Reihe von römischen Nationalhelden von der mythischen Zeit an in Bildsäulen aufstellen und gründete auf diese Weise gleichsam eine römische Walhalla.[4] Diese Statuen waren mit Aufschriften biographischen Inhaltes versehen.[5] Ein ähnliches Unternehmen führte in Nachahmung dieses Vorganges später der Kaiser Alexander Severus aus, welcher auf dem Forum des Nerva eine Suite von Bildsäulen der vorhergegangenen Kaiser nebst erklärenden Inschriften aufstellen liess.[6] Es hat sich eine Anzahl von Inschriften über die Person und das Leben berühmter Römer erhalten, welche nach ihrem Inhalt und ihrer Form zur Classe der Elogien gehören; darunter zehn vollständig oder fast vollständig erhalten (die Elogien des Romulus, Valerius Maximus, Appius Claudius Caecus, Valerius Corvinus, L. Caecilius Metellus, Q. Fabius Maximus, C. Marius, M.

Livius Drusus, L. Licinius Lucullus), wozu noch die Aufschrift auf dem Mausoleum des Munatius Plancus (Delect.. 892.) kommt, welche nicht den Charakter einer Grabschrift, sondern eines Elogiums hat, so dass Morcelli vermuthet, sie sei ursprünglich für eine Statue des Genannten auf dem Forum August bestimmt und dorther auf das Mausoleum übertragen worden. Ausserdem hat man noch Fragmente von acht andern Elogien, alle von Römern aus der republikanischen Zeit. Diese Elogien haben sich erhalten theils auf Basen von Bildsäulen (Romulus, Octavius), theils auf Marmorplatten (Valerius Maximus, Appius Claudius, Fabius Maximus, Marius, Lucullus); darunter einige (Fabius Maximus, Marius) in Duplicaten (zu Arezzo und Florenz; zu Arezzo und Rom); theils in handschriftlichen Sammlungen von Inschriften (Valerius Corvinus, Caecilius Metellus, Livius Drusus).[7]) Diese Elogien fangen alle mit dem Namen des Dargestellten im Nominativ an, zählen die von ihm bekleideten Aemter auf und enthalten in wenigen einfachen, kurzen Sätzen das Wichtigste aus seiner Lebensgeschichte. Als Proben schalten wir hier ein die Elogien des Fabius Maximus (Orel. 541. Elogior. Reliquiae Ed. Zell p. 16.) und des Valerius Corvinus (fehlt bei Orell. Elogior. Reliq. p. 11.), um damit zugleich den Mangel solcher Beispiele in unserm Delectus zu ersetzen:

Q. Fabius Q. F. Maximus, Dictator bis, Cos. V. Censor, Interrex II. Aed. cur. Q. II. Tr. mil. II. Pontifex. Augur. Primo consulatu Ligures subegit; ex iis triumphavit. Tertio et quarto Hanibalem compluribus victoriis ferocem subsequendo coercuit. Dictator Magistro equitum Minucio, quoius populus imperium cum dictatoris imperio aequaverat et exercitui profligato subvenit et eo nomine ab exercitu Minuciano pater appellatus est. Consul quintum Tarentum cepit: triumphavit. Dux aetatis suae cautissimus et rei militaris peritissimus habitus est. Princeps in senatum duobus lustris lectus est.

M. Valerius annorum XXIII., cum exercitus Gallorum in Pomptino agro consedisset, principem Gallorum provocantem singulos bellatores interfecit et quod corvus inter eam pugnam galeae eius consedisset Corvinus dictus est. Cos. iterum de Samnitibus, Volscis, Satrinis triumphavit; Cos. III de Samnitibus; Cos. IIII de Calenis; Dictator II de Etruscis et Marsis IIII triumphum .... Inter primum et ultimum consulatum eius anni XXXVI fuerunt. Is cum exercitus, per quem Samnites superati .... inani seditione facta descissus ab pop. rom. videretur, Dictator missus ad imperium auctoritate superbiens, ut omnes milites in urbem reverterentur. ....

Die Fragen, welche sich im Allgemeinen an diese noch übrigen epigraphischen Elogien knüpfen, sind folgende: einmal über ihre Echtheit; dann, ob wir im Falle der Echtheit in ihnen vielleicht von den Aufschriften erhalten haben, welche an den Statuen berühmter Römer auf dem Forum des Augustus zu lesen waren; endlich, ob die kurzen Lebensbeschreibungen in der Schrift des *Aurelius Victor De viris illustribus*, wie man vermuthet hat, aus denselben Elogien genommen seien. Das Resultat der von uns unternommenen Untersuchung in der Anm. 1. dieses Paragraphen angeführten Schrift (*Zell*, die römischen Elogien) spricht für die Echtheit dieser Denkmäler, sowie für die Wahrscheinlichkeit, dass darunter

Inschriften von dem Forum des Augustus sich befinden. Die zu Arezzo, Florenz und Rom vorgefundenen Duplicate würden sich dann dadurch erklären, dass man Nachbildungen jener Statuen mit ihren Elogien in mehreren Municipalstädten gehabt hätte. Was die Betrachtung der dritten Frage betrifft, so zeigt sich die oben angeführte Vermuthung bis jetzt mehr nur gelegenheitlich geäussert als wirklich begründet. Morcelli hat nämlich zuerst (Stil. I. p. 258.) die Vermuthung geäussert, einige aus diesen Elogien könnten wohl identisch mit den Aufschriften an jenen Statuen auf dem Forum des Augustus sein; Borghesi hatte später in dem Giornale arcadico (Rom. 1819. T. I. p. 60.) gelegenheitlich und vermuthungsweise einmal die Schrift des Aurelius Victor genannt: „eine alte Sammlung von Aufschriften, welche die Basilica oder das Forum irgend einer Stadt zierten.“ Daraufhin erklärt nun Niebuhr (Röm. Gesch. Th. III, 430) die Schrift des Aurelius Victor „nach Borghesi's höchst glücklicher Vermuthung auf die Elogien der Statuen berühmter Männer vom Forum des Augustus begründet.“ Dieser Gedanke Niebuhr's wurde dann seither da und dort etwas voreilig als eine ausgemachte Sache betrachtet, und es wurden jene Elogien von dem Forum des Augustus als in der Schrift des Aurelius Victor enthalten angenommen. Aber Becker (Handbuch der röm. Alterthümer I. S. 56.) zeigt hinreichend die Gründe, welche dieser Annahme entgegenstehen, womit auch die Resultate unserer Schrift über die römischen Elogien übereinstimmen. Wohl aber bleibt sicher, dass diese epigraphischen Elogien, wie sie an Statuen, an den Imagines maiorum und an Grabmalen vorkamen, allerdings eine analoge literarische Gattung kürzerer biographischer Darstellungen veranlassten, ähnlich wie die metrischen Aufschriften die literarische Gattung des Epigrammes hervorriefen. Als Ausgangspunkt für dieses literarische Elogium bei den Römern sind die Hebdomaden des Terentius Varro und des Cornelius Nepos Werk De viris illustribus anzunehmen. In unserer Abhandlung über die Elogien wird näher ausgeführt, wie der Titel des zuletzt genannten Werkes mit dieser Art biographischer Umrisse in der römischen Literatur sich fortsetzte bis auf des h. Hieronymus Werk De viris illustribus, und wie sich daran analoge biographische Darstellungen anreihen das Mittelalter und die neuere Zeit hindurch bis auf des Königs Ludwig von Bayern Walhallagenossen, welche demselben Kreise des Elogiums angehören.

1) s. Morcell. Stil. Vol. I. p. 256. Cap. V. Specimen ellogiorum. II. p. 145. Cap. V. De ellogiis. III. p. 46. 158. 225. — Orell. Cap. II. §. 1. *Zell*, die römischen Elogien und König Ludwig's Walhallagenossen. Eine literarhistorische Abhandlung mit einem Anhange, enthaltend: Reste römischer Elogien und Proben einer lateinischen Uebersetzung der Walhallagenossen. Stuttgart b. Metzler 1847. Der genannte Anhang auch besonders ausgegeben unter dem Titel: Elogiorum romanorum reliquiae, additis ex opere Ludovici regis Bavariae, quod inscribitur Walhalae consortes, capitibus latine versis. Ed. *Carolus Zell.* Stuttgartiae 1847.

2) Plin. Hist. Nat. XXXIV., 11—15.

3) Valer. Maxim. V., 8, 3. Videbat enim (T. Manlius Torquatus) se in eo atrio consedisse, in quo illius Imperiosi Torquati severitate conspicua imago posita erat; prudentissimoque viro succurrebat, effigies maiorum cum titulis suis idcirco in prima aedium parte poni solere, ut eorum virtutes posteri non solum legerent sed etiam imitarentnr. Liv. X., 7. Cuius imaginis titulo consulatus, censuraque et triumphus aequo animo legetur, si auguratum aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legentium oculi? Tacit. Annal. XVI., 7. Obiectavitque (Nero) Cassio, quod inter imagines maiorum etiam C. Cassii effigiem coluisset, ita inscriptam: *Duci partium* (wo cod. Bud. Corb. Lips. Ernest. Oberlin lesen: *Dux partium*).

4) Sueton. August. cap. 7. Proximum a diis immortalibus honorem memoriae ducum praestitit, qui imperium populi romani ex minimo maximum reddidissent. Itaque et opera cuiusque manentibus titulis restituit et statuas omnium triumphali effigie in utraque fori sui porticu dedicavit. Ueber die Localität der Aufstellung s. Platner und Bunsen Beschreibung der Stadt Rom III., 2. S. 151.

5) Plin. Hist. nat. XXII., 6. Aemilianum quoque Scipionem, Varro auctor est, donatum obsidionali in Africa Manilio Cos. tribus cohortibus servatis, totidemque ad servandas eas eductis; quod et statuae eius in foro suo divus Augustus subscripsit. Auf die Inschriften an diesen Statuen auf dem Forum des Augustus weisen überdiess deutlich hin Ovid. Fast. V., 563. Lamprid. Alexandr. cap. 28. Auch sieht man nicht mit Unrecht eine Anspielung darauf in den Versen des Horatius Carm. IV., 8. 13. — incisa notis marmora publicis Per quae spiritus et vita redit bonis Post mortem ducibus.

6) Lamprid. Alex. cap. 28. Statuas colossas, vel pedestres nudas vel equestres, divis Imperatoribus in foro divi Nervae, quod Transitorium dicitur, locavit omnibus cum titulis et columnis aereis, quae gestorum ordinem continerent, exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas in foro suo e marmore collocavit additis gestis.

7) Das Nähere hierüber in den Einleitungen zu den einzelnen Stücken in Elogior. romanorum reliquiae. Ed. Zell. Zu den dort gegebenen Nachweisungen ist nachträglich noch beizufügen Osann Sylloge inscript., woselbst einige dieser Elogien behandelt werden, als des Pompeius Syllog. p. 516. Metellus ebendas. des Fabius Maximus p. 526.; des Marius p. 527. Tonini, Rimini p. 358.

§. 70.

C. **Von den zu dem Cultus und zu der Civilstaatsverwaltung gehörenden Würden, Aemtern und Diensten** kann hier nur in der Beziehung gehandelt werden, als ihre Bezeichnungen zu dem Formelwesen gehören, ohne in die Sache selbst näher einzugehen, welches letztere im Allgemeinen Aufgabe der Alterthümer und der Geschichte ist, im Einzelnen aber Aufgabe der Erklärung der einzelnen epigraphischen Denkmäler. In jenem Sinne und mit der angegebenen Beschränkung soll hier gehandelt werden: I. Von dem Kaisertitel; II. Von den Würden, Aemtern, Diensten des Cultus; III. Von den Würden, Aemtern, Diensten der Staatsverwaltung; IIII. Von den Würden, Aemtern, Diensten der Gemeindeverwaltung. Wir werden die unter II—IIII. genannten Abschnitte vorzugsweise nur nach den Einrichtungen und Zuständen in der Zeit des Kaiserreiches behandeln, weil die epigraphischen Denkmäler in ihrer überwiegenden grossen Mehrzahl dieser Zeit angehören und weil im Anfange des Principates die republicanischen Namen und Formen grossentheils noch erhalten sind. Wir werden mit der Abhandlung der oben ge-

nannten Punkte zugleich die Aufzählung und Erklärung der offiziellen Ehrenauszeichnungen und der nach den verschiedenen Rangklassen verschiedenen Prädicate verbinden.

I. *Von dem Kaisertitel.* [1]) Der römische Kaisertitel, wie er sich seit Anfang des Principates unter Augustus gestaltet hat, beruht theils auf des letztern Verhältniss zu Julius Cäsar, theils auf seiner Maxime, die alten republicanischen Formen und Namen so viel als möglich beizubehalten, theils endlich auf der Verehrung und Schmeichelei von Seiten des Senates gegen seine Person. Dabei muss man, sowohl was Augustus als was seine Nachfolger betrifft, wohl unterscheiden den offiziellen, urkundlichen Titel, welchen sie selbst sich beilegen und in den offiziellen Actenstücken und Münzen führen, von den Titeln und Prädicaten, welche Andre, vornehmlich in Dedicationsinschriften, den Kaisern beilegten. Wir haben hier zunächst den erstern Titel im Auge und werden an dessen Darstellung den Titel zweiter Gattung anknüpfen. Der Name Princeps, welcher dem neuen Herrscher nach der Analogie des *Princeps senatus* in dem Sinne des „Ersten Bürgers der Republik“ beigelegt wurde, kommt wohl als Apposition zu dem Namen und zu den übrigen Titeln vor (wie fortissimo Principi. Orel. 788, optimo maximoque Principi Orel. 844. u. d. gl.), nicht aber als offizieller, von den Kaisern selbst gebrauchter Titel. Von Julius Cäsar noch erhielt Octavianus durch die Adoption den Namen *Cäsar*, welcher bis auf Nero durch ununterbrochen fortgesetzte Adoption Familiennamen in Verbinduug mit der Bedeutung der Würde des regierenden Hauses war, welche letztere Bedeutung seit Galba ausschliesslich vorwaltet. Die Bezeichnuug *Imperator*, welche bekanntlich früher entweder den comandirenden Oberfeldherrn bedeutete oder ein besonders zuerkannter Ehrentitel nach siegreichen Schlachten war, in beiden Fällen aber dem Namen der Person nachgesetzt wurde, wurde dem Dictator Julius Cäsar ausser andern ganz neuen Ehrenbezeugungen von dem Senate ebenfalls auf eine ganz neue Weise als ständiges praenomen für ihn und seine Nachkommen zuerkannt.[2]) In diesem Sinne und mit Beibehaltung dieser Stellung nahm Augustus den Titel Imperator an 725 u. c., obgleich er auf Münzen auch schon seit 715 erscheint. Dabei dauerte jedoch die Anwendung derselben Ehrenbenennung in dem alten republicanischen Sinne, wornach sie den obersten Feldherrn nach glüchlichen Kriegsunternehmen beigelegt wurde, auch ferner für die Kaiser daneben noch fort. Das ganz neue Prädicat *Augustus* bekam Octavian als eine Auszeichnung, welche sich zur Bezeichnung der Kaiserwürde fortan erhielt, durch einen besondern Senatsbeschluss. [3]) So wurde nun der offizielle Name und Titel des Kaiser August mit Beigabe des Namens des Vaters nach römischer Sitte: *Imp. Caesar divi fil. Augustus.* Darauf folgten die aus der republicanischen Zeit herübergenommenen Würden und Aemter [4]) des *Consul*, *Imperator*, der *Tribunicia potestas* (731 u. c.), des *Pontifex Maximus* (742 u. c.), die drei erstern

mit der Zahl der wiederholten Verleihung; zum Schlusse das auch dem Augustus wie dem Julius Cäsar ertheilte Prädikat des *Pater patriae.* Die angeführten Aemter werden gewöhnlich in dieser Ordnung aufgezählt: Pontifex Maximus, Consul, Imperator, Tribunicia potestate, Pater patriae; zuweilen steht aber auch Imp. vor Cons. Unter den folgenden Kaisern gingen mit diesem unter Augustus gebrauchten und im Wesentlichen fortwährend beibehaltenen Kaisertitel folgende Modificationen, Abänderungen und Erweiterungen vor.

Die Ertheilung jener verschiedenen Titel und Gewalten, welche dem Augustus und seinen nächsten Nachfolgern successiv, in Zwischenräumen verliehen wurden, legte der Senat später bei dem Antritt der Regierung jedem Kaiser auf einmal bei; manche Kaiser sogar sich selbst. Die oben bezeichnete Reihenfolge der Würden herrscht zwar in der Weise vor, dass Pontifex Maximus gewöhnlich voran und Pater patriae zuletzt steht; doch kommen auch hierin Abweichungen vor und noch häufiger in der Stellung der übrigen Aemternamen. Ueberhaupt war der Titel der römischen Kaiser, wenn auch im Wesentlichen bestimmt und gleich, doch bei weitem nicht so urkundlich genau festgesetzt und beobachtet, als dieses bei unsern modernen fürstlichen Titeln der Fall ist. Es kamen ferner noch einige Namen von Würden und Aemtern hinzu *(Censor, Proconsul)*, so wie neue ehrende Appositionen. Zur nähern Auseinandersetzung des Gesagten bemerken wir Folgendes:

1) Zuerst ist auf den Familien- und Personennamen der Kaiser zu achten, von welchen manche Namen wegen ihrer Aehnlichkeit leicht mit einander zu verwechseln sind. Zu solchen gehören insbesondere Marcus Aurelius, Caracalla und Elagabalus, welche alle den Namen Marcus Aurelius Antoninus führten. [5]) Die nach allgemeiner römischer Sitte an den Namen sich anschliessende Bezeichnung der Abstammung geht in manchen Kaisertiteln auf Inschriften nicht blos auf den Vater und Grossvater (wie z. B. Del. 1252.), sondern von Antoninus Pius an häufig auf mehrere Grade weiter zurück (pronepos, abnepos, adnepos. Del. 904. 1204. 1240. 1258.)

2) *Imperator* (IMP.) Den Titel *Imperator* vorangesetzt dem Eigennamen, wie dieses bei Augustus der Fall war, führten in dieser Art, um sich populär zu machen, weder Tiberius noch Claudius, sondern nur in der andern Bedeutung als Ehrentitel bei Siegen, dem Namen nachgesetzt. Ersterer heisst auf Inschriften und Münzen *Tib. Caesar,* letzterer *Tib. Claudius Caesar.*[6]) In den Titeln einiger andern Kaiser wird Imperator in derselben Bedeutung, in welcher es vorne steht, dem Eigennamen nachgesetzt; so auf den Münzen des Kaiser Nero, so wie auf dessen Inschriften; von denen jedoch einige *Imp.* ohne Zahl ganz auslassen (Orel. 728. 729.), eine Dedicationsschrift *Imp.* voranstellt (Orel. 732.). Auch bei Galba steht *Imp.* nach dem Namen (Orel. 737.). Von Vespasianus an steht bei dem Kaisertitel regelmässig voran *Imp. Caesar;* in späterer Zeit auch *Imp.* von *Caesar* durch den dazwischen geschobenen

Eigennamen getrennt: *Imp. Diocletianus Caesar* (Del. 1214.) und beide Titel neben einander mit *et* verbunden: *Diocletianus et Maximianus Impp. et Caess.* (Del. 1216.) In dieser Bedeutung kam *Imp.* nur dem regierenden Kaiser zu und denjenigen präsumtiven Nachfolgern im Principate, welche die Kaiser durch Ertheilung dieses Titels zu Mitregenten erhoben hatten. Das erste Beispiel dieser Art ist Titus, welcher zuerst neben seinem Vater Vespasianus gleichfalls den Titel Imperator führt. [7]) In der spätern Zeit findet sich der Titel *Perpetuus Imperator.* [8]) Der Titel *Imperator* in der andern Bedeutung, welcher bei manchen Kaisern in sehr kurzen Zwischenräumen wiederholt wird (wie bei Vespasianus, welcher in dem II. Jahr der tribunicischen Gewalt Imp. VI. und im vierten Jahre nachher Imp. XIII. ist), stimmt der Zahl nach in dem Titel einiger Kaiser nicht genau mit der Zahl der Siege überein, sondern die nach *Imp.* gesetzte Zahl ist um eine Einheit zu gross. Man will diese Ungleichheit damit ausgleichen, dass man annimmt, der bei dem Regierungsantritt angenommene Titel *Imp.* in jener allgemeinen höhern Bedeutung sei zugleich als *Imp. I.* in dieser zweiten Bedeutung gezählt und die erste Verleihung des Ehrentitels *Imp.* wegen eines Sieges sei darnach als *Imp. II.* bezeichnet worden. [9])

3) *Caesar* (CAES.), alterthümlich *Caisar*, welche Form der Alterthümler, Kaiser Claudius auf den Inschriften vorzieht (Del. 1336.); auch in einigen, wenn auch nicht offiziellen Inschriften Caeser, Caeseris u. s. w. (Marini A. A. p. 281. Iscriz. Alban. p. 65.) Bis auf Nero behielt dieses Wort den Charakter eines *cognomen*, da die Kaiser von *Julius Caesar* an durch Adoption oder Abstammung derselben Familie angehörten und dasselbe cognomen zu führen hatten; genau genommen wurde diese Reihe jedoch schon durch Claudius unterbrochen, welcher nicht förmlich in die Julische Familie adoptirt war. [10]) Von Galba an, welcher bei Uebernahme des Principates diesen Namen sich beilegte, ist der Name Caesar, welcher früher cognomen und zugleich Bezeichnung des regierenden Hauses war, nur letzteres. Seit Hadrian, welcher dem von ihm adoptirten und zum Nachfolger bestimmten L. Aelius Verus den Titel *Caesar* verlieh, ist derselbe von nun an die regelmässige Bezeichnung der Thronfolger. [11]) Später verband man mit *Caesar* in diesem Sinne das Prädicat *Nobilissimus* (Del. 1377. 1378. 1216.), was auf Inschriften seit Caracalla, auf Münzen seit Diadumenianus vorkommt; [12]) auch *Perpetuus Caesar* (Orel. 1055.). Kaiserliche Prinzen und namentlich die präsumtiven Thronfolger erhielten ausserdem häufig den Titel *Princeps iuventutis* (Del. 780. 1212. 1384.) PRIN. IV. Orel. 21. PRINC. IV. Ib. 944. Während in der republicanischen Zeit die Ritter überhaupt *Principes inventutis* hiessen, erhielt diese Benennung einen eingeschränkteren und dem Range nach höhern Sinn dadurch, dass Augustus seine adoptirten Enkel Caius und Lucius Agrippa vorzugsweise so benennen liess. [13]) Aber auch regierende Kaiser behielten zuweilen

diesen Titel bei; so zuerst Caracalla (Orel. 930.), wogegen auf Münzen dafür zuerst bei Gordianus III. ein sicheres Beispiel vorkommt.

4) *Augustus* [14]) (AVG., bei zwei Augusti AVGG., bei drei AVGGG.), ursprünglich keine Bezeichnung einer staatlichen Gewalt, sondern ein dem Octavianus gegebener ehrender Beiname, wie Torquatus dem Manlius, wie Pius dem Metellus, wenn auch durch die persönliche Stellung des Geehrten und durch die Bedeutung des Wortes sonst von einem ganz anderen Charakter. Nach römischer Sitte war dieses cognomen wie andere erblich; sehr bald aber galt es nicht als Familienname, sondern als Bezeichnung der Würde des Principates, wie diess schon bei dem Kaiser Claudius der Fall war. *Augustus* wurde in der Regel unmittelbar dem Namen nachgesetzt: *Imp. Caesar Vespasian. Aug.* Es war ein Prädicat nur des regierenden Kaisers, und erst als es aufkam, dass die Kaiser gleichgestellte Mitregenten annahmen, wurde auch diesen der Titel *Augustus* beigelegt. Diess geschah zuerst bei *M. Aurelius* und *L. Verus.* Von Diocletianus an waren öfters mehrere *Augusti,* so wie mehrere *Caesares.* In späterer Zeit findet sich statt des einfachen Titels noch ein Beisatz: *Perpetuus Augustus* (PP. AVG. PERP. AVG.), besonders nach Constantin. *Semper Augustus* (Del. 1111. 1118. 1219.) kommt auf Inschriften schon unter Philippus vor (Grut. p. 272, 9.), mit unbezweifelter Sicherheit aber erst auf einem Denkmale des Claudius Gothicus (Orel. 1025.); Diocletian und Maximian heissen *Aeterni Augusti* (Del. 1254.) und Constantinus II. *Augustus sempiternus* (Orel. 1096.). Wie bei den männlichen Mitgliedern der kaiserlichen Familie, so konnte auch bei den weiblichen Mitgliedern dieser Ehrenname als erblicher Familienname gelten, wie diess bei Livia der Fall war. Aber sehr bald verlor er auch in dieser Beziehung diesen Charakter, da schon Caligula seine Grossmutter Antonia, welche weder durch Blutsverwandtschaft, noch durch Adoption dem Kaiserhause angehörte, Augusta nannte. Von da an wurde dieser Titel den Gemahlinnen der Kaiser, aber häufig auch deren Müttern, Töchtern, Schwestern verliehen.

1) Morcell. Stil. I. p. 354—364. p. 370—378. Eckhel. Doctr. num. Vol. VI. p. 83. p. 139 sqq. Magistratus et honores (Augusti) und besonders Vol. VIII. p. 325—456. Observata generalia. Creuzer's Abriss der römischen Antiquitäten. Cap. IX. §. 186—190. Rein in Pauly's Real-Encyklopäd. s. v. *Princeps.* Bd. VI., 1. S. 47. Zur Kenntniss und Festsetzung der Namen und Titel der einzelnen Kaiser bietet die durchgehende Vergleichung mit den Münzen das wichtigste Hilfsmittel; besonders gilt dieses zur Beurtheilung und Berichtigung der Zahlen der Consulate, des Imperatortitels und der Tribunicia potestas, welche in den herausgegebenen Inschriften sehr oft unrichtig und unzuverlässig sind, wovon Eckhel l. l. p. 399. auffallende Beispiele giebt. Aehnliche Beispiele über die Zahlen nach *Imperator* giebt Marini A. A. p. 102. Aus den grössern Sammlungen sind als Hilfsmittel zu demselben Zwecke noch anzuführen Grut. Ind. Cap. XIII. p. LVIII. Imperatorum Caesarum, Augustarum epitheta; Cap. XXI. p. CIV. Imperatorum nomina. Murator. Ind. Class. IV. Imperatores Romanorum. Ferner: Clinton Fasti romani, Vol. I. u. Vol. II. Append., worin zu jedem Kaiser eine grosse Zahl der seinen Namen enthaltenden Inschriften zusammengestellt wird, mit Verbesserung der Zahlen.

2) Sueton. Iul. Caes. cap. 76. Non enim honores modo nimios recepit, ut continuum consulatum, perpetuam dictaturam, praefecturamque morum, insuper *praenomen imperatoris*, cognomen patris patriae, statuam inter reges, suggestum in orchestra: sed et ampliora etiam humano fastigio sibi decerni passus est: sedem auream in curia et tribunali, thensam et ferculam Circensi pompa, templa, aras, simulacra iuxta deos, pulvinar, flaminem, Lupercos, appellationem mensis e suo nomine. Ueber den Titel Imperator (αὐτοκράτωρ) seit Iul. Caesar Hauptstelle bei Dio Cass. XLIII., 44.

3) Sueton. Octav. cap. 7. Postea *Caesaris* et deinde Augusti cognomen assumpsit: alterum testamento maioris avunculi, alterum Munatii Planci sententia, cum quibusdam censentibus Romulum appellari oportere quasi et ipsum conditorem urbis praevaluisset ut Augustus potius vocaretur, non tantum novo sed etiam ampliore cognomine.

4) Die Bedeutung und Wirkung aller dieser von Augustus als Princeps angenommenen republicanischen Würden setzt sehr klar auseinander Dio Cass. LIII., 17. u. 18.

5) Eckhel l. l. bei den Münzen der betreffenden Kaiser Vol. VII. p. 68. 221. 254.

6) Sueton. Tib. cap. 26. Praenomen quoque *Imperatoris* cognomenque *Patris patriae* et civicam in vestibulo coronam recusavit. Dio Cass. LVII., 2. Ferner Sueton. Claud. cap. 12. In semet augendo parcus atque civilis praenomine *Imperatoris* abstinuit. Zwei Inschriften bei Murator. p. 443, 1. (Imp. Caesar divi Aug. F. Aug.) und 4. (Imp. Tiberius Caesar) weichen davon ab.

7) Marini A. A. p. 160.

8) Nach Eckhel Vol. VIII. p. 358. seit Probus, nach Morcell. Stil. II. p. 51. seit Alexander Severus; doch gibt keiner von Beiden nähere Nachweisungen.

9) Eckhel Doctr. num. Vol. VIII. p. 351.

10) Das Nähere hierüber bei Eckhel l. l. Cap. VII. *De nomine Caesaris* p. 367.

11) Capitolin. in Ver. cap. 1. Huic naturalis pater fuit L. Aelius Verus, qui ab Hadriano adoptatus primus Caesar est dictus. coll. Spartian. Ael. Ver. cap. 1. Aurel. Victor. De Caesarib. cap. 13. exeunt.

12) Spanhem. De usu num. Tom. II. p. 357. Morcell. Stil. p. 47. Eckhel l. l. p. 370.

13) Tacit. Ann. I., 3. Ueber den Titel Princeps iuventutis s. Eckhel l. l. cap. VIII. p. 371—379.

14) Eckhel l. l. Cap. IV. De nomine Augusti p. 344sqq. Morcell. Stil. II. p. 50.

§. 71.

5) *Pontifex maximus*[1]) (P. M. PONT. MAX.). Von Alters her war die Würde des Pontifex max. lebenslänglich, und konnte nur von *einer* Person bekleidet werden. Daher nahm Augustus diese Würde, so wichtig es für ihn war, seinen Regierungseinfluss auf die Religion zu sichern, und obgleich das Volk ihm die Würde mehrmal übertragen wollte, doch erst nach dem Tode des früheren Pontifex Max. Lepidus an. Auch war daher selbst dann, wenn mehrere Regenten gleichzeitig Namen und Rang des Imperator und Augustus hatten, doch immer nur *Einer* derselben Pontifex maximus.[2]) Erst unter *Balbinus* und *Pupienus* verliess man die alte Sitte, und Beide führen auf ihren Münzen den Titel eines Pontifex Max. Ueber den Zeitpunkt, wann die christlichen Kaiser auf-

gehört haben, diesen Titel zu führen, gibt es zwei Meinungen, indem Einige dieses von Constantinus annehmen, Andere mit überwiegenden Gründen erst von Gratianus an.[3])

6) *Consul.*[4]) Die Kaiser liessen sich von Augustus an die Würde des Consul ertheilen, manche weniger oft, andere häufiger; so Vespasianus achtmal in zehn Jahren; von Domitian zählt man siebenzehn, von Theodosius II. achtzehn Consulate. Die jeweilige Zahl des Consulates wurde in dem Titel in der Regel beigesetzt, und zwar so, dass dieselbe Zahl auch in den nächstfolgenden Jahren bis zu dem neuen Consulat beibehalten wurde. (Siehe oben §. 46. 1.) Oefters wird aber auch keine Zahl beigesetzt, namentlich wenn darauf consul designatus mit einer Zahl folgt (Orel. 595); denn nicht blos das wirklich geführte Consulat, sondern auch das erst künftige, wozu der Kaiser oder ein Mitglied des Kaiserhauses designirt war, wurde in den Titel aufgenommen. Nach einer, aber nicht auf ganz sichere Monumente gestützten Ansicht soll das Wort *designatus* in solchen Fällen auch ausfallen können, und statt COS. DESIG. IIII. auch gefunden werden COS. IIII.[5]) Auch in der Zeit, für welche dem Kaiser nicht das consularische Amt ausdrücklich übertragen war, übte er doch die consularischen Befugnisse aus. Dadurch veranlasst, legte sich Vitellius den Titel bei: *Consul perpetuus,* was jedoch keine Nachfolge fand.[6])

7) *Tribunicia potestas.*[7]) (T. P. TRIB. POT. *tribuniciae potestatis* s. *tribunicia potestate*, in beiden Formen ausgeschrieben Monum. Ancyran. tab. III. Delect. p. 360.) Wie schon Iul. Caesar, so wurde auch Augustus vom Senate (731 u. c.) ständig und lebenslänglich mit diesem Amte bekleidet. Dieses republicanische Amt war für den Princeps von grosser Bedeutung; anderer Seits passte die unveränderte Annahme desselben nicht recht in die neuen Zustände. Es wurde desswegen schon von Augustus der Ausweg gewählt, dass er sich nicht Tribunus plebis nannte, sondern sich Tribunicia potestas beilegte, was von allen seinen Nachfolgern beibehalten wurde. Ausserdem dass die regierenden Kaiser diese Würde in ihren Titeln führten, theilten sie dieselbe, und zwar gleichfalls schon Augustus, auch ihren präsumtiven Nachfolgern und ihren Mitregenten mit. Neben dieser Tribunicia potestas der Kaiser wurden aber auch dem Namen nach und mit ganz eingeschränkten Befugnissen die Tribuni plebis beibehalten, welche jährlich wechselten und IIII. Id. Decembr. ihr Amt antraten. Auch die Tribunicia potestas der Kaiser, obgleich als ständig ertheilt, wurde schon von Augustus an jährlich erneuert, diese jährliche Erneuerung in fortlaufenden Zahlen bemerkt und dem kaiserlichen Titel beigesetzt, so dass diese Zahlen den Regierungsjahren der Kaiser entsprechen. Obgleich das Beifügen der Zahl zu der Tribunicia potestas in dem officiellen Kaisertitel die Regel bildet, so steht doch auch öfters auf Münzen und Inschriften diese Bezeichnung ohne Hinzufügung einer Zahl (Delect. 1370, wo es nicht nöthig ist, mit Orel. 330 die Zahl

aus dem folgenden Cos. III. zu ergänzen, Delect. 1372. 1378. 1384. und sonst). Eine für die Kaisergeschichte überhaupt und für die Erklärung der epigraphischen Denkmäler wichtige Frage ist die Ermittlung des Zeitpunktes, von wann an die jährliche Tribunicia potestas der Kaiser zu rechnen ist. Darüber gibt es dreierlei Ansichten. Nach der ersten von Onuphrius Panvinius ausgehenden Ansicht wurde die Tribunicia potestas jährlich an demselben Tage wieder erneuert, an welchem sie zum erstenmal angetreten worden ist, und dieses ist demnach der Zeitpunkt, nach welchem zu zählen ist. Dagegen spricht aber, dass nach dieser Zählungsweise bei einzelnen Kaisern, wie bei Elagabalus, eine höhere Zahl der Tribunicia potestas sich angegeben findet als nach ihrer Regierungszeit zulässig ist. Nach der zweiten Ansicht, welche von Nicolaus Toinard ausging, nimmt man an, dass die Tribunicia potestas jährlich an demselben Tage erneuert wurde, an welchem die jeweiligen Tribuni plebis ihr Amt antraten, und dass daher die Jahre der Tribunicischen Gewalt von dem 10. December an zu zählen sind, und zwar so, dass wenn die Tribunicia potestas vor dem zuletzt genannten Tag angetreten wird, die Zwischenzeit bis zu diesem Termin, wenn sie auch noch so kurz ist, als Tribuniciae potestatis I. gezählt wird, und mit dem Eintritt desselben Termines als II. Da aber auch diese Zählungsweise auf viele Denkmäler von sicherer Echtheit nicht passt, so stellt *Joseph Eckhel* eine dritte Ansicht auf. Er stützt sich dabei vorzugsweise auf die Münzen, da die Inschriften in diesen Zahlen wegen der bei dem Fertigen derselben öfters vorkommenden Fehler, besonders aber wegen der Unzuverlässigkeit so vieler Abschriften und Abdrücke, keine so sichere Basis als die Münzen der Untersuchung darbieten. Nach Eckhel's Ansicht ist die Tribunicia potestas von Augustus an bis auf Hadrianus einschliesslich jährlich an dem Tage des ersten Antrittes derselben erneuert worden, dagegen von Antoninus Pius an bis auf Gallienus jedesmal an dem ersten Januar; nach der Zeit des Gallienus herrscht darin eine solche Willkür und Unregelmässigkeit vor, dass eine feste Regel sich nicht angeben lässt. Auch nach dieser Annahme bleiben für manche einzelne Fälle Schwierigkeiten übrig. Einige derselben, namentlich in den Titeln des Vespasianus und Traianus, löst Borghesi dadurch, indem er nachweist, dass diese Kaiser die tribunicische Gewalt nicht von dem Jahrestage ihrer Uebertragung durch den Senat, sondern von einem etwas frühern Termin, von dem vorausgegangenen Tage des ersten Antrittes des Principates, an gerechnet jährlich erneuerten.[8])

8) *Censor*. (CENS.).[9]) Unter Augustus wurde die Censur noch eine Zeit lang nach der frühern Weise besetzt und verwaltet. Die beiden letzten Censoren waren Paulus Aemilius Lepidus und L. Munatius Plancus (732 u. c.). Von da an legte Augustus alle Attribute der Censur sich allein bei unter dem Namen *Praefectus morum*, welcher aber nicht in den kaiserlichen Titel aufgenommen wurde. Ebenso wurde es unter seinen zwei nächsten Nachfolgern

gehalten. Claudius nahm das Amt und den Namen *Censor* wieder an und in den kaiserlichen Titel auf (Del. 1336. 1337.); desgleichen Vespasianus (Del. 1338.), Titus (Ibid. 1193.) und Nerva (Ib. 1339.). Domitian nahm den Titel *Censor perpetuus* an (Del. 1842.). Von Traian einschliesslich an erscheint *Censor* nicht mehr in dem kaiserlichen Titel.

9) *Proconsul.* (PROC. PROCOS.).[10]) Schon in der Zeit der Republik gab es zuweilen, ausser den Proconsuln im gewöhnlichen Sinne des Wortes, ausserordentliche, mit diesem Namen versehene Commissäre, welche mit ausgedehnten, über mehrere Provinzen sich erstreckenden Vollmachten dorthin gesendet wurden. In einem noch ausgedehntern Umfange wurde Augustus von dem Senat (731 u. c.) eine ständige proconsularische Gewalt übertragen, wodurch ihm alle Behörden der Provinzialverwaltung untergeordnet wurden. Dieselbe Gewalt erhielten und übten auch alle seine Nachfolger im Principate. Der Amtsname Proconsul wurde jedoch weder von Augustus, noch von seinen nächsten Nachfolgern in den kaiserlichen Titel aufgenommen. In den Kaisertiteln auf Inschriften kommt letzteres erst von Hadrianus an, jedoch zuerst ganz selten vor; etwas häufiger von Commodus an;[11]) auf Münzen erst von Diocletianus an, und auf diesen Denkmälern überhaupt seltner.[12]) Auf einigen wenigen Inschriften, namentlich der Kaiser Septimius Severus, Valerianus, Maximianus erscheint Proconsul mit einer Zahl versehen, obgleich dieses sonst nicht gewöhnlich. Man erklärt dieses damit, dass die proconsularische Gewalt bei einem auswärtigen Feldzuge oder einer Geschäftsreise in eine Provinz erneuert wurde, nach der ursprünglichen, nur auf auswärtige Provinzen sich beziehenden Bedeutung des Proconsulates.[13])

10) *Pater patriae* (P. P. *patres patriae* P. P. P.).[14]) Nachdem die Dankbarkeit des Volkes in der altrepublicanischen Zeit den Dictator Camillus mit der Benennung *Parens patriae* und später den Consul Cicero als *Pater patriae* geehrt hatte, so wurde der letztere Ehrentitel von Volk und Senat dem Dictator Julius Cäsar beigelegt, und obgleich spät, nachdem alle andern Würden für ihn schon erschöpft waren (751 u. c.), auch dem Princeps Augustus, dessen Nachfolger bis auf Theodosius herab dieselbe Benennung in ihren Titeln führten. Da jedoch dieses Prädicat von dem Senate anfänglich nicht gleich Anfangs bei dem Regierungsantritte mit den übrigen Würden ertheilt wurde, und da ferner einige Kaiser aus Bescheidenheit diesen Ehrentitel, selbst wenn er ihnen vom Senate zuerkannt war, nicht sofort in ihren offiziellen Titel aufnahmen, so ist dieses Prädicat nicht so regelmässig und ständig wie andere Prädicate des kaiserlichen Titels. Auch ist in einigen Fällen in dieser Beziehung eine Verschiedenheit zwischen den Münzen und den Inschriften. Tiberius nahm den Titel Pater patriae, obgleich er ihm mehrmal angetragen wurde, niemals an.[15]) Traian lehnte anfangs den ihm gleich bei dem Regierungsantritt zuerkannten Titel ab, nahm

ihn aber im nächst darauf folgenden Jahre an.[16]) Auch Hadrianus nahm denselben, ihm bei dem Regierungsantritt zuerkannten Ehrentitel nicht sofort, sondern erst später an; es erscheint derselbe regelmässig erst von seiner Tribunicia potestas XII. an. Einzelne frühere Inschriften Hadrian's mit P. P. erklären sich daraus, dass man sich, namentlich in den Provinzen, an den Senatsbeschluss hielt, welcher demselben diesen Titel beilegte, indem man von des Kaisers Willensmeinung noch keine Kenntniss hatte oder sie absichtlich ignorirte.[17]) Ebenso nahm auch Marcus Aurelius wenigstens auf seinen Münzen den Titel *Pater patriae*, obgleich er ihm bei dem Regierungsantritt decretirt worden war, erst in seiner spätern Regierungszeit förmlich an; hier erscheint P. P. erst mit seiner *Tribunicia potestas XXX.*, dagegen auf Inschriften früher, wohl aus dem oben bemerkten Grunde. Im Widerspruch damit liess Marc Aurel seinem Sohne Commodus schon in dessen siebenzehnten Jahre diesen ehrwürdigen Namen zuerkennen.[18]) Diesem Titel der Kaiser entsprechend wird einigen Kaiserinnen der Titel *Mater patriae* beigelegt, jedoch nur in ganz wenigen Fällen, nämlich: der Livia, Gemahlin August's, der Iulia Domna, Gemahlin des Septimius Severus und der Marcia Otacilia, Gemahlin des Philippus.[19]) *Pater senatus* kommt vor in den Titeln des Commodus, Balbinus, Pupienus; diesem entsprechend *Mater senatus* bei Iulia Domna und Otacilia.[20]) Mehreren Kaisernamen wird auf Münzen und Inschriften das Prädicat *Mater castrorum (Mater kastrorum M. K.)* beigelegt; zuerst der Faustina, d. J. Gemahlin des Marc Aurel, bei Gelegenheit als sie denselben auf dem Feldzug gegen die Marcomannen begleitete.[21])

Die verstorbenen Kaiser und Kaiserinnen erhalten nach dem Vorgange des Julius Cäsar und Augustus nur insofern das Prädicat *Divus, Diva,* als sie durch eine förmliche Consecration (Apotheose) in den Kreis der durch den öffentlichen Cultus zu verehrenden göttlichen Wesen aufgenommen wurden.[22])

1) Eckhel Doct. num. Vol. VIII. cap. IX. De pontificatu maximo p. 380, woselbst auch die ältere Literatur angegeben ist, worunter besonders bemerkenswerth die Abhandlungen von Bimard und Bouhier. Siehe Verz. B.

2) Dagegen ist auf einer Arretiner Inschrift: L. Caesari Pont. Max. Orel. 2148., was Gori durch die Annahme erklärt, L. Cäsar sey von den Arretinern aus Schmeichelei zum Vorsteher der dortigen Priesterschaft ernannt worden und habe in diesem Sinne diesen Titel. Doch vergl. Orel. 2149.

3) Die Gründe und Gegengründe setzt Eckhel l. l. p. 386 sqq. auseinander. Uebrigens hat man dem Constantinus gewidmete Inschriften mit Pont. Max. (Orel. 1080.), und Gratianus legt sich selbst in Aufschriften diesen Titel bei (Orel. 1118.), indem er denselben erst gegen Ende seiner Regierung förmlich aufgab. s. Clinton Fast. rom. Vol. II. p. 124.

4) Eckhel l. l. p. 325. cap. 1. De consulibus Caesaribus. Vergleiche oben §§. 45. u. 46.

5) Eckhel l. l. p. 329.

6) Sueton. Vitell. c. 11. Morcell. Stil. 1. p. 13.

7) Eckhel l. l. p. 391—449. cap. X. De tribunicia potestate, wo der Gegenstand nicht blos im Allgemeinen, sondern nach den einzelnen Kaisern, beides mit Rücksicht auf die Inschriften erörtert wird. Morcell. Stil. I. p. 12. 355.

8) Borghesi in den Annal. archeol. Vol. XVIII. 1846. p. 330.

9) Morcell. Stil. I. p. 357. Eckhel l. l. Vol. VI. p. 242. 247.

10) Eckhel l. l. Vol. VIII. p. 338. cap. II. De Proconsulibus Caesaribus. Morcell. Stil. I. p. 24.

11) Mazolen. Numismata Pisan. T. III. p. 162. führt als das früheste Beispiel eines Kaisertitels mit *Proconsul* das Fragment einer Inschrift von Caligula an. Grut. p. 188, 7. Allein diese verstümmelte Schrift ist zu unsicher, wie aus Orel. 468 erhellt. Daher lässt auch Marini A. A. p. 719. dieses Beispiel nicht gelten. Für Hadrian ist dieser Titel sichergestellt durch die Inschrift Del. 1393. Ein zweites Beispiel findet sich von L. Aelius Caesar. Grut. p. 252, 2. Andere Beispiele sind von L. Aurelius Verus Orel. 873. Commodus Ib. 863. Septimius Severus Del. 1209. und sonst oft; Caracalla Ib. 1359. Marini l. l. Alexander Sever. Orel. 959. Gordian Del. 1360. Maximian Orel. 963. Licinius Ib. 1072. Constantin Del. 1364.

12) Eckhel l. l. p. 339. führt den Titel Proconsul nur an auf Münzen von Diocletian, Maximian, Constantius Chlorus, Licinius und Constantin.

13) Dio Cass. LIII., 17. ὕπατοί τε γὰρ πλειστάκις γίγνονται (nämlich die Kaiser) καὶ ἀνθύπατοι ἀεὶ, ὁσάκις ἂν ἔξω τοῦ πωμηρίου ὦσιν. Septimius Severus Proconsul iterum auf einer spanischen, und daher nicbt ganz sichern Inschrift Orel. 908.; auf zwei andern von Eckhel l. l. p. 342. nicht näher angegebeuen Procos. III. Procos. V. Valerianus Procos. II. Murat. p. 253. (aus Malaga). Maximianus Procos. iterum. Eckhel l. l. p. 342.

14) Morcell. Stil. I. p. 25. p. 357. Eckhel l. l. Vol. VIII. p. 450. cap. XI. De nominibus *Patris* et *Matris* in Augustis.

15) Tacit. An. II., 87. Auf Inschriften kömmt dennoch dieses Prädicat vor, namentlich auf Dedicationsinschriften, wo, wie in ähnlichen Fällen auch bei unsern Titulaturen geschieht, über die urkundliche Richtigkeit und officielle Form hinausgegangen wird. So Grut. p. 166, 4.

16) Plin. Paneg. cap. 21. coll. Murator. p. 449, 6. Grut. p. 246, 4. Eckhel D. N. Vol. VI. p. 458.

17) Spartian. Hadrian. cap. 6. Patris patriae nomen delatum sibi statim et iterum postea distulit, quod hoc nomen Augustus sero meruisset. Vergl. dagegen Grut. p. 154, 6. 198, 1. 151, 3. (Delect. 1358.). Eckhel l. l. p. 516.

18) Eckhel D. N. Vol. VII. p. 70. 136.

19) Tacit. I., 14. Multa et in Augustam adulatio: alii parentem, alii matrem patriae appellandam. Obgleich Tiberius sich dagegen erklärte, geschah dieses doch ausserhalb Rom, wie Aufschriften auf Münzen beweisen. Eckhel D. N. VI. p. 154. *Genitrix orbis* heisst sie auf einer spanischen Inschrift bei Murat. p. 222, 4. (e schedis Farnesiis). Iulia Domna Mater castrorum et P. auf einer Inschrift bei Murator. pag. 1088, 2. (aber von Ligori); auf Münzen Mat. Sen. M. Patr. Eckhel l. l. VII. p. 196. Otaciliae matri castrorum, senatus ac patriae. Orel. 986.

20) Auf Münzen Eckel VIII. p. 452. Pro salute ... Iuliae (Domnae) Matris Augusti et castrorum, senatus et populi rom. Orel. 4945. Iuliae Aug. Matri Aug. N. et castrorum et senatus et patriae. (Auf dem kleinern Triumphbogen des Septim. Severus auf dem Forum boarium.) Del. 1210. und ebenso 1513.

21) Ueber Faustina Dio Cass. LXXI., 10. Marini A. A. p. 258. In Frick Commentatio De titulis matris castrorum (angeführt von Hefner in Oberbayer. Archiv VI. S. 186.) werden als mit diesem Titel versehen aufgezählt: Faustina, Iulia Domna, Iulia Mamaea, Iulia Maesa, Victorina, Magnia Urbica (Del. 1538.), wozu noch Otacilla Delect. 1378. und Etruscilla Orel. 994. hinzuzufügen sind. Ueber diesen Titel gibt noch weitere Nachweisungen Marini A. A. p. 702.

22) Morcell. Stil. I. p. 12. II. p. 16. 44., wo zugleich darauf aufmerksam gemacht wird, wie unpassend moderne Latinisten die Heiligen oder vornehme Verstorbene *Divi* nennen. Marini A. A. p. 385. und Visconti Mus. Pio Cl. T. VII. p. 113. Ed. Mediol., welche über die Zahl der consecrirten Kaiser und Kaiserinnen handeln. Eckhel D. N. VI. 125. VIII. 465—473. De numis consecratorum.

§. 72.

Nach den allgemeinen und von Anfang des Principates an gebrauchten Prädicaten des kaiserlichen Titels ist jetzt noch zu handeln über die von besiegten Völkern hergenommenen Beinamen der Kaiser, sowie von mehreren nicht so allgemeinen und in späterer Zeit aufgekommenen Prädicaten, als: *Dominus, Domus divina, Optimus Maximus, Optimus, Pius, Pius Felix, Sacratissimus Princeps, Invictus* und einigen andern dergleichen.

1) Wie in der alten republicanischen Zeit einzelne glückliche Feldherrn von den besiegten Völkern Beinamen erhielten, so wurden auch den Kaisern nach wirklichen oder angeblichen Siegen durch Beschluss des Senates oder Acclamation des Heeres ähnliche Beinamen zuerkannt.[1]) Diess geschah viel häufiger als zur Zeit der Republik und war, wie die Triumphe eine den Kaisern vorbehaltene Auszeichnung, von welcher alle Uebrige ausgeschlossen waren. Als Ausnahme hievon sind nur anzuführen der ältere Drusus, welchem der Senat nach seinem Tode den Beinamen *Germanicus* zuerkannte, und Gabinius Secundus, welchem Claudius den Beinamen *Chaucius* zu führen gestattete.[2]) Den Anfang hierin machte Tiberius mit dem Beinamen *Germanicus*, welchen nach ihm Caligula, Claudius wie ein erbliches cognomen führten und so viele andere Kaiser später annahmen. Andere Kaiser führen in ihren Titeln mehrere solcher Beinamen, wie Traianus *Germanicus, Dacicus, Parthicus;* M. Aurelius *Armeniacus, Parthicus, Medicus, Germanicus, Sarmaticus.* Später schien ein solches Epitheton für sich allein nicht hinreichend, man fügte *Maximus* bei; wie zuerst bei Marc Aurel der Beiname Parthicus Max. vorkommt, bei Aurelian jeder seiner Beinamen mit diesem Zusatz Germanic. Max., Gothic. Max., Parthic. Max. Nach Aurelianus kommen solche Beinamen von besiegten Völkern in den Kaisertiteln nicht leicht vor. Uebrigens kommen nicht von allen Völkern, über welche die kaiserlichen Heere Siege erfochten, solche Beinamen vor, namentlich nicht, wenn das Volk für zu gering oder zu wenig geachtet galt. So führte keiner der Flavier den Beinamen *Iudaicus*, und Aurelius hielt sich dagegen auf, als der Senat ihm den Beinamen *Carpicus* decretirte.[3])

2) *Dominus*[4]) (D. N. *dominus noster*, DD. NN. *domini nostri).* In der frühern Zeit der Republik war man gewöhnt, das Wort *dominus*, ausser dem juristischen Sinne von *Eigenthümer*, so ausschliesslich in dem Sinne von dem Herrn gegenüber dem Sklaven zu gebrauchen, dass es sonst von keinem andern gesellschaftlichen Verhältnisse, auch nicht bei der grössten Ergebenheit und Unterwürfigkeit, wie von Kindern im Verhältniss zu ihren Eltern, gebraucht wurde. Aber schon zur Zeit Seneca's gebrauchten die Römer dasselbe in der Umgangssprache in dem Falle, wenn sie einen anständigen Mann nicht mit seinem Namen anreden konnten, so wie es bei uns geschieht.[5]) Augustus, Tiberius verbaten sich ausdrücklich

und mit fast übertriebener Affectation diese Anrede und Benennung; Caligula wird als der erste Kaiser genannt, welcher sich so anreden liess. Domitianus liess sich *Dominus* und *Deus* nennen, und in den Briefen des Plinius an Traian finden wir die Anrede mit *Dominus* gewöhnlich. Unter den erhaltenen, hinsichtlich der Echtheit sichern epigraphischen Denkmälern wird das Prädicat *Dominus* zuerst von Domitianus gefunden;[6]) kommt von Hadrian an in einzelnen Beispielen vor, jedoch nicht auf officiellen, von Behörden ausgegangenen Actenstücken, sondern in Dedicationsinschriften und auf Töpferwaaren (Delect. 1868.), und tritt von Septimius Severus an in diesem Gebrauche etwas mehr hervor. Alexander Severus verbat sich zwar ausdrücklich das Prädicat *Dominus;* aber es fehlt dennoch nicht an Dedicationsinschriften, worin es ihm beigelegt wird.[7]) In Aufschriften an öffentlichen Werken als ein Prädicat des kaiserlichen Titels neben Imperator erscheint es unter Diocletian (Orel. 1052.), auf römischen Münzen unter Aurelian, auf griechischen Münzen Κύριος schon unter Antoninus Pius. Von den nächsten Nachfolgern des Constantinus an wird es noch häufiger so gebraucht, und verdrängt auf vielen Münzen und Inschriften das Prädicat *Imperator.* In dieser spätern Zeit wurde dieses Prädicat noch durch Zusätze gesteigert, wie *Dominus rerum humanarum* (Valentinianus II.) Or. 1146.; *Dominus totius orbis* (Iulianus) Ib. 1109., und obgleich in einer zweifelhaften Inschrift *Dominus orbis et pacis* (Florianus) Orel. 1036.

3) *Domus divina*[8]) (D. D. DOM. DIV.). Für die regierende Dynastie, das kaiserliche Haus, war die gebräuchliche Bezeichnung: *Domus Augusta*, wofür später *Domus divina* gesetzt wurde. Den Anfang dieser neuen Formeln findet man unter den uns erhaltenen epigraphischen Denkmälern auf Inschriften unter Commodus oder kurz vorher. (Grut. p. 30, 2.) Andere Formeln dafür gleichfalls aus dieser spätern Zeit sind: Domus aeterna, caelestis, sacra.[9]) Prädicate mit der Bedeutung des Göttlichen werden auch noch in anderer Weise den Kaisern beigelegt, was, obgleich ein Ausfluss übertriebener Schmeichelei, doch nach den volksmässigen Begriffen nicht so fern lag. Bekanntlich erwies man Augustus göttliche Ehren, was er aber nur in den Provinzen geschehen liess. Bei Caligula zeigte sich der Anspruch auf göttliche Verehrung bis zum Wahnsinn (Sueton. Calig. c. 22.), und Domitian liess seine Procuratoren sich der Formel in ihren Schreiben bedienen: Dominus et Deus noster hoc fieri iubet (Sueton. Domit. c. 13.). Auf epigraphischen Denkmälern und auf Münzen treten göttliche Prädicate für einzelne Kaiser jedoch erst später hervor, und *Divinus* als Prädicat dem noch lebenden Kaiser Claudius auf einem neu aufgefundenen Bruchstücke der Acten der Arvalischen Bruderschaft beigelegt, ist für jene Zeit eine vereinzelte Erscheinung.[10]) Sonst gehört noch hierher die Formel *numini maiestatique* (principis) *devotus* (siehe oben S. 208.), Commodus als Hercules Romanus (Orel. 886.), Aurelianus und Carus

mit dem Prädicate *Deus* auf Münzen, und das Prädicat *Divus* nach Constantinus von lebenden, selbst christlichen Kaisern.[11]

4) *Optimus Maximus.* Diesen hohen Namen, welchen die Römer sonst nur von dem höchsten Gotte zu hören gewohnt waren, legte sich zuerst Caligula bei.[12] Darauf wird Traianus auf Dedicationsinschriften optimus maximusque Princeps genannt (Or. 795.), desgleichen Hadrianus, Antoninus Pius und viele unter den folgenden Kaisern. Das Prädicat *Optimus* erhielt Traianus von dem Senate 852 u. c. als cognomen beigelegt; aber auf Münzen und Inschriften findet man davon erst seit 858 u. c. Gebrauch gemacht, und zwar mehrere Jahre hindurch in der Form *Optimus Princeps*, erst seit 867 u. c. während seiner Tribun. pot. XVIII. wird er auf Denkmälern genannt: Traianus Optimus Aug., so dass Optimus jetzt erst als ein wirkliches cognomen erscheint, welches darum auch wenigstens im Anfang seiner Regierung, wenn auch nur kurze Zeit lang, der von ihm adoptirte Hadrianus mit dem Namen Traianus führte.[13] *Pius,*[14] ein schon in der republikanischen Zeit vorkommendes cognomen (*Q. Caecilius Metellus Pius, Sex. Pompeius Pius* u. A.) führte unter den Kaisern zuerst Antoninus; derselbe Name wurde dem Commodus während seiner Tribun. pot. VIII. (183 p. Chr.) vom Senate beigelegt. Auch Septimius Severus und seine Söhne führten ihn und einige andere. Den Beinamen *Felix* (FEL.) allein liess sich zuerst Commodus beilegen seit seiner Trib. pot. X. (185 p. Chr.); im Superlativ Fortissimus, Felicissimus in dem Titel des Septimius Severus. Del. 1209. 1210. Häufiger als jeder der beiden Beinamen *Pius* und *Felix* für sich ist ihre Verbindung (P. F.), welche zuerst Caracalla annahm und welche besonders von Elagabalus an in dem kaiserlichen Titel fast ständig geworden ist. *Sacratissimus Princeps* wird auf Inschriften zuerst Traianus genannt und Hadrianus (Orel. 134. 202.); in der spätern Zeit in den Rechtsquellen ein häufig vorkommendes Prädicat.[15] *Invictus* kommt als Prädicat in Dedicationsinschriften bei Antoninus vor (Orel. 932. Grut. p. 152, 4.), bei Septimius Severus auf Münzen und von jetzt an häufig, noch häufiger aber der Superlativ *Invictissimus,* sowie überhaupt mit der sinkenden Kraft des Reiches die Prädicate der Siege und Triumphe in dem kaiserlichen Titel sich mehrten und steigerten: *Valentinianus Pius Felix Maximus Victor ac Triumfator semper Aug.* Del. 1222. *Victores maximi et perennes* (Valentinianus, Valens, Gratianus). Grut. p. 160, 6. *Victoriis triumphisque magnifico* (Valentiniano). Ib. 285, 6. *Victoriosissimi principes* (Honorius et Theodosius). Ib. 170, 5. und dergleichen. Ausserdem wurden in dieser spätern Zeit in dem kaiserlichen Titel, vornehmlich in Dedicationsschriften, die glänzendsten und überschwenglichsten Prädicate gehäuft, s. Delect. 1364. 1365., wovon der hier vorkommende Ausdruck *bono rei publicae natus* sehr häufig gebraucht wird. *Restitutori orbis* (Aureliano). Orel. 1030. *Domino orbis et pacis* (Floriano). Ib. 1036. *Invictissimo Caesari Piissimo Principi Clementissimo Imperatori* (Caro). Ib. 1041.

Beatissimo ac supra omnes retro Principes Piissimo (Constantino). Grut. 283, 11. *Fortissimo ac Felicissimo Principi* (Caracallae). Ib. 157, 1. *Indulgentissimo Domino* (Pertinaci). Ibid. 264, 4. und dergleichen.[16])

1) Ueber solche Beinamen s. Morcell. Stil. I. p. 356. Zur Kenntniss und Kritik derselben ist das sicherste Hilfsmittel auch hier die Vergleichung der Münzen. Die dort vorkommenden Epitheta sind bei Eckhel D. N. für jeden Kaiser unter der Rubrik Nomina ac Tituli und zusammengestellt. T. VIII. p. 453. Eine Zusammenstellung aller solcher Beinamen von Kaisern gibt Cardinali Di un frammento de' fasti, am Schlusse.

2) Sueton. Claud. cap. 24. Marini A. A. p. 88.

3) Vopisc. Aurelian. c. 30. Pacato igitur Oriente, in Europam Aurelianus rediit victor atque illic Carporum copias afflixit; et cum illum *Carpicum* senatus absentem vocasset, mandasse illico fertur: Superest, Patres conscripti, ut me etiam *Carpisculum* vocetis (*carpisculum* enim genus calciamenti esse satis notum est) quod cognomen deforme videbatur, cum et *Gothicus* et *Sarmaticus* et *Armeniacus* et *Parthicus* et *Adiabenicus* diceretur.

4) Morcell. Stil. I. p. 47. Marini A. A. p. 508. 688. Eckhel D. N. VIII. cap. VI. De titulis *Dominus noster* et Βασιλεὺς Augustis Caesaribusque dato.

5) Cic. Epist. ad Brut. 17. Dominum ne parentem quidem maiores nostri voluerunt esse. Seneca Epist. III. Obvios, si nomen non succurrit, dominos salutamus. s. Lips. Excurs. ad Tacit. Ann. II., 87.

6) Bei Grut. p. 58, 1. findet sich zwar schon in einer Dedicationsinschrift für Augustus D. N., aber sie trägt auch im Uebrigen Zeichen der Unechtheit. Eckhel l. l. p. 365. Domitianus wird Dominus genannt auf dem Grabstein eines Sklaven (Olympus Domini Domitiani Aug. serv. vern. Fabret. p. 65, 9.) und auf irdnen Lampen bei Passeri.

7) Lamprid. Alex. Sever. c. 4. Dominum se appellari vetuit. Mehrere Inschriften, auf denen dieses dennoch geschieht, s. bei Marini A. A. p. 688., wogegen Maffei Ar. crit. lap. p. 315. und Andere irrthümlich den Gebrauch dieses Prädicates der Zeit des Alexander Severus absprechen.

8) Marini A. A. p. 647. 831. Ueber die Formel: In honorem domus divinae s. oben §. 49. S. 147.

9) Marini l. l. p. 647.

10) Bulletin. archeolog. 1842. p. 177.

11) Eckhel l. l. p. 456—449. De consecratione vivorum. Auf einer Inschrift von Benevent: *Divo Valenti*. Morc. l. l. II. p. 44.

12) Sueton. Caligul. c. 22. Compluribus cognominibus assumtis ... *Pius* et *Castrorum Filius* et *Pater exercituum* et *Optimus Maximus Caesar* vocabatur. Ueber das Prädicat Optimus Maximus s. Marini A. A. p. 359., wo die Beweisstellen zu dem im Texte Gesagten sind.

13) Ueber den Titel *Optimus* des Traianus s. Eckhel D. N. VI. p. 448. 458. Borghesi in Annal. archeol. 1846. p. 328.

14) Eckhel D. N. VIII. p. 458. De nominibus *Pius* et *Felix*. Morcell. Stil. I., 319.

15) Marini A. A. p. 21. not. 36. Eckhel l. l. p. 191. Eine Inschrift bei Gudius p. 127, 2., welche dieses Prädicat schon dem Kaiser Claudius beilegt, ist unecht.

16) Vergl. Grut. Ind. p. LVIII. Cap. XIII. Imperatorum Epitheta.

§. 73.

II. *Von den Würden, Aemtern, Diensten des Cultus.*[1]) Um einen Rahmen für die hier zu gebende Nomenclatur zu gewinnen, haben wir hier folgende kurze Bemerkungen vorauszuschicken. Religion und Cultus waren bei den Römern durch die sacra publica,

gentilicia, familiarum, singulorum mit allen Theilen des Staats- und Privatlebens verbunden. Ausserdem, dass viele sacra der zuletzt genannten Kategorien der Besorgung der einzelnen Familien und Individuen neben ihrem übrigen Lebensberuf und ihren übrigen Verrichtungen oblag, so gab es eine überaus grosse Zahl von Personen, welche zu dem Zwecke des öffentlichen Cultus eigens angestellt und verwendet wurden, eine sehr zahlreiche, vielgegliederte, mit fest bestimmten Geschäftskreisen, Befugnissen, Rechten und Vortheilen versehene Staats-Hierarchie, und ausserdem noch viele Personen, welche, ohne dieser Staats-Hierarchie anzugehören, in diesem Kreise ihren Lebensberuf und ihren Privaterwerb hatten. Da die Römer in Allem, was sich auf den Cultus bezog, im Allgemeinen sehr conservativ gestimmt waren; da weder Regierungswillkür, noch Einflüsse der Literatur des Tages in diesem Gebiete abändernd einwirkten: so blieben diese Formen und Einrichtungen des Cultus bis in die späteste Zeit. Alle mit dem Cultus in den verschiedenen vielfältigen Unterabtheilungen dieses Kreises beschäftigten Individuen, Männer und Frauen, lassen sich unter folgende drei Rubriken bringen: 1) die Priesterschaft (sacerdotes, sacerdotia im weitesten Sinne des Wortes); 2) die Bruderschaften (sodalitates, collegia sacra); 3) subalterne Diener (ministri sacrorum). Es kann hier nicht eine vollständige Aufzählung aller hierher gehörigen Würden, Aemter und Dienstleistungen, noch weniger eine Darstellung der Organisation des öffentlichen Cultus gegeben werden. Indem wir auf die entsprechenden Theile der römischen Alterthumskunde und deren Literatur verweisen,[2]) aus welchen die Epigraphik die Hilfsmittel zur Erklärung der epigraphischen Denkmäler schöpft, jedoch so, dass sie umgekehrt auch wieder selbst jenen Theilen der Alterthumskunde eine ihrer wichtigsten Quellen eröffnet, werden wir vorzugsweise dasjenige hervorheben, was in epigraphischer Beziehung von besonderm Interesse ist und von dem übrigen Stoffe nur so viel aufnehmen als zu einer zusammenhängenden Uebersicht nöthig ist.

1. Die Priesterschaft. Die verschiedenen Classen der Priesterschaft lassen sich eintheilen in: a) solche, welche die Beaufsichtigung und Leitung des Cultus, die Bewahrung und Auslegung der Lehre im Ganzen oder in einzelnen Beziehungen, das geistliche Recht im Ganzen oder in einzelnen Beziehungen zu verwalten hatten *(Pontifices, Augures, Quindecimviri sacris faciundis, Septemviri Epulones, Fetiales)*; b) in solche, welchen die Opfer und übrigen Verrichtungen des Cultus oblagen. *(Rex sacrorum, Sacerdotes, Flamines* und eine Anzahl von Priestern mit besondern Benennungen, *Salii, Luperci* und ähnliche). Wir werden im Folgenden die Nommenclatur dieser beiden Classen mit vorzugsweiser Berücksichtigung ihres epigraphischen Vorkommens geben.

1) Zaccaria Istituz. p. 40. stellt Benennungen von Priesterämtern zusammen, welche man nur aus Inschriften kennt: die auf Inschriften am häufigsten vorkommenden Sacerdotia bei Morcell. Stil. III. p. 63. seqq. woselbst auch eine

Vergleichung der entsprechenden Priesterwürden und Kirchenämter der römisch-katholischen Kirche gegeben wird; Collegia et Sodalitates p. 68sqq. Aus den grössern Sammlungen gehört hierher Grut. p. 303—342. Sacerdotum, Magistratuumque ac Ministrorum sacrorum, Ludionumque. Ind. Cap. III. p. VII. Murator. Class. III. Tom. I. p. 151—218. Pontifices, Sacerdotes, aliique sacrorum Ministri. Ind. class. III. p. 2144. Donat. Supplem. Class. III. Pontifices etc. Tom. I. p. 71—95. Orell. Cap. V. Vol. I. p. 368—429. Religiones et Caerimoniae; und Cap. VI. Ludi; res scenica, cet. T. I. p. 441sqq. Vgl. Delect. Cap. III. §. 6. n. 789—890 und Cap. II. §. 1. n. 361—391.

2) Wir beschränken uns darauf, aus der einschlägigen umfangreichen Literatur hier nur anzuführen Guther. De veteri iure pontificio Libb. IV. besonders Lib. I. und II. in Graev. Thes. Tom. V. Hartung Religion der Römer S. 109. 156. 209. Pauly's Real-Encyclopädie d. Altherthumswissenschaft s. v. *Sacra, Pontifex, Sacerdos* und den andern Benennungen der einzeln Würden, Aemter und Dienstleistungen im Kreise des Cultus, in welchen Artikeln man gute übersichtliche Darstellungen, auch mit Berücksichtigung der Inschriften, und zahlreiche bibliographische Nachweisungen findet

§. 74.

a.

P o n t i f i c e s. (Orel. 2144sqq.) Das Collegium der Pontifices (Del. 1408) zu Rom; an der Spitze der Pontifex Maximus; in der Kaiserzeit, wahrscheinlich seit Traian, mit einem Stellvertreter und Gehülfen (gleichsam Generalvicar), dem Promagister. Borghesi im Bullet. archeolog. 1842. p. 143. Die Mitglieder des Collegiums: Pontifices minores (P. minor publicorum P. R. sacrorum. Del. 1794. p. 372.), die jüngern Mitglieder; Pontifices maiores (Del. 1850) nach Borghesi erst seit dem III. Jahrhundert so genannt; nach der frühern Ansicht der Gelehrten aus patricischen Geschlechtern, die Pont. minores aus plebeischen. Bullet. archeol. 1842 p. 140. — Pontifex Vestalis maior Del. 116 und Pontifices Vestae. Ib. 78. nach Borghesi l. l. identisch mit Pontifices maiores. Das colleg. pontificum hatte seine eigne Kasse (Lade, arca pontificum) Del. 1800. 1802. Arka P. P. Rom. *pontificum romanorum* Orel. 2145. Nach Furlanetto Lap. Pat. LXXV. p. 68. auch aerarium, und der Kassenverwalter: Curator aerarii Pontifex genannt: In den Municipalstädten Pontifices mehrere zusammengenannt in collegialem Verbande, wie es scheint, Del. 1473. 389. und nach dem Cultus einzelner Gottheiten genannt: Pontifex Vulcani zu Ostia Del. 338. — Caesaris Ib. 1469. — Flavialis 1501. — domus augustae Orel. 2158 — Solis. Ib. 60 u. A. Auch in Municipalstädten kommt ein Pontifex max. vor; so zu Vibo. Bullet. archeol. 1846. p. 73. Orelli ist demnach n. 2148. 2149 im Irrthum. Pontifex Laurentinorum ornatus Grut. 403, 5. (Orel. 2156) hält Zumpt Lavin. p. 36. für verdächtig, weil sonst immer Pontifex Laurens gesagt wird und ornatus, exornatus (occabo et corona) wohl vom sacerdos aber nicht vom Pontifex vorkommt.

A u g u r e s. (Orel. 2284sqq.). Lebenslängliche Würde des Augurates. Collegium der Auguren zu Rom Del. 1393. Augur publicus populi romani Quiritium Ib. 116. 1616. unter einem Magister collegii. Der Sitz des Collegiums, auf dem Mons Palatinus: die Mitglieder scheinen wie die Pontifices gleichfalls maiores und minores gewesen zu seyn. Augur min. Palatin. Orel. 2285. Ebenso gab es Augures in den Municipalstädten Borghesi in Giornal Arcad. Tom. III. p. 61. von dem Gemeinderath ernannt Augur ex decurionum decreto creatus. Orel. 2287. Auf einem Verzeichnisse von Auguren von Aquileia werden unter denselben drei weibliche Namen aufgeführt. Orel. 2290.

H a r u s p i c e s. (Orel. 2291sqq.) Arispex Orel. 2294 und sonst; Harispex Del. 812. Zu Rom Ordo Haruspicum LX publicus Orel. 2293 und Haruspex Primus de LX. Ib. 2292. Haruspices Imperatoris, bei welchen Adiutores Del. 813. Desgleichen Haruspices publici in den Municipalstädten von dem Gemeinwesen aufgestellte Haruspices Del. 812. 1610. Private, gewerbsmässige Haruspices. Orel. 2301. Haruspex Fulguriator. 2302. Arispex Extispicus, Sacerdos privatus.

Quindecim viri sacris faciundis.' (Orel. 2261 sqq.) XV. S. F. auch Quindecimviri ohne Beisatz Del. 370. 377, im Singular Quindecimvir oder auch Quindecimvirum sc. unus; nach Orelli 2261, auf Inschriften nur ersteres; in Denkmälern der spätern Zeit auch die Schreibung Quindecemvir. Grut. 433, 4. Collegium derselben mit Magister und Promagister. Dass ihr Wirkungskreis, ausser der Bewahrung und Auslegung der sibyllinischen Bücher, Antheil am Kirchenregiment hatte, geht aus einem Rescripte des Collegiums Del. 380 hervor. Sie haben gleich den Pontifices das Prädicat Clarrissimi viri. Marini A. A. p. 609. In der frühern Zeit X viri Sac. fac. Del. 1936. Von diesen XV viri zu unterscheiden die XV viri oder Sacerdotes quindecim virales der Cybele. Orel. 2263. Del. 371.

Septemviri Epulones s. Epulonum (Orel. 2258 sqq.) Letztere Form (mit *Epulonum*) wird von Eichstadt zu Ruhnken. Praelect. p. 13. als auf Missverständniss beruhend bestritten; aber auf einer Inschrift bei Marini A. A. p. 755. ausgeschrieben: *Septemviro Epulonum* und Orel. 773.

Fetiales (Orel. 2272 sqq. und das. Hagenbuch.) mit dieser Schreibung auf den besten und zuverlässigsten Inschriften, so das *Feciales* nur auf fehlerhaften Abschriften zu beruhen scheint. Ob auch Pontifex Fetialis statt des einfachen Fetialis vorkomme, ist zweifelhaft, da Pontifex in diesen Stellen auch getrennt genommen werden kann. Orel. 2275. Der Vorsteher des Collegiums: Pater Patratus. Ueber den Pater Patratus populi Laurentis. s. Zumpt De Lavin. et Laurent. Lavinat. p. 12.

b.

Sacerdotes. Die allgemeinste Bezeichnung für die mit der Ausübung der liturgischen Verrichtungen beschäftigten Priester. Wo mehrere zu dem Cultus desselben göttlichen Wesens beisammen waren, bildeten sie ein Collegium (Nero, Domitian kommen vor als Sacerdos omnium collegiorum Orel. 764. Marini A. A. p. 153.) auch sacerdotium genannt: sacerdotium Titialium Flavialium Del. 651. Man unterscheidet Priester und Priesterinnen von Staats- oder Gemeindewegen angestellt und unterhalten, sacerdotes publici, publicae (Del. 1663. 1666) und solche, welche ohne einen dieser Character waren. Zahlreichere Priestercollegien waren in Unterabtheilungen eingetheilt (Sacerdotum Bidentalium decuriae. Del. 200) und sie waren nach der Rangordnung verschieden. Sacerdos maximus Apollinis. Orel. 2626. maxima Matris Deum 76. 2319. perpetuus Deae Isidis 3716. Sacerdos primus, Sacerdos secundo loco. 2166. 2329; so wie durch besondere Auszeichnungen: Sacerdos coronatus Orel. 2170. ornatus, exornatus. Ib. 2172. vittatus 2168. capulati Orel. 2173. Die grosse Menge und Mannigfaltigkeit der Priester und Priesterinnen war unterschieden entweder 1) nach dem göttlichen Wesen für deren Dienst sie bestimmt waren, oder 2) nach dem Orte und nach Personen, wo und für welche sie aufgestellt waren oder endlich 3) nach ihren Verrichtungen. In der ersten Beziehung führten sie entweder eigne Namen (Salii, Luperci u. dergl., wovon unten mehrere aufgezählt werden sollen), oder der Name des Gottes wird der allgemeinen Bezeichnung Sacerdos zur nähern Bestimmung beigefügt. Aus einer grossen Zahl der letztern führena wir beispielsweise von Priestern an: Sacerdos Aesculapii Del. 79. 94. Genii coloniae 1612. Herculis 115. Iovis Tonantis 794. Isidis 376. Solis. 65. Deorum omnium Orel. 1238 (obgleich die Lesung nicht sicher ist) u. s. w.; von Priesterinnen: Minervae (eine Priesterin neun Jahre alt) Del. 800. Cereris 552. Veneris Felicis 1762. Zu den Priestern und Priesterinnen der vielen National- und Localgottheiten kamen in der Kaiserzeit noch diejenigen der vergötterten Kaiser und Kaiserinnen (Divorum, Divarum) und die des kaiserlichen Hauses: dahin gehören: Sacerdos Romae et Augusti Del. 1479. divae Augustae 1665. divae Faustinae 1306. 4670. Flavialis et Titialis 1638. 651. Sacerdos Augustalis Orel. 618. arae Aug. Ib. 2167. Augusti 4031. Solis Alagabali Ib. 2161. u. a. Ausserdem: Sacerdotes domus Augustae, Sacerdotes D. N. (domini nostri), Ordo Sacerdotum domus Augustae Palatinae. Marini A. A. p. 579. Ueber die Augustales s. unten bei den Collegia sacra. Nach den Personen, Corporationen, Localitäten, welchen sie angehörten sind, z. B. benannt: Sacerdos iuvenum Del. 793. 796. Lanuvinorum Orel. 3794. Tusciae et Umbriae. 3866. III. lucorum Ib. 97.

III. provinciarum Galliarum 184. u. a. Besonders bemerkenswerth sind unter den nach einer Localität benannten Priestern die Sacerdotes Laurentes Lavinates (Orel. 2174. A. W. Zumpt De Lavinio et Laurentib. Lavinatib.) L. L. ursprünglich Bürger von Lavinium, welche zugleich alle eine Priesterschaft der dortigen uralten lateinischen Heiligthümer bildeten, dann aber, wahrscheinlich seit Antoninus, eine auch an Auswärtige verliehene priesterliche Würde Zumpt p. 32. Es werden genannt Laurentes Lavinates ohne Beisatz, meistens in Verbindung mit dem Ritterstande und Municipalämtern; zur nähern Bezeichnung sacerdos Laurens Lavinas, Pontifex L. L., Augur L. L. Lupercus L. L. Dagegen ist Flamen L. L. unsicher Zumpt p. 33—35. Ein ähnliches Verhältniss scheint für die Sacerdotes Caeninenses, nach der Stadt Caenina in Latium benannt, zu gelten. Orel. 2180. 2181. Nach ihren Verrichtungen benannt sind: Sacerdos confareationum et diffareationum Orel. 2648. Bidentales. Del. 200. Das Wort Sacerdos kommt auch obgleich selten als cognomen vor: C. Iulius Sacerdos. Grut. 442, 1. Sacerdotalis vir, Sacerdotalis ein gewesener öffentlicher Priester eines Bezirkes, einer Provinz Orel. 1108. auch die Form Sacerdotialis. s. Furlanetto bei Forcellin. Lex. s. v. Von gleicher, jedenfalls verwandter Bedeutung mit Sacerdos kommen noch vor die Bezeichnungen: Antistes (Silvani. Orell. 2201. Antistes Iovis perpetuus in einer poetischen Inschrift Grut. 43, 7. Morcell. Stil. I. p. 443 für Flamen Dialis), und Praetor prim. sacris Volk. facin. Orel. 2204. und secundus Orel. 2166. zu Ostia; nach Zumpt Lavin. p. 27. auch zu Lavinium.

Praesul bezeichnet nicht im Allgemeinen eine höhere Priesterwürde, sondern immer nur den Präsul der Salier. Zumpt l. l. p. 20. Morcell. Stil. II. p. 276.

Rex sacrorum mit seiner Frau, der Regina sacrorum, welche gleichfalls priesterlichen Charakter hatte (De . 791. 792. Orel. 2278 sqq.) lebenslänglich, vom höchsten Range unter den Priestern nach dem Pontifex max. In der Kaiserzeit dauerte der Name fort, jedoch war das Amt von geringerer Würde, auch bekleiden die Inhaber, was in älterer Zeit nicht gestattet war, daneben weltliche Aemter; überdiess finden sich Reges sacrorum ausserhalb Rom.

Flamines, Flaminicae. (Orel. 2207—2232) bei Grut. 227, 6. *Filamen.* Auch hier wie bei den Pontifices die Eintheilung in Maiores Flamines, die ursprünglichen, nur aus den Patriciern wählbare, und Minores. (Fest. s. v. Maiores Flamines p. 202. Ed. Lindenmann); doch kommen auf Inschriften jene Bezeichnungen, *maior, minor,* nicht vor. Zu den erstern gehörten der Flamen Dialis, Martialis, Quirinalis; zu den letztern alle übrigen, deren Zahl überaus gross und mannigfaltig. Ein Flamen Dialis kommt auch ausserhalb Rom, zu Lavinium vor. Zumpt Lavin. p. 17. Ausser vielen Gottheiten hatten auch die vergötterten Kaiser ihre Flamines (Marini A. A. p. 386 Orel. 2216 seqq.) und zwar für alle zusammen, Fl. Divorum omnium. Orel. 2223. Augustorum Grut. 29, 12. domus Augustae Grut. 101, 3. für einzelne Dynastien Fl. Flavialis. Or. 2220. Ulpialis 3135. und für einzelne Kaiser Flamen Romae et Augusti Del. 1612. Augustalis. 1919. Marini A. A. p. 706. noch bei Lebzeiten des Augustus; ferner divi Augusti 1567. divi Titi 1633 u. s. w. Man nahm in den Municipalstädten zu diesen Würden nur Solche, welche schon Municipalämter bekleidet hatten Annal. archeol. 1839. p. 52. Flamen allein ohne näher bestimmenden Zusatz findet sich in den Fällen, wo nur einerlei Flaminat an einem Orte war, oder sonst keine Ungewissheit darüber entstehen konnte. Morcell. Stil. I. p. 228. Die Flamines waren nach Marinis Ansicht, in der Regel lebenslänglich; doch kommt auch mit ausdrücklich beigefügtem Prädicat Flamines perpetui vor. Delect. 1323. divi Hadriani. 1624. und Flaminica perpetua domus Aug. Grut. 101, 3. Der Flamen der Arvalischen Brüder, dagegen, welcher dem Range nach auf den Magister und Promagister des Collegiums folgte, und dem ein Proflamen beigegeben war, wurde jährlich neu gewählt. Marini A. A. p. 67. 172. 395; doch kommt auf dem Fragment einer spanischen Inschrift auch sonst vor Flamen bis. Grut. 325, 17. und auf einer andern Flamen II. Ib. 489, 10. Nach Morcelli Stil. I. p. 109. ist diese Verschiedenheit so zu erklären: zu Rom waren die Flamines in der Regel alle

perpetui, in den Municipalstädten gab es perpetui und temporarii. Auch die perpetui konnten wegen Vergehen oder aus Gründen der Religion abgesetzt werden. Valer. Max. I., 1, 4. In einem Verzeichnisse von Flamines Orel. 2207, daher ein Flamen exauguratus. Die Flamines und Flaminicae werden zuweilen nicht nach Gottheiten, sondern nach der Localität, nach der Landschaft, in der sie fungirten, bezeichnet: Flamen Hispaniae citerioris Del. 806. coloniae Orel. 2156. Laurentinus 4552. sacrorum publicorum municipalium 2158. Flaminica Mutinensis Delect. 807. provinciae Lusitaniae Orel. 2226. Die Flamines Quinquennales, welche auf ein paar Inschriften vorkommen, sind sehr zweifelhaft. Orel. 2215. Statt Flaminica in einer Inschrift bei Grut. 459, 9. Flamina Aug. und auf einer andern Ib. 1023, 6. Flamen. Das Prädicat Flaminalis, Flaminales viri von gewesenen Flamines Orel. 3932. 155.

Curiones die geistlichen Vorsteher, Priester einer jeden der dreissig patricischen Curien, erscheinen auf Inschriften äusserst selten. Orel. 732. 2258; nach Morcell. Stil. II. p. 66. ein passenderes altlateinisches Wort für „Pfarrer" als Parochus. Sie standen unter einem gemeinsamen Vorsteher, Curio Maximus, welcher auf Inschriften nicht vorkommt. Bei Grut. 305, 4. auf einer Inschrift aus Rom ein Freigelassener ex quatuor decuriis Curio minor.

Vestales. Die Benennung: V. V. *virgo Vestalis*; Sacerdos Vestalis, welches zwar bei Gell. X., 15. vorkommt, kommt auf Inschriften nicht vor, mit Ausnahme einer Orel. 2241, deren Echtheit zweifelhaft ist. Ihre Vorsteherin: V. V. maxima. Orel. 2233. 2356. und sonst. Ausser zu Rom gab es Vestalinnen mit gleicher Organisation auch zu Alba und Tibur. Orel. 2239. 2240. Als eine mit dem Orden in Verbindung stehende Bruderschaft oder als eine Art Ministranten denkt man sich die einmal genannten Virginum Vestalium Antescolarii. Orel. 1175.

Salii (Orel. 2242.) auch Salii Martiales genannt Orel. 2246; zu Rom in zwei Collegien getheilt, von ungleichem Range (wie Pontifices, Augures maiores, minores), nämlich die älteren, geehrteren Salii Palatini Del. 78. Orel. 2242. und die dem Range nach niedereren Salii Collini Orel. 560. 2245. Del. 1636. auch Agonales, Agonii Agonenses genannt. Fest. s. v. *Agonius*; sehr häufig Salius ohne nähern Beisatz. Die Beamten des Collegiums: Magister, Praesul, Vates. Capitolin. Marc. Aurel. cap. 4. Marini A. A. p. 54. p. 111. Die Mansiones Saliorum, worin sie bei den Umzügen an den Festtagen übernachteten, werden auf Inschriften angeführt Delect. 78. Ausserhalb Rom gab es Salier Collegien auch in andern Städten, zu Tusculum, Tibur Orel. 2249. Alba Longa 2247 und anderwärts. Salius gratuitus Orel. 2250. einer, welcher taxfrei, ohne Beitrag aufgenommen worden war.

Arvales, Fratres Arvales (Orel. 2265. Del. 383.) ein Priestercollegium, bei den Schriftstellern nicht viel genannt, weil man sie häufig mit den Saliern verwechselte oder darunter begriff (Marini A. A. p. 597.), aber durch die auf Steintafeln erhaltenen bedeutenden Reste ihrer Acten und das Werk von Marini in epigraphischer Beziehung besonders wichtig. Ihre Beamten: Magister, Promagister, Flamen. Einen Auszug aus den Acten gibt Forcellini Lex. s. v. *Arvales.*

Luperci. (Fabret. p. 457 sqq. Orel. 2251—2257). Von dieser uralten Priesterschaft waren zu Rom, wie bei den Saliern, zwei auch auf Inschriften vorkommenden Collegien: Luperci Quinctiliani Orel. 2253. (Lup. Quinct. vetus) und Fabiani Or. 2254, zu welchen zu Ehren des Iul. Caesar noch ein drittes Collegium Lup. Iulii oder Iuliani errichtet wurde. Das Priesterthum war nicht ständig, da Lup. iterum, ter auf Inschriften vorkommen. Ausser Rom gab es noch in mehreren andern italischen Städten Luperci. Lupercus ist auch, obgleich ein selten vorkommendes, cognomen. Orel. 2257.

In den fremdländischen, in späterer Zeit eingeführten Culten, gab es vielerlei andre Benennungen der Priester und Theilnehmer, nämlich bei dem Cultus der Isis, der Cybele, des Mithras, der Bacchischen Mysterien, (Orel. 2305. bis 2363.) Zu solchen Benennungen gehören:

Ierofanta Profeta Isidis. Or. 2305. Mater sacrorum. 2313. Fanaticus ab Isis. 2316. für die Affiliirten überhaupt: Isiacus 2306. oder gewöhnlich Sacrorum (sc. sodalis) 2308. Sacrorum Romanensium. 2314.

Archigallus Matris Deum Magnae Ideae. Del. 845. XV. viri verschieden von den oben erwähnten altrömischen Orel. 2322, welche besonders bei den seit Antoninus vorkommenden Taurobolien beschäftigt waren. Religiosus a Matre Magna capillatus. Del. 844.

Bei dem Mithrasdienste: Pater Patrum (P. P.) Orel. 2343. Pater Del. 1930. Archibucolus (ARCB.) Orel. 2352 genannt in Verbindung mit den Einweihungsgraden und Opfern der Persica, Leontica u. a., womit vielfach der Cultus der Mater Deum und namentlich die Taurobolien vereinigt wurden. Orel. 2356. Hieroceryx. Del. 1930.

Den bacchischen Mysterien gehört an: Daducus Spirarches Or. 2358. Spira Benennung der Eingeweihten 2360. Mysta 2362. Sacrata deo Baccho 2361.

§. 75.

2. Ausser den Priestern und Priesterschaften (collegia sacerdotum) gab es innerhalb des Kreises des Cultus auch noch andre ständige Vereine, Corporationen, aus Laien oder aus Laien und Priestern bestehend, sodalitates,[1]) (collegia s. sodalicia sacra), ganz ähnlich den geistlichen Bruderschaften, Sodalitäten in der katholischen Kirche, welche mit jenen vorchristlichen Sodalitäten theils historisch zusammenhängen, theils auf denselben allgemeinen Eigenschaften und Bedürfnissen des menschlichen Herzens und der menschlichen Gesellschaft beruhen, welche durch das Christenthum gebessert und erhöht, aber weder vertilgt werden konnten noch sollten. Im römischen Alterthum wie in dem katholischen Mittelalter konnte man sich überdiess überhaupt einen Verein, eine Corporation, wenn sie auch zunächst keinen religiösen Zweck hatte, nicht denken ohne einen höhern Schutzpatron, ohne zeitweisen gemeinsamen Cultus. Die Sodalitäten, die dem Cultus angehörten, gingen entweder von den durch gemeinsame sacra gentilitia verbundenen gentes aus, oder es waren frei zusammentretende Verehrer (cultores, wie auch die Mitglieder einer sodalitas, die sodales, sehr oft benannt werden) eines Gottes, und zwar nicht des Gottes im Allgemeinen, sondern des in diesem oder jenem Tempel, unter diesem oder jenem bestimmten Götterbilde verehrten Gottes; daher dieselbe Gottheit oft mehrere sodalitates in Rom hatte. Der allgemeine Zweck der Vereinigung zur Verehrung einer Gottheit zeigte sich in gemeinschaftlichen Festen mit Opfermahlzeiten, in gegenseitiger Unterstützung, namentlich in Sterbfällen zur Bestreitung der Leichenkosten und in gemeinsamen Grabstätten.[2]) Die Organisation dieser Bruderschaften war im Allgemeinen überall dieselbe: eine Organisation, die sich in ihren Grundzügen bei allen Corporationen zeigt, namentlich bei den Handwerks-Innungen (Zünften, collegia opificum) und politischen oder andern weltlichen Vereinen, (collegia sodalicia, hetaeriae), welche von diesen geistlichen Bruderschaften zu unterscheiden sind. Die sämmtlichen Theilnehmer (sodales), von welchen ein Verzeichniss (Album) angelegt und fortgeführt wurde, gehören entweder zu den einfachen Mitgliedern (populus, plebs sodalitatis), in Decuriae eingetheilt, oder zu den Beamten derselben (Ordo). Unter die erstern konnten in manchen Sodalitäten auch Sklaven aufgenommen werden, so wie es un-

ter ihnen bevorzugte, Ehrenmitglieder, ohne die Pflicht Beiträge zu bezahlen gab (Immunes), so wie solche, welche ohne Eintrittsgeld aufgenommen wurden (gratuiti; Augustalis gratuitus Del. 1307. Herculaneus gratis creatus Orel. 3934.). Zu dem ordo gehörten ausser dem höher gestellten Protector, wo ein solcher vorhanden war (Patronus, Pater, Mater collegii), ein Vorstand (Magister, Magister Quinquennalis, Quinquennalis) oder auch ein Collegium von Vorständen; (wie z. B. Magistri Seviri, Quatuorviri Augustales); Verwaltungsbeamte (Curatores, oder auch Quaestores), nebst dem zu den Geschäften nöthigen subalternen Personal (Scriba, Viator u. s. w.). Der Verein hatte sein Vermögen in Grundstücken, Sklaven, und Einkünften gebildet durch Stiftungen und durch Beiträge der Theilnehmer (monatliche, stipes menstruae; einmaliges Eintrittsgeld, capitularium; Beiträge zu den Leichenkosten, funeraticia); seine Kasse (arca, Lade), aus welcher die gemeinschaftlichen Bedürfnisse bestritten wurden; seinen bestimmten Versammlungsort, entweder in einem Tempel, oder in einem eignen Vereinshause (schola), wo über gemeinsame Angelegenheiten ordnungsmässig berathen und Beschlüsse gefasst wurden. Die Feste und Opfermahlzeiten (wobei ein eigner Magister cenarum der Festordner) wurden an Festtagen des betreffenden Gottes, auch an dem Stiftungstage der Sodalität (dies natalis collegii) gehalten, dabei ausser Brod, Wein und der übrigen Mahlzeit in einzelnen Portionen oder Geldvergütung (sportulae) [3]) auch sonst noch öfters Geldbeträge vertheilt (divisiones). Bei dem Sterbfalle eines Sodalen erhielten dessen Angehörige einen Beitrag zu den Leichenkosten (funeraticium), wenn die Sodalität nicht selbst die Bestattung besorgte.

Aus der grossen Zahl der Sodalitäten, deren genauere Kenntniss überhaupt wir vorzugsweise nur den epigraphischen Denkmälern verdanken, und welche hier unter den Bezeichnungen: collegium, cultores, sodalicium, sodales mit näheren Zusätzen oder auch ohne jene allgemeinen Bezeichnungen mit ihren eignen Namen vorkommen, heben wir die bemerkenswertheren in folgendem Verzeichnisse aus. Dabei ist zu bemerken, dass manche Vereine, welche wegen eines vorherrschenden priesterlichen Charakters oben unter den Priesterschaften aufgezählt worden sind, fast mit gleichem Rechte hier eingereiht werden könnten, wie namentlich die Arvales, Luperci, Salii.

Aesculapii et Hygiae collegium Del. 385.

Apollinares zu Mutina Orel. 2380. ähnlicher Weise local wie die Concordiales, Herculanei, Martenses u. s. w. an andern Orten. Borghesi im Bulletin. archeol. 1842. p. 103.

Augustales (collegium, corpus, ordo Augustalium, sodales Augustales) von besondrer Wichtigkeit wegen ihrer grossen Verbreitung und ihrer Stellung zur Municipalverfassung. s. Marini Lettera sopra un' ara antica im Visconti Museo Pio-Clementino T. IV. p. 93. Morcell. Stil. I. p. 18. Orel. Tom. II. p. 197. Borghesi im Bullet. archeol. 1842. p. 103 ff. Egger Recherches sur les Augustales. Mommsen De collegiis p. 15. Zumpt De Augustalib. Henzen über die Augustalen in Zeitschr. f. Alterth. Wis. 1848, n. 27. Man hat zu unterscheiden: 1) die von August wiederhergestellte Priesterschaft oder Bruderschaft zur Verehrung der Laren in den Capellen der Kreuzwege (com-

pita) zu Rom, wobei die vici magistri die Leitung hatten, cultores Larum Augustorum, welche auch Augustales genannt werden. Schol. Cruq. ad Hor. Sat. II., 3, 281. 2) Die Flamines Augustales, und 3) die Sodales Augustales nach dem Tode des Augustus von Tiberius gestiftet. Tac. Ann. I, 54. Hist. II, 95. Letztere verbreiteten sich über das ganze weströmische Reich und bildeten in den Municipalstädten eine eigne, zugleich politische Corporation durch ihre Vorsteher, die Seviri Augustales, wovon unten bei der Aufzählung der Municipalbeamten die Rede seyn wird. Claudiales Sodales den Augustales nachgebildet Del. 1627. und ebenso später Flaviales Orel. 364. Sevir Flavial. Del. 180. Hadrianales Del. 27. Antoniniani Del. 1599 und ähnliche Bruderschaften von andern consecrirten Kaisern.

Concordiales zu Patavium. Or. 2384. Furlanetto Lapid. Patav. p. XXXVII.

Dendrophororum collegium Del. 370. 1770 und sonst oft genannt, an vielen Orten eine Corporation, welche an gewissen Festen, bei den Prozessionen belaubte Bäume tragen. Man hält für davon verschieden die Gewerbsinnung der dendrophori, die mit dem Transport des Holzes zum Schiffsbau und sonst zu thun hatten. Wohl könnte es seyn, dass beide Corporationen identisch waren und letztere herkömmlich bei Processionen in der angegebenen Weise verwendet wurden. Fabret. p. 659. Reines. Cl. I. n. 40. Morcell. Stil. I. p. 146. Visconti Mus. Pio Clem. Tom. 5. p. 51. Ed. Mediol. Von denselben kommt auch die lat. Benennung Ligniferi vor. Orel. 2395. 4138.

Dianae et Antinoi collegium salutare Del. 382. s. oben §. 52. S. 154. Ein collegium salutare ohne weitern Beisatz Orel. 2415.

Fulginiae collegii cultrices. Orel. 2409; auch in andern Fällen werden Theilnehmerinnen an Sodalitäten genannt. Delect. 836.

Herculanei Augustales zu Tibur. Orel. 2679. 2933. Herculis Defensoris cultores Del. 831. Herc. Somnialis cultor. Ib. 833.

Larum et Imaginum, Collegium magnum Orel. 2386, wohl identisch mit Imaginum domus Aug. cultores Del. 173; ähnlich Domus divinae cultores. Orel. 1662. Uebrigens kommen auch vor von einer Privatperson, auf einer Dedicationsinschrift desselben, cultores Larum eius. Orel. 2412.

Mercurii cultores Or. 2394. Merculiales Or. 2381. und sonst öfter; zu Rudiae werden die Mercuriales als ein ordo, neben den Decurionen, Augustalen und dem Populus genannt. Orel. 2383. Ueber M. M. *magister Mercurialium* und die Mercuriales überhaupt S. Borghesi in Bullet. Archeolog. 1842. p. 103.

Silvani collegium Or. 2407. cultores Del. 1492. und sonst oft.

Titienses sodales s. Titii. Del. 809. Orel. 2364. 2365.

Venerei zu Pompeii. Del. 1248.

Eine eigne Erscheinung bilden unter diesen übrigen Sodalitäten die auf dem Fragment einer Inschrift vorkommende sodalitas pudicitiae servandae Orel. 2401 aus Fabretti p. 462. und collegium Virtutis Orel. 2254.

3. Die untergeordneten Diener bei der Priesterschaft und bei den Sodalitäten (ministri sacrorum)[4], von denen jetzt zu sprechen ist, waren entweder: a) solche, welche bei den liturgischen Verrichtungen halfen; oder b) solche, welche bei der Administration verwendet wurden. Beide Kategorien sind sehr zahlreich und werden auf Inschriften oft genannt. Ein Theil derselben, namentlich aus der Zahl der ersten Kategorie, hatte eine geehrtere Stellung und wurde durch Freigeborne versehen, wie die übrigens auf Inschriften nicht leicht vorkommenden alterthümlichen *Camilli*, *Camillae*; andre diesen nachstehend waren meistens Freigelassene, wie die übrigen. Ausserdem waren öffentliche Sklaven *(Publici)* diesem Dienstzweige zugewiesen. Die Benennungen, welche von diesem Personale vorkommen sind entweder allgemeiner Art wie *Apparitor* Orel.

2462. *Minister* Ib. 2464—67. *A sacris* 2468. oder je nach ihren Dienstleistungen näher bezeichnet und verschieden. Die zahlreicheren Klassen von solchen Dienern waren in Decurien eingetheilt (*Decuriales Pullarii* Or. 2456) und eine Rangordnung unter ihnen bestimmt (*Pullarius prior* Ib. Grut. 627, 5.). Ebenso bildeten die von gleichem Dienste, wenn auch sonst nach den Personen und Stellen, wo sie dienten, getrennt, eine gemeinsame Corporation, ein collegium: (*collegium Tibicinum et Fidicinum romanorum qui SPPS*) (qui sacris publicis praesto sunt). Orel. 2448. *Victimariorum* Ib. 2453 *Ministrorum Fortunae Augustae.* 2466. Im Einzelnen sind von den beiden oben unter a und b angeführten Kategorien folgende hier aufzuzählen:

a.

Aeditui Del. 855. 1615. und Aedituae Ib. 857. Fictores, welche Bilder und Donarien aller Art aus Teig oder Wachs formten, nach Andern solche Diener, welche bei dem Ankleiden und Ausschmücken der Götterbilder beschäftigt waren Del. 791. 1671. Marini A. A. p. 791.

Popa Orel. 2457. Victimarius Ib. 2453. Henzen De apparitorib. p. 25.

Tibicines u. Fidicines Orel. 2448 Cymbalistria. 2450.

Pullarii Del. 858. Henzen l. l. p. 24.

b.

Accensi velati Del. 80. 1349. Nach Orel. 2460. dem Personale des Cultus angehörig; dagegen s. Mommsen Accensi velati, in Annal. archeolog. 1849. S. 209.

Curator aedium sacrarum Orel. 2274. 3109.

Curatores arcae der verschiedenen Priesterschaften und Sodalitäten wie Orel. 1704.

Scribae sehr viele und nach den einzelnen Geschäftskreisen mit verschiedenen nähern Bezeichnungen: a commentariis XV. vir. S. F. Orel. 2440. a libris pontificalibus Ib. 2437.

Calatores (Kalatores) Delect. 374. Viatores Ibid. 861. 622. Lictores. Lictor decuriae curiatiae quae sacris publicis apparet Orel. 3217 sonst auch Lictor curiatius statt curiatus Grut. 1033, 4. Henzen l. l. p. 23.

Viatores hatten in der Regel alle Priestercollegien und Sodalitäten; nur von den Flamines finden sich zur Zeit keine viatores auf Inschriften. Henzen l. l. p. 26.

1) Orell. V, §. 19. n. 2364 sqq. Sodales Titii etc. §. 20 Apollinares. §. 21 Collegia et sodalicia sacra. Th. Mommsen De collegiis cap. 1. p. 1—27 und cap. V. §. 14. p. 92 collegia funeraria. Weitere Nachweisungen bei Rein in Pauly's Realencyclopäd. s. v. *Collegium* Bd. II. S. 493 und *Sodalitas* Bd. VI. 1. S. 1257 ff. Zur nähern Kenntniss der Sache dienen besonders die etwas ausführlicheren Actenstücke (Statuten und Protokolle) von zwei solchen Sodalitäten, nämlich Lex collegii Dianae et Antinoi. Delect. 382 (dazu die Erklärung von Mommsen l. l. p. 98—116.) und Acta collegii Aesculapii et Hygiae. Ib. 385. Henzen De apparitoribus in Welckers Rhein. Mus. 1848. p. 23. Nr. 4. Lictores curiati et alii sacror. ministri.

2) Wir möchten dieses letztere Verhältniss eher in der angegebenen Weise auffassen, da gemeinsame Grabstätten und Unterstützung bei den Bestattungen bei allen Arten von Collegien vorkommen, als mit Mommsen l. l. p. 92 sqq. eigne collegia funeraria annehmen, die sich je aus zufälligen Veranlassungen nach einem Gotte, als ihrem Schutzpatron benannt hätten.

3) Ob sportulae Vertheilungen neben und ausser der vollständigen Mahlzeit seien, wie Marini A. A. p. 398 oder das Geldsurrogat für die Mahlzeit, welches nebst dem in natura aufgestellten Brod und Wein gegeben wurde, wie man sonst vor Marini meistens annahm und wie auch Mommsen will, darüber s. letztern l. l. p. 110.

4) Guther. De iure pontific. II, 13. De ministris pontificum et sacrorum p. 105 sqq. Orell. Cap. V. §. 23. n. 2431 sqq. Ministri sacrorum.

§. 76.

III. Von den Würden, Aemtern, Diensten der römischen Civilstaatsverwaltung vornehmlich zur Zeit der Kaiser. Auch hier werden wir nur eine mit den nöthigsten Nachweisungen und Bemerkungen versehene Nomenclatur zu geben haben, zum allgemeinen Verständniss der auf epigraphischen Denkmalen vorkommenden Titel und Prädicate. Wir haben dabei zu handeln: *A. Von der allgemeinen Reichsverwaltung. B. Von der Municipalverwaltung. C. Von den niedern Dienern in allen Zweigen der Verwaltung.*

A. Wir haben hier zunächst dasjenige zu berühren, was von der Eintheilung des römischen Volkes und den sich darauf beziehenden Bezeichnungen auch in dieser Kaiserzeit für das epigraphische Studium noch von Interesse ist. Von der Bezeichnung der *Tribus* in Verbindung mit den Eigennamen ist oben schon die Rede gewesen §. 38. S. 110 ff. Ausserdem sind von Bezeichnungen, die sich auf Stände des römischen Volkes beziehen, für diese Zeit nur die folgenden zwei von Interesse bei Betrachtung der epigraphischen Formeln: *Equo publico* und *Patricius.*

Equo publico (E. P. Orel. 1702. EQ. P. Del. 1603), Equo publico donatus. Del. 1247 exornatus 1638. honoratus 1624. ornatus 664 sqq. publicum habens 1292. Die römischen Ritter erhielten von früher Zeit an vom Staate (ex publico) einen *equus publicus* d. h. Geld zur Anschaffung und Unterhaltung eines Reitpferdes. Durch diesen Zusatz equo publico unterscheiden sich die equites als Stand von den equites den Reitern im Heere, nicht blos in der frühern republicanischen Zeit, sondern auch später. Die Anführer der Turmen der Ritter hiessen Seviri turmarum equitum romanorum (turmae I. II. etc.) Orel. 133. 732. 3044. und unter diesen der erste: Princeps iuventutis. Monument. Ancyr. Tab. III. Del. p. 360. Seit dem zweiten Jahrhundert n. Ch. war Eques equo publico nur ein bloser Ehrentitel. Noch später von Constantinus an sanken die Ritterturmen zu einer städtischen Corporation herab; es konnten sogar Kinder diesen Titel führen, wie Orel. 3053 ein Knabe von fünf Jahren. s. C. Th. Zumpt Röm. Ritter. Verz. B.

Patricius. Auch nachdem die politischen Vorrechte längst aufgehört hatten, dauerte der patricische Geburtsadel dennoch fort, und als er auszusterben drohte, vermehrten die Kaiser die Zahl der patricischen Geschlechter durch Ernennungen zu Patriciern, wie Augustus Monum. Ancyr. Tab. II. Del. p. 359. und mehrere folgende, Claudius, Vespasian, Commodus. Daher der Titel Adlectus inter patricios Orel. 773. 3013. Lectus inter patricias familias Orel. 922. Electus inter patriciam familiam. 3042. Seit Constantin hört das Patriciat auf, Erbadel zu sein und ist nur persönliche Würde, in der Rangclasse der Illustres sogleich nach den Consuln. Von dieser Art sind die aus diesen spätern Jahrhunderten auf Inschriften vorkommenden Patricier wie Del. 1729. p. 342. 1819.

Hinsichtlich der *allgemeinen Reichsverwaltung* unterscheiden wir I. die Periode der Kaiserzeit bis auf Constantin, und II. die Periode nach Constantin. Aus beiden Perioden haben wir hier in einem geordneten Verzeichnisse die auch auf Inschriften vorkommenden Titel der wichtigsten Beamten anzuführen aus der Centralverwaltung, aus dem kaiserlichen Hof, aus der Provinzialverwaltung.

I.

1) Centralstaatsverwaltung; alte Namen: In dem Senate der höchsten Centrabehörde des Reiches war der Kaiser, wie überall, der Erste *Princeps Senatus*; mit welchem aus der republ. Zeit stammenden Namen auch Augustus und mehrere seiner Nachfolger bei den Schriftstellern genannt vorkommen; auf Inschriften erscheint nur einmal Pertinax so genannt Orel. 897.

Consul. S. oben §. 45. S. 129 ff. Die willkürliche Ernennung von Consules suffecti bildete den Uebergang zu der Ertheilung des blosen consularischen Titels und Ranges, Ornamenta consularia, und zwar schon seit Julius Cäsar und Augustus; später sehr häufig, so wie auch die andern blosen Titularwürden: ornamenta aedilicia, censoria u. a. Bei dem Namen des Titularconsuln steht entweder der blose Ablativ (ornamentis consularibus. Orel. 3130) oder es wird gesetzt ornamentis consularibus ornatus. Orel. 3157. Eine andre Bezeichnungsweise dieser blosen Titularwürden war: Adlectus (Sublectus) inter consulares, Praetorios, Tribunicios u. s. w. (Marini A. A. p. 727). Ferner bedeutet jetzt Consularis nicht wie früher einen gewesenen Consul, sondern einen Mann consularischen Ranges, mit einem Zusatze zur nähern Bestimmung seines Amtes: Consularis alvei Tiberis Del. 1616 aquarum Ibid. operum publicorum Ib. auch von den Statthaltern von Provinzen, wovon weiter unten. In den Kreis der Epigraphik gehören auch die hier zu nennenden consularischen Diptycha, zwei elfenbeinerne verbundene, zusammenklappende Täfelchen (Schreibtafeln) mit dem Namen und Bildnisse des Consuls, welche derselbe bei seiner Ernennung gleichsam wie Visitenkarten an seine Freunde vertheilte. Del. 1818. 1819 s. Verz. A. Hagenbuch Epistola; Gori Thesaur. Bis Gori kannte man 31 solcher Diptychen, nun kommen noch hinzu vier aus Italien S. Gazzera Dichiarazione, eines aus Halberstadt (s. Augustin Verz. A.) und eines zu Darmstadt (Bonner Jahrbücher des Alterth. Ver. 1846. Bd. VIII. S. 155.)

Praetor. PR. Dieses Amt verlor durch die neuen Einrichtungen der Justizverwaltung seit Augustus Vieles von seiner Wirksamkeit. Unter den Prätoren blieb der Praetor urbanus bis zum Untergange des weströmischen Reiches. Del. 1600. 1616. besonders Grut. 464, 8. mit den Erläuterungen von Gothofred. Prosopograph. Cod. Theod. Vol. VI. 2. p. 66 a. und p. 76 sqq. Ed. Ritter. Der praetor peregrinus dauerte, wie es scheint, bis Caracalla, durch welchen alle Einwohner des röm. Reiches zu röm. Bürgern gemacht wurden somit der Peregrinenstand aufhörte. Ein Praetor peregrinus noch kurz vor dem Anfang der Regierung Caracallas, Julius Asper, Consul im J. 212. kommt vor auf einer Inschrift bei Marini A. A. p. 784. Bei der eingetretenen Aenderung der Justizverwaltung in der Kaiserzeit verwendete man die Prätoren zu administrativen Geschäften, wie zur Beaufsichtigung des Aerariums (Praetores aerarii. Del. 1401. 1702. Praetor ad aerarium Orel. 723) und einzelner Regionen der Stadt Rom Del. 66. Auch wies man ihnen besondere Gerichtsbarkeiten namentlich zu; so Nerva einem besondern Praetor die Processe zwischen dem Fiscus und Privatpersonen, auf welchen wahrscheinlich zu beziehen ist Pr. hastar. bei Grut. 379, 7. nach Marini A. A. p. 808 b. Praetor hastariorum, nach Furlanetto bei Forcellini s. v. praetor hastarius (qui hastae publicae praeest); ferner für Vormundschaftssachen Praetor tutelaris oder tutelarius. Del. 1580. Orel. 3134. für Fideicommisssachen Praetor de fideicommissis. Orel. 3135. Wie bei andern Aemtern die von den Kaisern besonders empfohlenen oder beförderten canditati hiessen (Q. K. Quaestor candidatus; Hadriani in omnibus honoribus candidatus Grut. 457, 6), so kommen auch vor P. K. Praetores candidati. Del. 902. Orel. 2759. 3151. s. Marini A. A. p. 803.

Aedilis. A. AED. Augustus fügte zu den während der Republik vorhandenen vier Aedilen (curules und plebeii Del. 897. 902) noch zwei Aediles Cereales hinzu (Del. 1521. 1646. Aedil. pleb. Oerealis 995.), welchen die Sorge für die annona und für Abhaltung der cerealischen Spiele übertragen war. Von den übrigen Amtsbefugnissen der Aedilen wurde Vieles andern neu errichteten Aemtern (den curatores operum publicorum, andern curatores, dem Praefectus urbi u. a. s.) gegeben. Bis zu Alexander Severus (222 bis 235 nach Christus) wurde die Aedilität regelmässig verwaltet; seit dieser Kai-

ser aber den Quaestores candidati verstattete, nachdem sie die quästorischen Spiele auf ihre Kosten gegeben hatten, sogleich nach der Quästur die Prätur zu übernehmen, scheint die Aedilität eingegangen zu sein und kommt von da an auf den Inschriften nicht mehr vor Marini A. A. p. 803.

Tribunus plebis. TR. PL. Ungeachtet der monarch. Verfassung und der Tribunicia potestas der Kaiser erhielt sich dieses Amt und sein Name bis in die späte Zeit und wurde nach Constantinopel übertragen. Del. 1590. 1592. 1600 u. a. s. Ind. VI. Nähere Bezeichnungen dieser Tribunen des Civilstaatsdienstes, welche auf Inschriften vorkommen sind: Tribunus aquarum Del. 940. in consistorio sacro 1629 laticlavius 809.

Quaestor. Q. Die Quästur war wie früher fortwährend die erste Stufe zur Erlangung der höhern Staatsämter. Von den Quaestores urbani waren je zwei einem jeden der beiden Consuln zugetheilt, Quaestores Consulis, und kommen auf Inschriften bis zur Zeit der Antonine vor. Grut. 348, 1. 399, 6. Die Vorstandsstelle bei dem aerarium, welche Augustus den Quästoren entzogen und den Praetores aerarii (s. oben unter Praetor) zugewiesen hatte und wofür von Trajanus an eignė Praefecti aerarii vorkommen, führten die Quästoren während der Regierung des Claudius; in dieser Eigenschaft heissen sie Quaestor ab aerario. Del. 862. aerarii 1307. Dem jedesmaligen Kaiser wurde ein eigner Quästor zugetheilt (Quaestor Principis s. Quaestor Candidatus Del. 1628. 1636. Quaestor Imperatoris 1633) deren Amt jährig war. Sie hatten die kaiserlichen Reden und Rescripte nicht blos im Senate vorzutragen, sondern auch zu entwerfen; daher ihr Einfluss und Rang sehr bedeutend war und weit über den Quaestores urbani. Von dieser Kategorie: Quaestor Tiberii Caesaris. Del. 898. Hadriani 1637. Antonini 1599. Da Quaestor ein Amtsname von allgemeinerer Bedeutung war, so kommen ausser den bisher behandelten noch andre vor den oben genannten zu unterscheidende Quästoren vor in mehreren andern Kreisen der Verwaltung. So bei den Stiftungen der pueri alimentarii die Quaestores alimentorum. Del. 1635. 171. 1574. alimentarius. Orel. 2686. Von den Quästoren bei der Provinzial- und bei der Municipal-Verwaltung wird an den betreffenden Stellen unten die Rede sein. Auch hiess der Kassebeamte bei allen Collegien Quaestor.

2) Von den in der Kaiserzeit neu aufgekommenen Amtsnamen führen wir folgende an:

Ausser dem Senat gab es schon unter Augustus einen, Anfangs nur aus Senatoren genommenen, Kabinetsrath des Kaisers zur Vorberathung der wichtigsten Geschäfte (*consilium Principis* später *Consistorium* genannt), von vorwiegender Wichtigkeit seit Hadrian. Für die Mitglieder desselben die Bezeichnung: *Consiliarius Augusti.* Del. 909. Orel. 2648. Marini A. A. p. 798. Unter den *Amici et Comites* der Kaiser, (Grut. 1100, 5.) werden gleichfalls Theilnehmer dieses engeren Rathes begriffen sein, obgleich diese Bezeichnung einen weitern Umfang hat, kein Amtstitel, war und die Bezeichnung Comites, auf auswärtige Reisen und Feldzüge sich beziehend, mehr einen militärischen Charakter hat. Mehrere der in dem Folgenden genannten Aemter beziehen sich zwar zunächst auf die Stadt Rom; aber nach der Stellung dieser Hauptstadt des Reiches gehören dieselben dennoch eher hierher als zu den Municipalämtern.

Praefectus urbi, wie die nächst folgenden Praefecti kaiserliche Diener ohne alle Mitwirkung des Senates ernannt und von militärischem Charakter. Diese kaiserlichen Praefecti urbis, hatte mit dem zur Zeit der Republik vorhandenen zeitweise ernannten Beamten desselben Namens, welcher die Stelle des abwesenden Consuls in gewissen Fällen vertrat, auch nur diesen Namen gemeinschaftlich. Letzterer wurde auch noch später vorübergehend für die Zeit der lateinischen Ferien ernannt. Orel. 3153. Die kaiserliche Praefectura urbis führte Augustus ein. Der Titel ist Praefectus urbi Del. 1552. 1577. etc. Ueber die Praefecti urb. S. Corsini Series Praef. Verz. A. In späterer Zeit der Titel Praefect. urbi sacra vice iudicans Del. 1547. 1556 etc. Unter seinen Unterbeamten sind die folgenden beiden (Praefectus annonae und Praefect. vigilum) die bedeutendsten.

Praefectus annonae Del. 1544. 1575 aus der Zeit Constantins cum iure. gladii. Orel. 1091.

Praefectus vigilum. Orel. 801. etc. Kellermann Vigil. rom. laterc p. 32. Dass es zu Alexander Severus Zeit drei Praefecti vigilum zugleich gegeben, wie Kellermann p. 14a aus einer von ihm Append. n. 15 mitgetheilten Inschrift schliesst, wird von Marquardt in Beckers Handb. des röm. Alterth. II. 3. S. 285. An. 1250 bestritten.

Praefectus praetorio, Anfangs dem Range nach unter dem Praefectus urbi später der höchste unter allen Civil- und Militärbeamten des Reiches: unter Augustus zwei, unter Tiberius einer, unter Caligula wieder zwei, welche Zahl bis auf Constantin die Regel war. Del. 1605. 1625. etc.

Curatores mehrere mit Geschäftskreisen, welche früher Theile des Amtes der Aedilen oder auch der Censoren ausmachten, als: *Curatores operum publicorum* ursprünglich Einer, später zwei Orel. 1506. Del. 185. 347. 1403 etc. Marini A. A. p. 773. *Curatores aquarum* Del. 138. 1702. I. Marini l. l. p. 801. *Curatores alvei et riparum Tiberis et cloacarum urbis.* Del. 1411. 1412. auch kürzer nur *C. alvei Tiberis et riparum* 1592. Der Chef derselben ist *Praefectus Curatorum alvei Tiberis.* Del. 1647. Seit Trajan scheint es nicht mehrere, sondern nur Einen Curator alvei Tiberis gegeben zu haben. Zumpt De Lavin. p. 5sqq. Henzen in Jenaer Lit. Zeit. 1847. S. 243.

Curatores viarum. Schon zur Zeit der Republik gab es zeitweise ernannte ausserordentliche Strassenbau-Commissäre unter dieser Benennung (Del. 1181), während die gewöhnliche Leitung und Beaufsichtigung des Strassenbaues zu dem Ressort der Censoren und Aedilen gehörte. Seit Augustus stellte man für alle Hauptstrassen eigne Curatores auf, für einzelne Strassen oder auch für einen Complex derselben. Man übertrug solche Beaufsichtigungen den angesehensten Männern. Del. 1637. Curator viae Aureliae. 1609. viarum Clodiae, Cassiae et Ciminae u. a. Ausser diesen gab es aber auch solche Inspectoren oder Commissäre von allgemeinerem Charakter, nicht nur für einzelne Staatsstrassen. Del. 1702. 1. Bei der Ernennung solcher Generalinspectoren scheint der Senat mitgewirkt zu haben: Viar. Curator extra urbem ex S. C. in quinquennium Grut. 360, 3. Statt curator viarum findet sich auch viocurus Murat. 667, 1. Mommsen Inscr. Neapol. 4497. 6039. Von diesen Curatores viarum sind zu unterscheiden die IIII viri viarum curandarum, aufgestellt für die Inspection der Strassen innerhalb der Stadt und von einem untergeordneten Range. Del. 1592. Quatuor viri viis in urbe purgandis. 1682. p. 268. Ueber das ganze Institut der curatores viarum s. Marini A. A. p. 754 u. 760. Zumpt Honorum gradus p. 282.

§. 77.

Nach dieser Aufzählung der wichtigsten Centralstellen des Civilstaates in der Kaiserzeit bis auf Constantin ist nun noch eine ähnliche Nomenclatur zu geben von den im Dienste der Person des Kaisers stehenden Aemtern und Hofstellen; ferner von der Provinzialverwaltung in dieser Periode. Der Hofdienst des Principates in den ersten Jahrhunderten [1] war im Allgemeinen mit seiner zahlreichen und bestimmt eingetheilten Menge von Freigelassenen und Sklaven nach der allgemeinen Weise grosser, reicher und vornehmer römischer Häuser eingerichtet und der ganze Hofdienst nicht so specifisch davon verschieden als in späterer Zeit, nach Diocletian und Constantin, wo erst die höhern Hofchargen, welche den heutigen zu Grunde liegen, aufkamen. Die Verwaltungsgeschäfte der kaiserlichen Domänen so wie des kaiserlichen Haushaltes wurden durch Geschäftsleute aller Art besorgt. Die zahlreiche Dienerschaft der zweiten Art, theils Freigelassene, theils Sklaven, ist in Decurien getheilt unter Decu-

rionen und sonst mit Vorgesetzten der einzelnen Gruppen derselben versehen (*Supra* velarios. Orel. 2967. *Supra* cocos. 2827.). Die bevorzugteren Individuen werden mit den Prädicaten *Peculiaris* Or. 2806. und *Proximus* Del. 1786. bezeichnet; die beigeordneten Gehilfen hier und bei der ersten Art der Hofdiener als *Adiutores* und *Vicarii*. Eine nicht minder grosse Zahl von Dienern bildet die erste Art von Hofdienern, je nach ihren Geschäftskreisen höher oder niederer gestellt. Dahin gehören die Verrechner und Hausmeister (Dispensatores), Commissionäre aller Art (Actores), die Secretäre, Schreiber, Registratoren (Ab epistolis, A commentariis, Ab actis, Adiutor ab actis, Tabularius), Kassiere (Arcarius), Procuratoren in Menge, theils zum Hofdienst gehörend (Procurator ab epistolis, ab ephemeride Caesaris, rationis privatae), theils zur Verwaltung kaiserlicher Domänen und Gefälle, Finanzbeamte, selbst Verwaltungsbeamte kleinerer Districte. Rein in Pauly's Real-Encyklop. s. v. *Procurator Caesaris* Bd. VI. 1. 88. Beide hier im allgemeinen angedeuteten Arten von Hofdienerschaft sind verzeichnet aus Orel. 2974. in dem Delect. 1142.

Ueber die bei der Verwaltung der Provinzen in der Kaiserzeit vorkommenden Aemternamen haben wir zu unserm Zwecke hier Folgendes zu bemerken. Nach der von Augustus eingeführten und bis Constantin fortdauernden Einrichtung waren die Provinzen des römischen Reiches theils kaiserliche (caesareae), theils senatorische, dem Senat zur Verwaltung überlassene (senatoriae, provinciae populi). Erstere mehr militärisch verwaltet, standen unter einem *Legatus* des Kaisers, letztere unter Statthaltern und Formen der Civilverwaltung, standen unter *Proconsuln* (provinciae proconsulares). Doch wurden diese Unterschiede der Provinzialverwaltung nicht so unverbrüchlich gehalten, und senatorische Provinzen zeitweise nach Art der kaiserlichen verwaltet. Unter und neben den Chefs der Provinzialverwaltung standen andere Beamten, Procuratores, Quaestores, Legati u. a. Ebenso halten die Schriftsteller die offiziellen und legalen Namen der Aemter nicht immer genau fest, sondern gebrauchen manche promiscue oder auch statt derselben allgemeinere Benennungen (Praeses, Praefectus). Andere Bezeichnungen für die Provinzialchefs sind noch: *Correctores*, *Procuratores, Consulares.* Um die auf Inschriften vorkommenden Namen von Provinzialämtern vollständig und sicher erklären zu können, dazu ist die spezielle Bearbeitung der Geschichte der betreffenden römischen Provinz und die Zusammenstellung aller einschlägigen epigraphischen Denkmäler nöthig.[2] Wir heben aus der Nomenclatur dieser Aemter der ständigen Provinzialverwaltung, sowie einiger ausserordentlicher Aemter für Italien folgende Notizen aus.

Legati Caesaris (oder Augusti) pro Praetore (Propraetor), Legati Imperatoris, Legati Propraetore, Delect. 104. 1731. 902. cet. v. Ind. VI. Marini A. A. p. 740—744, die Chefs der Regierung in den kaiserlichen Provinzen. Legat. Pr. Pr. consulari potestate. Del. 1633. Legati consulares und Consula-

res. Orell. 3666. auch Legati Praetorii Bethmann-Hollweg Civilprocess I., 1. S. 61. Davon sind wohl zu unterscheiden die den Chefs der Provinzialverwaltung, sowohl den Legati Caesaris Propraetore, als den Proconsules untergeordneten Legati (Legati Propraetore) Marini l. l. p. 743. In denjenigen Provinzen, wo nur *eine* Legion stand und der Legat der Legion zugleich Chef der ganzen Provinz war, ist dieser Legionslegat zugleich als Legatus Augusti Propraetore zu nehmen. Renier Revue archeolog. 1851. VIII. p. 497. Die Namen und Reihenfolge dieser kaiserlichen Legati und Chefs der Provinzen sind häufig vorzugsweise oder ausschliesslich nur aus Inschriften bekannt; so die von Numidien, zusammengestellt von Renier in Revue archeol. 1851. p. 503; von Lycien, von Vespasianus an bis auf Theodosius zusammengestellt von Pat. Secchi Soc. Ies. in Monumenti inediti d'un sepulcro di famiglia Greca. Rom. 1843.; Bergmann, Asiae Praesides in Schneidewin Phil. II., 4. — Candidatus Legati nach De Vita auf einer Inschrift, beruht auf einem Irrthum, indem das Wort Candidatus von Legatus zu trennen und mit dem vorhergehenden Worte Praetor zu verbinden. Marini A. A. p. 808.

Praefectus Aegypti.[1]) Del. 1588.

Proconsul (PRO. COS.) Africae Del. 56. Asiae 898. sortitus provinciam Cret. Cyr. (Cretae, Cyrenaicae, gewöhnlich ohne *et*). Orel. 3658, cet. Del. Ind. VI.

Praeses, zuweilen von den Legati Caesaris Pro praetore Marini A. A. p. 744. Creuzer Röm. Antiq. §. 182. auf zwei Meilensteinen beide Amtsnamen beisammen: Q. Venidius Rufus Leg. Aug. Pr. Pr. Praeses provinc. Syriae Phoenic. Murat. pag. 2009. 1. 2. Sonst auch von den Chefs kleinerer Provinzen: Praeses Germaniae inferioris Del. 135. Buzacenae 1580.

Corrector; ausserordentliche Commissäre, in einzelne Landschaften Italiens geschickt, nach Morcell. Stil. I. p. 123 schon unter Marc. Aurel vorkommend, von Marini Iscriz. Alb. p. 46 dieses jedoch widersprochen; auch nach Maffei Ver. illust. I., 7 erst seit Constantinus Magistratus ordinarii. Delect. 1554. Corrector Apuliae et Calabriae 1344. Flaminiae et Piceni. Campaniae Orel. 2285. Ueber letztern s. Schulz in Bulletin. archeol. 1841. p. 149.

Procurator, Titel der bei Mangel oder Abwesenheit des Legatus Caesaris oder Proconsuls transitorisch fungirenden Provinzialchefs, zuweilen auch bleibender Regierungschefs, zu unterscheiden von andern kaiserlichen Privatbeamten und Finanzbeamten desselben Titels. Del. 1653 Procurator provinciae Proc. et Praeses provinciae Sardiniae 904. cet. Ind. VI. Marini A. A. p. 763. 623. Creuzer Röm. Ant. §. 184.

Quaestor. Dem Legatus Caesaris und dem Proconsul beigegebene Unterbeamten in der Provinz, Provinzialquästoren: Macedoniae Del. 895. provinciae Africae 901. cet. Annal. archeol. XIV. 1842. p. 152. Als Stellvertreter der Principalschaft mit dem Titel: Quaestores pro Consule, Q. pro Praetore, Proquaestores pro Praetore. Marini A. A. p. 743. Creuzer Antiq. §. 183.

Consulares, in Italien, vier Chefs der Iurisdiction und Polizei, die obere Instanz bildend über den Localbehörden seit Hadrian (zu unterscheiden von den oben angeführten Legati consulares, auch Consulares provinciae): Consularis Campaniae Del. 1568. 1616.

Iuridici treten unter Marc. Aurelius an die Stelle dieser Consulares: Iuridicus Apuliae et Calabriae. Del. 1590. Campaniae Orell. 3173. regionis Transpadanae 3143. Morcell. Stil. I. p. 272. dem Range nach niedriger als die Consulares, wie sich aus Inschriften ergibt Orel. 3164. 3171. 3177. 3191. Von den italischen Iuridicis ist verschieden, der mit geringeren Befugnissen unter dem Praefectus Aegypti stehende Iuridicus Alexandriae. Del. 1598. Ueber Consulares und Iuridici s. Dirksen Die Scriptores histor. Augustae. Leipz. 1842. S. 78—105. Später traten Correctores an die Stelle der Iuridici seit Aurelian.

Censitores, die von den Kaisern in die Provinzen geschickten Beamten, um den Census zu halten und die Steuern zu berechnen. Orel. 208. 3044. 3652. Censuales, die Subalternen derselben, Kanzlisten, Registratoren. Tabularium censuale. Orel. 155.

1) Orel. Cap. IX. Vol. I. p. 488—522. Servi. Officia domus Augustae. Liberti. Delect. Cap. III. §. 11. Officia et servi domus Augustae, insbesondere n. 2885—2975. Von den grössern Sammlungen Gruter. Tom. I. p. 575—620.

Murat. Class. XII. Offic. domus Aug. Tom. II. p. 883—934. Donat. Supplem. p. 309—313. Gutherius de Officiis domus Augustae. Paris 1628. in Sallengre Nov. Thes. Antiqq. rom. Tom. III.

2) Orell. Cap. XV. Vol. II. p. 139. Provinciae earumque administratio n. 3648—3675. Rein in Pauly Real-Encyclop. s. v. *provincia*. VI. 1. S. 135 ff.

3) So Roulez Les Magistrats Romains de la Belgique.

4) s. Labus Epigrafe lat. scoperta in Egitto, und Letronne Recherches.

§. 78.

II. Von Constantin dem Grossen wurde der gesammte Hof-, Civil- und Militärstaat neu organisirt, die ganze zahlreiche Beamtenhierarchie fest gegliedert, nach Namen und Rangclassen neu geordnet. Wir unterlassen es, die hierher gehörige Nomenclatur aufzuzählen, da dieselbe nicht, wie für die frühere Kaiserzeit, aus zerstreuten epigraphischen Denkmälern und Stellen der Schriftsteller zusammenzutragen ist, sondern vollständig und systematisch geordnet in einem römischen Staatshandbuch jener Zeit, in der Notitia dignitatum utriusque imperii,[1] uns vorliegt, worauf wir verweisen. Wir begnügen uns hier, einen ganz kurzen Abriss der wesentlichen Grundzüge dieser neuen Organisation zu geben und dann etwas Näheres über die damals theils neu eingeführten, theils genauer festgestellten Prädicate und Titulaturen der verschiedenen Rangclassen (*Illustres, Spectabiles* cet.) mitzutheilen. Als Mittelpunkt der Staatsverwaltung ist die Einrichtung des kaiserlichen Hofes mit sieben obersten Hofstellen zuerst zu nennen, als: 1) *Praepositus sacri cubiculi* (Oberstkammerherr) mit den vier Ordnungen der ihm untergebenen Hofbedienten: Cubicularii (Kämmerer); Comes castrensis sacri palatii (Haushofmeister); Comes vestium (Intendant der Garderobe und Gardemeuble); Silentiarii (Hofpolizeidirectoren). 2) *Magister officiorum* (Hofkanzler und Generaladjutant), mit den ihm untergebenen acht Scholae (Corps, Leibwachen), darunter eine der Agentes in rebus s. Curiosi. 3) *Quaestor*. 4) *Comes sacrarum largitionum* (Finanzminister) mit elf Scrinia (Canzleien). 5) *Comes rerum privatarum divinae domus* (Intendant der Civilliste). 6) und 7) *Comes domesticus equitum*, *Com. dom. peditum* (Commandeur der Garden zu Pferd und zu Fuss). Zur nächsten Umgebung des Kaisers gehörte ferner sein Cabinetsrath: Consistorium Principis. Die Staatsverwaltung des Reiches beruhte auf der Eintheilung desselben in vier grosse Präfecturen (Oriens; Illyricum; Italia; Gallia), wovon jede in Diöcesen, die Diöcese in Provinzen eingetheilt war. An der Spitze jeder Präfectur stand ein *Praefectus praetorio* als Chef der gesammten Civilverwaltung (Finanzen, Polizei, Iustiz); an der Spitze der Diöcesen: *Vicarii* (Del. 1568.); der Provinzen: *Rectores*. Rom und Constantinopel hatten ihre eignen *Praefectus urbi*. Ein häufig angewendeter Titel höherer Beamten in fast allen Zweigen mit näher bestimmenden Zusätzen war *Comes* (s. Forcellin. s. v.). Die Comites waren in drei Rangclas-

sen getheilt: C. ordinis primi. Delect. 1580. 1616. secundi. 1580. Die Zahl der Unterbeamten der verschiedenen Stellen (Canzleien, *Officia*, *Officiales*) war sehr gross, an deren Spitze als Vorstand ein *Primicerius* s. *Primiscrinius* gestellt war.

Was die Prädicate der Rangverhältnisse betrifft, so war dazu schon zur Zeit der Republik der erste Keim dadurch gegeben, dass man gewissen Ständen und Classen der Gesellschaft regelmässig und ständig gewisse Prädicate beilegte, wie amplissimus ordo vom Senate, splendidus vom Ritterstand. In der Kaiserzeit wurden solche Prädicate theils häufiger, theils fester bestimmt angewendet. Diess gilt namentlich von dem Prädicat *Clarissimus* für den Senatorstand. Morcell. Stil. I. p. 54. und für gewisse Rangclassen, denen es nach kaiserlicher Verleihung zukam, wie dem Praefectus praetorio nach einer Bestimmung des Alexander Severus. Lamprid. in Alex. c. 21. Ebenso kommt *Perfectissimus* schon lange vor Constantinus als ein Prädicat des Ranges beigelegt vor, wie einem Praefectus annonae auf einer Inschrift vom Jahr n. Chr. 201 und sonst, wie Forcellin. s. v. *Perfectus* nachweist. Aber von Constantinus an erscheint dieses ganze System der Titulaturen fester bestimmt und weiter ausgebildet. Von jetzt an gab es folgende Rangclassen von oben nach unten absteigend: 1) *Viri illustres* V. I. Del. 1729. 2) *Spectabiles* V. S. Del. 1618. 3) *Clarissimi* V. C. Ib. 57. 116. cet. Ind. I. V̄C̄. Orel. 24. VC. Ib. 13. 4) *Perfectissimi* V. P. Del. 1620. 5) *Egregii* V. E. Ib. 125. VE. Orel. 1762. 5064. Forcellin. lexic. s. v. *egregius* verbessert mehrere Inschriften, wo statt V.E. fälschlich VF. oder VEF. gelesen wird, und verweist auf Labus Intorno l'antich. marm. di C. Giulio Ingenuo p. 34—38. Diese Prädicate der Rangclassen kommen nicht blos bei den im Amte stehenden Männern, sondern auch auf ihre Frauen und Kinder übergetragen vor. So *clarissima femina* die Frau eines clarissimus; ebenso von dessen Kindern clarissimus, iuvenis, puer; clarissima puella; Beispiele hievon aus Inschriften gibt Forcellin. s. v. *clarus*.

1) Ed. Pancirolli. Venet. 1593. und in Graev. Thes. Tom. VII. Die neueste und beste Ausgabe von Böcking. Bonn. 1839 ff. Damit ist zu verbinden Iac. Gothofred. ad Codicem Theodos. Lib. VI. Tom. II. p. 3 sqq. Tom. VI. 2. p. 1—34. Ed. Ritter, vorzugsweise aber Bethmann-Hollweg Handbuch des Civilprocesses. I. S. 36—131.

§. 79.

Nach der Nomenclatur der verschiedenen Zweige der Staatsverwaltung ist jetzt die Nomenclatur der Gemeinde-Verfassung und Verwaltung (Municipalämter) nach den uns hier gesetzten Grenzen beizufügen. Einige höhere Aemter, welche sich zunächst auf die Verwaltung der Stadt Rom beziehen, aber doch zugleich in anderer Beziehung zur Central-Staatsverwaltung gezogen werden können, sind §. 76 schon genannt worden. Von der Municipal-Verwaltung der Hauptstadt heben wir hier nur die *Vicimagistri* hervor,

von Augustus neu organisirt, zunächst für den Cultus der Laren an den compitis (daher auch Magistri Larum Orel. 1661.), aber auch mit administrativem Wirkungskreis. Egger Examen critique, Append. II. p. 367 ff. Zumpt De Augustal. p. 4 bis 10. Rein in Pauly's Real-Encyclopädie s. v. Vicimagistri VI. 2. S. 3581. Hinsichtlich der Municipal-Verwaltung der übrigen Städte geben wir hier die Nomenclatur der verschiedenen Bezeichnungen der Gemeinden je nach ihrem staatsrechtlichen Charakter; die Bezeichnungen der verschiedenen Classen der Bevölkerung; endlich die wichtigsten Municipal-Aemter. Die Bezeichnungen der Gemeinden waren (vergl. Orel. Cap. XVI. §. 2. p. 151.):

Municipia; Coloniae; in der republicanischen Zeit mit verschiedenen Rechten und streng geschieden; nachdem die staatsbürgerlichen Rechte aller freien Bewohner des Reiches durch Caracalla gleich gemacht waren, ganz promiscue gebraucht. Auch in den ersten Jahrhunderten des Kaiserthums soll, wie man gewöhnlich annimmt, *Municipium* bei Schriftstellern und Inschriften ohne Unterschied auch von Coloniae gebraucht werden; so nimmt auch Rein an bei Pauly s. v. *Municipium.* Bd. V. S. 230 mit Anführung von Beispielen aus Inschriften. Dagegen behauptet Zumpt Laur. Lavin. p. V. und Comm. epigraph. p. 475, dass mit Ausnahme gewisser von ihm angegebenen Fälle der Unterschied in dem Gebrauche von *municipium* und *colonia* beibehalten worden sei. Municipium foederatum. Orel. 3688. Den municipia entgegengesetzt: civitates stipendiariae Or. 3693. Die Colonien sind entweder coloniae civiles (dies die ältern), oder militares, um ausgedienten Soldaten eine Existenz zu verschaffen. Von allen Inschriften mit Erwähnung von Colonien hat A. W. Zumpt eine Sammlung veranstaltet (gegen 800), und daraus, so wie aus andern Hilfsmitteln, alle seit 100 v. Chr. gegründeten Militärcolonien aufgezählt und ihre Verfassung erörtert in den Commentatt. epigraph. p. 193 sqq. De coloniis Romanorum militarib. — Praefectura. Delect. 1682. cap. V. 1762. Orel. 3699. C. T. Zumpt Ueber Municip. Verz. B.

Civitas, res publica, wird von jeder Art von Gemeinde (municipium, colonia) gebraucht, Zumpt. Comment. epigr. p. 400., namentlich insofern sie kleinere dazu gehörige und davon abhängige Orte (fora, conciliabula, praefecturae, vici, castella) begreift. Civitas steht von grössern Districten und von einer grössern zusammengehörigen Masse der Landbewohner. So machten die Vocontii in der Gallia Narbonnensis eine civitas aus, in mehrere Decurien getheilt. Zumpt. Laur. Lavin. p. VIII.

Pagi (Del. 1747. 1778. 170.), Dörfer; vici, Weiler, Höfe. Orel. 197. 129. 3794. vicus Aquensis, welchen Rein s. v. *vicus* in Pauly Real-Encycl. Bd. VI. 2. S. 2592. aus Orel. 457. anführt, kommt dort nicht vor, sondern VI vir Aquensis, und wäre jedenfalls von Baden in der Schweiz zu verstehen, nicht von Baden bei Karlsruhe. — Viarii vicani (viasiei vicanei) in der lex Thoria Delect. p. 208. cap. II. versteht Zumpt Comment. epigr. p. 212. von solchen Dorfbewohnern, welche die an ihre Grundstücke anstossenden Vicinalwege zu unterhalten hatten.

Die verschiedenen Classen der Einwohner sind (Orell. Cap. XVI. §. 3. u. 4. n. 3703 sqq.):

1) Nach der Theilnahme am Bürgerrecht: Municipes, Vollbürger, Gemeindebürger; Incolae, Insassen, staatsbürgerliche Einwohner. Delect. 1676. Aehnlich Coloni et inquilini Or. 3712, obgleich diese Bezeichnungen auch anders verstanden werden können. Die Bürger waren es durch angeborenes Bürgerrecht oder durch Bürgerannahme (allecti, recepti. Orel. 3710.).

2) Dem Stand und Range nach: Plebs s. populus (die Bürgerschaft) und Ordo Decurionum s. Ordo, Curia, Senatus (der Gemeinderath). Die Bür-

gerschaft war zuweilen in Tribus eingetheilt (Orel. 3718.), zu Neapel Phetriae s. Phratriae. Orel. 3720.

Die Mitglieder des Gemeinderathes (ordo splendidissimus. Orel. 3724.) hiessen Decuriones, auch Conscripti Del. 1571. Orel. 4036., alterthümlich Conscriptes Del. 1759; in späterer Zeit Curiales. Del. 1729. p. 342. Orel. 3729, auch einigemal Municipes Orel. 3742; die Bezeichnung Senator kommt nur sehr selten vor. Ib. 3735. Die Decurionen in ihrem gegenseitigen Verhältnisse Condecuriones. Orel. 3733. Die Namen und amtlichen Stellungen sämmtlicher Decurionen pflegten in einem Album verzeichnet zu werden, wovon sich ein Beispiel in dem Album Decurionum Canusinorum Delect. 1764. erhalten hat, welches zur Kenntniss der Zusammensetzung der Municipalsenate von Wichtigkeit ist. Siehe dazu die Erklärungen von A. W. Zumpt Commentatt. epigr. p. 113 sqq. 123 sqq. Die Zahl der Decurionen war verschieden, häufig Ein hundert; daher Centumviri zuweilen für Decuriones. Delect. 1755. 1660. Orel. 3737. Nach Furlanetto Lapid. Patav. p. XXII. p. 75. Not. ist 100 die regelmässige, feststehende Zahl. Unter den Decurionen unterscheiden wir die wirklichen Decurionen und die nur mit dem Titel (Ornamenta decurionalia Del. 938. Orel. 3746. Zumpt Commentt. epigr. p. 134.) versehenen, Decuriones ornamentarii s. honorarii (Orel. 3751.), eine Ehre, welche Söhnen reicher, freigebiger Familien schon im Knabenalter ertheilt wurde. Aehnlich verhält es sich mit den Decuriones Adlecti, überzählig gewählte Ehrendecuriones, unter welchen gleichfalls Kinder vorkommen. Orel. 3745. Furlanett. Mus. Est. p. 46., besonders Zumpt l. l. p. 126.

Auf dem angeführten Album Canusin. werden unter den Decurionen dem Range nach aufgeführt zuerst die Patroni (Cf. Orel. 3763—3769.), dann die Decurionen, welche früher Aemter bekleidet hatten (Quinquennalicii, IIviralici, cet.), dann Pedani (= pedarii, welche vorher noch keine Municipalämter bekleidet hatten und zuletzt stimmten. Zumpt l. i. p. 130.) und Praetextati (Söhne von Decurionen, die in ganz jungen Jahren an den Sitzungen Theil nehmen durften. Zumpt l. l. p. 132.). Von Decurionen mit besonderem Vorrange kommen noch vor: Sex primi Orel. 3756. Decem primi Delect. 1749. I. Principales Orel. 3761. Der erste Gemeinderath und Bürger: Princeps civitatis (Orel. 3758. Princeps Sabinorum Delect. 945. P. coloniae Orel. 512. 643. Furlanet. Lap. Patav. LXX. p. 61.); in gleichem Sinne: Primas Orel. 2026. Ausser Patronus municipii auch: Parens Orel. 3770. Tutor munic. Ib. 3771. Die Bezeichnung Pater decurionum nach Orel. 3741 wörtlich zu nehmen, so wie auch als ehrenvolle Erwähnung dem Namen der Person beigefügt gefunden wird: pater Senatoris, Consulis Orel. 3761. Dagegen nach Marini A. A. p. 94. Ehrentitel, wie Parens, Pater municipii, coloniae, und ähnlich dem Pater senatus zu Rom: Mater coloniae. Orel. 3774. und ähnliche Ehrennamen bei geistlichen und weltlichen Körperschaften. Curiales veteres Parentinorum (CVRIAL. VET. PAR.) Orel. 3729. nach einer Lesung, wogegen Orelli liest: Curiales veterum Parentinorum, nach dem auch sonst vorkommenden Unterschied zwischen Altbürgern (Arretini veteres Orel. 100; veteres Nolani Grut. 468, 9.) und Neubürgern (Fabraterni novani Orel. 101), so wie in den Militärcolonien die ursprünglichen Colonisten und ihre Nachkommen ein eigenes Collegium veteranorum (Veterani corporati) bildeten. Zumpt Commentt. epigr. p. 463. Noch hat sich auch die Erwähnung eines Frauenrathes (Curia mulierum) von Lanuvium erhalten Orel. 3740., wenn es nicht ein Collegium ist.

Zwischen dem Gemeinderath und der Bürgerschaft standen dem Range nach die Augustales, deren Vorsteher die Seviri (Sexviri) Augustales, entsprechend dem Ritterstande zu Rom (Delect. Ind. VI. s. v. *Sevir*. Orell. Cap. XVI. §. 12. n. 3911 sqq.), über deren Stellung und Entstehung in der neuesten Zeit wiederholte Untersuchungen geführt worden sind. S. Egger, Zumpt. Verz. A. Borghesi in Bulletin. archeol. 1842. p. 102. Henzen in Bergk Zeitschr. für Alterth. Wissensch. 1848. N. 27. 37. Ebendas. Osann 1851. N. 8. S. 62. Andre Beamten der Augustales ausser den Seviri waren: Quinquennales; Patronus, Quaestor. Zumpt De Augustal. p. 79. Statt Seviri kommen auch vor VIIIviri Augustales p. 85. Orel. 3963. auch Quatuorviri, Trium-

viri Augustales, doch letztere beide zweifelhaft Orel. 3960—3961. Wenn in Municipalstädten auch Ritter und ein Ritterstand (Equites, Ordo equestes) genannt werden, wie öfter geschieht, so ist nicht, wie man früher annahm, ein Municipalritterstand zu verstehen, sondern römische Ritter, die in dem Municipium wohnten. Orel. 3713. Rein in Pauly Real-Ency. s. v. *Municipium.* Bd. V. S. 226. Zuweilen finden sich ausser den Augustales noch als besondere Classe der Einwohnerschaft: Honorati (Orel. 3716. ingenui, honorati et Augustales); Honore usi (Ibid. 3714. plebs et honore usi), worunter alle durch bekleidete Aemter oder Ehrenauszeichnungen (wie durch Ertheilung des Bisellium Del. 1755. 1775.) hervortretende Personen (Standespersonen, Honoratioren) zuverstehen sein werden (Delect. 1729. p. 342. Curiales Honorati). Morcell. Stil. III. p. 90. — Immunes. Or. 1567.

§. 80.

Wie der Gemeinderath in den Municipalstädten dem römischen Senate nachgebildet war, so waren auch die Municipalämter (Magisteria, Magistratus) den römischen Magistratus nachgebildet. Wir geben im Folgenden, vorzugsweise aus Inschriften, die Nomenclatur der wichtigsten derselben. [1]) Die für den Organismus der Gemeindeverwaltung bedeutendsten und allgemeinsten sind: Duoviri I. D. Aediles, Quaestores.

Duoviri, Duumviri iuri (iure) dicundo (IIvir. I. D.) und Duumviri ohne Beisatz (Zumpt Comm. ep. p. 163.); die Vorstände der Gemeinde, wie zu Rom die zwei Consuln. Orel. 3805 ff. Delect. Ind. VI. s. v. Der Name Consules kommt von dieser Municipalobrigkeit als wirklicher Amtsname nicht vor, wie man sonst nach unsicheren oder unrichtig erklärten Inschriften angenommen hat. Orel. 3774 ff. Die Duumviri Quinquennales sind von den oben genannten nicht wesentlich verschieden, wie man sonst annahm (Or. 3882), sondern die Duumviri, welche in das Jahr fielen, in welchem der Census zu halten war, hiessen D. Quinquennales (Duumv. Quinq. censoria potestate), seit der Zeit, als man keine eigenen Censores in den Municipien aufstellte (seit August). Zumpt Comm. ep. 93 ff. Das Amt der Quinquennales dauerte ein Jahr und wurde alle fünf Jahre erneuert. Zumpt l. l. p. 109. Gewesene Duumviri sind die Duoviralicii. Delect. 1764. und Duovirates. Ib. 1751.

Quatuorviri iuri dicundo (IIII vir. I. D.) und Quatuorviri ohne Beisatz. Delect. Ind. VI. s. v.; nach der frühern Ansicht die aus vier Mitgliedern bestehende höchste Gemeindebehörde, wie die Duumviri aus zwei, und zwar letztere in der Regel in Colonien, erstere in Municipien. Orel. 3791 ff. 3845. Furlanett. Mus. Est. p. 4. Nach der Darstellung von Zumpt l. l. p. 164. sind aber vielmehr darunter zu verstehen die zwei Duumviri und die zwei Aedilen in der Gemeinde zu einer gemeinsamen Behörde vereinigt, von welchen auch jede Beide wieder für sich genannt werden können. Die IIIIviri kommen meistens in Italien vor, Zumpt l. l. p. 162; die IIviri in den Provinzen, Zumpt p. 189. Mit den Quatuorviri Quinquennales verhält es sich wie mit den Duumviri Quinquennales Zumpt l. l. p. 93—95. In beiden Fällen kommt auch der Name Quinquennales allein vor, unter welchen man sich demnach keine besondern Magistrate zu denken hat, wie zur Zeit der Republik die mit dem Geschäfte des Census ausschliesslich betrauten Municipalcensoren. Zumpt De Quinquennalibus municipior. et coloniar. in dessen Commentt. epigraph. p. 73 sqq.

Triumviri iuri dicundo als Municipalobrigkeit sind zweifelhaft. Orell. 3828 ff.

Octoviri kommen mehrmal vor Or. 3967.; die Inschriften mit Erwähnung dieser Municipalbehörde sind alle zusammengestellt von Noel des Vergers in Revue de Philolog. I. p. 531. Decemviri, Duodecimviri, Vigintiviri als Municipalbehörden bei Orel. 3968 bis 3971.

Dictator, in alter Zeit Name der höchsten Municipalobrigkeit, in einigen Städten auch später beibehalten. Orel. 3786. Delect. 161.

Praetor. Orel. 3785. Delect. 1237. Henzen Sui Pretori e Dittatori. Verz. B. und Jenaer Lit. Zeit. 1847. S. 219.

Aedilis. Orel. 3972 sqq. §. 12. p. 207. Aediles municipiorum. Delect. Ind. VI. s. v. Aedilis (municipalis). Gewesener Aedil: Aedilicius.

Praefectus I. D. (iuri dicundo) Delect. 916. 929. 1292. IV viri Praefecti I. D. Orel. 3869. II viri Praef. Ib. 3818. Praef. loco duumviri. Del. 919. Praef. aedilicia potestate. Del. 249, oder auch Praefecti ohne Beisatz, von dem Prätor zu Rom in die Municipien, oder von den Municipalbehörden in die kleineren abhängigen Orte geschickte Commissäre (Oberrichter), auch zuweilen Stellvertreter der Duumviri, u. a. wenn deren Wahl sich verzögerte. Zumpt Commentt. epigr. p. 51 sqq. Henzen in Jen. Lit. Zeit. 1847. Nr. 218. Zu Benevent werden genannt Praefecti Cereales I. D. De Vita Antiq. Benev. p. XIII. n. 11. 12.

Quaestor (Q.), auch Quaestor arkae publicae; Q. pecuniae publicae (Q. P. P.), wahrscheinlich die Arcarii mit ihnen identisch. Orel. 3988 ff. Delect. 1165. 937. bis. p. 111. 943. Andere Namen desselben Municipalamtes: Duumvir ab aerario; Duumvir aerarii, Furlanetto Mus. Est. p. 48. not. 5. Gewesener Quaestor: Quaestoricius (statt Quaestorius). Zumpt Comm. epigr. p. 129.

Curator, vom Kaiser ernannter Obercommissär. Delect. 1743. civitatis 1619. 109. coloniae 98. 254. rei publicae 125. 1535. cet. Solche Curatores erscheinen zuerst unter Traianus als ausserordentliche (extra ordinem) Commissäre; wahrscheinlich erst seit Alexander Severus ein munus ordinarium. Zumpt. Commentt. epigr. p. 153. Orell. 3898 ff. Dieser Curator ist zu unterscheiden von den Curatoren für einzelne Zweige der Municipalverwaltung, wie Curatores kalendarii; operum publicorum etc. Orell. 4005. Zumpt Laur. Lav. p. 7. Comm. epigr. p. 150—152.

Advocatus rei publicae, Adv. populi. Orel. 3906—3907. Adv. publicus. Del. 1603, Rechtsbeistand, Syndicus des Municipiums, oder vielleicht auch der Bürgerschaft gegenuber von dem Gemeinderath. Morcell. Stil. I. p. 94. Eine ähnliche Stelle in noch späterer Zeit: Defensor rei publicae. Del. 1619. colonorum. Orel. 2557.

Praefectus fabrum, Vorstand der Feuerwehr (Löschmannschaft). Morcell. Stil. I. p. 156. Delect. 1647. Zumpt. Laur. Lav. p. 4. zu unterscheiden von dem militärischen Praefectus fabrum legionis. s. Hagenbuch bei Orell. 3428.

Magistri vicorum, Vicimagistri in den Municipien, ähnlich den gleichnamigen Beamten zu Rom. Grut. 481, 8. 1160. 4. Borghesi in Furlanetto Mus. Est. p. 13. not.

Magister pagi, Magister vici, der Bauernvogt, Vorsteher von Dörfern und Weilern. Delect. 1314. 946. 1497. Wie die Municipien und Colonien ihren Senat hatten unter dem Vorsitz der Duumviri, so die pagi ein Collegium von 10—12 Magistri unter dem Vorsitz des Magister pagi. Die erstern hiessen wahrscheinlich Magistri pagani, später einfach: Pagani. Alles dieses erörtert zuerst genauer Borghesi in Furlanetto Mus. Est. p. 15 ff. not.

Dass die bisher aufgeführten Municipalämter oft Veranlassung zu lebhaften Bewerbungen, Parteiumtrieben und vielfachen Demonstrationen gaben, versteht sich von selbst. Einen lebendigen Zug aus dieser Seite des öffentlichen Municipallebens geben die auf den Wänden der Gebäude zu Pompeji noch übrigen, mit dem Pinsel oder mit trocknen Farbstoffen geschriebenen Wünsche, Bitten, Aufforderungen von Seiten einzelner Collegien und Privaten zur Empfehlung von Candidaten zu Municipalämtern. Siehe Delect. 1813—1816. und Guarini Fasti duumvirali.

1) Zusammenstellung der Municipalamter aus Inschriften s. bei Orell Cap. XVI. §. 5—15. n. 3775—4030. Die literarhistorischen Nachweisungen s. bei Rein s. v. *Magistratus municipales* in Pauly Real-Encykl. Bd. IV. S. 1441. Furlanetto Lapid. Patav. p. XXIV—XXVI. Dazu nun noch als von besonderer Bedeutung Zumpt Commentatt. epigraph.

§. 81.

Zu der Organisation der Gemeinden gehören auch die jetzt zu berührenden weltlichen Corporationen,[1]) nachdem wir von den zu dem Cultus gehörenden Corporationen (sodalitates, collegia) schon oben §. 75. S. 237. gehandelt haben. Indem wir uns hier auf das dort Gesagte beziehen, da beide Arten von Corporationen im Wesentlichen ihrer Organisation ganz übereinstimmen, tragen wir zur Vervollständigung der darauf sich beziehenden, auf Inschriften vorkommenden Nomenclatur noch Folgendes nach. Die Bezeichnung solcher Corporationen ist: *Collegium*, auch *Collegius* (Delect. 529. 1784.); *Corpus, Contubernium* (Del. 324.); *Studium* (Orell. 4124. Mommsen Inscr. Neapol. 1525—1527,); in späterer Zeit auch *Curia* (Orell. 3727. Mommsen De colleg. p. 28. not. 4.). Es gehören dahin die Zünfte der Handwerker (collegia opificum), aber auch andere, durch gleichen Stand und gleiche Lebensverhältnisse verbundenen Genossenschaften, wie *collegium medicorum* Delect. 1315., *familiae Iulianae.* Ibid. 579., *viatorum* 925. pag. 110., *venatorum* Orel. 4118., *Germanorum* Orel. 3538., *Curia mulierum* zu Lanuvium Orel. 3740. u. a., wobei es bei manchen zweifelhaft sein kann, ob man sie zu den weltlichen oder geistlichen Corporationen zu zählen habe, wie bei *collegium iuventutis* Delect. 304. s. *iuvenum* Orel. 1383. 2168. und bei dem Beneventanischen *collegium Martensium* Orel. 4124 sqq. Zu Rom waren die städtischen Gewerbe in alter Zeit schon eingetheilt in neun Collegia, von denen die zwei ersten, nämlich die *fabri*, sowie die *liticines (tubicines)* und *cornicines,* als zu dem Kriegswesen gehörig, bei der Centuriateintheilung, jede zwei eigene Centurien mit Stimmrecht bildeten. Plutarch. Num. cap. 17. Das neunte dieser Collegien begriff mehrere Arten von Handwerkern in sich, früher fälschlich für identisch gehalten mit dem auf Inschriften vorkommenden *collegium magnum,* welches ein Priestercollegium war. Reines. Class. I. n. 101. Dirksen Civilist. Abhandl. I. S. 22. Mit der Entwicklung der Gewerbe und des gesellschaftlichen Lebens vermehrte sich die Zahl der Handwerkerinnungen sowohl zu Rom, als in den Municipalstädten, wie natürlich, sehr bedeutend. Zur Zeit des Alexander Severus werden zwei und dreissig Classen von Gewerbtreibenden aufgezählt, welche gewisse Privilegien hatten, ohne diejenigen, welche ohne solche Privilegien waren. Dig. L. 6. *de iure immunitat.* §. 6. unter Constantin ebenso von den obigen ganz verschiedene fünf und dreissig Cod. Theod. XIII, IV, 2. *De excusat. artific.* Die innere Organisation der weltlichen Collegien und der Handwerkerzünfte insbesondere war in Uebereinstimmung mit der Organisation der geistlichen Corporationen und beide ganz analog der Staats- und Gemeindeverfassung, sowie denn auch der Ausdruck *res publica collegii* Orel. 4068. auf dieses Verhältniss hindeutet. Die einfachen Mitglieder *(collegiati; collegae; collegiarii* Delect. 341. *corporati; incorporati)* bildeten den

populus (plebs, auch *sequela collegii* Murat. p. 564, 1. Marini A. A. p. 305. not. 409.), die Beamten der Corporation entsprachen dem *Ordo.* Die zahlreichern collegia sind eingetheilt in *centuriae, decuriae.* Orel. 2252. 4071 4137. Ausser den schon oben §. 75 gegebenen und auch hier geltenden Namen von Beamten der Collegien fügen wir noch folgende bei (s. Orell. n. 4138. 1—14. Vergl. Del. 1774): *Rector, Praefectus, Quinquennalis,* Bezeichnung der Vorstände der Corporation; *Decuriones,* einzelner Decurien; *Actor, Defensor,* der Syndikus; *Arcarius,* Kassier; *Procurator*; *Adiutores.* Hinsichtlich der Stellung der Handwerkerzünfte in administrativer und politischer Beziehung glauben wir hier noch Folgendes bemerken zu müssen. Die combinirte Zunft der fabri (bestehend aus *tignarii, dendrophori, centonarii)* bildete in den Städten zugleich eine organisirte, unter öffentlicher Autorität bestehende Feuerwehr (Plin. Epist. X. 42.). Ferner standen die Zünfte dadurch mit der Administration in naher Beziehung, dass mehrere von ihnen Naturalleistungen je nach der Natur ihres Geschäftes für den Staat zu übernehmen hatten, gleichsam Staatsfrohnden;[2]) so hatten die *nautae* und *navicularii* den Transport von Stein, Holz, Lebensmitteln; ähnlich die *suarii, pecuarii,* Viehhändler u. a. Dass die Zünfte in manchen Fällen in Parteistreitigkeiten im Municipium lebhaften Antheil nahmen, ergibt sich aus der Natur der Sache und wird bestätigt durch die auf den angeführten Brief des Plinius von Traian gegebene Antwort, sowie durch die in dem vorhergehenden Paragraphen mitgetheilten Wahldemonstrationen auf den Wänden der Häuser zu Pompeji. Zuweilen waren mehrere verwandte Handwerke zu einer Zunft verbunden, namentlich die *dendrophori, fabri* (tignarii) und *centonarii*: letzteres nach einer Verordnung Constantins.[3]) Daher werden dieselben auch so oft in Verbindung genannt: Delect. 1597. 1771. 1793. Vergl. auch Orel. 4071. 4082. 4094. Andrerseits war für manche Gewerbszweige das Princip der Theilung der Arbeit sehr weit getrieben. So hatte man für die Stein- und Marmorarbeiten: *lapidarii, marmorarii, quadratarii, characteriarii, statuarii, sculptores;* für die Bearbeitung von Gemmen: *politores, caelatores, cavatores, compositores, inclusores.* Einzelne Gewerbsleute, für deren Gewerbszweig an dem Orte, wo sie sich aufhielten, kein eigenes collegium war, schlossen sich an eine der andern Zünfte an: so *Poppilius negotiator artis prossariae adpertinens honorato corpori utriculariorum* (Boissieu Inscr. Lyon. p. 407.) und ein *lintiarius,* Namens *Illiomarus,* gleichfalls *corporatus inter utriclarios Lugduni consistentes* (Ibid. p. 409.). Angesehenere Zünfte erhalten ehrende Prädicate: *splendidum, honoratum corpus, tria collegia principalia* (fabrorum, centonariorum, dendrophororum). Murator. p. 564, 1. Ausserdem, dass die vornehmlich nur aus Inschriften zu schöpfende Kenntniss der alten römischen Corporationen zur vollständigen und richtigen Auffassung des antiken Lebens gehört, welches durch diese selbständige corporative Existenzen nicht minder als das Mittelalter

vor unserer Zeit sich so vortheilhaft auszeichnet, so nimmt dieser Gegenstand auch noch in andern Beziehungen ein lebhaftes Interesse in Anspruch, weil die ersten Christen gleichfalls als ein Verein, als eine Körperschaft auftraten und dieses Verhältniss sowohl von Seiten ihrer Verfolger als ihrer Vertheidiger geltend gemacht wird, so wie ferner deswegen, weil, wenigstens in allen Ländern, welche unter römischer Herrschaft standen, die Anfänge der Zünfte unverkennbar auf die römischen Zünfte zurückweisen.[4]) Es wäre ein interessanter Gegenstand aus dem Gebiete der römischen Epigraphik, die auf Inschriften vorkommenden weltlichen Corporationen, namentlich die Handwerkerzünfte vollständig zusammenzustellen und zu erläutern. Wir beschränken uns hier darauf, nur beispielsweise eine Anzahl solcher Corporationen und Handwerke aufzuzählen, welche durch ihre besondere Eigenthümlichkeit oder durch neugewonnene Aufklärungen darüber von Interesse sind. Ueberdiess bemerken wir schliesslich, dass Arbeiten derjenigen Handwerke, welche zum Dienst des Heeres nöthig waren, militärisch organisirt und jeder Legion zugetheilt waren, wovon weiter unten bei den Inscriptiones militares die Rede sein wird.

Collegium aquae, sive fontanorum, Corporation der Brunnenmeister (Runnsmeister zu Freiburg in Breisgau von alten Zeiten her ein Gemeindeamt). Delect. 1768.

Ars characteraria. Auf einem Lyoner Stein bei Spon. Miscell. p. 222. und Boissieu p. 426. *Aureli Leontis qui vixit annis XVIII.* (Boissieu: XXIII) *M. VII. D. VII. artis caracte....* Eine von Bimard de la Bartie und von Raoul-Rochette Lettre à Mr. Schorn p. 56. not. zugelassene Lesung *bractearii* ist willkürlich, da die ersten Buchstaben unzweifelhaft sind. Spon, dem Forcellini lex s. v. nicht widerspricht, und Boissieu verstehen unter ars characteraria das Geschäft, Schrift auf Stein und Metall einzugraben.

Collegium centonariorum, Del. 249. 346. cet., eine sehr häufig vorkommende, mit den tignarii und dendrophori verbundene Zunft, von welcher Art wir jetzt kein Gewerbe haben. Die centonarii nähten Lappen von abgetragenen und zerrissenen Kleidern (centones) zusammen zu dem verschiedensten Gebrauche, zu Kleidern für arme Leute (daher wohl das bunte Kleid des Arlechino), zu Decken für allerhand Gebrauchsweisen, als Bettdecken, Segel, Schutzdecken im Kriege und zum Ersticken der Flamme bei einem ausgebrochenen Brande.

Ars cretaria. Negotiator artis cretariae. Orel. 4302. 2029. Gewöhnlich versteht man darunter das Gewerbe, die Kreide zuzurichten und den Handel mit der so zugerichteten Kreide. Boissieu Inscr. p. 430 ff. weist nach, dass vielmehr vorzugsweise an Töpferwaaren (aus creta figlinorum Plin. H. N. XIV., 25. XXXI., 28.) und den Handel damit zu denken sei, worauf auch die Abbildungen von Gefässen auf dem von ihm mitgetheilten Grabstein eines Negotiator artis cretariae hindeuten.

Dendrophororum collegium. Das Gewerbe, welches das Fällen der Bäume, die Herrichtung des Bau-, Nutz- und Brennholzes und den Handel damit besorgte. Del. 749. 1789. cet. Das Verhältniss dieses collegium dendrophoror. zu den bei dem Cultus oft genannten dendrophori sieht auch Rabanis Recherches sur les dendrophores p. 59. unter Zustimmung von Boissieu Inscr. p. 413. gerade so an, wie von uns oben S. 239 angedeutet worden ist.

Exclusor artis argentariae kommt nur auf einem Lyoner Grabstein vor: Potitio Romulo qui vi. ann. XXXV. defunct. arti. arg. exclussor. Boissieu Inscr. p. 424. Das Wort exclusor von einer gewissen Klasse von Silberarbeitern ist festgestellt, wie der Abbé Greppo (Souvenirs de quelques artistes Lyonnais in Revue de Lyonais

XII., 341.) aus Augustin. Enarrat. in Psal. LXVII., 39. und aus Du Cange Glossar. s. v. *Exclusor* nachweist. Derselbe hält diese Arbeiter für identisch mit den bei Quintilian. II., 21. genannten excusores (Verfertiger von Bronzegefässen, von den statuarii daselbst unterschieden); Boissieu sieht darin einen besondern Zweig dieser Arbeit, nämlich den repousseur, der die Figuren und Ornamente der Vasen in getriebener Arbeit macht, was jedoch auch excusor bedeutet.

Ars prosaria (prossaria). Auf einem oben schon angeführten Lyoner Steine Grut. 649, 7. von Boissieu p. 407. aufs neue aufgefunden und verglichen: *Poppili. natio. Sequano, cir. Lugdunens. negotiatori artis prossari.* Da prosa nach alten Glossen s. v. a. als tunica pexa, so haben wir hier einen Kaufmann, welcher mit solchen Tüchern (Biber) handelt, deren Verbrauch in Gallien nach den klimatischen Verhältnissen des Landes bedeutend gewesen sein muss.

Utriculariorum (utriclariorum) collegium. Delect. 183. 294. Man verstand unter dieser Benennung 1) Dudelsackpfeifer oder auch Verfertiger solcher Instrumente, nach dem Gebrauche bei Sueton. Ner. cap. 54. (so Sertor. Orsat. Not. Romanor. p. 175); 2) Weinhändler, weil man den Wein auch in Schläuchen transportirte; so Menestrier Preparation à l'histoire de Lyon. p. 33.; 2) Unternehmer und Fabrikanten von Barken, Flössen, Brücken durch Schläuche gebildet oder getragen. Diese letzte Meinung ist die nun allgemein angenommene Ansicht, am besten begründet durch Calvet Dissertation cet. Verz. A. Nach Boissieu's Ausführung l. l. p. 401 ff. sind die Utricularii überhaupt und im Allgemeinen Fabrikanten lederner Schläuche (utres). Diese wendete man allerdings bei der Schifffahrt und dem Brückenbau häufig an, sowie man auch jetzt wieder bei der Construction von Pontons für militärische Zwecke auf dieses System zurückkommen soll; daher die öfters auf Inschriften vorkommende Verbindung der utricularii mit den fabri navales Grut. 448, 5. und nautae Delect. 751. Aber eben so wendete man solche Schläuche an zum Transport von Flüssigkeiten; damit hängt auch vielleicht der Umstand zusammen, dass wir einen negotiator vini als Patron der utricularii zu Lyon finden. Boissieu p. 398.

1) Grut. Ind. cap. IX. p. XXXIX. Collegia, corpora. Murat. Class. VII. Collegia varia. T. I. p. 511 sqq. und Ind. Class. VII. p. 2163. Donat. Class. VII. Tom. II. p. 17 sqq. Orel. Cap. XVII. Vol. II. p. 227 sqq. Collegia, Corpora cet. besonders p. 244. Delect. p. 385. §. 10. Acta collegior. non sacror. und Ind. IX. s. v. *Collegium* et *Corpus.* Boissieu Inscript. de Lyon. Livrais. 5. Chap. X. Inscriptions relatives aux corporations. Ausser den oben §. 75. Anmerk. 1. angeführten Werken (Mommsen De colleg. p. 27 sqq.): Dirksen Histor. Bemerkungen über den Zustand der jurist. Personen, in dessen Civilist. Abhandlung. Berlin 1820. S. 1—143. Hinsichtlich der Gewerbe (artes, opificia) überhaupt und auch solcher, von denen kein eigenes Collegium genannt wird, s. Gruter. Ind. cap. VIII. p. 36. *Artes, professiones, negotiationes.* Murator. Class. XIII. Tom. II. p. 935 sqq. Donat. Class. XIII. Tom. II. p. 314. Orel. Cap. XVIII. Vol. II. p. 247 sqq.

2) Eine interessante und sonst noch nicht so dargestellte Auffassung von Rabanis Recherches sur les dendrophores p. 43 ff., auch bei Boissieu Inscript. de Lyon. p. 482. Ebendaher p. 411. ist die nächstfolgende Bemerkung genommen.

3) Cod. Theodos. XIV., 8, 1. In quibus cumque oppidis dendrophori fuerint, centonarariorum atque fabrorum corpori adnectantur, quoniam haec corpora frequentia hominum multiplicari expedit.

4) Auf die erstere Beziehung macht Boissieu l. l. p. 385. ganz passend aufmerksam unter Hinweisung auf Tertullian. Apologet. cap. 38. 39. Die andere Beziehung wird für unser südwestliches Deutschland genauer ausgeführt von Mone Urgeschichte des bad. Landes. I. 251 ff. 296 ff.

§. 82.

C. Nach unserer früher angedeuteten Eintheilung ist jetzt die Nomenclatur der auf Inschriften vorkommenden *untergeordneten Stellen*

und niedern Dienern zu geben. Wir unterscheiden dabei: 1) Behörden niedrern Ranges als die oben §. 76—80 aufgezählten (Magistratus minores, Officia minora): in der Justiz-, Polizei- und Finanzverwaltung des Staates und der Gemeinden; 2) die Apparitores magistratuum, begreifend: a) das Kanzleipersonale (Ballei, Officium, Officiales) der einzelnen Magistrate und der Behörden; b) die niederen Diener. 3) Die den Magistraten und Behörden zugetheilten servi publici. Von der unter 1. angeführten Klasse heben wir folgende aus:

a) Zu Rom: Viginti viri, der erste Grad der Staatsstellen noch vor der Quästur; begriff folgende Behörden: 1) Decemviri stlitibus iudicandis (X VIR. STLIT. IVD.). Eine Art Unterrichter, zugleich Präsidenten des Richtercolleges der Centumviri. Del. 902. 903. cet. Ind. VI. — 2) Triumviri capitales (III vir und Trium vir cap.) hatten die Vollstreckung der Todesurtheile zu besorgen. Delectus 901. 906. cet. Ind. VI. — 3) Triumviri monetales A. A. A. F. F. (auro, argento, aeri, flando feriundo), Münzmeister (Delect. 898. 1599), auch XX viri monetales, da sie zu den XX viri gehören. Ibid. 1636. Die kaiserliche Münze prägte nur Gold- und Silbermünzen (moneta auraria argentaria), während der Senat bis auf Gallienus die Kupfermünzen prägen liess. Seit Traian kommen neben den Triumviri monetales auch Procuratores und Rationales monetae vor (Orel. 3570. Marini A. A. p. 489.), welche man für identisch hält und für die Vorsteher der Kaisermünze, während die Senatsmünze fortdauernd unter den Triumviri monetales stand. Nach Constantin's Organisation stand das Münzwesen unter dem Comes sacrarum largitionum, und die einzelnen Münzstätten unter einem Procurator. Auch Praepositus monetae kommt vor Marini Inscr. Alban. p. 109; nicht aber auf der von Koner in Pauly Real-Enc. s. v. Triumviri monetales S. 2158 angeführten Inschrift bei Donat. Suppl. II. p. 263, 7, wo ... *monetae Trevericae Praeses* ... steht, das letzte Wort aber zu dem Folgenden gehört. — 4) Quatuorviri viarum curandarum Delect. 1592 hatten die Oberaufsicht auf die Unterhaltung der Strassen zu Rom; zur Zeit der Republik: IIIIviri vicis in urbem purgandeis Tab. Heracl. c. II. Del. p. 268. Marin. A. A. p. 754. Die IIIIviri viar. curandar. werden noch unter Alexander Severus genannt. Fabret. p. 37. n. 179. Ueber die andern Angestellten bei der Münze s. unten unter b. s. v. *monetarii.*

Praefectus feriarum latinarum Delect. 1636. s. Praefectus urbi feriarum lat. Orel. 3153. nur für die Dauer der Abwesenheit der Consuln bei dem genannten Feste aufgestellter (nomineller) Stadt-Präfect; wird auf Inschriften noch unter Gallien erwähnt. Orel. 3154.

Curatores regionum. Unter den vielerlei Curatores höhern und niedreren Ranges gab es auch für jede Region einen unter den Vici magistri stehenden Curator, welche darum und weil in der Regel Freigelassene, nur einen untergeordneten Rang haben können: so erscheinen sie unter Hadrian auf der Basis Capitolina. Delect. 1497. Später kommen jedoch *Curatores regionum* von höherm Rang vor Capitolin. Marc. Aurel. cap. 11. und unter Alexander Severus (Lamprid. Alex. cap. 33.) aus Consulares viri genommen.

Denuntiatores. Auf der Capitolinischen Basis a. a. O. wird für jede Region ein Denuntiator (Anzeiger von vorgefallenen Vergehen und Unordnungen, oder wie Becker Röm. Alterth. II. 3. S. 269 annimmt, zur Besorgung öffentlicher Ankündigungen) neben dem Curator genannt; in den Regionenverzeichnissen wird kein Denuntiator genannt, statt dessen zwei Curatores für jede Region. Die Denuntiatores bildeten ein eigenes Collegium in Decurien getheilt Del. 1584. mit X primi. Ib. 921.

b) Subalterne Angestellte zu Rom und ausserhalb Rom in der Provincial- und Municipalverwaltung (von manchen derselben kommen ähnliche Geschäfte und ihre Benennungen in Privatdiensten und in grossen Privathäusern vor):

A censibus, a censu (Ad census. Orel. 3180.) nicht zu verwechseln mit dem Censitor oder A censibus accipiendis, ein Unterbeamter, der die Cen-

sustafeln in Verwahrung hatte, später Magister census. s. Borghes. in Ann. arch. 1846. p. 322. Boissieu Inscr. p. 249.

A commentariis, Protokollist, Secretär; allgemeine Bezeichnung dieses Geschäftes in allen Theilen des Geschäftslebens und der Verwaltung mit näherer Bestimmung für jeden einzelnen Fall: A com. beneficiorum Delect. 1127. rationis patrimonii Ib. 633. operum publicorum Orel. 3205 cet.

A rationibus, Verrechner, Rechnungsführer, und mit Beifügung näherer Bestimmungen.

Ab actis, Actuar, Protokollist; mit näher bestimmenden Beisätzen: fori Orel. 832. senatus 2274. u. a. Marini Inscript. Alb. p. 54. Dafür später auch, obgleich auf Inschriften selten, Actuarius (comitum) Murat. 864, 3. und Actarius Grut. 260, 1.

Acceptores, Einnehmer Or. 3199. zu Ostia ein Collegium derselben Fea Framment. di fast. n. 20. angeführt bei Forcellin. s. v. *puteus*.

Adiutores, Helfer, Gehilfen aller Art von höherm und niedern Range: ab actis Del. 1098. a cognitionibus dominicis. 1106. Praefecti annonae. Grut. 622, 3. Duumviri. Ibid. 387, 4. u. a. Mehrere Classen derselben stellt zusammen Fabrett. p. 345. Coadiutor officii rationalium Orel. 3427. aus Seivert. Inscript. Dac. p. 64. Das Wort beruht also nicht, wie Forcellini s. v. *Coadiutor* glaubt, nur auf einer unechten Inschrift bei Gruter.

Allectores (ALL.). Orel. 369. *Curator coloniae idemque allector.* 3654 *allector Galliarum;* Unterbeamten im Finanzwesen. Boissieu Inscr. p. 259. Orel. 779. wiederholt 2406. werden zwei Personen genannt: *Allectores Cultores Silvani, idem Immun.*, wobei Or. die Vermuthung ausspricht, Allectores seien ii qui in collegium cultorum Silvani alios adlegebant atque initiabant; doch kommen sonst Allectores als Beamte eines Collegiums nicht vor. Adl. aerar bei Furlanett. Mus. d'Est. p. 133. erklärt: *Ad lectus aerarii.*

Arcarii, allgemeiner Name, wie: Cassier im öffentlichen und Privatdienst.

Archiatri (sing. —*os.* Or. 4226. und —*er.* Grut. 632, 5.), nicht kaiserliche Leibärzte, oder die angesehensten Aerzte in grossen Städten, nach Godofred ad l. 4. Cod. Theodos. *De medic. et profess.*, sondern von den Municipalbehörden angestellte und besoldete Aerzte, wie Oliver. Marmor. Pisaur. p. 152. daraus nachweist, weil solche Archiatri als Municipalstädten angehörig vorkommen (zu Pisaurum Marmor. Pis. n. LXIV. zu Pola. Grut. 632, 9.), und weil in dem angeführten Titel Cod. Theodos. l. 9 und 10, wo von besoldeten Aerzten die Rede ist, jedesmal die Bezeichnung *Archiatri* vorkommt. Ausser den bisher angeführten drei Inschriften noch eine vierte mit Erwähnung eines Archiatros bei Reines. XX., 205.

Circitores, Wächter im Civil- und Militärdienst, welche zu diesem Zwecke einen gewissen Raum zu begehen haben. Orel. 3204. Aur. Supero circit. sub cur. Iusti. Vergl. unten unter den ministeria servilia.

Coactores, Geldeintreiber, Geldeinsammler im öffentlichen und Privatdienst. Orel. 2901. 3252.

Contrascriptor, Gegenschreiber, Controleur. Del. 1108. (ein Sklave wie auch ein anderer Mur. 2042, 4.).

Cursus publicus. Die verschiedenen Angestellten bei der Post sind aufgezählt bei Godofred. ad Cod. Theod. VIII., 5. T. II. p. 523. Ed. Ritter. Die Posthalter, Postmeister auf den Stationen: *Mancipes, Procuratores;* ausserdem werden genannt *Praepositi* (P. P.) *cursus publici*. Orel. 3181. Die obere Leitung hatten die obersten Administrativbehörden der Provinzen, und das ganze Postwesen stand unter dem Praefectus Praetorio. Delect. 1331.

Custos, Wächter, Aufseher, im öffentlichen und Privatdienst: C. fluminis. Orel. 3211. vivarii. Ib. 22.

Dispensator, Verwalter, Rechnungsführer; in allen Zweigen des öffentlichen und des Privatdienstes aus dem Stande der Sklaven, der Freigelassenen und der Freien. Delect. Ind. VI. s. v. Orel. 2914 sqq.

Dissignator (Disignator, Designator), Procurator, Anordner, Regisseur in verschiedenen Beziehungen: *Caesaris Augusti.* Grut. 601, 1. *operum publicorum.* Fabret. p. 302. n. 284. *scenarum.* Orel. 934. wird mit Praeco zusammengenannt Del. 929. und in der Tab. Heracleens. cap. VI. Del. p. 271 wird von den Municipalobrigkeiten ausgeschlossen: *qui praeconium dissignationem libitinamve faciet.*

Exactor, Geldeinzieher, Eintreiber, im öffentlichen und Privatdienst,

mit Beifügung des Geschäftskreises: *ad insulas.* Del. 1115. *hereditatium.* Orel. 2921. *tributorum in Helvetia.* Ib. 362 cet.

Horrearius, Aufseher der Fruchtspeicher, Kastenvogt. Delect. 912. Orel. 3214.

Inquisitor Galliarum. Orel. 3653. Bedeutung ungewiss; nach Boissieu Inscriptt. p. 264. ausserordentliche Commissäre, um Beschwerden in Steuersachen zu untersuchen und zu erledigen.

Iudices verschiedener Art Delect. Ind. VI. und Orel. Ind. V. s. v. *Iudex arcae Galliarum.* Boissieu Inscr. p. 283.

Mensores. *Agrimensores, Mensores agrarii.* Orel. 3223. Geometer; bei Bauaufführungen: *Mensor aedificiorum.* Del. 694. Fruchtmesser: *Mensores frumentarii.* Orel. 4109., theils der Privatindustrie angehörig, theils aber auch dem öffentlichen Dienste: *Mensor publicus.* Delect. 913.

Monetarii. Subalterne Angestellte bei dem Münzwesen, wie: *Aequator monetae.* Orel. 3228. Boissieu Inscr. p. 281. *Exactor auri, argenti, aeris.* Ib. 3229. mit den dazu gehörenden Arbeitern *Officinatores* et *Nummularii.* Orel. 3226. (familia monetalis): *Signatores, Suppostores, Malleatores.* Or. 3229.

Procuratores. Ausser den Finanzdirectoren in den kaiserlichen Provinzen, und den Statthaltern in den Provinzen, beide mit diesem Titel, gab es noch sehr viele untergeordnete Finanz- und Administrativbeamte mit diesem Titel und einem näher bestimmenden Beisatze, wie: *Proc. vicesimae hereditatium.* Delect. 910. 1593. Boissieu Inscr. p. 237. 273. *ab scena.* Ib. 863. *ad alimenta.* 908. cet. s. Delect. Ind. VI. Orell. Ind. V. sub v. die Zusammenstellung bei Rein in Pauly's Real-Encyclop. s. v. Bd. VI. 1. S. 89. und Boissieu Inscr. p. 231 ff.

Rogator hiess der bei den mündlichen Abstimmungen in den Comitien mit der Abnahme der Stimmen beauftragte Bürger, und bei eingeführter schriftlicher Abstimmung die neben den Stimmkästchen (cistae) stehenden Aufseher. Die auf Inschriften vorkommenden Rogatores sind aber anderer Art, und ihr Geschäft nicht näher bekannt: *Rog. ab scaena.* Orel. 2640. *beneficiorum.* 3239. *a foro* 4109.

Tabularii. 1) Registratoren und Archivare, welche die tabulae aufbewahrten; 2) Buchhalter, Rechnungsführer; in allen Zweigen der Verwaltung, mit näherer Bestimmung: *Tabularius provinciae Lugdunensis.* Del. 911. *vicesimae hereditatis.* Ib. Orell. 2959 ff. und Ind. V. s. v. *Tabularius a rationibus mensae Galliarum.* Boissieu Inscr. p. 281. Buchhalter bei der Staatsbank in Gallien, wie denn überhaupt die Staatskasse in der Kaiserzeit zugleich auch Bankgeschäfte machte. *Tabellarius* (Briefbote) findet sich in späterer Zeit statt *Tabularius.* Marini A. A. p. 614., welcher auch Tabellarius ex officio annonaes bei Fabretti cap. IV. n. 366 so verstehen will.

Villicus (vilicus), ausser dem villicus familiae rusticae, überhaupt s. v. a. Verwalter: *vilicus vicesimae libertatis.* Orel. 3334. *stationis.* Ib. 1789. *a plumbo.* 2859.

§. 83.

Die zuletzt aufgezählten Angestellten untergeordneten Ranges hatten grossentheils einen eigenen Geschäftskreis. Ausser ihnen gab es aber auch noch ein zahlreiches Kanzlei- und Dienstpersonal, welches den höhern Magistraten beigegeben und zur Disposition gestellt war. [1]) Unter diesen Gehilfen und Dienern hat man zu unterscheiden: 1) Privatdiener aus dem Hause und für die Person des Magistratus, welche aber von ihm auch bei seinen Amtsverrichtungen benützt wurden, wie z. B. die *Nomenclatores,* welche in der Regel immer nur der Person, nicht dem Amte beigelegt werden: *Nomencl. Caesaris, Augusti, Potiti Messalae* und dergleichen. Jedoch kommt auch vor ein Nomenclator censorius Orel. 3231. und Nom. praetorii Fabret. 200, 490. Orel. 3232. letztere von Momm-

sen De apparitorib. p. 3. not. für unecht gehalten.[2]) 2) Von den Magistraten aus der Zahl ihrer Freigelassenen ausgewählte Privatdiener, jedoch nicht für ihre Person und in ihrem ständigen Privatdienst, sondern nur für das von ihnen bekleidete Amt: *Accensi*, Del. 931. 932. p. 111. cet. Mommsen l. l. p. 3—5., verschieden von den *Accensi velati*, einem dem Cultus angehörenden, nach Mommsen aber bei dem Strassenbau verwendeten Collegium (s. oben §. 75. S. 240.). Diese Art von Dienern konnten von dem Magistratus nach Belieben angenommen und entlassen werden, und bildeten daher auch kein ständiges Collegium. 3) *Apparitores*, öffentlich angestellte, in ständigen Collegien vereinigte Gehilfen und Diener, bestehend aus römischen Bürgern (namentlich die Scribae) und Freigelassenen, welche den obrigkeitlichen Aemtern zugetheilt blieben, wenn auch die Person der Magistratus jährlich wechselte. Sie bilden vier Classen in folgender Rangordnung: *Scribae*, *Lictores*, *Viatores*, *Praecones*. Die *Scribae* und *Praecones*, verschieden von diesen öffentlichen Dienern, kommen ausserdem auch im Privatdienst und im Kreise der Privatindustrie vor. Die *Apparitores* der *Magistratus maiores* der Consuln, Prätoren, Censoren waren für jede Classe alle in ein Collegium vereinigt, und zwar nur von den drei Classen der *Lictores*, *Viatores*, *Praecones*. Für die Schreibereigeschäfte, welche bei diesen Magistraten nicht in Protokollen, Rechnungen und dergleichen, sondern in Briefen, Rescripten und dergleichen bestanden, verwendeten sie ihre eigenen Privatschreiber, oder auch öffentliche, die aber in ihrem Dienste kein besonderes Collegium bildeten. Bei den *Apparitores* der andern Magistrate (*Quaestores*, *Tribun. pleb. Aediles* u. s. w.) fielen mit Ausnahme der Vicomagistri die *Lictores* hinweg und nahmen die Scribae (Scribae librarii) die erste Stelle ein, und die drei Classen der Apparitores (Scribae, Viatores, Praecones) bildeten jede für sich im Dienste des betreffenden Magistratus und nach ihm benannt (*Scribae, Praecones quaestorii*, *aedilicii* cet.) ein Collegium. Die Collegien waren in Decurien getheilt und an der Spitze derselben steht ein dirigirender Ausschuss: *Sex primi* oder *Decem primi*, auch *Magistri* Orell. 3256. 2253. Die Organisation dieses ganzen Dienstzweiges zeigt besonders die Lex de scribis, viatoribus et praeconibus Delect. 1681. Aehnlich waren die Namen und die Organisation der *Apparitores* der Municipalobrigkeiten, von welchen letztern die Duumviri jeder zwei Lictoren hatte. Die *Lictores populares denunciatores Puteolani* Orell. 2544. scheinen, da auch andere Städte ihre *Vicomagistri* gleich Rom hatten, wie die *Lictores populares denuntiatores* nach Mommsen l. l. S. 50 den *Vicomagistris* zu Rom angehörten, ebenso den Vicomagistris zu Puteoli anzugehören.

Zur Unterstützung der Apparitores bei den höhern Magistraten und in manchen Fällen in der Eigenschaft von Apparitores dienten zn Rom und den Municipalgemeinden, so wie auch bei dem Cultus und bei den verschiedenen Collegien, zahlreiche *Servi pu-*

blici, über deren Namen und verschiedene Classen im Allgemeinen schon oben §. 43 S. 125 die Rede war. Sie besorgten manche Dienstleistungen, welche in andern Fällen auch von Freien besorgt wurden, wie servi publici auch als tabularii, arcarii, actores, stationarii und dergleichen vorkommen. Die familia publica bei manchen Zweigen des öffentlichen Dienstes war sehr zahlreich, so wie z. B. bei dem Dienste der Wasserleitungen und Brunnen (aquarii), welche wir genauer kennen aus Frontin. De aquaeduct. 117. und aus Inschriften Orell. 2899 f. 3203. Es gehörten dazu: *villici, castellarii, circitores, silicarii, tectores, aliique opifices,* zusammen: 240 Köpfe der familia publica und 460 Köpfe der familia Caesaris.

Im Verlauf der Zeit änderten sich wie die Stellung und die Namen der Magistratus, so auch der Apparitores, und zwar schon von dem zweiten Jahrhundert nach Chr. an, bis auch dieser Zweig des öffentlichen Dienstes wie die übrigen seit Constantin eine neue, feste, von den frühern Einrichtungen bestimmt unterschiedene Organisation erhielt. [4]) Darnach blieben die aus der republikanischen Zeit herrührenden Apparitores, namentlich die Lictores und Viatores mit ihren Namen und Attributen nur bei denjenigen Magistraten, welche gleichfalls noch die Namen und einige äussere Formen aus jener ältern Zeit behalten hatten, also bei den Consuln und Prätoren. Im Allgemeinen aber und für alle übrigen Behörden war das Hülfs- und Dienstpersonal seit Constantin in folgender Weise organisirt und benannt. Jeder der höhern Angestellten, namentlich die oben §. 78 genannten hatten zur Vorbereitung und Ausführung der ihm obliegenden Geschäfte und Beschlüsse seine eigene unter ihm stehende Kanzlei (Officium, Officiales, Apparitores, Cohors, Cohortales), mit genauer Abgrenzung und nach militärischer Weise geregelten Ordnung der Geschäfte und der Rangstufen, sowie denn auch mehrere Namen dieser Civilämter von dem Militär hergenommen waren, wie: Cornicularius, Commentariensis u. a. Im Allgemeinen stand an der Spitze eines jeden dieser verschiedenen Officia ein *Princeps* (Kanzleidirector), Grut. 599, 6. Murat. 815, 1., ihm zur Seite zwei andere Beamte: *Cornicularius* (nur bei Civilstaatsstellen vorkommend, nicht bei Hofstellen) Orell. 1251., zweiter Chef und Stellvertreter des Princeps, und *Primiscrinius* Orel. 2953. Marin. A. A. p. 682. s. *Adiutor,* (im engern Sinne) Chef des Executivbureau's. Unter diesen stand das verschiedene andere Kanzleipersonale, wozu bei uns die Secretäre, Registratoren, Revisoren u. s. w. gehören, dort: für die Criminaljustiz *Commentarienses* Grut. 33, 7., für die Civiljustiz: *Ab actis;* in dem Finanzwesen: *Numerarii, Tabularii.* Bei den verschiedenen Kanzleien ohne Rücksicht auf den zuletzt bemerkten Unterschied kamen noch ferner vor: der *Regerendarius,* welcher die Geschäfte des betreffenden Magistrates rücksichtlich der Post (cursus publicus) verwaltet, und der Angestellte mit der Bezeichnung *Cura epistolarum* (A libellis s. Subscribendarius) zur Besorgung der persönlichen Correspondenz des Chefs des betreffenden Dienstzwei-

ges, welchem die Kanzlei angehörte. Von den meisten dieser eben genannten Kanzleibeamten, namentlich von jenen drei zuerst genannten *(Princeps, Cornicularius, Primiscrinius)* hatte Jeder wieder ein eigenes Büreau *(scrinium)* von fest angestellten und besoldeten Hilfsarbeitern und Dienern unter sich. Neben diesen *Scrinia* bestanden je nach den verschiedenen Dienstzweigen corporative Verbindungen von Practicanten, *Scholae* genannt, und zwar sowohl für das schreibende Personale *(Scholae literatae)*, als für das die praktische Ausführung von Geschäften besorgende Personale *(Scholae illiteratae)*. Aus diesen *Scholae* rückte man in die Stellen der *Scrinia* vor. Zu diesen Scholae gehörten: *Schola Exceptorum* (Schreiber, Kanzleipracticanten), aus welchen die höhern Kanzleibeamten, wie der Cornicularius, Primiscrinius u. a. ihre Hilfsarbeiter *(Adiutores*, Concipisten) nehmen, sowie die Decopisten *(Chartularii)*; die *Schola* der *Agentes in rebus* (Orel. 3181. 3182.), verwendet zu Sendungen in die verschiedenen Theile des Reiches mit wichtigern oder minder wichtigen Aufträgen, und darnach unsern ausserordentlichen Commissären höhern Ranges oder den Feldjägern, Kabinets-Couriren und dergleichen entsprechend. Die *Agentes in rebus* begriffen fünf Grade: *Ducenarii,* [5]) (CC.) sehr angesehene Stellen, denn man konnte nach längerer Verwendung als *Ducenarius* zum *Princeps* in dem Officium eines *Praefectus praetorio* oder eines *Rector provinciae* vorrücken; ferner: *Centenarii, Biarchi, Circitores, Equites.* Aehnliche Agenten untergeordneten Ranges, welche zur Beaufsichtigung und Erkundigung in den Provinzen herumreisten, waren die *Curiosi (Curagendarii).* Ausser allen diesen bisher genannten Mitgliedern oder Angehörigen der verschiedenen Officia der Behörden werden, bei Angabe des Officium, welche in der Notitia dignitatum, regelmässig nach der Aufführung der höhern Behörde selbst, folgt, noch mehrere andere bei dem öffentlichen Dienst verwendete Classen von Personen genannt, als: *Censuales*, *Interpretes omnium gentium* (in dem Officium des Magister Officiorum. II. cap. VIII. p. 44.), *Nomenclatores, Singularii* s. *Singulares.*

1) Mommsen De apparitoribus magistratuum romanorum in Welcker Museum für Philol. 1848. S. 1—57.

2) s. jedoch gegen diese Ansicht Mommsens über die Nomenclatores, die Bedenken Marquardt's in Becker's Handb. d. röm. Alterth. II. 3. S. 275. Not. 4.

3) Orell. 2849—2900. *Servi publici.* Rein. in Pauly Real-Encyclop. s. v. *Servi publici.* Bd. VI. 1. S. 1102.

4) Das Folgende nach Bethmann-Hollweg Handbuch des Civilprozesses I. S. 160—211. und Böcking ad Notit. dignit. I. p. XIII. Rein. in Pauly Real-Encyclop. s. v. *Officium* Bd. V. S. 884. Die Notitia Dignitatum enthalt bei jedem Amte am Ende die Aufzählung des dazu gehörigen Officium. Ausserdem gehört von den Quellen besonders hierher Theodos. Cod. Lib. VI. Tit. 27—31. VIII., 1—8.

5) Marini A. A. p. 732. not. 87. coll. 805. not. 56. Orell. 3182. *Agens CC.* Von den hier genannten Ducenarii sind zu unterscheiden, ausser den militärischen Ducenarii, auch noch die Procuratores ducenarii. Orell. 916.

§. 83.

Zum Schlusse dieses Abschnittes bleibt nur noch Einiges zu bemerken über die Reihenfolge, in welcher mehrere Aemter einer und derselben Person aufgeführt zu werden pflegen, sowie einige andere hierher gehörige allgemeinen Punkte. Was die zu den Namen hinzugefügte Anführung der bekleideten Aemter betrifft, so findet sich diese zwar in der Regel auf den Titulis honorariis, welche von Andern zu Ehren der daselbst genannten Person verfasst sind. In andern Fällen bleibt diese Anführung aber auch zuweilen ganz hinweg,[1] oder die Aemter werden nicht vollständig, sondern nur theilweise aufgezählt.[2] Wenn die bekleideten Aemter aufgezählt werden sollten, so konnte dieses auf doppelte Weise geschehen: entweder chronologisch, nach der Zeit ihrer Uebernahme, und also die niedern Aemter zuerst, darauf die höhern in aufsteigender Linie; oder dem Range nach, und demnach umgekehrt in absteigender Linie. Man findet nun auf den Inschriften sowohl die eine als die andere Reihenfolge angewendet.[3] Bei dem Zusammentreffen von lebenslänglichen priesterlichen Würden mit vorübergehenden weltlichen Aemtern findet man erstere ganz vorausgesetzt, wie Del. 1478., oder doch, wenn auch dem Consulate nachgesetzt, den übrigen nachfolgenden Aemtern vorgesetzt, wie Del. 1637. Auch findet sich diese Anordnung, dass die letzte zur Zeit der Abfassung bekleidete Würde voransteht, die übrigen Aemter aber dann in chronologischer Ordnung aufeinander folgen, wie Delect. 1609.[4] Die wiederholte Bekleidung desselben Amtes wird durch nachgesetzte Zahlen ausgedrückt oder durch die Worte *iterum, bis, secundo* mit folgendem Unterschiede: *iterum* steht häufiger auf Inschriften der frühern Zeit, und wird dem Worte, zu dem es gehört, immer nachgesetzt; *bis* und *secundo (secundum)* werden dem Worte, zu dem sie gehören, theils vorgesetzt, theils nachgesetzt.[5] Die Bezeichnungen der Aemter werden ohne Verbindungspartikel nebeneinander gesetzt.[6] Selbst wenn verschiedene Aemter denselben Hauptnamen gemeinschaftlich haben und nur in dem näher bestimmenden Beisatze von einander verschieden sind, wird nicht der gemeinschaftliche Hauptnamen vorangesetzt und die folgenden Nebenbestimmungen mit der Verbindungspartikel verbunden, sondern es wird lieber jener gemeinschaftliche Amtsname wiederholt, wie der Amtsname *Procurator* Grut. 426, 5. *C. Iunio Flaviano ...... Proc. a rationibus, Proc. provinciarum Lugdunensis et Aquitanicae, Proc. hereditat., Proc. Hispaniae citerioris per Asturicam, Proc. Alpium maritimarum cet.* Wenn jedoch zwei Aemter sich auf einen und denselben Gegenstand beziehen, werden sie durch *et* verbunden: *T. Iulio Optato Pontiano Procuratori et Praefec. classis.* Grut. 423, 8.; ebenso wenn ein und dasselbe Amt sich auf zwei Geschäftskreise bezieht: *Q.* (Quaestor) *ark. publ. et pec. alimentar.* Ibid. 386, 4. Die Hinweisung auf früher bekleidete Aemter wird auf doppelte Weise ge-

geben, entweder durch die eigens gebildeten Adjective: *Consularis, Praetorius, Quaestorius* cet. (Alt-Consul, Alt-Prätor u. s. w.), oder durch die Verbindung der Präposition Ex mit dem Amtsnamen.[7]) Letztere ist die spätere Ausdrucksweise, und zwar gleichfalls in einer doppelten Form, entweder mit folgendem Ablativ: *Ex consule, Ex praetore, Ex praefecto*, und zwar ist dieses die ältere und gewöhnlichere Form; dann aber auch mit dem Nominativ: *Ex praefectus, Ex eques* und dergleichen, ähnlich wie man *Pro Consule, Pro Praetore* und auch *Proconsul, Propraetor* hatte. Auf vielen Inschriften lässt sich wegen der gebrauchten Abkürzungen nicht mit Sicherheit angeben, welche der beiden Formen der Schreiber im Sinne hatte. Zwischen *Ex* und dem darauf folgenden Worte steht oft ein Punkt, so wie dieses bei zusammengesetzten Wörtern häufig geschieht (s. oben §. 16. Anm. 5.); aber häufiger ohne Punkt.[8]) Von dieser Verbindung der Präposition *Ex* mit einem Amtsnamen in der einfachen Zahl ist zu unterscheiden die Verbindung derselben mit einem Amtsnamen im Plural, welche nur eine Umschreibung des einfachen Amtsnamen ist, wie: *Ex Praesidibus, Ex Procuratoribus, Ex Centurionibus* und dergleichen statt: *Praeses, Procurator, Centurio;*[9]) doch kann, wenn von mehreren Individuen die Rede, dieser Plural ebenso wie bei einem Individuum der Ablativ des Singular das früher bekleidete Amt bedeuten.

1) Morcell. Stil. I. p. 144. zu der Inschrift Delect. 1244. Dass die Aufzählung der Aemter zuweilen unterblieb, darauf deutet auch die Aeusserung des Plinius in dem Briefe an Severus (Epist. III., 6.): suscipe hanc curam et iam nunc iube basim fieri ex quo voles marmore, quae nomen meum honoresque capiat, si hos quoque putabis addendos.

2) Borghesi nach Henzen in der Jen. Lit. Zeit. 1847. S. 214. Der Stand als Senator wird nicht ausdrücklich angeführt gefunden, weil er sich aus den übrigen angeführten in der Regel von selbst ergibt, oder aus dem zu dem Namen gesetzten Prädicate *vir clarissimus*. Morcell. Stil. II. p. 53.

3) Beispiele von beiden Reihefolgen und die nähere Ausführung der Sache s. bei Marini A. A. p. 754. Morcell. Stil. II. p. 51. Als Beispiel einer Aufzählung der Aemter in aufsteigender Linie nach dem Range vergl. die Inschrift Grut. 399, 6. erklärt von A. W. Zumpt Honorum gradus sub Imperatoribus Hadriano et Antonino Pio in Welcker's Mus. d. Philol. 1843. S. 249., wo die Aemter in chronologischer Reihe so aufeinander folgen: *IIIIvir viarum curandarum*; *Quaestor urbanus; Adlectus inter Tribunicios; Praetor peregrinus; IIIIIIvir equit. romanor. Praefectus frumenti dandi; Curator viae Clodiae; Legatus Imperatoris; Procons. provinciae Galliae; Legatus Propraetore provinciae Daciae.*

4) Darauf macht Renier aufmerksam in Revue archeolog. 1851. VIII. p. 495., wo zugleich gezeigt wird, dass in der angeführten Inschrift statt *Procos.* zu lesen ist *Cos.*

5) Vergl. oben §. 45. Anm. 13. Zu der dort gegebenen Berufung auf Hagenbuch, welcher diesen Sprachgebrauch schon hinlanglich nachweist, füge man noch Orelli zu 3161. (Delect. 1625.), wo: secundo Urbis Praefecto; und hinsichtlich des Wortes *bis:* Borghesi bei Mommsen De apparitorib. im Rhein. Mus. 1848. S. 36. Anm., welcher anführt: *Appi Maximi bis Cos.* Orel. 772. (aus der Zeit Domitians); *Aufidi Victorini Praef. urbi bis consulis.* Orel. 1176. (von 936. u. c.) u. a.

6) Morcell. Stil. II. p. 283.

7) s. die nähere Ausführung bei Schneider Lat. Elementarl. Bd. II. S. 562.
8) So will Hefner Oberbayr. Archiv VI. S. 228. bemerkt haben.
9) Marini A. A. p. 267., wo eine grosse Zahl von Beispielen gegeben wird.

V. Capitel: Inscriptiones profanae, civiles (Tabulae): Epigraphische Staats- und Rechts-Urkunden.

(Delect. n. 1678—1819.)

§. 84.

Unter den epigraphischen Urkunden *(Tabulae, Acta)* des Civilstaates [1]) verstehen wir alle von Behörden und Magistraten ausgegangenen, auf hartem Material ausgefertigten Actenstücke. Hierher gehören aber nicht blos die noch vorhandenen epigraphischen Denkmale dieser Art, sondern überhaupt der ganze Kreis solcher Actenstücke, deren gewöhnliche und allgemeine Ausfertigung in epigraphischer Form gegeben zu werden pflegte. Die Epigraphik verhält sich zu diesen Urkunden und zu den Wissenschaften der Geschichte, des Rechtes, der Alterthümer, welche sie als Quellen benützen und auslegen, gerade so wie die Diplomatik zu den Urkunden der mittleren und neuen Zeit sich verhält. Beide Disciplinen, sowohl die Epigraphik als die Diplomatik, haben vorzugsweise die formelle Seite der Urkunden, die Sprache, die Form ihrer Abfassung, die Merkmale der Echtheit zu erklären und zu beurtheilen. Von diesem Gesichtspunkte aus soll dieser Gegenstand auch hier behandelt werden. Alle hierher gehörenden epigraphischen Urkunden lassen sich nach den Behörden und Personen, von denen sie ausgegangen sind, in folgende Gruppen eintheilen. Die Urkunden sind ausgegangen: I. von den obersten Staatsgewalten und von römischen Magistraten; II. von den Municipalbehörden und von andern anerkannten Corporationen; III. Acte der freiwilligen Gerichtsbarkeit; dazu kommen noch IV. verschiedene andere kleine epigraphische Aufzeichnungen, welche sich auf öffentliche Geschäfte beziehen. Die Urkunden einer jeden dieser Rubriken sind dem Inhalte nach entweder mehr historisch und berichten einfach Geschehenes oder Geschehendes (Namensverzeichnisse, Protokolle, historische Berichte), oder sie sind mehr constitutiv (imperativ) und sagen was geschehen soll (Gesetze, Verordnungen, Urtheilssprüche). Wir werden nach dieser Eintheilung nun eine jede der oben bezeichneten Classen von epigraphischen Urkunden durchnehmen. Wir werden bei einer jeden Classe auf die besonders einschlägigen literarischen Vorarbeiten und Hilfsmittel hinweisen, hier aber sofort die wichtigeren allgemeinern Werke namhaft machen, welche entweder I. Sammlungen epigraphischer Urkunden aus dem Gebiete des Staats- und Rechtswesens enthalten, oder II. Allgemeine Anleitungen und Hilfsmittel zur Kenntniss der Sprache und der Formeln derselben. Zu Nr. I. s. in dem Verzeichnisse A.

Augustinus, Ant. De legibus; Terasson Monumenta; Pasquali Commento; Spangenberg Iuris rom. Tabulae; Haubold Monumenta legalia; Göttling Fünfzehn röm. Urkunden. Andere Nachweisungen über ältere Werke gibt Haubold Institutiones iuris rom. litterariae Tom. I. p. 233 sqq. Eine Zusammenstellung dessen, was in neuerer Zeit für Bekanntmachung und Erklärung solcher Denkmäler geschehen ist, gibt Gersdorf Repertor. 1843. III. Bd. S. 1 ff. Von Werken allgemeinen Inhalts zu Nr. II. s. Verz. B. *Brissonius De formulis; Dirksen Beiträge zur Geschichte des Formelwesens, in Dessen Versuche zur Kritik und Ausleg. der Quellen des röm. Rechts.*

1) Ueber diese Classe von Urkunden handeln Zaccaria Istituz. Lib. II. cap. 3. p. 193. Delle Iscrizioni giuridiche; Morcelli Stil. Lib. I. cap. 6. Specimen constitutionum publicarum. Vol. I. p. 279—328. Lib. II. cap. 6. De constitutionibus publicis Vol. II. p. 155—180. Lib. III. cap. 6. Initia et Apposita constitutionum publicar. Vol. III. p. 50—58. p. 129—144.

§. 85.

Ehe wir die einzelnen oben angeführten vier Abtheilungen der epigraphischen Urkunden durchnehmen, sollen hier die nöthigen Bemerkungen über Dasjenige vorausgeschickt werden, was hinsichtlich der *Ausfertigung* und der *Aufbewahrung* allen diesen Abtheilungen gemeinschaftlich ist. Die herkömmliche und legale *Ausfertigung* der öffentlichen Urkunden war in den ältesten Zeiten auf Holztafeln und später auf Bronzeplatten (Kupferplatten). [1]) Andere Arten der Ausfertigungen neben den genannten waren: auf eigens dazu bestimmten aufgerichteten Steinmassen (cippi, στῆλαι), auf den Steinwänden von Gebäuden; in der spätern Zeit eines übertriebenen Luxus in einzelnen Fällen auf Elfenbein, Silber und Gold. [2]) Man unterscheidet wie bei jeder Urkunde, so auch bei den epigraphischen, das Original, die ursprüngliche Ausfertigung *(Authenticum, Tabula authentica)* und die davon genommene (epigraphische) Abschrift *(antigraphe, antigraphum, exemplum, descriptum)*, welche, wenn sie in legaler Form genommen ist (wie z. B. die Tabulae honestae missionis), gleiche rechtliche Kraft wie das Original hat. [3]) Für die *Aufbewahrung* öffentlicher Urkunden [4]) hatte man in der frühesten römischen Zeit keine eigens dazu bestimmte besondere Räumlichkeit, sondern man stellte und hieng sie entweder in Tempeln oder an Tempeln auf, namentlich auf dem Capitol, an und in dem Jupiterstempel oder auf dem Forum. Ein grosser Theil der ältesten Originalurkunden gieng bei der Einnahme Roms durch die Gallier zu Grunde (Liv. VI., 1.). Bei der zunehmenden Menge der Urkunden legte man später Sammlungen in eigens dazu bestimmten Räumen an, man gründete Archive *(Tabularium*, ταμιεῖον, Polyb. III., 26., ἀρχεῖον, *archium, archivum).* Dabei dauerte aber die frühere Sitte, die öffentlichen Urkunden in und an Tempeln, an andern öffentlichen Gebäuden und auf öffentlichen Plätzen aufzustellen und zu befesti-

gen gleichfalls fort.[5]) Die Archive selbst waren Theile oder Anbauten von Tempeln. Zu Rom werden folgende Archive genannt: 1) Das alte Tabularium auf dem Capitol. Zur Aufbewahrung der foedera, wahrscheinlich in der Nähe des Jupitertempels und mit dem Brande des Capitols 670 d. St. erloschen. 2) Das in dem Tempel des Saturnus am clivus Capitolinus befindliche Aerarium (Staatskasse), wahrscheinlich anfangs nur zur Aufbewahrung der auf das Finanzwesen sich beziehenden Urkunden (tabulae publicae), bis später das allgemeine Reichsarchiv an dieser Stelle errichtet wurde. 3) Der Tempel der Ceres diente als Archiv der plebeischen Gemeinde zur Aufbewahrung von Plebisciten und seit 306 u. c. Senatsconsulten, welche man dadurch gegen Unterschlagung und Verfälschung schützen wollte (Liv. III., 55.). Die Aufsicht führten die plebeischen Aedilen. 4) Das allgemeine Reichsarchiv hinter dem Tempel der Concordia und des Saturn an dem Clivus Capitolinus von Q. Lutatius Catulus 670 u. c. gebaut, wovon sich die Dedicationsinschrift (Delect. 1180) und grossartige Mauerreste als Unterbau des jetzigen Senatorenpallastes erhalten haben. In diesem Tabularium wurden alle Gesetze, Senatsconsulte, Staatsverträge, Staatsrechnungen, Acta Senatus, Acta diurna, die seit Marcus Aurelius eingeführten Geburtsregister u. a. aufbewahrt. Die Aufsicht darüber hatte dieselbe Behörde, welche über das damit in Verbindung stehende Aerarium im Tempel des Saturn die Aufsicht hatte, also die Quästoren (Quaestores aerarii) und nachher Praetores aerarii, seit Traian zwei Praefecti aerarii. Ausser diesem auch in der Kaiserzeit fortdauernden Reichsarchiv scheint noch 5) ein kaiserliches Archiv in dem Palatium (Sanctuarium Caesaris, Sic. Flacc. p. 16. 24. Ed. Goes) gewesen zu sein, wo die Pläne der Gemeindegemarkungen und die Katastervermessungen aufbewahrt wurden. Bei dem Brande des Capitol unter Vitellius gieng ein grosser Theil der dort befindlichen epigraphischen Urkunden zu Grunde, welche Lücke Vespasian wieder zu ergänzen bemüht war. Wie der Staat, so hatten auch die einzelnen Gemeinden ihre Tabularia, wie nicht minder die einzelnen Corporationen, ja jedes grössere Haus zu Rom hatte sein besonderes Archiv *(Tablinum)*.

1) S. oben §. 7. Anm. 2. und 5. S. 24. Hinzuzufügen ist: Dionys. Hal. Antiq. rom. IV, 43, welcher auch die Gesetze des Servius Tullius als auf Holztafeln (σάνιδες) geschrieben annimmt. Ueber die Bronzetafeln ebend. Anm.

2) S. oben §. 7. Anm. 6. 9. 11. Als auf στήλαις geschrieben, werden namentlich mehrere der ältesten Verträge mit auswärtigen Staaten angeführt. Dionys. Hal. Ant. II., 55. p. 353. Ed. Reisk. III., 33. IV., 48.

3) Brisson. De verb. signific. s. v. *Authentica.* Hugo Orig. scrib. p. 359. 363. Göttling Fünfzehn röm. Urkunden S. 1 ff.

4) Das Folgende ist entnommen dem Artikel *Tabularium* von Rein in Pauly's Real-Encycl. Bd. VI. 2. S. 1562, wo die Beweisstellen aus den alten Schriftstellern beigebracht sind. Ueber die Archive der Römer s. noch Bonifacius De archivis in Poleni Supplem. Thesaur. Gronov. Tom. I. Lips. Excurs. ad Tacit. Au. XIII., 29. Nouveau Traité de diplomat. Tom. I. p. 91. Ueber das Tabularium des Lutatius an dem clivus Capitolinus: Bunsen und Platner Beschreib.

von Rom. III. 1. S. 40. Bulletin. archeol. 1842. p. 163. Becker Handbuch d. röm. Alterth. I. S. 317.

5) Plaut. Trinum. v. 1007. Eae (sc. leges) miserae etiam ad parietem sunt fixae clavis ferreis, Ubi malos mores adfigi nimio fuerat aequius. Tacit. Annal. XI., 14. Aspiciuntur (nämlich die von Claudius neu eingeführten Buchstaben) etiam nunc in aere publicandis plebiscitis per fora ac templa fixo.

§. 86.

Von der ersten Abtheilung der öffentlichen Urkunden (I. Von den Staatsgewalten und von den römischen Magistraten ausgehende Urkunden) sind als solche Urkunden, die den obersten Staatsgewalten angehören, anzuführen und zunächst hier zu besprechen solche, die auf Beschlüssen des Volkes beruhen (*Leges, Plebiscita, Foedera*), des Senates (*Senatusconsulta*) und der Kaiser (*Imperatorum Edicta, Constitutiones, Decreta, Rescripta*).

1) *Leges, Plebiscita, Foedera.* An die drei Hauptrichtungen, auf welche sich die Thätigkeit der Comitia (von denen hier besonders nur die Centuriata und Tributa in Betracht kommen) erstreckte, als: Gesetzgebung, oberste Gerichtsbarkeit, Magistratswahlen, sind Aufzeichnungen geknüpft, welche in das Gebiet der Epigraphik gehören. Was den Geschäftsgang bei legislativen Verhandlungen betrifft, so gehört hierher: 1) der öffentliche Anschlag des Gesetzes (*promulgatio legis*) drei Nundinen hindurch vor den Comitien; 2) die Stimmtäfelchen (*tabellae*); 3) die Redaction und Ausfertigung des angenommenen Gesetzes. Die promulgatio legis geschah wohl der Natur der Sache nach in albo (s. oben §. 7. Anmerk. 4. 5.), ebenso wie das Edict, wodurch die Comitien von dem betreffenden Magistratus angesagt wurden, obgleich über die Art der Ausfertigung solcher promulgationes legum eine genauere ausdrückliche Notiz uns nicht vorliegt. [1]) Die geheime Abstimmung durch Stimmtäfelchen statt der frühern mündlichen Abstimmung wurde durch die lex Papiria 131 v. Chr. eingeführt, nachdem durch andere Gesetze (leges tabellariae) die geheime Abstimmung für andere Verhandlungen bei den Comitien schon eingeführt war. Bei der Abstimmung über ein Gesetz erhielt jeder Abstimmende zwei Täfelchen, [2]) das eine beschrieben mit V. R. (uti rogas, nach Deinem Antrag) als bejahende Antwort auf den Antrag des vorsitzenden Magistratus; das andere mit A. (antiquo sc. rogationem s. legem, ich lasse es bei dem Alten), als die mild ausgedrückte Verwerfung desselben. Genauere Angaben über Stoff und Form der Stimmtäfelchen liegen nicht vor. Bei dem Worte *Tabella* denkt man im Allgemeinen an viereckige Täfelchen von Holz mit Wachs überzogen, welche durch die letztere Zurichtung, sowie durch Grösse und Form von den *Tesserae* sich unterscheiden. Einen Ueberzug von Wachs wird man bei den hier angeführten Stimmtäfelchen nicht annehmen dürfen, weil sonst ein einziges für jeden Abstimmenden zur beliebigen Ausfüllung hin-

gereicht hätte, sondern ein jedes der beiden Täfelchen hatte die angegebenen verschiedenen Bezeichnungen eingegraben.

Wenn die Lex durch Stimmenmehrheit angenommen war, so hatte der Antragsteller derselben für die Fassung und Aufschreibung zu sorgen. Die Ausfertigung und Aufbewahrung geschah in der oben §. 85. angegebenen Weise. Nach der Lex Iunia et Licinia (62 a. Chr.) sollte kein Gesetz heimlich (ohne Zeugen, Urkundspersonen oder sonst eine Förmlichkeit) in dem Archiv deponirt werden. [3]) In beiden Beziehungen wurde zur Zeit der Republik, wie Cicero klagt, sehr häufig nicht die gewöhnliche Sorgfalt angewendet und zu viel den Schreibern überlassen. [4]) Die Kupfertafeln, worauf die Gesetze eingegraben wurden, waren von oblonger Form, so dass man bei nur theilweise erhaltenen Tafeln darnach ohngefähr auf den Rest des Fehlenden schliessen kann. [5]) Wenn die an einer Wand zu befestigende Lex so umfangreich war, dass sie auf einer Tafel nicht Platz fand, so wurden mehrere Tafeln je nach der Beschaffenheit des Raumes horizontal neben einander oder perpendiculär unter einander beschrieben. Die Tafeln wurden dann nach ihrer Reihenfolge oben am Rande mit fortlaufenden Zahlen numerirt [6]) und der Anfang des Gesetzes oben an der linken Seite mit einem Rubrum versehen. [7]) Die Schrift ist in zwei Columnen gegeben, zuweilen aber auch in fortlaufenden Zeilen. [8]) Die Abtheilungen der Lex (Paragraphen, Capitel) sind in der Schrift entweder nur durch einen Zwischenraum getrennt, oder am Rande besonders bezeichnet nur mit Zahlen (wie z. B. die *lex Rubria* Delect. 1683.), oder mit K. *(caput)*, oder K. L. *(caput legis)* und einer Zahl (wie z. B. die *lex Mamilia* Del. 1696.). [9]) Was die Fassung der Gesetze betrifft, so unterscheidet man drei Haupttheile: 1) den Eingang *(Prooemium, praescriptio, exordium legis)*; 2) das Gesetz selbst, wozu in vielen Fällen noch 3) die Sanction am Schlusse folgte. Der Eingang mit grösseren Buchstaben, über die ganze Länge der Tafel oder mehrerer neben einander gefügten Tafeln fortlaufend geschrieben, enthielt die legitime Formel, in welcher gesagt war, dass dieser oder jener Magistratus das Volk an dem Ort, zu der Zeit gesetzmässig befragt und dass das Volk beschlossen habe wie folge; ausserdem die Angabe der Tribus (nach der Vereinigung der Centurien mit den Tribus), welche zuerst stimmte und der Person, welche in dieser Tribus zuerst die Stimme abgab. So in der Lex Quinctia Del. 1697. p. 300. *T. Quinctius Crispinus Cos. populum iure rogavit populusque iure scivit in foro pro rostris aedis divi Iulii P. K. Iulias. Tribus Sergia principium fuit; pro tribu Sex. L. F. Varro.* [10]) Bei einem Plebiscit wird als die antragende Magistratsperson der Tribun und *plebs* statt *populus* genannt. Vergl. Plebisc. De Thermensib. Delect. p. 258. Die am Ende stehende *Sanctio* [11]) diente im Allgemeinen zur Bekräftigung und zum Schutze des Gesetzes. Ein Gesetz ohne Beifügung einer Sanction heisst *lex imperfecta,* mit derselben *lex perfecta.* Die Sanctionen sind entweder allgemeine Sanctionen oder

specielle Strafsanctionen. Unter den erstern ist eine sehr gewöhnliche, die Aufhebung entgegenstehender älterer gesetzlicher Bestimmungen, wodurch Demjenigen, welcher bei Beachtung des vorliegenden Gesetzes gegen eine ältere gesetzliche Bestimmung handeln würde, Straflosigkeit zugesichert wird. So am Schlusse der *Lex regia Vespasiani* Delect. p. 288. Stehend war auch die Sanction: *si quid sacri sanctique est quod ius non sit rogarier, eius hac lege nihilum rogatur.*[12]) Aehnlich ist die bei einzelnen Bestimmungen eines Gesetzes öfters vorkommende Clausel: *quo minus ...... haec fiant eius hac lege nihil rogatur* (E. H. L. N. R.), wodurch eine ältere gesetzliche Bestimmung oder Einrichtung, welche durch das neue Gesetz aufgehoben scheinen könnte, ausdrücklich aufrecht erhalten wird. Leg. Thor. Delect. p. 218. cap. XLI. p. 233. Leg. Servil. cap. XXIIII. p. 256. Tabul. Heracleens. cap. III. p. 269. Leg. Rubr. cap. XXI. p. 282. Zu den speciellen Sanctionen gehören die angedrohten Strafen, z. B. in dem Fragmente eines sonst nicht näher bekannten Gesetzes Delect. 1685. p. 286. *Si quis adversus hanc rogationem fecerit sciens D. M.* (dolo malo), *ei multa esto HS.* ĪXĪ. cet. Eine andere Formel für Androhungen von Geldstrafen ist: *Qui .... adversus ea fecerit, is HS.... P. D. D. E.* (populo dare damnas esto), *eiusque pecuniae qui volet petitio esto. Tab. Heracleens. cap. VI. VII. p. 272.* Delect.[13]) Zu den Gesetzen und Plebisciten gehören der Form nach auch Friedensschlüsse und Staatsverträge, welche in der Regel in der Form von Gesetzen in den Comitien vorgeschlagen und beschlossen wurden. Eine noch übrige Urkunde aus diesem Kreise ist das Plebiscitum De Thermensibus. Del. 1680. p. 258. Urkunden dieser Art wurden auf dem Capitol aufbewahrt, und Copien davon in der Heimath der Contrahenten aufgestellt.[14]) Staatsverträge, wie überhaupt der diplomatische Verkehr, gehörten auch in den Geschäftskreis des Senates, wovon weiter unten bei den Senatsconsulten die Rede sein wird.

Aus dem zweiten Gebiete des Geschäftskreises der Comitien, wonach sie als Volksgerichte Urtheil sprachen (Iudicia populi), gehören hierher die Stimmtäfelchen, durch deren Abgabe das Urtheil mit Stimmenmehr gefällt wurde, seit der lex Cassia 137 v. Chr. Nach dem bei den Gerichten überhaupt üblichen Verfahren erhielt jeder Richter zum Zwecke der Abstimmung drei Täfelchen; das eine mit A. (*absolvo*), das andere mit C. (*condemno*), das dritte mit N. L. (*non liquet*). Darnach sollte man gleichfalls dreierlei Stimmtafeln für die gerichtlichen Comitien anzunehmen veranlasst sein. Aber auf Münzen der gens Cassia, zum Andenken jener lex tabellaria geprägt, sind ausser der Urne zur Aufnahme von Täfelchen (*cista*) nur *zwei* Täfelchen dargestellt; ausserdem findet sich keine ausdrückliche Erwähnung von dem Gebrauche der *drei* Täfelchen in den Comitien. Daher sind die Meinungen hierüber getheilt, und man nimmt gewöhnlich für diesen Zweck den Gebrauch von nur *zwei* Tafeln an mit A. und C.[15]) Aus dem Geschäftskreise der Comitien als Wahlversammlun-

gen gehören zu dem epigraphischen Kreise die Stimmtafeln bei der Wahl der Magistrate, für welche Fälle zuerst diese geheime und schriftliche Abstimmung durch die *lex Gabinia* 139 v. Chr. eingeführt wurde. Man nahm früher an, es seien zu diesem Zwecke jedem Abstimmenden so viele Täfelchen eingehändigt worden als Candidaten von dem die Wahlcomitien präsidirenden Magistratus zugelassen worden waren, jedes Täfelchen mit dem Namen eines Candidaten versehen, so dass der Abstimmende nur die Täfelchen mit den Namen seiner Wahl abgegeben hätte.[16] Aber es geht aus Stellen der Alten unzweifelhaft hervor, dass die Abstimmenden selbst die Namen der von ihnen Gewählten schrieben. Man hat sich die Täfelchen mit Wachs überzogen zu denken und jeden Abstimmenden mit einem Griffel versehen, welchen man mit Wachstäfelchen ohnehin gewöhnlich, wie wir Bleistift und Schreibtafel, bei sich zu tragen pflegte.[17] Bei der Herausnahme der Täfelchen aus der Wahlurne und ihrer Absonderung (diribitio) wurden von den Diribitores die gegebenen Suffragia auf einer besondern, mit den Namen der Candidaten versehenen Tafel bei jedem Namen mit einem Punkt bezeichnet (puncta ferre), so wie auch das Abzählen der Stimmen in andern Fällen, namentlich in den gerichtlichen Comitien, vermittelst der Notirung durch Punkte stattfand.[18] Eine gleiche Anwendung von Täfelchen bei geheimen Wahlen war wie in den Wahlcomitien, so bei andern Wahlversammlungen.[19]

1) Die Promulgatio per trinundinum nach der lex Caecilia Didia. Forcell. s. v. *Promulgatio.* Becker Röm. Alterth. III., 1. S. 57. Rein in Pauly's Real-Encycl. s. v. *Lex Caecilia Didia.* Bd. IV. S. 961. *Lex Iunia Licinia.* S. 982.

2) Cic. Ep. ad Attic. I., 14. Tabellae ministrabantur ita ut nulla daretur *uti rogas.* Das Wort *tessera* statt *tabella* kommt nicht leicht vor, doch steht *tesserula* einmal von der tabella suffragiorum bei Varro R. R. III., 5. Die Form der Stimmtäfelchen im Allgemeinen ist ersichtlich aus einer Münze der gens Cassia. Eckhel D. N. P. II., 5. p. 166. Ueber die geheime Abstimmung durch Täfelchen Hauptstelle bei Cic. De legg. III., 15. und über das Ganze Brisson. De formul. II., 8. p. 123. Marquardt in Becker's Handb. d. röm. Alerthümer. III., 1. S. 97.

3) Schol. Bob. ad Cic. pro Sext. p. 310. Orell. Lex Licinia et Iunia ..... cavebat ne clam (cod. *clac.*) aerario legem ferri (Halm vermuthet: *inferri*) liceret, quoniam leges in aerario condebantur. Rein in Pauly Real-Encycl. s. v. *Lex Iunia Licinia.* Bd. IV. S. 982.

4) Cic. De legg. III., 20. Legum custodiam nullam habemus. Itaque hae leges sunt, quas apparitores nostri volunt: a librariis petimus, publicis litteris cosignatam memoriam publicam nullam habemus.

5) Rudorff zu Lex Thoria in Savigny Zeitschr. für gesch. R.-W. X. S. 141. Die Bronzetafeln sind nur auf der vordern, polirten Seite beschrieben. Zuweilen verwendete man die Rückseite nachher zur Aufzeichnung eines andern Gesetzes; so lex Servilia und lex Thoria. Delect. 1678.

6) So hat die von der Lex Rubria noch übrige Tafel am obern Rande zwischen den zwei Columnen die Zahl IIII. Marini A. A. p. 107. und die lithographische Tafel Ed. Ritschel; desgleichen die eine noch übrige Tafel der Lex de scribis. (Delect. 1681) die Zahl VIII, obgleich Göttling diese Zahl anders auslegt.

7) Ein solches Rubrum hat das Plebiscitum de Thermensibus Del. 1680. und die Lex de scribis 1681, wobei in beiden Fällen auffällt, dass nur der Be-

treff ohne Hinzufügung des Namens der lex nach dem Antragsteller, wie sonst bei Benennung römischer Gesetze geschieht (*Lex Iunia*, *Sempronia* und dergl.), angegeben ist. Göttling Röm. Urkunden S. 1. sieht in dieser Beifügung des Rubrum ein Zeichen, dass die Exemplare die Originalurkunden sind, sowie in dem Mangel derselben ein Kennzeichen der Abschriften.

8) Nach Göttling Röm. Urkunden S. 3 und 30 wäre die Schrift in Columnen mehr den Originalurkunden eigen, die Schrift mit durchlaufenden Zeilen dagegen den Abschriften.

9) Marini A. A. p. 118. not. 110. erklärt in der lex Mamilia Del. 1696. die Bezeichnung KLIII. u. s. w. *caput LIII.*, dagegen Rudorff wie schon Augustinus durch K. L. (*caput legis*) III.

10) Göttling Röm. Urkund. S. 3 vermuthet: *Pro tribu primus scivit Sex.* cet., welche Formel in den sonst verstümmelten Eingängen der lex Thoria Del. 205. und des plebisc. De Thermensib. Ib. p. 258. vorkommt. Ueber die Eingangsformel überhaupt s. Brisson. De formul. II., 18. p. 127. Dirksen Versuche S. 13.

11) Ueber die Sanctionsformeln s. Brisson. De formul. II., 19. 20. p. 128 bis 130. Rein in Pauly Real-Encycl. s. v. *lex*. Bd. IV. S. 954.

12) Nach Valer. Probus De not.; kürzer gefasst bei Cic. pro Caec. c. 33. aus einer Sullanischen lex: si quid ius non esset rogarier, eius ea lege nihil rogatum. Vergl. Ad Attic. III., 23.

13) Ueber diese Formel s. Dirksen Versuche S. 12.

14) s. die Nachweisungen bei Dirksen Versuche S. 142. Note 18.

15) Pseudo-Ascon. p. 108. In divinatione et in aliis causis maioribus universi iudices in cistam tabulas simul coniiciebant suas easque insculptas literas habentes A absolutionis, C condemnationis; cum de alicuius capite agebatur N et L, ampliationis. His enim literis significabant non liquere. Ueber die Frage, ob in den gerichtlichen Comitien zwei oder drei tabellae gebraucht wurden, s. Schulze Volksversammlungen der Römer S. 264. und andere Nachweisungen bei Marquardt in Becker's Handb. d. röm. Alterth. III., 1. S. 99.

16) So nehmen noch an Peter in der Zeitschr. f. Alterth. Wissenschaft. Darmstadt 1839. Nr. 18. Göttling Gesch. der Röm. Staatsverfassung. S. 393. Ueber die tabellae bei Wahlcomitien überhaupt s. Marquardt in Becker a. a. O., welchem wir hier folgen.

17) Plutarch. Cato min. cap. 46. οὗτος (Favonius) ἀγορανομίαν μετιὼν ἡττᾶτο· συμπαρὼν δ᾽ ὁ Κάτων προσέσχε ταῖς δέλτοις μιᾷ χειρὶ γεγραμμέναις· καὶ τὴν κακουργίαν ἐξελέγξας τότε μὲν ἐπικλήσει δημάρχων ἔλυσε τὴν ἀνάδειξιν. Auch wurden auf den Täfelchen Namen von removirten (nicht accipirten) Candidaten gefunden, was nur geschehen konnte, wenn der Abstimmende selbst die Namen schrieb. Sueton. Caes. 80. Post remotos Caesetium et Marullum tribunos reperta sunt proximis comitiis complura suffragia consules eos declarantium. Dass die Namen der Candidaten mit Abkürzungen geschrieben wurden, geht aus Cic. pro dom. 43. hervor. Auf Wachstäfelchen bei den Wahlcomitien deutet auch Symmach. laudes in patr. p. 40. Mai. Intelligamus nostri saeculi bona; abest cera turpis, diribitio corrupta clientelarum cuneis.

18) Ascon. p. 21. Quo crimine absolutus est Scaurus quidem, sed ita ut a tribus tribubus damnaretur, a XXXII absolveretur, et in eis pauca puncta inter damnationem et absolutionem interessent. Ueber dieses Verfahren der diribitio der suffragia s. Brisson. II., 15. p. 127.

19) So in dem Senat in der Kaiserzeit. Plin. Ep. III., 20. Meministine te saepe legisse, quantas contentiones excitarit lex tabellaria? — At nunc in senatu sine ulla dissensione hoc quidem ut optimum placuit. Omnes comitiorum die tabellas postulaverunt. Vergl. ebend. IV., 25. Bei den Arvalischen Brüdern: per tabellas cooptarunt Tab. I. lin. 15., was Marini p. 20. von Stimmtafelchen versteht; wogegen auf Tab. XXII. lin. 23. (Ex tabella Imp. Caesaris Vespasiani Aug. missa C. Salvium Liberalem .... cooptamus) tabella s. v. a. codicillus ist. Dabei bemerkt Marini, dass von diesen Stimmtafeln immer *tabella* gebraucht wird, nicht *tabula*, wie an einigen Stellen alter Schriftsteller durch fehlerhafte Lesarten sich findet.

§. 87.

Hinsichtlich der epigraphischen Urkunden der *Leges* (begreifend die *Leges* im engern Sinne des Wortes, die *Plebiscita* und *Foedera*) haben wir nun noch einige Bemerkungen über deren Schrift und Sprache, sowie über die noch vorhandenen Denkmäler dieser Abtheilung hier beizufügen.

Der paläographische Charakter der Schrift auf den vorhandenen Denkmälern, auf deren Verschiedenheiten im Einzelnen wir hier nicht eingehen können, ist weit entfernt von der Regelmässigkeit der Züge und Genauigkeit der Ausführung, welche man auf vielen alten Steinschriften findet, und noch weiter von derjenigen Regelmässigkeit, an welche unser Auge durch die Druckschrift gewöhnt ist. [1]) Ausser den auch sonst gewöhnlichen Abkürzungen der Amtsnamen und dergleichen (COS., PR. cet.) kommen Abkürzungen bei öfters wiederkehrenden Ausdrücken und Formeln vor, wovon wir ausser den oben schon angeführten Formeln noch diese Beispiele folgen lassen:

C. S. N. P. A. condemna, si non paret absolve. Leg. Rubr. p. 279.
D. E. R. de ea re. Ib. p. 280.
F. B. fide bona. Ib. p. 279.
H. L. hac lege. Leg. Thor. p. 211. et passim.
H. L. R. hanc legem rogatam. Ib. p. 217.
I. V. E. E. R. P. F. V. S. V. ita ut ei e re publica fideve sua videbitur. Ib. p. 218.
I. E. iudex esto. Leg. Rubr. p. 279.
I. D. P. iuri dicundo praeest. Ibid. p. 281.
K. K. calumniae causa. Ib. p. 278.
O. M. C. P. F. V. C. C. T. ve. Oppidum, municipium, colonia, praefectura, forum, vicus, conciliabulum, castellumve. Ib. p. 281.
Q. D. R. A. qua de re agitur. Ib. p. 279.
S. D. M. sine dolo malo. Ib. 280.
S. L. R. (und R. L.) I. C. Q. O. O. R. E. siremps lex, res, ius, causaque omnibus omnium rerum esto. Ib. p. 283 auch so, dass einzelne Wörter der Formel ausgeschrieben werden. Ibid. 281. Ueber diese Formel, welche die Identität eines Falles mit einem andern ausdrückt, s. Marini A. A. p. 568. und Ritschl *Siremps* in der lex Rubria, in Welcker Rhein. Mus. 1852.
S. S. supra scriptum. Del. p. 206.
S. S. S. supra scripta sunt. p. 284.

Ausserdem, dass die römischen Leges in Sprache und Styl im Allgemeinen dem Charakter der verschiedenen Zeiten ihrer Abfassung folgen, haben sie noch besondere, ihnen zukommende Eigenthümlichkeiten, welche sie von andern öffentlichen Urkunden unterscheiden. Sie geben die gesetzlichen Bestimmungen ohne Beifügung von Motiven, seien dieselben innere Gründe oder äussere Veranlassungen, wogegen dieses bei Senats-Consulten geschieht. Auch unterscheiden sie sich von den letztern durch den bestimmt befehlenden Ton auch den Magistratus gegenüber, wogegen die Senatusconsulte namentlich den von dem souveränen Volke gewählten Magistraten gegenüber weniger streng befehlend auftreten. [2]) Das Streben, möglichst deutlich zu sein und durch ganz feste Bestimmungen alle Fälle vollständig zu umfassen, führt in der Gesetzessprache, namentlich der frühern Zeit, zu einer gewissen Umständlichkeit und Weitschweifigkeit. [3]) Diese Eigenschaft zeigt sich: 1) in dem Ne-

beneinanderstellen gleichbedeutender oder dem Sinne nach verwandter Wörter: *oetatur, fruatur, habeat, possideat.* Leg. Thor. c. 1. Delect. p. 208. *in arbitratu, dicione, potestate populi rom.* Leg. Serv. c. 1. pag. 238. *habuerunt, possederunt, usei fructeive sunt.* Plebisc. Therm. p. 259.

2) Nebeneinanderstellung mehrerer Bestimmungen, wo *eine* zusammenfassende Bestimmung hinreichen würde. So z. B. bei den Bestimmungen über die Annahme der quästorischen viatores und praecones durch den Consul Lex De scrib. p. 261. *Cos. quei nunc sunt* u. s. w.; ferner: bei der Angabe der Bedingungen, welche von dem Eintritt in die Municipalverwaltung ausschliessen sollen, Leg. Iul. municipal. c. 6. 7. 8. 9., nicht blos als Verbot gegen die, welche sich um Municipalämter bewerben, sondern auch Verbot für die Magistratus, solche Candidaten zu verkündigen, und jedesmal mit gleicher Ausführlichkeit.

3) Wiederholungen, auch wo sie nicht als nothwendig erscheinen, Leg. Servil. 6—8. p. 242—245.

Was die geschichtliche Entwicklung der Gesetzessprache und der Formeln der Leges betrifft, so bemerkt man dabei: eine lange fortgesetzte Uebertragung mancher Formeln aus den alten Volksgesetzen in spätere; Einwirkung der prätorischen Edicte und der ausgebildeteren Jurisprudenz auf Beschränkung der Weitschweifigkeit und auf das Formelwesen; das Uebertragen mancher Eigenthümlichkeiten und Formeln der Gesetzessprache in die Senatusconsulte der Kaiserzeit; veränderter Sinn mancher älterer Formeln in der spätern Zeit.[4]) Seit die Gesetzgebung auf den kaiserlichen Constitutionen beruhte, und namentlich seit Constantin, hört das früher immer noch mehr oder minder bestandene Anschliessen an die ältere Gesetzessprache auf, und an die Stelle des juristischen Charakters der alten Sprache und Formeln tritt ein vorherrschend rhetorischer.[5])

Die in epigraphischen Denkmälern noch vorhandenen Leges und Plebiscita sind Delect. p. 205—288 zusammengestellt. Zu dem dort Beigebrachten geben wir hier folgende Zusätze und Verbesserungen:

N. 1678. hinzuzufügen: Zeiss De lege Thoria. Vimar. 1841. Rein in Pauly Real-Encycl. s. v. *publicus ager.* Bd. VI. 1. S. 264. Zumpt Commentatt. epigr. p. 205—221. 231.

N. 1679. Rein in Pauly Real-Enc. s. v. *repetundarum.* Bd. VI. 1. S. 448.

N. 1682. Borghesi bei Furlanetto Lap. Patav. p. XV ff. stimmt Savigny in der Auffassung der Tabula Heracleensis bei und gibt dazu einige Berichtigungen und Zusätze. Ueber den Inhalt der Tab. Heracl. vergl. Zumpt Commentatt. epigr. p. 82—92.

N. 1683. Zur Vervollständigung der Einleitung und Verbesserung des Textes ist die Ausgabe der Lex Rubria von Ritschl. Bonn 1852. zu benützen. Dem Herausgeber des Delectus stand die Ausgabe dieser Lex von Lama nicht zu Gebot, auch sind p. 279. lin. 13. nach dem Worte *praefec. re.* durch ein Versehen, wie sie bei Buchern dieser Art schwer zu vermeiden sind, die Worte ausgefallen: *Mutinensis, quod eius IIvir, IIIIvir, praefect. re.* Uebrigens enthält auch der nur auf diese eine Urkunde sich beschränkende Abdruck bei Ritschl einen Fehler S. 8. Z. 8., wo *siremps res lex* gegeben wird, da doch in dem Facsimile S. L. R. steht.

Urkundliche Texte von Gesetzen haben sich aber nicht blos in Denkmalen von Metall und Stein erhalten, sondern theils vollständig (wie die lex Quintia. Delect. 1697.), theils und noch häufiger in einzelnen Stellen, sind uns manche durch die alten Schriftsteller erhalten worden. Die Kenntniss dieser Reste ist, wie sich von selbst versteht, für die Auslegung und Kritik jener andern Denkmäler nöthig und nützlich.[6]) Von Staatsverträgen und Friedensschlüssen (*sponsiones, pactiones, foedera*), welche, wie oben bemerkt, gleichfalls in das Gebiet der Leges und Plebiscita gehören, hat sich in epigraphischer Ausfertigung nur eine Urkunde erhalten, nämlich das Plebiscitum De Thermensibus. Del. 1680. Wohl aber haben sich bei den alten Schriftstellern mehrere demselben Gebiete angehörenden vollständigen Urkunden, oder auch Theile derselben, so wie nähere Notizen über manche derselben erhalten (z. B. Liv. XXXVII., 29. XXXVIII., 9. u. 24.), aus welchen Resten und Angaben sich die Form und Fassung dieser Classe von Urkunden näher ergibt.[7]) Diese Classe lateinischer Urkunden hat ausser dem zunächst liegenden Interesse für die politische Geschichte und die Kenntniss des römischen Rechtes noch ein weiteres Interesse dadurch, dass bekanntermassen auch in der mittlern und neuern Zeit bis zu dem Ende des XVII. Jahrhunderts die wichtigsten Staatsverträge und Friedensschlüsse fortwährend in lateinischer Sprache abgefasst wurden. Zu den Urkunden des diplomatischen Verkehrs und der Staatsverträge kann man schliesslich noch einige Urkunden zählen, welche wir, da sie von auswärtigen Stadtgemeinden ausgegangen sind, unter die Acta publica municipiorum aufgenommen haben; wir meinen das iusiurandum Ariliensium Delect. 1742. und die Tabulae hospitii et patronatus. Ibid. 1759—1763.

1) Als Beispiel kann das von Ritschl (Legis Rubr. Pars superstes) gegebene Fac-simile dienen.

2) s. die Ausführung bei Dirksen Versuche S. 14. 23.

3) Vergl. Dirksen a. a. O. S. 11. 16. 43.

4) Ueber die hier aufgezählten Andeutungen gibt die weitere Ausführung Dirksen S. 31. 33. 44. 49. 52.

5) Dirksen a. a. O. S. 56. 59.

6) Der neueste und vollständigste Index legum ist der von Baiter und Orelli in deren Onomasticum Tullian. P. III. Turic. 1838; dazu Rein in Pauly's Real-Encycl. s. v. *lex*. Bd. IV. S. 956 ff.

7) Eine Uebersicht über die römischen foedera, mit literar-historischen Nachweisungen, gibt Rein a. a. O. s. v. *foedus*. Bd. III. S. 495. Zu letztern ist hinzuzufügen: Dumont Corps diplomatique. Supplement. T. I. (Barbeyrac anciens Traités.) und über die hier vorkommenden Formeln, ausser Brisson. De formul. IV., 44—56., Morcell. Stil. I. p. 296—303, wo der Friedenschluss mit Antiochus aus Liv. XXXVIII., 24. erklärt wird, so wie die am Schlusse dieses § genannte Urkunde Delect. 1742; ferner die Formeln selbst Morcell. Ibid. II. p. 172 sqq. und III. p. 55.

§. 88.

2. Von der zweiten Staatsgewalt und Centralbehörde des römischen Staates, von dem römischen Senate, gingen folgende Classen

von Actenstücken aus, welche in das Gebiet der Epigraphik gehören: 1) *Senatusconsulta;* 2) *Orationes Principum;* 3) *Acta senatus.*

Senatusconsultum[1]) bezeichnet einen vollgiltigen Senatsbeschluss, während Senatus auctoritas einen zwar schriftlich abgefassten, aber aus irgend einer Ursache noch nicht vollständig rechtskräftigen und vollzugsreifen Beschluss des Senates bezeichnet. Der vorsitzende Magistratus hatte die Senatusconsulta abzufassen (facere, perscribere senatusconsulta), wobei mehrere Senatoren als Redactionscommission oder Urkundspersonen mitwirkten. Diese Theilnahme an der Redaction der Beschlüsse von Seiten der Senatoren scheint eine freiwillige gewesen zu sein, je nach ihrem Interesse für den Gegenstand,[2]) und ebenso scheint auch die Zahl der Mitglieder, die bei der Redaction mitwirkten, gesetzlich nicht bestimmt gewesen zu sein.[3]) Das Niederschreiben selbst geschah durch die scribae; in wichtigen Fällen, wo strenges Geheimhalten nöthig war, durch Senatoren (*SC. tacitum*). Die gewöhnliche vollständige Form der Abfassung war folgende: im Eingang (*praescriptio*) der Name des Vorsitzenden, welcher die Sache vor den Senat gebracht hatte (N. N. senatum consuluit. Delect. 1688. 1689.), Datum und Ort der Sitzung (Ibid. 1700.), Namen der Senatoren, welche bei der Redaction waren (*Scribendo affuerunt.* N. N. 1689. 1700.), der Betreff des Beschlusses durch Angabe des gemachten Vortrages oder des gestellten Antrages (*Relatio*) mit dem Namen des Antragstellers oder ohne denselben: *Quod N. N. verba fecerunt, fecit de...* Del. 1692. II. 1702. I. II. V. F. 1689. 1700. mit dem Accus. c. inf. 1691. 1702. III. IV. oder allgemein: *Quod verba facta sunt de...* 1698.; darauf die Formel zur Ankündigung des gefassten Beschlusses, gewöhnlich in Abkürzungen: Q. D. E. R. F. P. D. E. R. I. C. *quid de ea re fieri placeret, de ea re ita censuerunt.* Del. 1692. II., oder auch mit etwas anderer Wortstellung D. E. R. Q. F. P. cet. 1702. I. und mit Auslassung des ersten D. E. R. Ibid. II. oder mit Auslassung von Q. D. E. R. P. nur einfach: D. E. R. I. C. Del. 1700. I. II. Die bisher angegebene vollständige Formel des Einganges ist in andern Senatsconsulten mehr oder minder verkürzt; namentlich fehlt auf SCC. der Kaiserzeit die Formel: *scribendo affuerunt.* Del. 1692., obgleich die Sache selbst fortdauerte (Lamprid. Heliogabal. c. 4.). Nach diesem Eingange folgte der Beschluss selbst, und zwar gewöhnlich in referirender Form durch die oratio indirecta, unmittelbar abhängig von dem vorhergehenden *censuerunt.* 1691. 1692. II. 1698. 1700. I. 1702. II. III—V., oder mit einem neuen Verbum, welches den Beschluss einführt, als: *senatui placere.* Del. 1692. I. 1700. III. IV. 1701. 1702. I. VI. *senatum existimare.* 1700. II. *arbitrari, iudicare, velle et aequum censere, senatui videri* und dergleichen.[4]) Der Beschluss selbst wurde gewöhnlich nach dem Antragsteller, oder nach dem Votum eines einzelnen Senators, welchem die Mehrheit beigestimmt hatte, abgefasst.[5]) Am Schlusse findet sich auf Senatsconsulten der republicanischen Zeit angemerkt, ob eine

Intercession von Seiten eines Volkstribunes stattgefunden habe oder nicht. Wenn keine Intercession stattfand, so wurde in älterer Zeit dieses durch die Unterschrift des Buchstaben T. (tribunus) angezeigt. [6]) Auf einem Senatusconsult aus Cicero's Zeit findet sich statt dessen I. N. (*intercessit nemo*). Del. 1700. I. Bei erfolgender Intercession wurde dieselbe am Schlusse ausdrücklich angeführt: *Huic S. C. intercessit N. N. Tribun. pl.* 1700. II—IV. Durch eine solche Intercession wurde das SC. zu einer Senatus auctoritas. Am Ende findet sich auch in einzelnen Fällen die Bestimmung über den Ort, wo der Senatsbeschluss aufgestellt werden soll, namentlich wenn ausser dem Archiv ein besonderer Ort der Aufstellung zu Ehren einer Person bestimmt wurde. [7])

Die Sprache und der Styl der Senatusconsulte aus der bessern Zeit verbinden mit Bestimmtheit und Kürze die Würde. Bemerkenswerth ist bei den Senatsconsulten das Gemässigte des Ausdruckes, [8]) welches sich in den allgemeinen Beschlussformeln zeigt: *placere, videri senatui* u. s. w. statt der strengern *velle, iubere, sciscere, vetare* und dergleichen in den Gesetzen; ferner in den referirenden und nicht imperativen Wendungen; endlich in dem Tone, in welchem der Senat den höhern Magistraten Weisungen ertheilt, wobei die Höflichkeitsformeln gewöhnlich waren: *si ei (eis) videretur; uti e republica fideque esse ei videretur; quod commodo rei publicae fieri posset* und dergleichen [9]) Ueberhaupt ist die ganze Form mehr im Tone eines Gutachtens als im gesetzgeberischen Tone gehalten. Dazu gehört auch die Eigenthümlichkeit der Senatsconsulte zum Unterschied von den Gesetzen, wornach in ersteren nicht selten die Motive und Veranlassungen des Beschlusses angegeben sind. Diese Eigenthümlichkeit hängt jedoch auch mit dem Umstande zusammen, dass der Senatsbeschluss in der Regel nach dem Votum eines einzelnen Senators concipirt wurde, dieses aber der Natur der Sache nach die Angabe der Motive nicht entbehren konnte. Nach der Ausfertigung des Senatsconsultes wurde dasselbe in das Archiv (Tempel der Ceres und Aerarium. s. oben §. 85) gebracht, und erst wenn es dort deponirt war, fing der Beschluss an rechtskräftig zu werden; seit Tiberius war dafür ein Termin von zehn Tagen festgesetzt. Ueber die Fälschungen, die man sich in einzelnen Fällen bei Abfassung der Senatsbeschlüsse zur Zeit der Republik erlaubte, ja über die Unterschiebung völlig erdichteter Senatsconsulte fehlt es nicht an Angaben und Klagen bei den Schriftstellern. [10])

Zu dem Abschnitte über die Senatusconsulte Delect. p. 208 ff. sind folgende Zusätze zu machen:

Zu 1688. Funccius De adolescentia ling. lat. p. 326.

Zu 1692. Orel. 3115. Rein in Pauly Real-Encycl. s. v. *Polizei.* Bd. V. S. 1801. Dirksen Die Scriptores Historiae August. S. 146—169.

Andere bei den Schriftstellern mehr oder minder vollständig erhaltene Senatusconsulte ausser den im Delect. p. 298. §. 3. aufgenommenen gibt Brisson. De formul. II. 83 ff. und zählt Rein auf in Pauly Real-Encycl. unter: Senatuscons. Bd. VI. I. S. 1035.

1) Ueber die Senatusconsulta vom epigraphischen Standpunkte aus betrachtet s. Zaccaria Istituz. II., 3, 4. p. 195. Morcell. Stil. Vol. I. p. 285. II. p. 165. III. p. 53. Ueber die Abfassung und Formeln derselben und Beispiele Brisson. De formul. II., 69—169. Eine übersichtliche Darstellung des ganzen Gegenstandes mit literarhistorischen Nachweisungen gibt Rein in Pauly s. v. *Senatusconsultum.* Bd. VI. 1. S. 1031 ff.

2) Cic. Ep. famil. XV., 6. (an Cato): resque ipsa declarat, tibi illum honorem nostrum supplicationis iucundum fuisse, quod scribendo affuisti. Haec senatusconsulta non ignoro ab amicissimis eius, de cuius honore agitur, scribi solere.

3) Bei dem SC. de Tiburtib. Del. 1689. zwei Senatoren; bei dem SC. De Asclepiade 1690. 1691. drei; ein anderes Mal sieben, acht. Delect. 1700.

4) Beispiele der letztern Formeln bei Brisson. II., 74—78.

5) Brisson. a. a. O. II., c. 167. Auch vergl. man die Beispiele von Abstimmungen im Senat bei Brisson. II. c. 56.

6) Valer. Max. II., 2, 7. Veteribus senatus consultis T. littera subscribi solebat, eaque nota significabatur, ita tribunos quoque censuisse. Zonar. VII, 15.

7) In einem Senatsconsult voll niedriger Schmeichelei für den Freigelassenen Pallas stand am Schlusse: utique .... senatus consulta de his rebus facta in aes inciderentur, idque aes figeretur ad statuam loricatam divi Iulii. Plin. Ep. VIII., 6.

8) Ueber diese Eigenschaft des Geschäftsstyles der Senatusconsulte s. Dirksen Versuche S. 14—17.

9) Beispiele bei Brisson. a. a. O. II., 109.

10) Ueber das am Schluss des Paragraphen Gesagte Sueton. Octav. c. 94. curasse, ne senatusconsultum ad aerarium deferretur, d. i. dass es nicht zum Vollzug käme. Tacit. Annal. III., 51. Factum SC. ne decreta patrum ante diem decimum ad aerarium deferrentur. Quinctilian IX., 2, 67. Post civile bellum senatus consulta finguntur. Cic. Ep. ad div. IX., 15. XII., 1.

§. 89.

An die Senatsconsulte schliessen sich die *Orationes Principum* an. So hiess der Gesetzes- oder Verordnungsentwurf mit den Motiven, welchen der Kaiser entweder selbst im Senate vortrug, oder durch seinen Quästor vorlesen liess. Da die Vorschläge in der Regel angenommen wurden, so findet man *oratio* auch statt *Senatus consultum* gebraucht. In den Quellenschriften des römischen Rechtes sind mehrere solcher *Orationes Principum* mehr oder minder vollständig erhalten. [1]) Ausser den auf diesem Wege gefassten Beschlüssen selbst wurden auch häufig die in der Rede beigegebenen Motive in Erzschrift ausgefertigt. In dieser Ausfertigung hat sich eine solche Urkunde erhalten: die Rede des Kaiser Claudius über die Verleihung des ius honorum an die mit dem römischen Bürgerrecht schon versehenen Primores (Decurionen) von Gallia comata (Delect. 1693.); ein an sich wichtiges Denkmal und zugleich von Interesse durch die Vergleichung dieser urkundlichen Rede mit der entsprechenden Rede bei Tacitus. [2]) Ausserdem findet sich eine Stelle aus einer Oratio des Kaiser Vespasian in die Aufschrift des Grabmales des Plautius Silvanus aufgenommen. Delect. 898.

In diesen Kreis gehören ferner die *Acta senatus,* die Protokolle des Senates. Wie von alter Zeit her der Pontifex maximus die wichtigsten Vorgänge von allgemeiner Bedeutung in den Annales

maximi kurz verzeichnete, so führte jede Behörde, jedes Collegium Protokolle über Vorgänge und Verhandlungen *(commentarii, acta)*, wie nicht minder jeder ordnungsmässige römische Privatmann und Hausvater seine Tag- und Rechnungsbücher.[3] Solche Protokolle führte auch der Senat unter der Aufsicht eines Senators, welcher *Ab actis senatus* hiess, welche Stelle man in der Regel nach der Quästur bekleidete und nach welcher man zur Aedilität vorrückte.[4] Dass die *Acta senatus*, wenigstens insoweit sie dem Publicum offiziell bekannt gemacht wurden, zu den epigraphischen Ausfertigungen gehören, lässt sich aus der Analogie ähnlicher Actenstücke schliessen, und darauf deuten einzelne Stellen der Schriftsteller hin.[5] Bis gegen Ende der Republik wurden ausser den Senatsbeschlüssen nur ausnahmsweise einzelne andere Vorgänge im Senat protokollirt und publicirt. Diess geschah z. B. mit der Anzeige der Allobrogen über die Catilinarische Verschwörung, welche Anzeige in den tabulis publicis des Senates protokollirt und dann in vielfältigen Abschriften überall hin von Cicero verbreitet wurde. Die tabulae publicae dieser Art scheinen aber damals noch nicht wie die SCC. in einem Staatsarchiv aufbewahrt worden zu sein; jedenfalls nicht während des consularischen Magistratsjahres.[6] Iulius Cäsar traf zuerst die Anordnung, dass regelmässige, fortlaufende Protokolle der Senatsverhandlungen *(acta diurna senatus)* verfasst und bekannt gemacht wurden.[7] Augustus liess die regelmässige Abfassung der Acta senatus fortsetzen, aber nicht mehr deren Bekanntmachung.[8] Für die Geschichtschreiber der spätern Kaisergeschichte bilden die Acta senatus und besonders die darin protokollirten Acclamationes eine oft angeführte Quelle ihrer Berichte.[9]

Schliesslich ist hier noch zu erwähnen das seit Augustus jährlich in dem Senate neu aufgestellte offizielle Namensverzeichniss der Senatoren: *Album senatorum*,[10] wie solche offizielle Verzeichnisse in der Regel bei allen Behörden und Vereinen angelegt und in Stein oder Erz ausgefertigt zu werden pflegten. (Vrgl. Del. 1764. 1774.)

1) Mehrere derselben sind zusammengestellt bei Brisson. De formul. II., c. 170. Dirksen Ueber die Reden der röm. Kaiser in Blume's u. a. Rhein. Mus. für Jurisprud. 1828. 1. Hft. Andere Nachweisungen gibt Rein in Pauly Real-Encycl. unter *Oratio*. Bd. V. S. 962.

2) Zu den Delect. 1693. angeführten Ausgaben und Erklärungen sind inzwischen zwei neue Werke von Bedeutung gekommen: Boissieu Inscript. de Lyon p. 132—144. und insbesondere J. B. Montfalcon, Bibliothecaire de la ville de Lyon, Monographie de la table de Claude accompagnée du facsimile de l'inscription publiée au nom de la ville de Lyon par ordre de Mr. E. Reveil, Maire. Lyon. 1851. Fol. In diesem Prachtwerke wird ein Fac-simile in der Grösse des Originals gegeben, ausserdem eine umfassende Erklärung, nachdem der Verf. denselben Gegenstand in eignen Schriften 1846 und 1847, und in der Revue de Lyonnais 1850 bearbeitet hatte.

3) Marini A. A. P. I. p. XXXIV. Ueber die Acta senatus insbesondere s. Lips. Excurs. ad Tacit. Ann. V., 4. Schlosser Ueber die Quellen der spätern latein. Geschichtschreiber, besonders über Zeitungen u. s. w. in Dessen und Bercht's Archiv für Geschichte. Frankfurt 1830. I. S. 80. Rein in Pauly Real-Encycl. unter *Acta*. Bd. I. S. 51. Vergl. zu Delect. 1739.

4) Marini l. l. p. 791. Orell. 2274. 3186.

5) Plin. Panegyr. c. 75. werden angeführt an Trajan gerichtete acclamationes senatus, quas ne quae interciperet oblivio in publica acta mittendas et incidendas in aere senatus censuit. Es werden überdiess Sammlungen der Senatsprotokolle in anderer Form angeführt, nämlich als *volumina*. Ammian. Marcellin. XXII., c. 3., wenn wirklich hier Senats- und nicht andere Gerichts-Acten zu verstehen sind.

6) Cic. pro Sulla. c. 14. 15. Cum scirem, ita indicium in tabulas publicas relatum, ut illae tabulae privata tamen custodia more maiorum continerentur: non occultavi, non continui domi, sed describi ab omnibus statim librariis, dividi passim et pervulgari atque edi populo romano imperavi.

7) Sueton. Iul. Caes. c. 20. Primus omnium instituit, ut tam senatus quam populi diurna acta conficerentur. Et confecit primus et publicavit.

8) Sueton. Aug. c. 36. Auctor et aliarum rerum senatui fuit, in quis, ne acta senatus publicarentur.

9) Eine Zusammenstellung derselben gibt Brisson. De form. II. c. 65.

10) Dio Cass. LV., 3. Tacit. Annal. IV., 42. ibiq. Lips.

§. 90.

3. Die von den Kaisern ausgehenden schriftlichen Erlasse und Befehle (*Edicta* s. *Constitutiones* im weitern Sinne des Wortes) sind entweder allgemeine, für Alle verbindliche Verordnungen (*Edicta, Constitutiones* im engern Sinne), oder es sind specielle, nur auf einzelne Personen und Fälle sich beziehende Erlasse. Letztere sind entweder aus eigener Bewegung gegeben, ohne durch eine schriftliche Eingabe veranlasst zu sein, *Edicta, Epistolae;* oder sie sind durch Bittschriften (libelli, desideria), Anfragen und Anträge (consultationes, relationes) veranlasst: *Rescripta*, motivirte Bescheide in Administrativ- und Justizsachen im allgemeinen; *Pragmaticae sanctiones*, mit besondern Solennitäten an Corporationen oder Magistrate ausgefertigte Rescripte; *Decreta*, richterliche Urtheilssprüche in oberster Instanz; *Subscriptiones* und *Annotationes*, kurze, unter die Bittschriften oder unter ein ausführlicheres, von dem Quästor concipirtes Rescript, von dem Kaiser selbst beigefügte Bemerkungen und Entscheidungen; *Mandata*, kaiserliche Instructionen für höhere Staatsbeamte, namentlich für die Statthalter der Provinzen. [1])

Von diesen verschiedenen Gattungen von Erlassen ist nur bei der ersten Gattung der allgemein verbindlichen Constitutiones, Edicta die epigraphische Form der Ausfertigung die gesetzliche und gewöhnliche, indem dieselben wie die Gesetze der frühern Zeit fortwährend auf Erz und Stein geschrieben zu werden pflegten; zuweilen auch auf ein Album *(tabula cerussata)* oder ein Stück Leinwand *(mappa lintea)*. [2]) Jedoch auch die Urkunden der übrigen Gattungen, wenn auch schon nach der ersten Ausfertigung nicht zu den epigraphischen Denkmalen zu zählen, wurden doch häufig auf mancherlei Veranlassungen hin, um sie besser zu erhalten, auf Stein und Erz eingegraben. Die in der angegebenen Weise ausgefertigten kaiserlichen Edicte wurden zur allgemeinen Kenntniss auf öffentlichen Plätzen längere Zeit hindurch aufgestellt, und zwar meistens auf dem Forum Trajans. [3]) Hinsichtlich der Form der Abfassung

zeigen die Constitutionen der Kaiser bis auf Constantinus in ihren Formularen wenig Eigenthümliches; am meisten nähern sie sich den für das Senatscollegium bestimmten Reden der Kaiser *(Orationes Principum)* und nehmen gleich diesen die Entwicklung der Motive in sich auf. In den kaiserlichen Constitutionen seit Constantinus sieht man, dass die Sprache sich bei den nun geänderten Staatseinrichtungen und bei dem geänderten Geiste der Zeit von der alten Form und von den alten Formeln immer mehr entfernt, wobei das Formelwesen und der Styl überhaupt schwerfälliger und zugleich wie er früher juristisch war, so jetzt vorherrschend rhetorisch wird.[4]) Als Eingangsformeln bei den kaiserlichen Constitutionen finden wir die Namen der Kaiser mit dem Zeitwort *dicunt (dicit)*, worauf der Inhalt des Edictes selbst folgt. Del. 1708. Ferner die in das neuere Formelwesen übergegangene Formel *(Jedermann Kund und zu wissen* und dergleichen): *Universi cognoscant, singuli universique cognoscant* und dergleichen. Brisson. III., 75. Am Schlusse Weisungen über die Zeitdauer und den Ort der öffentlichen Verkündigung: Quamvis nescire promulgata non liceat, per omnem hunc annum pendere iubemus edictum. — Proposito programmate celeberrimis in locis volumus anteferri, Brisson. III. 76., und auch mit specieller Bezeichnung des Ortes (s. oben Anm. 3.). Kaiserliche Edicte und Constitutionen als epigraphische Denkmäler haben sich nur ganz wenige erhalten, als:

Bruchstücke eines Edictes des Augustus über eine Wasserleitung zu Venafrum, nach der Auffassung und Erklärung derselben von Mommsen in Savigny's Zeitschrift f. g. Rechtsw. XV. S. 287 ff. Mommsen Inscr. Neap. 4601, wornach das in dem Del. 1756. nach der ersten unvollständigen Publication in den Annal. archeol. gegebene Bruchstück zu ergänzen ist.

Das Edictum Diocletiani de pretiis rerum Del. 1708., sowohl seiner Ausdehnung als seines Inhalts wegen eines der wichtigsten unter allen Denkmälern der römischen Epigraphik. In Deutschland lange vernachlässigt, hat dasselbe nun eine Bearbeitung gefunden durch Mommsen (Verz. A.). Daraus sind der Einleitung zu Delect. 1708 als Quellen zur Kenntniss des Monumentes ausser den Inschriften von Stratonice und zu Aix noch beizufügen: 1) Fragment des lat. Originals in Aezani in Phrygien; 2) zu Mylasa in Kurien; 3) Fragmente der griech. Uebersetzung, in Geronthrae in Laconien; 4) und zu Karystos auf Euböa; die ersten drei Fragmente entdeckt und publicirt von Lebas Inscriptions grecques et latines Tom. III., das vierte gefunden und abgeschrieben von dem Architekt Schauber, publicirt von Mommsen.

Dazu kommen N. 1710 Edictum Constantini De accusationibus und 1729 Constitutio Imperator. Honorii et Theodosii De conventib. in urbe Arelatensi habendis, von welchen das erste Stück jedenfalls die Abschrift eines epigraphischen Denkmals ist. Ueber den Inhalt des andern Stückes vergl. Boissieu Inscript. de Lyon. p. 262.

Eine grössere Anzahl von kaiserlichen Edicten hat sich mehr oder minder vollständig bei den Schriftstellern und in den Rechtsquellen erhalten, wovon Delect. 1726 ein Beispiel ist. Mehrere derselben stellt zusammen Brisson. De form. III., c. 5. c. 8., vermehrt durch Dirksen Versuche I. S. 20. Anmerkung 59.

Die kaiserlichen *Rescripte*, namentlich diejenigen, welche sich auf Rechtsfälle beziehen, sind in der Form den Responsa Iurisconsultorum nachgebildet. Auch die römischen Juristen fassten ihre

Responsa ab bald ausführlicher in Form eines Briefes, bald summarisch als kurze Abfertigung. [5]) Von epigraphischen Denkmalen gehören hierher:

Delect. 1703—1707. 1711—1713. und in andern Quellenschriften erhalten 1727. 1728. Brisson. De form. III. 21 ff. Dazu ist hinzuzufügen eine an Antoninus Pius gerichtete Bittschrift über Versetzung von Leichen nebst der darunter geschriebenen kurzen Resolution bei Orell. 4370. auch in dem Nouveau Traité de diplomat. Tom. III. tab. 64. p. 635. Ferner ein Rescript der Kaiser Theodosius und Valentinianus zu Ehren des Nicomachus Flavianus. De Rossi in Annal. archeolog. 1849. pag. 285. 348.

Noch bemerken wir hinsichtlich der Sprache, dass die Kaiser zwar, wenigstens seit Hadrian, auf Anfragen in griechischer Sprache von Privatpersonen oder Corporationen griechisch rescribirten; dass aber die offizielle Correspondenz zwischen dem Kaiser und den Beamten, sowie die Edicte bis auf Julian lateinisch blieben, höchstens dass Constantin zuweilen Edicte in beiden Sprachen erliess. [6])

1) Ueber diese verschiedenen Arten kaiserlicher Erlasse s. Gaii Institutt. I., 1. §. 4. Iustinian. Inst. I., 2, 6. Brisson. De formul. III. c. 8. c. 21 sqq. Rein in Pauly Real-Encycl. s.s. v.v. *Edictum*, *Decretum*, *Mandatum*, *Rescriptum*.

2) Constantinus in l. 2. *Quemadmodum mun. civil.* in Cod. Theod. Quod ut perpetua observatione firmetur, legem hanc incisam *aeneis tabulis* iussimus publicare. Derselbe Kaiser l. 1. *De aliment. quae inopes parent.* Cod. Theod. *aereis tabulis* vel cerussatis aut linteis mappis scripta per omnes Italiae civitates Italiae proponatur lex. Valentinus und Valens in l. 4. *De suariis* eod. cod. Haec autem omnia *aeneae tabulae* in foro suario collocandae ad aeternam memoriam oportebit insculpi. Brisson. De formul. III., 77.

3) Brisson. De formul. III., 77.

4) Dirksen Versuche I. S. 20. 54.

5) Dirksen a. a. O. S. 19.

6) Dirksen Civilist. Abhandlung. I. S. 40 ff.

§. 91.

Unter den von römischen Magistraten ausgehenden Actenstücken berühren das epigraphische Gebiet die den bisher aufgeführten kaiserlichen Erlassen entsprechenden *Edicta* (allgemeine und specielle Verordnungen), *Rescripta* (Bescheide auf Anfragen und Bitten), *Sententiae s. Decreta* (Urtheilssprüche).

Indem wir eine ausführlichere Darstellung der verschiedenen Edicte der römischen Magistrate nach Classen, Inhalt und Form zu versuchen hier unterlassen, [1]) beschränken wir uns darauf, Einiges Charakteristische der Formeln und der Sprache derselben hervorzuheben. Eine öfters angewendete Eingangsformel derselben war: *Bonum factum,* und: *Quod bonum, faustum, felixque sit,* deren Anwendung mindestens bei den Edictis repentinis keinen Zweifel leidet. [2]) Die in den Edicten gegebenen Weisungen waren nach Art der Gesetze ohne beigefügte Motivirung. Am Schlusse, wo über die Publication des Edictes eine Bestimmung gegeben wurde, war eine gewöhnliche, auch sonst vorkommende Formel, wodurch angeordnet wird, die Tafel sei aufzustellen: *unde de plano recte legi possit* (U. D. P. R.

L. P.)[3] Die in epigraphischer Ausfertigung erhaltenen Edicte und Rescripte römischer Magistrate:

Edicte. Del. 1718. 1719. 1720., zu welchem letztern hinzuzufügen ist: Boissieu Inscript. de Lyon. p. 262.

Dazu ist noch von Edicten, die bei Schriftstellern erhalten sind, aufgenommen worden Delect. 1725. Andere Stellen letzterer Art gibt Brisson. De form. III. c. 9—20.

Rescripte. Delect. 1711—1717. 1721—1724. Die letztern beiden sind aufs neue mit dem Original verglichen und erklärt worden von *Mommsen* Römische Urkunden, in Savigny's Zeitschrift f. g. R.-W. 1850. Bd. XV. S. 335 ff. Das erstere (1723) wird von ihm also ergänzt: Libellus L. *Septimii Aug. L. Adrasti Proc.* operum public*orum a columna divi Marci*, scripta Severo *Augusto in haec verba:* Domine permittas *rogo, ut rectius fungar off*icio meo pos columnam *centenariam divorum* Marci et Faustinae *pecunia mea loco publico* pedibus plus minus ... *aedificium me exstruere* et in matric*ulam referri, quod sine* iniuria cuius*quam fiat; et reliqua fieri* secundum litteras *Aelii Achillis Perpetui*, Rationalium *tuorum, quas huic libello* subieci. Dat... *Romae. Falcone et Claro Cos.*

Ueberdiess ist noch anzuführen ein Rescript des Decimius Secundinus eine Wasserleitung bei Amphissa betreffend, von Gruter. unter die Spuria gesetzt Tom. II. Ad calcem p. IV., 2. aber von Murat. Thes. p. 484, 4. für echt erklärt unter Berufung auf Cyriacus Anconitan. und auf Wheler, welche beide dasselbe als die Abschrift eines von ihnen gesehenen Denkmales geben.

Die Urtheilsprüche *(sententiae s. decreta)*[4] römischer Magistrate in Civil- und Criminalprocessen erhielten zwar nicht regelmässig und gewöhnlich eine Ausfertigung in Stein und Erz, aber in manchen Fällen, wie z. B. bei Urtheilen in Grenzstreitigkeiten, lag die Veranlassung zu einer solchen Art der Ausfertigung sehr nahe; in andern Fällen waren öfters andere Veranlassungen vorhanden, welche die Sicherung der Dauer oder der öffentlichen Kunde durch Aufzeichnung auf Stein und Metall wünschen liessen. Daher haben sich auch solche Urkunden als epigraphische Denkmäler erhalten. Hierher gehören:

Delect. 1730—1734. Die Urkunde 1733 (die Interlocutiones in dem Processe der fullones adversus magistros fontanos) hat Mommsen neu verglichen mit dem Original, und erklärt in Savigny's Zeitschrift f. g. R.-W. 1850. Bd. XV. S. 326 ff. Die Inschrift Del. 1734. ist auch bei Orell. 4405.

In den Kreis der Criminaljustiz gehören auch noch die Täfelchen mit Inschriften *(tituli)*, enthaltend die Angabe der verübten Verbrechen, welche man den verurtheilten Verbrechern selbst anzuhängen, oder bei der Kreuzesstrafe an das Kreuz zu befestigen pflegte.[5]

1) Heineccii Historia edictorum et edicti perpetui in Dessen Opusc. post. Hal. 1744. p. 1—560; andere Nachweisungen bei Rein, Pauly Real-Encycl. unter: *Edictum*. Bd. III. S. 20.

2) Brisson. De form. III., 1. 3. IV., 10. Dirksen Versuche I. S. 14.

3) Brisson. l. l. III., 2. Delect. p. 265 und 1746.

4) Ueber die verschiedenen Arten und Formeln der Urtheilssprüche siehe Brisson. De form. V., c. 120 sqq. und c. 215. 216. Eine gute Uebersicht und literarische Nachweisungen gibt Rein in Pauly's Real-Encycl. unter: *Sententiae*. Bd. VI., 1. S. 1043.

5) Sueton. Domitian. c. 10. Patrem familias, quod Thracem Mirmilloni parem dixerat, canibus obiecit, cum hoc titulo: *Impie locutus parmularius*. Brisson. De form. V., 230.

§. 92.

Die bisher aufgezählten Classen von epigraphischen Urkunden, welche von römischen Staatsbehörden und Magistratspersonen ausgegangen, enthalten sämmtlich Anordnungen, Befehle, Entscheidungen über Etwas das geschehen soll. In das epigraphische Gebiet fallen aber noch solche schriftliche, von der bezeichneten Quelle ausgehende Aufzeichnungen, welche Berichte über Geschehenes enthalten. Hierher gehören ausser Acten, Verzeichnissen und Protokollen aller Art vornehmlich folgende Classen von epigraphischen Aufzeichnungen von höherer historischer Bedeutung, als: 1) die *Annales maximi Pontificum;* 2) die *Fasti maiores s. consulares;* 3) *Fasti triumphales* und die *Tabulae Triumphales*; 4) *Acta diurna populi romani;* 5) einzelne historische Aufzeichnungen, wie das *Monumentum Ancyranum.* Dass die *Annales maximi* dem Gebiete der Epigraphik angehören, unterliegt keinem Zweifel, da der Pontifex maximus sie jährlich in Albo öffentlich aufstellte. Da aber keine urkundlichen Reste derselben übrig sind und der Gegenstand sonst vielfach erörtert ist, so unterlassen wir, davon hier zu handeln. Von der Eintheilung und den verschiedenen Gattungen der *Fasti* war oben §. 53. S. 155. schon die Rede, woraus hervorgeht, dass man die *Fasti minores s. calendares,* welche unsern heutigen Kalendern entsprechen und welchen die von Verrius Flaccus geordneten *Fasti Praenestini* angehören, wohl zu unterscheiden habe von den *Fastis maioribus s. consularibus*, fortlaufenden Verzeichnissen der Consuln eines jeden Jahres, von welchen die noch vorhandenen, nach dem Orte ihrer jetzigen Aufstellung so benannten *Fasti capitolini*[1]) ein Beispiel und Reste sind. Da man überhaupt Verzeichnisse von Magistraten und Vorgesetzten (Album) in jedem Geschäfts- und Lebenskreise aufzustellen pflegte, und da die gewöhnliche Jahreszählung zu Rom nach den Consuln geschah, so sollte man glauben, dass man zu jeder Zeit solche Verzeichnisse unter öffentlicher Autorität verfasst und, wie überhaupt in allen ähnlichen Fällen, auf Stein oder Erz aufgestellt zu Rom gehabt habe. Diess scheint aber nicht regelmässig der Fall gewesen zu sein, wie man aus der Klage des Livius (II., 21.) über die Mangelhaftigkeit und Ungewissheit hinsichtlich der Kenntniss der Magistrate eines jeden Jahres in der frühern Zeit schliessen kann. Wann und durch wen durch Aufstellung solcher Verzeichnisse der Consuln, wie die Fasti Capitolini sie enthalten, diesem Uebelstande entgegengearbeitet wurde, darüber findet sich keine Nachricht, so dass wir in dieser Beziehung nur auf die Betrachtung dieser zuletzt genannten Reste der *Fasti capitolini* und auf Schlussfolgerung aus denselben hingewiesen sind. Diese Bruchstücke von Tafeln aus cararischem Marmor wurden 1547 zu Rom aufgefunden. Ueber die Bautrümmer, in denen sie aufgefunden wurden, deren Form und Lage sind die Berichte (von Ligorius und Onuphrius Panvinius) weder genau genug, noch übereinstimmend. Seit dem Jahr 1816 wur-

den noch verschiedene andere dazu gehörende Fragmente aufgefunden. Das auf diesen Bruchstücken gegebene Verzeichniss der Consuln reicht mit dazwischen befindlichen Lücken von dem Anfang der Republik bis zu dem Jahr 841 u. c. Für jedes Jahr sind die Namen der beiden gewählten Consuln angegeben, mit Beifügung der wegen des Todes eines Consuls oder aus einer andern Ursache ernannten Consules suffecti. Statt der Consuln sind in den betreffenden Jahren die andern höchsten Obrigkeiten, die Dictatoren mit ihren Magistri Equitum, mit Angabe der Ursache ihrer Ernennung *(rei gerundae causa, comitiorum habendorum causa)*, die Decemviri, die Tribuni militum angegeben. Nur ein oder das andere Mal ist noch sonst ein bemerkenswerthes Factum des Jahres beigefügt, wie 382 u. c. *M. Furius Camillus aedem Concordiae posuit.* Auch findet sich die Vornahme des Census aufgezeichnet, wie 340 u. c. *Censores lustrum fecerunt XV.* Die Grösse und Form der Schrift ist nicht auf allen Tafeln gleich. Ein Theil derselben hat doppelt so grosse Buchstaben als der andere. Der Name des Triumvir Antonius zeigt sich an den drei Stellen, wo er vorkommt, getilgt und wieder hergestellt. Die Meinungen über die Zeit und den Urheber dieser Fasti sind verschieden. Niebuhr schreibt sie dem Augustus unter Beihülfe des Terentius Varro zu; Fea demselben als Octavianus unter Beihülfe des Atticus, und hält für den Ort der Aufstellung einen Ianus quadrifrons bei dem Tempel des Castor. Nach den Ergebnissen der Untersuchungen Laurent's sind diese *Fasti capitolini* auf Befehl und Veranstaltung des Iulius Cäsar verfasst, auf Tafeln geschrieben und in diesem Tempel des Castor bei dem Forum 707 u. c. aufgestellt und bis zu dem Jahre 723 u. c. fortgeführt worden, um welche Zeit der Tempel durch Brand zerstört wurde oder, durch Alter baufällig geworden, zusammenstürzte. Unter Augustus und auf seine Veranlassung wurde der Tempel von Tiberius und mit ihm diese Tafeln wieder hergestellt. Die Tafeln mit grösserer Schrift sind nach dieser Ansicht aus der Zeit der ersten Aufstellung unter Iulius Cäsar, die kleinere Schrift ist auf den bei der Restauration neu gefertigten Tafeln. Der Name des Antonius wurde 723 u. c. ausgemeisselt, als der Senat die Statuen des Antonius umstürzen liess und ähnliches Andere gegen ihn verfügte, später aber bei der Restauration der Tafeln wieder hergestellt. Zu den bisher beschriebenen Fragmenten der Fasti consulares capitolini kommen noch einige anderwärts gefundene Bruchstücke von Fasti consulares, die in derselben Weise eingerichtet sind. [2])

Ausser den Verzeichnissen der jährlichen Consuln in den Fastis consularibus hatte man auch in epigraphischer Ausfertigung chronologische Verzeichnisse der gehaltenen Triumphe, *Fasti triumphales.* Von solchen *Fast. triumphal.* hat man an derselben Stelle zu Rom und zu gleicher Zeit mit den Capitolinischen Consularfasten bedeutende Reste auf Marmortafeln gefunden und diese gleichfalls auf dem Capitol aufgestellt (Delect. 1738). [3]) Das hier gegebene, durch man-

che Lücken unterbrochene Verzeichniss der Triumphe geht auf die Könige zurück und reicht bis 734 u. c. Bei einem jeden der aufgezählten Triumphe ist der vollständige Name des Triumphators, das bekleidete Amt, Jahr der Stadt und Tag des Triumphs, zuletzt das besiegte Volk, über welches er triumphirte, angegeben. Dazu kommen noch einige kleine Fragmente von andern *Fasti triumphales;* eines bei Gruter und vier von Marini bekannt gemachte, auf Peperino mit roher Schrift eingehauen, in der Bibliothek Barberini. Auf diesen letztern ist der Triumph nicht blos mit *triumphavit* bezeichnet, sondern regelmässig beigesetzt: *palmam dedit,* was von einem Niederlegen der Siegespalme, wahrscheinlich in dem Tempel des Capitolinischen Iupiter zu verstehen ist.[4]) An die Triumphe schliesst sich noch eine andere Gattung von epigraphischen Aufzeichnungen an: die *Tituli* und *Tabulae triumphales.* Bei den Triumphzügen trug man nämlich Tafeln mit, deren Schrift sich auf die Thaten des Triumphators bezog, oder zur Erklärung der bei dem Zuge getragenen Waffenbeute und Abbildungen (eroberter Städte und dergleichen) dienten *(Tituli).* Von dieser Art waren die bekannten Worte des Iulius Cäsar: *Veni, vidi, vici,* welche bei seinem pontischen Triumphe als Titulus auf einer Tafel vorangetragen wurden.[5]) Ausserdem werden aber auch *Tabulae triumphales (Praefationes)* erwähnt, mit einer ausführlicheren Aufzählung der siegreichen Thaten des Triumphators, welche Inschriften in den alten Zeiten in saturnischen Versen abgefasst waren und auf dem Capitol aufbewahrt wurden.[6]) Man wird wohl annehmen dürfen, dass jene Tituli und diese Tabulae triumphales identisch sind, indem man die bei den Triumphzügen mitgetragenen Tafeln, nachdem der Zug vorüber war, auf dem Capitol an einer Wand befestigt aufhing.

Hinsichtlich der *Acta diurna* und des *Monumentum Ancyranum* verweisen wir auf die Einleitungen zu Delect. 1739 und 1740.

1) Die 1547 gefundenen Fragmente dieser Fasti wurden zuerst von Marliani 1549 (s. Verz. A) edirt, dann von Sigonius 1550, von Onuphrius Pavinius in Dessen Fasti u. A. S. Saxe zu Van Vaassen Animadv. ad Fastos. Praef. p. XXVII. Auch sind sie aufgenommen in die Fasti von Almeloveen, von Reland, von Baiter (s. oben §. 45. Anm. 21.). Eine diplomatisch genaue Copie der Fasti capitolini gibt die Ausgabe von Piranesi. Rom. 1762. Fol. Die seit 1816 gefundenen Fragmente sind herausgegeben von Fea. 1820. und erklärt von Borghesi 1820.; sämmtliche Stücke der Fasti Capitol. herausgegeben von Laurent. 1833. (Verz. A.) Ein neu entdecktes kleines Fragment gibt Biondi in Atti dell' Academ. pontific. di archeol. Tom. VI. p. 367. Ueber die Fasti consulares und triumphales überhaupt s. Morcelli Stil. I. p. 203. II. 120.

2) Dahin gehört das Fragment. Colotianum. Fea Frammenti No. 8.; ferner ein zu Ostia gefundenes Stück, herausgegeben von Cardinali 1828; einige andere Fragmente *(Fasti palatini s. farnesiani)*, herausgegeben von Biondi a. a. O. und ein zu Antium 1847 gefundenes. Delect. 1737.

3) Die Fasti triumphales capitolini sind mit den Fasti consulares zusammen herausgegeben (s. oben Anm. 1.); bei Gruter. p. 296.

4) Das Fragmentum Kircherianum. Fea Frammenti No. 7. bei Gruter p. 298, 3. Marini A. A. p. 607 und 642.

5) Sueton. Iul. Caes. c. 37. Vergl. Sueton. Ner. 25. Ovid. Trist. IV., 2, 20. Propert. III., 3, 16. Appian. Mithrid. 117.

6) Attilius Fortunatian. Grammat. Auctor. Ed. Putsch. p. 2680. Ueber diese Inschriften in saturninischen Versen s. unten bei den poetischen Inschriften. Ein Beispiel einer solchen Tabula triumphalis des Pompeius in Prosa gibt Plin. Hist. Nat. VII., 27. Triumphi, quem duxit A. D. tertium Kalendas Octobres, M. Pisone, M. Messala Consulibus, praefatio haec fuit: *Cum oram maritimam a praedonibus liberasset, et imperium maris populo Romano restituisset: ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Iudaeis, Albanis, Iberia, insula Creta, Basternis, et super haec de regibus Mithridate atque Tigrane triumphavit.* Ueber solche Tabulae triumphales überhaupt s. Brisson. De formul. IV., 35. Morcell. Stil. I. p. 330, wo zugleich von andern Inscriptionibus temporariis bei öffentlichen Aufzügen, wie z. B. bei den Leichenfeierlichkeiten der Kaiser, die Rede ist, und p. 343. *Inscriptiones triumphales;* ferner: Marini A. A. p. 37. not. 27. Lachmann. De fontib. Livii p. 11. Ohne hinreichenden Grund wird von Becker Handbuch der Röm. Alterth. I. S. 25. der Gebrauch solcher besondern Tabulae triumphales, ausser den Fasti triumphales, in Abrede gestellt.

§. 93.

Die vorhandenen epigraphischen Actenstücke von Gemeindebehörden ausserhalb Rom (Municipalacten) sind: 1) *Decrete (Gemeinderathsbeschlüsse, Decreta Decurionum)*, Delect. 1741—44. 46. 47. 49. 50. 52. 53—55. 57. 59—63., wozu man briefliche Erlasse (Delect. 1745.) und abgeschlossene Akkorde (Ibid. 1751.) zählen kann; 2) *Protokolle (Commentarii)*, Del. 1743.; 3) *Verzeichnisse (Album)*, Del. 1764.); 4) *Fasti municipales*, Del. 1765. Von diesen verschiedenen Actenstücken ist die epigraphische Ausfertigung besonders der ersten Classe, den förmlichen Gemeindebeschlüssen, wenn auch nicht für alle Fälle, doch für die wichtigern, eigen und wird auch in dem Actenstücke selbst angeführt (Delect. 1746. *Hoc decretum .... placuit in tabula aerea scribi et proponi in publico unde de plano recte legi possit.* 1757.), namentlich auf den sogenannten Patronatstafeln (Del. 1761. 1762.). Wenn auch die Ausfertigung der Actenstücke aus den übrigen Classen nicht ursprünglich in epigraphischer Form war, so fehlt es doch nicht an manchen Veranlassungen, sie in dieser Form zu wiederholen, um Rechte zu wahren, Ehrenbezeigungen dadurch zu erhöhen und um überhaupt die Oeffentlichkeit und die Dauer von Urkunden zu sichern.

Die Gemeinderathsbeschlüsse [1]) waren in der Form den Senatsbeschlüssen nachgebildet; sie heissen zuweilen selbst Senatusconsulta, wie auch der Gemeinderath (ordo Decurionum) zuweilen Senatus genannt wird. Delect. 1741. Man unterscheidet daher auch in den Gemeinderathsbeschlüssen: die Eingangsformel, den Beschluss selbst und die Schlussformel. Der Eingang enthält: die Angabe der Zeit (das Jahr nach Consuln oder Municipalbeamten und den Tag); Ort der Versammlung; die Angabe der Redactionscommission (Urkundspersonen, *Scribendo adfuerunt N. N.)*; die Relation *(Quod N. N. verba fecit)* (V. F.) Del. 1748. 1749. 1753. *Quod verba facta sunt*, ohne namentliche Bezeichnung. 1750. *Quod universi verba fecerunt.* (V. F.) Del. 1761. 1762. mit der Formel *Quid de ea re*

fieri placeret etc. (s. oben §. 88 S. 276). Der Beschluss ist wie bei den Senatsconsulten in referirender Form: *Placere universis.* Del. 1746.; *Placere.* 1741. 1748.; *Placere huic ordini.* 1750.; *Placere conscriptis.* 1762. 1763., oder in directer anordnender Form durch den Conjunctiv. 1749., durch *Oportet.* 1753. Dabei werden, wie in den Senatsconsulten, die Motive des Beschlusses beigefügt in der Relation (1746.) oder in dem Beschlusse selbst, und zwar zuweilen sehr ausführlich. Del. 1749. 1753. Wo eine besondere Schlussformel vorkommt, besteht sie in dem Worte: *Censuerunt*, mit Angabe des zuerst Stimmenden: *Primum censente N. N.* Delect. 1741, oder ohne letzteres 1753. 1762. Auch findet sich am Schlusse die Zahl der anwesenden Mitglieder angegeben. 1758. Zuweilen ist diese Form mehr oder minder verkürzt: es fehlt der Ort und die Relation. 1741. 1754. Auch kommt statt der Relation das Votum des zuerst Abstimmenden vor. Delect. 1758. Die Beschlüsse, wodurch Gemeinden in das Verhältniss der Gastfreundschaft (*Tabulae hospitales*) und der Clientel (*Tabulae patronatus*)[2]) zu einer einzelnen Person (als welche auch eine Frau vorkommt Del. 1762.) oder zu einer Familie treten, zeigen entweder einfach dieses Factum an (1759.), oder sie sind in der gewöhnlichen Form der übrigen Decrete abgefasst (1760. 1761. 1762.), in welchem Falle bei der Uebertragung des Patronates an Auswärtige die Mitglieder des Gemeinderathes, welche die Sendung übernommen haben, genannt werden (*Egerunt legati N. N.* 1761. *Agente N. N.* 1760.). Eine von dieser gewöhnlichen Form etwas abweichende zeigt Del. 1763. Auf diesen Tafeln, welche in der Regel in Bronze gefertigt den Patronen zugestellt wurden, wird entweder nur das Patronat ausdrücklich genannt (*Placere .... patrocinium offerri.* Ibid. 1762. *Patronatum offeramus .... Tabulam patronatus offeramus.* 1763.), oder es wird dabei zugleich ausserdem noch die Hospitalität ausdrücklich erwähnt (*Senatus populusque Siagitanus hospitium fecerunt ... eumque Patronum cooptaverunt.* Ib. 1760. ... *patronumque se cooptari tabula hospitali ... permittat.* 1761.). Jedenfalls war in dem Patronat die Hospitalität begriffen.

Ein Beispiel eines auf Gemeinderathsbeschluss beruhenden Akkordes bei der Begebung von Bauarbeit gibt die lex Puteolana parieti faciundo. Del. 1751, nur ein Theil von mehreren zusammengehörenden einzelnen Baubegebungen, wie die Ueberschrift zeigt: *Operum lex II.* Die *Formen der Correspondenz* zwischen Gemeindebehörden und vorgesetzten Magistraten zeigt das Schreiben des Gemeinderathes von Caere an den Curator Curiatius Cosanus und dessen Antwort Delect. 1743; zwischen Gemeindebehörden und Privaten 1745.

Die *Fasti* in den Municipien und das *Album Decurionum* sind den Fastis consularibus und dem Album Senatorum zu Rom nachgebildet. Die Fasti Municipales haben im Allgemeinen folgende Einrichtung. Bei jedem Jahr werden die römischen Consuln angegeben, sowohl die ordinarii als die suffecti, und zwar gewöhnlich im No-

minativ, doch findet sich auch ein Beispiel des Ablativ;[3]) darunter stehen die Namen der beiden höchsten Municipalobrigkeiten des Jahres, nämlich der Duumviri und Aediles; in dem Fragmente der Municipalfasten von Capua werden überdiess noch Quästoren, Präfecten, Quinquennalen angeführt. Ausser diesem Namensverzeichniss werden zuweilen auch einzelne wichtige oder bemerkenswerthe Vorfälle und Begebenheiten angegeben (Delect. 1766); auch wird, wie in den Municipalfasten zu Capua, der Amtsantritt der Magistrate durch Angabe des Tages genauer bestimmt.

Das *Album Decurionum* ist das offizielle, gesetzliche Verzeichniss der Gemeinderäthe und Gemeindebeamten, aufgestellt und genehmigt durch die Quinquennales, welchen wie den Censoren zu Rom das Recht der Aufnahme in den Senat und der Ausstossung aus demselben, ein ähnliches, wenn auch beschränkteres Recht in den Municipien den Decurionen gegenüber zustand. Ueber die Einrichtung und Abfassung dieses Album in den Municipien bestanden gesetzliche Vorschriften.[4])

Zu dem Abschnitte *Acta publica municipiorum* Delect. p. 365. sind folgende Zusätze zu machen:

Zu 1741. ist hinzuzufügen: Murat. p. 587, 2. Furlanett. Lapid. Patav. p. XXV. not. 34.

1743. Massmann Libell. aurar. p. 85.

1744. (380). Zumpt. Laur. Lavin. p. VIII. Mommsen Inscript. Neapol. 2558. gibt die Inschrift nach eigener Ansicht. Der Name des Consul am Ende ist zu lesen: *T. Fl. Coeliano.*

1746. Clarac Inscriptions du Louvre Pl. XV. n. 552. in dessen Musée de sculpture Vol. II. p. 938. Darnach ist S. 368. Z. 8. für *ad* zu lesen *at.*

1747. erklärt Borghesi bei Furlanetto Mus. d'Est. p. 14. not.

1751. Mommsen Inscript. Neapol. 2458. Dort wird auch Borghesi's Urtheil für die Echtheit der Inschrift (jetzt im Mus. Borbonico) mitgetheilt, dabei bemerkt, dass die Schrift zwar alt ist, aber nicht in die Zeit der Abfassung des Beschlusses zurückgeht. Den Titel der im Allgemeinen angeführten Schrift von Guarini gibt unser Verz. A. Einen Beitrag zur Erklärung gibt Jahn in Bullet. archeol. 1841. p. 11.

1753. Aufs neue bekannt gemacht und erklärt von Kandler in der Zeitschrift L'Istria. 1849. Nr. 11. und 12. und von Labus Lapid. Tergestin. p. 346. in den Denkschriften der kaiserl. Akademie. Philosoph. Histor. Classe. I. Bd. Wien. 1850. — Zu Delect. pag. 377. not. 6. Kandler und Labus: *auxerat;* ersterer emendirt: *adauxerit.* p. 378. lin. 4. Kandler und Labus *causisque publicis.* lin. 8. Kandler und Labus: *Carni Catali qui* statt: *Carni Catalique.* — Ibid. lin. 9. die Buchstaben nach *divo Augusto* bis *...cae nostrae* sind undeutlich. Zumpt. Comment. epigr. p. 470. not. 2. supplirt: *a divo Augusto quondam reipublicae nostrae.* — Ib. lin. 11. Die unleserlich gewordenen Buchstaben zwischen *cum ... ampliavit* supplirt Kandler nach Borghesi: *cum eo mentis ampliavit.* — Ib. lin. 22. liest Kandler auf dem Steine: *oportebit omnimodo statuam.* Labus hat: OPORTV-NIOR. STATVAM.

1762. Mommsen Inscript. Neap. n. 6034.

1763. Mommsen I. I. 89.

1764. erklärt Zumpt Commentatt. epigr. p. 113. 119—123.

Zur Vervollständigung der in dem Delectus gegebenen Municipalurkunden sind noch folgende hinzuzufügen:

Decreta: Von *Florenz* Or. 686. *Patavium* Furlanett. Lap. Patav. LXXXV. p. 88. *Praeneste* Ann. arch. 1849. p. 64. — Patronatstafeln: (Del. 1759 ff.) Die älteste bekannte Patronatstafel ist ein Fragment mit Anführung eines Consul Claudius aus dem Jahr d. St. 570 oder 587 bei Avellino Bulletin. Napol. 1845. XLVII. p. 90. Das Del. 1763. gegebene Verzeichniss, sowie das Ver-

zeichniss bei Osann Disputatio De tabula patronatus p. 4. not. 2. ist zu vervollständigen aus der von Gazzera Di un decreto di patronato della colonia Giulia Augusta Usellis in Memorie della academ. di Torino. Tom. XXXV. p. 35 ff. und Append. p. 73 ff. gegebenen Sammlung der bis 1830 aufgefundenen Patronatstafeln (im Ganzen *acht und zwanzig*). — Fasti: (Delect. 1765 ff.) Die Municipalfasten von Capua, in vier verschiedenen Abschriften vorhanden, bei Amantius (Apian.) p. 315, Murator. p. 294., Doni. Inscr. p. 158. und Cod. Pighii Berolinens. Aus letzteren neu herausgegeben und erklärt von Zumpt Commentt. epigr. p. 1—69. Fastorum municipalium Campanorum fragmentum restitutum et explicatum. Mommsen Inscr. Neap. n. 697.

Die *Acten der weltlichen Collegien,*[5]) namentlich der Zünfte, lassen sich ebenso eintheilen wie die Municipal-Acten. Es sind: 1) *Beschlüsse (Decreta)*; 2) *Verzeichnisse (Alba)*; 3) *Fasti*, von welcher letztern Gattung zwar bis jetzt kein epigraphisches Denkmal aufgefunden worden ist; aber da für die Gemeinderäthe und für die Collegia sacra solche chronologische Verzeichnisse ihrer Beamten vorhanden sind, so darf man wohl eine ähnliche Einrichtung auch bei den weltlichen Corporationen annehmen. Die Decrete dieser Corporationen (Delect. 1768—1773), wozu namentlich die durch die Wahl von Patronen veranlassten *Patronatstafeln* gehören, sind in dem Formular ganz den Municipaldecreten nachgebildet. Ausser den in den Delectus a. a. O. aufgenommenen Stücken gehören noch folgende hierher:

Beschluss des Collegium Centonariorum zu Ostra von 260 n. Chr., wodurch Corretius Victorinus zum Patron gewählt wird. Murator. p. 563, 2.

Patronatstafel des Collegium Centonariorum (CC.) zu Sentinum für Coretius Fuscus und seine Familie, von 261 n. Chr. Murat. p. 564, 1.

Desgleichen des Colleginm Fabrorum zu Sentinum für denselben von 260 n. Chr. Murat. p. 565, 1.

Die vorhandenen Verzeichnisse solcher Collegien (Del. 1774 ff.) zeigen ganz die oben §. 81. S. 253. angegebene Organisation derselben.

1) Ueber die Gemeindebeschlüsse s. Brisson. De form. II. c. 159. Morcell. Stil. Vol. I. p. 287—295. II. p. 169. Eine Aufzählung der vorhandenen Municipal-Senatsconsulte gibt Rein in Pauly's Real-Encyclop. unter *Senatusconsultum* Bd. VI. 1. S. 1033.

2) Ueber die Einrichtung und verschiedene Fassung der Patronatstafeln s. Zaccaria Istituz. p. 197. Morcell. Stil. Vol. I. p. 300—304. Marini A. A. p. 782. Gazzera Di un decreto di patronato in Memorie della academ. di Torino. XXXV. p. 41 ff. Osann De Tabula patronatus p. 7—12.

3) Ueber die Einrichtung der Fasti municipales s. Borghesi in Annal. archeolog. 1848. p. 219.

4) Ulpian. l. 1. und 2. D. *de albo scrib.* (L., 3.) Decuriones in albo ita scriptos esse oportet, ut lege municipali praecipitur; sed si lex cessat, tunc dignitates erunt spectandae, ut scribantur eo ordine, quo quisque eorum maximo honore in municipio functus est. ..... In sententiis quoque dicendis idem ordo spectandus est, quem in albo scribendo diximus. cet. Cf. Modestin. l. 10. D. *de decur.* (L., 2.).

5) Morcell. Stil. Vol. I. p. 319. II. p. 180.

§. 94.

Ausser den bisher dargestellten epigraphischen Urkunden, welche sich auf die Staats- und Rechtsverhältnisse und auf die öffentlichen Geschäfte der Staats- und Gemeindebehörden, sowie der anerkannten Corporationen beziehen, kommen auch mancherlei Urkunden *aus dem Kreise der Privatrechtsgeschäfte* [1]) auf epigraphischen Denkmälern vor, namentlich: *Verpfändungen, Verkäufe, Schenkungen, Testamente.* Obgleich die Ausfertigung in epigraphischer Form diesen Urkunden entweder überhaupt nicht oder doch nicht ausschliesslich eigenthümlich war, so treten sie dennoch in den Kreis der Epigraphik auf zwei Wegen. Einmal nämlich war eine gewöhnliche, wenn auch nicht die ausschliessliche Ansfertigungsweise bei mehreren derselben die Ausfertigung auf Wachstafeln (tabulae ceratae s. oben §. 7. Anm. 12.), welche Art der schriftlichen Aufzeichnung zur Epigraphik selbst gezählt wird oder doch als ein ganz nahe liegendes Gebiet erscheint. Dann sind diese Urkunden häufig nachträglich in Stein und Erz aufgezeichnet worden, um ihre Dauer und die auf sie gegründeten Rechtstitel zu sichern. Zu dieser letztern Kategorie gehören alle in dem Delectus 1777 bis 1807 aufgenommenen Urkunden, mit Ausnahme derjenigen, welche wie Nr. 1779. nur durch handschriftliche Abschriften auf uns gekommen sind. Ehe wir die oben bezeichneten einzelnen Classen von Urkunden durchnehmen, ist über die gemeinsame Art der Ausfertigung der Originale und der legalen Abschriften derselben eine Bemerkung vorauszuschicken. Die Art der Ausfertigung war folgende: man schrieb die Original-Urkunde, mochte das Material zur Aufzeichnung Wachstafeln oder Papyrus sein, nur auf die innern Seiten der zusammengelegten Tafeln oder Blätter, die beiden äussersten Seiten, die Vorderseite und Rückseite, wurden dazu nicht verwendet. Auf diese zuletzt genannten Seiten wurde entweder wie bei den Tabulae honestae missionis das innerhalb zwischen diesen beiden äussern Seiten Geschriebene vollständig wiederholt; oder es wurden, wie bei den Testamenten geschah, nur der Betreff der Urkunde angegeben, ausserdem aber die Namen der sämmtlichen Zeugen, welche die Urkunde unterzeichnet hatten, wiederholt geschrieben. Die zusammengelegten Täfelchen oder Blätter wurden oben am Rande durchstochen, eine dreifache Schnur durch diese Oeffnung gezogen, um die Urkunde herumgeschlungen, mit Wachs versiegelt, und zwar mit denselben Siegeln der Zeugen, welche auch unter der Urkunde selbst neben den Namen der Zeugen beigesetzt waren. Diese Form der Ausfertigung wurde zur Zeit des Kaiser Nero ausdrücklich gesetzlich vorgeschrieben. [2]) Ueber die Form und die Versieglung der Testamente wird unten noch besonders die Rede sein. Die zu diesem gesammten Kreise gehörenden Inschriften sind aber entweder die Urkunden selbst (wie Delect. 1779—1782. 1785. 1786. 1793. 1797. 1805—1807.), oder es sind nur Inhaltsangaben

derselben, kurze, auf die Urkunde gegründete Berichte (Delectus 1783. 1784. 1789. 1790. 1792. 1794. 1795. 1796. 1798—1802. 1804.).

In die Kategorie der *Verpfändungen* gehört unter den epigraphischen Denkmälern die grosse Bronzetafel, welche unter dem Namen der Tabula alimentaria Traiani bekannt ist. Delect. 1777. Die Einrichtung derselben, sowie die verschiedenen Ansichten über die Stiftung selbst, sind in der Einleitung zu dem in den Delectus aufgenommenen Stücke angedeutet worden. Nach der von Plinius gegebenen Darstellung einer ähnlichen von ihm gemachten wohlthätigen Stiftung, sowie nach der von Henzen gegebenen Auseinandersetzung des Gegenstandes, nehmen wir an, dass der Kaiser Trajan wie andern Gemeinden in Italien so auch der Gemeinde Velleia ein Capital habe zufliessen lassen, um aus den Zinsen desselben eine Anzahl armer Kinder zu erhalten, und dass, um das Capital und die Zinsen auf die Dauer zu sichern, die Grundbesitzer nach Verhältniss ihrer Grundstücke einen Theil dieses Capitals erhielten mit der Verpflichtung, den Zins desselben zum Zwecke dieser Stiftung zu bezahlen. Dieser Zins erscheint, wie es im Interesse der Stiftung nöthig war, als ein auf diesen Gütern ruhender Bodenzins, sei es nun, dass dieser Bodenzins wie bei der Stiftung des Plinius durch eine mancipatio per fiduciam vermittelt war, oder durch eine Verpfändung (obligatio praediorum), wobei durch besondere Stipulationen, die Unaufkündbarkeit des Darlehens von Seiten des Eigenthümers des Grundstückes oder Anderes, was im Interesse der Stiftung nöthig war, festgesetzt wurde. Für uns ist zunächst hier die Frage, ob die auf der Velleiatischen Tafel enthaltene Inschrift als die Verpfändungsurkunde selbst anzusehen ist, oder ob als ein, wenn auch offizielles authentisches Verzeichniss der zinspflichtigen Grundeigenthümer nebst der Angabe des von ihnen zu leistenden Betrages, in dem letztern Falle demnach entsprechend nach unsern Einrichtungen einem Auszuge aus dem Grund- und Pfandbuche der Gemeinde. Obgleich nun die hypothekarische Verpfändung von Grundstücken nicht an Urkunden von ausschliesslich vorgeschriebener Form gebunden war, [3]) und daher auch die vorliegende, unter öffentlicher Autorität verfasste und aufgestellte Urkunde für sich allein als genügend erscheinen könnte, so ist es doch nicht zu bezweifeln, dass wir hier die zweite der beiden oben angedeuteten Alternativen und somit ein offizielles Verzeichniss der Zinspflichtigen auf der Velleiatischen Tafel anzunehmen haben. Ueber das zu Grunde liegende Rechtsgeschäft selbst, in welcher Form es abgeschlossen worden sein mag, gab es, wie man wird annehmen müssen, noch andere Urkunden. Die *Tabula alimentaria Ligurum Baebianorum* Delect. 1778. ist gleichfalls ein Verzeichniss der Zinspflichtigen einer solchen Stiftung zur Unterstützung armer Kinder, aber nicht in vollständiger, authentischer Form, wie ein Auszug aus einem unter öffentlicher Autorität geführten Pfand- und Grundbuche, sondern in

ganz abgekürzter Form, ähnlich einem Heberegister oder einer Einziehungsliste der Zinspflichtigen.

Schenkungsurkunden haben sich auf epigraphischen Denkmälern mehrere erhalten. Sie beziehen sich alle auf Grabmonumente, und enthalten Schenkungen von Plätzen für dieselben oder in denselben, sowie Stiftungen zur Unterhaltung von Gräbern und zur Abhaltung von jährlich wiederkehrenden Ehrenbezeugungen und Festlichkeiten zum Andenken an Verstorbene. Wegen dieses Inhaltes wurden solche Urkunden, um ihre Erhaltung und Beobachtung zu sichern, als Inschriften in und bei den Begräbnissstätten angebracht. Eine der urkundlichen Formen von Schenkung war die Schenkung durch Brief.[4]) Von dieser Art ist Delect. 1781. ein Brief, wodurch ein Freigelassener, *Samiaris* (der übrige Theil des Namens ist nicht ganz sicher) andern Personen (deren Namen gleichfalls kritisch unsicher sind) einen Begräbnissplatz auf seinem Grundstücke schenkt. Die Schlussformel: *hac epistola notum facio*, kommt in Schenkungen durch Briefe auch sonst vor. Am Ende ist das Datum und die Namensunterschrift beigefügt. Eine andere förmlichere, und wie überhaupt, so auch auf epigraphischen Urkunden öfter vorkommende Schenkungsweise war durch Mancipation, durch eine Art von Scheinverkauf. Diese Schenkungsweise bestand darin, dass der Geschenkgeber dem Geschenkempfänger den Gegenstand *donationis causa* um eine kleine Münze (*einen* Sesterz: *sestertio nummo uno*, HS. N. I.) übergab (Del. 1780. 1784. 1785.),[5]) und dass die Uebergabe sowohl als die Annahme unter den Formen der Mancipatio per aes et libram geschah. In dem Instrumentum Flavii Syntrophi (Del. 1779.) fehlt sowohl der Beisatz *donationis causa* ganz als *sestertio nummo uno*, wenigstens wo von dem Geschenkgeber die Rede ist (*priusquam ... mancipio daret; ... se in hanc conditionem mancipare*), obgleich hier durch Mancipation umsonst ein Eigenthum zum Zwecke einer Stiftung übertragen wird, weil hier keine reine Schenkung geschieht, sondern von dem Stifter die genannten Gärten seinem Freigelassenen zum Zwecke einer immerwährenden Stiftung übertragen werden. Im Uebrigen enthält diese Urkunde am vollständigsten den ganzen Hergang des Mancipationsgeschäftes und begreift folgende Theile. 1) Der Eingang enthält die Angabe des zu mancipirenden Gegenstandes, der bei dem Geschäfte betheiligten beiden Personen und die Ankündigung der daran geknüpften Bedingung (Delect. l. l. lin. 1—6.). 2) Darauf folgt die Stipulation des Stifters, welche diese Bedingung enthält (lin. 6. p. 399. lin. 3.). Darnach will der Stifter seinem Freigelassenen *Aithalis* die näher bezeichneten Gärten und Baulichkeiten zum Bewohnen und zum Genuss für sich und für die Erben des zuletzt Lebenden unter den Freigelassenen und deren weitere Erben, unter gewissen Bedingungen übergeben, unter Festsetzung einer Geldstrafe für die Abweichung von diesen Bedingungen. Dieses stipulirt der eine Theil, der andere Theil übernimmt die Verpflichtung dazu (*stipulatus est T. Flavius*

Syntrophus, spopondit T. Flavius Aithales libertus). 3) Hierauf die Angabe, dass die Uebergabe und die Annahme des Gegenstandes durch Mancipation unter der Theilnahme des *Libripens* wirklich erfolgt sei (lin. 4—12.). 4) Endlich das Datum und die Namen der Zeugen.[6]) Die andern Urkunden von Schenkungen durch Mancipation in mehr oder minder ähnlicher Form wie die bisher beschriebenen enthalten eine Stipulation nicht von dem Geschenkgeber, sondern von dem Empfänger *(haec sic recte dari, fieri, praestarique* 1780. 1785.), und die Zusage von dem Geschenkgeber; auch ist der Kürze wegen zuweilen nur das *mancipio accepit* von Seiten des Empfängers angeführt, mit Uebergehung des *mancipio dedit* von Seiten des Geschenkgebers (Del. 1784. 1785.).

Zu den *Urkunden über Kauf und Verkauf*[7]) gehört Del. 1786, worin ein kaiserlicher Beamter den Empfang der Kaufsumme für einen Bauplatz bescheinigt. Einige andere hierher gehörige Stücke theilt Brissonius mit.[8])

1) Sie sind gesammelt in Spangenberg Tabulae iuris romani negotiorum solennium. Delect. p. 390—412.

2) Adversus falsarios tunc primum repertum, ne tabulae nisi pertusae ac ter lino per foramina traiecto obsignarentur. Sueton. Ner. c. 17. Nach dem Rechtsgelehrten Paulus Sent. rec. L. V. T. XXV. §. 6. wurde diese gesetzliche Bestimmung durch ein Senats-Consult gegeben: Amplissimus ordo decrevit eas tabulas, quae publici vel privati contractus scripturam continent adhibitis testibus ita signari, ut in summa marginis ad mediam partem perforatae triplici lino constringantur; atque impositae supra linum cerae signa inprimantur, ut exteriores scripturae fidem interiori servent. Wir sind im Texte der Erklärung dieser Stelle bei Marini A. A. p. 444. gefolgt. Vor ihm handeln von demselben Gegenstand Salmas. De subscribend. et signand. testament. p. 277. und Maffei Istor. diplom. p. 32. 33.

3) Brisson. De form. VI, 100—104. handelt von der Form der Hypotheken.

4) Die betreffenden Stellen aus den juridischen Quellenschriften und einige dorther genommene Beispiele gibt Brisson. De form. VI, 149. Ueber die rechtlichen Formen der Schenkung überhaupt s. Walter Geschichte des röm. Rechts S. 636—641 und die andern Nachweisungen bei Rein in Pauly's Real-Encycl. unter: *Donatio* Bd. II. 1245.

5) Dieser Sesterz ist nicht identisch mit dem Stück Erz (raudusculum), welches ausser der Wage bei dem Acte der Mancipation anzuwenden war, sondern war als Repräsentant des Kaufpreises ausser jenem nöthig. Siehe über das Ganze Huschke Flavii Syntroph. instrument. p. 39. Ueber die Gründe, warum in diesem Instrumente weder donationis causa, noch sestertio nummo uno beigesetzt wird, Huschke a. a. O. p. 22.

6) Die Namen der Zeugen stehen in dem Genitiv, und man nimmt an, dass dieser Genitiv von dem ausgefallenen und zu ergänzenden Worte *notitia* oder *nomina* herrühre. Huschke a. a. O. S. 51. Doch liesse sich dieser Genitiv auch so erklären, dass in der Originalurkunde jedem Namen ein Siegel vorgedrückt war, in welchem Falle dann bei jedem daneben gesetzten Namen im Genitiv zu suppliren ist: *signum.* In dieser Weise erklärt Marini A. A. p. 443 (unten) den gleichfalls gebrauchten Genitiv bei den Namen der Zeugen auf den *tabulis missionis honestae.*

7) Ueber die in den Kaufverträgen vorkommenden Formeln s. Brisson. De form. VI, c. 2 sqq. Die im Texte angeführte Inschrift Del. 1786. ist offenbar mangelhaft, indem im Anfang zu den Subjecten des Satzes *Chrestus* und *Cornelia* das Verbum, sowie am Ende die Kaufsumme fehlt.

8) Am a. O. VI, c. 1. am Ende und VI, c. 29; an letzterer Stelle ein vollständiges antiquum venditionis aedium instrumentum ex vetustis membranis descriptum, erdichtet wie es scheint, aber alten Formularien nachgebildet.

§. 95.

Die in epigraphischer Form vorhandenen Reste von *Testamenten* gehören in der Regel zu Grabmälern. Da bei Abfassung der Testamente sehr häufig Bestimmungen über die Errichtung und Beschaffenheit von Grabmälern aufgenommen wurden, sowie über Stiftungen zur Unterhaltung derselben und zu jährlich wiederkehrender Todtenfeier (s. oben §. 59. S. 179.), so lag es sehr nahe, solche testamentarische Bestimmungen den Grabschriften beizufügen. Dasselbe geschah in einzelnen Fällen bei Aufschriften an Ehrenbildsäulen, da wo letztere gleichfalls auf testamentarischer Verfügung beruhten, wie Delect. 1796. Die hierher gehörenden Inschriften überhaupt enthalten aber entweder nur referirend einzelne testamentarische Bestimmungen, oder den unveränderten Wortlaut der Urkunden. In dem letztern Falle sind es meistens nur einzelne Capitel oder kleinere Stellen (die passus concernentes), welche mitgetheilt werden. Bei demjenigen Testamente, welches, wie es scheint, vollständig auf einer Inschrift mitgetheilt werden sollte (bei dem Testamentum Dasumii Del. 1795.), sind durch Beschädigungen grosse Lücken vorhanden. Hinsichtlich der nähern Betrachtung der auf epigraphischen Denkmälern übrigen Reste kommen von den verschiedenen Arten von Testamenten in Berücksichtigung vorzugsweise nur die beiden schriftlich abgefassten Testamente, das civilrechtliche per aes et libram (Mancipationstestament) mit fünf Zeugen, und das auf prätorischem Rechte beruhende mit sieben Zeugen, [1]) über deren Form und Ausfertigungsweise wir hier nur folgende Bemerkungen ausheben. Obgleich die Testamente rechtskräftig auf jedes Material geschrieben werden konnten, und bei Anwendung eines jeden Materials *tabulae* hiessen, [2]) so nahm man doch die längste Zeit hindurch Wachstafeln dazu, in Form der gewöhnlichen Schreibtafeln, mit erhöhtem, freigelassenen Rande, um sie ohne Gefährdung der Schrift aufeinander legen zu können. Das Testament konnte von dem Testator oder einem Andern geschrieben werden, musste aber, um rechtsgiltig zu sein, in lateinischer Sprache in allen seinen Haupttheilen abgefasst sein; nur Fideicommisse und die für sie bestimmten Codicille durften in jeder beliebigen, namentlich in der griechischen Sprache abgefasst werden. Erst durch eine Verordnung der Kaiser Theodosius und Valentinianus wurde der Gebrauch der griechischen Sprache für die Testamente gestattet. [3]) Am Ende wurde Ort, Tag, Jahr der Abfassung angegeben, auch vor diesem Schlusse bemerkt, wenn Ausstreichungen und Correcturen in der Urkunde vorkamen. [4]) In den Testamenten nach praetorischem Rechte und, nachdem die andere civilrechtliche Form aufgehört hatte, überhaupt in allen Testamenten wurden die Namensunterschriften des Testators (dessen Namensun-

terschrift jedoch kein gesetzliches Erforderniss war) und von sieben Zeugen unter der Urkunde beigesetzt. Nach der gewöhnlichen Ansicht gilt diese Subscription der Zeugen als von Frühem an gesetzlich eingeführt, nach einer andern Ansicht erst als später durch kaiserliche Constitutionen eingeführt. [5]) Was die Abfassung des Testamentes seiner übrigen sprachlichen Form nach betrifft, so war dieselbe in der frühern Zeit in mancher Beziehung nach festen, gesetzlich vorgeschriebenen Formeln geregelt. So war der Gebrauch bestimmter befehlender Worte wesentlich; die Ernennung der Erben musste voranstehen, die Legate mussten nachfolgen. Constantinus hob die Vorschriften solcher bestimmten Formeln auf und gestattete alle Freiheit des Ausdrucks; die gesetzliche Verbindlichkeit, den Erben voranzusetzen, die Legate nachfolgen zu lassen, wurde erst von Justinian als unerheblich erklärt. [6]) Nach einer jeden der beiden Hauptformen der Testamente, sowie später nach Aufhebung ihres Unterschiedes und bei alleiniger Geltung des prätorischen Testamentes, war es gesetzliches Erforderniss, dass die Urkunde des Testamentes verschlossen, von den Zeugen zugesiegelt und neben jedem Siegel mit der dazu gehörigen Namensunterschrift des Zeugen versehen war; bei dem Civiltestamente mit den Namen aller Solennitätspersonen, des familiae emtor, des Libripens und der fünf Zeugen nebst dem Namen des Testators; bei dem prätorischen Testamente und nach gänzlicher Aufhebung der ersten Art von Testamenten, überhaupt bei allen Testamenten, mit den Namen von wenigstens sieben Zeugen nebst dem Namen des Testators. Ausser diesen Namen (annotatio testium, suprascriptio) war auf den beiden äussern Seiten der versiegelten Testamentsurkunde nach einem unter Nero gegebenen Senatsconsult keine andere Schrift zulässig. [7]) Die von den Zeugen ihren Siegeln beizugebende Schrift hatte zu enthalten den Namen des Zeugen und die Angabe des Namens des Testators, dessen Testament er auf diese Weise mit seiner Namensschrift und mit seinem Siegel versehen hatte. [8]) Die äussere Vorrichtung zum Zwecke der Verschliessung und Siegelung der Testamente war im Allgemeinen wie die oben angegebene Vorrichtung bei den Urkunden überhaupt, nämlich vermittelst einer mehrfachen Schnur, welche durch ein an dem obern und ein an dem untern Rande der Tafeln gebohrtes Loch gezogen war, und deren auf der vordern Seite der ersten Tafel aufliegendes Ende durch die senkrecht unter einander gesetzten Wachssiegel daselbst befestigt wurde. [9])

Ausser den Resten von *Testamenten* auf epigraphischen Denkmälern hat sich auch ein *Codicill* erhalten, Delect. 1807. Die Codicille dienten Anfangs nur zur Ergänzung der Testamente: eine besondere Einrichtungsform wurde nicht gefordert. Eine gesetzliche Verbindlichkeit, auch die Codicille vor Zeugen, und zwar vor fünf oder sieben zu errichten, wurde erst durch Constantin im Jahr 326 eingeführt. Die Namen derselben brauchten aber nicht durch die nach fest bestimmten Vorschriften einzurichtende signatio (annotatio,

suprascriptio) aussen und subscriptio innen der Urkunde beigegeben zu werden, sondern durch eine einfache, formlose Anführung derselben (subnotatio). [10])

Zu den Abschnitten des *Delectus* §. 11. *Obligationes* cet. und §. 12. *Testamenta* p. 390—412. fügen wir hier folgende Nachträge:

N. 1778. Henzen Additamenti all' articolo sugli alimenti pubblici dei Romani in Annal. archeol. 1849. p. 220 bis 239. Mommsen Inscr. Neap. 1354.

N. 1779. Die Namen der hortuli im Anfange Daduchianos ... ianosque ergänzt Huschke: *Festianosque*.

N. 1780. Morcell. Stil. Vol. III. p. 43.

N. 1791. Eine diplomatisch genaue Copie dieser Inschrift mit Beibehaltung der auf derselben häufig vorkommenden literae ligatae gibt Kopp Palaeograph. crit. Vol. I. p. 202.

N. 1792. Brisson. De form. VI. c. 105.

N. 1795. Laboulaye in Revue de legislation et de iurisprudence. Paris. 1845. XI., 2. p. 273.

N. 1796. Brisson. De Form. VII. c. 119. Mommsen Inscr. Neap. 460.

N. 1798. Mommsen l. l. 79.

Den in den Delectus aufgenommenen epigraphischen Resten von Testamenten sind noch folgende hinzuzufügen: Fragment aus dem Testamente eines Valerius aus Spanien ohne nähere Angabe bei Brisson. De form. VII., c. 157. Ebenso des Q. Valerius Castricus Brisson. l. l. Zwei unechte Testamente, des Gallus Favonius Iocundus aus Grut. p. 871, 2. und des Sempronius Tucidanus aus Grut. Spuria. T. II. Append. p. XIX., 1.

1) Ueber diese beiden Arten, ihre Veränderungen und endliche Vereinigung s. Bachofen Geschichte und letzte Gestalt des Mancipations-Testamentes; in Dessen Lehren des röm. Civilrechtes. Bonn 1848. S. 245 ff. Ueber deren Ausfertigungsweise und Formeln Brisson. De form. VII., c. 1—155. und weitere Nachweisungen bei Rein unter *Testamentum* in Pauly's Real-Encyclopädie Bd. VI., 2. S. 1717 ff. Eine Zusammenstellung der auf Inschriften und bei Schriftstellern erhaltenen Testamente und einzelner Stellen aus Testamenten gibt Brisson. De form. VII., c. 157—167.

2) Ulpian. l. 1. D. de bonor. poss. sec. tabul. (XXXVII., 11, 1.): Tabulas testamenti accipere debemus omnem materiae figuram, sive igitur tabulae sint lingneae, sive cuiuscunque alterius materiae, sive chartae, sive membranae sint, vel si corio alicuius animalis, tabulae recte dicentur. Das in Siebenbürgen aufgefundene Triptychum (Libellus aurarius Delect. 381.) kann gewiss auch für die Beschreibung der Testamentsurkunden als Beispiel gebraucht werden, worauf Bachofen a. a. O. S. 279 aufmerksam macht.

3) Dirksen Ueber den öffentlichen Gebrauch fremder Sprachen bei den Römern; Civilist. Abhandl. I. S. 91.

4) Testament. Dasum. XIII. Delect. p. 408. Ibid. 1806.

5) Bachofen a. a. O. S. 283. 292. 296.

6) Bachofen a. a. O. S. 288. Walter Rechtsgeschichte S. 698.

7) Sueton. Ner. c. 17. Cautum ut in testamentis primae duae cerae testatorum modo nomine inscripto vacuae signaturis ostenderentur, d. h. das Testament sollte bei der Vorzeigung vor den Zeugen aussen nur den Namen des Testators geschrieben haben, der übrige Raum aber für die Signaturen der Zeugen freigelassen werden. Vergl. oben Anm. 2. und Brisson. De form. VII., 3. Bachofen a. a. O. S. 281. sieht in der Erklärungsweise Schwierigkeiten und will in der Anm. 2. beigebrachten Stelle von Paulus die Worte: atque impositae supra linum cerae signa imprimantur, ut exteriori scripturae fidem interior servet gegen Huschke's Ansicht nicht von den Testamenten, sondern von andern Urkunden verstanden wissen. Aber wie Huschke fasst diese Stelle auch Marini A. A. p. 444. auf.

8) Paulus l. 30. D. qui testam. facere poss. (Dig. XXVIII., 1, 30.): Singulos testes, qui in testamento adhibentur proprio chirographo adnotare conve-

nit, quis et cuius testamentum signaverit. So finden sich denn auch noch auf einem Ravennatischen Papyrus, enthaltend das Testament des Mananes von 575 n. Chr. auf der äussern Seite die Annotation der sieben Zeugen in folgender Form: Iohannis vir st. testament. Mannani signavi. Emilianus ...... testament. Mannani signavi u. s. w. Siehe Marini A. A. p. 446. Papiri diplomatici p. 117.

9) Marini A. A. p. 443. Bachofen a. a. O. S. 279.

10) Ueber die legale Form der Codicille s. Brisson. De form. VII., c. 165. Bachofen a. a. O. S. 316.

§. 96.

Die bisher behandelten, auf Staats- und Rechtsverhältnisse der Civilstaatsverwaltung sich beziehenden Inschriften waren in der Regel insgemein durch dauernde Zwecke veranlasst, selbst für eine längere Dauer bestimmt, und haben so gewissermassen einen monumentalen Charakter. Es wurden aber auch in diesem Kreise manche Inschriften durch mehr oder minder vorübergehende Zwecke veranlasst, welche, wenn sich auch einzelne darunter begriffene Stücke erhalten haben, dennoch eines solchen monumentalen Charakters entbehren. Wir begreifen dieselben hier unter der Benennung *Inscriptiones civiles miscellae* nach der Mannigfaltigkeit ihres Inhaltes, oder *temporariae* nach ihrer vorübergehenden, nur auf kürzere Zeit beschränkten Bestimmung. Wir haben bei den *Inscriptiones sacrae* oben §. 54. eine ganz analoge Classe von Inschriften aufgeführt. Nach Ausscheidung der in dem Delect. 1818. 1819. dieser Rubrik der *Inscriptiones profanae civiles* zugetheilten, aber schon oben §. 76. S. 242. berührten Diptycha consularia, können die hier in Betracht kommenden Inschriften auf folgende vier Gruppen zurückgeführt werden: 1) Obrigkeitliche Bekanntmachungen und öffentliche Anschläge (*Proscriptum, Tabulam proscribere, Programma*); 2) Tesserae; 3) Inschriften bei Festlichkeiten, zur Erklärung und Verherrlichung derselben: 4) einzelne Kundgebungen der öffentlichen Meinung.

1) Auch bei uns fehlt es jetzt nicht an vielerlei von öffentlichen Behörden ausgehenden Bekanntmachungen, Verboten, Warnungen in epigraphischer Form; ausserdem dienen zu dem gleichen Zwecke auf Papier geschriebene Anschläge und die gedruckten öffentlichen Blätter. Zu diesen verschiedenen Zwecken hatte man bei den Römern als Mittel schriftlicher Bekanntmachung nur die epigraphische Ausfertigungsweise: auf Holztafeln; durch Maueraufschriften; für Aufzeichnungen, welche für länger andauernden Gebrauch bestimmt waren, auch Stein- und Metallschrift. Ausser den Del. 1808. 1809. gegebenen Beispielen gehören hierher manche andere, in den alten Schriftstellern erwähnten obrigkeitlichen Bekanntmachungen, wie z. B. die Bekanntmachung von Accordbegebungen und Verpachtungen durch den Censor, Bekanntmachungen von Versteigerungen u. A. [1]) Nimmt man dazu solche Bekanntmachungen, welche nicht bloss von obrigkeitlichen Behörden, sondern nicht minder auch von Privatpersonen ausgehen konnten, so kann man auch noch hier anführen öffentliche

Bekanntmachungen über verlorene und gefundene Sachen, und die Tafeln mit näherer Angabe der Eigenschaften, namentlich, nach einem ädilicischen Edict, der Fehler der zum Verkaufe ausgestellten Sclaven.[2])

2) Ueber den vielfachen Gebrauch der *Tesserae* an der Stelle unserer jetzt gebräuchlichen Billets war oben §. 54. schon die Rede. Hier sind anzuführen die *tesserae frumentariae* (tesserae numariae. Sueton. Octav. 41.). Die öffentlichen Getreidevertheilungen zu Rom *(largitiones frumentariae, frumentationes)* gaben zu zweierlei epigraphischen Aufzeichnungen Veranlassung: Verzeichnisse der berechtigten Empfänger auf einem Album oder auch auf Bronzeplatten[3]) und mit Schrift versehene Marken *(tesserae)*, welche bei dem Abholen des Getreides von den Empfangsberechtigten vorzuzeigen oder abzugeben waren, und wofür der Inhaber der Tessera je nach den im Laufe der Zeit verschieden gestalteten Einrichtungen Getreide und in späterer Zeit Brod um einen niedern Preis oder ganz frei erhielt. In späterer Zeit ist die *tessera* nicht mehr eine einmalige Anweisung oder Legitimationskarte für die Monatsportion, sondern sie wird den betreffenden Armen ein- für allemal gegeben. Die Inhaber der *tessera* bilden in jeder Tribus eine eigene Corporation, welche sogar den Namen Tribus annimmt und worauf sich überhaupt in dieser Zeit die ganze Bedeutung der Tribus reducirt. Die Aufschrift und die ganze Einrichtung dieser tesserae war der Natur der Sache nach in diesen verschiedenen Perioden verschieden und ist nicht genauer bekannt. Ein Beispiel aus der Zeit des Kaiser Antoninus ist noch übrig (Delect. 1817.), woraus man sieht, dass für jede Vertheilung damals noch besondere Marken gegeben wurden *(liberalitas secunda)*. Die auf der andern Seite vorkommende Zahl bezieht man auf eine Abtheilung der Localität, wo das Getreide zu holen war, weil eine gleiche Bezeichnung auch bei Erwähnung solcher Getreidespenden auf Grabschriften der Empfänger vorkommt, sowie überdiess der Monatstag des Empfanges, welchen man gleichfalls als auf den tesserae bemerkt wird annehmen können.[4]) Für die Vertheilung anderer Geschenke an das Volk bei Volksbelustigungen, welche die Kaiser gewährten, wendete man gleichfalls solche *tesserae* an, welche unter das Volk ausgeworfen wurden *(Missilia)*.

3) Bei Festlichkeiten aller Art gab es vielfache Gelegenheit zur Anwendung von *Inscriptiones temporariae*. So wurden Gebete und Gelübde bei solchen Gelegenheiten auf Tafeln geschrieben aufgestellt oder bei Aufzügen mitgetragen.[5]) Desgleichen war dazu Veranlassung bei Triumphpforten und Altären, die man vorübergehend bei feierlichen Einzügen der Kaiser errichtete,[6]) sowie bei feierlichen Leichenbegängnissen.[7])

4) Zu den dieser Rubrik zuzutheilenden Inschriften gehören endlich die vielen mit trockenen Farbstoffen geschriebenen oder mit dem Pinsel gemalten Wünsche und Empfehlungen für die Wahlen zu Municipalämtern, welche man, von einzelnen Personen und von Cor-

porationen ausgehend, an den Wänden der Gebäude von Pompeji findet. Delect. 1810—1816.

1) Brisson. De form. VI., c. 81—84. Ibid. VI., c. 58.

2) Ueber Gefundenes s. Plaut. Rud. V., 27. Brisson. l. l. VIII., c. 52. Ueber die *tituli servorum* Gell. IV., 2. Brisson. l. l. VI., c. 8.

3) Ein Album für solche Verzeichnisse nennt die Tabula Heracleensis c. I. Delect. p. 265. Dagegen bei Senec. De benefic. IV., 28. Frumentum publicum tam fur quam periurus et adulter accipiunt, et sine delectu morum *quisquis incisus est;* welche letztere Worte auf Metalltafeln hindeuten. Nähere Nachweisungen über die Einrichtung dieser Getreidevertheilungen und die Literatur darüber gibt Rein in Pauly Real-Encyclop. unter: *Largitio* Bd. IV. S. 777., wobei besonders hervorzuheben ist: Mommsen, die röm. Tribus S. 177—201. Auch handelt davon Morcell. Stil. Vol. I. p. 184.

4) Fabret. Inscr. p. 235. C. Sergius C. F. Alcimus vixit ann. III. mensib. III. diebus III. frumentum accepit die X. ostio XXXIX. Vergl. Delect. 681.

5) Sueton. Octav. 97. Vota, quae in proximum lustrum suscipi mos est, collegam suum Tiberium nuncupare iussit (Augustus): nam se, quanquam conscriptis paratisque iam tabulis negavit suscepturum, quae non esset soluturus. Ibid. c. 59. Nonnulli patrum familiarum testamento caverunt, ut ab heredibus suis praelato victimae titulo in Capitolium ducerentur, votumque pro se solveretur, quod superstitem Augustum reliquissent. Ueber solche Inscriptiones temporariae bei Festlichkeiten überhaupt s. Morcell. Stil. I. p. 329 sqq. II. 185 sqq.

6) Morcell l. l. I. p. 330.

7) Id. l. l. p. 321.

VI. Kapitel: *Inscriptiones militares.*

(Delect. n. 1820—1842.)

§. 97.

Zu den *Inscriptiones militares* zählen wir diejenigen Inschriften, welche von Militärbehörden und Militärpersonen ausgegangen sind und deren Inhalt zugleich sich auf militärische Verhältnisse und Zwecke bezieht. Ausser dieser Classe der militärischen Inschriften kommen aber auch auf Inschriften anderer Classen häufige Erwähnungen von Militärpersonen und militärischen Einrichtungen vor. Dieses ist namentlich der Fall bei den überaus zahlreichen Altären und Götterbildern, welche die Frömmigkeit der römischen Offiziere und Soldaten in allen Theilen des römischen Weltreiches beurkunden, sowie bei der fast unübersehbaren Menge von Grabschriften von Militärpersonen (vergl. Delect. n. 970. p. 112. bis n. 1098. p. 126.). Die Inschriften bilden daher eine reichhaltige Quelle zur Kenntniss des römischen Kriegswesens, und für manche Seite desselben die einzige Quelle.[1] Andrerseits ist zur Erklärung und Beurtheilung dieser militärischen Inschriften die Kenntniss des römischen Kriegswesens nöthig. Es kann nicht die Rede davon sein, hier eine, wenn auch noch so gedrängte Darstellung desselben in seiner Gesammtheit zu diesem Zwecke geben zu wollen.[2] Dagegen gehört es in den Kreis einer Einleitung in das Studium der römischen Epigraphik, eine Nomenclatur der wichtigsten auf Inschriften vorkommenden Heereseintheilungen, militärischen Aemter und Grade zu geben, wie dieses oben von uns in Beziehung auf den Cultus und den Civilstaat ge-

schehen ist (S. 231—251.). Wir werden dabei auf die Grundzüge der römischen Wehrverfassung nur insoweit eingehen, als dieses zur Gewinnung einer systematischen Anordnung dieser Nomenclatur nöthig ist, und wir werden diese Nomenclatur vornehmlich nur zu dem Zwecke geben, um die Nachweisungen aus dem Gebiete der Epigraphik daran anknüpfen zu können. Auch werden wir uns dabei auf die römische Kaiserzeit beschränken, nach den zwei Perioden von Augustus bis Constantin, und von Constantin abwärts.

I. *Von August bis Constantin.* Den obersten Kriegsbefehl führte der Kaiser, welcher nach dem Wesen des Principates oberster Kriegsherr war, überdiess schon als oberster Feldherr *(Imperator)* und in den Provinzen vermöge seiner proconsularischen Gewalt über die Kriegsmacht zu verfügen hatte. Eine oberste leitende und verwaltende Behörde für das Kriegswesen, wie jetzt die Kriegsministerien sind, gab es nicht, mit Ausnahme der Kriegskasse *(aerarium militare)* unter einem *Praefectus aerarii militaris.* [3]) Unter den Auspicien des Kaisers befehligten und verwalteten die Höchstcommandirenden der einzelnen Heere, namentlich die *Legati Caesaris consulari potestate* in den kaiserlichen Provinzen mit ihrem *Quästor* (da gerade die Provinzen, wo eine Truppenmacht nöthig war, von dem Kaiser vergeben wurden, während die andern senatorischen, von Proconsuln verwalteten Provinzen ohne militärische Wichtigkeit waren) und in der Hauptstadt die *Praefecti praetorio.* Die gesammte Kriegsmacht theilt sich in das Landheer und die Kriegsmarine *(Classis).* Das Landheer besteht aus den römischen Truppen und aus den Hilfstruppen (auxilia, auxiliares milites, auxil. copiae). Zu den römischen Truppen gehören: 1) die *Legionen* mit den zu ihnen gehörenden Truppenkörpern; 2) die *Kaisergarde* (cohortes praetoriae); 3) die *Garnisonstruppen* der Stadt Rom *(Cohortes urbanae); 4)* die Cohorten der freiwilligen römischen Bürger *(Cohortes voluntariorum civium romanorum); 5)* die abgesonderte Reiterei aus römischen Bürgern *(Alae civium romanorum)*; 6) die militärisch organisirte Feuerwehr der Stadt Rom und in andern Städten (Pompiers, *Vigiles).*

1) Die *Zahl* der neben einander bestehenden Legionen zur Kaiserzeit bis Constantin war unter August XXV und stieg in dieser Periode bis auf XXX. Bezeichnet und benannt wurden sie nach Nummern, in Verbindung mit Beinamen, hergenommen von geographischen, historischen Beziehungen, von charakteristischen Vorfällen und Eigenschaften.

Ein Verzeichniss der Legionen, vornehmlich nach Dio Cass. LV., 23. und den Inschriften gibt Hagenbuch bei Orel. 3368. (und dazu n. 3370—3416.); der anf Münzen genannten Eckhel D. N. VI. p. 50. VIII. p. 488.; über die röm. Legionen in Deutschland s. Borghesi in Annal. arch. 1839. XI. p. 139. Verzeichniss u. Geschichte der einzelen Legionen vor Augustus, wozu nur dürftiges Material sich findet, gibt Grotefend in der Zeitschrift f. Alterth.-W. 1840. N. 79; nach Augustus: Pfizer Allgemeine Geschichte der Kaiserlegionen in der Zeitschrift f. Alterth.-W. 1846. N. 1. und die Bemerkungen dazu von Grotefend

in den Rhein. Jahrbüchern der Alterth. XI. S. 80, vorzüglich aber: Grotefend in Pauly Real-Encyclopäd. unter dem Wort *Legio*. Bd. IV. S. 869, auf welches wir verweisen mit Beifügung einiger weitern Nachweisungen: *Legio III Augusta* führte auch den weitern Beinamen *Maximiana* (Letronne im Journal des Savans 1847. Octobr. p. 622.) und *Alexandriana* (Renier in Rev. archeolog. 1851. p. 493.). Von der *Legio III Italica* handelt Hefner Oberbayr. Archiv VI. S. 168. Auch kommt der Name *Legio III Felix* vor. Hefner a. a. O. S. 467. *Legio V urbana* bei Furlanett. Mus. Est. p. 93. und Lapid. Patav. p. 204. n. CXIX. Mehrere Notizen zur Vervollständigung der Geschichte der *Legio VII Claudia* gibt Labus Lapidi Tergest. n. 20, Denkschriften der kaiserl. Akadem. Histor. Philosoph. Classe I. S. 354. Ebenso zur Geschichte der *Legio XI Claudia* Orti Antichi marmi alla gente Sertoria spettanti p. 29—39; der *Legio XX Valeria Victrix* Musgrav. Epitaph. Iulii Vitalis p. 63—89; der *Legio XXI Rapax* Urlich's in den Rhein. Jahrbücher d. Alterth. IX. S. 132 ff.

Hinsichtlich der Formation der Legion ist zu beachten, dass sie nicht etwa einem starken Regiment Infanterie entsprach, sondern ein zusammengesetztes Ganze war, zu welchem in einem bestimmten Verhältniss Reiterei, Genietruppen, Geschütze und Train als integrirende Theile gehörten. Wir legen bei der folgenden Aufzählung die Darstellung von Veget. II., 6 sqq. zu Grunde, welche nach der gewöhnlichen Annahme auf die Einrichtungen unter August sich bezieht, nach Lange Hist. mutat. p. 42. auf die Einrichtungen unter Hadrian. Die Legion begreift demnach folgende Theile:

a) *Fussvolk:* zehn *Cohortes* (COH. CHO. Orel. 477.) in der Legion zu 555 Mann, mit Ausnahme der ersten Cohorte, welche doppelt so stark war (*Cohors miliaria;* Coh. ∞. Or. 3401.). Statt *Cohors* wird auch *Numerus* gebraucht (Del. 1040. Orel. Ind. V. s. v.). Jede Cohorte hat fünf *Centuriae* (früher sechs), mit Ausnahme der ersten Cohorte, welche zehn Centurien hat; jede Centurie zehn *Contubernia* (*Manipuli, Commanipulationes*) zu je zehn Mann unter einem *Decanus* (*Caput contubernii*).

b) *Reiterei* (*Equitatus legionarius*): jeder Cohorte waren 66 Reiter in zwei *Turmae* zugetheilt; der ersten Cohorte die doppelte Zahl mit vier *Turmae,* demnach in der ganzen Legion 22 *Turmae*.

c) Eine *Cohors vexillariorum* bei der Legion, vorkommenden Falles, bestehend aus den Excapitulanten (*Exauctorati, Veterani*), welche bei fortdauerndem Kriege auch nach Umfluss der Dienstzeit noch unter der Fahne gehalten wurden, jedoch ohne andere Dienste zu thun, als gegen den Feind zu fechten. Diese *Vexillarii* sind nicht zu verwechseln mit den *Vexillationes*, einzelne kleine detachirte Truppentheile, zuweilen gleichfalls *Vexillarii* genannt, noch auch mit den *Vexillarii* in der Bedeutung von Fahnenträger. Siehe die Nachweisungen bei Rein unter *Vexillarius* in Pauli Real-Encyclop. Bd. VI. 2. S. 2541.

d) *Geschütze* (*ferramenta, machinae, tormenta*) sind der Legion zugetheilt (Veget. II., 25. Lange Histor. mutat. p. 91.): einer jeden der 55 Centurien eine *Carroballista* (*Ballista*) mit Maulthieren bespannt und bedient von einem Contubernium zu 11 Mann *Ballistarii* (*Manuballistarii*, *Arcuballistarii;* ein *collegium ballistariorum* Or. 4066); ferner einer jeden der 10 Cohorten ein *Onager* auf einem Wagen mit Ochsen bespannt.

e) Genietruppen bei der Legion: *Cunicularii* (Sappeurs), *Metatores* und *Mensores* (Guiden zum Abstecken und Ausmessen des Lagers), *Fabri* und *Artifices* (Veget. II., 11. Pontonniers und Ouvriers), mit allen Werkzeugen versehen (legio ... ut in quovis loco fixerit castra, armatam faciat civitatem. Veget. I. 1.).

f) Der Train, gleichfalls militärisch organisirt nach Abtheilungen von 200 Fuhr- und Packknechten (Sagmarii, puerique. Veget. III., 6. Lange l. l. p. 91.), jede Abtheilung unter einem *Galearius.*

Nach der Aufzählung der Theile der Legion haben wir nun in Folgendem die Aufzählung der verschiedenen Grade in derselben folgen zu lassen: die Commandirenden der gesammten Legion, der einzelnen in ihr combinirten Truppenkörper, der Offiziere, Unteroffiziere und der übrigen Chargen.

Commandeur der Legion ist in der Regel ein kaiserlicher Legat, welcher auch mehrere Legionen unter seinem Befehl haben kann, *Legatus legionis* ... (Nummer und Name der Legion), oder *Legatus Augusti legionis* ..., oder mit Beisetzung des Namens des Imperator. Grut. 476, 5. *Legatus divi Vespasiani leg. VIII.* Häufig kommt anch noch vor *Praefectus legionis* als Commandeur einer Legion, die nicht von einem Legaten commandirt wird, oder wie es nach Veget. II., 9. scheint, auch neben dem Legatus; endlich auch noch, wohl in derselben Bedeutung, *Praepositus legionis*, P. P. LEG. Delect. 1626. Orel. 3423.; aber *Praefectus militum legionis* statt *Praefectus legionis* ist nur auf einigen wenigen verdächtigen Inschriften Or. 3424.

Praefectus castrorum, der Generalquartiermeister und Feldzeugmeister der Legion. Veget. II., 10. Delect. Ind. VII. s. v.

Praefectus fabrum, Commandeur der Genietruppen und Ouvriers in der Legion. Veget. II., 11. Delect. Ind. VII. s. v. verschieden von dem Civilamte gleicher Benennung in den Municipien. Orell. 3428. Borghesi in Annal. arch. 1849. p. 47.

Praefectus vehiculorum wird von Orell. 3435., und nach ihm von Rein in Pauly Real-Encycl. s. v. *Praefecti militares* Bd. VI. 1. S. 11. den militärischen Stellen des Landheeres zugezählt, jedoch mit Unrecht, wie es scheint; denn Orell. 2223. kommt die Stelle als zur Marine und an den andern Stellen als zum Postwesen gehörig vor. Das Fuhrwesen der Legion stand unter dem *Praefectus castrorum*. Veget. II., 10.

Trib. militum, Trib. legionum, Trib. militum legionum (Or. 3457 ff.), Stabsoffiziere der Legion, welche in der frühern Kaiserzeit auch als Legionscommandeure fungirten; später jedoch, von der Zeit Traians, Hadrians an in der Regel nur Commandeure der Cohorten; bei der I. Cohorte musste diess immer ein Tribun sein, bei den andern neun Cohorten konnte auch ein *Praepositus cohortis* ohne Tribunsrang commandiren; Veget. II., 12. *Tribuni laticlavii*, solche, die als Söhne von Senatoren auf diese Auszeichnung Anspruch zu machen hatten; *Trib. angusticlavii* vom Ritterstande. Erstere kommen auf Inschriften öfter vor, letztere dagegen finden sich auf Inschriften nicht erwähnt. Ausserdem gab es aber auch Tribunen, welche von der Pike an gedient hatten und für welche diese Stelle nicht ein Uebergang zu höhern Civil- und Militärämtern, sondern das letzte Ziel war (Zumpt Comment. epigr. p. 448.), oder nachher etwa noch die Stelle des Praefectus equitum (Borghesi in Annal. archeol. 1849. XVIII. p. 314). *Tribuni semestres*, die nur ein halbes Jahr dienten; supernumeräre Tribunen (à la suite) überhaupt, nicht blos wie Hagenbuch bei Orel. 3443. annimmt, von Trib. angusticlav. zu verstehen. (Boissieu Insc. p. 315.)

Tribunus mil. a populo (A. P. Or. 3816.), nicht: ein vom Volk gewählter, sondern ein aus dem Volk genommener Tribun (Orel. 3439. Boissieu l. l. p. 316). *S. C. Trib. mil. Leg. II.* Orel. 2129. von Orelli aufgefasst als *Tribunus milit. senatus consulto*, im Gegensatz gegen *Tribun. milit. a populo*; zweifelhaft und sonst nicht vorkommend.

Centurio, C. 7. (s. über dieses Zeichen oben §. 19. S. 53.), der Chef der Centurie. Veget. II., 8. Lange p. 46. 88. Die Centurionen waren dem Range nach nicht gleich; den ersten Rang hatten die fünf ersten Centurionen der Cohors I. (miliaria), *Centuriones primorum ordinum*, auch *Ordinarii* genannt, mit folgenden Titeln, welche zwar von der alten Legionseintheilung hergenommen sind, aber theilweise hier in einem ganz andern Sinn gebraucht werden: *Primus Pilus* (P. P. CENT. Mommsen In. Neap. 647.), s. *Primopilus, Primopilaris*, welcher vier Centurien befehligte. Die übrigen sechs Centurien waren den folgenden vier Centurionen der ersten Cohorte zugetheilt (deren Namen und Eintheilung bei Veget. l. l., aber, auch nach der folgenden Auffassung und Verbesse-

rung von Lange l. l. nicht ganz klar sind), als: *Centurio Primus Princeps* (PRI. PRI. Orel. 2451.) oder *Centurio Princeps* (Orel. 2459.) mit zwei Centurien; der *Cent. Primus Hastatus* mit anderthalb Centurien; der *Cent. Secundus Hastatus* mit anderthalb Centurien: der *Cent. Triarius (Posterior* nach Lange zu lesen statt *Prior* bei Veget.) mit einer Centurie. Dabei bleibt aber für den *Centurio Princeps Posterior*. Orel. 2452. 3460. (auch 3454. PR. POST. so zu lesen) keine Stelle übrig. Die übrigen fünf Centurionen der ersten Cohorte, *Centuriones extraordinarii, Centuriones Augustales, Centuriones Flaviales* genannt, hatten nicht selbst Centurien zu befehligen, sondern waren den Centuriones ordinarii beigegeben. Von den fünf und vierzig Centurionen der übrigen neun Cohorten der Legion hatte jeder eine Centurie unter sich. Noch ist von Centurionen anzuführen *Centurio frumentariorum*, unter dem die *Frumentarii* standen, welche eine jede Legion hatte zur Herbeischaffung des Getreides. Marini A. A. p. 475. Kellermann Lat. n. 284. Die Stelle eines Centurio, nicht blos die Centurie, heisst *Ordo;* daher *ordinem accipere* Orel. 3454. (*ordinari* Kellermann Vig. n. 275.) und *ordinem dare* Ibid. 3456. Das Avancement der Centurionen (Or. 3454. Lange l. l. p. 88.) ging in der Weise vor sich, dass der fünfte (letzte) Centurio der zehnten Cohorte zur fünften Centurionenstelle der neunten Cohorte, der achten Cohorte u. s. w. bis zur fünften Stelle der ersten Cohorte vorrückte: von da zur vierten Stelle in der zehnten Cohorte und so fort für jede Stelle immer bis zur ersten Stelle unter den fünf *Centuriones Extraordinarii* der ersten Cohorte, dann rückte er in die unterste Stelle der fünf *Centuriones ordinarii* s. *primorum ordinum* ein und avancirte dort bis zum *Primopilus*.

1) Wir verweisen auf die Literatur der römischen Kriegsalterthümer, von Lipsius De militia romana Antverp. 1598. an, worüber man die nähern Nachweisungen anderwärts, sowie auch in der gedrängten Darstellung des römischen Kriegswesens bei Bähr in Pauly's Real-Encyclopädie unter: *Exercitus* Bd. III. S. 351 ff. findet. Zu den Nachweisungen daselbst kommen nun noch: Lange Historia mutationum rei militaris Romanorum ab interitu rei publicae ad Constantinum Magnum. Götting. 1846. Sonklar von Innstaden Ueber die Heeresverwaltung der Römer. Innsbruck. 1847.

2) In den grössern Sammlungen sind die Inschriften, auf welchen Soldaten genannt werden, zusammengestellt, wenn auch der Gesammtinhalt zu einer andern Classe von Inschriften gehört, wie z. B. die Grabschriften. Gruter. p. 518—572. Reines. Class. VIII. p. 509—548. Murat Class. XI. p. 773—881. Donat. Class. XI. Tom. II. p. 267—307. Aus Orelli Collect. gehört hierher Cap. XIV. Res militaris Vol. II. p. 83—138. Von besonderer Wichtigkeit hinsichtlich der Militar-Inschriften ist: Kellermann Vigilum romanorum latercula duo Coelimontana.

3) Orell. 946. 1811 cet.: auch *Praetor aerarii mil.* Grut. p. 427, 12. Lange Hist. mutat. p. 34.

§. 98.

Wenn die Stellen über dem Centurio den Stabsoffizieren unserer jetzigen Heere entsprechen, so entsprechen die Centurionen den Hauptleuten (Compagniechefs), stehen aber mit Ausnahme der *Centuriones primorum ordinum* der ihnen untergebenen Mannschaft nach dem Solde und der ganzen Stellung bedeutend näher als die Hauptleute unserer Heere ihren Soldaten. Alle Stellen abwärts von dem Centurio (bei uns Leutenante, Unteroffiziere, Gefreite) zählen zu den Soldaten (*Milites*); nur heissen sie *Milites principales* (mit *Principales* werden aber auch zuweilen alle Chargirten, die Offiziere mit inbegriffen, bezeichnet), die übrigen *Milites municipes* (Veget. II, 7)

oder *gregarii.* Es sind darunter begriffen für den Felddienst: die *Optiones* und *Beneficiarii*, Stellvertreter und Gehilfen (Leutenants und Adjutanten) der obern Offizierstellen; die ständigen Ordonanzen *(Beneficiarii, Secutores)*; die Fahnenträger *(Aquiliferi, Imaginiferi* s. *Imaginarii, Signiferi* s. *Draconarii, Vexillarii)*; Spielleute *(Aeneatores)*; ferner die bei der Militärjustiz den Offizieren beigegebenen Angestellten und Diener *(Cornicularii, Optio ab actis, Quaestionarius, Carcerarius* s. *Optio carceris)*; die Fouriere und Schreiber aller Art *(Actarii, A commentariis* s. *Commentarienses, Exceptores, Librarii, Tabularii)*; für die verschiedenen Theile der Kriegsverwaltung, als: für die Legionskasse: *Fisci curator, Optio arcarii;* für die Privat- und Magazinverwaltung: *Frumentarii, Horrearius, Armorum custos;* für das Sanitätswesen: *Optio valetudinarii, Balnearius, Unctor;* für den Cultus: *Victimarius, Pullarius.* Viele dieser subalternen Grade zählt, jedoch ohne Beobachtung des Ranges, Vegetius II., 7. auf; genauer lernen wir sie kennen aus den beiden Laterculis Vigilum. Aus deren Bearbeitung von Kellermann p. 22—24. und aus Lange Histor. mutat. p. 49 sqq. (welche überhaupt die nähern Nachweisungen über die oben angeführten Stellen geben) wollen wir hier noch zwei Zusammenstellungen folgen lassen: a) über die Zutheilung dieser niedern Chargen; b) über ihre Rangordnung und Promotionsordnung.

a) Der *Praefectus legionis* hatte zu seinem Dienst: einen Cornicularius, Beneficiarius, Optio ab actis s. Actarius, A quaestionibus, Tabularius, Singularis, Librarius, Exceptor, Cacus (Hausknecht). Jeder der *Tribuni* hatte: einen Cornicular. Beneficiar. Optio, Secutor (Singularis), Librari. Except. Codicillarius s. Adiutor. Jeder *Centurio* hatte: einen Signifer s. Vexillarius (wahrscheinlich der Signifer der ersten Centurie in der Cohorte zugleich Curator fisci), einen Optio und einen Tesserarius (zum Herumtragen der Parole). Die gesammte *Cohorte* hatte zugetheilt: einen Aquilifer, Imaginifer; Optio carceris; Optio arcarii; Optio valetudinarii; Horrearius; Victimarius.

b) Ein regelmässiges Avancement findet man bei folgenden Stellen, von unten angefangen, in folgender Reihe: Codicillarius Tribuni, Secutor Tribuni, Beneficiarius Tribuni, Tesserarius Centuriae, Optio Centuriae, Vexillarius, Optio Balnearii, Beneficiarius Praefecti. Bei den übrigen der früher genannten Stellen lässt sich ein regelmässiges Avancement nicht nachweisen.

Hinsichtlich des Sanitätswesens haben wir ausser den oben angeführten subalternen Dienern noch die auf Inschriften vorkommenden Militärärzte der Legionen anzuführen *(Medicus legionis II.* Or. 3508. *M. leg. XI.* Ib. 4996.), sowie überhaupt alle Truppenkörper, auch ausser der Legion, ihre Feldärzte *(Medici, Medici clinici)* hatten. (Kühn De medicinae militaris apud. vett. Graecos et Romanos conditione. Lips. 1824. in zehn Programmen in 4.) Endlich sind als zu den Offizieren oder Unteroffizieren die Exerciermeister, *Doctores, Campi doctores* der Cohorten zu rechnen. Siehe Forcellini Lex s. v.

Hinsichtlich der gemeinen Legions-Soldaten *(Milites gregarii)* bemerken wir folgende auf Inschriften vorkommenden Kategorien und Bezeichnungen:

Miles wird vor *legionis*, *cohortis* zuweilen ausgelassen, z. B. *Osidius leg. V.* Furlanetto Mus. Est. p. 97.

Milex mehrmal statt *miles* Kellermann Vig. zu n. 280.

Miles caligatus Orel. 3540. Militavit in caliga Ib. 3465. s. v. a. Miles gregarius.

Immunis legionis. Kellermann Vig. n. 225. not.

Emeriti, Veterani häufig auf Inschriften genannt mit Angabe der Heeresabtheilung, bei welcher sie gedient, oder auch des Kaisers, unter dem sie ausgedient hatten: *Veteranus divi Hadriani* Kellerm. Vig. 239. *Veteranus ... deductus ab D. Aug. Vespasiano Reate* Orel. 3685. Ueber dieses ganze System der Militärcolonien aus Veteranen in der Kaiserzeit s. Zumpt De coloniis Romanor. militarib. in Dessen Commentat. epigraph. p. 195 sqq.

Evocati (Evokati), ausgediente Veteranen, welche auf besondere Aufforderung und unter besondern Vortheilen aufs neue Dienste nahmen; besonders bei den prätorischen Cohorten, aber auch bei den Legionen. Lange Hist. p. 9. p. 62. Evocativa stipendia. Orel. 4968.

Alle bisher angeführten Stellen gehören dem Fussvolke der Legion an. Das Verhältniss der Reiterei zu der Legion war in den verschiedenen Zeiten verschieden (Lange Hist. mut. p. 43.): nach der ursprünglichen Organisation mit der Legion genau verbunden, seit Julius Cäsar aus diesem engen Verbande gelöst, finden wir sie nach der von Vegetius (II., 14.) gegebenen Darstellung der Legion, welcher wir hier folgen, mit der Legion in der oben von uns angegebenen Weise vereinigt. Auch werden auf Inschriften öfters *Equites* genannter Legionen erwähnt (Grut. 521, 6. 523, 2. 568, 7. Jahrbüch. für die Rheinlande. 1843. S. 91.). Doch scheint diese Verbindung nicht lange gedauert zu haben (Lange Hist. p. 86.). Ausser den Decurien, welche die einzelnen Turmen befehligten, werden bei Vegetius keine andern Offiziere angeführt, so dass man daraus schliesst, die zwei Turmen Reiterei einer jeden Cohorte seien von dem Commandirenden der Cohorte befehligt worden; die gesammte Reiterei der Legion von dem Commandirenden der Legion (Lange Hist. p. 90.). Doch kommen nicht selten auf Inschriften *Praefecti equitum* schlechthin vor (dem Range nach auf den *Tribunus milit.* folgend Grut. 417, 3. 434, 6. 491, 10.), zwar ohne ausdrückliche Beziehung auf die Legion, aber auch ohne Beifügung des Namens einer *Ala*, und dabei in Verbindung mit andern Graden in der Legion, wie ausser dem *Trib. milit.* auch mit *Praefectus castrorum, Praef. fabrum.* Orel. 3876.

Zum Schlusse theilen wir hier noch das Verzeichniss der Namen der Legionen mit (vergl. oben §. 67. S. 301.), als:

Legio I. Germanica.
I. Italica.
I. Minervia.
I. Parthica.
Leg. II. Adiutrix.
II. Augusta.
II. Italica.
II. Parthica.
II. Traiana.
Leg. III. Augusta.
III. Cyrenaica.
III. Gallica.
III. Italica.
III. Parthica.
Leg. IIII. Flavia Felix.
IIII. Macedonica.
IIII. Scythica.
Leg. V. Alauda.
V. Macedonica.
Leg. VI. Ferrata.
VI. Victrix.
Leg. VII. Claudia.
VII. Gemina. (Böcking Notit. Occ. p. 1025.)
Leg. VIII. Augusta.
Leg. IX. Hispana.
Leg. X. Fretensis.
X. Gemina.
Leg. XI. Claudia.
Leg. XII. Fulminata (nicht Fulminatrix).
Leg. XIII. Gemina.
Leg. XIV. Gemina.

Leg. XV. Apollinaris.
XV. Primigenia.
Leg. XVI. Flavia Firma.
XVI. Gallica.
Leg. XVII, XVIII, XIX, die drei von Varus verlorenen Legionen.
Leg. XX. Valeria Victrix.
Leg. XXI. Rapax.
Leg. XXII. Deiotariana.
XXII. Primigenia.
Leg. XXX. (von Traianus so genannt, weil er ausser ihr noch 29 Legionen hatte).

§. 99.

2) Cohortes praetoriae [1]) waren unter Augustus und in der nächst folgenden Zeit *neun*, von Vitellius bis auf *sechzehn* vermehrt. Wahrscheinlich wurde sogleich von Vespasianus diese Zahl reducirt; wenigstens ist von dieser Zeit an die Zahl von *zehn Cohortes praet.* die gewöhnliche, eine jede nach Dio Cassius zu 1000 Mann. [2]) Mehrere derselben haben auf Inschriften den gemeinschaftlichen Zusatz P. V. *Pia Vindex.* [3]) Andere Beinamen einzelner prätorischen Cohorten sind noch: Coh. VII. praetor. *Antoniniana.* Orel. 1960. Kellerm. n. 168. Coh. VII. praet. *Severiana.* Orel. 1770. Zahl und Stärke der Centurien der Cohorte kennt man nicht näher, wahrscheinlich waren es zehn je zu 100 Mann. Die Mannschaft wurde aus den Legionen ausgelesen, daher bei manchem Prätorianer die Legion angegeben wird, aus welcher er genommen war: *Lectus ex* (s. *in*) *leg.* .... Orel. 3587. Den Oberbefehl über das gesammte Corps hatten die Praefecti praetorio (ursprünglich zwei zusammen, öfters nur einer, seit Commodus zuweilen drei); über jede Cohorte ein *Tribunus militum;* über die Centurie der *Centurio.* Von Chargirten der prätorischen Cohorten kommen noch vor: *Speculatores* Delect. 1018. und *Singularis Praefectorum praet.* Delect. 1581. *Singularis Tribuni* Orel. 3529. 3590., eine Art von ständigen Ordonanzen bei den höhern Offizieren, ähnlich den *Beneficiarii,* wie man solche auch in den Legionen hatte. [4])

Wie jeder Cohorte der Legionen eine gewisse Zahl Reiter beigegeben war, so auch jeder prätorischen Cohorte. Diese Verbindung geht daraus hervor, weil die einzelnen prätorischen Reiter nach der prätorischen Cohorte, welcher sie angehören, ja nach den einzelnen Centurien der Cohorten näher bezeichnet werden, wie: *L. Cusonius Proculus Eques Coh. VIIII. praetoriae, Centuriae Reperti.* Or. 3541. Kellermann Vig. n. 134. 135. 137. Mit den prätorischen Cohorten könnten, nach ihrem Verhältniss als Leibwache der Kaiser, noch zwei andere Truppen-Corps zusammengestellt werden: die kaiserlichen *Equites Singulares* und die deutschen Leibwächter der Kaiser *(Germanorum Cohors; Batavi).* Da sie aber andererseits zu den fremden Hilfstruppen gehören, so soll von ihnen unter dieser letztern Rubrik weiter unten die Rede sein.

3) Cohortes urbanae [5]) gab es zur Zeit des Augustus drei, später von Vitellius an vier. Sie wurden mit fortlaufenden Zahlen, an die X prätorischen Cohorten sich anschliessend, bezeichnet; demnach *Coh. urban. XI. XII. XIII. XIIII.* Nun findet man aber auch eine *Coh. urb. X.* Delect. 977. 1546. cet. zu einer Zeit, wo man

20*

schon *X Cohortes praetoriae* hatte. Es ist nicht mit Sicherheit anzugeben, wie diese Schwierigkeit zu erklären sei, ob durch fehlerhafte Zahlen auf mehreren Inschriften oder dadurch, dass es zu gewissen Zeiten (von Traianus an) *fünf Cohortes urbanae* gegeben habe. Bei *Cohors I. urbana Antoniniana* Delect. 1024. und *Cohors XVI. urbana* Kellermann Vig. n. 40. nimmt man fehlerhafte Zahlen an. Doch findet sich *Coh. prima urban.* auch bei Mommsen Inscr. Neap. 3623., so dass auch eine abgesonderte Zählung der *Cohortes urbanae* vorgekommen sein mag. Als Beinamen der *Coh. urban.* kommen ausserdem noch vor: *Coh. XII. urbana Fidelis Constans* Or. 3405. *Coh. XII. urb. Gordiana* Ib. 1791. Bemerkenswerth ist der Umstand, dass man eine Anzahl Grabsteine von Soldaten der Coh. XIII. urbana zu Lyon gefunden, woraus man schliessen kann, das die *Cohortes urbanae* zuweilen auch zu auswärtigem Dienste verwendet wurden. Auf einem dieser Steine ist auch ein Medicus castrensis der angeführten Cohorte genannt.[6])

4) Cohortes italicae civium romanorum voluntariorum, dann aber verschieden abgekürzt als: *Cohortes civium romanorum; Coh. voluntariorum civium romanorum; Coh. italicorum voluntariorum; Coh. voluntariorum;* auch *Coh. ingenuorum; Coh. ingenuorum civium romanorum.*[7]) Diese Freiwilligen kamen auf, nachdem Augustus Italien von der Verpflichtung zum Kriegsdienst entbunden hatte, oder, wenn auch diese Verpflichtung noch rechtlich fortdauerte, als die Einführung des stehenden Heeres in der Kaiserzeit viele Freiwillige anzog.[8]) Man findet auf den Inschriften solche Cohorten bis zur Zahl XXXII. Jede derselben stand unter dem Oberbefehl von Tribunen.

5) Alae civium romanorum, wie *Ala I. Flavia Britannica milliaria* C. R. (*civium romanorum*) *iuris Italici.* Grut. 541, 8. 542, 7. Wegen ihrer Eigenschaft als römische Bürger hier aufgezählt, können sie als der Provinz angehörend auch füglich zu den Auxilia gerechnet werden. Solche selbständige *Alae* der Reiterei ausserhalb der Legionen bestanden in der Regel aus 500 Mann, zuweilen aus 1000 Mann unter dem Oberbefehl eines *Praefectus.* Uebrigens müssen auch Solche, die nicht das römische Bürgerrecht hatten, zuweilen in dem Corps gedient haben, da Beispiele vorkommen, dass ausgedienten Leuten aus demselben durch die *Missio honesta* das römische Bürgerrecht verliehen worden ist.[9])

6) Cohortes vigilum. Die früher schon zu Rom gehaltenen Nachtwächter, welche zugleich die Feuerwehr bildeten, wurden von Augustus vermehrt, militärisch organisirt als Feuerwehr und Sicherheitsgarde und in sieben Cohortes (für je zwei Regionen der Stadt eine Cohorte) eingetheilt. Diese Cohorten standen unter dem Oberbefehl des *Praefectus vigilum* (der auch eine gewisse Civilgerichtsbarkeit ausübte Delect. 1733.) mit einem *Subpraefectus;* auch kommt vor bei zeitweiliger Verhinderung des Praefectus ein *Vice Praefecti Vigilum* (*Vices agens Praefecti*), verschieden von dem

Subpräefectus.[10]) Jede Cohorte hatte einen Tribunen und sieben Centurien mit sieben Centurionen, nebst den andern, oben bei der Darstellung der Legion angeführten niedern Chargen, wozu noch kommen: *Sifonarii* (Spritzenmeister) und *Aquarii* (Wasserträger). Die Einrichtung dieses Corps und durch dieselbe auch die Einrichtung anderer Corps hat man genau kennen gelernt aus den von Kellermann erklärten Inschriften auf den zwei im Jahr 1820 zu Rom in der Coelimontanischen Villa Matthei gefundenen marmornen Basen. Delect. 1838. Von ähnlichen Corps von Vigiles zu Ostia, zu Puteoli und zu Nemausus (Nismes) hat man Kenntniss.[11])

1) Ueber die Cohortes praetoriae auf Inschriften s. Fabrett. p. 127—140. Orell. n. 3422., überhaupt Lange Hist. mut. p. 33. u. 60.

2) Dio Cass. LV., 24. coll. Tacit. Ann. IV., 5. Hist. II., 93. Die Coh. praet. XII. Delect. 1604. gehört in die Zeit des Vitellius.

3) Scaliger im Ind. Gruter. erklärt die Buchstaben P. V. durch *Pia Victrix;* Fabretti p. 140. bemerkt dagegen, dass Cohorten überhaupt, mit ganz vereinzelten Ausnahmen, keine solchen Beinamen wie die Legionen führten, und dass mehrere der Cohortes praetoriae diese Bezeichnung P. V. gemeinsam haben, und erklärt statt dessen: *Praetorii Urbis*, zur Unterscheidung von Cohortes praetoriae der Legionen, wie eine solche *Cohors Praetoria Leg. XII.* vorkommt. Grut. 555, 6. Die allgemein angenommene Erklärung ist jetzt die im Text gegebene. Orel. Ind. I. *(notar.)* Kellermann Vigil. Ind. II. s. v. *Cohors;* auch kommt daselbst n. 173. auf einer Inschrift *Pi.* vor statt des einfachen P.

4) Hefner Oberbayer. Archiv. VI. S. 173. Henzen Equiti singolari in Ann. archeolog. 1850. XXII. p. 9. III.

5) Fabretti l. l. Lange Hist. mutat. p. 60.

6) Boissieu Inscr. p. 353. 355. XLIII.

7) Marini A. A. p. 435. Borghesi in Annal. arch. 1839. p. 137.

8) Erstere Ansicht ist die gewöhnliche, auch bei Borghesi a. a. O. gestützt auf Herodian. II., 11. III., 7., letztere von Lange Hist. p. 35. geltend gemacht.

9) Lange Hist. p. 41.

10) Kellermann Vig. Lat. p. 14., wo zugleich nachgewiesen wird, dass überhaupt Vicarius Praefecti ein durch kaiserliches Patent (codicilli) angestellter ständiger Stellvertreter ist; *Vices agens* ein von dem Präfecten selbst vorübergehend aufgestellter.

11) Sueton. Claud. 25. Kellermann Vigil. p. 33.

§. 100.

Die Legion war eine Gesammtheit von bewaffneten römischen Bürgern. Den Theil des Heeres, welcher ausserhalb des römischen Bürgerrechtes und daher ausser der Legion war (*Auxilia*), bildeten in den Zeiten der Republik die italischen *Socii*, und nachdem diese das Bürgerrecht erlangt hatten, die Bewohner der Provinzen ohne römisches Bürgerrecht. Aber auch später, nachdem dieser Unterschied der Staatsangehörigen des römischen Reiches hinsichtlich des Bürgerrechtes aufgehört hatte, dauerte in dem Heere der Unterschied zwischen den Legionen und Hilfstruppen als militärische und ethnographische Eintheilung fort. Hierher gehören: 1) *Equites singularii s. singulares Imperatorum;* 2) *Cohortes peditum;* 3) *Alae equitum;* 4) *Cohortes equitatae s. equestres.*

1) Equites singulares s. singularii[1]) auch Equites sing. Augusti (s. Augusti nostri s. Imperatoris nostri, seit der zweiten Hälfte des II. Jahrhunderts: domini nostri), eine aus den Hilfstruppen (Provincialen) ausgewählte berittene Leibwache; nicht zu verwechseln mit den *Alae singularium civium Romanorum,* mit den *Cohortes singularium* (beides gleichfalls zu den Hilfsvölkern gehörige Elitencorps), noch mit den *Singulares* in den Legionen. Ihr Dienst als Leibwache gibt ihnen den Rang vor den übrigen Hilfstruppen, gerade so wie die *Cohortes praetoriae* den Rang vor den Legionen haben. Das ganze Corps (*Numerus*) der *Equites singulares* war in zwei Abtheilungen getheilt: *Castra priora* und *Castra nova* s. *Severiana*; jede der beiden Abtheilungen in *Turmae*, man weiss nicht in wie viele. Den Oberbefehl über das ganze Corps hatten die *Praefecti praetorio;* unter ihnen commandirten die zwei *Castra* zwei *Tribuni.* Der einmal genannte *Praefectus equitum singularium* kommt auf einer nicht sichern Inschrift vor, und kann, auch wenn die Inschrift echt sein sollte, einen Präfecten einer *Ala singularium* (s. oben) bezeichnen. Die einigemal vorkommende Benennung *Praepositus equitum singularium* (Orel. 3100. 3496.), sowie überhaupt die Bezeichnung *Praepositus* als Commandant eines Truppenkörpers statt des näher bestimmten Grades *Tribunus*, *Praefectus* und dergleichen bezeichnet einen interimistischen, provisorischen Commandanten dieses Corps. Die einzelnen *Turmae*, wie überhaupt alle Reiterturmen, standen jede unter einem *Decurio*, mit einem *Dupliciarius* (s. *Duplarius*) und *Sesquiplicarius* (s. *Sesquiplarius*) und haben von Chargirten noch: *Signifer*, *Armorum Custos*, *Curator* (letzterer wahrscheinlich s. v. a. *Fisci Curator*), *Beneficiarius*, *Librarius.* Die gewöhnliche Stärke der Turmen war zu *zwei und dreissig* Mann; das erhaltene Verzeichniss einer Turme der Equites sing. zeigt jedoch nur *acht und zwanzig.*[2]) Auch wird ein *Campidoctor* (Exerciermeister) der *Equites singular.* angeführt (Orel. 3496.), welche Charge sonst gewöhnlich bei der Cavallerie *Exercitator* genannt wird. Das Corps der *Equites singulares* nimmt man gewöhnlich als schon von Augustus errichtet an; doch scheint dessen Errichtung eher in die Zeit der Flavier zu gehören.[3]) Das Corps bestand bis zur Zeit Constantins.

Die bei Schriftstellern und auf Inschriften genannten germanischen (batavischen) Leibwächter der Kaiser seit Augustus,[4]) von Galba entlassen, später wieder eingeführt, stehen in keiner Verbindung mit den *Equites singulares.* Sie gehören mehr zur Hofdienerschaft als zu dem Heere, wie man daraus schliessen kann, weil solche Germanen nicht blos im Dienste des Kaisers, sondern auch anderer Mitglieder der kaiserlichen Familie vorkommen, und weil ihre Gesammtheit überdiess, wenn auch bei Schriftstellern von derselben die sonst militärischen Bezeichnungen *Numerus* und *Cohors* gebraucht werden, doch in den epigraphischen Monumenten, von welcher Seite eine urkundlich genauere Bezeichnung zu erwarten ist,

als *Collegium Germanorum* bezeichnet wird, welche letztere Bezeichnung mehr auf den Charakter der Dienerschaft passt, sowie auch keine Turmen oder Centurien, sondern Decurien als Theile des Ganzen vorkommen. Delect. 1042.

2) Cohortes auxiliariae (Tacit. Hist. IV., 70.) s. auxiliares (Id. An. XII., 39.),[5]) nach den verschiedenen Nationalitäten der römischen Provinzen gebildet und darnach benannt, als: *Cohors Asturum, Breucorum* und dergleichen, und wo mehrere Cohorten derselben Nationalität waren, mit Beifügung der Zahl: *Cohors I. Alpinorum, Cohors V. Asturum* und dergleichen (Delect. Ind. VII. s. v. *cohors*), im Uebrigen formirt und organisirt wie die Legionscohorten; die 500 Mann starken (*quingenariae*) Cohorten mit sechs, die 1000 Mann starken (*miliariae*) mit zehn Centurien; unter dem Oberbefehl eines *Praefectus cohortis* (Delect. Ind. VII. s. v. *Praefectus cohortis*) oder *Tribunus* (Orel. 3398. 3402. Siehe Henzen in den Rhein. Jahrbüchern für Alterthfr. XIII. S. 50.). Uebrigens war die Nationalität der Hilfscohorten, sowie überhaupt der Corps der Hilfstruppen nicht ausschliessend; man findet vielmehr nicht wenige Fälle, wobei sich unter der Mannschaft Individuen anderer Nationalitäten zeigen.[6]) Auch werden *Milites peregrini* als ein besonderes Corps angeführt gefunden.[7]) Endlich ist noch zu bemerken, dass auch bei Cohorten, obgleich seltener, ähnlich wie bei Legionen, ehrende Beinamen vorkommen,) wie Coh. I. Mont. P. C. (*Montanorum Pia Constans*). Delect. 1597.

3) Alae s. Equites alarii, die Reiterei der Hilfstruppen, 500 oder 1000 Mann stark.[8]) Neben den *Alae* werden auch *Vexillationes* als eine Abtheilung von Reitern genannt; späterhin zu Vegetius Zeit galt *Vexillatio* für gleichbedeutend mit *Ala.*[9]) Die Namen der *Alae* sind hergenommen zunächst von ihrer Nationalität (*Ala Hispanorum, Ala Norica*) mit Beifügung der Ordnungszahl in den Fällen, wo es mehrere Alae derselben Nation gab, sowie der ausdrücklichen Bezeichnung bei einer Stärke von 1000 Mann (Ala miliaria), aber auch zuweilen mit Beifügung von Beinamen, ähnlich wie bei den Legionen, z. B. *Ala Flavia Pia Fidelis miliaria.* Del. 1068. *Ala Indiana Pia Fidelis.* Ib. 1606. Zuweilen wird die *Ala* auch nach dem Commandirenden benannt: *Ala Patrui.* Kellermann Vigil. n. 240. *Ala Frontoniana.*[10]) Die *Ala* in der gewöhnlichen Stärke (*quingenaria*) hatte *sechzehn Turmae,* die *Ala miliaria* hatte vier und zwanzig *Turmae.* Jede Turma hatte die schon oben bei den Equites singulares Imperatorum angegebenen Chargen. Die gesammte *Ala* commandirte ein *Praefectus alae* (*Praefectus equitum alae*) (Delect. Ind. VII. s. v.). Auch *Tribuni* kommen als Befehlshaber einer *Ala* vor.[11])

4) Cohortes equitatae s. equestres.[12]) Wie die Legionscohorten mit einer Anzahl von Reitern combinirt waren, so gab es auch ähnlich combinirte Cohorten der Hilfsvölker. Von dieser Art sind z. B. *Coh. III. Lingonum equitata.* Murat. 1122, 4. *Coh.*

II. Lingon. equit. Delect. 1606. *Coh. Ubiorum equitum et peditum.* Mommsen Inscr. Neap. 4636. Eine solche Cohorte war entweder 500 Mann stark mit sechs Centurien und sechs Turmen, oder 1000 Mann stark mit zehn Centurien und zehn Turmen. Das Verhältniss der Stärke der Reiter zu der Stärke der Fussgänger war zu verschiedenen Zeiten verschieden, mit steigender Zahl der Reiter. Die Cohorte stand unter einem *Praefectus cohortis* oder auch unter einem *Tribunus.*[13])

Die Bezeichnung *Numerus* von Truppenabtheilungen steht bei den Hilfstruppen sowohl im Sinne von *Cohortes* als von *Alae*, und in jedem einzelnen Falle ist zu bestimmen, ob damit die eine oder die andere Truppenabtheilung gemeint ist.[14])

1) Die folgende Darstellung über die *Equites singulares* ist gegeben nach Henzen Sugli Equiti singolari degl' imperatori romani, in Annali archeol. XXII. 1850. p. 1—53. und Böcking. Notit. Occid. p. 788.

2) Dieses Verzeichniss ist auf einem Votivstein von Seiten der Turma Equit. singularium des Decurio Iulius Marcellus für des Septimius Severus und dessen Familie Rückkehr aus dem parthischen Feldzug. Murat. 347, 2. Kellermann Vig. n. 106. Orel. 3476.

3) Jene erstere bisher gewöhnliche Ansicht (bei Fabret. p. 354. Orel. 3525. Avellino Opusc. III. p. 192.) stützt sich besonders auf eine Inschrift bei Grut. 371, 4. Henzen l. l. p. 12. hält jedoch diese Inschrift für unecht und vermuthet aus verschiedenen Gründen, dass die Errichtung des Corps in die angegebene spätere Zeit falle.

4) Siehe die Ausführung hierüber bei Henzen a. a. O. p. 13—18. Die Hauptstellen der Schriftsteller über diese Leibwächter: Dio Cass. LV., 24. Sueton. Octav. 49. Calig. 43. Nero 34. Galb. 12. Tacit. Ann. I, 24. Auf Inschriften werden einzelne Individuen dieser deutschen Leibwache mit der Bezeichnung *corporis (corpore) custos* aus verschiedenen deutschen Volksstämmen und unter verschiedenen Kaisern genannt Orel. 175. 3538. u. a. zusammengestellt von Henzen p. 16.

5) Veget. II., 1. Pedites in duas divisi sunt partes, hoc est, in auxilia et legiones .... Romana autem virtus praecipue in legionum ordinatione praepollet. Ueber die Cohortes auxiliares s. Cardinali in Memorie romane di antichità. Vol. III. p. 215., der zuerst ein Verzeichniss der Cohortes und der Alae der Hilfstruppen aus Inschriften zusammenstellte, welches von Cavedoni (Notizia et Dichiarazione di un diploma) und von Cardinali selbst in seinem Werke *Diplomi imperiali* vervollständigt wird, sowie von Borghesi in Annal. archeolog. XI. 1839. p. 135—138.; ferner von Henzen in Rhein. Jahrbb. XIII. S. 45—49. Böcking Notit. Occid. p. 685 sqq. (cohortes Thracum); p. 924. (cohortes Hispanor.) coll. Henzen l. l. p. 70.

6) Darauf macht aufmerksam Henzen Equiti singol. a. a. O. S. 13. Not. 1. mit Anführung vieler Beispiele. Marini A. A. p. 434.

7) Morcell. Stil. II. p. 62.

8) Verzeichniss der Alae bei Cardinali und Borghesi an dem oben Anm. 5. angeführten Orte. Henzen in Rhein. Jahrbb. XIII. S. 40 ff. (Ala Gaetulor. Ala Thrac.)

9) In einem Diplome Hadrian's (Tabula missionis hon.) Arneth. Röm. Militärdipl. S. 54. equitibus .... qui militaverunt in ala et vexillatione equitum Illyricorum. Veget. II., 1. Equitum alii alares dicuntur (weiter unten werden die equites legionarii entgegengestellt) .... quae nunc vexillationes vocantur.

10) Andere Beispiele bei Borghesi Annal. archeol. 1839. p. 134. Beinamen der Alae von Personennamen durch Adiective auf *–ianus* stellt zusammen Henzen in Rhein. Jahrbb. XIII. S. 75.

11) Lange Hist. p. 92., welcher dafür anführt Dio Cass. LXXIII., 3. ἐν τοῖς ἱππεῦσι χιλιαρχήσας und Capitolin. Clod. Alb. 6. Egit tribunus equites Dalmatas.

12) Cohortes *equitatae* auf Inschriften; *equestres* bei Plin. Ep. X., 107. und 108. Ueber diese Art von Cohorten der Hilfstruppen handelt Zaccaria in Gori Symbolae literar. Florent. T. IV. p. 157. Lange Hist. p. 59. Lange vermuthet, die feste Einrichtung solcher Cohorten falle erst in das Zeitalter Vespasians und nimmt die Worte in einem Diplome des Kaisers Nero, wodurch derselbe das Bürgerrecht verleiht, *peditibus et equitibus qui militant in cohortibus VII. quae appellantur I. Astur.* cet. als auf einem allgemeinen Formular beruhend, in der That aber nur von Infanterie-Cohorten zu verstehen. Dagegen führt Henzen in Rhein. Jahrbb, XIII. S. 56. die Ansicht aus, dass alle Cohortes auxiliares einige Reiterei hatten und nur die *Cohortes ped.* (peditatae) ganz ohne Reiterei waren.

13) Kellermann Vigil. Lat. n. 272. *Trib. Coh. I. Flaviae Hisp. r eq.*

14) Borghesi Annal. archeol. 1839. p. 138. Delect. 1040. *Numerus Travisianus.* Orel. 1627. *N. Britton. Triputien.* Andere Beispiele gibt Orell. Ind. rerum s. v. *Numerus.*

§. 101.

Bei der Aufzählung und Erklärung der auf Inschriften vorkommenden Nomenclatur in Beziehung auf **die Kriegsmacht zur See**[1]) in der Kaiserzeit, handeln wir zuerst von der Kriegsflotte im Allgemeinen und von ihren Abtheilungen; darauf von den Benennungen der verschiedenen Arten von Kriegsschiffen, endlich von der Mannschaft. (Delect. n. 1074—1097.)

1) Seit Augustus war nach den zwei Hauptstationsplätzen zu Ravenna und zu Misenum die Kriegsmarine in die zwei Hauptflotten (*Classes praetoriae*) getheilt: *Class. (Cl.) pr. (praet.) Rav. (Ravennas, Ravennatium)* und *Class. pr. Mis. (Misenensis, Misenensium, Misenatium, Miseni).*[2]) Erstere kommt vor mit dem Beinamen *Antoniniana.* Orel. 3598., letztere mit: *Pia Vindex.* Orel. 3595. *P. V.* (*pia vindex*) *Gordiana.* Ib. 3596. Mommsen I. N. 2649. Als andere Flottenabtheilungen, nach ihren Nationen benannt, kommen noch vor: *Classis Germanica P. F.* (pia felix). Delect. 1077. *Britannica* Ib. 1074. *Syriaca* Or. 3604. *Sicula* Mur. 1981. *Latina* Or. 3599. u. a.

2) Die Schiffe der Kriegsmarine sind vorzugsweise: *Liburner* und *Triremen* (Trieris, Triremis). Doch kommen auch vor *Biremes* Murat. 864, 1. *Quadriremes* Delect. 1091. *Quinqueremes* Or. 3607. 3630. cet. *Hexeres*, von welcher letzteren Gattung von Schiffen nur eines (mit dem Namen Ops) vorkommt, auf wenigen Inschriften zum Theil mit zweifelhafter Lesung (Mommsen Inscr. N. 2744—2746.), so dass Mommsen an jenen Stellen eher die Benennung einer Charge vermuthet. Alle diese Gattungen von Schiffen ausser den Liburnern werden in der Regel mit Zahlen (nicht mit Worten), worüber ein Strich ist, auf Inschriften bezeichnet, als: $\overline{\text{III}}$. für *Trieris*, $\overline{\text{II}}$. für *Biremis* u. s. w. (Vergl. oben §. 18. Anm. 9.) Alle Schiffe haben Namen, wie dieses auch bei den Griechen Sitte war und noch bei uns ist. Diese Namen sind hergenommen von Götter- und Heroen-Namen: *Aesculapius, Apollo, Ceres, Hercules, Pollux* u. s. w.; von

Tugenden und andern allgemeinen Begriffen: *Pietas*, *Fides*, *Spes*, *Victoria*, *Fortuna*, *Victus* u. a.; von Ländern und Flüssen: *Dacicus*, *Parthicus*, *Danuvius*, *Rhenus*, *Nilus;* von andern Gegenständen der Natur und Kunst: *Aquila*, *Taurus*, *Olivus*, *Sol*, *Quadriga* u. a. Der Name wird in der Regel nachgesetzt, in gleichem Casus: *ex* $\overline{III}$. *Iside.* Orel. 3605. *ex* $\overline{V}$. *Victoria.* Ib. 2607. Doch kommen auch Beispiele von umgekehrter Stellung vor: *Galea trieris.* Orel. 3610.

3) Die zur Seemacht gehörende Mannschaft zerfällt der Natur der Sache nach in: a) Marinesoldaten; b) die zur Bedienung der Schiffe nöthige Mannschaft. Die Gesammtheit dieser beiden Abtheilungen steht bei jeder der zwei oben genannten Hauptstationen unter einem *Praefectus classis*, als: *Val. Valens V. P.* (vir perfectissimus) *Praefect. clas. Misen. P. V.* (Piae Vindicis) *Gordianae.* Orel. 3596. *Ti. Iulius Pactivus .... Praef. clas. Mis.* Orel. 3613. *M. Calpurnius Seneca .... Praefectus classis praetoriae Ravennatis.* Murat. p. 15, 7. Die Stelle eines *Praefect. classis et Curator reip. Misenatium* verbunden Mommsen I. N. 2648; Commandirende beider Flotten (successiv) *Gn. Marcius Rustius Praf. class. pr. Mis. Praef. class. Rav.* Mommsen l. l. 1884. Derselbe: *Praefectus classium praetoriarum.* Ib. 1460. Denselben Titel hatten auch die Commandirenden anderer selbständigen Flotten und Geschwader: *Praefectus classis Syriacae.* Delect. 1598. Zunächst unter dem *Praefectus classis* stand ein *Subpraefectus classis* (Sub. P. C.). Orel. 3608. u. a. Die Formation der Marinetruppen war für eine jede der zwei Hauptstationen, zu Misenum und Ravenna, die der Legion. Darnach kommen hier folgende Chargen vor:

a.

Tribunus classis, vollständig geschrieben oder von unzweifelhafter Lesung, hat sich bei dem Nachsuchen nicht auffinden lassen. Häufig ist *Tr. class.*, welches Tribunus gelesen werden kann, da TR. für *Tribunus* oft vorkommt, gewöhnlich überall *Trierarchus* gelesen wird. Doch wird Grut. 1109, 6. *Tr. class. pr. Ravenn.* von Scaliger Ind. Cap. VI. s. v. *Tribunus* als *Tribunus classis* gelesen, und ebenso ist Orelli geneigt, dieses zu thun n. 3616.

Centurio, entweder mit Angabe des Schiffes, zu dem er gehört, Orel. 3617., oder im Allgemeinen Centurio classis pr. Ibid. 3619. Die Centurien werden theils nach dem Namen des Centurio, theils nach dem Schiffe, dem sie angehören, benannt. (Siehe Mommsen I. N. Ind. XXIII. s. v. *Centurio.*) Nach Mommsen a. a. O. Nr. 2653. waren auf jedem Kriegsschiffe drei Centurionen, mit folgenden Benennungen und in folgenden Rangstufen von oben nach unten: *Trierarchus*, *Navarchus*, *Princeps*, welche Einrichtung nach seiner Vermuthung in der Zeit Marc Aurels aufgekommen sein soll.

Praefect. coh. II. classicae. Orel. 3620. Darnach scheinen auch Hilfstruppen der Flotte zugetheilt gewesen zu sein, worauf auch deutet: Praefectus auxiliorum omnium classis pr. Rav. Orel. 3622.

Stolarchus, von nicht näher bekannter Stellung. Mommsen I. N. 2685.

Magister classis Ravenn., nach Orel. 3624. nur auf einer Ligorianischen Inschrift vorkommend und zweifelhaft.

Princeps classis, Orelli 3623. stellt ihn mit dem *Princeps Peregrinorum* zusammen; nach Mommsen I. N. n. 2653. eine Classe der Centurionen. *Ex numero Principum classis.* Mommsen l. l. 2666.

Optio, ohne Beifügung der Charge, welcher er beigegeben ist, also wohl Optio des Centurio; mit Beifügung des Schiffes: Optioni Liburna Neptuno ex

class. pr. Misen. Or. 3626. 3625. 3624. Kellermann Lat. Vig. n. 14.

Nonagenarius class. pr. Mis. Murat. 806, 1. Mommsen I. N. 2708., Einer der einen Befehl über 90 Mann hat; sonst nicht näher bekannt. Ebenso Octogenarius Orel. 3628.

Medicus, auf einer Triere Schiffsarzt. Orel. 3640. Mommsen I. N. 2701.

Armorum custos, mit Angabe des Schiffes, worauf er dient, Or. 3630., auch mehrmal blos *Armorum* ohne *Custos.* Mommsen I. N. 2678. 2682. *Harm. III. Lucifer.* nimmt Mommsen l. l. 2679. für *Armorum (custos),* statt wie Orel. 3632. für *Harmoniacus* (i. q. *Symphoniacus).* Einmal *Armigerus* Or. 3631. zweifelhaft, ob in derselben Bedeutung wie *Armorum Custos.*

Von den Soldaten die auch sonst bei der Legion vorkommenden Chargen: Tubicen Orel. 3621. Librarii Ib. 3638. Victimarius Ib. 3644.

Die gemeinen Marinesoldaten werden bezeichnet mit: Miles, Miles ex classe, Miles manipularis, Manipularis, häufig mit Angabe des Schiffes, worauf sie dienten. Mommsen I. N. Ind. XXIII. s. v. *Miles.*

b.

Trierarchus, Navarchus, s. oben a. unter Centurio.

Archigybernus Or. 3634. Navarchus Archigybernus Mommsen I. N. 2664. Obersteuermann. Vielleicht ist Praefectus remigum bei Tacit. An. XIII., 30. Dasselbe

Gubernator (Gybernator) Orel. 3635. Mommsen I. N. Ind. XXIII. s. v. Miles gubernator Mommsen l. l. 2700. Untersteuermann.

Proreta Mommsen l. l. 2721. Der Wächter auf dem Vordertheil des Schiffes.

Nauphylax (Naufylax, Naofylax) Or. 3593. Miles Naufylax Mommsen l. l. 2704. Scheffer Milit. naval. IV., 7. p. 1040. Schiffswächter, sowohl für das Schiff selbst aufgestellt, als für die Fahrnisse desselben und das Passagiergut.

Hortator Orel. 3646., nach dessen Zuruf die Ruderer arbeiten und aufhören.

Von Angestellten zur Verwaltung werden ausser den oben unter a. angeführten noch weiter auf Inschriften genannt: Scribae (mit jedesmaliger Angabe des Schiffes) Mommsen l. l. Ind. XXIII. s. v. Tabularius classis Rav. Orel. 3636.

Von Arbeitern zur Ausrüstung und Unterhaltung der Schiffe kommen vor: Faber (mit Angabe des Schiffes) Or. 3641. Artifices Orel. 3595. Mommsen I. N. 2709. Velarius Or. 3642. Vestiarius Or. 3643. Centonarii, Utricularii, Urinatores u. a. Or. 3646. Subunctor (de III. Concordia) Mommsen I. N. 2736. mit Anführung von Veget. II., 37. (vielmehr V., 7.) *cera ungere solent naves.* Coronarius (de III. Danae) Orel. 3645, welcher das Geschäft hatte, bei festlichen Gelegenheiten das Schiff mit Kränzen zu schmücken.

Die gemeinen Matrosen: *remiges, nautae.*

1) Siehe Veget. De re militar. Lib. V. Scheffer De militia navali., in Poleni Thesaur. Tom. V. Bronzi d'Ercolano. T. I. Prefaz. Orell. Cap. XIV. §. 7. *Res navalis.* Mommsen Inscr. Neap. XII., 6. Classis praetoria Misenensis p. 145 bis 154. (Eine Zusammenstellung aller Inschriften aus dem Neapolitan. Gebiet, die Flotte zu Misenum betreffend): ganz besonders aber Böcking Notit. Occid. p. 988—1012. mit einem Verzeichnisse der Praefecti Classis von Misenum und Ravenna.

2) Sueton Aug. c. 49. Veget. V., 1. Apud Misenum ergo et Ravennam singulae legiones cum classibus stabant, ne longius a tutela urbis abscederent, et cum ratio postulasset, sine mora, sine circuitu ad omnes mundi partes navigio pervenirent.

3) Die römischen Schiffsnamen stellen zusammen: Ruhnken. De tutelis et insignibus navium. Opusc. p. 267., vermehrt durch Marini A. A. p. 408.; am vollständigsten Cardinalis in Memorie Romane I., 2. p. 60., welcher achtzig Namen gibt.

4) Vergl. oben Note 2. Veget. V., 2. ... sub quibus (Praefectis) erant Tribuni per cohortes singulas constituti. Ueber die verschiedenen hier aufgezählten Stellen gibt mancherlei Material Scheffer l. l. IV. c. 5—7.

5) Veget. V., 2. Singulae liburnae singulos navarchos, id est, quasi navicularios habebant, qui exceptis ceteris nautarum officiis, gubernatoribus atque remigibus et militibus exercendis quotidianam curam iugem adhibebant industriam.

§. 102.

Ueber die auf Inschriften vorkommenden militärischen *Belohnungen und Auszeichnungen*, welche für alle Theile des Heeres eingeführt waren, sowie über die *Promotionsordnung* (Rangordnung und Avancement) im Heere ist von unserm Standpunkte aus hier Folgendes zu bemerken.

Die Belohnungen und Auszeichnungen [1]) bestanden: 1) in Ehrengeschenken *(dona militaria)*; 2) in Solderhöhung. Wenn auf Inschriften bei den mit Ehrengeschenken decorirten Militärpersonen diese Auszeichnung angeführt wird, so geschieht dies durch Beisetzung der Formel: donis (militaribus donis) donatus; worauf die Bezeichnung der Ehrengeschenke im Ablativ; öfters ist auch der Kaiser, der die Decoration bewilligte, genannt. Diese Ehrenauszeichnungen sind: *Hasta pura*, *Armilla*, *(Arm. aurea) Torques*, *Phalerae*, *Vexillum (Vex. argenteum, Vex. obsidionale)*, *Coronae*. Nicht selten kommen dieselben als derselben Person öfter ertheilt vor, namentlich *hastae purae*, *armillae*, *torques*, *vexilla*. Ausser den sonst bekannten *coronae* (obsidionalis, muralis, vallaris, triumphalis, civica) kommt auf Inschriften auch vor *corona aurea*. Delect. 997. Orel. 3576. Die Auszeichnungen werden nicht in einer regelmässigen Reihenfolge aufgeführt, sondern auf verschiedenen Inschriften verschieden. Dem Range nach waren die Coronae die höchsten. Bemerkenswerth ist auch, dass unter den Hilfstruppen und fremden Truppen goldene Ketten (torques), unter den römischen Bürgern der Legionen aber *silberne* vertheilt wurden, und dass die armillae nur letztern gegeben wurden. Statuen (Or. 3567.) und andere Ehrendenkmäler (Columna rostrata, Triumphbogen) theilen militärische Verdienste mit bürgerlichen. Einmal wird auf einer etwas verstümmelten Inschrift *Laudatio publica* als militärische Auszeichnung, wie es scheint, angeführt. (Orel. 3576.)

Die andere Belohnungsweise für besondere Verdienste bestand darin, dass der Auszuzeichnende über seine Löhnung an Geld und Naturalien einen mehrfachen Betrag der Löhnung erhielt. Auf Inschriften kommen folgende Fälle vor: der Belohnte erhält als Zulage die Hälfte des Soldes oder einen ganzen Betrag, oder zwei Beträge, und demnach anderthalbe Löhnung, doppelte und dreifache Löhnung. [2]) Die Bezeichnungen dafür, welche die mit erhöhtem Sold belohnten Individuen ihrem Namen in der Regel immer beisetzen, sind:

SESQ. SESQVIPLIC. *sesquiplaris*, *sesquiplicarius*. Delect. 1068.

DVP. Delect. 1066. DVPL. *Duplaris*, *Duplarius* Ibid. 971. *Duplicarius* Orel. 3533. *Dupliciarius* Orel. 3531. *Duplarium diarni stipendii denariorum II.* Ib. 3535.

AEQ. (für *Eq.*) III. PL. *Eques triplaris s. triplarius s. triplicarius*. Orel. 489. (wiederholt 3532.). Vrgl. Or. 3471.

Von diesen Erhöhungen des Soldes ist die Verdopplung am häufigsten vorkommend; von dreifachem Sold eines Soldaten werden nur ein oder zwei Beispiele angeführt; ausser dem oben angeführten ein anderes, aber nicht von einem Soldaten, sondern im Civildienste.[3]) Diese Zulagen als Belohnungen kommen vorzugsweise bei den Gemeinen und bei den Chargen niedern Grades bis zu dem Centurio ausschliesslich vor. Doch lässt sich auch ein Beispiel des Vorkommens bei einem Centurio anführen.[4]) Bei den Reiterturmen sind die zwei nächsten Chargirten unter dem *Decurio* regelmässig ein *Duplarius* und ein *Sesquiplarius*. Orel. 3476. (Vergl. oben §. 101. 1.) Von der höchsten Auszeichnung der römischen Feldherrn ist hier die Titularehre des Triumphes anzuführen, die *Ornamenta triumphalia*, welche in der Kaiserzeit an die Stelle der wirklichen Triumphe traten, und welche auch auf Inschriften unter den Titeln und Ehrenauszeichnungen vorkommen. Delect. 893. 898.

Die Aufzählung der verschiedenen, einer und derselben Person zukommenden militärischen Stellen wird, wie bei den Civilämtern, sowohl in chronologischer Ordnung von den untern Stellen aufsteigend gegeben, als auch umgekehrt so, dass die oberste Stelle zuerst gesetzt wird und die andern in absteigender Linie folgen. Das *Avancement* (Promotio) und die *Rangordnung* hinsichtlich der untern Chargen bis zu dem Centurio ist oben schon berührt worden; hier ist das Nöthige über die Rangordnung der über dem Centurionat stehenden Chargen zu bemerken.[5]) Die regelmässige, wenn auch durch Verschiedenheit der Zeiten und Umstände in einzelnen Fällen geänderte Reihenfolge dieser militärischen Stellen in der Kaiserzeit war folgende. Der *Centurio primopilus* der Legion rückte vor zum *Praefectus cohortis* bei den Hilfstruppen, von da zum *Tribunus* der Legion. Obgleich die Cohorten der Hilfstruppen in der Regel *Praefecti* zu Commandeurs hatten und nicht *Tribuni*, so finden sich dennoch in einzelnen auch bei solchen Hilfscohorten gleichfalls *Tribuni* als Commandeurs, so wie auch ausnahmsweise unter allen Reitercorps bei den Equites singularii. Diese verschiedenen *Tribuni* rangirten zusammen nach dem Range der verschiedenen Truppencorps. Von dem Legions- und Cohortentribun stieg man auf zu der Stelle eines *Praefectus alae*, dem höchsten Posten, welchen ein Individuum nicht senatorischen Ranges erreichen konnte. Der Kaiser Claudius änderte diese Rangordnung und setzte umgekehrt das Tribunat der Legion über das Commando einer Ala; doch bestand diese Einrichtung, wie man aus Zusammenstellung so vieler Fälle von Promotion aus Inschriften sieht, nur kurz und vorübergehend.[6]) Die Stelle und der Titel eines *Praepositus cohortis* und überhaupt eines *Praepositus* statt des *Tribunus* oder *Praefectus* zeigt einen provisorischen und vorübergehend verwendeten Commandirenden des betreffenden Truppentheiles an, dessen Rang durch seine frühere ständige Stelle bestimmt wird.[7]) Nach dem *Praefectus alae* folgte der Commandeur der gesammten Legion mit dem Namen und

Rang eines *Legatus* oder auch *Praefectus legionis.* Unter den Truppencorps der Armee ging bei gleichen Graden das Landheer der Marine vor, unter ersterm die Reiterei dem Fussvolk, in letzterer die Legion den Hilfscohorten; nach dem Dienst in der Legion folgten in aufsteigender Linie die *Cohortes Vigilum, Coh. urbanae, Coh. praetoriae.*

1) Orell. Cap. XIV. §. 5. *Dona militaria* n. 3567—3577. Scheffer l. l. IV., 3. De praemiis ducum, gubernatorum, militum. Morcell. Stil. Vol. I. p. 106.

2) Dupliciarii dicti, quibus ob virtutem duplicia cibaria ut darentur, institutum. Varro L. L. IV., 16. Veget. II., 7. Armaturae duplares, quae binas consequuntur annonas; simplares quae singulares .... (Torquati) duplares duas, sesquiplares unam semis consequebantur annonam. Lebeau Sur la legion Romaine. XVII. in Memoir. de l'Acad. d. Inscr. Tom. XXXVII. p. 208—211.

3) Murat. p. 690, 2. Ti Claudio Aug. L. Felici Scapulano D. III. Q. III. Quinquennali Immuni Triplicario benemerenti ex consensu decuriae universae honoris causa zothecam publice dederunt.

4) Orel. 3534. *Augustal. dupliciarius* und einen andern *Augustal. duplicarius* auf einem Grabstein der Sammlung des Hrn. v. Kestner versteht Kellermann Vig. Lat. n. 230. not. von den Centurionen *Augustales* Veget. II., 7. Siehe oben §. 101. a. *Centurio.*

5) Siehe Lebeau a. a. O. p. 154—160. p. 168—171. (Centurionen); p. 123. p. 135. (Tribunen) p. 141. (legatus). Henzen Zwei Militardiplome der Kaiser Domitian und Hadrian, in Rhein. Jahrb. d. Alterthumsf. 1848. XIII. S. 49 ff.

6) Sueton. Claud. c. 25. Equestres militias ita ordinavit, ut post cohortem, alam; post alam tribunatum legionis daret. Nach Henzen a. a. O. S. 49. ist nur ein, überdiess nicht einmal ganz sicherer Fall aus Inschriften bekannt, wo die Praefectura equitum dem Legionstribunat vorgeht. (Murat. 771, 3.)

7) Henzen, Equiti Singolari, in Annal. archeolog. 1850. p. 39—43.

§. 103.

II. *Die Zeit nach Constantin.* Bei der Angabe der Nomenclatur der Militärorganisation dieser Periode werden wir auf kurze Andeutungen uns beschränken können, weil diese Periode für die römische Epigraphik der Anzahl und Wichtigkeit der Denkmäler nach der vorhergehenden Periode nicht gleichkommt, und besonders weil wir aus jener Zeit selbst eine systematisch zusammengestellte Nomenclatur der militärischen Aemter und Würden in der Notitia dignitatum[1]) mit der gründlichsten Erklärung in der neuesten Ausgabe derselben von Böcking besitzen.

Nach der neuen von Constantin eingeführten Organisation stehen an der Spitze des Heeres mit dem höchsten Oberbefehl zwei *Magistri peditum et equitum (Magistri militum, Mag. armorum)*, dem Range nach unsern Feldmarschallen vergleichbar. Die Zahl derselben wurde unter Theodosius auf fünf vermehrt. Aus dieser Zeit: Magister equitum peditumque Delect. 1642. Magister utriusque militiae Orel. 1134. In der *Notitia dignitatum* finden wir für das Westreich: einen *Magister equitum in praesenti* s. *praesentalis* (d. i. in der Nähe des Kaisers, bei Hofe); einen *Magister peditum in praesenti;* einen *Magister equitum per Gallias.* Für das Ostreich sind angegeben: zwei *Magistri militum praesentales;* ein *Magister*

militum per Orientem (von welchen Jeder Infanterie- und Cavalleriecorps unter sich hatte); ein *Magister milit. per Thracias;* ein *Magister milit. per Illyricum.* Jeder dieser Magistri der höchsten Rangclasse (Illustres) angehörend, hat eine zahlreiche Kanzlei und Dienstpersonal (*Officium, Officiales*), gleich den obersten Reichsbeamten: *Princeps, Numerarius, Commentariensis, Adiutor, Regerendarius, Exceptores* und die übrigen *Apparitores.* (Vrgl. oben §. 83. S. 261.) Unter dem Befehl der Magistri stehen die Befehlshaber der Truppen in den Provinzen mit dem Titel *Duces* (*Duces limitum*), und wenn sie die dignitas comitiva des obersten Grades hatten mit dem höhern Titel *Comites* (*Comites rei militares* s. *militum*). Diese letztere Benennung, welche in der frühern republicanischen und kaiserlichen classischen Zeit die höhern Personen des Gefolges (der Suite) der Feldherrn und der Kaiser bezeichnete (Orel. 723. 750. Delect. 1051.), erhielt seit Constantinus eine specielle und feste Bedeutung unter den Titulaturen des Civil- und Militärstaates und drei Rangclassen: *Comites ordinis primi* (Orell. 3161.), *secundi* (Ibid. 3184.), *tertii.* Ausser diesen auswärts commandirenden Comites gehören zu den militärischen Comites noch der *Comes Domesticorum Equitum* und der *Comes Domesticor. Peditum,* die Commandeure der kaiserlichen Garde zu Pferde und zu Fuss, sowohl im Orient als im Occident (Orel. 1001. 1128.). Die Formation des Heeres zeigt in manchen Grundzügen die frühere Einrichtung, doch vielfach verändert in der Sache und in den Namen. Es bestanden noch *Legiones,* der Zahl nach sehr vermehrt, im Orient 70, im Occident 62, aber der Stärke nach sehr vermindert, bis auf 1000 Mann; in Cohortes eingetheilt, und ebenso selbständige *Cohortes* und *Alae.* Daneben ist für die Reiterei noch mehr im Gebrauch statt der Alae die Eintheilung nach *Vexillationes;* auch kommen *Cunei* [2]) vor als Abtheilungen der Reiterei, und die Hilfstruppen erscheinen unter dem Namen *Auxilia* und *Auxiliares.* Ueberdiess sind die einzelnen Legionen, Cohorten, Vexillationen nach gewissen Rangclassen eingetheilt, als von oben absteigend: *Vexillationes Palatinae, Vexillat. Comitatenses, Legiones Palatinae, Auxilia Palatina, Legiones Comitatenses, Pseudocomitatenses, Legiones Riparienses.* Besondere Namen einzelner Corps sind noch *Armatura* für die Leichtbewaffneten zu Fuss; [3]) *Exploratores* nicht einzelne, sondern in eigenen Numeri als Corps, [4]) und ebenso *Speculatorum Schola* Orel. 3543. Zu diesen Truppencorps des Landheeres kommen nun noch die nicht unter einem *Magister Militum,* sondern dem *Magister officiorum* (Minister des Innern) stehenden Palast- und Leibwächter (Pallast-Gensdarmen) in *Scholae* eingetheilt, darunter die auch auf Inschriften vorkommenden *Scholae Scutariorum Prima, Secunda, Tertia.* Orell. 3543. Notit. Dignitat. Orient. cap. X. Occid. cap. VIII. Ferner eine Art von Ordonanzsoldaten (Feldjäger): *Domestici equites, domestici pedites,* jede unter einem eignen *Comes.* Als eine Art von Trabanten kommen noch vor: *Protectores* (Protector domesticus Orel. 3537. Pro-

tector divini lateris Ibid. 1869.) und *Scurra* (Orel. 3572.).[5]) Die Benennungen der Offiziere in der Legion, den Cohorten und bei der Reiterei sind ohngefähr noch dieselben wie früher. Wir finden demnach die Chargen: *Praefectus alae*, *Praefectus equitum*, *Praefectus legionis*; für die Legions-Cohorten: *Tribunus cohortis*, aber auch *Praefectus cohortis*, letztere Benennung in der *Notitia dignitat.* nur so, dass immer auch der Name der betreffenden Legion der Cohorte beigesetzt wird;[6]) für die selbständigen Cohorten: *Tribunus cohortis.* Für den Commandirenden einer Localität oder einer Truppenabtheilung kommt auch in manchen Fällen die allgemeinere Bezeichnung *Praepositus* vor, als: *Praepositus limitis* (Notit. Occid. cap. XXIII.), *Praepositus numeri*, *Praep. equitum*, *Praep. militum* (Notit. Occid. cap. XXV.); doch kommt dafür auch vor *Praef. numeri*, *Praef. militum.*[7]) Die Kriegsmarine mit ihren nach den Stationsplätzen benannten Abtheilungen *(Classes)*, jede befehligt von einem *Praefectus classis*, stand, im Orient zum Theil unmittelbar unter dem *Magister peditum*, namentlich die frühern Hauptstationen zu Misenum und Ravenna (Notit. Occid. cap. XL.); im Orient dagegen unter den *Duces.* Einzelne *Praefecti classis*, wie der zu Ravenna, waren zugleich *Curatores* der betreffenden Städte, daher: *Praefectus classis Ravennatium cum curis eiusdem civitatis.*[8])

1) Siehe Notit. Dignitat. in partib. Orient. Cap. IV—VIII. XII. XIV. XXV. bis XXXIX. Notit. Dignitat. in partib. Occident. Cap. V—VII. XII. XXIII—XL. Eine Uebersicht der römischen Militärverwaltung und der dabei betheiligten Stellen gibt Sonklar Edler von Instadten Heeresverwaltung der Römer S. 38 ff.

2) Notit. dignit. Occid. p. 664. Ed. Böcking.

3) Steiner n. 332. *Maternus Pardus .... armaturae ....* (legionis) XXII. Böcking l. l. p. 935.

4) Orel. 206. *Dupl. N. Explor.* (Duplarii Numeri Exploratorum). Siehe Böcking zu Notit. dignit. Orient. p. 489.

5) Aehnliche Bezeichnungen sind: Bucellarii, Parasiti, Domestici Armigeri. Siehe Böcking zu Notit. dignit. Orient. p. 208.

6) Böcking zur Notit. dignitat. Occid. p. 536.

7) Böcking. Notit. Occid. p. 995. Ueber *Praepositus* als Militär-Charge vergl. Henzen in Rhein. Jahrbb. XIII. S. 54. Anm., nach welchem der Titel Praepositus in Militärinschriften überhaupt selten ist und keinen bestimmten Rang bezeichnet. Auch wird dort bemerkt, dass die zahlreichen Beispiele von Praepositis legionum im Gruter-Scaliger'schen Index sich auf eines reduciren, da die Sigle P. P. bei den übrigen vielmehr *Primus Pilus* bedeutet.

8) Ibid. p. 996. Böcking gibt hier zugleich p. 1000 sqq. eine Zusammenstellung aller Inschriften mit *Curatores civitatium.* Vergl. oben S. 252.

§. 104.

Nach Vorausschickung der bis hierher aufgeführten militärischen Nomenclatur haben wir jetzt die einzelnen von uns angenommenen Classen der militär. Inschriften durchzunehmen, und zwar zuerst die Aufschriften auf Bauwerken, welche von dem römischen Heere zu militärischen Zwecken errichtet worden sind (Delect. 1820—1828.). Zu den von uns gegebenen Beispielen von Befestigungswerken kann man noch hinzurechnen die Erbauung von Strassen durch römische

Soldaten, wovon Meilensteine Zeugniss geben;[1] ferner folgende vor Kurzem von Renier in Lambaesis aufgefundene Inschrift:[2] *Impp. Caess. L. Septimio Severo Pertinaci Arab. Adiab. Part. Maximo et M. Aurelio Antonino Piis Augg. ac fortissimis principibus, Propagatoribus imperii viam Septimianam Leg. III. Aug. fecit.* Von besonderem Interesse ist eine gleichfalls von Renier in den Ruinen von Verecunda entdeckte Aufschrift auf der innern Seite des halbkreisförmigen Tribunals in der Schola (dem Versammlungslocale) der Optiones der Legio III. Augusta, welche, als auf einem militärischen Gebäude und von Militärpersonen ausgehend, in die hier zu besprechende Classe von Inschriften gehört:[3] *Pro salute Augustorum duorum. Optiones scholam suam cum statuis et imaginibus domus divinae, item Diis conservatoribus eorum, ex largissimis stipendiis et liberalitatibus quae in eos conferunt, fecere, curante Lucio Egnatio Myrone quaestore; ob quam sollemnitatem decreverunt uti collega proficiscens ad spem suam confirmandam accipiat sestertium octo millia nummum, veterani quoque missi accipiant kalendis ianuariis anularium singuli sestertium sex millia nummum, quae anularia sua die quaestor sine dilatione adnumerare curabit.* Auf den beiden Enden des Halbkreises, welche durch Pilaster abgeschlossen sind, ist das Namensverzeichniss der Optiones angebracht. Ferner ist hier zu erinnern an die nach einem Siege errichteten Trophäen mit Aufschrift, wovon sich mehrfache Erwähnungen, aber keine übrigen Denkmale erhalten haben.[4] Auch mag hier die Notiz eine Stelle finden, um ein Beispiel von *Inscriptiones militares temporariae* zu geben, dass bei Einquartirungen die Namen der aufzunehmenden Gäste aussen an den Häusern angeschrieben zu werden pflegten.[5] Dass das römische Heer aber auch andere Bauten, als nur zu militärischen Zwecken unternahm, ist sonst bekannt und wird neuerdings durch Inschriften aus der so reichen epigraphischen Fundgrube Algeriens bestätigt, wie z. B. durch folgende unter den von Renier aufgefundenen: *Imperatores Caesares Marcus Aurelius Antoninus et Lucius Aurelius Commodus Augusti Germanici Sarmatici fortissimi amphitheatrum vetustate corruptum a solo restituerunt per cohortem sextam Commagenorum, Aulo Iulio Pompilio Pisone Laevillo legato Augustorum pro praetore, curante Aelio Sereno praefecto.* Renier Rapports p. 38.

Im übrigen sind zu den Delect. Inscript. militar. Cap. I. §. 1. hier folgende Verbesserungen und Zusätze zu geben:

Nr. 1825. (mit Constantinus als Gründer eines Castelles zu Deutz) aus Orelli 1086. genommen, ist nur eine andere Redaction der bei Orelli 1085. aufgenommenen Inschrift, und beide sind hinsichtlich ihrer Echtheit, wenigstens in ihrer jetzigen Form, ganz zweifelhaft. Die Inschrift des Delect. 1825. kommt zuerst vor bei Rupertus (Abt des Benedictinerklosters Deutz um 1130.) De incendio oppidi Tuitii (Deutz) in dessen Opera. Ed. Colon. 1602. als titulus non multos ante annos inventus in tabula lapidea inter fragmenta murorum et ipsa in partes divisa, ita tamen ut partes ad invicem coniungi possent. In der Inschrift selbst folgen nach dem bei Orelli aus Donat. gege-

benen Texte dort noch die Worte: *Haec duodeviginti vota fecerunt.* Die andere Inschrift ähnlichen Inhaltes bei Orel. 1085. ist auf dem Rande der oben citirten Ausgabe von Rupertus von dem Herausgeber beigegeben, der sie von D. Surius ex antiquo quodam libro erhalten zu haben erklärt. Siehe *Deyks* Deutz eine Römerveste, Castrum Divitensium in Rhein. Jahrbb. 1850. XV. S. 23ff.

N. 1827. Wie wichtig diese unscheinbaren Reste mit Namen und Zeichen der Legionen und Cohorten für deren Geschichte sowie für die Geschichte der Fundorte sind, zeigt an Beispielen Schöpflin in den Mem. de l'Acad. d. inscript. Tom. XV. p. 157. Amsterd. Ausg. 8. (Ueber Ziegel der Legio VIII. Augusta.) Im Einzelnen füge man dieser Nummer noch hinzu: L. P. M. *legio prima* (nicht *pia*) *Minervia* zu Bonn gefunden. Rhein. Jahrbb. XVI. 1851. S. 122. — *Iannsen* Een romeinsche Tegel (Römische Ziegel mit Cursivschrift).

Bei den Feldzeichen und Fahnen der Römer war mit den Bildern in vielen Fällen Schrift verbunden. Wie schon zur Zeit der Republik die Namen der Feldherrn, so waren in der Kaiserzeit die Namen der Kaiser auf den Vexillis mit Gold oder mit purpurfarbigem Zeuge angebracht.[6]) Auf den Feldzeichen der Cohorten und Centurien waren die Nummern und Namen derselben zu lesen.[7]) Als Beispiel dazu ist dem §. 2. des Delectus p. 417. beizufügen das zu Pfullendorf im Grossherzogthum Baden gefundene und in dem Besitze des Alterthumsvereines zu Baden-Baden befindliche Feldzeichen von Bronze, bestehend aus einem Drachen, welcher ein Täfelchen hält mit der Schrift: CONATVS KE. V. K. (vielleicht: Conatus Centurio quintae cohortis oder centuriae).[8]) Aber auch auf den Waffenstücken der römischen Soldaten kamen Aufschriften vor. Auf der innern Seite der Schilde der Soldaten waren deren eigene Namen angebracht, was unter Domitian eingeführt wurde;[9]) ebenso auch auf den Helmen, wovon wenigstens Del. 1831. ein Beispiel gibt. In der früheren republikanischen Zeit war es Sitte, die Namen des Feldherrn auf die Schilde, sowie auch auf den Schaft der Wurfspiesse einzuschreiben.[10]) Die Centurionen trugen an ihren Helmen Abzeichen und Schrift, um sie kenntlich zu machen.[11]) Ausser diesen gewöhnlichen und so zu sagen ordonanzmässigen Aufschriften auf den Waffenstücken des römischen Heeres kamen, wie sich von selbst versteht, mancherlei andere vor je nach dem Willen des Gebers, bei Waffenstücken, welche als Ehrengeschenke oder zum Andenken gegeben wurden, oder nach dem Belieben des Besitzers. Von jener erstern Kategorie hat man ein Beispiel an dem so höchst interessanten, zu Mainz gefundenen Schwerte des Tiberius. Auf der Hauptvorstellung der silbernen Scheide desselben hat die Hauptfigur des sitzenden Imperators (Augustus oder Tiberius) auf dem von ihr gehaltenen Schilde die Worte: *Felicitas Tiberi*, und eine herbeischwebende Victoria auf ihrem Schilde: *Vic. Aug.* (Victoria Augusti).[12]) Auch ist hier das angebliche Schwert Hadrians mit einer Inschrift zu erwähnen.[13])

1) Delect. 1379. 1380. 1383. Vergl. über die Meilensteine oben §. 65. Zu der Anm. 1. daselbst gegebenen Literatur füge man noch hinzu: Arneth's Beschreibung u. s. w. (Verz. A.); von Hefner Salzburg's Denkmäler n. XIX. bis XXVI. Boissieu Inscr. p. 363—372. Besonders ergiebig war die Auffindung

römischer Meilensteine in Algerien, so dass der Oberst Carbuccia die römischen Strassen und Stationen nach den noch grossentheils übrigen Meilenzeigern bestimmen konnte. Revue archeolog. 1851. p. 79.

2) Renier Rapports p. 5. Die Worte *ac* bis *imperii* und *Leg. III.* sind mit etwas kleinern Buchstaben auf einer etwas vertieften Fläche eingehauen, so dass eine frühere Schrift ausgemeisselt worden war.

3) Renier Rapports p. 20. Das Wort *annularium* in dieser Bedeutung wird durch diese Inschrift neu gewonnen und ist zu den oben §. 29. S. 78. Classe II. angeführten Wörtern hinzuzufügen.

4) Tacit. Annal. II., 22. und andere Stellen bei Brisson. De formul. IV., 36. und 37.

5) Cod. Theodos. VII. Tit. 8. *De metatis* §. 4.

6) Sueton. Vespas. c. 6. Nomen eius (Vespasiani) vexillis omnibus sine mora inscripserunt. Siehe Lips. ad Tacit. Hist. III., 31.

7) Veget. II., 13. Primum signum totius legionis est Aquila, quam aquilifer portat. Dracones etiam per singulas cohortes a Draconariis feruntur ad praelium. Sed antiqui qui sciebant in acie commisso bello celeriter ordines aciesque turbari atque confundi; ne hoc posset accidere cohortes in centurias diviserunt et singulis centuriis singula vexilla constituerunt, ita ut ex qua cohorte vel quota esset centuria in illo vexillo literis esset adscriptum. Ueber die Feldzeichen s. Lebeau Des enseignes in den Mem. de l'academ. des inscript. Tom. XXXV. 4. Lange Histor. mutat. rei milit. p. 23. 46. 89. Andere Nachweisungen noch bei Creuzer. Röm. Antiquit. S. 369. Rein in Pauly Real-Encyclop. unter: *Signa militaria.* Bd. VI., 1. S. 1179.

8) Ein ähnliches Feldzeichen früher in Nassau gefunden. Siehe Annalen für Nassau. Alterth. Bd. III. S. 98 ff.

9) Veget. II., 18. Diversis cohortibus diversa in scutis signa pingebant, ut ipsi nominant δείγματα, sicut etiam nunc moris est fieri. Praeterea in adverso scuto uniuscuiusque militis, litteris nomen erat adscriptum addito ex qua esset cohorte, quave centuria. Dio Cass. LXVII., 10. erwähnt, dass unter Domitian in dem dacischen Kriege der Befehlshaber Iulianus ausser andern zweckmässigen Anordnungen auch befohlen habe, dass die Soldaten und Centurionen jeder seinen Namen auf seinen Schild schreibe, „damit sie, wenn sie etwas Rühmliches oder Tadelnswerthes vollführten, um so leichter kenntlich wären."

10) Dio Cass. XLII., 15. Lips. ad Tacit. Hist. III., 31. In der Schlacht gegen die Teutonen auf den raudischen Ebenen bewiesen die Soldaten des Lutatius Catulus ihren Antheil an dem Siege aus der grossen Menge von Feinden, welche durch ihre Wurfspiesse getödtet waren; letztere waren aber daran kenntlich, dass der Name *Catulus* auf dem Schafte eingeschnitten war. Plutarch. Mar. cap. 27.

11) Veget. II., 13. Centuriones insuper, qui nunc centenarii vocantur, transversis cassidum cristis litteras habebant, ut facilius noscerentur a suis.

12) (Klein und Becker) Abbildungen von Mainzer Alterthümern, mit Erklärungen herausgegeben von dem Verein zur Erforschung der rheinischen Geschichte. II. Schwert des Tiberius. Mainz 1850. 4. und: Nachtrag zu II. Schwert des Tiberius.

13) Siehe darüber Letronne in Revue archeolog. III., 1846. p. 432.

§. 105.

Von den Urkunden (Tabulae) der Militärinschriften (Delect. 1835 ff.) sind die *Tabulae triumphales* schon oben §. 92. 6. besprochen worden. Die auf epigraphischen Denkmalen erhaltenen, bei Kellermann Vigil. Latercul. p. 44 sqq. zusammengestellten Dienstlisten (Album, Laterculum) römischer Truppentheile haben wir zwar nicht in ihrer ursprünglichen Ausfertigung, sondern sie sind zu andern Zwecken, wie bei Dedicationsinschriften, auf Stein und Metall

geschrieben worden. Jedoch auch schon die ursprüngliche Ausfertigung in der Form, worauf die Bezeichnung *Album* hindeutet, oder auf Wachstafeln, gehört immerhin in das Gebiet der Epigraphik. Solche Dienstlisten hiessen später *Matriculae,* und die Recruten wurden sogleich bei dem Eintritt, vor der Eidesleistung, in dieselben eingetragen, wobei bemerkt wird, dass sie zugleich bei ihrem Eintritt in das Heer Zeichen oder Namen durch eine Art von Tatowirung an ihrem Leibe anbrachten.[1]) In der *Notitia Dignitatum* werden für Civil- und Militär-Stellen zweierlei Dienst- und Ranglisten unterschieden, das *Laterculum maius* für die höchsten Stellen, und *Laterculum minus* für die nach diesen folgenden Stellen. Auch gehört hierher die Erwähnung der hölzernen Täfelchen, worauf die Parole des Tages oder kurze Tagsbefehle geschrieben waren *(Tesserae),* welche der *Tesserarius* herumzutragen hatte.[2])

Die bei weitem wichtigsten unter den noch erhaltenen epigraphischen Urkunden aus dem Kreise der Militär-Inschriften sind die s. g. *Tabulae honestae missionis (Militärdiplome).*[3])

Man hat den herkömmlichen Namen *(Tabul. hon. miss.)* als nicht richtig angefochten, weil diese epigraphischen Denkmäler nicht die wirklichen Urkunden der Verabschiedung seien; inzwischen stehen sie doch zu derselben in naher Beziehung, und insofern lässt sich diese Benennung, wofür mnn in neuester Zeit auch die ganz allgemeine Bezeichnung „Militärdiplome“ zuweilen gebraucht, immerhin rechtfertigen. In der äussern Erscheinung stellen sich diese epigraphischen Urkunden dar als zwei auf einander gelegte gleich grosse viereckige oblonge Bronzetäfelchen, an dem Rande an den beiden Ecken, zuweilen auch nur an einer Ecke, überdiess auch in der Mitte mit je zwei runden Löchern durchbohrt, um die Täfelchen durch einen durchgezogenen und versiegelten Drath oder eine ähnliche andere Schnur zu schliessen. Die beiden Täfelchen sind auf den beiden äussern Seiten und auf den beiden aufeinander liegenden innern Seiten beschrieben, und zwar auf der vordern äussern Seite, so dass die Zeilen nach der Länge der Tafel untereinander stehen, auf der Rückseite aber der Breite nach; auf den beiden innern Seiten der Breite nach. Die äussere Vorderseite und Rückseite ist in der Regel mit sorgfältigern und bessern Zügen geschrieben als die beiden innern Seiten, welche, namentlich von der Zeit Traians an abwärts als viel unregelmässiger, flüchtiger, in einzelnen Fällen ganz undeutlich geschrieben sich darstellen.[4]) Was den Inhalt betrifft, so sind diese *Tabulae hon. miss.* legale Abschriften der kaiserlichen Edicte, wodurch den zu gleicher Zeit verabschiedeten ausgedienten Soldaten mit dem Abschied zugleich die römische Civität und das Connubium mit Frauen peregrinen Standes, sowie Legitimation der Nachkommen aus solchen schon vorher eingegangenen ehelichen Verbindungen ertheilt wurde. Diese Abschrift ist so eingerichtet, dass sie mit Weglassung aller übrigen in dem Edicte genannten Namen der verabschiedeten Soldaten nur den Namen des

einen Individuums aus dieser Zahl enthält, für welchen die Abschrift gefertigt ist, und dem sie auf diese Weise zur Legitimation seiner neu erworbenen Rechte und Ansprüche dient. Dem Inhalt und Zusammenhange nach bilden die zwei äussern Seiten für sich einen zusammengehörigen, fortlaufenden Text, und ebenso die beiden innern Seiten für sich. Die eine der beiden äussern Seiten enthält die Abschrift des kaiserlichen Decretes, gewöhnlich und im Wesentlichen in dieser Formel (vergl. Delect. 1841. 1842.): *Imperator aliquis* (vollständiger Titel) *militibus aliquibus* (Angabe der Truppencorps und der Dienstzeit), *quorum nomina subscripta sunt ..... civitatem dedit et connubium;* darauf Datum des Tages und Jahres; der Name nur desjenigen Soldaten, für welchen diese Abschrift gemacht ist, im Dativ, mit Beifügung des Truppentheiles, bei dem er stand; zum Schlusse die Beglaubigung der Abschrift mit den Worten: *Descriptum et recognitum ex tabula aerea, quae fixa est in ...* (Angabe des Ortes). Ausser dieser fast allgemeinen Formel aller Tabulae findet sich aber auf fünf derselben für Soldaten prätorischer Cohorten folgende andere Formel:[5]) *Imperator aliquis* (wie oben); dann: *Nomina militum, qui militaverunt in* (Angabe des Truppencorps), darauf: *ius tribui. connubii* u. s. w. Datum, Name des betreffenden Soldaten im Dativ, Schlussformel: *Descriptum* u. s. w. Diese zweite Formel, anscheinend ohne grammatischen Zusammenhang *(nomina .... ius tribuimus)* ist so aufzufassen, dass in dem Original an der mit Nomina militum bezeichneten Stelle die Namen aller mit dem ius connubii ausgestatteten Soldaten im Dativ standen, also am Anfange, und nicht, wie in dem ersten Formular der Fall ist (*quorum nomina subscripta sunt*), am Ende. Wir fügen den im Delectus a. a. O. gegebenen Beispielen des ersten Formulars hier ein Beispiel des zweiten Formulars bei (aus Boissieu Inscr. p. 345):

Imp. Caes. M. Antonius Gordianus Pius Felix Aug. Pontif. Max. Tr. Pot. VI. Cos. II. P. P. Proc.

Nomina militum qui militaverunt in Cohortibus praetoriis Gordianis decem I. II. III. IIII. V. VI. VII. VIII. VIIII. X. Piis Vindicibus qui pie et fortiter militia functi sunt ius tribui. conubii dumtaxat cum singulis et primis uxoribus, ut etiamsi peregrini iuris feminas in matrimonio suo iunxerint proinde liberos tollant ac si ex duobus civibus romanis natos.

A. D. VII. Id. Ian. L. Annio Arriano et C. Cervonio Papo Cos.

Coh. II. pr. Gordiana P. V. C. Iulio C. F. Decorato Tiano Silicino.

Descriptum et recognit. ex tabula aerea, que fixa est Romae in muro pos. templ. divi Aug. ad Minervam.

Auf der andern äusseren Seite der zusammengelegten Tafeln stehen die Namen der Zeugen, der Regel nach sieben und im Genitiv. Diese Zeugen sollen die Uebereinstimmung der auf dem Diplome gegebenen Abschrift und des Auszuges mit dem Original des kaiserlichen Edictes beglaubigen.

Die bisher mitgetheilte allgemeine Angabe über das Formular der Urkunde auf den beiden äussern Seiten der Tafeln ist nun noch durch einige erläuternde Bemerkungen näher zu bestimmen.[6]) Für

die regelmässige, nach vollständig abgelaufener Dienstzeit eintretende Verabschiedung (*honesta missio;* seit Augustus bei den prätorischen Cohorten nach sechzehn Dienstjahren, bei der Legion nach zwanzig, bei den Hilfsvölkern und der Flotte nach fünf und zwanzig) war kein besonderes kaiserliches Decret nöthig, da sie von selbst erfolgte alljährlich an einem bestimmten Tag; sondern nur dann war es nöthig, wenn der Abschied ausser und vor der regelmässigen Zeit bewilligt wurde. Es findet sich auch nur auf den Diplomen des Kaiser *Galba* die *honesta missio* ausdrücklich verliehen, aber auch hier freilich mit den Privilegien der Civität und des Conubium (*honestam missionem et civitatem dedit cet.*). In den übrigen Diplomen wird der Abschied als schon ertheilt angeführt, wie: *veteranis qui militaverunt ... et sunt dimissi* (I. Diplom. des Vespasian), oder: *iis, qui militaverunt ..... dimissis honesta missione* (Diplom. des Titus. Arneth III.), oder der Abschied wird gar nicht ausdrücklich genannt, sondern aus der angegebenen Zahl der Dienstjahre als sich von selbst verstehend angenommen, wie in den Diplomen der Prätorianer. Demnach macht die ertheilte Civität für solche, welche noch nicht vorher römische Bürger waren, und das Conubium, oder das Conubium mit fremden Frauen für solche, welche die Civität schon vorher hatten (wie auf den Diplomen der Prätorianer), den Gegenstand der Verleihung aus. Aber nicht blos die verabschiedeten und wirklich austretenden Soldaten erhalten diese beiden Privilegien als Belohnung, sondern auch solche, welche nach ihrer pflichtmässigen Dienstzeit noch länger im Dienste bleiben, so dass also in diesen Fällen die *honesta missio* mit der Ertheilung jener Privilegien gar nicht verbunden ist: so in dem Diplome des Kaiser Domitian Delect. 1842. (*equitibus et peditibus qui m i l i t a n t ...... qui quina et vicena stipendia meruerant*). Zu diesen beiden Abtheilungen von Diplomen, derer, die sich allein auf Entlassene beziehen, und derer, welche die Privilegien ohne Entlassung verleihen, kommt noch eine dritte Abtheilung, welche jene beiden erstern in sich vereinigt. In ihnen heisst es: *Iis qui militant ...... item dimissis honesta missionem* cet. (Arneth. V.) In diesem Formulare sind, nach Henzen's Ansicht wenigstens, unter denjenigen *qui militant* solche Soldaten zu verstehen, welche die Civität und das Conubium erhalten, dabei aber noch fortdienen; unter den nach dem Worte *item* Genannten solche, welche mit diesen Privilegien entlassen werden. Eine andere Bemerkung ist zu machen über den in den Diplomen selbst am Ende angegebenen Aufbewahrungsort der Originale, wovon die Tabulae missionis honestae Abschriften und Auszüge enthalten. Alle noch übrigen Urkunden dieser Art bis auf Domitian (86 n. Chr.) nennen ihre Originalien als befestigt an verschiedenen Localitäten auf dem *Capitol.* Dagegen alle spätern noch unter Domitian i. J. 93 n. Chr. nennen ohne Ausnahme als den Ort, wo ihre Originalien aufbewahrt waren: *in muro post templum divi Aug. ad Minervam.*[7]) Von der oben bemerkten gewöhnlichen Art der Unterschriften der

Zeugen auf der andern äussern Seite kommen folgende Abweichungen vor: statt im Genitiv, stehen einige der Namen im Nominativ auf dem Diplome des Galba, Orel. 737., und statt der gewöhnlichen sieben Zeugen sind auf dem Diplome des Nero 64 n. Chr. die Namen von neun Zeugen geschrieben. Die Zahl von sieben Zeugen war das gesetzliche Minimum bei allen Urkunden, welche eine Beglaubigung durch Zeugen verlangten; eine jede höhere Zahl war natürlich zulässig (vergl. oben §. 95.). Wenn man die Personen der Zeugen vergleicht, so findet man, dass dieselben auf den ältern Diplomen bis in die Zeit Domitians, und zwar bis zu der oben bemerkten Zeit, wo die Bronzetafeln der Originalien als *in muro post Templum Augusti* angeheftet erwähnt werden, öfters Landsleute der betreffenden Soldaten, und bei jedem Diplome andere Individuen sind. Von dem angegebenen Zeitpunkte an findet sich aber auf den folgenden Diplomen bei den Namen der Zeugen keine Heimath mehr angegeben, so dass man annehmen muss, sie seien alle aus Rom gewesen; und ferner kommen die Namen derselben Personen auf verschiedenen Diplomen wiederholt vor. (Vergl. in dem Katalog der Zeugen bei Arneth: *Belli Urbani, Senti Chrysogoni, Pulli Zosimi* u. a.) Borghesi erklärt diesen Umstand durch die Vermuthung, dass in dieser Zeit eine eigene Zunft Metallarbeiter (*collegium aerariorum*), gewerbsmässig das Ausfertigen solcher Bronzetafeln mit Eingravirung der Schrift besorgte und dazu die Zeugen aus ihren Collegen und Bekannten nahm. Borghesi nimmt ferner an, dass die Abschriften auf den beiden innern Seiten der Bronzeplatten unmittelbar von den Originalien genommen wurden, und dass sie nicht, wie Marini glaubte, Copien von Copien seien. Daher würde sich denn auch die aus Eile schlecht geformte Schrift auf den innern Seiten der Diplome erklären, welche nach Borghesi's Vermuthung in Gegenwart der Zeugen geschrieben, collationirt und verschlossen wurde, während nachher der Graveur die Schrift der äussern Seite für sich mit Musse fertigte.[8])

Die innern beiden Seiten enthalten die auf der einen der beiden äussern Seiten geschriebene Urkunde (also ohne die Namen der Zeugen) unverändert wiederholt (Delect. 1842.), und dienten, durch die Schnüre oder Drähte nebst Siegeln verschlossen, als Controle gegen Veränderungen und Verfälschungen der Schrift auf der äussern Seite. Zuweilen kommen auf der Fassung der innern Seite auch kleine Auslassungen und Abänderungen vor, wie auf dem Diplome Traians Nr. V. bei Arneth die Schlussformel *Descriptum et recognitum* cet., des Hadrian Nr. VII. Ebend. weggelassen ist. Auf zwei Diplomen stimmt der Inhalt der innern Seiten mit den äussern nicht überein. Das eine ist das Diplom des Kaisers *Traianus Decius*, von welchem sich nur eine Platte erhalten hat. Hier zeigt die innere Seite zwar auch den Namen desselben Kaisers, aber nach der Bezeichnung des Consulates aus dem nächstfolgenden Jahre. Borghesi erklärt diesen Umstand durch die Annahme, dass derselbe Gra-

veur die Bestellungen von zwei Diplomen gleichzeitig ausführte und durch ein Versehen die geschlossenen Diplome mit einander verwechselte und die Schrift auf der Aussenseite verkehrt anbrachte.[9]) Das andere der genannten Diplome ist das zu München befindliche Diplom des Kaiser *Philippus,* wovon gleichfalls nur eine Platte übrig ist. Die eine Seite derselben bietet den vollständigen Inhalt der Philippischen Missionsurkunde, die andere Seite dagegen das Fragment einer Inschrift, welche acht Namen mit den Anfangsbuchstaben einer zweiten Columne enthält, mit der vorliegenden Missionsurkunde durchaus nichts gemein hat, dem Charakter der Schriftzüge nach einer viel frühern Zeit angehört und offenbar aus einer viel grössern Metallschrift herausgeschnitten ist. Darnach haben wir zwar hier auf der einen Seite Abschrift und Auszug eines kaiserlichen Missions-Edictes, aber äusserlich nicht in der legalen Form dieser Diplome.

Von den tausenden solcher Bronzediptychen der *Tabulae honestae missionis* kennen wir bis jetzt als theils vollständig, theils in mehr oder minder beschädigten Bruchstücken noch übrig, im Ganzen *sieben und vierzig*, [10]) von welchen das älteste Stück aus der Zeit des Kaiser Claudius, 52 n. Chr., das späteste mit dem Namen eines Kaisers aus der Regierungszeit der Kaiser Diocletian und Maximian (300—305 n. Chr.) ist. Ausser den allgemeinen Ursachen des Unterganges alter Denkmäler, und den besondern Ursachen, welchen Denkmäler von Metall durch das Einschmelzen ausgesetzt waren, wirkte hier auch wohl der Umstand mit, dass diese *Tabulae honestae missionis,* wenn auch für den ersten Empfänger zur Sicherung seiner Rechte sehr wichtig, doch für seine Nachkommen, deren Rechte durch ihre Geburt schon festgestellt waren, nicht mehr diese Wichtigkeit hatten, und daher von ihnen leicht zu anderen Zwecken verwendet wurden. Wir lassen ein Verzeichniss der vorhandenen folgen, mit den Namen der Kaiser, der Aufbewahrungsorte und der ersten Herausgeber.

1) Claudius. 52 n. Chr. zu Neapel im Museo Borbon. Antichita d'Ercolano. Tom. I. de' bronzi. Napoli 1767. Prefaz. p. XVI.

2) Nero. 60 n. Chr., zu Wien im Besitz eines Privatmannes (Hennoekl). Arneth Militärdiplom. S. 26. Nur eine Tafel übrig.

3) Nero. 64 n. Chr. Histor. Verein für Oberbayern. Oberbayer. Archiv. Bd. IV. Heft 3. München 1843. Nur eine Tafel.

4) Galba. 68 n. Chr., zu Florenz im Mus. Medic. Maffei Istor. dipl. p. 28.

5) Galba. Von gleichem Datum, zu Verona im Museum Dionigi. Maffei Verona illustrata p. 262.

6) Vespasianus. 70 n. Chr., zu Neapel Mus. Borbon. Antichita d'Ercolano. Tom. I. dei bronzi. Prefaz. p. XXIX.

7) Vespasianus. 71 n. Chr., zu Berlin im kön. Museum, früher zu Rom, bei Barberini. Lucii Inscript. Dalmat. p. 6.

8) Vespasianus. 74 n. Chr. Mus. zu Pesth. Cavedoni Notizia di un diploma militare. Arneth Militärdipl. II.

9) Titus. 80 n. Chr. Gefunden zu Kloster-Neuburg bei Wien. Arneth a. a. O. N. III. S. 33.

10) Domitian oder Titus; Fragment; zu Karali, im Besitze des Canonicus Spann. Hänel in Kritische Jahrbb. für Rechtswiss. 1843. S. 792.

11) Domitianus. 85 n. Chr., Mus. zu Pest. Arneth a. a. O. N. IV. S. 39.

12) Domitianus. 86 n. Chr. Vati-

canisches Museum. Giornale de' letterati. T. XIV. Pisa. 1774. p. 291.

13) Domitianus; desselben Jahres. Oeffentl. Bibliothek zu Ennyed in Siebenbürgen. Henzen in Rhein. Jahrbb. für Alterth. 1848. XIII. S. 26.

14) Domitianus. 92 n. Chr. Bei Brez in Ungarn gefunden, jetzt verloren. Gruter. 575, 1. (Nur die äussern Seiten.)

15) Domitianus. 93 n. Chr. Zu Florenz in dem Museum. Lips. Auctar. ad Smetii Inscript. 1588. p. 25. Gori Inscript. etrusc. I. p. 69.

16) Nerva. 96 n. Chr. Nur eine Tafel; in dem Museum zu Karali in Ungarn. Baille in Memorie dell' Academ. di Torino. T. XXXV. Cl. II. p. 201.

17) Traianus. 104 n. Chr. In dem brittischen Museum zu London. Lysons Reliquiae britannico-romanae. London 1813. Vol. I. p. 2.

18) Traianus. 106 n. Chr. Fragment ebendaselbst. Lysons a. a. O.

19) Traianus. Aus demselben Jahr. Museum zu Pesth. Arneth a. a. O. Nr. V. S. 43.

20) Traianus. 110 n. Chr. Museum des Fürsten Batthyani in Ungarn. Arneth a. a. O. Nr. VI. S. 49.

21) Traianus. Von unbekanntem Datum und zweifelhafter Echtheit. Aus Ligori Dell' antichita Lib. XVII. Vol. XV. Fol. 20. Vernazza in Memor. dell' Acad. di Torino. Tom. XXIII. p. 138.

22) Traianus oder Hadrian; Fragment einer Tafel. Gefunden bei Bath, im Besitz eines Privatmannes (Cranch). Archaeologia. London 1817. Vol. XVIII. p. 438.

23) Hadrianus. 124 n. Chr. Fragment einer Tafel. Bulletin. archeolog. 1848. p. 29. Henzen in Rhein. Jahrbb. der Alterth. XIII. 1848. S. 63.

24) Hadrianus. 127 n. Chr. Bruchstücke der beiden Tafeln; in dem Museum zu Karali. Baille in Memorie dell' Academ. di Torino. Vol. XXXIX. p. 1.

25) Hadrianus. 129 n. Chr. Zu Venedig. Grimani. Smet. Inscr. Fol. 93. vers. Grut. 573, 2.

26) Hadrian. Aus demselben Jahr. Fürst Ghika zu Bucharest. Arneth a. a. O. Nr. VII. S. 54.

27) Hadrian. Aus demselben Jahr. Nur eine Tafel; Venedig. Grimani. Marini A. A. p. 463. N. X.

28) Hadrianus. 133 n. Chr. Fragment einer Tafel; zu Tooth in Ungarn. Weszprémi Succincta medicorum Hungariae biographia. Viennae 1781. p. 437.

29) Hadrianus. 134 n. Chr. In dem Museum zu Turin. Vernazza in Memorie dell' Acad. d. Torino. 1818. Tom. XXIII. p. 83.

30) Antoninus Pius. 145 n. Chr. Fragment. Münz- und Antikenkabinet zu Wien. Arneth a. a. O. N. VIII. S. 59.

31) Antoninus Pius. 154 n. Chr. Ibid. Eckhel Sylloge I. numorum. Viennae. 1786. p. 146. Arneth N. X. S. 64.

32) Antoninus Pius. Von unbekanntem Datum. Fragment; ebendaselbst. Gazzera in Memorie dell' Acad. di Torino. 1831. T. XXXV. p. 217. Arneth a. a. O. IX. S. 61.

33) Antoninus Pius. Datum unbekannt. Fragment einer Tafel; zu Pesth im Privatbesitz (Iescenicze). Arneth XI. S. 67.

34) Antoninus Pius. Fragment; zu Pesth bei demselben Besitzer. Arneth XII. S. 69.

35) Marcus Aurelius und Lucius Verus. 161 n. Chr. Fragment einer Tafel, zu Rom im Besitz von Erzbischoff Camill Rossi. Giornale Arcadico. 1827. Luglio. p. 75.

36) Marcus Aurelius; sehr fragmentirt. Marini A. A. p. 466. XII.

37) Marcus Aurelius. 167 n. Chr. Aus Ungarn; die Tafeln nicht mehr vorhanden. Weszprémi a. a. O. p. 442.

38) Septimius Severus. 208 n. Chr. Fragment einer Tafel; zu Mantua im Besitz des Marchese Cavriani. Giornale Arcadico 1823. Febraio. p. 280.

39) Alexander Severus. 230 n. Chr. Eine Tafel; zu Neapel im Mus. Borbon. Avellin. Opuscol. Vol. III. p. 173.

40) Gordianus. 243 n. Chr. Sonst zu Lyon, jetzt verloren. Baudi a Vesme in Memor. dell' Acad. di Torino. 1851. Tom. XL. p. 21. Boissieu Inscr. de Lyon. p. 345.

41) Philippus. 247 n. Chr. Eine Tafel; zu Neapel im Privatbesitz (Picchiati). Bellori Fragmenta vestigii veteris Romae. Rom. 1673.

42) Philippus. 248 n. Chr. Eine Tafel; zu München im königl. Antiquarium. Maffei Galliae Antiquitates selectae. Paris 1733. p. 1. Thiersch im Jahresberichte der Akad. zu München. 1829. Föringer in den Gel. Anz. der bayer. Akadem. 1844. N. 35. S. 281. Hefner Denkschriften der Akadem. zu München. Philos. philolog. Classe V. 2.

43) Traianus Decius. 249 n. Chr. Eine Tafel; Fragment. Zu Rimini im Privatbesitz (Bianchi) Borghesi in Dissertazioni della Pontefic. Accademia di archeologia. Rom. 1842. T. X. p. 131.

44) Diocletianus, Maximianus, Constantius und Galerius. 302 n. Chr. Fragment einer Tafel; im Besitz von Raimund Guarini; in dessen Novelli Monumenti Eclanesi p. 16.

45) Von ungewissem Alter; die Rückseite von N. 42.

46) Von ungewissem Alter; Fragment; zu Nimwegen; Smet. Antiquitates Neomagens. Novimagi Batav. 1668.

47) Von ungewissem Alter; Fragment einer Tafel; Thiersch Jahresbericht der Akad. 1829. S. 28. Hefner Denkschriften der philosoph. philolog. Classe der bayer. Akademie V., 2.

1) Veget. II., 5. Victuris in cute punctis milites scripti et matriculis inserti iurare solent. Ibid. I., 26. Producendi tirones sunt semper ad campum et secundum matriculae ordinem in aciem dirigendi.

2) Polyb. VI., 34. τοῦτο (sc. τὸ σύνθημα) δ'ἐστὶ πλατεῖον ἐπιγεγραμμένον. Veget. II., 7. III., 5. Serv. ad Virgil. Aeneid. VII., 637.

3) Diese Classe von Inschriften ist mit einer gewissen Vorliebe behandelt worden, so dass die Literatur darüber verhältnissmässig sehr zahlreich ist. Vgl. Bähr in Pauly Real-Encyclop. unter: *Missio* Bd. V. S. 86; Rein ebendas. unter: *Tabulae honestae missionis*. Bd. VI. 2. S. 1560. Die Hauptschriften sind, nachdem Maffei Ist. diplom. p. 30. Morcell. Stil. I. p. 308 sqq. von diesen Denkmälern gehandelt hatten: Marini A. A. II. p. 432—489; Platzmann (Haubold) Iuris romani cet. specimen; Cardinali Diplomi imperiali; Borghesi Diploma dell' Imperat. Traiano Decio in Atti dell' Accadem. archeolog. Tom. X. p. 131—219. Arneth Zwölf Militärdiplome (mit vorzüglich ausgeführten Facsimile), nebst den Anzeigen dieses Werkes in Wiener Jahrbücher 1843. CIII. S. 68. und von Föringer in den Gel. Anzeig. d. bayer. Akad. 1844. S. 265 ff. Henzen Zwei Militärdiplome in Rhein. Jahrbb. 1848. XIII. S. 1—104. Ueber den Namen *Tabulae missionis honestae* s. Föringer a. a. O. S. 267.

4) Dass dieser Unterschied der Schrift von der Zeit Traians an beginnt, bemerkt Borghesi Diploma a. a. O. p. 200. Das auffallendste Beispiel einer fast unleserlichen Schrift der beiden innern Seiten, so dass manche sie für celtisch hielten, gibt die Lyoner Tabula mission. unter Gordian vom J. 243 n. Chr., wovon nun eine genaue Nachbildung bei Baudi a Vesme Diploma Gordiani in Memorie della Accadem. di Torino. Ser. II. Tom. XI. (Sc.enz. moral.) p. 23. und bei Boissieu Inscr. p. 346. 348. gegeben ist.

5) Die vier Diplome mit diesem zweiten Formular sind die Diplome der Kaiser Marcus Aurelius und Lucius Verus v. J. 161; Septimius Severus und Caracalla v. J. 208; Gordianus III. v. J. 243; Philippus v. J. 249; Fragment eines Diplomes des Kaisers Maximianus. Den Unterschied dieser zwei Formulare setzt auseinander Föringer a. a. O. S. 288.

6) Das Folgende nach Borghesi Diplom. dell' Imp. Traian. Dec. a. a. O. p. 217. und Henzen Zwei Diplome a. a. O. S. 98 ff.

7) Borghesi Diploma a. a. O. p. 205. Mommsen im Bulletin. archeolog. 1845. p. 119—127.

8) Borghesi a. a. O. p. 204—210. *Sodales aerari ante pulvinar* kommen auf einer Inschrift vor Orel. 4061, welche vielleicht nicht weit von dem Templum Augusti ihren Sitz hatten. Die Wiederholung derselben Namen von Zeugen fiel auch Föringer auf, welcher a. a. O. S. 293. Anm. 14. die Vermuthung ausspricht, dass jenes Geschäft des Siegelns und Beglaubigens vorzugsweise (später wahrscheinlich ausschliesslich und in Folge gesetzlicher Anordnung) von amtlich hiezu angewiesenen Individuen, nämlich von Tabulariis und Tabellionen besorgt worden sei; eine Ansicht, welche vielleicht vor der in dem Texte angeführten noch den Vorzug verdient.

9) Borghesi a. a. O. p. 210.

10) Platzmann zählte (1818) in seiner Schrift 16 Tabulae hon. miss. als vorhanden auf; bis zu Cardinali (1834) hatte sich die Zahl bis auf 30 vermehrt, bis zu dem Erscheinen der Arneth'schen Monographie zählte man 35; Arneth fügte sieben neue hinzu; seit dieser Zeit gewann man fünf weitere. Diese 47

Urkunden sind in den verschiedenen oben Anm. 3. angeführten Werken behandelt; dazu füge man noch aus unserem Verzeichnisse A. *Baille, Gazzera, Vernazza.* Verzeichnisse der vorhandenen *Tabulae hon. miss.* mit literarischen Nachweisungen geben Massmann Libell. aurar. p. 22. Arneth Zwölf Militärdiplome S. 5. Föringer Gel. Anzeigen 1844. N. 36. S. 292; das neueste und vollständigste: Baudi a Vesme Diploma militare Gordiani, in Memor. dell' Academ. di Torino Tom. XL. l. l. p. 36—45., welchem unser Verzeichniss entnommen ist.

VII. Capitel: Inscriptiones privatae.

(Delect. 1843—1921.)

§. 106.

Unter den Privatinschriften (*Inscriptiones privatae*) verstehen wir hier alle diejenigen Inschriften, welche von Privatpersonen ausgegangen sind und deren Inhalt sich auf Verhältnisse des Privatlebens bezieht. Sie begreifen Aufschriften an Gebäuden und an einzelnen beweglichen Gegenständen der Industrie und der Kunst.[1]) Die Privatinschriften an Gebäuden ausser den oben §. 96 schon berührten epigraphischen Kundgebungen der Wünsche und Empfehlungen bei Municipalwahlen, sowie ausser den Segenssprüchen und Beschwörungen gegen Feuersgefahr,[2]) welche nach unserer Eintheilung der gesammten Inschriften zu den Inscriptiones sacrae gezählt werden können (vergl. §. 54. am Ende S. 164), lassen sich auf zwei Gruppen zurückführen, je nachdem sie von dem Eigenthümer und Besitzer des Gebäudes oder von andern Personen herrühren.[3]) Jede dieser beiden Gruppen begreift wieder nach der Verschiedenheit des Inhaltes und des Zweckes der Aufschriften verschiedene Unterabtheilungen. Die Aufschriften sind theils eingehauen oder eingeritzt, theils mit dem Pinsel oder trockenen Farbstoffen geschrieben, theils in Mosaik.

1) *Erste Gruppe.* Hierher gehören: Namen der Häuser nach den Besitzern. Delect. 1843. 1844. *Domus Lucretii* zu Pompeji. Raoul-Rochette im Iourn. des Sav. 1852. p. 68. Wirths- und andere Gewerbe-Schilder. Delect. 1845—1849. Was die Namen der Wirthshäuser betrifft, so hängen diese mit den Schildern und Bildern, hergenommen von Gegenständen der Natur und Kunst, zusammen, welche die römischen Wirthshäuser gleich den unserigen hatten. Aber andererseits hat man bei einer solchen Benennung von Häusern nicht ausschliesslich nur an Wirthshäuser zu denken, indem, wie im Mittelalter und zum Theil noch heutigen Tages, auch die andern Häuser in den Städten statt der abstracten Zahlen und Buchstaben, wie jetzt geschieht, allgemein mit Bildern und entsprechenden Namen versehen waren.[4]) Zu den Gewerbsaufschriften an Localitäten kann man auch die Aufschriften an den einzelnen Cellae in den Häusern der Prostitution rechnen.[5]) Ferner gehören zu die-

ser ersten Gruppe, aussen an den Häusern: Bekanntmachungen von Vermiethungen[6] (Delect. 1850. 1851.); Verbote und Bitten, Nichts auf die Wände des Gebäudes zu schreiben (Delect. 1859. 1860.); endlich Aufschriften aus einzelnen Worten oder Sentenzen bestehend in musivischer Arbeit über den Eingängen und im Innern der Häuser auf Fussboden, wie: *Ave.* Mommsen Inscr. N. 6302. 1. *Salve.* Ibid. 2. *Cave canem.* Ib. 3.

2) Die *zweite Gruppe* von Privatinschriften an Gebäuden bilden: Namensaufzeichnungen, zur einfachen Kundgebung und Erinnerung, dass die genannten Personen an dieser Stelle gewesen waren (Del. 1852.), eine Sitte und Unsitte so allgemein in alter und neuer Zeit, dass man fast einen eigenen epigraphischen Trieb in der menschlichen Natur annehmen möchte; oder Namensaufzeichnungen in Verbindung mit Aeusserungen von Gedanken und Empfindungen, welche sich auf diese Stelle oder auf ein hier vorhandenes Denkmal beziehen, namentlich wenn letzteres in den Kreis des Cultus gehört, Huldigungen der Ehrerbietung oder Andacht, s. g. προςκυνήματα, wie die zahlreichen Aufschriften an der Memnonssäule (Delect. 1853 bis 1858.); ferner Einfälle und Aeusserungen der verschiedensten Art, namentlich erotische (Del. 1861.) und satyrische[7]) oder pasquillenartige (Del. 1862. 1863.). Zu diesem Abschnitte des Delectus fügen wir folgende Nachträge:

N. 1846. Hefner Röm. Denkmäler Salzburgs. CIII. Denkschriften der kaiserl. Akad. I. Anhang S. 55. hält bei dieser Mosaikinschrift auf einem Fussboden gleichfalls wie Abeken im Bullet. archeol. a. a. O. die Ergänzung durch *Felicitas* für zulässig.

N. 1849. *Septimanius* ist der Name des Wirthes. Die Inschrift wird genauer erläutert von Boissieu Inscr. de Lyon p. 418. XX. mit Berufung auf eine eigene Abhandlung darüber von Greppo in Rev. du Lyonnais T. X. p. 281.

N. 1850. Auf einem Basrelief mit dem Tempel der Roma und Fortuna. Fragment einer Inschrift, welches so ergänzt wird: iN HaC AEDe SaBINI MATerni luDI (Borghesi, funDI Bergk) LOCaNTVr. Gerhard Archäol. Zeitg. 1847. N. 4. S. 49. und Beilage Nr. 3. S. 35.* 3.

N. 1863. Gel. Anzeig. der bayer. Akad. 1851. S. 653. — Vielleicht satyrischen Inhaltes ist auch die folgende nebst der Zeichnung eines Labyrinthes eingeritzte Inschrift: *Labyrinthi Hic habitat Minotaur.* Bulletin. archeolog. 1847. p. 137. und: *Non est ex albo Iudex patre Aegyptio* bei Mazois Ruines de Pompei. T. III. p. 41.

Die Privatinschriften auf beweglichen Gegenständen der Industrie und Kunst lassen sich eintheilen entweder nach den verschiedenen Classen der mit solchen Aufschriften vorkommenden Gegenstände selbst, oder nach dem Inhalte der Inschriften. In erster Beziehung gewinnt man folgende Rubriken: Ziegeln und Backsteine; Bleiröhren; Gefässe und andere Hausgeräthe aller Art; Siegelringe und andere Siegel; Kunstwerke (plastische und Gemälde). Nach dem Inhalte dieser Aufschriften sind dieselben: 1) Angaben der Verfertiger (Fabrik-, Handwerker-, Künstler-Namen); 2) Aufschriften zur Erklärung des Gegenstandes, auf welchem sie angebracht sind (z. B. Namen der Besitzer, Angabe des Maasses oder Gewichtes, des Inhaltes eines Gefässes); 3) Aeusserungen der Em-

pfindung und Sentenzen. Wir werden in der folgenden Aufzählung beide Eintheilungen mit einander verbunden berücksichtigen.

Unter den Gegenständen mit den Namen der Verfertiger kommen zuerst in Betracht die Ziegel- und Töpferwaaren. Obgleich dafür zweierlei Geschäfte bestanden und zweierlei Bezeichnungen vorkommen (*Tegularius*, der Ziegler, und: *Figulus*, der Töpfer), so werden doch beiderlei Fabrikate, Ziegeln (*tegulae* und *imbrices*) und Backsteine (*lateres*) sowohl als irdene Gefässe (*vasa fictilia*) aller Art unter dem Namen *Opus doliare*[8]) zusammengefasst, und *Figulina* gemeinschaftlich als Fabrik und Werkstätte für beide Arten genannt. Die zuerst genannten Fabrikate (Ziegel und Backsteine) sind deswegen von bedeutendem epigraphischen Interesse, weil viele derselben die Consuln des Jahres der Fabrikation nennen. Die Schrift, öfters mit einem Bilde (Hahn, Hund, Pferd, Stern u. a.) als Fabrikzeichen versehen, ist durch Formen eingedrückt, seien dieselben zusammenhängende Formen der gesammten Inschrift, oder einzelne bewegliche Lettern;[9]) auf andern Stücken ist die Schrift hervorstehend; die Zeilen horizontal oder kreisförmig geordnet. Die Aufschriften sind von folgendem Inhalte:[10]) der Name des Fabrikeigenthümers oder Verfertigers abgekürzt oder ausgeschrieben im Genitiv: *L. Amadertoni; Abdae Liviae;* oder im Nominativ: *A. Aulius; Balbus; Clarianus; Q. Laronius Cos. Imp. iter.* Mommsen 6306. 6394.; der Name der Fabrik: *Clariana; Figulina Feltrina;* der Name der Fabrik mit Bezeichnung der Grösse der Ziegel: *Fundus Crispiniani; bipeda.* (i. q. *bipedalis*) Del. 1871.; der Name der Consuln ohne Name des Verfertigers (Del. 1864—66.). Das ausführlichste Formular ist: *Opus doliare (Op. dol.) ex pr. (praed.* praedio) *alicuius; ex fig.* (figulina) oder *off.* (officina) *alicuius; Consulibus ....* (Delect. 1867 ff.). In diesem letztern Falle ist also der Eigenthümer des gesammten Landgutes (praedia, fundus) genannt, wovon die Ziegelhütte (figlina, officina) unter einem besondern Geschäftsführer einen Theil ausmachte. Der Name des Verfertigers ist in diesem letztern Falle auch anders beigegeben: *L. Numerius Iustus fecit.* Delect. 1870. Auch ist nicht blos der Name des Vorstehers der Fabrik, des Verfertigers, genannt, sondern zuweilen auch ausser dem Namen des Eigenthümers der Praedia, noch der besondere, davon verschiedene Name der Ziegelei (Delect. 1869. 1870.). Unter den Namen der Eigenthümer der Praedia mit Ziegelhütten erscheinen auch nicht wenige Kaiser und Angehörige des kaiserlichen Hauses. Man hat deswegen auch schon für diese Aufschriften auf Opus doliare die Eintheilung beliebt: Figulinae consulares (alle mit Bezeichnung der Consuln); Fig. imperatoriae (worauf kaiserliche Praedia erwähnt werden); Fig. privatae (lediglich mit den Namen der Privateigenthümer und Fabrikanten). Die älteste bis jetzt bekannte Bezeichnung durch die Consuln auf Ziegelwaaren findet sich auf Stücken aus Velleia in dem Museum zu Parma,[11]) und ist vom Jahr d. St. 678. Ausser den bisher angeführten Aufschriften finden sich auch

auf Ziegelstücken Zahlen ohne allen weitern Zusatz, über deren Bedeutung man nicht im Klaren ist. [12]) Nicht minder als auf Ziegeln und Backsteinen war es Gebrauch, auf irdene Gefässe aller Art die Namen der Fabrikanten oder Handwerker zu setzen. Bekanntlich waren irdene Gefässe aller Art bei den Alten in noch häufigerem Gebrauche als bei uns, wo in vielen Fällen Glas und Holz an deren Stelle tritt, und zugleich als Industrie- und Kunstzweig viel weiter ausgebildet. Daher die Menge solcher Reste nicht blos in Italien, sondern in dem ganzen Umfange der Grenzen des römischen Reiches, und das Interesse der Aufschriften auf denselben. [13]) Die Namen der Verfertiger, sowohl Fabrikanten, als einzelne Handwerker und Arbeiter, kommen in folgender Weise vor (Del. 1873—75): der Name allein im Nominativ; im Genitiv; der Nominativ mit F. FE. FECIT; der Genitiv mit M. MAN. *(manu)*, mit O. OFF. EX OFF. *(officina)*. F. FIG. *(figulina)* [14]) Zuweilen (wie auf den Gefässen von Arrezzo) kommen auf einem Gefässe mehrere Namen in gleichem Casus vor, welche dann eine Mehrzahl von gemeinschaftlichen Eigenthümern derselben Fabrik anzeigen; oder ein Name im Nominativ mit einem andern im Genitiv, was Sklaven oder Arbeiter eines Fabrikherrn anzeigt, welche nach dem Stücke arbeiteten: *Archelaus C. Anni; Salviu. C. Anni.* [15]) Die Schrift auf den irdenen Gefässen ist durch Formen eingedrückt, und es sind sichere Spuren vorhanden, dass man dazu auch einzelne Lettern von Metall anwendete. [16]) Zuweilen ist die Schrift erhoben durch eine vertiefte Form eingedrückt; auch eingeritzt und mit dem Pinsel aufgetragen. Ausser der Aufschrift des Fabrikanten und Verfertigers kommen auf irdenen Gefässen aber auch nicht selten Aufschriften der zwei andern Kategorien (erklärende und sententiöse) vor, wovon weiter unten die Rede sein soll.

Ausser den irdnen Waaren kommen von noch übrigen Gegenständen der Industrie mit Aufschriften der Verfertiger vorzüglich die Bleiröhren von Wasserleitungen in Betracht. [17]) Die Schrift ist durch vertiefte Formen eingedrückt, und die Namen kommen in folgender Weise vor: im Nominativ (*Sex. Modius Restitutus.* Fabr. p. 543. *Felix ser.* [servus]. Fabret. ibid.); im Genitiv (*Sext. Iulii Frontini.* Fabr. ibid.), in welchem Falle vielleicht aber auch der Eigenthümer der Wasserleitung zu verstehen ist (wie *Municipi Falisci.* Fabret. l. l.); ferner der Nominativ mit F. FEC. und FAC. *(fecit, faciebat)*. Boissieu Inscr. p. 449; der Name des Eigenthümers des Etablissements mit dem Namen des Geschäftsführers oder Werkmeisters *(Imp. Caes. Hadriani Antonini Aug. Pii sub cur. Porci Potiti Proc. Ann. Sympo F.* Fabret. l. l. *Priscianus Aug. N. fecit.* Fabret. l. l.). Delect. 1893—1896. Endlich ist von Industriegegenständen noch ein zu Herculanum gefundenes Brod anzuführen mit eingedruckter Namensetikette des Verfertigers. Delect. 1905.

Wie schon bei den Aufschriften an einigen Classen von Gegenständen der Industrie, so haben in noch höherm Grade bei Wer-

ken der Kunst im engern Sinne des Wortes die Aufschriften mit den Namen der Künstler ausser dem epigraphischen ein kunsthistorisches Interesse.[18] Von den Namen der Architekten in den Aufschriften an ihren Bauwerken war schon oben §. 64. S. 194. die Rede. Was die Werke der Sculptur und Malerei betrifft, so pflegten nach der schon bei den Griechen bestehenden Sitte ebenso auch römische Künstler ihren Namen beizusetzen, wovon, wenn auch nicht aus dem Kreise der Malerei,[19] doch der Sculptur, Beispiele übrig sind auf Gefässen, Statuen, Gemmen, obgleich die Zahl der auf diesen Denkmälern erhaltenen römischen Künstlernamen nicht gross ist. Die Namen der Künstler stehen entweder im Genitiv (Delect. 1707 *Ingenui* an einer Statue Mercurs), oder im Nominativ mit *fecit* (Delect. 1906. 1909. Grut. 187, 6.), oder *fac.* (faciebat. Maffei Mus. Ver. p. 230, 1.). Nach Visconti's Bemerkung ist der Genitiv vorzugsweise bei den Künstlernamen auf Gemmen üblich; die andere Form mit dem Nominativ auf den übrigen plastischen Werken. Wenn auch die Bemerkung hinsichtlich der Gemmen richtig ist, so lässt sich doch bei der ganz geringen Zahl von noch übrigen Künstlernamen auf den übrigen plastischen Werken keine Regel darüber aufstellen.[20] Gefälschte Namen wurden auch ehemals wie jetzt Kunstwerken beigesetzt.[21]

1) Von solchen Aufschriften handelt Morcell. Stil. T. I. p. 407—432. *Specimen titulorum rerum privarum.* II. p. 211—222. *De titulis rerum privarum.* Orell. Cap. XIX. *Vita communis.* Vol. II. p. 267—273. Viele derselben stellt zusammen mit einer Einleitung Mommsen Inscr. Neap. *Pars decima. Instrumenti domestici Inscriptiones.* p. 350—363.

2) Plin. Hist. N. XXVIII., 4. Parietes incendiorum deprecationibus conscribuntur. Afranius apud Festum p. 16. Ed. Lindemann. Inscribat aliquis ostio: *Arse Verse.*

3) Von den Mauerinschriften zu Pompeji nach den beiden Rubriken: *publica* und *privata* handelt Rossini Dissertat. isagogica, beigegeben den Volumina Herculanens. Tom. VI. p. 62—66. Rhein. Mus. d. Philol. V. S. 457.

4) Ueber die Sitte, die Namen und Sinnbilder der Gewerbe und Beschäftigungen der Bewohner aussen an dem Eingange der Häuser anzubringen, sagt der christliche Dichter Ennodius Carm. Lib. I. epigr. 17. Venator portis apponit missile ferrum; Vestibulum galea comitur armigeri: Discitur in valvis ars, virtus, nomen, origo. Ein Wirth „*Zum Hahn*" wird auf einer Grabschrift genannt Del. 720. In den angeblichen Acta diurna wird erwähnt ein *Caupo ad Ursum galeatum.* Delect. 1733. p. 354. und ein *Caupo Ad tres tabernas.* Ibid. p. 356. Andere Namen von Wirthshäusern sind aus Greppo's Abhandlung zu N. 1849. zusammengestellt von Boissieu a. a. O. Vergl. Otto De tutela viarum. Traiect. ad Rhen. 1731. p. 498. und die Darstellung der altrömischen Wirthshäuser in Becker's Gallus I. S. 227. III. S. 20. Aber solche Namen gehören nicht blos Wirthshäusern an, indem auch andere Häuser der Stadt sie führten. Le Clerc Les Iournaux chez les Romains. p. 300. 306. Von andern Gewerbtreibenden schrieben die Buchhändler die Namen der Schriftsteller, deren Werke bei ihnen zu haben waren, an die Thorpfosten. Martial. Epigr. I., 118, 11. Horat. Sat. I., 4, 71.

5) Plaut. Pseudol. I., 2, 78. Martial. XI., 46. Iuvenal. VI., 123. Petron. c. 7.

6) Plaut. Trinum. v. 146. Me absente atque insciente, inconsultu meo, Aedis venalis hasce inscribit literis. Preller Regionen der Stadt Rom. S. 104.

7) Beispiele satyrischer Aeusserungen gegen Nero, welche man an seine Bildsäulen, aber auch sonst an öffentliche Localitäten hinschrieb, gibt Sueton. Nero. cap. 45. Zu den erotischen hier berührten Inschriften gehört auch das

Einschneiden der Namen der Geliebten in Bäume. Virgil. Bucol. Eclog. X., 53., Liebes- und Lobeserklärungen, welche man an die Thüre der Geliebten schrieb. Plaut. Mercat. Act. II. Sc. 3. v. 74. Impleantur meae fores elogiorum carbonibus. Siehe überhaupt Hugo De orig. scribendi p. 556sqq. Poetische epigraphische Improvisationen der Art werden weiter unten bei den poetischen Inschriften zur Sprache kommen.

8) Aus der Literatur über Opus doliare überhaupt und über Ziegel und Backsteine insbesondere führen wir Folgendes an (über die vasa fictilia siehe unten Not. 16.). Zuerst widmete dieser Classe von Aufschriften grössere Aufmerksamkeit Fabretti Inscript. Cap. VII. *Figlinarum signa.* p. 496—521. Muratori macht in der Zusammenstellung der Inschriften mit Bezeichnung der Consuln (Thesaur. Inscr. Class. V. *Consules.* Tom. I. p. 271.) von ihnen Gebrauch. Morcelli Stil. I. *Inscripta in lateribus tegulisque.* p. 430—432. II. p. 220—222. gibt Beispiele und Erläuterungen. Ganz besonders ist aber hier zu nennen Marini, welcher nicht blos in seinem grossen Werke über die Acta fratr. arval. viele solche Aufschriften mittheilte und erklärte (vergl. Indice generale s. v. *Figuline)*, sondern eine vollständige Sammlung derselben anlegte, welche handschriftlich in der vaticanischen Bibliothek sich befindet. Eine Zusammenstellung von Ziegeln und Backsteinen mit Namen von Consuln aus den Jahren 107—220 n. Chr. gibt Fea Framm. di fasti p. CVII. sqq. Append. p. 16. Borghesi Figuline letterate di Parma, in Annal. arch. 1840. XII. p. 225—246. Mehreres bei Clarac Inscr. du Louvre. pl. LVIII. et LIX. und Boissieu Inscr. p. 434. Eine bedeutende Anzahl stellt zusammen Mommsen Inscr. Neap. n. 6306. p. 352—355., jedoch keine mit Bezeichnung der Consuln des Jahres, da solche Aufschriften unter den neapolitanischen nicht gefunden werden. Er benutzte dabei eine im Besitze Otto Jahn's befindliche, von Emil Braun gefertigte Abschrift der oben angeführten, durch Borghesi vermehrten Sammlung Marini's.

9) Passeri Lucern. fictiles. T. I. p. XII. weist den Gebrauch beweglicher Lettern bei Aufschriften an irdenen Lampen nach; Marini für irdene Waaren überhaupt, und zwar ohngefähr seit der Zeit Hadrians (Borghesi in Annal. archeolog. XII. p. 234.). Auch Mommsen Inscr. Neap. p. 350. erklärt dieses für wahrscheinlich hinsichtlich der Ziegel und Backsteine. Vergl. unten Note 16. Dass jedenfalls aber ausser den beweglichen Lettern fortwährend auch Formen zu diesem Zwecke gebraucht wurden, versteht sich von selbst und beweisen noch vorhandene solche Formen, wie bei Boissieu p. 445. 9. 11.

10) Die Beispiele sind aus Boissieu und aus Mommsen a. a. O. genommen.

11) Borghesi Figuline leterate del museo di Parma in Annal. archeolog. 1840. XII. p. 226. und Bullet. archeolog. 1841. p. 141.

12) Rhein. Jahrbb. 1851. XVI. S. 85. Auf einer zu Schleiden im Kreise Jülich nach einem etwas undeutlichen Zuge die Zahl CCCXL., was der Verfasser des Aufsatzes (Blum) DCCCXL. ergänzt und als Jahr der Stadt versteht. Jannsen in Leyden versteht in einem ähnlichen Falle unter der Zahl auf einer Ziegel die Zahl der gefertigten Stücke.

13) Mehreres über Aufschriften auf irdenen Gefässen mit den Namen der Verfertiger wird in den oben Not. 9. angeführten Werken in Verbindung mit den Ziegeln gegeben; ausserdem sind hier anzuführen: Passerii Lucernae fictiles; Fabroni Vasi fittili aretini (mit den Recensionen in Bullet. archeolog. 1841. p. 143.; Bergk Zeitschrift für Alterthumsw. I. N. 63. S. 500. Götting. Gel. Anz. 1844. N. 111. S. 1097.); Nachträge dazu im Bulletin. archeolog. 1844. p. 20. Cavedoni Frammenti di antichi vasi fittili Modenesi in Bulletin. archeolog. 1837. p. 10—15. Mommsen Inscr. Neap. n. 6307. 6308. p. 355—357. Für Fictilien aus Frankreich: De la Bastie in Memoir. de l'Acad. d. Inscr. Tom. XV. p. 432. Boissieu Inscr. p. 434—446; aus Deutschland: Mone Urgeschichte von Baden. I. S. 263ff. Lauchert die römischen Thongefässe zu Rottweil in: Mittheilungen des archäologischen Vereins zu Rottweil S. 15ff. Töpfernamen auf Gefässen zu Darmstadt. Rheinische Jahrbücher VI. S. 162. zu Westerndorf Oberbayer. Archiv. VII. S. 291. zu Salzburg Hefner Denkmäler Salzburgs n. LXIX. ff. Stoff, Form, Bildwerke der irdenen Gefässe stehen wie natürlich in mehrfacher Beziehung zu der Erklärung und Beurtheilung der Aufschriften. Nachweisungen

hierüber gibt Müller Handb. der Archäolog. §. 301. 302. Pauly Real-Encyclop. unter: *Fictilia.* Bd. III. S. 471. Auch die vasa fictilia haben bildliche Zeichen wie die Ziegel; darunter sind auch sogenannte redende Wappen, wie ein Dorn bei dem Namen A. Sentius. Fabroni a. a. O. p. 144.

14) Mone a. a. O. S. 263. macht darauf aufmerksam, dass die Bezeichnung mit O. OF. (officina) fabrikmässige Töpfereien andeutet, wogegen *fecit* und *manu* auch einem Gesellen oder Arbeiter zukommen können, welcher nach dem Stück werkte. Auch hält derselbe die Namen der Stempel aussen an den Gefässen für die Namen der Formschneider; die Namen auf der Inseite für die Namen der Töpfer. Vergl. damit Lauchert Thongefässe zu Rottweil a. a. O.

15) Fabroni in Bullet archeolog. 1830. p. 238.

16) Mone a. a. O. S. 265. glaubt an der Schrift eines Gefässes zu Rheinzabern den Gebrauch beweglicher metallener Lettern nachweisen zu können. Vergl. oben Not. 9. Mommsen a. a. O., welcher den Zieglern bewegliche Typen beilegt, nimmt für den Gebrauch der Töpfer hölzerne Formen an. (Tegularios non his laminis [aereis], sed typis mobilibus usos esse probabile est: ne figulos quidem istas usurpasse crediderim, sed similes potius ligneas.)

17) Inschriften auf Bleiröhren geben Fabret. Inscr. p. 543. Marini A. A. p. 96. Boissieu Inscr. p. 446.

18) Ueber die allgemeine Sitte der Künstler, ihre Namen beizusetzen, s. im Allgemeinen Morcell. Stil. II. p. 329., über den Gebrauch des Imperfectes dabei statt des Perfectes Ebend. p. 275. Ueber das entsprechende ἐποίει Brunn in Bullet. archeol. 1851. p. 65. 81.

19) Valer. Max VIII., 14, 6. (C. Fabius Pictor) cum in aede Salutis, quam C. Iunius Bubulcus dedicaverat, parietes pinxisset, nomen his suum inscripsit.

20) Visconti Mus. Pio. Clem. T. III. p. 195. not. Lateinisch geschriebene Namen römischer Künstler auf Gemmen sind sehr selten, da hier auch römische Namen meistens griechisch geschrieben sind. Diese Namen auf Gemmen bezeichnen aber auch ausser den Künstlern die Eigenthümer, oder die dargestellte Person, so dass die Entscheidung darüber, wie der Name aufzufassen ist, öfters Schwierigkeit darbietet. Visconti Opere varie. Vol. II. p. 126. Weitere Nachweisungen gibt Müller Handb. der Archäologie. §. 315. 2.

21) Phaedr. V. Prolog. 4. Ut quidam artifices nostro faciunt saeculo, Qui pretium operibus maius inveniunt, novo Si marmori adscripserunt Praxitelem suo, Trito Myronem argento.

§. 107.

Zu den *erklärenden* Aufschriften an Gegenständen der Industrie und Kunst gehören folgende Arten von Inschriften. Auf Ziegeln und Backsteinen steht zuweilen nicht der Name des Verfertigers, sondern der des Gebäudes, wofür sie bestimmt sind;[1]) an Gefässen für Flüssigkeit, das Maass (Delect. 1882. 1883.), die Qualität des Inhaltes (Ib. 1884.);[2]) bei Schüsseln und andern Gefässen von Metall das Gewicht (Ib. 1887.), auch Zahl der Stücke, der Name des Eigenthümers (Ib. 1885. 1886.); der Name der schenkenden und damit beschenkten Person (Morcell. Stil. II. p. 416.). Auf irdenen Lampen sind bemerkenswerth die erklärenden Aufschriften, welche die öffentlichen Illuminationen, wozu sie gefertigt wurden, und deren Veranlassung andeuten (Delect. 1888. 1889.). Auf Schmucksachen aller Art setzte man den Namen des Eigenthümers (Ib. 1900. Mommsen Inscr. N. 6305. Plaut. Rudens. v. 1058. 1061.). Ferner gehören hierher die Aufschriften auf Marmorblöcken und Marmorsäulen, um anzuzeigen, aus welchen Steinbrüchen sie kommen, nebst

andern zur Spedition gehörigen Bemerkungen; [3]) Bezeichnungen von Steinen zum Zweck der leichtern und sichern Zusammensetzung bei dem Bauen; [4]) Steinmetzzeichen. [5]) Sklaven legte man Halsbänder an mit metallenen Plättchen, worauf die Namen ihrer Herren stehen, um ihr Entlaufen zu erschweren, und um das Einfangen derselben zu befördern. Delect. 1901. 1902. 1904. Orel. 2867. Dazu ein neu aufgefundenes Stück mit der Aufschrift: Iussione DDD. NNN. (trium dominorum nostrorum) *nequis servum alienum suscipeat.* [6]) Dem Halsbande eines Hundes scheint Delect. 1903. anzugehören. Ausser den bisher aufgezählten Aufschriften sind noch zwei Arten hier beizufügen, von welchen eine grössere Zahl vorhanden sind, nämlich: Siegel mit Namen überhaupt und insbesondere Siegel oder Stempel, um die Namen von Arzneimitteln auf die Gefässe, welche sie enthielten, einzudrücken. Hinsichtlich der Siegel überhaupt unterscheiden wir: 1) Siegelringe (*annuli signatorii*) von Gemmen und edlen Metallen mit eingegrabenen bildlichen Darstellungen und kleinen sententiösen oder freundschaftlichen und gemüthlichen Aufschriften, Delect. 1913—1919., oder auch mit Namen, und 2) grössere Pettschafte aus Bronzeplättchen (*signacula aerea*) mit hervorstehenden, zuweilen auch vertieften Buchstaben bestehend, vorzugsweise nur Namen enthaltend, Ibid. 1920. 1921. Ersterer bediente man sich zum Siegeln von Briefen und Urkunden; letzterer, um Gefässe, Kisten und dergleichen zu obsigniren, was in den antiken Haushaltungen häufig angewendet wurde in Fällen, wo wir Schloss und Riegel anwenden. Die letztere Art von Pettschaften hat in der Regel umgekehrte Schrift, doch gibt es auch mit gerader Schrift; die Bronzeplatte ist viereckig, öfters in besondern Formen, wie eines Fisches, einer Schuhsohle; auch kommt ein kugelförmiges Siegel dieser Art vor, womit durch Umdrehen die Schrift auf einen unebnen Körper eingedrückt werden konnte (Mommsen Inscr. N. 6310, 164.). Die Handhabe ist meistens als Ring geformt, und hat öfters die Anfangsbuchstaben des auf der Siegelplatte befindlichen Namens eingegraben. Die auf dem Pettschaft stehenden Namen stehen im Nominativ oder Genitiv; darunter kommen vor mit dem Beisatze: *ark.* (arkarius), *act.* (actor), *disp.* (dispensator), *proc.* (procurator), *rat.* (rationalis), also lauter Leute, in deren Geschäftskreis ein solches Verschliessen von Gegenständen gehört. [7]) Die noch vorhandenen Stempel, um Etiquetten auf irdene Arzneibüchsen einzudrücken, beziehen sich alle auf Mittel gegen Augenübel. Sie bestehen aus kleinen viereckigen Platten von Stein mit Schrift auf den schmalen Seiten. Diese enthält den Namen des Erfinders oder Verfertigers des Mittels, den Namen des Mittels selbst und die Angabe des Uebels, wogegen es zu brauchen ist. Delect. 1898. 1899. Man kennt bis jetzt acht und vierzig solcher Stempel. [8])

Die bisher aufgezählten Arten von Aufschriften gehören zu Gegenständen der *Industrie.* Die erklärenden Aufschriften an Gegenständen der bildenden *Kunst,* als: Statuen, Büsten, geschnittenen

Steinen, Mosaikarbeiten, enthalten die Namen der dargestellten Personen (Delect. 1908. 1909. 1910.)[9]) oder den Eigenthümer (Del. 1912.). Endlich kann man auch noch hierher rechnen solche epigraphische Denkmale, wie die Reste eines antiken Planes von Rom auf Marmorplatten mit Zeichnung und Schrift.[10])

Von denjenigen Aufschriften auf Gegenständen der Industrie und Kunst, welche wir als *sententiöse* und *gemüthliche* bezeichnet haben, gibt es eine grosse Anzahl und in interessanter Manchfaltigkeit. Sie gingen aus entweder von den Verfertigern, welche solche Sprüche ihren Erzeugnissen als eine den Käufern angenehme Zuthat hinzufügten, oder von den Personen derjenigen, welche als Geschenk oder Andenken solche Gegenstände mit Aufschriften mit ganz persönlichen, individuellen Beziehungen fertigen liessen. Solche Aufschriften kommen vor auf Gefässen aller Art, auf Lampen, auf andern Geräthen, auf Ringen. Dem Inhalte nach enthalten sie, mit Rücksicht auf die Bestimmung der Trinkgefässe, Aufforderung zum heitern Lebensgenuss Delect. 1876. 1877. 1880. 1881., freundliche Wünsche im Allgemeinen Delect. 1892. 1913. 1916., oder mit besonderer Rücksicht auf die Zeit und Veranlassung des Geschenkes, wie bei dem Neujahre Ibid. 1879. 1890., oder auf die Gebrauchsweise des Geschenkes Ibid. 1892., Freundschaftsversicherungen und Liebeserklärungen Delect. 1915. 1918. 1919.; aber auch ernsthafte Sentenzen Ib. 1914. und Aufschriften, welche den Kreis religiöser Vorstellungen berühren. Ibid. 1878. 1897.

1) So wenigstens scheint zu verstehen zu sein: *Venerus Heruc.* (Veneris Erycinae) auf einer Ziegel bei Marini A. A. p. 418. Mommsen Inscr. N. 6306. 1.

2) Letzteres pflegte vermittelst schwarzer Farbe auf der Amphora geschrieben zu werden; Beispiele bei Morcell. Stil. II. p. 425. Ueber solche Weinetiquetten s. Avellino Bullet. Napol. 1815. N. XLVI. p. 84. Gläserne Amphoren mit angehängten, überschriebenen Täfelchen: Petron. Satyr. c. 34. Statim adlatae sunt amphorae vitreae diligenter gypsatae, quarum in cervicibus pittacia erant affixa cum hoc titulo: *Falernum Opimianum annorum centum.*

3) Die vorhandenen stellt zusammen und erklärt Henzen in Annal. archeolog. 1843. XV. p. 333—346. Fea zu Winckelmann Th. II. S. 107.

4) Osann in der Zeitschrift für Alterthumsw. 1839. S. 520.

5) Mazois Ruines de Pompei theilt solche Steinmetzzeichen mit; eine Zusammenstellung derselben mit mittelalterlichen bei Mone Urgeschichte des bad. Landes. I. S. 259. Steinmetzzeichen an einer Säule zu Rom Bunsen und Platner Beschreibung der Stadt Rom III., 3. S. 67.

6) Aus der Ferjevarischen Sammlung zu Eperies. Bulletin. archeol. 1851. p. 129. Die drei bezeichneten Kaiser sind nach Mommsen in Gerhard's Denkmälern und Forschungen 1851. S. 450. Valentinian, Theodosius, Arcadius. Eine ähnliche Verordnung ist erhalten in Iustin. Cod. IX., 20, 9 und 12. Die Del. 1904. gegebene Aufschrift scheint das gewöhnliche Formular zu enthalten; wenigstens ist eine zweite fast gleichlautend: *Tene me quia fugio et revoca me in viam latam ad Flavium D. M.* (dominum meum). Gori Inscr. Etrusc. Tom. I. p. 263. 49.

7) Die Unterscheidung dieser beiden Arten von Siegeln nach Mommsen Inscr. Neap. p. 350. Die Siegel der zweiten Art werden von Manchen mit Unrecht ausschliesslich nur als Töpferstempel betrachtet. Aufschriften derselben geben Fabrett. p. 536, IL. L. Nouveau Traité de diplomatiq. Tom. II. p. 574. Lama Tavola legislat. di Gallia p. 55. Boissieu Inscr. p. 443. Sichel Cachet de

Sepullius Macer in Revue archeolog. 1845. Tom. II. p. 633. 679. und dazu Letronne, Ebendas. Tom. III. 1846. p. 253. 425. Die Hauptschrift hierüber: Guarini Suggelli antichi. Eine beträchtliche Zahl theilt mit Mommsen Inscr. N. 6310.

8) Siehe die Aufzählung derselben in Revue de philologie I. p. 562. Dazu Gerhard Archäolog. Anzeiger 1851. N. 28. S. 40. 107. Eine übersichtliche Darstellung der Sache und die Abbildung eines vor einigen Jahren in der Saone gefundenen solchen Stempels gibt Boissieu. Die Literatur s. in Verzeichn. A. unter *Walch, Saxius, Tochon, Sichel.*

9) Andere Beispiele dieser Art sind: die Namen Zetus, Amphion, Antiope auf einem Basrelief im Louvre. Clarac Manuel n. 212. T. I. p. 91.; unter einer Bronzestatuette zu Madrid: *Bella Natica in viridario Caesarino Romae.* Merimée Notice sur une statuette in Revue archeol. 1846. p. 264. Die Namen und Worte auf dem Mosaik mit kämpfenden Gladiatoren abgebildet bei Marini A. A. p. 165. und auf dem Antoninianischen Mosaik (Athletenschule). Bulletin. archeol. 1843. p. 126.

10) Bellori Fragmenta vestigii veteris Romae. Rom. 1763. in Graev. Thes. T. IV. und das Bedeutendste daraus auf Canina's grossem Stadtplane.

VIII. Capitel: Poetische Inschriften.

(Delect. 1922—1958.)

§. 108.

Wie die Gesammtheit der literarischen Werke ihrer Form nach in das Gebiet der Prosa und Poesie sich theilt, ebenso ist dieses bei den epigraphischen Denkmälern der Fall. Die poetischen Inschriften[1]) haben ausser dem epigraphischen ein nicht geringes literarisches Interesse. Diese Gattung von Inschriften hat einer eigenen Gattung der poetischen Literatur, dem Epigramme, Entstehung und Namen gegeben, indem sich die Aufschrift von dem Steine und Metall, dem sie beigegeben war, gleichsam löste und selbständig für sich Anwendung und Ausbildung gewann. Auch finden sich unter den römischen poetischen Inschriften einzelne, welche zu den besten Erzeugnissen der römischen Poesie gehören, und viele andere von geringem poetischen Werthe sind durch ihr Alter oder durch ihren volksthümlichen Charakter von nicht geringem historischen und antiquarischen Interesse. Der Natur der Sache nach können nicht in allen Theilen, in welche wir das epigraphische Gebiet eingetheilt haben, poetische Inschriften vorkommen. Diese finden sich vielmehr nur in folgenden Kreisen: unter den *Inscriptiones sacrae,* Aufschriften auf den dem Cultus gewidmeten Gebäuden und Gegenständen (Delect. Inscr. poeticae p. 430. §. 1.) und auf Grabmälern (§. 2.); unter den *Inscriptiones profanae*, Aufschriften an öffentlichen Gebäuden, Statuen und überhaupt auf monumentalen Werken jeder Art (p. 439. §. 1.); ferner an Gebäuden und an Localitäten im Privatbesitz, sowie an Gegenständen der Industrie und Kunst jeglicher Art (§. 2.). Die bei weitem zahlreichste Classe unter den poetischen Inschriften bilden die Grabschriften. Was die Zeit der Abfassung betrifft, so scheint es, nach den vorhandenen Resten zu

schliessen, dass im Allgemeinen die poetische Form für Inschriften in der frühern Periode (für Dedicationsinschriften und Grabschriften) und in der spätern Zeit häufiger gebraucht wurde als in der Periode gegen Ende der Republik und im Anfange der Kaiserzeit. Hinsichtlich der Metra finden wir in der epigraphischen Poesie das saturnische Metrum. Delect. 1922. 1931—1934., obgleich die Grammatiker wie über diese altrömische Versart, so auch über den metrischen Charakter mancher der angeführten Inschriften verschiedener Ansicht sind; Hexameter Delect. 1924. 1928. 1930. u. s. w., Elegische Verse am häufigsten Ib. 1925. 1936. 1937. 1966. u. s. w., Hendecasyllabi. Ib. 1939. 1954., Iambische Trimeter Ib. 1927. 1944. 1964. und sonst; Trochäische Tetrameter Grut. p. 47, 3. Die Abtheilung der Zeilen nach dem Ende der Verse ist oft beobachtet; oft aber auch nicht, und in dem letztern Falle sind dann zuweilen die Verse durch etwas grössere Zwischenräume zwischen dem Schlusse und dem Anfange derselben mitten in den Zeilen unterschieden, wie in der Soranischen Inschrift (Del. 1923.) bei Mommsen I. N. 4495. und Del. 1938. bei Mommsen 3833. Wenn auch ein bedeutender Theil dieser poetischen Inschriften in Metrum und Prosodie so correct sind als die literarischen Erzeugnisse der römischen Poesie, so gibt es doch auch viele, welche in beiden Beziehungen sehr incorrect sind. Dieses kann nicht befremden, wenn man in Betrachtung zieht, dass Verse zu Inschriften, namentlich auf Grabsteinen, öfters von ungeübten und der literarischen Schulbildung entbehrenden Leuten aus dem Volke gefertigt wurden. Wir finden darum hier folgende Unregelmässigkeiten: Prosa und Verse gemischt und formlos in einander übergehend;[2]) Verse bleiben unvollendet (Del. 1929); auf einen Hexameter folgen zwei Pentameter (Ib. 1967. Zaccar. Ist. p. 301); manche Verse haben nur eine dem Metrum entsprechende ungefähre Silbenzahl und einen ähnlichen Rhythmus.[3]) Ausser christlichen Grabschriften mit Akrostichen, deren Anfangsbuchstaben der Verse den Namen des Bestatteten bilden, kommt diese Künstelei auch auf einer Grabschrift vor, welche kein Kennzeichen des christlichen Charakters hat.[4])

1) Die poetischen Inschriften sind in den grössern Sammlungen unter den verschiedenen Classen zerstreut; besondere Sammlungen s. unter *Ferret, Bonada* (Verz. A.). Viele derselben sind in die lateinische Anthologie (Ed. Burmann. Amstelod. 1773. Ed. Meyer. Lips. 1835.) übergegangen. Von dieser Classe von Inschriften handeln Zaccaria Istituz. Lib. II. cap. 9. p. 292 sqq. Morcelli Stil. I., 2, 4. Vol. I. p. 433. II., 2, 4. Vol. II. p. 223 sqq.

2) Maff. Mus. Ver. p. 295, 4. Valeria C. L. Lycisca XII annorum nata Romam veni, Quae mihi iura dedit, civis dedit et mihi vivae Quo inferrer tum cum parvola facta cinis. Vergl. Mommsen Inscr. N. 5991. Wenn es für den Concipienten zu mühsam wurde, in Versen fortzufahren, geht er mitten aus dem vollendeten Verse plötzlich in die Prosa über, wie in der Grabschrift eines Sextus Naevius Verecundus in Maff. Mus. Ver. p. 171. nach einem Hexameter und halben Pentameter: *Ossa relata domum cinis hic adoperta quiescit Heredes titulum* die Worte folgen: *versiculos Cornelius Eroi, conlegae et amico.* So Zaccar. Istituz. p. 302. gewiss richtiger als Hagenbuch. Epist. Epigr. p. (56), welcher die letztern Worte in ein paar kürzere daktylische Verse eintheilt.

3) So die folgenden Zeilen, welche als Hexameter gelten sollen, welche Zaccar. Ist. p. 303. aus Fabret. p. 252. von einer Grabschrift anführt: Hic iacet Aufidia Severina signo florenti Bis quinos denos quae vixit annos aetatis. Doch ist die Inschrift aus den schedis Barberinis, und daher nicht ganz zuverlässig. Je mehr man sich übrigens der Zeit nähert, wo der antike Charakter der Sprache sich verlor, desto häufiger und stärker muss sich ähnliche Incorrectheit zeigen.

4) Fabrett. cap. IX. 290. p. 631. Oben an steht D. M., dann vor den Versen: Is cuius per capita versorum nomen declaratur, fecit se vibus sibi et suis omnibus libertis libertabus posterisque eorum. Als Quelle wird freilich angegeben: *Manliani in Sabinis ex schedis Peniae;* aber Marini A. A. p. 828. citirt die Inschrift unter andern Beispielen von Akrostichen ohne Bemerkung; auch geht diese Künstelei bis in die classische Zeit zurück. Cic. De div. II., 54.

§. 109.

Ueber die einzelnen Gattungen der poetischen Inschriften haben wir nach jenen allgemeinen Bemerkungen noch Folgendes zu bemerken. Unter den *Inscriptiones sacrae*, sowie unter den poetischen Inschriften überhaupt, sind unter den Grabschriften, der bei weitem zahlreichsten Classe, zwar viele unbedeutende oder mangelhafte, viele aber auch durch Innigkeit der Empfindung und schöne Form von ausgezeichnetem Werthe, und ihre Gesammtheit bildet zur Kenntniss des Geistes und der Sitten der Zeitalter die reichste Quelle. [1]) Häufig sind die Personalien des Todten kürzer oder ausführlicher getrennt von den Versen beigegeben, und zwar entweder denselben vorausgeschickt Grut. p. 535., 2, oder nachgesetzt Del. 1941. 1954; dabei wird der Todte nicht selten redend eingeführt für sich allein (Del. 1938—39—40.), oder in einem Dialoge mit einer ihn betrauernden lebenden Person. Grut. 607, 4. Eigenthümlich ist es dieser Gattung von poetischen Inschriften, dass gewisse Gedanken, gewisse Wendungen als typisch und volksthümlich in vielen sich wiederholen, wenn auch mit kleinen Verschiedenheiten im Ausdrucke. Dahin gehören: die Aufforderung an den Vorübergehenden, die Grabschrift zu lesen, Delect. 1943—1944., eine Wendung *(Sta viator!)*, welche in modernen lateinischen Grabschriften an einsamen oder verschlossenen Orten oft ganz verkehrt angebracht ist, bei den antiken Grabschriften aber, welche oft an besuchten Strassen standen, ganz angemessen war; ferner: *Te lapis obtestor leviter super ossa quiescas* Del. 1955. 1956.; bei dem vorzeitigen Tode von Kindern der Gedanke, dass die Eltern dem Todten dasjenige hätten leisten müssen, was er den Eltern hätte leisten sollen Delect. 1952. 1953., andere ähnliche. [2]) Auch kommen Reminiscenzen aus Stellen von Dichtern in Grabschriften vor. [3])

Unter den *Inscriptiones profanae* geben uns folgende Abtheilungen noch zu weitern Bemerkungen Veranlassung. Von den in saturnischen Versen abgefassten alterthümlichen *Tabulae triumphales* (s. oben §. 92.) haben sich zwar keine urkundlich treuen Texte erhalten, jedoch ein solches Beispiel, dass man ihre Composition und

ihren Charakter daraus entnehmen kann. Es ist dieses eine von Livius angeführte Votivtafel an einem Tempel der Lares Permarini, welchen L. Aemilius Regillus in einer Seeschlacht gegen die Flotte des Königes Antiochus gelobt hatte, und welcher elf Jahre nach dem erlangten Siege in dieser Schlacht (179 v. Chr.) eingeweiht wurde. Ein anderes Exemplar derselben Inschrift wurde als *Tabula triumphalis* an dem Thore des Tempels des Capitolinischen Iupiters befestigt. In einzelnen Ausdrücken und dem ganzen Charakter nach stimmt die Inschrift mit der Votivtafel des Mummius (Delect. 1922) überein.[4]) *Historische Elogia* (vergl. oben §. 69.) in poetischer Form (Del. 1961—1964.) waren in der classischen Zeit nicht so gewöhnlich als die in Prosa; wie Atticus und Capito,[5]) so mögen noch manche andere Freunde der Literatur und Poesie Büsten und Statuen berühmter Männer, welche sie in ihren Häusern aufgestellt hatten, mit poetischen Inschriften versehen haben. Ausser solchen poetischen Elogien zu Ehren der dargestellten Person kommen an Kunstwerken aber auch solche poetische Aufschriften vor, welche zu Ehren des Künstlers abgefasst waren.[6]) Endlich sind noch als zwei besondere, den früher (oben §. 51. u. 96.) angeführten analogen prosaischen Aufschriften entsprechende Gattungen zu bezeichnen: die poetischen Ergüsse, durch welche Reisende ihren Besuch merkwürdiger Denkmale und Localitäten beurkunden Del. 1965. 1966., und die improvisirte epigraphische Wand- und Mauerpoesie Ib. 1973, sowie die gleichfalls poetische Abwehr dagegen Ib. 1974.

Zu dem Abschnitte *Inscriptiones poeticae* in dem Delectus inscript. p. 430 sqq. lassen wir hier folgende Zusätze und Verbesserungen folgen:

Zu N. 1922. Ritschl Titulus Mummianus. Bonn. 1852. (Universitäts Programm.)

N. 1923. Mommsen Inscr. N. 4495.

N. 1925. v. 4. Lies: *sum* und *iuvenis*.

N. 1938. Lachmann ad Lucret. I., 993. Comm. p. 65. Mommsen I. N. 3833.

N. 1939. Lies v. 2. *hic*. — v. 3. *plaude*. — v. 5. hat die Inschrift *rixulasq*. — v. 6. *viro*. Mommsen I. N. 2913.

N. 1943. v. 2. Ritschl Prolegom. ad Plaut. p. XCIX. vertheidigt *hau* für *haud*.

N. 1945. Mommsen I. N. 1137., woselbst zwei Restitutionen der fehlenden Worte von Moriz Haupt und von Lachmann mitgetheilt werden.

N. 1951. v. 1. lies: *Quisque* nach Mommsen I. N. 166.

1) Siehe Meyer Praefat. ad Antholog. p. V.sqq., welcher von der Zahl, dem poetischen und sprachlichen Charakter dieser Classe von poetischen Inschriften handelt.

2) Beispiele solcher typischen, oft vorkommenden Verse geben Marini A. A. p. 493. Cavedoni Marm. Modenesi p. 282. Kellermann in Iahn Spec. p. 110.

3) So aus Lucan in der Antholog. lat. 1372, v. 11. Ed. Meyer.

4) Die Inschrift ist bei Liv. XL., 52. Das Metrum sucht aus den bei Livius mitgetheilten Worten herzustellen Hermann Element. doctr. metr. p. 616. Auf die Uebereinstimmung derselben mit der Votivtafel des Mummius macht aufmerksam Marini A. A. p. 37. not. 27.

5) Cornel. Nep. Attic. cap. 18. Plin. Epist. I., 17. Est omnino Capitoni in usu claros viros colere. Mirum est qua religione, quo studio Brutorum, Cas-

siorum, Catonum, domi ubi potest habeat. Idem clarissimi cuiusque vitam egregiis carminibus exornat.

6) Wenigstens hat uns Plin. Hist. Nat. XXXV;, 37. eine solche Aufschrift aus dem Tempel der Iuno zu Ardea zu Ehren des Maler M. Ludius Helotas erhalten, wornach die Inschrift bei Grut. p. 1065, 7. aus dem Garten des Pabstes Iulius III. gemacht ist. Morcell. Stil. I. p. 447.

Drittes Buch.

Hermeneutik und Kritik der römischen Inschriften.

---

§. 110.

Nachdem in den zwei vorhergehenden Büchern von den Inschriften im Allgemeinen und von den einzelnen Classen derselben in Beziehung auf Material, Schrift, Sprache, Inhalt und Einrichtung zu dem Zwecke gehandelt worden ist, um zu dem Studium der römischen Epigraphik anzuleiten, so ist es nun der Sache und unserm Plane gemäss, von der epigraphischen Hermeneutik und Kritik in Kürze zu handeln. [1]) Die epigraphische Hermeneutik und Kritik hat zum Inhalte die Grundsätze und Regeln, welche bei dem Erklären und Beurtheilen der Inschriften in Betracht kommen. Diese hermeneutische und kritische Thätigkeit ist die Anwendung der Kenntniss der Inschriften im Allgemeinen und nach den einzelnen Classen, gestützt auf linguistische und historische Kenntniss des römischen Alterthums überhaupt, sowie auf die allgemeinen Gesetze der grammatischen, literarischen und historischen Interpretation und Kritik. In dem Maasse als der Epigraphiker diese Vorbedingung mit dem Studium ausgezeichneter Muster und eignem Talente verbindet, wird seine hermeneutische und kritische Thätigkeit erfolgreich sein. Ohne diese Vorbedingungen wird auch ein ausführlicheres System von allgemeinen Regeln keinen besondern Gewinn bringen. Der äussern Symmetrie der Anordnung wegen ist zwar dieser vorliegende Abschnitt gleichfalls als „Buch“ bezeichnet; aber aus den vorher angedeuteten Gründen, und weil durch die frühern beiden Abschnitte die diesem kurzen Handbuche gleich Anfangs gesetzten Grenzen schon erreicht sind, beschränken wir uns hier darauf, nur einen übersichtlichen Blick auf das Gebiet der epigraphischen Hermeneutik und Kritik zu werfen und die wichtigsten Gesichtspunkte anzudeuten.

Wie überhaupt, so ist auch hier in der ausübenden Thätigkeit Hermeneutik und Kritik mit einander überall verbunden und sich wechselseitig bedingend; nur in der reflectirenden Theorie lassen sie sich getrennt behandeln. Die epigraphische Hermeneutik hat uns zuerst mit den Quellen, aus denen wir die auszulegenden epigraphischen Denkmäler hernehmen, bekannt zu machen; ferner mit

den verschiedenen Theilen, welche man in der hermeneutischen Gesammthätigkeit unterscheidet; endlich mit den Hilfsmitteln, welche die Erklärung epigraphischer Denkmäler befördern. In ersterer Beziehung bemerken wir, dass wir die Inschriften kennen lernen und zu erklären haben entweder unmittelbar aus den alten Denkmälern selbst, oder aus Abschriften; und letztere sind wieder entweder aus handschriftlichen Sammlungen und einzelnen Copien, oder aus gedruckten Werken genommen. Für die Hermeneutik und Kritik bildet die Kenntniss und Benutzung der Originalien auf den alten Denkmälern selbst die sicherste Grundlage; daher ist es für die zu erklärenden Inschriften die erste Frage, ob die Originalien noch übrig sind und wo sie sich befinden. Ist es dem Interpreten nicht vergönnt, das alte Denkmal selbst zu Grunde zu legen, so ist in jedem einzelnen Falle die erweislich beste und treueste Abschrift zu Grunde zu legen; ein Geschäft, welches bei der Beschaffenheit und Masse der epigraphischen Literatur oft schwierig und mühsam ist.[2]) Aus dem Gesagten ergibt sich Denkmälerkunde und Bücherkunde als Vorbedingung der epigraphischen Hermeneutik. Hat man das zu erklärende epigraphische Denkmal selbst vor sich, so hat die Thätigkeit des Verstehens und Erklärens sich auf folgende Punkte zu richten. Zuerst ist zu ermitteln, wo der ursprüngliche Stand- und Fundort des Denkmales ist, da diess in vielen Fällen für das Verständniss des Textes, noch häufiger aber für die Anwendung der Inschrift bei historischen und geographischen Untersuchungen von Interesse ist. Oefters ist selbst die Stelle, wo epigraphische Denkmäler dem Schoose der Erde entnommen werden, nicht ihr ursprünglicher Standort, weil man an einem Orte gefundene alte Steine mit Inschriften nicht selten an einem davon entfernten andern Ort als Baumaterial verwendete.[3]) Nach dem ursprüglichen Fundort ist Material und Form des Denkmales zu bemerken, da in manchen Fällen namentlich aus letzterer für die nähere Erklärung der Inschrift in zweifelhaften Fällen Manches gewonnen werden kann. Wenn man nach Beachtung dieser Punkte an das Lesen der Schrift selbst sich begibt, so ist natürlich, so viel die Umstände dieses erlauben und nöthig machen, durch Reinigung, durch Benützung der günstigsten optischen Bedingungen und Hilfsmittel das Lesen zu erleichtern; eine solche Erleichterung aber durch Färbung der Züge mit Rothstein oder einer andern Farbe, wie öfters geschehen, ist nicht rathsam, da die Lesung zweifelhafter und undeutlicher Züge dadurch oft willkürlich vor näherer Untersuchung entschieden und dadurch die unbefangene und bessere Auffassung verhindert wird.[4]) Wenn wir Nachbildungen und Copien von den Originalien nehmen, so ist dazu das einfachste und zuverlässigste Mittel der Abdruck durch Papier.[5]) Andere geschriebene oder nachgezeichnete Copien müssen, wenn sie besonders bei schwierigeren und zweifelhafteren Schriftzügen eine sichere Grundlage für die Erklärung und Kritik bilden sollen, mit genauer Treue als s. g. Facsimile gegeben werden,

da der Gebrauch unserer von den epigraphischen Schriftzeichen in vielen Fällen ganz abweichenden Drucklettern mehr eine Art von Uebersetzung oder Nachbildung, als eine congruente Copie ist. Jedenfalls ist die Hauptbedingung jeder weitern Erklärung das richtige Lesen der Inschrift, was in manchen Fällen auch für geübte Kenner nicht ohne Schwierigkeit ist,[6]) aber auch manche bei falscher Lesung entstehende Schwierigkeiten des Verständnisses und manche unnützer Weise aufgewendeten Anstrengungen der Gelehrsamkeit erspart.[7]) So stösst Murator. p. 693, 2. an bei den Worten einer Inschrift: Q. CONSTANTIS. F. HE QUE, und erklärt nach einer wie er selbst sagt kühnen Vermuthung *filii heredesque*, während eine bessere Abschrift die wahre Lesung der Inschrift gibt: FEL. OVF. *Felicis Oufentina.* So bemüht sich Fabretti p. 315., einen *Deus Carnuns* nachzuweisen aus einer Inschrift, wo er DE. CARNVNT liest, wogegen die wahre Lesung ist: DEF. CARNVNI, *defunctus Carnunti.* Andere Beispiele bei Furlanetto Lapid. Pat. N. CLXXXVII. p. 194. Durch falsches Lesen sind auch schon moderne Inschriften für antike gehalten worden, wie in dem lächerlichen Falle, welchen Vermiglioli Lezion. di Archeolog. Vol. II. p. 251 anführt. Bei Grut. p. 1018, 3. findet sich nämlich folgende Inschrift aufgeführt: R. M. TAD. PERVS. GEN. ORD., worin man einen Genius wahrscheinlich herauslas, welche aber nach Vermiglioli nichts Anderes als ein so zu lesender Grabstein ist: *Reverendissimus Magister Thadaeus Perusinus Generalis ordinis.* (Nämlich Augustinorum; der Stein ist in einer Augustinerkirche.) Bei dem richtigen Lesen kommt es auf folgende Erfordernisse an: die einzelnen Buchstaben richtig zu erkennen, wie nicht minder die verbundenen Buchstaben; ferner die Buchstaben und Wörter gehörig zu trennen und zu verbinden, und die Abkürzungen richtig zu lesen. Bei diesem letztern Punkte ist vor Allem darauf zu sehen, dass die Abkürzungen nicht willkürlich und gesucht, sondern nach der allgemeinen und der betreffenden Classe von Inschriften besonders eigenthümlichen Gebrauchsweise erklärt werden. Denn wenn auch in einzelnen Fällen Abkürzungen nur durch einzelne zufällige Umstände, wie Mangel an Raum, und durch die Willkür einzelner Concipienten bedingt sind, so beruhen doch bei weitem die meisten Abkürzungen auf allgemeiner Uebung und festem Herkommen. Mit Ausnahme der allgemeinen und allen Classen von Inschriften gemeinsamen Abkürzungen (wie bei Namen, Zeitbestimmungen und dergleichen) sind die Abkürzungen nach den einzelnen Classen der Inschriften wo sie vorkommen individuell aufzufassen und zu erklären.[8]) Wenn die einzelnen Wörter und Sätze der Inschrift richtig gelesen sind, so ist öfters noch weiter darauf zu achten, ob der ganze Context nur eine Inschrift bilde, oder ob man nicht mehr als eine Inschrift auf demselben Denkmal verbunden vor sich habe; ein Fall, welcher zuweilen eintritt und dann, wenn nicht gehörig beachtet, Schwierigkeiten für das Verstehen hervorbringt.[9]) Verschiedene Inschriften auf einem Steine, aber dann

leicht zu unterscheiden, kommen vor in Fällen, wo nach dem ersten Gründer eines Baues später der Name des Vollenders oder Wiederherstellers beigefügt worden ist, wie bei der Inschrift auf der Aqua Claudia Grut. 176, 1. Aqua Virgo Ibid. 5. und ähnliche Fälle. Auffallender ist es, wenn zwei verschiedene Inschriften, obgleich im Allgemeinen auf dasselbe Werk sich beziehend, so durcheinander laufen, wie auf einem Stadtthore von Fanum Fortunae bei Gruter. 165, 2. Aber auch ursprünglich gar nicht zusammengehörige, ganz disparate Inschriften wurden aus zufälligen Umständen, oder um das Material zu benützen auf einen Stein geschrieben; so heidnische und christliche Grabschriften Fabret. Cap. III. n. 292. p. 163. n. 518. und andere Oliv. Marm. Pis. N. VIII. Orel. II. p. 364. Furl. Lap. Pat. LVII. p. 52. Ebenso ist darauf zu sehen, dass durch Bildwerke oder sonst getrennte Zeilen, welche dennoch zusammengehören, mit einander verbunden werden (Hagenbuch bei Orell. p. 362. §. 9.). Noch leichter entsteht Verwirrung dadurch, dass bei handschriftlichen Aufzeichnungen von Inschriften Nichtzusammengehörendes mit einander vermischt wird. Davon gibt Hultmann Miscell. epigr. p. 321. ein Beispiel, wo der Name des Fundortes (Narona) zur Inschrift selbst gezogen wurde und Verwirrung veranlasste. Davon, dass von dem Steinhauer selbst mit einer Querlinie bezeichnete und somit cassirte Wörter nicht als geltend gelesen werden dürfen, führt Zaccaria a. a. O. eine Inschrift aus Muratori 796, 1. an: *Aeternae quieti et perpetuae securitati M. Aur. Q. Valenti,* wo das Q. durchstrichen ist und fälschlich als *Quirina tribu* erklärt worden ist. Als Beispiele unvollständiger und, wenn dieses nicht erkannt wird, dadurch die Erklärung irre führender Inschriften können gelten die Inschriften bei Grut. p. 84, 5. Murat. p. 139, 2., welche mit D. D. anfangen, vor welchen Buchstaben die zwei andern I. H. *(in honorum domus divinae)* durch Beschädigung des Steines ausgefallen sind. Wenn die richtige Lesung festgestellt ist (was aber nach der wechselseitigen Beziehung der verschiedenen Operationen auf diesem Gebiete oft selbst nicht ohne in die Wort- und Sacherklärung, sowie in kritische Behandlung sich einzulassen, geschehen kann), dann ist das Verstehen und Erklären der Sprache und des Inhaltes, die grammatische und historische Interpretation daran zu knüpfen. Ausser den allgemeinen Quellen zur Kenntniss der römischen Sprache, der Geschichte und Alterthümer, ist die epigraphische Hermeneutik, besonders in den zahlreichen Fällen, wo die alten Schriftsteller den zu erklärenden Gegenstand gar nicht oder ungenügend berühren, darauf angewiesen, die dem Inhalt nach verwandten, auf denselben Gegenstand sich beziehenden Inschriften zusammenzustellen, zu vergleichen und zu ihrer gegenseitigen Erläuterung zu benützen, ein Verfahren, welches ähnlich wie auch vollständige, genaue und gut abgefasste Indices sehr gut die Stelle ausführlicherer Commentare vertreten kann.[10]) Unter den Hilfsmitteln der epigraphischen Hermeneutik sind ausser den sich von selbst verstehenden

und den aus dem bisher Gesagten sich ergebenden besonders hier hervorzuheben, die manchen Classen von Inschriften, namentlich den Altären und Grabsteinen beigegebenen bildlichen Darstellungen, welche in Beziehung auf den Inhalt der Inschrift stehen und vielfach zur Erläuterung derselben dienen, und auch umgekehrt daher Erläuterung empfangen. Hierher gehören namentlich die phonetischen Symbole, ähnlich den s. g. redenden Wappen, wenn Namen von Personen durch Bilder der Gegenstände, welche der Namen als nomen appellativum bedeutet, dargestellt werden. [11])

1) Die epigraphische Hermeneutik und Kritik behandelt Zaccaria Istituz. Libro III. *della intelligenza, delle iscrizioni.* p. 346—525. mit vielen fruchtbaren Bemerkungen und Beispielen.

2) Mommsen Inscr. Neap. Praefat. p. VIII. Quod si titulo aliquo utendum est, inde fere incipimus ut investigemus qui ediderint, quis a quo acceperit, quod exemplum optimum sit, quae sit varia lectio; scimusque omnes quot horas integrosque dies perdiderimus in putido hoc negotio et quam saepe diligentissimi quique, siquid quaerentem talia forte fugit, in gravissimos errores inciderint. Neque aliam ob causam magis expetitur absoluta latinarum inscriptionum sylloge, quam ut eius ope a Sisypheo isto labore liberemur.

3) Wie viel darauf ankomme, die wahre Provenienz der epigraphischen Denkmäler zu kennen, und wie die Vernachlässigung dieses Punktes Verwirrung in der epigraphischen Behandlung und in der Anwendung der Inschriften zu historischen Zwecken verursache, zeigt Hagenb. bei Or. II. p. 568. u. Furl. Lap. Pat. p. IX. an dem Beispiele der Steinschriften der Paduaner Sammlung. Als Beispiel, wie die Auslegung der Inschriften von ihrem Standort abhänge, führt Reines. Cl. I. n. LXVII. p. 110. die Inschrift an: H. L. M. C. Apron. C. L. Clemens V. S., welche ihre sonst nicht leicht zu gebende Erklärung durch die Erwägung findet, dass sie in der Nähe eines Tempels des Hercules (Laude-Pompeia) gefunden wurde und von ihm erklärt wird: *Herculi libens merito C. Apronius C. L. Clemens votum solvit.* Wie man sich zu hüten habe, aus dem Vorkommen einer alten Inschrift an einem Orte sofort historische Folgerungen zu ziehen, ohne die ursprüngliche Herkunft derselben sicher zu kennen, darauf macht aufmerksam Leichtlen, einer der genauesten und sorgfältigsten Ausleger der in unserm Decumaten-Gebiet gefundenen römischen Inschriften, Schwaben unter den Römern S. 203. Beispiele von römischen Steinschriften in den Substructionen alter Gebäude aus der fränkischen Zeit zu Altripp und Wiesbaden, welche von mehreren Stunden davon entfernten Orten dorthin gebracht wurden, führt an Steiner Cod. inscript. Danub. et Rhen. II. Th. S. 389. unter d. W. *Fundorte.*

4) Dieses fehlerhafte Verfahren wurde bei Inschriften der capitolinischen und vaticanischen Sammlung angewendet, und wird gerügt von Marini A. A. T. I. p. 240.

5) Unter den Erleichterungsmitteln des Lesens von Inschriften räth Zaccaria Istituz. p. 350. an, die vertieften Schriftzüge mit Wasser zu netzen, ein Papier darüber zu spannen, dasselbe in die Vertiefungen einzudrücken und, wenn es getrocknet und losgelöst ist, den Vertiefungen mit Dinte nachzufahren. Genauer noch ist das Verfahren, um Papierabdrücke zu machen, in der Weise anzugeben, wie dieses in der Revue archeolog. 1852. IX. p. 184. geschieht. Durchnässtes Papier wird auf die Inschrift mit Hilfe einer sanften Bürste oder eines Schwammes durch Drücken und Streichen in alle Vertiefungen der Schrift eingedrückt, und wenn es trocken ist mit Vorsicht abgenommen. Eine neue Verbesserung dieses Verfahrens liegt in folgendem Mittel. Vorher, aber während das Papier noch auf der abzuformenden Inschrift liegt und auf der äussern Seite zu trocknen anfängt, trägt man mit einem Pinsel oder einem Schwamme möglichst gleichmässig einen Kleister (une colle) auf das Papier, welcher bereitet wird aus zwei oder drei Hand voll Mehl mit einer Bouteille (Litre) Wasser gemischt, und lässt das so mit Stärke versehene Papier auf dem Originale

ganz trocken werden, ehe man es abnimmt. Diese Abdrücke sind aber bei dem Aufbewahren sorgfältig vor Feuchtigkeit zu hüten. Wenn man einen solchen Abdruck mit einem wasserdichten Ueberzug versieht, wozu sich im Allgemeinen alle fetten und harzigen Substanzen eignen, kann man ihn als Form zu Gypsabgüssen benützen. Ein solcher Ueberzug ist folgender: man lässt zwei Theile Resina pini (sive: albi; Fichtenharz, weisses Harz; Gallipot) mit zehn Theilen Unschlitt über dem Feuer zergehen und trägt diese Flüssigkeit während sie noch heiss ist mit einem Pinsel auf die innere Seite des Papierabdruckes auf, aber nicht zu dick, um die Form der vertieften Schrift nicht zu verändern. Diesen so zubereiteten Papierabdruck legt man auf eine horizontales mit einer Lage von feinem Sand versehenes Brett (Tisch), presst ihn mit einem gelinden Druck der Hand in den Sand, damit alle Theile fest aufliegen, versieht ihn mit einem festen, innen mit Oel bestrichenen Rand und giesst dann die flüssige Gypsmasse ein.

6) Zwei Meister des epigraphischen Faches drücken sich hierüber also aus: Marini A. A. Proemio p. XXXVIII. Non ostante che io abbia la miglior parte de' miei anni logorata in *leicre,* come già Cola di Rienzo, *gli antichi pataffi* e siami ito rompendo il capo in tutti i sassi scritti, che ho potuto vedere . . . non licuit esse tam disertis, che tratto tratto aqua haesit e convenne o dire apertamente di non saper che si voglia la pietra nel tal e tal luogo o proporre false lezioni e dar mostri anzi che parole; e questo tal volta anche avendo per le mani marmi non diffettosi nè' dal tempo ingiuriati. — Ueber die Ursachen des schwierigen Lesens aus der Gestalt ähnlich aussehender Buchstaben. Ebend. S. XXXIX. Mommsen Inscr. Neap. Praefat. p. XIV. Artem lapidum describendorum didicisse me puto, sed tamen neque doctorum descriptorum quemquam novi quin graviter interdum errarit, neque meliora exempla mea mihi videntur quam aliorum peritorum hominum qni sunt vel fuerunt; nam qui hac nostra demum aetate accuratam doctrinam repertam et exempla quo recentiora eo emendatiora esse opinantur, vehementer ii quidem falluntur.

7) Beispiele gibt Zaccaria Istituz. p. 346.

8) Zaccaria Istituz. p. 383—397 stellt über das Lesen der Abkürzungen fünf Regeln auf, welche das im Texte Angedeutete genauer präcisiren. Marini A. A. p. 536—578. wo er die rechte Erklärungsweise der Abkürzungen bespricht, verweist was den Gebrauch der Abkürzungen betrifft und das daher abzuleitende Princip ihrer Erklärung auf die von uns oben §. 20. Not. 5. S. 56 angeführte Stelle von Valerius Probus, dringt besonders auf individualisirende Auffassung und Erklärung der Abkürzungen nach der Classe welcher die Inschrift jedesmal angehört und darum auf Vergleichung derselben Abkürzungen auf verschiedenen Inschriften derselben Classe. Dann zeigt er in einer grossen Zahl vorher noch nicht oder nicht richtig erklärter Abkürzungen die Anwendung dieser Grundsätze.

9) Zaccaria Istit. p. 281 ff. Hagenbuch, bei Orell. Cap. XXI. Crit. observatt. §. 4. Vol. II. p. 362. und §. 10. p. 364.

10) Dafür spricht sich Mommsen in Bullet. archeolog. 1845. p. 207. aus: Noi in generale non aproviamo l'uso di commentare una qualche iscrizione invice di illustrare piu tosto qualche parte della publica vita o privata degli antichi coll' mezzo delle lapide, essendoche per questa seconda strada si arriva viemeglio ad un lavoro composito e harmonioso, nè ci si presenta un fascio di annotazioni in guisa di libro; nondimeno alcune poche iscrizioni fanno eccezione a questa regola per la loro singolarita et importanza. Ueber die Einrichtung und den Gebrauch der Indices in der angedeuteten Weise s. Mommsen Inscr. Neap. Praefat. p. XIV.

11) Ueber die bildlichen Vorstellungen auf Monumenten mit Inschriften, als Hilfsmittel der Erklärung s. Hagenbuch in Orell. Collect. Vol. II. p. 367. §. 15. Wesseling Observatt. I, 7. p. 23. über phonetische Symbole (wie eine Katze für den Namen *Felicula*, ein Dorn bei dem Namen *Sentius* u. dgl.) s. Preller Regionen d. St. S. 179.

§. 111.

Die *epigraphische Kritik*[1]) ist die allgemeine philologische Kritik schriftlicher Reste des Alterthumes, angewendet auf römische Inschriften. Sie hat zum Gegenstande entweder einzelne Stellen dieser schriftlichen Denkmäler, oder solche Denkmäler in ihrer Gesammtheit. In Beziehung auf einzelne Stellen schriftlicher Denkmäler hat die epigraphische Kritik folgende Functionen: die dem Originale wirklich zukommenden Worte zu bestimmen; über ihre Richtigkeit und Fehlerhaftigkeit zu urtheilen; dasjenige, was davon verloren gegangen und zerstört ist, zu ergänzen. Was die erste dieser Functionen betrifft, so ist es sofort offenbar, dass die epigraphische Kritik hierin in einer andern, und zwar günstigern Lage ist als die Kritik literarischer Werke, da die ursprüngliche Schrift in dem letztern Falle in der Regel fehlt und nur durch eine lange fortgesetzte und erneute schriftliche Ueberlieferung auf uns gekommen ist, wogegen die epigraphische Kritik in der Regel die ursprüngliche schriftliche Aufzeichnung zum Gegenstande hat. Anders verhält es sich in denjenigen Fällen, wo das ursprüngliche epigraphische Denkmal nicht mehr vorhanden und nur durch Abschriften für uns zugänglich ist. In diesen letztern Fällen sind für beide Gebiete der Kritik die Verhältnisse gleich. In dem erstern Falle ist, um die echte Lesart zu finden, zu dem Originale der Inschrift zurückzugehen, und hier handelt es sich demnach zunächst nur von dem richtigen Lesen, wodurch viele Fehler der Inschriften in Handschriften und gedruckten Büchern am einfachsten und sichersten sich verbessern lassen. (Beispiele bei Zaccar. Ist. p. 374.) Aber auch wenn das Original vorhanden und für uns zugänglich ist, bleibt in manchen Fällen auch für die Behandlung einzelner Wörter und Stellen der Inschrift noch eine Aufforderung und Gelegenheit zu kritischer Thätigkeit, und zwar in einer doppelten Beziehung: einmal, um auf dem Originale selbst vorkommende Fehler zu erkennen und die entsprechende Verbesserung anzugeben; und dann, um ausgefallene Theile zu ergänzen. Die Sprach- und Schreibfehler auf den Originalien (vergleiche oben §. 22 und 29) rühren entweder von der Unwissenheit oder Nachlässigkeit des Concipienten her, oder von Demjenigen, welcher die Inschrift gefertigt hat (Errata fabrilia).[2]) Solche Fehler des Steinhauers oder Graveurs auf Inschriften, häufiger auf Inschriften von Privaten besorgt, wie auf Grabsteinen und dergleichen, aber auch auf öffentlichen, namentlich längern Inschriften auf Bronze nicht selten, zeigen sich als: fehlerhafte Versetzungen von Buchstaben, wie TE für ET; Marini Iscr. Alb. p. 30. ARMA für ARAM und Aehnliches; Marini A. A. p. 340.; Versetzung von Wörtern: Act. arval. Tab. LV. TRIB. POT. COS. III. statt TRIB. POT. III. COS., da der Kaiser Gordianus, von dem hier die Rede ist, nur zweimal Consul war, und Aehnliches. Marini a. a. O. p. 474.; Versetzung ganzer Zeilen (Zaccar. Ist. p. 373. p. 232.); Verdopplung von Buch-

staben und Sylben: PHOEBEBE statt PHOEBE und dergleichen Marini a. a. O. p. 389.; die Bezeichnung F. (filius) auf manchen Inschriften wiederholt gesetzt (wie: *C. Laberius T. F. Pup. Peccio F.* und dergleichen), ungewiss, ob aus Versehen oder absichtlich, Marini a. a. O. p. 253. L. *(libertus, liberta)* wiederholt, aber nicht fehlerhaft bei Freigelassenen von Freigelassenen, z. B. *Considia Q. L. Ammia L.* Fabret. p. 474—475. Marini a. a. O. Solche Fehler sind zuweilen von dem Steinhauer selbst mit darüber eingehauenen Strichen bezeichnet (literae, vocabula cancellata), auch die Verbesserung oben oder neben beigeschrieben (Orelli Vol. II. p. 368. §. 14). Zuweilen hat der Steinhauer das Fehlerhafte durch aufgelegten Gypsmörtel verbessert, welcher später abgefallen ist. Borghesi in Annal. archeolog. XI. p. 33. Ausgefallene Wörter und Stellen, welche die epigraphische Kritik zu ergänzen im Stande sein soll, sind entweder absichtlich schon im Alterthum getilgt worden, oder unabsichtlich durch die Zeit und äussere Umstände verloren gegangen. Zu den erstern gehören die auf Inschriften getilgten Kaisernamen, wozu ausser den oben §. 24. S. 64. genannten Namen auch noch auf mehreren Inschriften der Name des Alexander Severus gehört (Borghesi Fasti sacerdotali in den Memorie dell' Istit. archeolog. p. 297.), was ausser den Namen selbst auch andere darauf sich beziehende Tilgungen zur Folge hatte, wie auf einer Inschrift mit AVGGG. NNN. *(tres Augusti nostri)* nach der Tilgung des Namens *Geta* auf den Monumenten das dritte G und N getilgt wurde. Henzen im Bulletin. archeolog. 1851. p. 77. Solche ausgelöschte Kaisernamen wurden bei geänderten Umständen im Alterthume selbst wieder hergestellt, wie *Maximinus* auf dem bei Tunis gefundenen, von Letronne in der Revue archeolog. 1845. erklärten Meilensteine. Wo die Ergänzung nicht so bestimmt wie in dem zuletzt angegebenen Falle angezeigt ist, ist bei Vornahme derselben darauf zu sehen, dass sie äusserlich genau dem dafür gegebenen Raume entspreche, und dass sie hinsichtlich des Sinnes und Ausdruckes sowohl nach den allgemeinen Anforderungen des Zusammenhanges und Sprachgebrauches, als auch nach dem individuellen Charakter der Gattung der Inschrift möglichst angemessen sei. Andern Bedingungen unterliegt die kritische Behandlung einzelner Wörter und Stellen in denjenigen Fällen, wo das Original der Inschrift nicht mehr vorhanden oder uns nicht zugänglich ist. Hier ist, wie bei dem Texte der Autoren, durch Zurückgehen auf die ersten Abschriften in Handschriften und gedruckten Büchern, durch Vergleichung des kritischen Werthes derselben, nach äussern und innern Gründen eine sichere Grundlage zu gewinnen. [3]) Dann ist darauf zu achten, dass die auch nach Ermittlung der besten Abschriften noch übrig bleibenden Fehler als solche erkannt werden, dass sie dem Auge des Kritikers nicht entgehen, aber auch umgekehrt, dass nicht aus Missverständniss Fehler angenommen werden, wo keine Fehler sind. Ein solcher Fall ist z. B., wenn Muratori pag. 14, 1. in der Inschrift:

Iunoni Claudiae Liviae L. Melpomene verbessern will: *Claudia,* da hier wie oft *Iuno* den Genius einer Frau bezeichnet, und wir nicht einen Votivstein der Iuno vor uns haben; andere ähnliche Beispiele bei Zaccaria Istitut. p. 361. Wenn es überhaupt ein kritischer Grundsatz sein soll, Unverständliches, Unbekanntes, Neues nicht sofort zu ändern, sondern mit Vorsicht hiebei zu Werke zu gehen, so gilt dieses um so mehr noch auf dem epigraphischen Gebiete, wo so vieles in den Resten der Literatur nicht Erwähnte, von der Sprache und Correctheit der literarischen Werke Abweichendes vorkommt. Ausser den gewöhnlichen Quellen der Fehler von Abschriften herrührend von Mangel an Kenntniss, Aufmerksamkeit, Geschicklichkeit ist bei Abschriften von epigraphischen Monumenten noch eine weitere Quelle von Fehlern darin gegeben, dass die Abschreibenden die Abkürzungen öfters wirklich ergänzt oder sich Interpretationen erlaubt haben, wie z. B. das sonst so nicht vorkommende *ligniferi* bei Murator. p. 2016, 2. willkürlich statt *dendrophori* gesetzt, wie es sich aus den von Horsley mitgetheilten römischen Inschriften aus England zeigt. Henzen im Bullet. archeol. p. 89. Auf keine Weise darf man sich aber erlauben, die Ergänzungen ohne Bemerkung wie das Original zu geben, oder gar, wie zuweilen geschehen ist, auf der Inschrift selbst ausführen zu lassen (Zaccar. Istituz. p. 480.). Buchstaben, welche in ihren Zügen ähnlich sind, werden leicht bei dem Lesen und Abschreiben verwechselt, und veranlassen Fehler, wie die Buchstaben F, E, L, I, T; ferner A und R, C und G, D und O, R und P und ähnliche, und sind mit Rücksicht auf diese Aehnlichkeit zu verbessern. Marini A. A. p. XXXIX.

Der epigraphischen Kritik, insofern sie eine Inschrift oder mehrere Inschriften in ihrer Gesammtheit zu dem Gegenstande ihrer Thätigkeit hat, ist die Aufgabe gestellt: falsche und verfälschte Inschriften als solche zu erkennen und zu beweisen; ferner Inschriften, welche mit Unrecht für unecht oder verfälscht gehalten werden, als echt nachzuweisen; zweifelhafte und verdächtige der einen jener beiden Classen zuzutheilen; endlich in zweifelhaften Fällen das Alter der Inschriften zu bestimmen. Zuerst ist der Begriff der Unechtheit und Verfälschung festzustellen. Neuere Inschriften, welche durch kein antikes Merkmal als alt sich geltend machen wollen, sind zuweilen aus mangelhafter Kenntniss für alte römische Inschriften gehalten, und in dieser vermeintlichen Eigenschaft durch Abschriften verbreitet worden; diese kann man nicht unter die unechten oder falschen Inschriften zählen (Maffei Ars crit. p. 185.). Viele andere sind aber absichtlich, um zu täuschen, entweder ganz erdichtet worden (inscriptiones adulterinae), oder mit gleicher Absicht an einzelnen Theilen abgeändert worden (inscriptiones adulteratae). Beides lässt sich entweder entschieden nachweisen, oder es liegen nur Gründe des Verdachtes vor (inscriptiones suspectae). Diese ganz erdichteten oder theilweise verfälschten Inschriften sind entweder als epigraphische Denkmäler gegeben, oder ohne Denkmäler nur als

angebliche Abschriften. Die Beweggründe und Veranlassungen zu einem solchen Betrug waren Gewinnsucht, seit der Zeit als man solche Denkmäler sammelte und auf ihre Erwerbung Werth legte, und theils persönliche Eitelkeit und Prunksucht, um, wie es seit dem XVI. Jahrhunderte in Italien Mode wurde, Gebäude und Gärten mit gesammelten antiken Denkmälern zu verzieren, theils Eitelkeit in Bezug auf historische Namen und geschichtliches Alter, namentlich von Seiten einzelner Städte. Aus dem zuletzt angeführten Grunde erklärt es sich, dass gerade Municipalinschriften häufiger als unecht befunden werden (Zumpt. Laur. Lav. p. VI.). Zu diesen Quellen der Fälschung kam noch Eitelkeit und Unredlichkeit der Gelehrten. Aus manchen Ländern sind die dort angeblich aufgefundenen Inschriften hinsichtlich ihrer Echtheit verdächtiger als aus andern Ländern, wie namentlich ein bedeutender Theil der Inschriften aus Spanien (s. oben S. 19. Zacc. Ist. p. 496. Orell. Vol. I. p. 40. s. v. *Hispanienses Inscriptiones),* obgleich hier noch genauere Bearbeitungen, wodurch das Urtheil festzustellen ist, theils überhaupt fehlen, theils für uns weniger zugänglich sind. Jedes Land wie jede Periode hat in seinen falschen römischen Inschriften charakteristische Eigenthümlichkeiten (Orel. 4102.). Das Land, welches die reichste Fundgrube für echte Inschriften ist, war auch aus nahe liegenden Ursachen für die Hervorbringung anderer unechter Denkmale des Alterthums, so auch falscher Inschriften die fruchtbarste Werkstätte, sowohl durch betrügerisches Nachmachen epigraphischer Monumente, als besonders durch handschriftliche Aufzeichnungen. Mit mehr oder minderem Grunde sind in dieser Hinsicht übel berüchtigt folgende Namen, worüber das Nähere in dem alphabetischen Verzeichnisse bei Orelli Supplement. artis criticae lapidariae in dessen Collect. inscript. Vol. I. p. 29 ff. unter den betreffenden Namen, als: Annius; Inghirami; Iacobillus; ganz besonders Ligorius, Pyrrhus; Occo; Poggius (Orel. 4897.); Pomponius Laetus (cf. Orell. 4897.); Resendius; Rossi; Thamyris. Zaccar. Istituz. p. 496—498. Vermiglioli Lezioni di Archeolog. II. p. 252. Nicht selten sind aber auch echte Inschriften von namhaften Gelehrten für unecht und verfälscht erklärt worden, welche später allgemein als echt anerkannt worden sind. So wurden einige der Grabschriften der Scipionen von Gori und Maffei für falsch erklärt, bis die früher copirten, dann wieder verschütteten Originalinschriften später wieder aufgefunden wurden; ebenso die Decreta Pisana von Scaliger, die Lex regia Vespasiani von Andern. (Orell. I. p. 63. s. v. *Sincerae inscriptiones.)* Solche Vorgänge müssen behutsam im Urtheilen machen, und man kann einem der ersten Meister des Faches, welcher keineswegs zu den verzagten Kritikern gehört, nur beistimmen, wenn er sagt: Omnino nobis modeste confitendum est, in hac quaestione de vera titulorum fucatave antiquitate multum dandum esse testium honestati et oculorum auctoritati. (Mommsen Inscr. Neap. Praef. p. XI.) Jedenfalls können nur eindringende, genau und klar durchgeführte kritische Untersu-

chungen über einzelne Inschriften, und nicht allgemeine Urtheile zu sichern Resultaten führen.[4]) Bei obwaltendem Verdacht gegen die Echtheit eines für alt ausgegebenen epigraphischen Denkmales sind folgende Punkte in Betracht zu ziehen und einer unbefangenen Prüfung zu unterwerfen: Material; äussere Form des Monumentes und, wo solche vorhanden, bildliche Beiwerke; die Schrift; die Sprache; der Inhalt. Fehlt das angebliche epigraphische Denkmal und sind nur Abschriften vorhanden, dann können nur die drei zuletzt genannten Momente in Betracht kommen. Für beide Fälle ist überdiess Rücksicht zu nehmen auf die äussern Verhältnisse von Personen, Localitäten, Umständen, welche mit der Provenienz der Inschrift in Beziehung stehen. Was das Material betrifft, so kommen im Allgemeinen in Bronze weniger leicht falsche Inschriften vor, namentlich von grösserem Umfange, als in Stein, und unter letzteren sind aus natürlichen Gründen grössere, mit Bildwerk versehene und darum in der Ausführung schwierigere Denkmäler weniger dem Verdacht der Unechtheit ausgesetzt als kleinere, einfachere Stücke (Zaccaria Ist. p. 498. Maffei A. crit. p. 160.); doch kommen auch Beispiele von unechten Inschriften auf Bronze vor (Vermiglioli Inscr. Perus. II., 478.). Bei dem Material der Bronze kommen in Betracht die Art der Mischung, das äussere Aussehen, der gefärbte Ueberzug (die s. g. *Patina; Aerugo nobilis)*, welcher zwar sich nachmachen, aber auch entdecken lässt.[5]) Möglich ist der Fall, dass das Material sowohl der Bronze als des Steines alt sind und nur die Schrift fälschlicher Weise beigefügt. Bei dem Material des Steines wird darauf zu sehen sein, woher das Material; auf das äussere Aussehen desselben, welches leicht sichtbare Spuren der Wirkung der Zeit oder das Gegentheil zeigt. Dazu kommt die Form, welche antike Monumente (wie Grabsteine und Arae) sowohl überhaupt, als für einzelne Zeiten, Länder und Gegenden in bestimmter Eigenthümlichkeit haben. Die Züge der Schrift, Abweichungen von der antiken Interpunctionsweise (s. oben §. 16.) verrathen leicht die Fälschung. Eine grosse, ängstliche Regelmässigkeit der Züge findet sich auf falschen Inschriften eher als unregelmässigere, rohe Züge. (Zaccaria Istituz. p. 524. Maffei A. c. p. 176.) Häufiger jedoch ist man im Falle, bei Ermangelung von angeblichen Originalen bei verdächtigen Inschriften nur auf die folgenden Kennzeichen als Anhaltspunkte der Kritik zu achten. Dahin gehören hinsichtlich der Schrift: die Orthographie; die Abkürzungen. Obgleich die Orthographie auf alten Denkmälern in vielen Fällen abweichend und fehlerhaft ist, so kann man doch bei Monumenten, welche einer früheren Periode zugeschrieben werden, aus dem Mangel der entsprechenden Archaismen in der Orthographie und aus dem Gebrauch einer neuern und offenbar spätern Schreibweise auf Unechtheit schliessen, mit der Ausnahme jedoch, dass ein älteres Monument in späterer Zeit und mit veränderter Orthographie restituirt worden ist. (Zaccaria Ist. pag. 522.) Ganz ungewöhnliche, von dem allgemeinen Gebrauche alter Denk-

mäler abweichende Abkürzungen können gleichfalls als Kennzeichen der Unechtheit gelten. So z. B. wenn das Wort *Consul* bei Titel oder bei Zeitbestimmungen vollständig geschrieben oder anders als nach der oben §. 21. Anm. 6. und §. 45. S. 131. angegebenen üblichen Weise abgekürzt wird, als: CON. statt COS. COSS. und in späterer Zeit CONS. Noch zahlreichere kritische Kennzeichen gewährt die Betrachtung der Sprache und des Styles der Inschriften. Obgleich man sich zu hüten hat, nicht durch bisher noch unbekannte, für uns neue und auffallende Wörter und Ausdrucksweisen sich sofort zu einem Ausspruche der Unechtheit bestimmen zu lassen, so sind doch in vielen Fällen daraus sichere Kennzeichen zu schöpfen. (Zaccar. Ist. p. 519.) Dasselbe gilt von dem Inhalte. Deutlich nachweisbare Widersprüche des Inhaltes gegen Dasjenige, was sonst aus der geschichtlichen Kenntniss der Zeit, des Ortes, der genannten Personen, der Sitten und Gebräuche bekannt ist, begründen den Beweis der Unechtheit oder führen in weniger sichern Fällen oft zu einem gegründeten Verdacht. Bei der Bestimmung des Alters einer Inschrift kommen die meisten der bisher angeführten Momente in Betracht. Die von der Form der Schriftzüge hergenommenen Kennzeichen des Alters, worauf man zunächst ein besonderes Gewicht zu legen geneigt sein könnte, zeigen sich bei näherer Betrachtung nicht so sicher als man glauben sollte. Im Allgemeinen ist zwar, besonders was die öffentlichen Monumente betrifft, den verschiedenen Zeitaltern ein gewisser Charakter der Schriftzüge im Ganzen und im Allgemeinen eigenthümlich, wie aus der oben Cap. II. §. 10ff. gegebenen Darstellung ersichtlich ist. Aber man findet auch in der besten Periode hinsichtlich der Wohlform und der Regelmässigkeit der epigraphischen Schrift neben der letztern nachlässig und formlos geschriebene Inschriften, und umgekehrt auch in der Zeit der im Ganzen eingetretenen Verschlechterung der Schrift einzelne sorgfältige und mit der Schriftform früherer Denkmäler übereinstimmende Inschriften. Wenn für ein geübtes Auge auch so immerhin Kennzeichen der Zeit aus der Schrift zu gewinnen sind, so geht doch daraus hervor, dass diese nicht so unbedingt und allgemein sind.[6])

1) Ueber epigraphische Kritik handelt in einem selbständigen Werke zuerst Maffei Ars critica lapidaria, ein nicht vollendetes Werk, welches aus seinen nachgelassenen Papieren zusammengestellt und aus dem Italienischen in das Lateinische übersetzt von Seguier, gedruckt erschien in Donati Supplement. ad Thesaur. Murator. Tom. I. p. 1—482. Von den vier Büchern, auf welche es der Anlage nach berechnet war, haben sich aus den Papieren nur drei wieder herstellen lassen. Das I. Buch und ein grosser Theil des II. handelt von orientalischen und griechischen Inschriften. Zur römischen Epigraphik gehört der bei weitem grösste Theil des Werkes, als: Lib. II. cap. 2. De inscriptionibus, quae in veterum Latinorum libris referuntur. p. 33—47. Lib. III. c. 2. Canones ad fictitias inscriptiones latine loquentes internoscendas. cap. 3. p. 187—264. durchmustert die in Italien befindlichen Sammlungen von römischen Inschriften in Beziehung auf deren Echtheit und Unechtheit; cap. 4. p. 267—477. ebenso die gedruckten Sammlungen. Es ist allgemein anerkannt, dass in diesem Werke von Maffei in vielen Fällen zu flüchtig die Unechtheit oder der Verdacht gegen

Inschriften ausgesprochen wird, zum Theil gegen solche, welche in dem von ihm selbst herausgegebenen Museum Veronense nicht beanstandet werden, ein Umstand, welcher sich aus der oben angedeuteten Entstehungsgeschichte des Werkes erklärt. Sehr gute Auseinandersetzungen und Bemerkungen über epigraphische Kritik gibt Zaccaria Istituz. Lib. III. c. 2. c. 5—7. Vieles gibt Hagenbuch bei Orelli cap. XXI. Criticae quaedam observationes. Vol. II. p. 361 sqq.

2) Zacc. Istituz. p. 362. 514. Orell. Vol. II. p. 566. §. 14. *Errata fabrilia.*

3) Dazu gehört kritische Würdigung der epigraphischen Sammlungen und einzelnen epigraphischen Schriftsteller. Beiträge dazu geben Maffei Ars critica Lib. III. c. 4. p. 267—482.; ferner die in Donat. Supplem. gegebenen Bemerkungen und Verbesserungen zu den Sammlungen von Gruter, Muratori, Reines. von Bimard de la Bastie; Cannegieter; Christoph. Saxius. Tom. I. p. 486—618. Orell. Vol. I. p. 29—66. *Artis crit. lapidar. Supplementum.* Vergl. oben Einleit. §. 5. 6. Von der zu leichten Neigung Maffei's zur Annahme der Unechtheit von Inschriften war oben die Rede. Orelli erklärt sich über sein kritisches Verfahren Vol. II. p. 376. §. 25. Man zählt in seiner Sammlung von ohngefähr 5000 Nummern, 130—140 Nummern, welche er für verdächtig oder unecht erklärt; manche ohne hinreichenden Grund, wie Furlanetto Lapid. di Mus. di Este p. 2. not. 8. nachweist, welcher auch mehrere von Maffei ohne hinreichenden Grund verworfene Inschriften vertheidigt Lapid. Patav. LXXVIII. p. 74. 75. CCXXVII. p. 229.

4) Unter neuern kritischen Arbeiten auf dem Gebiete der römischen Epigraphik können einige Abhandlungen von Letronne hierfür als Muster angeführt werden.

5) Das bei Münzen zu diesem Zwecke anzuwendende Verfahren, was vorkommenden Falles für Bronze überhaupt anzuwenden ist, wird angegeben im Bulletin. arch. 1844. S. 41. Das verdächtige Stück wird in starken Alcohol längere Zeit (24 Stunden) gelegt, gebürstet, dann concentrirten Säuren ausgesetzt, was Alles der echte, durch das Alter erzeugte Ueberzug aushält ohne Veränderung, der nachgemachte jedoch nicht.

6) Darauf hat schon Fabretti Inscr. p. 363., besonders aber Maffei Ars crit. p. 153 sqq. aufmerksam gemacht und eine genauere Ausführung seiner Ansicht gegeben, deren Resultat in Bezug auf die chronologische Bestimmung aus der Form der Schrift er so zusammenfasst (p. 175.): Summa harum observationum est, ut primis imperii seculis multo plures occurrant eleganter incisae inscriptiones, quam ruditer; contra inferiori aevo multo plures deformiter, quam concinne: quo constat nonnisi late admodum et ad amplum, atque, ut ad dicam, indefinitum temporis spatium probabilitate arguendum, hac nos indicatione uti posse. Dem Urtheile von Maffei über die Unsicherheit des Kriteriums aus der Form der Schrift stimmt Marini A. A. Prefaz. p. XXXVII. vollkommen bei.

Bücherverzeichniss.

A) Bücher von ausschliesslich oder ganz überwiegend epigraphischem Inhalte.

Ainsworth Thesaurus linguae lat. compendiorum. London 1796. Neuer Abdruck unter dem Titel: Ainsworth Explicatio literarum et notarum in Romanor. monumentis occurrentium. Florent. 1825.

Alcuni Scritti intorno ad un monumento sepolcrale scoperto presso Padova ed illustrato dall' abate Furlanetto. Padova 1839. (Vrgl. Petrettini.)

Aldini Esercitazioni sulle antiche lapidi Ticinesi con appendice sopra un epigrafe di Casteggio. Pavia 1831.

Aldini Gli antichi marmi Comensi. Pavia 1834.

Aldinii Marmor Comense; Annali dell' instit. arch. 1845. p. 17.

Amadutii ad Ianum Plancum (Bianchi) epistola, in qua inscriptiones nonnullae Ariminenses a falsitatis nota, qua Scipio Maffeius inusserat, vindicantur. Lucae 1767. 12.

Amadutius De veteri inscriptione Ursi Togati ludi pilae vitrei inventoris. Rom. 1775. 8.

Ambrosch Testamentum Dasumii; Annali dell' inst. arch. 1831. T. II.

Apiani et Amantii Inscriptiones sacrosanctae vetustatis. Ingolstadii. 1534. Fol.

Arditi Tessere gladiatorie. Napoli. 1832.

Arditi La legge Petronia illustrata col mezzo di un' antica iscrizione rinvenuta nell' amfiteatro di Pompei. Napol. 1817. 4.

Arneth Beschreibung der zu dem k. k. Münz- und Antiken-Cabinet gehörigen Statuen u. s. w. *Inschriften*. IV. Auflage. Wien 1850.

Arneth Beschreibung der zu dem k. k. Münz- und Antiken-Cabinet gehörigen römischen Meilensteine. Wien 1845.

Arneth Zwölf römische Militärdiplome, auf Stein gezeichnet von Camesina. Wien 1843. 4.

Asp De stilo lapidari. Upsal. 1737.

Augustin Das Diptychon consulare in der Domkirche zu Halberstadt, in Förstemann Neue Mittheilungen des thür. sächs. Vereines für vaterländ. Altert. Bd. VII. (1846). Heft II. S. 60.

Augustini, Anton. De legibus et senatus consultis Liber, adiunctis legum antiquarum et senatusconsultorum fragmentis, cum notis Fulv. Ursini. Rom. 1583. 4. (Auch in Augustini Opp. omn. T. I. p. 1 sqq. und Graev. Thes. antiq. Rom. Tom. II. p. 1139.)

Avellino Osservazioni sopra alcune iscrizioni graffiti sulle mura di Pompei. Napoli 1841.

Azema de Montgravier Lettre a Mr. Hase Sur les inscriptions trouvées à Orleansville; Revue de bibliographie analytique. 1844. Ianvier.

Baille Intorno ad un diplome di demissione militare dell' imperat. Nerva Memor. dell' Acad. di Torino Tom. XXXV. Clas. II. p. 201. — Notizia di un congedo militare dell' Imperatore Adriano. Ibid. Tom. XXXIX. Cl. II. p. 1.

(Bankes) Fac simile of a roman tariff fixing a maximum of price, for all manners of commodities; discovered and copied in the year 1817 at Eski-hissar, supposed the ancient Stratonicea in Caria. It is inscribed

on the external wall of a marble prostyle edifice, which was perhaps the Βουλευτήριον of the city. Printed by C. Hullmandel.

Baudy a Vesme In diploma militare Gordiani Pii Lugduni repertum Seguieri et aliorum Scripta et Commentationes variae; in Memor. dell' Acad. di Torino. Tom. XL. Cl. II. p. 22.

Baudelot Inschrift zu Bordeaux. Hist. de l'ac. des in. T. II. 394. Ed. 8. über andre Inschriften. Ebendas. T. II. p. 353. III. p. 232..

Bergmann, De inscriptione latina ad P. Sulpicium Quirinum Cos. ad 242 u. c. referenda. Luckau 1851. (Gymnasialprogramm.)

Biagi Monumenta Graeca et Latina ex museo Iac. Nani illust. Rom. 1787. 4.

Bianchi Marmi Cremonesi. Milano. 1791. 8.

Bianchini Camera ed inscrizioni sepolcrali d' liberti della casa di Augusto. Roma 1727. Fol.

Bianchini Inscriptiones sepulcrales in via Appia repertae. Rom. 1730.

Bimard de la Bastie Observationes ad nonnulla loca novi thesauri Muratorii; Donat. ad thesaur. Murator. Supplem. Tom. I. p. 486—504.

Bimard de la Bastie Remarques sur quelques inscriptions (tesserae gladiatoriae). Mem. de l'acad. d. inscr. Tom. XXIII. p. 281. Ed. 8.

Biondi di tre cippi terminali in Atti dell' acad. rom. di archeol. Tom. IX. p. 465.

Biondi Intorno un frammento marmoreo di fasti consolari. Rom. 1835. 4. (in Atti dell' acad. rom. Tom. VI.)

Boissard Antiquitatum romanarum III. Pars seu inscriptionum et epitaphiorum quae in saxis et marmoribus romanis videntur cum suis signis et imaginibus exacta descriptio, omnia elegantissimis figuris in aere incisis illustrata per Theodorum de Bry Leodiensem, civem Francfordien. MDXCVII. Fol.

Boissieu Les Inscriptions de Lyon. Lyon 1850. 4.

Bonada Anthologia sive Collectio omnium veterum inscriptionum poetarum Graecorum et Latinorum in antiquis lapidibus sculptarum. Romae 1751. 2 voll. 4.

Borghesi, Bartolomeo Conte, Novi frammenti dei fasti Capitolini. P. I. Milano 1820. P. II. 1820. 4.

Borghesi Sull' ultima parte della serie de censori romani. Rom. 1836. 4. (Auch in Dissertazioni della pontific. accadem. di archeol. Vol. VII.)

Borghesi Sopra due iscrizioni d'Urbiscaglia; Giornal arcad. Vol. XCV. p. 163. (Ferussac Bulletin. historiq. XIII. p. 340.)

Borghesi Memoria sopra un' iscrizione del console L. Burbuleio Optato Ligariana nel real museo. Napol. 1838.

Borghesi Iscrizione di Tettia Casta; Avellino Bulletin. Napol. N. LVII. p. 34. LX. p. 57.

Borghesi Dichiarazione di una lapide Gruteriana per cui si dichiara il tempo della prefettura urbana di Pasifilo e l'età di Palladio Rutilio Tauro in Memor. dell' acc. di Turino. Tom. 38.

Borghesi Lettera intorno un' iscrizione latina di paleografia arcaica scoperta a Tusculo. Saggiatore 1844. p. 32—37.

Borghesi intorno ad un diploma militare dell' imp. Traiano Decio. Dissertazioni della pontificia. Acad. rom. di archeolog. 1842. Tom. X. p. 25.

Borghesi Di tre consolati di Muciano; Bibl. italian. 1840. Tom. XCVII. p. 12.

Borghesi Figuline letterate del Museo di Parma, in Annal. archeolog. 1841. XII. p. 225—246.

Borghesi Sopra una iscrizione del Museo Campana al D. Ach. Gennarelli. Roma 1844.

Borghesi Di un lapida che ricorda L. Seia Strabone. Saggiatore 1844. Vol. I. fasc. 9 e 10.

Borghesi Iscrizione inedita di Venasso Annali. 1847. 1.

Borghesi Lettera al Sign. Minervini intorno a consolati di due Aviti. Avellino Bulletin. Napol. 1845. XLVIII. p. 99.

Borghesi Sull' opera intitolata: Codex inscriptionum romanarum Rheni di Steiner, e sulle legioni che stanziarono nelle due Germanie da Tiberio fino a Gallieno; Annali archeolog. 1839. p. 128—180.

Borghesi Figuline leterate del museo ducale di Parma. Annal. archeol. 1840. p. 225—246.

Borghesi Iscrizione consolare di Castel. Annal. archeol. 1834. p. 70—73.

Borghesi Iscrizioni di Oberpettau. Bulletin. arch. 1835. p. 1—7.

Borghesi Tavola alimentaria Bebiana. Bulletin. arch. 1835. p. 145—152.
Borghesi Sull' opera di Kellermann Vigilum romanorum latercula duo; Bulletin. archeol. 1835. p. 170—176.
Borghesi Iscrizione di Podi; Bullet. archeolog. 1836. p. 68—69.
Borghesi Iscrizione scoperte nel tempio di Minerva dell' agro Veronese. Bulletin. archeol. p. 143. 144.
Borghesi Monumento di Eurisace; Bullet. archeol. 1838. p. 166.
Borghesi Iscrizione riguardante lo storico Dione Cassio; Bulletin. arch. 1839. p. 136.
Borghesi Iscrizione alimentaria di Terracina; Bulletin. archeol. 1839. p. 153—156.
Borghesi Scoperte epigrafiche; Bulletin. archeol. 1840. p. 94—96.
Borghesi Figuline Velleiate; Bullet. archeol. 1841. p. 141—142.
Borghesi Tessera gladiatoria. Bullet. arch. 1842. p. 31—32.
Borghesi Iscrizioni latine del Pireo e della Vallachia; Bulletin. archeol. 1843. p. 131—134.
Borghesi Sulla iscrizione Perugina della Porta Marcia. 20 S. 8. aus: Vol. XVI. des Archivio Stor. Italiano.
Borghesi Frammento dei fasti di Lucera. Annal. archeol. 1848. XX. p. 219—273.
Borghesi Della nuova lapide di un Giunio Silano e della sua familia. Annal. arch. 1849. XXI. p. 1—71.
Borghesi Observazioni intorno i due primi praefecti alimentorum; Bullet. dell' inst. archeol. 1844. p. 125.
Borghesi Tavola alimentaria Bebiana; Bullet. dell' inst. arch. 1835. p. 145.
Borghesi Iscrizione di Fuligno; Annal. dell. inst. archeolog. Vol. III. nov. ser.
Borghesi Iscrizioni Dalmatine; Bulletin. archeol. 1844. p. 101.
Bouhier Explication de quelques marbres antiques. Aix 1733. Dijon 1742. 4. — Briefe in Hagenbuch Epistolae epigraphicae.
Boze de Explication d'une inscription ou sont decrites les particularités des Tauroboles. Memoir. de l'Acad. d. inscript. T. 2. Mem. p. 475. Ed. Oct. T. 4. Mem. p. 111.
Boze de Sur une inscription de l'Empereur Albin. Mem. de l'acad. d. inscript. T. 1. Hist. p. 212. Ed. Oct. T. 4. Hist. p. 262.
(Brunati) Musei Kircheriani Inscriptiones ethnicae et christianae in sacras, historicas, honorarias et funebres distributae commentariis subiectis Q. I. M. D. G. C. Mediolani 1837. ex typographia Poliana. 8. 130 pp. (Liv. 3. austr.)
Bruzza Sopra Vibio Crispo. Vercelli. 1846. In appendice additur Borghesii Epistola.
Buganza Epigrafia osia l'arte di comporre le iscrizioni latine. Fuligno. 1784. Ed. II. Mantova 1803.
Burghes Ueber die tabula alimentaria Baebianorum. Bulletin. dell' inst. archeol. 1835. p. 146 ff.
Cannegieter De mutata nominum romanorum sub principibus ratione liber singularis, item Postumus Bataviae adsertor, Hercules Magusanus, et Deusoniensis aggerum Bataviae auctor ex nummis atque lapidibus demonstratus; nec non Trebellii Pollionis negligentia castigata et monumentum Dodenwerdense expositum. Lugdun. Bat. 1774. 4.
Cannegieter Epistola ad Dorvillium de inscriptionibus quibusdam sylloges Muratorianae; in Donat. Supplem. ad thes. Mur. T. I. p. 506—540.
Capialbi di Montelione Vibonnensium Inscriptionum specimen. Neapoli. 1845. 8.
Cardinali, Clemente, Iscrizioni antiche inedite (500.) raccolte e publicate. Bologna 1819. 4. (Nur 50 Exemplare gedruckt Orell. 4917.)
Cardinalis, Aloysii, Prodromus ad illustrationem lapidis Stratonicensis; Atti dell' acad. rom. di archeolog. Tom. II.
Cardinali, Clemente, Iscrizioni antiche Veliterne illustrate. Roma. 1823. 4.
Cardinali, Clemente, Di un marmoreo frammento de' fasti discoperto in Ostia Dissertazione epistolare (al Sig. Guglielmo Dorow). Velletri 1828. 4.
Cardinali, Clemente, Memorie de censori e de' lustri; Atti della pontificia acad. di arch. T. IX. p. 275.
Cardinali, Clemente, Diplomi imperiali accordati ai militari. Velletri. 1835.
Cardinali (Luigi) Trecento iscrizioni illustrate. Bologna. 1823. 4.
Cavedoni Notizia e dichiarazione di un diplome militare dell' Imperatore Vespasiano. Modena 1832.

Cavedoni iscrizioni di Brescello; Bulletin. archeolog. 1835. p. 132. 133.
Cavedoni Tessera gladiatoria di Soliera; Bullet. archeolog. 1835. p. 205. 206.
Cavedoni Monumento di Eurisace. Bulletin. archeolog. 1839. p. 12—15.
Cavedoni Indicazione antiquaria pei monumenti principali del Museo Estense a Cataio. Modena. 1842.
Cavedoni Dichiarazioni degli antichi marmi Modenesi. Modena. 1828.
Chandler Marmora Oxoniensia. Oxonii. 1763. 4.
Chandler Inscriptiones antiquae pleraeque nondum editae. Oxonii. 1774. 4.
Chassot von Florencourt Beiträge zur Kunde alter Götterverehrung im Belgischen Gallien und in den Rhein. Grenzlanden. Trier 1842.
Ciacconii, Petr. Columnae rostratae Duilii inscriptionis explicatio. Rom. 1608. 8. (Graevii Thes. Tom. IV.)
Ciacconii, Alph. Expositio brevis columnae Traianae. Rom. 1576. 4. 1616. 4.
Clarac, Conte F. de, Musée de sculpture antique et moderne. Tom. I. Paris. 1841. Inscriptions latines (du Louvre) Planche I—LXII. und p. 915 bis 984.
Cochi Nuove osservazioni sull' enimma aeliano. Bologna. 1838.
Collectanea antiquitatum in urbe atque in agro Moguntino repertarum. Cum gratia et privilegio imperiali ad sexennium. MDXX. 4. (Als Verfasser nennt sich in der Dedication Jo. Huttichius. Am Schlusse: Ex aedibus Joannis Schoeffer MDXX mense Martio. 21 Blätter. 4.) (auch in G. Ch. Joannis Scriptores rerum Mogunt. T. III. p. 315 sqq.)
Coletii Notae et siglae, quae in nummis et lapidibus apud Romanos obtinebant explicatae. Venetiis. 1785. 4.
Courtet Amulette de Jules Caesar; Revue archeol. 1846. p. 148—153. Vergl. Sichel Cachet und Letronne Amulette.
de Crazannes Lettre sur l'inscription de haute-borne; Revue archeol. IV. 1847. p. 42—45.
Cresseri Ragionamento intorno ad un' iscrizione Trentina d' Augusto. In Trento. 1760. (Die Inschrift in Maffei Mus. Ver. p. 379.)
Cyriaci (Kiriacus de Pizzicollis) Anconitani Inscriptiones s. l. e. a. (Romae. 1747.) 4.
Cyriaci (Kiriacus de Pizzicollis) Anconitani Commentariorum nova fragmenta notis illustrata (ab Hannibale de Abbatibus Oliverio) Pisauri. 1763. 4.
Delamare Recherches sur l'ancienne ville de Lambese; Revue archeologique. IV. 2. p. 449. VII. année p. 131. Vergl. Ebend. VIII. an. p. 202. Civr. 3.
Del Signore marmi Riccardiani difesi dalle censure del Marchese Maffei. Firenze. 1781.
Dirksen Observationes ad tabulae Heracleensis partem alteram. Berolin. 1817.
Dodwell Praelectiones Camdenianae. Oxon. 1692. (Acta diurna).
Donati Ad novum thesaurum Murat. Supplementum. Lucae. 1765—1775. 2 voll. Fol.
Donii Inscriptiones antiquae. Ed. Gorius. Florentiae. 1731. 4.
Dorvillus s. Orville.
Duchalais Observations sur les cachets des medecins oculistes anciens a propos de cinq. pierres inedites; Memoires des antiquaires de France. Nouvelle serie. T. VIII.
Dufour Observations sur des noms de potiers et de verriers romains recueillis à Amiens. Amiens. 1848. (aus dem IX B. der Memoires des antiquaires de Picardie.)
Du Mege Recueil de quelques inscriptions romaines encore inédites, ou peu connues, ou perdues aujourdhui. Toulouse. 1850. 4.
Dumont Recueil de toutes les inscriptions d' Arles anterieures au VIII. siecle de l'ere chretienne. XXVII. pages. 4. 1787.
Egger Appendice Sur les Augustales in dessen Examen critique des historiens d' Auguste. Paris 1844. (und besonders unter dem Titel: Recherches sur les Augustales. Paris 1844).
Egger Appendice Nouvelles observat. sur les Augustales; Revue arch. III. 1846. p. 635—648. u. p. 774.
Egger Note sur une inscription de Terracine; Revue archeol. IV. 1847. p. 197—202.
Egger Rapport lû dans la seance de la commission d' epigraphie latine. 3 Aout. 1843. Paris Inprimerie de

Paul Dupont. in d. Revue archeol. I. 1844. p. 107.
Eichstaedt Inscriptio arenaria Treveris nuper reperta. Jenae. 1819. 4. (Akadem. Programm.)
Eisenhardt De auctoritate et usu inscriptionum in iure dissertatio. Helmstadt. 1750. 4.
Explicatio literarum et notarum frequentius in antiquis Romanorum monumentis occurrentium Florentiae. 1822. 94 pp.
Fabricii (Georgii, Cheminicensis) Antiquitatis monumenta insignia ex aere, marmoribus membranisve veteribus collecta. Basileae per Joan. Oporinum (s. a. dedic. 1549) — vermehrte Ausgabe: Antiquitatum libri II. ex aere — collecti. Basil. typis Oporin: (1587.).
Fabretti Inscriptionum antiquarum quae in aedibus paternis asservantur explicatio. Romae. 1702. 4.
Fabroni Storia degli antichi vasi fittili Aretini. Arezzo. 1841. 8. 785.
Falconerii Inscriptiones athleticae graecae et latinae. Rom. 1668. 4.
Fasti Capitolini. Ed. Laurent. Altonae. 1833. (Vrgl. Borghesi, Fea.)
Fea Frammenti di fasti consolari e trionfali ultimamente scoperti nel foro romano e altrove. Roma. 1820. 4.
Fea Iscrizioni di monumenti publici trovate nelle attuali escavazioni. Roma. 1813. (Phocassäule. Inschrift des Merobaudes. Traiansäule).
Fea Notizie degli scavi nell' anfiteatro Flavio et nel foro Traiano con iscrizioni. Roma. 1813.
Feretii Musae lapidariae, antiquorum in marmorib. carmina. Verona. 1672. 4.
Ficoroni Gemmae antiquae literatae. Accesserunt vetera monumenta eiusdem aetate reperta (Inschriften.) Ed. Galeotti e soc. Iesu. Rom. 1757. 4.
Fiedler, die Römisch. Inschriften in Xanten erklärt mit Kupfertaf. Wesel. 839. 4.
Fiedler, römische Denkmäler der Gegend von Xanten und Wesel. Mit 5 Tafeln. Essen. 824.
Ios. Finestres et de Monsalvo Sylloge inscriptionum romanor. quae in principatu Catalauniae vel exstant vel aliquando exstiterunt notis et observatt. illustrator. Cervariae Lacetan. 1762. 4. Vrgl. unten Lazarus und Verz. B. Florez.
Fleetwood Sylloge inscriptionum antiquarum. Londini. 1691. 8.
Florencourt Unedirte Inschriften aus Trier; Rhein. Jahrbücher. XVI. 1851. S. 63—70.
Föringer Nachricht über eine zu Geiselbrechting aufgefundene tabula honestae missionis vom J. 64 n. Chr. in Oberbayer. Archiv. IV. p. 433 und VI. p. 448.
Foggini Fastorum anni romani a Verrio Flacco ordinatorum reliquiae. Romae. 1779. 4.
Formis Corpo epigrafico Lunense: in Memorie dell' academ. di Torino. Serie II. Tom. I.
Franz s. Monument. Ancyranum.
Franz Sull' editto di Diocleziano fissante un massimo de' prezzi: Bulletin. archeolog. 1836. p. 173—175.
Frigelius De statuis illustrium Romanorum. Holmiae 1646. Italienisch. Frigelio Delle statue onorarie. Brescia. 1812.
Freret Remarques sur l'inscription de Brumat communiquée par M. Schoepflin. Mem. de l' acad. des inscript. T. 18. Hist. p. 235.
Fridvalsky Inscriptiones romano-transylvanicae. Clausenburg. 1767.
Furlanetto Lettera epigrafica al Sig. Labus. Padova. 1819. 8.
Furlanetto Illustrazione di un antico monumento sepulcrale di Padova. 1838. 4.
(Furlanetto) Le antiche lapidi del Museo d' Este illustrate. Padova. 1837. 8. y. 170.
Furlanetto Risposta all' epistola del Professore Petrettini. Padova. 1839 (auch enthalten in Alcuni scritti u. s. w. Vrgl. Petrettini).
Furlanetto Le antiche lapidi Patavine illustrate. Padova. 1847. con un volume di tavole incise in rame.
Furlanetto Interpretazione di un antica lapida romana trovata presso Iesolo. Venezia. 1842.
Gale discourse occasioned by the roman inscription dug up at Longchester. Philos. Transact. 1718. p. 823.
Gale An account of a roman inscription found at Chichester. Philos. Transact. 1723. p. 391.
Galvani Di alcuni studi sul carme che si legge al basso della Tavola XLI. degli atti de fratelli arvali. Modena. 1839. (60 S.)
Garuzzi Sodalis Soc. Jes. Monumenta

reipublicae Ligurum Baebianorum in Baebiani ruinis aut locis vicinis reperta, cum disquisitionibus in ἀντιγραφον tabulae aeneae alimentariae reip. eiusdem, Romae apud Iosephum Spithöver. 1846. 4.

Garuzzi Opere archeologiche. Napol. 1848. Vol. I.

Gazzera Notizia di alcuni nuovi diplomi di congedo militare, in Memor. dell' acad. di Torino. T. XXXV, Clas. II. p. 217.

Gazzera Dichiarazione di un dittico consolare della chiesa cathedrale di Aosta. Memorie della acad. di Torino. 1835. Tom. XXXVIII. Vergl. Biblioth. ital. Tom. 87. p. 296.

Gazzera Iscrizione metrica Vercellese. Memorie dell' accad. di Torino. Tom. XXXIII. p. 193—218.

Gazzera Decretum Lunense; Memorie dell' acad. d. Torino. Tom. XXXV. p. 87.

Gennarelli Marmi ottovirali; Bulletin. archeolog. 1839. p. 53—65.

Gennarelli Antichità e iscrizioni Fermane. Ibid. p. 86—92.

Gerrard Siglarium romanum. seu explicatio notarum quae hactenus reperiri potuerunt in marmoribus, numis etc. Londini. 1792. 4.

Gervasio Osservazioni sulla iscrizione onoraria di Mavorzio Lolliano in Pozzuoli. Lette alla R. acad. Ercolanese. Napoli. 1846. 4.

Gervasio, osserv. intorno a due iscrizioni Messinesi. Napoli 840. — Osserv. intorno alcune antiche iscriz. Nap. 842.

Gervasio Osservazioni intorno ad una iscrizione Puteolana. Atti dell' academ. Ercolan. V. III. p. 95.

Gervasi Sopra un' iscrizione Sipontina. Napol. 1837.

I. M. Gesner De Deo bono puero Phosphoro. Commentar. Gotting. T. IV. p. 373.

Giovanelli Sopra un' iscrizione Trentina del tempo degli Antonini. Trento 1827.

Giovanelli Sopra una iscrizione votiva nella piazza maggiore di Todi. Dissertaz. dell' acad. di Cortona T. 8. p. 133.

Goettling Lex de scribis, praeconibus quaestoriis. Ienae. 1844.

Goettling Funfzehn römische Urkunden auf Erz und Stein. Halle. 1845. 4.

Goetzii Fasciculus inscriptionum veterum ex perlustratione operum Iani Gruteri, Reinesii, Sponii conquisitus. Altdorf. 1743. 8.

Gorii Inscriptiones antiquae in Etruriae urbibus exstantes. Florentiae. 1726. 3 voll. 4.

Gorii Descriptio columbarii libertorum et servorum Liviae. in Poleni Thes. Antiq. Tom. III. p. 50.

Gorii Exemplar tabulae Traianae. Florentiae. 1739. 4.

Gorii Xenia epigraphica. Ed. Walch. Ieneae. 1755. 8.

Gorii Antiqua marmora Strozziana; in Walchii Acta societatis lat. Ienens. Vol. IV.

Gough Observations on certain stamps used anciently by the oculists. Archaeologia. Vol. 9. p. 227.

Gough A roman altar inscribed to Belutacader illustrated. Archaeologia. Vol. X. p. 118.

Gozzo Iscrizione della base della colonna rostrata. Rom. 1635. 4. (latine in Burmanni Thesaur. antiq. Ital. T. IX. P. VIII.)

Graeff das grossh. Antiquariuum in Mannheim. I. Beschreibung der 87 meistens röm. Denksteine. Mannheim. 1837.

Greppo, Abbé, in Revue du Lyonnais T. IX. p. 409. Inscription antique relative a une femme lyonnaise, qui excercait la medecine. Tom. X. p. 288. Sur une inscription de Lyon qui servait d'enseigne a une hotellerie. (Delect. 1849). Tom. XII. p. 327. Souvenir de quelques artistes lyonnais de l'epoque romaine.

Grifi Sulle iscrizioni intorno a' teatri antichi. Ragionamento primo. Rom. 1847. (auch in Giornale arcad. 1847. p. 321.)

Grignon Inscription latine sur une pierre appellée la haute borne en Champagne. (Viromarus) Mem. de l' acad. d. inscript. T. 40. Hist. p. 153.

Gronovii, Laurent. Theod. Marmorea basis colossi Tiberio Caesari erecti ob civitates Asiae restitutas. Lugd. Batav. 1720. (und in Gronov. Thes antiq. graec. VII. p. 432.)

Grotefend, C. L. Ueber die Tribus, Zeitschrift f. Altherthw. 1836. N. 114—118.

Grotefend in Ersch und Gruber Allgem. Encyclopaedie, unter d. W. Aufschriften. Th. VI. S. 323 ff.

Grotefend, C. L. Geschichte der einzelnen römischen Legionen in der Kaisereit; in: Pauly's Real-Enczyklopäd. unter Legio. Bd. IV. S. 868 ff.

Grotefend über die Inschrift: Fortunis salutaribus in Seebode Krit. Bibl. 1828. p. 611.

Gruteri Thesaurus inscriptionum. Heidelbergae. 1603. u. 1663. Fol. Ed. Graevius Amstel. 1707. 4. voll. Fol.

Gualteri, Georgii, Tabulae antiquae Siciliae et Bruttiorum. Messanae. 1625. (vorher eine von dem Verf. nicht anerkannte Ausgabe Panormi. 1624).

Guarini Illustrazione apologetica del marmo Puteolano a colonia deducta. Nap. 1824.

Guarini Scioglimento di alcune nuove difficoltà proproste contra il marmo Puteolano Napol. 1825.

Guarini Valore della ciffra SEXS. Bulletin. archeolog. 1836. p. 126 bis 128.

Guarini Tituli sepolcrali di Meta ed Eclano. Bulletin. archeol. 1843. p. 103—109.

Guarini Novelli monumenti Eclanesi. Napoli. 1824. (Seine andern Schriften s. in Mommsen I. N. p. XVIII.)

Guarini In veterum monumenta nonnulla commentaria. Neapoli. 1820.

Guarini De' Consoli voluti municipali. Napoli. 1837.

Guarini Tituli nonnulli Allifani, Calatini etc. Velletri. 1839.

Guarini Varii Monumenti con critiche osservazioni. Napoli. 1835.

Guarini Alcuni suggelli antichi. Napol. 1824.

Guarini Fasti duumvirali ed annali della colonia Pompei Napoli Ed. I. 1837. Ed. II. 1842.

Guarini Dichiarazione di un cippo letterato dell' antico Casino. Napol. 1844. pp. 19. in 8.

Guarini Memorie eclanesi. Napol. 1844. pp. 24 in 8.

Guarini Appendice a' fasti II. virali di Pompei.

Guasco Musei Capitolini antiquae inscriptiones. Romae. 1775. 3.

Gudii Antiquae inscriptiones nuper a Koolio digestae et a Fr. Hesselio cum notis editae Leowardiae. 1731. 4. (die Papiere des Gudius, aus welchen diese Sammlung veranstaltet wurde, sind auf der Bibliothek zu Wolfenbüttel.)

Guenebault Lettre sur la formule *sub ascia* trouvée dans des monumens chretiens; in Revue archeolog. 1847. IV. p. 46—48.

Hand Inscriptiones latinae (Petropolitanae). Ienae. 184.

Hagenbuchii Epistolae epigraphicae Tiguri. 1747. 4.

Hagenbuchii epistolae aliquot epigraphicae nunc primum editae; in Orell. Collect. Vol. I. p. 523.

Hagenbuchii De diptycho Brixiano Boethii Cons. epistola epigraphica Tiguri. 1749. 4.

Hagenbuch Inscriptio ex qua Turici stationem quadragesimae Galliarum fuisse prim. innotes. Turici. 1747. 4.

Hagenbuch De tribu Papiria in quodam Muratorii saxo romano non legenda. Comm. Gotting. T. 4. p. 368.

Desselben Epigraphischer Nachlass, welcher in der Bibliothek zu Zürich vorhanden ist, verzeichnet bei Orell. Collect. Vol. I. p. 19.

Harzheim Inscriptionis Hersellensis Ubio-Romanae explanatio. Erklär. und Mittheil. der Notizen über die zu Hersel gefund. ubisch-römische Inschrift, übers. von Brewer. Mit 2 Abb. Köln 820. (Lersch Centralmus. rheinlaend. Inschr. II, 2. 3. 4.)

Hase Rapport sur des inscriptions latines decouvertes dans la regence d'Alger. Iournal d. savans. 1837. p. 423. 648. 705. (L'Institut. 1837. Nr. 24.)

Hase in Clarac Musée de sculpture.

Haubold De tabulis honestae missions in dessen Opuscul. acad. T. II. (s. Platzmann.)

Hanbold Monumenta legalia extra libros iuris romani sparsa. Ed. Spangenberg. Berol. 1830.

Heeren Inscriptiones Gabiis inventae; in dessen Bibliothek der alten Literatur. Stück X.

Ios. v. Hefner Die röm. Denkmäler Salzburgs in: Denkschriften d. kais. Akadem. Philos. hist. Classe. I. B. S. 453 sqq.

Ios. v. Hefner Römische Inschriften mit Bemerkungen. Ebend. V. 2. 1849.

Ios. v. Hefner Die römischen Inschriftlichen Denkmäler Regensburgs, (Band XIII. der Verhandlungen d. histor. Vereins von Oberpfalz. 1850.)

Ios. v. Hefner über den römischen Grabstein zu Freitsmoos; im Oberbayer. Archiv. IV. Bd. I. H. S. 143.

Ios. v. Hefner Die röm. Denkmäler

Oberbayerns in: Oberbayrisches Archiv für vaterländ. Gesch. München 1841. III. Bd. S. 246—266. VI. 147 ff., wo auch eine vollständige Literatur mitgetheilt wird. (Auch besonderer Abdruck. München 1846.)

Ios. v. Hefner Die kleinen inschriftlichen antiken Denkmäler der kön. vereinigt. Sammlungen und des Antiquar. zu München. Oberbayer. Archiv. VII. 286 ff.

v. Hefner Römisch-bayerische inschriftliche und plastische Denkmäler. Bayer. Akad. der Wiss. Philol. Cl. Bd. IV. Abth. II. 1845.

Henzen über einige latein. Inschriften; Gerhard Archeol. Zeit. 1846. N. 39. S. 242. Vgl. Ebend. S. 297.

Henzen Ueber ein neu entdecktes Fragment von Consularfasten (zu Antium); Gerhard Archaeol. Zeit. 1846. N. 41. p. 289. Vgl. N. 48. S. 389.

Henzen Ueber die Augustalen; Zeitschrift für Alterthumswiss. 1848. N. 27. 37—40.

Henzen Tessere ed altri monumenti in osso. Anal. archeol. 1848. XX. p. 273—290.

Henzen Additamenti e correzioni all' articolo sugli alimenti publici dei Romani. Annal. arch. 1849. XXI. p. 221—239.

Henzen Sugli equiti singolari degl' imperatori romani; Annal. archeol. 1850. p. 1—53.

Henzen Tabula alimentaria Baebianorum; Annali dell' instit. archeolog. 1845. T. XVI. p. 1—112. (Vol. I. ser. nov.)

Henzen Antichità della Transilvania. Bulletin. archeol. 1848. p. 129. (Vrgl. Neigebauer.)

Henzen Sui pretori e dettatori di municipii antichi; Annali dell' inst. archeol. 1846. Vol. III. nov. ser. p. 253.

Henzen Iscrizioni delle due colonne di marmo rinvenute alla Marmorata. p. 333—346.

Henzen Zwei Militärdiplome; Rhein. Jahrbücher der Alterth. XIII. S. 83.

Huepsch Epigrammatographie oder Sammlung von Inschriften der niederdeut. Provinzen. Köln 1801. 4.

Huttich s. oben Collectanea.

Hugo Ueber d. Lex de Gallia cisalp. Civ. Mag. Bd. II. Ueber Tabula Heracleens. in Civ. Magaz. T. III.

Hultmann Diatriba de servis binominibus. Lugd. Batav. 1750. 4.

Hultmann Miscellaneorum epigraphicorum liber singularis. Zutphaniae. 1758. 8.

Hunter Part of some letters concerning several roman inscriptions in Yorkshire. Philos. Transact. 1702. p. 1129.

Hunter Letter serving to accompany a copy of an ancient roman inscription at Rochester. Philos. Transact. 1744. p. 159.

Hunter Letter concerning some roman inscriptions found near Durham. Philos. Transact. 1700. p. 657.

Hunter Account of a roman inscription dug up at Longchester. Philos. Transact. 1717. p. 701.

Huschke T. Flavii Syntrophi instrumentum donationis ineditum. Vratislaviae. 1838. 4.

Huschke Ueber die in Siebenbürgen gefundenen Wachstafeln; Savigny Zeitschrift f. gesch. Rechtswissensch. Bd. XII. p. 173.

Iäger, Rup., Erläuterungen zu den antiquarischen Erwerbungen des hist. Vereines der Pfalz von 1843—1846. Abschnitt I. Steine mit Inschriften. II. Bericht des histor. Vereins. 1847.

Iahn, O. I Bassirilievi e le iscrizioni al monumento di M. Vergilio Eurisace. Roma 1839. (18 S.), und in Annali archeol. 1838. p. 231—248.

Iahn Aufschriften römischer Trinkgefässe; Jahrbücher des Vereins im Rheinl. VIII. S. 105—115.

Iahn Ueber die Inschrift zu Sora; in Zeitschrift für Wissenschaft der Sprache. I. S. 292.

Iahn Marmo puteolano emendato. Bulletin. archeolog. 1841. p. 11.

Iahn Specimen epigraphicum in memoriam Olai Kellermann. Kiel. 1841.

Ianssen De Romeinsche beelden en Gedenksteenen van Seeland. Middelburg 1845.

Ianssen Die Sammlungen vaterländischer Alterthümer im Königreiche der Niederlande, zu Nimwegen. Rhein. Jahrbb. 1845. VII. S. 35 ff. Utrecht. Ibid. 1846. IX. Seite 17—41. XIII. S. 194.

Ianssen Musei Lugduno-Batavi Inscriptiones graecae et latinae. Lugd. Bat. 1842. 4.

Ianssen Een romeinsche Tegel voorzien van latiynsch cursiefschrift S' Gravenhage 1844.

Ianssen Nieuw ontdeckt romeinsche

Opschrift in de Linge. S'Gravenh. 1846.

Iaumann Zusammenstellung der in Rottenburg am Neckar gefundenen römischen Inschriften. Jahrbücher d. Alterthumsfr. in Rheinl. Heft XV. p. 53.

Inscriptiones Pompeianae. Fac-simile d'inscriptions découvertes sur les murs des edifices de Pompei. Londres. Murray. 1838. 8.

Inscriptio anaglyphi Veronensis; in Bibliothek der alt. Lit. und Kunst. Stück I.

Inscriptions grecques et latines decouvertes à Vaison ou dans les environs in: Bibliotheque de l'école des chartes. 1848. IV. Livrais. p. 305.

Iohanneau Nouvelle restitution et explication d'une inscription greco-latine du quatrième siècle tracée sur un vase de terre cuite, trouvé près de Bourges, en 1848. Paris 1849. (1 Bogen.)

Iscrizioni di Albenga. s. Spotorno.

Interpretatio inscriptionum et epitaphiorum in urbe Baetica. Sallengre Nov. thes. Tom. III.

Kandler Decretum municipale Tergestinum. L'Istria 1849. Nr. 11. 12.

Kandler Ueber eine zu Zuglio gefundene Inschrift. Istria 1847. p. 40.

Katalog des Museums der Stadt Mainz (ohne Jahrzahl) (von K. Klein). Darin: Vorzeichniss der röm. Denkmäler des Mainzer Museums.

Kellermann Vigilum romanorum latercula duo Caelimontana cum appendice inscriptionum quae ad vigiles pertinent, laterculorum militarium omnium et inscriptionum variarum militarium. Romae 1835. Fol.

Kellermann Terme publiche di Tarquinii Bul. arch. 1835. p. 27 bis 29.

Kellermann Iscrizione del portico capitolino e della basilica Giulia. Bulletin. archeolg. 1835. p. 33—38.

Kellermann Iscrizione di Marcellina. Bulletin. archeol. 1837. p. 21.

Kellermann Disputatio de accentibus in inscriptionibus latinis. Iahn Specimen epigraphicum. p. 105 sqq.

Kellermann De calendarii Cumani fragmento. Iahn Specimen epigraph. p. 1.

Klein, K., Abbildungen von Alterthümern des Mainzer Museums. I. Heft. Mainz 1848. II. Heft. Schwert des Tiberius von Klein und Becker.

Klein Ueber die Steinschrift zu Boppard. Coblenz 1827. (Programm des Gymnasiums.)

Klein Inschriften, welche in und bei Mainz aufgefunden worden sind. Zeitschrift des Vereins zur Erforschung der Geschichte in Mainz. I, 3. (1843).

Klein Römische Inschriften; in Zeitschrift des Vereins zur Erforschung der rhein. Geschichte in Mainz. I. 1.

Klenze Ueber das Edictum Constantini De accusationibus; Savigny Zeitschrift f. gesch. Rechtsw. B. IX. S. 56—90. 225—231.

Klenze Fragmenta legis Serviliae repetundarum. Berolini 1825. 4.

Klotz Recensio operis Maffeiani De arte critica lapidaria in Acta literaria. Vol. IV. p. 405 sqq.

Knabl Ueber Flavium Solvense. (II. Inschriften) in Schriften des histor. Vereins für Inner-Oesterreich. 1848. I. S. 1 ff.

Labat Sur deux inscriptions trouvées a Thevesta en Afrique; Memoires des Antiquaires de France. Nouv. ser. Tom. VII.

de Laborde Inscriptions grecques et latines inédites trouvées en 1827 à Quadi Musa. Revue archeol. p. 352 bis 260.

Labus Lettera sopra una colonna letterata di Maguzzano. Brescia 1812. 8.

Labus Sulla tribu e sui decurioni Bresc. Brescia 1815.

Labus Epigrafe antica novamente scoperta in Padova. Milano 1819. 8.

Labus Ara antica in Haimburgo. Milano 1820. 8.

Labus Lettera intorno a due iscrizioni Velleiati. Milano 1820. 4.

Labus Intorno vari antichi monumenti scoperti in Brescia. Brescia 1823. 4.

Labus Di un' epigrafe latina scoperta in Egitto dal Belzoni e in occasione di quella dei Prefetti di quella provincia dissertazione. Milano 1826. 8.

Labus Intorno l'antico marmo di C. Giulio Ingenuo. Milano 1827. (Ferussac Bull. histor. XV. 413.)

Labus Delle tessere degli spettacoli rom. Milano 1827. 8.

Labus Di una epigrafe antica nuovamente uscita dalle escavazioni Bresciane. Milano 1830.

Labus Intorno una iscrizione scoperta in Venezia. Venezia 1830.

Labus Tessera gladiatoria. Bulletino archeolog. 1835. p. 107—109.

Labus Nota su un' ara votiva di Bollendorf. In Bibliotheq. italian. 1844. IX. p. 263.

Labus Ricerche sui monumenti epigrafici antichi nella provincia di Milano. Milano 1845. (Estratto dal. T. X. dell Giornale dell I. R. Istituto Lombardo 1845. fasc. 30.)

Labus Epigrafi antiche spiegate. In Giorn. dell' Istituz. Lombard. 1847. p. 381.

Labus Antiche lapidi Tergestine nuovamente illustrate in: Denkschriften der kaiserl. Akadem. d. Wissensch. Philosoph. histor. Classe. I. B. Wien 1850. S. 337 sqq.

Labus Lettera al Sign. Furlanetto Intorno un antico epitaffio di Manerba Giornal. Arcad. T. IV. p. 257.

Labus Spiegazione delle lapidi annesse alla storia di Milano del. Cav. Rosmini. Vol. III.

Labus Intorno all' dio Cauto Pate; Giornal. e Bibl. ital. T. XIV. p. 224.

Labus Iscrizione antica emendata; Giornal. e Bibl. ital. T. XV.

Labus Nota su un monumento antico nuovamente scoperto in Milano. Giornal. e Bibl. Ital. T. XIII. p. 347.

Labus Intorno alcuni monumenti epigrafici; in Giornale e Biblioth. Ital. Tom. III. p. 165.

Lajard Sur une urne cineraire du musée de Rouen; Mémoirs de l'acad. d. inscript. T. XV. p. 62 ff.

Lama Iscrizioni ant. collocate ne' muri della scala Farnese. Parma. 1818. 4.

Lama Tavola alimentaria Velleiate detta Traiana restituita alla sua vera lezione. Parma 1819. 4.

Lama Tavola legislativa della Gallia. Parma 1820.

Lamare siehe Delamare.

Lambecii Notae in Kalendarium vetus. Graev. Thesaur. T. VIII.

Lambertenghi Iscrizione di Baldessare. Como. 1836.

Lambert Memoire sur un piedestal antique connu sons le nom de marbre de Torigny; Memoires des antiquaires de Normandie. Tom. I. Caen. 1833.

Lamey Inscriptiones sepulcrales aevi romani. Commentat. Acad. Theodoro. Palat. Vol. 6. Hist. p. 79.

Lamey De antiqua inscriptione Moguntiae reperta deleto Commodi Imperatoris nomine insigni. Acad. Theodor. Palat. T. 2. p. 115.

Lami In antiquam tabulam aheneam Canusinam Decurionum nomina continentem Observat. Florent. 1745. 4.

(Lanza) Antiche lapidi Salonitane inediti illustrate da F. L. Spalato. 1848. 8. II. 1850. Zara.

Lauchert Die römischen Thongefässe und Legionsziegel der archeolog. Sammlung zu Rottweil, in: Mittheilungen des archäologischen Vereins zu Rottweil. Tübingen. 1845. S. 10 bis 45.

Laurent s. Fasti.

Lazari Finestresius vindicatus . . ?

Leake On an Edict of Diocletianus fixing a maximum of prices. London 1826; und in: Transactions of the royal society of literature. Vol. I. London. 1829.

Le antiche lapidi di Padova s. Furlanetto.

Lebas Inscriptions grecques et latines recueillies en Grèce. Paris 1835—39. 5 Cahiers.

Lebas inscriptiones graecae et latinae in Exploration scientifique de Morée. Paris.

Lebas Sur un projet de recueil d'inscriptions in: Memoires de l' Academ. des inscript. Tom. XIV. I. Parti 1845. Cf. Revue archeolog. I. 1844. p. 687.

Lebas Voyages archeologiques. VIII. Rapport. (Edict. Diocletian. de pretiis rer.); Rev. archeolog. II. (1845). p. 129.

Lebeuf Remarques sur quelques epitaphes nouvellement decouverts à Lyon. Mem. de l'acad. d. inscript. T. 18. Hist. p. 242.

Lebeuf Sur une inscription decouverte à Perigueaux. Mem. de l'acad. d. inscript. T. 27. Hist. p. 171.

Leemans Animadversiones in Musei Lugduno-Batavi inscriptiones a. L. I. F. Iannssen editas. Lugd. Bat. 1843. 4.

Letronne Recueil des Inscriptions grecques et latines de l'Egypte. Paris. 1842. 3 voll. 4.

Letronne Analyse critique du recueil d'inscriptions de Mr. le Conte de Vidua. Paris 1828 (auch in Ferussac Bulletin des sciences histor. T. XI. p. 218.)

Letronne Deux colonnes miliaires sur la frontiere du Maroc; Revue archeol. 1844. p. 182—187.

Letronne Sur l'usage de consacrer la statue d'un dieu à un autre dieu; Rev. archeol. 1844. I. p. 439—443.

Letronne Inscription d'une borne

milliaire de la voie Iulia Aurelia; Rev. arch. II. 1845. p. 173—178.
Letronne Observations historiques et geographiques sur l'inscription d'une borne milliaire, qui existe a Tunis et sur la voie romaine de Carthage à Theveste. Paris. 1845. aus Revue archeol. 1844. p. 820.
Letronne Epitaphe latine d'un peintre grec etabli dans la Gaule; Rev. archeol. III. p. 512—514.
Letronne Sur l'amulette de Iules Caesar et le cachet de Sepullius Macer; Revue archeol. III. 1846. p. 253—263. und p. 425—446.
Letronne Note sur une dedicace au dieu soleil Mithra trouvée à Lambaesa. Iournal d. Savans. 1847. p. 620 sqq. et p. 726 sqq.
Letronne Explication sur la Haute-Borne; Revue archeol. IV. 2. 1847. p. 563—66. (Vgl. Crazannes, Pinard.)
Letronne Sur l'arc de triomphe de Theveste; Rev. archeol. 1847. I. p. 360—374.
Letronne über Inschriften zu Lambaesa im Iournal des Sav. 1847. Octbr. p. 620 ff.
Letronne Observations sur quelques inscriptions de Sitifis. Iournal d. Savans. 1847. p. 726.
Letronne Sur l'inscription d'une borne milliaire trouvée à Lalla Magrenia pres de la frontiere du Maroc; Rev. archeol. V. (1848) p. 225—229.
Lersch Centralmuseum rheinländischer Inschriften. Bonn. 1829—42. 3 Hefte. I. Heft Cöln. II. Bonn. III. Trier.
Lersch Antiquarische Wanderung von der Schweiz bis zum Meere, in Rhein-Iahrbüchern. 1846. IX. p. 53—88.
Lexicon epigraphicum Morcellianum. Bononiae. 1835. 3 voll. 4 (von Schiassi) dazu: Lexicon epigraph. Morcellian. vocibus italicis digestum. Bononiae. 1843. 4. als vol. IV. tum.
Lieberkühn Vindiciae librorum iniuria suspectorum. (I. Epistola critica de veterum diurnorum fragmentis Dodwellianis data ad Leclerc.) Lips. 1844.
Longperrier Sur une inscription inedite trouvée a Sens. Revue de Philologie II. p. 353.
Longperrier Sur une inscription a Lyon; Mémoires des antiquaires de France. Tom. VIII. Nouv. serie.
Lucii Inscriptiones Dalmaticae. Venet. 1673.
Lupi Epitaphium Severae martyris illustratum. Panormi 1734. Fol.
Lupi Dissertazioni e lettere filologiche antiquarie. Arezzo 1753. 8.
Lucich Marmora Traguerensia. Rhacusae 1811.
Maffei Museum Veronense. Veronae. 1749. Fol.
Maffei Verona illustrata. Veron. 1731. 4 voll. 8.
Maffei Artis criticae lapidariae quae exstant in Donati Supplemento ad Thesaur. Murat. Tom. I.
Maffei Galliae Antiquitates selectae. Veronae 1734. 4.
Maffei Osservazioni letterarie. Verona 1737. 6 voll. 8.
Maffei Dittico Quiriniano. Verona. 1754. 4.
Maffei Tre lettere. Verona 1748. 4.
Maffei Epistolae aliquot epigraphicae nunc primum editae apud Orell. Coll. Vol. I. p. 526 ff.
Magno Notae iuris a Magnone collectae. In Gothofred. Grammat. lat. und bei Putsch. Grammat.
Mahudel Quelques inscriptions trouvées à Langres; in Memoir. de l'Acad. des Inscript. Tom. V. Hist. p. 215. Tom. IX. Hist. p. 237. Ed. in 8.
Maiansii Epistola ad Burmannum praefixa Tomo II. Anthologiae latinae. (Inscriptiones metricae in Hispania repertae.)
(**Maittaire**) Inscriptiones duae (Tabula Heracleensis), graeca altera, altera latina cum brevi notarum specimine. Lond. 1736. Fol.
Malmusi Museo lapidario Modenese. Modena 1830. 4.
Malvasiae Marmora Felsinea. Bonon. 1690. Fol.
Manutius, Ald., De veterum notarum explanatione. Venet. 1566.
Marezoll Fragmentum legis romanae in aversa tabulae Heracleensis parte. Gotting. 1816. 8.
Marini Iscrizioni antiche delle ville e de' palazzi Albani. Rom. 1785. 4.
Marini Atti e monumenti de' fratelli Arvali. Roma. 1795. 2 voll. 4.
Marmorum Arundelianorum Ed. II. (Ed. Maittairie) Londini. 1732. 4.
Marmora Tauriniensia illustrata (ab Antonio Rivatella et Paulo Ricolvio.) Augustae Taurinor. 1743. 2 voll. 4.
Marquez Appendice Sopra un' antica tavola di Pozzuolo, in Desselben: Dell' ordine Dorico. Rom. 1803.

Masdeu Dodici opuscoli lapidari; in Atti dell' Academia italiana Livorno. 1810. 4. Tom. I. P. 2. p. 165.

Massmann Libellus aurarius sive tabulae ceratae antiquissimae et romanae in fodina auraria nuper repertae. Lipsiae. 1840. 4.

Matthaei Aegyptii Senatus consultum de Bacchanalibus. Neapol. 1729. 4. et in Poleni Supplem. T. I. p. 735.

Maury Recherches sur la divinité mentionnée dans les inscriptions latines sous le nom de Camulus. in: Memoires des antiquaires d. France. 1849. N. ser. IX. p. 15 ff.

Mazochii (Iac.) Epigrammata antiquae urbis. Romae. 1521.

Mazochii (A. S.) Commentarius in Campani theatri titulum in Poleni Supplement. thes. antiquit.

Mazochii Commentariorum in regii Herculanensis musei aeneas tabulas Herculanenses partes duae. Neapoli. 1754. 2 voll. 4.

Melchiorri e P. Visconti Silloge d'iscrizioni antiche inedite. Rom. 1823.

Melchiorri Decadi epigrafiche; in Il Saggiatore. Vol. V. p. 392.

Melchiorri Iscrizione de' Salii Palatini; Bullet. archeol. 1842. p. 131 bis 144.

Melchiorri Monumento di Eurisace. C. Bulletin. arch. 1836. p. 165.

Metastasius De lege regia seu tabula Capitolina. Rom. 1757.

Mérimée Inscriptions romaines de Baena, Revue archeol. 1844. p. 176 bis 182.

Mérimée Sur un Bas-relief du musée de Strasbourg (LEHERENHVS); Rev. archeol. I. 1844. p. 249—253.

Merklin Inschriften aus Moesien, in Gerhards Denkmäler u. Forschungen u. s. w. 1850. S. 139.

Merklin, Fragment einer Inschrift; Gerhard Archeol. Zeitg. 1847. N. 12. p. 192.

Merklin Inschriften aus Tor Marancia; Ebendas. 1848. N. 24. p. 376. (Vrgl. Biondi Monumenti Amaranz.)

Merklin Römische Inschriften aus S. Paolo fuori delle mura. Gerhard Forschungen. 1849. N. 10.

Mermet Inscription funeraire inedite trouvée à Estressin, sur le territoire de Vienne; in: L'Institut. 1839. N. 37. p. 8.

Minicis, de, Sopra alcune iscrizioni trovate in Fermo. Peruzia. 1838.

Minicis, de, Sopra il teatro ed altri monumenti dell' antica Faleria. Rom. 1839. (Aus den Annali archeolog. Vol. XI.)

De Minicis Teatro di Falerone; Annali dell' instituto archeolog. 1839. p. 1.

De Minicis Sulle antiche ghiande missile e loro iscrizioni; in Giorn. Arcad. 1847. p. 314.

De Minicis Epistola Domitiani de lite inter Falerienses et Firmanos; Annali dell' inst. archeol. T. XI.

Minervini Iscrizione in Pietribianca; in: Avellino. Bullet. Napol. 1845. p. 41.

Theod. Mommsen De collegiis et sodaliciis Romanorum. Accedit. inscriptio Lanuvina. Kiliae. 1843.

Mommsen, Theod. Sacerdotaltafeln aus Bovillae; in Zeitschrift für Alterthumswissenschaft. 1845. N. 65.

Mommsen Römische Urkunden; Savigny Zeitschrift für gesch. Rechtsw. B. XV. S. 357—364.

Mommsen, Epigraphische Kleinigkeiten; Rhein. Museum. Neue Folge. V. S. 464.

Mommsen Epigraphische Analecte; Berichte der sächs. Gesellsch. der Wissensch. Philos. histor. Classe. I. S. 292.

Mommsen Inschriften aus Hirpinum in Bulletin. arch. 1847. p. 161 sqq.

Mommsen Ueber die Inschriften von Ameria; Berichte über die Verhandlungen der sächs. Gesellschaft der Wissensch. Philos. hist. Cl. I. S. 266.

Mongez Sur deux inscriptions latines et sur l'opobalsamum, in Mem. de l'Institut national de Paris. Literature et B. A. T. 3. Mem. p. 380.

Montfaucon Monumens de la ville de Paris; Mem. de l'acad. des inscript. T. XX. p. 127. Ed. 8.

Monumentum Ancyranum sive Caesaris Augusti Index rerum a se gestarum sive Monumentum Ancyran. Ed. Ioan. Franz et A. W. Zumpt. Berolin. 1845. 4.

Morcelli De stilo inscriptionum latinarum libri III. Romae 1781.

Morcelli Opera epigraphica. Patav. 1819. 5 voll. 4. (Insunt libri De stilo.)

Morcelli Dissertazione sullo scrivere degli antichi Romani. Ed. Labus. Milano 1822.

Morcelli Sull' agone Capitolino dissertazione. Milano 1816. 8.

Morcelli Sulle tessere degli spettacoli romani. Ed. Labus. Milano 1827.
Moreau de Mautour Sur une inscription latine decouverte en Champagne (Viromarus). Mem. de l'acad. d. inscript. Tom. 9. Hist. p. 149. Ed. Oct. T. 5. Hist. p. 234.
Moris Inscriptiones Reginenses.
Muchar Das römische Noricum. Grätz 1825. 8. Th. I. u. II. S. 1 ff.
Muchar Geschichte des Herzogthums Steiermark. I. Theil. Grätz 1844. Anhang: Die inschriftlichen Römersteine.
Muratorii Novus thesaurus veterum inscriptionum. Mediolani. 1739. 4 voll. Fol.
Musei Kircheriani Inscriptiones ethnicae et christianae. Mediol. 1837.
Musgrave, Guil., Iulii Vitalis epitaphium cum notis Hen. Dodwelli. Iscae Dunmoniorum 1711.
Musgrave Inscriptio Tarraconensis cum commentario. In Philos. Transact. 1713. p. 157.
Muzzi Delle iscrizioni di Padova. 1836.
Neigebaur Iscrizioni di Transilvania. Ed. Henzen. Bulletin. archeol. 1848. p. 33. 129.
Nicolai Tractatus de siglis veterum. Lugd. Bat. 1703. 4.
Niebuhr Ueber das Fragment eines Senatsconsultes zu Ehren des Germanicus. Rhein. Museum für Philol. Bonn 1827.
Niebuhrii Inscriptiones Nubienses. Edit. altera in Gavii Itinere. Tubingae 1824. Fol.
Noel des Vergers Lettre sur les divers projets d'un recueil général des inscriptions latines de l'antiquité. Paris 1847.
Noel des Vergers Sur quelques inscriptions de l'Ombrie. Revue de philolog. I. p. 531.
Nolhac De la hache sculptée au haut de plusieurs monuments funéraires antiques et des mots *sub ascia dedicavit.* Lyon 1840. 8. (34 S.)
Norisii Cenotaphia Pisana Venetiis. 1681. Fol. Pisa 1764. 4. 2 voll. und in Burmanni Thesaur. antiquit. Ital. Tom. VIII. P. III.
Notari, *Barnabita,* Trattato di epigrafia latina ed italiana. Parma 1842.
Oberlin Museum Schoepflini Tom. prior. Lapides, marmora, vasa. Argentorati. 1773. 4. I. Lapidarium recenset I. I. Oberlin Argent. 1770. II. Marmorarium recenset I. I. Oberlin. Argent. 1772. III. Vasarium Argent. 1773.
Occo Inscriptiones in Hispania repertae. Heidelbergae. 1592 und 1596. Folio.
Oderici, Soc. Iesu, Dissertationes in aliquot ineditas veterum inscriptiones et numismata. Accedunt inscriptiones et monumenta, quae extant in bibliotheca Monachorum Camaldulensium. S. Gregorii in monte Coelio. Romae 1765. 4.
(Oliverii) Marmora Pisaurensia notis illustrata. Pisauri 1738. Fol.
On a roman inscription on a pillar at Braga in Portugal. Archaeologia. Vol. 3. p. 448.
Orelli Inscriptionum latinarum, selectarum amplissima collectio ad illustrandam Romanae antiquitatis disciplinam accommodata ac magnarum collectionum supplementa complura emendationesque exhibens; cum ineditis I. C. Hagenbuchii suisque annotationibus. Turici 1828. 2 voll.
Orelli Inscriptiones Helvetiae. Turici 1844. 4. (Auch in Zürcher Antiquar. Mittheilungen. Bd. II. Abth. I.)
Orelli Analecta epigraphica; praemissa Indici lectionum Academ. Turicens. 1838. 4.
Orioli Decretum Lunense; Annali dell' inst. archeol. Vol. I. p. 179.
Orsati (vergl. Ursati) Marmi eruditi. Padova 1719. 4.
Orti Sopra un frammento d'antica consolare iscrizione. Verona 1833.
Orti Antica lapida inedita. Veron 1834.
Orti Gli antichi marmi alla gente Sertoria Veronese spettanti illustrati. Verona 1833.
Orti Lapide di Pola. Bulletin. archeol. 1837. p. 108—110.
Orti Iscrizioni di Aquileia e Concordia. Bulletin. archeol. p. 129—135.
(Orti di Manera) Antico marmo di Valerio Nasone. Verona 1836.
Orti Intorno un' antica iscrizione dei Veneti tempi. Verona 1841.
D'Orville Sylloge Inscriptionum veterum sicularum et aliarum graecarum et latinarum ad calcem operis ab eodem editi, quod inscribitur: Sicula. Amstelod. 1764. Fol.
D'Orville Diatribae in Eiusd. Miscellan. observatt. crit. Vol. VII. P. I. Miscellan. observatt. crit. nov. Lipsiae 1747. Vol. III. p. 120.

Osann Inscriptiones Graecae et latinae. Ienae 1821. Fol.

Osann Commentatio epigraphica; Seebode Miscell. crit. Vol. I. Fasc. 2.

Osann Epigraphica in der Zeitschrift für Alterthumswiss. von 1831 an.

Osann De tabula patronatus (Helpidii). Gissae 1839. (Universit. Progr.)

Oudendorpii Oratio de veterum inscriptionum usu et monumentorum a Papenbrockio Academiae Lugd. Batav. legatorum brevis descript. Lugd. Bat. 1746. 4.

(Pancaldi) Osservazioni intorno agli interpretamenti allo enigma *Aelia Laelia Crispis*. Lettera di a. C. P. (avocato Carlo Pancaldi). Bologna 1838.

Panvinii, Onuphrii, fratris eremitae Augustiniani, Fastorum Libri V. Cum appendice in qua: M. Verrii Flacci consularia et triumphalia fragmenta (fasti capitolini). Venet. 1557. Eiusd. in Fastor. libros commentarii 1558. Fol. Heidelberg. 1588. Fol.

Passarini and Gale Observations on an inscription at Spello, the ancient Hispellum. Archaeologia Vol. II. p. 25.

Passionei Iscrizioni antiche disposite per ordine di varie classi ed illustrate con alcune notazioni. Luca 1763. Fol.

Patavine lapidi s. Furlanetto.

Pauly Inscriptiones aliquot romanae in solo Wuertembergico retectae. Progr. gymnas. Stuttgart 1831. 4.

Pegge An inscription in honour of Serapis found at York. Archaeologia Vol. III. p. 151.

Pegge Observations on an ancient altar of Bachus. Archaeologia. Vol. I. p. 155.

Pellisier Lettres a M. Hase sur les antiquités de Tunis; Rev. archeolog. Tom. I. p. 810. II. 495. IV. 261. V. 304. 385.

Pellisier Lettre a M. Hase sur les antiquités de Makter; Rev. archeol. 1848.

Petrettini Sopra una latina iscrizione in un monumento sepulcrale presso Padova. Padova 1839. (Claudiae Tiberii Aug. libertae Toreumae). Vgl. Alcune scritti und Furlanetto.

Petri Diaconi De notis litterarum more romano liber ad Conradum Imp. primum; in Grammat. lat. Ed. Gothofred. und in Putsch. Grammat.

(Peutinger) Romanae vetustatis fragmenta in Augusta Vindelicorum et eius diocesi reperta. Am Schlusse: Anno Christi MDV. VIII. Klds. Octobr. Erhardus Ratoldus Augustensis impressit.

(Peutinger) Inscriptiones vetustae Romanae et earum fragmenta in Augusta Vindelicor. et eius dioecesi reperta. Mogunt. apud Schoeffer. 1520. Folio.

(Peutinger) Inscriptiones antiquae Augustae Vindelicorum duplo auctiores quam antea editae cum notis Marci Velseri. Venetiis apud Aldum. 1590. 4.

Pinard Notice sur un monument connu sous le nom de Haute-Borne; Rev. archeol. III. (1846). p. 585—590.

Pinard Encore quelques mots sur la Haute-Borne; Rev. archeolog. IV. 2. 1847. p. 556—562. (Vgl. Crazannes.)

Piranesi Lapides Capitolini sive Fasti consulares triumphalesq. Romanorum ab urbe condita usque ad Tiberium Caesarem. Romae 1762. Fol.

Pizicolli s. Cyriaci Anconitani.

Platzmann Iuris romani testimoniis de militum honesta missione, quae in tabulis aeneis supersunt illustrati specimen. Lips. 1818. 4. (Von Haubold verfasst und in dessen Opusc. acad. Tom. II. abgedruckt.)

Pococke et Milles Inscriptiones antiquae. (Londini) 1752. Fol.

Polcastri Romanarum inscriptionum fasciculus. Patavii 1774. 8.

Polcastri Notizia della scoperta in Padova di un ponte antiqua con una romana inscriptione. Padova 1773.

Projets et rapports relatifs à la publication d'un recueil general d'epigraphie latine. Paris 1844.

Promis, Carlo, Dell' antica città di Luni. Ad calcem: Corpo epigrafico Lunense; in Memorie dell' Accadem. di Torino. Serie seconda. Tom. I. (Torino 1839.) p. 249—263.

Puggé Testamentum Dasumii. Rhein. Mus. der Philolog. 1827. I.

Quirini Cardinalis Epist. ad Gesnerum de statua et inscriptione Nonii Balbi. In Symbolae litterar. Roma. 1751. Vol. I.

Rabanis Recherches sur les Dendrophores. Bordeaux 1841. 8.

Raiser Die römischen Alterthümer zu Augsburg. Augsburg 1820. 4.

Ramis Inscripciones romanas que existen en Menorca. Mahom 1817.

Rappenegger Die römischen In-

schriften, welche bisher im Grossherzogthum Baden aufgefunden wurden. Mannheim 1845 u. 1846. (Programm des Lyceums daselbst.)

Ratti Dissertazione sopra una antica iscrizione di citta Lavinia. Atti dell' academ. roman. T. II. p. 437.

Reinesii Syntagma inscriptionum antiquarum. Lipsiae 1682. Fol.

Reinesii Inscript. vetus Augustae Vindelicorum reperta. Lips. 1655. 4.

Rénier Inscription du tombeau de Fl. Maximus. Revue archeol. VII. année (1850) p. 186. Vergl. Ebend. VIII. année. 3 Livr. p. 203.

Rénier Sur quelques noms puniques. Rev. archeol. VIII. 1851. p. 703.

Rénier Notes d'un voyage archeologique au pied d' L'Aurés. Rev. archeologique. VIII. Année. VIII. Livrais. Paris 1851. p. 492—513.

Rénier Rapport a Mr. le ministre de l'instruction publique sur Lambaesis in Archives des missions scientifiques. 1851. Cahier d'Avril.

Rénier Inscription decouverte à Eauze. Rev. archeol. VII. 1850. p. 182.

Richter Griechische und lateinische Inschriften herausgegeb. von Franke. Berlin 1832.

Ritschl Titulus sepulcralis Pomponii Bassuli. (Programma academ.) Bonn 1847. 4.

Ritschl Legis rubriae pars superstes. Ad fidem aeris Parmensis exemplo lithographo exprimendam curavit. Bonn 1851. (Programma acad.)

Ritschl Titulus Mummianus ad fidem codicis Vaticani exemplo lithographo expressus. Bonn 1852. (Programma academ.)

Rocchi Inscriptiones, quas Comites Carpenses Castri Mutili sive Meldulae contulerunt, descriptae ac recognitae. Revue de Philologie. 1846. Vol. II. p. 156.

Rosley Britannia romana.

Rossi Camere sepolcrali di liberti di Livia. Roma 1730.

Rossi, G. B. de, Iscrizione di Nicomacho Flaviano. In Annal. archeol. 1849. XXI. p. 285—363.

Roth Die römischen Inschriften des Kantons Basel. Mittheilungen der Gesellschaft für vaterländische Alterthümer. Basel 1843. Bd. I. 4.

Roth Ueber L. Munatius Plancus. (Erklärung der Inschrift auf dem Mausoleum zu Gaeta.) Im IV. Heft der antiquarischen Gesellschaft in Basel. 1852.

(Rouard) Inscriptions en vers du Musée d'Aix. Aix 1839. 8.

Roulez Sur une inscription latine de la Transylvanie mentionnant un procureur de la Belgique. In L'institut, Journal universel des sciences. 1848. N. 150. p. 50.

Roulez Sur des inscriptions les recueillies en Italie dans divers musées lapidaires. L'Institut. 1840. Nr. 58. p. 137—138. (Acad. royal de Brux.)

Roulez Tesseres de gladiateurs. Estampille d'un potier. L'Institut 1840. p. 59. (Acad. de Bruxelles.)

Roulez Observations sur la colonne itineraire de Tongres. In Desselben Melanges de Philologie. Fascicul. I. Bruxelles 1838. und in Bulletins de l'Academie de Brux. Tom. IV. n. 4.

Roulez Iscrizione d'Iside. Bulletin archeol. 1838. p. 154—157.

Rudorff Quinti et Marci Minuciorum sententia inter Genuatis et Viturios dicta. Berolini 1842. 4.

Rudorff Ueber die sogenannte Lex Mamilia. Savigny Zeitschrift f. gesch. Rechtswissensch. Bd. X.

Rudorff Testament des Dasumius. Savigny Zeitschr. f. gesch. Rechtswiss. Tom. XII.

Rudorff Die sogenannte Lex de magistris aquarum, eine altrömische Brunnenordnung. In Savigny Zeitschr. f. gesch. Rechtsw. Bd. XV. p. 203.

Rudorff Ueber die Inschrift De lite fullonum adversus magistros fontanos. Savigny Zeitschrift für gesch. Rechtswissensch. XV. 2. S. 254.

Salomonii Agri Patavini inscriptiones sacrae et profanae. Patavii 1696. 4.

Salomonii Urbis Patavinae inscriptiones sacrae et prof. Patavii 1701.

Salomonii Appendix ad inscriptiones Patavinas. Patavii 1708.

Saulcy, de, Inscription decouverte a Marsal in Rev. archeol. 1844. p. 492.

Savigny Ueber die Lex Iulia (Tabula Heracleensis). Zeitschr. f. geschichtl. Rechtswissenschaft Bd. IX.

Saxii, Christoph., Epistola ad Henricum van Wyn De veteris medici ocularii gemma sphragide. Alii simul duodeviginti eius generis lapilli illustrantur. Traiecti ad Rhen. 1774.

Saxii Lapidum vetustorum epigrammata et periculum animadversionum in aliquot classica marmorum syntag-

mata. Lipsiae 1746. 4. und in Donat. Supplem. Thesaur. Murator. Tom. I. p. 541—618.

Saxii Praefatio ad Iac. van Vaassen Animadvers. ad fastos Roman. sacros fragmenta. Traiecti ad Rh. 1785. 4.

Saxii Scholia litterario critica ad Muratorii Thesaurum. In Actis litterariis societatis Rheno-Traiectina.

(Schiassi) Lexicon epigraphicum s. Lexicon.

(Schio, Giovanni da,) Sul vero significato della sigla Ↄ quando precede L. significante *Liberto*. Padova 1842.

Schoepflin Sur un monument des Triboes (columna in honorem Imperatoris Valeriani erecta). Memoir. de l'acad. de inscript. T. 15. p. 465.

Schnoeringer Fouilles de Gundershoffen; in Bullet. arch. 1834. p. 41.

Schroeder Inscriptiones latinae musei regii Holmiensis. Upsala 1836.

Seguier Sur l'ancienne inscription de la maison carrée à Nimes. 1776. 8.

Seguierii Epistolae aliquot epigraphicae nunc primum editae. Bei Orell. Collect. Vol. I. p. 8.

Seidl Archäologische Funde in Oesterreich (von d. J. 1840—1846) in Schmidl Oesterreichische Blätter für Literatur u. Kunst. Wien 1846. N 19. 45. 85. 135. 1847. N. 36. 42. 294.

Seidl Epigraphische Excurse; in Anzeigeblatt zu den Wiener Jahrbüchern von 1843 an Bd. XLV. S. 55. und in den folgenden Jahrgängen. Vergl. Steinbüchel.

Seivert Inscriptiones monumentorum romanor. in Dacia mediterranea. Viennae 1773. 4.

Sharp On the inscription discovered at Rutchester upon the roman wall. Archaeologia Vol. 7. p. 82.

Sichel Cinq. cachets inedits de medecins-oculistes romains. Paris 1845. pp. 45. 8.

Sichel Cachet de Sepullius Macer. Revue archeol. Tom. II. (1845) p. 633—642. et 679—682. Cf. Courtet und Letronne.

Signore, Del, I Marmi Riccardiani difesi delle censure del Marchese Maffei. Firenze 1781. 4.

Sigonii Fasti consulares ac triumphi acti. Mutinae 1550. Verbessert: Hanoviae 1609. Fol. (Die Fasti capitolini mit Ergänzung und Commentar.)

Sirmondi Explanatio antiquae inscriptionis qua L. Scipionis Barbati F. expressum est elogium. (Graev. Thes. Tom. IV. p. 1832.

Smetii Inscriptiones antiquae. Accedit auctarium Lipsii. Lugd. Batav. 1588. Fol.

Spangenberg Iuris romani tabulae negotiorum solennium. Lips. 1822.

Spotorno Trattato dell' arte epigrafica. Savona 1813. 2 voll. 8.

(Spotorno) Iscrizioni antiche di Albenga raccolte e dichiarate. Genova 1835.

Stälin Die im Königreich Würtemberg gefundenen röm. Steininschriften und Bildwerke. In Memminger's Würtemberg. Jahrbüchern 1835. Heft 1. 1837. Heft 1 und 2.

(Stälin) Verzeichniss der in Würtemberg gefundenen röm. Steindenkmale des k. Museums. Stuttgart 1846.

Stälin Würtembergische Geschichte. Stuttgart 1841. I. Theil. (Sammlung röm. Inschriften.)

Stark Abhandlung über einen bei Kösching gefundenen, dem Kaiser Antonin dem Frommen gesetzten Stein. München 1824. 4.

Stark Abhandlung über einen zum Andenken des Kaisers Decius und seiner beiden Söhne errichteten Meilensteines, nebst Bemerkungen über eine im k. Antiquarium zu München befindliche tabula missionis honestae von Kaiser Philippus. Augsb. 1832. 4.

Stark Bemerkungen über einen bei Zierl in Tyrol aufgefundenen, zu Ehren des Kaisers Decius und seiner beiden Söhne errichteten Meilenstein. Landshut 1840. 4.

Steinbüchel Römische Inschriften in Oesterreich gefunden (eine Zahl von 389) in dem Anzeigeblatt der Wiener Jahrbücher 1829—1843. Vergl. Seidl.

Steiner Codex inscriptionum romanarum Rheni. Darmstadt 1837. 2 voll.

Steiner Codex inscriptionum romanarum Danubii et Rheni. Seligenstadt, im Verlage des Verfassers. 1851. I. Theil mit dem besondern Titel: Inscriptiones Germaniae primae et Germaniae secundae. (Vergl. Recens. von Klein, Rhein. Jahrbücher. XVII. 1851. S. 188 ff.)

Strange Some ancient roman inscriptions discovered in Istria and Dalmatia; in Archeologia Vol. III. p. 337. Vol. V. p. 169.

Streuber De inscriptionibus, quae ad

numerum Saturnium referuntur. Turic. 1845. 4.

Terasson Veteris iurisprudentiae romanae monumenta quae exstant integra aut fere integra, seu leges, senatusconsulta, Plebiscita, Decreta cet. quae veteribus quum ex aere marmore et lapide tum ex membrana et cortice monumentis reperiuntur. Anhang zu dessen Histoire de la Jurisprudence romaine. Paris 1760. Fol.

Texier Manuel d'Epigraphie suivi du recueil des inscriptions du Limousin. Poitiers 1851. (Extrait des Memoires de la société des antiquaires de l'Onest.) [Begreift auch die mittelalterlichen Inschriften.]

Thiersch, Fried., Ueber eine Tabula honestae missionis im kön. Antiquarium; im I. Jahrgange der Münchner Gelehrten Anzeigen. S. 1017.

Tochon-d'Annecy Dissertation sur les pierres antiques qui servaient de cachets aux medecins oculistes. Paris 1816.

Tomasini Urbis Patavinae inscriptiones. Patav. 1649.

Tomasini Territorii Patavini inscriptiones. Patav. 1654.

Tonini Lapidi Riminesi am Schlusse von Dessen Rimini avanti il principio dell' era vulgare. Rimini 1848. p. 281—390.

Toremuzza, Gabriel Castelli Principe di, Siciliae et obiacientinm insularum veterum inscriptionum nova collectio. Panormi 1769. Ed. II. 1784. Fol.

Turre, Philipp. a, Monumenta veteris Antii. Romae 1700. 4. (Graev. et Burmann Thesaur. antiq. Ital. Tom. VIII. P. IV.)

Turre, Philipp. a, Explicatio inscriptionis taurobolii; in Sallengre Nov. thesaur. Tom. III.

Urlichs Iscrizioni di Antrodoco; Annal. dell' instituto archeol. Tom. X.

Urlichs Römische Inschriften; Jahrbücher des Vereins im Rheinlande. 1847. X. S. 107.

Ursati (vergl. Orsati) Sertorii de notis Romanorum commentarius. Hagae Comit. 1736. Auch in Graev. Thes. antiq. Rom. Tom. XI.

Ursati Monumenta Patavina. Pat. 1652.

Ursati Marmi eruditi. Padova 1669 und 1719.

Valerius Probus De interpretandis notis Romanorum. Ed. Lindenbrog (Tiliobroga). Lugd. Bat. 1599. Ed. Ernst. Sorae 1647. 4., auch in den Sammlungen lat. Grammatiker von Gothofred. und von Putsch. Gruter. Thes. Ed. Burmann und in Dausquei Orthograph. p. 165.

Vaassen, Van, Animadversionum historico-criticarum ad fastos Romanorum sacros fragmenta. Ed. Christophor. Saxius. Traiecti ad Rhenum. 1785. 4.

Vermiglioli Le antiche iscrizioni Perugine. Perugia 1805. 4. voll. 4. Ed. II. 1834. 4. (Vergl. Ricci.)

Vermiglioli Di alcuni monumenti inediti del gabinetto archeolog. di Perugia. Perugia 1835.

Vermiglioli Il sepulcro dei Volumni ed altri monumenti inediti da far seguito all' iscrizioni Perusine. Perugia 1840. 4.

Vermiglioli Lezioni elementari di Archeologia. Perugia 1822. Vol. II. p. 290 ff. (Della epigraphia. Lezioni III. IV. V.)

Vernazza Diploma di Adriano spiegato, in Memorie dell' academ. di Torino. T. XXIII. Cl. II. p. 83—161.

Vidua Inscriptiones antiquae in turcico itinere collectae. Paris. 1826. (Vergl. Letronne.) Nur einige wenige lateinische Inschriften, die übrigen griechisch.

Visconti (Ennio Quirino) Monumenti degli Scipioni. Roma 1785. Fol. (und in Opere varie. Ed. Labus. Milano 1827.)

Visconti Monumenti Gabini. Romae 1797. und in Opere varie.

Visconti, E. Quir., Catalogo di monumenti scritti del Museo di Tommaso Ienkins; in Visconti Opere varie. Vol. I.

Visconti, E. Quir., Lettera su due monumenti ne quali e memoria di Antonia Augusta; Visconti Opere varie. Vol. II.

Visconti, E. Quir., Su due antiche iscrizioni; Opere varie Vol. II.

Visconti, E. Quir., Sopra un anticho piombo Veliterno; in Dessen Opere varie Ed. Labus. Milano 1829. Vol. II. p. 33.

Visconti, P. E., Sopra un iscrizione dell' imperatore Claudio; in Atti dell' pontificia acad. de archeol. T. VIII.

Visconti, Tib. Aurel., Lettera sopra la colonna dell' imperatore Foca. Rom. 1813. Fol.

Vita Thesaurus antiquitatum Beneven-

tanarum. Romae 1754. 2 voll. Fol. In appendice: Antiquae inscriptiones Beneventanae in X. classes distributae et notis illustratae. p. 1—70.

Viu, De, Coleccion de inscripciones y antiguedades de Estremadura. Madrid 1846. 4.

Vulpi Tabula Antiatina illustrata. Romae 1726. 4.

Wal Over de Beoefning der Nederlandsche Mythologia naar Anleiding der jongste tot dat Onderwerp betrekkeligke Geschriften. Utrecht 1847.

Wal Epigraphische Opmerkingen betrekkeligk de Geschiedenis der Romeinsche Regtsgeleerdheid; gedrukt uit de Nederlandsche Jaarboeken voor Wetgeving, X Deel, I. Stuk. 1.

Wal, Ioannis de, Mythologiae septentrionalis monumenta epigraphica latina. Traiecti ad Rheuum 1847. 8. (Vergl. dazu Becker in Rhein. Jahrbücher. XVII. 1851. S. 160—186.)

Walchii Marmor Hispaniae antiquum. Ienae 1750. 4. (Etiam in Donati Supplement. I. p. 99 sqq.)

Walchii Persecutionis Neronianae uberior explanatio. Ienae 1753. 4.

Walchii Observationes ad marmora Strozziana. In eiusd. Act. societatis lat. Ienens. Vol. IV.

Walchii Emendationes inscriptionum Gruterianarum. In eiusd. Act. soc. lat. Ienens. Vol. IV.

Walchii Emendationes inscriptionum Reinesianarum. In eiusd. Act. soc. lat. Ienens. Vol. IV.

Walchii Lapidum epigrammata et periculum animadversionum in aliquot Lapidum syntagmata; in Donati Supplem. Tom. I. p. 540—616.

Walch De situ arae Lugdunensis; in Act. societatis lat. Ienens. Vol. III.

Walchii Antiquitates Herculanenses cum sylloge inscriptionum Herculanensium. Ienae 1751. 4.

Walchii Observationes ad Matthaeum ex inscriptionibus. Ienae 1779.

Walchii Sigillum medici ocularii romani. Ienae 1763. 4.

Walch De deo Taranucno. Ien. 1767.

Ward An attempt to explain two roman inscriptions cut upon two altars dug up at Bath. Philos. transact. 1755. p. 285.

Ward Remarks upon ancient Roman inscription in the possession of Rich. Rawlinson. Phi. trans. 1750. p. 293.

Ward An attempt to explain an ancient roman inscription upon a stone found at Bath. 1753. p. 332. Philos. Transact. 1753. p. 332.

Ward Account of rom. inscription found at Malton in Yorkshire. 1755. p. 69.

Ward Considerations on a draught of two large pieces of lead with roman inscriptions, found in Yorkshire. Philos. Transact. 1756. p. 686.

Wernsdorf De antiquitatibus Balearicis exercitatio. Brunsvici 1760.

Wiener Inscriptiones in quibus legio XXII. commemoratur; ad calcem Dissertationis De legione XXII. Darmstadii 1830. p. 92 sqq.

Wieseler Inschriften aus Siebenbürgen in Zeitschr. für Alterthumswiss. 1848. N. 38. S. 300 ff.

Wieseler Die Ara Casali. Gött. 1844.

(Wiesenfeld) Ein Beitrag zum Verständniss der röm. Steinschriften, herausgegeben auf Unkosten von Freunden der Alterthumskunde. Prag bei Thomas Tabor im ehemaligen Annakloster N. 948. 1844. 8.

Winckler, de, Epistolae duae ad edicta Aproniana. Lips. 1743. und in Desselben Opuscula Vol. I.

Witte De decreto Tergestino. Vratislaviae 1832.

Wolf, F. A., Von einer milden Stiftung Trajans, vorzüglich nach Inschriften. Berlin 1808. 4.

Wunderlich, I., De usu inscriptionum Romanarum veterum maxime sepulcralium in iure. Quedlinburg. 1750. 4.

Zachariae, Soc. Ies., Marmora Salonitana in ordinem digesta s. l. 1752. Fol.

Zachariae, Istituzione antiquario-lapidaria. Roma 1770. u. Venet. 1793. 8.

Zachariae Excursus litterarii per Italiam. Venetiis 1754. 4.

Zachariae Iter litterarium per Italiam. Venetiis 1762. 4.

Zachariae Epistola de C. Nonii Caepiani inscriptione Arimini reperta; in (Gori) Symbolae literar. Rom. 1751. Vol. III. p. 143.

Zachariae De quatuor Illiberitanis vetustis lapidibus Diatriba. Symbolae litter. Decad. II. Vol. X. p. 179—187.

Zamosii Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum. Patavii 1593. 4.

Zanetti Lettera intorno ad alcune iscrizioni votive e militari scopertesi nella Dalmazia. Padova 1764. 4.

Zanoni Antico marmo scritto di Pozzuoli. Firenze 1826.

Zell Imperatoris Claudii Oratio super civitate Gallis danda. Friburgi Brisigav. 1833. 4.

Zell Uebersichtliche Darstellung und Verzeichniss der in dem Grossherzogthum Baden aufgefundenen röm. Inschriften; Schriften des Badischen Alterthumsvereins. Heft II.

Zell in Pauly's Realencyclop. unter: „Inscriptiones latinae." Th. IV. S. 184 ff. (Kurze Uebersicht der röm. Epigraphik.)

Zell Elogia veterum Romanorum. Stuttgart. 1847.

Zumpt, C. Th., Decretum municipale Tergestinum. Berolini 1837.

Zumpt, A. W., De Lavinio et Laurentibus Lavinatibus Commentatio epigraphica. Praemissa est de ratione condendi corporis inscriptionum latin. brevis expositio. Berolini 1845. 4.

Zumpt Honorum gradus sub Impp. Hadriano et Antonino Pio secundum veterem lapidem Dacicum explicati. Rhein. Mus. 1842. II. p. 249—287.

Zumpt, A. W., De Augustalibus et Seviris Augustalibus Commentatio epigraphica. Berolini 1846.

Zumpt, A. W., Commentationum epigraphicarum volumen. Berol. 1850. 4. (Fastorum municipalium Campanorum fragmentum. — De quatuorviris municipalibus. — De coloniis militaribus libri quatuor.)

Zumpt, A. W., Ueber die Siegel der röm. Augenärzte; Gerhard Denkmäler 1851. N. 38.

Nachträge.

Becker, I., Griechische und römische Inschriften; in Rhein. Jahrbücher. Bonn 1852. XVIII. S. 114 ff.

Calvet Dissertation sur un monument singulier des utriculaires de Caveillon. (Orell. 4119.) Avignon 1766.

Montfalcon, I. B., Monographie de la table de Claude accompagnée du fac-simile de l'inscription, publiée au nom de la ville de Lyon par ordre de M. E. Reveil, Maire. Lyon 1851. Fol.

Osann Der Mars-Camulus-Altar zu Cleve; in Rhein. Jahrbüchern. Bonn 1852. XVIII. S. 134 ff.

B) Bücher von theilweis epigraphischem Inhalte.

Abhandlungen, Historische der bayr. Akademie der Wissenschaften. a) alte der kurfürstl. bayr. Akad. der Wissenschaften; b) neue der königlichen Akad.; c) neueste, s. Denkschriften.

Acta Academiae Theodoro-Palatinae. Manhemii 1766. 4. Voll. 7.

Agincourt, D', Recueil de fragments de sculpture antique en terre cuite. Paris 1814. 4.

Almeloveen Fastorum romanorum consularium libri II. Amstel. 1740. 8.

Annalen des Vereins für Nassauische Alterthumskunde. Wiesbaden 1830 ff.

Annali dell' Instituto di correspondenza archeologica. Rom. 1829—51. Voll. 21. Vergl. Bulletino.

Archaeologia or miscellaneous tracts relating to antiquity. London 1814. 4. Voll. 18.

Archiv, Oberbayrisches, herausgegeben von dem historischen Vereine. München 1839—1851. 11 Bände.

Arneth Beschreibung des k. k. Antikenkabinets. Wien. 18.

Arneth Reisebemerkungen von Vindobona über Tergeste nach Salona in den Denkschriften der Akademie zu Wien. Phil. hist. Cl. I. S. 273 ff.

Atti della ponteficia academia romana di archeologia. Rom. 4. 1821—42. X. Voll.

Avellino Bulletino Napolitano. Napoli 1842—47.

Avellino Opuscoli diversi. Napoli 1826—1837. 3 Tom.

Bartoli Monumenta veterum sepulcralia cum explicationibus P. Bellorii. Graev. Thesaur. T. XII. (lateinische Uebersetzung, das Original italien.. Rom. 1691. Fol. und 1768. Fol.)

Bartoli Veteres arcus Augustorum cum notis Bellorii. Ed. de Rubeis. Rom. 1690.

Berichte über die Verhandlungen d. kön. sächs. Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philol. hist. Cl. Leipzig 1849. 2 Bde.

Berichte des historischen Vereins der Pfalz. Speyer 1842. I. 1847. II.

Bertoli Le antichità d'Aquileia. Venezia 1739. Fol.

Biblioteca italiana. Milano 1822—40.
Blouet Exploration scientifique de Morée. Paris 1831. 1833. 2 Voll. Fol. (Darin die Inschriften von Lebas behandelt.)
Boeckh Corpus inscriptionum graecarum. Berolini 1828—1843. Vol. I. II.
Böckh Metrologische Untersuchungen. Berlin 1838.
Borghesi Intorno all' eta di Giovenale. Rom. 1847.
Bouchard Recherches sur les edits des magistrats des Romains; Mem. de l'acad. d. inscr. Tom. XLV.
Bouhier Dissertation sur le grand Pontificat des Empereurs romains. Dijon 1742. 4.
Brissonii De formulis et solemnibus populi romani verbis libri VIII. Paris 1583. Fol. Ex recens. Bachii. Lips. 1754. Fol.
Bronzi, D', d'Ercolano. Tom. I. Napoli 1767. Fol.
Bulletino dell' instituto di corrispondenza archeologica. 1829—1851. 20 voll. Vergl. Annali.
(Robert Stuart) Caledonia romana: a descriptive account of the roman antiquities in Scotland. Edinb. 1845.
Calogera Raccolta e Nuova raccolta d'opuscoli scientifici e filologici. Venezia 1729—1781. 86 voll. 12.
Camdeni Britannia. Lond. 1607. Fol. Mit vielen Zusätzen von Gough. London 1806. 4 voll. Fol.
Candida-Dionigi Viaggi in alcune citta del Lazio. Roma 1809. 4.
Carli, Don Gian Rinaldi Conte, Antichita italiche. Milano 1788.
Caumont Cours d'antiquités monumentales. Paris, Caen et Rouen 1830 bis 1838. 5 Tom.
Caumont Bulletin monumental ou collection de memoires et renseignemens pour servir a la confection d'une statistique des monumens de la France. Paris 1834—50. 15 voll.
Chaupy Decouverte de la maison de campagne d'Horace. Rome 1767. 3 voll. 8.
Conradi Scripta minora. Ed. Pernice. Halis. 1823. 8.
Corsi, Faustino, Delle pietre antiche Trattato. Rom. 1833.
Corsini Series Praefectorum urbis. Pisis 1763. 4.
Creuzer Zur Geschichte altrömischer Cultur am Oberrhein und Neckar. Leipzig 1833.
Dale, van, Dissertationes IX antiquitatibus et marmoribus Graecis et Romanis explicandis inservientes. Amstelod. 1702. 4.
Dausquii, Claudii, Tornacensis Orthographia latini sermonis vetus et nova. Parisiis 1677. Fol.
Delamare Exploration scientifique de l'Algérie pendant les années 1840 bis 1842 publiée par ordre du gouvernement. Archeologie. Paris. Imprimerie royale. (Bis 1851 29 Lieferungen.)
Denkschriften der kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Philos. hist. Classe I. Bd. Wien 1850.
Dirksen Beiträge zur Kunde des römischen Rechts. Leipzig 1825.
Dirksen Versuche zur Kritik und Auslegung der Quellen des röm. Rechts. Leipzig 1828.
Dirksen Civilistische Abhandlungen. Berlin 1820. 2 Bde.
Eckhel Doctrina nummorum veterum. Vindobonae 1792. Vol. 8.
Egger Latini sermonis vetust. Reliquiae Paris 1842.
Estrangin Description de la ville d'Arles antique et moderne. Arles 1845. 12.
Exploration scientifique de l'Algérie. Siehe Delamare.
Fabretti De aquis et aquaeductibus veteris Romae. Rom. 1680. Fol. in Graev. Thes. Tom. IV.
Fea Osservazioni sull' arena del amfiteatro Flavio. Roma 1813. Parte I. ed II.
Florez Hispania sacra. Madrid 1769.
Fuchs Alte Geschichte von Mainz. Mainz 1771. 8. Tom. I.
Gerhard Archäolog. Intelligenzblatt zur Allgem. Hall. Literaturzeitung. Halle 1833—1837.
Gerhard Archäolog. Zeitung. I—IV. Berlin 1843—46. Neue Folge. Jahrgang V—VI. 1847. 1848. — Denkmäler und Forschungen. Jahrgang VII—X. 1849—1852. 2.
Giornale Arcadico di scienze, lettere ed arti. Roma 1825 ff.
Giornale e Bibl. Ital. Milano 1841 ff.
Gromatici veteres. Ed. Lachmann. Berlin 1848. (Die Schriften der römischen Feldmesser, herausgegeben von Blume, Lachmann, Rudorf. Erster Band.)
Grotefend, C. L., „Die Legio I. Adiutrix von Galba, nicht von Nero er-

richtet." Zuschrift an Al. L. Ahrens Hannover 1849.
Guarini Iter vagum. Neapoli 1846.
(Guattani) Monumenti antichi inediti. Roma 1794—1805. 4.
Haller Helvetien unter den Römern. Bern. 1811. 2 Bde. 8.
Hefner, Ios. von, Das römische Bayern. 2. Aufl. München 1842.
Hefner, Ios. von, De statuis viris illustribus apud Romanos positis. Monac. 1847.
Hugo, Herm., societat Iesu, De prima scribendi origine et universa rei literariae antiquitate. Ed. Trotz. Traiecti ad Rh. 1738.
Iabornig-Altenfels und Christaling Kärntens römische Alterthümer. Klagenfurt 1843.
Iahresberichte des historischen Vereines der Pfalz. Speyer 1842. I. 1847. II.
Iahrbücher der Literatur. Wien 1818—1849. 128 Bde.
Iahrbücher des Vereins von Alterthumsfreunden im Rheinlande. Bonn 1842—1852. 18 Hefte.
Iannssen De grieksche, romeinsche en etrurische Monumenten van het Museum van Oudheden te Leyden. Leiden 1848. (Inschriften N. 1—71.)
Iaumann Colonia Sumlocenne, Rottenburg unter den Römern. Stuttgart 1840. (Zusätze von Iaumann in den Rheinisch. Jahrbüchern. Bonn 1852. S. 221—226.)
Iorio Guida di Pozzuoli e contorno. Napoli 1817. 8.
Iorio Guida di Pompeji. Napoli 1836.
Knapp Römische Denkmale des Odenwaldes. Heidelberg 1813.
Laborde, Alex., Description d'un pavé en mosaique decouvert dans l'ancienne ville d'Italica. Paris 1802. Fol.
Laborde, de, Voyage pittoresque et historique de l'Espagne. Paris 1807. 4 voll.
(Labus) Museo Bresciano illustrato. Brescia 1838. 2 voll. 4.
(Labus) Museo di Mantova. Mantova 1833. 3 voll.
Lanzi Saggio di lingua etrusca et di altre antiche d'Italia. Roma 1789. 3 voll. Ed. II. Firenze 1824.
Leake Iournal of a tour in Asia minor. London 1824.
Leclerc Les journaux chez les Romains. Paris 1838.
Lehne Die röm. Alterthümer der Gaue des Donnersbergs. Mainz 1836. II. Th.
Leichtlen Traian als Gründer oder Mitstifter von Baden-Baden; Schriften der Freiburger Gesellschaft zur Beförderung der Geschichts-Kunde. Freiburg 1828 I. S. 1.
Leichtlen Forschungen im Gebiete der Geschichte, Alterthums- und Schriftkunde Deutschlands. I. Heft. Das römische Zehntland. III. Heft. Schwaben unter den Römern. Freiburg 1822.
Letronne Recherches pour servir à l'histoire de l'Egypte. Paris 1823. 8.
Lieberkühn Commentatio de diurnis Romanor. actis. Vimar. 1840. 4.
Long Denis, Recherches sur les antiquités romaines du pays des Vocontiens; memoire couronné par l'institut de France. Paris 1849. (Cf. A. Martin.)
Lupuli Iter Venusinum vetustis monumentis illustratum. Neapoli 1793. 4.
Lysons Reliquiae Britannico-romanae. Londini 1813.
Mabillon Vetera Analecta. Parisiis 1723. Fol.
Manutii, Aldi, Orthographiae ratio. Venet. 1561. 8. (Noch mit wenigen Inschriften.) — Orthographiae ratio ex libris et monimentis antiquis collecta. Venetiis 1566—68. und sonst öfter.
Mai Nova Collectio auctorum classicorum. Rom. 1831.
Mariana, Ioan. de, Historiae de rebus Hispaniae libri XX. Toledo 1592. Fol.
Masdeu Histoire critique de l'Espagne. Tom. V. et VI.
Memminger's Würtemberg. Jahrbücher. 1835. (Sammlung römischer Inschriften von Stälin.)
Memoires et Histoire de l'Academie des Inscriptions et Belles lettres. Paris 1736 sqq. 50 voll. 4. Memoires de l'Institut national. Litterature et beaux arts. 5 voll. Histoire et Memoires de l'Institut de France. Classe d'Histoire et de litterature ancienne. 1815. 4 Voll. Academie des inscriptions et belles lettres. 1821 ff. 1850. 17 voll.
Memoires et dissertations sur les antiquités nationales et étrangères publiés par la société des antiquaires de France. Paris 1817—50. 22 voll.
Memoires de la société des antiquaires de la Morinie. St. Omer et Paris 1834—50. 8 voll.
Memoires de la société des antiquai-

res de la Normandie. II. Serie. Paris 1840 ff. 8 voll.
Memorie della regale accademia Ercolanese di archeologia. Napoli. Vol. I. 1822. II. 1833. III. 1843. V. 1846.
Memorie della reale accademia di Torino. Torino 1818—1838. 40 voll. Serie seconda. Torino 1839—1850. 11 Voll.
Memorie romane di antichita e di belle arti. Roma 1824. voll. 3.
Millin Voyage dans les departements du midi de la France. Paris 1811. 5 voll.
Millin Monuments inedits. Paris 1802. Tom. I.
Millin Magazin encyclopédique. Paris 1797. und Annales encyclopédiques. 1818. 138 voll.
Millin Description de tombeaux decouverts a Pompeji. Naples 1813.
Mittheilungen der antiquarischen Gesellschaft in Zürich. Zürich 1841. 3 Bde.
Mittheilungen des archäologischen Vereins zu Rottweil. Tübingen 1845.
Mommsen, Theodor, Die römischen Tribus in administrativer Beziehung. Altona 1844.
Mone Urgeschichte des badischen Landes bis zum Ende des siebenten Jahrhunderts. Karlsruhe 1845. 2 Bde.
Montfaucon l'Antiquité expliquee. Paris 1722. 10 vol. Fol.
Monuments publiés par l'Institut arch. Rom et Paris 1829—51. Tom. V.
Morcelli Africa christiana. Brixiae 1817. 3 voll. 4.
Morcelli Sull' agone Capitolino dissertazione. Milano 1816.
Museum, Rheinisches für Philologie, Geschichte u. s. w. von Hasse, Böckh, Niebuhr, Brandis. Bonn 1827. 3 Bde. — Für Philologie von Welcker. Ebd. 1833—41. Neue Folge. 1842—51.
Nibby Viaggio antiquario ne' contorni di Roma. Roma 1819. 8. 2 voll.
Novelle letterarie. Firenze 1770—92. 4. (Herausgegeben von Lami.)
Nouveau traité de diplomatique par deux Religieux benedictins de la Congregation de S. Maur (Toustin und Tassin). Paris 1750. 6 Bde. 4. Davon gehören hierher Tom. I. II. III. Uebersetzt und mit Anmerkungen versehen von Adelung. Erfurt 1759. 9 Theile.
Passerii Lucernae fictiles. Pisauri 1739. 3 voll.
Pignorii Symbolicae epistolae. Patavii 1694.
Platner, Bunsen u. A., Beschreibung der Stadt Rom. Stuttgart 1830 ff. 6 Bände.
Platner und Urlichs Beschreibung Roms. Stuttgart 1845.
Poleni Utriusque thesauri antiquitatt. romanarum graecarumque supplementa. Venetiis 1737. 5 voll. Fol.
Ponz, Antonio, Viage de Espanna. II. Ed. Madrid 1776. 13 voll.
Pratilli Della via Appia descritta da Roma a Brindisi. Napol. 1745. Fol. (S. Mommsen Inscr. Nap. p. XX. s. v.)
Preller, L., Die Regionen der Stadt Rom. Iena 1846.
Prevost Notice sur Orleansville; Revue archeol. 1844. IV. p. 652.
Prevost Sur la determination de la date de l'ere provinciale d'Afrique. Ebend. p. 800.
Raiser Der Oberdonaukreis des Königreichs Bayern unter den Römern. Augsburg 1830. 4.
Ravoisié Exploration scientifique de l'Algérie. Beaux arts. Premier Vol. Paris 1846.
Revue de Philologie, de litterature et d'histoire ancienne. Paris 1845 sqq.
Revue archeologique ou Recueil de documens et de memoires relatifs à l'étude des monumens, à la numismatique et a la philologie de l'antiquité et du moyen age, publiés par les principaux archeologues français et etrangers. Paris. Von 1843 an, jedes Jahr 2 Bände.
Romanelli Antica Topografia istorica del regno di Napoli. Napoli 1815. 3 voll.
(Rosini) Dissertationis isagogicae ad Herculanensium voluminum explanationem Pars prima. Napoli 1797.
Roulez Magistrats romains dans la Belgique; Nouveaux Memoires de l'academie de Bruxelles. Tom. XVII.
Roulez Melanges de philologie. Bruxelles 1842.
Sallengre Novus Thesaurus antiquitatum romanarum. Hagae 1716. 3 Voll. Fol.
Savigny Zeitschrift für geschichtliche Rechtswiss. Berlin 1826—1850.
Schmidl Oesterreichische Blatter fur Literatur und Kunst. 1846. N. 19. 45. 85. 135. 1847. N. 36. 42. 294.
Schoepflini Alsatia illustrata. Colomariae 1751. Fol. Tom. I.

Schreiber Die Feen in Europa. Freiburg 1842.
Schreiber Historisches Taschenbuch für Süddeutschland. Freiburg 1839—1844. 1846.
Schriften des Badener Alterthumsvereines. Baden und Karlsruhe 1845—1847. 3 Bände.
Schriften des histor. Vereines für Inner-Oesterreich. I. Heft. Gratz 1848.
Schumann von Mansegg Iuvavia, eine archäologisch-historische Darstellung u. s. w. Salzburg 1843. (S. 269 ff. Iuvavische Steinschriften nebst Erklärung.)
Sestini Viaggio per la Valachia, Transilvania e Ungheria. Firenze 1815.
Sponii Miscellanea eruditae antiquitatis. Lugduni 1685. Fol.
Steiner Archiv für Hessische Geschichte. Darmstadt 1835—1841. 6 Bände.
Steininger Geschichte der Trevirer unter den Römern. Trier 1845.
Stuart, Robert, s. Caledonia.
Symbolae litterariae signa, lapides, numismata, gemmas et monumenta medii aevi complectentes (a Gorio editae). Florentiae 1748. 2 voll. et Decadis II. voll. 10. Romae 1751—1754.
Ursini, Fulvii, Imagines et elogia virorum illustrium ex antiquis lapidibus et nomismatib. expressa cum annotationib. Romae 1570. Fol.
Visconti, E. Q, Antichi monumenti sepulcrali di Ceri. Rom. 1836. Fol.
Visconti Museo Pio-Clementinum. Rom. 1782. 7 voll Fol. Milano 1824. 7 voll. 8.
Visconti Opere varie. (Ed. Labus). Milano 1827. 4 voll.
Wal, de, De Moedergodinnen. Eene oudheidkundig-mythologische Verhandeling. Te Leyden 1846. (Zusätze dazu von C. L. Grotefend in den Rhein. Jahrbüchern. Bonn 1852. XVIII. S. 238.)
Walch, Io. Ern. Eman., Antiquitates medicae selectae. Ienae 1772. (woselbst die Inscriptiones medicor. oculariorum p. 19—32. 93—102.)
Walter Die Sammlungen von Gegenständen des Alterthums u. s. w. in dem grossh. Museum zu Darmstadt. 2. Aufl. Darmstadt 1844. Supplemente dazu in den Jahrbüchern des Vereins im Rheinlande. Bonn 1844. VI. p. 155.
Wesseling Probabilium Liber singularis. Franequerae 1741.
Wesseling Observationum variae. Libri II. Amstelod. 1727.
(Wiltheim) Luciliburgensia s. Luxemburgum romanum ed. Dr. Neyen. Luciliburgi 1842. (Add. Schneider Antiquar. Entdeckungen im Grossherzogthum Luxenburg. Rheinische Jahrbücher 1846. VIII. p. 89.)
Zeitschrift für Alterthumswissensch. herausgegeben von Zimmermann. Darmstadt 1834. und Cäsar. Marburg 1843 ff.
Zeitschrift des Vereins zur Erforschung der rheinischen Geschichte u. Alterthümer in Mainz. Mainz 1845.
Zumpt, C. Theophil., Commentatio de legibus repetundarum; Abhandlungen der Berliner Akademie 1845.
Zumpt, C. Th., Ueber die röm. Ritter und den Ritterstand in Rom. Philol. histor. Abhandlungen der Akademie zu Berlin von 1839. S. 65 ff.
Zumpt, C. Th., Ueber Municipium, Colonia, Praefectura im röm. Staatsrecht. Ebendas. S. 116 ff.

Register.

Druck von GEORG MOHR in Heidelberg.

In der Universitätsbuchhandlung von Karl Winter in Heidelberg ist erschienen:

Handbuch der Römischen Epigraphik von Karl Zell. **I. Theil**, enthaltend: Auswahl Römischer Inschriften.

Auch unter dem Titel:

Delectus inscriptionum romanarum cum monumentis legalibus fere omnibus ed. Car. Zell. gr. 8. fl. 3. 54 kr. oder Thlr. 2. 8 gGr.

Ueber den Werth und Character dieses Werkes erlauben wir uns auf folgende Aeusserungen einer Recension von Hase in Paris (Journal des Savans 1852. Januar und Februar) zu verweisen:

„Les études épigraphiques latines n'ont encore en général ni obtenu toute „l'éstime, ni excité tout l'intérêt, qu' elles méritent, soit parce que l'art d'en „tirer des resultats est encore peu connu, soit parce qu'elles assujettisent l'esprit „à des recherches pénibles et minutieuses. Ces recherches, il est vrai, rem„placent presque toujours par des faits positifs des notions confuses et inexactes, „mais elles exigent beaucoup de travail et ne procurent guère qu'ne gloire tar„dive; au lieu qu'on peut obtenir à moins de frais un succés éphémère en „renfermant des demi-vérités, ou même des erreurs dans des généralisations „vagues mais séduisantes quand elles sont revêtues des formes agréables ou „piquantes du style .....

Les maitres de cette science devanciers „ne l'ont pas rendu accessible à „tous les ésprits et Mr. Zell voudrait, qu'elle devint pour ainsi dire une partie „obligée et integrante des études philologiques. Pour atteindre ce but il a pensé „avec raison, qu'un livre élémentaire sur l'épigraphie latine, fait avec discerne„ment, renfermant les derniers resultats obtenus par l'erudition moderne .... „servirait à repondre le goût et l'intelligence de cette partie des antiquités ....

„Ce n'est sans doute, qu'un manuel, mais qui néamoins prendra un rang „fort distingué parmi les ouvrages modernes d'épigraphie.

„Ce premier tome renferme un choix de près de deux mille inscriptions „imprimées non en lettres capitales, mais en caracteres minuscules et courants: „c'était le seul moyen de faire entrer tant de textes en un seul volume par le„quel il a rendu un veritable service à l'épigraphie latine ..... Mr. Zell à mis „tous ses soins à bien choisir les documents curieux .....

„Nous ne craignons pas de dire, que nulle part on ne trouve coordonné „d'une manière aussi complète tout ce que les marbres peuvent fournir de ren„seignements sur le droit romain etc. Mr. Zell n'eût il donné que cette „ample collection, il aurait toujours le merite, d'avoir reuni en un seul volume „tant de textes curieux et d'avoir ajouté des documens nouveaux aux collections „publiées avant lui etc. Toutefois notre extrait prouvera à nos lecteurs, que ce „Recueil se compose de materiaux recherchés avec une attention intelligente, „classé avec discernement, examiné avec scrupule .....

„Les àmis de la science doiveut desirer, que ce second volume ne se „fasse pas trop attendre. Il formera le complément de celui, qui — nous le „repétons, mérite beaucoup d'éloges par sa contexture presque partout très „méthodique, par le nombre des documens curieux, qu'il renferme et surtout „ù raison de l'instruction solide, profitable et jusqu' à présent peu commune, „qu'il peut repandre.“ — Hase.

Ferner:

C. ZELL, De Aristotele patriarum religionum aestimatore. gr. 8. 1847. 20 kr. oder 6 Ngr.

HANDBUCH

DER

RÖMISCHEN EPIGRAPHIK

VON

CARL ZELL.

DRITTER THEIL.

LEGES MUNICIPALES, SALPENSANA ET MALACITANA, ALIAQUE SUPPLEMENTA AD MONUMENTA LEGALIA, QUAE CONTINET DELECTUS INSCRIPTIONUM ROMANARUM CUM MONUMENTIS LEGALIBUS FERE OMNIBUS.

Zweite Ausgabe.

HEIDELBERG.
CARL WINTER'S UNIVERSITÄTSBUCHHANDLUNG.
1874.

PRAEFATIO.

Monumenta quae dicuntur legalia in delectu meo epigraphico numero plura quam usquam alibi collecta habentur ex optimis quibusque quae tunc erant editionibus transscripta; novas eorum recensiones dare neque mihi proposueram, neque promisi. Sed vel solum colligenti et repetenti ex aliorum editionibus tot titulos quam difficile sit omnia plane emendata praestare, aequus quisque rerum aestimator probe novit. Iniqui autem obtrectatoris, quamvis docti, inhumanitatem et iniurias contemnere, satius est. Acquiesco in aequiorum iudicum humanitate, qui hoc meum Enchiridium qualecunque demum est, in Germania certe tempore primum, non inutilem esse librum ad haec studia promovenda, vel privatim per literas mihi significarunt, vel publice declararunt, inter quos honoris causa nomino viros doctrina conspicuos, Hase, Instituti Socium, (Journal des Savans 1852 et 1854), virum doctum, qui de enchiridio meo iudicium tulit in Ephemeridibus literariis Monacensibus (Münchner Gel. Anz. 1851. N. 18), A. W. Zumpt, Berolinensem (De fastorum Campanor. fragmento defensio. pag. 8), Ios. Aschbach Vindobonensem, (V. Jahrbücher der Alterthumsfreunde in Rheinlanden 1854. XXI. pag. 126) et I. G. Seidl Vindobonensem (Zeitschrift für österreich. Gymnasien 1853. IV. H. 307). Iam cum nova aliqua monumenta legalia inventa essent, inter quae praeclarum illud ἕρμαιον legum municipalium, Salpensanae et Malacitanae, principem locum obtinet, primum his ipsis legibus municipalibus delectum meum supplere, deinde etiam aliis aliquot monumentis legalibus vel nove repertis vel novorum subsidiorum ope emendatius nunc editis augere, non alienum visum est; idque consilium hoc supplemento edendo exsecutus sum.

LEGUM MUNICIPALIUM, SALPENSANAE ET MALACITANAE, TABULAE AENEAE.

Ad Delectus inscript. Cap. II. §. 5. pag. 365. nr. 1740. a. — Exeunte mense Octobre anni 1851 prope Malacam, Hispaniae urbem, duae tabulae aereae inventae sunt, quarum maior 55 pollices (pulgadas = 1 Metr. 56 Centimetr.) longa, $40^1/_2$ pollices (= 1 Metr. 9 Centimetr.) lata, minor 40 pollices longa, 32 lata, utraeque coniunctim pondus habent 264 librarum Castiliae (= 121 Chilogrammat. francogall.). Altera maior tabula cum scriptura in quinque columnis dispertita partem continet legis municipii Flavii Malacitani, quod hodie dicitur

Malaga; altera minor cum binis scripturae columnis, partem legis municipii Flavii Salpensani, quod alibi Salpesa nominatur et prope oppidum Facialcazar in regione Sevillae urbis olim fuisse creditur. Hae binae tabulae nunc Malacae penes Georgium Loring asservatae primum publici iuris factae sunt per Manuelem Rodriguez de Berlanga, Iureconsultum hispanicum, in libro qui inscribitur: Estudios sobre los dos bronces encontrados en Malaga à fines de Octubre de 1851. Por el doctor Don Manuel Rodriguez de Berlanga, abogado del ilustre colegio de esta ciudad. Malaga, imprenta del avisador Malagueño, Colle del Marques, numero 12. 1853. 4. Quam quidem editionem principem hae aliae monumentorum editiones de iisque commentarii secuti sunt: 1. Die Stadtrechte der latinishen Gemeinden Salpensa und Malaca in der Provinz Baetica von Theodor Mommsen. Aus dem III. Bande der Abhandlungen der königl. sächsischen Gesellsch. d. Wissensch. Leipzig b. G. Hirzel. 1855. 8. Ad calcem primarii de his monumentis libri additamentum est (Nachtrag), in quo altera textus recensio a Mommsenio novis subsidiis et repetitis curis facta proponitur: quae quidem nova subsidia haec erant: ectypum chartaceum a Berlanga missum; principis editionis exemplum, in quo legum textus denuo cum tabulis collatus et pluribus locis emendatus erat; nova collatio textus cum tabulis aeneis a docto medico Hollandico, Cats-Bussemaker, facta. — 2. Henzenii item binae editiones habentur, qui primum edidit secundum ectypum chartaceum a possessore Georgio Loring cum Instituto archaeologico romano communicatum, in Bulletino Instituti 1855. nr. IX. X. deinde iterum in Orellianae Collectionis inscriptionum Volumine IIItio a se edito (Turici 1856) pag. 524. n. 7421, in qua quidem altera editione Mommsenii lectionem ubique fere sequitur. — 3. Les tables de bronze de Malaga et de Salpesa traduites et annotées par Edouard Laboulaye, Professeur de législation comparée au collège de France, Membre de l'Institut. Paris. Auguste Durand libraire. 1856. 8. Satagit vir doctus demonstraturus tabulas aeneas spurias esse; neque tamen adhuc multis, vel potius vix cuiquam persuasit. — 4. Dernburgi commentatio in: Kritische Zeitschrift für die gesammte Rechtswissenshaft. Heidelberg 1856. III. Band I. Heft p. 74—93. de qua retuli simulque de Mommsenii et Laboulaii libris in: Heidelb. Jahrb. der Literatur. 1856. n. 33 et 34. — 5. Les Tables de Salpensa et de Malaga par M. Ch. Giraud, Membre de l'Institut. 2. Edition revue, corrigée et augmentée. Paris, Imprimerie administrative de Paul Dupont. 1856. 8. Epistolae sunt ad Eduardum Laboulaye datae, quarum prior editio facta est in: Journal général de l'instruction publique (Februar. — Septembr. 1856). Defendit ibi tabularum fidem contra Eduardum Laboulaye de iisque docte commentatur. — His libris enumeratis, de tabularum scriptura et argumento haec pauca addenda videntur. Ac primum quidem de scriptura literarumque ductibus Mommsenius (pag. 505.) monet, praeter nonnullas literas ad scripturae cursivae quae dicitur similitudinem accedentes scripturam nihil singulare aut quod suspicionem moveat habere. De orthographia eidem viro docto observandum videtur, quod syllabarum in fine versuum divisio ubique pronuntiationis rationem sequitur (ut: *cis-tam*, *fac-ta* similia) et quod hae tabulae etsi publicae neutiquam emendatae sunt, sed praeter aliquot

vitia etiam inaequalitatem quandam in orthographia habent, id quod in aliis quoque eius generis antiquis monumentis usu venire constat. Quod ad tabularum argumentum attinet, leges municipiorum Salpensani et Malacitani, quarum partes ibi reliquas habemus, Domitiano imperatore literis consignatae, interiorem utriusque rei publicae statum ex iure Latii, quod Imperator Vespasianus omnibus Hispaniae civitatibus dederat, (Plin. H. N. III, 3, 30.) ordinandum constituunt. Hic prima quaestio existit, quo sensu nomen *legis*, quod hae tabulae prae se ferunt, intelligendum sit. Mommsenius (pag. 390) legem sensu proprio accipit de constitutione Imperatoris Domitiani legis vicem obtinente et ab edicto imperatorio probe distinguenda. Giraud (pag. 31) contra rectius, ut mihi quidem videtur et in Annalibus Heidelbergensibus literariis l. l. p. 516 exposui, has leges municipales negat esse constitutiones imperatorias legum vice datas, atque contendit legem municipalem omnino esse formulam rei publicae municipalis constituendae a provinciarum praesidibus municipiis praescriptam vel a municipiis ipsis sibi datam et a praeside provinciae confirmatam. De universa alterutrius legis municipalis, Salpensanae et Malacitanae, conformatione et capitum (quae ibi rubricae nominantur) distributione certis rationibus definire non licet, cum non nisi fragmenta earum relinquantur. In aere Salpensano agitur rubr. XXI — XXIII de magistratuum municipalium ordinariorum iuribus et privilegiis quibusdam; rubr. XXIV. XXV. de prafectis municipii, qui quodam modo pro extraordinario magistratu haberi possunt; tum de magistratuum municipalium officiis et muniis et primum quidem in universum omnium, ut de iureiurando praestando (rubr. XXVI), et de magistratuum intercessionibus (rubr. XVII), deinde de singularibus uniuscuiusque magistratus, et primum quidem de duovirorum muniis, ut de servis apud duovirum manumittendis (rubr. XXVIII) et de tutorum per duoviros datione (rubr. XXIX). Ad hanc muniorum duoviralium enumerationem etiam aeris Malacitani capita omnia fere pertinent. Ibi enim agitur rubr. LI — LIX de comitiis magistratuum municipalium rogandorum causa a duoviro habendis, et rubr. LXIII — LXIX de pecuniae communis rationibus et administratione ad duoviros potissimum pertinente; interpositis rubrica LXI de patrono a decurionibus cooptando et rubrica LXII de aedificiis non destruendis, quae quidem rubricae binae etiamsi neque cum antecedentibus neque subsequentibus satis cohaerere videantur, tamen earum rerum, de quibus ibi agitur, cura inprimis ad duoviros pertinuisse censenda est. — Textum legum municipalium qui infra sequitur secundum Mommsenii recensionem dedi, Tabularum lectiones vitiosas vel mancas, a Mommsenio in textu suppletas vel emendatas, in notis apposui. Literae in textu typis inclinatis excusae significant notarum sive literarum singularium supplementa et explicationes. Iisdem literis in textu inclinatis ubi unci quadrati adduntur ([ ]), eiusmodi loci significantur ubi coniectura defectus aliquis in tabulae scriptura a Mommsenio resarciatur vel vitium emendetur. — Compendia scribendi in tabulis frequentata sive notae ut uno obtutu comprehendantur hic collecta, haec sunt: C. R. *civis romanus, civitas romana;* D. D. E. *dare damnas esto;* D. E. R. *de ea re;* D. M. *dolo malo;* E. R. E. T. P. *ea res erit tantam pecuniam;* E. R. E. V. *e re esse videbitur;* H. L. *hac lege;* I. D. P. *iure dicundo*

praeest; M. M. *municeps municipii;* MO. M. *mancipio manu;* P. P. *pater patriae;* Q. E. R. *quanti ea res;* Q. M. *quo minus;* R. *rubrica;* V. D. P. R. L. P. *ut de plano recte legi possit.* (V. Momm. pag. 458).

LEGIS MUNICIPII FLAVII SALPENSANI PARS.

[*Rubrica. Ut magistratus civitatem Romanam consequantur.*

XXI... *Qui IIvir aedilis quaestor ex hac lege factus erit, cives Romani sunto, cum post annum magistratu*] abierint, cum parentibus coniugibusque ac liberis,[1]) qui legitumis nuptis quaesiti in potestate parentium fuerint,[2]) item nepotibus ac neptibus filio nat*is natabus,*[3]) qui quaeque in potestate parentium fuerint; dum ne plures *cives* R*omani* sint qua[*m*][4]) quod ex h*ac* l*ege* magistratus creare oportet.

R. Ut qui civitate*m* Romana*m* consequantur, maneant in eorundem m*ancipio* m*anu* potestate.

XXII. Qui quaeve ex h*ac* l*ege* exve edicto[5]) imp*eratoris* Caesaris Aug*usti* Vespasiani imp*eratoris*ve Titi Caesaris Aug*usti* aut imp*eratoris* Caesaris Aug*usti* Domitiani p*atris* p*atriae* civitatem Romana*m* consecutus consecuta erit, is ea in eius, qui c*ivis* Roma*nus* hac l*ege* factus erit, potestate manu mancipio, cuius esse deberet, si civitate romana[6]) mutatus mutata non esset, esto, idque ius tutoris optandi habeto, quod haberet, si a cive Romano ortus orta neq*ue* civitate mutatus mutata esset.

R. Ut qui *civitatem* R*omanam* consequentur, iura libertorum retineant.

XXIII. Qui quaeve h*ac* l*ege* exve edicto imp*eratoris* Caes*aris* Vesp*asiani* Aug*usti* imp*eratoris*ve Titi Caes*aris* Vespasian*i* Au*gusti* aut imp*eratoris* Caes*aris* Domitiani Aug*usti* *civitatem* R*omanam* consecutus consecuta erit, is in libertos libertasve suos suas paternos paternas, qui quae in *civitatem* R*omanam* non venerit, deque bonis eorum earum et is, quae libertatis causa imposita sunt, idem ius eademque condicio esto, quae esset, si civitate mutat*us* mutat*a*[7]) non esset.

R. De praefecto imp*eratoris* Caesaris Domitiani Aug*usti.*

XXIIII. Si eius municipi decuriones conscriptive municipesve imp*eratori* Caesar*i* Domitiano Aug*usto* p*atriae* p*atris* IIviratum communi nomine municipum eius municipi detuler*int*, imp*erator*que[8]) Domitian*us* Caes*ar* Aug*ustus* p*ater* p*atriae* eum IIviratum

XXI. 1) Tab. *hac liberi.* — 2) *fuerun'.* — 3) *filio natalis.* — 4) *qua.* — XXII. 5) *exve ex edicto.* — 6) Tabulae lectionem: *civitate romana* cum Laboulaio retinuimus; Mommsen: *si civitate mutatus.* — XXIII. 7) *mutatis mutatae.* — XXIIII. 8) *detulerant imperatorve.*

receperit et loco suo praefectum quem esse iusserit, is praefectus eo iure esto, quo esset, si eum IIvir*um* i*ure* di*cundo* ex h*ac* l*ege* solum creari oportuisset isque ex h*ac* l*ege* solus IIvir i*ure* di*cundo* creatus esset.

R. De iure praef*ecti* qui a IIviro relictus sit.

XXV. Ex IIviris qui in eo municipio i*ure* di*cundo* pra*eerit*, uter postea ex eo municipio proficiscetur neque eo die in id municipium esse se rediturum arbitrabitur, quem praefectum municipi non minorem quam annorum XXXV ex decurionibus conscriptisque relinquere volet, facito ut is iuret per Iovem et divom Aug*ustum* et dium Claudium et divom Vesp*asianum* Aug*ustum* et divom Titum Aug*ustum* et genium imp*eratoris* Caesaris Domitiani Au*gusti* deosque Penates, quae IIvir*os* [1]) qui i*ure* di*cundo* pra*eest* h*ac* l*ege* facere oporteat, se, dum praefectus erit, d*umtaxat* [2]) quae eo tempore fieri possint, facturum neque adversus ea acturum [3]) scientem d*olo* m*alo*: et cum ita iuraverit, praefectum eum eius municipi relinquito. Ei qui ita praefectus relictus erit, donec in id municipium alteruter ex IIviris adierit, [4]) in omnibus rebus id ius e*a*que potestas esto praeterquam de praefecto relinquendo et de *civitate Romana* consequenda, quod ius quaeque potestas h*ac* l*ege* IIviris qui iure dicundo praeerunt datur. Isque dum praefectus erit quotiensque municipium egressus erit, ne plus quam singulis diebus abesto.

R. De Iureiurando IIvir*um* et aedil*ium* et *quaestorum*.

XXVI. Duoviri qui in eo municipio i*ure* di*cundo* pra*esunt*, item aediles *qui* in eo municipio sunt, item quaestores qui in eo municipio sunt, eorum quisque in diebus quinq*ue* proxumis post h*anc* l*egem* datam, quique IIvir*i* aediles quaestoresve postea ex h*ac* l*ege* creati erunt, eorum quisque in diebus quinque proxumis ex quo IIvir aedilis quaestor esse coeperit, priusquam decuriones conscriptive habeantur, iuranto pro contione per Iovem et dium Aug*ustum* et divom Claudium et divom Vespasianum Aug*ustum* et divom Titum Aug*ustum* et genium Domitiani Aug*usti* deosque Penates: se, quodquomque [5]) ex h*ac* l*ege* exq*ue* re [6]) communi m*unicipum* m*unicipi* Flavi Salpensani censeat, recte esse facturum, neque [7]) adversus h*anc* l*egem* remve commune*m* municipum eius municipi facturum scientem d*olo* m*alo*, quosque prohibere possit prohibiturum; neque se aliter consilium habiturum neq*ue* aliter daturum neque sententiam dicturum quam ut ex h*ac* l*ege* exque [8]) re communi municipum eius municipi censeat fore. Qui ita non iuraverit, is *sestertium X milia* municipibus eius municipi d*are*

XXV. 1) *IIviri*. Sed non video, cur Mommsenius, qui proxime sequentem notam I. D. P. supplet: *iure dicundo praeest*, non maluerit emendare: *IIvirûm* quam: *IIviros*. — 2) D P pro D. T. *dumtaxat*. — 3) Ita habet tabula; Mommsenius: *facturum*, ut infra est rubr. XXVI. — 4) *redierit* emendat Huschkius, contradicente Mommsenio, qui *adierit* consulto deligi dicit ad complectendum etiam eum casum, quo duovir absens creatus munus susceperit. — XXVI. 5) *quod quemque*. — 6) *ex quod re*. — 7) *necre*. — 8) *quamre*. H. L. *exqua*.

d*amnas* esto, eiusque pecuniae deque ea pecunia municipum eius municipi *qui*[1]) volet cuique per hanc legem licebit, actio petitio persecutio esto.

R. De intercessione IIvir*um* et aedil*ium et quaestorum.*

XXVII. Qui IIvir*i* aut aediles aut quaestores eius municipi erunt, his IIvir*is* inter se et cum aliquis alterutrum eorum aut utrumque ab aedile aedilibus aut quaestor*e* quaestoribus appellabit; item aedilibus inter se; [*item quaestoribus inter se.*][2]) intercedendi, in triduo proxumo quam appellatio facta erit potueritque intercedi, quod eius adversus *hanc legem* non fiat, et dum ne amplius quam semel quisque eorum in eadem re appelletur, ius potestasque esto, neve quis adversus ea qui*d*, quom[3]) intercessum erit, facito.

R. De servis apud IIvir*um* manumittendis.

XXVIII. Si quis municeps municipi Flavi Salpensani, qui Latinus erit, apud IIvir*os*, qui iure dicundo praeerunt eius municipi, servom suom servamve suam ex servitute in libertate*m* manumiserit liberum liberamve esse iusserit, dum ne quis pupillus neve quae virgo mulierve sine tutore auctore quem quamve manumittat liberum liberamve esse iubeat: qui ita manumissus liberve esse iussus erit, liber esto, quaeque ita manumissa liberave [*esse*][4]) iussa erit, libera esto, ut qui optum*o* iure latini libertini liberi sunt erunt; *d*um[5]) is qui minor XX annorum erit ita manumittat, si causam manumittendi iustam esse is numerus decurionum, per quem decreta h*ac lege* facta[6]) rata sunt, censuerit.

R. De tutorum datione.

XXIX. Cui tutor non erit incertusve erit, si is *eave*[7]) municeps municipi Flavi Salpensani erit: et pupilli pupillaeve non erunt; et ab IIviris, qui i*ure* d*icundo* p*raeerunt* eius municipi, postulaverit, uti sibi tutorem det; *et* eum, quem dare volet, nominaverit: *t*um is, a quo postulatum erit, sive unum sive plures collegas habebit, de omnium collegarum sententia, qui tum in eo municipio intrave fines municipi eius erit, causa cognita, si ei videbitur, eum qui nominatus erit tutorem dato. Sive is eave, cuius nomine ita postulatum erit, pupill*us* pupillave erit, sive is, a quo postulatum erit, non habebit collegam *collegav*e[8]) eius in eo municipio intrave fines eius municipi nemo erit: *t*um[9]) is, a quo ita postulatum erit, causa cognita, in diebus X proxumis, ex decreto decurionum, quod cum duae partes decurionum non minus adfuerint factum erit, eum, qui nominatus erit, quo ne ab iusto tutore tutela *a*beat[10]), ei tutorem dato. Qui tutor h*ac lege* datus erit, is ei, cui datus erit, quo ne ab iusto tutore tutela *a*beat, tam iustus tutor

---

1) *cui.* — XXVII. 2) verba uncis inclusa desunt. — 3) *quicquam.* — XXVIII. 4) *esse* in tab. deest. — 5) *tum.* — 6) ita habet tab. *facta h. l.* transposuit Mommsen. — XXIX. 7) *ex exve;* emendavit Huschk. — 8) *collegamque eius.* — 9) *cum is.* — 10) habeat.

esto, quam si is *civis* R*omanus* et adgnatus proxumus *civis* R*omanus* tutor esset.

LEGIS MUNICIPII FLAVII MALACITANI PARS.

Rubrica. De nominatione candidatorum.

LI. Si ad quem diem professio] fieri oportebit, nullius nomine aut pauciorum, quam tot quod creari oportebit, professio facta erit; sive ex his, quorum nomine professio facta erit, pauciores erunt, quorum h*ac* l*ege* comitiis rationem habere oporteat, quam tot [*quot*] [1]) creari oportebit: tum is qui comitia habere debebit proscribito ita u*t* d*e* p*lano* r*ecte* l*egi* p*ossint* tot nomina eorum, quibus per h*anc* l*egem* eum honorem petere licebit, quod derunt ad eum numerum, ad quem creari ex h*ac* l*ege* oportebit. Qui ita proscripti erunt, ii, si volent, aput eum, qui ea comitia habiturus erit, singuli singulos eiusdem condicion*is* [2]) nominato, ique item, qui tum ab is nominati erunt, si volent, singuli singulos aput eundem e*a*demque [3]) condicione nominato; isque, aput quem ea nominatio facta erit, eorum omnium nomina proponito ita *ut* d*e* p*lano* r*ecte* l*egi* p*ossint*, deque his omnibus item comitia habeto, perinde ac si eorum quoque nomine ex h*ac* l*ege* de petendo honore professio facta esset intra praestitutum diem petereque eum honorem sua sponte coepissent [4]) neque eo proposito destitissent.

R. De comitiis habendis.

LII. Ex II viris, qui nunc sunt, item ex his, qui deinceps in eo municipio IIviri erunt, uter maior natu erit, aut, si ei causa quae inciderit *quominus* comitia habere possit, tum alter ex his, comitia IIvir*is*, item aedilibus, item quaestoribus rogandis subrogandis h*ac* l*ege* habeto, utique ea distributione curiarum, de qua supra comprehensum est, suffragia ferri debebunt, ita per tabellam ferantur facito. Quique ita creati erunt, ii annum unum aut, si in alterius locum creati erunt, reliqua parte eius anni in eo honore sunto, quem suffragis erunt consecuti.

R. In qua curia incolae suffragia ferant.

LIII. Quicumque in eo municipio comitia IIviris, item aedilibus, item quaestoribus rogandis habebit, ex curiis sorte ducito unam, in qua incolae, qui cives R*omani* Latinive cives erunt, suffragi*um* [5]) ferant, eisque in ea curia suffragi latio esto.

R. Quorum comitis rationem habere oporteat.

LIIII. Qui comitia habere debebit, is primum IIvir*os* qui iure dicundo praesit [6]) ex eo genere ingenuorum hominum, de quo h*ac*

LI. 1) *quot* in tabula deest. — 2) *condiciones.* — 3) *eandemque.* — 4) *cepissent.* — LIII. 5) *suffragio.* — LIIII. 6) Si praecedens *IIvir.* suppletur: *IIviros,* ut Momms. supplet, emendandum videtur cum Laboul. *praesint.*

lege cautum comprehensumque est, deinde proximo quoque tempore aediles, item quaestores ex eo genere ingenuorum hominum, de quo *hac lege* cautum comprehensumque est, creandos curato; dum ne cuiius comitis rationem habeat, qui IIviratum pet*et*, qui minor annorum XXV erit quive intra quinquennium in eo honore fuerint; item qui aedilitatem quaesturamve petet [1]), qui minor annor*um* XXV erit, quive in earum qua causa erit, propter quam, si *civis* R*omanus* esset, in numero decurionum conscriptorumve eum esse non liceret.

R. De suffragio ferendo.

LV. Qui comitia ex *hac lege* habebit, is municipes curiatim ad suffragium ferendum vocato ita, ut uno vocatu omnes curias in suffragium vocet, eaeque singulae in singulis consaeptis suffragium per tabellam ferant. Itemque curato, ut ad cistam cuiiusque curiae ex municipibus eiius municipi terni sint, qui eiius curiae non sint, qui suffragia custodiant diribeant, et uti ante quam id faciant quisque eorum iurent, se rationem suffragiorum fide bona habiturum relaturumque. Neve prohibito *quo minus* et qui honorem petent singulos custodes ad singulas cistas ponant. Iique custodes ab eo qui comitia habebit, item ab his positi qui honorem petent, in ea curia quisque eorum suffragium [2]) ferto, ad cuiius curiae cistam custos positus erit, eorumque suffragia perinde iusta rataque sunto ac si in sua quisque curia suffragium tulisset.

R. Quid de his fieri oporteat, qui suffragiorum numero pares erunt.

LVI. Is qui ea comitia habebit, uti quisque curiae cuiius plura quam alii suffragia habuerit, ita priorem ceteris eum pro ea curia factum creatumque esse renuntiato, donec is numerus, ad quem creari oportebit, expletus sit. *Qua* [3]) in curia totidem suffragia duo pluresve habuerint, maritum quive maritorum numero erit coelibi liberos non habenti, qui maritorum numero non erit: habentem liberos non habenti; plures liberos habentem pauciores habenti praeferto prioremque nuntiato ita, ut bini liberi post nomen impositum aut singuli puberes amissi virive potentes [4]) amissae pro singulis sospitibus numerentur. Si duo pluresve totidem suffragia habebunt et eiusdem condicionis erunt, nomina eorum in sortem coicito, et uti cuiiusque nomen sorte ductum erit, ita eum priorem aliis renuntiat*o* [5]).

R. De sortitione curiarum et is, qui curiarum numero pares erunt.

LVII. Qui comitia *hac lege* habebit, is relatis omnium curiarum tabulis nomina curiarum in sortem coicito singularumque curiarum nomina sorte ducito et ut cuiiusque curiae nomen sorte exierit, quos ea curia fecerit, pronuntiari iubeto; et uti quisque prior

1) *petet et qui.* — LV. 2) *suffragio.* — LVI. 3) *quam* tab. Laboul. mavult *quum.* — 4) *utrive potentes.* — 5) *renuntiat.*

maiorem partem numeri curiarum confecerit, eum cum *hac lege* iuraverit caveritque de pecunia communi, factum creatumque renuntiato, donec tot magistratus sint quod *hac lege* creari oportebit. Si totidem curias duo pluresve habebunt, uti supra comprehensum est de is qui suffragiorum numero pares essent, ita de is qui totidem curias habebunt facito, eademque ratione priorem quemque creatum esse renuntiato.

R. Ne quid fiat, quo minus comitia habeantur.

LVIII. Ne quis intercedito neve quit aliud facito, quo minus in eo municipio *hac lege* comitia habeantur perficiantur. Qui aliter adversus ea fecerit sciens d*olo* m*alo*, is in res singulas *sestertium decem milia* municipibus municipii Flavi Malacitani d*are* d*amnas* es*to* eiiusque pecuniae deque ea pecuni*a* municipi eiius municipii, qui volet cuique per *hanc legem* licebit, actio petitio persecutio esto.

R. De iure iurando eorum, qui maiorem partem numeri curiarum expleverit.

LIX. Qui ea comitia habebit, uti quisque eorum, qui IIviratum aedilitatem quaesturamve petet, maiorem partem numeri curiarum expleverit, priusquam eum factum creatumque renuntiet, iusiurandum adigito in contionem palam per Iovem et divom Augustum et divom Claudium et divom Vespasianum Aug*ustum* et divom Titum Aug*ustum* et genium imp*eratoris* Caesaris *Domitiani* Aug*usti* deosque Penates, eum qu*ae* [1]) ex *hac lege* facere oportebit facturum neque adversus *hanc legem* fecisse aut facturum esse scientem d*olo* m*alo*.

R. Ut de pecunia communi municipum caveatur ab is, qui IIviratum quaesturamve petet.

LX. Qui in eo municipio IIviratum quaesturamve petent quique propterea, quod pauci*orum* [2]) nomine quam oportet professio facta esset, nominatim in eam condicionem rediguntur, ut de his quoque suffragium ex *hac lege* fieri oporteat, quisque eorum, quo die comitia habebuntur, ante quam suffragium feratur, arbitratu eius qui ea comitia habebit, praedes in commune municipum dato pecuniam communem eorum, quam in honore suo tractaverit, salvam is fore. Si d*e* e*a* r*e* is praedibus minus cautum esse videbitur, praedia subsignato arbitratu eiiusdem. Isque ab iis praedes praediaque sine d*olo* m*alo* accipito quoad recte cautum sit, uti quod recte factum esse volet. Per quem eorum, de quibus IIvirorum quaestorumve comitiis suffragium ferri oportebit, steterit, q*uo* mi*nus* recte caveatur, eius qu*i* [3]) comitia habebit rationem ne habeto.

R. De patrono cooptando.

LXI. Ne quis patronum publice municipibus municipii Flavi Malacitani cooptato patrociniumque cui deferto, nisi ex maioris partis decurionum decreto, quod decretum factum erit, cum duae

---

LIX. 1) *se cumque*. — 2) *paucioam*. — LX. 3) *que*.

partes non minus adfuerint et iurati per tabellam sententiam tulerint. Qui aliter adversus ea patronum publice municipibus municipii Flavi Malacitani cooptaverit patrociniumve cui detulerit, is *sestertium X milia nummum* in publicum municipibus municipii Flavi Malacitani d*are* d*amnas esto, et is*[1]) qui adversus h*anc* l*egem* patronus cooptatus cui*ve*[2]) patrocinium delatum erit, ne magis ob eam rem patronus municip*um* municipii Flavi Malaci*t*an*i* esto.

R. Ne quis aedificia, quae restituturus non erit, destruat.

LXII. Ne quis in oppido municipii Flavi Malacitani quaeque ei oppido continentia aedificia erunt, aedificium detegito destruito demoliundumve curato nisi decurionum conscriptorumve sententia, cum maior pars eorum adfuerit, quod restitu*tur*us[3]) intra proximum annum non erit. Qui adversus ea fecerit, is quanti e*a res* e*rit*, t*antam pecuniam* municipibus municipi Flavi Malacitani d*are* d*amnas* e*sto*, eiusque pecuniae deque ea pecunia municipi eius municipii, qui volet cuique per hanc legem licebit, actio petitio persecutio esto.

R. De locationibus legibusque locationum proponendis et in tabulas municipi referendis.

LXIII. Qui IIvir i*ure* d*icundo praeerit*, vectigalia ultroque tributa sive quid aliut communi nomine municipum eiius municipi locari oportebit, locato. Quasque locationes fecerit quasque leges dixerit, quanti quit locatum sit et qui praedes accepti sint quaeque praedia subdita subsignata obligatave sint quique praediorum cognitores accepti sint, in tabulas communes municipum eius municipi referantur facito et proposita habeto per omne reliquom tempus honoris sui, ita ut d*e plano recte legi possint*, quo loco decuriones conscriptive proponenda esse censuerint.

R. De obligatione praedum praediorum cognitorumque.

LXIV. Quicumque in municipio Flavio Malacitano in commune municipum eiius municipii praedes facti sunt erunt, quaeque praedia accepta sunt erunt, quique eorum praediorum cognitores facti sunt erunt: ii omnes et quae cuiiusque eorum tum |*fuerunt*|[4]) erunt, cum praedes cognitorve factus est erit, quaeque postea cum ii obligati esse coeper*unt*, coeperint,[5]) qui eorum soluti liberatique non sunt non erunt aut non sine d*olo* m*alo* sunt erunt, eaque omnia, *quae*[6]) eorum soluta liberataque non sunt non erunt aut non si*ne* d*olo* m*alo* sunt erunt, in commune municipum eiius municipii item obligati obligat*a*que sunto, uti ii e*ave populo* r*omano* obligati obligatave essent, si aput eos, qui Romae aerario praeessent ii praedes i*i*que cognitores facti eaque praedia subdita subsignata obligatave essent. Eosque praedes eaque praedia eosque cognitores, si quit eorum, in quae cognitores facti erunt, ita non erit, qui quaeve soluti liberati soluta liberataque non

LXI. 1) *eis.* — 2) *cui ius.* — LXII. 3) *restiturus.* — LXIV. 4) *fuerunt* deest in tabula. — 5) *coeperint cepe.* — 6) *quaeque eorum.*

sunt non erunt aut non sine *dolo malo* sunt erunt, IIviris, qui ibi *iure dicundo* praeerunt, ambobus alteri*v*e eorum ex decurionum conscriptorumque decreto, quod decretum cum eorum partes tertiae non minus quam duae adessent factum erit, vendere legemque his vendundis dicere ius potestasque esto: dum ea*m* legem is rebus vendundis dicant, quam legem eos, qui Romae aerario praeerunt, e lege praediatoria praedibus praedisque vendundis dicere oporteret, aut, si lege praediatoria emptorem non inveniet, quam legem in vacuom vendendis dicere oporteret; et dum ita legem dicant, uti pecuniam in fore [1]) municipi Flavi Malacitani referatur luatur solvatur. Quaeque lex ita dicta erit, iusta rataque esto.

R. Ut ius dicatur e lege dicta praedibus et praedis vendundis.

LXV. Quos praedes quaeque praedia quosque cognitores IIviri municipii Flavi Malacitani h*ac lege* vendiderint, de iis quicumque *iure dicundo praeerit*, ad quem de ea re ius aditum erit, ita ius dicito iudiciaque dato, ut ei [2]), qui eos praedes cognitores ea praedia mercati erunt, praedes socii heredesque eorum *i*que [3]), ad quos ea res pertinebit, de is rebus agere easque res petere persequi recte possit.

R. De multa quae dicta erit.

LXVI. Multas in eo municipio a IIviris praefectove dictas, item ab aedilibus, quas aediles dixisse se aput IIviros ambo alterve ex is professi erunt, IIvir qui *iure dicundo praeerit* in tabulas communes municipum eiius municipi referri iubeto. Si cui ea multa dicta erit aut nomine eiius alius postulabit, ut de ea ad decuriones conscriptosve referatur, de ea decurionum conscriptorumve iudicium esto. Quaeque multae non erunt iniustae a decurionibus conscriptisve iudicatae, eas multas IIviri in publicum municipum eiius municipii redigunto.

R. De pecunia communi municipum deque rationibus eorundem.

LXVII. Ad quem pecunia communis municipum eiius municipi pervenerit heresve eiius isve ad quem ea res pertinebit, in diebus XXX proximis, quibus ea pecunia ad eum pervenerit, in publicum municipum eiius municipi eam referto. Quique rationes communes negotiumve quod commun*e* municipum eius municip*i* gesserit tractaverit, is heresve eiius [*isve*] [4]) ad quem ea res pertinebit in diebus XXX proximis quibus ea negotia easve rationes gerere tractare desierit, quibusque decuriones conscriptive habebuntur, rationes edito redditoque decurionibus conscriptisve cuive de his accipiendis cognoscendis ex decreto decurionum conscri-

---

1) Sic tabula. Mommsen. legendum coniicit: *uti pecunia inde redacta (*vel*: recepta) in commune (*vel*: in publicum,* vel*: in rem) municipum municipi Flavi Malacitani.* Laboul. adsentiente Giraud: *uti pecunia in foro municipi Fl. Mal.* — LXV. 2) Probabile Mommsenio videtur, antiquiores verborum formas: *utii, eiei* male esse mutatas in: *ei.* — 3) *isque.* Ob sequens singulare *possit,* quod editores intactum relinquunt, fortasse rectius, lectione tabulae *isque* retenta, *ad quos* emendandum in: *ad quem.* — LXVII. 4) In tabula *isve* deest.

ptorumve, quod decretum factum erit, cum eorum partes non minus quam duae tertiae adessent, negotium datum erit. Per quem steterit, *quo minus* ita pecunia redigeretur referretur quove minus ita rationes redderentur, is, per quem steterit *quo minus* rationes redderentur quove minus pecunia redigeretur referretur heresque eius isque ad quem ea res qua de agitur pertinebit, *quanti ea res* erit, tantum et alterum tantum municipibus eiius municipi *dare damnas esto.* Eiusque pecuniae deque ea pecunia municipum municipii Flavi Malacitani qui volet cuique per *hanc legem* licebit actio petitio persecutio esto.

R. De constituendis patronis causae, cum rationes reddentur.

LXVIII. Cum ita rationes reddentur, IIvir, qui decuriones conscriptosve habebit, ad decuriones conscriptosve referto, quos placeat publicam causam agere, iique decuriones conscriptive per tabellam iurati *de ea re* decernunto, tum cum eorum partes non minus quam duae tertiae aderunt, ita ut tres, quos plurimi per tabellam legerint, causam publicam agant, iique qui ita lecti erunt tempus a decurionibus conscriptisve, quo causam cognoscant actionemque suam ordinent, postulanto eoque tempore quod is datum erit transacto eam causam uti quod recte factum esse volet agunto.

R. De iudicio pecuniae communis.

LXIX. Quod *municipum municipii* Flavi Malacitani nomine petetur ab eo, qui eius municipi municeps incolave erit, quodve cum eo agetur quod pluris *sestertios mille* sit neque tanti sit ut [*de ea re proconsulem ius dicere iudiciaque dare ex hac lege oporteat, de ea re IIvir praefectusve, qui iuri dicundo praeerit eius municipi, ad quem de ea re in ius aditum erit, ius dicito iudiciaque dato*] [1]) ...

Ad Delect. Inscript prof. Caput II. p 204.

N. 1678. Argumento legis Thoriae praeter scriptores a me laudatos Handbuch der röm Epigraph. II. 274 addendus est Mommsen in: Bericht. der sächs. Gesellsch d. W. 1850 II. 89—101. qui legem Thorio abiudicat, eamque ignoti auctoris anno u. c. 643 assignat.

N. 1683. Ex Ritschelii editione huius legis, cuius mentionem addidi Handbuch II. 274. hae correctiones et variae lectiones infra sequuntur:

Delect. p. 278. XX. lin. 7 leg. *sei* pro *si.* — p. 279. lin. 5 deleantur puncta pone *erit.* — lin. 7 Ritschl. I. E. S. — lin. 12 pro D F. HS leg. ex Huschkii coniectura, assentiente Ritschl D. T. HS.... i. e. *dum taxat.* — Ibid. post *L. Sei* Ritschl puncto detmo orationem continuat. — lin. 13 post *praefec. ve* adde verba: *Mutinensis, quod eius IIvir, IIIIvir, praefect. ve.* — pag. 280. lin. leg. *deicat.* pro

---

LXIX. 1) Uncis inclusa in tabula desunt; restituit Mommsen. —

deicet. — pag. 282. XXII. lin. 5 litera D in notis H. L. D. O. Ritschelio ex errore quadratarii fluxisse videtur. — lin. 6 leg. *quae ita ab eo petetur, deve ea re cum eo agetur.*

N. 1692. Praeter ea, quae ad argumentum S. Consulti Hosidiani addidi Handbuch. II. 277. notandum est, tabulam aeneam hodie non amplius superesse; porro scriptoribus de hoc. SC. eiusque editoribus addendi sunt: Bachofen Ausgewählte Lehren des röm. Civilrechtes, p. 185 seqq. Mommsen in Bericht. der sächs. Gesellsch. d. W. 1852. III. IV. p. 272 seqq. qui textum denuo recensuit praeter Capaccianum alio exemplo usus manu scripto Parisino, ex qua quidem recensione exemplum infra repetivimus. Henzen ad Orell. n. 3115 ubi hoc SC. exhibetur quidquam observare omisit.

I.

Cn. Hosidio Geta, L. Vagellio Coss. X. Kal. Octobr. S. C.

Cum providentia optumi principis tectis quoque urbis nostrae et totius Italiae aeternitati prospexerit, quibus ipse non solum praecepto augustissimo, set etiam exsemplo suo prodesset, conveniretque felicitati saeculi instantis pro portione publicorum operum etiam privatorum custodiae, deberentque apstinere se omnes cruentissimo genere negotiationes, ne [1]) inimicissimam paci faciem inducere ruinis domum villarumque: placere, siquis negotiandi caussa emisset aliquod aedificium ut diruendo plus adquireret quam quanti emisset, tum duplam pecuniam qua mercatus eam rem esset in aerarium inferri, utique de eo nihilo minus ad senatum referretur. Cumque aeque non oporteret malo exemplo vendere quam emere, ut venditores quoque coercerentur, qui scientes dolo malo contra hanc senatus voluntatem vendidissent, placere, tales venditiones irritas fieri. Ceterum testari senatum dominio [2]) constitui, qui rerum suarum possesores futuri aliquas partes earum mutaverint, dum non negotiationis causa id factum sit. Censuere. [3]) — In senatu fuerunt CCC. LXXXIII. —

II.

[Q.] Volusio, P. Cornelio Cos. VI Non. Mart. S. C.

Quod Q. Volusius, P. Cornelius verba fecerunt de postulatione necessariorum Alliatoriae q. d. e. r. f. p. d. e. r. i. c.

Cum S. C. quod factum est Hosidio Geta, L. Vagellio Cos. clarissimis viris ante d. X. K. [4]) Oct. auctore d. Claudio cautum esset ne quis domum villamve dirueret, quo plus [5]) sibi adquireret, neve quis negotiandi causa eorum quid emeret venderetve, poenaque in emptorem, qui adversus id S. C. fecisset, constituta esset haec

1) legend. *nec.* — 2) Dirksen coniicit pro *dominio* legendum esse: *de iis omnino non constitui*, assentiente Bachofen. Mommsen coniicit: *dominis nihil constitui.* — 3) Ita Mommsen qui *sit* post *factum* supplet, ex Parisino exemplo. Capaccius: id factum censuerunt. — 4) Mommsen *ante d[iem X. K.]* Capaccius: *ante X. K.* Parisinum exemplum: *ante decim. K.* — 5) Ita Mommsen e pandectis. Capaccius: *dirueret quot.* Parisinum exemplum: *dirueret quam.*

ut qui quicquid emisset duplum eius quanti emisset in aerarium inferri cogeretur et eius qui vendidisset irrita fieret venditio, de iis autem qui rerum suarum possessores futuri aliquas partes earum mutassent, dummodo non negotiandi causa mutassent, nihil esset novatum, et necessarii Alliatoriae Celsillae, uxoris Altil. Luperci ornatissimi viri exposuissent huic ordini, patrem eius Alliatorium Celsum emisse fundos cum aedificiis in regione mutinensi qui vocarentur campi macri, in quibus locis mercatus agi[3]) superioribus solitus esset temporibus, iam per aliquot desisset haberi, eaque aedificia longa vetustate dilaberentur neque refecta usui essent futura, quia neque habitaret in iis quisquam nec vellet in deserta ac ruentia commigrare: ne quid fraudi, multae poenaeque esset Celsillae, si ea aedificia, de quibus in hoc ordine actum esset, aut demolita fuissent aut ea conditione sive per se sive cum agris vendidisset aut emptori sine fraude sua ea destruere tollereque liceret.

In futurum autem admonendos caeteros esse, ut abstinerent se a tam foedo genere negotiation*is* hoc praecipuo saeculo quo excitari, novari, ornari universa, quibus felicitas orbis terrarum splenderet, magis convenire, quam ruinis aedificiorum ullam partem deformem Italiae [reddi][4]) et adhuc retinere priorum temporum.... ita ut diceretur senectute actum.... Censuere. In senatu fuerunt....

N. 1693. Ad argumentum Orationi Claudianae praemissum praeter libros iam in Enchiridio Tom. II. p. 279. not. 2. nominatos addantur: Commarmond Description du Musée lapidaire de Lyon. Lyon. 1846—1854. 4. pag. 29 et tab. II qui orationis textum exactissima cura expressum dedit; Montfalcon Monographie de la table de Claude. Nouvelle édition. Lyon. 1853. fol. in quo quidem libro Commentatio mea de hac oratione Friburgi 1833 edita repetitur, epistola mea ad A. W. Zumptium addita; Benech La table de Claude dans ses rapports avec le droit public romain et gallo-romain; in: Wolowski Revue de législation et de jurisprudence. Paris. 1852. Tom. II. p. 193.

N. 1694. Fragmenta senatusconsulti de honoribus Germanico post mortem tribuendis a Fea primum edita Henzen Orell. 5382 exhibet a Borghesio correcta; idemque n. 5381 fragmenta senatusconsulti, quo Druso Caesari post mortem honores tributi sunt, primum edita a Maffeio Mus. Ver. 313, 1. nunc a Borghesio emendata.

N. 1710. a. interserendum Edictum Constantini, quod infra sequitur. Repertum anno 1733 Hispelli, a Muratorio Thesaur. Inscript. p. 1791 receptum sed pro spurio habitum, assentiente Orellio ad n. 2170, nuper a Mommsenio egregie defensum et explicatum in Analect. epigraph. 9. Bericht. d. S. G. d. W. 1850 p. 199 sqq. cuius monumenti textus ab Henzenio ad tabulam marmoream Hispelli asservatam exactus et recensitus editus est in Collect. Orelliana n. 5580. Vol. III. p. 116, unde transscripsimus.

---

3) Ita Mommsen ex Parisino exemplo quod habet: *aci.* Capaccius: *mercatus.... saepe superioribus.* — 4) Supplevit Mommsen. *conspici* Capaccius.

E. S. R. [1]) Imp. Caes. Fl. Constantinus Max*imus* Germ*anicus* Sarm*aticus* Got*icus* Victor Triump*hator* Aug. et Fl. Constantinus et Fl. Iul. Constantius et Fl. Constans. Omnia quidem, quae humani generis societate*m* tuentur, pervigilium curae cogitatione complectimur; sed provisionum nostrarum opus maximum [2]) est, ut universae urbes quas in luminibus provinciarum hac [3]) regionum omnium species et forma distinguit non modo dignitatem pristinam teneant, sed etiam ad meliorem statum beneficientiae nostrae munere provehantur. [4]) Cum igitur ita vos Tusciae adsereretis esse coniunctos, ut instituto consuetudinis priscae per singulas annorum vices a vobis quoque praedictis sacerdotes creentur, qui aput Vulsinios Tusciae civitate*m* ludos scaenicos et gladiatorum munus exhibeant, sed propter ardua montium et difficultates itinerum saltuosa inpendio posceretis, ut indulto remedio sacerdoti vestro ob editiones celebrandas Vulsinios pergere necesse non esset: scilicet ut civitati, cui nunc Hispellum nomen est quamque Flaminiae viae confinem adque continuam esse memoratis, de nostro cognomine nomen daremus, in qua templum Flaviae gentis opere magnifico nimirum pro amplitudine nuncupationis exsurgeret, ibidemque his sacerdos, quem anniversaria vice Umbria dedisset, spectaculum tam scenicorum ludorum quam gladiatorii muneris exhiberet, manente per Tuscia [5]) ea consuetudine, ut indidem creatus sacerdos apud Vulsinios ut solebat editionum antedictarum spectacula frequentaret: praecationi hac desiderio vestro facilis accessit noster adsensus. Nam civitati Hispello aeternum vocabulum nomenque venerandum de nostra nuncupatione concessimus: scilicet ut in posterum praedicta urbs Flavia Constans vocetur, in cuius gremio aedem quoque Flaviae, hoc est, nostrae gentis, ut desideratis, magnifico opere perfici volumus, ea observatione perscripta [6]), ne aedis nostro nomine dedicata cuiusquam contagiosae superstitionis fraudibus polluatur. Consequenter etiam editionum in praedicta civitate exhibendarum vobis licentiam dedimus: scilicet ut, sicuti dictum est, per vices temporis sollemnitas editionum Vulsinios quoque non deserat, ubi creatis e Tuscia sacerdotibus memorata celebritas exhibenda est. Ita quippe nec veteribus institutis plurimum videbitur derogatum, et vos, qui ob praedictas causas nobis supplices extitistis, ea quae inpendio postulatis, impetrata esse gaudebitis.

N. 1713. a. Rescripta Imp. Severi et Antonini Augg. quibus immunitas quaedam Tyranorum confirmatur, in tabula magna marmorea nuper effossa prope vicum Korotcoje in ripa sinistra fluminis Tyrae (Dniester) e regione coloniae Milesiae Tyranorum. Ex actis societatis historico-antiquariae Odessitanae Tom. II. 2 et 3. pag. 416 repetiit

---

1) *Exemplum sacri rescripti* explicat Murator. — 2) Tabula marmorea: *maximus*, quales lapicidae lapsus apertos ut infra: *distinguitur; dignitate, schenicos* alios similes aliquot in textu correxi. — 3) pro *ac* ut mox *his sacerdos* pro is. — 4) Tab. *probeantur.* — 5) Mommsen. coniecit: *manente semper Tusciae consuetudine.* Fortasse leg. *manente per Tusciam consuetudine.* — 6) Mommsen. coni. *praescripta.*

Mercklinus in Gerhard Arch. Ztg. 1853. pag. 161. indeque Henzen apud Orell. n. 6429.

[*Privile*]gii auct[*oritate perpensa et origine immu*]nitatis inpecta, quod [*usu firmatum qua*]qua ratione videbatur cum iusta m[*oderati*]one [1]) servavimus, ut neque ipsi consuetudine diuturna pellerentur et in posterum decreta civium adsumendorum consilio Praesidis provinciae *clarissimi viri* perpenderentur.

Exemplum epistulae ad Heraclitum.

Quamquam Tyranorum civitas oreginem dati beneficii non ostendat, nec facile quae per errorem aut licentiam usurpata sunt praescriptione temporis confirmentur: tamen quoniam divi Antonini parentis nostri litteras sed et fratrum Imperatorum cogitamus, item Antonii Hiberi, gravissimi Praesidis, quod attinet ad ipsos Tyranos, quique ab iis secundum leges eorum in numerum civium adsumpti sunt, ex pristino more nihil mutari volumus. Retineant igitur quaqua ratione quaesitam sive possessam privilegii causam in promercalibus quoque rebus, quas tamen pristino more professionibus ad discernenda municicia mercimoniorum edendas esse meminerint. Sed cum Illyrici [2]) fructum per ambitionem deminui non oporteat, sciant, eos qui posthac fuerint adsumpti, fructum immunitatis ita demum habituros, si eos legatus et amicus noster, *vir clarissimus*, iure civitatis dignos esse decreto pronuntiaverit: quos credimus, satis abundeque sibi consultum si grati fuerint existimaturos, quod origine beneficii non quaesita dignos honore cives fieri praeceperimus.

N. 1713. b. Rescriptum Imperatorum Caesarum Theodosii et Valentiniani ad senatum de honoribus Nicomacho Flaviano post mortem eius tribuendis. Romae habetur in foro Ulpio in basi magna literis valde evanidis. Edidit et commentario instruxit I. B. de Rossi in Annal. Institu. arch. 1849. p. 285. Henzen Orell. Vol. III. p. 120. n. 5593. Praemittitur in basi titulus honorarius Nicomachi Flaviani, cui statua posita fuit, deinde sequitur rescriptum.

Nicomacho Flaviano Con*sulari* Sicil*iae*, Vicar*io* Afric*ae*, Quaest*ori* aulae divi Theodosi, Praef*ecto* praet*orio*, Ital*iae*, Illyrici et Afric*ae* iterum, virtutis auctoritatis*que* senatoriae et iudiciariae ergo reddita [3]) in honorem filii Nicomachi Flaviani Con*sularis* Camp*aniae*, Procons*ulis* Asiae, Praef*ecti* urbi saepius, nunc Praef*ecti* praet*orio* Italiae, Illyrici et Africae.

Imperatores Caess. Fl. Theodosius et Fl. Placidus Valentinianus semper Augg. Senatui suo salutem

Clarorum atque inlustrium in re publica virorum adversum casus condicionis humanae interpolatum aliquatenus adserere honorem et memoriam defuncti in lucem [*hominum* [4]] revocare emendatio quaedam eius sortis videtur, quae praeiudic[*ium sum*]mum-

---

1) Ita initium tituli obliteratum restituit Mommsen. apud Henzen. Iam antea paulo aliter Mercklinus ita suppleverat: *Privilegii auctoritatem, epistula de iure immunitatis inspecta, quod usu firmatum quaque rati ne videbatur cum iusta restrictione servavimus.* — 2) Illyricum τέλος Ἰλλυρικόν Cf. Appian. Illyr. 6. Eius procurator fuit fortasse Heraclitus. Henzen. — 3) Intellige: statua. — 4) Hanc lacunam ut reliquas supplevit I. B. de Rossi.

que [*derit*]mentum virtutum existimatur. Bono nobiscum, *Patres conscripti*, [*faustoque omine*] intelligitis profecto quidquid in restitutionem [*honoris ac nom*]inis inlustris et sanctissimae aput omnes recordationis Flaviani senioris adimus, divi avi nostri venerationem esse, si eum quem vivere nobis servarique vobis (quae verba eius aput vos fuisse plerique meministis) optavit, sic in monumenta virtutum suarum titulosque revocamus, ut quidquid in istum caeca insimulatione commissum est, procul ab eius principis voto fuisse iudicetis. Cuius in eum effusa benevolentia et usque ad annalium [1]) quos consecrari sibi a Quaestore et Praefecto suo voluit provecta excitavit livorem inproborum. Nunc si aput vos abunde causas piaetatis adstruximus, accipite aliud, quod de vestris in illum sensibus et provinciarum omnium iudiciis muniamur. Quibus per illum locupletioris adhuc rei publicae bona vel adservata vel etiam aucta tantum et aput nos reverentiae contulerunt, ut quod hodie facimus, in pectoribus et sensibus vestris absque interpellatione ulla mediae oblivionis fuisse noverimus. Ex quo quidem ipso non minus memoriae illius quam nobis, *Patres Conscripti*, supra omnia praestitistis, ut non inmerito patientiae vestrae gratias agamus, ne quid erga restitutionem honoris eius admoniti potius quam sponte fecisse videamur. Cum alioqui ipse etiam de institutione illius probatus saepe nobis parentibusque nostris Flaviani filius [2]), honor semiplenus, etiam sub praefecturae praetorianae apice quem providentia et industria sua cottidie auget, delatus existimetur, nisi integer tandem et absque [*ullo re*]ligiosi muneris debito totius domus eius familiaeque sit. Gaudete ergo nobiscum, *Patres Conscripti*, optimo imperii nostri opere, ut nobiscum recognoscitis, et redditam vobis et patriae Senatoris eius memoriam et dignitatem probate, cuius consortio clariores fuistis et in posteris eius eadem aput nos reverentia vigetis.

Appius Nicomachus Dexter *vir clarissimus* Expraefectus urbi avo optimo statuendam curavi. — In latere dextro: [*Dedicata*].... Sept. [*Basso et Antio*]cho, *viris clarissimis* Conss.

Ad Delect. Inscript. profan Cap. II §. 5 p. 333. Edicta et rescripta magistratuum romanorum.

N. 1716. Titulum honorarium T. Sennii Sollemnis in basi marmorea Toriniacensi (Marbre de Torigny, Delect. n. 1640) cum epistolis Cl. Paulini et Aedini Iuliani ad eundem in eadem basi adscriptis denuo edidit ex forma chartacea ad lapidem expressa Boileau de Maulaville in: Memoires de la société des antiquaires de la France. Vol. VII. p. 278, omnium optime Mommsen Epigraph. Analect. in Bericht. der sächs. Gesellsch. d. W. 1852. p. 235. cuius quidem textus emendatior

---

1) Deest verbum aliquot, fortasse *volumen*. Rossi. — 2) *fili.* quod inscriptio habet, Ross. legit *filius*, atque supplet post hanc vocem: *fuerit, ei honor &c.* quae verba quacunque de causa excidisse coniicit. Cavedonius in Bull. Inst. archeol. 1850. p. 159 legendum esse proposuit: *filii*, assentiente Henzenio. Sed Mommsen. ad h. l. se perspicere negat, qua ratione non *filius*, sed *filii honor* dici possit *de patris institutione probatus*, recteque a Rossio scriptorem male consarcinasse sententias iudicari.

infra repetitus textui minus emendato inscriptionum n. 1640. 1716 et 1717 Delectus nostri substituendus est. Ceterum hoc marmor Toriniacense nec Orellius nec successor eius Henzen in Collectione Orelliana receperunt.

T. Sennio Sollemni Solemnini fi[*lio*] (lacuna tredecim versuum)... [*a*]micus Ti. Claud. [*Paulini Leg. Aug. Pr. pr. provi*]nc. Lugd. et cliens fuit, cui postea... ad legionem sext*am* adsedit: cuiq*ue* [*HS* XXV. N. *sala*]rium militiae in auro aliaque munera longe pluris misit. Fuit cliens probatissimus Aedini Iuliani Leg. Aug. prov. Lugd. qui postea Praef. praetor. fuit, sicut epistula [*quae*] ad latus scripta est, declaratur. Adsedit etiam in provincia lugdunense M. Valerio Floro Trib. mil. leg. III Aug. Iudici arcae ferrar*iorum.*

Tres prov. Gal.

primo [1]) monume*ntum* sua volunt*ate* posuerunt. Locum ordo civitatis Vdess. liber. D*ono* D*edit* P*edes* XVII K. Ian. Pio et Procul. Cs.

(In latere sinistro:)

Exemplum epistulae Cl. Paulini Leg. Aug. Pr. Pr. prov*inciae* Britanniae ad Sennium Soll*emnem*. *Sacerdote*m ad aram R*omae et Aug* [2]).

Licet plura merenti tibi [h*aec a*] me pauca tamen, quoniam honoris causa offeruntur, velim accipias libenter: chlamydem canusinam, dalmaticam laodicenam, fibulam auream cum gemmis, rachinas duas, siandr. et [3]) pellem vit*uli ma*rini. Semestris autem epistulam, ubi prope diem vacare coeperit, mittam. Cuius militiae salarium, id est HS XXV. N. in auro susc*ipe*, dis faventibus et maiestate sanct. Imp. deinceps pro meritis adfectionis magis digna consecuturus. Concordi*ae*.

(In dextro eiusdem basis latere:)

Exemplum epistulae Aedini Iuliani Praefecti praet. ad Badium Cominianum Procuratorem et vice*m* Praesidis agent*em*.

Aedinius Iulianus Badio Cominiano sal*utem*. In provincia lugdunense quinquefascalis *dum* agerem, plerosq*ue* bonos viros perspexi, inter quos Solemnem istum oriundum ex civitate Viduc. Sacerdotem, quem propter sectam, gravitatem et honestos mores amare coepi. His accedit quod, cum Claudio Paulino decessori meo in concilio Galliarum instinctu quorum[*dam*], qui ab eo propter merita sua lae[*si*] videbantur, quasi ex consensu provinc*iae* accusationem instituere tempta*rent*, Sollemnis iste meus proposito eorum restitit, provocatione scilicet inte[*rposita*], quod patria eius, cum inter [*ceteros*] legatum eum creasset, nihil de accusatione mandassent, immo contra lau[*dationem*]. Qua ratione effectum est, ut omnes ab accusatione desisterent. Quem magis magisque amare et compro[*bare*] coepi: is certus honoris mei erg[*a eum*] ad videndum me in urbem venit. [*Iam*] proficiscens petit, ut eum tibi commendarem. Recte ita feceris si claris illius ac nuperis, et reliqua.

---

1) Lapis habet: PRVOV: alii explicant: *primo viro*. — 2) In lapide secundum ectypum chartaceum: ... NEMATAMPO. — 3) Ita Mommsen. Boileau de Mal. secundum ectyp. chartaceum: *tossiam. brit.*

N. 1724. a. Addenda est epistola Velii Fidi, qua Iubentio Celso libellum Arrii Alphii commendat de corporibus coniugis et filii transferendis. Orellius exhibet n. 4370 quod exemplum Henzen Vol. III. p. 473 corrigit aliquot locis e monumento ipso, quod Romae in museo Kircheriano asservatur. Secundum literarum in monumento formas expressam eandem inscriptionem repraesentat Nouveau Traité de diplomatique. Tom. III. tab. 64.

Velius Fidus Iubentio Celso collegae suo salutem. Desideri frater, Arrii Alphii Arriae Fadillae, domini *nostri* Imp. Antonini Aug. matris, liberti libellum tibi misi, cogniti mihi ex longo tempore primae iubentutis. Etiam miratus, cum ab aedibus essem, quot eo loc*o* se contulisset: a quo didici causas requisitionis [1]) set et religionis magnopere a domino n. Imp. impetrasse. Ita ne qua mora videatur ei per nos fieri, libellum subscriptum, per eundem publicum sine mora mihi remittas. Opto te salvom et felicem es*se*.
Exemplu*m* libelli dati.

Cum ante hos dies coiugem et filium amiserim et pressus necessitate corpora eorum fictili sarcophago commendaverim, doniqu*um is* [2]) locus quem emeram aedificaretur via Flaminia inter miliar. II et III euntibus ab urbe parte laeva, custodia monumenti Fla. Thumeles a Maesolo M. Selii Orcilii [3]): rogo, domine, permittas mihi in eodem loco in marmoreo sarcofago, quem mihi modo comparavi, ea corpora colligere, ut euandone [4]) ego desiero pariter cum eis ponar. —

Feretrum fieri placet. Iubentius Celsus Promagister subscripsi III Non. Novemb. Antio Polione et Opimiano Kos. ordinariis [5]) Severo et Sabiniano Cos.

Ad §. 6. Decreta et sententiae magistratuum romanorum.

N. 1731. a. Addenda h. l. sententia C. Helvidii Prisci arbitri de finibus regundis inter Tillium Sassum privatum et municipium Histoniensium. Reperta est Campomarini in littore maris Hadriatici. Primus edidit Garuccius Bullet. Napol. nov. ser. 1853. n. 23 p. 180 et n. 34. p. 79 post eum Henzen apud Orell. n. 6432 et Mommsen Stadtrechte der latin. Gemeinden Salpensa u. Malaga. p. 484. cuius quidem exemplum sequimur.

C. Helvidius Priscus arbiter ex conpromisso inter Q. Tillium Eryllum, procuratorem Tilli Sassi, et M. Paquium Aulanium, actorem municipi Histoniensium utrisque praesentibus iuratus sententiam dixit in ea verba *quae infra scripta sunt*.

Cum libellus vetus ab actoribus Histoniensium prolatus sit, quem desideraverat Tillius Sassius exhiberi, et in eo scriptum fuerit, eorum locorum de quibus agitur factam determinationem per Q. Coelium Gallum Iunio M. Silano, L. Norbano Balbo Cos. VIII

---

1) Lapis: *requitionis*, etiam alia aliquot menda, ut paulo infra: *salvon et febcem es* in clausula epistolae, id genus alia. — 2) Ita legit Forcell. in lex. s. v. *donicum* Borghesium auctorem sequens. Hagenbuch coni. *doniqum eius*. — 3) leg. *Flaviae Thymeles a mausoleo M. Sellii Orcilii.* — 4) pro *quandoque* i. e. quandocunque. — 5) *ordinariis* iunge cum Severo et Sabiniano p. Chr. 155. Rarissimum hoc, ut Consules et ordinarii et suffecti una memorentur.

Kalendas[1]) Maias inter P. Vaccium Vitulum auctorem Histoniensium fundi Herianici et Tituriam Flacillam proauctorem Tilli Sassi fundi Vellani *actum esse*[2]) in re praesenti de controversia finium ita, ut utrisque dominis tum fundorum praesentibus Gallus terminaret, ut primum palum figeret a quercu pedes circa undecim, abesset autem palus a fossa (neque apparet quot pedes scripti essent propter vetustatem libelli interrupti in ea parte, in qua numerus pedum scriptus videtur fuisse), inter fossam autem et palum iter commune esset, cuius proprietas soli Vacci Vituli esset: ex quo palo e regione ad fraxinum notatam palum fixum esse a Gallo: et ab eo palo e regione ad supercilium ultimi lacus Serrani in partem sinisteriorem erectam[3]) palum ab eodem Gallo...

N. 1731. Fragmentum decreti de finibus regundis inter Lamienses et Hypataeos nuper prope Lamiam Phthiotidis effossum, quod ex ephemeridibus Atheniensibus *'Αϑηνᾶ* 1855 mens. Iun. 22 in Gerhardi Arch. Ztg Anzeiger 1855. p. 77 edidit Papasliotis, additis nonnullis Mommsenii adnotationibus, indeque Henzen apud Orell. 7420 e. *a*. p.522.

Q. Gellio Sentio Augurino Procons. decreta ex tabellis recitata Kalendis Martis. — Cum optimus maximusque Princeps Traianus Hadrianus Aug. scripserit mihi, ut adhibitis mensoribus de controversiis finium inter Lamienses et Hypataeos cognita causa terminarem, egoque in rem praesentem saepius et continuis diebus fuerim cognoverimque praesentibus utriusque civitatis defensoribus, adhibito a me Iulio victore evocato[4]) Augusti mensore: placet, initium finium esse ab eo loco in quo Siden[5]) fuisse comperi quae est infra consaeptum consecratum Neptuno indeque descendentibus rigorem servari usque ad fontem Dercynnam, qui est trans flumen Sperchion, i[*ta ut per*] Amphispora Lamiensium et Hypataeorum rigor at fontem Dercynnam [*supra*] scriptum ducat et inde at tumulum Pelion per decursum Sip.... at monimentum Euryti, quod est intra finem.... Erycaniorum et Proherniorum[6]) .... straxum et Sid.... const....

N. 1732. Hoc fragmentum sententiae de finium controversia inter compaganos rivi Lavarensis et Valeriam Faventinam emendatius edidit Mommsen Stadtrechte von Salpensa u. Malaga p. 488 ex Florez Esp. sagr. 24, 258 et ex Gruteriani thesauri exemplo in bibliotheca caesarea Parisina correctum. Ex Mommsenii recensione fragmentum ita legitur.

Imp. Caes. P. Helvio Pertinace principe senatus patre patriae Cos. II; Q. Sosio Falcone, C. Iulio Erucio Claro Cos. III Idus Febr*uarias* sententiam, quam tulit L. Novius Rufus Leg*atus* Aug*usti* Pro pr*aetore* v*ir* c*larissimus* inter compaganos rivi Lavarensis et Valeriam Faventinam, descriptam et propositam pr*idie* Non*as* Novembr*es* in v*erba* i*nfra* s*cripta*.

---

1) an. 19 p. Chr. — 2) desideratur coniunctio *et* ante *actum*, vel legendum est: *actumque esse*. — 3) legendum videtur: *erectum*: sed ob orationem mutilam nihil certi definiri potest. — 4) Male pro *evocato* Papasliotis *advocato* scribendum proposuit: satis enim notum, mensores saepe esse centuriones sive evocatos. Henzen. — 5) Ignota civitas vel pagus. — 6) *Proërna* sive *Proarna* civitas Thessaliae; de *Erycaniis* nihil reperire contigit. Henzen.

Rufus Leg*atus cum* co*nsilio* co*llocutus* decretum ex tilia recitavit.

Congruens est intentio mea quam [sum testa]tus proxime, argumentis [ab utraque] parte probatis re inspecta, de qua aput me actu*m* est, de.... nspectio ita c.... qui in priva....

N. 1733. Inscriptionem de lite fullonum adversus magistros fontanos denuo ad lapidem exegit et explicuit Mommsen Röm. Urkunden in Savigny Zeitschr. f. gesch. R W. 1850 Bd. XV. p. 326.

N. 1734. Habet Orell. n. 4405, ad quem num. Henzen Vol. III. p. 473 laudat Mommsen Inscr. Neap. 2646 unde etiam in nostro delectu corrige lin. 2. *P. Aeli Rufini.* Ibidemque: *in quibus se poss.* pro *cuius.*

Ad §. 9 Acta publica municipiorum. Delect. p. 365.

N. 1741. a. Aliud decretum Aquiliense exhibet Kandler Istria 1850. N. 43.

N. 1743. Vid. de eadem inscriptione Mommsen I. N. n. 6828.

N. 1750. Hoc decretum non Pompeianum sed Herculanense nunc ex Mommsenii I. N. corrigendum est. — Pro *Memmii* ubique nomen ponendum *Remmii;* lin. 9. leg. *eorum ponderum et scholae;* lin. 10. *utque servos. quei redemptus est, erit ei negotio praeponerent.*

N. 1750. a. Addatur decretum Praenestinum, Grut. 389. 8. correctum a Borghesio in Ann. Inst. arch. 1849. p. 64.

Exempl*um* decr*eti quod factum* Q. Iunio Silano et L. Septimio Valeriano Cos. [1]) Postulante Claudio Marone uti locus ad statuam ponendam optimae memoriae viro quond*am* filio Aeli Aug. liberti Anatellon*ti* amantissimo rei publicae nostrae [2]): placuit, et in honorem Anatellontis semper et ubique de rep*ublica* opt*ime* mer*iti* et in gratiam Claudi Maronis locum ad statuam ponendam ad electionem ipsius arbitr*i* dare.

N. 1753. Ad scriptores de decreto Tergestino eiusque varias lectiones in Vol. II. Enchiridii p. 289 propositas, nunc addendus Henzen apud Orell. n. 7168 qui denuo edidit cum suis et Mommsenii emendationibus, quarum potissimae infra notatae sunt: Delect. p. 377. Decreti lin. 1. ab initio decreti suppletur *Quod pr. Kl. Novembr.* — lin. 23 pro: *pius excubit* Mommsenio teste lapis habet: EIVS. EX. CVBT. unde idem scribendum coniicit: *eius excubia.* — lin. 24 pro *assererat* Mommsenio lapis visus est habere: XIIIIERAT. unde scribendum coni. *artis ferat,* vel simile aliquid. — p. 2378. lin. 4 leg. *quas* pro *quos.* — lin. 6 pro remisit Mommsen, ex lapide *submisit.* — lin. 9 dele *Pio* ante *reipublicae.* — lin. 12 pro *cum novis coloniis* Mommsen. coni. *cum fomentis,* idque postea se in lapide legisse dicit. Henzenius in textu habet: *cum egminiis.* — lin. 18 pro *adque gratiam habendam* leg. *ad cuius rei gratiam hab.* Paulo post pro: *permansuram* Mommsen. lectionem lapidis *permansur.* supplendum arbitratur *permansuro.* — lin. 20 dele *Romam.* — lin. 23 lapis habet Mommsenio teste: *fieri oportet o. statuam.* Literam O ante *statuam* Kandler explicat: *omnimode.* — lin. 26 pro *voluntas* legendum cum Mommsenio *voltus* qui in lapide invenit VOLT. — lin. 29 pro *pignus* Henzen exhibet *pius,* addita hac ipsius et Mommsenii nota: sic Kandlerus, Carlius, Wittius. Errorem quadratarii dicit Zumpt. legendumque OPVS. [Lectio certa est: sed potest excidisse *sit* post *hoc.* Mommsen.] — lin. 32 leg. *uti patiatur se in hanc rem adsensum suum legari;* tum lin. sequenti dele *permittat;* haec omnia ex lectione Mommsenii.

---

1) Probabile est, hos consules suffectos esse assignandos aetati Septimi Severi imperantis ex sententia Borghesii cf. Dio Cass. 74, 7. — 2) Male excidit *daretur.*

N. 1767. a. Fastis municipalibus addendos esse fastos Capuanos, iam monui Handb. II. 290, quos postquam A. W. Zumptius in Comment. epigr. I. p. 3 seqq. explicuit et restituit, de origine eorum et restitutione quaestionem cupidius quam par est tractavit Mommsenius. Cuius quidem ut etiam Equitis de Rossi de his fastis scripta Henzenius ad Orell. n. 611. Vol. III. p. 56 accurate enumerans, cur Zumptii scripta ad sententiam suam defendendam edita commemorare omittat, difficile est intellectu. Non potest de hac causa iudicari nisi adhibeantur haec A. W. Zumptii scripta: De fastorum municipalium Campanorum fragmento defensio, (inserta programmati Gymnasii Berolinensis Friderico-Wilhelmiani. Berlin. 1853. 36 pagg. 4.) et: De fastorum municipalium Campanorum fragmento ad C. B. de Rossi. Epistola critica. Berolini. 1854. 4.

Ad Delect. §. 10. p. 385. Acta collegiorum.

N. 1768. Legis de magistris aquarum fragmentum post Rudorffium denuo tractavit Mommsen Röm. Urkunden. in Savigny Zeitsch. f. gesch. R. W. 1850. Bd. XV. pag. 345.

Actis collegiorum adnumerandi sunt hi bini tituli: Exemplum epistulae Sex. Fadi Secundi ad collegium fabrûm Narbonensium, cum decreto huius collegii, cuius tituli partem primus edidit F. Artaud in Memoires de la Société des antiquaires de France. 1826. T. VII. p. 244. reliqua Mommsen in Bull. Inst. arch. 1853. p. 27. unde Henzen repetivit apud Orell. n. 7215: tum: Album corporis tabernariorum ad Arcadii Honorii aetatem pertinens insculptum in tabula marmorea reperta anno 1854 Romae ad Pantheum M. Agrippae, quod nihil fere nisi nomina continet ab Henzenio editum apud Orell. n. 7215. a. p. 458.

Ad §. 11. Tabulae negotiorum solemnium p. 391.

N. 1777. Scriptoribus de tabula alimentaria Traiani add. Desjardins De tabulis alimentariis. Paris. 1854.

N. 1778. Tabulam alimentariam Ligurum Baebianorum Mommsen. edidit Inscr. Neapol. n. 1354 eiusque exemplum sequitur Henzen apud Orell. n. 6664. Ab initio lin. 3 Delect. post *Ligures Baebiani* lege: *et Corneliani unde* cet. nam Ligures Baebiani et Corneliani, Mommsenio docente, eiusdem sunt rei publicae, quae ab utroque Consule qui eam deduxit modo Cornelianorum et Baebianorum nomen sumpserit, modo ab alterutro vel Cornelianorum vel Baebianorum appellata sit. Omnem reliquam lectionis diversitatem persequi, nihil attinet, cum in Delectu nonnisi partem huius instrumenti formularum cognoscendarum causa dederim.

N. 1779. Ad Flavii Syntrophi instrumentum Mommsenius (Bericht d. sächs. Ges. d. W. 1849. Tom. I p. 288) varias lectiones ex Castellinii exemplo edidit, atque fragmentum monumenti ipsius etsi paucorum versuum Romae in galleria lapidaria a se inventum esse indicat. Variae lectiones ex utroque fonte petitae levioris sunt momenti, ab Henzenio apud Orell. n. 7321 additae. Ibidem vero quaedam a Mommsenio emendationes supplementorum Huschkeianorum proponuntur, quas h. l. adscribere placet: Instrument. lin. 11. Delect. pro *manumissi erunt* Mommsenius: *honorati* vel *nominati erunt*. — lin. 21. ita ut huic voluntati *parentes deducta summa* impensae... inter *vos divi-*

datis. — p. 399. lin. 9. salva volu*ntate si qua post hunc diem* hortis inferri consacrarive voluerint.

N. 1786. a. Tabula cerata nuper admodum reperta Abrudbanyae in Transsylvania literis cursivis scripta, qua Dasius Breucus emit mancipioque accepit puerum Apolaustum V. Gerhard Arch. Anzeig. 1856. N. 88. p. 191.

Ad Delectus Inscript. militar Cap I. §. 1. pag. 415.

N. 1825. De hoc titulo Henzenius non plane sibi constat Ad N. 1085. 1086 Orell. Vol. III. p. 113 titulum antiquum esse, loco quodam Ruperti abbatis Tuitiensis probari ei videtur (Cf Epigr. Handbuch. II. 321). Sed ad N. 6730. p. 345. castrum Divitense in monumentis tantum ficticiis vel interpolatis exstare, confidenter pronuntiat.

N. 1827. Tegularum et laterum cum nominibus legionum et cohortium inscriptis magna copia est in museo Aquis Mattiacis qui describuntur in Klein et Becker Inscription. Nassoviens Aquis Mattiacis 1855. (Annalen des Vereins für Nassau. Alterthumskunde IV. B. 3 H. Wiesbaden 1855.) p. 537—550 — Legionum et cohortium nomina coniunctim in tegulis et latereulis usquam reperiri negat, ideoque eiusmodi latereulos prope Rottenburg ad Nicrum repertos spurios esse pronuntiat Mommsen. Epigr. Analect. in Bericht. d sächs Ges. 1852. III. IV. p 191.

N. 1833. Glandes missiles cum inscriptionibus, quot adhuc innotuerunt collegit Gaetanus de Minicis Sulle antiche ghiande missili Rom. 1844. 4 (ex actis pontif. acad. archaeol.), unde plura eiusmodi inscriptionum exempla repetivit Henzen apud Orell n. 6836.

Ad Inscript. militar. Tabulae. § 2. Delect. p. 418.

N. 1840 a Laudatio equitum Coh VI. Commagenorum in basi Lambese. Renier Inscript Alger I. p. 2. n. 5, unde omissis iis partibus inscriptionis, quae nimis mutilae aut obscuratae sunt, hos binos locos ab initio et finem versus depromsimus:

Eq*uitibus* coh*ortis* sextae Commagenorum.

Difficile est, cohortales equites, etiam per se placere; difficilius post alarem exercitationem non displicere. Alia spatia campi, alius iaculantium numerus, frequens dextrator, cantabricus densus, equorum forma, armorum cultus pro stipendii modo verus. Vos fastidium calore vitastis; strenue faciendo quae fieri debebant, addidistis ut et lapides fundis mitteretis et missilibus confligeretis...... Opus quod alii inter plures dies div[*isissent, v*]os uno die peregistis: murum longi operis et qualis mansuris hibernaculis fieri solet non multo diutius exstruxistis quam caespite exstruitur, qui modulo pari caesus et vehitur facile et tractatur et sine molestia struitur, ut mollis et planus pro natura sua, vos lapidibus grandibus, gravibus, inaequalibus, quos neque vehere, neque attollere, neque locare quis possit, nisi ut inaequalitates inter se compareant. Fossam glaria duram scabram[*que*] recte percussistis et radendo levem reddidistis. Opere probato introgressi castra raptim et cibum et arma cepistis [*et*] equitem emissum secuti magno clamore, revertentem pe[*rsecuti estis*]......

N. 1840. b. Statutum collegii militaris (Cornicinum legionis III) Renier. Inscr. Alger. I. p. 15. n. 70.

Scamnario nostro dabunt collegae qui facti fuerint -X-[1] DCCL. Si qui de collegis tramare proficiscentur, cum profecturi sint, accipient viaticum pro mari -X- CC eque absentia regressi D. Item veteranis anularium nomine -X- D. Item si qui ex collegio ampliore gradu proficiscentur, accipient -X- D. Item si qui obitum naturae reddiderint, accipient heredes ipsorum sive procurator -X- D. Item, quod abonimamur, si quis locum suum amiserit, accipiet -X- CCL...... Et si quis de tironibus ab hac die satis arcae fecerit, accipiet quitquit debet. Lex facta XI Kal. Sept. [Plautiano] II et Geta II Cos. Ceninis Antoninus P....nus Marcus.

§. 13. Tabulae missionis honestae. Del. p. 421.

N. 1842. Tabulis missionis honestae quadraginta septem quas enumeravi Handbuch II. 328 nunc hae addendae sunt noviter repertae:

48) Traiani, anno 114 p Ch assignanda, reperta Carnunti 1853 in Museo imperiali Vindobon. asservata Edidit Eduardus de Sacken in Sitzungsbericht. d. phil. hist. Cl. d. k. k. Akad. Vol. XI. fasc. II. p. 353. Henzen apud Orell. 6857. a.

49) Hadriani, (an. 157 p. Ch.) repert. 1851 in territorio civitatis Zsuppa in Hungaria. Edidit Ios Arneth in Sitzungsber. d k k. Akad 1853 Vol. XI p 309; Henzen apud Orell. 6858 a.

De locis, quibus in Capitolio tabulae honestae missionis affigebantur disputavit Mommsen. Bullet. Inst. arch. 1845 p 119, eumque secutus Henzen apud Orell. 5088. De tabulis quadraginta septem a me enumeratis Henzenius plures in collectionem Orellianam recepit et notis instruxit, inter monumenta historica Cap II quas h. l. coniunctim proponere non alienum erit Ex indice igitur meo (Handb. II. 328) tabula n. 2. Neronis apud Henzenium est 5407; n. 8 Vespasiani, Henzen 5418; n. 9 Titi, Henzen. 5428; n. 11. Domitiani, Henzen 5430. n 13 Domitiani, Henzen. 5433; n. 17 Traiani, Henzen. 5442; n 20 Traiani, Henzen. 5443.

---

1) Denarios.

BINDING SECT. NOV 17 1967

C

l (ed.) 21405
ıch der römischen Epigraphik.
vol. in 1.

NAME OF BORROWER.